भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीतं

श्रीमद्भगवतीसूत्रम्

(व्याख्याप्रज्ञप्तिः)

पञ्चमाङ्गं द्वितीयखण्डम् ।

श्रीमद्-अभयदेवसूरिविरचितविवरणसहितम् ।

श्रीयुत पुंजाभाइ हीराचन्दद्वारा संस्थापितायाः

श्रीजिनागमप्रकाशकसभाया मानदकार्यभारि-

मनसुखलाल-रवजीभाई मेहता प्रेरितेन

न्याय-व्याकरणतीर्थेन

श्रीजीवराजतनुज-पण्डित-बेचरदासेन

अनुवादितम्, संशोधितं च ।

राजकोटस्य सनातन जैनमुद्रणालये मुद्रितम्.

वि० सं० १९७९

मूल्यम्-१२-०-०

Published by Mansukhlal Ravjeebhai Mehta, Manad Mantri, Shree Jingamprakashak Sabl
Dhanjee Stree, Dadi Building, Bombay.

—:o:—

Printed by Jivabhai V. Jethva, at the Sanatan Jain Printing Works:—RAJKOT

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीत

श्रीमद्भगवतीसूत्र

(व्याख्याप्रज्ञप्ति.)

पञ्चम अंग–द्वितीय खण्ड

श्रीमद्–अभयदेवसूरिविरचितविवरणसहित.

श्रीयुत पुंजाभाई हीराचन्दद्वारा संस्थापित

श्रीजिनागमप्रकाशकसभाया मानदकार्यभारी-

मनसुखलाल रवजीभाई मेहताए

न्याय–व्याकरणतीर्थ

पण्डित बेचरदास जीवराज पासे

अनुवदाव्युं, अने संशोधाव्युं.

राजकोट. सनातन जैनमुद्रणालयमां मुद्रित थयुं.

वि० स० १९७९.

मूल्य — १२-०-०

श्री रायचंद्र–जिनागम संग्रहनी योजनामां प्रथम जैनधर्मनो सुप्रसिद्ध पूज्य ग्रंथ श्रीमद्‌भगवतीसूत्र प्रकट करवानुं ठर्युं हतुं. ते अनुसार भगवतीसूत्रनो प्रथम भाग आजथी त्रण वर्ष उपर प्रगट थयो हतो. जिनागम संग्रहनी योजनाना सर्व ग्रंथो मुंबइना 'निर्णयसागर' मुद्रणालयमां छपाववानी कार्यवाहकोनी इच्छा हती, परंतु ए मुद्रणालये प्रथम भाग छापी आप्या पछी बीजा भागो पोताने त्यां छापी आपवानी सवडतानो अभाव दर्शाववाथी कार्यवाहकोने स्वतंत्र गोठवण करवी पडी. राजकोटमां एक स्वतंत्र मुद्रणालय स्थापवुं पड्युं; के जेनी अंदर भगवतीसूत्रनो आ बीजो भाग छपाइ बहार पडे छे.

आ भगवतीसूत्रनो आ विद्वताभर्यो अनुवाद जैनधर्मना एक भूषणरूप पंडित बहेचरदास जीवराजे कर्यो छे. बे भाग बहार पडी चूक्या छे. बीजा त्रण भागो जेटली त्वराथी बनी शके तेटली त्वराथी बहार पाडवा सर्व प्रयत्नो करवामां आवशे. प्रथम भागमां पाछळ शब्दकोष आपवामां आव्यो हतो, पण अनुभवथी *एम* जणायुं के, दरेक विभागनो जूदो जूदो कोष आपवा करतां पांचे भागनो कोष एकत्रीत आपवाथी एक उत्तम प्रकारनो साहित्य सहायक ग्रंथ तैयार थइ शकशे एटला माटे आ भागमां प्रथम भागनी जेम कोष आप्यो नथी तो पण आ बीजा भागनुं कद प्रथम भाग जेटलुंज राखवामां आव्युं छे. आ बीजा भागमा त्रणथी छ शतक आपवामां आव्यां छे.

आ जिनागम संग्रहनी योजना मूळ पुरुष श्रीयुत पुंजाभाइ हीराचंदनी आ ग्रंथो त्वराथी बहार पडेला जोवानी इच्छा छता छापखानानी मुश्केलीओथी विलंब थाय छे; जे मुश्केलीओ अमारी सत्तानी बहार होइ अमे लाचार छीए.

पंडित बेचरदासनी विद्वता माटे जैनसमाजे अवश्य अभिमान धरवा जेवुं छे ए वात आ बे बहार पडेला विभागोथी अवश्य प्रतीत थया विना नहीं रहे.

राजकोट, सनातन जैनमुद्रणालय,
आषाढ शुक्ल द्वितीया १९८० हालारी.

मनसुखलाल रवजीभाइ महेता.

शतक ३. उद्देशक १. पृ० १–४६.

मोका नगरी.–नंदन चैत्य. श्रीमहावीर प्रभुनुं आगमन अने अग्निभूतिनी पर्युपासना. विकुर्वणा (रूपो फेरववानी शक्ति). चमरेंद्र, त्रायस्त्रिंशो, सामानिको अने पट्टराणीओ. अग्निभूति अने वायुभूति. वायुभूतिने संदेह. वायुभूति अने श्रीमहावीर.–संदेहनुं निवारण वायुभूतिनी अग्निभूति प्रत्ये क्षमानी याचना. वायुभूति, अग्निभूति अने श्रीमहावीर. दक्षिणेंद्रो अने अग्निभूति, उत्तरेंद्रो अने वायुभूति. तिष्यकनी विकुर्वणा. अग्निभूतिनो विहार वायुभूति, ईशानेंद्र, कुरुदत्त अने विकुर्वणा. यावत् अच्युत देवलोक. श्रीमहावीर प्रभुनो विहार राजगृहमां आगमन. उत्तरार्धना इंद्रनुं आगमन, देवर्द्धि दर्शन अने संहरण. देवर्द्धि संबंधे प्रश्न. कूटाकार शाळानुं दृष्टांत. देवर्द्धिनी प्राप्तिनो उपाय. मौर्यपुत्र तामली. प्राणामा प्रव्रज्या. इंद्र माटे बलिचंचामा देवोनुं संमेलन. देवोनो तामलीने पोताना इंद्र थवा माटे अत्याग्रह. नियाणु न करवाथी तामलीनुं ईशानेंद्रपणे थवुं. ते वातनी बलिचंचामां जाण. कोपेला बलिचंचावासीओए तामलीना शबनी करेली अवगणना ईशानवासीओ द्वारा ईशानेंद्र (तामली)ने जाण. कोपेला ईशानेंद्रनी दृष्टिनो प्रभाव. बलिचंचानुं बळवुं. देवोनी नाशभाग. ईशानेंद्रनी बलिचंचावासीओए करेली प्रार्थना. दृष्टिनु संहरण. ईशानेंद्रनुं आयु. ईशानेंद्र (तामली)नुं मुक्तिस्थळ उत्तरार्धना अने दक्षिणार्धना इंद्रोनो मेलाप, वार्तालाप, सह कार्यक्रम. विवादे सनत्कुमारनुं स्मरण. निवेडो. सनत्कुमारनुं भव्यपणु. उद्देशक समाप्ति अने विहार.

शतक ३. उद्देशक २. पृ० ४७–७२.

राजगृह—पर्षत्. महावीर अने गौतम असुरो क्या रहे छे? रत्नप्रभा पृथिवीनी वच्चे. असुरोनुं नीचली तृतीय (वालुकाप्रभा) पृथिवी सुधी थएलुं गमन अने साते पृथिवी सुधी असुरोनु जवानुं सामर्थ्य. गमननो हेतु. पूर्वना वैरिने दुःखी करवो के पूर्वना मित्रने सुखी करवो. असुरोनु तिरछे नंदीश्वर द्वीप सुधी थएलुं गमन अने तिरछे असंख्य द्वीप समुद्रो सुधी जवानुं सामर्थ्य. तेओनो तिरछा गमननो हेतु अरिहंतोना जन्मनो, निष्क्रमणनो, ज्ञानोत्पादनो अने परिनिर्वाणनो महिमा. असुरोनु उंचे सौधर्म देवलोक सुधी थएलुं गमन अने उंचे अच्युत देवलोक सुधी जवानु सामर्थ्य. ऊर्ध्वगमननो हेतु देव अने असुरोनुं वैर असुरोनु चोरपणुं. असुरोने देवीए करेली सजा. असुरो अने अप्सराओ. असुरोनु ऊर्ध्वगमन केटलो काळ वीत्या पछी थाय छे? अनंत उत्सर्पिणी अने अनंत अवसर्पिणी. शबर बर्बर. टंकण. भत्तुअ पण्ह. पुलिंद. अरिहंत विगेरेना आश्रयथी ज असुरोनु ऊर्ध्वगमन. महर्द्धिक असुरोनु ऊर्ध्वगमन ऊर्ध्वगमन माटे चमरनी वात. चमरनो पूर्वजन्म जंबूद्वीप. भारतवर्ष. विंध्यगिरिपादमूळ. बेभेल संनिवेश. पूरण गृहपति. मुंड थवुं. दानामा प्रव्रज्या चार खानावाळु काष्ठपात्र. मळेल भिक्षावडे वटेमार्गु, कागडा, कूतरा अने माछला, काचबा वगेरेनु आतिथ्य. पूरणनो उग्रतप. पूरणनु पादपोपगमन अनशन छद्मस्थ तरिके महावीरना अग्यार वर्ष सुंसुमारपुर नगर. इंद्र विनानी चमरचंचा नगरी. तपस्वी तरीके पूरणनां बार वर्ष मासिक संलेखना साठ टंक अनशन. चमरचंचामा इंद्र चमर तरीके पूरणनो जन्म. चमरे करेलो सौधर्म देवलोकनो साक्षात्कार. मघवा, पाकशासन, शतक्रतु, सहस्राक्ष, वज्रपाणि अने पुरंदर शक्रेंद्रना विलासो जोई चमरने थएली ईर्ष्या शक्र प्रति चमरनु गालिप्रदान चमरनो भयावह ईर्ष्यानल छद्मस्थ महावीरनो चमरे लीधेल आश्रय. परिघ आयुधने लइने एकला चमरे सौधर्म देवलोक (शक्र) प्रति करेलु प्रयाण प्रयाण पूर्वे चमरे रचेलुं बीहामणु शरीर. उपर जता जता चमरे करेल उत्पात वानव्यंतर देवोनी भागनाश ज्योतिषिकोना विभंग आत्मरक्षक देवोनु पलायन चमरनु शक्रपासे पहोंचवु शक्रना दरवाजा वचे रहेल इन्द्रकीलनु चमरे करेल आस्फोटन शक्राश्रित देवोने देखाडेल भय. चमर उपर शक्रनो कोप. चमरनु भागवु. महावीरना पगमां पडवुं. वज्र मूक्या पछी शक्रने थएल विचार-पश्चात्ताप वज्रनी पाछळ थएल शक्र शक्रे महावीरथी चार आंगळ छेटे रहेल वज्रने पकडयुं. शक्रनु महावीरने वंदन अने क्षमाप्रार्थन महावीरना प्रभावे चमरनो बचाव गौतमप्रश्न फेंकेल पुद्गलनी पाछळ जइने देव तेने पकडी शके? पुद्गलगतिविचार शक्रनी, चमरनी अने वज्रनी गमनशक्ति, तेनी परस्पर तुलना तथा तेनु काळमान चमरनो शोक शोकना कारणनो चमरना देवोनो प्रश्न. चमरनी महावीर प्रति भक्ति चमरनी स्थिति अने सिद्धि.—

शतक ३. उद्देशक ३. पृ० ७३–८४.

राजगृह-मंडितपुत्र गौतम. क्रिया कायिकी. आधिकरणिकी. प्राद्वेषिकी. पारितापनिकी. प्राणातिपात. क्रियाप्रभेद. पेलो अनुभव के पेलुं कर्म? पेली क्रिया पछी अनुभव. श्रमणोने कर्म होय? होय. प्रमाद योग. जीवनां एजन अने परिणमन विगेरे. जीवनी अंतक्रिया (मुक्ति). आरंभ. संरंभ. समारंभ. जीवनी अक्रियता. तृणपूलक अने अग्नि. जलबिंदु अने अग्नि नाव अने तेना छिद्रो. अनगारनी सावधानता. प्रमत्तता अने अप्रमत्ततानी स्थितिनुं प्रमाण. विहार. गौतम. लवण समुद्रमा भरती ओट थवानु शुं कारण? लोकस्थिति. विहार.—

शतक ३. उद्देशक ४. पृ० ८५–९४.

अनगार यानरूपे जता देवने देवरूपे जुवे के यानरूपे ? चतुर्भंगी. एवा देवी अने देव–देवी संबंधना प्रश्नो. वृक्षने जोनारो अनगार तेना अंदरना के बहारना भागने जुवे ? चतुर्भंगी. ए रीते मूल, कंद स्कंध, छाल, डाळ, पत्र, फुल, फळ तथा बीजना प्रश्नो. वीन्द्र–धीर भागा. मनुष्य तिर्यंच, वाहन अने पताकाने आकारे वायु वाय ? मात्र पताकाने आकारे वाय. कारण. पताकाने आकारे अनेक योजन जाय ? हा., आत्मऋद्धि. परऋद्धि. आत्मप्रयोग. परप्रयोग. वायु पताका छे ? ना. तेवे ज आकारे जनारी वादळीओ. कारण. मरण पूर्वेनी लेश्यावाळो नैरयिक, ज्योतिषिक तथा वैमानिकोनी लेश्या. लेश्याद्रव्यो. अनगार, बहारनां पुद्गलोने लीधा विना वैभारने ओळंगे ? ना. लइने ? हा. विकुर्वणा करनारो मायी कारण प्रणीत भोजन. अप्रणीत भोजन. आहारपरिणाम–प्रणीत भोजनथी मांस अने लोहीनी प्रतनुता-अस्थि-ओनी घनता. अप्रणीत भोजनथी मांस अने लोहीनी घनता–अस्थिओनी प्रतनुता. मायी विराधक अमायी आराधक.—

शतक ३. उद्देशक ५. पृ० ९५–१००.

अनगार बाह्य पुद्गलोने लीधा विना स्त्री विगेरेनां रूपो करे ? ना. लइने. हा. एवां रूपोवडे जंबूद्वीपने भरी देवानु मात्र सामर्थ्य. युवक–युवति. अक्षिचर्मपात्र. एकत पताका. यज्ञोपवीतिका. पर्यंक अभियोग. घोडो, हाथी, सिंह, वाघ, वरु, दीपडो, रीछ अने अष्टापद विगेरेने रूपे अनगार. पुद्गलपर्यादान. आत्मऋद्धि परऋद्धि विगेरे. अश्व के साधु ? साधु. विकुर्वणा. मायी तेनी गति–आभियोगिक. अमायी तेनी गति अनाभियोगिक. गाथा.—

शतक ३. उद्देशक ६. पृ० १०१–१०८.

मिथ्यादृष्टि अनगारनुं विकुर्वण –वाराणसी. राजगृह. तथाभावने स्थाने अन्यथाभाव राजगृहने बदले वाराणसी अने वाराणसीने बदले राजगृह समज-वानो भ्रम. जनपदवर्गनुं विकुर्वण. ते विकुर्वणने स्वाभाविक मानवानो भ्रम सम्यग्दृष्टि अनगारनु विकुर्वण. तथाभाव. अन्यथाभाव नहि. वीर्यलब्धि. वैक्रियलब्धि. अवधिज्ञानलब्धि अने पुरुषकारपराक्रम. पुद्गलनु पर्यादान अने अपर्यादान. विकुर्वण. ग्रामरूप. सन्निवेशरूप. युवक–युवति. चमर. आत्मरक्षक देवो. इन्द्रोना आत्मरक्षक देवो. विहार –

शतक ३. उद्देशक ७. पृ० १०९–१२०.

राजगृह –शक्रना लोकपालो केटला ? चार–सोम. यम. वरुण वैश्रवण. एमना विमानो केटलां ? चार. संध्याप्रभ. वरशिष्ट स्वयंज्वल. वल्गु. सोमना विमान विगेरेनो पूर्ण परिचय. सोमना तावाना देवो. सोमना तावानी औत्पातिक प्रवृत्तिओ. अपत्यो. यमना विमान विगेरेनो परिचय यमना तावाना देवो. यमना तावाना रोगो दुःखो. यमना अपत्यो वरुणना विमान विगेरेनो परिचय. वरुणना तावाना देवो. वरुणना तावानी पाणीने लगती प्रवृत्तिओ. वरुणना अपत्यो. वैश्रवणना विमान विगेरेनो परिचय. वैश्रवणना तावाना देवो. वैश्रवण–कुबेर–ने हस्तक रहेली लक्ष्मी अने लक्ष्मीवृष्टि. वैश्रवणना अपत्यो.

शतक ३. उद्देशक ८. पृ० १२१–१२४.

राजगृह —असुरकुमारना उपरि केटला? दश. नामनिर्देश. नागकुमारना उपरिओ. सुवर्णकुमारना, विद्युत्कुमारना, अग्निकुमारना, द्वीपकुमारना, उदधिकुमारना दिक्कुमारना अने स्तनितकुमारना उपरिओ. पिशाचना–वानव्यंतरना उपरिओ. सौधर्म–ईशानना उपरिओ. सर्व स्वर्गना उपरिओ विहार.

शतक ३. उद्देशक ९. पृ० १२५–१२६.

राजगृह.–इन्द्रियविषयना केटला प्रकार ? पांच. जीवाभिगम. विहार.

शतक ३. उद्देशक १०. पृ० १२७–१२८.

राजगृह —चमरनी सभाओ केटली ? त्रण. शमिका, चण्डा, जाता, यावत् अच्युतसभा. विहार.

शतक ४. उद्देशक १-२-३-४-५-६-७-८. पृ० १२९–१३२.

संग्रहगाथा –ईशानना लोकपालो केटला ? सोम, यम, वरुण अने वैश्रमण. लोकपालोनां विमानो केटला ? सुमन, सर्वतोभद्र, वल्गु अने सुवल्गु. सुमन क्यां आव्युं ? ईशानावतंसकनी पूर्वे. चारे विमानना चार उद्देश. स्थितिभेद. राजधानी

शतक ४. उद्देशक ९. पृ० १३३–१३४.

नैरयिकोमां जे पेदा थाय छे ते नैरयिक के अनैरयिक ? प्रज्ञापनाना लेश्यापदना त्रीजा उद्देशनी वक्तव्यता.

शतक ४. उदेशक १०. पृ० १३५–१४२.

कृष्णलेश्या नीललेश्याने पामीने तद्रूपपणे अने तद्वर्णपणे परिणमे ?—प्रज्ञापनाना लेश्यापदनो चतुर्थ उद्देशक.—लेश्याना परिणाम–वर्ण–रस–गंध–शुद्ध–अप्रशस्त–संक्लिष्ट–उष्ण–गति–परिणाम–प्रदेश–अवगाढ–वर्गणा–स्थान–अल्पबहुत्व हे भगवन्! ते ए प्रमाणे

शतक ५. उदेशक १. पृ० १४३--१५६.

विषयसंग्रहगाथा–चंपा रवि. अनिल. ग्रंथिका शब्द. छद्मस्थ आयु एजन निर्ग्रंथ राजगृह चंपा. चंद्र उद्देशकारंभ पूर्णभद्रचैत्य सूर्योनुं उद्गमनादि. दिवस–रात्रिविचार. जंबूद्वीपनुं दक्षिणार्ध अने उत्तरार्ध मंदर पर्वतनुं उत्तर दक्षिण. अढार मुहूर्तनो दिवस बार मुहूर्तनी रात्री. दिवस अने रात्रीना मापमा वधघट. बार मुहूर्तनो दिवस अढार मुहूर्तनी रात्री. वर्षाऋतु हेमंतऋतु विगेरेना प्रथम समयनो विचार. प्रथम समयादिकाल संख्या.

शतक ५. उदेशक २. पृ० १५७--१६४.

राजगृह.–ईषत्पुरोवात पथ्यावात. मंदवात. महावात. ए वायु सबधे दिशाओने आश्रीने पृच्छा. द्वीपमा वाता वायु. समुद्रमा वाता वायु. ए बन्ने वायुओनो परस्पर व्यत्यास ए वायुओने वावाना कारणो वायुनी यथारीति गति. वायुनी उत्तरक्रिया वायुकुमारादि द्वारा वायुकायनु उदीरण. वायुओ श्वास प्रश्वास ले छे ? हा. वायु मरी मरीने अनेक वार फरीथी वायुमा आवे ? हा. स्पृष्ट वायु मरे के अस्पृष्ट ? स्पृष्ट वायु. वायु शरीरसहित नीकळे के शरीररहित ? बन्ने रीते नीकळे ओदन कुल्माष अने सुराना अणुओ कोना शरीर कहेवाय? अपेक्षाए वनस्पतिना अग्निना पाणीना अने अग्निना शरीर कहेवाय अय लोढु तांबु कलाई सीसु पाषाण अने कपट्टिका–राट–ना अणुओ कोना शरीर कहेवाय? पृथिवीना अने अग्निना हाडकुं, बळेलुं हाडकुं, चामडु, बळेलुं चामडुं, शिंगडुं, बळेलुं शिंगडुं, खरी, बळेली खरी, नख अने बळेलो नख ए बधाना अणुओ कोना शरीर कहेवाय ? त्रसजीवना अने अग्निना अंगारो राख, भुसो अने छाण कोना शरीर कहेवाय ? एकेंद्रियनां यावत् पंचेंद्रियना अने अग्निनां. लवणसमुद्रनो चक्रवाल विष्कंभ केटलो ? यावत् लोकस्थिति. विहार.

शतक ५. उदेशक ३. पृ० १६५--१६८.

अन्यतीर्थको.–जालग्रंथिकानुं उदाहरण एक समये आ भव अने परभवना आयुष्यनु वेदन. ए विषे अन्यतीर्थिकोनो मत. ए मत मिथ्या–भिन्न भिन्न समये ते बन्ने आयुष्योनु वेदन एवो जिनमत. नैरयिकोमा संक्रमनारो आयुष्यसहित संक्रमे के आयुष्यरहित संक्रमे ? आयुष्यसहित संक्रमे ए आयुष्य, क्यां बंधा करेलु ? पूर्व भवमां. यावत् वैमानिक. जीवमात्रने उद्देशी योनि अने आयुष्य संबंधे विचार.

शतक ५. उदेशक ४. पृ० १६९–१९२.

छद्मस्थ मनुष्य, शब्दो सांभळे ?–हा शंख शृंग शंखिका खरमुखी पोता. परिपरिया पणव. पटह. भंभा. होरंभ. भेरि. झल्लरी. दुंदुभि. तत. वितत. घन शुषिर. स्पर्शाएला शब्दो संभळाय के अस्पर्शाएला ? स्पर्शाएला. आरगत अर्वागत शब्दो संभळाय के पारगत शब्दो संभळाय ? मनुष्य ने आ गत शब्दो संभळाय केवलिने बधा शब्दो संभळाय. केवली मित पण जाणे, अमित पण जाणे. सर्वत्र, सदा अने सर्वथा केवळी सर्व भावोने जाणे छद्मस्थ हसे ? उतावळो थाय ? हा केवळी हसे ? उतावळो थाय ? ना हसवानुं कारण मोहनीयनो उदय हसता केटली कर्मप्रकृति बंधाय ? सात के आठ यावत् वैमानिक छद्मस्थ उंघे ? उभो उभो उंघे? हा निद्रा करता केटला कर्म बंधाय ? सात के आठ यावत् वैमानिक. हरिणेगमेषी शक्रदूत स्त्रीनो गर्भ शी रीते अदलाबदल करे? योनि वाटे गर्भने बहार काढीने बीजा गर्भाशयमा मूके. नख वाटे के रुंवाडा वाटे गर्भने फेरवी शके? हा गर्भने काइ बाधा न थाय गर्भने बदलनारो काटकूट करे अने गर्भने सूक्ष्म करीने बदलावे. अतिमुक्तक श्रमणनो वृत्तांत महावीर पासे आवेला बे देवो. महावीरना सातसो अंतेवासिओ सिद्ध थशे. गौतम अने महावीर वच्चे थएली ए देव ने लगती वातचीत देवो संयत के असंयत कहेवाय ? नोसंयत कहेवाय देवोनी विशिष्ट भाषा अर्धमागधी केवली अंतकरने जाणे जूए ? हा. छद्मस्थ अंतकरने जाणे जूए ? सांभळीने के प्रमाण द्वारा जाणे जूए केवलिना श्रावक विगेरे प्रमाण केटला ? चार–प्रत्यक्ष, अनुमान, उपमा के आगम केवळी, चरमकर्म अने चरमनिर्जराने जाणे जूए? हा केवळी, प्रणीत मन अने वचनने धरे ? धारे केवलिना ए मन अने वचनने वैमानिको जाणे? कोइ जाणे कोइ न जाणे वैमानिकोना बे भेद–मायी मिथ्यादृष्टि अमायी सम्यग्दृष्टि अनन्तरोपपन्नक–परंपरोपपन्नक. पर्याप्त अपर्याप्त उपयुक्त अनुपयुक्त अनुत्तरोपपातिक देवो पोताने आसने रह्या रह्या केवळी साथे वातचित करे ? हा अहीं रहेलो केवळी जे काइ कहे तेने त्यां रहेला अनुत्तरोपपातिको जाणे जूए ? हा अनुत्तरोपपातिक देवो उपशांतमोह क्षीणमोह. केवली आदानो–इंद्रियो–द्वारा जाणे जूए ? ना. केवली जे आकाशप्रदेशोमा स्थित होय पछी पण त्यां ज स्थित होय के केम ? ना सयोग सद्द्रव्यता चौदपूर्वी एक घडामाथी हजार घडा करे ? हा. उत्करिका भेद. विहार.

शतक ५. उदेशक ५. पृ० १९३–१९८.

मात्र संयमथी सिद्धि थाय ?–प्रथम शतक चतुर्थ उद्देशक. अन्यतीर्थिकवक्तव्यता. ते मिथ्या स्वमत. एवंभूत वेदना अनेवंभूत वेदना. नैरयिकादि वैमानिक. उत्सारमंडळ कुलकरो केटला ? सात. तीर्थकरनी माताओ पिताओ. शिष्याओ. चक्रवर्तिनी माताओ. स्त्रीरत्न. बलदेवो. वासुदेवो. वासुदेवनी माताओ. पिताओ. प्रतिशत्रुओ. विगेरे समवायसूत्र. विहार.

शतक ५. उदेशक ६. पृ० १९९–२१२.

जीवोनी अल्पायुष्यतानो हेतु.–हिंसा. मृषावाद. श्रमण ब्राह्मणने अनुचित दान. जीवोनी दीर्घायुष्यतानो हेतु. अहिंसा. सत्य उचित धर्मनुं दान. अशुभ-दीर्घायुष्यतानो हेतु. शुभदीर्घायुष्यतानो हेतु. करियाणुं अने तेने लागती वेचनार लेनारने लगती क्रिया चार विकल्प. अग्निकायथी महाक्रिया विगेरे. पुरुष अने धनुष्यने लगती क्रियाओ. अन्यतीर्थिकोनुं मत. तेनी असत्यता. जीवाभिगम आधाकर्मि आहार लेनारने थती हानि. क्रीतकृत. स्थापित. कान्तारभक्त. दुर्भिक्षभक्त. वार्दलिकाभक्त. ग्लानभक्त. शय्यापिंड. राजपिंड. आराधना अने विराधना. आचार्य उपाध्यायनी गति. खोटा बोलाना कर्मो. हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे.

शतक ५. उदेशक ७. पृ० २१३–२३०.

हे भगवन् ! परमाणु कंपे? ते ते भावे परिणमे? कदाच कंपे, परिणमे; कदाच न कंपे, न परिणमे ए प्रमाणे द्विप्रदेशिक स्कंध. देशतः कंपन, अकंपन. त्रिप्रदेशिक स्कंध. चतुष्प्रदेशिक स्कंध. पंच प्रदेशिक स्कंध–यावत् अनंतप्रदेशिक स्कंध. देशाश्रित विकल्पो. परमाणु अने असिधारा. परमाणु छेदाय? ना. ए प्रमाणे यावत् असंख्यप्रदेशिक स्कंध. अनंत प्रदेशिक स्कंध अने असिधारा ते छेदाय? हा, ना. ए प्रमाणे अग्नि द्वारे परमाणु विगेरे. पुष्करसंवर्तक मेघ अने परमाणु विगेरे. गंगा महानदी अने परमाणु विगेरे. परमाणु अर्ध सहित छे? मध्य सहित छे? प्रदेश सहित छे? तेम नथी. ए प्रमाणे द्विप्रदेशिक स्कंध. त्रिप्रदेशिक स्कंध द्विप्रदेशिक स्कंधनी पेठे सम प्रदेशवाळा अने त्रिप्रदेशिक स्कंधनी पेठे विषम प्रदेशवाळा. संख्येय प्रदेशिक स्कंध. असंख्येय प्रदेशिक स्कंध अने अनंत प्रदेशिक स्कंध. परमाणु परमाणुनी परस्पर स्पर्शना. नव विकल्प. परमाणु अने द्विप्रदेशिकनी स्पर्शना परमाणु अने त्रिप्रदेशिकनी स्पर्शना ए प्रमाणे यावत् परमाणु अने अनन्तप्रदेशिकनी स्पर्शना. द्विप्रदेशिक अने परमाणुनी स्पर्शना. द्विप्रदेशिक अने द्विप्रदेशिकनी स्पर्शना द्विप्रदेशिक अने त्रिप्रदेशिकनी स्पर्शना. त्रिप्रदेशिक अने परमाणुनी स्पर्शना. त्रिप्रदेशिक अने द्विप्रदेशिकनी स्पर्शना. त्रिप्रदेशिक अने त्रिप्रदेशिकनी स्पर्शना. ए प्रमाणे यावत् अनंत प्रदेशिकनी स्पर्शना. परमाणु पुद्गलनी कालतः स्थिति. एक समय अने असंख्य काल. सकंप एक प्रदेशावगाढ पुद्गलनी कालतः स्थिति. एक समय अने आवलिकानो असंख्य भाग. ए प्रमाणे यावत् असंख्य प्रदेशावगाढ. एक प्रदेशावगाढ निष्कंप पुद्गलनी कालतः स्थिति एक समय अने असंख्य काल. एक गुण काळा पुद्गलनी कालतः स्थिति. एक समय अने असंख्य काल. ए प्रमाणे यावत् अनंत गुण काळुं पुद्गल वर्ण, गंध, रस, स्पर्श. सूक्ष्म परिणाम. बादर परिणाम. शब्द परिणत. पुद्गलनी कालतः स्थिति एक समय अने आवलिकानो असंख्य भाग. अशब्दपरिणत पुद्गल परमाणु पुद्गलनो अंतरकाल. एक समय अने असंख्य काल. द्विप्रदेशिक स्कंधनो अंतरकाल. एक समय अने अनंत काल. अनंतप्रदेशिक. एक प्रदेशावगाढ सकंप पुद्गलनो अंतरकाल. एक समय अने असंख्य काल. ए रीते असंख्य प्रदेशावगाढ. एक प्रदेशावगाढ निष्कंप पुद्गलनो अंतरकाल एक समय अने आवलिकानो असंख्य भाग ए रीते असंख्य प्रदेशावगाढ. वर्णादिनो अंतरकाल. शब्दपरिणत पुद्गलनो अंतरकाल. एक समय अने असंख्यकाल. अशब्द परिणत पुद्गल. द्रव्यस्थानायु, क्षेत्रस्थानायु, अवगाहनास्थानायु अने भावस्थानायुनी अल्प बहुता. नैरयिको आरंभी अने परिग्रही छे? हा. असुरोनो परिग्रह अने आरंभ. पृथिवीकायादिनो आरंभ. शरीर, कर्म, भवन, देवो, देवीओ, मनुष्यो, मनुष्यणीओ, तिर्यंचो, तिर्यंचणीओ, आसन, शयन, भांड–मात्र, उपकरण विगेरे. असुरोनो परिग्रह. बेइंद्रियादिनो आरंभ अने परिग्रह. पंचेंद्रियनो परिग्रह. टंक कूट वापी अने वन विगेरे. देवकुल आश्रम प्रपा स्तूप अने गोपुर विगेरे. प्रासाद गृह शरण लेण आपण शृंगाटक त्रिक चतुष्क अने महापथ विगेरे. शकट रथ यान अने सेना विगेरे. लोढी कडायुं अने कडछी विगेरे. वानव्यंतरो. ज्योतिषिको. वैमानिको. पांच हेतु अने पांच अहेतु. हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे.

शतक ५. उदेशक ८. पृ० २३१–२४४.

महावीरना अंतेवासी नारदपुत्र अने निर्ग्रंथीपुत्र. पुद्गलो शुं सार्ध छे? समध्य छे? सप्रदेश छे? नारदपुत्रना मते सर्व पुद्गलो सार्ध समध्य अने सप्रदेश छे. ए नारदपुत्रना मत विषे निर्ग्रंथीपुत्रनी सविस्तर चर्चा. नारदपुत्रे कबूलेलुं ए विषेनुं पोतानुं अजाणपणुं. तेनी सत्य जाणवानी इच्छा. निर्ग्रंथीपुत्रे नारदपुत्रने ए संबंधे आपेली सविस्तर समजण. पुद्गलोनुं जुदी जुदी अपेक्षाए न्यूनाधिकपणुं. नारदपुत्रे निर्ग्रंथीपुत्र पासे पोताना अजाणपणाने लगती मागेली क्षमा. विहार. गौतम बोल्या–जीवो वधे छे? हीणा थाय छे? अवस्थित छे? जीवो वधता नथी, घटता नथी, अवस्थित छे. नैरयिकोथी यावत् वैमानिको सुधी पूर्वोक्त विचार. सिद्धोनी वध-घट स्थिरता विषे विचार. जीवोनुं अवस्थान क्यां सुधी? सर्व काल. नैरयिकोनुं वधवापणुं क्यां सुधी? एक समय–आवलिकानो असंख्य भाग. ए रीते घटवापणुं. नैरयिकोनुं अवस्थान क्यां सुधी? एक समय–चोवीश मुहूर्त. एम साते नारको. तेने लगती विशेषता. ए रीते असुरकुमारोनी, एकेंद्रियोनी, बेइंद्रियोनी यावत् चउरिंद्रियोनी, संमूर्छिमोनी, गर्भजोनी, वानव्यंतरोनी, ज्योतिषिकोनी अने सौधर्म–ईशानादिनी वध-घट-स्थिरतानी विचारणा. ए जातनी सिद्धोने लगती विचारणा. शुं जीवो सोपचय छे? सापचय छे? सोपचय-सापचय छे? निरुपचय-निरपचय छे? जीवो निरुपचय-निरपचय छे? ए प्रमाणे सिद्धोने लगती विचारणा. कालनी अपेक्षाए जीव मात्रने लगती ए जातनी विचारणा. हे भगवन्! ते ए प्रमाणे.

शतक ५. उदेशक ९. पृ० २४५–२५२.

राजगृह नगर ए शुं कहेवाय? पृथिवी विगेरे राजगृह नगर कहेवाय? एना कारणनी नोंध. दिवसे प्रकाश अने रात्रे अंधारुं होय? हा. एनुं शुं कारण? शुभ पुद्गल अने अशुभ पुद्गल. नैरयिकोने प्रकाश होय के अंधकार? अंधकार. तेनुं कारण अशुभ पुद्गल. असुरकुमारोने प्रकाश. पृथिवीकाय यावत् त्रेइंद्रियोने अंधकार. चउरिंद्रियोने प्रकाश अने अंधकार. ए रीते यावत् मनुष्योने. असुरकुमारनी पेठे बधा भुवनपति विगेरे देवोने प्रकाश. नारकोमा रहेला नैरयिकोने 'काळ' नो ख्याल होय? ना. एम केम? 'काळ' नो ख्याल

अहीं मर्त्यलोकमां छे माटे ए रीते यावत् पंचेंद्रियतिर्यंचयोनिको विषे पण जाणवुं मनुष्योने ते काळनो ख्याल होय छे देवोने काळनो ख्याल नथी होतो. पार्श्वापत्य स्थविरो अने श्रमण भगवंत महावीर. असंख्य लोकमां अनंत रात्री दिवसो शी रीते? पुरुषादानीय पार्श्व अर्हतनी साक्षी. लोकस्वरूप पार्श्वापत्योने थएली श्रमण भगवंत महावीरनी 'सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी' तरीकेनी ओळखाण. चार याम मूकी पांच यामनो स्वीकार. सिद्धत्व प्राप्ति. देवलोकोनी गणत्री. संग्रहगाथा विहार.

शतक ५. उदेशक १०. पृ० २५३–२५४.

चंपा. पंचम शतकनो प्रथम उदेशक. चंद्रनिरूपण. शतक समाप्ति.

शतक ६. उदेशक १. पृ० २५५–२६०.

वेदना. आहार. महाश्रव. सप्रदेश. तमस्काय. भव्य. शालि. पृथिवी. कर्म. अन्यतीर्थिक. महावेदनावाळो, महानिर्जरावाळो? के महानिर्जरावाळो, महावेदनावाळो? ए बेमां कोण उत्तम? प्रशस्तनिर्जरावाळो छट्ठी सातमीमां रहेनारा नैरयिको महावेदनावाळा छे? हा. ते नैरयिको श्रमणो करतां मोटी निर्जरावाळा? ना. एनुं कारणमां चोक्खा अने मेला वस्त्रनुं उदाहरण. कर्दमराग. खंजनराग. नैरयिकोना पापो चीकणां. लोहारनी एरणनो दाखलो. श्रमणोना कर्मो पोचा- सूको पूळो अने अग्नि. पाणीनुं टीपुं अने उनुं धगधगतुं लोढानुं कडायुं. करणो केटला? चार–मनकरण. वचनकरण. कायकरण. कर्मकरण. नैरयिकोने, पंचेंद्रियोने ए चारे करण. एकेंद्रियोने बे करण–कायकरण. कर्मकरण. विकलेंद्रियोने त्रण करण–वचनकरण. कायकरण. कर्मकरण. करण अने शातावेदना. ए रीते असुरकुमार यावत् स्तनितकुमार. पृथिवीकाय औदारिक शरीरवाळा अने देवो विषे विचार महावेदना अने महानिर्जरा. महावेदना अने अल्पनिर्जरा. अल्पवेदना अने महानिर्जरा. अल्पवेदना अने अल्पनिर्जरा. प्रतिमाधारक मुनि महावेदनावाळो अने महानिर्जरावाळो. छट्ठी सातमीना नैरयिको महावेदना अने अल्पनिर्जरा. शैलेशीवाळो अनगार अल्पवेदना अने महानिर्जरा अनुत्तरौपपातिक देवो अल्पवेदना अने अल्पनिर्जरा. हे भगवन्! ते ए प्रमाणे. संग्रहगाथा. उदेशक समाप्ति

शतक ६. उदेशक २. पृ० २६१–२६८.

राजगृह. प्रज्ञापनानो आहार उद्देशक. विहार.

शतक ६ उदेशक ३. पृ० २६९–२८६.

बहुकर्म. वस्त्र. पुद्गल. प्रयोग. विस्रसा. सादिक. कर्मस्थिति स्त्री. संयत सम्यग्दृष्टि संज्ञी. भव्य. दर्शन. पर्याप्त. भाषक. परित्त ज्ञान योग उपयोग. आहारक. सूक्ष्म. चरम. बंध. अल्पबहुत्व. हे भगवन्! महाकर्मवाळाने सर्वत पुद्गलो चोंटे? सर्वतः पुद्गलोनो चय थाय? निरंतर पुद्गलो चोंटे? यावत् निरंतर पुद्गलोनो उपचय थाय? अने एनो आत्मा दूरूपणे, अशुभपणे अने अनिष्टपणे वारंवार परिणमे? हा. तेनो हेतु. अहत, धौत अने तन्त्रोद्गत (ताजा) वस्त्रनु उदाहरण. अल्पकर्मवाळने सर्वत. पुद्गलो भेदाय? यावत् परिविध्वस पामे? अने एनो आत्मा सुरूपपणे, शुभपणे अने इष्टपणे वारंवार परिणमे? हा. तेनो हेतु जल्लित, पङ्कित, मलिन अने रजवाळा पण पाणीथी धोवाता वस्त्रनो दाखलो वस्त्र अने पुद्गलोनो उपचय. प्रयोग. विस्रसा. जीव अने कर्मोनो उपचय ए उपचय प्रयोगसा, पण विस्रसाए नहि. मनप्रयोग, वचनप्रयोग, कायप्रयोग. सर्व पंचेंद्रियोने ए त्रणे प्रयोग. पृथिवी यावत् वनस्पतिने एक (काय) प्रयोग विकलेंद्रियोने बे प्रयोग वचनप्रयोग अने कायप्रयोग देवोने त्रणे प्रयोग वस्त्रने लागतो पुद्गलोपचय सादि सांत? सादि अनंत? अनादि सांत? के अनादि अनंत? ए तो सादि सांत ए ज प्रकारे जीवोने लगता पुद्गलोपचय विषे पृच्छा. ईर्यापथबंधकनो कर्मपुद्गलोपचय सादि सांत. भव्यनो अनादि सांत अभव्यनो अनादि अनंत. कोई कर्मपुद्गलोपचय सादि अनंत नथी शुं 'वस्त्र सादि सांत छे? सादि अनंत छे? अनादि सांत छे? अनादि अनंत छे? वस्त्र तो सादि सांत छे? ए प्रमाणे जीव विषे पृच्छा. नैरयिक तिर्यंच मनुष्य अने देवो सादि सांत. सिद्धो सादि अनंत. भव्यो अनादि सांत अभव्यो अनादि अनंत कर्मप्रकृति केटली? आठ ज्ञानावरणीय दर्शनावरणीय यावत् अंतराय. ए आठेनी अबाधाकालसहित बंधस्थिति ए कर्म स्त्री बांधे? पुरुष बांधे? के नपुंसक बांधे? ए त्रणे बांधे. जे स्त्री, पुरुष के नपुंसक न होय ते ए कर्मो बांधे अने न बांधे आयुष्यकर्मने स्त्री पुरुष के नपुंसक बांधे? बांधे अने न पण बांधे. संयत असंयत अने संयतासंयतकर्तृक ए कर्मबंधने लगता प्रश्नो. ए ज प्रमाणे सम्यग्दृष्टि मिथ्यादृष्टि सम्यग्मिथ्यादृष्टि संज्ञी असंज्ञी नोसंज्ञी नोअसंज्ञी भवसिद्धिक अभवसिद्धिक नोभवसिद्धिकनोअभवसिद्धिक चक्षुर्दर्शनी अचक्षुर्दर्शनी अवधिदर्शनी केवलदर्शनी पर्याप्त अपर्याप्त नोपर्याप्तनोअपर्याप्त भाषक अभाषक परित्त अपरित्त नोपरित्तनोअपरित्त मतिज्ञानी श्रुतज्ञानी अवधिज्ञानी मन पर्यायज्ञानी केवलज्ञानी मतिअज्ञानी श्रुतअज्ञानी अवधिअज्ञानी (विभंगी) मनोयोगी वचोयोगी काययोगी अयोगी आकारोपयोगी निराकारोपयोगी आहारक अनाहारक सूक्ष्म बादर नोसूक्ष्मनोबादर चरम अचरम ए बधाने उद्देशीने कर्मबंधने लगतो विचार. स्त्रीवेदक पुरुषवेदक नपुंसकवेदक अने अवेदक जीवोनी अल्पबहुता हे भगवन्! ते ए प्रमाणे

शतक ६. उदेशक ४. पृ० २८७–३००.

हे भगवन्! शुं जीव कालादेशथी सप्रदेश छे के अप्रदेश छे? नियमेन सप्रदेश ए ज प्रमाणे नैरयिक अने कालादेश. जीवो अने कालादेश नैरयिको अने कालादेश ए रीते यावत् स्तनितकुमारो पृथिवीकायिको अने कालादेश ए रीते यावत् वनस्पतिकायिको. बाकीना सिद्धो सुधीना जीवो नैरयिकोनी पेठे. आहारक अने कालादेश. भंगत्रय. अनाहारक अने कालादेश. भंगषट्क. सिद्ध अने कालादेश. भंगत्रिक. भवसिद्धिक

[illegible] अने [illegible] छे. [illegible] संख्यात [illegible] [illegible] अने [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] सप्रदेश आहारक [illegible] जीवो [illegible] [illegible] छे? अप्रत्याख्यानी छे के [illegible] जाणता छे? [illegible] प्रत्याख्यानी छे, ए ज प्रमाणे [illegible] मनुष्य ए त्रण माटे प्रत्याख्याननी [illegible] जीवो प्रत्याख्यान [illegible] जीवो नथी जाणता जीवो प्रत्याख्यान, अप्रत्याख्यान अने ए बंनेने करे छे? पूर्व प्रमाणे [illegible] अप्रत्याख्यान अने आयुष्य ए बंधे अने आयुष्य ए शेमां प्रत्याख्यान वगरना बधा दंडक. हे भगवन्! ते ए प्रमाणे छे.

शतक ६. उद्देशक ५. पृ० ३०१–३१४.

तमस्काय ए शुं पृथिवी कहेवाय? पाणी कहेवाय? पाणी कहेवाय. तेनुं कारण? [illegible] पाणीनी [illegible] तमस्कायनी [illegible] क्यांथी? एनी समाप्ति क्यां? अरुणोदय समुद्रथी [illegible] एनी समाप्ति [illegible] तमस्कायनो आकार केवो. नीचे [illegible] तरना मूलनी जेवो अने उपर कुकडाना पांजरा जेवो. तमस्कायनो विष्कंभ अने परिक्षेप केटलो? तमस्कायना बे प्रकार संख्येयजोजन विस्तृत अने असंख्येयजोजन विस्तृत. तमस्काय केवडो मोटो छे? [illegible] देव छ मास सुधी चालतो पण [illegible] पहोंची शके एवडो मोटो. तमस्कायमां घर, हाट, गाम के सन्निवेश छे? ना. तमस्कायमां मोटा मेघो संस्वेदे छे? [illegible] वरसे छे? हा ते देव करे? असुर करे? के नाग करे? त्रणे पण करे. तमस्कायमां बादर स्तनित [illegible] बादर विद्युत् छे? हा देवकृत छे. तमस्कायमां बादर पृथिवी अने बादर अग्नि छे? ना [illegible] विषय तमस्कायमां सूर्य [illegible] छे? ना, तेनी बहार छे. तमस्कायमां [illegible] प्रभा छे? ना अथवा ए प्रभा छे पण तमस्काय तेने [illegible] छे. तमस्कायनो वर्ण केवो छे? काळो [illegible] बहार [illegible]. तमस्काय भयंकर छे, एथी देवो पण [illegible] जाय [illegible] तमस्कायना नाम केटला? तेर तम तमस्काय अंधकार. महांधकार लोकांधकार. लोकतमिस्र देवांधकार. देवव्यूह देवपरिघ देवप्रतिक्षोभ अरुणोदक (स) समुद्र तमस्काय शेनो परिणाम छे? पृथिवीनो? पाणीनो? के जीव वा पुद्गलनो? ए पाणीनो परिणाम छे जीव अने पुद्गलनो परिणाम छे पृथिवीनो परिणाम नथी. तमस्कायमां जीव मात्र अनेकवार पेदा थएला छे पण बादर पृथिवीपणे अने बादर अग्निपणे नहि. कृष्णराजिओ केटली कही छे? आठ. ए आठे क्यां छे? सनत्कुमार अने माहेन्द्रनी उपर, नीचे ब्रह्मलोकना अरिष्ट विमानना पाथडामां. एनो [illegible] [illegible] जेवो समचोरस छे पूर्वमां बे पश्चिममां बे दक्षिणमां बे अने उत्तरमां बे. ए बधी परस्पर स्पर्शेली छे. एना आयाम अने विष्कंभ विषे विचार. एनी मोटाई विषे प्रश्न. ए कृष्णराजिओमां घर वगेरे छे के नहि? इत्यादि बधो तमस्कायनी जेवो ज विचार. विशेषमां देव करे. कृष्णराजिना आठ नाम कृष्णराजि. मेघराजि. मघा. माघवती वातपरिघ वातप्रतिक्षोभ. देवपरिघ देवप्रतिक्षोभ. ए कृष्णराजि पृथिवीनो परिणाम छे, पाणीनो परिणाम नथी. [illegible] बादर पाणीपणे बादर अग्निपणे अने बादर वनस्पतिपणे जीवो उत्पन्न थता नथी. बधी [illegible] पण प्रकारे उत्पन्न थएला छे. कृष्णराजिओना आठ अंतर [illegible] लोकांतिक विमानो अर्ची अर्चिमाली वैरोचन प्रभंकर चंद्राभ सूर्याभ शुक्राभ सुप्रतिष्ठाभ. ए आठे विमानोनी वच्चे रिष्टाभ विमान. दरेक ए विमानोने लगती बीजी हकीकत आठ लोकांतिक देवो सारस्वत आदित्य वह्नि वरुण गर्दतोय तुषित अव्याबाध आग्नेय वरिष्ठ ए आठे देवोने लगती सविस्तर हकीकत एओना विमानो शेने उपर प्रतिष्ठित छे? वायु उपर. [illegible]. बधा जीवो, ए विमानोमां पण उत्पन्न थएला छे मात्र देवपणे नहि. लोकांतिकनी स्थिति आठ सागरोपम. लोकांतिक विमानेथी लोकनो छेडो केटलो छेटो छे? असंख्येय योजन.

शतक ६. उद्देशक ६. पृ० ३१५–३१८.

पृथिवीओ केटली? सात. अनुत्तर विमानो केटला? पांच. मारणांतिक समुद्घात. रत्नप्रभामां उत्पन्न थवाने योग्य जीव त्यां पहोंचीने ज आहार करे? शरीरने रचे? केटलाक त्यां पहोंचीने करे अने केटलाक त्यां पहोंची, त्यांथी पाछा फरी, फरी वार त्यां पहोंचीने तेम करे. ए रीते साते पृथिवी असुरकुमारावासमां अने पृथिवीकायावासमां उत्पन्न थवाने योग्य जीव विषे पण ए ज विचार. मंदर पर्वत. असुर [illegible] [illegible] सूत्र. यावत् योजनकोटि ए रीते बधा एकेंद्रियो बेइंद्रियो यावत् अनुत्तरदेवो. हे भगवन्! ते ए प्रमाणे.

शतक ६. उद्देशक ७. पृ० ३१९–३२६.

शालि–व्रीहि गोधूम यव यवयव ए धान्योनी योनिनो बीजोत्पत्तिकाळ केटलो? अन्तर्मुहूर्त–वधारेमां वधारे त्रण वरस. कलाय मसूर तल मग अडद वाल कळथी चोळा तुवेर चणा ए धान्योनी योनिनो बीजोत्पत्तिकाळ केटलो? वधारेमां वधारे पांच वरस. ए प्रमाणे अळसी कुसुंभक कोद्रवा कांग बंटी राळ कोदूसग शण सरसव अने मूलकबीजनी योनि विषे प्रश्न. वधारेमां वधारे सात वरस. मुहूर्तना उच्छ्वास केटला? ३७७३

आवलिका उच्छवास निःश्वास प्राण स्तोक लव मुहूर्त अहोरात्र पक्ष मास ऋतु अयन संवत्सर युग वर्षशत वर्षसहस्र वर्षशतसहस्र पूर्वांग पूर्व त्रुटितांग त्रुटित अटटांग अटट अववांग अवव हूहूकांग हूहूक उत्पलांग उत्पल पद्मांग पद्म नलिनांग नलिन अर्थनुपूरांग अर्थनुपूर अयुतांग अयुत प्रयुतांग प्रयुत नयुतांग नयुत चूलिकांग चूलिका शीर्षप्रहेलिकांग ए बधा काळना प्रमाणोनुं स्वरूप. एटलो ज गणितनो विषय. औपमिककाळ पल्योपम. सागरोपम. परमाणुनुं स्वरूप. उच्छलक्ष्णश्लक्ष्णिका श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका ऊर्ध्वरेणु त्रसरेणु रथरेणु वालाग्र लिक्षा यूका यवमध्य अंगुल पाद वितस्ति-रत्नि-रत्नि कुक्षि दंड धनुष् युग नालिका अक्ष मुसल गव्यूत योजन. ए बधानुं स्वरूप पल्योपमनुं स्वरूप. सागरोपमनुं स्वरूप उत्सर्पिणी अवसर्पिणीनुं प्रमाण. सुषमसुषमाना भरतनुं स्वरूप. जीवाभिगम हे भगवन्! ते ए प्रमाणे.

शतक ६. उद्देशक ८. पृ० ३२७—३३६.

पृथिवीओ केटली? आठ. रत्नप्रभानी नीचे गृह ग्राम वगेरे छे? ना. त्यां उदार बलाहक अने स्तनितशब्द छे? हा तेने देव असुर के नाग करे. त्यां बादर अग्निकाय छे? विग्रहगति सिवाय नहीं त्यां चन्द्र के चन्द्र वगेरेनी कान्ति छे? ना. ए ज प्रकारना प्रश्नोत्तर बधी नरको संबंधे. त्रीजीमां नाग न करे. चोथीमां अने ते पछीनी बधीमां एकलो देव ज करे. ए ज प्रश्नो सौधर्मादि देवलोको संबंधे उत्तरो पण एवा ज. विशेषमां मात्र नाग न करे. सनत्कुमारादि स्वर्गमां देव ज करे. संग्रहगाथा. आयुष्यना बंधना प्रकार केटला? छ. छएनां नाम. ए प्रमाणे यावत् वैमानिकों जीवो संबंधे बंधविषयक प्रश्नो अने उत्तरो लवण समुद्र संबंधी विचार. जीवाभिगम. असंख्यद्वीप समुद्रो. एना नामो केवा होय? जे जेटला शुभ नामो होय ते बधा द्वीप समुद्रोना जाणवां. विहार.

शतक ६. उद्देशक ९. पृ० ३३७—३४२.

ज्ञानावरणीय कर्म बांधतां साथे बीजी केटली कर्मप्रकृति बंधाय? सात आठ के छ बंधोद्देशक प्रज्ञापना. महर्धिक देव बहारना पुद्गलोने लीधा सिवाय विकुर्वण करे? ना. बहारना पुद्गलोने लइने विकुर्वण करे. इहगत तत्रगत अन्यत्रगत पुद्गलोमांना तत्रगत पुद्गलोने लइने विकुर्वण एक वर्ण अने अनेक रूपना चार विकल्प. देव, काळा पुद्गलने नीलरूपे वा नीलपुद्गलने काळारूपे परिणत करे? पुद्गलोने लइने तेवो परिणाम करे. ए रीते गंध रस अने स्पर्शनो पण परिणामांतर. वर्णना १० विकल्प गंधनो १ रसना १० अने स्पर्शना चार विकल्प. अविशुद्ध लेश्यावाळो देव असमवहत आत्मा द्वारा अविशुद्ध लेश्यावाळा देवने, देवीने के बेमांना कोइ एकने जाणे? ना. ए प्रमाणे पदना बार विकल्प. आठमा न जाणे अने छेल्ला चारमां जाणे.

शतक ६. उद्देशक १०. पृ० ३४३—३४८.

अन्यतीर्थिको. बोलास्थिकमात्र. निष्पावमात्र. कलममात्र मापमात्र. मुद्गमात्र. यूकामात्र. लिक्षामात्र. भगवान् महावीरनुं प्ररूपण. देवनुं अने गंधना सूक्ष्मतम पुद्गलोनुं उदाहरण. जीव ए चैतन्य छे? के चैतन्य ए जीव छे? बन्ने परस्पर एकरूप छे. वैमानिको सुधी ए जातनो विचार. जीवे छे ए जीव छे? के जीव छे ते जीवे छे? जीवे छे ते तो जीव ज छे अने जीव तो जीवे पण अने न पण जीवे-प्राण धारण करे. सिद्धजीव. वैमानिको सुधी ए विचार. नैरयिक अने भवसिद्धिक. बधा जीवो एकांत दुःखने वेदे छे एवो अन्यतीर्थिकमत. भगवान् महावीरनुं प्ररूपण. कोइ जीवो एकांत दुःखने, कोइ एकांत सुखने अने कोइ सुखदुःखमिश्र वेदनाने वेदे छे. ते ते जीवोनो नामग्राह निर्देश. नैरयिक अने तेना आहारपुद्गलो. ए प्रमाणे यावत् वैमानिक. केवली आदानो-इन्द्रियो द्वारा जाणे जूए? ना. केवलीनुं अमित ज्ञान. निर्वृत दर्शन. संग्रहगाथा. षष्ठ शतक समाप्त.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीत भगवतीसूत्र.

श्रीअभयदेवसूरिविरचितवृत्तिसहित.

खण्ड २.

शतक ३.–उद्देशक–१.

मोका नगरी.–नदन चैत्य.–श्रीमहावीर प्रभुनुं आगमन अने अग्निभूतिनी पर्युपासना.–विकुर्वणा–(रूपो फेरववानी शक्ति).–चमरेंद्र, त्रायस्त्रिंशो, सामानिको अने पट्टराणीओ –अग्निभूति अने वायुभूति.–वायुभूतिने सदेह.–वायुभूति अने श्रीमहावीर.–सदेहनु निवारण.–वायुभूतिनी अग्निभूति प्रत्ये क्षमानी याचना.–वायुभूति, अग्निभूति अने श्रीमहावीर.–दक्षिणेंद्रो अने अग्निभूति, उत्तरेंद्रो अने वायुभूति –तिष्यकनी विकुर्वणा.–अग्निभूतिनो विहार.–वायुभूति.–ईशानेंद्र, कुरुदत्त अने विकुर्वणा –यावत्–अच्युत देवलोक.–श्रीमहावीर प्रभुनो विहार.–राजगृहमा आगमन.–उत्तरार्धना इद्रनु आगमन, देवर्द्धि–दर्शन अने सहरण –देवर्द्धि सबधे प्रश्न ?–कूटाकार शाळानु दृष्टात –देवर्द्धिनी प्राप्तिनो उपाय.–मौर्यपुत्र तामली –प्राणामा प्रव्रज्या.–इद्र माटे बलिचंचामां देवोनु समेलन.–देवोनो तामलीने पोताना इद्र थवा माटे अत्याग्रह.–नियाणु न करवाथी तामलीनु ईशानेंद्रपणे थवु –ते वातनी बलिचचामा जाण –क्रोधेला बलिचचावासीओए तामलीना शबनी करेली अवगणना.–ईशानवासीओ द्वारा ईशानेंद्र (तामली)ने जाण.–कोपेला ईशानेंद्रनी दृष्टिनो प्रभाव.–बलिचचानु वळवु.–देवोनी नाशभाग.–ईशानेंद्रनी बलिचचावासीओए करेली प्रार्थना.–दृष्टिनुं सहरण.–ईशानेंद्रनु आयु .–ईशानेंद्र (तामली)नु मुक्तिस्थळ.–उत्तरार्धना अने दक्षिणार्धना इद्रोनो मेलाप, वार्तालाप, सह कार्यक्रम.–विवादे सनत्कुमारनु स्मरण.–निवेडो.–सनत्कुमारनु भव्यपणु –उद्देशक समाप्ति अने विहार.–

१.–गाहा:—

केरिसी विउव्वणा चमर किरिय जाणित्थि नगरपाला य, अहिवइ इंदियं परिसा ततियम्मि सए दस उद्देसा.

१.—आ त्रिजा शतकमां दश उद्देशको छे. तेमां प्रथम उद्देशकमां चमरनी विकुर्वणा शक्ति विषे प्रश्नोत्तरो छे. चमरना उत्पात विषे हकीकत कहेवा सारु बीजो उद्देशक छे. क्रिया संबंधे प्ररूपण करवा त्रिजो उद्देशक छे. 'देवे विकुर्वेल यानने साधु जाणे ?' इत्यादि वातना निर्णय माटे चोथो उद्देशक छे. 'साधु, वहारनां पुद्गलोनुं ग्रहण करीने स्त्रीवगेरेनां रूपो करी शके छे' ए संबंधी निर्णय माटे पांचमो उद्देशक छे. नगर संबंधे छट्ठो उद्देशक छे. लोकपालो विषे सातमो उद्देशक छे. अधिपतिओ विषे आठमो उद्देशक छे. इंद्रियो संबंधे नवमो उद्देशक छे अने चमरनी सभा संबंधे दशमो उद्देशक छे.

---

१. मूलच्छाया —कीदृशी विकुर्वणा चमर क्रिया जानीयाद् नगरपालाश्च, अधिपति इन्द्रियं पर्षद् तृतीये शते दश उद्देशा —अनु०

२.—[1]ते णं काले णं, ते णं समए णं, मोया नामं नयरी होत्था. वण्णओ. तीसे णं मोयाए नगरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभागे णंदणे नामं चेइए होत्था. वण्णओ. ते णं काले णं, ते णं समए णं सामी समोसढे. परिसा निग्गच्छइ, पडिगया परिसा.

२.—ते काळे, ते समये मोका नामनी नगरी हती, वर्णक. ते मोका नगरीनी बहार उत्तर-पूर्वना दिग्भागमां नंदन नामनुं चैत्य हतुं, वर्णक. ते काळे, ते समये श्रीमहावीर स्वामी पधार्या. सभा निकळे छे अने धर्म सांभळीने सभा पाछी चाली गई.

---

१. मूलच्छायाः—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये मोका नाम नगरी अभवत्. वर्णक . तस्या मोकाया नगर्याः बहिः उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे नन्दनं नाम चैत्यम् अभवत् वर्णकः. तस्मिन् काले, तस्मिन् समये स्वामी समवसृतः, पर्षद् निर्गच्छति, प्रतिगता पर्षत्.–अनु०

१. परमात्मा श्रीमहावीर प्रभुनो घणी वार चेइय-चैत्य-मां समोसर्यानो वर्णक अंगादिमां अवलोकाय छे, एथी 'चैत्य' ए शब्द कोना माटे वपरायो छे, एवा प्रश्ननुं उत्थान बुद्धिमानो माटे अस्थाने न गणाय. यद्यपि शब्दना कोश, जाति अने देशादिने आधारे अर्थो घणा थई शके, तो पण तेना मुख्य अने संगत अर्थो तरफ तो कोईनुं दृष्टिबिंदु खिंचाय ए उचित छे. 'चैत्य' शब्दनी व्युत्पत्ति आदि वडे आवो अर्थ जणाय छेः–"चयनं चितिः, चितेर्विकारश्चैत्यम्" चितिः–चिता-चे, तेनो विकार–तेनी उपर जे (स्तूपादिनी) आकृति–ए 'चैत्य.' परमात्मा आदिनी हयातिनी यादी माटे आवी निशानीओ करवानी प्रथा पूर्वेथी आपणामां चालु हती, दृष्टांत रूपे आजे पण मथुराना जैन-स्तूपो हयाती धरावे छे. आवी रीति बौद्धोमां पण हती, एथी ज काशी–(सारनाथ पासे), गया वगेरे स्थळे बौद्ध-स्तूपो नीहाळाय छे. अने आवी पुराणी वस्तुओ ऐतिहासिक रीतिए महान् आत्माओनी हयाती माटे अत्युपकारी गणायी छे. हवे 'चैत्य'ना जूदा जूदा अर्थो तरफ दृष्टि करीए, चैत्य अने श्रीअभयदेवसूरिः—"चैत्यं व्यन्तराऽऽयतनम्" चैत्य-व्यन्तरोनुं आयतन–घरः–(उव० टीका, क० आ० पृ० १०).

"'चेइए'त्ति चितेर्लेप्यादिचयनस्य भावः, कर्म वा इति चैत्यम्; संज्ञाशब्दत्वाद् देवबिम्बम्, तदाऽऽश्रयत्वात् तद्गृहमपि चैत्यम्; तच्च इह व्यन्तराऽऽयतनम्, न तु भगवताम् अर्हताम् आयतनम्ः–" (भ० खं०१,पृ०१९).

"'चेइए'त्ति–लेप्य आदि पदार्थना चयने 'चिति' कहे छे, चितिनुं चितिपणुं, अथवा चितिनुं कर्म ते 'चैत्य.'. ए संज्ञाशब्द छे, माटे तेनो अर्थ देवनुं बिंब करवो, प्रतिमानुं आश्रयरूप होवाथी ते घर पण चैत्य; अहीं चैत्यनो अर्थ व्यंतरनुं गृह करवो, पण अर्हंतोनुं आयतन न करवो–" (भ० खं० १, पृ० १९).

चैत्य अने कोशकारो –श्रीहेमचंद्राचार्य (अभि० चिं० य०ग्रं० पृ० ३९६ मां) आ प्रमाणे कहे छेः–"चैत्य–विहारौ जिनसद्मनि" 'चैत्य' अने 'विहार' जिनालय–(देरासर) अर्थमां वपराय छे. (अ० को० मुं० आ० पृ० ४७४ मा) श्रीअमरे तेने आवे अर्थे जणाव्यो छेः–"चैत्यम्–आयतन तुल्ये"– 'चैत्य' ने 'आयतन' समान अर्थ छे, आयतननो अर्थ यज्ञालय कर्यो छे. (श० म० क० आ० पृ० १८६ मां) तेनो अर्थादि आवे रूपे कर्यो छे– "चित्याया इदम्"–(चितानुं आ.) आयतन, चितानी उपर रचेलुं चिन्ह, जनसभा, यज्ञस्थान. माणसोनुं विसामानुं स्थळ, देवस्थान. (श० चिं० पृ० ४७०) चैत्यनी "चित्याया इदम्" एवी व्युत्पत्ति करी, अर्थो आवा जणाव्या छे –यज्ञनुं स्थान, देवालय, देव राखवानुं स्थळ, जिनालय, जिन, वा बुद्धनी मूर्ति, सीमाडो देखाडनार पत्थर वगेरे निशान, गाम वगेरेनी पासेनुं महावृक्ष अने जित तरु. श्रीउववाईजीना मूळमां चैत्य संबंधे आवो उल्लेख छे, अने तेमां चैत्य प्रत्येनो लोकोनो प्रेम, चैत्य माटे उचित गणातुं स्थळ, चैत्यनी अंदरनी तथा बहारनी रचना, चैत्यमां थनारो लोकोनो मेळो, पूजानी सामग्रीओ, यागादिनुं महत्त्व आदि घणां महत्त्वना विषयोनो समावेश थाय छे —

"तीसे णं चंपाए णयरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए पुण्णभद्दे णामं चेइए होत्था । चिराईए, पुव्वपुरिसपण्णत्ते, पोराणे, सद्दिए, वित्तिए, कित्तिए, णाए, सच्छत्ते, सज्झए, सघंटे, सपडागे, पडागाइपडागमंडिए, सलोमहत्थे, कयवेयड्डिए, लाउल्लोइयमहिए, गोसीस-सरसरत्तचंदण-दद्दरदिण्णपंचंगुलितले, उवचियचंदणकलसे, चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभाए, आसत्तोसत्त-विउल-वट्ट-वग्घारियमल्लदामकलावे, पंचवण्ण-सरस-सुरहिमुक्क-पुप्फपुंजोवयारकलिए, कालागुरु-पवरकुंदुरुक्क-तुरुक्क-धूव-मघमघंतगंधुद्धुयाभिरामे, सुगंधवरगंधगंधिए, गंधवट्टिभूए, णड-णट्टग-जल्ल-मल्ल-मुट्ठिय-वेलंबय-पवग-कहग-लासक-आइक्खग-लंख-मंख-तूणइल्ल-तुंबवीणिय-भुयग-मागहपरिगए, बहुजण-जाणवयस्स विस्सुयकित्तिए, बहुजणस्स आहु(य)स्स आहुणिज्जे, पाहुणिज्जे, अच्चणिज्जे, वंदणिज्जे, नमंसणिज्जे, पूयणिज्जे, सक्कारणिज्जे, संमाणणिज्जे; कल्लाणं, मंगलं, देवयं, चेइयं विणएणं पज्जुवासणिज्जे, दिव्वे, सच्चे, सच्चोवाए, सच्चप्पभावे, सण्णिहियपाडिहेरे, जागसहस्सभागपडिच्छिए, बहुजणो अच्चेइ आगम्म पुण्णभद्दं चेइयं–" (उव० क० आ० पृ० ९–१४).

"ते चंपा नगरीनी बहार उत्तर अने पूर्व दिशाना मध्य भागे–ईशान कोणमां–पूर्णभद्र नामनुं चैत्य हतुं. ते चैत्य चिरकाळ पूर्वे रचेलुं, पूर्वजोए जणावेलुं, पुराणुं, शब्दित, आश्रय दाता, कीर्तिवाळुं अने ज्ञात हतुं. वळी छत्र, ध्वज, घंट, ध्वजा तथा नानी नानी पताकाओ वडे शणगारेलुं–ने रुंवावाळा प्रमार्जन युक्त हतुं. तेमां वेदिकानी रचना, गार अने धोळनी मंडना, गोशीर्ष, रक्तचंदन, दर्दर आदिना थापा अने चंदन कळशो वगेरे हता. तेनो प्रतिद्वार भाग चंदन घडो अने सुरचित तोरणोवाळो हतो. तथा ते भोंयथी ऊंचे सुधी बांधेली, पहोळी, गोळाकार, लटकती माळाओना समूहो, पंचवर्णी सारां सुगंधवाळां पुष्पोना पुंजो अने पूजननी सामग्रीओ युक्त हतुं. तथा काळो अगर, सारं कुंदुरुक्क, ने तगरना धूपनथी मघमघता–बहेकता–गंधना प्रसरथी अभिराम; गंधवाळा पदार्थोना योगे सुगंधी तथा गंधना पिंड जेवुं हतुं. वळी त्यां नटो, नाचनारा, बजाणीआ, मल्लो, मोष्टिको–मुठी वडे लडनारा. विदूषको, कूदनारा, कथको, लासको–रास लेनारा, अथवा भाटो, आइक्ख–आख्यायिकाओ कहेनारा, लंख–वहिवंचा, मंख–चित्रपट देखाडी मागनारा, तूण वाद्यवाळा, तुंबडानी वीणावाळा, भोगीओ अने मागधो वगेरे भराता. ते चैत्य, ते देशना अने बीजा देशोना जनोमां ख्यातिपात्र हतुं. तेम ज आहुति आपनारा घणा लोकोनुं आहुति तथा प्राहुतिनुं स्थान हतुं. तथा तेओनी अर्चा, स्तुति, नमस्कार, पूजा, सत्कार अने सन्मानने योग्य हतुं. कल्याण तथा मंगळने करनारुं, दिव्य प्रभाववाळुं, इष्ट देवनी प्रतिमा युक्त, अने विनीत भावे पूजातुं; दिव्यता, सत्यता अने सत्य उपायवाळुं, साचा प्रभाववाळुं, ध्यपाएलां प्रातिहार्यवाळुं, हजारो यागोना भागोनी प्राप्तिवाळुं, ते चैत्य हतुं. अने तेने–पूर्णभद्र चैत्यने–घणा लोको आवीने उपासता–" (उव० क० आ० पृ० ९–१४) —अनु०

२. श्रमण भगवंत महावीर समोसर्या छे, ए वातनी जाण थता जनसमूह स्नानादि कृत्यो करी, चोक वगेरे स्थळे साथे मळी, साथे प्रभु पासे आवे छे; आवी कया कया नियमो केवी रीतिए पाळे छे, वगेरे वर्णन माटे जूओः–(भ० खं० १, पृ० २८ पं० ११ मो अने पृ० ३० नुं १ अंकवाळुं टिप्पण):–अनु०

३. परमात्मा पासेथी धर्मनुं श्रवण कर्या केवी रीतिए पाछा फरी, यावत्–स्व स्व स्थाने आवे छे, ते माटे पण जूओ–(भ० खं० १, पृ० ३३ पं० १२ मां).–अनु०

३. प्र०—ते णं काले णं, ते णं समए णं समणस्स भगवओ महावीरस्स दोच्चे अंतेवासी अग्गिभूई नामं अणगारे गोयमगोत्ते णं सत्तुस्सेहे, जाव–पज्जुवासमाणे एवं वदासिः—चमरे णं भंते ! असुरिंदे, असुरराया केमहिड्ढीए, केमहज्जुईए, केमहाबले, केमहायसे, केमहासोक्खे, केमहाणुभागे, केवइयं च णं पभू विउव्वित्तए ?

३. प्र०—ते काळे, ते समये श्रमण भगवंत महावीरना बीजा शिष्य अग्निभूति नामना अनगार (जेओ गौतम गोत्रवाळा छे, सात हाथ उंचा छे) यावत्–पर्युपासना करता आ प्रमाणे बोल्या केः—हे भगवन् ! असुरेंद्र, असुरराज चमर केवी मोटी ऋद्धिवाळो छे, केवी मोटी कांतिवाळो छे, केवा मोटा बळवाळो छे, केवी मोटी कीर्तिवाळो छे, केवा मोटा सुखवाळो छे, केवा मोटा प्रभाववाळो छे अने ते केटलुं विकुर्वण करी शके छे ?

३. उ०—गोयमा ! चमरे णं असुरिंदे, असुरराया महिड्ढीए, जाव–महाणुभागे. से णं तत्थ चउत्तीसाए भवणावाससयसहस्साणं, चउसट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं, तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं, जाव–विहरइ. एवं महिड्ढीए, जाव–महाणुभागे. एवतियं च णं पभू विउव्वित्तए, से जहा नामए जुवतिं जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेण्हेज्जा, चक्कस्स वा नाभी अरगाउत्ता-सिआ, एवामेव गोयमा ! चमरे असुरिंदे, असुरराया वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणइ, संखेज्जाइं जोयणाइं दंडं निस्सरइ, त रयणाणं जाव–रिट्ठाण अहाबायरे पोग्गले परिसाडेइ, अहासुहुमे पोग्गले परियाइइ, दोच्चं पि वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहण्णइ. पभू णं गोयमा ! चमरे असुरिंदे, असुरराया केवलकप्पं जंबूदीवं दीवं बहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं, देवीहिं य आइण्णं, वितिकिण्णं, उवत्थडं, संथडं, फुडं, अवगाढावगाढं करेत्तए;

३. उ०—हे गौतम ! असुरेंद्र, असुरराज चमर मोटी ऋद्धिवाळो छे, यावत्–मोटा प्रभाववाळो छेः—ते त्यां चोत्रीश लाख भवनावासो उपर, चोसठ हजार सामानिक देवो उपर अने तेत्रीश त्रायस्त्रिंशक देवो उपर सत्ताधीशपणुं भोगवतो यावत्–विहरे छे; अर्थात् ते चमर एवी मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्–एवा मोटा प्रभाववाळो छे. तथा तेनी विकुर्वण करवानी शक्ति पण आटली छेः—हे गौतम ! विकुर्वण करवा माटे असुरेंद्र, असुरराज चमर वैक्रियसमुद्घातवडे समवहत थाय छे, संख्येय योजन सुधी लांबा दंडने निसर्जे छे—बनावे छे. अने ते द्वारा रत्नोना यावत्–रिष्ट रत्नोना स्थूल पुद्गलोने खंखेरी नाखे छे तथा सूक्ष्म पुद्गलोनुं ग्रहण करे छे. बीजी वार पण वैक्रियसमुद्घातवडे समवहत थाय छे. वळी हे गौतम ! जेम कोइ जुवान पुरुष पोताना हाथवडे जुवान स्त्रीना हाथने पकडे अर्थात् परस्पर

---

१ मूलच्छायाः—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य द्वितीयोऽन्तेवासी अग्निभूतिर्नाम अनगारो गौतमगोत्रः सप्तोत्सेधः, यावत्–पर्युपासीन एवम् अवादीत् –चमरो भगवन् ! असुरेन्द्रः, असुरराजः किंमहर्द्धिकः, किंमहाद्युतिकः, किंमहाबलः, किंमहायशाः, किंमहासौख्यः, किंमहानुभाग , कियच्च प्रभुः विकुर्वितुम् ? गौतम ! चमरः असुरेन्द्रः, असुरराजः, महर्द्धिकः, यावत्–महानुभागः. स तत्र चतुस्त्रिंशतो भवनावासशतसहस्राणाम्, चतुःषष्टेः सामानिकसहस्राणाम्, त्रयस्त्रिंशत त्रायस्त्रिंशकानाम्, यावत्–विहरति एवं महर्द्धिक यावत्–महानुभाग . एतावच्च प्रभुः विकुर्वितुम्, तद् यथा नामः–युवतिं युवा हस्तेन हस्ते गृहीयात्, चक्रस्य वा नाभि अरकायुक्ता (अरकोत्तासिता) स्यात्, एवमेव गौतम ! चमरः असुरेन्द्र , असुरराजो वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति, संख्येयानि योजनानि दण्ड निःसृजति, तद् रत्नाना यावत्-रिष्टानां यथाबादरान् पुद्गलान् परिशातयति, यथासूक्ष्मान् पुद्गलान् पर्यादत्ते, द्वितीयमपि वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति प्रभुर्गौतम ! चमरः असुरेन्द्र , असुरराजः केवलकल्पं जम्बूद्वीपं द्वीपं बहुभिः असुरकुमारैः देवै , देवीभिश्च आकीर्णम्, व्यतिकीर्णम्, उपस्तीर्णम्, संस्तीर्णम्, स्पृष्टम्, अवगाढावगाढं कर्तुम् —अनु०

१. श्रीअग्निभूति–ज्ञातवंशीय श्रमण भगवंत महावीरना बीजा गणधर हता. तेमनो जन्म कृत्तिका नक्षत्रमा मगध देशना गुब्बर–गोबर–गाममा गौतमगोत्रीय विप्र श्रीवसुभूतिने त्यां पृथिवी देवीनी कुखे थयो हतो. तेओ वेद संबंधेनी चौदे विद्याना पारगामी हता, तेमनो शिष्य परिवार पांचसेनो हतो. एक समये तेओ आर्य श्रीसोमिल विप्रना दीक्षा प्रसगे सपरिवार अपापा पुरीनी यज्ञशाळामां आव्या हता. त्यांथी देवो वगेरेने श्रीमहावीर प्रभुनी स्तुति करता सांभळी जयार्थे अहीं आव्या, पण श्रमण भगवंत महावीर द्वारा पोताना संशयनो समूलनाश थवाथी तेमना शिष्यत्वने स्वीकार्युं. आ समये तेमनुं वय छेंतालीस (४६) वर्षनुं हतुं त्यार बाद तेओ बार (१२) वर्षो छद्मस्थपणे, अने सोळ (१६) वर्षो केवलीपणे विद्यमान हता. आ रीतिए तेमनुं पूर्ण आयुः चुमोतेर (४६×१२×१६=७४) वर्षनुं हतुं, तेमनुं निर्वाण प्रभुनी जीवितावस्थामां राजगृहमा थयुं हतुंः–(अभि० रा० पृ० ८१६–१८.) तेमना विशेष परिचय माटे —(म० खं० १, पृ० १६, टि० १ लुं.) (विशे० भा० य० ग्रं० पृ० ७७५–८ ३४.) (आवश्यक० आ० स० पृ० २४५ –५७.) वगेरे स्थळो दर्शनीय छे ‘ श्रीसमवायाग ’, अग चोथामां तेमनो श्रीमहावीर प्रभुना बीजा गणधर तरीकेनो परिचय आ प्रमाणे छे —

“समणस्स भगवओ महावीरस्स एक्कारस गणा, एक्कारस गणहरा होत्था. तं जहा.—इंदभूई, ‘अग्गिभूई०’×× (क० आ० पृ० ३१).

“श्रमण भगवंत महावीरने अगियार गणो अने अगियार गणधरो हता ते आ प्रमाणे –इंद्रभूति, ‘अग्निभूति’ वगेरे”××(क० आ० पृ० ३१) –अनु०

२. प्राय. दर्शनोनी वहेंचणी बे विभागे छे, एकनी आस्तिक विभागे, तथा बीजानी नास्तिक विभागे, तेमांना आस्तिक विभागमा भुवनपतिओनो, तथा देवोनो उल्लेख जूदे जूदे शब्दे, तथा जूदे जूदे रूपे सर्व द्वारा कराएलो छे, पण नास्तिक विभागे तेमनो अवकाश नथी; कारण के आत्मा, परलोक अ दिना अस्तित्वने स्वीकारतो होवाथी पहेलो विभाग आस्तिक छे. त्यारे बीजो तेने न स्वीकारतो होवाथी नास्तिक छे पहेला विभागमां तेओने माटे–अधोलोकवासी, भुवनपति, पातालवासी, असुर आदि शब्दो वपराया छे, तेओना शब्दशास्त्रनी दृष्टिए घटता अर्थो आवा छे –(अधो–नीचेनो–लोक–अधोलोक, त्यांना वासी; भुवन–तेओनु विमान–घर, तेनां पति-मालिक, पाताल–मनुज लोकथी उंडाणनो भाग, त्यांना वतनीओ; अ–नहीं, सुर-देवता-देवो नहीं पण देवो जेवा.) कोशोमां पण कोशकारोए तेओने लगता रूढ–(खास वपराता) यौगिक–(घटता अर्थवाळा) तथा मिश्र–(बन्ने अर्थवाळा) शब्दोनो अने पर्यायोनो मोटो संग्रह कर्यो छे एम, सहु कोइए तेओना सबधे थोडुं घणुं कह्यु छे, पण जैन महर्षिओए तो तेमना संबंधे पूर्ण, तथा चोक्कस माहिती जणावी छे. अहीं जेने माटे उल्लेजाय छे, ते एक भुवनपतिना दक्षिण असुरकुमारनो इंद्र–स्वामी–छे. तेने लगती उपयोगी ओळखो नीचे प्रमाणे छे —

भगवती (अं० ५) मां चमरेंद्र माटे घणां स्थळो दर्शनीय छे. अने ते बधां स्थळो अवगाहतां ते संबंधेनो घणो वर्णक जणाय तेम छे. जेम के—(श० २ उ० ८ थी) जंबूद्वीपना मंदर पर्वतथी चमरचंचा सुधीनो मार्ग अने चमरचंचाना किल्ला वगेरेनो. (श० ३ थी) चमरेंद्रनी ऋद्धि, द्युति, वैभव, विकुर्वणा—रूपो फेरववानी शक्ति, उपपात, क्रिया, तथा त्रायस्त्रिंशो, सामानिको, पट्टराणीओनी विकुर्वणा, अने लोकपाल, सभा आदिनो. (श० १० उ० ५ थी) अग्रमहिषीओनो अने (श० १३ उ० ६ थी) चमरचंचा इत्यादिनो. श्रीप्रज्ञापना (उपा० ४) मां तेना स्थानादिनो अधिकार आ रीतिए उल्लेखायो छे—

"कहिं णं भंते! दाहिणिल्ला णं असुरकुमारा देवा परिवसंति? गोयमा! जंबूद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता, हेट्ठा वि एगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता, मज्झे अट्ठहुत्तरजोयणसयसहस्से एत्थ णं दाहिणिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं, देवीण य चोत्तीसं भवणावाससयसहस्सा हवंति इति अक्खायं. ते णं भवणा बाहिं वट्टा, अंतो चउरंसा, सो चेव वण्णओ, जाव—पडिरूवा. एत्थ णं दाहिणिल्लाणं असुरकुमारदेवाणं पज्जत्ताप-ज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता. तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे दाहिणिल्ला असुरकुमारदेवा, देवीओ परिवसंति. काला, लोहियक्खा, तहेव जाव—भुंजमाणे विहरंति. एवं सव्वत्थ भाणियव्वं भवणवासीणं. चमरे इत्थ असुरकुमारिंदे, असुरकुमारराया परिवसइ काले, महानीलसरिसे, जाव—पहासेमाणे. से णं तत्थ चउत्तीसाए भवणावाससयसहस्साणं, चउसट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं, तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं, चउण्हं लोगपालाणं, पंचण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं अणियाणं, सत्तण्हं अणि-याहिवईणं, चउण्हं च चउसट्ठीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं बहूणं दाहिणिल्लाणं देवाणं, देवीण य आहेवच्चं, पोरेवच्चं, जाव—विहरति·—" (क० आ० पृ० १०२—३.)

"हे भगवन्! दाक्षिणात्य असुरकुमारो क्यें स्थळे वसे छे? हे गौतम! जंबूद्वीप नामना द्वीपना मेरु पर्वतनी दक्षिणे एक लाख, ऐंशी हजार योजनना बाहल्यवाळी आ रत्नप्रभा पृथिवीना उपरनो एक हजार योजन भाग अवगाही अने नीचेनो एक हजार योजन भाग छोडी, मध्यना एक लाख, अठ्योतेर हजार (१,७८०००) योजन प्रमाण भागनी मध्ये दाक्षिणात्य असुरकुमार देवोना अने देवीओना चोत्रीस लाख भवनो कह्यां छे. ते भवनो बहारथी गोळ अने अंदरथी चोरस छे. तेओनो प्रतिरूप सुधीनो वर्णक आ प्रमाणे छे.—(कमळनी कर्णिकाना आकारवाळां, तळे खाडकी अने कुवे पहोळी, विशाळ, गंभीर खाईओवाळां; अटारीओ, सतोरण दरवाजा द्वारो, प्रतिद्वारो तथा कोटवाळां; यंत्रो, शतघ्निओ—महाशिलाओ, मुसंढिओ आदि अस्त्रोथी पूर्ण, शत्रूओथी नहीं लडाय तेवां, जयवाळां, योजा-ओथी अजेयो, अडतालीस (अथवा सारा) कोठाओनी रचनावाळां, अड-तालीस (सारी) वनमाळाओ युक्त, क्षेम कुशळतावाळां, दंड-शंग-धारक रक्षक देवोथी रक्षाएला, लींपण, उळेचो अने गोशीर्ष, तथा रक्त चंदनना थापा-वाळां, चंदन घटोए शोभता तोरण सहित प्रतिद्वारवाळां. अने नीचेथी ऊंचे सुधी बांधेली पहोळी, गोळ, लटकती माळाओ, पंचरंगी सुगंधी पुष्पोना पुंजो, काळो अगर, किंदरु तथा तगरादि धूपोना महमहता उत्तम गंधथी सुगंधवाळ; गंधना पिंडो जेवां छे. तेमां अप्सराओनी संकीर्णता अने दिव्य वाद्योना नादो छे. तेओनी रचना सर्व जातिना रत्नोथी छे. तेओ स्वच्छ, चळ-कतां, कोमळ, सुंवाळां, घटेल, ओपेल, रज, मेल अने कचरा विनाना होवाथी सुंदर कांति, प्रभा अने शोभाए उद्योतवतां छे. यावत्—मनोहर, दर्शनीय, वधारे सोहामणां अने प्रतिरूपो छे—पृ० ९४—९६.) आ वर्णक माटे बीजुं स्थळ आ—(स० क० आ० पृ० २०९—११) छे. त्यां पर्याप्त, अपर्याप्त दाक्षिणात्य असुरकुमार देवोना स्थानो छे. अने ते लोकना असंख्येय भागे छे. अहीं घणा दाक्षिणात्य असुरकुमार देवो अने देवीओ वसे छे. तेओ वर्णे काळां, राती आंखोवाळां, यावत्—(भोगोने) भोगवता विहरे छे (तेओना शरीरना वर्णक माटे जूओः—भ० खं० १, पृ० २७, पहेलुं गुजराती टिप्पण.) तेओनो अवशेष वर्णक भवनवासीओना जेवो कहेवो. अहीं असुरकुमारोनो इंद्र, असुरराज चमर रहे छे. ते पण वर्णे काळो, महानीलमणी जेवो; यावत्—प्रका-शतो छे. ('यावत्' शब्दथी जाणी लेवा जणावेलो पाठ असुरकुमारोना वर्ने इंद्रोना समान वर्णनमां प्र० सू० क० आ० पृ० १०१—२ मां छे.) त्यां चमरेंद्र चोत्रीस लाख भवनोनुं, चोसठ हजार सामानिकोनुं, तेत्रीस त्रायस्त्रिंशोनुं—('त्रायस्त्रिंशत्' शब्दनी सार्थकता घटवा माटे आ रीति छे.—'श्यामहस्ती' अनगार चमरेंद्रना त्रायस्त्रिंशतो संबंधे आ प्रमाणे पूछे छेः—हे भगवन्! चमरेंद्रने त्रायस्त्रिंशतो छे? हे श्यामहस्ति! जंबूद्वीपना भारत वर्षमां 'काकंदी' नगरीमां तेत्रीस तत्त्वज्ञो, गृहस्थो—श्रमणोपासको—असाधारण मित्रो हता. तेओ पहेलां संविग्नो—सारी रीतिने जाणनारा, संविग्नविहारिओ—ज्ञानपूर्वक प्रवृत्ति करनारा हता; पण पाछळथी शिथिल परिणामवाळा, यावत्—स्वेच्छाचारीओ थया हता. त्यांथी तेओ बधा अडधा मासनी संलेखना करी चमरेंद्रना त्राय-स्त्रिंशो—३३, संख्यावाळा सहायक देवो—थया.) (भ० श० १०, उ० ४.) चार लोकपालोनुं, परिवार युक्त पांच पट्टराणीओनुं, त्रण परिषदोनुं, सात प्रकारनी सेनाओनुं, सात सेनापतिओनुं; बे लाख, छप्पन हजार आत्मरक्षकोनुं; अने बीजा घणा दाक्षिणात्य देव देवीओनुं आधिपत्य, तथा पालकपणुं करतो, यावत्—विहरे छे·—" (क० आ० पृ० १०२—३.) ज्यारे देवोने, के इंद्रने बीजे स्थळे जवुं होय त्यारे पहेला पोताना उपपात पर्वत उपर आवे छे, अने त्यां मूळ रूपनो बदलो करी बीजे रूपे इष्ट स्थाने जाय छे. तेथी ते ते पर्वतोना नामो साथे उपपात—(उप—साथे, पात—पडवुं—जवुं) शब्द योजाय छे. तेनो वर्णक स्थानांग (अं० ३) मां आ रीतिए छेः—

"चमरस्स असुरिंदस्स, असुरकुमाररन्नो तिगिच्छिकूडे उप्पायपव्वए मूले दस-बावीसे जोयणसए विक्खंभेणं पण्णत्ते, चमरस्स णं असुरिंदस्स, असुरकुमाररन्नो सोमस्स महारण्णो सोमप्पभे उप्पायपव्वए दस जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं, दस गाउय—सयाइं उव्वेहेणं, मूले दस जोयणसयाइं विक्खंभेणं पण्णत्ते. चमरस्स णं असुरिंदस्स जमस्स महारण्णो जमप्पभे उप्पायपव्वए एवं चेव. एवं वरुणस्स वि—,एवं वेसमणस्स विः—" (क० आ० पृ० ५४८—४९.)

"असुरेंद्र, असुरकुमारोना राजा चमरनो तिगिच्छक उपपात पर्वत दश सो बावीस (१०२२) योजन विष्कंभे कह्यो छे. असुरेंद्र, असुरकुमारना राजा चमरना लोकपाल सोम महाराजनो सोमप्रभ उपपात पर्वत ऊंचाइमां एक हजार योजन, उद्वेधे एक हजार गाउ, अने मूळमां एक हजार योजननी पहोळाइवाळो छे. असुरेंद्र चमरना यम महाराजनो उपपात पर्वत यमप्रभ उक्त प्रमाणे कह्यो छे. तथा तेना लोकपाल वरुण अने वैश्रमणना उपपात पर्वतोनुं माप पण ते ज प्रमाणे छेः—" (क० आ० पृ० ५४८—४९.) त्यां तेनी पांच सभाओना नामो आ प्रमाणे छे·—

"चमरचंचाए रायहाणीए पंच सभाओ पण्णत्ता, तं जहाः—सभा सुहम्मा, उववायसभा, अभिसेयसभा, अलंकारियसभा, ववसायसभाः—" (क० आ० पृ० ४०६.)

"चमरेंद्रनी चमरचंचा राजधानीमां पांच सभाओ कही छे, ते आ छेः—सुधर्मा सभा, उपपात सभा, अभिषेक सभा, अलंकारिका सभा अने व्यव-साय सभा.—" (क० आ० पृ० ४०६.) ए अंगमां चमरेंद्रने सहायक सैन्यो

अने सेनापतिओ पांच कह्यां छे·—

अदुत्तरं च णं गोयमा ! पभू चमरे असुरिंदे, असुरराया तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे बहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं, देवीहिं य आइण्णे, वितिकिण्णे, उवत्थडे, संथडे, फुडे, अवगाढावगाढे करेत्तए; एस णं गोयमा ! चमरस्स असुरिंदस्स, असुररण्णो अयमेयारूवे विसए, विसयमेत्ते बुइए, णो चेव णं संपत्तीए विकुव्विंसु वा, विकुव्वति वा विकुव्विस्सति वा.

काकडा वाळेला होवाथी जेम ते बन्ने व्यक्तिओ संलग्न जणाय छे; अथवा जेम पैडानी धरीमां आराओ संलग्न–सुसंवद्ध–आयुक्त–होय, एवी ज रीते असुरेंद्र, असुरराज चमर घणा असुरकुमार देवो अने घणी असुरकुमार देवीओवडे आखा जंबूद्वीप नामना द्वीपने आकीर्ण करी शके छे, तेम ज व्यतिकीर्ण, उपस्तीर्ण, संस्तीर्ण, स्पृष्ट अने अवगाढावगाढ करे छे अर्थात् ते चमर बीजां रूपो एटलां बधां विकुर्वी शके छे, के जेने लइने पूर्वप्रमाणे आ आखो जंबूद्वीप पण भराइ जाय छे. वळी हे गौतम ! असुरेंद्र, असुरराज चमर घणा असुरकुमार देवो अने घणी असुरकुमार देवीओवडे आ तिरछा लोकमां पण असंख्य द्वीप अने समुद्र सुधीनुं स्थळ आकीर्ण करे छे, तथा व्यतिकीर्ण, उपस्तीर्ण, संस्तीर्ण, स्पृष्ट अने अवगाढावगाढ करी शके छे अर्थात् ते (चमर) एटलां बधां रूपो विकुर्वी शके छे के जेनाथी असंख्य द्वीप समुद्रो सुधीनुं स्थळ भराइ जाय छे. हे गौतम ! पूर्वे कह्या प्रमाणे एटलां रूपो करवानी असुरेंद्र, असुरराज चमरनी मात्र शक्ति छे–विषय छे–विषयमात्र छे, पण कोइ वखते ते चमरे पूर्व प्रमाणे (संप्राप्तिवडे) रूपो कर्यां नथी, करतो नथी अने करशे पण नहीं.

४. प्र०—जइ णं भंते ! चमरे असुरिंदे, असुरराया एमहिड्ढीए, जाव–एवइयं च ण पभू विउवित्तए, चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स, असुररण्णो, सामणिया देवा केमहिड्ढीया, जाव–केवइयं च णं पभू विउव्वित्तए ?

४. प्र०—हे भगवन् ! जो असुरेंद्र, असुरराज चमर एवी मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्–ते एटलुं बधुं विकुर्वण करी शके छे, तो हे भगवन् ! असुरेंद्र, असुरराज चमरना सामानिक देवो केवी मोटी ऋद्धिवाळा छे, यावत्–तेओनी विकुर्वणा शक्ति केटली छे ?

"चमरस्स असुरिंदस्स, असुरकुमारन्नो पंच संगामिया अणिया, पंच संगामिया अणियाहिवई पण्णत्ता·–पायत्ताणीए, पीढाणीए, कुंजराणीए, महिसाणीए, रहाणिए दुमे पायत्ताणियाहिवई, सोदामी आसराया पीढाणीयाहिवई, वेकुंथुहत्थिराया कुजराणीयाहिवई, लोहियक्खे महिसाणीयाहिवई, किंनरे रथाणीयाहिवई:—" (क० आ० पृ० ३५७.)

"असुरेंद्र, असुरराज चमरने पांच लडायक अनीको–सैन्यो—अने पांच लडायक सेनापतिओ कह्यां छे–पदाति अनीक, घोडेस्वार अनीक, कुंजरानीक, महिषानीक अने रथानीक. पायदळनो सेनापति द्रुम छे, घोडेस्वारोनो अधिपति अश्वराज सौदामी छे, कुंजरानीकनो स्वामी वैकुंथु हस्तिराज छे, महिषानीकनो सेनापति लोहिताक्ष छे अने रथसैन्यनो सेनापति किन्नर छे–" (क० आ० पृ० ३५७.) ए अंगमां चमरेंद्रनी पांच पट्टराणीओना नामोनो पाठ आ प्रमाणे छे·—

"चमरस्स ण असुरिंदस्स,असुरकुमाररन्नो पंच अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तं जहा·—काली, राई, रयणी, विज्जू, मेहा"·– (क० आ० पृ० ३५६.)

"असुरेंद्र, असुरकुमारोना राजा चमरने पांच अग्रमहिषीओ कही छे, ते आ प्रमाणे·—काली, रात्री, रत्नी, विद्युत् अने मेघा":– (क० आ० पृ० ३५६.) आ पांचे अग्रमहिषीओना पूर्वभवादि माटे ज्ञाताधर्मकथा (अं० ६) मा, श्रुतस्कंध बीजाना पहेला वर्गना पाच अध्ययनो दर्शनीय छे. जेम केः—

"ते णं काले णं, ते णं समए णं अज्जसुहम्मस्स अणगारस्स अंतेवासी अज्जजंबू णामं अणगारे, जाव–पज्जुवासमाणे एवं वयासी·–जइ णं भंते ! समणेणं भगवया महावीरेणं छट्ठस्स अंगस्स पटमसुयखंधस्स अयं अट्ठे पण्णत्ते, दोचस्स णं भंते ! सुयखंधस्स×× के अट्ठे पण्णत्ते? एवं खलु जंबु ! समणेणं भगवया महावीरेणं धम्मकहाणं दस वग्गा पण्णत्ता ×× चमरस्स णं अग्गमहिसीणं पटमे वग्गे पण्णत्ते ×× पढमस्स वग्गस्स पंच अज्झयणा पण्णत्ता, तं जहा·—काली, राई, रयणी, विज्जू, मेहा. "×× (क० आ० पृ० १४७८–१५०७.)

"ते काळे, ते समये आर्य श्रीसुधर्मस्वामी अनगारना अंतेवासी आर्य श्रीजंबू नामना अनगार पर्युपासता यावत्–आ प्रमाणे बोल्या·–जो हे भगवन् ! श्रमण भगवान् महावीरे छट्टा अगना पहेला श्रुतस्कंधनो ए अर्थ कह्यो छे, तो हे भगवन् ! बीजा श्रुतस्कंधनो ×× कयो अर्थ कह्यो छे ? हे जंबु ! ए निश्चित छे, के श्रमण भगवान् महावीरे धर्मकथाना दश वर्गो कह्या छे×× तेमा चमरेंद्रनी अग्र महिषीओनो पहेलो वर्ग कह्यो छे ××अने ते पहेला वर्गमा आ प्रमाणे (अनुक्रमे) पांच अध्ययनो कह्या छे·–काली, रात्री, रत्नी, विद्युत् अने मेघा." ×× आ पांचे अध्ययनोमां क्रमथी ते ते महिषीनो पूर्व भव, ते भवना माता पिता, स्थळ, राजा वगेरे तथा तेनो बाळभाव, धर्मश्रवण, दीक्षा अने तपश्चर्याथी यावत्–चमरेंद्रनी पट्टराणीपणुं, ऋद्धि, परिवार, आयुः वगेरेनो वर्णक छे —(क० आ० पृ० १४७८–१५०७) –अनु०

१. मूलच्छाया·—अथोत्तरं च गौतम ! प्रभुश्चमरः असुरेन्द्रः, असुरराजस्तिर्यग् असंख्येयान् द्वीप-समुद्रान् बहुभिः असुरकुमारैः देवैः, देवीभिश्च आकीर्णान्, व्यतिकीर्णान्, उपस्तीर्णान्, संस्तीर्णान्, स्पृष्टान्, अवगाढावगाढान् कर्तुम्; एष गौतम ! चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य अयम् एतद्रूपो विषयः, विषयमात्रम् उदितम्, नो चैव संप्राप्त्या व्यकुर्वीद् वा, विकुर्वति वा, विकुर्विष्यति वा. यदि भगवन् ! चमरः असुरेन्द्रः, असुरराजः एवं महर्द्धिकः, यावत् एतावच प्रभुः विकुर्वितुम्, चमरस्य भगवन् ! असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य सामानिका देवाः किंमहर्द्धिकाः, यावत्–कियच प्रभुर्विकुर्वितुम् ?:–अनु०

४. उ०–गोयमा! चमरस्स असुरिंदस्स, असुररण्णो सामाणिया देवा महिड्ढीया, जाव–महाणुभागा. ते णं तत्थ साणं साणं भवणाणं, साणं साणं सामाणियाणं, साणं साणं अग्गमहिसीणं, जाव–दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरंति, एवं महिड्ढीया, जाव–एवइयं च णं पभू विउव्वित्तए; से जहा नामए जुवतिं जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेण्हेज्ज, चक्कस्स वा णाभी अरयाउत्ता–सिया, एवामेव गोयमा! चमरस्स असुरिंदस्स, असुररण्णो एगमेगे सामाणियदेवे वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहण्णइ, जाव–दोच्चं पि वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहण्णइ, पभू णं गोयमा! चमरस्स असुरिंदस्स, असुररण्णो एगमेगे सामाणियदेवे केवलकप्पं जंबूदीवं बहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं य, देवीहि य आइण्णं, वितिकिण्णं, उवत्थडं, संथडं, फुडं अवगाढावगाढं करेत्तए; अदुत्तरं च णं गोयमा! पभू चमरस्स असुरिंदस्स, असुररण्णो एगमेगे सामाणियदेवे तिरियमसंखेज्जे दीव-समुद्दे बहूहिं असुरकुमारेहि देवेहिं, देवीहिं य आइण्णे, वितिकिण्णे, उवत्थडे, संथडे, फुडे, अवगाढावगाढे करेत्तए, एस णं गोयमा! चमरस्स असुरिंदस्स, असुररण्णो एगमेगस्स सामाणियदेवस्स अयमेयारूवे विसये, विसयमेत्ते वुइए. णो चेव णं संपत्तीए विकुव्विंसु वा, विकुव्वंति वा, विकुव्विस्संति वा.

४. उ०—हे गौतम! असुरेंद्र, असुरराज चमरना सामानिक देवो मोटी ऋद्धिवाळा छे अने यावत्–महाप्रभाववाळा छे. तेओ त्यां पोत पोतानां भवनो उपर, पोत पोताना सामानिको उपर अने पोत पोतानी पट्टराणीओ उपर सत्ताधीशपणुं भोगवता, यावत्–दिव्य भोगोने भोगवता विहरे छे. अने एओ एवी मोटी ऋद्धिवाळा छे. तथा तेओनी विकुर्वणशक्ति आटली छे.–हे गौतम! विकुर्वण करवा माटे तेओ–असुरेंद्र, असुरराज चमरना एक एक सामानिक देवो–वैक्रियसमुद्घातवडे समवहत थाय छे. अने यावत्–बीजी वार पण वैक्रियसमुद्घातवडे समवहत थाय छे. तथा हे गौतम! जेम कोइ जुवान पुरुष पोताने हाथे जुवान स्त्रीना हाथने पकडे, अर्थात् परस्पर काकटा वाळेला होवाथी जेम ते बन्ने व्यक्तिओ संलग्न जणाय छे; अथवा जेम पैडानी धरीमां आराओ संलग्न–सुसंबद्ध–आयुक्त–होय एवी ज रीते असुरेंद्र, असुरराज चमरना सामानिक देवो आखा जंबूद्वीपने घणा असुरकुमार देवो तथा घणी असुरकुमार देवीओवडे आकीर्ण, व्यतिकीर्ण, उपस्तीर्ण, संस्तीर्ण, स्पृष्ट अने अवगाढावगाढ करी शके छे. वळी हे गौतम! असुरेंद्र, असुरराज चमरनो एक एक सामानिक देव आ तिरछा लोकमां असंख्येय द्वीप समुद्रो सुधीनु स्थळ घणा असुरकुमार देवो अने घणी असुरकुमार देवीओ वडे आकीर्ण, व्यतिकीर्ण, उपस्तीर्ण, संस्तीर्ण, स्पृष्ट अने अवगाढावगाढ करी शके छे. हे गौतम! असुरेंद्र, असुरराज चमरना प्रत्येक सामानिकमां पूर्व प्रमाणे विकुर्वण करवानी शक्ति छे–विषय छे, विषयमात्र छे–पण तेओए संप्राप्तिवडे कोई वार विकुर्व्युं नथी, विकुर्वता नथी अने विकुर्वशे नहीं.

५. प्र०—जइ णं भंते! चमरस्स असुरिंदस्स, असुररण्णो सामाणियदेवा एमहिड्ढिया, जाव–एवतियं च णं पभू विकुव्वित्तए, चमरस्स णं भंते! असुरिंदस्स असुररण्णो तायत्तीसया देवा केमहिड्ढिया?

५. प्र०—हे भगवन्! जो असुरेंद्र, असुरराज चमरना सामानिक देवो एवी मोटी ऋद्धिवाळा छे अने यावत्—एटलुं विकुर्वण करवा समर्थ छे तो हे भगवन्! असुरेंद्र, असुरराज चमरना त्रायस्त्रिंशक देवो केवी मोटी ऋद्धिवाळा छे?

५. उ०—तायत्तीसया जहा सामाणिया तहा णेयव्वा. लोयपाला तहेव, णवरं–संखेज्जा दीव-समुद्दा भाणियव्वा. (बहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं, देवीहिं य आइन्ने, जाव–विकुव्विस्संति वा.)

५. उ०—हे गौतम! जेम सामानिको कह्या तेम त्रायस्त्रिंशको पण कहेवा. तथा लोकपालो संबंधे पण एम कहेवुं. विशेष ए के, तेओ पोताना बनावेल रूपोथी–अनेक असुरकुमार अने असुरकुमारीओथी–संख्येय द्वीप समुद्रोने भरी शके छे. (ए तो मात्र तेनो विषय छे. पण यावत्–तेओ ए प्रमाणे विकुर्वशे नहीं.)

---

१. मूलच्छाया—गौतम! चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य सामानिका देवा महर्द्धिकाः, यावत्–महानुभागाः ते तत्र स्वेषां स्वेषां भुवनानाम्, स्वेषां स्वेषां सामानिकानाम्, स्वासां स्वासां अग्रमहिषीणाम्, यावत्–दिव्यानि भोगभोग्यानि भुञ्जाना विहरन्ति, एवं महर्द्धिकाः, यावत्–एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, तद्यथा नाम युवतिं युवा हस्तेन हस्तं गृह्णीयात्, चक्रस्य वा नाभी अरकायुक्ता (उत्ताजिता) स्यात्, एवमेव गौतम! चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य एकैकः सामानिकदेवो वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति, यावत्–द्वितीयमपि वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति, प्रभुर्गौतम! चमरस्य, असुरेन्द्रस्य असुरराजस्य एकैकः सामानिकदेवः केवलकल्पं जम्बूद्वीपं बहुभिरसुरकुमारैः देवैश्च, देवीभिश्च आकीर्णम्, व्यतिकीर्णम्, उपस्तीर्णम्, संस्तीर्णम्, स्पृष्टम्, अवगाढावगाढं कर्तुम्, अथोत्तरं च गौतम! प्रभुश्चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य एकैकः सामानिकदेवः तिर्यगसंख्येयान् द्वीप-समुद्रान् बहुभिरसुरकुमारैः देवैश्च, देवीभिश्च आकीर्णान्, व्यतिकीर्णान्, उपस्तीर्णान्, संस्तीर्णान्, स्पृष्टान्, अवगाढावगाढान् कर्तुम्, एष गौतम! चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य एकैकस्य सामानिकदेवस्य अयम् एतद्रूपो विषयः, विषयमात्रम् उदितम्, नो चैव संप्राप्त्या व्यकुर्विषुर्वा, विकुर्वन्ति वा, विकुर्विष्यन्ति वा यदि भगवन्! चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य सामानिकदेवा एवं महर्द्धिकाः, यावत्–एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, चमरस्य भगवन्! असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य त्रायस्त्रिंशका देवाः किंमहर्द्धिकाः? त्रायस्त्रिंशका यथा सामानिकास्तथा ज्ञातव्याः. लोकपालास्तथैव, नवरम्–संख्येयाः द्वीपसमुद्रा भणितव्याः (बहुभिः असुरकुमारैः देवैः, देवीभिश्च आकीर्णान्, यावत्–विकुर्विष्यन्ति वा):–अनु०

६. प्र०—[1]जई णं भंते ! चमरस्स असुरिंदस्स, असुररण्णो लोगपाला देवा एमहिड्डीया, जाव—एवतियं च णं पभू विकुव्वित्तए, चमरस्स णं असुरिंदस्स, असुररण्णो अग्गमहिसीओ देवीओ केमहिड्डीयाओ, जाव—केवइयं च णं पभू विकुव्वित्तए ?

६. उ०—गोयमा! चमरस्स णं असुरिंदस्स, असुररण्णो अग्गमहिसीओ महिड्डीयाउ, जाव—महाणुभागाओ, ताओ णं तत्थ साणं साणं भवणाण, साणं साणं सामाणियसाहस्सीण, साणं साणं महत्तरियाणं, साणं साणं परिसाणं, जाव—एमहिड्डीयाओ; अण्णं जहा लोगपालाणं अपरिसेसं.

७. प्र०—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति. भगवं दोच्चे गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ. जेणेव तच्चे गोयमे वायुभूती अणगारे, तेणेव उवागच्छइ, तेणेव उवागच्छित्ता, तच्चं गोयमं वायुभूतिं अणगारं एवं वदासिः—

एवं खलु गोयमा ! चमरे असुरिंदे, असुरराया एवं महिड्डीए, तं चेव एवं सव्वं अपुट्ठवागरणं णेयव्वं अपरिसेसियं जाव—अग्गमहिसीणं जाव—वत्तव्वया सम्मत्ता. तेणं से तच्चे गोयमे वायुभूती अणगारे दोच्चस्स गोयमस्स अग्गिभूतिस्स अणगारस्स एवमाइक्खमाणस्स, भासमाणस्स, पण्णवेमाणस्स, परूवेमाणस्स एयमट्ठं नो सद्दहइ, नो पत्तियइ, नो रोएइ; एयमट्ठं असद्दहमाणे, अपत्तियमाणे, अरोएमाणे, उट्ठाए उट्ठेइ, उट्ठेइत्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, जाव—पज्जुवासमाणे एवं वयासीः—एवं खलु भंते ! मम दोच्चे गोयमे अग्गिभूई अणगारे ममं एवमाइक्खइ, भासइ, पण्णवेइ, परूवेइ—'एवं खलु गोयमा ! चमरे असुरिंदे, असुरराया महिड्डीए, जाव—महाणुभागे, से णं तत्थ चोत्तीसाए भवणावाससयसहस्साणं, एवं तं चेव सव्वं अपरिसेसं भाणियव्वं, जाव—अग्गमहिसीणं वत्तव्वया सम्मत्ता, से कहमेयं भंते ! एवं ?

६. प्र०—हे भगवन् ! जो असुरेंद्र, असुरराज चमरना लोकपाल देवो एवी मोटी ऋद्धिवाळा छे अने यावत्—तेओ एटलुं विकुर्वण करी शके छे, तो असुरेंद्र, असुरराज चमरनी पट्टराणी देवीओ केवी मोटी ऋद्धिवाळीओ छे अने तेओ केटलुं विकुर्वण करे छे ?

६. उ०—हे गौतम ! असुरेंद्र, असुरराज चमरनी पट्टराणी देवीओ मोटी ऋद्धिवाळीओ छे अने यावत्—मोटा प्रभाववाळीओ छे. तेओ त्या पोत पोताना भवनो उपर, पोत पोताना हजार सामानिक देवो उपर, पोत पोतानी मित्ररूप महत्तरिका देवीओ उपर अने पोत पोतानी समितिनुं स्वामिपणु भोगवती रहे छे यावत्—ते पट्टराणीओ एवी मोटी ऋद्धिवाळीओ छे. ते संबंधेनी बीजी बधी हकीकत लोकपालोनी पेठे कहेवी.

७. प्र०—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे. एम कही द्वितीय गौतम अग्निभूति अनगारे श्रमण भगवंत महावीरने वांदी, नमी जे तरफ तृतीय गौतम वायुभूति अनगार हता ते तरफ जवानुं कर्युं अने त्यां जइने ते अग्निभूति अनगारे वायुभूति अनगारने आ प्रमाणे कह्युं केः—हे गौतम ! ए प्रमाणे निश्चित छे के, असुरेंद्र असुरराज चमर, एवी मोटी ऋद्धिवाळो छे, इत्यादि बधुं चमरथी मांडीने तेनी पट्टराणीओ सुधीनुं अपृष्ट व्याकरण (अणपूछ्ये उत्तर) रूप वृत्तांत अहीं कहेवुं. त्यार पछी अग्निभूति अनगारे पूर्व प्रमाणे कहेली, भाषेली, जणावेली अने प्ररूपेली ए वातमा ते तृतीय गौतम वायुभूति अनगारने श्रद्धा बेसती नथी, विश्वास आवतो नथी अने ए वात तेओने रुचती नथी. हवे ए वातमां अश्रद्धा करता, अविश्वास आणता अने ए वात तरफ अणगमावाळा ते तृतीय गौतम वायुभूति अनगार पोताना आसनथी उठी—उभा थइ—श्रमण भगवंत महावीर तरफ गया अने त्यां जइ तेओनी पर्युपासना करता आ रीते बोल्या केः—हे भगवन् ! द्वितीय गौतम अग्निभूति अनगारे मने सामान्य प्रकारे कह्युं, विशेष प्रकारे कह्युं, जणाव्युं अने प्ररूप्युं के,—"असुरेंद्र, असुरराज चमर एवी मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्—एवा मोटा प्रभाववाळो छे के, ते त्यां चोत्रीश लाख भवनावासो उपर स्वामिपणु भोगवे छे, इत्यादि बधुं पट्टराणीओ सुधीनुं वृत्तांत अहीं पूरेपूरुं कहेवुं." तो हे भगवन् ! ते ए ते ज प्रमाणे केवी रीते छे ?

---

1. मूलच्छाया—यदि भगवन् ! चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य लोकपाला देवा एवंमहर्द्धिकाः, यावत्—एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य अग्रमहिष्यो देव्यः किंमहर्द्धिकाः, यावत्—कियच्च प्रभुर्विकुर्वितुम् ? गौतम ! चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य अग्रमहिष्यो महर्द्धिकाः, यावत्—महानुभागाः, तास्तत्र स्वानां स्वानां भुवनानाम्, स्वानां स्वानां सामानिकसाहस्रीणाम्, स्वासां स्वासां महत्तरिकाणाम्, स्वासां स्वासां पर्षदाम्; यावत्—एवंमहर्द्धिकाः, अन्यद् यथा लोकपालानाम् अपरिशेषम्. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति. भगवान् द्वितीयो गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति. येनैव तृतीयो गौतमो वायुभूतिरनगारस्तेनैव उपागच्छति, तेनैव उपागम्य तृतीयं गौतमं वायुभूतिमनगारम् एवम् अवादीत्—एवं खलु गौतम ! चमरः असुरेन्द्रः, असुरराजः एवंमहर्द्धिकः, तथैव एवं सर्वम् अपृष्टव्याकरणं ज्ञातव्यम् अपरिशेषं यावत्—अग्रमहिषीणां यावत्—वक्तव्यता समाप्ता; ततः स तृतीयो गौतमो वायुभूतिरनगारो द्वितीयस्य गौतमस्य अग्निभूतेः अनगारस्य एवम् आख्यातः, भाषमाणस्य, प्रज्ञापयतः, प्ररूपयतः एतदर्थं नो श्रद्दधाति, नो प्रत्येति, नो रोचयति, एतदर्थम् अश्रद्दधत्, अप्रत्ययन्, अरोचयन्, उत्थया उत्तिष्ठति. उत्थाय येनैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तेनैव उपागच्छति, यावत्—पर्युपासीन एवम् अवादीत्—एवं खलु भगवन् ! मम द्वितीयो गौतमोऽग्निभूतिः अनगारो माम् एवम् आख्याति, भाषते, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति—एवं खलु गौतम ! चमरः असुरेन्द्रः, असुरराजो महर्द्धिकः, यावत्—महानुभागः, स तत्र चतुस्त्रिंशद्भवनावासशतसहस्राणाम्, एवं तदेव सर्वम्, अपरिशेषं भणितव्यम्, यावत्—अग्रमहिषीणां वक्तव्यता समाप्ता, तत् कथमेतद् भगवन् ! एवम् ? —अनु०

७. उ०—गोयमादी !, समणे भगवं महावीरे तच्चं गोयमं वायुभूतिं अणगारं एवं वयासीः—जं णं गोयमा ! दोच्चे गोयमे अग्गिभूई अणगारे तव एवमाइक्खइ, भासइ, पण्णवेइ, परूवेइ—"एवं खलु गोयमा ! चमरे असुरिंदे, असुरराया महिड्ढीए, एवं तं चेव सव्वं जाव—अग्गमहिसीणं वत्तव्वया सम्मत्ता" सच्चे णं एसमट्ठे, अहं पि णं गोयमा ! एवमाइक्खामि, भासामि, पण्णवेमि, परूवेमि—एवं खलु गोयमा ! चमरे असुरिंदे, असुरराया, जाव—महिड्ढीए, सो चेव बीतिओ गमो भाणियव्वो, जाव—अग्गमहिसीओ, सच्चे णं एसमट्ठे.

७. उ०—पछी 'हे गौतम ! वगेरे,' एम आमंत्री श्रमण भगवंत महावीरे ते त्रीजा गौतम वायुभूति अनगारने आ प्रमाणे कह्युं केः—हे गौतम ! ते द्वितीय गौतम अग्निभूति अनगारे तने जे सामान्य प्रकारे कह्युं, विशेष प्रकारे कह्युं, जणाव्युं अने प्ररूप्युं के,—"हे गौतम ! असुरेंद्र, असुरराज चमर मोटी ऋद्धिवाळो छे, इत्यादि बधुं तेनी पट्टराणीओ सुधीनुं वृत्तांत अहीं कहेवुं." (हे गौतम !) ए वात साची छे अने हे गौतम ! हुं पण एम कहुं छुं, भाखुं छुं, जणावुं छुं अने प्ररूपुं छुं के असुरेंद्र, असुरराज चमर मोटी ऋद्धिवाळो छे इत्यादि ते ज रीते यावत्—पट्टराणीओ सुधीनी हकीकतवाळो बीजो गम कहेवो. अने ए वात साची छे.

सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति तच्चे गोयमे वायुभूई अणगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, जेणेव दोच्चे गोयमे अग्गिभूई अणगारे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता दोच्चं गोयमं अग्गिभूइं अणगारं वंदइ, नमंसइ, एयमट्ठं सम्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो खामेइ.

हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे एम कही तृतीय गौतम वायुभूति अनगार श्रमण भगवंत महावीरने वांदे छे, नमे छे अने पछी जे तरफ बीजा गौतम अग्निभूति अनगार छे त्यां आवी, तेओने वांदी, नमी, 'तेओनी वातने न मानी' ते माटे तेओनी पासे वारंवार विनयपूर्वक सारी रीते क्षमा मागे छे.

१. व्याख्यातं द्वितीयशतम्, अथ तृतीयशतं व्याख्यायते, अस्य चायमभिसंबन्धः—अनन्तरशतेऽस्तिकाया उक्ताः, इह तु तद्विशेषभूतस्य जीवास्तिकायस्य विविधधर्मा उच्यन्ते इत्येवं संबन्धस्यास्य तृतीयशतस्योद्देशकार्थसंग्रहायेयं गाथा—'केरिस' इत्यादि. तत्र 'केरिस विउव्वण' त्ति कीदृशी चमरस्य विकुर्वणाशक्तिः ? इत्यादि प्रश्ननिर्वचनार्थः प्रथम उद्देशकः. 'चमर' त्ति चमरोत्पाताऽभिधानार्थो द्वितीयः. 'किरिय' त्ति कायिक्यादि क्रियाद्यर्थाभिधानार्थः तृतीयः. 'जाण' त्ति यानं देवेन वैक्रियं कृतं जानाति साधुरित्याद्यर्थनिर्णयार्थश्चतुर्थः. 'इत्थि' त्ति साधुर्बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय प्रभुः स्त्र्यादिरूपाणि वैक्रियाणि कर्तुमित्याद्यर्थनिर्णयार्थः पञ्चमः. 'नगर' त्ति वाराणस्यां नगर्यां कृतसमुद्घातोऽनगारो राजगृहे रूपाणि जानातीत्याद्यर्थनिश्चयपरः षष्ठः. 'पालय' त्ति सोमादिलोकपालचतुष्टयस्वरूपाभिधायकः सप्तमः. 'अहिवइ' त्ति असुरादीनां कति देवा अधिपतयः ? इत्याद्यर्थपरोऽष्टमः. 'इंदिय' त्ति इन्द्रियविषयाभिधानार्थो नवमः. 'परिस' त्ति चमरपरिषदभिधानार्थो दशमः. इति.

१. बीजा शतकनी व्याख्या करी. हवे त्रिजा शतकनी व्याख्यानो प्रारंभ थाय छे. बीजा शतक अने त्रिजा शतकनो परस्पर संबंध आ रीते छेः—आगळना शतकमां सामान्य अस्तिकायो संबंधे हकीकत कही छे अने हवे विशेष अस्तिकायो संबंधे हकीकत जणाय ए स्थानोचित छे, माटे आ शतकमां अस्तिकायोनां विशेषरूप जीवास्तिकायना विविध धर्मो कहेवाना छे. ए प्रमाणे बीजा अने त्रिजा शतकनो संकलनारूप संबंध छे. त्रिजा शतकना दशे उद्देशकमां कया कया विषयो संबंधे निरूपण थवानुं छे ते वातने सूचववा सारु आ संग्रह गाथा छेः—['केरिस' इत्यादि.] तेमां ['केरिस विउव्वण' त्ति] चमर नामना इंद्रमां विकुर्वणशक्ति—जुदां जुदां रूपो फेरववानी शक्ति—केवी छे ? इत्यादि प्रश्नना निर्वचन माटे प्रथम उद्देशक छे. ['चमर' त्ति] चमरनो उत्पात जणाववा बीजो उद्देशक छे. ['किरिय' त्ति] कायिकी (शरीरथी थती) वगेरे क्रियाओने जणाववा त्रिजो उद्देशक छे. ['जाण' त्ति] 'देवे विकुर्वेल याननें साधु जाणे ?' इत्यादि अर्थना निर्णय सारु चोथो उद्देशक छे. ['इत्थि' त्ति] 'साधु बहारनां पुद्गलोने लइने स्त्री वगेरेनां वैक्रियरूपो करी शके ?' इत्यादि अर्थना निर्णय सारु पांचमो उद्देशक छे. ['नगर' त्ति] जेणे वाराणसी (बनारस) शहेरमां समुद्घात कर्यो छे एवो साधु, राजगृह नगरमां रहेलां रूपोने जाणे छे ? इत्यादि बातना निश्चय माटे छट्ठो उद्देशक छे. ['पालय' त्ति] सोम वगेरे चार लोकपालोना स्वरूपने कहेनारो सातमो उद्देशक छे. ['अहिवइ' त्ति] 'असुर वगेरेना इंद्रो केटला छे ?' ए वातने जणाववा माटे आठमो उद्देशक छे. ['इंदिय' त्ति] इंद्रियोना विषयो संबंधे नवमो उद्देशक छे अने ['परिस' त्ति] चमरनी सभा संबंधी हकीकत जणाववा दशमो उद्देशक छे.

२. तत्र कीदृशी विकुर्वणा ? इत्याद्यर्थस्य प्रथमोद्देशकस्य इदं आदि सूत्रम्—'ते णं काले णं' इत्यादि सुगमम्. नवरम्—'केमहिड्ढीए' त्ति केन रूपेण महर्धिकः, किंरूपा वा महर्धिरस्येति किंमहर्धिकः, "कियन्महर्धिकः" इत्यन्ये. 'सामाणियसाहस्सीणं' ति

१. मूलच्छायाः—गौतमादे ! श्रमणो भगवान् महावीरस्तृतीयं गौतमं वायुभूतिम् अनगारम् एवम् अवादीत्—यद् गौतम !, द्वितीयो गौतमः अग्निभूतिः अनगारः त्वाम् एवम् आख्याति, भाषते, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति—"एवं खलु गौतम ! चमरः असुरेन्द्रः, असुरराजो महर्द्धिकः, एवं तथैव सर्वं यावत्—अग्रमहिषीणां वक्तव्यता समाप्ता" सत्यः एषोऽर्थः, अहमपि गौतम ! एवम् आख्यामि, भाषे, प्रज्ञापयामि, प्ररूपयामि एवं खलु गौतम ! चमरः असुरेन्द्रः, असुरराजो यावत्—महर्द्धिकः, स एव द्वितीयो गमो भणितव्यः, यावत्—अग्रमहिष्यः, सत्यः एषोऽर्थः तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति तृतीयो गौतमो वायुभूतिः अनगारः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति यत्रैव द्वितीयो गौतमोऽग्निभूतिः अनगारस्तत्रैव उपागच्छति, उपागम्य द्वितीयं गौतमम् अग्निभूतिम् अनगारं वन्दते, नमस्यति एतदर्थं सम्यग् विनयेन भूयो भूयः क्षमयतेः—अनु०

समानया इन्द्रतुल्यया ऋद्ध्या चरन्ति इति सामानिकाः. *'तायत्तीसाए'* त्ति त्रयस्त्रिंशतः, *'तायत्तीसगाणं'* ति मन्त्रिकल्पानाम्, यावत्करणाद् इदं दृश्यम्:—*"चउण्हं लोगपालाणं, पंचण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं अणियाणं, सत्तण्हं अणियाहिवईणं, चउण्हं चउसट्ठीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च बहूणं चमरचंचारायहाणिवत्थव्वाणं देवाणं य, देवीणं य आहेवच्चं, पोरेवच्चं, सामित्तं, भट्टित्तं, आणा-ईसर-सेणावच्चं कारेमाणे, पालेमाणे महयाहयनट्ट-गीअ-वाइय-तंती-तल-ताल-तुडिअ-घणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजेमाणे."* त्ति तत्र आधिपत्यम्—अधिपतिकर्म, पुरोवर्तित्वम्—अग्रगामित्वम्, स्वामित्वम्—स्वस्वामिभावम्, भर्तृत्वम्—पोषकत्वम्, आज्ञेश्वरस्य आज्ञाप्रधानस्य सतो यत्सेनापत्यं तत्तथा तत्कारयन्, अन्यैः पालयन् स्वयमिति; तथा महता रवेणेति योगः. *'आहय'* त्ति—"आख्यानकप्रतिबद्धानि" इति वृद्धाः. अथवा *'अहय'* त्ति—अहतानि-अव्याहतानि नाट्य-गीत-वादितानि, तथा तन्त्री-वीणा, तलतालाः—हस्ततालाः, तला वा हस्ताः, तालाः—कंसिकाः; *'तुडय'*त्ति—शेषतूर्याणि, तथा घनाकारो ध्वनिसाधर्म्याद् यो मृदङ्गः—मर्दलः पटुना दक्षपुरुषेण प्रवादितः इति, एतेषां द्वन्द्वः, अत एषां यो रवः स तथा तेन. *'भोगभोगाइं'* ति—भोगार्हान् शब्दादीन् *'एवं महिड्ढीए'* त्ति एवं महर्द्धिक इव महर्द्धिकः, "इयन्महर्द्धिकः" इत्यन्ये. *'से जहा नामए'* त्ति इत्यादि. यथा युवतिं युवा हस्तेन हस्ते गृह्णाति—कामवशाद् गाढतरग्रहणतो निरन्तरहस्ताङ्गुलितयेत्यर्थः. दृष्टान्तान्तरमाह:—*'चक्कस्स'* इत्यादि. चक्रस्य वा नाभिः, किंभूता ? *'अरगाउत्त'* त्ति अरकैरायुक्ता—अभिविधिनाऽन्विता अरकायुक्ता, *'सिय'* त्ति स्यात्—भवेत्, अथवा अरका उत्तासिता—आस्फालिता यस्यां सा अरकोत्तासिता. *'एवमेव'* त्ति निरन्तरतयेत्यर्थः, प्रभुर्जम्बूद्वीपं बहुभिर्देवादिभिराकीर्णं कर्तुमिति योगः, वृद्धैस्तु व्याख्यातम्:—"यथा यात्रादिषु युवतिर्यूनो हस्तेन लग्ना प्रतिबद्धा गच्छति बहुलोकप्रचिते देशे, एवं यानि रूपाणि विकुर्वितानि तानि एकस्मिन् कर्तरि प्रतिबद्धानि, यथा वा चक्रस्य नाभिरेका बहुभिररकैः प्रतिबद्धा घना निश्छिद्रा, एवमात्मशरीरप्रतिबद्धैरसुरदेवैर्देवीभिश्च पूरयेदिति. *'वेउव्वियसमुग्घाएणं'* ति वैक्रियकरणाय प्रयत्नविशेषेण, *'समोहण्णइ'* त्ति समुपहन्यते—समुपहतो भवति, समुपहन्ति वा प्रदेशान् विक्षिपतीति; *'संखेज्जाइं'* इत्यादि. तत्स्वरूपमेवाह:—दण्ड इव दण्डः—ऊर्ध्वोऽधः आयतः शरीरबाहल्यो जीवप्रदेशः—कर्मपुद्गलसमूहः, तत्र च विविधपुद्गलान् आदत्ते इति दर्शयन्नाह, तद्यथा:—रत्नानां कर्केतनादीनाम्, इह च यद्यपि रत्नादिपुद्गला औदारिकाः, वैक्रियसमुद्घाते च वैक्रिया एव ग्राह्या भवन्ति, तथापीह तेषां रत्नादिपुद्गलानामिव सारताप्रतिपादनाय रत्नानामित्याद्युक्तम्, तच्च 'रत्नानामिव' इत्यादि व्याख्येयम्. अन्ये त्वाहुः—"औदारिका अपि ते गृहीताः सन्तो वैक्रियतया परिणमन्ति" इति.

२. हवे 'विकुर्वणा शक्ति केवी छे ?' ए वातने सूचवनार प्रथम उद्देशकनुं आ सूत्र छेः—['ते णं काले णं' इत्यादि.] ए बधु सुगम छे. विशेष ए के, ['केमहिड्ढीए'त्ति] ते चमर, केवे रूपे मोटी ऋद्धिवाळो छे, अथवा ते चमरनी केवी मोटी ऋद्धि छे ? "ते चमर, केवडो मोटो ऋद्धिवाळो छे ?" ए प्रमाणे बीजाओ अर्थ करे छे. ['सामाणिअसाहस्सीण'ति] सामानिक एटले सरखाइवाळा-इंद्रनी सरखी ऋद्धिवडे चरनार (रहेनार) ते सामानिक तेओ उपर, ['तायत्तीसाए'त्ति] तेत्रीस ['तायत्तीसगाणं'ति] त्रायस्त्रिंशक देवो अर्थात् प्रधाननी जेवा देवो तेओ उपर, अहीं 'यावत्' शब्द सूच्यो छे माटे आ प्रमाणे जाणवुंः—"चार लोकपालो उपर, परिवारवाळी पांच पट्टराणीओ उपर, त्रण सभाओ उपर, सात सेनाओ उपर, सात सेनाधिपतिओ उपर, बे लाख, छप्पन हजार (२, ५६०००) आत्मरक्षक देवो उपर अने बीजा घणा चमरचंचामां रहेनारा देवो तथा देवीओ उपर अधिपतिपणुं, पुरपतिपणुं, स्वामिपणुं, भर्तृपणुं—पालकपणुं अने आज्ञानी प्रधानतापणे सेनाधिपतिपणुं करावतो, बीजा द्वारा पोते पळावतो—रखावतो तथा मोटा अवाजपूर्वक अहत—अखंड—निरंतर थतां नाटको, गीतो तथा वाजांओना शब्दो वडे, वीणा, ताळोटा, हाथो, कांसिओ अने बीजां अनेक जातिनां वाजांओना शब्दोवडे तथा डाह्या पुरुष द्वारा वगाडाता अने मेघ जेवा गभीर मृदंगना शब्दवडे दिव्य—भोगववा योग्य शब्द वगेरे भोगोने भोगवतो ते इंद्र विहरे छे. ['एवं महिड्ढीए'त्ति] एटले मोटा ऋद्धिवाळानी जेवो. बीजा पुरुषोए आ शब्दनो "एटलो मोटो ऋद्धिवाळो" ए प्रमाणे अर्थ कर्यो छे. ['से जहा नामए' इत्यादि.] जेम कोइ एक जुवान पुरुष, कामने वशवर्ती रहीने जुवान स्त्रीना हाथने पोताना हाथवडे जोरथी काकडावाळवा पूर्वक पकडे. बीजु उदाहरण कहे छेः—['चक्कस्स' इत्यादि.] पैडानी धरी, केवी धरी ? तो कहे छे के, ['अरगाउत्त'त्ति] जे धरी बधी बाजुए आराओथी युक्त ['सिय'त्ति] होय. अथवा जे धरीमां आराओ अफळाएली होय ते. ['एवामेव'त्ति] एवी रीते ज निरंतरपणे जंबूद्वीपने देवादिकवडे आकीर्ण (भरी देवा) करवा ते समर्थ छे, एम संबंध करवो. वृद्ध पुरुषोए तो आ प्रमाणे व्याख्या करी छेः—"जेम यात्रा वगेरेनी धामधूममा ज्या घणां लोकोनो मेळो जामेलो होय एवा भागमां जुवान पुरुषने हाथे वळगेली जुवान बाइ (स्त्री) गति करे छे. अर्थात् जेम

---

१. प्र० छाया —चतुर्णां लोकपालानाम्, पञ्चानाम् अग्रमहिषीणा सपरिवाराणाम्, तिसृणा पर्षदाम्, सप्तानाम् अनीकानाम्, सप्तानाम् अनीकाऽधिपतीनाम्, चतसृणा चतुष्षष्टीनाम् आत्मरक्षकदेवसहस्रीणाम्, अन्येषा च बहूनां चमरचञ्चाराजधानीवास्तव्याना देवानां च, देवीना चाधिपत्यम्, पौरपत्यम्, स्वामित्वम्, भर्तृत्वम्, आज्ञेश्वर-सेनापत्यं कारयन्, पालयन् महताहत-नाट्य-गीत-वादित्र-तन्त्री-तल-ताल-त्रुटित-घनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यानि भोगभोगानि भुञ्जान इति.—अनु०

१ अहीं श्रीटीकाकारे 'यावत्' शब्दथी जणावेलो 'पोरेवच्चं' सुधीनो बधो पाठ "प्रज्ञापना—" (उपा० ४ ना क० आ० पृ० १०३) ना असुरराज चमरेंद्रना अधिकारमा छे, ते अहीं चमरेंद्रना (भ० खं० २, पृ० १३ ना) टिप्पणमां उद्धरेल छे. पण टिप्पणमांनो 'जाव' शब्दथी अध्याहार्य पाठ बन्ने इंद्रो—चमर, बलि—ना सह वर्णनमां आ स्थळे (प्रज्ञा० क० आ० पृ० १००–१) छे.—अनु०

१ वृद्ध पुरुषो 'अहत 'ने बदले 'आहय'—'आख्यात' एवो अर्थ करे छे अने आख्यात एटले जेमा वार्ताओ पण चाली रही छे एवा नाटको वगेरेः—श्रीअभय०

ते स्त्री, जुवान पुरुषने हाथे वळगेली पण जूदी देखाय छे तेम जे रूपो ते देवे विकुर्वेलां छे ते रूपो एक मूळ पुरुष (रूपोने विकुर्वनार पुरुष) मां वळगेलां पण जूदां देखाय छे; अथवा जेम घणी आराओथी प्रतिबद्ध पैडानी धरी घन–जरा पण पोलाण विनानी–कांगां विनानी–देखाय छे तेम (ते देव,) पोताना शरीर साथे प्रतिबद्ध अनेक असुरदेव अने असुरदेवीओ वडे जंबूद्वीपने भरी दे छे." ['वेउव्वियसमुग्घाएणं' ति] वैक्रिय रूपो करवा माटे एक जातनो प्रयत्न ते वैक्रियसमुद्घात–ते वडे ['समोहणइ' त्ति] समुपहत थाय छे, अथवा प्रदेशोने फेंके छे. तेनुं ज स्वरूप कहे छे.–['संखेज्जाइं' इत्यादि.] जे दंडनी जेवो होय ते 'दंड' कहेवाय. ऊंचे, नीचे–लांबो अने शरीरनी जाडाई जाडाइवाळो जीवप्रदेशोनो तथा कर्मपुद्गलोनो समूह ते दंड. ते वखते विविध–जूदी जूदी जातिनां–पुद्गलोनुं ग्रहण करे छे. ते वातने दर्शाववा कहे छे के, कर्केतन वगेरे रत्नोनां पुद्गलोनुं ग्रहण करे छे. शं०–रत्न वगेरेनां पुद्गलो औदारिक होय छे. अने वैक्रियसमुद्घातमां तो ते ज पुद्गलो काम आवे छे जे पुद्गलो वैक्रिय होय छे. ज्यारे एम छे त्यारे अहीं रत्नादि पुद्गलोनुं ग्रहण शा माटे कर्युं ? समा०–जे पुद्गलो वैक्रियसमुद्घातमां लेवाय छे ते पुद्गलो रत्नो जेवां सारवाळां छे ए वातने जणाववा अहीं रत्न वगेरेनुं ग्रहण कर्युं छे. माटे 'रत्न पुद्गलो'नो अर्थ 'रत्ननी जेवां पुद्गलो' करवो अने एम करवाथी कांई दूषण नथी. बीजाओ तो कहे छे के,–"ज्यारे वैक्रियसमुद्घात द्वारा औदारिक पुद्गलोनुं ग्रहण थाय छे त्यारे ते औदारिक पुद्गलो पण वैक्रिय पुद्गलो बनी जाय छे."

३. यावत् करणादिदं दृश्यम्:—"*वइराणं, वेरुलियाणं, लोहियक्खाणं, मसारगल्लाणं, हंसगब्भाणं, पुलयाणं, सोगंधियाणं, जोतीरसाणं, अंकाणं, अंजणाणं, रयणाणं; जायरूवाण, अंजणपुलयाणं, फलिहाणं*" ति. किम्? अत आह:–'*अहाबायरे*' त्ति यथाबादरान् असारान् पुद्गलान् परिशातयति दण्डनिसर्गगृहीतान्, यथोक्तं प्रज्ञापनाटीकायाम्:—"यथास्थूलान् वैक्रियशरीरनामकर्मपुद्गलान् प्रागुबद्धान् शातयति" इति, तत् समुद्घातशब्दसमर्थनार्थमनाभोगिकं वैक्रियशरीरकर्मनिर्जरणमाश्रित्य इति. '*अहासुहुमे*' त्ति यथासूक्ष्मान् सारान् '*परियाएइ*' त्ति पर्यादत्ते–दण्डनिसर्गगृहीतान् सामस्त्येनादत्ते इत्यर्थ:. '*दोच्चं पि*' त्ति द्वितीयमपि वारं समुद्घातं करोति चिकीर्षितरूपनिर्माणार्थम्, ततश्च '*पभु*' त्ति समर्थ:, '*केवलकप्पं*' ति केवल:–परिपूर्ण:, कल्पत इति कल्प:–स्वकार्यकरणसामर्थ्योपेत:, तत: कर्मधारय:, अथवा केवलकल्प:–केवलज्ञानसदृश: परिपूर्णतासाधर्म्यात्, संपूर्णपर्यायो वा केवलशब्द इति. '*आइन्नं*' इत्यादय एकार्था अत्यन्तव्याप्तिदर्शनायोक्ता:. '*अदुत्तरं च णं*' ति अथापरं च, इदं च सामर्थ्यातिशयवर्णनम्. '*विसए*' त्ति गोचरो वैक्रियकरणशक्ते:, अयं च तत्करणयुक्तोऽपि स्यात्, इत्यत आह:–'*विसयमेत्ते*' त्ति विषय एव विषयमात्रं क्रियाशून्यम् '*वुइए*' त्ति उक्तम्, एतदेवाह:–'*संपत्तीए*' त्ति यथोक्तार्थसंपादनेन '*विकुव्विंसु वा*' विकुर्वितवान् वा; विकुर्वति वा, विकुर्विष्यति वा, '*विकुर्व*' इत्ययं धातु: सामयिकोऽस्ति, '*विकुर्वणा*' इत्यादिप्रयोगदर्शनाद् इति. '*नवरं संखेज्जा दीव-समुद्द*' त्ति लोकपालादीनां सामानिकेभ्योऽल्पतरर्द्धिकत्वेनाल्पतरत्वाद् वैक्रियकरणलब्धेरिति. '*अपुट्ठवागरणं*' ति अपृष्टे सति प्रतिपादनम्.

३. अहीं 'यावत्' शब्द मूक्यो छे माटे आ प्रमाणे जाणवुं:–'वज्रोनां, वैडुर्योनां, लोहिताक्षनां, मसारगल्लनां, हंसगर्भनां, पुलकनां, सौगंधिकनां, ज्योतिरसनां, अंकोनां, अंजनोनां, रत्नोनां, जातरूपोनां, अंजनपुलकोनां अने स्फटिकोनां.' एथी शुं ? तो कहे छे के, ['अहाबायरे' त्ति] दंडना निसर्ग द्वारा लीधेलां असार पुद्गलोने खंखेरी नाखे छे. शं०–आ ठेकाणे एम कह्युं छे के, 'दंडना निसर्ग द्वारा लीधेलां असार पुद्गलोने खंखेरी नाखे छे' अने प्रज्ञापना सूत्रनी टीकामां कह्युं छे के, 'पूर्वे बांधेलां वैक्रियशरीरनामकर्मनां यथास्थूल पुद्गलोने खंखेरी नाखे छे' अर्थात्

---

१. 'वैक्रियसमुद्घात'नी ओळख माटे उपयोगी रीति आ छे—नैरयिको, देवो, पवन, केटलाक मनुष्यो अने पंचेंद्रिय तिर्यंचो पोताना शरीरने टूंकुं, लांबुं, जाडुं, पातळुं, ऊंचुं, नीचुं अने सुंदर करवाने जे क्रिया करे छे तेने जैन परिभाषा 'विक्रिया' कहे छे, अने ते वडे तैयार थता शरीरने 'वैक्रिय–शरीर' कहे छे. आत्माए पोताना आत्मप्रदेशोने कार्य विशेष माटे शरीरथी बहार प्रसारी पाछां संकोचवां तेनुं नाम ए शैलीए 'समुद्घात' छे. आवा समुद्घातोनी गणना श्रीसमवायांगमां आ प्रमाणे छे.—

"सत्त समुग्घाया पण्णत्ता, तं जहा—वेयणासमुग्घाए, कसायसमुग्घाए, मारणंतियसमुग्घाए, वेउव्वियसमुग्घाए, तेयसमुग्घाए, आहारगसमुग्घाए, केवलिसमुग्घाए:–" (क० आ० पृ० १९).

"समुद्घातो सात कह्या छे, ते आ प्रमाणे —वेदनासमुद्घात, कषायसमुद्घात, मारणांतिकसमुद्घात, 'वैक्रियसमुद्घात,' तैजससमुद्घात, आहारकसमुद्घात अने केवलिसमुद्घात":–(क० आ० पृ० १९).

आ सात समुद्घातोमांनो चोथो समुद्घात ज्यारे जूना अने स्थूल पुद्गलोवाळा शरीरने, नवां अने सूक्ष्म पुद्गलो युक्त करवुं होय त्यारे योजवामां आवे छे. जेम.–पक्षी पोतानी उपर जामेली धूळने दूर करवा पांखो पहोळी करी धूळने खंखेरी पाछी संकोचे छे, तेम उक्त आत्माओ पण कहेल कारण माटे आत्मप्रदेशोनो जाडाइ अने पहोळाइमां देह जेवो अने लंबाइमां असंख्येय योजन लंबाणवाळो दण्डाकार दंड रचे छे. आ स्थिति अंतर्मुहूर्त मात्र होय छे, अने तेटला टूंका समयमां पण आत्मा पोताने लागेलां पुद्गलोमां इच्छाए फेरफार करे छे. आ समुद्घातनी उत्पत्ति वैक्रियशरीरनामकर्मथी थाय छे. आ संबंधना विशेष ज्ञान माटे (भ० ख० १, पृ० २६२ नुं १ अंकवाळुं गुजराती टिप्पण गवेषवुं.) अने तेथी पण वधारे ज्ञानार्थीओए तेमां जणावेल स्थळो जोवां:–अनु०

१. प्र० छाया:—वज्राणाम्, वैडूर्याणाम्, लोहिताक्षाणाम्, मसारगल्लानाम्, हंसगर्भाणाम्, पुलकानाम्, सौगन्धिकानाम्, ज्योतीरसानाम्, अङ्कानाम्, अञ्जनानाम्, रत्नानाम्, जातरूपाणाम्, अञ्जनपुलकानाम्, स्फटिकानाम् इति.—अनु०

१. आ पाठने मळतो पाठ श्रीरायपसेणी-राजप्रश्नीय-नामना बीजा उपांगमां सूर्याभ देवना अधिकारमा (क० आ० पृ० २९ मां) छे. २. श्रीप्रज्ञापना–पन्नवणाजी–उपांगनो टीका गत पाठ अने तेनो अर्थ आ प्रमाणे छे —अनु०

बन्ने ठेकाणे कहेलां खंखेरी नाखवानां पुद्गलो जूदां जूदां छे तेथी परस्पर विरुद्धता केम न आवे ? समा०—ए बन्ने वातो जूदी जूदी छे माटे कोइ पण जातिनी विरुद्धतानो अवकाश नथी. कारण के प्रज्ञापना सूत्रनी टीकामां जे हकीकत कही छे ते, समुद्घात शब्दनुं समर्थन करवा अनामोगिक (अजाणतां थनारा) वैक्रियशरीरनामकर्मनां पुद्गलोना निर्जरणने आश्रीने कही छे. ['अहासुहुमे'त्ति] सारवाळां पुद्गलोनुं ['परियाएइ'त्ति] ग्रहण करे छे; अर्थात्, दंडना निसर्ग द्वारा ग्रहण करेल पुद्गलोने सर्व प्रकारे ले छे. ['दोचं पि'त्ति] इच्छेल रूपोने बनाववा सारु बीजी वार पण समुद्घात करे छे. अने तेथी ते, ['पभु'त्ति] अनेक रूपोने बनाववा समर्थ छे. ['केवलकप्पं'ति] केवल—पूरेपूरो, कल्प—पोतानुं कार्य करवाने शक्तिमान; केवलकल्प—पोतानुं कार्य करवाने पूरेपूरो शक्तिमान; अथवा केवलकल्प—केवळज्ञानी जेवो संपूर्ण, अथवा केवलकल्प—संपूर्ण. ['आइन्नं'] इत्यादि अनेक शब्दो सरखा अर्थवाळा छे अने अहीं 'अत्यंत भरावो' जणाय ते माटे तेनो प्रयोग कर्यो छे. ['अदुत्तरं च णं'ति] आ बधुं जे कह्युं छे ते, सामर्थ्यना अतिशयनुं वर्णन छे—सामर्थ्यना गौरवनुं सूचक छे. ['विसए'त्ति] वैक्रियशक्तिनो विषय छे—वैक्रियशक्तिथी वधु वधु तो एटलां रूपो बनावी शकाय छे. आटलु कहेवाथी 'ते देव, एटलां बधां रूपो बनावी शकतो पण होय' एवुं जणाय माटे कहे छे के, ['विसयमेत्ते'त्ति] एटलां बधां रूपो करवां ए विषयमात्र छे, अर्थात् एटला बधां रूपो बनी शकतां नथी, पण ते क्रिया विनानुं विषयमात्र छे, एम ['बुइए'त्ति] कह्युं छे. ['संपत्तीए'त्ति] पूर्वे कहेली वातने करवा वडे. ['विकुंर्व्विसु वा'] विकुर्वणा करी, विकुर्वे छे अने विकुर्वशे. ['नवरं संखेज्जा दीव-समुद्द'त्ति] विशेष ए के, संख्येय द्वीप अने संख्येय समुद्रोने. सामानिक देवो करतां लोकपालो वगेरे ओछी ऋद्धिवाळा होय छे माटे तेओनी वैक्रिय करवानी शक्ति पण ओछी होय छे. एथी ज पूर्वे प्रमाणे कह्युं छे. ['अपुट्ठवागरणं'ति] जे, पूछ्या सिवाय कहेवामां आवे ते अपृष्टव्याकरण.

वैरोचनराज बलि.

८. प्र०—तए णं से तच्चे गोयमे वायुभूती अणगारे दोच्चेणं गोयमेणं अग्गिभूइणामेणं अणगारेणं सद्धिं जेणेव समणे भगवं महावीरे, जाव—पज्जुवासमाणे एवं वयासीः—जइ णं भंते ! चमरे असुरिंदे, असुरराया एवं महिड्ढीए, जाव—एवतियं च णं पभू विकुव्वित्तए, बली णं भंते ! वइरोयणिंदे, वइरोयणराया केमहिड्ढीए, जाव—केवइयं च णं पभू विकुवित्तए ?

८. प्र०—त्यार पछी ते त्रीजा गौतम वायुभूति अनगार, बीजा गौतम अग्निभूति नामना अनगारनी साथे ज्यां श्रमण भगवंत महावीर छे त्यां आव्या; अने त्यां तेओनी पर्युपासना करता आ प्रमाणे बोल्या केः—हे भगवन् ! जो असुरेंद्र, असुरराज चमर एवी मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्—एटलुं विकुर्वण करी शके छे, तो हे भगवन् ! वैरोचनेंद्र, वैरोचनराज बलि, केवी मोटी ऋद्धिवाळो छे, यावत्—ते केटलुं विकुर्वण करवा समर्थ छे ?

"वैक्रियसमुद्घातगतः पुनर्जीवः प्रदेशान् बहिर्निष्काश्य शरीरविष्कम्भबाहल्यमानम्, आयामतः सख्येययोजनप्रमाणं दण्डं नि सृजति, निसृज्य च यथास्थूलान् वैक्रियशरीरनामकर्मपुद्गलान् प्राग्वच्छातयति, तथा च उक्तम्.—"वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणइ, समोहणित्ता संखेज्जाइं जोयणाइं दंडं निसिरइ, निसिरेत्ता अहाबायरे पुग्गले परिसाडेइः"—(क० आ० पृ० ७९३—९४).

"वैक्रिय समुद्घातने करतो जीव पुद्गलोने बहार काढी, तेनो पहोळाइमां शरीर प्रमाणे अने लंबाइमां संख्येय योजनो प्रमाणे दंड रचे छे, रचीने वैक्रियशरीरनामकर्मोना स्थूल पुद्गलोनो पूर्व प्रमाणे नाश करे छे. ते प्रमाणे कह्युं छे के —"वैक्रिय समुद्घातवडे समवहत थाय छे, समवहत थइने संख्येय योजनो सुधी दंडने रचे छे, रचीने यथाबादर पुद्गलोनुं परिशाटन करे छे –(क० आ० पृ० ७९३—९४). उपरोक्त स्थळ जेवुं श्रीस्थानांग, अंग त्रिजानुं (क० आ० पृ० ४६९ नुं) "वेउव्वियसमुग्घाए" पदनुं श्रीअभयदेवसूरिनुं अक्षरशः तेवुं विवरण ए बीजुं स्थळ छे, तेथी ते माटे पण उक्त समाधान जाणवुंः—अनु०

१. आ क्रियापदोमा 'विकुर्व' एवो अखंड धातु छे अने ते मात्र आगममा प्रसिद्ध छे. 'विकुर्वणा' वगेरे प्रयोगो, ए धातु होवानुं पुष्ट प्रमाण छेः—श्रीअभय०

१. मूलच्छाया—ततः स तृतीयो गौतमो वायुभूतिरनगारो द्वितीयेन गौतमेन अग्निभूतिनाम्ना अनगारेण सार्धं येनैव श्रमणो भगवान् महावीरः, यावत्—पर्युपासीन एवम् अवादीत्—यदि भगवन् ! चमरः असुरेन्द्रः, असुरराज एवंमहर्द्धिकः, यावत्—एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, बलिर्भगवन् ! वैरोचनेन्द्रः, वैरोचनराजः किंमहर्द्धिकः, यावत्—कियच्च प्रभुर्विकुर्वितुम् ?—अनु०

१. वायुभूति.—काश्यपगोत्रीय श्रमण भगवंत महावीरना त्रीजा गणधर हता. तेओनो जन्म स्वाति नक्षत्रमा, मगध देशना गोबर गामना विप्र श्रीवसुभूतिनां पत्नी पृथिवी देवीनी कुखे थयो हतो, अर्थात्—तेओ पहेला तथा बीजा गणधरना सहोदर भाइ हता. तेओ वेद संबंधेनी चर्चा विद्याना निधान हता, पण 'शुं आ देह ज आत्मा छे ?' एवा संशयालु हता. तेओनो शिष्यगण पांचसे (५००) नो हतो एक समये तेओ आर्य श्रीसोमिल ब्राह्मणना अपापाना यज्ञस्थळे पोताना भाइओ तथा शिष्यो वगेरे साथे आव्या हता. त्यांथी, पराजित थएला पोताना भाइओने मूकाववा साटोप शिष्यो साथे भगवंत महावीर पासे आव्या, पण त्यहीं भगवंत द्वारा पोतानो संशय नष्ट थवाथी तेमना शिष्य थया. आ समये तेमनुं वय बेतालीस (४२) वर्षनुं हतुं. त्यार बाद दश (१०) वर्ष छद्मस्थ अने अढार (१८) वर्ष केवळीपणे हता. तेओनुं पूरुं आयुष्य (४२×१०×१८=७०) सितेर वर्षनुं हतुं. तेओनुं निर्वाण राजगृहमां प्रभुनी हैयातीए थयुं हतुं. आ संबंधेना विशेष ज्ञान माटे (अभि० रा० पृ० ८१६—८१८.) 'विशेषावश्यक भाष्य' (य० ग्र० पृ० ७७५—८३४.) 'आवश्यक सूत्र' (आ० स० पृ० २४५—२५७.) अने (भ० सं०—१. पृ० १६ टि० १ नुं) वगेरे स्थळो गवेषवा; तथा श्रीसमवाय नामना चोथा अंगमां श्रीवायुभूतिनी त्रीजा गणधर तरीकेनी ओळख आ प्रमाणे छे —

समणस्स भगवओ महावीरस्स एक्कारस गणा, एक्कारस गणहरा होत्था, तं जहा –इंदभूई, अग्गिभूई, 'वायुभूई' ×× (क० आ० पृ० ३१).

"श्रमण भगवंत महावीरने अगियार गणो अने अगियार गणधरो हता. जेम के –इंद्रभूति, अग्निभूति, 'वायुभूति' वगेरे" (क० आ० पृ० ३१.)—अनु०

२. वैरोचनेन्द्र.—(बलि)—(वि-विशिष्टम्, रोचनम्-दीपनं येषा ते वैरोचना, तेषाम् इन्द्र) दाक्षिणात्य असुरकुमारो करतां जेओनी कांति अधिक

८. उ०—गोयमा! बली णं वइरोयणिंदे, वइरोयणराया महिड्ढीए, जाव–महाणुभागे; से णं तत्थ तीसाए भवणावाससयसहस्साणं, सट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं, सेसं जहा चमरस्स तहा बलिस्स वि णेयव्वं, नवरं–सातिरेगं केवलकप्पं जंबुद्दीवं भाणियव्वं, सेसं तं चेव णिरवसेसं णेयव्वं, नवरं नाणत्तं जाणियव्वं भवणेहिं, सामाणिएहिं य.

८. उ०—हे गौतम! वैरोचनेंद्र, वैरोचनराज बलि मोटी ऋद्धिवाळो छे. यावत्–महानुभाग छे; वळी ते त्यां त्रीस लाख भवनोनो, तथा साठ हजार सामानिकोनो अधिपति छे. जेम चमर संबंधे हकीकत कही तेम बलि विषे पण जाणवुं. विशेष ए के, 'ते पोतानी विकुर्वण शक्तिथी आखा जंबुद्वीप करतां वधारे भागमां पोतानां रूपो भरी शके छे' बाकी बधुं ते ज प्रमाणे कहेवुं. विशेष ए के, भवनो अने सामानिको विषे जूदाई जाणवी.

सेवं भंते!, सेवं भंते! त्ति तच्चे गोयमे वायुभूई जाव–विहरइ.

हे भगवन्! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन्! ते ए प्रमाणे छे; एम कही यावत्–त्रीजा गौतम वायुभूति अनगार विहरे छे.

होय तेओ वैरोचनो, अने तेओनो इंद्र ते वैरोचनेंद्र. तेमना निवास, उपपात पर्वतो, पांच लडायक सैन्यो, पांच अग्रमहिषीओ–नो उपयोगी अधिकार आ प्रमाणे छेः—

"कहि णं भंते! उत्तरिल्ला असुरकुमारा देवा परिवसंति? गोयमा! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरे णं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए ×× एत्थ णं उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं, देवीण य तीसं भवणावाससयसहस्सा भवंति त्ति मक्खायं. ते णं भवणा बाहिं वट्टा, अंतो चउरंसा; सेसं जहा दाहिणिल्लाणं जाव–विहरंति. बली इत्थ वइरोयणिंदे, वइरोयणराया परिवसइ काले, महानीलसरिसे, जाव–पभासेमाणे. से णं तत्थ तीसाए भवणावाससयसहस्साणं, सट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं, तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं, चउण्हं लोगपालाणं, पंचण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं अणियाणं, सत्तण्हं अणियाहिवईणं, चउण्हं सट्ठीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च बहूणं उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाण य, देवीण य आहेवच्चं, पोरेवच्चं, जाव–कुव्वेमाणे विहरति" (प्र० क० आ० पृ० १०३).

"हे भगवन्! उत्तर दिशाना असुरकुमारो देवो क्ये स्थळे वसे छे? हे गौतम! जंबूद्वीप नामना द्वीपना मंदर–मेरु–पर्वतनी उत्तरे आ रत्नप्रभा पृथिवीमां (दाक्षिणात्य असुरकुमारोनां भवनोनी उत्तरे) अहीं, उत्तर दिशाना असुरकुमार देवो अने देवीओना त्रीस लाख (३०,००,०००) भवनो कह्यां छे. तेओनो आकार बहारथी गोळ अने अंदरथी चोखंडो छे. बाकीनो 'यावत्–विहरति' सुधीनो बधो वर्णक दाक्षिणात्य असुरकुमारोनी समान छे. अहीं वैरोचन इंद्र, वैरोचन राजा बली पण वसे छे. ते वर्णे काळो, महानीलवर्णना जेवो, यावत्–प्रकाशतो छे. त्यां ते बलि राजा त्रीस लाख भवनोना, साठ हजार सामानिकोना, तेत्रीस त्रायस्त्रिंशोना, चार–सोम, यम, वरुण, कुबेर–लोकपालोना, सपरिवार पांच–शुंभा, निशुंभा, रंभा, निरंभा, मदना–अग्रमहिषीओना, त्रण पर्षदोना, सात–पदाति, घोडेस्वार, हाथी, रथ, पाडा, नाट्य, गांधर्व,–अनीकोना; सात–महाद्रुम, महासौदाम, माल्यंकर, महालोहिताक्ष, किंपुरुष, महारिष्ट, गीतयशा–सेनापतिओना, बे लाख, चालीस हजार आत्मरक्षकोना अने बीजा घणा उत्तर दिशावासी असुरकुमार देवो, तथा देवीओना आधिपत्यने, पुरपतिपणाने, यावत्–करतो विहरे छे" (क० आ० पृ० १०३).

"बलिस्स वइरोयणिंदस्स, वइरोयणरन्नो रुयगिंदे उप्पायपव्वए मूले दस बावीसे जोयणसए विक्खंभेणं पन्नत्ते; बलिस्स णं वइरोयणरन्नो सोमस्स एवं चेव, जहा चमरस्स लोगपालाणं तं चेव बलिस्स वि" (स्था०क०आ०पृ०५५०)

"वैरोचन इंद्र, वैरोचन राज बलीनो उपपात पर्वत रुचकेंद्र मूळमां दस सो बावीस योजन पहोळो कहेलो छे, वैरोचनराज बलीना सोमनो उपपात पर्वत एवो ज छे. जे प्रमाणे चमरेंद्रना लोकपालोना उपपात पर्वतो कह्या तेम बलीना लोकपालोना पण जाणवा." (स्था० क० आ० पृ० ५५०).

"बलिस्स णं वइरोयणिंदस्स, वइरोयणरन्नो पंच संगामिया अणिया, पंच संगामिया अणियाहिवई पन्नत्ता, तं जहा–पायत्ताणिए, जाव–रहाणिए. महद्दुमे पायत्ताणियाहिवई, महासोदामे आसराया पीढाणियाहिवई, मालंकारे हत्थिराया कुंजराणियाहिवई, महालोहिअक्खे महिसाणियाहिवई, किंपुरिसे रहाणियाहिवई" (स्था० क० आ० पृ० ३५७).

"वैरोचन इंद्र, वैरोचन राज बलीने पांच संग्राम करनारां सैन्यो अने पांच सांग्रामिक सेनाध्यक्षो कह्यां छेः, ते आ प्रमाणे.–पायदळ, यावत्–रथानीक. पायदळ–पाळा–सैन्यनो अधिपति महाद्रुम, पीठानीकनो नायक अश्वराज महासौदाम, हस्ती सैन्यनो नायक हस्तिराज माल्यंकर, महीष सेनानो स्वामी महालोहिताक्ष अने रथानीकनो अग्रणी किंपुरुष छे." (स्था० क०आ० पृ०३५७).

"बलिस्स णं वइरोयणिंदस्स, वइरोयणरन्नो पंच अग्गमहिसीओ पन्नत्ताओ, तं जहाः—सुंभा, निसुंभा, रंभा, निरंभा, मयणा." (स्था०क०आ०पृ०३५७).

"वैरोचन इंद्र, वैरोचन राज बलीने पांच अग्रमहिषीओ कही छे, ते आ प्रमाणेः–शुंभा, निशुंभा, रंभा, निरंभा अने मदना." (स्था०क० आ०पृ०३५७).

आ पांचे अग्रमहिषीओना पूर्व भवथी आरभी आखा जीवनना अंत सुधीना वर्णक माटे 'ज्ञाताधर्मकथा' (अं० ६, श्रुत० २) ना बीजा वर्गमां पांच महिषीओने नामे पांच अध्ययनो छे.—

"×× बलिस्स वइरोयणिंदस्स, वइरोयणरन्नो अग्गमहिसीणं बीइए वग्गे." (क० आ० पृ० १४७९) ××× "जइ णं भंते! समणेणं भगवया महावीरेणं जाव–संपत्तेणं, दोच्चस्स वग्गस्स उक्खेवओ? एवं जाव–दोच्चस्स वग्गस्स पंच अज्झयणा पन्नत्ता, तं जहाः–सुंभा, निसुंभा, रंभा, निरंभा, मदणा." ×× (क० आ० पृ० १५११–१२).

"वैरोचन इंद्र, वैरोचन राज बलीनी अग्रमहिषीओनो बीजो वर्ग कह्यो छे." (क० आ० पृ० १४७९.) "हे भगवन्! श्रमण भगवंत महावीरे, यावत्–संप्राप्ते, बीजा वर्गनो केवी रीतीए प्रारंभ कर्यो छे? ए प्रमाणे निश्चित छे के, श्रमण भगवंत महावीरे, यावत्–संप्राप्ते बीजा वर्गना पांच अध्ययनो कह्यां छे, ते आ प्रमाणे.—शुंभा, निशुंभा, रंभा, निरंभा अने मदना" (क० आ० पृ० १५११–१२) तेम ज बली इंद्रनो पांच सभाओ आदि बाकीनो बधो वर्णक लगभग चमरेंद्रनी तुल्य छे. तथा आ बने इंद्रो अने घणा असुरकुमारो रक्त वर्णने धारे छे.–अनु०

1. मूलच्छाया —गौतम! बलिर्वैरोचनेन्द्रः, वैरोचनराजो महर्द्धिकः, यावत्–महानुभागः; स तत्र त्रिंशतां भवनावासशतसहस्राणाम्, षष्टीनां सामानिकसहस्राणाम्, शेषं यथा चमरस्य तथा बलेरपि नेतव्यम्, नवरम्–'सातिरेकं केवलकल्पं जम्बूद्वीपम्' (इति) भणितव्यम्, शेषं तदेव निरवशेषं नेतव्यम्, नवरम्–नानात्वं ज्ञातव्यं भुवनैः, सामानिकैश्च. तदेवं भगवन्!, तदेवं भगवन्! इति तृतीयो गौतमो वायुभूतिर्यावत्–विहरतिः—अनु०

४. 'वइरोयणिंदे'त्ति दाक्षिणात्याऽसुरकुमारेभ्यः सकाशाद् विशिष्टं रोचनं दीपनं येषामस्ति ते वैरोचना औदीच्याऽसुराः, तेषु मध्ये इन्द्रः परमेश्वरो वैरोचनेन्द्रः. 'साइरेगं केवलकप्पं'ति औदीच्येन्द्रत्वेन बलेर्विशिष्टतरलब्धिकत्वाद् इति.

४. ['वइरोयणिंदे'त्ति] दाक्षिणात्य असुरकुमारो करतां जेओनुं विरोचन (कांति) वधारे छे ते वैरोचन, अर्थात् जेओ दाक्षिणात्य असुरकुमारो करतां विशेष प्रकारे दीपे छे ते वैरोचन–उत्तर दिशामां रहेनारा असुरकुमारो, ते वैरोचन असुरकुमारोनो जे इंद्र ते वैरोचनेन्द्र. ['साइरेगं केवलकप्पं'ति] वैरोचनेंद्र, उत्तर दिशामां वसता असुरोनो इंद्र छे माटे चमरेंद्र करता ते इंद्रनी लब्धि विशेष होय छे.

नागराज धरणेंद्र.

९. प्र०—भंते[१]! त्ति, भगवं दोचे गोयमे अग्गिभूई अणगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, नमंसित्ता एवं वयासीः–जइ णं भंते! बली वइरोयणिंदे, वइरोयणराया एमहिड्ढीए, जाव–एवइयं च णं पभू विउव्वित्तए; धरणे णं भंते! नागकुमारिंदे, नागकुमारराया केमहिड्ढीए, जाव–केवइयं च णं पभू विकुव्वित्तए?

९. प्र०—त्यार बाद ते बीजा गौतम अग्निभूति अनगार श्रमण भगवंत महावीरने वांदे छे, नमे छे, नमीने तेओ आ प्रमाणे बोल्या केः—हे भगवन्! जो वैरोचन इंद्र, वैरोचन राज बलि एवी मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्–एटलुं विकुर्वण करवा शक्त छे तो नागकुमारनो इंद्र अने नागकुमारनो राजा धरण केवी मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्–ते केटलुं विकुर्वण करी शके छे?

---

१ मूलच्छायाः—भगवन्! इति, भगवान् द्वितीयो गौतमोऽग्निभूति अनगारः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, नमस्यित्वा एवम् अवादीतः–यदि भगवन्! बलिः वैरोचनेन्द्रः, वैरोचनराज एवंमहर्द्धिकः, यावत्–एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, धरणो भगवन्! नागकुमारेन्द्रः, नागकुमारराजः किमहर्द्धिकः, यावत्–कियच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्?—अनु०

१. नागकुमारोना इंद्र धरणेंद्रना निवास, लोकपालोना उपपात पर्वतो, पांच लडायक सैन्यो, पाच सेनापतिओ, छ अग्रमहिषीओ आदिनो वर्णक आ रीतिए छे.—

"कहिं णं भंते! दाहिणिल्ला णं नागकुमारदेवा परिवसंति? गोयमा! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणे णं इमीसे रयणप्पभाए, पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं उग्गाहित्ता, हेट्ठा एगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता, मज्झे अट्ठहत्तरिजोयणसयसहस्से एत्थ णं दाहिणिल्लाणं नागकुमाराणं देवाणं चोयालीसं भवणावाससयसहस्सा हवंति त्ति अक्खायं. ते णं भवणा बाहिं वट्टा, जाव–पडिरूवा. एत्थ णं दाहिणिल्लाणं नागकुमाराणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता, तिसु वि लोगस्स असंखेज्जए भागे, एत्थ णं बहवे दाहिणिल्ला णं नागकुमारा देवा परिवसंति महिड्ढीया, जाव–विहरंति. धरणे एत्थ नागकुमारिंदे, नागकुमारराया परिवसति महिड्ढीए, जाव–पभासेमाणे. से णं तत्थ चोयालीसाए भवणावाससयसहस्साणं, छण्हं सामाणियसाहस्सीणं, तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं, चउण्हं लोगपालाणं, छण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं अणियाणं, सत्तण्हं, अणियाहिवईणं, चउवीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च बहूणं दाहिणिल्लाणं नागकुमाराणं देवाणं य, देवीणं य आहेवच्चं, पोरेवच्चं, जाव–कुव्वेमाणे विहरति." (प्र० क० आ० पृ० १०५–६).

"हे भगवन्! दाक्षिणात्य नागकुमार देवो कये स्थळे वसे छे? हे गौतम! जंबुद्वीप नामना द्वीपना मंदर पर्वतनी दक्षिणे आ एक लाख, ऐंसी हजार योजनना बाहल्यवाळी रत्नप्रभा पृथिवीनो उपरनो एक हजार योजन प्रमाण भाग अवगाही अने नीचेनो एक हजार योजन भाग वर्जी, बाकी रहेल मध्यना एक लाख, अठ्योतेर हजार योजन जेटला भागमा. अहीं दाक्षिणात्य नागकुमार देवोना चुमालीस लाख भवनो कह्या छे. ते भवनो बहारथी गोळ, यावत्–प्रतिरूप छे. अहीं जे स्थानमां दाक्षिणात्य पर्याप्तापर्याप्त नागकुमारोना भवनो कह्या छे, ते स्थान लोकना असंख्येय भागमा छे; तेमां घणां महर्द्धिक नागकुमार देवो वसे छे, यावत्–विहरे छे. अने अहीं नागकुमार इंद्र, नागकुमार राजा धरणेंद्र मोटी ऋद्धिवाळो, यावत्–प्रकाशतो परिवसे छे ते धरणेंद्र त्यां चुमालीस लाख भवनोना, छ हजार सामानिकोना, तेत्रीस त्रायस्त्रिंशोना, चार लोकपालोना, परिवार सहित छ अग्रमहिषीओना, त्रण सभाओना, सात प्रकारना सैन्योना, सात सेनापतिओना, चोवीस हजार आत्मरक्षक देवोना अने बीजा पण घणा दाक्षिणात्य नागकुमार देवो तथा देवीओना आधिपत्यने, पालकपणाने यावत्–करतो विहरे छे." (प्र० क० आ० पृ० १०५–६).

"धरणस्स णं नागकुमारिंदस्स, नागकुमाररन्नो धरणप्पभे उप्पायपव्वए दस जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं, दस गाउयसयाइं उव्वेहेणं, मूले दस जोयणसयाइं विक्खंभेणं. धरणस्स णं जाव–नागकुमाररन्नो कालवालस्स महारन्नो कालप्पभे उप्पायपव्वए दस जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं एवं चेव, एवं जाव–संखवालस्स, एवं भूयाणंदस्स वि, एवं लोगपालाणं वि से जहा धरणस्स" ×× (स्था० क० आ० पृ० ५५०).

"नागकुमार इंद्र, नागकुमार राजा धरणेंद्रनो उपपात पर्वत 'धरणप्रभ' उंचाइमां एक हजार योजन अने घेरावमां एक हजार गाउ छे. पण तेना मूळ भागनो घेरावो एक हजार योजननो छे अने यावत्–नागकुमारराज धरणेंद्रना लोकपाल कालवाल महाराजनो 'कालप्रभ' नामनो उपपात पर्वत उंचाइमां एक हजार योजन छे, यावत्–पूर्व प्रमाणे छे. एम ज लोकपाल संखपाल, तथा भूतानंद अने यावत्–बधा लोकपालोना उपपात पर्वतो धरणेंद्रना उपपात पर्वतनी प्रमाणे छे ××" (स्था० क० आ० पृ० ५५०).

"धरणस्स णं नागिंदस्स, नागकुमाररण्णो पंच संगामिआ अणीआ, पंच संगामिआ अणीयाहिवई पण्णता, तं जहा.–पायत्ताणीए, जाव–रहाणीए. भद्दसेणे पायत्ताणीयाहिवई, जसोधरे आसराया पीढाणीयाहिवई, सुदंसणे हत्थिराया कुंजराणीयाहिवई, नीलकंठे महिसाणीयाहिवई, आणंदे रहाणीयाहिवई." (स्था० क० आ० पृ० ३५७).

"नागेंद्र, नागकुमारराज धरणेंद्रने पाच युद्ध करनारा सैन्यो अने पांच लडनारा सेनापतिओ कह्या छे, ते आ प्रमाणे –पायदळ सैन्य, यावत्–रथानीक. पदाति सेनानो नायक भद्रसेन, घोडेस्वार सेनानो नेता अश्वराज यशोधर, हस्ती सेनानो स्वामी हस्तीराज सुदर्शन, महिष सेनानो सेनापति नीलकंठ अने रथानीकनो अधिपति आनंद छे."(स्था० क० आ० पृ० ३५७).

"धरणस्स णं णागकुमारिंदस्स, णागकुमाररण्णो छ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तं जहा–अला, सक्का, सतेरा, सोदामिणी, इंदा, घणविज्जुया." (स्था० क० आ० पृ० ४१८).

"नागकुमारेंद्र, नागकुमारराज धरणेंद्रने छ अग्र महिषीओ कही छे, ते आ छेः–अला, शक्रा, सतेरा, सौदामिनी, इंद्रा अने घनविद्युता." (स्था० क० आ० पृ० ४१८) –अनु०

९. उ०—गोयमा ! धरणे णं नागकुमारिंदे, नागकुमारराया महिड्ढीए, जाव–से णं तत्थ चोयालीसाए भवणावाससयसहस्साणं, छण्हं सामाणियसाहस्सीणं, तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं, चउण्हं लोगपालाणं, छण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं अणियाणं, सत्तण्हं अणियाहिवईणं, चउव्वीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च जाव–विहरइ. एवतियं च णं पभू विउव्वित्तए, से जहा नाम ए जुवइं जुवाणे जाव–पभू केवलकप्पं जंबूदीवं, जाव–तिरियं संखेज्जे दीव-समुद्दे बहूहिं नागकुमारीहिं जाव–विउव्विस्संति वा, सामाणिया, तायत्तीस–लोगपाला, अग्गमहिसीओ य तहेव जहा चमरस्स, नवरं-संखेज्जे दीवे समुद्दे भाणियव्वे, एवं जाव–थणियकुमारा, वाणमंतरा, जोईसिया वि, नवरं–दाहिणिल्ले सव्वे अग्गिभूई पुच्छइ, उत्तरिल्ले सव्वे वायुभूई पुच्छइ.

९. उ०—हे गौतम ! ते नागकुमारोनो इंद्र, नागकुमारोनो राजा धरण मोटी ऋद्धिवाळो छे, अने ते यावत्–त्यां चुमाळीस लाख भवनावासो उपर, छ हजार सामानिक देवो उपर, तेत्रीस त्रायस्त्रिंशक देवो उपर, चार लोकपालो उपर, परीवारवाळी छ पट्टराणीओ उपर, त्रण सभाओ उपर, सात सेना उपर, सात सेनाधिपति उपर अने चोवीस हजार आत्मरक्षक देवो, तथा बीजाओ उपर स्वामिपणुं भोगवतो यावत्–विहरे छे. तथा तेनी विकुर्वणा शक्ति आटली छेः—जेम कोइ जुवान पुरुष जुवान स्त्रीना हाथने पकडे, अर्थात् परस्पर काकडा वाळेला होवाथी जेम ते बन्ने व्यक्तिओ संलग्न जणाय छे तेम ते यावत्–पोताना रूपोवडे–घणां नागकुमार अने घणी नागकुमारीओवडे–आखा जंबूद्वीपने, अने तिरछे संख्येय द्वीप समुद्रोने भरी शके छे. पण यावत्–ते तेवुं कोइ दिवस करशे नहीं. तेना सामानिको, त्रायस्त्रिंशक देवो, लोकपालो अने अग्रमहिषीओ विषे चमरनी पेठे कहेवुं. विशेष ए के, तेओनी विकुर्वणा शक्ति माटे संख्येय द्वीप, समुद्रो कहेवा. अने ए प्रमाणे यावत्–स्तनितकुमारो, वानव्यंतरो तथा ज्योतिषिको पण जाणवा. विशेष ए के, दक्षिण दिशाना बधा इंद्रो विषे अग्निभूति पूछे छे अने उत्तर दिशाना बधा इंद्रो विषे वायुभूति पूछे छे.

५. 'एवं जाव–थणियकुमार' त्ति धरणप्रकरणमिव भूतानन्दादि-महाघोषान्तभवनपतीन्द्रप्रकरणानि अध्येयानि, तेषु च इन्द्रनामानि एतद्गाथाऽनुसारतो वाच्यानि–"चमरे धरणे तह वेणुदेव-हरिकंत-अग्गिसीहे य, पुण्णे जलकंते वि य अमिय–विलंबे (विलेवे) य घोसे य." एते दक्षिणनिकायेन्द्राः, इतरे तु "बलि-भूयाणंदे वेणुदालि-हरिस्सहे अग्गिमाणव–वसिट्ठे, जलप्पमे अमियवाहणे पहंजणे महाघोसे." एतेषां च भवनसंख्याः–'चउत्तीसा, चउचत्ता' इत्यादि पूर्वोक्तगाथाद्वयादवसेया. सामानिकात्मरक्षसंख्या चैवम्:–"चउसट्ठी सट्ठी खलु छच्च सहस्साओ असुरवज्जाणं, सामाणियाओ एए चउग्गुणा आयरक्खा उ" अग्रमहिष्यस्तु प्रत्येकं धरणादीनां षट्, सूत्राभिलापस्तु धरणसूत्रवत् कार्यः. 'वाणवतर-जोइसिया वि' त्ति व्यन्तरेन्द्रा अपि धरणेन्द्रवत् सपरिवारा वाच्याः, एतेषु च प्रतिनिकायं दक्षिणोत्तरभेदेन द्वौ द्वौ इन्द्रौ स्याताम्, तद्यथाः–"काले य महाकाले सुरूव-पडिरूव-पुण्णभद्दे य, अमरवइमाणिभद्दे भीमे य तहा महाभीमे." किंनर–किंपुरिसे खलु सप्पुरिसे चेव तह महापुरिसे, अइकाय–महाकाए गीयरई चेव गीयजसे." एतेषाम्, ज्योतिष्काणां च त्रायस्त्रिंशाः, लोकपालाश्च न सन्ति, इति ते न वाच्याः, सामानिकास्तु चतुःसहस्रसंख्याः, एतच्चतुर्गुणाश्चात्मरक्षाः, अग्रमहिष्यश्चतस्र इति, एतेषु च सर्वेष्वपि दाक्षिणात्यान् इन्द्रान्, आदित्यं च अग्निभूतिः पृच्छति, उदीच्यान्, चन्द्रं च वायुभूतिः. तत्र च दाक्षिणात्येषु आदित्ये च केवलकल्पं जम्बूद्वीपं संस्तृतमित्यादि. औदीच्येषु, चन्द्रे च सातिरेकं जम्बूद्वीपमित्यादि च वाच्यम्, यच्चेहाधिकृतवाचनायामसूचितमपि व्याख्यातम्, तद्वाचनान्तरमुपजीव्य इति भावनीयमिति. तत्र कालेन्द्रसूत्राभिलाप एवम्:—"काले णं भंते ! पिसायइंदे, पिसायराया के–महिड्ढीए, केवइयं च णं पभू विउव्वित्तए ? गोयमा ! काले णं महिड्ढीए, से ण तत्थ असंखेज्जाणं नगरावाससयसहस्साणं, चउण्हं सामाणिय-

१. मूलच्छाया.— गौतम ! धरणो नागकुमारेन्द्रः, नागकुमारराजो महर्द्धिक, यावत्–स तत्र चतुश्चत्वारिंशतां भवनावासशतसहस्राणाम्, षण्णां सामानिकसहस्रीणाम्, त्रयस्त्रिंशत त्रायस्त्रिंशकानाम्, चतुर्णां लोकपालानाम्, षण्णाम् अग्रमहिषीणां सपरिवाराणाम्, तिसृणा पर्षदाम्, सप्तानाम् अनीकानाम्, सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम्, चतुर्विंशतेः आत्मरक्षदेवसहस्रीणाम्, अन्येषां च यावत्–विहरति. एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, तद्यथा नाम युवतिं युवा यावत्–प्रभुर्केवलकल्पं जम्बूद्वीपम्, यावत्–तिर्यक् संख्येयान् द्वीप-समुद्रान् बहीभिर्नागकुमारीभि यावत्–विकुर्विष्यन्ति वा, सामानिका., त्रायस्त्रिंशा, लोकपाला., अग्रमहिष्यश्च तथैव यथा चमरस्य, नवरम्–'संख्येयान् द्वीपान्, समुद्रान् भणितव्यम्, एवं यावत्–स्तनितकुमाराः, वानव्यन्तराः, ज्योतिष्का अपि, नवरम्–दाक्षिणात्यान् सर्वान् अग्निभूतिः पृच्छति, उत्तरीयान् सर्वान् वायुभूति. पृच्छति –अनु०

१. प्र० छायाः—चमरो धरणस्तथा वेणुदेवो हरिकान्तोऽग्निशिखश्च, पूर्णो जलकान्तोऽपि च अमितो विलम्बः (विलेव.) च घोषश्च. २. बलिर्भूतानन्दो वेणुदालि· हरिस्सहोऽग्निमाणवो वशिष्ट., जलप्रभोऽमितवाहन· प्रभञ्जनो महाघोषः. ३. चतु·षष्टि· षष्टिः खलु षट्–च सहस्र्योऽसुरवर्जानाम्, सामानिका एते चतुर्गुणा आत्मरक्षास्तु. ४. कालश्च महाकालः सुरूपः प्रतिरूपः पूर्णभद्रश्च, अमरपतिमाणिभद्रो भीमश्च तथा महाभीमश्च. ५. कालो भगवन् ! पिशाचेन्द्र., पिशाचराजः किमहर्द्धिक, कियच्च प्रभुर्विकुर्वितुम् ? गौतम ! कालो महर्द्धिक., स तत्र असंख्येयानां नगरावासशतसहस्राणाम्, चतुर्णां सामानिकसाहस्रीणाम्, षोडशाम् आत्मरक्षदेवसाहस्रीणाम्, चतसृणाम् अग्रमहिषीणां सपरिवाराणाम्, अन्येषां च बहूनां पिशाचाना देवानाम्, देवीना चाऽऽधिपत्यम्, यावत्–विहरति. एवं महर्द्धिक·, एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, यावत्–केवलकल्पं जम्बूद्वीपं द्वीपम्, यावत्–तिर्यक् संख्येयान् द्वीपसमुद्रान्·–अनु०

साहस्सीणं, सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, चउण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, अण्णेसिं च बहूणं पिसायाणं देवाणं, देवीणं य आहेवच्चं, जाव–विहरइ; एवं महिड्ढीए, एवइयं च णं पभू विउवित्तए जाव–केवलकप्पं जंबूदीवं दीवं जाव–तिरियं संखेज्जे दीव–समुद्दे" इत्यादि.

५. ['एवं जाव–थणियकुमार'त्ति] धरणना प्रकरणनी पेठे भूतानंदथी मांडी महाघोष सुधीना भवनपतिना इंद्रो संबंधी प्रकरणो कहेवां. तेमां इंद्रोनां नामो आ गाथाने अनुसारे कहेवानां छेः—"चमर, धरण, वेणुदेव, हरिकांत, अग्निशिख, पूर्ण, जलकांत, अमित, विलंब–(विलेब) अने घोष." ए (दशे) बधा दक्षिणनिकायना इंद्रो छे. अने " बलि, भूतानंद, वेणुदालि, हरिस्सह, अग्निमाणव, वशिष्ट, जलप्रभ, अमितवाहन, प्रभंजन अने महाघोष." ए (दशे) बधा उत्तरनिकायना इंद्रो छे. एओनी भवन संख्या 'चउत्तीसा चउचत्ता' इत्यादि आगळ कहेली बे गाथाओथी जाणवी. तथा एओना सामानिकोनी अने अंगरक्षकोनी संख्या आ प्रमाणे छेः—"चमरेंद्रनो चोसठ हजार सामानिको छे, बलि इंद्रना साठ हजार सामानिको छे अने असुर सिवाय बीजा बधाना छ हजार सामानिको छे. जेटला सामानिको छे एनाथी चार गणा दरेकने अंगरक्षको छे." धरण वगेरे दरेकने छ छ पट्टराणीओ छे. पट्टराणी विषेना सूत्रनो अभिलाप तो धरणसूत्रनी पेठे करवो. ['वाणवंतर-जोइसिआ वि'त्ति] धरणेंद्रनी पेठे व्यंतरेंद्रो पण परिवारसहित कहेवा. ए व्यंतरोमां प्रत्येक निकाये–एक दक्षिणनो अने एक उत्तरनो–एम बे बे इंद्रो होय छे. ते आ प्रमाणेः–"काल अने महाकाल, सुरूप अने प्रतिरूप, पूर्णभद्र अने अमरपति–(इंद्र) मणिभद्र, भीम अने महाभीम, किंनर अने किंपुरुष, सत्पुरुष अने महापुरुष, अतिकाय अने महाकाय, गीतरति अने गीतयश." ए व्यंतरोने अने ज्योतिषिकोने त्रायस्त्रिंशो तथा लोकपालो नथी होता, माटे ते अहीं न कहेवा. तेओने चार हजार (४०००) सामानिक देवो होय छे, अने एनाथी चारगणा (१६०००) आत्मरक्षक देवो होय छे. दरेकने चार चार पट्टराणीओ होय छे. ए बधाओमां दक्षिणना इंद्रो संबंधे अने सूर्य संबंधे अग्निभूति पूछे छे; तथा उत्तरना इंद्रो संबंधे अने चंद्र संबंधे वायुभूति पूछे छे. तेमां दक्षिणना देवो अने सूर्य संपूर्ण जंबूद्वीपने पोतानां रूपोथी भरी शके छे अने उत्तरना देवो तथा चंद्र आखा जंबूद्वीप करतां वधारे भागने पोतानां रूपोथी भरी शके छे, एम कहेवुं. आ वाचनामां जे वातनी सूचना करवामां आवी नथी ते वातनी पण टीका-व्याख्या-करवामां आवी छे तो ते भाग, बीजी वाचनानो आश्रय लईने कह्यो छे एम समजवुं. तेमां कालेंद्रना सूत्रनो अभिलाप आ प्रमाणे छेः–"कांले णं भंते ! पिसायइंदे, पिसायराया केमहिड्ढीए, (इत्यादि अने) केवइअं च णं पभू विउव्वित्तए ? गोयमा ! काले णं महिड्ढीए, (इत्यादि) से णं तत्थ असंखेज्जाणं नगरावाससयसहस्साणं, चउण्हं सामाणिअसाहस्सीणं, सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, चउण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, अन्नेसिं च बहूणं पिसायाणं देवाणं, देवीण य आहेवच्चं, जाव–विहरइ. एवं महिड्ढीए. (इत्यादि) एवइयं च णं पभू विउव्वित्तए, जाव–केवलकप्पं जंबुदीवं दीवं जाव–तिरियं संखेज्जे दीव–समुद्दे" इत्यादि.

देवराज शक्रेंद्र.

१०. प्र०—'भंते !'त्ति भगवं दोच्चे गोयमे अग्गिभूई अणगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमसइ, नमंसित्ता एवं वयासीः—जइ णं भंते ! जोइसिंदे, जोइसराया एमहिड्ढीए, जाव–एवइयं च णं पभू विकुव्वित्तए, सक्के णं भंते ! देविंदे, देवराया केमहिड्ढीए, जाव–केवतियं च णं पभू विकुव्वित्तए ?

१०. प्र०—'हे भगवन् !' एम कही भगवान् गौतम बीजा अग्निभूति अनगार श्रमण भगवंत महावीरने वांदे छे, नमे छे अने नमीने तेओ आ प्रमाणे बोल्या केः–हे भगवन् ! जो ज्योतिषिकेंद्र, ज्योतिषिक राजा एवी मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्–एटलुं विकुर्वण करी शके छे, तो देवेंद्र, देवराज शक्र केवी मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्–केटलुं विकुर्वण करी शके छे ?

---

१. तत्त्वार्थाधिगमसूत्रमां चोथा अध्यायना छठ्ठा सूत्रमां आ नामो आवी रीते छे–चमर, धरण, हरि, वेणुदेव, अग्निशिख, वेलंब, सुघोष, जलकांत, पूर्ण, अने अमित २. तथा बलि, भूतानंद, हरिसह, वेणुदारी, अग्निमाणव, प्रभंजन, महाघोष, जलप्रभ, वशिष्ट अने अमितवाहन. ३. आ बन्ने गाथाओ असुरादिना इंद्रोनी गणनामां (प्र० सू० क० आ० पृ० १०८ मां) छे. ४. आ गाथा पण प्रज्ञापना सूत्रना ए ज स्थळे छे, अने आ त्रणे गाथाओनो अनुक्रम त्यां आ रीतिए छे. (६, ७, ५). ५. तत्त्वार्थाधिगमसूत्रमा चोथा अध्यायना छठ्ठा सूत्रमां आ नामो आवी रीते छे —किंनर–किंपुरुष, सत्पुरुष–महापुरुष, अतिकाय–महाकाय, गीतरति–गीतयश, पूर्णभद्र–मणिभद्र, भीम–महाभीम, प्रतिरूप–अतिरूप अने काल–महाकाल ६. आ बे संग्रह गाथाओ व्यंतरोनी वर्णनाना अधिकारमा (प्र० सू० मू० क० आ० पृ० ९१ मां) समनतए जोवामा आवे छे. ७. आने समान पाठ—(प्र० क० आ० पृ० ११२ मां) ए स्थळे पिशाचेंद्रना चालु अधिकारमा छे —अनु०

१. मूलच्छाया —भगवन् ! इति, भगवान् द्वितीयो गौतमोऽग्निभूतिरनगारः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, नमस्यित्वा एवम् अवादीत्:—यदि भगवन् ! ज्योतिषेन्द्र, ज्योतिषराज, एवंमहर्द्धिकः, यावत्–एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, शक्रो भगवन् ! देवेन्द्रः, देवराज किंमहर्द्धिक, यावत्–कियच्च प्रभुर्विकुर्वितुम् ?—अनु०

१. शक्रेंद्र.—ए सौधर्म देवलोकनो इंद्र छे. सौधर्म देवलोक जैन गणनाए एटले उंचे छे –जंबूद्वीपना मेरु पर्वतनी पासेनी समतळा भूमिथी ८०० योजनो उपर सूर्यदेवनी राजधानी, एथी ८० योजनो उपर चंद्र देवनी राजधानी, एथी २० योजनना अंतरमां ग्रहो, नक्षत्रो, अने ताराओनां विमानो; अने तेथी असंख्य योजनो उपर सौधर्म देवलोक छे, तेनी स्थिति घनोदधिने आधारे छे, त्यांना विमानोनी संख्या बत्रीस लाखनी छे (जी० सू० क० आ० पृ० ९२६ थी तेनो वर्णक आवो छे.) "तेओमांना 'आवलिकामां रहेला' विमानो–गोळ, त्रिकोण ने समचोरस छे; त्यारे बीजाओ नानां आकारनां, वर्णे–काळां, नीलां, लोहितो, हालिद्रो अने धोळा, गंधे–सुगंधो, अने स्पर्शे–अत्यंत कोमळो छे. त्यांना वतनीओने वैमानिक देवो कहे छे. तेओने भवधारणीय ने उत्तरवैक्रिय बे शरीरो होय छे, तेमांनुं भवधारणीय–आंगळना असंख्याता भागथी यावत्–सात हाथनुं, कांतिपूर्ण अने छए संघयणो, सातें धातुओ, तथा वस्त्र-आभूषणो विनानुं, प्राकृत, दिव्य शोभाए शोभतुं होय छे. अने उत्तरवैक्रिय –आंगळना असंख्यातमां भागथी यावत्–लाख योजनो जेवडुं, समचोरस, के नाना संस्थानोवाळुं, कनकवर्णी, सुगंधी ने कोमळ होय छे. तेओना श्वासोच्छ्वासमा अने आहारमां इष्ट, कांत अने प्रिय अणुओ होय छे, तेओने–केवळ तेजोलेश्या, सम्यक्, मिथ्या ने सम्यग्मिथ्या भावो, बे, के त्रण ज्ञानो, त्रण अज्ञानो, साकार अने निराकार उपयोगो, वेदना,

१०. उ०—गोयमा ! सक्के णं देविंदे, देवराया महिड्ढीए, जाव–महाणुभागे, से णं बत्तीसाए विमाणावाससयसहस्साणं, चउरासीए सामाणियसाहस्सीणं, जाव–चउण्हं चउरासीणं आयरक्खसाहस्सीण, अन्नेसिं जाव–विहरइ, एवंमहिड्ढीए, जाव–एवतियं च णं पभू विउव्वित्तए, एवं जहेव चमरस्स तहेव भाणियव्वं, नवरं–दो

१०. उ०—हे गौतम ! देवेंद्र, देवराज शक्र मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत् मोटो प्रभाववाळो छे. ते त्यां बत्रीस लाख विमानावासो उपर, चोराशी हजार सामानिक देवो उपर, यावत्–चार चोरासी हजार–(३,३६०००) आत्मरक्षक देवो उपर अने बीजाओ उपर सत्ताधीशपणुं भोगवतो यावत्–विहरे छे. अर्थात्

कषाय, मारणांतिक, वैक्रिय तथा तेजः–समुद्घातो; एक पल्योपमथी बे सागरोपम प्रमाणे आयुष्य वगेरे होय छे. तेओने मध्ये 'सौधर्मावतंसक' नामना अवतंसकमां शक्रेंद्र निवसे छे. तेनो प्रासाद अत्यंत उन्नत, सोहामणो अने सुगना दिव्य साधनोथी परिपूर्ण छे. शक्रेन्द्रनी व्युत्पत्तिए अर्थ आवो छे.–"शक्-लृट्-शक्तौ' ए शक्ति-सामर्थ्य-अर्थवाळा धातु उपरथी 'शक्नोति इति शक्र' एवी व्युत्पत्तिए 'शक्र' शब्द उपजे छे. तथा 'इदु-परमैश्वर्ये' एवा 'इन्दनाद् इन्द्र.' एवी व्युत्पत्तिए 'इंद्र' शब्द बने छे. एथी.–असुरेंद्रो, देवो, तथा सामानिको वगेरे करता परम सामर्थ्य अने ऐश्वर्यवाळो ते शक्रेंद्र" शक्रेंद्र माटे श्रीपन्नवणा (उ० ४) मां आवो उल्लेख छे —

"×× सक्के इत्थ देविंदे, देवराया परिवसइ वज्जपाणी, पुरंदरे, सयक्कऊ, सहस्सक्खे, मघवं, पाकसासणे, दाहिणलोगाहिवई, बत्तीसविमाणावाससयसहस्साहिवई, एरावणवाहणे, सुरिंदे, अरयंबरवत्थधरे, आलइयमालमउडे, नवहेमचारु चित्त–चंचलकुंडलविलिहिज्जमाणगंडे, महिड्ढीए, जाव–पभासेमाणे. से णं तत्थ बत्तीसाए विमाणावाससयसहस्साणं, चउरासीए सामाणियसाहस्सीणं, तायत्तीसाए तायत्तिसगाणं, चउण्हं लोगपालाणं, सत्तण्हं अणियाणं, सत्तण्हं अणियाहिवईणं, चउण्हं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च बहूणं सोहम्मकप्पवासीण वेमाणियाणं देवाण य, देवीण य आहेवच्चं, पोरेवच्चं कुव्वेमाणे, जाव–विहरइ." (क० आ० पृ० १२०–१).

"×× देवेंद्र, देवराज 'शक्र' अहीं वसे छे. ते–वज्रने धारनार, पुरंदर–(शत्रुना पुरने दारनार), शतक्रतु–(कार्तिक शेठवाळा पोताना पूर्व भवे शत–सो, क्रतु-प्रतिमाओने वहनार), सहस्राक्ष–(पांचसे मंत्रिओ होवाथी हजार आंखोवाळो), पाकशासन–(पाक नामना शत्रुने शिक्षा करनार), दक्षिण(अर्ध)लोकनो स्वामी, बत्रीस लाख विमानोनो अधिपति, ऐरावण वाहनवाळो, देवोनो इंद्र छे. वळी ते निर्मळ दिव्य वस्त्रोने पहेरे छे, मनोहर देव संबंधी माळा तथा मुकुटने धारे छे, नवा सुवर्णना सुंदर, चळकता, चालता कुंडलोवडे गंडस्थलने आळेखे छे, मोटी ऋद्धिवाळो, यावत्–प्रकाशतो छे. वळी ते त्यांना बत्रीस लाख विमानोना, चोराशी हजार सामानिकोना, तेत्रीस त्रायस्त्रिंशोना, चार–सोम, यम, वरुण, कुबेर–लोकपालोना, सात सैन्योना, सात सेनापतिओना, त्रण लाख, छत्रीस हजार आत्मरक्षक देवोना अने बीजा अनेक सौधर्मवासी देवो तथा देवीओना अधिपतिपणाने, पुरपतिपणाने यावत्–करतो (सुखे) विहरे छे. (क० आ० पृ० १२०–१). ए सिवायना बीजां पण अंगादिनां घणां स्थळो तेना वर्णक माटे रोकाएलां छे. तेमानां थोडा उपयोगी स्थळोनो सार आ प्रमाणे छे –ते सौधर्मेन्द्र छे. तेनुं आयु बे सागरोपमनुं छे तेने घणा परिवारवाळी पद्मा, शिवा, सेवा, अंजू, अमला, अप्सरा, नवमिका अने रोहिणी नामे आठ पट्टराणीओ इंद्राणीओ–छे. तेनी सुधर्मा नगरी चार दिग्नायकोना हाथ नीचे चार विभागे वहेंचाएली छे. तेना नामादि आ प्रमाणे छेः—

दिशा.	लोकपाल.	नगरी.	मुख्यविमान.	आयु..
पूर्व.	सोम.	सोमा.	संध्यप्रभ.	एक पल्योपम.
दक्षिण.	यम.	यमा.	वरश्रेष्ट.	एक पल्योपम त्रिभाग अधिक
पश्चिम.	वरुण.	वारुणी.	स्वयंज्वल.	फाइक ऊणा बे पल्योपम.
उत्तर.	वैश्रमण.	वैश्रमणी.	वल्गु.	बे पल्योपम.

तेनुं सैन्य सात विभागे वहेंचाएलुं छे; तेमांनुं पांच प्रकारनुं लडायक छे. ते पाचे सैन्योना तथा तेना नायकोना नामो अनुक्रमे आ प्रमाणे छे –पदाति–पायदळ, पीठानीक–घोडेस्वार, गजसैन्य, वृषभ–बळद–सैन्य अने रथानीक. हरिणेगमेषी, (अश्वराज) वायु, ऐरावण, (वृषभराज) दामाग्नि अने माठर. बाकीना बे–नाट्यानीक, गान्धर्वाऽनीक–सैन्यो अने तेना वन्ने–श्वेत, तुंबरु–नायको मोज शोख माटे छे. ते असुरराज चमरेंद्र वगेरे करतां स्थिति प्रभाव, सुख, कांति, लेश्या (शुद्धि), इंद्रियो (नी तृप्तिमां) तथा अवधि–(अमूक हद सुधीनी वस्तुओने जणावनारा)–ज्ञानमा वधतो छे. अने गति (नीचेनी), शरीर, परिग्रह तथा अभिमानमां ऊणपवाळो छे. तेनुं क्रियालाघव अद्भुत प्रकारनुं छे.–कोइ एक माणसना मस्तकने छेदी, यावत्–चूरेचूरा करी पाछुं पूर्व प्रमाणे गोठवी आपे, तो पण ते माणस दुःखना लेशमात्रने पण न वेदे. वर्षा वर्षाववी ए तेने आधीन छे, ज्यारे शक्रेंद्र वर्षा कराववा इच्छे त्यारे अंतर सभावासीओने आदेशे, तेओ मध्यम सभावासीओने, तेओ बाह्य सभाना सभ्योने, (तेनी मुख्य सभा त्रण विभागे वहेंचाएली छे.) तेओ ते कार्यने करनाराओना अधिपतिओने अने यावत्–तेओ पोताना किंकर वर्गोने आदेश करे छे. अने ते रीतिए इंद्रनी आज्ञा पूर्ण थाय छे. कोइक वार देवोनो अने असुरोनो, अथवा तेओना नायकोनो महा संग्राम थाय छे. तेमा देवो तृण, काष्ठ, पत्थर वगेरे जे जे वस्तुओने ग्रहे छे ते ते हथियाररूपे थाय छे; त्यारे असुरोने ते ते वस्तुओ शस्त्ररूपे थती नथी, पण तेओनां शस्त्रो हम्मेशाने माटे विकुर्वेला ज होय छे, तेनो उपयोग करे छे.–अनु०

१. मूलच्छायाः—गौतम ! शक्रो देवेन्द्रः, देवराजो महर्द्धिकः, यावत्–महानुभागः, स द्वात्रिंशतो विमानावासशतसहस्राणाम्, चतुरशीतेः सामानिकसाहस्रीणाम्, यावत्–चतुर्णां चतुरशीत्या आत्मरक्षसाहस्रीणाम्, अन्येषां यावत्–विहरति, एवंमहर्द्धिकः; यावत्–एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, एवं यथैव चमरस्य तथैव भणितव्यम्, नवरम्–द्वौः—अनु०

केवलकप्पे जंबूदीवे दीवे, अवसेसं तं चेव; एस णं गोयमा ! सकस्स देविंदस्स, देवरण्णो इमेयारूवे विसए, विसयमेत्ते णं वुइए, नो चेव णं संपत्तीए विकुव्विंसु वा, विकुव्वंति वा, विकुव्विस्संति वा.

शक्र इंद्र एवी मोटी ऋद्धिवाळो छे. (ते शक्र केटलुं विकुर्वण करी शके छे ? तो कहे छे के,) तेनी विकुर्वणा शक्ति संबंधे चमरनी पेठे कहेवुं. विशेष ए के, ते एटलां बधां रूपो विकुर्वी शके छे, के जे रूपोथी आखा बे जंबुद्वीप भराइ शके छे. बाकी बधुं ते ज प्रमाणे जाणवुं. वळी हे गौतम ! देवेंद्र, देवराज शक्रनो मात्र ए विषय छे, विषयमात्र छे अर्थात् पूर्वे जणावेली विकुर्वणा शक्ति ते मात्र शक्तिरूप ज छे; पण संप्राप्तिवडे तेणे तेम विकुर्व्युं नथी, विकुर्वतो नथी अने विकुर्वशे पण नहीं; अर्थात् पूर्वे बतावेली विकुर्वणा शक्तिनी अजमायश नथी.

११. प्र०—जइ णं भंते ! सक्के देविंदे, देवराया एवंमहिड्ढीए, जाव–एवतियं च णं पभू विकुव्वित्तए, एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी तीसए नामं अणगारे पगइभद्दए, जाव–विणीए, छट्ठंछट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणे बहुपडिपुण्णाइं अट्ठ संवच्छराइं सामण्णपरियागं पाउणित्ता मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेत्ता, सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेत्ता, आलोइयपडिक्कंते, समाहिपत्ते, कालमासे कालं किचा सोहम्मे कप्पे सयंसि विमाणंसि, उववायसभाए देवसयणिज्जंसि देवदूसंतरिए अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्ताए ओगाहणाए सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो सामाणियदेवत्ताए उववन्नो, तए णं से तीसए देवे अहुणोववन्नमेत्ते समाणे पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिभावं गच्छइ, तं जहाः—आहारपज्जत्तीए, सरीर–इंदिय–आण–पाणपज्जत्तीए, भासा-मणपज्जत्तीए; तए णं तं तीसयं देवं पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिभावं गयं समाणं सामाणियपरिसोववन्नया देवा करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं, विजएणं वद्धाविंति, वद्धावित्ता एवं वयासीः— अहो !! णं देवाणुप्पियेहिं दिव्वा देविड्ढी, दिव्वा देवज्जुई, दिव्वे देवाणुभावे लद्धे, पत्ते, अभिसमण्णागए; जारिसिया णं देवाणुप्पियेहिं दिव्वा देविड्ढी, दिव्वा देवज्जुई, दिव्वे देवाणुभावे लद्धे, पत्ते, अभिसमण्णागए तारिसिया णं सक्केण वि देविंदेण, देवरण्णा दिव्वा देविड्ढी, जाव–अभिसमण्णागया जारिसिया णं सक्केणं देविंदेणं, देवरण्णा दिव्वा देविड्ढी, जाव–अभिसमण्णागया, तारिसिया णं देवाणुप्पियेहिं वि दिव्वा देविड्ढी, जाव–अभिसमण्णागया; से णं भंते ! तीसए देवे केमहिड्ढीए, जाव–केवतियं च णं पभू विकुव्वित्तए ?

११. प्र०—हे भगवन् ! जो देवेंद्र, देवराज शक्र एवी मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्–एटलुं विकुर्वण करवा शक्त छे तो स्वभावे भद्र अने यावत्–विनीत, तथा निरंतर छट्ठ छट्ठना तपस्कर्मपूर्वक आत्माने भावतो, पूरेपूरां आठ वर्ष सुधी साधुपणुं पाळीने मासिक संलेखनावडे आत्माने संयोजीने तथा साठ टंक सुधीनुं अनशन पाळीने, आलोचन तथा प्रतिक्रमण करीने, समाधि पामीने, काळमासे काळ करीने आप देवानुप्रियनो शिष्य तिष्यक नामनो अनगार, सौधर्म कल्पमां पोताना विमानमां, उपपात सभाना देवशयनीयमां—देवनी पथारीमां, देवदूष्य—देववस्त्र-थी ढंकाएल अने आंगळना असंख्य भागमात्र जेटली अवगाहनामां (ते तिष्यक अनगार) देवेंद्र, देवराजना सामानिकपणे उत्पन्न थयो छे. पछी ताजो उत्पन्न थएलो ते तिष्यक देव पांच प्रकारनी पर्याप्तिवडे पर्याप्तपणाने पामे छे अर्थात् ते आहारपर्याप्तिवडे, शरीरपर्याप्तिवडे, इंद्रियपर्याप्तिवडे, आनप्राणपर्याप्तिवडे अने भाषामनःपर्याप्तिवडे पोताना शरीरने संपूर्णपणे रचे छे. ज्यारे ते तिष्यक देव पूर्वोक्त पांच पर्याप्तिवडे पोताना शरीरनी बनावट पूरेपूरी करी ले छे त्यारे सामानिकसमितिना देवो तेनी पासे आवी, हाथ जोडवापूर्वक दशे नखने भेगा करी माथे अडाडी, माथे अंजली करीने जय अने विजयथी वधावे छे अने पछी आ प्रमाणे कहे छे केः—अहो ! ! आप देवानुप्रिये दिव्य देवऋद्धि, दिव्य देवकांति, अने दिव्य देवप्रभाव लब्ध कर्यो छे, प्राप्त कर्यो छे अने सामे आण्यो छे. वळी जेवी दिव्य देवऋद्धि, दिव्य देवकांति, दिव्य देवप्रभाव आप देवानुप्रिये लब्ध कर्यो छे, प्राप्त कर्यो छे अने सामे आण्यो छे तेवी दिव्य देवऋद्धि, दिव्य देवकाति देवेंद्र, देवराज शक्रे पण यावत्—सामी

१ मूलच्छाया —केवलकल्पौ जम्बूद्वीपौ द्वीपौ, अवशेष तथैव; एष गौतम ! शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य अयम् एतद्रूपो विषयः, विषयमात्रम् उदितम्, नो चैव सप्राप्त्या व्यकुर्विषुर्वा, विकुर्वन्ति वा, विकुर्विष्यन्ति वा यदि भगवन् ! शक्रो देवेन्द्र , देवराज एवंमहर्द्धिक , यावत्–एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, एवं खलु देवाऽनुप्रियाणाम् अन्तेवासी तिष्यको नाम अनगार प्रकृतिभद्रकः, यावत्–विनीत· षष्ठंषष्ठेन अनिक्षिप्तेन तपस्कर्मणा आत्मानं भावयन् बहुप्रतिपूर्णानि अष्ट संवत्सराणि श्रामण्यपर्यायं पालयित्वा मासिक्या सलेखनया आत्मानं जूषित्वा, षष्टिं भक्तानि अनशनेन छित्त्वा, आलोचितप्रतिक्रान्तः, समाधिप्राप्त कालमासे कालं कृत्वा सौधर्मे कल्पे स्वस्मिन् विमाने उपपातसभाया देवशयनीये देवदूष्याऽन्तरितोऽङ्गुलस्य असंख्येयभागमात्रायाम् अवगाहनाया शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सामानिकदेवतया उत्पन्न , ततः स तिष्यको देवोऽधुनोपपन्नमात्रः सन् पञ्चविधया पर्याप्त्या पर्याप्तिभावं गच्छति, तद्यथा·—आहारपर्याप्त्या, शरीर-इन्द्रिय-आन-प्राणपर्याप्त्या, भाषा-मन पर्याप्त्या· ततस्तं तिष्यकं देवं पञ्चविधया पर्याप्त्या पर्याप्तिभावं गतं सन्तं सामानिकपर्षदुपपन्नका देवा· करतलपरिगृहीतदशनखं शीर्षाऽऽवर्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा जयेन, विजयेन वर्धापयन्ति, वर्धापयित्वा एवम् अवादिषु —अहो !! देवानुप्रियैः दिव्या देवर्द्धिः, दिव्या देवद्युतिः, दिव्यो देवानुभावो लब्धः, प्राप्तः, अभिसमन्वागतः, यादृशिकी देवानुप्रियै दिव्या देवर्द्धि , दिव्या देवद्युतिः, दिव्यो देवाऽनुभावो लब्धः, प्राप्त , अभिसमन्वागतः तादृशिकी शक्रेणाऽपि देवेन्द्रेण, देवराजेन दिव्या देवर्द्धि , यावत्–अभिसमन्वागता, यादृशिकी शक्रेण देवेन्द्रेण, देवराजेन दिव्या देवर्द्धि , यावत्–अभिसमन्वागता तादृशिकी देवानुप्रियैरपि दिव्या देवर्द्धिः, यावत्–अभिसमन्वागता, स भगवन् ! तिष्यको देव· किंमहर्द्धिक·, यावत्–कियच्च प्रभुर्विकुर्वितुम् ?—अनु०

थाणी छे; अने जेवी दिव्य देवऋद्धि देवेंद्र, देवराज शक्रे लब्ध करी छे, प्राप्त करी छे, यावत्–सामी आणी छे तेवी दिव्य देवऋद्धि आप, देवानुप्रिये यावत्–सामी आणी छे; तो हे भगवन्! ते तिष्यक देव केवी मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्–केटलुं विकुर्वण करी शके छे?

११. उ०—गोयमा! महिड्ढीए, जाव–महाणुभागे; से णं तत्थ सयस्स विमाणस्स, चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं, चउण्हं अग्ग-महिसीणं सपरिवाराणं, तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं अणियाणं, सत्तण्हं अणियाहिवईणं, सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अण्णेसिं च बहूणं वेमाणियाणं देवाणं, देवीणं य जाव–विहरइ; एवंमहिड्ढीए, जाव–एवतियं च णं पभू विकुव्वित्तए, से जहा णामए जुवइं जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेण्हेज्जा; जहेव सक्कस्स तहेव जाव–एस णं गोयमा! तीसयस्स देवस्स अयमेयारूवे विसये, विसयमेत्ते वुइए, णो चेव णं संपत्तीए विकुव्विसु वा, विकुव्वंति वा, विकुव्विस्संति वा.

११. उ०—हे गौतम! ते तिष्यक देव मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्–मोटा प्रभाववाळो छे. ते त्यां पोताना विमान उपर, चार हजार सामानिक देवो उपर, परिवारवाळी चार पट्टराणीओ उपर त्रण सभाओ उपर, सात सेना उपर, सात सेनाधिपति उपर, सोळ हजार आत्मरक्षक देवो उपर अने बीजा घणा वैमानिक देवो तथा देवीओ उपर सत्ताधीशपणुं भोगवतो, यावत्–विहरे छे. ते एवी मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्–ते आटलुं विकुर्वण करी शके छेः—जेम कोई जुवान पुरुष, जुवान स्त्रीने हाथे काकडा वाळी पकडे, अर्थात् ते बन्ने जेम संलग्न जेवा लागे छे तेम ते बीजां रूपो करी शके छे; ने यावत्–शक्रनी जेटली विकुर्वणा शक्तिवाळो छे. वळी हे गौतम! तिष्यक देवनी जे विकुर्वणा शक्ति कही छे ते तेनो विषय छे, विषयमात्र छे, पण तेणे संप्राप्तिवडे विकुर्व्युं नथी, विकुर्वतो नथी अने विकुर्वशे पण नहीं.

१२. प्र०—जइ णं भंते! तीसए देवे महिड्ढीए, जाव–एवइयं च णं पभू विकुव्वित्तए, सक्कस्स णं भंते! देविंदस्स, देवरण्णो अवसेसा सामाणिया देवा कंमहिड्ढीया?

१२ प्र०—हे भगवन्! जो तिष्यक देव एटली मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्–एटलुं बधुं विकुर्वण करी शके छे तो देवेंद्र, देवराज शक्रना बाकीना–बीजा बधा सामानिक देवो केवी मोटी ऋद्धिवाळा छे? (इत्यादि पूछवुं.)

१२. उ०—तहेव सव्वं, जाव–एस णं गोयमा! सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो एगमेगस्स सामाणियस्स देवस्स इमेयारूवे विसये, विसयमेत्ते वुइए, नो चेव णं संपत्तीए विकुव्विंसु वा, विकुव्वंति वा, विकुव्विस्संति वा; तायत्तीसा य, लोगपाल–अग्गमहिसी णं जहेव चमरस्स, नवरं–दो केवलकप्पे जंबूदीवे दीवे, अण्णं तं चेव.

१२. उ०—हे गौतम! ते ज प्रमाणे बधुं जाणवुं, यावत्–हे गौतम! देवेंद्र, देवराज शक्रना प्रत्येक सामानिक देवनो ए विषय छे, विषयमात्र छे, पण संप्राप्तिथी कोइए विकुर्व्युं नथी, विकुर्वतो नथी अने विकुर्वशे पण नहीं. शक्रना त्रायस्त्रिंशक देवो विषे, लोकपालो विषे अने पट्टराणीओ विषे चमरनी पेठे कहेवुं. विशेष ए के, तेओनी विकुर्वणा शक्ति आखा बे जंबुद्वीप जेटली कहेवी अने बाकी बीजुं बधुं ते ज प्रमाणे कहेवुं.

सेवं भंते!, सेवं भंते! त्ति दोच्चे गोयमे जाव–विहरइ.

हे भगवन्! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन्! ते ए प्रमाणे छे एम कही बीजा गौतम यावत्–विहार करे छे.

---

१. मूलच्छायाः—गौतम! महर्द्धिक, यावत्–महानुभागः, स तत्र स्वकस्य विमानस्य, चतुर्णां सामानिकसाहस्रीणाम्, चतसृणाम् अग्रमहिषीणां सपरिवाराणाम्, तिसृणां पर्षदाम्, सप्तानाम् अनीकानाम्, सप्तानाम् अनीकाऽधिपतीनाम्, षोडशीनाम् आत्मरक्षदेवसाहस्रीणाम्, अन्येषां च बहूनां वैमानिकानां देवानाम्, देवीनां च यावत्–विहरति; एवंमहर्द्धिक, यावत्–एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, तद्यथा नाम युवतिं युवा हस्तेन हस्ते गृह्णीयात्, यथैव शक्रस्य तथैव यावत्–एष गौतम! तिष्यकस्य देवस्य अयम् एतद्रूपो विषयः, विषयमात्रम् उदितम्, नो चैव संप्राप्त्या व्यकुर्विषुर्वा, विकुर्वन्ति वा, विकुर्विष्यन्ति वा. यदि भगवन्! तिष्यको देवो महर्द्धिकः, यावत्–एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, शक्रस्य भगवन्! देवेन्द्रस्य, देवराजस्य अवशेषाः सामानिका देवाः किंमहर्द्धिकाः? तथैव सर्वम्, यावत्–एष गौतम! शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य एकैकस्य, सामानिकस्य देवस्य अयम् एतद्रूपो विषयः, विषयमात्रम् उदितम्, नो चैव संप्राप्त्या व्यकुर्विषुर्वा, विकुर्वन्ति वा, विकुर्विष्यन्ति वा, त्रायस्त्रिंशाश्च, लोकपाला-ऽग्रमहिष्यो यथैव चमरस्य, नवरम्–द्वौ केवलकल्पौ जम्बूद्वीपौ द्वीपौ, अन्यत् तथैव. तदेवं भगवन्!, तदेवं भगवन्! इति द्वितीयो गौतमो यावत्–विहरति.—अनु०

६. शक्रस्य प्रकरणे *'जाव–चउण्हं चउरासीणं'* इत्यत्र यावत्–करणादिदं दृश्यम्:–*"अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, चउण्हं लोगपालाणं, तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं अणियाणं, सत्तण्हं अणियाहिवईणं"* ति. शक्रस्य विकुर्वणा उक्ता, अथ तत्सामानिकानां सा वक्तव्या, तत्र च स्वप्रतीतं सामानिकविशेषमाश्रित्य तच्चरितानुवादतस्तां प्रश्नयन् आह:–*'एवं खलु'* इत्यादि, एवमिति वक्ष्यमाणन्यायेन सामानिकदेवतयोत्पन्न इति योगः. *'तीसए'* त्ति तिष्यकाभिधानः, *'सयंसि'* त्ति स्वके विमाने *'पंचविहाए पज्जत्तीए'* त्ति पर्याप्तिः–आहार-शरीरादीनामभिनिर्वृत्तिः, सा चान्यत्र षोढा उक्ता; इह तु पञ्चधाः–भाषा-मनःपर्याप्त्योर्बहुश्रुताऽभिमतेन केनाऽपि कारणेन एकत्वविवक्षणात्. *'लद्धे'* त्ति जन्मान्तरे तदुपार्जनापेक्षया, *'पत्ते'* त्ति प्राप्ता देवभवाऽपेक्षया, *'अभिसमन्नागए'* त्ति तद्भोगाऽपेक्षया, *'जहेव चमरस्स'* त्ति अनेन लोकपाला-ऽग्रमहिषीणां *'तिरियं संखेज्जे दीवसमुद्दे'* त्ति वाच्यम् इति सूचितम्.

६. शक्रना प्रकरणमां ['जाव–चउण्हं चउरासीणं'] ए ठेकाणे जे यावत्–शब्द मूक्यो छे तेथी आम जाणवुं:–"अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, चउण्हं लोगपालाणं, तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं अणियाणं, सत्तण्हं अणियाहिवईणं"ति. आगळ शक्रनी विकुर्वणा कही छे अने हवे तेना सामानिक देवोनी विकुर्वणा कहेवी ए प्रसंगप्राप्त छे. तो हवे पूछनार पुरुष पोताना ओळखिता एक कोइ सामानिकने आश्रीने तेना चरितानुवादपूर्वक तेनी विकुर्वणा संबंधे प्रश्न करतां कहे छे के:–['एवं खलु' इत्यादि.] 'जे रीति हमणां कहेवानी छे ते रीतिवडे सामानिक देवपणे उत्पन्न थएलो' ए प्रमाणे संबंध करवो. ['तीसए'त्ति] तिष्यक नामनो, ['सयंसि'त्ति] पोताना विमानमां, ['पंचविहाए पज्जत्तीए'त्ति] पांच प्रकारनी पर्याप्तिवडे; पर्याप्ति एटले आहार तथा शरीर वगेरेनी पूरेपूरी बनावट. शं०–बीजे स्थळे पर्याप्तिना छ प्रकार कह्या छे तो आ स्थळे तेना पांच प्रकार केम कह्या ? समा०–बहुश्रुत पुरुषोने इष्ट कोइ पण कारणथी भाषापर्याप्ति अने मनःपर्याप्ति ए बन्ने जूदी जूदी नथी गणी, किंतु ते बन्नेने एक ज गणी छे माटे अहीं पांच पर्याप्तिओ कही छे. ['लद्धे'त्ति] बीजा जन्ममां तेनुं उपार्जन कर्युं छे माटे मेळवी–लाधी–छे. ['पत्ते'त्ति] देव भवनी अपेक्षाए प्राप्त करेली, ['अभिसमन्नागए'त्ति] प्राप्त करेल भोगादिकना अनुभववडे सामे आणेली. ['जहेव चमरस्स'] आ सूत्रथी एम सूचव्युं के, लोकपाल अने पट्टराणीओनी विकुर्वणा शक्ति माटे ['तिरियं संखेज्जे दीव-समुद्दे'त्ति] एम कहेवुं.

---

१. समस्त विश्वरूप रंग उपरनां आ बे पात्रो–आत्मा, शरीर–देह–मुख्य छे. तेमानुं पहेलुं पात्र अजर, अमर, अविनाशी आदि गुणोवाळुं छे; बीजुं नाशवंत–रूपांतर पामनारूं–छे. तेनो विद्वानोए अर्थ आवो कर्यो छे–"शीर्यते इति शरीरः, शॄ×ईर=शरीर." जे, उत्पत्तिनी अनंतर शीर्ण-जीर्ण-थाय ते शरीर. शरीरनी आवी अवस्था विश्वने विदित छे. अने संसारनुं होवापणुं शरीरने आभारी छे. कारण के "शरीर छे त्यां संसार छे अने शरीर नथी त्यां संसार पण नथी." आम छे, तो पण तेनी रचनाना संबंधे विद्वानोमां घणा मतो छे; कोइ.–देहने पांच महाभूतोना –पृथिवी, पाणी, तेज , वायु, आकाशना–अमूक प्रमाणना मेळाप मात्रथी रचातुं गणे छे. कोइ.–पाच महाभूतो साथे ईश्वरी लीलाने पण कारणरूपे जणावे छे, त्यारे जैनमहर्षिओ तेने कर्मो वडे बद्ध आत्मा तेवां प्रकारनां पुद्गलो द्वारा रचे छे एम जणावे छे तेनुं पोषण अनुकूळ आहारवडे थाय छे. एटले आहारनो लोही, मांस, यावत्–शुक्रपणे परिणाम थाय छे, अने तेनो अंतिम विकास इंद्रियोरूपे थाय छे. आम थवामां कोइ:–शरीरनी एवा प्रकारनी यंत्र–रचनाने ज मान आपे छे. तो बीजाओ ते माटे शक्ति विशेषना महत्त्वने स्वीकारे छे. त्यारे जैन महर्षिओ तेम थवामां खास एक पुद्गलजा शक्तिने स्वीकारे छे, अने तेने 'पर्याप्ति' कहे छे ते आ रीतिए.–"परि×आप्×क्ति=पर्याप्ति." बने छे. तेनो सामान्य अर्थ संपूर्ण निर्माण थाय छे, तो पण तेनो विशेष अर्थ तेओए आ प्रमाणे कर्यो छे–"पुद्गलोपचयजः पुद्गलग्रहण-परिणमनहेतुः शक्तिविशेषः"–'पुद्गलोना समूहथी थनार, अने पुद्गलोने लेवामां तथा परिणामवामां हेतुभूत शक्ति विशेष ते 'पर्याप्ति,' तेनी सख्या अहीं पांचनी छे. एटले:–भाषा, तथा मन.पर्याप्तिने भेगी गणेली छे. पण कर्मग्रंथ चोथामां (भा० आ० पृ० ९६ मां) तेनी गणना छनी छे. ए गणना, अने तेना अर्थादि आ प्रमाणे छे:–

"सा च विषयभेदात् षोढा–आहारपर्याप्तिः, शरीरपर्याप्तिः, इन्द्रियपर्याप्तिः, उच्छ्वासपर्याप्तिः, भाषापर्याप्तिः, मन पर्याप्तिश्च इति. तत्र यया बाह्यम् आहारम् आदाय खलरसरूपतया परिणमयति साऽऽहारपर्याप्तिः, यया रसीभूतम् आहारं रसा-ऽसृग्-मांस-मेदो-ऽस्थि-मज्जा-शुक्रलक्षणसप्तधातुरूपतया परिणमयति सा शरीरपर्याप्तिः, यया धातुरूपतया परिणमितम् आहारम् इन्द्रियरूपतया परिणमयति सा इन्द्रियपर्याप्तिः, यया पुनरुच्छ्वासप्रायोग्य-वर्गणादलिकम् आदाय उच्छ्वासरूपतया परिणमय्य, आलम्ब्य च मुञ्चति सा उच्छ्वासपर्याप्तिः, यया तु भाषाप्रायोग्यवर्गणाद्रव्यं गृहीत्वा भाषात्वेन परिणमय्य, अवलम्ब्य च मुञ्चति सा भाषापर्याप्तिः, यया पुनर्मनोयोग्यवर्गणादलिकं गृहीत्वा मनस्त्वेन परिणमय्य, अवलम्ब्य च मुञ्चति सा मन-पर्याप्तिः."

"ते (पर्याप्ति) विषयोना भेदवडे छ प्रकारनी छे.–आहारपर्याप्ति, शरीरपर्याप्ति, इंद्रियपर्याप्ति, उच्छ्वासपर्याप्ति, भाषापर्याप्ति अने मन पर्याप्ति. जेना द्वारा बहारना आहारने लइने खल रसपणुं पमाडाय ते आहारपर्याप्ति; रसरूप थएलो आहार जेना वडे रसा, रक्त, मास, चरबी, हाडकां, मज्जा–हाडकानी चरबी-रस, वीर्यरूप एम साते धातुपणुं पमाडाय ते शरीरपर्याप्ति; धातुपणुं पामेलो आहार जेनाथी इंद्रियो रूपे थाय ते इंद्रियपर्याप्ति; वळी जेनी सहायथी उच्छ्वासने योग्य वर्गणा दलिको–अणुओना समुदाय–ने ग्रही, उच्छ्वासरूपने पमाडी, धारीने मूकाय ते उच्छ्वासपर्याप्ति, तथा जेना बळवडे भाषाना रूपने पामवाने योग्य वर्गणा-द्रव्यो ने लेवाय, अने तेने भाषारूपे रची, धारी, भाषारूपे मूकाय-बोलाय-ते भाषापर्याप्ति; तेम ज जेनी सहाये मननी रचनाने योग्य अणुओना-वर्गणाओना-समूहने मनोभाव आपी, ते रूपे धारी, मूकाय ते मन-पर्याप्ति." आ बधी पर्याप्तिओ-पुद्गलोथी उपजनारी शक्तिओ-जड छे, तो पण आत्माने ते ते कार्योमां सहायिकाओ थइ देहतंत्रने निभावे छे. शरीरना–(इन्द्रियोना वधारारूप)–विकास प्रमाणे पर्याप्तिओनो पण विकास क्रमे होय छे, जेम –

"आहार-सरीरिं-दिय-पज्जत्ती आणपाण-भास-मणे, चत्तारि पंच छप्पि य एगिंदिय-विगल-सन्नीणं."

"आ छ पर्याप्तिओमांथी एकेंद्रियोने–पृथिवी, जळ, अग्नि, वायु, वनस्पतिओना देहधारीओने, चार–आहार, शरीर, इन्द्रिय, उच्छ्वास–पर्याप्तिओ होय छे. (एटले तेओ आहार लइ तेने रसरूपे रची, पुनः तेने विशेष रूपातरे पमाडी, यावत्–शरीररूपे घडे छे, तथा श्वासोच्छ्वासने धारे छे.) अने विकल -क्रमी-बे, त्रण, चार-इंद्रियोवाळाने एक भाषापर्याप्ति वधारे होय छे. (एटले तेओ तेओना करता बोलवानुं काम वधारे करे छे) अने संज्ञीओ-मनुष्यो, तिर्यंचो, नारकीओ, असुरो, देवो-ने पूर्वे करतां एक वधारे-छए-होय छे. (एटले पूर्वेना देहधारीओ करता आ आत्माओ मानसज्ञानने वधारामां

ईशानेंद्रनी विकुर्वणा.

१३. प्र०—'भंते'[1] ! त्ति, भगवं तच्चे गोयमे वायुभूई अणगारे समणं भगवं जाव–एवं वदासीः–जइ णं भंते ! सक्के देविंदे, देवराया महिड्डीए, जाव–एवइयं च णं पभू विउव्वित्तए; ईसाणे णं भंते ! देविंदे, देवराया केमहिड्डीए ?

१३. प्र०—'हे भगवन् !,' एम कही भगवान् त्रीजा गौतम वायुभूति अनगार श्रमण भगवंत महावीरने नमीने यावत्–आ प्रमाणे बोल्या केः—हे भगवन् ! जो देवेंद्र, देवराज शक्र यावत्–एवी मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्–एटलुं विकुर्वण करी शके छे; तो हे भगवन् ! देवेंद्र, देवराज ईशान[1] केवी मोटी ऋद्धिवाळो छे ? (इत्यादि पूछवुं.)

१३. उ०—एवं तहेव, नवरं–साहिए दो केवलकप्पे जंबूदीवे दीवे; अवसेसं तहेव एवं.

१३. उ०—हे गौतम ! ते संबंधे बधुं तेम ज जाणवुं. विशेष ए के, तेनी विकुर्वणा शक्ति आखा बे जंबुद्वीप करतां पण वधारे जाणवी अने बाकी बधुं पूर्व प्रमाणे ज जाणवुं.

थाय छे.) एम; योग्यता प्रमाणेनी बधी पर्याप्तिओने केटलाक आत्माओ पूरी करीने मरे छे, त्यारे केटलाको तेम करता नथी. एमांथी पहेलाओने 'पर्याप्तको,' अने बाकीनाओने 'अपर्याप्तको' कहे छे. 'अपर्याप्तको' बे प्रकारना छे, जेम केः—

"× × ये पुनः स्वयोग्यपर्याप्तिपरिसमाप्तिविकलास्तेऽपर्याप्तकाः, ते च द्विधाः–लब्ध्या, करणैश्च. तत्र येऽपर्याप्तका एव सन्तो म्रियन्ते, न पुनः स्वयोग्यपर्याप्तीः सर्वा अपि समर्थयन्ते ते लब्ध्यपर्याप्तकाः; ये पुनः करणानि-शरीरे-न्द्रियादीनि न तावद् निर्वर्तयन्ति, अथवा अवश्यं पुरस्ताद् निर्वर्तयिष्यन्ति ते करणाऽपर्याप्तकाः. इह च एवम् आगमः–"लब्ध्यपर्याप्तका अपि नियमाद् आहार-शरीरे-न्द्रियपर्याप्तिपरिसमाप्तौ एव म्रियन्ते, नाऽर्वाग्; यस्माद् आगामिभवाऽऽयुर्बद्ध्वा म्रियन्ते सर्वे एव देहिनः, तच्चाऽऽहार-शरीरे-न्द्रियपर्याप्तिपर्याप्तानाम् एव बध्यते इति."

"वळी जेओ पोताने योग्य पर्याप्तिओनी पूर्णताथी विकळ होय तेओ 'अपर्याप्तको,' तेओ 'लब्धि' अने 'करण' वडे बे प्रकारना छे. तेमां जेओ अपर्याप्त ज थईने मरे, पण पोताने योग्य बधी पर्याप्तिओने न भोगवे तेओ 'लब्धि-अपर्याप्तको.' तथा जेओ करण-शरीर, इंद्रियादि-पर्याप्तिओनी पूर्ति बनावटने न करे, अथवा अवश्य भविष्यमां बनावशे तेओ 'करण-अपर्याप्तको.' एमां आगम आम जणावे छे.–लब्धि-अपर्याप्तको पण नियमथी आहार, शरीर, अने इंद्रिय-पर्याप्तिओनी पूर्णताथी ज मरे छे, नहीं के पहेलां, कारण के, आवता भवनुं आयुः बांधीने ज देहीओ मरे छे (जो आम न थाय तो बधा आत्मा मुक्त थाय.) अने ते-भवांतरनुं आयुः–आहार, शरीर, अने इंद्रियपर्याप्तिओनी पूरणताथी बंधाय छे." (आथी एम स्पष्ट जणाय छे के, देहीओ 'लब्धि-अपर्याप्तको' होय छे, पण 'करण-अपर्याप्तको' होता नथी.—अनु०

1. मूलच्छायाः—'भगवन् !' इति, भगवान् तृतीयो गौतमो वायुभूतिरनगारः श्रमणं भगवन्तं यावत्–एवम् अवादीत्ः–यदि भगवन् ! शक्रो देवेन्द्रो, देवराजो महर्द्धिकः, यावत्–एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, ईशानो भगवन् ! देवेन्द्रः, देवराजः किंमहर्द्धिकः ? एवं तथैव, नवरम्–साधिकौ द्वौ केवलकल्पौ जम्बूद्वीपौ द्वीपौ, अवशेषं तथैव एवम्ः—अनु०

1. जे स्थळे 'सौधर्म' देवलोक छे, तेनी सम रेखाए बीजो 'ईशान' नामनो देवावास छे. ते स्थिति वगेरेमां सौधर्मने मळतो छे. ए पूर्वथी पश्चिममां लांबो, अने उत्तरथी दक्षिणमां पहोळो; मेरु पर्वतनी उत्तरे पूर्ण चंद्रमंडळने आकारे छे. तेमां बधी जातिनां स्फटिकोथी रचाएलां अठ्ठावीस लाख विमानो छे. तेमांनुं प्रत्येक विमान अपूर्व शोभावाळुं, रचना पूर्ण; सुखविहारो, वनो, उपवनो, क्रिडाघरो, वापिकाओ आदिथी पूर्ण छे. तेमांनां बधां विमानोनी सुखादिमां भिन्नता छे. तेमां योग्यता प्रमाणे देवो पोताना बधा परिवारो साथे रहे छे. तेनी मध्ये वधारे उंचां अने सोहमणां चार–अंक, स्फटिक, रत्न, सुरूप–अवतंसको छे. ए बधानी मध्ये सौथी वधारे उन्नत, विशेष रचना पूर्ण, कातिपुंज जेवो ईशान नामनो महा अवतंसक छे. एनो ईशानवासीओनो इंद्र–ईशानेंद्र–कहे छेः–"ईश×ईशानम्=ईशानः, स चासौ इन्द्रश्च–ईशानेंद्रः." समर्थ, किंवा स्वामित्ववाळो जे इंद्र ते–ईशानेंद्र. प्रज्ञापना (स० स० पृ० १२२) मां ते संबंधे वर्णक आ प्रमाणे छे.—

"× × तेसि णं बहुमज्झदेसभाए पंच वडिंसगा पण्णत्ता.–अंकवडिंसए, फलिहवडिंसए, रयणवडिंसए, जायरूववडिंसए; मज्झे इत्थ ईसाणवडिंसए. ते णं वडिंसगा सव्वरयणामया, जाव–पडिरूवा. एत्थ णं ईसाणाणं पज्जत्ताऽपज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता. तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे, सेसं जहा सोहम्मगदेवाणं, जाव–विहरंति. ईसाणे अत्थ देविंदे, देवराया परिवसति सूलपाणी, वसभवाहणे, उत्तरड्ढलोगाहिवई, अट्ठावीसविमाणावाससयसहस्साहिवई, अरयंबरवत्थधरे; सेसं जहा सक्कस्स, जाव–पभासेमाणे. तत्थ अट्ठावीसाए विमाणावाससयसहस्साणं, असीतीए सामाणियसाहस्सीणं, तायत्तीसाए तावत्तीसगाणं, चउण्हं लोगपालाणं, अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं अणीयाणं, सत्तण्हं अणीयाहिवईणं; चउण्हं असीतीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं; अन्नेसिं च बहूणं ईसाणकप्पवासीणं वेमाणियाणं देवाण य, देवीण य आहेवच्चं, पोरेवच्चं कुव्वेमाणे जाव–विहरइ."

"× × तेना बहुमध्यदेशे पांच अवतंसको कह्यां छे –(ईशानावतंसकनी पूर्वे) अंकावतंसक, (दक्षिणे) स्फटिकावतंसक, (पश्चिमे) रत्नावतंसक, यावत्–(उत्तरे) जातरूपावतंसक, तेओनी वच्चे ईशानावतंसक छे. ते अवतंसको बधी जातिनां रत्नोवडे रचाएलां, यावत्–प्रतिरूपो छे. अहीं पर्याप्त अने अपर्याप्त ईशानवासी देवोना स्थानो कह्यां छे. ते लोकना असंख्येय भागे छे. बाकीनो यावत्–विहरे छे, सुधीनो वर्णक सौधर्मवासी देवोनी समान जाणवो. ए स्थळे देवेंद्र, देवराज ईशान हाथमां त्रिशूळने धारनार, बळदना वाहनवाळो, उत्तरार्ध लोकनो अधिपति, अठ्ठावीस लाख विमानोनो स्वामी, निर्मळ दिव्य वस्त्रोने पहेरनार वसे छे. तेनो बाकीनो यावत्–प्रभासतो सुधीनो सर्व वर्णक शक्रेंद्रनी तुल्य जाणवो. त्यां ते अठ्ठावीस लाख विमानोना, एंशी हजार सामानिकोना, तेत्रीस त्रायस्त्रिंशोना, चार–सोम, यम, वरुण, कुबेर–लोकपालोना, परिवार साथे आठ–कृष्णा, कृष्णराजी, रामा, रामरक्षिता, वसू, वसुगुप्ता, वसुमित्रा, वसुंधरा–महाराणीओना; त्रण–अंतर, मध्य, बाह्य–सभाओना, सात–पायदळ, स्वार, गज, बळद, रथ, नाट्य, गायर्व–सैन्योना, सात–लघुपराक्रम, महावायु, पुष्पदंत, महादामाल्धी, महामाठर, महासेन, नारद–सेनानायकोना, त्रण लाख, बत्रीस हजार आत्मरक्षक देवोना; अने बीजा पण अनेक ईशान देवलोकमां वसता वैमानिक देवोना, तथा देवीओना आधिपत्यने, पुरपतिपणाने करतो, यावत्–(सुखे) विचरे छे." ईशानेंद्रनी राज्यव्यवस्था. सेना–विभाग, वगेरे बाबतोनी वर्णनाओमां शक्रेंद्रनी समानता जाणवी. पण ईशान इंद्रना अन्य वर्णक माटे 'रायपसेणी' सूत्रमांनो सूर्याभदेवनो अधिकार, तथा भगवतीनो चालु उद्देशक वगेरे दर्शनीय छे:—अनु०

१४. प्र०—जइ णं भंते ! ईसाणे देविंदे, देवराया एमहिड्डीए, जाव—एवतियं च णं पभू विकुव्वित्तए, एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी कुरुदत्तपुत्ते नामं पगतिभद्दए, जाव—विणीए, अट्ठमंअट्ठमेणं अणिक्खित्तेणं, पारणए आयंबिलपरिग्गहिएणं तवोकम्मेणं उड्ढं बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय सूराभिमुहे आयावणभूमिए आयावेमाणे बहुपडिपुण्णे छम्मासे सामण्णपरियागं पाउणित्ता, अद्धमासिआए संलेहणाए अत्ताणं झूसेत्ता, तीसं भत्ताइं अणसणाइं छेदेत्ता, आलोइयपडिक्कंते, समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा ईसाणे कप्पे सयंसि विमाणंसि; जा तीसए वत्तव्वया सा सव्वेव अपरिसेसा कुरुदत्तपुत्ते० ?

१४. प्र०—हे भगवान् ! जो देवेंद्र, देवराज ईशान, एवी मोटी ऋद्धिवाळो होय अने एटलुं विकुर्वण करी शकतो होय तो स्वभावे भद्र, यावत्—विनीत, तथा निरंतर अट्ठम अट्ठम अने उपर—पारणे—आंबिल, एवा आकरा तपवडे आत्माने भावतो, उंचे हाथ राखी, सूर्यनी सामे उभो रही आतापनभूमिमां आतापना लेतो—तडकाने सहतो, पूरेपूरा छ मास साधुपणुं पाळी, पन्नर दिवसनी संलेखनावडे आत्माने संयोजी, त्रीस टंक सुधी अनशन पाळी, आलोचन अने प्रतिक्रमण करी, समाधि पामी, काळमासे काळ करी आप देवानुप्रियनो शिष्य-कुरुदत्तपुत्र नामनो अनगार-ईशान कल्पमां, पोताना विमानमां ईशानेंद्रना सामानिकपणे देव थयो छे. जे वक्तव्यता तिष्यक देव संबंधे आगळ कही छे ते बधी अहीं कुरुदत्तपुत्र देव विषे पण कहेवी. तो ते कुरुदत्तपुत्र देव केवी मोटी ऋद्धिवाळो छे ? (इत्यादि पूछवुं.)

१४. उ०—नवरं—सातिरेगे दो केवलकप्पे जंबुद्दीवे दीवे, अवसेसं तं चेव, एवं सामाणिय-त्तायत्तीसग-लोगपाल-अग्गमहिसीणं, जाव—एस णं गोयमा ! ईसाणस्स देविंदस्स, देवरण्णो एवं एगमेगाए अग्गमहिसीए देवीए अयमेयारूवे विसये, विसयमेत्ते वुइए, नो चेव णं संपत्तीए विकुव्विंसु वा, विकुव्वंति वा, विकुव्विस्संति वा.

१४. उ०—(हे गौतम ! ते संबंधे बधुं पूर्व प्रमाणे ज जाणवुं.) विशेष ए के, कुरुदत्तपुत्रनी विकुर्वणा शक्ति आखा बे जंबुद्वीप जेटली छे अने बाकी बधुं ते ज प्रमाणे जाणवुं. ए प्रमाणे बीजा सामानिक देवो, त्रायस्त्रिंशक देवो, लोकपालो तथा पट्टराणीओ संबंधे पण समजवुं. वळी हे गौतम ! देवेंद्र, देवराज ईशाननी प्रत्येक पट्टराणीनी ए विकुर्वणा शक्ति, ते विषयरूप छे अने विषय मात्र छे, पण कोइए संप्राप्तिवडे विकुर्व्युं नथी, विकुर्वता नथी अने विकुर्वशे पण नहीं.

एवं सणंकुमारे वि, नवरं—चत्तारि केवलकप्पे जंबूदीवे दीवे, अदुत्तरं च णं तिरियमसंखेज्जे, एवं सामाणिय-त्तायत्तीस-लोगपाल-अग्गमहिसीणं असंखेज्जे दीव-समुद्दे सव्वे विकुव्वंति, सणंकुमाराओ आरद्धा उवरिल्ला लोगपाला सव्वे वि असंखेज्जे दीव-समुद्दे विकुव्वंति, एवं माहिंदे वि, नवरं—सातिरेगे चत्तारि केवलकप्पे जंबूदीवे दीवे, एवं बंभलोए वि, नवरं—अट्ठ केवलकप्पे, एवं लंतए वि, नवरं—सातिरेगे अट्ठ केवलकप्पे, महासुक्के सोलस केवलकप्पे, सहस्सारे सातिरेगे सोलस, एवं पाणए वि, नवरं—बत्तीसं केवलकप्पे, एवं अच्चुए वि, नवरं सातिरेगे बत्तीसं केवलकप्पे जंबूदीवे दीवे, अण्णं तं चेव.

ए प्रमाणे सनत्कुमार देवलोक संबंधे पण जाणवुं. विशेष ए के, तेनी विकुर्वणा शक्ति आखा चार जंबुद्वीप जेटली छे. अने तिरछे तेनी विकुर्वणा शक्ति असंख्येय (द्वीप समुद्र सुधी) छे. ए प्रमाणे सामानिक देवो, त्रायस्त्रिंशक देवो, लोकपालो अने पट्टराणीओ; ए बधा असंख्येय द्वीप, समुद्रो सुधी विकुर्वी शके छे. सनत्कुमारथी मांडीने उपरना बधाय लोकपालो असंख्येय द्वीप समुद्रो सुधी विकुर्वण करी शके छे. ए प्रमाणे माहेंद्रमां पण जाणवुं. विशेष ए के, आखा चार जंबुद्वीप करतां पण वधारे विकुर्वण शक्ति छे. ए प्रमाणे ब्रह्मलोकमां पण जाणवुं. विशेष ए के, तेओनी विकुर्वणा शक्ति आखा आठ जंबूद्वीप जेटली छे. ए प्रमाणे लांतकमां पण समजवुं. विशेष ए के, आखा आठ जंबूद्वीप करतां पण वधारे विकुर्वणा शक्ति छे. महाशुक्रना देवोनी विकुर्वणा शक्ति सोळ जंबुद्वीप जेटली छे. सहस्रारना देवोनी विकुर्वणा शक्ति सोळ जंबुद्वीप

१. मूलच्छाया—यदि भगवन् ! ईशानो देवेन्द्र, देवराजः एवंमहर्द्धिक, यावत्—एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, एवं खलु देवानुप्रियाणाम् अन्तेवासी कुरुदत्तपुत्रो नाम प्रकृतिभद्रकः, यावत्—विनीतः, अष्टममष्टमेन अनिक्षिप्तेन, पारणके आचाम्लपरिग्रहेण तपस्कर्मणा ऊर्ध्वं बाहू प्रगृह्य प्रगृह्य सूर्याऽभिमुखे आतापनभूमौ आतापयन् बहुप्रतिपूर्णान् षण्मासान् श्रामण्यपर्यायं पालयित्वा, अर्धमासिक्या संलेखनया आत्मानं जूषित्वा, त्रिंशद् भक्तानि अनशनानि छित्त्वा, आलोचितप्रतिक्रान्त, समाधिप्राप्त कालमासे कालं कृत्वा ईशाने कल्पे स्वीये विमाने, या तिष्यके वक्तव्यता सा सर्वा एव अपरिशेषा कुरुदत्तपुत्रे०? नवरम्—सातिरेकौ द्वौ केवलकल्पौ जम्बूद्वीपौ द्वीपौ, अवशेषं तथैव, एवं सामानिक-त्रायस्त्रिंशक-लोकपाल-अग्रमहिषीणाम्, यावत्—एष गौतम ! ईशानस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य एवम् एकैकस्या अग्रमहिष्या देव्या अयम् एतद्रूपो विषयः, विषयमात्रम् उदितम्, नो चैव संप्राप्त्या व्यकुर्विषुर्वा, विकुर्वन्ति वा, विकुर्विष्यन्ति वा. एवं सनत्कुमारेऽपि, नवरम्—चत्वार केवलकल्पा जम्बूद्वीपा द्वीपा, अथोत्तरं च तिर्यगसंख्येयान्, एवं सामानिक-त्रायस्त्रिंश-लोकपाल-अग्रमहिषीणाम् असंख्येयान् द्वीप-समुद्रान् सर्वान् विकुर्वन्ति, सनत्कुमाराद् आरब्धाः उपरितनाः लोकपालाः सर्वेऽपि असंख्येयान् द्वीप-समुद्रान् विकुर्वन्ति, एवं माहेन्द्रेऽपि, नवरम्—सातिरेकाः चत्वार केवलकल्पाः जम्बूद्वीपाः द्वीपाः, एवं ब्रह्मलोकेऽपि, नवरम्—अष्ट केवलकल्पाः, एवं लान्तकेऽपि, नवरम्—सातिरेकाः अष्ट केवलकल्पाः, महाशुक्रे षोडश केवलकल्पा, सहस्रारे सातिरेकाः षोडश, एवं प्राणतेऽपि, नवरम्—द्वात्रिंशत केवलकल्पाः, एवम् अच्युतेऽपि, नवरम्—सातिरेका द्वात्रिंशत केवलकल्पा जम्बूद्वीपा द्वीपा, अन्यत् तदेव.—अनु०

करतां पण वधारे छे. प्राणतना देवोनी विकुर्वणा शक्ति बत्रीस जंबूद्वीप जेटली छे. अने अच्युतना देवोनी विकुर्वणा शक्ति आखा बत्रीस जंबूद्वीप करतां पण कांइक वधारे छे. बाकी बधुं ते ज प्रमाणे जाणवुं.

सेवं[1] भंते !, सेवं भंते ! त्ति तच्चे गोयमे वायुभूई अणगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, जाव–विहरइ.

हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे एम कही त्रिजा गौतम वायुभूति अनगार श्रमण भगवंत महावीरने वांदे छे, नमे छे अने यावत्–विहरे छे.

७. '*ईसाणे णं भंते !*' इत्यादि. ईशानेन्द्रस्य प्रकरणम्. इह च '*एवं तहेव*' त्ति अनेन यद्यपि शक्रसमानवक्तव्यम् ईशानेन्द्रप्रकरणं सूचितम्, तथाऽपि विशेषोऽस्ति, उभयसाधारणपदापेक्षत्वादतिदेशस्येति, स चायम्–"*से[1] णं अट्ठावीसाए विमाणावाससयसहस्साणं, असीईए सामाणियसाहस्सीणं, जाव–चउण्हं असीईणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं*" ति ईशानवक्तव्यताऽनन्तरं तत्सामानिकवक्तव्यतायां सुप्रतीतं तद्विशेषम् आश्रित्य तच्चरिताऽनुवादतः प्रश्नयन्नाह:–'*एवं खलु*' इत्यादि. '*उड्ढं बाहाओ पगिज्झिय*' त्ति प्रगृह्य विधाय इत्यर्थः. '*एवं सणंकुमारे वि*' त्ति अनेनेदं सूचितम्:–"*सणंकुमारे[2] णं भंते ! देविंदे, देवराया केमहिड्ढीए, केवइयं च णं पभू विउव्वित्तए ? गोयमा ! सणंकुमारे णं देविंदे, देवराया महिड्ढीए, से णं बारसण्हं विमाणावाससयसाहस्सीणं, बावत्तरीए सामाणियसाहस्सीणं ति, जाव–चउण्हं बावत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं*" इत्यादि इति. '*अग्गमहिसीणं*' ति यद्यपि सनत्कुमारे स्त्रीणामुत्पत्तिर्नास्ति, तथापि याः सौधर्मोत्पन्नाः समयाधिकपल्योपमादिदशपल्योपमान्तस्थितयोऽपरिगृहीतदेव्यः, ताः सनत्कुमारदेवानां भोगाय संपद्यन्त इति कृत्वा अग्रमहिष्य इत्युक्तमिति. एवं माहेन्द्रादिसूत्राण्यपि गाथानुसारेण विमानमानम्, सामानिकादिमानं च विज्ञाय अनुसंधानीयानि, गाथाश्चैवम्:–"*बत्तीस[3] अट्ठावीसा बारस अट्ठ चउरो सयसहस्सा, आरणे बंभलोया विमाणसंखा भवे एसा. पन्नासं चत्त छ चेव सहस्सा लंतक-सुक्क-सहस्सारे, सय चउरो आणय-पाणएसु तिण्णि आरण्ण-च्चुयओ.*" सामानिकपरिमाणगाथा:–"*चउरासीई[4] असीई बावत्तरी सत्तरी य सट्ठी य, पन्ना चत्तालीसा तीसा वीसा दस सहस्सा.*" इह च शक्रादिकान् पञ्चैकान्तरितान् अग्निभूतिः पृच्छति, ईशानादींश्च तथैव वायुभूतिरिति.

७. ['*ईसाणे णं भंते !*' इत्यादि.] ए ईशानेंद्रनुं प्रकरण छे. जो के अहीं ['*एवं तहेव*' त्ति] ए सूत्रथी एम सूचव्युं छे के, ईशानेंद्रनुं प्रकरण शक्रनी पेठे वक्तव्यतावाळुं छे. तो पण आ ईशानेंद्रना प्रकरणमां शक्रना प्रकरण करतां कांइक विशेषता छे. शं०–ज्यारे ए बन्ने प्रकरणोमां समानपणुं नथी, तो अहीं ते बन्नेने समान शा माटे कह्यां ? समा०–केटलांक प्रकरणो केटलाक भागमां मळतां होय छे अने केटलाक भागमां जूदां होय छे तो पण ते प्रकरणो कोइ रीते समान कहेवाय छे; ए रीते अहीं पण पूर्वोक्त बन्ने प्रकरणनी समानता गणी छे. कारण के, अतिदेश–सरखाइनुं सूचक–वाक्य बन्ने प्रकरणोनी साधारण बाबत लइने वापरी शकाय छे. जे विशेष छे ते आ छे:–"अठ्ठावीस लाख विमानो उपर, एंशी हजार सामानिक देवो उपर अने यावत्–चार एंशी हजार–(३,२००००)–अंगरक्षक देवो उपर ते ईशानेंद्र स्वामिपणुं भोगवे छे." ईशान इंद्रनी वक्तव्यता पछी तेना सामानिक देवनी वक्तव्यता स्थानापन्न छे अने ते कहेवा माटे पूछनार पोताना ओळखिता कोइ सामानिकने आश्रीने तेना चरितानुवादपूर्वक पूछता कहे छे के:– ['*एवं खलु*' इत्यादि.] ['*उड्ढं बाहाओ पगिज्झिय*' त्ति] अर्थात् बन्ने हाथने उंचा राखीने. ['*एवं सणंकुमारे वि*' त्ति] आ सूत्रथी आ प्रमाणे सूचव्युं छे:–"सणंकुमारे णं भंते ! देविंदे, देवराया केमहिड्ढीए, (इत्यादि) केवइयं च णं पभू विउव्वित्तए ? गोयमा ! सणंकुमारे णं देविंदे, देवराया महिड्ढीए, (इत्यादि) से णं बारसण्हं विमाणावाससयसाहस्सीणं, बावत्तरीए सामाणियसाहस्सीणं ति, जाव–चउण्हं बावत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं" इत्यादि. ['*अग्गमहिसीणं*' ति] जो के सनत्कुमार देवलोकमां स्त्रीओनी उत्पत्ति नथी, तो पण समयाधिक पल्योपमथी मांडी दस पल्योपम सुधीनी आवरदावाळी अने कोइने पण नहीं परणेली जे स्त्रीओ सौधर्म देवलोकमां थाय छे ते स्त्रीओ सनत्कुमारोना भोग माटे काममां आवे छे, माटे 'अग्रमहिषी' एम कह्युं छे. ए प्रमाणे माहेंद्रादि संबंधी सूत्रो पण, नीचली गाथाने अनुसारे तेना विमानोनुं मान अने सामानिकादिकनी संख्या जाणीने अनुसंधानीय छे. ते गाथाओ आ छे:–" सौधर्ममां बत्रीस लाख, ईशानमां अठ्ठावीस लाख, सनत्कुमारमां बार लाख, माहेंद्रमां आठ लाख अने

---

1. मूलच्छाया:—तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति तृतीयो गौतमो वायुभूतिरनगारः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, यावद्–विहरति:—अनु०

1. प्र० छाया:—सोऽष्टाविंशतेर्विमानाऽऽवासशतसहस्राणाम्, अशीतेः सामानिकसाहस्रीणाम्, यावत्–चतुर्णाम् अशीतीनाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् इति. २. सनत्कुमारो भगवन् ! देवेन्द्रः, देवराजः किंमहर्द्धिकः, कियच्च प्रभुर्विकुर्वितुम् ? गौतम ! सनत्कुमारो देवेन्द्रः, देवराजो महर्द्धिकः, स द्वादशानां विमानाऽऽवाससाहस्रीणाम्, द्वासप्ततीनां सामानिकसाहस्रीणाम् इति; यावत्–चतुर्णां द्वासप्ततीनां आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्. ३. द्वात्रिंशद् अष्टाविंशतिः द्वादश अष्ट चत्वारि शतसहस्राणि, आरणे ब्रह्मलोके. विमानसंख्या भवेद् एषा. पञ्चाशत् चत्वारिंशत् षट् चैव सहस्राणि लान्तक-शुक्र-सहस्रारे, शतं चत्वारि आनत-प्राणतयो त्रीणि आरणा-ऽच्युतयो:. ४. चतुरशीतिरशीतिः द्वासप्ततिः सप्ततिश्च षष्टिश्च, पञ्चाशत् चत्वारिंशत् त्रिंशद् विंशति दश सहस्राणि—अनु०

1. आ पाठने मळतो पाठ ईशानेंद्रना वर्णकमां प्रज्ञापना (क० आ० पृ० १२२) मां पुरो छे. ते प्रथमना 'ईशानेंद्र' ना टिप्पनमां उद्धरेलो छे. २. आ पाठना 'सणंकुमारे णं देविंदे' भागने मळतो पाठ प्रज्ञापना (क० आ० पृ० १२३) ना छे. ३. आ बे गाथाओना सरखा भाववाळी बे गाथाओ

ब्रह्मलोकमां चार लाख विमानो छे. अर्थात् ब्रह्मलोक सुधी पूर्व प्रमाणेनी संख्यावाळां विमानो छे. लांतकमां पचास हजार, महाशुक्रमां चाळीस हजार, सहस्रारमां छ हजार, आनत, प्राणत, आरण अने अच्युतमां सातसें; अर्थात् आनत अने प्राणतमां चारसें अने आरण तथा अच्युतमां त्रणसें विमानो छे." सामानिकोनी संख्या सूचक आ गाथा छेः—"चोरासी हजार, एंसी हजार, बहोंतेर हजार, सित्तेर हजार, साठ हजार, पचास हजार, चाळीस हजार, त्रीस हजार, वीस हजार अने दश हजार सामानिक देवो छे." अहीं शक्र वगेरे एकांतरित पांच इंद्रो संबंधे अग्निभूति पूछे छे अने ईशान वगेरे इंद्रो संबंधे वायुभूति पूछे छे.

ईशानेंद्रनी दिव्य देव-ऋद्धि.

१५. प्र०—तए णं समणे भगवं महावीरे अण्णया कयाइं मोयाओ नयरीओ नंदणाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमइत्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ. ते णं काले णं, ते णं समये णं रायगिहे नामं नगरे होत्था. (वण्णओ०) जाव—परिसा पज्जुवासइ. ते णं काले णं, ते णं समये णं ईसाणे देविंदे, देवराया, सूलपाणी, वसहवाहणे, उत्तरड्ढलोगाहिवई, अट्ठावीसविमाणावाससयसहस्साहिवई, अरयंबरवत्थधरे, आलइयमालमउडे, नवहेमचारुचित्तचंचलकुंडलविलिहिज्जमाणगंडे, जाव—दस दिसाओ उज्जोवेमाणे, पभासेमाणे, ईसाणे कप्पे, ईसाणवडिंसए विमाणे, जहेव रायप्पसेणइज्जे जाव—दिव्वं देविड्ढिं जाव—जामेव दिसिं पाउब्भूए, तामेव दिसिं पडिगए, 'भंते !' त्ति, भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, एवं वदासीः— अहो !! णं भंते ! ईसाणे देविंदे, देवराया महिड्ढीए, ईसाणस्स णं भंते ! सा दिव्वा देविड्ढी कहिं गया, कहिं अणुपविट्ठा ?

१५. प्र०—त्यार पछी कोइ एक दिवसे श्रमण भगवंत महावीर मोका नगरीना नंदन नामना चैत्यथी बहार नीकळी जनपदविहारे विहरे छे. ते काळे, ते समये राजगृह नामनुं नगर हतुं. (वर्णक०) यावत्—सभा पर्युपासे छे. ते काळे, ते समये देवेंद्र, देवराज, हाथमां शूळने धारण करनार, बळदना वाहनवाळो, लोकना उत्तरार्धनो धणी, अठ्ठावीस लाख विमानोनो उपरी ईशान इंद्र, आकाश जेवा निर्मळ वस्त्रने पहेरी, माळाथी शणगारेला मुकुटने माथे मूकी, नवा सोनाना सुंदर, विचित्र अने चंचळ कुंडळोथी गालोने झगझगावतो, यावत्—दशे दिशाओने प्रकाशित करतो ते (ईशानेंद्र) ईशानकल्पमां, ईशानावतंसक विमानमां राजप्रश्नीय—रायपसेणीय-उपांगमां कह्या मुजब यावत्—दिव्य देवऋद्धिने अनुभवतो, यावत्—जे दिशामांथी प्रकट्यो हतो, ते ज दिशामां पाछो चाल्यो गयो. हवे 'हे भगवन् !', एम कही भगवान् गौतम श्रमण भगवंत महावीरने वांदे छे, नमे छे अने तेओ (नमीने) आ प्रमाणे बोल्या केः—हे भगवन् ! अहो !! देवेंद्र, देवराज ईशान मोटी ऋद्धिवाळो छे. हे भगवन् ! ईशानेंद्रनी ते दिव्य देवऋद्धि क्यां गई अने क्यां पेसी गई ?

१५. उ०—गोयमा ! सरीरं गया.

१५. उ०—हे गौतम ! ते दिव्य देवऋद्धि शरीरमां गई अने शरीरमां पेसी गई.

१६. प्र०—से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ—सरीरं गया ?

१६. प्र०—हे भगवन् ! 'ते दिव्य देवऋद्धि शरीरमां गई' एम कहेवानुं शुं कारण ?

१६. उ०—गोयमा ! से जहा नामए कूडागारसाला सिया दुहओ लित्ता, गुत्ता, गुत्तदुवारा, णिवाया, णिवायगंभीरा, तीसे णं कूडागारसालाए दिट्ठंतो भाणिअव्वो.

१६. उ०—हे गौतम ! जेम कोइ एक कूटाकार—शिखरना आकारनुं—घर होय, अने ते बन्ने बाजुथी लिंपेलुं होय, गुप्त होय, गुप्त बारणावाळुं होय, पवन विनानुं होय, जेमां पवन न पेसे एवुं ऊंडुं होय; एवा कूटाकारशाळानुं दृष्टांत कहेवुं.

प्रज्ञापना (क० आ० पृ० १२८) मां आवे आकारे अवलोकाय छे—"बत्तीस-ऽठ्ठावीसा बारसा-ऽट्ठ-चउरो सयसहस्सा, पन्ना-चत्तालीसा छच्च सहस्सा सहस्सारे. आणय-पाणयकप्पे चत्तारि सया आरणा-ऽच्चुए तिण्णि, सत्त विमाणसयाइं चउसु वि एएसु कप्पेसु" ४. सामानिकोनी गणनाने गणनारी आ गाथानी तुल्य गाथा प्रज्ञापना (क० आ० पृ० १२८) मां छे—अनु०

१. मूलच्छाया.—तत श्रमणो भगवान् महावीरोऽन्यदा कदाचिद् मोकाया नगर्या: नन्दनात् चैत्यात् प्रतिनिष्कामति, प्रतिनिष्क्रम्य बहिर्जनपदविहारं विहरति. तस्मिन् काले, तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरम् अभवत्. (वर्णक०) यावत्—पर्षत् पर्युपास्ते तस्मिन् काले, तस्मिन् समये ईशानो देवेन्द्रः, देवराजः, शूलपाणिः, वृषभवाहनः, उत्तरार्धलोकाऽधिपतिः, अष्टाविंशतिविमानाऽऽवासशतसहस्राधिपतिः, अरजोऽम्बरवस्त्रधरः, आलगितमाल्यमुकुटः, नवहेमचारुचित्रचञ्चलकुण्डलविलिख्यमानगण्डः, यावत्—दश दिशः उद्योतयन्, प्रभासयन्, ईशाने कल्पे ईशानावतंसके विमाने, यथैव राजप्रश्नीये यावत्—दिव्यां देवर्द्धिम्, यावत्—यामेव दिशं प्रादुर्भूतः, तामेव दिशं प्रतिगतः; 'भगवन् !' इति, भगवान् गौतम श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, एवम् अवादीत्—अहो !! भगवन् ! ईशानो देवेन्द्रो देवराजो महर्द्धिकः, ईशानस्य भगवन् ! सा दिव्या देवर्द्धिः कुत्र गता, कुत्र अनुप्रविष्टा ? गौतम ! शरीरं गता. तत् केनाऽर्थेन एवम् उच्यते—शरीरं गता ? गौतम ! तद्यथा नाम कूटाकारशाला स्याद् द्विधा लिप्ता, गुप्ता, गुप्तद्वारा, निर्वाता, निर्वातगम्भीरा, तस्याः कूटाकारशालायाः दृष्टान्तो भणितव्यः—अनु०

१. ए संबंधेना वर्णक माटे (भ० खं० १, पृ० १३ तथा १९ ना १ ने ७ अंकवाळां टिप्पणो जुवो):—अनु०

१७. प्र०—ईसाणेणं भंते ! देविंदेणं, देवरण्णा सा दिव्वा देविड्ढी, दिव्वा देवज्जुई, दिव्वे देवाणुभागे किण्णा लद्धे, किण्णा पत्ते, किण्णा अभिसमण्णागये ? के वा एस आसि पुव्वभवे, किंणामए वा; किंगोत्ते वा, कयरंसि वा गामंसि वा, नगरंसि वा, जाव–संनिवेसंसि वा, किं वा सोच्चा, किं वा दच्चा, किं वा भोच्चा, किं वा किच्चा, किं वा समायरित्ता, कस्स वा तहारूवस्स वा समणस्स वा, माहणस्स वा अंतिए एगमवि आयरियं, धम्मियं सुवयणं सोच्चा, निसम्म जं णं ईसाणेणं देविंदेणं, देवरण्णा सा दिव्वा देविड्ढी, जाव–अभिसमन्नागया ?

१७. प्र०—हे भगवन् ! देवेंद्र, देवराज ईशाने ते दिव्य देवऋद्धि, दिव्य देवकांति अने दिव्य देवप्रभाव केवी रीते लब्ध कर्यो, केवी रीते प्राप्त कर्यो अने केवी रीते सामे आण्यो ? तथा ते (ईशानेंद्र) पूर्वभवमां कोण हतो ? तेनुं नाम अने गोत्र शुं हतुं ? अने ते कया गाममां, कया नगरमां, तथा यावत्–कया संनिवेशमां रहेतो हतो ? तथा तेणे शुं सांभळ्युं हतुं, शुं दीधुं हतुं, शुं खाधुं हतुं, शुं कर्युं हतुं, शुं आचर्युं हतुं अने तथा प्रकारना कया श्रमण वा ब्राह्मणनी पासे एवुं एक पण कर्युं आर्य अने धार्मिक वचन सांभळी अवधार्युं हतुं के जेने लईने देवेंद्र, देवराज ईशाने ते दिव्य देवऋद्धि यावत्–सामे आणी ?

१७. उ०—एवं खलु गोयमा ! ते णं काले णं, ते णं समए णं इहेव जंबूदीवे दीवे, भारहे वासे, तामलित्ती नामं नयरी होत्था. (वण्णओ०) तत्थ णं तामलित्तीए नयरीए तामली नामं

१७. उ०—हे गौतम ! ते काळे, ते समये आ ज जंबूद्वीप नामना द्वीपमां भारत वर्षमां ताम्रलिप्ती नामनी नगरी हती. (वर्णक०) ते ताम्रलिप्ती नगरीमां तामली नामनो मौर्यपुत्र—(मौर्यना वंशमां

---

१. मूलच्छाया.—ईशानेन भगवन् ! देवेन्द्रेण, देवराजेन सा दिव्या देवर्द्धिः, दिव्या देवद्युतिः, दिव्यो देवाऽनुभावः केन लब्धः, केन प्राप्तः, केन अभिसमन्वागतः ? को वा एष आसीत् पूर्वभवे, किंनामको वा, किंगोत्रो वा, कतरस्मिन् वा ग्रामे वा, नगरे वा, यावत्–संनिवेशे वा; किं वा श्रुत्वा, किं वा दत्त्वा, किं वा भुक्त्वा, किं वा कृत्वा किं वा समाचर्य, कस्य वा तथारूपस्य वा श्रमणस्य वा, माहनस्य वा अन्तिके एकमपि आर्यम्, धार्मिकं सुवचनं श्रुत्वा, निशम्य यद् ईशानेन देवेन्द्रेण, देवराजेन सा दिव्या देवर्द्धिः, यावत्–अभिसमन्वागता ? एवं खलु गौतम ! तस्मिन् काले, तस्मिन् समये इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे ताम्रलिप्ती नाम नगरी अभवत्. (वर्णकः०) तत्र ताम्रलिप्त्या नगर्यां तामली (ताम्रलिप्तो) नामः—अनु०

१. 'ताम्रलिप्ती':–ए वंग–(बंगाळ)–देशनी मुख्य राज्यधानी तरीके श्रीमहावीर प्रभुनी पूर्वे पण जाणीती हती, एम अहीं मूळमां चालतो गृहपति तामलीनो अधिकार जणावे छे. वळी जे समये आ नगरी ते देशनी राजधानी हती, त्यारे पण ते देशनुं गौरव पूर्ण अवस्थामां पहोंचेलुं हतुं. 'वंग'नो, 'अंग' अने 'कलिंग' देशोनी साथे घणो गाढो संबंध हतो, एथी ए त्रणे देशोनी त्रिपुटी इतिहासमां गणाएली छे. ते पूर्वे पण उन्नतिनी पराकाष्ठाए पहोंचेलो हतो, तेनुं कारण ए ज के, तेना विकास माटे जळमार्ग तथा स्थळमार्ग, एम बन्ने मार्गो खुल्ला हतां, एथी तेनो लाभ ते देशना अने अन्य देशोना व्यापारीओ वगेरे उत्साहथी लेतां. ते समयनी देशनी अने राज्यधानीनी रसाळता, धन, धान्य पूर्णता, फळद्रूपता आदिनी खातरी माटे श्रीउववाई जीथी मळतो चंपानो वर्णक उपयोगी छे. जे भगवती–(खं० १, पृ० १९) मां आपेलो छे. अत्यारे पण आ देश 'बंगाळ'ने नामे प्रसिद्ध छे, पण तेनी राजधानी 'ताम्रलिप्ती'ने बदले ते देशनुं गंगाने किनारे वसेलुं पाट नगर 'कलकत्ता' छे. श्रीपन्नवणा-प्रज्ञापना–(प ०१) मां आर्य-अनार्यना भेदना प्रसंगमां क्रमे प्राप्त क्षेत्रार्यनी गणनामां तेने आर्य देश वंगनी राज्यधानी गणावी छे.—

"से किं तं खेत्तारिया ? अद्धछव्वीसतिविहा पण्णत्ता, तं जहाः—राय-गिह मगह चंपा अंगा तह 'तामलित्ती' वंगा य०"–(आ० स० पृ० ५५). 'ताम्रलिप्ती' वंगदेश (वगेरेना)"०–(आ० स० पृ० ५५)·—अनु०

"हे भगवन् ! क्षेत्र-आर्यो कोण छे ? हे गौतम ! क्षेत्र-आर्यो साडी पचीस कह्या छे, ते आ प्रमाणेः–राजगृह मगधदेश, चंपा अंगदेश अने

२. 'मौर्यपुत्र तामली':–एमां मौर्यपुत्र ए विशेषण छे. जे वंग देशनी प्रसिद्ध राजधानी ताम्रलिप्तीना गृहपतिओमां ख्याति पामेला मौर्यवंश द्वारा अपाएलुं जणाय छे. त्यारे तामली ए नाम छे, ते तेनी उत्पत्ति नगरी ताम्रलिप्तीने आधारे अपाएलुं जणाय छे. एथी श्रीमहावीर प्रभुनी पूर्वेथी बंगाळनी राजधानी ताम्रलिप्तीना गृहपतिओमां ए वंश घणो प्रसिद्ध हतो एवुं अहींना कथानकथी स्पष्ट जणाय छे, त्यारे बीजा साहित्यो तरफ दृष्टि-पात करतां तेनो प्रतिष्ठापक चाणाक्य, ते वंशनो आदि महाराजा चंद्रगुप्त; अने तेनुं उत्पत्ति स्थळ पाटलीपुत्र, एम बधुंए जुदुं ज जणाय छे. (वळी, ए वंशनी उत्पत्ति माटे इतिहासज्ञोनी आवी आवी तर्कणाओ पण छे.–महाराजा चंद्रगुप्तनी मातानुं नाम श्रीमुरादेवी हतुं, जेने आधारे ए वंश मौर्यना नामथी प्रसिद्धि पाम्यो. अथवा मुर नामनी पूर्वे प्रसिद्ध जाति हती जेने आधारे ए वंश मौर्यने नामे इतिहासमां गवायो.) मौर्य वंशनी उत्पत्तिनुं स्थळ–'पाटलीपुत्र' पूर्वे घणुं प्रसिद्धि पामेलुं शहेर हतुं. अने ते पूर्व देशमां गंगा नदीने किनारे लंबाणे वसेला 'पटणा'नी आसपासमां हतुं एवी मान्यता छे; तेनी सतता पुराणा खोदकामथी ते शहेरनां थोडां घणां मळेलां चिह्नो–खंडेरो, पायाओ, जूनी वस्तुओ, ते समयना शिल्पो अने कारीगरी–जणावे छे. आ वंशनी उत्पत्ति माटे श्रीविशेषावश्यक भाष्य–(य० ग्रं० पृ० ४०९–१०) मां आवो उल्लेख छे —

"चंदगुत्तपपुत्तो उ बिंदुसारस्स नत्तुओ, असोगसिरिणो पुत्तो अंधो जायइ कागणिं." × × "पाटलीपुत्रनगरे चाणाक्यप्रतिष्ठितो मौर्यः, प्रथमं किल चन्द्रगुप्तो राजा बभूव, ततस्तत्पुत्रो बिन्दुसारः समभूत्, तद-नन्तरं तु तत्पुत्रोऽशोकश्रीर्जातः, तस्य चाऽन्धोऽसौ कुणालः पुत्रः. एवं च अयेष चन्द्रगुप्तस्य प्रपौत्रः, बिन्दुसारस्य तु नप्तृकः–पौत्रः, अशोकश्रीभूप-तेस्तु पुत्रः, 'काकणिं'–अतिप्रभापया राज्यं याचते इति. ततो यवनि-काऽन्तरगमं कारयित्वा किञ्चित् सकौतुकेन राज्ञा सविशेषं पृष्टः, सर्वमपि स्वव्यतिकरं कुणालः कथयामास. ततः पृथिवीपतिना पृष्टः–अन्धः, त्वं राज्येन किं करिष्यसि ? तेन प्रोक्तम्–देव !, मम राज्याऽर्हः पुत्र उत्पन्नो वर्तते.

"चंद्रगुप्तनो प्रपौत्र, बिंदुसारनो पौत्र, अशोकश्रीनो पुत्र अंध–(कुणाल) काकणि-राज्यने याचे छे." ×× "पूर्वे पाटलीपुत्र नगरमां चाणाक्य प्रतिष्ठित 'मौर्य' वंश हतो. तेनो आदि राजा चंद्रगुप्त थयो, तेनो पुत्र बिंदुसार हतो त्यार बाद तेनो पुत्र अशोकश्री–(गादीए) आव्यो. कुणाल, ए तेनो अंधपुत्र हतो. (तेना अंधापानुं कारण ते स्थळेथी जाणवुं.) आथी कुणाल ए, चंद्रगुप्तनो प्रपौत्र-पौत्रनो पुत्र, बिंदुसारनो पौत्र अने अशोकश्री राजानो पुत्र थाय. ते अंध कुणाल क्षत्रिय भाषाए काकणि-राज्य·ने याचे छे. ए वातथी राजाना मनमां कौतुक थवाथी पडदाने दूर करावी तेनो संपूर्ण वृत्तांत पूछ्यो. कुणाले पोतानो बधो सत्य बनाव कह्यो.

मोरियपुत्ते गाहावई होत्था, अड्ढे, दित्ते, जाव—बहुजणस्स अपरिभूए या वि होत्था, तए णं तस्स मोरियपुत्तस्स तामलित्तस्स गाहावइस्स अन्नया कयाइं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि कुटुंबजागरियं जागरमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए, जाव—समुप्पज्जित्था, अत्थि ता मे पुरा पोराणाणं, सुचिण्णाणं, सुपरक्कंताणं, सुभाणं, कल्लाणाणं, कडाणं कम्माणं कल्लाणफलवित्तिविसेसो, जेणाहं हिरण्णेणं वड्ढामि, सुवण्णेणं वड्ढामि, धणेणं वड्ढामि, धण्णेणं वड्ढामि, पुत्तेहिं वड्ढामि, पसूहिं वड्ढामि, विपुलधण-कणग-रयण-मणि-मोत्तिय-संख-सिल-प्पवाल-रत्तरयणसंतसारसावएज्जेणं अईव अईव अभिवड्ढामि, तं किं णं अहं पुरा पोराणाणं, सुचिण्णाणं, जाव—कडाणं कम्माणं एगंतसो खयं उवेहमाणे विहरामि, तं जाव—ताव अहं हिरण्णेणं वड्ढामि, जाव—अतीव अतीव अभिवड्ढामि, जावं च णं मे मित्त-नाइ-नियग-संबंधि-परियणो आढाति, परियाणाइ, सक्कारेइ; सम्माणेइ, कल्लाणं, मंगलं, देवयं, विणएणं चेइयं पज्जुवासइ, तावता मे सेयं कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए जाव—जलंते, सयमेव दारुमयं पडिग्गहं करेत्ता, विउलं असणं, पाणं, खाइमं, साइमं उवक्खडावेत्ता, मित्त-णाइ-नियग-सयण-संबंधि-परियणं आमंतेत्ता, तं मित्त-णाइ-नियग-संबंधि-परियणं विउलेणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं, वत्थ-गंध-मल्ला-लंकारेणं य सक्कारेत्ता, सम्माणेत्ता तस्सेव मित्त-णाइ-नियग-संबंधि-परियणस्स पुरओ जेट्ठपुत्तं कुटुंबे ठावेत्ता, तं मित्त-णाइ-नियग-संबंधि-परियणं, जेट्ठपुत्तं च आपुच्छित्ता सयमेव दारुमयं पडिग्गहं गहाय

थएलो) गृहपति रहेतो हतो. ते तामली गृहपति धनाढ्य अने दीप्तिवाळो हतो, तथा यावत्—घणा माणसोथी पण ते गांज्यो जाय तेवो न हतो. हवे एक दिवसे ते मौर्यपुत्र तामली गृहपतिने रात्रीना आगळना अने पाछळना भागमां—मधराते—जागता जागता कुटुंबनी चिंता करता एवा प्रकारनो संकल्प उत्पन्न थयो के पूर्वे करेलां, जूनां, सारी रीते आचरेलां, सुपराक्रमयुक्त, शुभ अने कल्याणरूप मारा कर्मोनो कल्याणफळरूप प्रभाव हजु सुधी जागतो छे के जेथी मारे घरे हिरण्य वधे छे, सुवर्ण वधे छे, रोकड नाणुं वधे छे, धान्यो वधे छे, पुत्रो वधे छे, पशुओ वधे छे, अने पुष्कळ धन, कनक, रत्न, मणि, मोती, शंख, चंद्रकांत वगेरे पत्थर, प्रवाळां, तथा माणेकरूप सारवाळुं धन मारे घरे घणुं घणुं वधे छे. तो शुं हुं पूर्वे करेलां, सारी रीते आचरेलां, यावत्—जूनां कर्मोनो तद्दन नाश थाय ते जोइ रहुं—ते नाशनी उपेक्षा करतो रहुं, अर्थात् मने आटलुं सुख वगेरे छे एटले बस छे एम मानी भविष्यत्—भाविलाभ—तरफ उदासीन रहुं? (ए रीते उदासीन रहेवु ठीक नथी) पण हुं ज्यां सुधी हिरण्यथी वधु छुं अने यावत्—मारे घरे घणुं घणुं वधे छे, तथा ज्यां सुधी मारा मित्रो, मारी नात, मारा पित्राइओ, मारा मोसाळिआ के मारा सासरिआ अने मारो नोकरवर्ग मारो आदर करे छे, मने स्वामी तरीके जाणे छे, मारो सत्कार करे छे, मारु सन्मान करे छे अने मने कल्याणरूप, मंगळरूप अने देवरूप जाणी चैत्यनी पेठे विनयपूर्वक मारी सेवा करे छे त्यां सुधी मारे मारुं कल्याण करी लेवानी जरूर छे; अर्थात् आवती काले प्रकाशवाळी रात्री थया पछी—मळसकूं थया पछी—यावत्—सूर्य उग्या पछी मारे मारी पोतानी ज मेळे लाकडानुं पातरुं करी, पुष्कळ खाणुं, पीणुं,

---

राज्ञा प्रोक्तम्—कदा? कुणालः प्राह—संप्रति. ततः 'सम्प्रति' इत्येव तस्य नाम प्रतिष्ठितम्. राज्यं च तस्मै प्रदत्तम् इति."

त्यारे पृथिवीनाथे कह्युं—हे अंध!-(पुत्र कुणाल!), तुं राज्यने शुं करीश? तेणे कह्युं—हे देव! (बापु!) मारे राज्यने योग्य पुत्र थयो छे. राजाए पूछ्युं—(पुत्र कुणाल!) तने पुत्र क्यारे थयो? कुणाले संप्रति—हमणा—थयो छे एम कह्युं. एथी कुणालना पुत्रनुं नाम 'संप्रति' प्रसिद्ध थयुं. राजाए तेने पोतानुं राज्य आप्युं." आ गणनाने आधारे मौर्य वंशमा थएला राजाओनी गणना आवी छे.—

चंद्रगुप्त.
|
बिंदुसार.
|
अशोकश्री.
|
संप्रति.

(संप्रति ए अशोकश्री राजानो पौत्र हतो, तेना पुत्रो कुणाल वगेरे हता; तेमां कुणाल अंध होवाथी गादीए न आव्यो. पण कुणालने वचन आपवाथी अशोकश्रीनी गादीए बीजो पुत्र न आवता पौत्र आव्यो)—अनु०

१. मूलच्छाया—मौर्यपुत्रो गृहपतिरभवत्, आढ्यः, दीप्तः, यावत्—बहुजनैरपरिभूतश्चापि अभवत्, ततस्तस्य मौर्यपुत्रस्य ताम्रलिप्तस्य गृहपतेः अन्यदा कदाचित् पूर्वरात्राऽपररात्रकालसमये कुटुम्बजागरिकां जाग्रतः अयम् एतद्रूपः आध्यात्मिकः, यावत्—समुदपद्यत, अस्ति तावद् मम पुरा पुराणानां सुचीर्णानाम्, सुपराक्रान्तानाम्, शुभानाम्, कल्याणानाम्, कृतानां कर्मणां कल्याणफलवृत्तिविशेषः, येनाऽहं हिरण्येन वर्धयामि, सुवर्णेन वर्धयामि, धनेन वर्धयामि, धान्येन वर्धयामि, पुत्रैः वर्धयामि, पशुभिर्वर्धयामि, विपुल-धन-कनक-रत्न-मणि-मौक्तिक-शङ्ख-शिला-प्रवाल-रक्तरत्नसत्सारस्वापतेयेन अतीव अतीव अभिवर्धयामि, तत् किम् अहं पुरा पुराणानां सुचीर्णानाम्, यावत्—कृतानां कर्मणाम् एकान्तशः क्षयम् उपेक्षमाणो विहरामि, तद् यावत्—तावद् अहं हिरण्येन वर्धयामि, यावत्—अतीव अतीव अभिवर्धयामि, यावच्च मम मित्र-ज्ञाति-निजक-सम्बन्धि-परिजनाः आद्रियते, परिजानाति, सत्कारयति, सन्मानयति कल्याणं मङ्गलं दैवतं विनयेन चैत्यं पर्युपास्ते, तावद् मम श्रेयः कल्यं प्रादुष्प्रभातायां रजन्यां यावत्—ज्वलति, स्वयम् एव दारुमयं प्रतिग्रहं कृत्वा, विपुलम् अशनम्, पानम्, खादिमम्, स्वादिमम् उपस्कार्य, मित्र-ज्ञाति-निजक-स्वजन-संबन्धि-परिजनम् आमन्त्र्य, तं मित्र-ज्ञाति-निजक-संबन्धि-परिजनं विपुलेन अशन-पान-खादिम-स्वादिमेन, वस्त्र-गन्ध-माल्या-ऽलंकारेण च सत्कार्य, सन्मान्य तस्यैव मित्र-ज्ञाति-निजक-सबन्धि-परिजनस्य पुरतो ज्येष्ठपुत्रं च कुटुम्बे स्थापयित्वा, तं मित्र-ज्ञाति-निजक-सम्बन्धि-परिजनम्, ज्येष्ठपुत्रं च आपृच्छ्य स्वयमेव दारुमयं प्रतिग्रहं गृहीत्वा—अनु०

मुंडे[1] भवित्ता, पाणामाए पव्वज्जाए पव्वइत्तए, पव्वइए वि य णं समाणे इमं एयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हिस्सामिः—'कप्पइ मे जावज्जीवाए छट्ठंछट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उड्ढं बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय सूराभिमुहस्स आयावणभूमीए आयावेमाणस्स विहरित्तए, छट्ठस्स वि य णं पारणंसि आयावणभूमीओ पच्चोरुभित्ता सयमेव दारुमयं पडिग्गहयं गहाय तामलित्तीए नयरीए उच्च-नीअ-मज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए, अडित्ता सुद्धोदणं पडिगाहेत्ता, तं तिसत्तक्खुत्तो उदएणं पक्खालेत्ता तओ पच्छा आहारं आहरित्तए' त्ति कट्टु एवं संपेहेइ, संपेहित्ता, कल्लं पाउप्पभायाए जाव-जलंते, सयमेव दारुमयं पडिग्गहयं करेइ, करित्ता विउलं असण-पाण-खाइम-साइमं उवक्खडावेइ, विउलं असण-पाण-खाइम-साइमं उवक्खडावेत्ता, ततो पच्छा ण्हाए, कयवलिकम्मे, कयकोउय-मंगल-पायच्छित्ते, सुद्धपावेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिए, अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरे, भोयणवेलाए भोयणमडवंसि सुहासणवरगए, तए णं मित्त-णाइ-णियग-सयण-संबंधि-परिजणेणं सद्धिं तं विउलं असण-पाण-खाइम-साइमं आसाएमाणे, वीसाएमाणे, परिभाएमाणे, परिभुंजेमाणे विहरइ, जिमियभुत्तुत्तरागए वि य णं समाणे आयंते, चोक्खे, परमसुइब्भूए, तं मित्तं जाव-परियणं विउलेणं असण-पाण-खाइम-साइम-पुप्फ-वत्थ-गंध-मल्ला-ऽलंकारेण य सक्कारेइ, सम्माणेइ, तस्सेव मित्त-णाइ-जाव-परियणस्स पुरओ जेट्ठपुत्तं कुडुंबे ठावेइ, ठावेत्ता तं मित्त-नाइ-जाव-परियणस्स, जेट्ठं पुत्तं च आपुच्छइ, आपुच्छित्ता, मुंडे भवित्ता, पाणामाए पव्वज्जाए पव्वइए.

मेवा, मिठाइ अने मशाळा वगेरे तैयार करावी, मारा मित्र, नात, पित्राइ, मोसाळिआ के सासरिआ अने मारा नोकर चाकरने नोतरी, ते मित्र, नात, पित्राइ, मोसाळिआ के सासरिआ तथा नोकर चाकरने ते पुष्कळ खाणुं, पीणुं, मेवा, मिठाइ अने मशाळा वगेरेने जमाडीने, कपडां, अत्तर वगेरे सुगंधी वस्तु, माळाओ अने घरेणां वडे तेओनो सत्कार करीने, तेओनुं सन्मान करीने तथा ते ज मित्र, ज्ञाति, पित्राइ, मोसाळिआ के सासरिआ अने नोकर चाकरोनी समक्ष मारा मोटा पुत्रने कुटुंबमां स्थापीने—तेना उपर कुटुंबनो भार मूकीने—ते मित्र, नात, पित्राइ, मोसाळिआ के सासरिआ अने नोकर वर्गने पूछीने मारी पोतानी मेळे ज लाकडानुं पातरुं लइने, मुंड थइने, 'प्राणामा' नामनी दीक्षावडे दीक्षित थाउं. वळी हुं दीक्षित थयो के तुरत ज आ अभिग्रह धारण करीश के,—'हुं जीवुं त्यां सुधी निरंतर छट्ठ छट्ठ—बे बे उपवास—करीश, तथा सूर्यनी सामे उंचा हाथ राखी तडको सहन करतो रहीश—आतापना लइश, वळी छट्ठना पारणाने दिवसे ते आतापना लेवानी जग्याथी नीचे उतरी पोतानी मेळे ज लाकडानुं पात्र लइ ताम्रलिप्ती नगरीमां उंच, नीच अने मध्यम कुळोमांथी भिक्षा लेवानी विधिपूर्वक शुद्ध ओदन—डाळ, शाक वगेरे विनाना एकला चोखा—लावी तेने पाणीवडे एकवीस वार धोइ त्यार पछी तेने खाईश' (ए प्रमाणेनो अभिग्रह करवानो तेणे विचार राख्यो छे.) ए प्रमाणे विचारी काले मळसकुं थया पछी यावत्—सूर्य जळहळतो थया पछी पोतानी मेळे ज लाकडानुं पात्र करावीने, पुष्कळ खाणुं, पीणुं, मेवा, मिठाई अने मशाला वगेरेने तैयार करावीने, पछी स्नान करी, वलिकर्म करी, कौतुक, मंगळ अने प्रायश्चित्त करी, शुद्ध अने पहेरवा योग्य मांगलिक उत्तम वस्त्रोने सारी रीते पहेरी, वजन विनाना अने महामूल्य घरेणांओथी शरीरने शणगारी भोजननी वेळाए ते तामली गृहपति भोजनना मंडपमां आवी सारा आसन उपर सारी रीते बेठो. त्यार पछी मित्र, नात, पित्राइ, सासरिआ के मोसाळिआ अने नोकर चाकरोनी साथे (बेसी) ते पुष्कळ खाणुं, पीणुं, मेवा मिठाई अने मशाला वगेरेने चाखतो, वधारे स्वाद लेतो, परस्पर देतो-जमाडतो-अने जमतो ते तामली गृहपति विहरे छे—रहे छे. ते तामली गृहपति जम्यो अने जम्या पछी तुरत ज तेणे कोगळा कर्या, चोक्खो थयो अने ते परम शुद्ध बन्यो. पछी तेणे पोताना मित्र यावत्—नोकर चाकरने पुष्कळ वस्त्र, अत्तर वगेरे सुगंधी द्रव्य,

1. मूलच्छाया.—मुण्डो भूत्वा, प्राणामिक्या प्रव्रज्यया प्रव्रजितुम्, प्रव्रजितोऽपि च सन् इमम् एतद्रूपम् अभिग्रहम् अभिग्रहीष्यामि:—कल्पते मम यावज्जीवं षष्ठंषष्ठेन अनिक्षिप्तेन तपस्कर्मणा ऊर्ध्वं बाहू प्रगृह्य प्रगृह्य सूर्याभिमुखस्य आतापनभूमौ आतापयतो विहर्तुम्, षष्ठस्याऽपि च पारणे आतापनभूमेः प्रत्यवरुह्य स्वयमेव दारुमयं प्रतिग्रहकं गृहीत्वा ताम्रलिप्त्यां नगर्याम् उच्च-नीच-मध्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यया अटित्वा शुद्धौदनं प्रतिगृह्य, तं त्रिसप्तकृत्व: उदकेन प्रक्षाल्य ततः पश्चाद् आहारम् आहर्तुम् इति कृत्वा एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य कल्यं प्रादुष्प्रभातायां यावत्—ज्वलति, स्वयमेव दारुमयं प्रतिग्रहकं करोति, कृत्वा विपुलम् अशन-पान-खादिम-स्वादिमम् उपस्कारयति, विपुलम् अशन-पान-खादिम-स्वादिमम् उपस्कार्य, ततः पश्चात् स्नातः, कृतबलिकर्मा, कृतकौतुक-मङ्गल-प्रायश्चित्त, शुद्धप्रवेश्यानि मङ्गल्यानि वस्त्राणि प्रवरपरिहितः अल्पमहर्घाऽऽभरणाऽलंकृतशरीरो भोजनवेलायां भोजनमण्डपे सुखासनवरगतः, ततो मित्र-ज्ञाति-निजक-स्वजन-संबन्धि-परिजनेन सार्धं तं विपुलम् अशन-पान-खादिम-स्वादिमम् आस्वादयन्, विस्वादयन्, परिभोजयन्, परिभुञ्जानो विहरति; जिमित्वा भुक्तोत्तराऽऽगतोऽपि च सन् आचान्तः, चोक्षः, परमशुचिभूतस्तं मित्रम्, यावत्-परिजनं विपुलेन अशन-पान-खादिम-स्वादिम-पुष्प-वस्त्र-गन्ध-माल्या-ऽलंकारेण च सत्कारयति, सन्मानयति, तस्य एव मित्र-ज्ञातेः, यावत्-परिजनस्य पुरतो ज्येष्ठपुत्रं कुटुम्बे स्थापयति, स्थापयित्वा तं मित्र-ज्ञातिम्, यावत्-परिजनम्, ज्येष्ठं पुत्रं च आपृच्छति, आपृच्छ्य, मुण्डो भूत्वा प्राणामिक्या प्रव्रज्या प्रव्रजितः—अनु०

माळा अने घरेणांओथी सत्कारी तथा ते मित्र, नात यावत्—नोकर चाकरनी समक्ष पोताना मोटा पुत्रने कुटुंबमां स्थापी अने ते मित्र, नात यावत्—नोकर चाकरने तथा पोताना मोटा पुत्रने पूछी ते तामली गृहपति मुंड थइ 'प्राणामा' नामनी दीक्षावडे दीक्षित थयो.

पॅव्वइए वि य णं समाणे इमं एयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हइ:—'कप्पइ मे जावज्जीवाए छट्ठंछट्ठेणं, जाव—आहारित्तए त्ति कट्टु' इमं एयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हइ, अभिगिण्हित्ता जावज्जीवाए छट्ठंछट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उड्ढं बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय सूराभिमुहे आयावणभूमीए आयावेमाणे विहरइ, छट्ठस्स वि य णं पारणयंसि आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ, पच्चोरुहित्ता सयमेव दारुमयं पडिग्गहं गहाय तामलित्तीए नयरीए उच्च-नीअ-मज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडइ, सुद्धोयणं पडिग्गाहइ, तिसत्तक्खुत्तो उदएणं पक्खालेइ, तओ पच्छा आहारं आहरेइ.

हवे ते तामली गृहपतिए 'प्राणामा' नामनी दीक्षा लिधी अने साथे ज तेने आवो अभिग्रह कर्यो के:—'हुं ज्यां सुधी जीवुं त्यां सुधी छट्ठ छट्ठनुं तप करीश अने यावत्—पूर्वे प्रमाणेनो आहार करीश.' ए प्रमाणे अभिग्रह करी यावज्जीव निरंतर छट्ठ छट्ठना तपकर्मपूर्वक उंचे हाथ राखी सूर्यनी सामे उभा रही तडकाने सहता ते तामली तपस्वी विहरे छे. छट्ठना पारणाने दिवसे आतापनभूमिथी नीचे उतरी, पोतानी मेळे ज ते लाकडानुं पातरुं लइ, ताम्रलिप्ती नगरीमां उच्च, नीच अने वचलावर्गना कुळोमाथी भिक्षा लेवानी विधिपूर्वक भिक्षा माटे फरी ते, एकला चोखाने लइ आवे छे अने ते चोखाने एकवीस वार धोइ पछी तेनो आहार करे छे.

१७. प्र०—से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ पाणामा पव्वज्जा ?

१७. प्र०—हे भगवन् ! तामलिए लीधेली प्रव्रज्या 'प्राणामा' कहेवाय तेनुं शुं कारण ?

१७. उ०—गोयमा ! पाणामाए णं पव्वज्जाए पव्वइए समाणे जं जत्थ पासइ-इंदं वा, खंदं वा, रुद्दं वा, सिवं वा, वेसमणं वा, अज्जं वा, कोट्टकिरियं वा, रायं वा, जाव—सत्थवाहं वा, काकं वा, साणं वा, पाणं वा उच्चं पासइ उच्चं पणामं करेइ, नीयं पासइ नीअं पणामं करेइ, जं जहा पासइ, तं तहा पणामं करेइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ पाणामा पव्वज्जा.

१७. उ०—हे गौतम ! जेणे 'प्राणामा' प्रव्रज्या लीधी होय ते, जेने ज्यां जोवे तेने अर्थात् इंद्रने, स्कंदने, रुद्रने, शिवने, कुबेरने, आर्या—पार्वती-ने, महिषासुरने कुटती चंडिकाने, राजाने, यावत्—सार्थवाहने; कागडाने, कुतराने तथा चांडाळने प्रणाम करे छे—उंचाने जोइने उंची रीते प्रणाम करे छे, नीचाने जोइने नीची रीते प्रणाम करे छे—जेने जेवी रीते जूए छे तेने तेवी रीते प्रणाम करे छे. ते कारणथी ते प्रव्रज्यानुं नाम 'प्राणामा' प्रव्रज्या छे.

तए णं से तामली मोरियपुत्ते तेणं ओरालेणं, विपुलेणं, पयत्तेणं, पग्गहिएणं बालतवोकम्मेणं सुक्के, लुक्खे, जाव—धमणिसंतए जाए यावि होत्था, तए णं तस्स तामलिस्स बालतवस्सिस्स अन्नया कयाइं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि अणिच्चजागरियं जागरमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए, चिंतिए, जाव—समुप्पज्जित्था, एवं खलु अहं इमेणं ओरालेणं, विपुलेणं, जाव—उदग्गेणं, उदत्तेणं, उत्तमेणं, महाणुभागेणं तवोकम्मेणं सुक्के, लुक्खे, जाव—धमणिसंतए जाए, तं अत्थि जा मे उट्ठाणे, कम्मे, बले, वीरिये, पुरिसक्कारपरक्कमे

त्यार पछी ते मौर्यपुत्र तामली ते उदार, विपुल, प्रदत्त अने प्रगृहीत बालतपकर्मवडे सुकाइ गया, लुखा थया, यावत्—तेनी बधी नाडीओ बहार तरी आवी एवा ते दुबळा थया. त्यार पछी कोई एक दिवसे मधराते जागता जागता अनित्यता संबंधे विचार करता ते तामली बालतपस्विने आ ए प्रकारनो यावत्—विकल्प उत्पन्न थयो के:—हु आ उदार, विपुल, यावत्—उदग्र, उदात्त, उत्तम अने महाप्रभावशालि तपकर्मवडे सुकाइ गयो छुं, रुक्ष थयो छुं अने यावत्—मारी बधी नसो शरीर उपर देखाइ आवी छे.

---

१. मूलच्छाया —प्रव्रजितोऽपि च सन् इमम् एतद्रूपम् अभिग्रहम् अभिगृह्णातिः—'कल्पते मम यावज्जीवं षष्ठंषष्ठेन, यावत्—आहर्तुम् इति कृत्वा,' इमम् एतद्रूपम् अभिग्रहम् अभिगृह्णाति, अभिगृह्य यावज्जीवं षष्ठंषष्ठेन अनिक्षिप्तेन तपस्कर्मणा ऊर्ध्वं बाहू प्रगृह्य प्रगृह्य सूर्याभिमुख आतापनभूमौ आतापयन् विहरति, षष्ठस्याऽपि च पारणके आतापनभूमित· प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य स्वयम् एव दारुमयं प्रतिग्रहं गृहीत्वा ताम्रलिप्त्या नगर्या· उच्च-नीच-मध्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यया अटति, शुद्धौदनं प्रतिगृह्णाति, त्रिसप्तकृत्वः उदकेन प्रक्षालयति, तत· पश्चाद् आहारम् आहारयति. तत् केनाऽर्थेन भगवन् ! एवम् उच्यते प्राणामी प्रव्रज्या ? गौतम ! प्राणामिक्या प्रव्रज्यया प्रव्रजित· सन् यं यत्र पश्यति—इन्द्र वा, स्कन्दं वा, रुद्रं वा, शिवं वा, वैश्रमणं वा, आर्यां वा, कुट्टनक्रियां वा, राजानं वा, यावत्—सार्थवाहं वा; काकं वा, श्वानं वा, प्राणं वा उच्चं पश्यति उच्च प्रणाम करोति, नीचं पश्यति नीचं प्रणामं करोति, यं यथा पश्यति तं तथा प्रणामं करोति, तत् तेनाऽर्थेन गौतम ! एवम् उच्यते प्राणामी प्रव्रज्या. तत स तामलिर्मौर्यपुत्र· तेन उदारेण, विपुलेन, प्रयत्नेन प्रगृहीतेन बालतपस्कर्मणा शुष्क·, रूक्ष·, यावत्—धमनीसन्ततो जातश्चाऽपि अभवत्, ततस्तस्य ताम्रलिप्तस्य बालतपस्विन अन्यदा कदाचित् पूर्वरात्रा-ऽपररात्रकालसमये अनित्यजागरिकं जाग्रत· अयम् एतद्रूप· आध्यात्मिक ; चिन्तित·, यावत्—समुदपद्यत, एवं खलु अहम् अनेन उदारेण, विपुलेन, यावत्—उदग्रेण, उदात्तेन, उत्तमेन, महानुभागेन तपस्कर्मणा शुष्क·, रूक्षो यावत्—धमनीसन्ततो जात , तद् अस्ति यावद् मम उत्थानम्, कर्म, बलम्, वीर्यम्, पुरुषकारपराक्रम —अनु०

तावतां मे सेयं, कल्लं जाव–जलंते, तामलित्तीए नगरीए दिट्ठाभट्ठे य, पासंडत्थे य, गिहत्थे य, पुव्वसंगतिए य, पच्छासंगतिए य, परियायसंगतिए य आपुच्छित्ता तामलित्तीए नगरीए मज्झंमज्झेणं निग्गच्छित्ता पाउगं, कुंडियामादीयं उवगरणं, दारुमयं च पडिग्गहियं एगंते एडित्ता तामलित्तीनगरीए उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए णियत्तणियं मंडलं आलिहित्ता संलेहणा-जूसणाजूसिअस्स भत्त-पाणपडियाइक्खिअस्स, पाओवगयस्स कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्तए त्ति कट्टु एवं संपेहेइ, संपेहेत्ता कल्लं जाव–जलंते, जाव–आपुच्छइ, आपुच्छित्ता तामलित्तीए एगंते जाव–एडेइ, जाव–भत्त-पाणपडियाइक्खिए पाओवगमणं निवण्णे.

माटे ज्यां सुधी मने उत्थान छे, कर्म छे, बळ छे, वीर्य छे अने पुरुषकारपराक्रम छे त्यां सुधी मारुं श्रेय एमां छे के, हुं काले यावत्–ज्वलंत सूर्यनो उदय थया पछी ताम्रलिप्ती नगरीमां जइ में देखीने बोलावेला पुरुषोने, पाखंडस्थोने, गृहस्थोने, मारा आगळना ओळखिताओने, तपसी थया पछीना मारा जाणिताओने मारी जेटला दीक्षापर्यायवाळाओने पूछीने, ताम्रलिप्ती नगरीनी वचोवच नीकळीने, चाखडी, कुंडी वगेरे उपकरणोने अने लाकडाना पातराने एकांते मूकी ताम्रलिप्ती नगरीना उत्तरपूर्वना दिग्भागमां–ईशान खूणामां, निर्वर्तनिक मंडळने आळेखी संलेखनातपवडे आत्माने सेवी, खावा पीवानो त्याग करी, वृक्षनी पेठे स्थिर रही, काळनी अनवकांक्षा सिवाय विहरवुं ए उचित छे. एम विचारी काले यावत्–ज्वलंत सूर्यनो उदय थया पछी, यावत्–पूछे छे, तेओने पूछी ते तामली तपस्विए पोतानां उपकरणोने एकांते मूक्यां, यावत्–तेणे आहार पाणीनो त्याग कर्यो अने पादपोपगमन नामनुं अनशन कर्युं.

ते णं काले णं, ते णं समये णं बलिचंचा रायहाणी अणिंदा, अपुरोहिया या वि होत्था, तए णं ते बलिचंचारायहाणिवत्थव्वया बहवे असुरकुमारा देवा य, देवीओ य तामलिं बालतवस्सिं ओहिणा आभोएंति, अण्णमण्णं सद्दावेंति, अण्णमण्णं सद्दावेत्ता एवं वयासिः–एवं खलु देवाणुप्पिया ! बलिचंचा रायहाणी अणिंदा, अपुरोहिआ, अम्हे य णं देवाणुप्पिया ! इंदाधीणा, इंदाधिट्ठिया, इंदाधीणकज्जा, अयं च देवाणुप्पिया ! तामली बालतवस्सी तामलित्तीए नगरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसिभागे नियत्तणियमंडलं आलिहित्ता संलेहणाजूसणाजूसिए, भत्तपाणपडियाइक्खिए, पाओवगमणं णिवण्णे, तं सेयं खलु अम्हं देवाणुप्पिया! तामलिं बालतवस्सिं बलिचंचाए रायहाणीए ठिति पकरावेत्तए त्ति कट्टु अण्णमण्णस्स अंतिए एयमट्ठं पडिसुणेंति, बलिचंचारायहाणीए मज्झंमज्झेणं निग्गच्छइ, जेणेव रुयगिंदे उप्पायपव्वए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता वेउव्वियसमुग्घायेणं समोहण्णंति, जाव–उत्तरवेउव्वियाइं रूवाइं विकुव्वंति, ताए उक्किट्ठाए, तुरियाए, चवलाए, चंडाए, जइणाए, छेयाए, सीहाए, सिग्घाए, उद्धुयाए, दिव्वाए देवगईए तिरियं असंखेज्जाणं दीव-समुद्दाणं मज्झंमज्झेणं जेणेव जंबूदीवे दीवे, जेणेव भारहे वासे, जेणेव तामलित्ती नगरी,

ते काळे, ते समये बलिचंचा राजधानी इंद्र अने पुरोहित रहित हती. त्यारे ते बलिचंचा राजधानीमां वसनारा घणा असुरकुमार देवोए अने देवीओए ते तामली बालतपस्वीने अवधि वडे जोयो, जोया पछी तेओए एक बीजाने बोलावी आ प्रमाणे कह्युं के, हे देवानुप्रियो ! अत्यारे बलिचंचा राजधानी इंद्र अने पुरोहित विनानी छे. तथा हे देवानुप्रियो ! आपणे बधा इंद्रने तावे रहेनारा तथा अधिष्ठित छीए, आपणुं बधुं कार्य इंद्रने तावे छे अने हे देवानुप्रियो ! आ तामली बालतपस्वी ताम्रलिप्ती नगरीनी बहार ईशान खूणामां निर्वर्तनिक मंडळने आळेखी, संलेखनावडे आत्माने जोषी–सेवी, खावा पीवानो त्याग करी अने पादपोपगमन अनशनने धारण करीने रह्यो छे. तो आपणे ए श्रेयरूप छे के, हे देवानुप्रियो ! ते तामली बालतपस्विने बलिचंचा राजधानीमां इंद्र तरीके आववानो संकल्प कराववीए. एम करीने–(विचारीने) परस्पर एक बीजानी पासे ए वातने मनावीने ते बधा असुरकुमारो बलिचंचा राजधानीनी वचोवच नीकळी जे तरफ रुचकेंद्र उत्पातपर्वत छे ते तरफ आवे छे, आवी वैक्रियसमुद्घातवडे समवहणीने यावत्–उत्तरवैक्रिय रूपोने विकुर्वी उत्कृष्ट, त्वरित, चपळ, चंड, जयवती, निपुण, सिंह जेवी, शीघ्र, उद्धृत अने दिव्य देवगतिवडे तिरछा असंख्येय द्वीप समुद्रोनी वचोवच जे

---

१. मूलच्छाया:—तावद् मम श्रेयः, कल्यं यावत्–ज्वलति, ताम्रलिप्त्या नगर्याः दृष्टभाषितांश्च, पाखण्डस्थांश्च, गृहस्थांश्च, पूर्वसंगतिकांश्च, पश्चात्संगतिकांश्च, पर्यायसंगतिकांश्च आपृच्छ्य ताम्रलिप्त्या नगर्याः मध्यंमध्येन निर्गत्य पादुकाम्, कुण्डिकादिकम् उपकरणम्, दारुमयं च प्रतिग्रहकम् एकान्ते एडयित्वा ताम्रलिप्तीनगर्याः उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे निर्वर्तनिकं मण्डलम् आलिख्य संलेखना-जूषणाजूषितस्य भक्त-पानप्रत्याख्यातस्य, पादपोपगतस्य कालम् अनवकाङ्क्षतो विहर्तुम् इति कृत्वा एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य कल्यं यावत्–ज्वलति, यावत्–आपृच्छति, आपृच्छ्य ताम्रलिप्त्या. एकान्ते यावत्–एडयति, यावत्–भक्त-पानप्रत्याख्यातः पादपोपगमनं निपन्नः. तस्मिन् काले, तस्मिन् समये बलिचञ्चा राजधानी अनिन्द्रा, अपुरोहिता चाऽपि अभवत्, ततस्ते बलिचञ्चाराजधानीवास्तव्याः बहवोऽसुरकुमारा देवाश्च, देव्यश्च तामलिं बालतपस्विनम् अवधिना आभोगयन्ति, अन्योन्यं शब्दयन्ति, अन्योन्यं शब्दयित्वा एवम् अवादीत् —एवं खलु देवानुप्रियाः ! बलिचञ्चा राजधानी अनिन्द्रा, अपुरोहिता, वयं च देवानुप्रियाः ! इन्द्राधीना, इन्द्राधिष्ठिताः, इन्द्राधीनकार्याः, अयं च देवानुप्रिया ! तामलिः बालतपस्वी ताम्रलिप्त्या नगर्याः बहिः उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे निर्वर्तनिकमण्डलम् आलिख्य संलेखना-जूषणाजूषितः प्रत्याख्यातभक्तपानः, पादपोपगमनं निपन्नः, तद् श्रेयः खलु अस्माकं देवानुप्रियाः ! तामलिं बालतपस्विनं बलिचञ्चायां राजधान्यां स्थितिं प्रकारयितुम् इति कृत्वा अन्योन्यस्य अन्तिके इमम् अर्थं प्रतिशृण्वन्ति, बलिचञ्चाराजधान्याः मध्यंमध्येन निर्गच्छन्ति, येनैव रुचकेन्द्रः उत्पातपर्वतस्तेनैव उपागच्छन्ति, उपागम्य वैक्रियसमुद्घातेन समवघ्नन्ति, यावत्–उत्तरवैक्रियाणि रूपाणि विकुर्वन्ति, तया उत्कृष्टया, त्वरितया, चपलया, चण्डया, जयिन्या, छेकया, सिंह(तुल्य)या, शीघ्रया, उद्धतया, दिव्यया देवगत्या तिर्यग् असंख्येयानां द्वीप-समुद्राणां मध्यंमध्येन येनैव जम्बूद्वीपो द्वीपः, येनैव भारतं वर्षम्, येनैव ताम्रलिप्ती नगरी—अनु०

जेणेवं तामली मोरियपुत्ते तेणेव उवागच्छंति, तेणेव उवागच्छेत्ता तामलिस्स वालतवस्सिस्स उप्पिं, सपक्खि, सपडिदिसिं ठिचा दिव्वं देविड्ढिं, दिव्वं देवज्जुतिं, दिव्वं देवाणुभागं, दिव्वं वत्तीसविहं नट्टविहं उवदंसेति, तामलिं वालतवस्सिं तिक्खुत्तो आयाहिण-पयाहिणं करेंति, वंदंति, नमंसंति, एवं वयासीः—एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हे वलिचंचारायहाणीवत्थव्वया वहवे असुरकुमारा देवा य, देवीओ य देवाणुप्पिय वंदामो, नमंसामो, जाव—पज्जुवासामो; अम्हाणं देवाणुप्पिया ! वलिचंचा रायहाणी अणिंदा, अपुरोहिआ, अम्हे वि य णं देवाणुप्पिया ! इंदाहीणा, इंदाहिट्ठिआ, इंदाहीणकज्जा, तं तुब्भे णं देवाणुप्पिया ! वलिचंचारायहाणिं आढाह, परियाणह, सुमरह, अट्ठं वंधह, निदाणं पकरेह, ठितिपकप्पं पकरेह, तए णं तुब्भे कालमासे कालं किचा वलिचंचारायहाणीए उववज्जिस्सह, तए णं तुब्भे अम्हं इंदा भविस्सह, तए णं तुब्भे अम्हेहिं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरिस्सह, तए णं से तामली वालतवस्सी तेहिं वलिचंचारायहाणिवत्थव्वेहिं वहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं, देवीहिं य एवं वुत्ते समाणे एयमट्ठं नो आढाइ, नो परियाणेइ, तुसिणीए संचिट्ठइ, तए णं ते वलिचंचारायहाणिवत्थव्वया वहवे असुरकुमारा देवा य, देवीओ य तामलिं मोरियपुत्तं दोचं पि, तचं पि, तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेंति, जाव—अम्हं च णं देवाणुप्पिया ! वलिचंचारायहाणी अणिंदा, जाव—ठितिपकप्पं पकरेह, जाव—दोचं पि, तचं पि, एवं वुत्ते समाणे जाव—तुसिणीए संचिट्ठइ; तए णं से वलिचंचारायहाणिवत्थव्वया वहवे असुरकुमारा देवा य, देवीओ य तामलिणा वालतवस्सिणा अणाढाइज्जमाणा, अपरियाणिज्जमाणा, जामेव दिसिं पाउब्भूआ तामेव दिसिं पडिगया. ते ण काले णं, ते णं समये णं ईसाणे कप्पे अणिंदे, अपुरोहिये या वि होत्था, तए णं से तामिली वालतवस्सी वहुपडिपुण्णाइं सट्ठिं वाससहस्साइं परियागं पाउणित्ता, दोमासियाए संलेहणाए अत्ताणं जूसित्ता, सवीसं भत्तसयं अणसणाए छेदित्ता, कालमासे कालं किचा ईसाणे कप्पे, ईसाणवडिंसए विमाणे, उववायसभाए देवसयणिज्जंसि, देवदूसंतरिए अंगुलस्स असंखेज्जभागमेत्तीए ओगाहणाए ईसाणे देविंदविरहकालसमयंसि ईसाणे

तरफ जंवूद्वीप नामे द्वीप छे, जे तरफ भारत वर्ष छे, जे तरफ ताम्रलिप्ती नगरी छे अने जे तरफ मौर्यपुत्र तामली वालतपस्वी छे ते तरफ आव्या, आवी तामली वालतपस्विनी उपर, सपक्ष अने सप्रतिदिशे अर्थात् तामली वालतपस्विनी वरावर सामे उभा रही दिव्य देवऋद्धिने, दिव्य देवकांतिने, दिव्य देवप्रभावने अने वत्रीस जातिना दिव्य नाटकविधिने देखाडी, तामली वालतपस्विने त्रण वार प्रदक्षिणा करी, वांदी अने नमी ते असुरकुमार देवो आ प्रमाणे वोल्या केः—हे देवानुप्रिय ! अमे वलिचंचा राजधानीमां रहेनारा वणा असुरकुमार देवो अने घणी असुरकुमारदेवीओ आपने वांदीए छीए, नमीए छीए अने यावत्—आपनी पर्युपासना करीए छीए. हे देवानुप्रियो ! हाल अमारी वलिचंचा राजधानी इंद्र अने पुरोहित विनानी छे अने हे देवानुप्रिय ! अमे वधा इंद्रने तावे रहेनारा अधिष्ठितो छीए अने अमारुं कार्य पण इंद्रने तावे छे. तो हे देवानुप्रिय ! तमे वलिचंचा राजधानीनो आदर करो, तेनुं स्वामिपणुं स्वीकारो, तेने मनमां लावो, ते संवंधे निश्चय करो, निदान (नियाणुं) करो अने वलिचंचा राजधानीना स्वामी थवानो संकल्प करो. जो तमे अमे कह्युं तेम करशो तो अहींथी कालमासे काळ करी तमे वलिचचा राजधानीमां उत्पन्न थशो, त्यां उत्पन्न थया पछी तमे अमारा इंद्र थशो, तथा अमारी साथे दिव्य भोग्यभोगने भोगवता तमे आनंद अनुभवशो. ज्यारे ते वलिचंचा राजधानीमां रहेनारा वणा असुरकुमार देवो अने देवीओए ते तामली वालतपस्विने पूर्व प्रमाणे कह्युं अने ते वातने ते वालतपस्विए आदरी नहीं, स्वीकारी नहीं, पण तेणे चुपकी पकडी, त्यारे ते वलिचंचा राजधानीमां रहेनारा घणा असुरकुमार देवो अने देवीओए ते तामली मौर्यपुत्रने वीजी वार अने त्रीजी वार पण त्रण वार प्रदक्षिणा करीने पूर्वनी वात कही. अर्थात् हे देवानुप्रिय ! हाल अमारी वलिचंचा राजधानी इंद्र अने पुरोहित विनानी छे अने यावत्—तमे तेना स्वामी थवानुं स्वीकारो. ते असुरकुमारोए पूर्व प्रमाणे वे, त्रण वार यावत्—कह्युं तो पण ते तामली मौर्यपुत्रे कांइ पण जवाव न दीधो अने मौन धारण कर्युं. पछी छेवटे ज्यारे तामली वालतपस्विए ते वलिचंचा राजधानीमां रहेनारा वणा असुरकुमार देवोनो अने देवीओनो अनादर

---

१ मूलच्छाया —येनैव तामलिर्मौर्यपुत्रः तेनैव उपागच्छन्ति, तेनैव उपागत्य तामले॰ वालतपस्विन॰ उपरि, सपक्षम्, सप्रतिदिशिं स्थित्वा दिव्यां देवर्द्धिम्, दिव्यां देवद्युतिम्, दिव्यं देवानुभागम्, दिव्यं द्वात्रिंशद्विधं नाट्यविधम् उपदर्शयन्ति; तामलिं वालतपस्विनं त्रिकृत्व॰ आदक्षिणप्रदक्षिणां कुर्वन्ति, वन्दन्ते, नमस्यन्ति, एवम् अवादिषु —एवं खलु देवानुप्रिया॰ ! वयं वलिचञ्चाराजधानीवास्तव्या॰ वहवोऽसुरकुमारा॰ देवाश्च, देव्यश्च देवानुप्रियं वन्दामहे, नमस्याम॰, यावत्—पर्युपास्महे, अस्माकं देवानुप्रिया ! वलिचञ्चा राजधानी अनिन्द्रा, अपुरोहिता, वयम् अपि च देवानुप्रिया॰ ! इन्द्राऽधीना, इन्द्राधिष्ठिता, इन्द्राधीनकार्याः, तद् यूयं देवानुप्रिया ! वलिचञ्चाराजधानीम् आद्रियध्वम्, परिजानीत, स्मरत, अर्थं वध्नीत, निदानं प्रकुरुत, स्थितिप्रकल्पं प्रकुरुत, ततो यूयं कालमासे कालं कृत्वा वलिचञ्चाराजधान्याम् उत्पत्स्यथ, ततो यूयम् अस्माकम् इन्द्रा भविष्यथ, ततो यूयम् अस्माभिः सह दिव्यानि भोग्यभोगानि भुञ्जाना विहरिष्यथ, तत स तामलिः वालतपस्वी तै वलिचञ्चाराजधानीवास्तव्यैः वहुभिः असुरकुमारै देवै॰, देवीभिश्च एवम् उक्त॰ सन् इममर्थं नो आद्रियते, नो परिजानाति, तुष्णिक संतिष्ठते. ततस्ते वलिचञ्चाराजधानीवास्तव्या वहवोऽसुरकुमारा देवाश्च, देव्यश्च तामलिं मौर्यपुत्रं द्वितीयमपि, तृतीयमपि, त्रिकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणां कुर्वन्ति, यावत्—अस्माकं देवानुप्रिया॰ ! वलिचञ्चाराजधानी अनिन्द्रा, यावत्—स्थितिप्रकल्पं प्रकुरुत, यावत्—द्वितीयमपि, तृतीयमपि एवम् उक्त सन् यावत्—तुष्णिक संतिष्ठते, ततस्ते वलिचञ्चाराजधानीवास्तव्या वहवोऽसुरकुमारा देवाश्च, देव्यश्च तामलिना वालतपस्विना अनाद्रियमाणाः, अपरिज्ञायमाना, यामेव दिशं प्रादुर्भूता तामेव दिशिं प्रतिगताः. तस्मिन् काले, तस्मिन् समये ईशान॰ कल्पोऽनिन्द्र॰, अपुरोहितश्चाऽपि अभवत्, ततः स तामलि॰ वालतपस्वी वहुप्रतिपूर्णानि षष्टिवर्षसहस्राणि पर्यायकं पालयित्वा, द्विमासिक्या संलेखनया आत्मानं जूषित्वा, सविंशं भक्तशतम् अनशनेन छित्वा, कालमासे कालं कृत्वा ईशाने कल्पे, ईशानावतंसके विमाने, उपपातसभायां देवशयनीये देवदूष्याऽन्तरिते अङ्गुलस्य असङ्ख्येयभागमात्रायाम् अवगाहनायाम् ईशाने देवेन्द्रविरहकालसमये ईशान॰—अनु॰

देविंदत्ताए उववण्णे, तए णं से ईसाणे देविंदे, देवराया अहुणोववन्ने पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिभावं गच्छइ, तं जहाः—आहारपज्जत्तीए, जाव—भासा-मणपज्जत्तीए.

कर्यो, तेओनुं कथन मान्युं नहीं त्यारे ते देवो जे दिशामांथी प्रकट्या हता ते ज दिशामां पाछा चाल्या गया. ते काळे, ते समये ईशान कल्प इंद्र अने पुरोहित विनानो हतो. ते वखते तामली बालतपस्विए पूरेपूरां साठ हजार वर्ष सुधी साधु पर्यायने पाळीने, बे मास सुधीनी संलेखनावडे आत्माने सेवीने, एकसोने वीस टंक अनशन पाळीने काळमासे काळ करी ईशान कल्पमां, ईशानावतंसक विमानमां, उपपात सभामां, देवशय्यामां, देववस्त्रथी ढंकाएल अने आंगळनी असंख्येय भाग जेटली अवगाहनामां ईशान कल्पमां देवेंद्रनी गेरहाजरीमां ईशान देवेंद्र पणे जन्म धारण कर्यो. हवे ते ताजा उत्पन्न थएल देवेंद्र, देवराज ईशान पांच प्रकारनी पर्याप्तिवडे पर्याप्तिपणाने पामे छे. अर्थात् आहारपर्याप्तिवडे अने यावत्—भाषमनःपर्याप्तिवडे ते देवेंद्र, देवराज ईशान पर्याप्तपणाने पामे छे.

तए णं ते बलिचंचारायहाणिवत्थव्वया बहवे असुरकुमारा देवा य, देवीओ य तामलिं बालतवस्सिं कालगतं जाणित्ता, ईसाणे य कप्पे देविंदत्ताए उववण्णं पासित्ता महया आसुरुत्ता, कुविया, चंडिक्किया, मिसिमिसेमाणा बलिचंचारायहाणीए मज्झंमज्झेणं निग्गच्छंति, ताए उक्किट्ठाए, जाव—जेणेव भारहे वासे, जेणेव तामलित्ती(ए) (नयरीए), जेणेव तामलिस्स बालतवस्सिस्स सरीरए तेणेव उवागच्छंति, वामे पाए सुंबेण बधइ, तिक्खुत्तो मुहे उट्ठुहंति, तामलित्तीए नगरीए सिंघाडग-तिग-चउक्क-चच्चर-चउम्मुहमहापहेसु आकड्ढ-विकड्ढिं करेमाणा, महया महया सद्देणं उग्घोसेमाणा उग्घोसेमाणा एवं वयासिः—के स णं भो ! से तामली बालतवस्सी सयंगहियलिंगे, पाणामाए पव्वज्जाए पव्वइए ? के स णं से ईसाणे कप्पे ईसाणे देविंदे, देवराया ति कट्टु तामलिस्स बालतवस्सिस्स सरीरयं हीलंति, निंदंति, खिंसंति, गरिहंति, अवमन्नंति, तज्जंति, तालेंति, परिवहेंति, पव्वहेंति, आकड्ढ-विकड्ढिं करेंति, हीलेत्ता जाव—आकड्ढ–विकड्ढिं करेत्ता एगंते एडंति, जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया. तए णं ते ईसाणकप्पवासी बहवे वेमाणिया देवा य, देवीओ य बलिचंचारायहाणिवत्थव्वएहिं बहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं, देवीहिं य तामलिस्स बालतवस्सिस्स सरीरयं हीलिज्जमाणं, निंदिज्जमाणं जाव—आकड्ढ-विकड्ढिं कीरमाणं पासंति, पासित्ता आसुरुत्ता, जाव—मिसिमिसेमाणा जेणेव ईसाणे देविंदे, देवराया तेणेव उवागच्छंति, करयलपरिग्गहियं दस-

हवे, बलिचंचा राजधानीमां रहेनारा घणा असुरकुमार देवो अने देवीओए एम जाण्युं के, तामली बालतपस्वी काळधर्मने पाम्यो, अने ते, ईशान कल्पमां देवेंद्रपणे उत्पन्न थयो. तेथी तेओए घणो क्रोध कर्यो, कोप कर्यो, भयंकर आकार धारण कर्यो अने तेओ बहु गुस्से भराणा. पछी तेओ बधा बलिचंचा राजधानीनी वच्चोवच नीकळ्या अने ते यावत्—उत्कृष्ट गतिवडे जे तरफ भारत वर्ष छे, जे तरफ ताम्रलिप्ती नगरी छे अने जे तरफ तामली बालतपस्विनुं शरीर छे ते तरफ आवीने ते देवो ते तामली मौर्यपुत्रना मुडदाने डाबे पगे दोरडी बांधी, पछी तेना मोढामां त्रण वार थुंक्या. अने ताम्रलिप्ती नगरीमां सिंगोडाना घाटवाळा मार्गमां, त्रण शेरी भेगी थाय तेवा मार्गमां—त्रिकमां, चोकमां, चतुर्मुख-मार्गमां, मार्गमां अने महामार्गमां, अर्थात् ताम्रलिप्ती नगरीना बधी जातिना मार्गो उपर ते मुडदाने टसडता ढसडता अने मोटा अवाजे उद्घोषणा करता ते देवो आ प्रमाणे बोल्या केः—हे !, पोतानी मेळे तपस्विनो वेष पहेरनार अने 'प्राणामा' नामनी दीक्षाथी दीक्षित थनार ते तामली बालतपस्वी कोण ? तथा ईशान कल्पमां थएल देवेंद्र, देवराज ईशान कोण ? एम करीने तामली बालतपस्विना शरीरनी हीलना करे छे, निंदा करे छे, खिंसा करे छे, गर्हा करे छे, अपमान करे छे, तर्जना करे छे, मार मारे छे, कदर्थना करे छे, तेने हेरान करे छे अने आडुं अवळुं जेम फावे तेम ढसडे छे तथा तेम करीने तेना शरीरने एकाते

---

१. मूलच्छायाः—देवेन्द्रतया उपपन्नः, ततः स ईशानो देवेन्द्र, देवराजोऽधुनोपपन्न पञ्चविधया पर्याप्त्या पर्याप्तिभावं गच्छति, तद्यथाः—आहारपर्याप्त्या, यावत्–भाषा-मन पर्याप्त्या तनस्ते बलिचञ्चाराजधानीवास्तव्या बहवोऽसुरकुमाराः देवाश्च, देव्यश्च तामलिं बालतपस्विनं कालगतं ज्ञात्वा, ईशाने च कल्पे देवेन्द्रतया उपपन्नं दृष्ट्वा महता आसुरुप्ताः, कुपिताः, चण्डकिताः, मिसमिसयन्तो बलिचञ्चाराजधान्याः मध्यंमध्येन निर्गच्छन्ति, तया उत्कृष्टया, यावत्–यत्रैव भारतं वर्षम्, यत्रैव ताम्रलिप्ती नगरी, यत्रैव तामले. बालतपस्विन. शरीरकं तत्रैव उपागच्छन्ति, वामं पादं शुल्बेन बध्नन्ति, त्रिकृत्वो मुखे अवष्ठीव्यन्ति, ताम्रलिप्ताया नगर्याः शृङ्गाटक-त्रिक-चतुष्क-चत्वर-चतुर्मुखमहापथेषु आकर्षविकर्षिकां कुर्वन्त., महता महता शब्देन उद्घोषयन्तः उद्घोषयन्तः एवम् अवादिषु—क एष भोः ! स तामलिः बालतपस्वी स्वयंगृहीतलिङ्ग., प्राणामिक्या प्रव्रज्यया प्रव्रजित., कः एष स ईशाने कल्पे ईशानो देवेन्द्रः, देवराज इति कृत्वा तामले. बालतपस्विनः शरीरकं हीलयन्ति, निन्दन्ति, खिंसन्ति, गर्हन्ते, अवमन्यन्ते, तर्जयन्ति, ताडयन्ति, परिव्यथन्ते, प्रव्यथन्ते, आकर्षविकर्षिकां कुर्वन्ति, हीलयित्वा यावत्–आकर्षविकर्षिकां कृत्वा एकान्ते एडयन्ति, याम् एव दिशं प्रादुर्भूताः तामेव दिशं प्रतिगताः. ततस्ते ईशानकल्पवासिनो बहवो वैमानिका देवाश्च, देव्यश्च बलिचञ्चाराजधानीवास्तव्यैः असुरकुमारैः देवैः, देवीभिश्च तामले. बालतपस्विन. शरीरकं हील्यमानम्, निन्द्यमानं यावत्–आकर्षविकर्षिकं क्रियमाणं पश्यन्ति, दृष्ट्वा आसुरुप्ता., यावत्–मिसमिसयन्तो यत्रैव ईशानो देवेन्द्रो देवराजस्तत्रैव उपागच्छन्ति, करतलपरिगृहीतं दशनखम्.—अनु०

नहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं, विजएणं वद्धावेंति, एवं वयासीः—एवं खलु देवाणुप्पिया! वलिचंचारायहाणिवत्थव्वया वहवे असुरकुमारा देवा य, देवीओ य देवाणुप्पिये कालगए जाणित्ता ईसाणे कप्पे इंदत्ताए उववन्ने पासेत्ता आसुरुत्ता, जाव—एगंते एडेंति, जामेव दिसिं पाउब्भूआ तामेव दिसिं पडिगया; तए णं से ईसाणे देविंदे, देवराया तेसिं ईसाणकप्पवासीणं वहूणं वेमाणियाणं देवाण य, देवीण य अंतिए एयमट्ठं सोचा, निसम्म आसुरुत्ते, जाव—मिसिमिसेमाणे तत्थेव सयणिज्जवरगये तिवलियं भिउडिं निडाले साहट्टु वलिचंचारायहाणिं अहे, सपक्खिं, सपडिदिसिं समभिलोएइ, तए णं सा वलिचंचा रायहाणी ईसाणेणं देविंदेणं देवरण्णा अहे, सपक्खिं, सपडिदिसिं समभिलोइआ समाणी तेणं दिव्वप्पभावेणं इंगालब्भूआ, मुम्मुरब्भूआ, छारियब्भूआ, तत्तकवेल्लकब्भूआ, तत्ता समजोइब्भूआ जाया या वि होत्था; तए णं ते वलिचंचारायहाणिवत्थव्वया वहवे असुरकुमारा देवा य, देवीओ य तं वलिचंचारायहाणिं इंगालब्भूयं, जाव—समजोइब्भूअं पासंति, पासित्ता भीआ, उत्तत्था, सुसिआ, उव्विग्गा, संजायभया, सव्वओ समंता आधावेंति, परिधावेंति, अन्नमन्नस्स कायं समतुरंगेमाणा चिट्ठंति, तए णं ते वलिचंचारायहाणिवत्थव्वया वहवे असुरकुमारा देवा य, देवीओ य ईसाणं देविंदं, देवरायं परिकुविियं जाणित्ता, ईसाणस्स देविंदस्स, देवरण्णो तं दिव्वं देविड्ढिं, दिव्वं देवज्जुइं, दिव्वं देवाणुभागं, दिव्वं तेयलेस्सं असहमाणा सव्वे सपक्खिं सपडिदिसं ठिच्चा करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं, विजएणं वद्धाविंति, एवं वयासीः—अहो! णं देवाणुप्पिएहिं दिव्वा देविड्ढी, जाव—अभिसमण्णागया, तं दिव्वा णं देवाणुप्पियाणं दिव्वा देविड्ढी, जाव—लद्धा, पत्ता, अभिसमण्णागया, तं सामेमो देवाणुप्पिया!, खमंतु देवाणुप्पिया!, खमंतुमरिहंतु णं देवाणुप्पिया!, णाइं भुज्जो भुज्जो एवं करणयाए णं ति कट्टु एयमट्ठं सम्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो खामेंति, तए णं से ईसाणे देविंदे, देवराया तेहिं वलिचंचारायहाणिवत्थव्वेहिं वहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं, देवीहि य एयमट्ठं सम्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो खामिए समाणे तं दिव्वं देविड्ढिं, जाव—तेयलेस्सं पडिसाहरइ,

नाखी जे दिशामांथी ते देवो प्रकट्या हता ते ज दिशामां पाछा ते देवो चाल्या गया. हवे ते ईशान कल्पमां रहेनारा घणा वैमानिक देवो अने देवीओए आ प्रमाणे जोयुं के, वलिचंचा राजधानीमां रहेनारा घणा असुरकुमार देवो अने देवीओ वालतपस्वी तामलिना शरीरने हीले छे, निंदे छे, खिंसे छे अने यावत्—तेना शरीरने आडुं अवळुं जेम फावे तेम ढसडे छे. त्यारे ते वैमानिक देवो पूर्व प्रमाणे जोवाथी अतिशय गुस्से भराणा अने यावत्—क्रोधथी मिसमीसाट करता ते (वैमानिक) देवोए देवेंद्र, देवराज ईशाननी पासे जइने बन्ने हाथ जोडवापूर्वक दशे नखने भेगा करी—शिरसावर्त करी—माथे अंजलि करी ते इंद्रने जय अने विजयथी वधाव्यो. पछी तेओ आ प्रमाणे बोल्या केः—हे देवानुप्रिय!, वलिचंचा राजधानीमा रहेनारा घणा असुरकुमार देवो अने देवीओ, आप देवानुप्रियने काळने प्राप्त थएला जाणी, तथा ईशान कल्पमां इंद्रपणे उत्पन्न थएला जोइ ते असुरकुमारो घणा गुस्से भराणा अने यावत्—तेओए आपना मृतक शरीरने ढसडीने एकांतमां मूक्युं. पछी तेओ ज्यांथी आव्या हता, पाछा त्यां चाल्या गया. ज्यारे देवेंद्र, देवराज ईशाने ते ईशानकल्पमां रहेनारा बहु वैमानिक देवो अने देवीओ द्वारा ए वातने सांभळी अने अवधारी, त्यारे तेने घणो गुस्सो थयो अने यावत्—क्रोधथी मिसमिसाट करतो, त्यां ज देवशय्यामां सारी रीते रहेला ते ईशान इंद्रे कपाळमां त्रण आड पडे तेम भवां चडावी, ते वलिचंचा राजधानीनी बरावर सामे—नीचे—सपक्षे अने सप्रतिदिशे जोयुं. जे समये देवेंद्र, देवराज ईशाने पूर्व प्रमाणे वलिचंचा राजधानीनी बरावर सामे—नीचे—सपक्षे अने सप्रतिदिशे जोयुं ते ज समये ते दिव्य प्रभाववडे वलिचंचा राजधानी अंगारा जेवी थइ गई, आगना कणिया जेवी थइ गई, राख जेवी थइ गई, तपेली वेळुना कणिया जेवी थइ गई अने खूब तपेली छाय जेवी थइ गई. हवे ज्यारे ते वलिचंचा राजधानीमां रहेनारा घणा असुरकुमार देवो अने देवीओए ते वलिचंचा राजधानीने अंगारा जेवी थएली अने यावत्—खूब तपेली छाय जेवी थएली जोइ, तेवी जोइने असुरकुमारो भय पाम्या, त्रास पाम्या, सुकाइ गया उद्वेगवाळा थया अने भयथी व्यापी गया

१. मूलच्छायाः—शीर्षावर्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा जयेन, विजयेन वर्धापयन्ति, एवम् अवादिषु—एवं खलु देवानुप्रिया! वलिचञ्चाराजधानीवास्तव्याः वहवोऽसुरकुमाराः देवाश्च, देव्यश्च देवानुप्रियं कालकृतं ज्ञात्वा ईशाने कल्पे इन्द्रतया उत्पन्नं दृष्ट्वा आसुरुप्ताः, यावत्—एकान्ते एडयन्ति, यामेव दिशं प्रादुर्भूतास्तामृ एव दिशं प्रतिगताः; ततः स ईशानो देवेन्द्रः, देवराजस्तेषाम् ईशानकल्पवासिनां वहूनां वैमानिकानां देवानां च, देवीनां च अन्तिके इमम् अर्थं श्रुत्वा, निशम्य आसुरुप्तः, यावत्—मिसमिसयन् तत्रैव शयनीयवरगतस्त्रिवलिकां भृकुटीं ललाटे संहृत्य वलिचञ्चाराजधानीम् अधः, सपक्षम्, सप्रतिदिशं समभिलोकयति ततः सा वलिचञ्चा राजधानी ईशानेन देवेन्द्रेण, देवराजेन अधः, सपक्षम्, सप्रतिदिशं समभिलोकिता सती तेन दिव्यप्रभावेण अङ्गारभूता, मुम्मुरभूता, भस्मीभूता, तप्तकटाहकभूता, तप्ता समज्योतिर्भूता जाता चाऽपि अभवत्, ततस्ते वलिचञ्चाराजधानीवास्तव्या वहवोऽसुरकुमाराः देवाश्च, देव्यश्च तां वलिचञ्चाराजधानीम् अङ्गारभूताम्, यावत्—समज्योतिर्भूतां पश्यन्ति, दृष्ट्वा भीताः, उत्त्रस्ताः, शुष्काः, उद्विग्नाः, संजातभयाः, सर्वतः समन्ततः आधावन्ति, परिधावन्ति, अन्योन्यस्य कायं समाश्लिष्यन्तस्तिष्ठन्ति, ततस्ते वलिचञ्चाराजधानीवास्तव्याः वहवः असुरकुमाराः देवाश्च, देव्यश्च ईशानं देवेन्द्रं देवराजं परिकुपितं ज्ञात्वा, ईशानस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य तां दिव्यां देवर्द्धिम्, दिव्यां देवद्युतिम्, दिव्यं देवानुभागम्, दिव्यां तेजोलेश्याम् असहमानाः सर्वे सपक्षम्, सप्रतिदिशं स्थित्वा करतलपरिगृहीतं दशनखं शीर्षावर्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा जयेन, विजयेन वर्धापयन्ति, एवम् अवादिषुः—अहो! देवानुप्रियैः दिव्या देवर्द्धिः, यावत्—अभिसमन्वागता, सा दिव्या देवानुप्रियाणां दिव्या देवर्द्धिः, यावत्—लब्धा, प्राप्ता, अभिसमन्वागता, तत् क्षमयामो देवानुप्रियाः!, क्षमन्तां देवानुप्रियाः!, क्षमितुम् अर्हन्तु देवानुप्रियाः!, नैव भूयो भूयः एवं करणतया इति कृत्वा इमम् अर्थं सम्यग् विनयेन भूयो भूयः क्षमयन्ति, ततः स ईशानो देवेन्द्रः, देवराजः तैः वलिचञ्चाराजधानीवास्तव्यैः वहुभिः असुरकुमारैः देवैः, देवीभिश्च एतम् अर्थं सम्यग् विनयेन भूयो भूयः क्षमितः सन् तां दिव्यां देवर्द्धिम्, यावत्—तेजोलेश्यां प्रतिसंहरति.—अनु०

तप्पभिइं च णं गोयमा ! ते बलिचंचारायहाणिवत्थव्वा बहवे असुरकुमारा देवा य, देवीओ य ईसाणं देविंदं, देवरायं आढंति, जाव–पज्जुवासंति, ईसाणस्स देविंदस्स, देवरण्णो आणा–उववाय-वयण–निद्देसे चिट्ठंति. एवं खलु गोयमा ! ईसाणेणं देविंदेणं, देवरण्णा सा दिव्वा देविड्ढी जाव–अभिसमण्णागया.

तथा तेओ बधा चारे बाजु दोडवा लाग्या, भागवा लाग्या, अने एक बीजाना खोळामां भरावा लाग्या. ज्यारे ते बलिचंचा राजधानीमां रहेनारा असुरकुमार देवो अने देवीओए 'देवेंद्र, देवराज ईशान कोप्यो छे' एम जाण्युं त्यारे तेओ–(ते बधा असुरकुमारो) देवेंद्र, देवराज ईशाननी ते दिव्य देवऋद्धि, दिव्य देवकांति, दिव्य देव-प्रभाव अने दिव्य तेजोलेश्याने नहीं सहता, बराबर देवेंद्र, देवराज ईशाननी सामे, उपर, सपक्षे अने सप्रतिदिशे बेसी, दसे नख भेगा थाय तेम बन्ने हाथ जोडवापूर्वक शिरसावर्तयुक्त माथे अंजलि करी ते ईशान इंद्रने जय अने विजयवडे वधामणी आपी आ प्रमाणे बोल्या केः—अहो ! आप देवानुप्रिये दिव्य देवऋद्धि यावत्–लब्ध करेली, अने आप देवानुप्रिये लब्ध करेली; प्राप्त करेली अने सामे आणेली एवी दिव्य देवऋद्धि अमे जोई. हे देवानुप्रिय ! अमे आपनी पासे क्षमा मागीए छीए, हे देवानुप्रिय ! आप अमने क्षमा आपो, हे देवानुप्रिय ! तमे क्षमा करवाने योग्य छो; वारंवार–फरी वार–अमे ए प्रमाणे नहीं करीए, एम करी ए अपराध बदल तेनी पासे विनयपूर्वक सारी रीते क्षमा मागे छे. हवे ज्यारे ते बलिचंचा राजधानीमां रहेनारा घणा असुरकुमार देवो अने देवीओए पोताना अपराध बदल ते देवेंद्र, देवराज ईशाननी पासे विनय-पूर्वक सारी रीते वारंवार क्षमा मागी त्यारे ते ईशान इंद्रे ते दिव्य देवऋद्धिने अने यावत्–मूकेली तेजोलेश्याने पाछी खेंची लीधी. अने हे गौतम ! त्यारथी ज मांडीने ते बलिचंचा राजधानीमां रहे-नारा अनेक असुरकुमार देवो अने देवीओ ते देवेंद्र, देवराज ईशा-ननो आदर करे छे, यावत्–तेनी सेवा करे छे, तथा त्यारथी ए देवेंद्र, देवराज ईशाननी आज्ञामां, सेवामां, आदेशमां अने निर्दे-शमां ते असुरकुमार देवो तथा देवीओ रहे छे. हे गौतम ! देवेंद्र, देवराज ईशाने ते दिव्य देवऋद्धि यावत्–ए प्रमाणे मेळवी.

१८. प्र०—ईसाणस्स भंते ! देविंदस्स, देवरण्णो केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता ?

१८. प्र०—हे भगवन् ! देवेंद्र, देवराज ईशाननी स्थिति केटला काळ सुधी कही छे ?

१८. उ०—गोयमा ! सातिरेगाइं दो सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता.

१८. उ०—हे गौतम ! तेनी स्थिति बे सागरोपम करतां कांइक अधिक कही छे.

१९. प्र०—ईसाणे णं भंते ! देविंदे, देवराया ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं, जाव–कहिं गच्छिहिति, कहिं उववज्जिहिति ?

१९. प्र०—हे भगवन् ! देवेंद्र, देवराज ईशान पोताना आयु-ष्यनो क्षय–पोतानी आवरदा पूरी–थया पछी ते देवलोकथी च्यवीने क्यां जशे अने क्यां उत्पन्न थशे ?

१९. उ०—गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिति, जाव–अंतं काहिइ.

१९. उ०—हे गौतम ! ते, महाविदेह क्षेत्रमां जइने सिद्ध थशे अने यावत्–पोताना समस्त दुःखोनो अंत करशे.

---

१. मूलच्छायाः—तत्प्रभृति च गौतम ! ते बलिचञ्चाराजधानीवास्तव्या बहवोऽसुरकुमाराः देवाश्च, देव्यश्च ईशानं देवेन्द्रम् देवराजम् आद्रियन्ते, यावत्–पर्युपासते, ईशानस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य आज्ञा–उपपात–वचननिर्देशे तिष्ठन्ति, एवं खलु गौतम ! ईशानेन देवेन्द्रेण, देवराजेन सा दिव्या देवर्द्धिः यावत्–अभिसमन्वागता. ईशानस्य भगवन् ! देवेन्द्रस्य, देवराजस्य कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! सातिरेके द्वे सागरोपमे स्थितिः प्रज्ञप्ता. ईशानो भगवन् ! देवेन्द्रः, देवराजस्तस्माद् देवलोकाद् आयुःक्षयेण, यावत्–क्व गमिष्यति इति, क्व उत्पत्स्यते इति ? गौतम ! महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति इति, यावत्–अन्तं करिष्यतिः—अनु०

२०. प्र०—सक्कस्स णं भंते ! देविंदस्स, देवरण्णो विमाणेहिंतो ईसाणस्स देविंदस्स, देवरण्णो विमाणा ईसिं उच्चयरा चेव, ईसिं उन्नयतरा चेव; ईसाणस्स वा देविंदस्स, देवरण्णो विमाणेहिंतो सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो विमाणा ईसिं णीययरा चेव, ईसिं निण्णयरा चेव ?

२०. प्र०—हे भगवन् ! शुं देवेंद्र, देवराज शक्रनां विमानो करतां देवेंद्र, देवराज ईशानना विमानो जराक उंचां छे, जराक उन्नत छे ? अने देवेंद्र, देवराज ईशाननां विमानो करतां देवेंद्र, देवराज शक्रनां विमानो जराक नीचां छे, जराक निम्न छे ?

२०. उ०—हंता, गोयमा ! सक्कस्स तं चेव सव्वं नेयव्वं.

२०. उ०—हे गौतम ! हा, ते ज प्रमाणे छे—अहीं उपरना सूत्रनो पाठ उत्तररूपे समजवो.

२१. प्र०—से केणट्ठेणं ?

२१. प्र०—हे भगवन् ! तेम कहेवानुं शुं कारण ?

२१. उ०—गोयमा ! से जहा नाम ए करयले सिया-देसे उच्चे, देसे उन्नए, देसे णीए, देसे निण्णे ; से तेणट्ठेणं गोयमा ! सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो जाव-ईसिं निण्णयरा चेव.

२१. उ०—हे गौतम ! जेम कोइ एक हाथनुं तळियुं—हथेळी—एक भागमां उंचुं होय, एक भागमां उन्नत होय तथा एक भागमां नीचुं होय अने एक भागमां निम्न होय ते ज रीते विमानो संबंधे पण समजवुं अने ए ज कारणथी पूर्व प्रमाणे कह्युं छे.

२२. प्र०—पभू णं भंते ! सक्के देविंदे, देवराया ईसाणस्स देविंदस्स, देवरण्णो अंतिअं पाउब्भवित्तए ?

२२. प्र०—हे भगवन् ! देवेंद्र, देवराज शक्र देवेंद्र, देवराज ईशाननी पासे प्रकट थवाने—पासे आववाने—समर्थ छे ?

२२. उ०—हन्ता, पभू.

२२. उ०—हे गौतम ! हा.

२३. प्र०—से णं भंते ! किं आढायमाणे पभू, अणाढायमाणे पभू ?

२३. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे ते, तेनी पासे आवे त्यारे तेनो आदर करतो आवे के अनादर करतो आवे ?

२३. उ०—गोयमा ! आढायमाणे पभू, नो अणाढायमाणे पभू.

२३. उ०—हे गौतम ! ज्यारे ते (शक्र), ईशाननी पासे आवे त्यारे तेनो आदर करतो आवे पण अनादर करतो न आवे.

२४. प्र०—पभू णं भंते ! ईसाणे देविंदे, देवराया सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो अंतिअं पाउब्भवित्तए ?

२४. प्र०—हे भगवन् ! देवेंद्र, देवराज ईशान देवेंद्र, देवराज शक्रनी पासे आववाने समर्थ छे ?

२४. उ०—हन्ता, पभू.

२४. उ०—हे गौतम ! हा.

२५. प्र०—से णं भंते ! किं आढायमाणे पभू, अणाढायमाणे पभू ?

२५. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे ते-(ईशानेंद्र), तेनी पासे आवे त्यारे ते (शक्रेंद्र) नो आदर करतो आवे के अनादर करतो आवे ?

२५. उ०—गोयमा ! आढायमाणे वि पभू, अणाढायमाणे वि पभू.

२५. उ०—हे गौतम ! ज्यारे ते-(ईशानेंद्र), शक्रेंद्रनी पासे आवे त्यारे ते, तेनो आदर करतो आवे अने अनादर करतो पण आवे.

२६. प्र०—पभू ण भंते ! सक्के देविंदे, देवराया ईसाणं देविंदं, देवराय पपक्खिं, सपडिदिसिं समभिलोइत्तए ?

२६. प्र०—हे भगवन् ! देवेंद्र, देवराज शक्र देवेंद्र, देवराज ईशाननी सपक्षे (चारे बाजुए) सप्रतिदिशे (बधी तरफ) जोवाने समर्थ छे ?

२६. उ०—जहा पादुब्भवणा, तहा दो वि आलावगा नेयव्वा.

२६. उ०—हे गौतम ! जेम पासे आववा संबंधे बे आलापक कह्या, तेम जोवा संबंधे पण बे आलापक कहेवा.

२७. प्र०—पभू ण भंते ! सक्के देविंदे, देवराया ईसाणेणं देविंदेणं, देवरण्णा सद्धिं आलावं वा, संलावं वा करेत्तए ?

२७. प्र०—हे भगवन् ! देवेंद्र, देवराज शक्र, देवेंद्र, देवराज ईशाननी साथे आलाप संलाप—वातचित—करवा माटे समर्थ छे ?

---

१. मूलच्छाया.—शक्रस्य भगवन् ! देवेन्द्रस्य, देवराजस्य विमानेभ्य ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य विमानानि ईषद् उच्चतराणि एव, ईषद् उन्नततराणि एव, ईशानस्य वा देवेन्द्रस्य, देवराजस्य विमानेभ्यः शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य विमानानि ईषद् नीचतराणि चैव, ईषद् निम्नतराणि एव ? हन्त, गौतम ! शक्रस्य तदेव सर्वं ज्ञातव्यम्. तद् केनाऽर्थेन ? गौतम ! तद्यथा नाम करतलं स्यात्—देशे उच्चम्, देशे उन्नतम्, देशे नीचम्, देशे निम्नं तत् तेनाऽर्थेन गौतम ! शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य यावत्—ईषद् निम्नतराणि चैव. प्रभुर्भगवन् ! शक्रो देवेन्द्रः, देवराज ईशानस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य अन्तिकं प्रादुर्भवितुम् ? हन्त, प्रभुः. स भगवन् ! किम् आद्रियमाणः प्रभुः, अनाद्रियमाणः प्रभुः ? गौतम ! आद्रियमाणः प्रभुः, नोऽनाद्रियमाणः प्रभुः. प्रभुर्भगवन् ! ईशानो देवेन्द्रः, देवराजः शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य अन्तिकं प्रादुर्भवितुम् ? हन्त, प्रभुः. स भगवन् ! किम् आद्रियमाणः प्रभुः, अनाद्रियमाणः प्रभुः ? गौतम ! आद्रियमाणोऽपि प्रभुः, अनाद्रियमाणोऽपि प्रभुः. प्रभुर्भगवन् ! शक्रो देवेन्द्रः, देवराज ईशानं देवेन्द्रम्, देवराजं सपक्षं सप्रतिदिशं समभिलोकयितुम् ? यथा प्रादुर्भवना, तथा द्वौ अपि आलापकौ ज्ञातव्यौ. प्रभुर्भगवन् ! शक्रो देवेन्द्रो देवराज ईशानेन देवेन्द्रेण देवराजेन सार्धम् आलापं वा, संलापं वा कर्तुम् ? —अनु०

२७. उ०—हन्ता, गोयमा ! (पभू) जहा पादुब्भवो.

२७. उ०—हे गौतम ! हा, ते वातचित करवा माटे समर्थ छे—जेम पासे आववा संबंधे जणाव्युं तेम वातचित करवा संबंधे पण समजवुं.

२८. प्र०—अत्थि णं भंते ! तेसिं सक्की-साणाणं देविंदाणं, देवराईणं किचाइं, करणिज्जाइं समुप्पज्जंति ?

२८. प्र०—हे भगवन् ! ते देवेंद्र, देवराज शक्र अने ईशान वच्चे प्रयोजन के विधेय-कार्य-होय छे ?

२८. उ०—हन्ता, अत्थि.

२८. उ०—हे गौतम ! हा, होय छे.

२९. प्र०—से कहमिदाणिं पकरेंति ?

२९. प्र०—हे भगवन् ! हमणां तेओ पोतपोताना कार्यने केवी रीते करे छे ?

२९. उ०—गोयमा ! ताहे चेवं णं से सक्के देविंदे, देवराया ईसाणस्स देविंदस्स देवरण्णो अंतिअं पाउब्भवइ, ईसाणे वा देविंदे, देवराया सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो अंतिअं पाउब्भवइ—इति भो ! सक्का ! देविंदा ! देवराया ! दाहिणड्ढलोगाहिवई !; इति भो ! ईसाणा ! देविंदा ! देवराया ! उत्तरड्ढलोगाहिवई !. इति भो ! इति भो ! त्ति ते अण्णमण्णस्स किचाइं, करणिज्जाइं पचणुब्भवमाणा विहरंति.

२९. उ०—हे गौतम ! ज्यारे देवेंद्र, देवराज शक्रने कार्य होय त्यारे ते देवेंद्र, देवराज ईशाननी पासे प्रादुर्भवे छे—आवे छे अने, ज्यारे देवेंद्र, देवराज ईशानने कार्य होय त्यारे ते देवेंद्र, देवराज शक्रनी पासे प्रादुर्भवे छे. तेओनी परस्पर बोलवानी रीति आवी छे:—हे दक्षिण लोकार्धना धणी देवेंद्र देवराज शक्र ! अने हे उत्तर लोकार्धना धणी देवेंद्र देवराज ईशान !—ए प्रमाणे संबोधनें संबोधी तेओ पोतपोतानुं कार्य करता रहे छे.

३०. प्र०—अत्थि णं भंते ! तेसिं सक्की-साणाणं देविंदाणं, देवराईणं विवादा समुप्पज्जंति ?

३०. प्र०—हे भगवन् ! ते बन्ने—देवेंद्र, देवराज शक्र अने देवेंद्र, देवराज ईशान—वच्चे विवादो थाय छे ?

३०. उ०—हंता, अत्थि.

३०. उ०—हे गौतम ! हा, ते बन्ने वच्चे विवादो थाय छे.

३१. प्र०—से कहमिदाणिं पकरेंति ?

३१. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे ते बे वच्चे विवाद थाय छे त्यारे तेओ शुं करे छे ?

३१. उ०—गोयमा ! ताहे चेव णं ते सक्की-साणा देविंदा, देवरायाणो सणंकुमारं देविंदं, देवरायं मणसी—करेंति, तए णं से सणंकुमारे देविंदे, देवराया तेहिं सक्की-साणेहिं देविंदेहिं, देवराईहिं मणसी—कए समाणे खिप्पामेव सक्कीसाणाणं देविंदाणं, देवराईणं अंतिअं पाउब्भवइ, जं से वदइ तस्स आणा-उववाय-वयण-निद्देसे चिट्ठन्ति.

३१. उ०—हे गौतम ! ज्यारे ते बे वच्चे विवाद थाय छे त्यारे तेओ, देवेंद्र देवराज सनत्कुमारने संभारे छे अने संभारता ज ते देवेंद्र, देवराज सनत्कुमार, देवेंद्र देवराज शक्र अने ई[illegible] ननी पासे आवे छे. तथा ते आवीने जे कहे छे तेने तेओ मा[illegible] ते बन्ने इंद्रो तेनी आज्ञामां, सेवामां, आदेशमां अने निर्देशम[illegible]

३२. प्र०—सणंकुमारे णं भंते ! देविंदे, देवराया किं भवसिद्धिए, अभवसिद्धिए ? सम्मद्दिट्ठी, मिच्छदिट्ठी ? परित्तसंसारए, अणंतसंसारए ? सुलभबोहिए, दुल्लभबोहिए ? आराहए, विराहए? चरिमे, अचरिमे ?

३२. प्र०—हे भगवन् ! शुं देवेंद्र, देवराज सन[illegible]कुमार [illegible] सिद्धिक छे, अभवसिद्धिक छे, सम्यग्दृष्टि छे, मिथ्या[illegible]ष्टि छे, [illegible] संसारी छे, अमित—अनंत—संसारी छे, सुलभ बोधि[illegible]वाळो छे, दु[illegible] बोधिवाळो छे, आराधक छे, विराधक छे, चरम छे [illegible] के अचरम छे ?

३२. उ०—गोयमा ! सणंकुमारे णं देविंदे देवराया भवसिद्धिए,

३२. उ०—हे गौतम ! देवेंद्र देवराज सनत्कुमा[illegible] भवसिद्धि[illegible]

---

१. मूलच्छाया —हन्त, गौतम ! (प्रभु.)यथा प्रादुर्भवः. अस्ति भगवन् ! तयोः शक्रे-शानयोः देवेन्द्रयोः देवराजयोः कृत्यानि, करणीयानि समुत्प[illegible] हन्त, अस्ति. तत् कथम् इदानीं प्रकुरुतः ? गौतम ! तदैव स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य अन्तिकं प्रादुर्भवति, ईशानो वा देवेन्द्रो देवराजः शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य अन्तिकं प्रादुर्भवति—इति भो शक्र ! देवेन्द्र ! देवराज ! दक्षिणार्धलोकाधिपते !. इति भो ईशान ! देवेन्द्र ! देवराज ! उत्तरार्धलोकाधिपते !. इति भो ! इति भो ! इति तौ अन्योन्यस्य कृत्यानि, करणीयानि प्रत्यनुभवन्तौ विहरतः. अस्ति भगवन् ! तयोः शक्रे-शानयोः देवेन्द्रयोः, देवराजयोः विवादाः समुत्पद्यन्ते ? हन्त, अस्ति. तत् कथम् इदानीं प्रकुरुतः ? गौतम ! तदैव तौ शक्रे-शानौ देवेन्द्रौ देवराजौ सनत्कुमारं देवेन्द्रम्, देवराजं मनसि कुरुतः, ततः स सनत्कुमारो देवेन्द्रो देवराजस्ताभ्यां शक्रे-शानाभ्यां देवेन्द्राभ्यां देवराजाभ्यां मनसि कृतः सन् क्षिप्रम् एव शक्रे-शानयोः देवेन्द्रयोः देवराजयोः अन्तिकं प्रादुर्भवति, यत् स वदति तस्य आज्ञा—उपपात-वचन-निर्देशे तिष्ठतः सनत्कुमारो भगवन् ! देवेन्द्रो देवराजः किं भवसिद्धिकः, अभवसिद्धिकः ? सम्यग्दृष्टिः, मिथ्यादृष्टिः ? परीतसंसारकः, अनन्तसंसारकः ? सुलभबोधिकः, दुर्लभबोधिकः ? आराधकः, विराधकः ? चरमः, अचरमः ? गौतम ! सनत्कुमारो देवेन्द्रो देवराजो भवसिद्धिकः —अनु०

नो अभवसिद्धिए. एवं सम्मदिट्ठी, परित्तसंसारए, सुलभबोहिए, आराहए, चरमे–पसत्थं नेयव्वं.

छे, पण अभवसिद्धिक नथी. ए रीते ते सम्यग्दृष्टि छे, मिथ्यादृष्टि नथी. मित संसारी छे, अनंत संसारी नथी. सुलभ बोधिवाळो छे, दुर्लभ बोधिवाळो नथी. आराधक छे, विराधक नथी. चरम छे अने अचरम नथी–अर्थात् ते संबंधे बधुं प्रशस्त जाणवुं.

३३. प्र०—से केणट्ठेणं भन्ते ! ?

३३. उ०—गोयमा ! सणंकुमारे देविंदे देवराया बहूणं समणाणं, बहूणं, समणीणं; बहूणं सावयाणं, बहूणं साविआणं हिअकामए, सुहकामए, पत्थकामए, आणुकंपिए, निस्सेयसिए, हिअ-सुह-(निस्सेयसिए निस्सेसकामए.) से तेणट्ठेणं गोयमा ! सणंकुमारे णं भवसिद्धिए, जाव–नो अचरिमे.

३३. प्र०—हे भगवन् ! तेम कहेवानुं शुं कारण ?

३३. उ०—हे गौतम ! देवेंद्र, देवराज सनत्कुमार घणा श्रमण, घणी श्रमणीओ–साध्वीओ, घणा श्रावक अने घणी श्राविकाओनो हितेच्छु छे, सुखेच्छु छे, पथ्येच्छु छे, तेओना उपर अनुकंपा करनार छे, तेओनुं निःश्रेयस इच्छनार छे तथा तेओना हितनो, सुखनो अने निःश्रेयसनो अर्थात् ए बधांनो इच्छुक छे, माटे हे गौतम ! ते सनत्कुमार इंद्र भवसिद्धिक छे यावत्–ते चरम छे, पण अचरम नथी.

३४. प्र०—सणंकुमारस्स णं भंते ! देविंदस्स, देवरण्णो केवइयं कालं ठिई (ती) पण्णत्ता ?

३४. उ०—गोयमा ! सत्त सागरोवमाणि ठिई पण्णत्ता.

३५. प्र०—से णं भंते ! ताओ देवलोगाओ आउक्खयेणं जाव–कहिं उववज्जिहिइ ?

३५. उ०—गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ, जाव–अंतं करेहिइ.

सेवं भंते !, सेवं भंते !.

गाहाओः–

छट्ठ-ट्ठम मासो उ अद्धमासो वासाइं अट्ठ छम्मासा,
तीसग-कुरुदत्ताणं तव-भत्तपरिण्णा-परियाओ.
उच्चत्त विमाणाणं पाउब्भव पेच्छणा य संलावे,
किंचि विवादुप्पत्ती सणंकुमारे य भवियत्तं (व्वं)

३४. प्र०—हे भगवन् ! देवेंद्र, देवराज सनत्कुमारनी स्थिति केटला काळ सुधीनी कही छे ?

३४. उ०—हे गौतम ! तेनी स्थिति सात सागरोपमनी कही छे

३५. प्र०—भगवन् ! तेनी आवरदा पूरी थया पछी ते, देवलोकथी च्यवी यावत्–क्यां उत्पन्न थशे ?

३५. उ०—हे गौतम ! ते महाविदेह क्षेत्रमा सिद्ध थशे, यावत् तेना सर्व दुःखोनो नाश करशे.

हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे. (एम कही यावत्–विचरे छे.)

गाथाः—तिष्यक श्रमणनो तप छट्ठ अने एक मासनुं अनशन छे. कुरुदत्त श्रमणनो तप अट्ठम अने अडधा मासनुं अनशन छे. तिष्यक श्रमणनो साधुपर्याय आठ वर्षनो अने कुरुदत्त श्रमणनो साधुपर्याय छ मासनो छे अर्थात् ए बे श्रमणोने लगती बीना आ उद्देशकमा आवी छे अने बीजी बीना—विमानोनी उंचाई, इंद्रनुं इंद्रनी पासे जवुं, जोवु, संलाप, कार्य, विवादनी उत्पत्ति, तेनो निवेडो अने सनत्कुमारमा भव्यपणुं; ए बीनाओ पण आ उद्देशकमां कही छे.

मोया सम्मत्ता.

[1]मोका समाप्त.

भगवत–अज्जसुहम्मसामिपणीए **सिरीभगवईसुत्ते** ततिअसये पढमो मोआ–उद्देसो सम्मत्तो.

८. इन्द्राणा वैक्रियशक्तिप्ररूपणप्रक्रमाद् ईशानेन्द्रेण प्रकाशितस्य आत्मीयस्य वैक्रियरूपकरणसामर्थ्यस्य, तेजोलेश्यासामर्थ्यस्य चोपदर्शनाय इदमाहः—'ते णं' इत्यादि. '*जहेव रायप्पसेणइज्जे*'त्ति यथैव **राजप्रश्नीयाख्येऽध्ययने** सूरियाभदेवस्य वक्तव्यता, तथैव चेह ईशानेन्द्रस्य. किमन्ता ? इत्याहः–'*जाव दिव्वं देविड्ढिं*'ति, सा चेयमर्थसंक्षेपतः—सभाया सुधर्मायाम्, ईशाने सिंहासने अशीत्या सामानिक-

१ मूलच्छाया —नो अभवसिद्धिक, एवं सम्यग्दृष्टि, परीतसंसारक, सुलभबोधिक, आराधक, चरमः–प्रशस्तं ज्ञातव्यम् तत् केनार्थेन भगवन् !? गौतम ! सनत्कुमारो देवेन्द्रो देवराजो बहूना श्रमणानाम्, बह्वीना श्रमणीनाम्; बहूना श्रावकाणाम्, बह्वीना श्राविकाणा हितकामुक, सुखकामुक पथ्यकामुक, अनुकम्पित, नैश्रेयसिक., हित-सुख-(नैश्रेयसिक) निःश्रेयसकामुक, तत् तेनार्थेन गौतम ! सनत्कुमारो भवसिद्धिक, यावत्–नो अचरमः. सनत्कुमारस्य भगवन् ! देवेन्द्रस्य देवराजस्य कियन्तं कालं स्थिति प्रज्ञप्ता ? गौतम ! सप्त सागरोपमाणि स्थिति प्रज्ञप्ता स भगवन् ! तस्माद् देवलोकाद् आयु–क्षयेण यावत्–कुत्र उत्पत्स्यते ? गौतम ! महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति, यावत्–अन्तं करिष्यति. तदेव भगवन् ! तदेव भगवन् ! गाथा —षष्ठा-ऽष्टमौ माससु अर्धमासो वर्षाणि अष्ट षण्मासा, तिष्यक-कुरुदत्तयो तपो–भक्तपरिज्ञा–पर्याय. उच्चत्वं विमानाना प्रादुर्भव प्रेक्षणा च सलाप, कृत्य विवादोत्पत्ति सनत्कुमारे च भव्यत्वम्(भवितव्यम्) मोका समाप्ता —अनु०

१. आ वात (उद्देशक) मोका नगरीमा कहेवाएल होवाथी चालु उद्देशकनुं नाम पण मोका राख्युं छे —अनु०

सहस्रैः, चतुर्भिर्लोकपालैः, अष्टाभिः सपरिवाराभिरग्रमहिषीभिः, सप्तभिरनीकैः, सप्तभिरनीकाधिपतिभिः, चतसृभिश्चाशीतिभिरात्मरक्षदेवसहस्राणाम्, अन्यैश्च बहुभिर्देवैः, देवीभिश्च परिवृतो महता आहतनाट्यादिरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति स्म. इतश्च जम्बूद्वीपमवधिनाऽऽलोकयन् भगवन्तं महावीरं राजगृहे ददर्श, दृष्ट्वा च ससंभ्रममासनादुत्तस्थौ. उत्थाय च सप्ताष्टानि पदानि तीर्थकराभिमुखमाजगाम. ततो ललाटतटघटितकरकुड्मलो ववन्दे, वन्दित्वा चाभियोगिकदेवान् शब्दयांचकार. एवं च तानवादीत्:–गच्छत भो राजगृहं नगरम्, महावीरं भगवन्तं वन्दध्वम्, योजनपरिमण्डलं च क्षेत्रं शोधयत, कृत्वा चैवं मम निवेदयत. तेऽपि तथैव चक्रुः. ततोऽसौ पदात्यनीकाधिपतिं देवमेवमवादीत्:–भोः ! भोः ! देवानां प्रिय ! ईशानावतंसके विमाने घण्टामास्फालयन् घोषणा कुरु–'यदुत गच्छति भोः ! ईशानेन्द्रो महावीरस्य वन्दनाय, ततो यूयं शीघ्रं महर्द्ध्या तस्यान्तिकमागच्छत'. कृतायां च तेन तस्या बहवो देवाः कुतूहलादिभिः तत्समीपमुपागताः. तैश्च परिवृतोऽसौ योजनलक्षप्रमाणयानविमानारूढोऽनेकदेवगणपरिवृतः, नन्दीश्वरे द्वीपे कृतविमानसंक्षेपो राजगृहनगरमाजगाम. ततो भगवन्तं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य चतुर्भिरङ्गुलैर्भुवमप्राप्तं विमानं विमुच्य भगवत्समीपमागत्य भगवन्तं वन्दित्वा पर्युपास्ते स्म.

८. आ चालु प्रकरण इन्द्रोनी वैक्रियशक्तिना प्ररूपण परत्वे छे, तो हवे इन्द्रे प्रकाशेल–पोताना वैक्रियरूपो करवाना सामर्थ्यने तथा तेना तेजोलेश्या संबंधी सामर्थ्यने देखाडवा आ सूत्र कहे छेः–['ते णं' इत्यादि.] ['जहेव रायप्पसेणइज्जे'त्ति] राजप्रश्नीय (रायपसेणी) नामना अध्य–

---

१. आ 'राजप्रश्नीय' नामनुं एक सूत्र छे, जे उपांगरूप छे. अने बार उपांगोमां तेनुं स्थान बीजुं आवे छे. जैन संप्रदायमां १२ अंगसूत्रो छे अने १२ उपांग सूत्रो छे–कयुं सूत्र कया अंगनु उपांगरूप छे, ते विषे नीचे प्रमाणे समजवानुं छेः—

"अङ्गानि द्वादश, उपाङ्गानि अपि अङ्गैकदेशप्रत्यक्षरूपाणि प्रायः प्रत्यङ्गमेकैकभावात् तावन्ति एव. तत्र अङ्गानि आचाराङ्गादीनि प्रतीतानि, तेषाम्–उपाङ्गानि क्रमेण अमूनि :—

१. आचाराङ्गस्य औपपातिकम्. २ सूत्रकृदङ्गस्य राजप्रश्नीयम्. ३ स्थानाङ्गस्य जीवा (जीवा) भिगम. ४ समवायाङ्गस्य प्रज्ञापना. ५ भगवत्याः सूर्यप्रज्ञप्ति. ६ ज्ञाताधर्मकथाङ्गस्य जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः. ७ उपासकदशाङ्गस्य चन्द्रप्रज्ञप्ति. ८ अन्तकृद्दशाङ्गस्य कल्पिका. ९ अनुत्तरौपपातिकस्य कल्पवतंसिका. १० प्रश्नव्याकरणस्य पुष्पिता(का) ११ विपाकश्रुतस्य पुष्पचूलिका. १२ दृष्टिवादस्य वृष्णिदशा–वण्हिदशा. (अन्धकवृष्णिदशा)

अंगो बार छे अने एक एक अंगनुं उपांग एक एक होवाथी उपांगो पण बार छे. ते आ प्रमाणे.—

अंगसूत्र—उपांगसूत्र.

आचारांग—औपपातिक. सूत्रकृतांग—राजप्रश्नीय (?) रायपसेणी. स्थानांग—जीवाजीवाभिगम. समवायांग—प्रज्ञापना—पन्नवणा. भगवती—सूर्यप्रज्ञप्ति. ज्ञाताधर्म—जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति. उपासकदशा—चन्द्रप्रज्ञप्ति. अंतकृद्दशा—कल्पिका. अनुत्तरौपपातिक—कल्पवतंसिका. प्रश्नव्याकरण—पुष्पिता(का). विपाक—पुष्पचूलिका. दृष्टिवाद—वण्हिदशा.

—(जंबूद्वीपप्रज्ञप्ति पृ० १ बा०)

उपर जणावेलो अंग अने उपांगोनो आनुक्रमिक उल्लेख कोई प्राचीन ग्रंथमां मळी शकतो नथी. नंदीसूत्रना मूळमां श्रुतज्ञानना विभागो दर्शावतां आ जातनो क्रमिक उल्लेख दर्शाव्यो नथी जो के ते उल्लेखमां आ १२ उपांगोनो नामनिर्देश करेलो छे, परंतु उपांग तरीके नहि, तेम अमुक अंगनुं अमुक उपांग छे ए रीते पण नहि अर्थात् नंदीसूत्रना मूळमां तेम टीकामां कोई प्रकारे उपांगनो तेम तेना क्रमनो उल्लेख मळी शकतो नथी. तेमां जे उल्लेख मळे छे ते आ प्रमाणे छेः—

"तं समासओ दुविहं पण्णत्तं, तं जहा.–अंगपविट्ठं, अंगबाहिरं. से किं तं अंगबाहिरं? अंगबाहिरं दुविहं पण्णत्तं, तं जहा –आवस्सयं, आवस्सयवइरित्तं च. से किं तं आवस्सयं ? आवस्सयं छव्विहं पण्णत्तं, तं जहाः–सामाइअं, चउवीसत्थओ, वंदणयं, पडिक्कमणं, काउस्सग्गो, पच्चक्खाणं. से किं तं आवस्सयवइरित्तं ? आवस्सयवइरित्तं दुविहं पण्णत्तं, तं जहा –कालिअं च, उक्कालिअं च. से किं तं उक्कालिअं? उक्कालिअं अणेगविहं पण्णत्तं, तं जहा –दसवेआलिअं, कप्पिआकप्पिअं, चुल्लकप्पसुअं, महाकप्पसुअं, उववाइअं, रायपसेणिअं, जीवाभिगमो, पण्णवणा, महापण्णवणा, पमायप्पमायं, नंदी, अणुओगदाराइं, देविंदत्थओ, तंदुलवेआलिअं, चंदाविज्झयं, सूरपण्णत्ती, पोरिसिमंडलं, मंडलपवेसो, विज्जाचरणविनिच्छओ, गणिविज्जा, झाणविभत्ती, मरणविभत्ती, आयविसोही, वीयरागसुअं, संलेहणासुअं, विहारकप्पो, चरणविही, आउरपच्चक्खाणं, महापच्चक्खाणं–एवमाइ.× से किं तं कालिअं? कालिअं अणेगविहं पण्णत्तं, तं जहा —उत्तरज्झयणाइं, दसाओ, कप्पो, ववहारो, निसीहं, महानिसीहं, इसिभासिआइं, जंबूदीवपन्नत्ती, दीवसागरपन्नत्ती, चंदपन्नत्ती, खुड्डिआ विमाणपविभत्ती, महल्लिआ विमाणविभत्ती, अंगचूलिआ, वग्गचूलिआ, विवाहचूलिआ, अरुणोववाए, गरुलोववाए, धरणोववाए, वेसमणोववाए, वेलंधरोववाए, देविंदोववाए, उट्ठाणसुए, समुट्ठाणसुए, नागपरिआवणिआओ, निरयावलिआओ, कप्पिआओ, कप्पवडिंसिआओ, पुप्फिआओ, पुप्फचूलिआओ, वण्हीदसाओ–एवमाइयाइं."

"संक्षेपथी विचारीए तो श्रुतज्ञान बे प्रकारनुं छे —अंगरूप अने अंग सिवायनुं. अंग सिवायनु श्रुतज्ञान बे प्रकारनु छे —आवश्यक अने आवश्यक सिवायनु. आवश्यकना छ प्रकार छेः—सामायिक, चतुर्विंशतिस्तव, वंदनक, प्रतिक्रमण, कायोत्सर्ग, अने पच्चक्खाण. आवश्यक सिवायनु श्रुतज्ञान बे प्रकारनुं छे —कालिक अने उत्कालिक × उत्कालिक श्रुत अनेक प्रकारनुं छे.—दशवैकालिक, कल्पिताकल्पित (कल्पाकल्प), क्षुद्र कल्पश्रुत, महाकल्पश्रुत, औपपातिक, राजप्रश्नीय (?), जीवाभिगम, प्रज्ञापना, महाप्रज्ञापना, प्रमादाप्रमाद, नंदी, अनुयोगद्वार, देवेंद्रस्तव, तंदुलवैचारिक, चंद्रवेध्यक (?) सूर्यप्रज्ञप्ति, पौरुषीमंडल, मंडलप्रवेश, विद्याचरणविनिश्चय, गणिविद्या, ध्यानविभक्ति, मरणविभक्ति, आत्मविशोधि, वीतरागश्रुत, संलेखनाश्रुत, विहारकल्प, चरणविधि, आतुरप्रत्याख्यान, महाप्रत्याख्यान—इत्यादि. × कालिक श्रुत अनेक प्रकारनु छे —उत्तराध्ययनो, दशा, कल्प, व्यवहार, निशीथ, महानिशीथ, ऋषिभाषित, जंबूद्वीपप्रज्ञप्ति, द्वीपसागरप्रज्ञप्ति, चंद्रप्रज्ञप्ति, क्षुद्रिका विमानप्रविभक्ति, महती विमानप्रविभक्ति, अंगचूलिका, वर्गचूलिका, व्याख्याचूलिका, (व्याख्याप्रज्ञप्तिचूलिका), अरुणोपपात, गरुडोपपात, धरणोपपात, वैश्रमणोपपात, वेलंधरोपपात, देवेंद्रोपपात, उत्थानश्रुत, समुत्थानश्रुत, नागपरिज्ञा (नागपरिज्ञापनिका) निरयावलि, कल्पिका, कल्पावतंसिका, पुष्पिका, पुष्पचूलिका अने वृष्णिदशा (अंधकवृष्णिदशा) इत्यादि.

—नंदीसूत्र पृ० २०२ (स)

यनमां जेम सूर्याभदेवनी वक्तव्यता कही छे तेम ज अहीं ईशान इन्द्रनी वक्तव्यता कहेवी. ते वक्तव्यता क्यां सुधी कहेवी? तो कहे छे के, ['जाव–दिव्व देविड्ढिं' इति] ते वक्तव्यतानो टुंको अर्थ आवो छेः–सुधर्मा सभामां, ईशान नामना सिंहासनमां बेसी देवेंद्र देवराज ईशान, मोटा अखंड नाटको वगेरेना शब्दवडे दिव्य अने भोगववा योग्य भोगोने भोगवतो विहरे छे. ते ईशानेन्द्र त्यां एकलो नथी पण परिवारसहित बेठो छे. तेनो

उपर जणावेला नंदीसूत्रवाळा उल्लेखमा बराबर क्रमवार ए बारे सूत्रोना नामो आपेला छे, परतु तेमाना केटलाक कालिक श्रुत तरीके अने केटलाक उत्कालिक श्रुत तरीके, उपाग तरीके तो नहि ज ॰[ए नामोना विशेष विवेचन माटे नंदीसूत्रने जोई लेवानी जरूर छे] जे जे नामो उपर अंको लगाव्या छे ते ए उपांगना नामो छे. वळी समवायाग (जूओ॰ भ॰ प्र॰ सं॰ पृ॰ ९–१०) सूत्रमा ज्या बारमा समवायनो उल्लेख करेलो छे त्यां घणा खरा बार बार पदार्थोनी नोंध करी छे, किंतु आ बार उपांगोनुं नाम पण लीधुं नथी. मात्र जाणवानी खातर ज त्यानी नोंधनो केटलोक भाग नीचे आपेलो छे —

" १ बारस भिक्खुपडिमाओ पण्णत्ताओ २ दुवालसविहे संभोगे पण्णत्ते ३ दुवालसावत्ते कितिकम्मे पण्णत्ते. × × × ४ ईसिपब्भाराए ण पुढवीए दुवालस नामधेज्जा पण्णत्ता. ५ तेसि णं देवाण बारसहिं वाससहस्सेहि आहारट्ठे समुप्पज्जइ —समवायांग पृ॰ २१ (स)

१ भिक्षुओनी प्रतिमाओ बार छे. २ संभोग बार प्रकारनो छे ३ कृतिकर्म बार आवर्तवाळुं छे. ४ ईषत्प्राग्भारा पृथिवीना बार नाम छे. ५ ते देवोने बार हजार वर्ष पछी खावानो अभिलाप थाय छे.

आ प्रकारे आ बारमा समवायना प्रकरणमा घणा घणा बार बार पदार्थोनी नोंध करी छे, पण क्याय 'उपागो बार छे' एम जणाव्युं नथी. किंतु ए सूत्रमा पण अन्यत्र आ प्रमाणे तो स्पष्टपणे सूचव्युं छे के·—

" दुवालसंगे गणिपिडगे पण्णत्ते, त जहा·—आयारे, सूयगडे, ठाणे, समवाए, विवाहपन्नत्ती, णायाधम्मकहाओ, उवासगदसाओ, अंतगडदसाओ, अणुत्तरोववाइयदसाओ, पण्हावागरणाइ, विवागसुए, दिट्ठिवाए"—समवाय पृ॰ १०६ (स)

" गणिपिटक, द्वादश अंगरूप छे, जेम के —आचार, सूत्रकृत, स्थान, समवाय, व्याख्याप्रज्ञप्ति, ज्ञाताधर्मकथा, उपासकदशा, अंतकृद्दशा, अनुत्तरौपपातिकदशा, प्रश्नव्याकरण, विपाकश्रुत अने दृष्टिवाद."

अर्थात् समवायाग सूत्रमा पण प्रसंग होवा छता उपांगोनी संख्या तेम ज तेनो पूर्वोक्त अनुक्रम जणाव्यो नथी. वळी कुमारपाळना समसमयी अने तेमना गुरु श्रीहेमचंद्रजीए पोताना कोशमा अग्यारे अंगोना अने चौदे पूर्वना नामो तथा अर्थो आप्या छे (जूओ—देवकाण्ड श्लोक—१५७–१५८–१५९–१६०–१६१–१६२) किंतु आ उपांगोना क्रमिक उल्लेखने तेमा संभारवामा आव्यो नथी जो के मूळमा अने टीकामा "साङ्गोपाङ्गानि अङ्गानि" मूळ– 'सह उपाङ्गै·—औपपातिकादिभिर्वर्तन्ते—सोपाङ्गानि"–टीका एवी सामान्य नोंध करी छे, किंतु 'उपांगो बार छे, अने तेना नामो अनुक्रमे आ छे' एवो स्पष्ट उल्लेख तो कर्यो ज नथी—समवायाग सूत्रमा उपांगो वा तेनी संख्यानी नोंध करी नथी मात्र अंगो, तेनी संख्या अने तेमां आवेला विषयो वर्णवेला छे. नंदीसूत्रमा पण तेम ज छे, मात्र तेमा उपांग तरीके जणावाता ए बारे ग्रंथोना नामो नोंधेला छे, पण उपांग तरीके नहि. एथी इतिहास एम कल्पी शके खरो के, ए बारे ग्रंथोनी उपांग तरीकेनी अने तेनी क्रमिक संख्यानी कल्पना प्राय अर्वाचीन होय. कारण के, ए ग्रंथोने उपांगरूपे सूचवता जे उल्लेखो मळे छे ते अर्वाचीन जणाय छे (एवा उल्लेखोमा एक श्रीहेमचंद्रजीनो, बीजो तत्त्वार्थवृत्तिनो (पृ॰ ६४–अमदावाद) अने त्रीजो प्रथम जणावेलो जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिनी टीकानो श्रीहीरविजयसूरिजीना समयनो–एम त्रण उल्लेखो मळे छे) जे बीजो उल्लेख तत्त्वार्थवृत्तिमा नोंधाएलो छे तेमा तो "राजप्रसेनकीय–औपपातिक–आदीनि" एम लखेलु छे एटले आगळ जणावेला आनुक्रमिक उल्लेखमा जे उपांगनुं नाम सौथी प्रथम जणाव्युं छे, तेने आ वृत्ति, बीजुं जणावे छे अने बीजा नामने पहेलुं जणावे छे ए पण क्रमिक उल्लेखनी चोक्कस कल्पनाने शिथिल पाडवा जेवुं छे वळी दिगंबर संप्रदायमां (राजवार्तिक पृ॰ ४९ थी ५४ सू॰ २०) ज्या श्रुतज्ञान अने तेना भेद प्रभेदोनो सविस्तर निर्देश करेलो छे त्या उपांग नामक भेदनो वा तेनी संख्यानो लेश पण उल्लेख नथी मळतो. तेम ज तेओना श्रुतस्कंध नामना बीजा ग्रंथमा सविस्तर नोंध होवा छता, उपर जणावेलो उपांगोनो वा तेना अनुक्रमनो उल्लेख नथी मळतो. अने आ रीते आगळ जणावेली इतिहासनी कल्पना कदाच खरी पण पडी शके

'राजप्रश्नीय' नुं प्राकृत नाम 'रायपसेणीय' छे हवे व्याकरणनी दृष्टिए विचार करता 'प्रश्नीय' नुं तद्दन सीधी रीते, 'पसेणीय' थवुं अशक्य लागे छे. प्राकृतमा 'प्रश्न' शब्दना 'पण्ह' अने 'पसिण' एवा बे रूपो बने छे तेथी 'राजप्रश्नीय' शब्दनु प्राकृत रूप 'रायपण्हीय' वा 'रायपसिणीय' थवुं शक्य लागे छ. वळी तत्त्वार्थवृत्तिना उल्लेखानुसार आगळ जणाव्या प्रमाणे आनुं संस्कृत नाम 'राजप्रसेनकीय' मालूम पडे छे अने ए नामनु बराबर प्राकृत 'रायप्पसेणइज्ज' थवा जाय छे आ प्रकारे बे जातना नामोल्लेख मळवाथी एवो चोक्कस निर्णय थई शकतो नथी के, राजप्रश्नीय बराबर छे के राजप्रसेनकीय बराबर छे ए सूत्रमा राजा प्रदेशीने लगती हकीकत आवे छे एथी कदाच 'राजप्रश्नमधिकृत्य कृत शास्त्रं राजप्रश्नीयम्' एवी व्युत्पत्तिने आधारे 'राजप्रश्नीय' नाम बराबर होय. आ सबंधे विचार करता एक जर्मन पंडित श्रीयुत वेबर महाशय जणावे छे के, 'राजप्रश्नीय' नामने बदले 'राजप्रदेशीय' नाम आ सूत्रने बराबर लागु थाय छे कारण के, ए नाम, एना विषयने अनुकूळ होवाथी अन्वर्थ–नाम छे आथी कदाच एम पण कल्पी शकाय खरु के, 'राजप्रदेशीय' ना प्राकृतरूप 'रायपएसीय' ने बदले भ्रमवशे 'रायपसेणीय' थई गयु होय अने परापूर्वथी एनुं ए ज चाल्यु आवतुं होय.

आचार्य श्रीहरिभद्र जेवा प्रामाणिकप्रकांड पुरुषोए एवु एक चोक्कस धोरण घडी राख्युं छे के, अंगसूत्रो गणधरप्रणीत हता अने उपांगसूत्रो स्थविरप्रणीत छे. ए विषे तेओए आवश्यकवृत्तिमा जणाव्यु छे के —

अङ्गप्रविष्ट गणधरकृतम्—आचारादि अनङ्गप्रविष्ट तु स्थविरकृतम्"—आवश्यकादि —(आ॰ वृ॰ पृ॰ २५ स॰)

" जे श्रुत अंगप्रविष्ट छे ते गणधरकृत छे अने जे, ते सिवायनु छे ते स्थविरकृत छे.

उपरनी हकीकतने आचार्य श्रीमलयगिरि अने आचार्य श्रीमलधारी विगेरे पण टेको आपे छे ए विषे तेओ आ प्रमाणे जणावे छे के·—

"यद् गणधरदेवकृतं तद् अङ्गप्रविष्टम्–मूलभूतमित्यर्थ·× यत् पुन श्रुत–स्थविरै + विरचित तद् अनङ्गप्रविष्टम्"—(नन्दीटीका, मलयगिरीया पृ॰ २०३ स॰)

"जे श्रुत गणधरकृत छे ते अंगप्रविष्ट छे–अने जे, स्थविरकृत छे ते अंग सिवायनुं छे."

"गणहर-थेरकयं वा"–(५५०)—(विशेषावश्यकटीका मलधारीया–श्रुतज्ञानविचार)

"अंगगत श्रुत गणधरकृत छे अने ते सिवायनु स्थविरकृत छे."

परिवार आ प्रमाणे छे.–एंशी हजार सामानिक देवो, चार लोकपालो, परिवारवाळी आठ पट्टराणीओ, सात सेनाओ, सात सेनाधिपतिओ, ३२००० अंगरक्षक देवो अने बीजा अनेक वैमानिक देवो तथा देवीओ. हवे ते ईशानेंद्रे जंबूद्वीपने अवधिज्ञानवडे जोयो अने तेने जोतां राज-गृह नगरमां पधारेल भगवंत महावीरने पण जोया. भगवंतने जोइने ते इंद्र एकाएक आसनथी उभो थयो अने आसनथी उठी सात आठ पगलां तीर्थंकरनी सामे गयो. पछी कमळना पद्मना कोशनी पेठे हाथ जोडी तेणे श्रमण भगवंतने वांद्या. अने त्यार बाद पोताना आभियोगिक देवोने तेणे

राजप्रश्नीय सूत्र उपांगरूप होवाथी तेना कर्ता कोई स्थविर (साधु) होय तेम उपरना बधा उल्लेखो सहरणे सूचित करे छे. एथी आपणे पण ते ज उल्लेखोना संवादने प्रामाणिक मानवानो छे. राजप्रश्नीय सूत्र, बीजा अंग—सूत्रकृतांग–नुं उपांग छे, तेथी ए बे वच्चे रहेलो अंगोपांगीभाव तपासवो जरूरनो छे. सूत्रकृतांगमां जे जे विषयो आवेला छे ते विषे आगळ (प्र०ख०पृ०१.–१०) आपेलुं नियत जोई लेवानुं छे. जे सूत्रकृतांग वर्तमानमां मळे छे तेमां कुल २३ अध्ययनो छे. तेना नाम अने तेमां आवेला विषयो आ प्रमाणे छे :—

१ ला समय नामना अध्ययनमां वीतरागना मतव्यनुं स्वरूप छे. २ जा वैतालीय अध्ययनमां–वैराग्यनो सर्व साधारण उपदेश छे अने ते वैतालीय छंदमां गवाएलो छे. निर्युक्तिकारे ए उपदेशने "आदीश्वरे आपेलो उपदेश" कहेलो छे. ३ जा उपसर्गपरिज्ञा अध्ययनमां अने ४ था स्त्रीपरिज्ञा अध्ययनमां संयमनी साधनामां आडे आवतां अनुकूलता अने प्रतिकूलतानुं स्वरूप दर्शावेलुं छे. ५ मा निरयविभक्तिमां नरकोना विभागो बताव्या छे. ६ ठा वीरस्तुतिमां स्तुतिद्वारा श्रीवीरनी चर्या नोंधेली छे. ७ मा कुशीलपरिभाषामां कुशीलोनी स्थिति–दशा–बतावी छे ८ मा वीर्य, ९ मा धर्म, १० मा समाधि, ११ मा मार्ग, १२ मा समवसरण (दार्शनिकोनी सभा,) १३ मा याथातथ्य, १४ मा ग्रंथ १५ मा आदान अने १६ मा गाथा अध्ययनमां संयमने लगता साधारण विषयो निरूपेला छे अने मात्र एक बारमा अध्ययनमां मतवादिओना विनयवादादिनी चर्चा करी छे. १७ मा अध्ययनमां पण उपनयनी पद्धतिए बारमा अध्ययन जेवी चर्चा करेली छे. १८ मा क्रियास्थान, १९ मा आहारपरिज्ञा, २० मा प्रत्याख्यान अने २१ मा अनाचारश्रुतमां अनुक्रमे व्यक्तिओ विगेरे क्रियाओनुं, आहारनुं, प्रत्याख्यान (पच्चक्खाण) नुं अने अनाचारनुं वर्णन आपेलुं छे. २२ मा आर्द्रकीय अध्ययनमां हस्तितापस, गोशालक अने बुद्ध विगेरेने आर्द्रकुमारनी साथे शास्त्रार्थमां जोडीने इतिहासपूर्वक पाछा पाड्या छे. अने छेला २३ मा नालंदीय अध्ययनमां गौतम अने पार्श्वापत्य उदक बच्चे नालंदामां थएली चर्चाने नोंधेली छे. आ प्रमाणे वर्तमान सूत्रकृतांग सूत्रमां मळता विषयोमां राजा प्रदेशी के तेने लगती हकीकतनुं नीशान सुद्धां जणातुं नथी अने आ सूत्रना उपांगभूत कहेवाता 'राजप्रश्नीय' सूत्रमां तो राजा प्रदेशीनो सूर्याभ देव तरीकेनो अवतार, तेनी देवऋद्धि, देवद्युति अने दिव्य भोगविलासो तथा तेणे करेलुं दिव्यनाटक विगेरे वर्णवाएलां छे अने निर्ग्रंथश्रमण साथे थएला राजा प्रदेशीना जीवविषयक प्रश्नो तथा गौतम अने पार्श्वापत्य केशीनो संलाप वलाप पण मूकवाएलो छे. आ रीते ए बन्ने सूत्रोनो विषय जोतां सूत्रकृतांग अने राजप्रश्नीय वच्चे जणावेलो अंगोपांगीभाव घटी शकतो होय एम मने लागतुं नथी. कदाच एम कहेवामां आवे के, सूत्रकृतांग अने राजप्रश्नीयमां आवती जीवविषयक चर्चा एक सरखी जणाय छे, एने लीधे ए बन्ने वच्चे रहेलो अंगोपांगीभाव शा माटे न घटी शके ? आना समाधानमां जणाववानुं के एनी (राजप्रश्नीयनी) ए चर्चा जेटली सूत्रकृतांगगत चर्चा साथे मळती आवे छे तेटली ज आचारांगादिगत चर्चा साथे मळती आवे छे, एथी ए चर्चा ते बे वच्चेना अंगोपांगीभावनी नियामक होई शके नहि—घटती नथी. छेवट आ तपासना परिणामे लभ्यमान सूत्रकृतांग अने लभ्यमान राजप्रश्नीयना संबंध माटे जणाववानो "सूत्रकृतांगस्य राजप्रश्नीयम्" ए जातनो उल्लेख शिथिल जणाय छे. आ जातनो कांई आ एक ज उल्लेख नथी. परंतु एवा बीजा अनेक उल्लेखोने हुं तो प्रत्यक्ष करी रह्यो छउं. जेमके; "उपासकदशाङ्गस्य चन्द्रप्रज्ञप्तिः " "ज्ञाताधर्मकथाङ्गस्य जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः" "दृष्टिवादस्य वृष्णिदशा"—उपासकदशा सूत्रमां वर्धमानना दश श्रमणोपासकोनो वृत्तांत आवे छे अने चंद्रप्रज्ञप्ति सूत्रमां चंद्रने लगतुं सविस्तर ज्योतिष आवे छे. ज्ञाताधर्मकथा सूत्रमां केवळ कथाओ आवे छे अने जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिमां जंबूद्वीपने लगती ए जातनी हकीकत आवे छे, जे प्रायः वाचकोने माटे तद्दन परोक्ष जेवी छे, दृष्टिवादमां दर्शनशास्त्रनी चर्चा आवे छे अने वृष्णिदशामां अंधकवृष्णिवंशनी कथाओ भरेली छे–ए रीते १ ला, २ जा अने त्रीजा उल्लेखमां जणावेला ते ते उपासकदशा, ज्ञाताधर्मकथा अने दृष्टिवाद–सूत्रोनो अनुक्रमपूर्वक चंद्रप्रज्ञप्ति, जंबूद्वीपप्रज्ञप्ति अने वृष्णिदशा साथे जणावेलो अंगोपांगीभाव पण शी रीते घटी शके ?. ए राजप्रश्नीयमांथी जे हकीकतने अहीं जाणवानी छे, तेने स्वयं टीकाकारे संक्षेपपूर्वक टीकामां जणावेली होवाथी अहीं तेनो मूळ पाठ आपवो अनावश्यक जणाय छे. ए हकीकतनो मूळ पाठ अर्थात् सूर्याभदेवनो अधिकार राजप्रश्नीय सूत्रमां (क०आ०पृ०१८ थी २०५) सुधी छे.

प्रस्तुत टिप्पण लंबाइ गया पछी जैनधर्मना एक पेटा संप्रदायना (मूर्तिने नहि माननारा संप्रदायना) अंग अने उपांगना क्रम विषे जे विचारो जणाया छे तेने पण अहीं दर्शाववानी जरूर जणाय छे. जे स्थळे जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिमां (पृ०१) अंग अने उपांगना क्रमनो उल्लेख कर्यो छे त्यां ज एम जणाव्युं छे के·—' अत्र च उपाङ्गक्रमे सामाचार्यादौ कश्चिद् भेदोऽप्यस्ति " अर्थात् अहीं जणावेला उपांगना क्रमथी कोइ संप्रदाय जुदो पण पडे छे एटले बीजो कोई जैन संप्रदाय उपांगनो क्रम जुदी रीते पण जणावे छे. एम धारी शकाय छे के, आ उल्लेख, ए मूर्तिने नहि माननार जैन–संप्रदायने उद्देशीने पण करायो होय. कारण के, तेओ नीचे प्रमाणे उपांगनो क्रम जणावे छे (जे अहीं जणावेला क्रमथी जुदो पडे छे.).—

अंग.		उपांग.
५.	भगवती	जंबूद्वीपप्रज्ञप्ति.
६.	ज्ञाता	चंद्रप्रज्ञप्ति अने सूर्यप्रज्ञप्ति.
७.	उपासकदशा	निरयावलिका.
८.	अंतकृद्दशा	कल्पवतंसिका.
९.	अनुत्तरौपपातिक	पुष्पिका.
१०.	प्रश्नव्याकरण	पुष्पचूलिका.
११.	विपाकश्रुत	वृष्णिदशा.

आ लोको दृष्टिवाद के तेना उपांगनो निर्देश करता नथी. ए सिवायनो बीजो क्रम तो पूर्व प्रमाणे छे आवी नहि जेवी बाबतमां जे आ जातनो संप्रदाय–भेद छे ते पण उपांगना सुनिश्चित क्रमनुं शैथिल्य जणावे छे.:—अनु०

१. आ विषयनी सविस्तर हकीकत प्रज्ञापना सूत्रना स्थान पदमां अने जीवाजीवाभिगम सूत्रना देववर्णनाधिकारमां आवेली छे :—अनु०

बोलाव्या. तेओने बोलावीने तेणे आ प्रमाणे कह्युं केः–हे देवो! तमे राजगृह नगरमां जाओ अने भगवंत महावीरने वांदो. तथा एक योजन जेटलुं विशाळ क्षेत्र (जमीन) साफ करो अने ए प्रमाणे करीने मने तुरत जणावो. पछी ते देवोए तेम करीने पोताना धणी इंद्रने जणाव्युं. त्यार बाद ते इंद्रे पोताना सेनाधिपतिने (देवने) आ प्रमाणे कह्युं के, हे देवोने वल्लभ! तुं आ ईशानावतंसक नामना विमानमां घंटाने वगाड अने बधा देव तथा देवीओने ए प्रमाणे जाहेर कर के, हे देवो! ईशानेंद्र, श्रीमहावीर भगवंतने वांदवा माटे जाय छे माटे तमे शीघ्र तमारी महर्द्धिवडे तैयार थइ तेनी पासे जाओ. तेवुं जाहेर कर्या पछी अनेक देवो कुतूहलादि कारणने लइने ते ईशानेंद्रनी पासे गया. ते बधा देवोथी परिवरेलो, अनेक देवोथी युक्त थएलो अने लाख योजनना प्रमाणवाळा यान-विमान-मां बेठेलो ते ईशान इंद्र श्रीमहावीरने वांदवा निकळ्यो रस्तामां आवता नंदीश्वर द्वीपमां तेणे पोतानुं मोटुं विमान टुंकुं कर्युं. अने पछी ते राजगृह नगरमां गयो. भगवंतने त्रण प्रदक्षिणा करी, पोताना विमानने जमीनथी चार आंगळ उंचुं राखी, भगवंतनी पासे जइ, भगवंतने वांदी तेनी पर्युपासना करे छे.

९. ततो धर्मं श्रुत्वा एवमवादीत्–भदन्त! यूयं सर्वं जानीथ, पश्यथ. केवलं गौतमादीनां महर्षीणां दिव्यं नाट्यविधिमुपदर्शयितुमिच्छामि–इत्यभिधाय दिव्यं मण्डपं विकुर्वितवान्. तन्मध्ये मणिपीठिकाम्, तत्र च सिंहासनम्. ततश्च भगवन्तं प्रणम्य तत्रोपविवेश. ततश्च तस्य दक्षिणाद् भुजाद् अष्टोत्तरं शतं देवकुमाराणाम्, वामाच्च देवकुमारीणां निर्गच्छन्ति स्म. ततश्च विविधातोद्य (वर) स्वगीतध्वनिरञ्जितजनमानसं द्वात्रिंशद्विधं नाट्यविधिमुपदर्शयामास–इति. *'तए णं से ईसाणे देविंदे, देवराया तं दिव्वं देविड्ढिं'* यावत्–करणाद् इदमपरं वाच्यम्, यदुत–*"दिव्वं देवज्जुइं, दिव्वं देवाणुभावं पडिसाहरइ, पडिसाहरित्ता खणेणं जाए एगभूए. तए णं ईसाणे देविंदे देवराया समणं भगवं महावीरं वंदित्ता, नमंसित्ता णियगपरियालसंपरिवुडे"* त्ति. *'परियाल'* त्ति–परिवारः, *'कूडागारसालादिट्ठंतो'* त्ति कूटाकारेण शिखराऽऽकृत्या उपलक्षिता शाला या सा तथा–तया दृष्टान्तो यत्र स तथा. स चैवम्:–भगवन्तं गौतम एवमवादीत्–ईशानेन्द्रस्य सा दिव्या देवर्द्धिः क्व गता? क्व अनुप्रविष्टा? गौतम! शरीरं गता–शरीरकमनुप्रविष्टा. अथ केनार्थेन एवम् उच्यते? गौतम! यथा नाम कूटाकारशाला स्यात्, तस्याश्चाऽदूरे महान् जनसमूहस्तिष्ठति, स च महाभ्रादिकमागच्छन्तं पश्यति, दृष्ट्वा च तां कूटाकारशालामनुप्रविशति, एवमीशानेन्द्रस्य सा दिव्या देवर्द्धिः शरीरं गता–शरीरकमनुप्रविष्टा इति. *'किण्णा'* इति केन हेतुना? *'किं वा दच्चा'* इति. दत्त्वा अशनादि, भुक्त्वा अन्त-प्रान्तादि, कृत्वा तपः–शुभध्यानादि, समाचर्य च प्रत्युपेक्षा-प्रमार्जनादि. *'कस्स वा'* इत्यादिवाक्यस्य चान्ते *'पुण्यमुपार्जितम्'* इति वाक्यशेषो दृश्यः. *'ज णं'* ति यस्मात् पुण्यात् *'णं'* इति वाक्यालङ्कारे. *'अत्थि ता मे पुरा पोराणाणं'* इत्यादि पुरा-पूर्वम् 'कृतानाम्' इति योगः. अत एव *'पोराणाणं'* ति पुराणानाम्, *'सुचिण्णाणं'* ति दानादिसुचरितरूपाणाम्. *'सुपरक्कंताणं'* ति सुष्ठु पराक्रान्तं पराक्रमस्तपःप्रभृतिकं येषु तानि तथा तेषाम्, शुभानामर्थावहत्वेन, कल्याणानामनर्थोपशमहेतुत्वेन–इति. कुतो-ऽस्ति? अत आह:–'जेणाहं' इत्यादि.

९. त्यार पछी भगवंतनी पासेथी धर्म सांभळी ते इंद्र आ प्रमाणे बोल्यो के–हे भगवन्! तमे तो बधुं जाणो छो अने जूओ छो मात्र गौतमादिक महर्षिओने दिव्य नाट्यविधिने देखाडवा इच्छुं छुं एम कहीने ते इंद्रे दिव्य मंडप (मांडवा) नी विकुर्वणा करी ते मंडपनी वच्चे मणिपीठिका तथा सिंहासननी पण विकुर्वणा करी पछी भगवंतने प्रणाम करी ते इंद्र ते सिंहासन उपर बेठो. त्यार बाद तेना जमणा हाथथी एकसोने आठ देवकुमारो नीकळ्या अने डाबा हाथथी एकसोने आठ देवकुमारीओ नीकळी पछी अनेक जातिनां वाजाओना अने गीतोना शब्दथी माणसोना मनने खुश करनारुं, बत्रीश जातिनुं नाटक ते इंद्रे श्रीगौतमादिकने देखाड्युं. ['तए णं से ईसाणे देविंदे. देवराया तं दिव्वं देविड्ढिं'] अहीं 'यावत्' शब्द मूक्यो छे माटे बीजुं आ प्रमाणे जाणवुं–दिव्य देवकांतिने, दिव्य देवप्रभावने संकेली ले छे अने एक क्षणमां ते हतो तेवो एकलो थइ जाय छे. पछी पोताना परिवार सहित देवेंद्र, देवराज ईशाने श्रमण भगवंत महावीरने वांद्या अने नमस्कार कर्यो तथा ज्यांथी ते आव्यो हतो त्यां ते पाछो चाल्यो गयो. ['कूडागारसालादिट्ठंतो' त्ति] शिखरना आकारवाळुं घर ते कूटाकारशाला, तेनुं दृष्टांत कहेवुं. ते दृष्टांत आ प्रमाणे छे.–गौतमे भगवंतने आ प्रमाणे कह्युं के, ईशानेंद्रे देखाडेली ते दिव्य देवऋद्धि क्यां गई? (भगवंते कह्युं

---

१. जैन आगम साहित्यमां ठेक ठेकाणे इंद्रो (इंद्रादिदेवो) पासे आ जातनी अनेक आज्ञाओ अपावेली छे. ए प्रकारे बौद्ध साहित्यमां पण बनतुं आव्युं–आवे–छे. जो के ए जातना अनेक उल्लेखो सर्वथा सुलभ अने स्पष्ट छे तो पण अहीं तो मात्र जाणवानी खातर तेमांना एकाद उल्लेखथी ज चलवी लेवानुं छे. जेमकेः—

"अथ भिक्षवः! शक्रो देवानामिन्द्रो देवांस्त्रयस्त्रिंशान् आमन्त्रयते स्म, अद्य मार्षा! बोधिसत्त्वोऽभिनिष्क्रमिष्यति। तत्र युष्माभिः पूजाकर्मणे औत्सुक्येन भवितव्यम्"–(ललितविस्तर पृ० २४८)

"हे भिक्षुओ! हवे देवोनो इन्द्र शक्र, त्रयस्त्रिंश (आ शब्द, जैन शब्द—त्रायस्त्रिंश–साथे मळतो आवे छे:) देवोने आमंत्रण आपे छे के, हे मार्षा (हे आर्यो!) आजे बोधिसत्त्वनुं अभिनिष्क्रमण थनार छे, ते टाणे तमारे पूजा माटे उत्सुक थवुं जोइए" तात्पर्य ए छे के,

उपरना उल्लेखमां भगवान् बुद्धना अभिनिष्क्रमण–दीक्षा–नो निर्देश करी ते अर्थे इंद्र अने देवोना आगमननी सूचना करी छे. ज्यारे भगवान् महावीरनो दीक्षा दिवस हतो त्यारे इंद्रो अने देवोए अहीं आवीने ए उत्सवमां विशेष भाग लीधो हतो, ए हकीकतथी कोई जैन शिशु पण अपरिचित नथी. आगळ जणावेला ईशान इंद्रना अहीं आगमनना उल्लेख साथे आ उल्लेखनुं साम्य एटलुं ज छे के, जेम श्रीमहावीर पासे ए इंद्र आवतो हतो, तेम बुद्ध पासे पण आवतो हतोः—अनु०

१. प्र० छा०—दिव्यां देवद्युतिम्, दिव्यं देवाऽनुभावं प्रतिसंहरति, प्रतिसंहृत्य क्षणेन जात एकभूतः. तदा ईशानः देवेन्द्रः, देवराजः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दित्वा, नमस्थित्वा निजकपरिवारसंपरिवृत इति –अनु०

के.) हे गौतम ! ते तेना शरीरमां मळी गइ. हे भगवन् ! तेम कहेवानुं शुं कारण ? हे गौतम ! जेम कोइ एक शिखरना आकारवाळुं घर (कूटो) होय. अने ते घरनी पासे घणा माणसो उभा रहेला होय. एटलामां जो मूष वरसाद वरसतो के आवतो तेओना जोवामां आवे तो जेम ते बधा माणसो पेला कूटामां पेसी जाय छे. ए प्रमाणे ईशान इन्द्रनी ते दिव्य देवऋद्धि तेना शरीरमां पेसी गइ. ['किण्णा' इति] कया कारणथी. ['किं वा दच्चा' इत्यादि.] आ स्थळे 'दच्चा' एटले दान. पान दईने 'भोच्चा' एटले लुखुं सुकुं खाइने. 'किच्चा' एटले नव नवा शुभध्यान वगेरेने करीने, 'आचरित्ता' एटले पडिलेहण के प्रमार्जन वगेरेने, आचरीने ['कस्स वा' इत्यादि.] ए आगना वाक्यने छेडे 'पुण्यनुं उपार्जन करीने' एटलो अध्याहार छे. ['जं च' त्ति] जे पुण्यथी. ['अंतिए वा से एगमवि आरियं' इत्यादि.] 'पूर्वे करेला पुण्योनो' एम संबंध करवो पूर्वे कहेलां छे माटे ज ['पोराणाणं' ति] जूनां. ['सुचिण्णाणं' ति] दान वगेरे सुचरितरूप. ['सुपरक्कंताणं' ति] जाग तप वगेरेथी युक्त अर्थात् होवाथी शुभ. अनर्थने शमाववानां कारणरूप होवाथी कल्याणरूप. एम पूछी छे : तो कहे छे के ['जंबुद्दीवे' इत्यादि.]

१०. पूर्वोक्तमेव किञ्चित् सविशेषमाह—'विउलधण-कणग-रयण-मणि-मोत्तिअ-संख-सिल-प्पवाल-रत्तरयणसंतसारसावएज्जेणं' ति धनं गणिमादि. रत्नानि कर्केतनादीनि. मणयश्चन्द्रकान्ताद्याः. शिलाप्रवाल त्ति विद्रुमाणि. अन्ये त्वाहुः—"शिला. राजपट्टादिरूपा; प्रवालं विद्रुमम्" रक्तरत्नानि पद्मरागादीनि. एतद्रूपं यत्. 'संत' त्ति विद्यमानम् सारं प्रधानम्, स्वापतेयं द्रव्यं तत् तथा तेन. 'एगंतसो खयं' ति एकान्तेन क्षयम्—नवानां शुभकर्मणामनुपार्जनेन. 'मित्त-' इत्यादि. तत्र मित्राणि सुहृदः. ज्ञातयः सजातीयाः. निजकाः गोत्रजाः. संबन्धिनो मातुलीयाः, श्वशुरकुलीना वा. परिजनो दासादिः, 'आढाइ' त्ति आद्रियते, 'परिजाणइ' त्ति परिजानाति स्वामितया, 'पाणामाए' त्ति प्रणामोऽस्ति विधेयतया यस्याः सा प्राणामा. तथा 'सुद्धोअणं' ति सूप-शाकादिवर्जितं कूरम्, 'तिसत्तक्खुत्तो' त्ति त्रि सप्तकृत्वः—एकविंशतिवारान् इत्यर्थः 'आसाएमाणे' त्ति ईषत् स्वादयन्, 'विसाएमाणे' त्ति विशेषेण स्वादयन् स्वादविशेषेण, 'परिभाएमाणे' त्ति ददत्, 'परिभुंजेमाणे' त्ति भोज्यं परिभुञ्जानः, 'जिमिय भुत्तुत्तरागए' त्ति 'जिमिय' त्ति प्रथमैकवचनलोपाद् जिमितः—भुक्तवान् 'भुत्तुत्तर' त्ति भुक्तोत्तरम्—भोजनोत्तरकालम्, 'आगए' त्ति आगतः—उपवेशनस्थाने. भुक्तोत्तरागतः. किंभूतः सन्? इत्याह:—'आयंते' त्ति आचान्तः—शुद्धोदकयोगेन. 'चोक्खे' त्ति चोक्षः—लेपसिक्थाद्यपनयनेन अत एव परमशुचिभूत इति.

१०. आगळ कहेली वातने ज जरा विशेषरूप साथे कहे छे के, ['विउलधण-कणग-रयण-मणि-मोत्तिय-संख-सिल-प्पवाल-रत्तरयणसंतसारसावएज्जेणं' ति] गणवानां आदि ते धन. कर्केतन वगेरे रत्न. चंद्रकांत वगेरे मणिओ, परवाळां ते शिलाप्रवाल, बीजाओ तो कहे छे के—"राजपट्ट वगेरे ते शिला अने परवाळां ते प्रवाल" माणेक वगेरे ते रक्तरत्न. एवा प्रकारनुं प्रधान जे द्रव्य—मिलकत. ['एगंतसो खयं' ति] नवां शुभ कर्मोने मेळव्या विना जूनां सत्कर्मोनो सर्वथा नाश थाय तेनी दरकार न करवी. ['मित्त' इत्यादि.] मित्रो एटले भाइबंधो. ज्ञाति एटले नातीला. निजक एटले पितृ—एक गोत्रमां थएला. संबंधी एटले मोसाळिआ के सासरिआ परिजन एटले नोकर चाकर वगेरे. ['आढाइ' त्ति] आदर करे छे. ['परिजाणइ' त्ति] धणी-मालीक-तरीके जाणे छे. ['पाणामाए' त्ति] जेमां वारंवार प्रणाम करवानो होय ते 'प्राणामा'—नेवडे. ['सुद्धोअणं' ति] दाळ अने शाक विनाना एकला चोखा-भातने, ['तिसत्तखुत्तो' त्ति] एक-

१. 'च' आ अलंकारसूचक छे:—श्रीअभय०

२. आगममां ज्यां ज्यां 'धन' शब्दनो प्रयोग थएलो छे त्यां त्यां प्रायः करीने तेनो व्याख्या आ प्रमाणे समजवानी छे:—

"धनं गणिम-धरिम-मेय-परिच्छेद्यभेदाच्चतुर्विधम्. तदुक्तम्—"गणिमं जाईफल-पुप्फलाई, धरिमं तु कुंकुम-गुडाई । मिज्जं चोप्पड-लोणाई, रयण—वत्थाइ परिच्छिज्जं"।—कल्पसूत्रसुबोधिनी, चतुर्थ क्षण, पृ० ११२-११३

"धनना चार प्रकार छे ते आ प्रमाणे —गणिम, धरिम, मेय अने परिच्छेद्य. गणिम एटले गणवा योग्य—जाइफल अने सोपारी (सोपारी) विगेरे. धरिम एटले धरी राखवा लायक—केसर अने गोळ विगेरे. मेय एटले मापवा लायक चोपडुं (!) अने लवण विगेरे अने परिच्छेद्य एटले परिच्छेद करवा लायक—रत्नो अने वस्त्रो विगेरे"—कल्प० सु० च० क्ष० पृ० ११२-११३:—अनु०

३. रत्नोनी जूदी जूदी जातो नीचे प्रमाणे समजवानी छे—"कर्केतन. वज्र, वैडूर्य, लोहिताक्ष, मसारगल्ल, हंसगर्भ, पुलक, सौगन्धिक, ज्योतीरस, अंजन, अंजनपुलक, रजत, जातरूप, अंक, स्फटिक, अने रिष्ट—जीवाजीवाभिगम । स० पृ० २८८)

वाराही संहितामां—बृहत्संहितामां रत्नोनी २२ जातो आ प्रमाणे गणावी छे:—

"वज्रेन्द्रनील-मरकत-कर्केतर-पद्मराग-रुधिराख्याः ।
वैडूर्य-पुलक-विमलक-राजमणि-स्फटिक-शशिकान्ताः ॥ ४
सौगन्धिक-गोमेदक-शङ्ख-महानील-पुष्परागाख्याः ।
ब्रह्ममणि-ज्योतीरस-सस्यक-मुक्ता-प्रवालानि" ॥ ५

वज्र, इन्द्रनील, मरकत, कर्केतर (जेनसूत्रमां कर्केतन) पद्मराग, रुधिर, वैडूर्य, पुलक, विमलक, राजमणि, स्फटिक, शशिकान्त, सौगन्धिक, गोमेदक, शङ्ख, महानील, पुष्पराग, ब्रह्ममणि, ज्योतीरस, सस्यक, मुक्ता—मोती. अने प्रवाल":—अध्याय-७९ पृ० ९८८—अनु०

४. प्रज्ञापना सूत्रमां मणिना जूदा जूदा प्रकारो आ प्रमाणे जणाव्या छे—

"मणिविहाणा—गोमेज्जए य रुयए, अंके, फलिहे, य लोहियक्खे य । मरगय, मसारगल्ले, भुयमोयग, इंदनीले य ॥ ३ चंदण, गेरुय, हंसगब्भ, पुलए, सोगंधिए य बोद्धव्वे । चन्दप्पभ, वेरुलिए, जलकंते, सूरकंते य ॥ ४

"गोमेदक, रुचक, अंक, स्फटिक, लोहिताक्ष, मरकत, मसारगल्ल, भुजमोचक, इन्द्रनील, चन्दन, गैरिक, हंसगर्भ, पुलक, सौगन्धिक, चंद्रप्रभ वैडूर्य, जलकान्त अने सूर्यकान्त.—प्रज्ञा० पृ० २७ (स)

प्रज्ञापनामां जणावेला मणिओनां नामोमां केटलांक नामो रत्नोनां आवे छे. एथी एम जणाय छे के, मणि अने रत्न—ए कांइ बे जूदा जूदा पदार्थ नथी. अमरकोषमां पण "रत्नं मणिः" (द्विकां० ९२) एम कहीने मणि अने रत्ननी एकता जणावी छे:—अनु०

५. वर्तमान समयमां पण वैदिक लोको 'प्राणामा' दीक्षानी जेवुं व्रत लेता जणाय छे ए व्रतमां दीक्षित थएला एक जण विषे नीचे प्रमाणेनी नोंध प्रकट थइ छे:—

वीश वार. ['आसाएमाणे' त्ति] थोडु चाखतो, ['वीसाएमाणे' त्ति] कोइ पण चाखवानी वस्तुने विशेष चाखतो ['परिभाएमाणे' त्ति] देतो, ['परिभुंजेमाणे' त्ति] खावानी वस्तुने खातो ['जिमिअ भुत्तुत्तरागए' त्ति] जम्यो अने ['भुत्तोत्तर' त्ति] जम्या पछी तुरत ज ['आगए' त्ति] बेसवाने ठेकाणे आव्यो. ते केवो ? तो कहे छे के, ['आयंते' त्ति] चोख्खा पाणीथी तेणे आचमन (कोगळा) कर्युं अने पछी ते ['चोक्खे' त्ति] मोटामां लागेली चिकाश अने एठु वगेरेने दूर करी तद्दन चोख्खो थयो.

११. 'जं जत्थ पासइ' त्ति यमिन्द्रादिकम्, यत्र देशे काले वा पश्यति. 'तस्य तं प्रणामं करोति' इति वाक्यशेषो दृश्यः. 'खंदं व' त्ति स्कन्दं वा कार्तिकेयम्, 'रुद्दं वा' रुद्रं वा महादेवम्. 'सिवं व' त्ति व्यन्तरविशेषम्, आकारविशेषधरं वा रुद्रमेव, 'वेसमण व' त्ति उत्तरदिक्पालम्, 'अज्ज व' त्ति आर्याम्—प्रशान्तरूपां चण्डिकाम्, 'कोट्टकिरियं व' त्ति चण्डिकामेव रौद्ररूपां महिषकुट्टनक्रियावतीमित्यर्थः. 'रायं वा' इत्यत्र यावत्करणाद् इदं दृश्यम्.—'ईसरं वा, तलवरं वा, माडंबियं वा, कोडुंबियं वा, सेट्ठिं वा' इति. 'पाणं व' त्ति चण्डालम्, 'उच्चं' ति पूज्यम्, 'उच्च पणामं' ति अतिशयेन प्रणमतीत्यर्थः 'नीअ' ति अपूज्यम् 'नीअं पणामं' ति अनत्यर्थं प्रणमतीत्यर्थः. एतदेव निगमयन्नाह—'जं जहा' इत्यादि. यं पुरुष-पश्वादिकम्, यथा यत्प्रकारं—पूज्यापूज्यस्वभावम्—तस्य पुरुषादेः तया—पूज्यापूज्योचिततया. 'अणिच्चजागरिय' त्ति अनित्यचिन्ताम्, 'दिट्ठाऽऽभट्ठे य' त्ति दृष्टाभाषितान्, 'पुव्वसंगतिए' त्ति पूर्वसंगतिकान्—गृहस्थत्वे परिचितान् 'निअत्तणियमंडलं' ति निवर्तनं क्षेत्रमानविशेष, तत्परिमाणं निवर्तनिकम्, "निजतनुप्रमाणम्" इत्यन्ये. 'पाओवगमणं निवण्णे' त्ति पादपोपगमनम्—निष्पन्नः—उपसंपन्न आश्रित इत्यर्थः. 'अणिंद' त्ति इन्द्राऽभावात्, 'अपुरोहिअ' त्ति शान्तिकर्मकाररहिता अनिन्द्रत्वादेव, पुरोहितो हि इन्द्रस्य भवति, तदभावे तु नासाविति. 'इंदाहीण' त्ति इन्द्राधीना इन्द्रवश्यत्वात्, 'इंदाहिट्ठिअ' त्ति इन्द्राधिष्ठिता तद्युक्तत्वात्—अत एवाह—'इंदाहीणकज्ज' त्ति इन्द्राधीनकार्या. 'ठितिपकप्प' ति स्थितौ अवस्थाने बलिचञ्चाविषये, प्रकल्पः—संकल्पः—स्थितिप्रकल्पः, तम्. 'ताए उक्किट्ठाए' इत्यादि. तया—विवक्षितया उत्कृष्टया उत्कर्षवत्या—देवगत्या—इति योगः. त्वरितया आकुलया—न स्वभावजयेत्यर्थः. अन्तराकूततोऽप्येषा स्यात्, इत्यत आह—चपलया-कायचापल्योपेतया, चण्डया—रौद्रया तथाविधोत्कर्षयोगेन, जयिन्या-गत्यन्तरजेतृत्वात्, छेकया निपुणया—उपायप्रवृत्तितः, सिंहया-सिंहगतिसमानया श्रमाभावेन, शीघ्रया-वेगवत्या, दिव्यया प्रधानया, उद्धूतया-वस्त्रादीनामुद्धूतत्वेन, उद्धतया वा सदर्पया. 'सपक्खि' त्ति समाः सर्वे, पक्षाः पार्श्वाः—पूर्वापरदक्षिणोत्तरा यत्र स्थाने तत् सपक्षम्, इकारः प्राकृतप्रभवः. समा सर्वाः, प्रतिदिशो यत्र तत्सप्रतिदिक्. 'बत्तीसइविहं नट्टविहिं' ति द्वात्रिंशद्विधम् नाट्यविधिं—नाट्यविषयवस्तुनो द्वात्रिंशद्विधत्वात्, तच्च यथा राजप्रश्नीयाऽध्ययने तथाऽवसेयम्—इति. 'अट्ठ बंधइ' त्ति प्रयोजननिश्चयं कुरुतेत्यर्थः. निदानम् -प्रार्थनाविशेषम्, एतदेवाह—ठिइपकप्पं' ति प्राग्वत्.

११. ['जं जत्थ पासइ' त्ति] जे ठेकाणे के जे समये इन्द्र वगेरेने जूए, 'तेने त्यां प्रणाम करे' एटलो अध्याहार जाणवो ['खंदं वे' त्ति] कार्तिकेयने, ['रुद्दं वा'] महादेवने, ['सिवं व' त्ति] एक जातना व्यंतरने, अथवा अमुक जातना आकारने धारण करनार रुद्रने ज,

" इसके बाद, सब प्राणियों में भगवान् की भावना दृढ करने और अहंकार छोडने के इरादेसे प्राणिमात्र को ईश्वर समझ कर आपने साष्टांग प्रणाम करना शुरु किया। जिस प्राणी को आप आगे देखते उसी के सामने उस के पैरों पर आप जमीन पर लेट जाते ! इस प्रकार ब्राह्मण से ले कर चांडाल तक और गौ से ले कर गधे तकको आप साष्टांग नमस्कार करने लगे —(सरस्वती मासिक, भाग—१०-अंक-२ पृ० १८०) उपर जणावेली 'प्राणामा' दीक्षा (परनायी विनयवाद) अने आ प्रकट थएली वीना ए बे सरखा जणाय छे —अनु०

१. 'जिमिय' ए शब्दना प्रथमा विभक्तिना एक वचननो लोप थयो छे, तेथी तेनो अर्थ —' जिमित '—' जमेलो ' करवो —श्रीअभय०

२. शिव शब्दनो मूल भाव अने पौराणिक भाव 'शिव' शब्द उपरना (हवे पछीना) टिप्पणमां सूचव्यो छे एटले 'शिव'नी एक व्यक्ति तरिकेनी हयाती, कल्पिकपना सिवाय बीजुं कांइ न होय एम स्पष्ट जणाय छे पुराणोमा 'स्कंद'ने शिवना पुत्ररूपे कल्प्यो छे, ए उपरथी कोशकाराए पोतपोतानां कोशमां स्कन्दने शिवनो आत्मज अने पार्वतीनो नन्दन वर्णव्यो छे—स्कन्दना नामो अमरकोशमां आ प्रमाणे छे —

कार्तिकेयो महासेनः शरजन्मा षडाननः । पार्वतीनन्दनः स्कन्दः सेनानीरग्निभूर्गुहः ॥ ३९ ॥ बाहुलेयस्तारकजिद्विशाखः शिखिवाहनः । षाण्मातुरः शक्तिधरः कुमारः क्रौञ्चदारणः ॥ ४० ॥

—अमरकोशे प्र० का०

मतलब नाम स्कन्दना छे —१ कार्तिकेय २ महासेन ३ शरजन्मा ४ षडानन ५ पार्वतीनन्दन ६ स्कन्द ७ सेनानी ८ अग्निभू ९ गुह. १० बाहुलेय ११ तारकजित् १२ विशाख १३ शिखिवाहन १४ षाण्मातुर १५ शक्तिधर १६–१७ कुमार अने क्रौञ्चदारण

पण 'शिव' शब्द उपरनुं टिप्पण विचारतां स्पष्ट जणाय छे के, ज्यारे 'स्कन्द'ना पिता तरिके शिवनामक कोइ वास्तविक व्यक्तिनी हयाती जणाती नथी त्यारे तेना माता पार्वतीनी हयाती तो क्यांथी होय ? तो शुं ज्यारे स्कन्दना अने पार्वतीना आख्यानो ते मात्र पुराणोना चमत्कार छे ए चमत्कारने लीधे स्कन्दनी पूजा प्रचरी अने 'स्कन्द' शब्द 'स्कन्द'नी मूर्तिनो सूचक बन्यो. अहीं भगवतीजीना मूलमां जणावेल 'स्कन्द' शब्द 'स्कन्द'नी मूर्तिने सूचवे छे एम श्रीअभयदेव (टीकाकार) पण जणावे छे —अनु०

३ 'रुद्र' शब्द 'रुद् रोवुं' धातु उपरथी आवेल छे एटले 'रुद्र' नो सगो भाव—मूल आशय—रोवानी क्रियाने—छे—जे द्वारा कोइ रोवे वा जे रोवरावे ते 'रुद्र' छे—रोवराववानुं नाम 'रुद्र' छे अर्थात् भयोत्पादक—रोदनोत्पादक—शक्तिनु नाम वैदिक आर्योए गुणानुसार 'रुद्र' पाड्युं छे. 'रुद्र' संबंधे उल्लेख करतां शतपथब्राह्मणमां जणाव्युं छे के —

"कतमे रुद्रा ? इति दश इमे पुरुषे प्राणाः, आत्मा एकादशः, ते यदा अस्मात् मर्त्यात् शरीराद् उत्क्रामन्ति, अथ रोदयन्ति—तद् यद् रोदयन्ति तस्माद् रुद्रा इति "–(शत०ब्राह्मणे अजमेर–आवृत्ती पृ० ४८४)

"रुद्रो केटला छे ? (अग्यार छे) पुरुषमा रहेला दश प्राणो अने अग्यारमो आत्मा ते अग्यार रुद्र छे. (पुरुषना दश प्राण अने अग्यारमो आत्मा, ए बधाने रुद्र कहेवानुं शुं कारण ?) ज्यारे आ मनुष्यना देहथी

['वेसमणं व' त्ति] उत्तर दिशाना पालकने–वैश्रमणने–कुबेरने, ['अज्ज व 'त्ति] प्रशान्तरूप आर्याने–चंडिकाने, [कोट्टकिरियं व त्ति] महिषासुरने कुटती भयंकर चंडिकाने ज, ['रायं वा'] अथवा राजाने. ए स्थळे 'यावत्' शब्द मूकवाथी आ प्रमाणे जाणवुं –'युवराजने, तळवरने, माडंबिकने, कौटुंबिकने, शेठने, ['पाण व त्ति] चांडाळने, ['उच्चं] पूज्यने, ['उच्चपणामं 'ति] अतिशयपूर्वक प्रणाम करे छे, ['नीअं 'ति] अपूज्यने, ['नीअं पणामं 'ति] वधारे नहीं पण साधारण रीते प्रणाम करे छे. ए ज वातनो उपसंहार करता कहे छे के, ['जं जहा' इत्यादि] पूज्य अने अपूज्य स्वभाववाळा पुरुष पशु वगेरेने जेवी रीते उचित लागे तेम–पूज्य अने अपूज्यने उचित लागे ते–प्रणाम करे छे. ['अणिच्चजागरिअं ति] अनित्य संबंधी चिंताने. ['दिट्ठाभट्ठे य 'त्ति] देखेला एवा बोलावेला तथा ['पुव्वसंगतिए त्ति] जूनी ओळखाणवाळाओने–गृहस्थपणामां परिचित थएला जूना मित्रोने, ['निअत्तणिअमंडल 'ति] 'निवर्तन' एटले एक जातनुं जमीननुं माप, तेनी जेटला परिमाणवाळुं ते निवर्तनिक "पोताना शरीर जेटली जग्या ते निवर्तनिक" एम बीजाओ कहे छे. [पाओवगमणं निवण्णे 'त्ति] तेणे पादपोप-

---

पुरुषना दश प्राणो अने अग्यारमो आत्मा उत्क्रमे छे–जुदा थाय छे—त्यारे ते एकादशगण–(अग्यारनो जथ्थो) सगासंबंधीओने रोवरावे छे माटे ते अग्यारनुं अन्वर्थ नाम 'रुद्र' होवुं सुघटित छे. (श० ब्रा० अ० आवृ० पृ० ८८४).

वैदिक संप्रदायमा दश प्राणनी गणनामा दश वायुओ गोठव्या छे ते आ छे :—

"प्राणोऽपानः समानश्चोदान-व्यानौ च वायवः, प्राणाद्याः पञ्च कथिता मुख्या वेदे प्रवीणिता –(१३९) नागकूर्मस्तथा देवदत्तश्चाऽथ धनंजयः, कृकलश्चेति विख्याता–स्तथा पञ्चोपवायवः" (१४०)–(वेदान्तसिद्धान्ताऽऽदर्शगत-प्राणप्रकरणे).

"शरीरमा कर्ण वगेरे इन्द्रियोमा संचरनारा मुख्य पांच वायुओनां नाम–वार आ छे –प्राण, अपान, समान, उदान अने व्यान. आ पांच वेदमा गवाएला छे. तेम ज बीजा पांच उपवायुओ पण छे, जेओ शरीरना बाजा भागमा संचरे छे. तेना नाम –नाग, कूर्म, देवदत्त, धनंजय अने कृकल छे. आ वायु ते दश प्राण अने अग्यारमो आत्मा, ए मळी अग्यार 'रुद्र' छे.

जैन संप्रदायनी अपेक्षाए अग्यारनी व्याख्या आ रीतिए समजे छे –

'पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च उच्छ्वास-निःश्वासमथाऽन्यदायुः, प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्ता स्तेषां वियोगीकरणं तु हिंसा"–(जीवविचारवृत्तौ)

"पांच इन्द्रियो–(स्पर्शन, रसन, घ्राण, चक्षु अने श्रोत्र) त्रण बळ–(मनोबळ, वचनबळ अने शरीरबळ). श्वासोच्छ्वास अने आयुष्य (५×३×१×१=१०) एम कुल दश प्राण छे अने तेना ठेको संचालक आत्मा मेळववाथी अग्यारनो गण थाय छे"–(जी० वृ०).

ते पुराणोना आख्यानने अवलंबीने ज अमरकोशमा रुद्र संबंधे अमरसिंह आ प्रमाणे जणावे छे –

"आदित्य-विश्व-वसवस्तुषिता भास्वराऽनिलाः, महाराजिक-साध्याश्च रुद्राश्च गणदेवताः." १० आदित्यादयः प्रत्येकं गणदेवता –समुदायचारिण्यो देवता "आदित्या द्वादश प्रोक्ता विश्वेदेवा दश स्मृताः, वसवश्चाष्ट–सङ्ख्याताः षट्त्रिंशत् तुषिता मताः. आभास्वराश्चतुःषष्टिर्वाताः पञ्चाशदूनकाः, महाराजिकनामानो द्वे शते विंशतिस्तथा. साध्या द्वादश विख्याता रुद्राश्चैकादश स्मृताः"–(अमर–प्र० काण्ड).

"नव देवगणो छे, एटले तारागा समुदायनी जेम देवोना पण नव समुदायो छे —आदित्यनो, विश्वदेवनो, वसुनो, तुषितनो, भास्वरनो, अनिलनो, महाराजिकनो, साध्यनो अने रुद्रनो. ते प्रत्येक समुदायमा देवोनी संख्या अनुक्रमे आ रीतिए छे –बार आदित्य, दश विश्वदेव, आठ वसु, छत्रीस तुषित, चोसठ आभास्वर, पचासथी ओछा वात-वायु, बसेंने वीस महाराजिक, बार साध्य अने 'अग्यार रुद्र' छे"–(एटले नवे देवगणनी संख्या ४२२ नी थाय छे).

ए अग्यार रुद्रने स्पष्टरूपे बनावी पुराणो लखोए–अग्यार देवता रूपना गोठव्या छे–तेना परम आख्यानो वडे शतपथब्राह्मणनी माफी वातने मोटुं रूप आपी विचित्र पण आलंकारिक वर्णन आप्युं छे. आ पुराणनी ज वर्णनाने ठेकोए ठेको आपेल होवाथी समाजमा रुद्रपूजा पण प्रवर्ती छे अने एने लइने भगवतीजीना आवेल आ रुद्र शब्द 'रुद्र'नी मूर्तिनो सूचक बन्यो छे. कालान्तरे पुराणना मान्यता विशेष दृढीभूत थवाथी 'रुद्र' 'शिव'ने सूचववानुं पण कार्य स्वीकारी एक ईश्वरतरीके प्रसिद्धि मेळवी छे. आ ज कारणथी स्मार्त्तविद्वानोए पोताना स्मृतिग्रंथोमा 'रुद्र'ने श्मशानना अधिष्ठाता बनाव्यो छे–आ बधानुं मूळ शतपथब्राह्मणनो ज रुद्र छे.

४. श्रीयास्कमुनिजी शिव शब्दने 'सुख'ना पर्यायरूपे निघंटुमा आ प्रमाणे जणावे छे —

"शिवाता, शतरा, शातपंता, शर्म, स्यूमकम्, शेवृधम्, मयः, सुम्नम्, सुदिनम्, शूषम्, शुनम्, शग्मम्, भेषजम्, जलाषम्, स्योनम्, सुम्नम्, शेवम्, शिवम्, शम्, कम्, इति विंशतिः सुखनामानि."–निघण्टु पृ० २१५)

"वैदिक आर्योए नीचेना वीस शब्दो 'सुख'ना पर्याय तरीके सूचव्या छे —शिवाता, शतरा, शातपता, शर्म, स्यूमक, शेवृध, मय, सुम्न, सुदिन, शूष, शुन, शग्म, भेषज, जलाष, स्योन, सुम्न, शेव, शिव, शं अने क, ए नामोमा शिव शब्द पण आवे छे"–(नि० पृ० २१५).

पुराणकारो जैने अवतारतरीके स्वीकारी, 'शिवपुराण' जेवा ग्रंथने रची, जगतमा मूके छे ते कोइ व्यक्ति तरीके विश्वमा थएल नथी. पण सुखने इष्ट एवा 'सुख'नो विशेष महिमा दर्शाववा 'सुख'ने ईश्वरात्मक सूचवनार ते जातनुं वर्णन पौराणिक होवाथी ते शिवावतारना शिव, काल्पनिक पात्र छे–एवुं निष्कासार श्रीशास्त्रकारोनुं मत छे. अहीं मूळमा जणावेल 'शिव' शब्द ए शिवावतारनी मूर्तिने सूचवे छे. जैनोमा तेवुं (शिवावतारनी जेवुं) आख्यान 'सत्यकि' नामना विद्याधरनुं छे, जे भावी चोवीशीमा तीर्थंकर थशे.—अनु०

१ 'प्रस्तुत रचना पुन० मकलन समये शाक्त संप्रदायनी ख्याती हती' एम आ हकीकत सूचवे छे.

२. गणितशास्त्रमा सो हाथना मापने 'निवर्तन' कहुं छे, एथी निवर्तनिक शब्दनो अर्थ, एटला मापवाळी जमीन थाय छे —(अमारी प्रति)समज छे के, प्रस्तुतप्रकरणमां तेनो ए अर्थ न बंध बेसतो होय. कारण के, ज्यारे तामली तपस्वी तद्दन अंतिम अनशननो स्वीकार करे छे त्यारे ते पोताना स्थान माटे अमुक परिमाणवाळी जग्यानुं मंडळ आळेखे छे. जेम अत्यारे पण घणा तपस्वीओ अमुक प्रमाणनुं कुंडाळुं कापीने तेमां ज स्थिर बेसवानो मर्यादित संकल्प करे छे तेम ए तामली तपस्वीए ते आळेखेला मंडळमां रहीने (अर्थात् ए मंडळथी बहार वहार न जइने) पोतानो अन्त आणवानो निश्चय कर्यो छे. एथी कदाच एने सो हाथ जमीननी जरुर न होय–किंतु पोतानुं शरीर जेटलामां माइ शके तेटली ज जग्यानी जरुर होय–ए कल्पना विशेष संभवित लागे छे अने एम होवाथी 'निवर्तनिक' शब्दनो पूर्वोक्त अर्थ अहीं न पण घटे —अनु०

गमन नामना अनशननो आश्रय कर्यो. ['अणिद'त्ति] इन्द्र विनानी होवाथी अनिन्द्र, ['अपुरोहिअ'त्ति] शांतिकर्म करे ते पुरोहित, ज्यां इन्द्र होय त्यां पुरोहित होय छे अने अहीं इन्द्र नथी माटे ज पुरोहित नथी अने एवु छे माटे अपुरोहित, ['इंदाहीण'त्ति] इन्द्रने तावे छे माटे इंद्राधीन, ['इंदाहिट्ठिअ'त्ति] इन्द्रथी युक्त होवाथी इन्द्राधिष्ठित, एम छे माटे ज कहे छे के, ['इंदाहीणकज्ज'त्ति] जेनु कामकाज इंद्रने तावे छे एवी ['ठितिपकप्प' ति] बलिचंचा राजधानीमां रहेवा माटेनो संकल्प ते स्थितिप्रकल्प-तेने ['ताए उक्किट्ठाए' त्ति] 'उत्कर्षवाळी ते देवगतिवडे' एम संबंध करवो, आकुलता होवाथी उतावळी, परन्तु स्वाभाविक उतावळी नहीं. एवी गतिमां मानसिक चपलतानो संभव छे माटे कहे छे के, चपल गतिवडे अर्थात् शरीरनी चपलतावाळी गतिवडे, चंड-रौद्र-भयानक-गतिवडे. एवा प्रकारना उत्कर्षवाळी छे माटे जयिनी (बीजी गतिओने जिती लेनार) गतिवडे, उपायमा प्रवृत्ति करनारी होवाथी निपुण गतिवडे, श्रम रहित होवाथी सिंहनी जेवी गतिवडे, वेगवती गतिवडे. दिव्य गतिवडे, चालतां चालतां वस्त्र वगेरे उडतां होवाथी उद्धत गतिवडे अथवा उद्धत–दर्पवाळी–गतिवडे. ['सपक्खिं' ति] जे स्थळे उत्तर, दक्षिण, पूर्व अने पश्चिमना बधा पडखा सरखा होय ते सपक्ष. जे स्थळे बधी प्रतिदिशाओ सरखी होय ते सप्रतिदिक् ['बत्तीसइविहं नट्टविहिं' ति] नाटकने लगती वस्तु बत्रीश जातनी होवाथी बत्रीश जातना नाटक. जेम राजप्रश्नीय (रायपसेणी) नामे अध्ययनमा नाटक-संबंधे जे कह्युं छे तेम ज अहीं जाणवु ['अट्ठं बयइ'त्ति] प्रयोजन संबंधे निर्णय करे निदान एटले एक जातनी प्रार्थना. ए ज वातने कहे छे के, ['ठिइपकप्प' ति] ए बधु पूर्वनी पेठे समजवुं

---

१ प्राकृतशैलीने लीधे अहीं 'इ'कार लागेलो छे अने तेथी ज 'सपक्ख'ने बदले 'सपक्खिं' थयु छे —श्रीअभय०

२ राजप्रश्नीय (रायपसेणी) सूत्रमां नाटकना बत्रीशे प्रकारनुं सविस्तर वर्णन आपेलु छे अने ते (स०आ०) पृ० ८९ थी ९७ सुधीमां तेमां वर्णवेलु छे ए वर्णनने मळतु वर्णन, जीवाजीवाभिगम सूत्रमां ३ जी प्रतिपत्तिमां विजयदेवना अधिकारमा पण विस्तारपूर्वक आवेलु छे—(पृ० २४६–२४७ समिति०) विस्तारना भयथी ते बधु अहीं न जणावतां मात्र तेना ३२ नामोने ज जणावीए छीए —[अहीं जणावेला अभिनयोमांना जे जे अभिनयो महर्षिभरतना नाट्यशास्त्र साथे मळता आवे छे ते, नाम अने स्वरूप साथे सामेनी बाजुमां जणाव्या छे.]

रायपसेणी —	भरतनु नाट्यशास्त्र —
	भरते पोताना नाट्यशास्त्रमां अभिनयना चार प्रकार जणाव्या छे आंगिक, वाचिक, आहार्य, अने सात्त्विक (" आङ्गिको वाचिकश्चैव आहार्यः सात्त्विकस्तथा । ज्ञेयस्त्वभिनयो विप्राश्चतुर्धा परिकल्पित –" ९। अध्याय–८) आंगिक एटले अंगनो अभिनय वाचिक एटले वाचानो अभिनय. आहार्य एटले वेषनो अभिनय. सात्त्विक एटले सामान्य अभिनय
१ अष्ट मंगलना आकारोनो अभिनय. (१) स्वस्तिकाभिनय (२) श्रीवत्साभिनय (३) नन्दावर्ताभिनय (४) वर्धमानक-अभिनय (५) भद्रासनाभिनय. (६) कलशाभिनय (७) मत्स्याभिनय (८) दर्पणाभिनय	नाट्यशास्त्रमां संयुक्त हस्तनो अभिनय तेर प्रकारनो दर्शाव्यो छे तेमां चोथो अभिनय स्वस्तिक छे अने तेरमो अभिनय वर्धमान छे. ते बन्नेनु स्वरूप आ प्रमाणे छे —" ज्यारे स्त्री, पोताना बन्ने हाथोने वांका अने उंचा राखीने तथा डाबा पडखामां लडे जडे मणिबंधमां विन्यस्त करे छे ते जातना शारीरिक अभिनयनु नाम स्वस्तिक अभिनय छे" १२८ (भ०ना०अ० ९) " पराङ्मुख एवा बे हंसपक्षना आकारनु नाम वर्धमान–अभिनय छे. ज्यारे जाळीयानुं के झरूखानु उघाटन करवुं होय छे त्यारे ए अभिनय करवामां आवे छे" १४३ (भ० ना० अ० ९)
२ आवर्त, प्रत्यावर्त, श्रेणि, प्रतिश्रेणि, स्वस्तिक, पुष्य, माणवक, वर्धमानक, मत्स्याण्डक, मकराण्डक, जार, मार, पुष्पावली, पद्मपत्र, सागरतरंग, वासन्तीलता अने पद्मलताना चित्रनो अभिनय.	सामे जणावेला स्वस्तिक अने वर्धमान-ए बन्नेनु स्वरूप उपर आवी गएलुं छे नाट्यशास्त्रमां मकर अने पद्म–नामक–हस्ताभिनयनो उल्लेख छे कदाच नामसाम्यने लीधे सामे जणावेला मकराण्डक अने पद्मलताना अभिनय साथे ते मळता होय एवु धारी अहीं तेनु स्वरूप आपीए छीए —" नीचे नमेला, उंचा अंगुठावाळा, उपर उपर विन्यस्त अने प्रलंबित थएला बन्ने हाथने–ए जातना हस्ताकारनु नाम मकराभिनय छे" (१३७ भ०ना०अ०९) "पडख पडखे आवेली, छूटी रहेली अने हाथना तळियामां फरती आंगळीओने—ए जातना हस्ताकारनु नाम पद्माभिनय छे.' ८७–(भ०ना०अ०९)
३. ईहामृग, ऋषभ, तुरग, नर, मकर, विहग, व्याल, किंनर, रुरु, शरभ, चमर, कुंजर, वनलता अने पद्मलताना चित्रनो अभिनय.	नाट्यशास्त्रमां गजदंत नामक कराभिनयनो उल्लेख छे, कदाच ए नामनो 'कुंजर' ना अभिनय साथे मळतो होय. एनु स्वरूप आ प्रमाणे छे — "सर्पना माथा जेवा एटले फणना घाटना? अने कोणी सुधी संचित थएला बन्ने हाथने–ए जातना कराभिनयने 'गजदंत' कहेवामां आवे छे ' १३२ (भ० ना० अ० ९)
४ एकतश्चक्र, द्विधा चक्र, एकतश्चक्रवाल, द्विधा चक्रवाल, चक्रार्ध अने चक्रवालनो अभिनय	
५ चन्द्रावलिप्रविभाग, सूर्यावलिप्रविभाग, वलयावलिप्रविभाग, हंसावलिप्रविभाग, तारावलिप्रविभाग, मुक्तावलिप्रविभाग, रत्नावलिप्रविभाग अने पुष्पावलिप्रविभागनो अभिनय.	एक हंसवक्त्र अने बीजो हंसपक्ष–ए बन्ने कराभिनय छे. सामे आपेला 'हंसावलि' साथे कदाच ते मळता होय तेनु स्वरूप आ प्रमाणे छे — " तर्जनी अने वचली आंगळी तथा अंगुठो निरंतर अभिश्लिष्ट होय अने

१२. 'आफुरंत'त्ति आस्फुरन्ता—मध्ये कोमलकुट्टुहुरवः. अथवा स्फुरितस्वस्तिकचिह्ना., 'कुचिअ'त्ति ज्वलत्कोमेदया. 'चंदकिअ'त्ति चन्द्रकितैः कलापैः. 'भिसिभिसंताए'त्ति देदीप्यमाना—भाभासमानेति. 'पुवंग'त्ति प्लवगा 'उट्टहंति'त्ति अवष्टीवन्ति—निष्ठीवनं कुर्वन्ति 'आकड्ढविकड्ढि'त्ति आकर्षविकर्षिकाम्. 'हक्केंति'त्ति जान्वादुत्पाटनं कुर्वन्ति. 'सिन्दति'त्ति चेतना कुर्वन्ति, 'छिंदति'त्ति स्वदनक स्वनैः कुर्वन्ति, 'गज्जंति'त्ति कोलाहलं कुर्वन्त्येव. 'अवसंति'त्ति अवसन्यन्ते-अवनामिताः सन्तः, 'नच्चंति'त्ति अङ्गुष्ठे-शिरश्चालनेन. 'ताडेंति'त्ति ताडयन्ति हस्तादिना. 'परिव्वहंति'त्ति नर्तनं व्ययन्ते-कुर्वन्ति. 'पव्वहंति'त्ति प्रवहन्ते—प्रकृष्टव्यथितिको भावयन्ति. 'तत्थेव सुयमिज्जवन्नाए'त्ति तत्रैव तत्रैवासने स्थित इत्यर्थः. 'तिवलिअं'त्ति त्रिवलिकाम—भ्रूकुटिं दृष्टिविन्यासविशेषम्. 'समजोइभूअ'त्ति समा ज्योतिषा इति भूता समज्योतिर्भूता, 'भीअ'त्ति जातभयाः. 'उत्तत्थ'त्ति उत्त्रस्ता—भयाज्जातोत्कम्पादिसम्भवाः. 'तुसिय'त्ति शुषित-ऽऽनन्दात्मा 'उव्विग्ग'त्ति उद्वेगमनस्का किमुक्तं भवतीत्याह—संजातभया आधावन्ति—ईषद् धावन्ति, परिधावन्ति—सर्वतो धावन्ति. 'समतुरंगमाणे'त्ति समालिङ्गयन्तः, "अन्योन्यमनुप्रविशन्त." इति वृद्धाः. 'णाइ मुज्जो भुज्जो एव करणयाए'त्ति नैव भूयः. एवं करणाय 'सदस्यामहे' इति शेषः. 'आणा-उववाय-वयण-निद्देसे'त्ति आज्ञा 'कर्तव्यमेवेदम्'इत्यादेशः. उपपात सेवा. वचनमभियोगपूर्वक आदेशः. प्रश्निते कार्ये नियतार्थकथनम्. तत एषा इन्द्रस्ततत्वम्.

---

६ उद्गमनोद्गमनप्रविभाग

७. आगमनागमनप्रविभाग

८. आवरणावरणप्रविभाग.

९. अस्तमयनास्तमयनप्रविभाग

१०. मण्डलप्रविभाग

११. द्रुतविलंबित.

१२. सागर—नागरप्रविभाग.

१३. नंदा—चंपाप्रविभाग

१४. मत्स्याण्डक—मकराण्डक—जार—मारप्रविभाग

१५. कवर्गप्रविभाग(कप्रविभाग, खप्रविभाग, गप्रविभाग, घप्रविभाग अने ङप्रविभाग)

१६. चवर्गप्रविभाग.

१७. टवर्गप्रविभाग.

१८. तवर्गप्रविभाग

१९. पवर्गप्रविभाग.

२०. पल्लवप्रविभाग.

२१. लता प्रविभाग

२२. द्रुत

२३. विलंबित

२४. द्रुतविलंबित

२५. अंचित.

वाईने बंने आंगळीओ फेलावी होय—ए जातना कराभिनयनुं नाम 'हंसवक्त्र' छे' १०० (भ० ना० अ० ९) "बधी आंगळीओ फेलावी होय, कनिष्ठा उंची होय तथा अंगूठो कुंचित (वांको) होय—ए जातना कराभिनयनुं नाम हंसपक्ष छे' १०२–(भ० ना० अ० ९)

नाट्यशास्त्रमां मंडलना २० प्रकार वर्णाव्या छे, ते आ प्रमाणे —"अति-क्रान्त, विचित्र, ललितसंचर, सूचीविद्ध, दण्ड, पारिवृत्त, अलातक, वामविद्ध ललित संचार, आकाशगामी, भ्रमर, आस्कंदित, समोत्सरित, एडकाक्रीडित, अड्डित, शकटास्य, अध्यर्ध, पिष्टकुट्ट, चाषगत. ए बीजुं स्वरूप ११ मा अध्यायमां सविस्तर आपेलुं छे जिज्ञासुए जोवा जेवुं छे. मंडलप्रविभागमां आ मंडलो आवता होय.

नाट्यशास्त्रमां 'द्रुत' नामनो 'लय' अने द्रुता नामनी गति (चाल) बतावी छे.' ११–१२–(भ० ना० अ० ३१)

नाट्यने लगता कुल १३ अभिनयो छे. तेमां आ 'अंचित' अभिनय आठमो आवे छे. "कोई चिन्तातुर मनुष्य, हाथ उपर हडपची टेकवीने पोतानुं माथुं नमतुं राखे—ए जातना मस्तकाकारनुं नाम 'अंचित' अभिनय छे." आ अभिनय व्याधिना, मूर्छाना अने दुःखनी चिंताना प्रसंगे करवामां आवे छे. २९–(भ० ना० अ० ८) तथा पगना छ अभिनयोमां पण आ अंचित अभिनय चोथो आवे छे. एनुं स्वरूप आ प्रमाणे छेः—जे पगना बधी आंगळीओ अंचित (उंची) होय तेनुं नाम 'अंचित पाद' छे" २४२ (भ० ना० अ० ९.)

१२ ['आसुरुत्त'त्ति] जेणे क्रोध करवाथी मुझाएल बुद्धिवाळा अथवा जेओमां क्रोधना चिह्नो स्फुर्यां छे तेओ ['कुविय'त्ति] जेओने कोपनो उदय थयो छे ते, ['चंडिक्किय'त्ति] जेओए भयानक रूपने प्रकट्युं छे ते ['मिसिमिसे'त्ति] क्रोधना भडकाथी देदीप्यमान ['सुबेण'त्ति] दोरडीवडे. ['उट्ठुहंति'त्ति] थुंके छे, ['आकड्ढविकड्ढिं'त्ति] जेम फावे तेम आडुं अवळुं खेंचे छे, ['हीलेंति'त्ति] एनी जाति वगेरेने उघाडी पाडी तेनी निंदा करे छे, ['निंदंति'त्ति] मनवडे निंदा करे छे, ['खिंसंति'त्ति] पोतानी समक्ष वचनोवडे निंदा करे छे, ['गरहंते'त्ति] लोकोनी समक्ष निंदा करे छे, ['अवमन्नंति'त्ति] तेने अपमाननुं पात्र माने छे ['तज्जेंति'त्ति] आगळी अने माथुं वगेरे शरीरना अवयवोने हलावी तेनी तर्जना करे छे, ['तालेंति'त्ति] हाथ वगेरेवडे मारे छे. ['परिव्वहेंति'त्ति] चारे बाजुथी कदर्थना करे छे, ['पव्वहेंति'त्ति] जाणे खूब व्यथा उत्पन्न करे छे ['तत्थेव सयणिज्जवरगए'त्ति] त्यां ज उत्तम शय्यामां रहेला ['तिवलियं'त्ति] कपाळमां त्रण वळी-आड-पडे तेम भवां चडाववा ते त्रिवलिका-तेने. ['ससजोइभूअ'त्ति] अग्निनी समान थएली. ['भीअ'त्ति] भयवाळा थएला, ['उत्तत्थ'त्ति] भयथी कंप वगेरेने पामेला-त्रासेला. ['सुसिय'त्ति] जेओनो आनंदरस सूकाइ गयो छे एवा ['उव्विग्ग'त्ति] पोतानुं रहेठाण छोडी देवुं एवी इच्छावाळा-उद्वेगने पामेला. तात्पर्य शुं ? ते कहे छे के, भयने पामेला तेओ थोडुं दोडे छे, वधारे दोडे छे. ['समतुरंगेमाण'त्ति] एक बीजाने चोंटता, "एक बीजामां नगट जता-एक बीजानी गोदमां भराता" ए प्रमाणे वृद्धोए अर्थ कर्यो छे ['णाइ भुज्जो एवं करणयाए'त्ति] वार वार एम करवा माटे 'अमे तैयार नहीं थइए' एटलो अध्याहार छे. ['आणा-उववाय-वयण-निद्देसे'त्ति] 'आ करवानुं ज छे' ए प्रमाणेनो आदेश ते आज्ञा, उपपात एटले सेवा, आज्ञापूर्वक आदेश ते वचन पूछेला कार्य संबंधे नियमित जवाब ते निर्देश अर्थात् इन्द्रनी आज्ञा वगेरेमां ते देवो रहे छे

१३. ईशानेन्द्रवक्तव्यताप्रस्तावात् तद्वक्तव्यतामेवद्वमेवोद्देशकसमाप्तिं यावत् सूत्रवृन्दमाह –'सक्कस्स' इत्यादि. 'उच्चतरा चेव'त्ति उच्चत्वं प्रमाणतः, 'उन्नयतरा चेव'त्ति उन्नतत्वं गुणतः, अथवा उच्चत्वं प्रासादापेक्षम्, उन्नतत्वं तु प्रासादपीठापेक्षमिति. यच्चोच्यते–"पंचसय उच्चत्तेण आइमकप्पेसु होंति विमाण"त्ति. तत् परिस्थूलन्यायमङ्गीकृत्यावसेयम्, तेन किञ्चिदुच्चतरत्वेऽपि तेषां न विरोध इति.. 'देसे उच्चे, देसे उन्नये'त्ति प्रमाणतः, गुणतश्च 'आलावं वा, संलावं वा'त्ति आलापः सम्भाषणम्, संलापः तदेव पुनः पुनः, 'किच्चाइं'ति प्रयोजनानि. 'करणिज्जाइं'ति विधेयानि 'से कह इआणिं पकरेंति'त्ति अथ कथम् इदानीम्–अस्मिन् काले कार्यान्तरलक्षणे प्रकुरुतः 'कार्याणि' इति गम्यम्. 'इति भो'त्ति इति-एतत् कार्यमस्ति, भो –शब्दश्चामन्त्रणे. 'इति भो !, इति भो त्ति'त्ति परस्परालापानुकरणम्. 'जं से वयइ तस्स आणा-उववाय-वयण-निद्देस'त्ति यत्–आज्ञादिकम्, असौ वदति, तत्र आज्ञादिके तिष्ठत इति वाक्यार्थः. तत्र आज्ञादय पूर्वं व्याख्याता एवेति. 'आराहए'त्ति ज्ञानादीनामाराधयिता, 'चरमे'त्ति चरम एव भवो यस्याप्राप्तस्तिष्ठति, देवभवो वा चरमो यस्य स.. चरमभव्यो वा भवेऽप्यति यस्य स चरमः. 'हिअकामए'त्ति हितं सुखनिबन्धनं वस्तु, 'सुहकामए'त्ति सुखं शर्म. 'पत्थकामए'त्ति

---

२६. रिभित.

२७ अभिनर्तित

२८, आरभट — नाट्यशास्त्रमां "एक प्रकारनी वृत्तिने 'आरभटी' कही छे" २४ (भ० ना० अ० २०)

२९ भसोल(?) [भमल] — 'भ्रमर' शब्दनुं प्राकृतरूप 'भमर' थाय छे एथी नाट्यशास्त्रमां जणावेली 'भ्रमर' अभिनयनी हकीकत, कदाच 'भमल' अभिनयनी जेवी होय (मामे आपेलुं 'भसोल' ना अशुद्ध लागे छे) एक प्रकारना हस्ताभिनयनुं ज नाम 'भ्रमर' अभिनय छे "वचली आगळी अने अंगुठानो सुदेश होय, प्रदेशिनी वांकी होय अने बीजी बे ऊंची तथा प्रकीर्ण होय-ए जातना हस्ताभिनयनुं नाम भ्रमर छे" ९७ (भ० ना० अ० ९)

३० आरभट भसोल (?)

३१ १ उत्पात, (२) निपात, (३) प्रसक्त, (४) संकुचित, (५) प्रसारित, (६) रेचक, (७) रचित (?) [रेचित] (८) भ्रान्त अने (९) संभ्रान्ताभिनय — नाट्यशास्त्रमां बे प्रकारे 'रेचित' अभिनयनो उल्लेख छे एक तो भवाना अभिनयमां अने बीजो कटीना अभिनयमां. "सुन्दरता पूर्वक कोई एक भवाना उत्क्षेपने रेचित कहेवाय छे" ११३–(भ०ना०अ०८) "चारे बाजुथी नमी गएली कटी–कड–ने 'रेचित कटी कहेवाय छे" २१७-(भ० ना० अ ९)

३२ चरमचरम अने अनिरुद्ध नाम

[चरमनामा 'चरमचरम' नामनो अभिनय करता ए सूर्याभदेवे जे अभिनयो खेल्या हता, तेनुं वर्णन आ प्रमाणे छे —वर्धमाननो आगळनो कोई छेल्लो मनुष्य भव–एमां एणे एमना ए आखा भवनी चर्याओ जूदा जूदा वेषो लईने बनावी हतो ए ज प्रकारे एमनो छेल्लो देवभव, एमनुं च्यवन, गर्भसंहरण, जन्माभिषेक, बालक्रीडा, यौवनदशा, कामभोगदशा, प्रव्रज्या, तपश्चरण, ज्ञानोत्पाद, तीर्थप्रवर्तन अने निर्वाणगमन ए बधा भावोने खेली बताव्या हता –(जीवाजीवाभिगम, पृ०२४७ स०)अहीं जे जे अभिनयोनो, भरतनाट्य शास्त्रनी साथे तुलनात्मक उल्लेख करेलो छे ते ते अभिनयो विषेनी विशेष हकीकत ए ज शास्त्रना ते ते अध्यायो उपरथी जाणी लेवानी छे ए विषे जैनग्रंथोमां कोई जाणवा जोग उल्लेख मळतो जणायो–तो–नथी. उक्तोक्त बत्रीश प्रकारमां केटलाक प्रकारो एवा छे के, जे, समजमां आवी शकता नथी, कारण के, तेमां केटलाक नामो तो अशुद्ध ज छपाएला लागे छे. परंतु भावनाभावने लीधे तेनो निर्णय थई शके तेम नथी टीकाकारोए पण एवा ज नामो लखी दीधां छे अने स्वरूप के विवेचन तो आप्यां ज नथी] —अनु०

१. अहीं द्वंद्व समास करवानो छे –श्रीअभय०

पथ्य दुःखत्राणम्. कस्मादेवम्? इत्यत आह–*'आणुकंपिए'*त्ति कृपावान्, अत एवाह–*'निस्सेयसिए'*त्ति निश्रेयस मोक्षः, तत्र नियुक्त इव नैश्रेयसिकः, *'हिअ-सुह-निस्सेसकामए'*त्ति हितं यत् सुखम्-अदुःखानुबन्धमित्यर्थः, तन्निःशेषाणां सर्वेषां कामयते वाञ्छति यः स तथा. पूर्वोक्तार्थसंग्रहाय गाथे–*'छट्ठ'* इत्यादि. इह आद्यगाथायां पूर्वार्धपदानां पश्चार्धपदैः सह यथासंख्यं संबन्धः कार्यः. तथाहि–तिष्यक-कुरुदत्तसाध्वोः क्रमेण षष्ठम्, अष्टमं च तपः. तथा मासः, अर्धमासश्च *'भत्तपरिण्ण'*त्ति अनशनविधिः–एकस्य मासिकमनशनम्, अन्यस्य चार्धमासिकमिति भावः. तयैकस्याष्टवर्षाणि पर्यायः, अन्यस्य च षण्मासा इति. द्वितीया गाथा गतार्था. *'मोया सम्मत्त'*त्ति मोकाऽभिधाननगर्यामस्योद्देशकार्थस्य 'किद्दगी विकुर्वणा' इत्येतावद्रूपस्योक्तत्वात् 'मोका' एवायमुद्देशक उच्यते इति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे तृतीयशते प्रथम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्

१३. अत्यार सुधी ईशानेंद्र सबंधी वक्तव्यता कही छे अने हवे पण आखा उद्देशक सुधी ते ज संबंधे कहेवानु छे तो ते माटे सूत्रवृंदने कहे छे:–['सक्कस्स' इत्यादि.] ['उच्चतरा चेव'त्ति] प्रमाणथी उंचा, ['उन्नयतरा चेव'त्ति] गुणथी उन्नत अथवा प्रासादनी अपेक्षाए उच्चपणु अने प्रासादना पीठनी अपेक्षाए उन्नतपणु. जे कहेवार्यु छे के, "पेला कल्पोमा रहेला विमानोनी उंचाइ पांचसे योजन छे"[1] ते स्थूलपणे कहेवायु छे एम जाणवु. तेथी जणावेल प्रमाण करता जराक वधारे उंचाइ होय तो पण काइ विरोध जेवु नथी. ['देसे उच्चे, देसे उन्नए'त्ति] प्रमाणथी अने गुणथी. ['आलाव वा सलाव य'त्ति] आलाप एटले संभाषण अने सलाप एटले वारवार संभाषण. ['किच्चाइ'ति] कृत्य एटले प्रयोजनो, ['करणिज्जाइ'ति] करणीय एटले कार्यो. ['से कहमिआणिं पकरेंति'त्ति] हवे ज्यारे कार्यनो प्रसंग पडे त्यारे तेओ केवी रीते कार्य करे छे. ['इति भो!'त्ति] ए कार्य छे, ['भो! इति भो! ति'त्ति] ए शब्दो एक बीजाना आलापना अनुकरणरूप छे.[2] ['जं से वयइ तस्स आणा-उववाय-वयण-निद्देस'त्ति] जे काइ आज्ञादिक ए करे, तेने तेओ तावे रहे छे, ए प्रमाणे वाक्यनो अर्थ छे तेमा 'आज्ञा' वगेरे शब्दोनी व्याख्या आगळ उपर थइ गइ छे ['आराहए'त्ति] ज्ञान वगेरेनो आराधक छे ['चरमे'त्ति] जेने हवे मात्र छेल्लो एक ज भव बाकी छे ते, अथवा जे चालु भव-देवनो भव-छे ते ज जेनो छेल्लो भव छे ते, अथवा जेनो चरम भव छे ते चरम ['हिअकामए'त्ति] सुखना कारणरूप वस्तु ते हित, ['सुहकामए'त्ति] सुख एटले सुख, ['पत्थकामए'त्ति] दुःखथी बचवु ते पथ्य एम शा माटे तो कहे छे के, ['आणुकंपिए'त्ति] कृपालु एवो छे माटे ज कहे छे के, ['निस्सेयसिए'ति] जाणे निश्रेयस–मोक्ष-मा नियुक्त न होय एवो, ['हिअ-सुह-निस्सेसकामए'त्ति] जेमा दुःखनो सबंध न होय ते सुख. हित, सुख वगेरे बधाने इच्छनार ते. आगळ कहेला अर्थने सक्षेपथी सूचवनारी बे गाथा कहे छे–['छट्ठ' इत्यादि.] अहीं पहेली गाथामा आवेल पूर्वार्धना पदोनो उत्तरार्धना पदो साथे अनुक्रमे सबंध करवोः तिष्यक अनगारनु छट्ठ तप अने कुरुदत्त अनगारनु अट्ठम तप समजवु. वळी ['भत्तपरिण्ण'त्ति] एटले अणसणनो विधि, ते एकनो मास सुधी अने बीजा अनगारनो पखवाडिया सुधी जाणवो अर्थात् तिष्यकनो मास सुधी अने कुरुदत्तनो पखवाडिया सुधी अणसण विधि जाणवो तथा एकनो-तिष्यकनो-आठ वरसनो अने बीजानो-कुरुदत्तनो-छ मासनो (दीक्षा) पर्याय जाणवो बीजी गाथानो अर्थ स्पष्ट छे. ['मोया सम्मत्त'त्ति] 'विकुर्वणा केवा प्रकारनी छे' ए सबंधेनी बधी हकिकत 'मोका' नगरीमा कहेवाएली होवाथी ए हकिकतने जणावनार प्रकरण (उद्देशक) पण (मोका) ना नामे कहेवाय छे–ओळखाय छे.

वेडारूपः समुद्रेऽखिळजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः–दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः॥

---

१ जीवाजीवाभिगम सूत्रनी वृत्तिमा (स० पृ० ३९७) वैमानिक उद्देशकमा आवेली देववर्णनामा कह्यु छे के, "प्रथमना बे कल्पमा–सौधर्म (जूओ भ० प्र० ख० पृ० २९६) ईशान कल्पमा-आवेला विमानो पांचसें योजन उंचा छे" अर्थात् एथी ए बन्ने कल्पना विमानोनी उंचाई एक सरखी जणाय छे अने अहीं मूळसूत्रना जणाव्या प्रमाणे तो सौधर्म कल्प करता ईशान कल्पना विमानो उंचा लागे छे अने ईशान कल्प करता सौधर्म कल्पना विमानो नीचा लागे छे-ए रीते आ सूत्र साथे उपर जणावेला ग्रंथातरना वचननो विरोध आवे छे तेनु केम? समा०—ग्रंथातरमा जणावेलु विमाननी उंचाईनु माप साधारण छे तथी ए विमानो परस्पर थोडा घणा उंचा नीचा होय, तो पण तेनो बाध गणातो नथी अर्थात् एक विमान तो पूरा पांचसें योजन उंचु होय अने बीजु तेथी चार छ आंगळ वधारे होय, तो पण ए विमानो उंचाईमा सरखा गणाय छे. एथी ग्रंथातरनु ए वचन अने प्रस्तुत सूत्रनु आ कथन परस्पर विरोधी थई शकतु नथी, कारण के, ए बन्ने कथनो भिन्न भिन्न अपेक्षाए जणावेला छे–एक कथन साधारण अपेक्षाए छे अने बीजु कथन विशिष्ट अपेक्षाए छे —अनु०

२ आ शब्द आमंत्रण सूचक छे –श्रीअभय०

शतक ३.—उद्देशक—२.

राजगृह—पर्षद्—महावीर अने गौतम.—असुरो क्यां रहे छे?—रत्नप्रभा पृथिवीनी वच्चे—असुरोनुं नीचली तरफ—(वालुकाप्रभा)—पृथिवी सुधी वध्युं गमन अने सातमी पृथिवी सुधी . जवानुं सामर्थ्य गमननो हेतु.—पूर्वना वैरिने दुःखी करवो के पूर्वना मित्रने सुखी करवो.—असुरोनुं तिरछे नंदीश्वर द्वीप सुधी वध्युं गमन अने तिरछे असंख्य द्वीप समुद्रो सुधी जवानुं सामर्थ्य—तेओनो तिरछा गमननो हेतु—अरिहंतोना जन्मनो, निष्क्रमणनो, ज्ञानोत्पादनो अने परिनिर्वाणनो महिमा.—असुरोनुं ऊंचे सौधर्म देवलोक सुधी वध्युं गमन अने ऊंचे अच्युत देवलोक सुधी जवानुं सामर्थ्य—ऊर्ध्वगमननो हेतु.—देव अने असुरोनुं वैर—असुरोनुं चोरपणुं—असुरोने देवोए करेली सजा—असुरो अने अप्सराओ—असुरोनुं ऊर्ध्वगमन केटले काळ वीत्या पछी थाय छे?—अनंत उत्सर्पिणी अने अनंत अवसर्पिणी—शबर.—बर्बर—टंकण—चुचुक—पह्लव—पुलिंद.—अरिहंत चैत्योना आश्रयथी ज असुरोनुं ऊर्ध्वगमन—महर्द्धिक असुरोनुं ऊर्ध्वगमन—ऊर्ध्वगमन माटे चमरनी वात.—चमरनो पूर्वजन्म—जम्बूद्वीप—भारतवर्ष—विंध्यगिरिपादमूल—बेभेल संनिवेश—पूरण गृहपति.—कुटुंब—दानामा प्रव्रज्या—चार खानावाळुं काष्ठपात्र.—मळेल भिक्षानुं वहेंचणुं, कागडा, कूतरा अने माछला, काचबा वगेरेनुं आतिथ्य—पूरणनो उग्रतप—पूरणनुं पादपोपगमन अनशन—छद्मस्थ तरीके महावीरनां अग्यार वर्ष—सुंसुमारपुर नगर—इन्द्र विनानी चमरचंचा नगरी—तपस्वी तरीके पूरणनां बार वर्ष—मासिक संलेखना—साठ टंक अनशन.—चमरचंचामां इन्द्र-चमर-तरीके पूरणनो जन्म—चमरे करेलो सौधर्म देवलोकनो साक्षात्कार.—मघवा, पाकशासन, शतक्रतु, सहस्राक्ष, वज्रपाणि अने पुरंदर.—शक्रेंद्रना विलासो जोई चमरने थएल ईर्ष्या—शक्र प्रति चमरनुं गालिप्रदान—चमरनो भयानक ईर्ष्यानल—छद्मस्थ महावीरनो चमरे लीधेल आश्रय—परिघ आयुधने लईने एकला चमरे सौधर्म देवलोक (शक्र) प्रति करेलुं प्रयाण—प्रयाण पूर्वे चमरे रचेलुं बीहामणुं शरीर—उपर जता जता चमरे करेल उत्पात—वानव्यंतर देवोनी नासभाग.—ज्योतिषिओना विभाग—आत्मरक्षक देवोनुं पलायन—चमरनुं शक्रपासे पहोंचवुं—शक्रना दरवाजा वच्चे रहेल इन्द्रकीलनुं चमरे करेल आकुट्टन.—शक्राश्रित देवोने देखाडेल भय.—चमर उपर शक्रनो कोप—चमरनुं भागवुं—महावीरना पगमां पडवुं—वज्र मूक्या पछी शक्रने थएल विचार—पश्चात्ताप.—वज्रनी पाछळ थएल शक्र.—शक्रे महावीरथी चार आंगळ छेटे रहेल वज्रने पकडवुं—शक्रनुं महावीरने वंदन अने क्षमाप्रार्थना—महावीरना प्रभावे चमरनो बचाव—गौतमप्रश्न—फेंकेल पुद्गलना पाछळ जईने देव तेने पकडी शके?—पुद्गलगतिविचार—शक्रनी, चमरनी अने वज्रनी गमनशक्ति, तेनी परस्पर तुलना तथा तेनुं कालमान—चमरनो शोक—शोकना कारणनो चमरना देवोनो प्रश्न—चमरनी महावीर प्रति भक्ति—चमरनी स्थिति अने सिद्धि—

१. प्र०—तेणं[1] कालेणं, तेणं समएणं रायगिहे नाम नगरे होत्था, जाव–परिसा पज्जुवासइ. तेणं कालेणं, तेणं समएणं चमरे असुरिंदे असुरराया चमरचंचाए रायहाणीए, सभाए सुहम्माए, चमरंसि सीहासणंसि, चउसट्ठीए सामाणियसाहस्सीहिं जाव–नट्टविहिं उवदंसेत्ता, जामेव दिसं (सिं) पाउब्भूए तामेव दिसिं पडिगए.

१. प्र०—ते काळे, ते समये राजगृह नामनुं नगर हतुं. यावत्–सभा पर्युपासना करे छे. ते काळे, ते समये चोसठ हजार सामानिक देवोथी विंटाएलो अने चमर नामना सिंहासनमां बेठेलो असुरेन्द्र, असुरराज चमर, चमरचंचा नामनी राजधानीमां, सुधर्मा सभामां, यावत्–नाट्यविधिने देखाडीने जे दिशामांथी आव्यो हतो ते दिशामां पाछो चाल्यो गयो.

---

[1] मूलच्छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरम् अभवत्, यावत्-पर्षद् पर्युपास्ते. तस्मिन् काले, तस्मिन् समये चमरो असुरेन्द्रः, असुरराजश्चमरचञ्चायां राजधान्यां, सभायां सुधर्मायां, चमरे सिंहासने, चतुःषष्ट्या सामानिकसाहस्रीभिः यावत् नाट्यविधिम् उपदर्श्य, यामेव दिशं प्रादुर्भूतः तामेव दिशं प्रतिगतः—अनु०

'भंते !'त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ (ति), नमंसइ (ति), एवं वयासी:—अत्थि णं भन्ते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे असुरकुमारा देवा परिवसंति ?

१. उ०—गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे एवं जाव—अहेसत्तमाए पुढवीए, सोहम्मस्स कप्पस्स अहे जाव.

२. प्र०—अत्थि णं भन्ते ! ईसिप्पब्भाराए पुढवीए अहे असुरकुमारा देवा परिवसंति ?

२. उ०—णो इणट्ठे समट्ठे.

३. प्र०—से कहिं खाइ णं भंते ! असुरकुमारा देवा परिवसंति ?

३. उ०—गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउ-(उ)त्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए, एवं असुरकुमारदेववत्तव्वया, जाव—दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरंति.

४. प्र०—अत्थि णं भन्ते ! असुरकुमाराणं देवाणं अहेगतिविसये ?

४. उ०—हंता, अत्थि.

'हे भगवन् !' एम कही भगवान् गौतम, श्रमण भगवंत महावीरने वांदे छे, नमे छे अने वांदी, नमी तेओ आ प्रमाणे बोल्या:—हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथिवीनी नीचे असुरकुमारदेवो रहे छे ?

१. उ०—हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी—एम नथी.—ए प्रमाणे यावत्—सातमी पृथिवीनी नीचे पण असुरकुमारदेवो रहेता नथी. तथा ए ज रीते सौधर्मकल्पनी अने यावत्—बीजा कल्पोनी पण नीचे असुरकुमारदेवो रहेता नथी.

२. प्र०—हे भगवन् ! ईषत्प्राग्भारा पृथिवीनी नीचे असुरकुमारदेवो रहे छे ?

२. उ०—हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी—एम नथी.

३. प्र०—हे भगवन् ! त्यारे क्युं एवुं प्रसिद्ध स्थान छे, के ज्यां असुरकुमारदेवो निवास करे छे ?

३. उ०—हे गौतम ! एक लाख अने एंशी हजार योजननी जाडाईवाळी आ रत्नप्रभा पृथिवीनी वच्चाळे ते असुरकुमारदेवो रहे छे. अहीं असुरकुमारो संबंधी बधी वक्तव्यता कहेवी अने यावत् तेओ दिव्यभोगोने भोगवता विहरे छे.

४. प्र०—हे भगवन् ! ते असुरकुमारोमां एवुं सामर्थ्य छे के तेओ पोताना स्थानथी नीचे जइ शके ?

४. उ०—हे गौतम ! हा, तेओमां पोताना स्थानथी नीचे जवानुं सामर्थ्य छे.

---

१. मूलच्छाया:—'भगवन् !' इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, एवम् अवादीत्—अस्ति भगवन् ! अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या अधोऽसुरकुमारा देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः. एवं यावत्—अधःसप्तम्याः पृथिव्याः सौधर्मस्य कल्पस्य अधो यावत्. अस्ति भगवन् ! ईषत्प्राग्भारायाः पृथिव्या अधोऽसुरकुमारा देवाः परिवसन्ति ? नायमर्थः समर्थः. अथ क्व पुनर्भगवन् ! असुरकुमारा देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या अशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्याया: —एवम् असुरकुमारदेववक्तव्यता, यावत्—दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति. अस्ति भगवन् ! असुरकुमाराणां देवानाम् अधोगतिविषयः ? हन्त, अस्ति:—अनु०

२. प्रस्तुत सूत्रना आवेला बधा असुरकुमारोने लगती हकीकत आवेलो 'असुर' शब्द विशेष विचारणीय छे. ए शब्दनो प्रयोग पौराणिक रूढि-ओए 'दानव' अर्थमां कर्यो छे तेम अहीं पण ए ज अर्थने सूचवे छे. आ वर्णन उपरथी एम पण जणाय छे के, असुरकुमारो अने इन्द्रना (सौधर्मेन्द्र) सुरो वच्चे अहिनकुलनी जेम स्वाभाविक वैर छे (?) अने ते माटे ज एक कारणने लीधे ज तेओ ऊपर जईने शोक न करे छे-चोरी करे छे अने इन्द्रनी सुरक्षाने नाश करे छे. वैदिक साहित्यमां प्रसिद्धि पामेलो सुरासुरनो संग्राम, आ चर्चा साथे मळतो आवे छे. महर्षि यास्क सुरासुरना युद्ध संबंधे पोताना निरुक्तमां नीचे प्रमाणे जणावे छे —

"अपां च ज्योतिषश्च मिश्रीभावकर्मणो वर्षकर्म जायते, तत्रोपमार्थेन युद्धवर्णा भवन्ति"—(निरुक्तमूल.) 'अपां च मेघोदरान्तर्गतानाम्, ज्योतिषश्च वैद्युतस्य उदकभूतस्य, मिश्रीभावकर्मणो वर्षकर्म जायते—तेन हि वैद्युतेन ज्योतिषा वाय्वाविद्धेन इन्द्राख्येन उपतापितानां आपः प्रस्यन्दन्ते—वर्षणात्मकं कर्म उत्पद्यते. तत्र एवं सति उदकतेजसोरितरेतरप्रतिद्वन्द्वभूतयो उपमार्थेन रूपकतया युद्धवर्णा भवन्ति—युद्धरूपकाणि इत्यर्थः. न हि अत्र यथाभूत युद्धमस्ति, न हि इन्द्रस्य असुरैः केचन सन्ति" इत्यादि (निरुक्तभाष्य—पृ० १४४–१४५)

"वादळानी पेटमां रहेलां पाणी त्यारे ज वरसे छे, ज्यारे ते पाणी वायुथी विंटाएला वैद्युत (विजळीना) प्रकाशथी उत्तापित थाय छे. आ रीते पाणी अने प्रकाशनी प्रतिद्वन्द्विताने लीधे नियमे वर्षण—वरसाद—थवाना अवसर छे. ए ज प्रतिद्वन्द्विताने रूपकनी कल्पनामां ढाळी युद्धरूपे वर्णवी छे. वस्तुत ते जातनुं (देवासुरनुं) युद्ध नथी, तेम इन्द्रना कोई शत्रुओ नथी" इत्यादि (निरुक्तभा० पृ० १४४–१४५)

निरुक्तना आ अभिप्रायथी आपणे कही शकीए छीए के, वरसादने प्रसंगे थता गडगडाट अने अवकाशनी वीजने पौराणिक रूढिओए सुरासुरसंग्रामना रूपकमां ढाळीने वर्णवेलो छे. आ रूपक घणुं प्राचीन थयुं होवाथी हवे तो एक इतिहासरूपे पण प्रसिद्धि पाम्युं छे एम लागे छे ते प्रमाणे आ प्रस्तुत सूत्रमां आवेली असुरचर्चानुं मूळ पण आ ज रूपक छे अने हुं धारुं छुं तेम तो ए रूपक जैनसाहित्यमां आवीने विशेष पुष्ट थयुं छे—जैनरूढिओए तो एक प्रजाना व्यवस्थानी जेम असुरोना घरो, स्त्रीओ, नगरसामान, घरेणां गांठां, जघन्य अने उत्कृष्ट आयुष्यो, विलासक्रीडा, वैषयिकविनोद, सेना, सेनाधिपतिओ अने कुटुंबादि विशेषनुं गोठवण अने आबेहूब वर्णन करी ते रूपकात्मकभावने ऐतिहासिक थवानो विशेष प्रसंग आप्यो छे. यास्कनुं निरुक्त हुं धारुं छुं

७. प्र०—अत्थि णं भंते ! असुरकुमाराणं देवाणं तिरियगतिविसए पण्णत्ते ?

७. उ०—हंता, अत्थि.

७. प्र०—हे भगवन् ! ते असुरकुमारोमां एवुं सामर्थ्य छे के तेओ; पोताना स्थानथी तिरछे जइ शके ?

७. उ०—हे गौतम ! हा, तेओमा पोताना स्थानथी तिरछे जवानुं सामर्थ्य छे.

८. प्र०—केवइ(ति)यं च णं भन्ते ! असुरकुमाराणं देवाणं तिरियं गइविसए पण्णत्ते ?

८. उ०—गोयमा ! जाव–असंखेज्जा दीव-समुद्दा, नंदिस्सरवरं पुण दीवं गया य, गमिस्सन्ति य.

८. प्र०—हे भगवन् ! ते असुरकुमारो पोताना स्थानथी केटला भाग सुधी तिरछा जइ शके छे ?

८. उ०—हे गौतम ! पोताना स्थानथी यावत्–असंख्य द्वीप समुद्रो सुधी तिरछा जवानुं तेओनुं मात्र सामर्थ्य छे. पण तेओ नंदीश्वर द्वीप सुधी तो गया छे, जाय छे अने जशे पण खरा.

९. प्र०—किंपत्तियं णं भंते ! असुरकुमारा देवा नंदिस्सरवरं दीवं गया य, गमिस्संति य ?

९. उ०—गोयमा ! जे इमे अर(रि)हंता भगवंता, एएसि णं जम्मणमहेसु वा, निक्खमणमहेसु वा, णाणुप्पायमहिमासु वा, परिनिव्वाणमहिमासु वा, एवं खलु असुरकुमारा देवा नंदीसरवरं दीवं गया य, गमिस्संति य.

९. प्र०—हे भगवन् ! ते असुरकुमारो नंदीश्वर द्वीप सुधी जाय छे, गया छे अने जशे तेनुं शुं कारण ?

९. उ०—हे गौतम ! जे आ अरिहंत भगवतो छे, एओना जन्म-उत्सवमां, दीक्षा–उत्सवमां, ज्ञानोत्पत्तिमहोत्सवमां अने परिनिर्वाणना उत्सवमां ए असुरकुमार देवो नंदीश्वर द्वीप सुधी जाय छे, गया छे अने जशे–अरहंतना जन्म वगेरेना उत्सवो, असुरकुमार देवोने नंदीश्वर द्वीप जवानुं कारण छे.

१०. प्र०—अत्थि णं असुरकुमाराणं देवाणं उड्ढं गतिविसए ?

१०. उ०—हंता, अत्थि.

१०. प्र०—हे भगवन् ! ते असुरकुमारोमां एवु सामर्थ्य छे के तेओ, पोताना स्थानथी उंचे जइ शके ?

१०. उ०—हे गौतम ! हा, तेओमा पोताना स्थानथी उंचे जवानुं सामर्थ्य छे.

११. प्र०—केवइ(ति)यं च णं भन्ते ! असुरकुमाराणं देवाणं उड्ढं गतिविसए ?

११. उ०—गोयमा ! जावऽच्चुए कप्पे, सोहम्मं पुण कप्पं गया य, गमिस्संति य.

११. प्र०—हे भगवन् ! ते असुरकुमारो पोताना स्थानथी केटला भाग सुधी उंचे जइ शके छे ?

११. उ०—हे गौतम ! तेओ पोताना स्थानथी यावत्–अच्युत कल्प सुधी उपर जइ शके छे–तेओनी उंचे जवानी मात्र आटली शक्ति छे. परंतु तेओ त्यांसुधी कोईवार गया नथी, जशे नहीं अने जता पण नथी. किंतु सौधर्म कल्प सुधी तो तेओ जाय छे, गया छे अने जशे पण खरा.

१२. प्र०—किंपत्तियं णं भन्ते ! असुरकुमारा देवा सोहम्मं कप्पं गया य, गमिस्संति य ?

१२. उ०—गोयमा ! तेसि णं देवाणं भवपच्चइअवेराणुबंधे, ते णं देवा विकुव्वेमाणा, परियारेमाणा, वा आयरक्खे देवे वित्तासेंति, अहालहुसगाइं रयणाइं गहाय आ(या)ए एगतमंतं अवक(क्क)मंति.

१२. प्र०—हे भगवन् ! ते असुरकुमारो उंचे सौधर्मकल्प सुधी जाय छे, गया छे अने जशे तेनु शुं कारण ?

१२. उ०—हे गौतम ! ते देवोने जन्मथी ज वैरानुबंध (भवप्रत्ययिक वैर) छे. वैक्रियरूपोने बनावता तथा भोगोने भोगवता ते देवो आत्मरक्षक देवोने त्रास उपजावे छे तथा यथोचित नाना नाना रत्नोने लइ पोते एकांत भागमा चाल्या जाय छे.

१३. प्र०—अत्थि णं भंते ! तेसिं देवाणं अहालहुसगाइं रयणाइं ?

१३. प्र०—हे भगवन् ! ते देवो कने यथोचित नाना नाना रत्नो होय छे ?

१ मूलच्छाया —अस्ति भगवन् ! असुरकुमाराणां देवानां तिर्यग्गतिविषयः प्रज्ञप्तः ? हन्त, अस्ति. कियांश्च भगवन् ! असुरकुमाराणां देवानां तिर्यग्गतिविषयः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! यावत्–असंख्येया द्वीप-समुद्राः, नन्दीश्वरवरं पुनर्द्वीपं गताश्च, गमिष्यन्ति च. किंप्रत्ययं भगवन् ! असुरकुमारा देवा नन्दीश्वरवरं द्वीपं गताश्च, गमिष्यन्ति च ? गौतम ! ये इमे अर्हन्तो भगवन्तः, एतेषां जन्ममहेषु वा, निष्क्रमणमहेषु वा, ज्ञानोत्पादमहिमासु वा, परिनिर्वाणमहिमासु वा, एवं खलु असुरकुमारा देवा नन्दीश्वरवरं द्वीपं गताश्च, गमिष्यन्ति च. अस्ति असुरकुमाराणां देवानाम् ऊर्ध्वं गतिविषयः ? हन्त, अस्ति. कियांश्च भगवन् ! असुरकुमाराणां देवानाम् ऊर्ध्वं गतिविषयः ? गौतम ! यावत्–अच्युतं कल्पं, सौधर्मं पुनः कल्पं गताश्च, गमिष्यन्ति च. किंप्रत्ययं भगवन् ! असुरकुमारा देवाः सौधर्मं कल्पं गताश्च, गमिष्यन्ति च ? गौतम ! तेषां देवानां भवप्रत्ययवैरानुबन्धः, ते देवाः विकुर्वन्तः, परिचारयन्तो वा आत्मरक्षकान् देवान् वित्रासयन्ति, यथालघुस्वकानि रत्नानि गृहीत्वा आत्मना एकान्तम् अन्तम् अवक्रामन्ति. सन्ति भगवन् ! तेषां देवानाम् यथालघुस्वकानि रत्नानि ? —अनु०

१३. उ०—हंता, अत्थि.

१३. उ०—हे गौतम ! हा, तेओनी पासे नानां नानां रत्नो होय छे.

१४. प्र०—से कहमिआणिं पकरेंति ?

१४. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे ते असुरो, वैमानिकोनां रत्नो उपाडी जाय त्यारे वैमानिको तेओने शुं करे ?

१४. उ०—(तओ) से पच्छा कायं पव्वहंति.

१४. उ०—हे गौतम ! रत्नो लीधा पछी ते असुरोने (वैमानिको द्वारा) शारीरिक व्यथा भोगववी पडे छे.

१५. प्र०—पभू णं भंते ! असुरकुमारा देवा तत्थ गया चेव समाणा ताहिं अच्छराहिं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरित्तए.

१५. उ०—णो इणट्ठे समट्ठे, ते (ते) णं तओ पडिनियत्तंति, तओ पडिनियत्तित्ता इहमागच्छंति, जइ णं ताओ अच्छराओ आढायंति, परियाणंति, पभू णं ते असुरकुमारा देवा ताहिं अच्छराहिं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरित्तए; अह ण ताओ अच्छराओ नो आढायंति, नो परियाणंति, णो णं पभू ते असुरकुमारा देवा ताहिं अच्छराहिं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरित्तए; एव खलु गोयमा ! असुरकुमारा देवा सोहम्मं कप्पं गया य, गमिस्सति य.

१५. प्र०—हे भगवन् ! उपर गया एवा ज ते असुरकुमार देवो त्यां रहेली अप्सराओ साथे दिव्य अने भोगववा योग्य भोगोने भोगवी शके खरा–भोगवता रही–विहरी शके खरा ?

१५. उ०—हे गौतम ! ए प्रमाणे करवाने ते असुरकुमार देवो समर्थ नथी. किंतु तेओ त्यांथी पाछा वळे छे अने अहीं (पोताने स्थाने) आवे छे. जो कदाच ते अप्सराओ तेओनो आदर करे, तेओने स्वामी तरीके स्वीकारे तो ते असुरकुमार देवो, ते–त्यां रहेली–उपरनी–अप्सराओ साथे दिव्य अने भोगववा योग्य भोगोने भोगवी शके छे–भोगवता रही–विहरी–शके छे. हवे कदाच ते अप्सराओ तेओनो आदर न करे तथा तेओने स्वामी तरीके न स्वीकारे तो ते असुरकुमार देवो, ते अप्सराओ साथे दिव्य अने भोगववा योग्य भोगोने भोगवी शकता नथी. हे गौतम ! 'असुरकुमार देवो, सौधर्म कल्प सुधी गया छे, जाय छे अने जशे' तेनुं पूर्व प्रमाणे कारण छे.

१६. प्र०—केवइअकालस्स णं भंते ! असुरकुमारा देवा उड्ढं उप्पयंति, जाव–सोहम्मं कप्पं गया य, गमिस्सति य ?

१६. प्र०—हे भगवन् ! केटले समये–केटलो समय वीत्या पछी–असुरकुमार देवो उंचे उत्पते छे–जाय छे तथा यावत्–सौधर्म कल्प सुधी–गया छे अने जशे ?

१६. उ०—गोयमा ! अणंताहिं उस्सप्पिणीहिं, अणंताहिं अवसप्पिणीहिं समतिक्कंताहिं, अत्थि णं एस भावे लोयच्छेरयभूए समुप्पज्जइ, ज ण असुरकुमारा देवा उड्ढं उप्पयंति, जाव–सोहम्मो कप्पो.

१६. उ०—हे गौतम ! अनंत उत्सर्पिणी अने अनंत अवसर्पिणी वीत्या पछी लोकमां अचंबो पमाडनार ए भाव उत्पन्न थाय छे के, असुरकुमार देवो उंचे [illegible] छे अने यावत्–सौधर्म कल्प सुधी जाय छे.

१७. प्र०—किं निस्साए णं भंते ! असुरकुमारा देवा उड्ढं उप्पयंति, जाव–सोहम्मो कप्पो ?

१७. प्र०—हे भगवन् ! कइ निश्रावडे–कोनो आश्रय करीने–ते असुरकुमार देवो यावत्–सौधर्म कल्प सुधी जाय छे ?

१७. उ०—गोयमा ! से जहा नाम ए सबरा इ वा, बब्बरा इ वा, टं (ट) कणा इ वा, भुत्तुआ इ वा, पण्हया (पल्हया) इ वा, पुलिंदा इ वा एग मह रण्णं वा, ख (ग) ड्डं वा, दुग्गं वा, दरिं वा, विसमं वा, पव्वयं वा णीसाए सुमहल्लमवि आसबल

१७. उ०—हे गौतम ! जेम कोइ एक शबरजातिना लोको, बब्बरजातिना लोको, ढंकणजातिना लोको, भुत्तुअजातिना (?) लोको, पण्हजाति (?) ना लोको अने पुलिंद लोको एक मोटा जंगलनो, खाडानो, जलदुर्गनो के स्थलदुर्गनो, गुफानो, खाडा अने वृक्षोथी

[illegible] —हन्त, अस्ति. अथ इदानीं प्रकुर्वन्ति ? तेषां पश्चात् कायं प्रव्यथन्ते. प्रभो भगवन् ! असुरकुमारा देवास्तत्र गताश्चैव [illegible] सार्धं दिव्यानि भोगभोग्यानि भुञ्जाना विहर्तुम् ? नाऽयम् अर्थः समर्थः. अथ तत प्रतिनिवर्तन्ते, ततः प्रतिनिवृत्त्य अत्राऽऽगच्छन्ति [illegible] आद्रियन्ते, परिजानन्ति, प्रभवन्ते असुरकुमाराः देवास्ताभिरप्सरोभिः सार्धं दिव्यानि भोगभोग्यानि भुञ्जाना विहर्तुम्, अथ ता. [illegible] आद्रियन्ते, नो परिजानन्ति नो प्रभवन्ते असुरकुमारा देवास्ताभि–अप्सरोभिः सार्धं दिव्यानि भोगभोग्यानि भुञ्जाना विहर्तुम्, एवं खलु [illegible] कल्पं गताश्च, गमिष्यन्ति च. कियत्कालेन भगवन् ! असुरकुमारा देवाः ऊर्ध्वम् उत्पतन्ति, यावत्–सौधर्मं कल्पं [illegible] ! अनन्ताभिः उत्सर्पिणीभिः, अनन्ताभिः अवसर्पिणीभिः समतिक्रान्ताभिः, अस्ति एष भावो लोकाश्चर्यभूतः समुत्पद्यते, [illegible] ऊर्ध्वम् उत्पतन्ति, यावत्–सौधर्मं कल्पं. किं निश्राय भगवन् ! असुरकुमारा देवा ऊर्ध्वम् उत्पतन्ति, यावत्–सौधर्मः कल्पः ? [illegible] शबरा वा, बर्बरा वा, टङ्कणा वा, भुत्तुआ वा, प्रश्नका वा, पुलिन्दा वा, एकं महद् अरण्यं वा, गर्तां वा, दुर्गं वा, दरीं वा, विषमं [illegible] अपि अ[illegible] —अनु०

[illegible] अने पुलिंद–ए छ ए शब्दो जुदी जुदी अनार्य जातिना सूचक छे. एमांना केटलाक शब्दो तो अनार्य देशना [illegible] जातिनी गणत्रीने प्रसंगे ए विषे सूत्रकृतांग, प्रश्नव्याकरण अने प्रज्ञापना उपांगमां नीचे प्रमाणे जणाव्युं छे:—

५. प्र०—केवतियं च णं पभू ते असुरकुमाराणं देवाणं अहेगतिविसए पण्णत्ते ?

५. उ०—गोयमा ! जाव–अहे सत्तमाए पुढवीए, तच्चं पुण पुढविं गया य, गमिस्संति य.

६. प्र०—किंपत्तियं णं भंते ! असुरकुमारा देवा तच्चं पुढविं गया य, गमिस्संति य ?

५. प्र०—हे भगवन् ! ते असुरकुमारो पोताना स्थानथी केटला भाग सुधी नीचे जइ शके छे ?

५. उ०—हे गौतम ! ते असुरकुमारो पोताना स्थानथी नीचे यावत्–सातमी पृथिवी सुधी नीचे जइ शके छे. तेओनी नीचे जवानी मात्र आटली शक्ति छे. परंतु तेओ त्यां सुधी कोइ वार गया नथी, जशे नहीं अने जता पण नथी. किंतु त्रीजी पृथिवी सुधी जाय छे, गया छे अने जशे पण खरा.

६. प्र०—हे भगवन् ! ते असुरकुमारो त्रीजी पृथिवी सुधी जाय छे, गया छे अने जशे तेनुं शुं कारण ?

म विशेष प्राचीन छे वर्तमानना समयनुं साहित्य वर्णवता घणे स्थळे जे निरुक्त शब्दनो उल्लेख आवेलो छे ते आ ज लगनो होय ते पण उत्तम ... ' निरुक्त ' ना उल्लेख माटे जुओ भगवती सूत्र प्रथमखंड, द्वितीयशतक, प्रथम उद्देशक पृ० २३१ अने टीका पृ० २८६) एमां ' असुर ' शब्दनो र्थ आपना जणाव्युं छे के,

"अद्रि, ग्रावा, गोत्र, वल, अश्न, पुरुभोजा, वलिशान, अश्मा, पर्वत, गिरि, व्रज, चरु, वराहः, शंबर, रौहिण, रैवत, फलिगः, उपर, उपल, चमस, अहि, अभ्र, बलाहक, मेघ, ओदन, वृषन्धि, वृत्र, असुर, कोश, इति त्रिंशद् मेघनामानि " ॥१। १०१-निरुक्ते निघण्टुकाण्डे पृ०१५४)

मेघना त्रीस नामो छे. ते आ प्रमाणे छे —अद्रि, ग्रावा, गोत्र, वल, अश्न, पुरुभोजा, वलिशान, अश्मा, पर्वत, गिरि, व्रज, चरु, वराह, शंबर, रौहिण, रैवत, फलिग, उपर, उपल, चमस, अहि, अभ्र, बलाहक, मेघ, ओदन, वृषन्धि, वृत्र, असुर अने कोश–(निरुक्त निघण्टुकांड पृ० १५४)

आमां ' असुर ' शब्दने ' मेघ ' अर्थमां योजेलो छे अने तेनो ए अर्थ बराबर होय, ए तेनी व्युत्पत्ति उपरथी पण जाणी शकाय छे —" असून् प्राणान्, राति ददाति-इति असुर " अर्थात् प्राणोने आपे ते असुर मेघमां रहेली प्राणदात्री शक्ति तो सर्व प्रतीत छे, एथी ' असुर ' अने ' मेघ ' ए बन्नेनी समानार्थकता, उपर प्रमाणे निरुक्तमां जणावेली छे ते विशेष दृढ थती जणाय छे —अनु०

१. मूलच्छाया:—कियच्च प्रभुस्तेषाम् असुरकुमाराणां देवानाम् अधोगतिविषयः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! यावत्–अधः सप्तम्याः पृथिव्याम्, तृतीयां पुनः पृथिवीं गताश्च, गमिष्यन्ति च. किंप्रत्ययं भगवन् ! असुरकुमारा देवास्तृतीयां पृथिवीं गताश्च, गमिष्यन्ति च ? .—अनु०

२. एक लाख, एंशी हजार योजनना दळवाळी रत्नप्रभा पृथिवीना, उपर अने नीचेना एक एक हजार योजनप्रमाण भागने बाद करतां बाकी रहेला स्थळनी अंदर भुवनपतिओना अने वानव्यंतरोना रहेठाणो छे. तेमां भुवनपतिओना दश भेद छे तेमांना प्रथम भेदने 'असुरकुमारावास' कहेवामां आवे छे. ते आवास दक्षिण अने उत्तर एम बे दिशामां आवेलो छे. तेमां एकना 'चमर' अने बीजाना 'बलि' ए नामना बे इन्द्रो छे चमरनी राजधानीने चमरचंचा अने बलिनी राजधानीने बलिचंचा कहेवामां आवे छे. चमरचंचामां चोत्रीश लाख घर (असुरकुमारावास) छे अने बलिचंचामां ३० लाख छे–बन्नेमां मळीने ६४ लाख असुरकुमारावासो छे तेमां रहेनाराओनी आवरदा, ओछामां ओछी दश हजार वर्षनी अने वधारेमां वधारे एक सागरोपमथी अधिक होय छे. उपर आवेला त्रीजा प्रतिवचन :–सूत्रमां असुरकुमारोनी वक्तव्यता विषे जे भलामण थएली छे तेनो सविस्तर वर्णनात्मक परिचय 'प्रज्ञापना' उपांगमां (आ० स० पृ० ८९–९१) आ प्रमाणे छे —

" कहिं णं भंते ! असुरकुमारा देवा परिवसंति ? गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरि एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता, हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता, मज्झे अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं असुरकुमाराणं देवाणं चउसट्ठि भवणावाससयसहस्सा भवंति–त्ति अक्खायं, ते णं भवणा बाहिं वट्टा, अंतो चउरंसा, अहे पुक्खरकण्णियासंठाणसंठिया, उक्किण्णंतरविउल–गंभीरखायफलिहा, पागार–ट्टालय–कवाड–तोरण–पडिदुवारदेसभागा, जंत–सयग्घि–मुसल–मुसंढिपरियारिया, अउज्झा, सदाजया, सदागुत्ता, अडयालकोट्ठगरइया, अडयालकयवणमाला, खेमा, सिवा, किंकरामरदंडोवरक्खिया, लाउल्लोइयमहिया, गोसीस–सरस–रत्तचंदणदद्दरदिन्नपंचंगुलितला, उवचियचंदणकलसा, चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागा, आसत्तो–सित्त–विउल–वट्ट–वग्घारियमल्लदामकलावा, पंचवन्न–सरस–सुरभिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिया, कालागुरु-पवरकुंदुरुक्कतुरुक्कडज्झंतधूवमघमघंतगंधुद्धुयाभिरामा, सुगंधवरगंधिया, गंधवट्टिभूया, अच्छरगणसंघसंविगिन्ना, दिव्वतुडियसद्दसंपणादिया, सव्वरयणामया, अच्छा, सण्हा, लण्हा, घट्ठा, मट्ठा, नीरया, निम्मला, निप्पंका, निक्कंकडच्छाया, सप्पभा, सस्सिरीया, समिरीया, सउज्जोया, पासादीया, दरिसणिज्जा, अभिरूवा, पडिरूवा, एत्थ णं असुरकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पन्नत्ता, तत्थ णं बहवे असुरकुमारा देवा परिवसंति–काला, लोहियक्खबिंबोट्ठा, धवलपुप्फदंता, असियकेसा, वामेयकुंडलधरा, अद्दचंदणाणुलित्तगत्ता, ईसीसिलिंधपुप्फपगासाइं, असंकिलिट्ठाइं, सुहुमाइं, वत्थाइं, पवरपरिहिया; वयं च पढमं समइक्कंता–बिइयं च

" हे भगवन् ! असुरकुमार देवो कये स्थळे रहे छे ? हे गौतम ! एक लाख, एंशी हजार योजन जाडी रत्नप्रभा पृथिवीनो, एक एक हजार योजननो उपरनो अने नीचेनो भाग बाद करी, बाकी रहेला–मध्यना एक लाख अने अठ्योतेर हजार योजन प्रमाणना–भागमां असुरकुमार देवोना ६४ लाख आवासो आवेला छे, ते आवासो, बहारथी गोळ, वचे चोखंडा अने पुष्कर–कमळ–नी कर्णिकाना घाटना छे, प्रत्येक आवासोनी फरती एक खाइ अने परिखा, जे चोकखी (साफ दिसती) ऊंडी अने वचे पहोळी छे, प्रति आवास, एक गढ अने तेमां अनेक अटारी, बारणां, तोरण तथा बारीओ संयुक्त छे ते भवनो (आवासो), यंत्र, शतघ्नी, मुसळ अने मुसंढी विगेरे शस्त्रोथी परिवेष्टित छे एवा मजबूत होवाथी ज ए, अयोध्य छे, अजय्य छे, अने सुरक्षित रहेला छे. तेमां अडतालीस कोठा छे, अडतालीस जातना तोरणो–वननाळा–छे तथा ते निरुपद्रव अने मंगळरूप छे अडवारा किंकर देवो, ते भवनोनी चोकी करे छे, तेमां गोमयादि द्वारा गार लिंपेली छे, खडी विगेरेथी धोळ करेलो छे अने गोशीर्ष चंदन तथा लाल चंदनना थापा मारेला छे, तेमां भीतर उपर मंगळ कळशो स्थापेला छे अने बारणां उपर पण चंदनकळशोना तोरणो शोभी रह्यां छे, तेमां बधे ठेकाण चंदरवाथी ते नीचे (भोंय तळीया) सुधी लटकती गोळाकार मालाओनी श्रेणी झूली रही छे, उंचा, सुगंधी अने पचरंगी पुष्पो वेरायला छे, ए को अगर, उत्तम किंदरु अने सेलारसनो सळगतो धूप मघमघी रह्यो छे, जेथी सुगंध फेलाइ रह्यो छे अने जाणे गंधनी गुटिका न होय ? एवां ए भवनो बहेकी रह्यां छे. एमां अप्सराओनो समूह रहेतो होवाथी घणी मनोहरता जणाय छे, दिव्य

६. उ०—गोयमा ! पुव्ववेरियस्स वा वेदणउदीरणयाए, पुव्वसंगइस्स वा वेदणउवसामणयाए, एवं खलु असुरकुमारा देवा तच्चं पुढविं गया य, गमिस्सति य.

६. उ०—हे गौतम ! पोताना जूना शत्रुने दुःख देवा, पोताना जूना मित्रने सुखी करवा—ए कारणथी असुरकुमार देवो त्रीजी पृथिवी सुधी गया छे, जाय छे तथा जशे.

समप्पभा, सउज्जोया, पासादीया, दरिसणिज्जा, अभिरूवा, पडिरूवा एत्थ णं असुरकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ... महानीलसरिसा, नीलगुलिय-गवल-अयसिकुसुमप्पगासा, वियसियसयवत्तपत्तलनिम्मलईसिसियरत्त-तंबणयणा, गरुलाययउज्जुतुंगनासा, ओयवियसिलप्पवालबिंबफलसन्निभाहरोट्ठा, पंडुरससिसगलविमलनिम्मलदहिघणसंखगोक्खीरकुंददगरयमुणालियाधवलदंतसेढी, हुयवहनिद्धंतधोयतत्ततवणिज्जरत्ततलतालुजीहा, अंजणघणकसिणरुयगरमणिज्जनिद्धकेसा, वामएगकुंडलधरा, अद्दचंदणाणुलित्तगत्ता, ईसिसिलिंधपुप्फप्पगासाइं असंकिलिट्ठाइं सुहुमाइं वत्थाइं पवरपरिहिया, वयं च पढमं समइक्कंता, बिइयं च

चमत्ता, भद्दे जोव्वणे वट्टमाणा, तलभंगय-तुडिय-पवरभूसण-निम्मल-मणि-रयणमंडितभुया, दसमुद्दामंडिय-ग्गहत्था, चूडामणिविचित्तचिंधगया, सुरूवा, महिड्डिया, महज्जुइया, महायसा, महब्बला, महाणुभागा, महासोक्खा, हारविराइयवच्छा, कडय-तुडियथंभियभुया, अंगय-कुंडलमट्ठगंडयल-कण्णपीढधारी, विचित्तहत्थाभरणा, विचित्तमालामउली, कल्लाणग-पवरवत्थपरिहिया, कल्लाणगमल्लाऽणुलेवणधरा, भासुरबोंदी, पलंबवणमालधरा, दिव्वेणं वण्णेणं, दिव्वेणं गंधेणं, दिव्वेणं फासेणं, दिव्वेणं संघयणेणं, दिव्वेणं संठाणेणं, दिव्वाए इड्डीए, दिव्वाए जुईए, दिव्वाए पभाए, दिव्वाए छायाए, दिव्वाए अच्चीए, दिव्वेणं तेएणं, दिव्वाए लेस्साए दस दिसाओ उज्जोवेमाणा, पभासेमाणा, ते णं तत्थ साणं साणं भवणावाससयसहस्साणं, साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं, साणं साणं तायत्तीसगाणं, साणं साणं लोगपालाणं, साणं साणं अग्गमहिसीणं, साणं साणं परिसाणं, साणं साणं अणियाणं, साणं साणं अणियाहिवईणं, साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च बहूणं भवणवासीण देवाण य, देवीण य आहेवच्चं, पोरेवच्चं, सामित्तं, भट्टित्तं महत्तरगत्तं, आणा-ईसर-सेणावच्चं कारेमाणा, पालेमाणा, महयाऽऽहयनट्ट-गीत-वाइय-तंती-तल-ताल-तुडिय-घणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरंति.

वाजाओना नादो गाजी रहेला छे, दर्भ जातना रत्नो भरेला छे तेथी ए भवनो स्वच्छ अने सुवाळा छे, चकचकतां (चीकणां) अने ओपेला छे, मार्जित अने नीरज छे, निर्मळ अने निष्पंक छे, एमनी आवती प्रभा अनावृत छे, ए प्रभावाळां, श्रीवाळां, झगमगतां, उद्द्योतवाळां, प्रसन्नता पमाडे तेवां, दर्शनीय, अभिरूप अने प्रतिरूप छे एवा ए भवनोमां पर्याप्त अने अपर्याप्त असुरकुमार देवोना स्थानो कह्यां छे. × × × तेमां घणा असुरकुमार देवो रहे छे, तेओ नीलवाळा, लोहिताक्ष अने बिंबफळ होठवाळा छे, तेओना दांत मोगरानां फूल जेवा धोळा छे अने केश काळा छे तेओ डाबा कानमां एक कुंडळ पहेरे छे, शरीरे भीनुं चंदन चोपडे छे, शिलिंध्रना पुष्पनां जेवी प्रभावाळा, धोळा, साफ, कोमळ, सूक्ष्म अने हलकां (वजन विनानां) तथा उत्तम वस्त्रोने पहेरे छे, तेओनी पहेली उंमर वीती गएली होय छे अने बीजी उंमरने पामेला होय छे, तेओनी युवानी हंमेशां खीलती रहे छे. तलभंगक, बहेरखा अने बीजा पण घरेणाना उंचा मणि अने रत्नोथी तेओना हाथो शोभी रह्या छे, दश आंगळीओमां पहेरेली वींटीओथी तेओना पोंचा सुशोभित छे, चूडामणि नामना विचित्र रत्नना चिह्नवाळो तेओनो मुकुट दीपी रह्यो छे, तेओ सुरूप, महर्द्धिक, महाद्युतिक, महायशस्वी महाबळवाळा, महाप्रभाववाळा अने महासुखवाळा छे, तेओना हृदयो हारवडे विराजित छे, कडां अने बहेरखाथी तेओनी भुजाओ शोभी रही छे, अंगद अने कुंडळ पहेरेला छे, तेओना गालो कर्णपीठनामना आभरणथी झगमगी रह्या छे, अनेक प्रकारना घरेणाथी तेओना हाथो चळकी रह्या छे, तेओना माथा उपर माळा अने मुकुट पण विचित्र छे, तेओ कल्याणकर वस्त्रने पहेरे छे, माळा अने विलेपनने वापरे छे, शरीरे भास्वर छे, लटकती माळा पहेरे छे अने दिव्य एवा वर्णे, गंधे, स्पर्शे, संहनने, संस्थाने, ऋद्धिए, द्युतिए, प्रभाए, छायाए, तेजे अने शरीरना झगमगाट तथा लेश्याए करीने दशे दिशाओने उद्द्योतित करे छे—प्रभासित करे छे. तथा तेओ पोत पोताना लाखो भवनावासो उपर, त्रायस्त्रिंश देवो उपर, लोकपालो उपर, पट्टराणीओ उपर, सभाओ उपर, सेनाओ उपर, सेनाधिपतिओ उपर, आरक्षक देवो उपर अने बीजा पण भवनवासी देवो तथा देवीओ उपर अधिपतिपणुं, पुरपतिपणुं स्वामिपणुं, भर्तृपणुं अने वडिलपणुं भोगवे छे, तेओने आज्ञामां राखे छे, सरदारी भोगवे छे अने बीजाओ पासे पण पोताना उपरिपणानुं पालन करावे छे तथा तेओ नित्य चालता नाट्य, गीत, वाजां—वीणा, हथेळी, कांसी, त्रुटित अने मेघ जेवो गंभीर मृदंग ए बधाना दिव्यनाद वडे दिव्य अने भोग्य भोगोने भोगवता लहेर करे छे.

[उपर आपेला असुर-परिचयमां जणावेली केटलीक हकीकतो तो मानवी क्रियाओने मळती आवे तेम छे, जेमके, त्यां हवेलीओ होवानुं, चोकीदारो होवानुं, छापं बिगेरेथी लिपवानुं, खडी बिगेरेथी धोळवानुं अने सुगंधी धूप बळतो होवानुं जणाव्युं छे तथा तेओने कपडां पहेरवानुं, शरीरे चंदन चोपडवानुं अने हाथ अने कानमां घरेणां पहेरवानुं जणाव्युं छे. आ बधी रीतो मानवसमाजमां प्रचलित छे ते वात प्रत्यक्ष सिद्ध छे आ विषे आवा प्रश्नो थाय छे के त्यारे त्यां—असुरलोकमां—सांप्रदायिक रीते धान्यपाक नथी, धातुनी खाणो नथी, अग्नि नथी तेम नदीओ नथी, तो पछी त्यां हवेलीओ शेना बन्यां ? कोणे घड्यां ? छाण क्यांथी आव्युं ? खडी क्यांथी आवी ? रुनी खेती थया विना कपडां शी रीते बन्यां ? कोणे बन्यां ? वणवानां यन्त्रो क्यांथी आव्यां ? कोणे बनाव्यां ? अग्नि विना धूप शी रीते बळे ? धूप पण क्यांथी आव्यो ? धातुओ विना घरेणां शेनां थयां ? अने ते कोणे घड्यां ? वळी ए परिचयमां लख्युं छे के, 'तेओने दिव्य संहनन छे' जैनपरिभाषामां 'संहनन' शब्द हाडकांनी रचना विशेषनो सूचक छे (—जुओ भगवती प्र० खं० पृ० ३४-२ टिप्पण) देवोने हाडकां होय एवुं तो जैन ऋषिओ पण मानता नथी, तो पछी तेओने दिव्य संहनन होवानुं शी रीते घटे ? 'आर्षमनुसंदधीत' नी दृष्टिए आ बाबतनुं समाधान करतां श्रीमलयगिरिजीए (प्रज्ञापना टीका पृ० ८८ मां) जणाव्युं छे के, आ स्थळे 'संहनन' शब्दनो मुख्य अने सर्वत्र प्रसिद्ध अर्थ न करतां लाक्षणिक एवो शक्ति अर्थ करवो छे तो मानुं छुं के, ए देव परिचयना उल्लेखमां आ रीते जो ते आखा वर्णननो ज लाक्षणिक अर्थ करवामां आवे तो ते बधुं बराबर संगत थई शके छे, अन्यथा आगळ जणावेला एक पण प्रश्ननुं समाधान थवुं अशक्य जणाय छे. वळी एक परिचय आपनारा पोते आपेलुं बधुं य वर्णन लाक्षणिक शब्दोमां ज करे ए पण घटतुं नथी, तेथी आ 'असुर' शब्दनो मूळ भाव विशेष विचारणीय छे, एम मनाय छे अने ए माटे आगळ पण एक टिप्पण, जेमां यास्कना निरुक्तनुं प्रमाण टांकी बताव्युं छे—आपेलुं छे :—अनु०]

१. मूलच्छाया :—गौतम ! पूर्ववैरिकस्य वा वेदनोदीरणतया, पूर्वसंगतस्य वा वेदनोपशमनतया, एवं खलु असुरकुमाराः देवास्तृतीयां पृथिवीं गताश्च, गमिष्यन्ति च.—अनु०

वा, हत्थिवलं वा, जोहवलं वा धणुवलं वा आगलेंति, एवामेव असुरकुमारा वि देवा णण्णत्थ अरिहंते वा, अरिहंतचेइआणि वा, अणगारे वा भाविअप्पणो निस्साए उड्ढं उप्पयंति, जाव–सोहम्मो कप्पो.

गीच थएल भागनो अने पर्वतनो आश्रय करी एक सारा अने मोटा पण घोडाना लश्करने, हाथिना लश्करने, योधाओना लश्करने, धनुष्य (धनुष्यधारी) ना लश्करने हंफाववानी हिंमत करे छे, ए ज प्रमाणे असुरकुमार देवो पण अरिहंतोनो, अरिहंतना चैत्योनो अने भावित आत्मा साधुओनो आश्रय करी उंचे यावत्–सौधर्म कल्प सुधी उत्पते–जाय–छे. पण ते सिवाय (अरिहंत विगेरेना आश्रय सिवाय) जता नथी.

१८. प्र०—सव्वे वि ण भंते! असुरकुमारा देवा उड्ढं उप्पयंति, जाव सोहम्मो कप्पो?

१८. प्र०—हे भगवन्! शुं बधा य असुरकुमारो यावत्–सौधर्म कल्प सुधी उंचे उत्पते–जाय–छे?

१८. उ०—गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे, महिड्ढिया ण असुरकुमारा देवा उड्ढ उप्पयंति, जाव–सोहम्मो कप्पो.

१८. उ०—हे गौतम! ए अर्थ समर्थ नथी–बधा य असुरकुमार देवो उंचे जता नथी. किंतु मोटी ऋद्धिवाळा असुरकुमार देवो उंचे यावत्–सौधर्म कल्प सुधी जाय छे.

१९. प्र०—एस वि णं भंते! चमरे असुरिंदे, असुरकुमारराया उड्ढं उप्पइअपुव्विं जाव–सोहम्मो कप्पो?

१९. प्र०—हे भगवन्! शु ए असुरेंद्र, असुरराज चमर पण कोइ वार पूर्वे उपर यावत्–सौधर्म कल्प सुधी गएलो छे?

१९. उ०—हंता, गोयमा!.

१९. उ०—हे गौतम! हा, (पूर्वे ए चमर पण उपर गएलो छे.)

२०. प्र०—अहो णं भंते! चमरे, असुरिंदे, असुरकुमारराया महिड्ढीए, महज्जुईए, जाव कहिं पविट्ठा?

२०. प्र०—हे भगवन्! नीचे रहेतो असुरेंद्र, असुरराज चमर केवो मोटो ऋद्धिवाळो छे, केवो मोटो कातिवाळो छे अने यावत्–तेनी ते ऋद्धि क्या गइ?

" सग-जवण-सवर-वव्वर-काय-मुरंडो-दुगोण-पक्कणया।
अक्ख' -हूण रोमस-पारस-खस खासिया चेव ॥ १
दुविल यल-वोस-वोक्कस-भिल्ल-ऽन्द-पुलिंद-कोंच-भमर-रूया।
कोंबोय चीण-चंचुय-मालय-दमिल कुलक्खा य ॥ २
सूत्रकृतांग पृ० १२३

"शक, यवन, शबर, बर्बर, काय, मुरंड, दुगोळ (?) पक्वणक, आख्याक, हूण, रोमस, पारस, खस, खासिक, दुविल, यल, (?) वोस (?) वोक्स, भिल्ल, अध्र, पुलिंद, क्रौंच, भ्रमर, रूय, काम्बोज, चीन, चुंचुक, मालय (?) द्रमिल अने कुलाक्ष" ए बधा अनार्यदेशो छे—सूत्रकृ० पृ० १२३.

"सक-जवण सवर-वव्वर-गाय-मुरुंड-उद-भडग-तित्तिय-पक्कणिय-कुलक्ख-गोड सीहल-पारस-कोंच अंद-दविल-चिल्लल पुलिंद-अरोस-डोंव-पोक्कण गंधहारग बहलीय-जल्ल रोम-मास-बउस-मलया चुंचुया य चूलिया कोंकणगा मेत्त-पण्हव-मालव महुर-आभासिय अणक्क चीण ल्हासिय खस-खासिया नेहुर-मरहट्ठ-मुट्ठिअ-आरब-डोविलग कुहण-केकय हूण रोमग-रुरु-मरुगा चिलायविसयवासी य"—प्रश्नव्याकरण पृ० १४.

"शक, यवन, शबर, बर्बर, काय, मुरुंड, उद, भडक, तित्तक, पक्कणिक, कुलाक्ष, गौड, सिंहल, पारस क्रौंच, अंध्र, (अंध) द्राविड, चिल्वल, पुलिन्द, अरोष, डोंब, पोक्कण, गंधहारक, बह्लीक, जल्ल, रोम मास, बकुश, मलय, चुंचुक चूलिक (चोल?), कोंकण, मेद, पह्लव, मालव, महुर, आभाषिक, अनक (अणक्क), चीन, ल्हासिक, खस, खासिक, नेहुर, महाराष्ट्र, मौष्टिक, आरब डोविलक, कुहण, केकय, हूण, रोमक, रुरु, मरुक, अने किरात देशना रहीश"–ए बधी अनार्य प्रजा छे—प्रश्नव्या० पृ० १४.

"सगा जवणा चिलाया सवर-बब्बर–मुरुंड उड्ड–भडग निण्णग-पक्कणिया कुलक्ख-गोड-सिंहल-पारस-गोधा कोंच अंबड्ड–दमिल-चिल्लल–पुलिंद–हार-ओस–डोंब-बोक्कण अणग अधा हारवा पहलिय अज्झल-रोम मास बउसा मलया य बंधुया य सूयलि कोंकणग-मेय पल्हव-मालव मग्गर-आभासिआ कणवीर ल्हसिय-खसा खासिय- णेहूर-मोट डोंबिल लओस पओस-ककेयग-हूण रोमग हूण-रोमग भरु मरुय-चिलायविसयवासी य"—प्रज्ञपना उपाग पृ० ५८.

"शक, यवन, किरात, शबर, बर्बर, मुरुड, उड्ड, भटक, निम्नक पक्कणिक, कुलाक्ष, गौड, सिंहल, पारस, गोध, क्रौंच, अंबट (?) द्रमिल, चिल्लल, पुलिंद, हार (?), ओस (?), डोंब, बोक्कण, अनक, अंध (ध्र), हारव-पहलिक, अध्यल-अब्बर, रोम, माष, बकुश, मलय, बंधुक, सूयलि (?) कोंकण, मेद, पल्हव, मालव, मग्गर (?), आभाषिक, कणवीर, ल्हासिक, खस, खासिक, नेहूर, मूढ, डोंबिल, लओस (?) प्रदेष, ककेतक, हूण, रोमक, हूण, रोमक (?) भरु, मरुक, अने किरात" ए बधी अनार्यजातिओ छे—प्रज्ञापना० पृ० ५८.

आ बधा नामोमां पाठ–वैषम्यने लीधे खरां नामोनुं पृथक्करण थई शकतुं नथी तो पण उपर आवेला (शबर, बर्बर पल्हय वा पण्हय, पुलिंद) ए चार नामो तो ए त्रणे पाठोमा नोंधाएला छे—अनु०

१. मूलच्छाया —वा, हस्तिबलम् वा, योधबलम् वा, धनुर्बलं वा आकलयन्ति, एवमेव असुरकुमारा अपि देवा नान्यत्र (नन्वत्र) अर्हतो वा, अर्हच्चैत्यानि वा, अनगारान् वा भावितात्मनो निश्राय ऊर्ध्वम् उत्पतन्ति, यावत्–सौधर्मः कल्पः. सर्वेऽपि भगवन्! असुरकुमाराः देवा ऊर्ध्वम् उत्पतन्ति यावत्–सौधर्मः कल्पः? गौतम! नाऽयम् अर्थः समर्थः, महर्धिका असुरकुमारा देवा ऊर्ध्वम् उत्पतन्ति, यावत्–सौधर्मः कल्पः. एषोऽपि भगवन्! चमर असुरेन्द्र, असुरकुमारराज ऊर्ध्वम् उत्पतितपूर्वः यावत्–सौधर्मः कल्पः? हन्त, गौतम!. अधो भगवन्! चमरोऽसुरेन्द्र, असुरकुमारराजो महर्धिक, महाद्युतिकः यावत्–कुत्र प्रविष्टा?:—अनु०

२०. उ०—कूडागारसालादिट्ठन्तो भाणिअव्वो.

२०. उ०—हे गौतम! पूर्वे कह्या प्रमाणे कूटाकार शालानुं उदाहरण कहेवुं.

१. प्रथमोद्देशके देवानां विकुर्वणा उक्ता, द्वितीये तु तद्विशेषाणामेवाऽसुरकुमाराणां गतिशक्तिप्ररूपणाय इदमाहः 'ते णं' इत्यादि. 'एवं असुरकुमार'–इत्यादि. एवमनेन सूत्रक्रमेणेति, स चैवम् —"उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता, हेट्ठा चेग जोयणसहस्सं वज्जेत्ता, मज्झे अट्ठहुत्तरे, जोयणसयसहस्से, एत्थ णं असुरकुमाराणं देवाणं चउसट्ठिं भवणावाससयसहस्सा भवन्तीति अक्खायं" इत्यादि. 'वेउव्वेमाणा व' त्ति संरम्भेण महद् वैक्रियशरीरं कुर्वन्तः, 'परियारेमाणा व' त्ति परिचारयन्तः–परकीयदेवीनां भोगं कर्तुकामा इत्यर्थः. 'अहालहुस्सगाइं' ति यथा–उचितानि, लघुस्वकानि अमहास्वरूपाणि, महतां हि तेषां नेतुम्, गोपयितुं वा अशक्यत्वादिति यथालघुस्वकानि, "अथ अलघूनि–महान्ति–वरिष्ठानि" इति वृद्धाः. 'आयाए' त्ति आत्मना स्वयमित्यर्थः. 'एगंतं' ति विजनम्, 'अंतं' ति देशम्, 'से कहं इआणिं पकरेंति' अथ किम् इदानीम्–रत्नग्रहणानन्तरमेकान्तापक्रमणकाले प्रकुर्वन्ति वैमानिका रत्नाऽऽदातृणामिति. 'तओ से पच्छा कायं पव्वहंति' त्ति ततो रत्नादानात्, 'पच्छ' त्ति अनन्तरम्, 'से' त्ति एतेषां रत्नादातृणाम्–असुराणां कायम्–देहम्, प्रव्यथन्ते–प्रहारैर्मथ्नन्ति वैमानिका देवाः. तेषां च प्रव्यथितानां वेदना भवति जघन्येनान्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टतः षण्मासान् यावत्. 'सबरा इ वा' इत्यादौ शबरादयोऽनार्यविशेषाः. 'खड्ड व' त्ति गर्ताम्, 'दुग्ग व' त्ति जलदुर्गादि, 'दरिं व' त्ति दरीम्–पर्वतकन्दराम्, 'विसमं व' त्ति विषमम्–गर्ता–तर्वाद्याकुलभूमिरूपम्, 'निस्साए' त्ति निश्रया–आश्रित्य, 'धणुवलं व' त्ति धनुर्धरबलम्, 'आगलेंति' त्ति आकलयन्ति 'जेष्यामः' इत्यध्यवस्यन्ति–इति 'नण्णत्थ' त्ति ननु निश्चितम् 'अरिहंते वा निस्साए उड्ढं उप्पयंति' अत्र इहलोके, अथवा नान्यत्र तद् निश्राय अन्यत्र न–न तां विनेत्यर्थः.

सार.— १. प्रथम उद्देशकमां देवोनी विकुर्वणा–शक्ति संबंधे हकीकत कहेवाई. आ बीजा उद्देशकमां पण देवोनी–असुरकुमारोनी–ज गतिशक्ति संबंधे प्ररूपण थशे. अने ते माटे कहे छे के, ['ते णं' इत्यादि.] ['एवं असुरकुमार'–इत्यादि.] आ सूत्रक्रमवडे कहेवुं. ते आ प्रमाणेः—"उपर एक हजार योजन अवगाहीने अने नीचे एक हजार योजन छोडी दइने वचे एक लाख अने अठ्योतेर हजार योजन जेटला भागमां असुरकुमार

परिचारणा. देवोना चोसठ लाख भवनावासो छे, एम कह्युं छे–इत्यादि." ['वेउव्वेमाणा व' त्ति] संरंभ पूर्वक मोटा वैक्रिय शरीरने करता. ['परियारेमाणा व त्ति] परिचारणा करता–बीजानी देवीओ साथे भोग करवानी इच्छावाळा. ['अहालहुस्सगाइं त्ति] यथोचितपणे नाना स्वरूपवाळां अर्थात्

सामर्थ्य. नानां. ते असुरो नाना रत्नोने ज उपाडी जाय छे, कारण के, तेओ मोटा रत्नोने लइ जइ शकता नथी तेम तेओने संताडी पण शकता नथी माटे

वृद्धो. उपर नानां नानां रत्नो कह्यां छे. ['अहाऽलहुस्सगाइं'] आ शब्दनो वृद्ध पुरुषोए आ प्रमाणे अर्थ कर्यो छे.–अथाऽलघु–स्वकानि अर्थात् नानां नहीं पण मोटां एटले उत्तम जातनां रत्नो.' ['आयाए' त्ति] पोतानी जाते. ['एगंतं' ति] निर्जन–उजड ['अंत' ति] भागमां. ['से कह इआणिं पकरेंति'] हवे–रत्नोनुं ग्रहण कर्या पछी–एकांत जग्याए जवाने समये ते रत्नोने लेनार असुरोने वैमानिको शुं करे छे? ['तओ से

असुरोने पच्छा कायं पव्वहंति' ति] रत्नोनुं ग्रहण कर्या ['पच्छ' त्ति] पछी रत्नोने लेनार अथवा रत्नोने पाछां नहि देनार एवा असुरोना शरीर उपर

ने पीडा. प्रहार द्वारा वैमानिको पीडा उत्पन्न करे छे पीडा पामेला असुरोने वेदना थाय छे अने ते वेदना ओछामां ओछुं अंतर्मुहुर्त सुधी अने वधारेमां

शबरादि. वधारे छ महिना सुधी रहे–थाय छे ['सबरा इ वा'] इत्यादि सूत्रमां शबर वगेरे एक प्रकारना अनार्यो छे. ['खड्डं व' त्ति] खाडानो, ['दुग्गं व' त्ति] जळदुर्ग के स्थळदुर्गनो, ['दरिं व' त्ति] पर्वतनी गुफानो, ['विसमं व' त्ति] खाडा अने वृक्षोथी गीच जमीननो, ['निस्साए' त्ति] आश्रय लइने ['धणुवलं व' त्ति] धनुर्धरना लश्करने, ['आगलेंति' त्ति] आकळे छे अर्थात् 'अमे तेने जीती लइशुं' एवो निश्चय करे छे.

अरिहंतोनी ['नण्णत्थ' त्ति] नन्वत्र–आ लोकमां अरिहंतनो ज आश्रय–आशरो–लइने (असुरो) उंचे जाय छे अथवा नान्यत्र–अरिहंतनो आशरो लीधा

निश्रा. विना तेओ उंचे जइ शकता ज नथी.

२१. प्र०—चमरेणं भंते! असुरिंदेणं असुररण्णा सा दिव्वा देविड्ढी, तं चेव जाव–किण्णा लद्धा, पत्ता, अभिसमण्णागया?

२१. प्र०—हे भगवन्! असुरेंद्र, असुरराज चमरे ते दिव्य देवऋद्धि अने यावत्—ते बधुं केवी रीते लब्ध कर्युं, केवी रीते प्राप्त कर्युं अने केवी रीते सामे आण्युं?

२१. उ०—एवं खलु गोयमा! ते णं काले णं, ते णं समए णं इहेव जंबुद्दीवे दीवे, भारहे वासे विंझगिरिपायमूले बेभेले नाम

२१. उ०—हे गौतम! ते काळे, ते समये आ ज जंबूद्वीप नामना द्वीपमां, भारत वर्षमां विंध्य नामे पहाडनी तळेटीमां

१. मूलच्छाया—कूटागारशालादृष्टान्तो भणितव्यः—अनु०

२. प्र० छाया—उपर्येकं योजनसहस्रम् अवगाह्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा, मध्येऽष्टसप्ततियोजनशतसहस्रे, अत्राऽसुरकुमाराणां देवानां चतुष्षष्टिर्भवनाऽऽवासशतसहस्राणि भवन्ति इति आख्यातम्. ३. अस्य सूत्रस्य अवचूर्णौ अयं पाठ —अनु०

१. आने मळतो पाठ असुरकुमारोना वर्णनमां प्रज्ञापना (क० आ० पृ० ९९) मां छे. २. अवचूर्णिकार महाशयोः—अनु०

१. मूलच्छाया—चमरेण भगवन्! असुरेन्द्रेण असुरराजेन सा दिव्या देवर्धिः, तथैव यावत्–केन लब्धा, प्राप्ता, अभिसमन्वागता? एवं खलु गौतम! तस्मिन् काले, तस्मिन् समये इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपे, भारते वर्षे विन्ध्यगिरिपादमूले बेभेलो नाम—अनु०

संनिवेसे होत्था वण्णओ. तत्थ णं वेभेले सन्निवेसे पूरणे नाम गाहावई परिवसइ–अड्ढे, दित्ते, जहा तामलिस्स वत्तव्वया तहा नेयव्वा, नवरं–चउप्पुडयं दारुमयं पडिग्गहिअं करेत्ता, जाव–विपुलं असणं, पाणं, खाइमं, साइमं जाव—सयमेव चउप्पुडयं दारुमयं पडिग्गहिअं गहाय मुंडे भवित्ता दाणामाए पव्वज्जाए पव्वइए वि य णं समाणे तं चेव जाव–आयावणभूमीओ पच्चोरुभित्ता सयमेव चउप्पुडयं दारुमयं पडिग्गहिअं गहाय वेभेले संनिवेसे उच्च-नीअ मज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्ता, जं मे पढमे पुडये पडइ कप्पइ मे तं पंथे पहिआण दलइत्तए, जं मे दोच्चे पुडए पडइ कप्पइ मे तं काग–सुणयाण दलइत्तए, जं मे तच्चे पुडये पडइ कप्पइ मे तं मच्छ–कच्छभाण दलइत्तए, जं मे चउत्थे पुडये पडइ मे कप्पइ तं अप्पणा आहारेत्तए त्ति कट्टु एवं संपेहेइ, कल्लं पाउप्पभाए रयणीए तं चेव निरवसेसं जाव–जं मे चउत्थे पुडये पडइ तं अप्पणा आहारं आहारेइ. तए णं से पूरणे बालतवस्सी तेणं ओरालेणं, विउलेणं, पयत्तेण पग्गहिएणं, बालतवोकम्मेणं तं चेव जाव–वेभेलस्स सन्निवेसस्स मज्झंमज्झेणं निग्गच्छति, पाउअ–कुंडिअमादीअं उवकरणं, चउप्पुडयं दारुमयं पडिग्गहियं एगंतमते एडेइ, वेभेलस्स संनिवेसस्स दाहिणपुरत्थिमे दिसीभागे अद्धनियत्तणियमंडलं आलिहित्ता संलेहणाजूसणाजूसिए, भत्तपाणपडियाइक्खिए पाओवगमणं निवण्णे.

वेभेल नामनो संनिवेश हतो. वर्णक. ते वेभेल नामे संनिवेशमां पूरण नामनो गृहपति रहेतो हतो. ते आढ्य अने दीप्त हतो. तामलितपस्वीनी पेठे आ पूरणनी पण वक्तव्यता कहेवी. विशेष ए के, चार खानावाळुं लाकडानुं पात्र करीने यावत्—विपुल खान, पान, खादिम–मेवा वगेरे अने स्वादिम—मसाला वगेरे (भात भातना पदार्थोथी ज्ञातिने भोजन आपी) यावत्—पोतानी मेळे ज ते चार खानावाळुं लाकडानुं पात्र लइने, मुंड थइने 'दानामा' नामनी प्रव्रज्यावडे ते पूरण गृहपति प्रव्रजित थयो. (अहीं बधुं पूर्व प्रमाणे ज कहेवुं.) यावत्—ते पूरण तपस्वी आतापन भूमिथी नीचे आवी, पोतानी मेळे ज ते चार खानावाळुं लाकडानुं पात्र लई ते वेभेल नामना सन्निवेशमां उंचा नीचा अने मध्यम कुळोमां भिक्षा लेवानी विधि पूर्वक भिक्षा माटे फर्यो. अने भिक्षाना नीचे प्रमाणे चार भागो कर्या–जे कांइ मारा पात्रना पेला खानामां आवे ते मारे वाटमां मळता वटेमार्गुओने देवुं पण खावु नहीं, जे काइ मारा पात्रना बीजा खानामा आवे ते मारे कागडा अने कुतराओने खवराववुं, जे कांइ मारा पात्रना त्रीजा खानामां पडे ते मारे माछलाओने अने काचबाओने खवरावी देवु अने जे कांइ मारा चोथा खानामां पडे ते मारे खावाने माटे कल्प्य छे. एम करीने, एम विचारीने काले प्रकाशवाळी रात्री थया पछी—अहीं बधु पूर्व प्रमाणे ज कहेवुं. यावत्—जे मारा चोथा खानामा पडे छे तेनो पोते आहार करे छे. पछी पूरण नामे बालतपस्वी, ते उदार, विपुल, प्रदत्त अने प्रगृहीत बालतपकर्मवडे अहीं बधुं पूर्व प्रमाणे ज कहेवुं यावत्–ते वेभेल नामना सनिवेशनी वच्चोवच नीकळे छे, नीकळी पावडी तथा कुंडी वगेरे उपकरणने तथा चार खानावाळा लाकडाना पात्रने एकाते मुकी ते वेभेल संनिवेशथी अग्निखूणे अर्धनिवर्तनिक मंडळने आळेखे छे. आळेखी, सलेखना जूषणाथी जूषित थइ, खान तथा पाननो त्याग करी ते पूरण तपस्वी पादपोपगमन नामनुं अनशन स्वीकारी 'देवगत' थया.

---

१. मूलच्छाया—संनिवेशोऽभवत्. वर्णक. तत्र वेभेले संनिवेशे पूरणो नाम गृहपति परिवसति–आढ्य, दीप्त, यथा तामलेः वक्तव्यता तथा ज्ञातव्या, नवरम्–चतुष्पुटकं दारुमयं प्रतिग्रहं कृत्वा, यावत्–विपुलम् अशनम्, पानम्, खादिमम्, स्वादिमं यावत्–स्वयमेव चतुष्पुटकं दारुमयं प्रतिग्रहं गृहीत्वा मुण्डो भूत्वा दानमय्या प्रव्रज्यया प्रव्रजितोऽपि च सन् तत् चैव यावत्–आतापनभूमितः प्रत्यवरुह्य स्वयमेव चतुष्पुटकं दारुमयं प्रतिग्रहं गृहीत्वा वेभेले संनिवेशे उच्च नीच मध्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यया अटित्वा यद् मम प्रथमे पुटके पतति कल्पते मम तत् पथि पथिकानां दातुम्, यद् मम द्वितीये पुटके पतति कल्पते मम तत् काक–शुनकानां दातुम्, यद् मम तृतीये पुटके पतति कल्पते मम तद् मत्स्य–कच्छपानां दातुम्, यद् मम चतुर्थे पुटके पतति मम कल्पते तद् आत्मना आहर्तुम्–इति कृत्वा एवं संप्रेक्षते, कल्यं प्रादुष्प्रभातायां रजन्यां तच्चैव निरवशेषं यावत्–यद् मम चतुर्थे पुटके पतति तद् आत्मना आहारम् आहारयति. ततः स पूरणो बालतपस्वी तेन उदारेण, विपुलेन, प्रयत्नेन प्रगृहीतेन बालतपस्कर्मणा तच्चैव यावत्–वेभेलस्य संनिवेशस्य मध्यंमध्येन निर्गच्छति, पादुका-कुण्डिकादिकम् उपकरणम्. चतुष्पुटकं दारुमयं प्रतिग्रहम् एकान्तम् अन्तं स्थापयति, वेभेलस्य संनिवेशस्य दक्षिण–पौरस्त्ये दिग्भागे अर्धनिवर्तनिकमण्डलम् आलिख्य संलेखना–जूषणाजूषितः प्रत्याख्यातभक्त-पानः पादपोपगमनं निपन्नः—अनु०

१. बौद्धोना पिटक ग्रंथोमां बुद्धदेवना समसमयी छ धर्मोपदेशकोनो (तीर्थंकरोनो) नामग्राह उल्लेख मळी आवे छे जेना नाम आ छे.—पूरण काश्यप, मस्करी गोशालक (मस्करी एटले साधु, जुओ अमरकोश–जैनभाषामां मंखली गोशाल) अजित केशकंबल, प्रक्रुद कात्यायन, संजय बेलाट्ठिपुत्र अने निर्ग्रंथ नातपुत्र (जैनभाषामां–ज्ञातपुत्र–महावीर). सूत्रनी उपर लखेली वात उपरथी आ पूरण तपस्वी महावीरना समसमयी जणाय छे एटले (तेओ) बुद्धना पण समसमयी होय ए स्वमनित छे माटे आ पूरण तपस्वी अने बौद्ध ग्रंथोमां निर्देशेला तपस्वी पूरण काश्यप–ए बन्ने एक ज व्यक्ति छे के जुदी जुदी छे? ए विषे तपास करवानी जरूर छे मज्झिमनिकाय (मध्यमनिकाय) मां ए विषे जणाव्युं छे —

"एवं मे सुतं। सावत्थिय.. अथ खो पिंगलकोच्छो ब्राह्मणो येन भगवा तेनुपसंकमि, उपसंकमित्वा भगवता सद्धिं एकमन्तं निसिन्नो खो पिंगल-

"मे आ प्रमाणे सांभळ्युं छे—श्रावस्ती (सावत्थी) नगरीमां, पिंगलकोत्स नामनो ब्राह्मण भगवान् बुद्धनी पासे आव्यो अने एक बाजुने

ते[1] णं काले णं, ते णं समए णं अहं गोयमा! छउमत्थकालिआए एक्कारसवासपरियाए छट्ठंछट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे, पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे, गामाणुगामं दूइज्जमाणे जेणेव सुंसुमारपुरे नगरे जेणेव असोयवणसंडे उज्जाणे, जेणेव असोयवरपायवे, जेणेव पुढवीसिलापट्टओ तेणेव उवागच्छामि, असोगवरपायवस्स हेट्ठा पुढवीसिलावट्टयंसि अट्ठमभत्तं पगिण्हामि, दो वि पाए साहट्टु वग्घारियपाणी, एगपोग्गलनिविट्ठदिट्ठी, अणिमिसणयणे ईसिंपब्भारगएणं काएणं, अहापणिहिएहिं गत्तेहिं, (सव्विंदिएहिं) गुत्ते एगराइअं महापडिमं उवसंपज्जित्ता णं विहरामि. ते णं काले णं, ते णं समए णं, चमरचंचा रायहाणी अणिंदा, अपुरोहिआ या वि होत्था. तए णं से पूरणे बालतवस्सी बहुपडिपुण्णाइं दुवालसवासाइं परियाणं पाउणित्ता मासिआए संलेहणाए अत्ताणं झूसेत्ता सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेत्ता कालमासे कालं किच्चा चमरचंचाए रायहाणीए

(हवे श्रीमहावीर, पोतानी हकीकत माटे कहे छे)—हे गौतम! ते काळे, ते समये हुं छद्मस्थावस्थामां हतो अने मने दीक्षा लीधां अगीयार वर्ष थयां हतां. तथ हुं निरंतर छट्ठ छट्ठना तपकर्मपूर्वक संयम अने तपवडे आत्माने भावतो, पूर्वानुपूर्वीए चरतो अने गामे गाम फरतो जे तरफ सुंसमार (सुंसुमार) पुर नगर छे, जे तरफ अशोकवनखंड छे, जे तरफ उत्तम अशोकनुं झाड छे अने जे तरफ पृथिवीशिलापट्टक छे ते तरफ आव्यो अने पछी ते अशोकना उत्तम वृक्षनी हेठळ पृथिवीशिलापट्टक उपर में अट्ठमनो तप आदर्यो. तथा हुं बन्ने पगने भेळा करीने, हाथने नीचे नमता लांबा-करीने अने मात्र एक पुद्गल उपर नजर मांडीने, आंखोने फफडाव्या सिवाय, जरा क शरीरने आगळना भागमां नमतुं मेल्हीने, यथास्थित गात्रोवडे (सर्व इंद्रियोथी) गुप्त थइने, एक रात्रीनी मोटी प्रतिमाने स्वीकारीने विहरतो हतो. ते काळे, ते समये चमरचंचा राजधानीमा इंद्र न हतो, पुरोहित न हतो, हवे ते पूरण नामे बालतपस्वी, पूरेपूरा बार वर्ष सुधी पर्यायने पाळीने, मासिक संलेखनावडे आत्माने सेवीने, साठ टंक सुधी अनशन राखीने, काळमासे काळ करी चमरचंचा

बोन्छे भगवतं एतदवोच—ये इमे भो गोतम! समणब्राह्मणा संघिनो, गणिनो, गणाचरिया, ञाता, यसस्सिनो, तित्थकरा, साधु, सम्मता बहुजनस्स. सेय्यथीदं-पूरणो कस्सपो, मक्खलिगोसालो, अजितो केसकम्बली पकुधो कच्चायनो, संजयो बेलट्ठपुत्तो निगण्ठो नातपुत्तो"—(सुत्तनिपातसुत्त ३०-पृ० १३१)

"पूरण कस्सप, × मक्खलि × गोसालं, अजितं केसकंबलं, × पकुधं कच्चायन, × संजयं बेलट्ठपुत्तं, × निगंठं नातपुत्तं-(महासकुलुदायिसुत्त ३६-पृ० १७२)

भगवाननी साथे संवाद कर्यो. पछी ते, एक ठेकाणे बेसीने आ प्रमाणे बोल्योः—हे गौतम! जे प्रसिद्ध तीर्थंकरो छे ते आटला छेः—पूरण काश्यप, मस्करि गोशालक, अजित केशकंबल, पकुध कात्यायन, संजय बेलट्ठिपुत्र अने निर्ग्रंथ ज्ञातपुत्र. ए बधा संघी, गणी, गणाचार्य, साधु अने बहुजनसंमत यशस्वी श्रमणब्राह्मणो छे" ए ज ग्रंथमा बीजे ठेकाणे महासकुलु सूत्रमा-पण पूरण काश्यपनुं नाम आवे छे ए नामवाळो पाळी उल्लेख आ साथे ज आप्यो छे

तथा बौद्धपर्व नामक मराठी ग्रंथमा 'पूरणकाश्यप' विषे उपरना आ प्रमाणे जणाव्युं छे के—

"पूरणकाश्यप—आ एक प्रतिष्ठित गृहस्थनो पुत्र हतो. एना मालिके एने एक दिवसे द्वारपालनुं काम सोंप्युं तेथी पोतानी मान-हानी थएली समजी ते विरक्त थयो. अने त्यांथी ते तुरत भागी अरण्यमां गयो. रस्तामां चोरोए तेनां लुगडां विगेरे लुंटी लीधुं, त्यारथी ते नग्न रहेवा लाग्यो. पछी ते एकवार गाममा गयो त्यारे लोकोए तेने पहेरवा माटे वस्त्रो आप्यां. पण तेणे कह्युं के, 'वस्त्रनुं प्रयोजन लज्जा निवारवानुं छे अने लज्जानुं मूळ पापमय प्रवृत्ति छे, में तो पापमय प्रवृत्तिने दूर करी छे एथी मारे वस्त्रोनुं शुं काम होय?' तेनी ए प्रकारनी निस्पृहता अने असंगता जोईने लोको तेना अनुयायी थया अने कहेवामा आवे छे के, एना ८० हजार शिष्यो हता-(बौद्धपर्व प्र० १० पृ० १२७):—अनु०

१. मूलच्छायाः—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये अहं गौतम! छद्मस्थकालिकायाम् एकादशवर्षपर्यायः षष्ठंषष्ठेन अनिक्षिप्तेन तपःकर्मणा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्, पूर्वानुपूर्वं चरन्, ग्रामानुग्रामं द्रवन् येनैव सुंसुमारपुरं नगरम्, येनैव अशोकवनखण्डम् उद्यानम्, येनैव अशोकवरपादपः, येनैव पृथिवीशिलापट्टकः तेनैव उपागच्छामि, अशोकवरपादपस्य अधः पृथिवीशिलापट्टके अष्टमभक्तं परिगृह्णामि, द्वौ अपि पादौ संहृत्य प्रलम्बितपाणिः एकपुद्गलनिविष्टदृष्टिः अनिमिषितनयनः, ईषत्प्राग्भारगतेन कायेन, यथा प्रणिहितैः गात्रैः (सर्वेन्द्रियैः) गुप्तः, एकरात्रिकीं महाप्रतिमाम् उपसंपद्य विहरामि. तस्मिन् काले, तस्मिन् समये चमरचञ्चा राजधानी अनिन्द्रा, अपुरोहिता चाऽपि अभवत्, ततः स पूरणो बालतपस्वी बहुप्रतिपूर्णानि द्वादशवर्षाणि पर्यायं प्राप्य-पालयित्वा-मासिक्या संलेखनया आत्मानं जुषित्वा षष्टिं भक्तानि अनशनेन छित्वा कालमासे कालं कृत्वा चमरचञ्चायां राजधान्याम्—अनु०

२. बौद्धोना पिटक ग्रंथोमा सुंसुमारपुरनो नहि, पण 'सुंसुमारगिरि'-नो उल्लेख मळी आवे छे ए उल्लेख उपरथी जाणी शकाय छे के, 'सुंसुमारगिरि' 'भग्ग' देशमा आवेलो छे परन्तु आ हकीकत नथी करी शकाती के, ए 'भग्ग' देश क्यां छे अने क्यां आवेलो छे? 'सुंसुमारगिरि'नी साथे आ सूत्रमा आवेला 'सुंसुमारपुर' नुं विशेष साम्य होवाथी कदाच सुंसुमारपुर अने गिरि बन्ने पासे पासे आवेलां होय अने 'भग्ग' देशमां आवेलां होय. मज्झिमनिकायमा 'सुंसुमारगिरि' ने लगता बे उल्लेखो मळी आवे छे, जे आ प्रमाणे छे—

१. "एवं मे सुतं। एकं समयं आयस्मा महामोग्गल्लानो भग्गेसु विहरति सुंसुमारगिरे भेसकळावने मिगदाये"—(अनुमानसुत्त १५-पृ० ७०)

"१. मे आ प्रमाणे सांभळ्युं छे—एक वखत आयुष्मान् महामौद्गल्यायन भग्ग देशमां आवेला सुंसुमारगिरिनी पासे रहेला मिगदाय-भेसकळावनमां विहरे छे."

"२. एवं मे सुतं। एकं समयं आयस्मा महामोग्गल्लानो भग्गेसु विहरति सुंसुमारगिरे भेसकळावने मिगदाये" (मारतज्जनियसुत्त ५०-पृ० २१४)

२. बीजा उल्लेखनो अनुवाद पण एवो ज छे.—अनु०

उववायसभाए जाव—इंदत्ताए उववण्णे. तए णं से चमरे असुरिंदे, असुरराया अहुणोववन्ने पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिभावं गच्छइ, तं जहाः—आहारपज्जत्तीए, जाव—भास—मणपज्जत्तीए. तए णं से चमरे असुरिंदे, असुरराया पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिभावं गए समाणे उड्ढं वीससाए ओहिणा आभोएइ जाव—सोहम्मो कप्पो, पासइ य तत्थ सक्कं देविंदं, देवरायं, मघवं, पागसासणं, सयक्कउं, सहस्सक्खं, वज्जपाणिं, पुरंदरं, जाव—दस दिसाओ उज्जोवेमाणं, पभासेमाणं सोहम्मे कप्पे सोहम्मे वडिंसए विमाणे सक्कंसि सीहासणंसि, जाव—दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणं पासइ, इमेयारूवे अज्झत्थिए, चिंतिए, पत्थिए, मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्थाः—के स णं एस अपत्थियपत्थए, दुरंतपंतलक्खणे, हिरिसिरिपरिवज्जिए, हीणपुण्णचाउद्दसे जं णं ममं इमाए एयारूवाए दिव्वाए देविड्ढीए, जाव—दिव्वे देवाणुभावे लद्धे, पत्ते, अभिसमण्णागए उप्पिं अप्पुस्सुए दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ, एवं संपेहेइ, संपेहित्ता सामाणिअपरिसोववन्नए देवे सद्दावेइ, एवं वयासीः—के स णं एस देवाणुप्पिया ! अपत्थियपत्थए, जाव—भुंजमाणे विहरइ ? तए णं ते सामाणिअपरिसोववन्नगा देवा चमरेणं असुरिंदेणं असुररण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठ—तुट्ठ जाव—हयहियया करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं, विजएणं वद्धावेंति, एवं वयासीः—एस णं देवाणुप्पिया ! सक्के देविंदे, देवराया जाव—विहरइ. तए णं से चमरे असुरिंदे असुरराया तेसिं

राजधानीमां उपपात सभामां यावत्—इंद्रपणे उत्पन्न थयो. हवे ते ताजो ज उत्पन्न थएलो असुरेंद्र, असुरराज चमर पांच प्रकारनी पर्याप्तिवडे पर्याप्तपणाने पामे छे. ते पांच प्रकारनी पर्याप्ति आ छेः—आहारपर्याप्ति अने यावत्—भाषा-मनःपर्याप्ति. हवे ते असुरेंद्र, असुरराज चमर,पांच प्रकारनी पर्याप्तिथी पर्याप्तपणाने पाम्या पछी अवधिज्ञानवडे स्वाभाविक रीते उंचे यावत्—सौधर्मकल्पमां देवेंद्र, देवराज, मघवा, पाकशासन, शतक्रतु, सहस्राक्ष-हजार आंखवाळा, वज्रपाणि-हाथमां वज्रने धारण करनार, पुरंदर शक्रने यावत् दशे दिशाओने अजवाळतो तथा प्रकाशित करतो अने सौधर्मकल्पमां, सौधर्मावतंसक नामना विमानमां, शक्र नामना सिंहासन उपर बेसी यावत्—दिव्य अने भोगववा योग्य भोगोने भोगवतो जुए छे. तेने ते प्रकारे जोइ ते चमरना मनमां आ ए प्रकारनो आध्यात्मिक, चिंतित, प्रार्थित मनोगत संकल्प थयोः—अरे ए मरणनो इच्छुक, नठारां लक्षणवाळो, लाज अने शोभा विनानो तथा हीणी पुण्य चौदशने दहाडे जन्मेल (ए) कोण छे ? जे, मारी पासे आ ए प्रकारनी दिव्य देवऋद्धि यावत्—दिव्य देवानुभाव होवा छतां-मेंं दिव्य देवऋद्धि यावत्—दिव्य देवानुभाव लब्ध, प्राप्त अने अभिसमन्वागत कर्यां छतां-पण मारी उपर विना गभराटे-ओछो उतावळे-दिव्य अने भोगववा योग्य भोगोने भोगवतो विहरे छे. एम विचारी ते चमरे सामानिकसभामां उत्पन्न थएल देवोने बोलावी आ प्रमाणे कह्युंः—हे देवानुप्रियो ! अरे ए मरणनो इच्छुक यावत्—भोगोने भोगवतो कोण छे? ज्यारे असुरेंद्र, असुरराज चमरे; ते देवोने पूर्वे प्रमाणे कह्युं त्यारे ते सामानिकसभामां उत्पन्न थएल देवो ते चमरनुं कथन सांभळी हर्षवाळा, तोषवाळा यावत्—हत हृदयवाळा थया अने बन्ने हाथने जोडवापूर्वक दशे नखने भेळा करी शिरसावर्त सहित माथामां अंजलि करी ते देवोए ते चमरने जय अने विजयथी वधाव्यो, पछी तेओ आ प्रमाणे बोल्या केः——हे देवानुप्रिय ! ए देवेंद्र, देवराज शक्र यावत्—भोगोने भोगवतो विहरे छे. पछी असुरेंद्र, असुरराज चमर, ते सामानिकसभामां उत्पन्न थएल देवोना

---

१ मूलच्छाया —उपपातसभायां यावत्—इन्द्रतया उपपन्नः. ततः स चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरराजः अधुनोपपन्नः पञ्चविधया पर्याप्त्या पर्याप्तिभावं गच्छति, तद्यथा —आहारपर्याप्त्या, यावत्—भाषा-मनःपर्याप्त्या, ततः स चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरराजः पञ्चविधया पर्याप्त्या पर्याप्तिभावं गतः सन् ऊर्ध्वं विस्रसया अवधिना आभोगयति यावत्—सौधर्मः कल्पः, पश्यति च तत्र शक्रं देवेन्द्रम्, देवराजम्, मघवानम्, पाकशासनम्, शतक्रतुम्, सहस्राक्षम्, वज्रपाणिम्, पुरंदरम् यावत्—दश दिशः उद्द्योतयन्तम्, प्रभासयन्तं सौधर्मे कल्पे सौधर्मेऽवतंसके विमाने शक्रे सिंहासने, यावत्—दिव्यानि भोग्यभोगानि भुञ्जानं पश्यति, अयम् एतद्रूपः आध्यात्मिकः, चिन्तितः, प्रार्थितः, मनोगतः संकल्पः समुदपद्यतः—कः स एष अप्रार्थितप्रार्थकः, दुरन्तप्रान्तलक्षणः, ह्रीश्रीपरिवर्जितः, हीनपुण्यचातुर्दशो यद् मम अस्याम् एतद्रूपायां दिव्यायां देवर्धौ, यावत्—दिव्ये देवानुभागे लब्धे, प्राप्ते, अभिसमन्वागते उपरि अल्पौत्सुक्यो दिव्यानि भोग्यभोगानि भुञ्जानो विहरति, एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य, सामानिकपर्षदुपपन्नकान् देवान् शब्दायते, एवम् अवादीत् —कः स एष देवानुप्रियाः ! अप्रार्थितप्रार्थकः, यावत्—भुञ्जानो विहरति ? ततस्ते सामानिकपर्षदुपपन्नका देवाश्चमरेण असुरेन्द्रेण, असुरराजेन एवम् उक्ताः समानाः हृष्ट-तुष्टाः, यावत्—हृतहृदयाः, करतलपरिगृहीतं दशनखं शीर्षावर्तं मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा जयेन, विजयेन वर्धापयन्ति, एवम् अवादिषुः — एष देवानुप्रियाः ! शक्रो देवेन्द्रः, देवराजः, यावत्—विहरति. ततः स चमरः असुरेन्द्रः, असुरराजस्तेषाम् —अनु०

१. प्रस्तुत सूत्रमां आवेला इन्द्र, मघवन्, पाकशासन, शतक्रतु, सहस्राक्ष, वज्रपाणि अने पुरंदर शब्दो खास विचारवा जेवा छे आज धारवा प्रमाणे कविओए, वैदिकोए अने पौराणिकोए करेलो अने तदनुसार अत्रा घटावेलो ए शब्दोनो अर्थ लाक्षणिक, औपचारिक वा आलंकारिक छे हुं धारुं छुं केम ए शब्दोना खास अर्थमां विशेष गालमेल थवाथी रजनुं गज थवा पाम्युं छे अने एथी साहित्य अने तत्त्वज्ञानमां भीषण गोटाळो उभो थयेलो-छे वर्तमानमां तो आज घणा समयथी ए ज गोटाळो इतिहासने नामे पूजाई रह्यो छे. आ विषेना स्पष्टीकरण माटे यास्कना निरुक्तनो विशेष मननपूर्वक अभ्यास करवो अगत्यनो छे. एमां एमणे आवा अनेक शब्दोना अर्थ विषे सप्रमाण अने विगतवार खुलासा आपेला छे. आ शतकना 'असुर' शब्द विषे एक टिप्पण आगळ आपी गयो छउं, ते, आ शब्दोने पण लागु पाडी शकाय तेवुं छे.—अनु०

सामाणियपरिसोववन्नगाण देवाणं अंतिए एअमट्ठं सोचा, निसम्म आसुरुत्ते, रुट्ठे, कुविए, चंडिक्किए, मिसिमिसेमाणे ते सामाणिअ-परिसोववन्नगे देवे एवं वयासीः–अण्णे खलु भो ! सक्के देविंदे, देवराया; अण्णे खलु भो ! से चमरे असुरिंदे, असुरराया; महिड्ढीए खलु भो ! से सक्के देविंदे, देवराया; अप्पिड्ढीए खलु भो ! से चमरे असुरिंदे असुरराया; तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! सक्कं देविंदं देवरायं सयमेव अच्चासाइत्तए त्ति कट्टु उसिणे, उसिणब्भूए जाए यावि होत्था. तए णं से चमरे असुरिंदे, असुरराया ओहिं पउंजइ, ममं ओहिणा आभोएइ, इमेआरूवे अज्झत्थिए जाव–समुप्पज्जित्था–एवं खलु समणे भगवं महावीरे जंबूदीवे दीवे भारहे वासे, सुसुमारपुरे नयरे असोगवणसंडे उज्जाणे, असोगवर-पायवस्स अहे पुढविसिलावट्टयंसि अट्ठमभत्तं पगिण्हित्ता एगराइअं महापडिमं उवसंपज्जित्ता णं विहरति, तं सेयं खलु मे समणं भगवं महावीरं णीसाए सक्कं देविंदं, देवरायं सयमेव अच्चासाइत्तए त्ति कट्टु एवं संपेहेइ, संपेहित्ता सयणिज्जाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठेत्ता देवदूसं परिहेइ, उववायसभाए पुरत्थिमिल्लेणं निग्गच्छइ, जेणेव सभा सुहम्मा, जेणेव चोप्पाले पहरणकोसे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता फलिहरयणं परामुसइ–एगे, अबीए, फलिहरयणमा-याय महया अमरिसं वहमाणे चमरचंचाए रायहाणीए मज्झंमज्झेणं णिग्गच्छइ, णिग्गच्छित्ता जेणेव तिगिच्छिकूडे उप्पायपव्वए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता जाव–दोच्चं पि वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणइ, संखेज्जाइं जोयणाइं जाव–उत्तरवेउव्विअरूवं विकुव्वइ, ताए उक्किट्ठाए जाव–जेणेव पुढविसिलापट्टए, जेणेव ममं अंतिए तेणेव उवागच्छइ, ममं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, जाव–नमंसित्ता एवं वयासीः–इच्छामि णं भंते ! तुब्भं नीसाए सक्कं देविंदं देवरायं सयमेव अच्चासाइत्तए त्ति कट्टु उत्तरपुरत्थिमं दिसी-

मुखथी ए प्रमाणे सांभळी, अवधारी क्रुद्ध थयो. रोषे भराणो. कुपित थयो, भयंकर आकृतिवाळो बन्यो अने क्रोधना वेगथी धमधम्यो. पछी तेणे, ते सामानिकसभामां उत्पन्न थएल देवोने आ प्रमाणे कह्युं केः—हे देवो ! देवेंद्र, देवराज शक्र बीजो छे अने हे देवो ! असुरेंद्र, असुरराज चमर बीजो छे. देवेंद्र देवराज शक्र मोटी ऋद्धिवाळो छे अने असुरेंद्र, असुरराज चमर थोडी ऋद्धिवाळो छे तो हे देवानुप्रियो ! हुं मारी पोतानी ज मेळे देवेंद्र, देवराज शक्रने तेनी शोभाथी भ्रष्ट करवा इच्छुं छुं. एम कहीने ते चमर गरम थयो अने तेणे अत्यन्तिक गरमीने प्राप्त करीने बहु रोषे भराणो. हवे ते असुरेंद्र, असुरराज चमरे अवधिज्ञाननो प्रयोग कर्यो अने ते अवधिज्ञानना प्रयोग द्वारा ते चमरे मने (श्रीमहा-वीरने) जोयो. मने जोइने तेने आ प्रकारनो आध्यात्मिक यावत्–संकल्प उत्पन्न थयो के, श्रमण भगवंत महावीर, जंबूद्वीप नामे द्वीपमां, भारत वर्षमां. सुसमारपुर नामना नगरमां, अशोकवनखंड नामना उद्यानमां उत्तम अशोकवृक्षनी नीचे पृथिवीशिलापट्टक उपर अट्टमना तपने आदरीने, एक रात्रिनी महाप्रतिमाने स्वीकारीने विहरे छे. तो हुं श्रमण भगवंत महावीरनो आशरो लइ देवेंद्र, देवराज शक्रने तेनी शोभाथी भ्रष्ट करवा जाउं, ए मारे कल्याण-रूप थशे. एम करी-एम विचारी ते चमर इन्द्र, पोताना शयनीयथी उठी, देवदूष्यने पहेरी, उपपात सभाथी पूर्व दिशा तरफ निकळ्यो. अने जे तरफ सुधर्मा सभा छे. जे तरफ चोप्पाळ (चतुष्पाल–चारे कोर पाळ वाळो-चोखंडो) नामनो हथियार राखवानो भंडार छे ते तरफ ते चमर गयो अने त्यांथी ते चमरे परिघ रत्न नामनुं हथियार लीधुं पछी ते एकलो, कोइ बीजाने साथे लीधा विना ते परिघ रत्नने लइने मोटा रोषने धारण करतो चमरचंचा राजधानीनी वच्चोवच्च निकळे छे अने ज्यां तिगिच्छकूट नामनो उत्पातपर्वत आवे छे त्यां आवे छे. पछी यावत्–फरीने पण वैक्रियसमुद्घातवडे समवहत थाय छे अने संख्येय योजन सुधीना यावत्–उत्तर वैक्रियरूपोने बनावी ते उत्कृष्ट यावत्–गतिवडे ज्यां पृथिवीशिला पट्टक छे, ज्यां हुं (श्रीमहावीर) छुं त्यां आवी, मने त्रण वार प्रदक्षिणा करी यावत्–नमस्कार करी ते चमर आ प्रमाणे बोल्योः–हे भगवन् ! तमारो आशरो लइने हुं स्वयमेव-मारी पोतानी ज–देवेंद्र, देवराज शक्रने तेनी शोभाथी भ्रष्ट करवा इच्छुं छुं.

---

१. मूलच्छायाः—सामानिकपर्षदुपपन्नकानां देवानाम् अन्तिके एनम् अर्थं श्रुत्वा निशम्य आसुरुप्तः, रुष्टः, कुपितः, चण्डिकितः, मिसमिसायन् तान् सामानिकपर्षदुपपन्नकान् देवान् एवम् अवादीत्—अन्यः खलु भो ! शक्रो देवेन्द्रः, देवराजः; अन्यः खलु भो ! स चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरराजः, महर्धिकः खलु भो ! स शक्रो देवेन्द्रः, देवराजः; अल्पर्धिकः खलु भो ! स चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरराजः, तद् इच्छामि देवानुप्रियाः ! शक्रं देवेन्द्रं देवराजं स्वयमेव अत्याशातयितुम् इति कृत्वा उष्णः, उष्णीभूतो जातश्चापि अभवत्, ततः स चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरराजः—अवधिं प्रयुङ्क्ते, माम् अवधिना आभोगयति, अयम् एतद्रूप आध्यात्मिको यावत्–समुदपद्यत—एवं खलु श्रमणो भगवान् महावीरो जम्बूद्वीपे द्वीपे, भारते वर्षे, सुसुमारपुरे नगरे अशोकवनखण्डे उद्याने, अशोकवर-पादपस्य अधः पृथिवीशिलापट्टके अष्टमभक्तं प्रगृह्य एकरात्रिकीं महाप्रतिमाम् उपसंपद्य विहरति, तत् श्रेयः खलु मम श्रमणं भगवन्तं महावीरं निश्राय शक्रं देवेन्द्रम्, देवराजं स्वयमेव अत्याशातयितुम् इति कृत्वा एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य शयनीयाद् अभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय देवदूष्यं परिदधाति, उपपातसभायाः पौरस्त्येन निर्गच्छति, येनैव सभा सुधर्मा, येनैव चतुष्पालं प्रहरणकोशः, तेनैव उपागच्छति, उपागम्य परिघरत्नं परामृशति-एकः, अद्वितीयः, परिघरत्नमा-दाय महान्तम् अमर्षं वहन् चमरचञ्चायाः राजधान्याः मध्यंमध्येन निर्गच्छति, निर्गम्य येनैव तिगिच्छकूट उत्पातपर्वतः तेनैव उपागच्छति, उपागम्य यावत्–द्वितीयमपि वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति, संख्येयानि योजनानि यावत्–उत्तरवैक्रियरूपं विकुर्वति, तया उत्कृष्टया यावत्–येनैव पृथिवीशिलापट्टकः, येनैव मम अन्तिकं तेनैव उपागच्छति, मां त्रिकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणां करोति यावत्–नमस्यित्वा एवम् अवादीत्–इच्छामि भगवन् ! त्वां निश्राय शक्रं देवेन्द्रं देवराजं स्वयमेव अत्याशातयितुम् इति कृत्वा उत्तरपौरस्त्य दिग्.—अनु०

भागं अवक्कमेइ, वेउव्विअसमुग्घाएणं समोहणति, जाव—दोच्चं पि वेउव्विअसमुग्घाएणं समोहणइ, एगं, महं, घोरं, घोरागारं, भीमं, भीमागारं, भासुरं, भयाणीयं, गंभीरं, उत्तासणयं, कालड्ढरत्त-मासरासिसंकासं जोयणसयसाहस्सीयं महाबोंदिं विउव्वइ, विउव्वित्ता अप्फोडेइ, वग्गइ, गज्जइ, हयहेसिअं करेइ, हत्थिगुलगुलाइअं करेइ, रहघणघणाइअं करेइ, पायदद्दरगं करेइ, भूमिचवेडयं दलयइ, सीहणादं नदइ, उच्छोलेइ, पच्छोलेइ, तिवइं छिंदइ, वामं भुअं ऊसवेइ, दाहिणहत्थपदेसिणीए अंगुट्ठणहेण य वि तिरिच्छमुहं विडंबेइ, महया महया सद्देणं कलकलरवं करेइ, एगे, अबीए फलिहरयणमायाय उड्ढं वेहासं उप्पइए. खोभंते चेव अहोलोअं, कंपेमाणे च मेइणीयलं, आकड्ढंते व तिरियलोअं, फोडेमाणे व अंबरतलं, कत्थइ गज्जंते, कत्थइ विज्जुयायन्ते, कत्थइ वासं वासमाणे, कत्थइ रयुग्घायं पकरेमाणे, कत्थइ तमुक्कायं पकरेमाणे, वाणमंतरे देवे वित्तासमाणे, जोइसिए देवे दुहा विभयमाणे, आयरक्खे देवे विपलायमाणे, फलिहरयणं अंबरतलंसि वियट्टमाणे, वियट्टमाणे, विउब्भाएमाणे, विउब्भाएमाणे ताए उक्किट्ठाए जाव—तिरियमसंखेज्जाणं दीव-समुद्दाणं मज्झंमज्झेणं वीइवयमाणे जेणेव सोहम्मे कप्पे, जेणेव सोहम्मवडेंसये विमाणे, जेणेव सभा सुहम्मा तेणेव उवागच्छइ, एगं पायं पउमवरवेइआए करेइ, एगं पायं सभाए सुहम्माए करेइ, फलिहरयणेणं महया महया सद्देणं तिक्खुत्तो इंदकीलं आउडेइ, एवं वयासीः—कहिं णं भो! सक्के देविंदे देवराया? कहिं णं ताओ चउरासीइसामाणिअसाहस्सीओ? जाव—कहिं णं ताओ चत्तारि चउरासीईओ आयरक्खदेवसाहस्सीओ? कहिं णं ताओ अणेगाओ अच्छराकोडीओ? अज्ज हणामि, अज्ज वहेमि, अज्ज मम अवसाओ अच्छराओ वसमुवणमंतु त्ति कट्टु तं अणिट्ठं अकंतं, अप्पियं, असुभं, अमणुण्णं, अमणामं, फरुसं

करीने ते चमर उत्तरपूर्वना दिग्भाग तरफ चाल्यो गयो. पछी तेणे वैक्रियसमुद्घात कर्यो यावत्—फरी वार पण ते वैक्रियसमुद्घातथी समवहत थयो. तेम करी ते चमरे एक मोटुं, घोर, घोर आकारवाळुं, भयंकर, भयंकर आकारवाळुं, भास्वर, भयानक, गभीर, त्रास उपजावे एवुं, काळी अडधी रात्री अने अडदना ढगला जेवुं काळुं तथा एक लाख योजन उंचुं मोटुं शरीर बनाव्युं. तेम करी ते चमर पोताना हाथने पछाडे छे, कूदे छे, मेघनी पेठे गाजे छे, घोडानी पेठे हणहणे छे, हाथीनी पेठे किलकिलाट करे छे, रथनी पेठे घणघणे छे, भोंय उपर पग पछाडे छे, भोंय उपर पाटु (चपेटा) लगावे छे, सिंहनी पेठे अवाज करे छे, उछळे छे, पछाडा मारे छे, त्रिपदीनो छेद करे छे, डाबा हाथने उंचो करे छे, जमणा हाथनी तर्जनी आंगळीवडे अने अंगुठाना नखवडे पण पोताना मुखने विडंबे छे-वांकुं पहोळुं करे छे अने मोटा मोटा कळकळरवरूप शब्दोने करे छे. एम करतो ते चमर, एकलो, कोइने साथे लीधा विना परिघ रत्नने लइने उंचे आकाशमां उत्पत्यो-उड्यो—गयो. जाणे अधोलोकने खळभळावतो न होय, भूमितळने कंपावतो न होय, तिरछा लोकने खेंचतो न होय, गगनतळने फोडतो न होय ए प्रमाणे करतो ते चमर, क्यांय गाजे छे, क्यांय विजळीनी पेठे झबके छे, क्यांय वरसादनी पेठे वरसे छे, क्यांय धूळनो वरसाद वरसावे छे, क्यांय अंधकारने करे छे, एम करतो करतो ते चमर उपर चाल्यो जाय छे. जतां जतां तेणे वानव्यंतर देवोमां त्रास उपजाव्यो, ज्योतिषिक देवोना तो बे भाग करी नाख्या अने आत्मरक्षक देवोने पण भगाडी मूक्या, एम करतो ते चमर, परिघ रत्नने आकाशमां फेरवतो, शोभावतो ते उत्कृष्ट गतिवडे यावत्—तिरछे असंख्य द्वीप अने समुद्रोनी वच्चोवच नीकळ्यो. नीकळीने ज्यां सौधर्मकल्प छे, ज्यां सौधर्मावतंसक नामे विमान छे अने ज्यां सुधर्मा सभा छे त्यां आव्यो. आवीने तेणे पोतानो एक पग पद्मवरवेदिका उपर मूक्यो अने बीजो एक पग सुधर्मा सभामां मूक्यो. तथा पोताना परिघ रत्नवडे मोटा मोटा होंकारापूर्वक तेणे इंद्रकीलने त्रण वार कुट्यो. त्यार बाद ते चमर आ प्रमाणे बोल्यो केः—भो! देवेंद्र, देवराज शक्र क्यां छे? ते चोराशी हजार सामानिक देवो क्यां छे? यावत्—ते चार चोराशी हजार (३,३६०००)

---

१. मूलच्छाया —भागम् अपक्रामति, वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति, यावत्—द्वितीयमपि वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति, एकाम् महतीम्, घोराम्, घोराकाराम्, भीमाम्, भीमाकाराम्, भास्वराम्, भयानीकाम्, गम्भीराम्, उत्त्रासनिकां कालार्धरात्र-माषराशिसंकाशां योजनशतसाहस्रिकां महाबोन्दीं विकुर्वति, विकुर्व्य आस्फोटयति, वल्गति, गर्जति, हयहेषितं करोति, हस्तिगुलगुलायितं करोति, रथघनघनायितं करोति, पाददर्दरकं करोति, भूमिचपेटां ददाति, सिंहनादं नदति, उच्छलति, प्रच्छलति, त्रिपदीं छिनत्ति, वामं भुजं उच्छ्रयति, दक्षिणहस्तप्रदेशिकया अङ्गुष्ठनखेन चापि तिर्यग्मुखं विडम्बयति, महता महता शब्देन कलकलरवं करोति, एकः, अद्वितीयः परिघरत्नम् आदाय ऊर्ध्वं विहायः उत्पतितः, क्षोभयन् चैव अधोलोकम्, कम्पयंश्च मेदिनीतलम्, आकर्षयन् इव तिर्यग्लोकम्, स्फोटयन् इव अम्बरतलम्, कुत्रचिद् गर्जन्, कुत्रचिद् विद्युत्यमानः, कुत्रचिद् वर्षां वर्षन्, कुत्रचिद् रजउद्घातं प्रकुर्वन्, कुत्रचित् तमस्कायं प्रकुर्वन्, वानव्यन्तरान् देवान् वित्रासयन्, ज्योतिषिकान् देवान् द्विधा विभजन्, आत्मरक्षकान् देवान् विपलाययमानः, परिघरत्नम् अम्बरतले व्यावर्तयन्, व्यावर्तयन्, विभ्राजयन्, विभ्राजयन्, तया उत्कृष्टया यावत्—तिर्यगसंख्येयानां द्वीप—समुद्राणां मध्यमध्येन व्यतिव्रजन् येनैव सौधर्मः कल्पः, येनैव सौधर्मावतंसकं विमानम्, येनैव सभा सुधर्मा तेनैव उपागच्छति, एकं पादं पद्मवरवेदिकायां करोति, एकं पादं सभायां सुधर्मायां करोति, परिघरत्नेन महता महता शब्देन त्रिवारम् इन्द्रकीलम् आकुट्टयति, एवम् अवादीत्—कुत्र भोः! शक्रो देवेन्द्रो देवराजः? कुत्र ताश्चतुरशीतिसामानिकसाहस्र्यः? यावत्—कुत्र ताश्चतस्रः चतुरशीत्य आत्मरक्षदेवसाहस्र्यः? कुत्र ता अनेकाः अप्सरःकोट्यः? अद्य हन्मि, अद्य व्यथयामि, अद्य मम अवशाः अप्सरसो वशमुपनमन्तु इति कृत्वा ताम् अनिष्टाम्, अकान्ताम्, अप्रियाम्, अमनोज्ञाम्, अमनआमाम्, परुषाम्:—अनु०

गिरं[1] निसिरइ. तए णं से सक्के देविंदे, देवराया तं अणिट्ठं जाव–अमणामं असुअपुव्वं फरुसं गिरं सोच्चा, निसम्म आसुरुत्ते, जाव–मिसिमिसेमाणे तिवलिअं भिउडिं निडाले साहट्टु चमरं असुरिंदं, असुररायं एवं वदासिः—हं भो ! चमरा !, असुरिंदा !, असुरराया !, अपत्थिअपत्थआ ! जाव–हीणपुण्णचाउद्दसा ! अज्ज न भवसि, न हि ते सुहमत्थीति कट्टु तत्थेव सीहासणवरगए वज्जं परामुसइ, तं जलंतं, फुडंतं, तडतडन्तं, उक्कासहस्साइं विणिमुअमाणं, जालासहस्साइं पमुंचमाणं, इंगालसहस्साइं पविक्खिरमाणं पविक्खिरमाणं, फुलिंगजालामालासहस्सेहिं चक्खुविक्खेवदिट्ठिपडिघायं पि पकरेमाणं, हुअवहअइरेगतेअदिप्पंतं, जइणवेगं, फुल्लकिंसुअसमाणं, महब्भयं, भयकरं चमरस्स असुरिंदस्स असुररण्णो वहाए वज्जं निसिरइ. तए णं से असुरिंदे, असुरराया तं जलंतं, जाव भयकरं वज्जमभिमुहं आवयमाणं पासइ, झियाइ, पिहाइ. पिहाइ, झियाइः झियायित्ता पिहाइत्ता तहेव संभग्गमउडविडए, सालंबहत्थाभरणे, उड्ढंपाए, अहोसिरे, कक्खागयसेअं पिव विणिम्मुअमाणे ताए उक्किट्ठाए, जाव–तिरियमसंखेज्जाणं दीव-समुद्दाणं मज्झंमज्झेणं वीईवयमाणे जेणेव जंबुद्दीवे, जाव-जेणेव असोगवरपायवे, जेणेव मम अंतिए तेणेव उवागच्छइ, भीए भयगग्गरसरे 'भगवं सरणं' इति बुयमाणे ममं दोण्ह वि पायाणं अंतरंसि झत्ति वेगेण समोवडिए. तए णं तस्स सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो इमेआरूवे अज्झत्थिए, जाव-समुप्पज्जित्थाः—नो खलु पभू चमरे असुरिंदे असुरराया, नो खलु समत्थे चमरे असुरिंदे असुरराया, नो खलु विसए चमरस्स असुरिंदस्स, असुररण्णो अप्पणो निस्साए उड्ढं उप्पइत्ता जाव-सोहम्मो कप्पो, णण्णत्थ अरिहंते वा, अरिहंतचेइआणि वा, अणगारे वा भाविअप्पणो णीसाए उड्ढं

अंगरक्षक देवो क्यां छे? तथा ते क्रोडो अप्सराओ क्यां छे? आजे हणुं छुं, आज वध करुं छुं, ते बधी अप्सराओ, जेओ मारे ताबे नथी, आजे ताबे थई जाओ, एम करीने तेवा प्रकारनां अनिष्ट, अकांत अप्रिय, अशुभ, असुंदर, मनने न गमे तेवां अने कानमां खटके तेवां वचनो ते चमरे काढ्यां. हवे ते देवेंद्र, देवराज शक्र तेवा प्रकारनी अनिष्ट यावत्–मनने अणगमती तथा कोई वार नहीं सांभळेली अने कानमां खटके एवी ते चमरनी वाणी सांभळी, अवधारी गुस्से भराणो अने यावत्–क्रोधथी धमधम्यो, तथा कपाळमां त्रण आडं पडे तेम भवां चडावीने ते शक्रे असुरेंद्र, असुरराज चमरने आ प्रमाणे कह्युं केः—हं भो! मरणना इच्छुक अने यावत्–हीणी पुण्य चौदशने दिवसे जन्मेल असुरेंद्र, असुरराज चमर! आजे तु न हतो, आजे तुं हतो न हतो थई जईश. आज तने सुख नथी, एम कही. त्यां ज उत्तम सिंहासनमां बेठां बेठां ते शक्रे वज्रनु ग्रहण कर्युं. अने जळहळतुं, स्फुरतुं, तडतडाट करतुं, हजारो उल्कापातने मूकतुं, हजारो (आगनी) झाळोने छोडतुं, हजारो अंगारोने खेरवतुं. आगना कणिआ अने झाळाओनी माळाओथी भमावतुं तथा आंखोने अंजावी देतुं. आग करता पण वधु वधारे तेजथी दीपतु. घणी मारा वेगवाळु. फुलेला केसुडा जेवुं लाल, मोटा भयने उत्पन्न करनारु अने भयंकर वज्र, असुरेंद्र, असुरराज चमरना वध माटे मूक्युं. हवे ते जळहळता यावत्–भयंकर वज्रने सामे आवतु जोई. ते असुरेंद्र, असुरराज चमर, आ शुं? एम चिंतन करे छे तथा 'आवु शस्त्र मारे होत तो केवुं ठीक थात' एम स्पृहा करे छे, फरीने पण पूर्व प्रमाणे स्पृहा करे छे अने चिंतन करे छे. एम करीने तुरत ज तूटेल मुकुटथी नीचे गएल छोगावाळो. आलंबवाळा हाथनां घरेणांवाळो, असुरेंद्र असुरराज चमर, पगने ऊंचा राखीने, माथाने नीचु करीने, जाणे काखमा परसेवो न वळ्यो होय एम परसेवाने झरावतो झरावतो, ते उत्कृष्ट गतिवडे यावत्–तिरछे असंख्य द्वीप तथा समुद्रोनी वच्चोवच जतां जतो जे तरफ जंबुद्वीप छे अने यावत्–जे तरफ उत्तम अशोकनु झाड छे तथा जे तरफ हु (श्रीमहावीर) छु ते तरफ आवी बीनेलो अने भयथी गगळा स्वरवाळो 'हे भगवन्! तमे मारु शरण छो' एम बोलतो ते चमर

१. प्रच्छाया:—गिरं निसृजति. ततः स शक्रो देवेन्द्रः, देवराजस्ताम् अनिष्टां यावत्–अमनामाम् अश्रुतपूर्वां परुषां गिरं श्रुत्वा, निशम्य आसुरुप्तः, यावत्–मिसमिसायन् त्रिवलिकां भृकुटीं ललाटे संहृत्य चमरम् असुरेन्द्रम्, असुरराजम् एवम् अवादीत्—हं भो ! चमर ! असुरेन्द्र ! असुरराज ! अप्रार्थितप्रार्थक ! यावत्–हीनपुण्यचातुर्दश ! अद्य न भवसि, न हि ते सुखमस्ति इति कृत्वा तत्रैव सिंहासनवरगतो वज्रं परामृशति, तद् ज्वलन्तम्, स्फुटन्तम्, तडतडन्तम् उल्कासहस्राणि विनिर्मुञ्चन्तम्, ज्वालासहस्राणि प्रमुञ्चन्तम्, अङ्गारसहस्राणि प्रविकिरन्तम् प्रविकिरन्तम्, स्फुलिङ्गज्वालामालासहस्रैः चक्षुर्विक्षेपदृष्टिप्रतिघातम् अपि प्रकुर्वन्तम्, हुतवहातिरेकतेजोदीप्यमानम्, जयिवेगम्, फुल्लकिंशुकसमानम्, महाभयम्, भयंकरं चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरराजस्य वधाय वज्रं निःसृजति, ततः स चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरराजस्तं ज्वलन्तम्, यावत्–भयंकरं वज्रम् अभिमुखम् आपतन्तं पश्यति, ध्यायति, स्पृहयति (पिधत्ते), स्पृहयति ध्यायतिः ध्यात्वा, पिधाय तथैव संभग्नमुकुटविटपः सालम्बहस्ताभरणः ऊर्ध्वपादः, अधःशिराः कक्षागतस्वेदमिव विनिर्मुञ्चन् तया उत्कृष्टया, यावत्–तिर्यगसंख्येयानां द्वीप-समुद्राणां मध्यंमध्येन व्यतिव्रजन् यत्रैव जम्बूद्वीप, यावत्–यत्रैव अशोकवरपादपः, यत्रैव मम अन्तिकं तत्रैव उपागच्छति, भीतः, भयगद्गदस्वरः 'भगवान् शरणम्,' इति ब्रुवन् मम द्वयोरपि पादयोः अन्तरे झटिति वेगेन समवपतितः, ततस्तस्य शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य अयम् एतद्रूप आध्यात्मिकः, यावत्–समुदपद्यत–नो खलु प्रभुश्चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरराजः, नो खलु समर्थः चमरोऽसुरेन्द्रः असुरराजः, नो खलु विषयः चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य आत्मना निश्रया ऊर्ध्वम् उत्पत्य, यावत्–सौधर्मः कल्पः, नान्यत्र अर्हन्तं वा, अर्हच्चैत्यानि वा, अनगारान् वा भावितात्मनो निश्राय ऊर्ध्वम्—यावत्

उप्पयइ जाव-सोहम्मो कप्पो, तं महादुक्खं खलु तहारूवाणं [1]अ-रहंताणं भगवंताणं, अणगाराण य अच्चासायणाए त्ति कट्टु ओहिं पउंजइ, ममं ओहिणा आभोएइ, हा! हा! अहो! हतो अहमंसि त्ति कट्टु ताए उक्किट्ठाए जाव-दिव्वाए देवगईए वज्जस्स वीहिं अणुगच्छमाणे तिरियमसंखेज्जाणं दीव-समुद्दाणं मज्झंमज्झेणं, जाव-जेणेव असोगवरपायवे, जेणेव ममं अंतिए तेणेव उवागच्छइ, ममं चउरंगुलमसंपत्तं वज्जं पडिसाहरइ, अवि या इं मे गोयमा! मुट्ठिवाएणं केसग्गे वीइत्था. तए णं से सक्के देविंदे देवराया वज्जं पडिसाहरित्ता ममं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करइ, वंदइ, नमंसइ, एवं वयासिः—एवं खलु भंते! अहं तुब्भं नीसाए चमरेण असुरिंदेणं, असुररण्णा सयमेव अच्चासाइए, तए णं मए परिकुविएणं समाणेणं चमरस्स असुरिंदस्स, असुररण्णो वहाए वज्जे निसट्ठे, तए णं ममं इमेआरूवे अज्झत्थिए जाव-समुप्पज्जित्थाः—नो खलु पभू चमरे असुरिंदे असुरराया, तहेव जाव-ओहिं पउंजामि, देवाणुप्पिए ओहिणा आभोएमि, हा! हा! अहो! हओ म्हि त्ति कट्टु ताए उक्किट्ठाए जाव—

मारा बन्ने पगनी वच्चे शीघ्रपणे वेगपूर्वक पड्यो. हवे आ वखते ते देवेंद्र, देवराज शक्रने आ ए प्रकारनो यावत्—संकल्प उत्पन्न थयो के, असुरेंद्र, असुरराज चमर, प्रभु-शक्तिवाळो-नथी, असुरेंद्र असुरराज चमर, समर्थ नथी तेम असुरेंद्र, असुरराज चमरनो विषय पण नथी के, ते पोताना बळथी यावत्—सौधर्मकल्प सुधी उंचे आवी शके. परंतु हा, जो तेओ अरिहंत, अरिहंतनां चैत्यो के भावित—आत्मा अनगारोनो आशरो लीधो होय तो ते उपर आवी शके छे, पण ते सिवाय उपर आववा तेनुं सामर्थ्य नथी. जो ते चमर कोइ तथारूप अरहंत भगवंत के भावित-आत्मा अनगार-महापुरुषनो आशरो लइने उपर आव्यो होय तो तो मारा फेंकेल वज्र द्वारा ते अरहंत भगवत के महापुरुषनी आशातना थशे, अने एम थवु ते मने मोटा दुःखरूप छे, एम विचारी ते देवेंद्र, देवराज शक्रे पोताना अवधिज्ञाननो प्रयोग कर्यो अने ते द्वारा तेणे मने (श्रीमहावीरने) जोयो. मने जोइने तुरत ज 'अरे! रे! अहो!!! हुं मराइ गयो' एम करी ते उत्कृष्ट यावत्—दिव्य देवगतिवडे (वज्रने लइ लेवाने) वज्रनी पाछळ नीकळ्यो, ते शक्र इंद्रे तिरछे असंख्य द्वीप अने समुद्रोनी वच्चे यावत्—जे तरफ उत्तम अशोकनुं झाड हतुं अने जे तरफ हुं (श्रीमहावीर) हतो ते तरफ आवीने माराथी मात्र चार

---

१. मूलच्छाया:—उत्पतति यावत्—सौधर्मः कल्पः, तद् महादुःखं खलु तथारूपाणाम् अर्हतां भगवताम्, अनगाराणां च अत्याशातनया इति कृत्वा अवधिं प्रयुङ्क्ते, माम् अवधिना आभोगयति, हा! हा! अहो हतोऽहम् अस्मि इति कृत्वा तया उत्कृष्टया यावत्—दिव्यया देवगत्या वज्रस्य वीथिम् अनुगच्छन् तिर्यगसंख्येयानां द्वीप-समुद्राणां मध्यंमध्येन, यावत्—येनैव अशोकवरपादपः, येनैव मम अन्तिकस्तेनैव उपागच्छति, मम चतुरङ्गुलम् असंप्राप्तं वज्रं प्रतिसंहरति, अपि च मम गौतम! मुष्टिवातेन केशाग्राणि वीजितवान्, ततः स शक्रो देवेन्द्रः, देवराजो वज्रं प्रतिसंहृत्य मम त्रिकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणां करोति, वन्दते, नमस्यति, एवम् अवादीत्—एवं खलु भगवन्! अहं त्वां निश्राय चमरेण असुरेन्द्रेण, असुरराजेन स्वयमेव अत्याशातितः, ततो मया परिकुपितेन समानेन चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य वधाय वज्रं निसृष्टम्, ततो मम अयम् एतद्रूपः आध्यात्मिकः, यावत्—समुदपद्यत—नो खलु प्रभुश्चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरराजस्तथैव यावत्—अवधिं प्रयुञ्जे, देवानुप्रियान् अवधिना आभोगयामि, हा! हा! अहो! हतोऽस्मि इति कृत्वा तया उत्कृष्टया यावत्—अनु०

१. आ चमरना उत्पात विषेनो उल्लेख, सिद्धसेन दिवाकरजीए पोतानी बीजी द्वात्रिंशिकामां, नेमिचंद्रसूरिए अने हेमचंद्रसूरिए पोतपोताना महावीर चरितमां पण आपेलो छे अने ते आ प्रमाणे छे.—

"कृत्वा नवं सुरवधूभयरोमहर्षं
दैत्याधिपः शतमुखभ्रुकुटीवितानं।
त्वत्पादशान्तिगृहसंश्रयलब्धचेता
लज्जातनुद्युति हरेः कुलिशं चकार—॥ ३॥

आ श्लोक द्वारा दिवाकरजीए श्रीमहावीरनी स्तुति करी छे.—

"कोपे करीने जेना कपाळमां भवाओनी शतमुख रेखाओ—करचलीओ पडी गएली छे एवा दैत्याधिपे (चमर इन्द्रे) पोतानी बीहामणी आकृतिथी देववधूओने बीवराववानो अपराध कर्यो हतो, परंतु फक्त एने तारा चरणरूप शांतिस्थानको आश्रय मळवाथी जरा पण आंच आवी न हती अने उलटुं एणे इंद्रना (ईशान इंद्रना) वज्रने पण शरमावी दीधुं हतुं." ३.

नेमिचंद्र सूरिए (११४० विक्रममां) रचेला 'महावीर चरिय' मां पृ० ५० थी ५३ सुधीमां चमरोत्पात वर्णवाएलो छे—(आत्मानंदसभा०) अने कुमारपालना समसमयी हेमचंद्रसूरिए रचेला 'महावीरचरित्र' मां पृ० ५४ थी ५७ सुधीमां ए ज हकीकत नोंधाएली छे. ए बन्ने सूरिओना ए उल्लेखमां एक वात एवी पण आवेली छे, जे, प्रस्तुत सूत्रमां जणावेली हकीकतथी तद्दन जुदी पडे छे. आ भगवती सूत्रमां जणाव्युं छे के, "ए पूरण गृहपतिए दानामा नामनी दीक्षा लीधी हती" अने ए बन्नेना उल्लेखमां एम जणाव्युं छे के, "ए पूरण गृहपतिए 'प्राणामा' (पाणायाम-प्राकृत) नामनी दीक्षा लीधी हती" ते उल्लेखो आ प्रमाणे छे.—

"पडिवन्नो पव्वज्जं पाणायामं अभिग्गहं नेण्हे" ९२ (नेमि० पृ० ५१) — "'पाणायाम' नामनी प्रव्रज्या (अभिग्रह) लीधी" ९२

"स्वयं तु नाम्ना प्राणामं तापसव्रतमाददे" ३८० (हेम० पृ०५४) — "पोते तो 'प्राणाम' नामनुं तापसव्रत लीधुं" ३८०

मने तो आ बन्ने सूरिओनो आ उल्लेख तद्दन विपर्यस्त लागे छे. सूत्रोक्त 'दानामा' प्रव्रज्यानो अर्थ दानमयी वा दानिमा (दानेन निर्वृत्ता) थाय छे अर्थात् जे प्रव्रज्यामां दान देवानी क्रिया मुख्य होय तेनुं ज नाम 'दानामा' छे अने 'पूरण' नी प्रवृत्तिमां दाननो ज भाग विशेष आवतो होवाथी तेनी 'प्राणामा' प्रव्रज्या संभवी शकती नथी. ए (प्राणामा) तो आगळ आवेला 'तामली' तापसे लीधी हती. एना प्रकरणमां 'प्राणामा' नो अर्थ तथा स्वरूप आपेला छे ए उपरथी स्पष्ट जाणी शकाय छे के, ए प्रव्रज्याने लगतुं कोई अनुष्ठान आ पूरणे कर्युं नथी. वळी, ए बन्ने सूरिओए पूरणनी चर्यानुं वर्णन करतां पण 'दानामा' नुं ज अनुष्ठान वर्णव्युं छे, किंतु तेमां 'प्राणामा' नुं एक पण अनुष्ठान जणाव्युं नथी. तेम छतां मने लागे छे के, तामली तापसनी 'प्राणामा' प्रव्रज्यानुं स्मरण थई जवाथी एओए ए जातनो विपर्यस्त उल्लेख करेलो होयः—अनु०

जेणेव देवाणुप्पिए तेणेव उवागच्छामि, देवाणुप्पियाणं चउरंगु-लममपत्तं वज्जं पडिसाहरामि, वज्जपडिसाहरणट्ठयाए णं इहमागए, इह समोसढे, इह संपत्ते, इहेव अज्ज उवसंपज्जित्ता णं विहरामि, तं खामेमि णं देवाणुप्पिया !, खमंतु मं देवाणुप्पिया !–खमतुमरहंति णं देवाणुप्पिया !, णाइ भुज्जो एवं पकरणयाए त्ति कट्टु ममं वंदइ, नमंसइ, उत्तरपुरत्थिमयं दिसीभागं अवक्कमइ, वामेणं पादेणं ति-क्खुत्तो भूमिं दलेइ, चमरं असुरिंदं असुररायं एवं वदासीः–मुक्को सि णं भो चमरा ! असुरिंदा ! असुरराया ! समणस्स भगवओ महावीरस्स पभावेणं–न हि ते इदाणिं ममाओ भयं अत्थि त्ति कट्टु जामेव दिसिं पाउब्भूए तामेव दिसं पडिगए.

आंगळ छेटे रहेलुं वज्र लइ लीधुं अने हे गोतम ! ज्यारे ते शक्रे वज्र लीधुं त्यारे तेणे एवा वेगथी मुठि वाळी हती के ते मुठिना वायुथी मारा केशाग्र वींजाया. हवे देवेंद्र, देवराज शक्रे वज्रने लइने, मने त्रण प्रदक्षिणा करी. पछी तेणे मने नमन करी आ प्रमाणे कह्युं केः—हे भगवन् ! तमारो आशरो लइने असुरेंद्र, असुरराज चमरे मने मारी शोभाथी भ्रष्ट करवा धार्यो हतो. तेथी में कुपित थइ असुरेंद्र, असुरराज चमरने मारवा तेनी पाछळ वज्र मूक्युं. त्यार पछी मने आ ए प्रकारनो आध्यात्मिक यावत्—संकल्प उत्पन्न थयो के, असुरेंद्र, असुरराज चमर पोताना बळथी उपर न आवी शके (इत्यादि बधुं पूर्व प्रमाणे जाणवुं) यावत्–पछी में अवधि-ज्ञाननो प्रयोग कर्यो अने ते द्वारा में आप देवानुप्रियने जोया. जोया के तुरत ज 'हा ! हा ! अहो !! हुं मराइ गयो' एम विचारी ते उत्कृष्ट दिव्यगतिवडे ज्यां आप देवानुप्रिय विराजो छो त्यां आव्यो अने आप देवानुप्रियथी चार आंगळ छेटे रहेलुं वज्र में लइ लीधुं. वज्रने लेवा माटे अहीं आव्यो छुं, अहीं समवसर्यो छुं, अहीं संप्राप्त थयो छुं अने अहीं ज उपसपन्न थइने विहरुं छुं. तो हे देवानुप्रिय ! हुं क्षमा मागुं. हे देवानुप्रिय ! आप क्षमा आपो, हे देवानुप्रिय ! आप क्षमा करवाने योग्य छो. हुं वारंवार एम नहीं करुं–एम करीने मने वांदी, नमी ते शक्र इद्र उत्तरपूर्वना दिग्भागमां चाल्यो गयो. त्यां जइने तेणे (शक्रे) पृथ्वी उपर त्रण वार डाबो पग पछाड्यो अने असुरेंद्र असुरराज चमरने आ प्रमाणे कह्युं केः- हे असुरेंद्र, असुरराज, चमर ! श्रमण भगवंत महावीरना प्रभावथी तुं बची गयो छे, अत्यारे माराथी तने जरा पण भय नथी, एम करी ते शक्र, जे दिशामांथी आव्यो हतो ते ज दिशामा पाछो चाल्यो गयो.

२. 'दाणामाए' त्ति दानमय्या, 'छउमत्थकालिआए' त्ति छद्मस्थकाल एव छद्मस्थकालिका तस्याम्. 'दो वि पाए साहट्टु' त्ति संहृत्य संहतौ–कृत्वा–जिनमुद्रया इत्यर्थः. 'वग्घारियपाणि' त्ति प्रलम्बितभुजः, 'ईसिंपब्भारगएणं' ति प्राग्भारः–अग्रतो मुखम्–अवनतत्वम्, 'अहापणिहिएहिं गत्तेहिं' ति यथाप्रणिहितैः–यथास्थितैः. 'वीससाए' त्ति स्वभावत एव. 'पासइ य तत्थ' त्ति पश्यति च तत्र सौधर्मे कल्पे 'मघवं' ति मघा महामेघाः, ते यस्य वशे सन्त्यसौ मघवान्, अतस्तम्, 'पाकसासणं' ति पाको नाम बलवान् रिपुः तं यः शास्ति निराकरोति, असौ पाकशासनः, अतस्तम्, 'सयक्कउं' ति शतं क्रतूनां प्रतिमानाम्–अभिग्रहविशेषाणाम्, श्रमणोपासकपञ्चमप्रतिमारूपाणां वा कार्तिकश्रेष्ठित्वापेक्षया यस्यासौ शतक्रतुः, अतस्तम्, 'सहस्सक्खं' ति सहस्रमक्ष्णां यस्यासौ सहस्राक्षः अतस्तम्–इन्द्रस्य किल मन्त्रिणा पञ्च शतानि सन्ति, तदीयानां चाक्ष्णां इन्द्रप्रयोजनव्यापृततया इन्द्रसंबन्धित्वेन विवक्षणात् तस्य सहस्राक्षत्वमिति, 'पुरंदरं' ति असुरादिपुराणां दारणात् पुरदरः–तम् 'जाव–दस दिसाओ' त्ति इह 'यावत्' करणात्–"दाहिण-ड्ढलोगाहिवइं, बत्तीसविमाणसयसहस्साहिवइं, एरावणवाहणं, सुरिंदं, अरयंबरवत्थधरं" अरजांसि च तानि अम्बरवस्त्राणि च स्वच्छतयाऽऽकाशकल्पवसनानि–अरजोऽम्बरवस्त्राणि, तानि धारयति यः सः, तथा तम्, "आलइअमालमउडं"–आलिङ्गितमालं मुकुटं यस्य सः, तथा तम्, "नवहेमचारुचित्तचञ्चलकुण्डलविलीहज्जमाणगण्डम्"–नवाभ्यामिव हेम्नः सत्काभ्यां चारुचित्राभ्यां चञ्चलाभ्यां कुण्डलाभ्यां विलिख्यमानौ गण्डौ यस्य सः, तथा तम्, इत्यादि तावद् वाच्यम्, यावत्–दिव्वेणं तेएणं, दिव्वाए लेसाए त्ति अथ यः

---

१. मूलच्छाया.—येनैव देवानुप्रियस्तेनैव उपागच्छामि. देवानुप्रियाणां चतुरङ्गुलम् असंप्राप्तं वज्रं प्रतिसंहरामि, वज्रप्रतिसंहरणार्थं (तया) म इहागत, इह समवसृतः, इह संप्राप्त, इहैव अद्य उपसंपद्य विहरामि, तत् क्षमयामि देवानुप्रिय !, क्षमन्तां मा देवानुप्रिय !, क्षमितुम् अर्हन्ति देवानुप्रिय !, नैव भूय. एवं प्रकरणतायाम् इति कृत्वा मा वन्दते, नमस्यति, उत्तरपौरस्त्यं दिग्भागम् अपक्रामति, वामेन पादेन त्रिष्कृत्वो भूमिं दलयति, चमरम् असुरेन्द्रम्, असुरराजम् एवम् अवादीत्–मुक्तोऽसि भो. चमर ! असुरेन्द्र ! असुरराज ! श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य प्रभावेण–न हि तव इदानीं मम भयम् अस्ति इति कृत्वा यामेव दिश प्रादुर्भूतस्तामेव दिशं प्रतिगतः–अनु०

१. प्र० छायाः–दक्षिणार्धलोकाऽधिपतिम्, द्वात्रिंशद्विमानशतसहस्राधिपतिम्, ऐरावणवाहनम्, सुरेन्द्रम्, अरजोऽम्बरवस्त्रधरम्. २. आलिङ्गितमालमुकुटम्. ३. नवहेमचारुचित्रचञ्चलकुण्डलविलिख्यमानगण्डम्:—अनु०

यत्परिवारम्, यत्कुर्वाणं च तं पश्यति तथा दर्शयितुमाह–'सोहम्मे' इत्यादि. 'अपत्थिअपत्थए'त्ति, अप्रार्थितं प्रार्थयते यः स तथा, 'दुरंतपंतलक्खणे'त्ति दुरन्तानि दुष्टावसानानि. अत एव प्रान्तानि अमनोज्ञानि लक्षणानि यस्य स तथा 'हीणपुण्णचाउद्दसे'त्ति हीनायां पुण्यचतुर्दश्यां जातो हीनपुण्यचातुर्दशः, किल चतुर्दशी तिथिः पुण्या जन्माश्रिता भवति, सा च पूर्णा अत्यन्तभाग्यवतो जन्मनि भवति, अत आक्रोशत उक्तम्–'हीणपुण्णचाउद्दसे'त्ति 'जं णं ममं' इत्यादि. ममं अस्याम् एतद्रूपायाम् दिव्यायां देवर्धौ सत्याम्, तथा दिव्ये देवानुभागे लब्धे, प्राप्ते, अभिसमन्वागते सति 'उप्पिं'ति ममैव 'अप्पुस्सुए'त्ति अल्पौत्सुक्यः, 'अचासाइत्तए'त्ति अत्याशातयितुम्–छायाया भ्रंशयितुमिति. 'उसिणे'त्ति उष्णः कोपसंतापात्, कोपसंतापजं चोष्णत्वं कस्यचित् स्वभावतोऽपि स्यात्, इत्याह–'उसिणब्भूए'त्ति अस्वाभाविकमौष्ण्यं प्राप्त इत्यर्थः. 'एगे'त्ति सहायाभावात्, एकत्वं च बहुपरिवारभावेऽपि विवक्षितसहायाभावाद् व्यवहारतो भवति, इत्यत आह–'अबीए'त्ति अद्वितीयः, डिम्भरूपमात्रस्याऽपि द्वितीयस्याभावादिति. 'एगं महं'ति एकाम् महतीम्, बोन्दीमिति योगः.

२. ['दाणामाए'त्ति] दानमय–जेमां दाननुं प्रधानपणुं छे तेवी दीक्षा–तेवडे. ['छउमत्थकालिआए'त्ति] छद्मस्थ अवस्थावाळा समये ['दो वि पाए साहट्टु'त्ति] बन्ने पगने भेगा करीने-जिनमुद्रापूर्वक रहीने. ['वग्घारिअपाणि'त्ति] बन्ने हाथने नमता मूकीने. ['ईसिंपब्भारगएणं'ति] प्राग्भार एटले आगळ अवनतपणुं. ['अहापणिहिएहिं गत्तेहिं'ति] यथास्थित गात्रोवडे. ['वीससाए'त्ति] स्वभावे ज. ['पासइ य तत्थ'त्ति] त्यां सौधर्मकल्पमां जूए छे. ['मघवं'ति] मोटा मेघोने वश राखनार ते मघवा-तेने, ['पाकसासणं'ति] पाक नामना बलवान शत्रुने शिक्षा करनार ते पाकशासन-तेने, ['सयक्कउं'ति] जेणे कार्तिक शेठना जीवनमां (पोताना आगळना जीवनमां] एक जातना अभिग्रहरूप सो प्रतिमाओने (क्रतुओने) अथवा श्रावकनी पांचमी प्रतिमारूप सो प्रतिमाओने (क्रतुओने) वही हती ते शतक्रतु-तेने, ['सहस्सक्खं'ति] हजार आंखवाळो ते सहस्राक्ष-तेने, इंद्रने पांचसे मंत्रिओ छे अने पांचसे य मंत्रिओनां नेत्रो इंद्रना काममा वपराय छे माटे ते नेत्रो, औपचारिक रीते इंद्रनां पण कहेवाय छे अने तेने लइने इंद्रने हजार आंखो छे एम कल्पाय छे. ['पुरदरं'ति] असुरादिकना नगरोनो नाश करनार ते पुरंदर-तेने, ['जाव दस दिसाओ'त्ति] अहीं 'यावत्' शब्द मूक्यो छे माटे " दक्षिणार्ध लोकनो धणी, बत्रीश लाख विमाननो उपरी, ऐरावण हाथिना वाहनवाळो, सुरोनो इंद्र, रज विनानां अने आकाश जेवां निर्मळ वस्त्रोने पहेरनार, माळावाळा मुकुटने माथे मूकनार, जाणे नवां ज न होय एवां सुंदर अने विचित्र तथा चंचळ सुवर्ण कुंडळो द्वारा जेना गालो चळके छे एवो, " इत्यादि–अर्थात् एवा प्रकारना इंद्रने चमरराज जूए छे. ए बधी हकीकत " दिव्य तेजवडे, दिव्य लेश्यावडे " आ अर्थ सुधी कहेवी. हवे, ज्यारे चमरराजे इंद्रने जोयो त्यारे सौधर्मकल्पमां इंद्र, केटला परिवार साथे बेठो छे अने शुं करे छे, ते वातने दर्शाववा कहे छे के, ['सोहम्मे' इत्यादि.] ['अपत्थिअपत्थए'त्ति] अप्रार्थित-अनिष्ट-वस्तुनी प्रार्थना करनार-मरणनो इच्छुक, ['दुरतपतलक्खणे'त्ति] एनां लक्षणो नठारां परिणामवाळा छे माटे ज ते खराब लक्षणोवाळो कहेवाय. ['हीणपुन्नचाउद्दसे'त्ति] हीणी पुण्य चौदशने दिवसे जन्मेल–जन्मने माटे चौदश तिथि पवित्र मनाय छे, अने अत्यंत भाग्यवंतना जन्म समये ज ते चौदश पूर्ण होय छे. अहीं चमरराजे शक्र इंद्रने 'हीणी पुण्य चौदशने दिवसे जन्मेल' एवुं विशेषण आपवाथी ते उपर ए विशेषण द्वारा पोतानो आक्रोश दर्शाव्यो छे. ['जं णं ममं' इत्यादि.] मारे आ आवी जातनी दिव्य देवऋद्धि होवा छतां तथा में दिव्य देव प्रभावने लब्ध, प्राप्त अने सामे आण्या छतां, ['उप्पिं'ति] मारा ज उपर, ['अप्पुस्सुए'त्ति] गभराट विना-शांतिपूर्वक–ओछी उतावळे. ['अच्चासाइत्तए'त्ति] शोभाथी भ्रष्ट करवाने. ['उसिणे'त्ति] कोपना संतापथी उनो थयो, कोपसंतापजन्य उनापणुं कोडने स्वाभाविक पण होय माटे कहे छे के, ['उसिणब्भूए'त्ति] अस्वाभाविक उकळाटने पामेलो. ['एगे'त्ति] कोइनी सहाय न होवाथी एकलो, घणो परिवार होय, पण जो जोइए तेवी सहायता न होय तो कार्य करनार मनुष्य, व्यवहारथी एकलो ज गणाय छे माटे कह्युं छे के, ['अबीए'त्ति] एक बाळक पण जेनी साथे नथी एवो अर्थात् एकलो ज. ['एगं महं'ति] एक मोटा ' शरीरने ' एम संबंध करवो.

३. 'घोरं' हिंस्राम्, कथम्? यतो घोराकारां हिंस्राकृतिम्, 'भीमं'ति भीमाम्–विकरालत्वेन भयजनिकाम्, कथम्?, यतो भीमाकारां भयजनकाकृतिम्, 'भासुरं'ति भास्वराम्, 'भयाणीअं'ति भयम्–आनीतं यया सा भयानीता, अतस्ताम्, अथवा भयं भयहेतुत्वाद्, अनीकम्-तत्परिवारभूतम्, उल्का-स्फुलिङ्गादिसैन्यं यस्याः सा भयानीका, अतस्ताम् 'गंभीरं'ति गम्भीराम्-विकीर्णावयवत्वात् 'उत्तासणयं'ति उत्त्रासनिकाम्, 'त्रसी उद्वेगे' इति वचनात् स्मरणेनाप्युद्वेगजनिकाम्, 'महाघोरिं'ति महाप्रभावत्तनुम् 'अप्फोडेइ'त्ति करास्फोटं करोति, 'पायदद्दरगं'ति भूमेः पादेन आस्फोटनम्, 'उच्छोलेइ'त्ति अग्रतो मुखां चपेटां ददाति 'पच्छोलेइ'त्ति पृष्ठतो मुखां चपेटां ददाति, 'तिवइं छिंदइ'त्ति मल्ल इव रङ्गभूमौ त्रिपदीच्छेदं करोति, 'ऊसवेइ'त्ति उच्छ्रितं करोति, 'विडवेइ'त्ति विवृतं करोति, 'आकड्ढन्ते व'त्ति समाकर्षयन्निव, 'विउब्भाएमाणे'त्ति व्युद्भ्राजमानः शोभमानः, विजृम्भमाणो वा, व्युद्भ्राजयन् वाऽम्बरतले परिघरत्नमिति योगः. 'इंदकीलं'ति गोपुरकपाटयुगसधिनिवेशस्थानम्', 'न हि ते'त्ति नैव तव 'फुलिंगजाला-' इत्यादि. स्फुलिङ्गानाम्, ज्वालानां च या मालाः तासां यानि सहस्राणि तानि, तथा तैः, चक्षुर्विक्षेपश्च चक्षुर्भ्रमः, दृष्टिप्रतिघातश्च दर्शनाभावः, चक्षुर्विक्षेप–दृष्टिप्रतिघातम्, तदपि कुर्वत्–अपि विशेषणसमुच्चये. 'हुअवह'–इत्यादि. हुतवहातिरेकेण यत् तेजः, तेन दीप्यमानं यत् तत् तथा, 'जइणवेगं'ति जयी शेषवेगवद्वेगजयी वेगो यस्य तत् तथा, 'महब्भयं'ति महतां भयमस्मादिति महद्भयम्, कस्मादेवम्? इत्याह–भयकरं भयकर्तृ, 'झियाइ'त्ति ध्यायति–किमेतत्? इति चिन्तयति, तथा 'पिहाइ'त्ति स्पृहयति–यद्येवंविधं प्रहरणं मम अपि स्यादित्येवं तदभिलषति, स्वस्थानगमनं वाऽभिलषति, अथवा 'पिहाइ'त्ति अक्षिणी पिधत्ते निमीलयति, 'पिहाइ झियाइ'त्ति पूर्वोक्तमेव क्रियाद्वयं अल्पेन करोति, अनेन च तस्यातिव्याकुलता उक्ता. 'तहेव'त्ति यथा भावतान्, तथैव तत्क्षण पुनेत्यर्थः, 'संभग्गमउडविड-

ने’’त्ति संभग्नो मुकुटविटपः शेखरकविस्तारो यस्य स- तथा ‘ सालंबहत्थाभरणे ’त्ति सह आलम्बेन प्रलम्बेन वर्तन्ते सालम्बानि तानि हस्ताभरणानि यस्य अधोमुखगमनवशादसौ सालम्बहस्ताभरणः, ‘ कक्खागयसेअं पिव ’त्ति भयातिरेकात् कक्षागतस्वेदमिव मुञ्चन्, देवानां किल खेदो न भवतीतिसंदर्शनार्थः ‘पिव’ शब्दः. ‘झत्ति वेगेणं’त्ति वेगेन समवपतितः. कथम् ? झगिति झटिति कृत्वा, ‘पभु’त्ति शक्तः, ‘समत्थे’ त्ति संगतप्रयोजनः, ‘ हा हा ’ इत्यादेः सस्कारोऽयम्–हा ! हा ! अहो ! हतोऽहमस्मि, इति कृत्वा व्यक्तं चैतत्. ‘ अवि या इं ’ त्ति ‘ अपिच ’इति अभ्युच्चये ‘ आ ’ इति वाक्यालंकारे. ‘ मुट्ठिवाएणं ’ ति अतिवेगेन वज्रग्रहणाय यो मुष्टिबन्धने वात उत्पन्नोऽसौ मुष्टिवातस्तेन मुष्टिवातेन, ‘ केसग्गे ’ त्ति केशाग्राणि ‘ वीइत्था ’ वीजितवान् ‘ इहमागए ’ त्ति तिर्यग्लोके, ‘ इह समोसढे ’त्ति सुसमारपुरे ‘ इह संपत्ते ’त्ति उद्याने ‘ इहेव ’त्ति इहैवोद्याने ‘ अज्जे ’त्ति अद्य अस्मिन्नहनि अथवा हे आर्य ! पापकर्मबहिर्भूत !, अर्य ! वा स्वामिन् ! ‘ उवसंपज्जित्ता णं ’ति उपसंपद्य उपसंपन्नो भूत्वा, विहरामि वर्ते, ‘ नाइ भुज्जो ’त्ति नैव भूयः, ‘ पकरणयाए ’ त्ति एवं प्रकरणतायां वर्तिष्ये इति शेषः. ‘ इदाणिं ’ ति इदानीम्–(संप्रति इत्यर्थः) सांप्रतम् उत्वर्थः

३. शरीर केवुं छे ? तो कहे छे–[‘ घोर ’ति] हिंस–क्रूर, एवुं केम ? तो कहे छे के, घोर आकारवाळुं छे माटे. वळी [‘ भीमं ’ति] विकराळ होवाथी भय उत्पन्न करनारुं, एवुं केम ? तो कहे छे के, भयंकर आकारवाळुं छे माटे. [‘ भासुर ’ति] भास्वर, [‘ भयाणीअ ’त्ति] भयने आपनार अथवा भयमां कारणरूप परिवार (उल्का अने अग्निना कणियारूप सैन्य) वाळुं, [‘ गंभीरं ’ति] विकीर्ण अवयवोवाळुं होवाथी गम्भीर, [‘ उत्तासणेयं ’ ति] संभारवाथी पण उद्वेग पेदा करनारुं, [‘ महाबोंदिं ’ति] मोटा प्रभाववाळा शरीरने. [‘ अप्फोडेइ ’त्ति] हाथ पछाडे छे, [‘ पायदद्दरग ’ ति] जमीन उपर पग पछाडे छे, [‘ उच्छोलेइ ’त्ति] आगळना मार्गमां पाटु मारे छे–उछळे छे, [‘ पच्छोलेइ ’त्ति] पाछळना भागमां पाटु मारे छे–पछडाय छे, [‘ तिवइं छिंदइ ’ त्ति] मल्लनी पेठे रंगभूमि–मेदान–मां त्रिपदीनो छेद करे छे, [‘ ऊसवेइ ’त्ति] ऊंचो करे छे, [‘ निउवेइ ’त्ति] मुखने पहोळुं करे छे, [‘ आकड्ढते व’त्ति] जाणे खेंचतो न होय, [‘ विउब्भाएमाणे व ’त्ति] शोभतो अथवा ‘ आकाशना परिघ रत्नने ’ उछाळतो एम संबंध करवो. [‘ इंदकीलं ’ति] दरवाजाना (बे कमाडना) संधिने रोकवानुं स्थान ते इंद्रकील अर्थात् दरवाजो–बे कमाड–बंध थता तेने अटकावनारो जमीन वच्चे खोडेलो खीलो. [‘ नहि ते ’त्ति] तने (सुख)’नथी ज. [‘ फुलिंगजाला ’ -इत्यादि.] अग्निना तणखाओनी अने ज्वाळोनी हजारो माळा–तेवडे आखमा भ्रमने करतुं अने [‘ दिट्ठिपडिघायं ’पि] आखने अंजावी नाखतुं-आंखनी जोवानी शक्तिनो नाश करतुं. [‘ हुअवह ’ इत्यादि] अग्नि करतां वधारे तेजवडे दीपतुं, [‘ जइणवेगं ’ति] वधी वेगवाळी वस्तुओना वेगने जीतनारुं तथा [‘ महब्भयं ’ति] मोटा मनुष्योने बीवरावनारुं एवुं केम ? तो कहे छे के, भयंकर छे माटे. [‘ झियाइ ’त्ति] ‘ आ शुं ? ’ एम चिंतवे छे तथा [‘ पिहाइ ’त्ति] ‘ जो आवी जातनुं हथियार मारी पासे होत तो केवुं सारुं थात ’ ए प्रमाणे तेनी स्पृहा करे छे अथवा पोताने ठेकाणे जवानी अभिलाषा राखे छे, अथवा [‘ पिहाइ ’त्ति] आखोने मींची जाय छे, [‘ पिहाइ, झियाइ ’त्ति] आगळ कहेली बन्ने क्रियाओने पूर्व करतां उलटी रीते करे छे. आ वात कहेवाथी ते चमरनी घणी व्याकुळता जणाय छे. [‘ तहेव ’ त्ति] जे समये चिंतव्युं ते ज समये. [‘ संभग्गमउडविडवे ’ त्ति]जेना मुकुटनु छोगुं भागी गयुं छे–ते, [‘ सालंबहत्थाभरणे ’ त्ति] जेना हाथनां घरेणां सालंब–लटकतां–छे ते, तेम थवानु ‘ कारण–ते नीचे मुख राखीने गति करे छे ए छे. [‘ कक्खागयसेअं पिव ’त्ति] जाणे काखमां आवेला परसेवाने न मूकतो होय. [‘ झत्ति वेगेणं ’ ति] वेगपूर्वक पड्यो, केवी रीते ? तो कहे छे के, शीघ्रताथी [‘ पभु ’त्ति] शक्तिवाळो [‘ समत्थे ’त्ति] संगत प्रयोजनवाळो. [‘ हा हा ’] इत्यादिनो सस्कार आ छे–‘ हा ! हा ! अहो ! हतोऽहम् अस्मि ’ ‘ हाय ! हाय ! अहो ! हुं हणाइ गयो छुं ’ एम करीने. ए पाठनो अर्थ स्पष्ट छे. [‘‘अवि या इं ’ति] [‘ मुट्ठिवाएणं ’ति] घणा वेगथी वज्रने ग्रहण करवा माटे मुठि वाळता उत्पन्न थएल पवन ते मुष्टिवात-तेवडे–[‘ केसग्गे ’त्ति] केशना आगळना भागोने–वाळनी टोचोने [‘ वीइत्था ’] वींज्या. [‘ इहमागए ’त्ति] अहीं तिर्यग्लोकमां आव्यो, [‘ इह समोसढे ’त्ति] आ सुसमार पुरमां समवसर्यो, [‘ इह संपत्ते ’ति] आ उद्यानमां आव्यो, [‘ इहेव ’त्ति] आ ज उद्यानमां [‘ अज्जे ’त्ति] आज–दिवसे–अथवा हे आर्य !-पापकर्मरहित पुरुष ! अथवा हे स्वामिन् ! [‘ उवसंपज्जित्ताण ’ति] उपसंपन्न थइने वर्तु छुं. [‘ नाइ भुज्जो ’त्ति] वारवार [‘ पकरणयाए ’त्ति] एम करवाने वर्तीश नहीं–वारवार एम नहीं करुं. [‘ इदाणिं ’ति] हमणा–आ वखते.

२२. प्र०—‘ भंते ! ’ त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ एवं वदासीः–देवे णं भंते ! महिड्ढीए, जाव–महाणुभागे पुव्वामेव पोग्गलं खिवित्ता पभू तमेव अणुपरियट्टित्ता णं गेण्हित्तए ?

२२. उ०—हंता, पभू.

२३. प्र०—से केणट्ठेणं जाव–गिण्हित्तए ?

२२. प्र०—‘ हे भगवन् ! ’ एम कही भगवान् गौतमे श्रमण भगवंत महावीरने वांद्या, नमस्कार कर्यो अने तेओए आ प्रमाणे कह्युं केः–हे भगवन् ! देव मोटी ऋद्धिवाळो छे, मोटी कांतिवाळो छे अने यावत्—मोटा प्रभाववाळो छे के, जेथी ते पूर्वे–पहेलां–ज पुद्गलने फेंकीने पछी तेनी पाछळ जइने तेने ग्रहण करवा समर्थ छे ?

२२. उ०—हे गौतम ! हा, देव तेम करवा समर्थ छे.

२३. प्र०—हे भगवन् ! पहेलां फेंकेल पुद्गलने, देव, पाछळ जइने लइ शके छे, तेनुं शुं कारण ?

---

१. ‘ त्रस् ’ धातु ‘ उद्वेग ’ अर्थवाळो छे. २.-आ शब्द, विशेषणना समुच्चयनो दर्शक छे. ३. ‘ अपिच ’ ए शब्द समुच्चयदर्शक छे. अने ‘ आ ’ आ-शब्द वाक्यमां अलंकाररूप छे. ४. देवोने परसेवो नथी होतो ए वातनो दर्शक ए शब्द छे.—श्रीअभय०

१. मूलच्छायाः—भगवन् ! इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति एवम् अवादीत्.–देवो भगवन् ! महर्धिकः, यावत्–महानुभागः पूर्वमेव पुद्गलं क्षिप्त्वा प्रभुस्तमेव अनुपर्यट्य ग्रहीतुम् ? हन्त, प्रभुः. तत् केनार्थेन यावत्–ग्रहीतुम् ?ः—अनु०

२३. उ०—[1]गोयमा! पोग्गले णं विक्खित्ते समाणे पुव्वामेव सिग्घगई भवित्ता ततो पच्छा मंदगती भवति, देवे णं महिड्ढीए पुव्विं पि य, पच्छा वि सीहे, सीहगई चेव, तुरिए तुरिअगई चेव, से तेणट्ठेणं जाव–पभू गेण्हित्तए.

२३. उ०—हे गौतम! ज्यारे पुद्गल फेंकवामां आवे छे त्यारे तेनामां शरुआतमां ज शीघ्रगति होय छे अने पछी ते मंदगतिवाळुं थइ जाय छे. तथा मोटी ऋद्धिवाळो देव तो पहेलां पण अने पछी पण शीघ्र होय छे, शीघ्र गतिवाळो होय छे, त्वरित होय छे अने त्वरित गतिवाळो होय छे, माटे–ए कारणथी ज यावत्–देव, फेंकेल पुद्गलने पण तेनी पाछळ जइने लइ शके छे.

२४. प्र०—जइ णं भंते! देवे महिड्ढीए, जाव–अणुपरियट्टित्ता ण गेण्हित्तए, कम्हा णं भंते! सक्केणं देविंदेण देवरण्णा चमरे असुरिंदे असुरराया नो संचाइए साहत्थिं गेण्हित्तए?

२४. प्र०—हे भगवन्! जो मोटी ऋद्धिवाळो देव, यावत्–पाछळ जइने लइ शके छे तो पछी हे भगवन्! देवेंद्र, देवराज शक्र, पोताना हाथे असुरेंद्र, असुरराज चमरने पकडवा केम न समर्थ निवड्यो?

२४. उ०—गोयमा! असुरकुमाराण देवाणं अहे गइविसए सीहे सीहे चेव, तुरिए तुरिअगई चेव; उड्ढं गइविसए अप्पे अप्पे चेव, मंदे मंदे चेव; वेमाणिआणं उड्ढं गइविसए सीहे सीहे चेव, तुरिए तुरिए चेव; अहे गइविसए अप्पे अप्पे चेव, मंदे मंदे चेव-जावतियं खेत्तं सक्के देविंदे, देवराया उड्ढं उप्पयइ एक्केणं समएणं, तं वज्जे दोहिं; जं वज्जे दोहिं, तं चमरे तिहिं; सव्वत्थोवे सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो उड्ढलोअकंडए, अहोलोअकंडए संखेज्जगुणे. जावतियं खेत्तं चमरे असुरिंदे असुरराया अहे उवयइ एक्केणं समयेणं, तं सक्के दोहिं; जं सक्के दोहिं, तं वज्जे तीहिं, सव्वत्थोवे चमरस्स असुरिंदस्स, असुररण्णो अहेलोगकंडए, उड्ढलोअकंडए संखेज्जगुणे; एवं खलु गोयमा! सक्केणं देविंदेणं, देवरण्णा चमरे असुरिंदे, असुरराया नो संचाइए साहत्थिं गेण्हित्तए.

२४. उ०—हे गौतम! असुरकुमार देवोनो नीचे जवानो विषय शीघ्र, शीघ्र तथा त्वरित, त्वरित होय छे अने ऊंचे जवानो विषय अल्प, अल्प तथा मंद, मंद होय छे. वैमानिक देवोनो ऊंचे जवानो विषय शीघ्र, शीघ्र तथा त्वरित, त्वरित होय छे अने नीचे जवानो विषय अल्प, अल्प तथा मंद, मंद होय छे–एक समयमां देवेंद्र देवराज शक्र, जेटलो भाग उपर जइ शके छे तेटलुं ज उपर जवाने वज्रने बे समय लागे छे अने तेटलुं ज उपर जवाने चमरने त्रण समय लागे छे अर्थात् देवेंद्र देवराज शक्रनुं ऊर्ध्वलोककंडक–ऊंचे जवाने वखतनुं काळमान–सौथी थोडुं छे अने अधोलोककंडक तेना करतां संख्येयगणुं छे. एक समयमां असुरेंद्र असुरराज चमर, जेटलो भाग नीचे जइ शके छे तेटलुं ज नीचे जवाने शक्रने बे समय लागे छे अने तेटलुं नीचे जवाने वज्रने त्रण समय लागे छे अर्थात् असुरेंद्र असुरराज चमरनुं अधोलोककंडक सौथी थोडुं छे अने ऊर्ध्वलोककंडक तेना करतां संख्येयगणुं छे. हे गौतम! ए कारणने लइने देवेंद्र, देवराज शक्र पोताना हाथे असुरेंद्र, असुरराज चमरने पकडवा समर्थ न निवड्यो.

२५. प्र०—सक्कस्स णं भंते! देविंदस्स देवरण्णो उड्ढं, अहे, तिरियं च गइविसयस्स कयरे कयरेहिंतो अप्पे वा, बहुए वा, तुल्ले वा, विसेसाहिए वा?

२५. प्र०—हे भगवन्! देवेंद्र, देवराज शक्रनो ऊर्ध्वगतिविषय, अधोगतिविषय अने तिर्यग्गतिविषय, ए बधामां कयो विषय कया विषयथी अल्प छे, बहु छे, सरखो छे के विशेषाधिक छे?

२५. उ०—सव्वत्थोवं खेत्तं सक्के देविंदे, देवराया अहे उवयइ एक्केण समएणं, तिरियं संखेज्जे भागे गच्छइ, उड्ढं संखेज्जे भागे गच्छइ.

२५. उ०—हे गौतम! एक समये देवेंद्र, देवराज शक्र सौथी थोडो भाग नीचे जाय छे, तिरछुं, ते करतां संख्येय भाग जाय छे अने उपर पण संख्येय भाग जाय छे.

---

1 मूलच्छाया —गौतम! पुद्गलः विक्षिप्तः सन् पूर्वमेव शीघ्रगतिः भूत्वा ततः पश्चाद् मन्दगतिः भवति, देवो महर्धिकः पूर्वमपि च, पश्चादपि शीघ्रः शीघ्रगतिश्चैव, त्वरितः, त्वरितगतिश्चैव, तत् तेनार्थेन यावत्–प्रभुर्ग्रहीतुम् यदि भगवन्! देवो महर्धिकः, यावत्–अनुपर्यट्य ग्रहीतुम्, कस्माद् भगवन्! शक्रेण देवेन्द्रेण देवराजेन चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरराजो नो शकितः स्वहस्तेन ग्रहीतुम्? गौतम! असुरकुमाराणां देवानाम् अधोगतिविषयः शीघ्रः शीघ्रः एव, त्वरितः त्वरितगतिश्चैव; ऊर्ध्वं गतिविषयोऽल्पः, अल्पश्चैव, मन्दः, मन्दश्चैव, वैमानिकानां देवानाम् ऊर्ध्वं गतिविषयः शीघ्रः, शीघ्रश्चैव, त्वरितः त्वरितश्चैव, अधोगतिविषयः अल्पः अल्पश्चैव मन्दः, मन्दश्चैव—यावत्कं क्षेत्रं शक्रो देवेन्द्रः, देवराजः ऊर्ध्वम् उत्पतति एकेन समयेन, तद् वज्रं द्वाभ्याम्, यद् वज्रं द्वाभ्यां तत् चमरस्त्रिभिः, सर्वस्तोकं शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य ऊर्ध्वलोककाण्डकम्, अधोलोककाण्डकं संख्येयगुणम्, यावत्कं क्षेत्रं चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरराजः अधोऽवपतति एकेन समयेन, तत् शक्रो द्वाभ्याम्; यत् शक्रो द्वाभ्याम् तद् वज्रं त्रिभिः, सर्वस्तोकं चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य अधोलोककाण्डकम्, ऊर्ध्वलोककाण्डकम् संख्येयगुणम्. एवं खलु गौतम! शक्रेण देवेन्द्रेण, देवराजेन नो चमरः असुरेन्द्रः असुरराजः शकितो हस्तेन ग्रहीतुम्, शक्रस्य भगवन्! देवेन्द्रस्य देवराजस्य ऊर्ध्वम्, अधः, तिर्यक् च गतिविषयस्य कतरः कतरेभ्यः अल्पो वा बहुको, तुल्यो वा, विशेषाधिको वा? सर्वस्तोकं क्षेत्रं शक्रो देवेन्द्रः, देवराजः अधः अवपतति एकेन समयेन, तिर्यक् संख्येयान् भागान् गच्छति, ऊर्ध्वं संख्येयान् भागान् गच्छतिः—अनु०

२६. प्र०—चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स, असुररण्णो उड्ढं, अहे तिरियं च गइविसयस्स कयरे कयरेहिंतो अप्पे वा, बहुए वा, तुल्ले वा, विसेसाहिए वा ?

२६. उ०—गोयमा ! सव्वत्थोवं खेत्तं चमरे असुरिंदे, असुरराया उड्ढं उप्पयइ एक्केणं समएणं, तिरियं संखेज्जे भागे गच्छइ, अहे संखेज्जे भागे गच्छइ.

—वज्जं जहा सक्कस्स तहेव, नवरं—विसेसाहियं कायव्वं.

२७. प्र०—सक्कस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरण्णो उवयणकालस्स य, उप्पयणकालस्स य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुआ वा, तुल्ला वा, विसेसाहिआ वा ?

२७. उ—गोयमा ! सव्वत्थोवे सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो उड्ढं उप्पयणकाले, उवयणकाले संखेज्जगुणे.

—चमरस्स वि जहा सक्कस्स, नवरं—सव्वत्थोवे उवयणकाले, उप्पयणकाले संखेज्जगुणे.

२८. प्र०—वज्जस्स पुच्छा ?

२८. उ०— गोयमा ! सव्वत्थोवे उप्पयणकाले, उवयणकाले विसेसाहिए.

२९. प्र०—एयस्स णं भंते ! वज्जस्स, वज्जाहिवइस्स, चमरस्स य, असुरिंदस्स असुररण्णो उवयणकालस्स य, उप्पयणकालस्स य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुआ वा, तुल्ला वा विसेसाहिआ वा ?

२९. उ०—गोयमा ! सक्कस्स य उप्पयणकाले, चमरस्स य उवयणकाले, एए णं दोण्णि वि तुल्ला सव्वत्थोवा: सक्कस्स य उवयणकाले, वज्जस्स य उप्पयणकाले एस णं दोण्ह वि तुल्ले संखेज्जगुणे; चमरस्स य उप्पयणकाले, वज्जस्स य उवयणकाले एस दोण्ह वि तुल्ले विसेसाहिए.

२६. प्र०—हे भगवन् ! असुरेंद्र, असुरराज चमरनो ऊर्ध्वगतिविषय, अधोगतिविषय अने तिर्यग्गतिविषय; ए बधामां कयो विषय कया विषयथी अल्प छे, बहु छे, सरखो छे के विशेषाधिक छे?

२६. उ०—हे गौतम ! असुरेंद्र, असुरराज चमर, एक समये सौथी थोडो भाग उपर जाय छे, तिरछु, ते करता संख्येय भाग जाय छे अने नीचे पण संख्येय भाग जाय छे.

—वज्र संबंधी गतिनो विषय शक्रनी पेठे जाणवो. विशेष ए के गतिनो विषय विशेषाधिक करवो.

२७. प्र०—हे भगवन् ! देवेंद्र, देवराज शक्रनो नीचे जवानो काळ अने उपर जवानो काळ; ए बे काळमा कयो काळ कोनाथी थोडो छे, वधारे छे, सरखो छे अने विशेषाधिक छे?

२७. उ०—हे गौतम ! देवेंद्र, देवराज शक्रनो उपर जवानो काळ सौथी थोडो छे अने नीचे जवानो काळ संख्येयगुण छे.

—चमर संबंधे पण शक्रनी पेठे जाणवुं. विशेष ए के, तेनो नीचे जवानो काळ सौथी थोडो छे अने उपर जवानो काळ संख्येयगुण छे.

२८. प्र०—भगवन् ! वज्रना ए बन्ने काळमां कयो काळ थोडो छे, वधारे छे, सरखो छे अने विशेषाधिक छे?

२८. उ०—हे गौतम ! वज्रनो उंचे जवानो काळ सौथी थोडो छे अने नीचे जवानो काळ विशेषाधिक छे.

२९. प्र०—हे भगवन् ! ए वज्र, वज्राधिपति—इंद्र-अने असुरेंद्र असुरराज चमर, ए बधानो नीचे जवानो काळ अने उंचे जवानो काळ; ए बेमां कयो कोनाथी अल्प छे, वधारे छे, सरखो छे के विशेषाधिक छे?

२९. उ०—हे गौतम ! शक्रनो उपर जवानो काळ अने चमरनो नीचे जवानो काळ, ए बन्ने सरखा छे अने सौथी थोडा छे. शक्रनो नीचे जवानो काळ अने वज्रनो उपर जवानो काळ, ए बन्ने सरखा छे अने संख्येयगणा छे. चमरनो उंचे जवानो काळ अने वज्रनो नीचे जवानो काळ, ए बन्ने सरखा अने विशेषाधिक छे.

४. इह लेष्ट्वादिकपुद्गलं क्षिप्तं गच्छन्तं क्षेपकमनुष्यस्तावद् ग्रहीतुं न शक्नोतीति दृश्यते, देवस्तु किं शक्नोति ? येन शक्रेण वज्रं क्षिप्तं सहृतं च, तथा वज्रं चेद् गृहीतम्, चमरः कस्मान्न गृहीतः ? इत्यभिप्रायतः प्रस्तावनोपेतं प्रश्नोत्तरमाह—'भंते' इत्यादि. 'सीहे' त्ति शीघ्रो वेगवान्, स च शीघ्रगमनशक्तिमात्रापेक्षयाऽपि स्यात् अत आह—'सीहगई चेव' त्ति शीघ्रगतिरेव-नाऽशीघ्रगतिरपि, एवंभूतश्च कायापेक्षयाऽपि स्यात्, अत आह—'तुरिय' त्ति त्वरितः—त्वरावान्, स च गतेरन्यत्राऽपि स्यात्, इत्यत आह—'तुरियगई' त्ति त्वरितगतिः, मानसौत्सुक्यप्र-

१. मूलच्छाया—चमरस्य भगवन् ! असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य ऊर्ध्वम्, अधः, तिर्यक् च गतिविषयः कतरः कतरेभ्यः अल्पो वा, बहुको वा तुल्यो वा, विशेषाऽधिको वा? गौतम ! सर्वस्तोकं क्षेत्रं चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरराज ऊर्ध्वम् उत्पतति एकेन समयेन, तिर्यक् संख्येयान् भागान् गच्छति, अधः संख्येयान् भागान् गच्छति. वज्रं यथा शक्रस्य तथैव, नवरम्-विशेषाधिकं कर्तव्यम्. शक्रस्य भगवन् ! देवेन्द्रस्य देवराजस्य अवपतनकालस्य च, उत्पतनकालस्य च कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकः शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य ऊर्ध्वम् उत्पतनकालः, अवपतनकालः संख्येयगुणः. चमरस्याऽपि यथा शक्रस्य, नवरम्—सर्वस्तोकोऽवपतनकालः, उत्पतनकालः संख्येयगुणः, वज्रस्य पृच्छा, गौतम ! सर्वस्तोक उत्पतनकालः, अवपतनकालो विशेषाधिकः. एतस्य भगवन् ! वज्रस्य, वज्राऽधिपस्य, चमरस्य च असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य अवपतनकालस्य च, उत्पतनकालस्य च कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाऽधिका वा ? गौतम ! शक्रस्य च उत्पतनकालः, चमरस्य च अवपतनकालः, एतौ द्वौ अपि तुल्यौ सर्वस्तोकौ, शक्रस्य च अवपतनकालः, वज्रस्य च उत्पतनकालः एतौ द्वौ अपि तुल्यौ संख्येयगुणौ; चमरस्य च उत्पतनकालः, वज्रस्य च अवपतनकालः एतौ द्वौ अपि तुल्यौ विशेषाधिकौ.—अनु०

वर्तितवेगवत्तरिरिति, एकार्था चैते शब्दाः. 'सचाइए' त्ति शक्तितः 'साहत्थिं' ति स्वहस्तेन. 'गइविसए' त्ति इह यद्यपि गतिगोचरभूतं क्षेत्रं गतिविषयशब्देनोच्यते, तथापि गतिरेव इह गृह्यते, शीघ्रादिविशेषणानां क्षेत्रेऽयुज्यमानत्वाद् इति. 'सीहे' त्ति शीघ्रो वेगवान्, स चाऽनैकान्तिकोऽपि स्यात्, अत आह–'सीहे चेव' त्ति शीघ्र एव. एतदेव प्रकर्षवृत्तिप्रतिपादनाय पर्यायान्तरेणाह-त्वरितः त्वरितश्चेति. 'अप्पे अप्पे चेव' त्ति अतिशयेन अल्पोऽतिस्तोक इत्यर्थः. 'मंदे मंदे चेव' त्ति अत्यन्तमन्दः. एतेन च देवाना गतिस्वरूपमात्रमुक्तम्, एतस्मिंश्च गतिस्वरूपे सति शक्र–वज्र–चमराणामेकमाने ऊर्ध्वादौ क्षेत्रे गन्तव्ये यः कालभेदो भवति, त प्रत्येक दर्शयन्नाह–'जावइय' इत्यादि. अथेन्द्रस्य ऊर्ध्वा-ऽधःक्षेत्रगमने कालभेदमाह–'सव्वत्थोवे सक्कस्स' इत्यादि. सर्वस्तोकं स्वल्पम्, शक्रस्य ऊर्ध्वलोकगमने कण्डकं कालखण्डम्–ऊर्ध्वलोककण्डकम्, ऊर्ध्वलोकगमनेऽतिशीघ्रत्वात् तस्य. अधोलोकगमने कण्डकं कालखण्डम्–अधोलोककण्डकं संख्यातगुणम्–ऊर्ध्वलोककण्डकापेक्षया द्विगुणमित्यर्थः, अधोलोकगमने शक्रस्य मन्दगतित्वाद्, द्विगुणत्वं च 'सक्कस्स उप्पयणकाले, चमरस्स य उवयणकाले एए ण दोण्णि वि तुल्ला' तथा 'जावतियं खेत्तं चमरे असुरिंदे असुरराया अहे उवयइ इक्केणं समयेणं तं सक्के दोहिं' ति वक्ष्यमाणवचनद्वयसामर्थ्याल् लभ्यमिति. 'जावइय' इत्यादिसूत्रद्वयमधःक्षेत्रापेक्षं पूर्ववद् व्याख्येयम्. 'एवं खलु' इत्यादि च निगमनम्. अथ शक्रादीनां प्रत्येकं गतिक्षेत्रस्य अल्प–बहुत्वोपदर्शनाय सूत्रत्रयमाह–'सक्कस्स' इत्यादि. तत्र–ऊर्ध्वम्, अधः, तिर्यक् च यो गतिविषयः–गतिविषयभूतं क्षेत्रमनेकविधम्, तस्य मध्ये कतरो गतिविषयः कतरस्माद् गतिविषयात् सकाशात् अल्पादिरिति प्रश्नः. उत्तरं तु–सर्वस्तोकमधःक्षेत्रम् समयेनावगाहते–अधोमन्दगतित्वात् शक्रस्य. 'तिरियं संखेज्जे भागे गच्छइ' त्ति कल्पनया किल एकेन समयेन योजनमधो गच्छति शक्रः, तत्र च योजने द्विधाकृते द्वौ भागौ भवतः, तयोश्चैकस्मिन् द्विभागे, मीलिते त्रयः संख्येयाः भागा भवन्ति, अतस्तान् तिर्यग् गच्छति–सार्धं योजनमित्यर्थः–तिर्यग्गतौ तस्य शीघ्रगतित्वात्. 'उड्ढं संखेज्जे भागे गच्छइ' त्ति यान् किल कल्पनया त्रीन् द्विभागांस्तिर्यग् गच्छति, तेषु चतुर्थेऽप्यस्मिन् द्विभागे मीलिते चत्वारो द्विभागरूपाः संख्यातभागाः संभवन्ति, अतस्तान् ऊर्ध्वं गच्छति.

४. 'कोइ पुरुष ढेफुं के दडा वगेरेने फेंकी, पछी ते जता ढेफा के दडानी पाछळ जइ, तेने पकडी शकतो नथी' ए प्रमाणे जगतमां देखाय छे अर्थात् ए रीते मनुष्योमां देखाय छे. तो शुं देवमा पण ए ज रीत छे? के शुं देव, फेंकेल वस्तुने, तेनी पाछळ जइ पकडी शके छे? जेथी शक्र इंद्रे फेंकेला वज्रनी पाछळ जइ तेने पकडी लीधुं तथा जो इन्द्र वज्रनुं ग्रहण करवा समर्थ हतो तो, तेणे चमरने शामाटे न पकडयो? ए अभिप्रायथी प्रस्तावनावाळुं प्रश्न अने उत्तर सूत्र कहे छे–['भंते!' इत्यादि.] ['सीहे' त्ति] वेगवाळो' कोइ वेगवाळो एवो पण होय के जेनामां मात्र मता तरीके शीघ्र गमनशक्ति ज होय, माटे कहे छे के, ['सीहगई चेव' त्ति] ए शीघ्र गतिवाळो ज छे, पण अशीघ्रगतिवाळो नथी. कोइ शीघ्र गतिवाळो शरीरनी अपेक्षाए पण होय माटे कहे छे के, ['तुरिय' त्ति] त्वरावाळो, कोइ त्वरावाळो गति सिवाय बीजे ठेकाणे पण होय माटे कहे छे के, ['तुरियगइ' त्ति] त्वरावाळी गतिवाळो–मानसिक उत्सुकतापूर्वक प्रवर्तेली वेगवाळी गतिवाळो–ए बधा शब्दो सरखा अर्थवाळा छे ['सचाइए' त्ति] समर्थ थयो, ['साहत्थिं' ति] पोताने हाथे. ['गइविसए' त्ति] जो के आ स्थळे 'गतिविषय' ए शब्दनो अर्थ 'गतिनुं क्षेत्र' थाय छे तो पण 'गतिनुं क्षेत्र' एवो अर्थ करतां 'शीघ्र' 'त्वरित' वगेरे विशेषणो फोकटना थइ जाय छे, कारण के ए विशेषणो गतिना क्षेत्रने लागी शकतां नथी. माटे ए विशेषणो सफळ थाय ते सारु 'गतिविषय' शब्दनो अर्थ 'गति' ज करवो अने एम अर्थ करवाथी ए बधां विशेषणो 'गति' ने सारी रीते लागी शके छे. ['सीहे' ति] वेगवाळो, कोइनुं वेगवाळापणुं अनिर्णीत पण होय माटे कहे छे के, ['सीहे चेव' त्ति] ते वेगवाळो ज छे. ए ज वातने प्रकर्षपूर्वक कहेवा माटे बीजी रीते कहे छे, के ते त्वरित छे–त्वरावाळो छे ['अप्पे अप्पे चेव' त्ति] घणो थोडो छे. ['मंदे मंदे चेव' त्ति] घणो ज मंद ए सूत्रथी मात्र देवोनी गतिओनुं स्वरूप कह्युं. हवे ज्यारे देवोनी गतिओनुं स्वरूप आवुं छे त्यारे एक सरखा मापवाळा उंचा, नीचा के तिरछा क्षेत्र तरफ जतां शक्र, वज्र अने चमरने जे जूदो जूदो काळ लागे छे ते प्रत्येक काळने दर्शावता कहे छे के–['जावइअ' इत्यादि] हवे इंद्रने उंचे अने नीचे क्षेत्र जतां जे जूदो जूदो काळ लागे छे तेने कहे छे–['सव्वत्थोवे सक्कस्स' इत्यादि] शक्रने उंचे जता सौथी थोडो काळ लागे छे, कारण के ते उंचे जवामा अतिशीघ्र होय छे 'ऊर्ध्वलोककंडक' शब्दनो अर्थ आ छे.—ऊर्ध्वलोक एटले उपरनुं क्षेत्र अने 'कंडक' एटले वखतनो भाग. शक्रनु अधोलोककंडक, संख्यातगणुं छे—ऊर्ध्वलोककंडक करता बमणु छे. कारण के नीचाणवाळा क्षेत्र तरफ जता शक्रनी मंद गति होय छे. 'शक्रनो उंचे जवानो काळ अने चमरनो नीचे जवानो काळ ए बेन्ने सरखा छ' तथा 'एक समयमां असुरेंद्र, असुरराज चमर, जेटलुं नीचे जाय छे तेटलु ज नीचे जवांने शक्रने बे समय लागे छे' ए वात आगळ कहेवानी छे अने ए वात उपरथी ज आगळ कहेलु बमणापणुं लब्ध थाय छे. ['जावइअ' इत्यादि.] ए बे सूत्र अधःक्षेत्रनी अपेक्षाए छे अने तेनी व्याख्या पूर्वनी पेठे करवी. ['एवं खलु' इत्यादि.] ए निगमनसूत्र छे. हवे शक्रादिकमाना एक एकनी गतिक्षेत्र संबंधी अल्पबहुता दर्शाववा त्रण सूत्र कहे छे–['सक्कस्स' इत्यादि] ते सूत्रमा आ वात छे–उंचे, नीचे अने तिरछे जे गतिनो विषय-गतिनुं क्षेत्र–छे ते अनेक प्रकारनो छे तो तेमा कया गतिविषय करता कयो गतिविषय अल्प वगेरे छे? ए प्रश्न छे. उत्तर तो आ छे–शक्र, एक समये, सौथी थोडुं क्षेत्र नीचे जाय छे, कारण के तेनी गति, नीचे जवामां मंद छे. ['तिरिअं संखेज्जे भागे गच्छइ' त्ति] आपणे कल्पना करीए के, शक्र, एक समये एक योजन नीचे जाय छे. ते योजनना भाग करवाथी तेना बे भाग थाय छे अने ते बे भागमा एक द्विभाग (पाछेल भाग जेटलो बीजो भाग) मेळववाथी त्रण संख्येय भाग थाय छे अने शक्र, एटलु तिरछे जाय छे अर्थात् शक्र दोढ योजन तिरछे जाय छे–कारण के तिरछे जवामा ते शीघ्र गतिवाळो छे. ['उड्ढं संखेज्जे भागे गच्छइ' त्ति] पूर्वनी कल्पना प्रमाणे जे त्रण द्विभागो जेटलुं क्षेत्र तिरछे जाय छे ते त्रण द्विभागोमा एक चोथो द्विभाग मेळववाथी चार द्विभागरूप संख्यातभाग समये छे अने तेटला भागो जेटलु (बे योजन) क्षेत्र उपर जाय छे.

५. अथ कथं सूत्रे संख्यातभागमात्रग्रहणे सति इह नियतभागव्याख्यानं क्रियते? उच्यते, '*जावइअं खेत्तं चमरे असुरिंदे, असुरराया अहे उवयइ एक्केणं समएणं, तं सक्के दोहिं*' तथा '*सक्कस्स उप्पयणकाले, चमरस्स य उवयणकाले, ते णं दोण्णि वि तुल्ला*' इति वचनतो निश्चीयते-शक्रो यावदधो द्वाभ्यां समयाभ्यां गच्छति, तावद् ऊर्ध्वमेकेन-इति द्विगुणमधःक्षेत्राद्–ऊर्ध्वक्षेत्रम्, एतयोश्चापान्तरालवर्ति तिर्यक्क्षेत्रम्. अतोऽपान्तरालप्रमाणेनैव तेन भवितव्यमिति अधःक्षेत्रापेक्षया तिर्यक्क्षेत्रं सार्धं योजनं भवतीति व्याख्यातम्. आह च चूर्णिकारः—"*एगेणं समएणं उवयइ अहे णं जोयणं, एगेणेव समएण तिरियं दिवड्ढं गच्छइ, उड्ढं दो जोयणाणि सक्को*" त्ति '*चमरस्स णं*' इत्यादि. '*सव्वत्थोवं खेत्तं चमरे असुरिंदे असुरराया उड्ढं उप्पयइ एगेणं समएणं*' ति ऊर्ध्वगतौ मन्दगतित्वात् तस्य, तच्च किल कल्पनया त्रिभागन्यूनं गव्यूतत्रयम्. '*तिरियं संखेज्जे भागे*' त्ति तस्मिन्नेव पूर्वोक्ते त्रिभागन्यूने गव्यूतत्रये द्विगुणिते ये योजनस्य संख्येयभागा भवन्ति, तान् गच्छति, तिर्यग्गतौ शीघ्रतरगतित्वात् तस्य '*अहे संखेज्जे भागे गच्छइ*' त्ति पूर्वोक्ते त्रिभागद्वयन्यूने गव्यूतषट्के त्रिभागन्यूनगव्यूतत्रये मीलिते ये संख्येयभागा भवन्ति, तान् गच्छति–योजनद्वयमित्यर्थः. अथ कथं संख्यातभागमात्रोपादाने नियतसंख्येयभागस्य व्याख्यायते? उच्यते, शक्रस्योर्ध्वगतेश्चमरस्य चाधोगतेः समत्वमुक्तम्, शक्रस्य चोर्ध्वगमनं समयेन योजनद्वयरूपं कल्पितम्. अतश्चमरस्याधोगमनं समयेन योजनद्वयमुक्तम्, तथा '*जावइअं सक्के देविंदे देवराया उड्ढं उप्पयइ एगेणं समएणं तं वज्जे दोहिं, जं वज्जे दोहिं तं चमरे तिहिं*' इति वचनसामर्थ्यात् प्रतीयते-शक्रस्य यदूर्ध्वं गतिक्षेत्रं तस्य त्रिभागमात्रन्यूनं चमरस्य ऊर्ध्वगतिक्षेत्रम्, अतो व्याख्यातं त्रिभागन्यूनं त्रिगव्यूतमानं तदिति. ऊर्ध्वक्षेत्र-अधोगतिक्षेत्रयोश्च अपान्तरालवर्ति तिर्यक्क्षेत्रमिति कृत्वा त्रिभागद्वयन्यूनषड्गव्यूतमानं तद् व्याख्यातमिति. यच्च चूर्णिकारेण उक्तम् "*चमरो उड्ढं जोयणं*" इत्यादि. तत् अवगतम्. '*वज्जं जहा सक्कस्स तहेव*' त्ति वज्रमाश्रित्य गतिविषयस्याल्पबहुत्वं वाच्यं यथा शक्रस्य तथैव. अपवादनार्थं त्वाह–'*नवरं विसेसाहियं कायव्वं*' ति तच्चैवम्–"*वज्जस्स णं भंते! उड्ढं, अहे, तिरियं च गइविसयस्स कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुआ वा, तुल्ला वा, विसेसाहिआ वा? गोयमा! सव्वत्थोवं खेत्तं वज्जे अहे उवयइ एक्केणं समएणं, तिरियं विसेसाहिए भागे गच्छइ, उड्ढं विसेसाहिए भागे गच्छइ*" इति. वाचनान्तरे तु एतत् साक्षादेवोक्तमिति.

५ शं०–सूत्रमां तो मात्र 'संख्यात भाग' एवुं ज लख्युं छे, पण काइ नियमित काळ देखाडयो नथी तो पण पूर्व प्रमाणे काळनी जे नियतता देखाडी छे ते केवी रीते? समा०–'असुरेन्द्र असुरराज चमर, एक समये जेटलुं क्षेत्र नीचे जाय छे, तेटलुं ज नीचे जवामां शक्रने बे समय लागे छे' तथा शक्रनो उपर जवानो काळ अने चमरनो नीचे जवानो काळ, ए बन्ने सरखा छे' ए वचनथी निश्चित थाय छे के-शक्र, जेटलुं नीचे बे समये जाय छे तेटलुं ज उंचे एक समये जाय छे अर्थात् नीचेना क्षेत्र करतां उंचेनुं क्षेत्र बमणुं छे अने उंचेना तथा नीचेना क्षेत्रनी वचगाळे तिरछुं क्षेत्र छे माटे तेनुं प्रमाण पण वचगाळा प्रमाणे ज होवुं जोइए अने एम छे माटे नीचेना क्षेत्रनी अपेक्षाए तिरछुं क्षेत्र दोढ योजन थाय छे एम व्याख्या करी छे चूर्णिकारे कह्युं छे के, "शक्र एक समये नीचे एक योजन जाय छे तिरछुं दोढ योजन जाय छे. अने उंचे बे योजन जाय छे" ['*चमरस्स णं*' इत्यादि.] असुरेन्द्र असुरराज चमर, एक समये सौथी थोडुं क्षेत्र उपर जाय छे. कारण के उंचे जवामां तेनी मंद गति छे. ते क्षेत्र, कल्पना प्रमाणे त्रिभागन्यून त्रण गाउ थाय छे. ['*तिरियं संखेज्जे भागे*' त्ति] आगळ कहेल त्रिभागन्यून त्रण गाउ जेटला क्षेत्रने बमणुं करवाथी योजनना जे संख्येयभागो आवे तेटलुं (त्रिभागद्वयन्यून छ गाउ) क्षेत्र तिरछे जाय छे. कारण के तिरछे जवामां चमरनी शीघ्रतर गति छे ['*अहे संखेज्जे भागे गच्छइ*' त्ति] आगळ कहेल त्रिभागद्वयन्यून छ गाउमां, त्रिभागन्यून त्रण गाउ मेळववाथी जे संख्येय भागो आवे छे तेटलुं-बे योजन-क्षेत्र नीचे जाय छे. शं०–सूत्रमां तो मात्र 'संख्यातभाग' एवुं ज लख्युं छे, पण काइ नियमित काळ देखाड्यो नथी तो पण पूर्व प्रमाणे काळनी जे नियतता देखाडी छे ते केवी रीते? समा०–शक्रनी ऊर्ध्वगतिनी अने चमरनी अधोगतिनी सरखाइ करी छे. वळी शक्रनुं ऊर्ध्वगमन एक समये बे योजन जेटलुं कल्प्युं छे त्यारे चमरनुं अधोगमन पण एक समये बे योजन जेटलुं ज कहेवुं ए उचित छे. तथा 'देवेन्द्र, देवराज शक्र, एक समये जेटलुं उपर जाय छे, तेटलुं ज उपर जवाने वज्रने बे समय अने चमरने त्रण समय लागे छे' ए वचनथी जाणी शकाय छे के शक्रनुं जेटलुं ऊर्ध्वगतिक्षेत्र छे तेना त्रिभाग जेटलुं चमरनुं ऊर्ध्वगतिक्षेत्र छे अने एम छे माटे पूर्व प्रमाणे नियततावाळी ('त्रिभागन्यून त्रण गाउ' एटलुं ऊर्ध्वगति क्षेत्र छे एवी) हकीकत कही छे. ऊर्ध्वक्षेत्र अने अधःक्षेत्रनी वचगाळनुं तिर्यक् क्षेत्र छे माटे तेनुं प्रमाण त्रिभागद्वयन्यून छ गाउ कह्युं छे. आ स्थळे चूर्णिकारे जे कह्युं छे "चमर, उंचे एक योजन" इत्यादि. ते अवगत थतुं नथी–ते समजातुं नथी. ['*वज्जं जहा सक्कस्स तहेव*' त्ति] जेम शक्र संबंधे गतिविषयनी अल्पबहुता कही छे तेम वज्रने आश्रीने

१ प्र० छाया.—यावत्कं क्षेत्रं चमरः, असुरेन्द्रः, असुरराजोऽधोऽवपतति एकेन समयेन, तत् शक्रो द्वाभ्याम्. २. शक्रस्य उत्पतनकालः, चमरस्य चाऽवपतनकालः, तौ द्वावपि तुल्यौ. ३. एतद्विषयश्चूर्णिगतः पाठ एवंरूपेण दृश्यते —"उवरि गति दया —एगेण समएण सक्को, दोहि वज्जं, तिहि चमरो तुल खेत कमति छिग्घ-मंद-मंदतरजोयणगमण दिवसपुरिस इव (?) अहे एगेण समएण चमरो, दोहि सक्को, तिहि वज्जं; तहेव मदग (त) मनवत्, (?) मट्ठणपतराणे अप्प–बहुं भाणियव्वं. कतरं कालो, खेत्त पडुच्च सट्ठाणं अप्प–बहुमग्गणा भिन्नकालो, उड्ढ, अहे, तिरियं, एगेणं समएण उवतति अहे, जोयणं, तेणेव समएण तिरियं दिवड्ढं गच्छति, उड्ढं दो जोयणाणि सक्को चमरो उड्ढं जोयणं, तिरियं दिवड्ढं, अहे दो जोयणाणि. वज्जमवि अहे जोयणं तिरिय दिवड्ढं विसेसा य अप्प–बहु एत्थ पाडेज्जा. जहा वा सट्ठा सक्कादीणं तहा वा तुल्ला–हाणि, तहेव खेत्तं ति" ४. एकेन समयेन अवपतति अधो योजनम्– एतेनैव समयेन तिर्यग् द्व्यर्धं गच्छति, ऊर्ध्वम् द्वे योजने शक्र इति. ५ यावत्कं शक्रः, देवेन्द्रः, देवराज ऊर्ध्वम् उत्पतति एकेन समयेन तद् वज्रो द्वाभ्याम्, यद् वज्रो द्वाभ्यां तत् चमरस्त्रिभिः. ६. वज्रस्य भगवन्! ऊर्ध्वम्, अधः, तिर्यक् च गतिविषयस्य कतरः कतरेभ्योऽल्पो वा, बहुको वा तुल्यो वा, विशेषाधिको वा? गौतम! सर्वस्तोकं क्षेत्रं वज्रम् अधोऽवपतति एकेन समयेन, तिर्यग् विशेषाधिकान् भागान् गच्छति, ऊर्ध्वं विशेषाधिकान् भागान् गच्छति, ७. चूर्णिको पाठ उपर प्रमाणे छे.—अनु०

पण गतिविषयनी अल्पबहुता कहेवी बाकी रहेल वातने जणाववा कहे छे के—['वज्जं विसेसाहियं कायव्वं ' त्ति] ते आ प्रमाणे:—'वज्जस्स णं भंते! उड्ढं, अहे, तिरियं च गतिविसयस्स कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवं खेत्तं वज्जे अहे ओवयइ एक्केणं समएणं, तिरियं विसेसाहिए भागे गच्छइ, उड्ढं विसेसाहिए भागे गच्छइ त्ति' अर्थात् 'हे भगवन्! वज्रनो ऊर्ध्वगतिविषय, अधोगतिविषय अने तिर्यग्गतिविषय, ए त्रणमां कयो कोनाथी अल्प छे, बहु छे, तुल्य छे अने विशेषाधिक छे? हे गौतम! वज्र एक समये सौथी थोडुं क्षेत्र नीचे जाय छे, तिरछे विशेषाधिक भागो जाय छे अने ऊंचे पण विशेषाधिक भागो जाय छे' बीजी वाचनामां तो आ पाठ मूळमां ज लख्यो छे

६. अस्यायमर्थः—स्तोकं क्षेत्रं वज्रमधो व्रजति एकेन समयेन, अधोमन्दगतित्वात् तस्य. तच्च किल कल्पनया त्रिभागन्यूनं योजनम्. तिर्यग् विशेषाधिकौ भागौ गच्छति, शीघ्रतरगतित्वात्, तौ च किल योजनस्य द्वौ भागौ विशेषाधिकौ—सत्रिभागं गव्यूतत्रयमित्यर्थः. तथा ऊर्ध्वं विशेषाधिकौ भागौ गच्छति, तौ किल तिर्यग् विशेषाधिकौ भागौ गच्छति, तावेवोर्ध्वगतौ किञ्चिद् विशेषाधिकौ, ऊर्ध्वगतौ शीघ्रतमगतित्वात्—परिपूर्णं योजनमित्यर्थः. अथ कथं सामान्येनोक्तो विशेषाधिकत्वे उपदिष्टो नियतभागः व्याख्यायते? उच्यते, "जावइअं चमरे असुरिंदे असुरराया अहे उवयइ एक्केणं समएणं तावइअं सक्के दोहिं, तं वज्जे तीहिं" इतिवचनसामर्थ्यात् शक्राधोगत्यपेक्षया वज्रस्य त्रिभागन्यूना अधोगतिर्लब्धा इति त्रिभागन्यूनं योजनमिति सा व्याख्याता. तथा "सक्कस्स उवयणकाले, वज्जस्स य उप्पयणकाले, एस णं दोण्णवि तुल्ले" इति वचनादवसीयते—यावदेकेन समयेन शक्रोऽधो गच्छति, तावद् वज्रमूर्ध्वम्, शक्रश्चैकेनाधः किल योजनम्, एवं वज्रमूर्ध्वं योजनमिति कृत्वा ऊर्ध्वं योजनं तस्योक्तम्. ऊर्ध्वाधोगत्योश्च तिर्यग्गतेरन्तरालवर्तित्वात् तदपान्तरालवर्त्येव सत्रिभागगव्यूतत्रयलक्षणं तिर्यग्गतिप्रमाणमुक्तमिति, अनन्तरं गतिविषयस्य क्षेत्रस्याल्प-बहुत्वमुक्तम्, अथ गतिकालस्य तदाह—'सक्कस्स णं' इत्यादि सूत्रत्रयम्. शक्रादीनां गतिकालस्य प्रत्येकमल्प-बहुत्वमुक्तम्, अथ परस्परापेक्षया तदाह—'एयस्स णं भन्ते! वज्जस्स' इत्यादि. 'एए णं दोन्नि वि तुल्ल' त्ति शक्र-चमरयोः स्वस्थानगमनं प्रति वेगस्य समत्वात् उत्पतनावपतनकालौ तयोः तुल्यौ परस्परेण 'सव्वत्थोवे' त्ति वक्ष्यमाणापेक्षया इति. तथा 'सक्कस्स' इत्यादौ 'एस णं दोण्ह वि तुल्ले' त्ति उभयोरपि तुल्यः—शक्रावपतनकालः वज्रोत्पातकालस्य तुल्यः, वज्रोत्पातकालश्च शक्रावपतनकालस्य तुल्य इत्यर्थः. 'संखेज्जगुणे' त्ति शक्रोत्पात—चमरावपातकालापेक्षया, एवमनन्तरसूत्रमपि भावनीयम्.

६ उपरनी वातनुं तात्पर्य आ छे:—वज्र, एक समये नीचे थोडुं क्षेत्र जाय छे, कारण के नीचे जवामां ते मंद गतिवाळुं छे. वज्रनुं अधोगमननुं क्षेत्र कल्पना प्रमाणे त्रिभागन्यून योजन थाय छे. ते वज्र, तिरछुं विशेषाधिक बे भाग जाय छे. कारण के ते, तिरछुं जवामां शीघ्र गतिवाळुं छे. विशेषाधिक बे भाग एटले योजनना विशेषाधिक बे विभाग—त्रिभागसहित त्रण गाउ. तथा ते वज्र, ऊंचे पण विशेषाधिक बे भाग जाय छे. विशेषाधिक बे भाग एटले जे बे विशेषाधिक भाग तिरछा क्षेत्रमां कह्या छे ते बे भागने ज कांइक विशेषाधिक समजवा—वज्र, ऊंचे एक योजन जाय छे. कारण के वज्र ऊंचे जवामां शीघ्रतम गतिवाळुं छे. शं०—मूळ सूत्रमां तो सामान्यपणे विशेषाधिकता कही छे, तेथी अहीं नियततावाळी विशेषाधिकता केवी रीते जाणवी? समा०—'एक समये असुरेंद्र, असुरराज चमर, जेटलुं नीचे जाय छे, तेटलुं ज नीचे जवामां इंद्रने बे समय अने वज्रने त्रण समय लागे छे' ए वात कहेवाथी शक्रना अधोगमननी अपेक्षाए वज्रनी अधोगति त्रिभागन्यून छे माटे ते त्रिभागन्यून योजन कही छे. तथा 'शक्रनो नीचे जवानो काळ अने वज्रनो उपर जवानो काळ, ए बन्ने तुल्य छे' ए वचनथी जणाय छे के, एक समये शक्र, जेटलुं नीचे जाय छे तेटलुं ज वज्र, एक समये उपर जाय छे. शक्र, एक समये नीचे एक योजन जाय छे अने वज्र, एक समये उपर एक योजन जाय छे माटे वज्रनी ऊर्ध्वगति एक योजन कही छे. ऊर्ध्वगति अने अधोगतिनी वचगाळे तिर्यग्गति रहेती होवाथी तेनुं प्रमाण पण वचगाळे रहेनार ज होवुं जोइए माटे ज तेनु प्रमाण त्रिभागसहित त्रण गाउ जेटलुं कर्युं छे.' हमणां गतिविषयक क्षेत्रनी अल्पबहुता कही, अने हवे गतिना काळनी अल्पबहुता कहे छे:—['सक्कस्स णं ' इत्यादि.] ए सबंधे ए त्रण सूत्रो छे. शक्र वगेरेना प्रत्येकना गतिकाळनी अल्पबहुता कही, हवे परस्परनी अपेक्षाए ए वातने कहे छे:—['एअस्स णं भंते ! वज्जस्स ' इत्यादि] ['एए णं दोन्नि वि तुल्ल' त्ति] शक्र

१. इंद्र वगेरेनी गतिने लगतो कोठो आ प्रमाणे छे—

समय. (जवानो काळ)	जनार	ऊर्ध्व.	तिर्यक्.	अध.
१.	शक्र	आठ कोश. (बे योजन)	छ कोश. (दोढ योजन)	चार कोश. (एक योजन)
१	चमर.	त्रिभागन्यून त्रण कोश.	त्रिभागद्वयन्यून छ कोश. (दोढ योजन)	आठ कोश (बे योजन)
१	वज्र	चार कोश (एक योजन)	त्रिभागसहित त्रण कोश.	त्रिभागन्यून चार कोश. (एक योजन)

अने चमरने पोताने स्थाने जवानो वेग सरखो होवाथी (अनुक्रमे) तेनो उंचे जवानो अने नीचे जवानो काळ, परस्परपणे सरखो कह्यो छे. ['सव्वत्थोव' त्ति] ए वातनो संबंध हवे पछी छे. तथा ['सक्कस्स'] इत्यादि सूत्रमा ['एस णं दोन्ह वि तुल्ले' त्ति] कथेलो सरखो छे. अर्थात्, शक्रनो नीचे जवानो काळ, वज्रना उंचे जवाना काळनी सरखो छे अने वज्रनो उंचे जवानो काळ, शक्रना नीचे जवाना काळनी सरखो छे. ['संखे-ज्जगुणे' त्ति] शक्रना उंचे जवाना समयथी अने चमरना नीचे जवाना समयनी अपेक्षाए संख्येयगुण छे. ए ज प्रमाणे आगळना सूत्र संबंधे पण विचारवुं.

तए[1] णं से चमरे असुरिंदे असुरराया वज्जभयविप्पमुक्के, सक्केणं देविंदेणं, देवरण्णा महया अवमाणेणं अवमाणिए समाणे चमरचंचाए रायहाणीए सभाए सुहम्माए चमरंसि सीहासणंसि ओहयमणसंकप्पे चिंतासोअसागरसंपविट्ठे, करयलपल्हत्थमुहे अट्टज्झाणोवगए भूमिगयाए दिट्ठीए झियाति, तए णं चमरं असुरिंदं, असुररायं सामाणिअपरिसोववन्नया देवा ओहयमणसंकप्पं जाव–झियायमाणं पासंति, करयल–जाव एवं वयासिः—किं णं देवाणुप्पिया ! ओहयमणसंकप्पा जाव–झियायह ? तए णं से चमरे असुरिंदे, असुरराया ते सामाणिअपरिसोववन्नए देवे एवं वयासिः—एवं खलु देवाणुप्पिया ! मए समणं भगवं महावीरं नीसाए सक्के, देविंदे, देवराया सयमेव अच्चासाइए, ततो तेणं परिकुविएणं समाणेणं ममं वहाए वज्जे निसिट्ठे. तं भद्दं णं भवतु देवाणुप्पिया ! समणस्स भगवओ महावीरस्स, जस्स म्हि पभावेणं अकिट्ठे, अव्वहिए, अपरिताविए, इहमागए, इह समोसढे, इह संपत्ते, इहेव अज्ज उवसंपज्जित्ता णं विहरामि. तं गच्छामो णं देवाणुप्पिया ! समणं भगवं महावीरं वंदामो, नमंसामो जाव–पज्जुवासामो त्ति कट्टु चउसट्ठीए सामाणिअसाहस्सीहिं, जाव सव्विड्ढीए, जाव–जेणेव असोगवरपायवे, जेणेव ममं अंतिए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता मम तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं जाव–नमंसित्ता एवं वयासिः—एवं खलु भन्ते ! मए तुब्भं नीसाए सक्के देविंदे, देवराया सयमेव अच्चासाइए, जाव–तं भद्दं णं भवतु देवाणुप्पियाणं

हवे, वज्रना भयथी मुक्त थएलो, देवेंद्र, देवराज शक्र द्वारा मोटा अपमानथी अपमानित थएलो, हणाएल मानसिक संकल्पवाळो, चिंता अने शोकरूप दरियामां पेठेलो, मुखने हथेळी उपर टेकवी राखनार, आर्तध्यानने पामेलो अने नीचे मांडेल नजरवाळो ते असुरेंद्र, असुरराज चमर, चमरचंचा नामनी राजधानीना सुधर्मा सभामां, चमर नामना सिंहासनमां बेसी विचार करे छे. पछी हणाएल मानसिक संकल्पवाळा अने यावत्–विचारमां पडेला ते असुरेंद्र, असुरराज चमरने जोइ सामानिकसभामां उत्पन्न थएल देवो हाथ जोडीने यावत्—तेने आ प्रमाणे कहे के:—हे देवानुप्रिय ! तमे आज हणाएल मानसिक संकल्पवाळा थइ यावत्–शुं विचार करो छो ? त्यारे असुरेंद्र असुरराज चमरे ते सामानिक-सभामां उत्पन्न थएल देवोने आ प्रमाणे कह्युं के.–हे देवानुप्रियो ! में मारी पोतानी मेळे ज श्रमण भगवंत महावीरनो आशरो लइ देवेंद्र देवराज शक्रने तेनी शोभाथी भ्रष्ट करवो धार्यो हतो. त्यारे तेणे (शक्रे) मारा उपर कोप करी मने मारवा माटे मारी पाछळ वज्र फेंक्युं. पण, हे देवानुप्रियो ! श्रमण भगवंत महावीरनुं भलुं थाओ, के जेना प्रभावथी हुं अक्लिष्ट रह्यो छुं, अव्यथित–पीडा विनानो–रह्यो छुं तथा परिताप पाम्या सिवाय अहीं आव्यो छुं–अहीं समवसर्यो छुं–अहीं संप्राप्त थयो छुं अने अहीं ज उपसंपन्न थइने विहरुं छुं, तो हे देवानुप्रियो ! आपणे बधा जइए अने श्रमण भगवंत महावीरने वांदीए, नमीए यावत्–तेओनी पर्युपासना करीए, एम करी ते, चोसठ हजार सामानिक देवो साथे यावत्–सर्व ऋद्धिपूर्वक यावत्–जे तरफ अशोकनुं उत्तम वृक्ष छे अने जे तरफ हुं (श्रीमहावीर) छुं ते तरफ आवी मने त्रण वार प्रदक्षिणा दइ यावत्–नमस्कार करी ते आ प्रमाणे बोल्यो के.–हे भगवन् ! मे मारी पोतानी जाते ज तमारो आशरो लइने देवेंद्र, देवराज शक्रने तेनी शोभाथी भ्रष्ट करवो धार्यो हतो यावत्–आप देवानुप्रियनुं भलुं थाओ के जेना प्रभावे हुं क्लेश पाम्या सिवाय यावत्–विहरुं छुं. तो हे देवानुप्रिय ! हुं ते संबंधे आपनी पासे क्षमा मागुं छुं, यावत्–

1. मूलच्छाया.—ततः स चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरराजो वज्रभयविप्रमुक्तः शक्रेण देवेन्द्रेण, देवराजेन महता अपमानेन अपमानितः सन् चमरचञ्चायां राजधान्याः, सभायाः सुधर्मायाः, चमरे सिंहासने अपहतमनःसंकल्पः, चिन्ताशोकसागरसंप्रविष्टः, करतलपर्यस्तमुखः आर्तध्यानोपगतो भूमिगतया दृष्ट्या ध्यायति, ततश्चमरम् असुरेन्द्रम्, असुरराजं सामानिकपर्षदुपपन्नका देवाः अपहतमनःसंकल्पं यावत्–ध्यायन्तं पश्यन्ति, करतलं यावत्–एवम् अवादिषुः–किं देवानुप्रियाः ! अपहतमनःसंकल्पाः यावत्–ध्यायथ ? ततः स चमरः असुरेन्द्रः असुरराजस्तान् सामानिकपर्षदुपपन्नकान् देवान् एवम् अवादीत्–एवं खलु देवानुप्रियाः ! मया श्रमणं भगवन्तं महावीरं निश्राय शक्रो देवेन्द्रः, देवराजः स्वयमेव अत्याशातितः, ततस्तेन परिकुपितेन सता मम वधाय वज्रं निसृष्टम्, तद् भद्रं भवतु देवानुप्रियाः ! श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य, यस्याऽस्मि प्रभावेण अक्लिष्टः, अव्यथितः, अपरितापितः, इह आगतः, इह समवसृतः, इह संप्राप्तः, इहैव अद्य उपसंपद्य विहरामि. तद् गच्छामो देवानुप्रियाः ! श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दामहे, नमस्यामो यावत्–पर्युपास्महे इति कृत्वा चतुःषष्ट्या सामानिकसाहस्रीभिः, यावत् सर्वर्द्ध्या येनैव अशोकवरपादपः, येनैव मम अन्तिकस्तेनैव उपागच्छति, उपागम्य माम् त्रिःकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणं यावत्–नमस्त्वित्वा एवम् अवादीत्–एवं खलु भगवन् ! मया त्वां निश्राय शक्रो देवेन्द्रः, देवराजः स्वयमेव अत्याशातितः, यावत्–तद् भद्रं भवतु देवानुप्रियाणाम्.—अनु०

जस्स म्हि पभावेणं अकिट्टे जाव विहरामि, तं खामेमि णं देवाणुप्पिया ! जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमइ, जाव–बत्तीसइबद्धं नट्टविहिं उवदंसेइ, जामेव दिसिं पाउब्भूए, तामेव दिसिं पडिगए. एवं खलु गोयमा ! चमरेणं असुरिंदेणं, असुररण्णा सा दिव्वा देविड्ढी लद्धा, पत्ता जाव–अभिसमण्णागया, ठिई सागरोवमं, महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ, जाव–अंतं काहिइ.

एम कही ते ईशान खूणामां चाल्यो गयो यावत्–तेणे बत्रीश जातनो नाट्यविधि देखाड्यो अने पछी ते, जे दिशामांथी आव्यो हतो, ते ज दिशामां चाल्यो गयो. हे गौतम ! असुरेन्द्र, असुरराज चमरे ते दिव्य देवऋद्धि ए प्रमाणे लब्ध करी, प्राप्त करी अने यावत्–सामे आणी. ते चमर इंद्रनी आवरदा सागरोपमनी छे अने ते महाविदेह क्षेत्रमां सिद्ध थशे यावत्–सर्व दुःखोनो नाश करशे.

७. *'ओहयमणसंकप्पे'* त्ति उपहतो ध्वस्तः, मनसः सङ्कल्पो दर्प–हर्षादिप्रभवो विकल्पो यस्य स तथा, *'चिंतासोगसागरमणुप्पविट्ठे'* त्ति चिन्ता पूर्वकृतानुस्मरणम्, शोको दैन्यम्, तावेव सागर इति विग्रहः, अतस्तम्, *'करयलपल्हत्थमुहे'* त्ति करतले पर्यस्तम्–अधोमुखतया न्यस्तं मुखं येन स तथा, *'जस्स म्हि पभावेणं'* ति यस्य प्रभावेण इहागतोऽस्मि–भवामीति योगः. किंभूतः सन् ? इत्याह–*'अकिट्टे'* त्ति अकृष्ट.–अविलिखितः, अक्लिष्टो वा अबाधितो निर्वेदनमित्यर्थः. एतदेव कथम् ? इत्याह–*'अव्वहिए'* त्ति अव्यथितः–अताडितः, अताडितत्वेऽपि ज्वलनकल्पकुलिशसन्निकर्षात् परितापः स्यात् अतस्तं निषेधयन्नाह––*'अपरिताविए'* त्ति. *'इहमागए'* इत्यादि विवक्षया पूर्ववद् व्याख्येयम्. *'इहेव अज्ज'* इत्यादि. इहैव स्थाने अद्याऽस्मिन्नहनि उपसंपद्य प्रशान्तो भूत्वा विहरामीति.

७ ['ओहयमणसंकप्पे' त्ति] अभिमान अने हर्ष वगेरेथी उत्पन्न थएलो जेनो मानसिक विकल्प नाश पाम्यो छे ते, ['चिंतासोगसागरमणुपविट्ठे' त्ति] पूर्वे करेल कार्यने याद करवुं ते चिंता, दीनता ते शोक, चिंता अने शोकरूप सागरमां पेठेलो, ['करयलपल्हत्थमुहे' त्ति] जेणे पोतानुं मुख, हाथना तळिया उपर–हथेळी उपर–अधोमुखपणे टेकव्युं छे ते, ['जस्स म्हि पभावेणं' ति] 'जेना प्रभावे अहीं आव्यो छुं' ए प्रमाणे संबंध करवो. केवो आव्यो छुं ? तो कहे छे के, ['अकिट्टे' त्ति] घवाया विनानो अथवा कोइ रीते पीडाया विनानो–निर्वेदनपूर्वक आव्यो छु. ए केवी रीते ? तो कहे छे के, ['अव्वहिए' त्ति]व्यथा विनानो–मार खाधा विनानो, जो के चमरे मार खाधो नथी तो पण आग जेवा वज्रना सबंधथी तेने परिताप थाय ए तो संभवित छे. माटे ते वातने निषेधता कहे छे के––['अपरिताविए' त्ति] परिताप पाम्या विनानो अहीं आव्यो छु ['इहमागए'] इत्यादि सूत्रो विवक्षापूर्वक पूर्वनी पेठे जाणवा. ['इहेव अज्ज' इत्यादि.] आ ज ठेकाणे आजे प्रशांत थईने विहरुं छु.

२०. प्र०––[2]किंपत्तियं णं भन्ते ! असुरकुमारा देवा उड्ढं उप्पयंति, जाव–सोहम्मो कप्पो ?

२०. उ०––गोयमा ! तेसि णं देवाणं अहुणोववन्नाणं वा चरिमभवत्थाण वा इमेआरूवे अज्झत्थिए, जाव–समुप्पज्जइ–अहो ! णं अम्हेहिं दिव्वा देविड्ढी लद्धा, पत्ता जाव–अभिसमण्णागया, जारिसिआ णं अम्हेहिं दिव्वा देविड्ढी जाव–अभिसमन्नागया, तारिसिआ णं सक्केणं देविंदेणं, देवरण्णा दिव्वा देविड्ढी जाव–अभिसमण्णागया. जारिसिआ णं सक्केणं देविंदेण, देवरण्णा जाव अभिसमन्नागया, तारिसिआ णं अम्हेहिं वि जाव–अभिसमन्नागया. तं गच्छामो णं सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो अंतिअं पाउब्भवामो, पासामो ताव सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो दिव्वं देविड्ढिं जाव–अभिसमन्नागयं, पासउ ताव अम्हे वि सक्के देविंदे, देवराया दिव्वं देविड्ढिं जाव अभिसमन्नागयं, तं जाणामो ताव सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो दिव्वं देविड्ढिं जाव–अभिसमन्नागयं, जाणउ ताव अम्हे वि सक्के देविंदे, देवराया दिव्वं देविड्ढिं जाव–

२०. प्र०––हे भगवन् ! असुरकुमार देवो यावत् सौधर्म कल्प सुधी उंचे जाय छे तेनुं शुं कारण ?

२०. उ०––हे गौतम ! ते ताजा उत्पन्न थएल के मरवानी तैयारीवाळा देवोने आ ए प्रकारनो आध्यात्मिक यावत्–संकल्प उत्पन्न थाय छे के, अहो ! अमे दिव्य देवऋद्धि लब्ध करी छे, प्राप्त करी छे अने सामे आणी छे. जेवी दिव्य देवऋद्धि अमे यावत्–सामे आणी छे तेवी दिव्य देवऋद्धि देवेंद्र, देवराज शक्रे पण यावत्–सामे आणी छे अने जेवी दिव्य देवऋद्धि देवेंद्र, देवराज शक्रे यावत्–सामे आणी छे तेवी ज दिव्य देवऋद्धि अमे पण यावत्–सामे आणी छे. तो जइए अने ते देवेंद्र, देवराज शक्रनी पासे प्रकट थइए अने ते देवेंद्र, देवराजे यावत्–सामे आणेली दिव्य देवऋद्धिने आपणे जोइए तथा देवेंद्र देवराज शक्र पण अमे सामे आणेली यावत्–दिव्य देवऋद्धिने जूए. वळी देवेंद्र, देवराज शक्रे सामे आणेली यावत्–दिव्य देवऋद्धिने आपणे जाणीए अने देवेंद्र, देवराज शक्र पण अमे सामे आणेली यावत्–दिव्य देवऋद्धिने

१. मूलच्छाया —येषाम् अस्मि प्रभावेण अकृष्ट, यावत्–विहरामि, तत् क्षमयामि देवानुप्रिय ! यावत्–उत्तरपौरस्त्यं दिग्भागम् अवक्रामति, यावत्–द्वात्रिंशद्बद्धं नाट्यविधिम् उपदर्शयति, यामेव दिशं प्रादुर्भूत तामेव दिशं प्रतिगत. एवं खलु गौतम ! चमरेण असुरेन्द्रेण, असुरराजेन सा दिव्या देवर्धिः लब्धा, प्राप्ता यावत्–अभिसमन्वागता, स्थितिः सागरोपमम्, महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति, यावत्–अन्तं करिष्यति २. किंप्रत्ययं भगवन् ! असुरकुमारा देवा ऊर्ध्वम् उत्पतन्ति, यावत्–सौधर्मः कल्पः ? गौतम ! तेषां देवानाम् अधुनोत्पन्नानां वा, चरमभवस्थानां वा अयमेतद्रूपः आध्यात्मिकः यावत्–समुत्पद्यते–अहो ! अस्माभिर्दिव्या देवर्धिर्लब्धा, प्राप्ता यावत्–अभिसमन्वागता, यादृशिका अस्माभिः दिव्या देवर्धिः यावत् अभिसमन्वागता, तादृशिका शक्रेण देवेन्द्रेण, देवराजेन दिव्या देवर्धिः यावत्–अभिसमन्वागता. यादृशिका शक्रेण देवेन्द्रेण, देवराजेन यावत्–अभिसमन्वागता, तादृशिका अस्माभिरपि यावत्–अभिसमन्वागता. तद् गच्छामः शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य अन्तिकं प्रादुर्भवामः. पश्यामस्तावत् शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य दिव्यां देवर्धि यावत्–अभिसमन्वागताम्, पश्यतु तावत् अस्माकम् अपि शक्रो देवेन्द्र, देवराजो दिव्यां देवर्धिं यावत्–अभिसमन्वागताम्, तद् जानीमः तावत् शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य दिव्यां देवर्धि यावत्–अभिसमन्वागताम्, जानातु तावद् अस्माकम् अपि शक्रो देवेन्द्र, देवराजो दिव्यां देवर्धिं यावत्.––अनु०

अणिस्सागयं. एवं खलु गोयमा ! असुरकुमारा देवा उड्ढं उप्पयंति, जाव सोहम्मो कप्पो.

—सेवं भंते, भंते ! त्ति.

चमरो सम्मत्तो.

जाणे. हे गौतम ! ए कारणने लइने असुरकुमार देवो यावत्-सौधर्मकल्प सुधी ऊंचे जाय छे.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे.

चमर संबंधी वृत्तांत पूरुं थयुं.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते तइअसये दुइओ चमरो-सम्मत्तो.

८. पूर्वमसुराणां भवप्रत्ययो वैरानुबन्धः सौधर्मगमने हेतुरुक्तः, अथ तत्रैव हेत्वन्तराभिधानाय आह—'किंपत्तियं णं' इत्यादि. तत्र 'किंपत्तियं' ति कः प्रत्ययः कारणं यत्र तत् किंप्रत्ययम्. 'अहुणोववन्नाणं' ति उत्पन्नमात्राणाम्, 'चरिमभवत्थाण व' त्ति भवचरमभागस्थानाम्—च्यवनावसरे इत्यर्थः.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे तृतीयशते चमराख्ये द्वितीय उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

८. आगळना प्रकरणमां एम जणाव्युं छे के, असुरो वेरने लीधे सौधर्म देवलोकना जाय छे अर्थात् तेओना सौधर्म गमनमां वेरनी कारणता दर्शावी छे. हवे आ बीजा प्रकरणमां तेओना सौधर्मगमननुं बीजुं पण कारण जणाववानुं छे. ते अर्थे जणावे छे के:—['किंपत्तियं णं' इत्यादि.] तेमां शुं कारण छे ? ['अहुणोववन्नाणं' ति] हमणां ज उत्पन्न थएला, ['चरिमभवत्थाण व' त्ति] भवने चरम भागे रहेला अर्थात् च्यववानी--मरवानी निकट आवेला.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति शान्त्योः—दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

---

१. मूलच्छाया.—अनिशमन्वागताम्. एवं खलु गौतम ! असुरकुमाराः देवाः ऊर्ध्वम् उत्पतन्ति, यावत्-सौधर्मः कल्पः. तदेवं भगवन् ! भगवन् ? इति. चमरः समाप्तः—अनु०

शतक ३.—उद्देशक ३.

राजगृह.—मंडितपुत्र गौतम.—क्रिया —कायिकी.—आधिकरणिकी.—प्राद्वेषिकी.—पारितापनिकी.—प्राणातिपात —क्रियाप्रभेद.—पेलो अनुभव के पेलुं कर्म ?—पेली क्रिया पछी अनुभव.—श्रमणोने कर्म होय ?—होय.—प्रमाद —योग.—जीवना एजन अने परिणमन विगेरे —जीवनी अंतक्रिया (मुक्ति) —आरंभ.—सरंभ.—समारंभ.—जीवनी अक्रियता —तृणपूलक अने अग्नि.—जलबिंदु अने अग्नि —नाव अने तेना छिद्रो.—अनगारनी सावधानता.—प्रमत्तता अने अप्रमत्ततानी स्थितिनु प्रमाण.—विहार.—गौतम.—लवण समुद्रमां भरती ओट थवानुं शु कारण ?—लोकस्थिति —विहार.—

ते[1] णं काले णं, ते णं समए ण रायगिहे नामं नयरे होत्था. जाव—परिसा पडिगया. ते ण काले णं, ते णं समए णं जाव—अंतेवासी मंडिअपुत्ते नामं अणगारे पगइभद्दए जाव—पज्जुवासमाणे एवं वयासीः—

ते काळे, ते समये राजगृह नामे नगर हतुं यावत्—सभा धर्मकथा साभळीने पाछी गई. ते काळे, ते समये यावत्—भगवंतना [1]मंडितपुत्र नामना भद्रस्वभाववाळा शिष्य यावत्—पर्युपासना करतां आ प्रमाणे बोल्या केः—

१. प्र०—कइ णं भंते ! किरियाओ पण्णत्ता ?

१. प्र०—हे भगवन् ! केटली क्रियाओ कही छे?

---

१. मूलच्छाया —तस्मिन् काले, तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरम्—अभवत् यावत्—पर्षत् प्रतिगता तस्मिन् काले, तस्मिन् समये यावत्—अन्तेवासी मण्डितपुत्रो नाम अनगार प्रकृतिभद्रको यावत्—पर्युपासीन एवम्—अवादीत् —कति भगवन् ! क्रिया प्रज्ञप्ताः ?—अनु०

१. आ मंडितपुत्र नामना अनगार भगवंत महावीरना छट्ठा गणधर हता. ते विषेनो विगतवार हेवाल प्रस्तुत पुस्तकना प्रथम खंडमा (जूओ पृ० १३) आवी गएलो छे तेमनी आयुष्यगणना संबंधे जैन ग्रंथकारोना जूदा जूदा मतो छे अने ते आ प्रमाणे छे —

श्रीभद्रबाहुने नामे प्रसिद्धि पामेली आवश्यकनिर्युक्तिमां बधा गणधरोनो गृहवास जणावता जणाव्युं छे के—

" पन्ना छायालीसा बायाला हुंति पन्न पन्ना य । तेवन्न पन्नसट्ठी अडयालीसा य छायाला ॥ छत्तिसा सोलसग अगारवासो भवे गणहराणं "— (आवश्यक निर्युक्ति गा—७३—७४—य० ग्र०)

भगवंत महावीरना अग्यारे गणधरोनो गृहस्थपर्याय अनुक्रमे आ प्रमाणे छे— पेला गणधरनो गृहस्थ पर्याय ५० वर्ष, बीजानो ४६ वर्ष, त्रीजानो ४२ वर्ष, चोथानो ५० वर्ष, पांचमानो ५० वर्ष, छट्ठानो ५३ वर्ष, सातमानो ६५ वर्ष, आठमानो ४८ वर्ष, नवमानो ४६ वर्ष, दसमानो ३६ वर्ष अने अग्यारमा गणधरनो गृहस्थपर्याय १६ वर्ष छे—अर्थात् आ गणत्री प्रमाणे मंडितपुत्र अनगारनो गृहस्थवास समय ५३ वर्षनो जणाय छे.

त्यारे श्रीमलयगिरिकृत आवश्यकटीकामां ते विषेनी नोंध आ प्रमाणे छे —

" पन्ना छायालीसा बायाला हुंति पन्न पन्ना य । पणसट्ठी बावन्ना अडयालीसा य छायाला ॥ छत्तीसा सोलसग अगारवासो भवे गणहराण (गाथा ७३—७४) —अभिधान रा० पृ० ८१८

५०, ४६, ४२, ५०, ५०, ६५, ५२, ४८, ४६, ३६, अने १६ वर्ष ए प्रमाणे बधा गणधरोनो गृहस्थपर्याय छे. एटले आ गणना प्रमाणे श्रीमंडितपुत्र अनगारनो गृहस्थवास समय ६५ वर्षनो ठरे छे एथी तेमनुं आयुष्य प्रथम गणना प्रमाणे ८३ वर्षनुं थाय छे अने बीजी गणना प्रमाणे ९५ वर्षनु थाय छे. (अभि० रा० पृ० ८१८) —अनु०

२ श्रीश्यामाचार्ये करेला प्रज्ञापना सूत्रमां २२ मुं 'क्रियापद' छे, तेमा तेमणे क्रियानुं सविस्तर स्वरूप जणाव्युं छे अने जूदी जूदी रीते क्रियाना भेदो पण दर्शाव्या छे 'क्रिया' ने लगतो आ सूत्रनो मूळ पाठ अने उपर जणावेलो श्रीभगवतीजीनो मूळ पाठ ए बन्ने अर्थमां तो तद्दन सरखा छे, तेमां जे स्थळे काई शैलीभेद छ ते आ प्रमाणे छे —

श्रीभगवतीजी—

१. पाओसिया णं भंते ! किरिया कतिविहा पण्णत्ता ?

श्रीप्रज्ञापनाजी—

१. पादोसिया णं भंते ! किरिया कतिविहा पण्णत्ता ?

१. उ०—मंडिअपुत्ता ! पंच किरियाओ पण्णत्ताओ. तं जहाः–काइया, अहिगरणिआ, पाओसिआ, पारिआवणिआ, पाणाइवायकिरिया.

१. उ०—हे मंडितपुत्र ! क्रियाओ पांच कही छे. ते आ प्रमाणेः—कायिकी, आधिकरणिकी, प्राद्वेषिकी, पारितापनिकी अने प्राणातिपात क्रिया.

२. प्र०—काइआ णं भंते ! किरिया कइविहा पण्णत्ता ?

२. प्र०—हे भगवन् ! कायिकी क्रिया केटला प्रकारनी कही छे ?

२. उ०—मंडिअपुत्ता ! दुविहा पण्णत्ता. तं जहाः–अणुवरयकायकिरिया य, दुप्पउत्तकायकिरिया य.

२. उ०—हे मंडितपुत्र ! कायिकी क्रिया बे प्रकारनी कही छे. ते आ प्रमाणेः—अनुपरत कायक्रिया अने दुष्प्रयुक्त कायक्रिया.

३. प्र०—अहिगरणिआ णं भंते ! किरिया कइविहा पण्णत्ता ?

३. प्र०—भगवन् ! आधिकरणिकी क्रिया केटला प्रकारनी कही छे ?

३. उ०—मंडिअपुत्ता ! दुविहा पण्णत्ता. तं जहाः–संजोयणाहिगरणकिरिया य, निवत्तणाहिगरणकिरिया य.

३. उ०—हे मंडितपुत्र ! आधिकरणिकी क्रिया बे प्रकारनी कही छे. ते आ प्रमाणेः—संयोजनाधिकरणक्रिया अने निर्वर्तनाधिकरणक्रिया.

४. प्र०—पाओसिआ णं भंते ! किरिया कइविहा पण्णत्ता ?

४. प्र०—हे भगवन् ! प्राद्वेषिकी क्रिया केटला प्रकारनी कही छे ?

४. उ०—मंडिअपुत्ता ! दुविहा पण्णत्ता. तं जहाः–जीवपाओसिआ य, अजीवपाओसिआ य.

४. उ०—हे मंडितपुत्र ! प्राद्वेषिकी क्रिया बे प्रकारनी कही छे. ते आ प्रमाणेः—जीवप्राद्वेषिकी क्रिया अने अजीवप्राद्वेषिकी क्रिया.

५. प्र०—पारिआवणिआ णं भंते ! किरिया कइविहा पण्णत्ता ?

५. प्र०—हे भगवन् ! पारितापनिकी क्रिया केटला प्रकारनी कही छे ?

५. उ०—मंडिअपुत्ता ! दुविहा पण्णत्ता. तं जहाः–सहत्थपारिआवणिआ य, परहत्थपारिआवणिआ य.

५. उ०—हे मंडितपुत्र ! पारितापनिकी क्रिया बे प्रकारनी कही छे. ते आ प्रमाणेः—स्वहस्तपारितापनिकी अने परहस्तपारितापनिकी.

६. प्र०—पाणाइवायकिरिया णं भंते ! किरिआ कइविहा पण्णत्ता ?

६. प्र०—हे भगवन् ! प्राणातिपात क्रिया केटला प्रकारनी कही छे ?

६. उ०—मंडिअपुत्ता ! दुविहा पण्णत्ता. तं जहाः–सहत्थपाणाइवायकिरिया य, परहत्थपाणाइवायकिरिया य.

६. उ०—हे मंडितपुत्र ! प्राणातिपात क्रिया बे प्रकारनी कही छे. ते आ प्रमाणेः—स्वहस्तप्राणातिपात क्रिया अने परहस्तप्राणातिपात क्रिया.

१. द्वितीयोद्देशके चमरोत्पात उक्तः, स च क्रियारूपः, अतः क्रियास्वरूपाभिधानाय तृतीयोद्देशकः. स च–'ते णं काले णं' इत्यादि. तत्र 'पंच किरियाओ' त्ति करणं क्रिया–कर्मबन्धनिबन्धना चेष्टा–इत्यर्थः. 'काइय' त्ति चीयते इति कायः–शरीरम्, तत्र भवा तेन वा

मंडिअपुत्ता ! दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–जीवपाओसिया, अजीवपाओसिया.

२. पारियावणिया णं भंते ! किरिया कतिविहा पण्णत्ता ?

मंडिअपुत्ता ! दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–सहत्थपारियावणिया य, परहत्थपारियावणिया य.

३. पाणाइवायकिरिया णं भंते ! कतिविहा पण्णत्ता ?

मंडितपुत्ता ! दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–सहत्थपाणाइवाय० परहत्थपाणाइवायकिरिया य.

गोयमा ! तिविहा पण्णत्ता, तं जहा–जे णं अप्पणो वा, परस्स वा, तदुभयस्स वा, असुभं मणं संपधारेति. सेत्तं पाओसिया किरिया.

२. पारियावणिया णं भंते ! किरिया कतिविहा पण्णत्ता ?

गोयमा ! तिविहा पण्णत्ता, तं जहा—जे णं अप्पणो वा, परस्स वा, तदुभयस्स वा अस्सायं वेदणं उदीरेति सेत्तं पारियावणिया किरिया.

३. पाणातिवायकिरिया णं भंते ! कतिविहा पण्णत्ता ? गोयमा ! तिविहा पण्णत्ता, तं जहा–जे णं अप्पाणं वा, परं वा, तदुभयं वा जीवियाओ ववरोवेइ सेत्तं पाणाइवायकिरिया.

आ सिवायनो बीजो पाठ तो उक्त शब्द मळतो छे अने आ भागनी प्रज्ञापनामां करेली व्याख्या तथा आ भगवतीजीना करेली व्याख्या–ए बन्ने तो शब्दशः मळती छेः—जुओ प्रज्ञा० पृ० ४३५-४५३ (आगमो०)—अनु०

१. मूलच्छाया —मण्डितपुत्र ! पञ्च क्रियाः प्रज्ञप्ताः. तद्यथा –कायिकी, आधिकरणिकी, प्राद्वेषिकी, पारितापनिकी, प्राणातिपातक्रिया. कायिकी भगवन् ! क्रिया कतिविधा प्रज्ञप्ता? मण्डितपुत्र ! द्विविधा प्रज्ञप्ता. तद्यथा—अनुपरतकायक्रिया च, दुष्प्रयुक्तकायक्रिया च. आधिकरणिकी भगवन् ! क्रिया कतिविधा प्रज्ञप्ता? मण्डितपुत्र ! द्विविधा प्रज्ञप्ता. तद्यथा –संयोजनाधिकरणक्रिया च, निर्वर्तनाधिकरणक्रिया च. प्राद्वेषिकी भगवन् ! क्रिया कतिविधा प्रज्ञप्ता? मण्डितपुत्र ! द्विविधा प्रज्ञप्ता. तद्यथा –जीवप्राद्वेषिकी च, अजीवप्राद्वेषिकी च. पारितापनिकी भगवन् ! क्रिया कतिविधा प्रज्ञप्ता? मण्डितपुत्र ! द्विविधा प्रज्ञप्ता. तद्यथाः–स्वहस्तपारितापनिकी च, परहस्तपारितापनिकी च, प्राणातिपातक्रिया भगवन् ! क्रिया कतिविधा प्रज्ञप्ता ? मण्डितपुत्र ! द्विविधा प्रज्ञप्ता. तद्यथाः—स्वहस्तप्राणातिपातक्रिया च, परहस्तप्राणातिपातक्रिया चः—अनु०

निर्वृत्ता—कायिकी. '*अहिगरणिअ*' त्ति अधिक्रियते नरकादिषु आत्मा अनेन इति अधिकरणम्—अनुष्ठानविशेषः, बाह्यं वा वस्तु—चक्र—रथ—खड्गादि, तत्र भवा, तेन वा निर्वृत्ता, इति—आधिकरणिकी. '*पाओसिअ*' त्ति प्रद्वेषो मत्सरः, तत्र भवा, तेन वा निर्वृत्ता, स एव वा प्राद्वेषिकी. '*परितावणिय*' त्ति परितापन परितापः—पीडाकरणम्, तत्र भवा, तेन वा निर्वृत्ता, तदेव वा पारितापनिकी. '*पाणाइवायकिरिय*' त्ति प्राणातिपातः प्रसिद्धः, तद्विषया क्रिया, प्राणातिपात एव वा क्रिया प्राणातिपातक्रिया. '*अणुवरयकायकिरिया य*' त्ति अनुपरतोऽविरतः, तस्य कायक्रिया—अनुपरतकायक्रिया, इयम्—अविरतस्य भवति. '*दुप्पउत्तकायकिरिया य*' त्ति दुष्टं प्रयुक्तो दुष्प्रयुक्तः, स चासौ कायश्च दुष्प्रयुक्तकायः—तस्य क्रिया दुष्प्रयुक्तकायक्रिया अथवा दुष्टं प्रयुक्तं प्रयोगो यस्य स दुष्प्रयुक्तः, तस्य कायक्रिया दुष्प्रयुक्तकायक्रिया. इय प्रमत्तसंयतस्याऽपि भवति, विरतिमतः प्रमादे सति कायदुष्प्रयोगस्य सद्भावात्. '*संजोयणाहिगरणकिरिया य*' त्ति संयोजनम्—हल—गर—विष—कूटयन्त्राद्यङ्गानां पूर्वनिर्वर्तितानां मीलनम्—तदेव अधिकरणक्रिया संयोजनाधिकरणक्रिया. '*निव्वत्तणाहिगरणकिरिया य*' त्ति निर्वर्तनम्—असि—शक्ति—तोमरादीनां निष्पादनम्, तदेव अधिकरणक्रिया निर्वर्तनाधिकरणक्रिया. '*जीवपाओसिआ य*' त्ति जीवस्य आत्मनः, परस्य, तदुभयरूपस्य उपरि प्रद्वेषाद् या क्रिया, प्रद्वेषकरणमेव वा. '*सहत्थपरितावणिआ य*' त्ति स्व हस्तेन स्वस्य, परस्य, तदुभयस्य वा परितापनाद् असातोदीरणाद् या क्रिया, परितापनाकरणमेव वा सा स्वहस्तपारितापनिकी. एवं परहस्तपारितापनिकी अपि. एवं प्राणातिपातक्रियाऽपि.

१. बीजा उद्देशकमां चमरना उत्पात विषे हकीकत जणावी छे अने ते 'उत्पात—उंचे जवुं' एक प्रकारनी क्रिया गणाय छे. माटे हवे वाचक वर्गने सहज शंका थाय के, 'क्रिया' ए शुं? तो आंहिं 'क्रिया'नुं स्वरूप जणावीने ते संदेहने टाळवा आ त्रीजा उद्देशकनी शरुआत थाय छे. ते आ प्रमाणेः—['ते ण काले णं' इत्यादि.] तेमा ['पंच किरियाओ' त्ति] करवुं ते क्रिया अर्थात् कर्मनो बंध थवामां कारणरूप जे चेष्टा ते क्रिया. ['काइय' त्ति] संगृहीत थाय—चयरूप थाय—ते काय—शरीर, काय—शरीर—मां थएली के काय—शरीर—द्वारा थएली जे क्रिया ते कायिकी क्रिया. ['अहिगरणिअ' त्ति] जे द्वारा आत्मा, नरक वगेरे दुर्गतिओमां जवानो अधिकारी थाय ते अधिकरण—एक जातनुं अनुष्ठान अथवा बहारनी वस्तु, जेवी के—शस्त्ररूप चक्र, रथ अने तरवार वगेरे. ते अधिकरणमां थएली के अधिकरण द्वारा बनेली जे क्रिया ते आधिकरणिकी क्रिया ['पाओसिअ' त्ति] प्रद्वेष एटले मत्सर, प्रद्वेष—मत्सर—मां—एटले मत्सररूप निमित्तने लईने—थएली के प्रद्वेष—मत्सर—द्वारा थएली जे क्रिया ते प्राद्वेषिकी क्रिया. अथवा प्रद्वेष—मत्सर—रूप ज जे क्रिया ते प्राद्वेषिकी क्रिया. ['परितावणिअ' त्ति] पीडा उपजाववी—रिबाववुं ते परिताप, तेने लईने के ते द्वारा थएली क्रिया अथवा परितापरूप ज जे क्रिया ते पारितापनिकी ['पाणाइवायकिरिय' त्ति] 'प्राणातिपात' शब्दनो अर्थ प्रसिद्ध छे प्राणोनुं तद्दन पडी जवुं—(५) पांच इंद्रिय, (३) शारीरिक, मानसिक अने वाचिक एम त्रण बळ, (१) उच्छ्वास अने निःश्वास तथा (१) आयुष्य एम दस प्राणो छे. तेओने आत्माथी तद्दन जूदा पाडवा—ते प्राणातिपात प्राणातिपातने लगती जे क्रिया अथवा प्राणातिपातरूप ज जे क्रिया ते प्राणातिपात क्रिया. ['अणुवरयकायकिरिया य त्ति] विरति—त्यागवृत्ति—विनाना प्राणीनी जे शारीरिक क्रिया ते अनुपरतकायक्रिया. आ क्रिया विरति विनाना प्राणीने होय छे. ['दुप्पउत्तकायकिरिया य' त्ति] दुष्ट रीते प्रयोजेल ते दुष्प्रयुक्त. दुष्प्रयुक्त शरीर द्वारा थएली जे क्रिया ते दुष्प्रयुक्तकायक्रिया. अथवा दुष्ट प्रयोगवाळा मनुष्यना शरीर द्वारा थएली जे क्रिया ते दुष्प्रयुक्तकायक्रिया आ क्रिया प्रमत्त संयतने पण होय छे. कारण के विरतिवाळा प्राणीने प्रमाद थवाथी तेनुं शरीर दुष्प्रयुक्त थइ जाय छे. ['संजोयणाहिगरणकिरिया य त्ति] संयोजन एटले जोडवुं—मेळववुं. हळना जूदा जूदा भागोने जोडीने (मेळवीने) हळ तैयार करवुं, कोइ पण पदार्थमां झेर (विष) मेळवीने एक मिश्रित पदार्थ बनाववो तथा पक्षिओ अने मृगोने पकडवा माटे तैयार थता यन्त्रना जूदा जूदा भागोने जोडीने एक (पक्षिने पकडनारु) यन्त्र तैयार करवुं ए बधी क्रियाओनो समास 'संयोजन' शब्दना अर्थमां थाय छे तो संयोजनरूप ज जे अधिकरणक्रिया ते संयोजनाधिकरण क्रिया ['निव्वत्तणाहिगरणकिरिया य' त्ति] तरवार, बरछी के भालुं, इत्यादि शस्त्रोनी बनावट ते निर्वर्तना अने निर्वर्तनरूप ज जे अधिकरण क्रिया ते निर्वर्तनाधिकरण क्रिया. ['जीवपाओसिया य' त्ति] पोता (जीव) उपर अने पोता तथा बीजा उपर करेल द्वेष द्वारा थएली जे क्रिया अथवा पोता उपर अने पोता तथा बीजा उपर जे द्वेष करवो ते ज जीवप्राद्वेषिकी क्रिया ['अजीवपाओसिया य' त्ति] अजीव उपर करेल द्वेष द्वारा थएली जे क्रिया अथवा अजीव उपर जे द्वेष करवो ते ज अजीवप्राद्वेषिकी क्रिया. ['सहत्थपारितावणिया य' त्ति] पोताना हाथे पोताना, बीजाना के बन्नेना परितापन दुःखना उदीरण—द्वारा थएली जे क्रिया अथवा जे परितापन ज ते स्वहस्तपारितापनिकी ए ज प्रमाणे परहस्तपारितापनिकी अने प्राणातिपातक्रिया संबंधे पण समजवुं.

क्रिया अने वेदना.

७. प्र०—[1]पुव्विं भंते ! किरिया, पच्छा वेअणा ? पुव्विं वेअणा, पच्छा किरिया ?

७. उ०—मंडिअपुत्ता ! पुव्विं किरिया, पच्छा वेदणा. णो पुव्विं वेदणा पच्छा किरिया.

७. प्र०—हे भगवन् ! पहेलां क्रिया थाय अने पछी वेदना थाय के पहेला वेदना थाय अने पछी क्रिया थाय ?

७. उ०—हे मंडितपुत्र ! पहेला क्रिया थाय अने पछी वेदना थाय, पण पहेलां वेदना थाय अने पछी क्रिया थाय' एम न थाय.

१. मूलच्छायाः—पूर्वं भगवन् ! क्रिया, पश्चाद् वेदना ? पूर्वं वेदना, पश्चात् क्रिया ? मण्डितपुत्र ! पूर्वं क्रिया, पश्चाद् वेदना. नो पूर्वं वेदना पश्चात् क्रिया.—अनु०

८. प्र०—अत्थि णं भंते! समणाणं निग्गंथाणं किरिया कज्जइ?

८. प्र०—हे भगवन्! श्रमण निर्ग्रंथोने क्रिया होय?

८. उ०—हंता, अत्थि.

८. उ०—हे मंडितपुत्र! हा होय.

९. प्र०—कहं णं भंते! समणाणं निग्गंथाणं किरिया कज्जइ?

९. प्र०—हे भगवन्! श्रमण निर्ग्रंथोने केवी रीते क्रिया होय–श्रमण निर्ग्रंथो कया प्रकारे क्रियाओ करे?

९. उ०—मंडिअपुत्ता! पमायपच्चया, जोगनिमित्तं च; एवं खलु समणाणं निग्गंथाणं किरिया कज्जइ.

९. उ०—हे मंडितपुत्र! प्रमादने लीधे अने योगना–शरीरादिकनी प्रवृत्तिना–निमित्ते श्रमण निर्ग्रंथोने पण क्रियाओ होय छे.

२. उक्ताः क्रियाः, अथ तज्जन्यं कर्म, तद्वेदनां चाधिकृत्य आह–'पुव्वं भंते' इत्यादि. क्रिया करणम्, तज्जन्यत्वात् कर्म अपि क्रिया, अथवा क्रियत इति क्रिया–कर्म एव. वेदना तु कर्मणोऽनुभवः, सा च पश्चादेव भवति, कर्मपूर्वकत्वात् तदनुभव(न)स्य' इति. अथ क्रियामेव स्वामिभावतो निरूपयन्नाह–'अत्थि णं' इत्यादि. अस्त्ययं पक्षः, यदुत क्रिया क्रियते–क्रिया भवति? प्रमादप्रत्ययात्, यथा–दुष्प्रयुक्तकायक्रियाजन्यं कर्म. योगनिमित्तं च, यथा—ऐर्यापथिकं कर्म.

२. आगळना प्रकरणमां क्रिया संबंधी हकीकत कही छे. हवे क्रियाजन्य कर्म संबंधी अने कर्मजन्य वेदना संबंधी हकीकत कहे छे:— ['पुव्वं भंते!' इत्यादि.] करवुं ते क्रिया. कर्म क्रियाथी पेदा थाय छे माटे (जन्य अने जनकमां अभेद करवाथी) कर्म पण क्रिया कहेवाय छे. अथवा क्रिया शब्दनो ज अर्थ 'कर्म' एम करवो–कराय ते क्रिया–कर्म. कर्मनो अनुभव ते वेदना. ते वेदना, पाछळ ज थाय छे. कारण के वेदना कर्मपूर्वक छे–कर्मो लागेलां होय त्यार बाद ज वेदना (कर्मनो अनुभव) थाय छे. हवे क्रियाने ज स्वामिभावे निरूपता कहे छे:— ['अत्थि णं' इत्यादि.] आ वात होइ शके के श्रमण निर्ग्रंथोने क्रियाओ होय? (हा, होय. तेनुं कारण दर्शावे छे-) प्रमादने लीधे, जेमके दुष्प्रयुक्त शरीरनी चेष्टा जन्य कर्म. योगने लीधे ऐर्यापथिकी क्रिया–गमनागमनी हालवा चालवानी क्रियाथी–उपजतुं कर्म.

जीवनां एजनादि.

१०. प्र०—जीवे णं भंते! सया समियं एयइ, वेयइ, चलइ, फंदइ, घट्टइ, खुब्भइ, उदीरइ, तं तं भावं परिणमइ?

१०. प्र०—हे भगवन्! जीव, हमेशा मापपूर्वक कंपे छे, विविध रीते कंपे छे, एक ठेकाणेथी बीजे ठेकाणे जाय छे, स्पंदन क्रिया करे छे—थोडुं चले छे, सर्व दिशाओमां जाय छे, क्षोभ पामे छे, उदीरे छे—प्रबळतापूर्वक प्रेरणा करे छे अने ते ते भावने परिणमे छे?

१०. उ०—हंता, मंडिअपुत्ता! जीवे णं सया समियं एयति, जाव-तं तं भावं परिणमइ.

१० उ०—हे मंडितपुत्र! हा, जीव हमेशा मापपूर्वक कंपे छे अने यावत्-ते ते भावने परिणमे छे.

११. प्र०—जावं च णं भंते! से जीवे सया समियं जाव–परिणमइ, तावं च णं तस्स जीवस्स अंते अंतकिरिया भवइ?

११. प्र०—हे भगवन्! ज्यां सुधी ते जीव, हमेशा मापपूर्वक कंपे छे यावत्—ते ते भावने परिणमे छे, त्यां सुधी ते जीवनी मरण समये अंतक्रिया (मुक्ति) थाय?

११. उ०—णो इणट्ठे समट्ठे.

११. उ०—हे मंडितपुत्र! ए अर्थ समर्थ नथी—सक्रिय जीवनी मुक्ति न थाय.

१२. प्र०—से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ-जावं च णं से जीवे सया समियं जाव-अंते अंतकिरिया न भवति?

१२. प्र०—हे भगवन्! 'ज्यां सुधी ते जीव, हमेशा मापपूर्वक कंपे त्यां सुधी यावत्–तेनी मुक्ति न थाय' एम कहेवानुं शुं कारण?

१२. उ०—मंडिअपुत्ता! जावं च णं से जीवे सया समियं जाव–परिणमइ, तावं च णं से जीवे आरंभइ, सारंभइ, समारंभइ; आरंभे वट्टइ, सारंभे वट्टइ, समारंभे वट्टइ; आरंभमाणे,

१२. उ०—हे मंडितपुत्र! ज्यां सुधी ते जीव, हमेशा मापपूर्वक कंपे छे अने यावत्–ते ते भावने परिणमे छे त्यां सुधी ते जीव, आरंभ करे छे, संरंभ करे छे, समारंभ करे छे, आरंभमां

१. मूलच्छाया:—अस्ति भगवन्! श्रमणानां निर्ग्रन्थानां क्रिया क्रियते? हन्त, अस्ति. कथं भगवन्! श्रमणानां निर्ग्रन्थानां क्रिया क्रियते? मण्डितपुत्र! प्रमादप्रत्ययात्, योगनिमित्तं च; एवं खलु श्रमणानां निर्ग्रन्थानां क्रिया क्रियते. २. जीवो भगवन्! सदा समितम्–एजते, व्येजते, चलति, स्पन्दते, घट्टते, क्षुभ्यति, उदीरयति, तं तं भावं परिणमति? हन्त, मण्डितपुत्र! जीवः सदा समितम्–एजते, यावत्–तं तं भावं परिणमति. यावच्च भगवन्! स जीवः सदा समितम् यावत्–परिणमति, तावच्च तस्य जीवस्य अन्ते अन्तक्रिया भवति? नायमर्थः समर्थः. तत् केनार्थेन एवम्–उच्यते—यावच्च स जीवः सदा समितम् यावत्–अन्ते अन्तक्रिया न भवति? मण्डितपुत्र! यावच्च स जीवः सदा समितम् यावत्–परिणमति, तावच्च स जीव आरभते, संरभते, समारभते, आरम्भे वर्तते, संरम्भे वर्तते, समारम्भे वर्तते; आरभमाणः—अनु०

संरंभमाणे, समारभमाणे; आरंभे वट्टमाणे, सारंभे वट्टमाणे, समारंभे वट्टमाणे बहूणं पाणाणं, भूआणं, जीवाणं, सत्ताणं दुक्खावणयाए, सोआवणयाए, जूरावणयाए, तिप्पावणयाए, पिट्टावणयाए, परियावणयाए वट्टइ, से तेणट्ठेणं मंडिअपुत्ता ! एवं वुच्चइ–जावं च णं से जीवे सया समिअं एयइ जाव–परिणमइ, ताव च णं तस्स जीवस्स अंते अंतकिरिया न भवति.

वर्ते छे, संरंभमा वर्ते छे, समारंभमां वर्ते छे अने ते आरंभ करतो, सरंभ करतो, समारंभ करतो तथा आरंभमां वर्ततो, संरंभमा वर्ततो अने समारंभमा वर्ततो जीव, घणा प्राणोने, भूतोने, जीवोने अने सत्त्वोने दुःख पमाडवामां, शोक कराववामां, जूरववामां, टिपाववामां, पिटाववामा, त्रास पमाडवामां अने परिताप कराववामां वर्ते छे–कारण थाय छे. हे मंडितपुत्र! ते कारणने लइने एम कह्युं छे के, ज्यां सुधी ते जीव, हमेशा मापपूर्वक कंपे छे यावत्–ते ते भावने परिणमे छे त्यां सुधी ते जीवनी मरण समये मुक्ति थइ शक्ति नथी.

१३. प्र०—जीवे णं भंते ! सया समिअं णो एअइ जाव–नो तं तं भावं परिणमइ ?

१३. प्र०—हे भगवन्! जीव, हमेशा समित न कंपे अने यावत्–ते ते भावने न परिणमे? अर्थात् जीव, निष्क्रिय पण होय?

१३. उ०—हंता, मंडिअपुत्ता ! जीवे ण सया समिअं जाव–नो परिणमइ.

१३. उ०—हे मंडितपुत्र! हा, जीव, हमेशा समित न कंपे अने यावत्–ते ते भावने न परिणमे अर्थात् जीव, निष्क्रिय होय.

१४. प्र०—जाव च णं भंते ! से जीवे नो एअइ जाव–नो त तं भावं परिणमइ, तावं च णं तस्स जीवस्स अंते अंतकिरिया भवइ ?

१४. प्र०—हे भगवन्! ज्यां सुधी ते जीव, न कंपे यावत्–ते ते भावने न परिणमे त्या सुधी ते जीवनी मरण समये मुक्ति थाय ?

१४. उ०—हंता, जाव–भवइ.

१४. उ०—हे मंडितपुत्र! हा, एवा जीवनी मुक्ति थाय.

१५. प्र०—से केणट्ठेणं जाव–भवइ ?

१५. प्र०—हे भगवन्! एवा जीवनी यावत्–मुक्ति थाय तेनुं शुं कारण ?

१५. उ०—मंडिअपुत्ता ! (मंडिआ !) जावं च णं से जीवे सया समिअं णो एयइ, जाव–नो परिणमइ, तावं च णं से जीवे नो आरभइ, नो सारंभइ, नो समारंभइ; नो आरंभे वट्टइ, नो सारंभे वट्टइ, नो समारंभे वट्टइ; अणारंभमाणे, असारंभमाणे, असमारभमाणे; आरंभे अवट्टमाणे, सारंभे अवट्टमाणे, समारंभे अवट्टमाणे बहूणं पाणाणं, भूआणं, जीवाणं, सत्ताणं अदुक्खावणयाए, जाव–अपरितावणयाए वट्टइ.

१५. उ०—हे मंडितपुत्र! ज्यां सुधी ते जीव, हमेशा समित न कंपे यावत्–ते ते भावने न परिणमे त्या सुधी ते जीव, आरंभ करतो नथी, संरंभ करतो नथी, समारंभ करतो नथी, आरंभमा वर्ततो नथी, संरंभमां वर्ततो नथी, समारंभमां वर्ततो नथी अने ते आरंभ न करतो, संरंभ न करतो, समारंभ न करतो तथा आरंभमा न वर्ततो, संरंभमा न वर्ततो अने समारंभमा न वर्ततो जीव बहु प्राणोने, भूतोने, जीवोने अने सत्त्वोने दुःख पमाडवामा यावत्–परिताप उपजाववामा निमित्त थतो नथी.

से जहा नाम ए केइ पुरिसे सुक्कं तणहत्थयं जायतेअंसि पक्खिवेज्जा, से णूणं मंडिअपुत्ता ! से सुक्के तणहत्थए जायतेअंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ ? हंता, मसमसाविज्जइ. से जहा नाम ए केइ पुरिसे तत्तंसि अयकवल्लंसि उदयबिंदुं पक्खिवेज्जा, से णूणं मंडिअपुत्ता ! से उदयबिंदू तत्तंसि अयकवल्लंसि

जेम कोइ एक पुरुष होय अने ते सूका घासना पूळाने अग्निमा नाखे. तो हे मंडितपुत्र! अग्निमां नाख्यो के तुरत ज ते सूका घासनो पूळो बळी जाय, ए खरुं के नहीं ? हा, ते बळी जाय.

वळी, जेम कोइ एक पुरुष होय, अने ते, पाणीना टीपाने तपेला लोढाना कडाया उपर नाखे. तो हे मंडितपुत्र! तपेला लोढाना

१ मूलच्छाया:—संरभमाणः, समारभमाणः, आरम्भे वर्तमानः, संरम्भे वर्तमानः, समारम्भे वर्तमानो बहूनां प्राणानाम्, भूतानाम्, जीवानाम्, सत्त्वानां दुःखापनतया, शोचापनतया, जूरापनतया, तेपापनतया, पिट्टापनतया, परितापनतया वर्तते, तत् तेनार्थेन मण्डितपुत्र ! एवम्–उच्यते–यावच्च स जीवः सदा समितम् एजते यावत्—परिणमति, तावच्च तस्य जीवस्य अन्ते अन्तक्रिया न भवति. जीवो भगवन् ! सदा समितं नो एजते, यावत्–नो तं तं भावं परिणमति ? हन्त, मण्डितपुत्र ! जीवः सदा समितम्, यावत्–नो परिणमति यावच्च भगवन् ! स जीवो नो एजते, यावत्–नो तं तं भावं परिणमति, तावच्च तस्य जीवस्य अन्ते अन्तक्रिया भवति ? हन्त, यावत्–भवति. तत् केनार्थेन यावत्–भवति ? मण्डितपुत्र ! (मण्डित !) यावच्च स जीवः सदा समितं नो एजते, यावत्–नो परिणमति, तावच्च स जीवो नो आरभते, नो संरभते, नो समारभते, नो आरम्भे वर्तते, नो संरम्भे वर्तते, नो समारम्भे वर्तते, अनारभमाणः, असंरभमाणः, असमारम्भमाणः, आरम्भेऽवर्तमानः, संरम्भेऽवर्तमानः, समारम्भेऽवर्तमानो बहूनां प्राणानाम्, भूतानाम्, जीवानाम्, सत्त्वानाम्–अदुःखापनतया, यावत्–अपरितापनतया वर्तते तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषः शुष्कं तृणहस्तकं जाततेजसि प्रक्षिपेत्, तद् नूनं मण्डितपुत्र ! तत् शुष्कं तृणहस्तकं जाततेजसि प्रक्षिप्तं सत् क्षिप्रमेव मसमसायते ? हन्त, मसमसायते. तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषः तप्ते अयस्कपाले उदकबिन्दुं प्रक्षिपेत्, तद् नूनं मण्डितपुत्र ! स उदकबिन्दुः तप्ते–अयस्कपाले:—अनु०

पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव विद्धंसमागच्छइ ? हंता विद्धंसमागच्छइ.

कडाया उपर नाख्युं के तुरत ज ते पाणीनुं टीपुं नाश पामे—छ थइ जाय, ए खरुं के नहीं ? हा, ते नाश पामी जाय.

से जहा नाम ए हरए सिया, पुण्णे, पुण्णप्पमाणे, वोलट्टमाणे, वोसट्टमाणे समभरघडत्ताए चिट्ठइ. अहे णं केइ पुरिसे तंसि हरयंसि एगं महं णावं सयासवं, सयच्छिद्दं ओगाहेज्जा, से णूणं मंडिअपुत्ता ! सा नावा तेहिं आसवदारेहिं आपूरेमाणी आपूरेमाणी, पुण्णा, पुण्णप्पमाणा, वोलट्टमाणा, वोसट्टमाणा समभरघडत्ताए चिट्ठति. अहे णं केइ पुरिसे तीसे नावाए सव्वओ समंता आसवदाराइं पिहेइ, पिहित्ता णावा—उस्सिचणएणं उदयं उस्सिचिज्जा, से णूणं मंडिअपुत्ता ! सा नावा तंसि उदयंसि उस्सित्तंसि समाणंसि खिप्पामेव उड्ढं उद्दाइ ? हंता, उद्दाइ.

वळी, जेम कोइ एक धरो होय अने ते, पाणीथी भरेलो होय, पाणीथी छलोछल भरेलो होय, पाणीथी छलकातो होय, पाणीथी वधतो होय तथा ते भरेल घडानी पेठे बधे ठेकाणे पाणीथी व्याप्त होय अने तेमां—ते धरामां—कोइ एक पुरुष, सेंकडो नाना काणावाळी अने सेंकडो मोटा काणावाळी, एक मोटी नावने प्रवेशावे, हवे हे मंडितपुत्र ! ते नाव, ते काणाओ द्वारा पाणीथी भरातां भरातां पाणीथी भरेली थइ जाय, तेमां पाणी छलोछल भराइ जाय, पाणीथी छलकती थइ जाय अने ते नाव पाणीथी वध्ये ज जाय तथा छेवटे ते भरेला घडानी पेठे बधे ठेकाणे पाणीथी व्याप्त थइ जाय, हे मंडितपुत्र ! ए खरुं के नहीं ? हा, खरु. हवे कोइ एक पुरुष, ते नावनां बधां काणा बूरी दे अने नौकाना उलेचणावती तेमांनुं पाणी सिंची ले—पाणी बहार काढी नाखे. तो हे मंडितपुत्र ! ते नौका, तेमांनु बधुं पाणी उलेचाया पछी शीघ्र ज पाणी उपर आवे ए खरुं के नहीं ? हा, ते खरुं—तुरत ज पाणी उपर आवे.

एवामेव मंडिअपुत्ता ! अत्तत्तासंवुडस्स अणगारस्स ईरिआसमिअस्स जाव—गुत्तबंभयारिस्स, आउत्तं गच्छमाणस्स, चिट्ठमाणस्स, निसीअमाणस्स, तुयट्टमाणस्स, आउत्तं वत्थ—पडिग्गह—कंबल—पायपुंछणं गेण्हमाणस्स, णिक्खिवमाणस्स, जाव—चक्खुपम्हनिवायमवि वेमाया सुहुमा ईरिआवहिआ किरिआ कज्जइ, सा पढमसमयबद्धपुट्ठा, बितियसमयवेइआ, तइअसमयनिज्जरिआ, सा बद्धा, पुट्ठा, उदीरिआ, वेइआ, निज्जिण्णा, सेयकाले अकम्मं वा वि भवति. से तेणट्ठेणं मंडिअपुत्ता ! एवं वुच्चइ—जावं च णं से जीवे सया समिअं नो एअइ, जाव—अंते अंतकिरिया भवति.

हे मंडितपुत्र ! ए ज रीते आत्मा द्वारा आत्मामां संवृत थएल, ईर्यासमित अने यावत्—गुप्त ब्रह्मचारी तथा सावधानीथी गमन करनार, स्थिति करनार, बेसनार, सूनार तथा सावधानीथी वस्त्र, पात्र, कंबल अने रजोहरणने ग्रहण करनार अने मूकनार अनगारने यावत् आंखने पटपटावतां पण विमात्रापूर्वक सूक्ष्म ईर्यापथिकी क्रिया थाय छे अने प्रथम समयमां बद्धस्पृष्ट थएली, बीजा समयमां वेदाएली, त्रीजा समयमां निर्जराने पामेली अर्थात् बद्धस्पृष्ट, उदीरित, वेदित अने निर्जराने पामेली ते क्रिया भविष्यत्काळे अकर्म पण थइ जाय छे. माटे हे मंडितपुत्र ! 'ज्यां सुधी ते जीव, हमेशां समित कंपतो नथी यावत्—तेनी मरण समये मुक्ति थाय छे' ए वात जे कही छे तेनुं कारण उपर कह्युं ते छे.

२. क्रियाधिकारादिदमाह—'*जीवे ण*' इत्यादि. इह जीवग्रहणेऽपि सयोग एवाऽसौ ग्राह्यः, अयोगस्य एजनाद्यसम्भवात्. सदा नित्यम्, '*समिअं*' ति सप्रमाणम्, '*एयइ*' त्ति एजते कम्पते, "एजृ कम्पने" इति वचनात्. '*वेयइ*' त्ति व्येजते विविधं कम्पते, '*चलइ*' त्ति स्थानान्तरं गच्छति, '*फंदइ*' त्ति स्पन्दते किञ्चिच् चलति. "स्पदि किञ्चिच् चलने" इति वचनात्. "अन्यमवकाशं गत्वा पुनस्तत्रैव आगच्छति"—इति अन्ये. '*घट्टइ*' त्ति सर्वदिक्षु चलति, पदार्थान्तरं वा स्पृशति. '*खुब्भइ*' त्ति क्षुभ्यति—पृथिवीं प्रविशति, क्षोभयति वा पृथ्वीम्, बिभेति वा. '*उदीरइ*' त्ति प्राबल्येन प्रेरयति, पदार्थान्तरं प्रतिपादयति वा. शेषक्रियाभेदसंग्रहार्थमाह—'*तं तं भावं परिणमइ*' त्ति उत्क्षेपणा—ऽवक्षेपणा—ऽऽकुञ्चन—प्रसारणादिकं परिणामं यातीत्यर्थः. एषां च एजनादिभावाना

---

१ मूलच्छाया.—प्रक्षिप्तः सन् क्षिप्रमेव विध्वंसमागच्छति ? हन्त, विध्वंसमागच्छति तद्यथा नाम ह्रदः स्यात्, पूर्णः, पूर्णप्रमाणः, व्यपलोटयन्, विकसन्, समभरघटतया तिष्ठति, अथ कश्चित् पुरुषः तस्मिन् ह्रदे एकां महतीं नावं शतास्रवाम्, शतच्छिद्राम्—अवगाहयेत्, तद् नूनं मण्डितपुत्र ! सा नौस्तैरास्रवद्वारैरापूर्यमाणा आपूर्यमाणा, पूर्णा, पूर्णप्रमाणा, व्यपलोटयन्ती, विकसन्ती समभरघटतया तिष्ठति अथ कश्चित् पुरुषस्तस्या नावः सर्वतः समन्ताद् आस्रवद्वाराणि पिदधाति, पिधाय नावुत्सेचनकेन उदकमुत्सिञ्चेत्, तद् नूनं मण्डितपुत्र ! सा नौ तस्मिन् उदके उत्सिक्ते सति क्षिप्रमेव ऊर्ध्वमुद्याति ? हन्त, उद्याति. एवमेव मण्डितपुत्र ! आत्मात्मसंवृतस्य अनगारस्य ईर्यासमितस्य यावत्—गुप्तब्रह्मचारिणः, आयुक्तं गच्छतः, तिष्ठतः (चेष्टमानस्य) निषीदतः, त्वग्वर्तयमानस्य, आयुक्तं वस्त्र—प्रतिग्रह—कम्बल—पादप्रोञ्छनं गृह्णतः, निक्षिपतः, यावत्—चक्षुःपक्ष्मनिपातमपि विमात्रा सूक्ष्मा ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, सा प्रथमसमयबद्ध—स्पृष्टा, द्वितीयसमयवेदिता, तृतीयसमयनिर्जरिता, सा बद्धा, स्पृष्टा उदीरिता, वेदिता, निर्जीर्णा, एष्यत्काले अकर्म चाऽपि भवति. तत् तेनार्थेन मण्डितपुत्र ! एवमुच्यते—यावत् स जीवः सदा समितं नो एजते, यावत्—अन्ते अन्तक्रिया भवति:—अनु॰

क्रमभावित्वेन सामान्यतः सदेति मन्तव्यम्, न तु प्रत्येकापेक्षया—क्रमभाविना युगपद्भावादिति. 'तस्स जीवस्स अंते' त्ति मरणान्ते, 'अंतकिरिय'त्ति सकलकर्मक्षयरूपा. 'आरंभइ' त्ति आरभते पृथिव्यादीन् उपद्रवयति. 'सारभइ' त्ति संरभते तेषु विनाशसंकल्पं करोति, 'समारंभइ' त्ति समारभते तानेव परितापयति आह च—"संकप्पो संरंभो परितावकरो भवे समारंभो। आरंभो उद्दवओ सव्वनयाणं विसुद्धाण" इद च 'क्रिया-क्रियावतोः कथंचिद् अभेदः' इत्यभिधानाय तयोः समानाधिकरणतः सूत्रमुक्तम्. अथ 'तयोः कथंचिद् भेदोऽप्यस्ति' इति दर्शयितुं पूर्वोक्तमेवार्थं व्यधिकरणत आह—'आरंभे' इत्यादि. आरम्भे अधिकरणभूते वर्तते जीवः. एवं संरम्भे, समारम्भे च अनन्तरोक्तवाक्यार्थद्वयानुवादेन प्रकृते योजनामाह—'आरभमाणः, संरभमाणः, समारभमाणो जीवः' इत्यनेन प्रथमो वाक्यार्थोऽनूदितः. 'आरम्भे वर्तमानः' इत्यादिना तु द्वितीयः. 'दुक्खावणयाए' इत्यादौ 'ता' शब्दस्य प्राकृतप्रभवत्वाद्—दुःखापनया मरणलक्षणदुःखप्रापणायाम्, अथवा इष्टवियोगादिदुःखहेतुप्रापणायां वर्तते—इति योगः. तथा शोकाऽऽपनायाम्—दैन्यप्रापणायाम्. 'जूरावणयाए' त्ति शोकातिरेकात् शरीरजीर्णताप्रापणायाम्. 'तिप्पावणयाए' त्ति तेपाऽऽपनायाम्, "तिपृ ष्टेपृ क्षरणार्थौ" इति वचनात् शोकातिरेकादेव अश्रु—लालादिक्षरणप्रापणायाम्. 'पिट्टावणयाए' त्ति पिट्टनप्रापणायाम् ततश्च परितापनायां शरीरसंतापे वर्तते. क्वचित् पठ्यते—'दुक्खणयाए' इत्यादि. तच्च व्यक्तमेव. यच्च तत्र 'किलामणयाए' 'उद्दावणयाए' इत्यधिकमधीयते तत्र 'किलामणयाए' त्ति ग्लानिनयने. 'उद्दावणयाए' त्ति उत्त्रासने.

३. क्रियाना अधिकारथी हवे आ सूत्र कहे छे के, ['जीवे णं' इत्यादि.] जो के अहीं सामान्य प्रकारे 'जीव'नुं ग्रहण कर्युं छे तो पण ते जीव, योग (शरीरयोग, मनयोग अने वचनयोग) वाळो ज लेवो. कारण के योग विनाना जीवने एजन वगेरे क्रियाओ होइ शकती नथी. सदा हमेशा, ['समिय' ति] प्रमाण सहित, ['एयइ' त्ति] कंपे छे, ['वेअइ' त्ति] विविध रीते कंपे छे, ['चलइ' त्ति] एक स्थानेथी बीजे स्थाने जाय छे. ['फंदइ' त्ति] कांइक चाले छे, "बीजे अवकाशे जइने वळी त्यां ज आवे छे" एम बीजाओ कहे छे. ['घट्टइ' त्ति] सर्व दिशाओमां चाले छे अथवा बीजा पदार्थनो स्पर्श करे छे, ['खुब्भइ' त्ति] क्षोभ पामे छे—पृथिवीमां पेसे छे—अथवा पृथिवीने क्षोभावे छे वा बीवे छे. ['उदीरइ' त्ति] प्रबळतापूर्वक प्रेरे छे अथवा बीजा पदार्थनुं प्रतिपादन करे छे बाकीना क्रिया संबंधी बधा भेदोनो संग्रह करवा कहे छे के, ['तं तं भावं परिणमइ' त्ति] उत्क्षेपण, अवक्षेपण आकुंचन अने प्रसारण वगेरे पर्यायोने पामे छे. ए एजन (कंपन) वगेरे क्रिया क्रमपूर्वक थाय छे माटे 'ते हमेशा थाय छे' ए वात सामान्य प्रकारे समजवी. परंतु प्रत्येकनी अपेक्षाए न समजवी. कारण के क्रमपूर्वक थनारी क्रिया एक ज काळे थइ शकती नथी. ['तस्स जीवस्स अंते' त्ति] अंत एटले मरणांत, ['अंतकिरिय' त्ति] सकळ कर्मना नाशरूप जे क्रिया ते 'अंतक्रिया'. ['आरंभइ' त्ति] आरंभ करे छे अर्थात् पृथिवी वगेरेना जीवोने उपद्रव करे छे, ['सारंभइ' त्ति] संरंभ करे छे—पृथिवी वगेरेना जीवोना नाशनो संकल्प करे छे, ['समारंभइ' त्ति] समारंभ करे छे अर्थात् पृथिवी वगेरेना जीवोने दुःख उपजावे छे. कह्युं छे के—"संरंभ एटले हिंसानो संकल्प, समारंभ एटले परिताप उपजावनार प्रवृत्ति अने उपद्रव ए आरंभ. ए प्रमाणे सर्व विशुद्ध नयोनुं मत छे." 'क्रिया अने क्रियानो करनार' ए बन्ने नोखा नोखा नथी, ए वातने जणाववा माटे आ सूत्र समानाधिकरणपूर्वक कह्युं छे. वळी 'क्रिया अने क्रियानो करनार' ए बन्ने कोइ रीते नोखा नोखा पण छे, ए वातने जणाववा, पूर्वोक्त हकीकतने ज व्यधिकरणपूर्वक कहे छे के, ['आरंभे' इत्यादि.] अधिकरणरूप आरंभमां जीव वर्ते छे. ए प्रमाणे संरंभ अने समारंभमां पण समजवुं 'आरंभ करतो, संरंभ करतो अने समारंभ करतो जीव' ए वाक्यवडे क्रिया अने क्रिया करनारनो अभेद [एकता] सूचवाय छे अने 'आरंभमां वर्ततो' इत्यादि वाक्य वडे क्रिया अने क्रिया करनारनो भेद (जुदाई) सूचवाय छे शं०—क्रिया अने क्रिया करनारना अभेदने सूचववा माटे मूळमां जणावेलो 'आरंभइ, सारंभइ अने समारंभइ' नो उल्लेख पूरतो छे, छतां फरीने ते माटे आ बीजो 'आरभमाणः' विगेरेनो उल्लेख शा माटे कर्यो छे ? समा०—आ बीजो उल्लेख तो मात्र पहेला उल्लेखनो अनुवाद छे अने तेने पहेला उल्लेखना समर्थन माटे जणावेलो छे. आ ज प्रकारे 'आरंभे वट्टइ' अने 'आरंभे वट्टमाणे' ए बन्ने उल्लेखो विषे पण समजवानुं छे—ए बन्ने उल्लेखो क्रिया अने क्रिया करनारना भेदने सूचवे छे ['दुक्खावणयाए'] मरणरूप दुःख पमाडवुं अथवा इष्टवियोग वगेरे दुःखना हेतुओ पमाडवा-पेदा करवा, तेमां वर्ते छे. एम संबंध करवो. तथा शोकापना—दीनता पमाडवी, तेमां वर्ते छे, ['जूरावणयाए' त्ति] शोकना वधाराथी शरीरने जीर्णता पमाडवी, तेमां वर्ते छे, ['तिप्पावणयाए' त्ति] शोकनो वधारो थवाथी ज रोवरावकुं अथवा लाळ झरावबी, तेमां वर्ते छे, ['पिट्टावणयाए' त्ति] पीटावबामां अने पछी शरीरने संताप देवामां वर्ते छे. कोइ ठेकाणे ['दुक्खणयाए' इत्यादि] ए प्रमाणे पाठ देखाय छे अने ते स्पष्ट ज छे, ['किलामणयाए, उद्दवणयाए'] ए प्रमाणे जे अधिक पाठ देखाय छे तेमां [किलामणयाए] एटले ग्लानि पमाडवी तेमां. अने [उद्दावणयाए—ति] एटले त्रास उपजाववो तेमां

४. उक्तार्थविपर्ययमह—'जीवे णं' इत्यादि. 'णो एयइ' त्ति शैलेशीकरणे योगनिरोधाद् नो एजते इति—एजनादिरहितस्तु नारम्भादिषु वर्तते. तथा च न प्राणादीनां दुःखापनादिषु. तथा च योगनिरोधाभिधानशुक्लध्यानेन सकलकर्मध्वंसरूपा अन्तक्रिया भवति. तत्र दृष्टान्तद्वयमाह—'से जहा' इत्यादि. 'तणहत्थयं' ति तृणपूलकम्, 'जायतेअंसि' त्ति वह्नौ, 'मसमसाविज्जइ' त्ति शीघ्र दह्यते, इह च दृष्टान्तद्वयस्याऽपि उपनयनार्थः सामर्थ्यगम्यः, यथा—एवम् एजनादिरहितस्य शुक्लध्यानस्य चतुर्थभेदानलेन कर्मदाव-

---

१. प्र० छाया—संकल्पः संरम्भः परितापकरो भवेत् समारम्भः। आरम्भः उद्रवकः सर्वनयानां विशुद्धानाम्—अनु० २ सरखावो—तत्त्वार्थसूत्र—अ० ६ सू० ९ "संरम्भ सकषाय (मकरंद) परितापनया भवेत् समारम्भ। आरम्भ प्राणिवध त्रिविधो योगस्ततो ज्ञेय—भाष्य—अनु०

३. 'एजृ' आ धातु कंपन अर्थमां वपराय छे. ४. आ धातु (स्पंद्) 'कांइक चालवुं' अर्थमां छे—श्रीअभय० ५ 'दुःखापनता' विगेरेमां जे 'ता' शब्द छे ते भाववाचक प्रत्यय छे, किंतु टीकाकारे तो ए 'ता' शब्दने प्राकृतप्रभव तरीके जणाव्यो छे—अनु० ६ 'तिपृ' अने 'ष्टेपृ' धातु 'झरवा' अर्थमां छे.—श्रीअभय०

दहनं स्यादिति. अथ निष्क्रियस्यैव अन्तक्रिया भवति–इति नौदृष्टान्तेन आह–'से जहा नाम ए' इत्यादि. इह शब्दार्थः प्राग्वत्. नवरम्–'उद्दाइ' त्ति उद्याति–जलस्योपरि वर्तते. 'अत्तत्तासंवुडस्स' आत्मनि आत्मना संवृतस्य प्रतिसंलीनस्य–इत्यर्थः. एतदेव 'इरियासमिअस्स' इत्यादिना प्रपञ्चयति. 'आउत्तं' ति आयुक्तम्–उपयोगपूर्वकमित्यर्थः. 'जाव चक्खुपम्हनिवायमवि' त्ति किं बहुना आयुक्तगमनादिना स्थूलक्रियाजालेनोक्तेन? यावच्चक्षुःपक्ष्मनिपातोऽपि–प्राकृतत्वात् लिङ्गव्यत्ययः–उन्मेष–निमेषमात्रक्रियाऽप्यस्ति, आस्तां गमनादिका तावदिति शेषः. 'वेमाय' त्ति विविधमात्रा अन्तर्मुहूर्तादेर्देशोनपूर्वकोटीपर्यन्तस्य क्रिया, कालस्य विचित्रत्वात्. वृद्धाः पुनरेवमाहुः–"यावता चक्षुषोर्निमेषोन्मेषमात्राऽपि क्रिया क्रियते, तावताऽपि कालेन विमात्रया–स्तोकयाऽपि मात्रया–इति. क्वचित् 'विमात्रा' इत्यस्य स्थाने 'सपेहाए' त्ति दृश्यते. तत्र च सप्रेक्षया–स्वेच्छया चक्षुःपक्ष्मनिपातः, न तु परकृतः. 'सुहुम' त्ति सूक्ष्मबन्धादिकाला, 'इरियावहिय' त्ति ईर्यापथो गमनमार्गः, तत्रभवा ऐर्यापथिकी–केवलयोगप्रत्यया इति भावः. 'किरिय' त्ति कर्म सातवेदनीयमित्यर्थः. 'कज्जइ' त्ति क्रियते भवति–इत्यर्थः. उपशान्तमोह–क्षीणमोह–सयोगिकेवलि–लक्षणगुणस्थानकत्रयवर्ति–वीतरागोऽपि हि सक्रियत्वात् सातवेद्यं कर्म बध्नाति–इति भावः. 'से' त्ति ईर्यापथिकी क्रिया. 'पढमसमयबद्धपुट्ठ' त्ति बद्धा कर्मतापादनात्, स्पृष्टा जीवप्रदेशैः स्पर्शनात्, ततः कर्मधारये, तत्पुरुषे च सति–प्रथमसमयबद्धस्पृष्टा. तथा द्वितीयसमये वेदिता अनुभूतस्वरूपा–द्वितीयसमयवेदिता. एवं तृतीयसमये निर्जीर्णा–अनुभूतस्वरूपत्वेन जीवप्रदेशेभ्यः परिशाटिता–इति. एतदेव वाक्यान्तरेणाऽऽह—सा बद्धा स्पृष्टा प्रथमे समये, द्वितीये तु उदीरिता–उदयमुपनीता. किमुक्तं भवति? वेदिता. नहि एकस्मिन् समये उदीरणा, उदयश्च संभवति–इत्येवं व्याख्यातम्. तृतीये तु निर्जीर्णा, ततश्च 'सेअकाले' त्ति एष्यत्काले, 'अकम्मं वा वि' त्ति अकर्म अपि च भवति. इह च यद्यपि तृतीयेऽपि समये कर्म अकर्म भवति, तथापि तत्क्षण एव अतीतभावकर्मत्वेन द्रव्यकर्मत्वात् तृतीये निर्जीर्णं कर्म–इति व्यपदिश्यते, चतुर्थादिसमयेषु तु अकर्म–इति. 'अत्तत्तासंवुडस्स' इत्यादिना च इदमुक्तम्–यदि संयतोऽपि साश्रवः कर्म बध्नाति, तदा सुतरामसंयतः. अनेन च जीवनावः कर्मजलपूर्यमाणतयाऽधोऽधोनिमज्जनमुक्तम्. सक्रियस्य कर्मबन्धभणनाच्च अक्रियस्य तद्विपरीतत्वात् कर्मबन्धाऽभाव उक्तः. तथा च जीवनावोऽनाश्रवतायामूर्ध्वगमनं सामर्थ्यादुपनीतमवसेयमिति.

४. कहेली वातथी विपरीत वातने कहे छे अर्थात् हवे अक्रियपणाने लगती हकीकत कहे छे—['जीवे णं' इत्यादि.] ['णो एयइ' त्ति] शैलेशी करण करती वखते योगनो निरोध थवाथी कंपतो नथी अने एजनादिक्रिया रहित होवाथी आरंभादिकमां वर्ततो नथी, तेम छे माटे ज प्राण वगेरेने दुःखादिनुं कारण थतो नथी तेथी योगनिरोध नामना शुक्ल ध्यानवडे अक्रिय आत्मानी सकल कर्मना नाशरूप अंतक्रिया थाय छे ते संबंधे बे उदाहरणो दर्शावे छेः—['से जहा' इत्यादि.] ['तणहत्थय' त्ति] तृणनो पूळो ['जायतेयंसि' त्ति] आगमां ['मसमसाविज्जइ' त्ति] शीघ्र बळी जाय. अहीं बन्ने उदाहरणनो सार सामर्थ्यगम्य छे. एम एजनादिरहित मनुष्यना, शुक्ल ध्यानना चोथा भेदरूप अग्निवडे कर्मरूप दाह्य (बळवा योग्य वस्तु) नुं दहन थाय छे. हवे 'निष्क्रिय मनुष्यनी ज अंतक्रिया थाय छे' ए वातने नावना उदाहरणथी कहे छे के, ['से जहा णाम ए' इत्यादि] आ स्थळे शब्दार्थ पूर्वनी पेठे करवो. विशेष ए के, ['उद्दाइ' त्ति] पाणीनी उपर वर्ते छे-तरे छे, ['अत्तत्तासंवुडस्स' त्ति] आत्मामां आत्मावडे संवृत–प्रतिसंलीन–तेनुं. ए ज वातने ['इरियासमियस्स'] इत्यादि सूत्रवडे सविस्तर कहे छे. ['आउत्त' ति] उपयोग पूर्वक–सावधानीथी. ['जाव–चक्खुपम्ह–निवायमवि' त्ति] वधारे तो शुं[2] अर्थात् गमन वगेरे स्थूल क्रियाओ सावधानीथी थाय एमां शुं पण, आंखनी उन्मेष अने निमेष क्रिया पण सावधानीथी थाय छे. ['वेमाय' त्ति] विमात्रा एटले विविध मात्रा अर्थात् अंतर्मुहूर्तथी मांडी देशोन पूर्वकोटि पर्यंतनी क्रिया. कारण के काळ विचित्र छे. वळी वृद्धो तो आ प्रमाणे कहे छे–"जेटला समये आंखनी उन्मेष अने निमेष मात्र पण क्रिया थाय छे तेटला समये पण–विमात्रावडे–थोडी मात्रावडे पण". कोइ ठेकाणे 'विमात्रा' ए पदने स्थाने ('सपेहाए') ए पद देखाय छे ('संपेहाए') एटले सप्रेक्षावडे–स्वेच्छावडे–चक्षुनी पांपणनुं ढळवुं थाय छे, पण ते परकृत नथी. ['सुहुम' त्ति] सूक्ष्मबंधादि काळवाळी, ['इरियावहिय' त्ति] ईर्यापथ एटले जवानो मार्ग, तेमां थएली जे क्रिया ते ऐर्यापथिकी अर्थात् केवळ शरीरहेतुक क्रिया. ['किरिय' त्ति] क्रिया एटले कर्म—सातावेदनीय कर्म. ['कज्जइ' त्ति] थाय छे उपशांतमोह, क्षीणमोह अने सयोगिकेवली: ए त्रण गुणस्थानक उपर वर्ततो वीतराग पण सातावेदनीय कर्म बांधे छे, कारण के ते सक्रिय—क्रियावाळो—छे. ['से' त्ति] ते—ईर्यापथिकी क्रिया. ['पढमसमयबद्धपुट्ठ' त्ति] प्रथम समये कर्मपणे उत्पन्न करी माटे बांधी—जीवना प्रदेशो साथे तेनुं स्पर्शन थयुं माटे स्पर्शाई, बीजे समये अनुभव थयो–वेदन थयुं, ए प्रमाणे त्रीजे समये प्रदेशोथी छुटी पडी गई—अनुभवाइ रही माटे जीवना प्रदेशोथी नोखी थइ गई. ए ज वातने बीजा वाक्यथी कहे छे, प्रथम समये बंधाइ अने स्पर्शाइ. बीजा समये तो उदयमां आणी–वेदी–अनुभवाइ गई. 'एक काळे उदीरणा अने उदय संभवतो नथी' एम छे माटे 'उदीरित' शब्दनुं उपर प्रमाणे विवेचन कर्युं छे अर्थात् 'उदीरित' शब्दने अहीं वेदित अर्थमां योज्यो छे. त्रीजे समये तो निर्जराणी अने तेथी ['सेयकाले' त्ति] भविष्यत्काळमां ते ['अकम्मं वा वि' त्ति] अकर्म पण थइ जाय छे जो के अहीं त्रीजे समये पण कर्म अकर्म थाय छे तो पण ते ज वखते भावकर्मनी रहितता होवाथी अने द्रव्यकर्मनी हाजरी होवाथी 'त्रीजे समये कर्म निर्जीर्ण थयुं' एम व्यवहार थाय छे अने चोथा वगेरे समयोमां तो 'कर्म अकर्म थाय छे' एम व्यवहार थाय छे. ['अत्तत्तासंवुडस्स' इत्यादि.] ए सूत्र एम सूचवे छे के, जो आश्रववाळो संयत पण कर्मनो बंध करे, तो असंयत जीव कर्मनो बंध करे ते तो सुतर ज छे. कर्मात्मक पाणीथी भराती

१. 'निवाओ' ने बदले "निवायं" थवानुं कारण प्राकृतमां लिंगनी अनियतता छे. २. प्रथम 'प्रथम' अने 'समय' नो तथा 'बद्ध' अने स्पृष्टनो कर्मधारय समास करवो, पछी ए बन्ने पदोनो एकमेक साथे तत्पुरुष समास करवो.—श्रीअभय०

जीवरूप नौकानुं नीचे डुबवुं, आवी कर्युं छे. क्रियावाळाने कर्मनो बंध होय छे एम कर्युं छे माटे क्रिया विनाना मनुष्यने कर्मनो बंध नथी होतो, ए वात सूचवाय छे अने ए उपरथी ज एम समजाय छे के, जो जीवरूप नौका आश्रव [कारण—कर्म आववानो मार्ग] रहित होय तो तेनुं ऊर्ध्वगमन- पाणी उपर तरवुं—थाय छे.

प्रमत्त अने अप्रमत्त संयतनो समय.

१६. प्र०—पमत्तसंजयस्स णं भंते ! पमत्तसंजमे वट्टमाणस्स सव्वा वि य णं पमत्तद्धा कालओ केवच्चिरं होइ ?

१६. उ०—मंडिअपुत्ता ! एगजीवं पडुच्च जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी. णाणाजीवे पडुच्च सव्वद्धा.

१६ प्र०—हे भगवन् ! प्रमत्त संयमने पाळता प्रमत्त संयमिनो बधो मळीने प्रमत्तसंयम–काळ केटलो थाय छे ?

१६. उ०—हे मंडितपुत्र ! एक जीवने आश्रीने जघन्ये एक समय अने उत्कृष्टे देशोन पूर्वकोटि, एटलो प्रमत्तसंयम काळ–थाय छे. अने अनेक जातना जीवोने आश्रीने सर्व काळ प्रमत्तसंयम-काळ छे.

१७. प्र०—अप्पमत्तसंजयस्स णं भंते ! अप्पमत्तसंजमे वट्टमाणस्स सव्वा वि णं अप्पमत्तद्धा कालओ केवच्चिरं होइ ?

१७. उ० मण्डिअपुत्ता ! एगजीवं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी. णाणाजीवे सव्वद्धं.

१७ प्र०—हे भगवन् ! अप्रमत्त संयमने पाळता अप्रमत्त संयमिनो बधो मळीने अप्रमत्तसंयम–काळ केटलो थाय छे ?

१७ उ०—हे मंडितपुत्र ! एक जीवने आश्रीने जघन्ये अंतर्मुहूर्त अने उत्कृष्टे देशोन पूर्वकोटि, एटलो अप्रमत्तसंयम–काळ थाय छे. अने अनेक जातना जीवोने आश्रीने सर्व काळ, अप्रमत्तसंयम–काळ छे.

—सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति भगवं गोयमे मण्डिअपुत्ते अणगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ; वंदित्ता नमंसित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, एम कही भगवान्, गौतम मंडितपुत्र अनगार श्रमण भगवंत महावीरने वांदे छे, नमे छे अने तेम करीने संयम तथा तपवडे आत्माने भावता विहरे छे.

५. अथ यदुक्तम्—'श्रमणानां प्रमादप्रत्यया क्रिया भवति' इति. तत्र प्रमादपरत्वम्. तद्विपक्षत्वात् तदितरत्वं संयतस्य कालतो निरूपयन् आह–'पमत्त' इत्यादि. 'सव्वा वि य णं पमत्तद्ध' त्ति सर्वा अ... च—सर्वकालसंभवाऽपि च प्रमत्ताद्धा प्रमत्तगुणस्थानककालः कालत. प्रमत्ताद्धा–समूहलक्षणं कालमाश्रित्य, कियच्चिरं कियन्तं कालं यावद् भवति?–इति प्रश्न. ननु 'कालतः' इति न वाच्यम्, 'कियच्चिरम्' इत्यनेनैव गतार्थत्वात्. नैवम्, 'क्षेत्रतः' इत्यस्य व्यवच्छेदार्थत्वात् भवति हि 'क्षेत्रतः कियच्चिरम्[२]' इत्यपि प्रश्नः. यथा—अवधिज्ञानं क्षेत्रतः कियच्चिरं भवति ? त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, कालतस्तु सातिरेका षट्षष्टिः–इति. 'एक्कं समयं' कथम् ? उच्यते–प्रमत्तसंयमप्रतिपत्तिसमयसमनन्तरमेव मरणात्. 'देसूणा पुव्वकोडि' त्ति किल प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तप्रमाणे एव प्रमत्ता–ऽप्रमत्तगुणस्थानके, ते च पर्यायेण जायमाने देशोनपूर्वकोटिं यावद् उत्कर्षेण भवतः. मनुष्यतो हि पूर्वकोटिरेव परमायुः, स च संयममष्टासु वर्षेषु गतेषु एव लभते, महान्ति च अप्रमत्तान्तर्मुहूर्तापेक्षया प्रमत्तान्तर्मुहूर्ता न कल्प्यन्ते. एवं च अन्तर्मुहूर्तप्रमाणानां प्रमत्ताद्धानां सर्वासां मीलनेन देशोनपूर्वकोटिकालमान भवति. अन्ये त्वाहुः–"अष्टवर्षोना पूर्वकोटिं यावद् उत्कर्षत प्रमत्तसंयतता स्यात्" इति. एवम्—अप्रमत्तसूत्रमपि. नवरम्–'जहन्नेणं अंतोमुहुत्त' ति किल अप्रमत्ताद्धाया वर्तमानस्य अन्तर्मुहूर्तमध्ये मृत्युर्न भवति–इति. चूर्णिकारमतं तु–"प्रमत्तसंयतवर्जः सर्वोऽपि सर्वविरतोऽप्रमत्त उच्यते, प्रमादाभावात्. स च उपशमश्रेणीं प्रतिपद्यमानो मुहूर्ताभ्यन्तरे कालं कुर्वन् जघन्यकालो लभ्यते–इति. देशोनपूर्वकोटी तु केवलिनमाश्रित्य" इति.

५. हमणा जे कह्युं के श्रमणोने प्रमादने लीधे क्रिया होय छे. तो हवे प्रमादपरता, तथा तेथी विपरीततावाळी, अप्रमादपरता; ते बन्ने

१. मूलच्छाया—प्रमत्तसंयतस्य भगवन् ! प्रमत्तसंयमे वर्तमानस्य सर्वाऽपि च प्रमत्ताद्धा कालतः कियच्चिरं भवति ? मण्डितपुत्र ! एकजीवं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन देशोना पूर्वकोटी. नानाजीवान् प्रतीत्य सर्वाद्धा. अप्रमत्तसंयतस्य भगवन् ! अप्रमत्तसंयमे वर्तमानस्य सर्वा अपि अप्रमत्ताद्धा कालतः कियच्चिरं भवति ? मण्डितपुत्र ! एकजीवं प्रतीत्य जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन देशोना पूर्वकोटी. नानाजीवान् प्रतीत्य सर्वाद्धम्. तदेवं भगवन् ! तदेवं भगवन् ! इति भगवान् गौतमो मण्डितपुत्रोऽनगारः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति; वन्दित्वा, नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति—अनु०

२. चूर्णिगत पाठो यथा—[illegible] देसूणं पुव्वकोडिं [illegible] ताए अप्पमत्तो जहण्णकालो उवसमसेढी पडिवज्जमाणो मुहुत्तब्भिन्तरतो कालं करेज्जमाणो होति [illegible].—अनु०

संयमने केटला काळ सुधी रहे. ए वातनुं निरूपण करवा कहे छे के, ['पमत्त' इत्यादि.] ['सव्वा वि य णं पमत्तद्ध 'त्ति] सर्व काळे संभवतो प्रमत्ताद्धा प्रमत्तगुणस्थानकना बधो य काळ, काळथी-प्रमत्ताद्धा समूहरूप काळने आश्रीने-केटला काळ सुधी रहे? ए प्रमाणे प्रश्न छे. शं०–आ सूत्रमां 'काळओ-काळथी' अने 'कियच्चिरं- क्यां सुधी' ए बन्ने मूकवानी अगत्य नथी. कारण के 'काळओ' ए शब्दनो अर्थ 'कियच्चिरम्' ए शब्दना ज अर्थमां आवी जाय छे माटे सूत्रमां 'काळओ' शब्द कहेवानी शुं जरूर छे? समा०—'काळओ' ए शब्द क्षेत्रना व्यवच्छेदने माटे मूक्यो छे. कारण के क्षेत्रविषयक प्रश्नोमां 'कियच्चिरम्' शब्द पण प्रयोजाय छे. जेम के, अवधिज्ञान. क्षेत्रथी 'कियच्चिरम्'–क्यां सुधी छे? तेत्रीश सागरोपम. अने काळथी तो अवधिज्ञान, छासठ सागरोपम करतां वधारे छे. ['एक्कं समयं'] ते केवी रीते? तो कहे छे के, प्रमत्त संयमने प्राप्त कर्या पछी तुरत ज एक समय वीत्या पछी–मरण थाय तो एक समय घटे छे. ['देसूणा पुव्वकोडि' त्ति] प्रमत्तगुणस्थानक अने अप्रमत्तगुणस्थानक, ए बन्नेनो प्रत्येकनो समय, अंतर्मुहूर्त छे. ते अंतर्मुहूर्त प्रमाण काळवाळा बन्ने गुणस्थानक पण, पर्याय (जूदे जूदे समये क्रमवार) थवाथी देशोन पूर्वकोटि सुधी उत्कृष्टपणे होय छे. कारण के संयमवाळा मनुष्यनुं वधारेमां वधारे आयुष्य पूर्वकोटि जेटलुं ज होय छे. तेवो मनुष्य, आठ वरस गया पछी ज संयमनो लाभ करे छे. अप्रमत्तनां अंतर्मुहूर्तो करतां प्रमत्तनां अंतर्मुहूर्तो मोटां छे एम कल्पाय छे अने एवी रीते अंतर्मुहूर्त प्रमाण बधा प्रमत्ताद्धाने मेळवतां तेनो काळ देशोन पूर्वकोटि थाय छे. बीजाओ तो कहे छे के, "वधारेमां वधारे आठ वरस ऊणी पूर्वकोटि सुधी प्रमत्तसंयतपणुं टके छे." ए प्रमाणे अप्रमत्त संबंधी पण सूत्र कहेवुं. विशेष ए के, ['जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं 'ति] अप्रमत्ताद्धामां एटले अप्रमत्त गुणस्थानकने समये वर्तमान मनुष्य अंतर्मुहूर्तनी वचमां मरतो नथी. चूर्णिकारनो मत तो आ छे:—"प्रमत्त संयत सिवाय बाकीना बधा य सर्व विरतिवाळा मनुष्यो, प्रमाद नहीं होवाने लीधे अप्रमत्त कहेवाय छे. एवो कोइ उपशम श्रेणिने पामतो मनुष्य, मुहूर्तनी वचे काळ करे तो ते माटे जघन्य काळ लभ्य थइ शके छे अने देशोन पूर्वकोटि तो केवळज्ञानिने आश्रीने छे."[1]

लवणसमुद्रनो भरती–ओट.

१८. प्र०—भंते[2]! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ; वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासीः—कम्हा णं भन्ते! लवणसमुद्दे चाउद्दस-ट्ठमु-द्दिट्ठ-पुण्णमासिणीसु अतिरेगं वड्ढइ वा? हायइ वा?

१८. प्र०—'हे भगवन्!' एम कही भगवान् गौतम, श्रमण भगवंत महावीरने वांदे छे, नमे छे अने तेम करी तेओ आ प्रमाणे बोल्या के:—हे भगवन्! लवण समुद्र, चौदशने दिवसे, आठमने दिवसे, अमासने दिवसे अने पूनमने दिवसे वधारे केम वधे छे अने वधारे केम घटे छे?

१८. उ०—जहा जीवाभिगमे लवणसमुद्दवत्तव्वया नेयव्वा, जाव–लोअट्ठिई, लोआणुभावे,

१८. उ०—हे गौतम! जेम जीवाभिगम सूत्रमां लवण समुद्र संबंधे कह्युं छे तेम अहीं जाणवुं अने यावत्–ते 'लोकस्थिति' अने 'लोकानुभाव' ए शब्द सुधी जाणवुं.

—सेवं भंते!, भंते! त्ति जाव विहरइ.

—हे भगवन्! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन्! ते ए प्रमाणे छे, एम कही यावत्–विहरे छे.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते तइअसये तइओ किरिआ–उद्देसो सम्मत्तो.

६. 'णाणा जीवे पडुच्च सव्वद्धं' इत्युक्तम्, अथ सर्वाद्धाभाविभावान्तरप्ररूपणाय आह–'भंते' त्ति इत्यादि. '*अतिरेगं*' ति तिथ्यन्तरापेक्षया अधिकतरमित्यर्थः. '*लवणसमुद्दवत्तव्वया नेयव्व*' त्ति जीवाभिगमोक्ता, कियद् दूरं यावत्? इत्याह–'*जाव लोअट्ठिई*' इत्यादि. सा चैवमर्थतः—"कस्माद् भदन्त! लवणसमुद्रश्चतुर्दश्यादिषु अतिरेकेण वर्धते वा? हीयते वा? इह प्रश्ने उत्तरम्–लवणसमुद्रस्य मध्यभागे दिक्षु चत्वारो महापातालकलशा योजनलक्षप्रमाणाः सन्ति, तेषां चाऽधस्तने त्रिभागे वायुः, मध्यमे वायूदके, उपरितने तूदकमिति. तथाऽन्ये क्षुद्रपातालकलशा योजनसहस्रप्रमाणा अनुशीति–उत्तराष्टशताधिकसप्तसहस्रसंख्याः वाय्वादियुक्तत्रिभागवन्तः सन्ति. तदीयवातविक्षोभवशाद् जलवृद्धि-हानी अष्टम्यादिषु स्याताम्. तथा लवणशिखाया दश योजनानां सहस्राणि विष्कम्भः, षोडश उच्छ्रय, योजनार्धमुपरि वृद्धि–हानी इत्यादि. अथ कस्माल् लवणो जम्बूद्वीपं नोत्प्लावयति? अर्हदादिप्रभावात्, लोकस्थितिर्वा–एषा इति. एतदेवाह–"*लोअट्ठिइ*' त्ति लोकव्यवस्था, '*लोआणुभाव*' इति लोकप्रभावः.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे तृतीयशते क्रियाख्ये तृतीय उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

---

1. चूर्णिनो मूळ पाठ आगळ जणावेलो छे.—अनु०

2. मूलच्छाया—भगवन्! इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा एवमवादीत्—कस्माद् भगवन्! लवणसमुद्रः चतुर्दशी–अष्टमी–उद्दिष्ट-पूर्णमासिनीषु अतिरेकं वर्धते वा? हीयते वा? यथा जीवाभिगमे लवणसमुद्रवक्तव्यता ज्ञातव्या, यावत्–लोकस्थितिः, लोकानुभावः, तदेवं भगवन्! भगवन्! इति यावत्–विहरतिः—अनु०

६. ['णाणा-जीवे पडुच्च सव्वद्धं 'ति] ए सूत्रमां सर्वाद्धाभावी प्रमादपरता अने अप्रमादपरताने सूचवी छे. हवे मर्यादा भावी-तेवा वीजा पदार्थोनुं निरूपण करवा कहे छे के, ['भंते' इत्यादि.] ['अतिरेगं 'ति [वीजी तिथिनी अपेक्षाए वधारे, ['लवणसमुद्दवत्तव्वया नेयव्व 'त्ति] जीवाभिगम सूत्रमां कहेली लवण समुद्र संवधी वक्तव्यता कहेवी. क्यां सुधी ? तो कहे छे के, ['जाव-लोयट्ठिइ' इत्यादि.] ए जीवाभिगम सूत्रमां कहेली लवणसमुद्र संवधी वक्तव्यता आ प्रमाणे छेः—" हे भगवन् ! चतुर्दशी विगेरे तिथिओमा लवण समुद्र वधारे केम वधे छे ? अथवा वधारे केम घटे छे ? (उत्तर-) लवण समुद्रनी वचे चारे दिशाओमां चार मोटा पाताळ कळशो छे अने तेनु माप लाख योजन (प्रमाण) छे. तेओनी नीचला त्रिभागमा वायु छे, वचलामां पाणी अने वायु छे अने उपरना भागमां तो पाणी छे. तथा वीजा पाताळ कळशो पण छे जेओ नाना (क्षुद्र) छे, तेनुं माप हजार योजननु छे तथा तेनी संख्या ७८८४ छे. ते बधा पण वायु वगेरेथी युक्त त्रिभागवाळा छे. तेओना वायुविक्षोभथी लवण समुद्रमां पाणीनो वधारो अने घटाडो अष्टमी वगेरे तिथिओमां थाय छे. तथा लवण समुद्रनी शिखानो विष्कंभ दश हजार योजन छे अने तेनी उंचाइ सोळ हजार योजन छे तथा उपर अडधो योजन पाणीनो वधारो अने घटाडो थाय छे " इत्यादि. लवण समुद्र. जंबूद्वीपने केम डुबाडतो नथी ? (उत्तर-) अर्हंत वगेरेना प्रभावथी अथवा एवी ज लोकनी स्थिति छे. ए ज वातने कहे छे के, ['लोयट्ठिइ 'त्ति] लोकनी व्यवस्थ एवी ज छे. ['लोयाणुभावे 'ति] लोकनो प्रभाव एवो छे.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति शान्त्योः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

---

१. श्रीजीवाभिगमसूत्रमां लवणसमुद्र विषेनी हकीकत आ प्रमाणे छे.—

कम्हा णं भंते ! लवणसमुद्दे चाउद्दस-ट्ठमु-द्दिट्ठ-पुण्णिमासिणीसु अतिरेगं वड्ढति वा ? हायति वा ?

गोयमा ! जंबुद्दीवस्स णं चउद्दिसिं बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ लवणसमुद्दं पंचाणउतिं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं चत्तारि महालिंजर (महारंजर) संठाणसंठिया, महइमहालया महापायाला पण्णत्ता, तं जहा — वलयामुहे, केतूए, जूवे, ईसरे. ते णं महापायाला एगमेगं जोयणसयसहस्सं उव्वेहेण, मूले दस जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं, मज्झे एगपदेसियाए सेढीए एगमेगं जोयणसतसहस्सं विक्खंभेण, उवरिं मुहमूले दसजोयणसहस्साइं विक्खंभेणं तेसि णं महापायालाणं कुड्डा सव्वत्थ समा दसजोयणसतबाहल्ला पण्णत्ता-सव्ववइरामया, अच्छा जाव-पडिरूवा. तत्थ णं बहवे जीवा, पोग्गला य अवक्कमंति, विउक्कमंति, चयंति, उवचयंति-सासया णं ते कुड्डा दव्वट्ठयाए, वण्ण-पज्जवेहिं असासया. तत्थ णं चत्तारि देवा महिड्ढीया जाव-पलिओवमट्ठितीया परिवसंति, तं जहा—काले, महाकाले, वेलंबे, पभंजणे. तेसि णं महापायालाणं तओ तिभागा पण्णत्ता, तं जहा-हेट्ठिल्ले तिभागे, मज्झिल्ले तिभागे, उवरिमे तिभागे. ते णं तिभागा तेत्तीसं जोयणसहस्सा, तिण्णि य तेत्तीसं जोयणसतं जोयणतिभागं च बाहल्लेण. तत्थ णं जे से हेट्ठिल्ले तिभागे एत्थ णं वाउकाओ संचिट्ठति, तत्थ णं जे से मज्झिल्ले तिभागे एत्थ णं वाउकाए य, आउकाए य संचिट्ठते, तत्थ णं जे से उवरिल्ले तिभागे एत्थ णं आउकाए संचिट्ठति, अदुत्तरं च णं गोयमा ! लवणसमुद्दे तत्थ तत्थ देसे बहवे खुड्डालिंजरसंठाणसंठिया खुड्डपायालकलसा पण्णत्ता, ते णं खुड्डा पाताला एगमेगं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं, मूले एगमेगं जोयणसतं विक्खंभेण, मज्झे एगपदेसियाए सेढिए, एगमेगं जोयणसहस्सं विक्खंभेणं तेसि णं खुड्डागपायालाणं कुड्डा सव्वत्थ समा-दस जोयणाइं बाहल्लेणं पण्णत्ता-सव्ववइरामया अच्छा जाव-पडिरूवा. तत्थ णं बहवे जीवा, पोग्गला य जाव-असासया वि. पत्तेयं पत्तेयं अद्धपलिओवमट्ठितीयाहिं देवताहिं परिग्गहिया. तेसि णं खुड्डगपातालाणं ततो तिभागा पण्णत्ता, तं जहा-हेट्ठिल्ले तिभागे, मज्झिल्ले तिभागे, उवरिल्ले तिभागे. ते णं तिभागा तिण्णि तेत्तीसे जोयणसते जोयणतिभागं च बाहल्लेणं पण्णत्ते तत्थ णं जे से हेट्ठिल्ले तिभागे एत्थ णं वाउकाओ, मज्झिल्ले तिभागे वाउआए, आउयाते च, उवरिल्ले आउकाए. एवामेव सपुव्वावरेणं लवणसमुद्दे सत्त पायालसहस्सा अट्ठ य चुलसीता पातालसता भवंतीतिमक्खाया. तेसि णं महापायालाणं, खुड्डगपायालाण य हेट्ठिम-मज्झिमिल्लेसु तिभागेसु बहवे ओराला वाया संसेयंति, संमुच्छिमंति, एयंति, चलंति, कंपंति, खुब्भंति, घट्टंति, फंदंति, तं तं भाव परिणमंति-तया णं से उदए उण्णामिज्जति, जया णं तेसि महापायालाण खुड्डागपायालाण

हे भगवन् ! चौदश, आठम, अमास अने पूनमना दिवसोमां लवण समुद्रमा भरती आववानुं अने ओट थवानु शु कारण ?

हे गौतम ! जंबूद्वीपनी वेदिकाना चारे दिशाना बहारना छेडाथी पचाणु पंचाणुं हजार योजन जेटला लवणसमुद्रना भागने वटावीने मोटामा मोटा चार महापातालो रह्या छे, जेओनो आकार मोटा कुडा जेवो छे अने तेओ नां नाम आ प्रमाणे छे—वडवामुख, केयूर यूप अने ईश्वर. ते महापातालोनो उद्वेध एक लाख योजननो छे, तेओना मूळनो विष्कंभ दश हजार योजननो छे एक प्रदेशनी श्रेणिपूर्वक तेओनो मध्यम विष्कंभ लाख योजननो छे. तेओना मुखभागनो विष्कंभ दस हजार योजननो छे, ते महापातालोनी भींत बधे ठेकाणे सम छे अने तेनी जाडाई दस हजार योजननी छे ते भींतो वज्रमय छे अने सुंदर यावत्-प्रतिरूप छे. तेमा घणा जीवो अने घणा पुद्गलो अपक्रमे छे, पेदा थाय छे, चय पामे छे अने उपचय पामे छे ते भींतो द्रव्यार्थपणे शाश्वती छे अने वर्ण तथा पर्यायनी अपेक्षाए अशाश्वती छे. त्या पल्योपमना आयुष्यवाळा अने यावत्-मोटी ऋद्धिवाळा चार देवो रहे छे तेमानो एक काल, बीजो महाकाल, त्रीजो वेलंब अने चोथो प्रभंजन छे. ते महापातालोना त्रण त्रिभाग छे, जेमके, नीचेनो, वचलो अने उपरनो त्रिभाग. ते त्रिभागोनी जाडाईनु माप तेत्रीस हजार त्रणसें तेत्रीस योजन उपरात एक योजन त्रिभाग (एक तृतीयांश योजन) छे. तेमा जे नीचेनो त्रिभाग छे तेमा वायुकाय रहे छे, वचला त्रिभागमा वायुकाय अने जलकाय रहे छे अने उपरना त्रिभागमा जलकाय रहे छे वळी, हे गौतम ! लवणसमुद्रमा घणी जग्याए नाना नाना कुंडानी जेवा बीजा पण घणा क्षुद्रपातालकलशो छे ते क्षुद्रपाताल कलशोनो उद्वेध एक एक हजार योजननो छे, तेमनो मूळनो विष्कंभ सो योजननो छे अने एक प्रदेशनी श्रेणिपूर्वक तेना मध्यनो विष्कंभ हजार योजननो छे तथा तेना उपला भागनो विष्कंभ सो योजननो छे. ते क्षुद्रपातालोनी भींत बधे ठेकाणे सम छे, ते भींतनी जाडाई दस योजननी छे. ते बधी भींतो वज्रनी छे अने यावत्-सुंदर तथा प्रतिरूप छे तेमा घणा जीवो अने पुद्गलो अपक्रमे छे, पेदा थाय छे, चय पामे छे अने उपचय पामे छे अने यावत्-ते अशाश्वती छे. ते प्रत्येक क्षुद्रपाताल देवाधिष्ठित छे. ते देवनुं आयुष्य अडधा पल्योपमनु छे ते क्षुद्रपातालना त्रण त्रिभाग छे. जेमके, नीचेनो, वचलो अने उपरनो. ते प्रत्येक त्रिभागनी जाडाई त्रणसें तेत्रीस योजन अने एक योजन त्रिभाग छे. नीचेना त्रिभागमा वायुकाय छे, वचला त्रिभागमा वायुकाय अने जलकाय बन्ने छे अने उपरना त्रिभागमा जलकाय छे ए रीते पूर्वथी पश्चिम सुधीना लवणसमुद्रना भागमा सात हजार आठसेंने चारानी

य हेट्ठिल्ल-मज्झिल्लेसु तिभागेसु नो बहवे ओराला जाव-तं तं भावं न परिणमंति तया णं से उदए नो उन्नामिज्जइ, अंतरा वि य णं ते वाया उदीरेंति, अन्तरा वि य णं से उदगे उण्णामिज्जइ, अंतरा वि य ते वाया नो उदीरेंति, अंतरा वि य णं से उदगे णो उण्णामिज्जइ; एवं खलु गोयमा ! लवणसमुद्दे चाउद्दस-ट्ठमु-द्दिट्ठ-पुण्णमासिणीसु अइरेगं अइरेगं वड्ढति वा, हायति वा":—जीवाभिगम पृ० ३०४-३०५ (आगमो०):—अनु०

पाताल कलशो छे ते महापाताल अने क्षुद्रपातालोना नीचला तथा वचला त्रिभागोमां ऊर्ध्वगमनशील (उदार) एवा घणा वायुओ संस्वेदे छे, संमूर्छे छे, कंपे छे, चाले छे, क्षोभ पामे छे, परस्पर घट्ट करे छे, मळे छे अने ते ते स्थितिए परिणमे छे. ज्यारे एम थाय छे त्यारे ते पाणी ऊंचुं उछळे छे अने ज्यारे एम थतुं नथी त्यारे पाणी पण ऊंचुं उछळतुं नथी. वचे पण ज्यारे ते पवना उदीराय छे त्यारे पाणी ऊंचुं उछळे छे अने ज्यारे एम थतुं नथी त्यारे पाणी ऊंचुं उछळतुं नथी. हे गौतम ! ए रीते लवणसमुद्रमां थता भरती ओटना कारणनी हकीकत छे—जीवाभिगम, पृ० ३०४-३०५ (आगमो०)—अनु०

शतक ३.–उद्देशक ४.

अनगार यानरूपे जता देवने देवरूपे जूवे के यानरूपे ?–चतुर्भंगी.–एवा देवी अने देव–देवी सबंधेना प्रश्नो.–वृक्षने जोनारो अनगार तेना अंदरना के बहारना भागने जूवे ?–चतुर्भंगी.–ए रीते मूळ, कंद, स्कंध, छाल, डाळ, पत्र, फुल, फळ तथा बीजना प्रश्नो–पीस्तालीश भांगा.–मनुष्य, तिर्यंच, वाहन अने पताकाने आकारे वायु वाय ?–मात्र पताकाने आकारे वाय.–कारण –पताकाने आकारे अनेक योजन जाय ?–हा –आत्मऋद्धि.–परऋद्धि –आत्मप्रयोग.–परप्रयोग.–वायु पताका छे ?–ना–तेवे ज आकारे जनारी वादळीओ.–कारण –मरण पूर्वनी लेश्यावाळो नैरयिक.–ज्योतिषिक तथा वैमानिकोनी लेश्या.–लेश्याद्रव्यो.–अनगार, बहारना पुद्गलोने लीधा विना वैभारने ओळंगे ?–ना.–ल्हंघे ?–हा.–विकुर्वणा करनार मायी.–कारण –प्रणीत भोजन.–अप्रणीत भोजन.–आहारपरिणाम–प्रणीत भोजनथी मांस अने लोहीनी प्रतनुता–अस्थिओनी घनता –अप्रणीत भोजनथी मांस अने लोहीनी घनता–अस्थिओनी प्रतनुता.–मायी विराधक.–अमायी आराधक.—

१. प्र०—अणगारे णं भन्ते ! भावियप्पा देवं वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहयं जाणरूवेणं जायमाणं जाणइ, पासइ ?

१. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, वैक्रिय समुद्घातथी समवहत थएला अने यानरूपे गति करता देवने जाणे, जूए ?

१. उ०—गोयमा ! अत्थेगईए देवं पासइ, नो जाणं पासइ; अत्थेगईए जाणं पासइ, नो देवं पासइ; अत्थेगईए देवं पि पासइ, जाणं पि पासइ; अत्थेगईए णो देवं पासइ, नो जाणं पासइ.

१. उ०—हे गौतम ! कोइ तो देवने जूए पण यानने न जूए, कोई यानने जूए पण देवने न जूए, कोई देव अने यान ए बन्नेने जूए अने कोई तो देव अने यान, ए बेमांथी कोई वस्तुने न जूए.

२. प्र०—अणगारे णं भन्ते ! भाविअप्पा देविं वेउव्विअसमुग्घाएणं समोहयं जाणरूवेणं जायमाणं जाणइ, पासइ ?

२. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, वैक्रिय समुद्घातथी समवहत थएली अने यानरूपे गति करती देवीने जाणे, जूए ?

२. उ०—गोयमा ! एवं चेव.

२. उ०—हे गौतम ! पूर्व प्रमाणे ज जाणवुं.

३. प्र०—अणगारे णं भन्ते ! भाविअप्पा देवं सदेवीअं वेउव्विअसमुग्घाएणं समोहयं जाणरूवेणं जायमाणं जाणइ, पासइ ?

३. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, वैक्रिय समुद्घातथी समवहत थएला अने यानरूपे गति करता एवा देवीवाळा देवने जाणे, जूए ?

३. उ०—गोयमा ! अत्थेगईए देवं सदेवीअं पासइ, नो जाणं पासइ; एएणं अभिलावेणं चत्तारि भंगा.

३. उ०—हे गौतम ! कोई तो देवीवाळा देवने जूए, पण यानने न जूए, ए अभिलापथी अहीं पूर्व प्रमाणे चार भांगा करी लेवा.

४. प्र०—अणगारे णं भन्ते ! भाविअप्पा रुक्खस्स किं अन्तो पासइ, बाहिं पासइ ?

४. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, शुं झाडना अंदरना भागने जूए के बहारना भागने जूए ?

---

१ मूलच्छायाः—अनगारो भगवन् ! भावितात्मा देवं वैक्रियसमुद्घातेन समवहतं यानरूपेण यान्तं जानाति, पश्यति ? गौतम ! अस्त्येकको देवं पश्यति, नो यानं पश्यति; अस्त्येकको यानं पश्यति, नो देवं पश्यति, अस्त्येकको देवम् अपि पश्यति, यानम् अपि पश्यति, अस्त्येकको नो देवं पश्यति, नो यानं पश्यति. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा देवीं वैक्रियसमुद्घातेन समवहतां यानरूपेण यान्तीं जानाति, पश्यति ? गौतम ! एवं चैव. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा देवं सदेविकं वैक्रियसमुद्घातेन समवहतं यानरूपेण यान्तं जानाति, पश्यति ? गौतम ! अस्त्येकको देवं सदेविकं पश्यति, नो यानं पश्यति; एतेन अभिलापेन चत्वारो भङ्गाः. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा वृक्षस्य किम् अन्तः पश्यति, बहिः पश्यति ?.—अनु०

१. जूओ–भगवती प्र० खं० पृ० २६२–समुद्घातः—अनु०

४. उ०—चउभंगो. एवं-किं मूलं पासइ, कंदं पासइ ? चउभंगो. मूलं पासइ, खंधं पासइ ? चउभंगो. एवं मूलेणं बीअं संजोएअव्वं, एवं कंदेण वि समं संजोएअव्वं जाव-बीअं. एवं जाव-पुप्फेण समं बीअं संजोएअव्वं.

४. उ०— हे गौतम ! अहीं पण चार भांगा कहेवा. ए ज रीते शुं मूळने जुए छे? कांदाने जुए छे? हे गौतम! पूर्व प्रमाणे चार भांगा करवा. मूळने जुए छे? स्कंधने जुए छे? हे गौतम! अहीं पण चार भांगा करवा. अने ए ज प्रमाणे मूळनी साथे बीजनो संयोग करवो, ए रीते कंदनी साथे पण जोडवुं यावत्-बीज. ए प्रमाणे यावत्-पुष्पनी साथे बीजनो संयोग करवो.

५. प्र०—अणगारे णं भन्ते ! भाविअप्पा रुक्खस्स किं फलं पासइ, बीअं पासइ ?

५. उ०—चउभंगो.

५. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, शुं वृक्षनुं फळ जुए के बीज जुए?

५. उ०—हे गौतम ! अहीं चार भांगा करवा.

१. 'अनन्तरोद्देशके क्रिया उक्ता, सा च ज्ञानवतां प्रत्यक्षा' इति तदेव क्रियाविशेषमाश्रित्य विचित्रतया दर्शयंश्चतुर्थोद्देशकमाह, तस्य चेदं सूत्रम्:-' अणगारे णं ' इत्यादि. तत्र ' भाविअप्प 'त्ति भावितात्मा संयम-तपोभ्याम्, ' एवंविधानामनगाराणां हि प्रायोऽवधिज्ञानादिलब्धयो भवन्ति ' इति कृत्वा भावितात्मा इत्युक्तम्. ' वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहयं 'त्ति विहितोत्तरशरीरमित्यर्थः. ' जाणरूवेणं 'त्ति यानप्रकारेण शिबिकाद्याकारवता वैक्रियविमानेन इत्यर्थः. ' जायमाणं 'ति यान्तं गच्छन्तम्, ' जाणइ 'त्ति ज्ञानेन, ' पासइ 'त्ति दर्शनेन. उत्तरमिह-चतुर्भङ्गी, विचित्रत्वादवधिज्ञानस्येति. ' अंतो ' त्ति मध्ये काष्ठसारादि, ' बाहिं 'ति बहिर्वर्ति त्वक्-पत्रसंचयादि, ' एवं मूलेणं ' इत्यादि. एवमिति मूल-कन्दसूत्राभिलापेन मूलेन सह कन्दादिपदानि वाच्यानि यावद् बीजपदम्. तत्र च मूलम्, कन्दः, स्कन्धः, त्वक्, शाखा, प्रवालम्, पत्रम्, पुष्पम्, फलम्, बीजं चेति दश पदानि, एषां च पञ्चचत्वारिंशद् द्विकसंयोगाः, एतावन्त्येव इह चतुर्भङ्गीसूत्राणि अध्येयानि. एतदेव दर्शयितुमाह-' एवं कंदेण वि ' इत्यादि.

१. आगळना उद्देशकमां क्रिया संबंधे हकीकत कही छे. अने ते क्रिया, ज्ञानी मनुष्योने प्रत्यक्ष होय छे माटे ते ज क्रियाविशेषने आश्रीने तेने विचित्रपणे देखाडता चोथो उद्देशक कहे छे. अने तेनुं प्रथम सूत्र आ छेः—[' अणगारे णं ' इत्यादि.] तेमां [' भाविअप्प ' त्ति] संयम अने तपवडे भावित आत्मा, घणे भागे एवा प्रकारना साधुओने ज अवधिज्ञानादिक लब्धिओ होय छे माटे ए हेतुथी अहीं 'भावितात्मा' शब्दनो प्रयोग कर्यो छे. [' वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहयं ' ति] अर्थात् जेणे उत्तर शरीर बनाव्युं छे-तेने. [' जाणरूवेणं ' ति] शिबिका (डोळी) वगेरेना आकारवाळा वैक्रिय विमानने रूपे. [' जायमाणं ' ति] गति करता-जता-तेने [' जाणइ ' त्ति] ज्ञानवडे जाणे छे. [' पासइ ' त्ति] दर्शन वडे जुए छे. अहीं उत्तरमां चतुर्भंगी जाणवानी छे, कारण के अवधिज्ञान विचित्र छे. [' अंतो ' त्ति] वच्चे रहेल लाकडानो गर्भ वगेरे. [' बाहिं ' ति] बहार रहेनारी छाल अने पांदडां वगेरे. [' एवं मूलेणं ' इत्यादि.] मूल अने कंदना सूत्राभिलापपूर्वक-मूळनी साथे कंदथी मांडीने यावत्-बीज सुधीनां पदो कहेवां. ते पदो आ छे.-मूळ, कांदो स्कंध (मोटी डाळी) छाल, डाळी, प्रवाळ (अंकुर), पांदडुं, फुल, फळ अने बीज. ए रीते ए दश पदो छे. ए दशे पदोना द्विकसंयोगी [2] ४५ भांगा थाय छे तो एटलां ज अहीं चतुर्भंगी सूत्रो कहेवां. ए ज वातने देखाडवा कहे छे के, [' एवं कंदेण वि ' इत्यादि.]

---

१. मूलच्छाया.—चतुर्भङ्गः. एवं किं मूलं पश्यति, कन्दं पश्यति ? चतुर्भङ्गः. मूलं पश्यति, स्कन्धं पश्यति ? चतुर्भङ्गः. एवं मूलेन बीजं संयोजयितव्यम्, एवं कन्देनाऽपि समं संयोजयितव्यम् यावत्-बीजम्. एवं यावत्-पुष्पेण समं बीजं संयोजयितव्यम्. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा वृक्षस्य किं फलं पश्यति, बीजं पश्यति ? चतुर्भङ्गः—अनु०

१. जुओ-भगवती प्र० खं० पृ० १३९-अवधिज्ञानः—अनु०

२. ते ४५ भांगा आ प्रमाणे छेः—

१. मूळ कंद.	१२. ,, शाखा.	२३. ,, फळ	३४. ,, फळ.
२. ,, स्कंध.	१३. ,, प्रवाळ.	२४. ,, बीज.	३५. ,, बीज.
३. ,, छाल.	१४. ,, पत्र.	२५. छाल शाखा.	३६. प्रवाळ पत्र.
४. ,, शाखा.	१५. ,, पुष्प.	२६. ,, प्रवाळ.	३७. ,, पुष्प.
५. ,, प्रवाळ.	१६. ,, फळ.	२७ ,, पत्र	३८. ,, फळ.
६. ,, पत्र.	१७. ,, बीज.	२८. ,, पुष्प.	३९. ,, बीज.
७. ,, पुष्प.	१८. स्कंध छाल.	२९. ,, फळ	४०. पत्र पुष्प.
८. ,, फळ.	१९. ,, शाखा.	३०. ,, बीज.	४१. ,, फळ.
९. ,, बीज.	२०. ,, प्रवाळ.	३१. शाखा प्रवाळ.	४२. ,, बीज.
१०. कंद स्कंध.	२१. ,, पत्र.	३२. ,, पत्र.	४३. पुष्प फळ.
११. ,, छाल.	२२. ,, पुष्प.	३३. ,, पुष्प.	४४. ,, बीज.
			४५. फळ बीजः—अनु०

वायुकाय.

६ प्र० पभू णं भंते ! वाउकाए एगं महं इत्थिरूवं वा, पुरिसरूवं वा, हत्थिरूवं वा, जाणरूवं वा; एवं जुग्ग–गिल्लि–थिल्लि–सीअ-संदमाणिअरूवं वा विउव्वित्तए ?

६. प्र०—हे भगवन्! वायुकाय, एक मोटुं स्त्रीरूप, पुरुषरूप, हस्तिरूप. यानरूप, ए प्रमाणे युग्य गिल्लि, थिल्लि, शिबिका (डोळी) अने स्यन्दमानिका (मेनो) ए बधानुं रूप विकुर्वी शके छे?

६ उ०—गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे, वाउकाए णं विकुव्वेमाणे एगं महं पडागासंठिअं रूवं विकुव्वइ.

६. उ०—हे गौतम! ए अर्थ समर्थ नथी. पण विकुर्वणा करतो वायुकाय, एक मोटुं पताकाना आकार जेवुं रूप विकुर्वे छे.

७. प्र०– पभू णं भंते ! वाउकाए एगं महं पडागासंठिअं रूवं विउव्वित्ता अणेगाइं जोअणाइं गमित्तए ?

७ प्र०—हे भगवन्! वायुकाय. एक मोटुं पताकाना आकार जेवुं रूप विकुर्वी अनेक योजनो सुधी गति करवाने शक्त छे?

७. उ०—हन्ता, पभू.

७. उ०—हे गौतम! हा, ते तेम करवाने शक्त छे.

८. प्र०—से भंते ! किं आयड्ढीए गच्छइ, परिड्ढीए गच्छइ ?

८. प्र०— हे भगवन्! शुं ते वायुकाय, आत्मऋद्धिथी गति करे छे के परनी ऋद्धिथी गति करे छे?

८. उ०—गोयमा ! आयड्ढीए गच्छइ, नो परिड्ढीए गच्छइ; जहा आयड्ढीए, एवं चेव आयकम्मुणा वि, आयप्पयोगेण वि भाणिअव्वं.

८. उ०—हे गौतम! ते आत्मऋद्धिथी गति करे छे पण परनी ऋद्धिथी गति करतो नथी. 'जेम ते आत्मऋद्धिथी गति करे छे तेम ते आत्मकर्मथी अने आत्मप्रयोगथी पण गति करे छे' ए प्रमाणे कहेवुं.

९. प्र०—से भंते ! किं ऊसिओदयं गच्छइ, पयओदयं गच्छइ ?

९. प्र०—हे भगवन्! शुं ते वायुकाय, ऊंची पताकानी पेठे रूप करी गति करे छे के पडी गएली पताकानी पेठे रूप करी गति करे छे?

९. उ०—गोयमा ! ऊसिओदयं पि गच्छइ, पयओदयं पि गच्छइ.

९. उ०—हे गौतम! ते, ऊंची पताकानी पेठे अने पडी गएली पताकानी पेठे–ए बन्ने प्रकारे–रूप करी गति करे छे.

१०. प्र०—से भंते ! किं एगओपडागं गच्छइ, दुहओपडागं गच्छइ ?

१०. प्र०—हे भगवन्! शुं ते एक दिशामां (एक) पताका होय एवुं रूप करी गति करे छे के बे दिशामां (एक साथे बे) पताका होय एवुं रूप करी गति करे छे?

१०. उ०—गोयमा ! एगओपडागं गच्छइ, नो दुहओपडागं गच्छइ.

१० उ०—हे गौतम! ते, एक दिशामां पताका होय एवुं रूप करीने गति करे छे, पण बे दिशामां पताका होय एवुं रूप करीने गति करतो नथी.

११. प्र०—से णं भंते ! किं वाउकाए पडागा ?

११. प्र०—हे भगवन्! ते शुं ते वायुकाय पताका छे?

११. उ०—गोयमा ! वाउकाए णं से, नो खलु सा पडागा.

११. उ०—हे गौतम! ते वायुकाय, पताका नथी. पण वायुकाय छे.

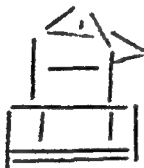
१. मूलच्छाया —प्रभुर्भगवन्! वायुकायः एकं महत् स्त्रीरूपं वा, पुरुषरूपं वा, हस्तिरूपं वा, यानरूपं वा, एवं युग्य-गिल्लि-थिल्लि-शिबिका-स्यन्दमानिकारूपं वा विकुर्वितुम्? गौतम! नाऽयम् अर्थः समर्थः, वायुकायो विकुर्वाणः एकं महत् पताकासंस्थितं रूपं विकुर्वति. प्रभुर्भगवन्! वायुकायः एकं महत् पताकासंस्थितं रूपं विकुर्व्य अनेकानि योजनानि गन्तुम्? हन्त, प्रभुः. स भगवन्! किम् आत्मर्द्ध्या गच्छति, परर्द्ध्या गच्छति? गौतम! आत्मर्द्ध्या गच्छति, नो परर्द्ध्या गच्छति. यथा आत्मर्द्ध्या, एवं चैव आत्मकर्मणाऽपि, आत्मप्रयोगेणापि भणितव्यम्. स भगवन्! किम् उच्छ्रितोदयं गच्छति, पतदुदयं गच्छति? गौतम! उच्छ्रितोदयम् अपि गच्छति, पतदुदयम् अपि गच्छति. स भगवन्! किम् एकतः पताकं गच्छति, द्विधापताकं गच्छति? गौतम! एकतः पताकं गच्छति, नो द्विधापताकं गच्छति. स भगवन्! किं वायुकायः पताका? गौतम! वायुकायः सः, नो खलु सा पताका.—अनु०

१. वायुनुं वहन पताकाना आकारे थाय छे, एम श्रीमूलकार जणावे छे, पण ते विषे विशेष स्पष्ट थवानी जरूर छे कदाच कपडाना फडफडाट उपरथी वायुना आकारनुं अनुमान करवामां आव्युं होय तो भले, पण वायु पताकाने आकारे ज वहे छे–वाय छे, ए जातनो निर्णय क्यां छे? वळी ते विषे विशेष खुलासो थवानी जरूर छे सखेदाश्चर्य साथे जणाववुं पडे छे के, आ अने आवा बीजा केटलाक विचित्र उद्देशोना टीकाकार तो एक अक्षर पण बोलता नथी एथी ज अनुवादक आवा विषयोने स्पष्ट करी शकतो नथी. हवे पछीना प्रकरणमां बलाहकना एटले मेघना (वादळांना) जे आकारो जणाव्या छे ते कदाच समुचित पण गणाय. कारण के, आकाशमां वादळांना जातजातनां रूपो आपणे प्रत्यक्ष करीए छीए अने थोडी घणी सरखाईथी आपणे तेने अमुक प्राणी के पदार्थ साथे सरखावीए छीए. परंतु वायुनो पताका–आकार अप्रत्यक्ष छे, तेम ते विषे विशेष कांई जणायुं नथी माटे ज वायुना आकारने लगतो ए प्रश्न खास विचारणीय छे:—अनु०

२. 'देवं वेउव्विअसमुग्घाएणं समोहयं ति' इति प्रागुक्तम्, अतो वैक्रियाधिकारादिदमाह–'पभू णं' इत्यादि, 'जाणं' ति शकटम्, 'जुग्गं' ति गोल्लविषयप्रसिद्धं जम्पानं द्विहस्तप्रमाणं वेदिकोपशोभितम्, 'गिल्लि' ति हस्तिन उपरि कोल्लररूपा या मानुषं गिलतीव गिल्लिः, 'थिल्लि' त्ति लाटानां यदश्वपल्यानम्, तदन्यविषयेषु 'थिल्लि' इत्युच्यते. 'सीय' त्ति शिबिका–कूटाकाराच्छादितो जम्पानविशेषः, 'संदमाणिअ' त्ति पुरुषप्रमाणायामो जम्पानविशेषः. 'एगं महं पडागासंठिअं' ति महत् पृथ्वीमानापेक्षया, पताकासंस्थितम्–सद्रूपेणैव वायोः पताकाऽऽकारधारित्वाद् वैक्रियावस्थायामपि तस्य पताकाकारेण गमनमिति. 'आयड्ढीए' त्ति आत्मद्धर्या आत्मलब्ध्या वा, 'आयकम्मुणा' त्ति आत्मक्रियया, 'आयप्पओगेणं' ति न परप्रयुक्त इत्यर्थः. 'ऊसिओदयं' ति उच्छ्रितं ऊर्ध्वम्–उदयं यत्राऽसौ यत्र गमने तद् उच्छ्रितोदयम्–ऊर्ध्वपताकमित्यर्थः–क्रियाविशेषणं चेदम्. 'पयओदयं' ति पतदुदयम्–पतितपताकं गच्छति. ऊर्ध्वपताकस्थापना त्वेवम्. पतितपताकास्थापना तु इत्थम्. 'एगओपडागं' ति एकतः एकस्यां दिशि, पताका यत्र तद् एकतःपताकम्. स्थापना तु इत्थम्. 'दुहओपडागं' ति द्विधापताकम्, स्थापना चैवम्. १

२. 'देवं वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहय' ति अर्थात् वैक्रिय शक्तिने करनारो इत्यादि आगळ कहेवाई छे माटे हवे पण ते ज वात संबंधे आ सूत्र कहे छे.–['पभू णं' इत्यादि.] ['जाणं' ति] यान–शकट–गाडुं. ['जुग्ग' ति] वेदिकाथी उपयुक्त अने बे हाथ लांबुं जे वाहन ते जुग्य. आ वाहननी प्रसिद्धि गोल्लदेशमां छे. (जुओ टिप्पण २). ['गिल्लि' ति] हाथी उपर रहेली अंबाडी–मनुष्यने गळी जाय–जेमां बेसवाथी मनुष्य देखाय नहीं ते–गिल्लि. ['थिल्लि' ति] लाटोनुं जे घोडानुं पलाण ते बीजा लोकोमां 'थिल्लि' तरीके प्रसिद्ध छे. ['सीय' ति] शिबिका–शिखरना आकारथी ढांकेलु एक जातनुं वाहन–पालखी. ['संदमाणिय' ति] पुरुष जेटली लंबाइवाळु वाहनविशेष–म्यानो. ['एगं महं पडागासंठियं' ति] पृथ्वी प्रमाण करता मोटुं अने पताकाने आकारे रहेलुं. कारण के वायुनुं शरीर स्वभावे पण पताकाना आकार जेवुं ज छे अने वैक्रियअवस्थामां पण वायु पताकाने आकारे ज रहे छे. ['आयड्ढीए' ति] पोतानी शक्तिवडे अथवा आत्मानी लब्धिवडे. ['आयकम्मुणा' त्ति] आत्मानी क्रियावडे. ['आयप्पओगेणं' ति] आत्माना प्रयोगवडे पण बीजाना प्रयोगथी नहीं. ['ऊसिओदय' ति] जे गतिमां लक्षण उंचे देखाय ते उच्छ्रितोदय अर्थात् उंची धजाने आकारे. 'उच्छ्रितोदय' ए क्रियाविशेषण छे. ['पयओदयं' ति] पडी गएल धजानी पेठे गति करे छे.

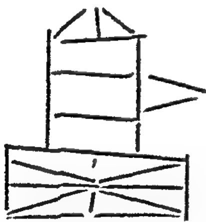
उंची धजानो आकार आ रीते छे:–

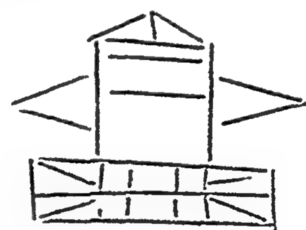
पडी गएल धजानो आकार आ रीते छे:–

['एगओपडागं' ति] ज्यां एक दिशामां पताका होय ते 'एकतःपताक' कहेवाय. तेनो घाट आ रीते छे–

['दुहओपडागं' ति] ज्यां बन्ने तरफ पताका होय ते 'द्विधापताक' कहेवाय. तेनो आकार आ रीते छे:–

वलाहक.

१२. प्र०–[३]पभू णं भंते ! वलाहगे एगं महं इत्थिरूवं वा, जाव–संदमाणिअरूवं वा परिणामेत्तए ?

१२. उ०–हंता पभू.

१२. प्र०–हे भगवन् ! वलाहक, एक मोटुं स्त्रीरूप यावत्–संदमानिकारूप परिणमाववा समर्थ छे ?

१२. उ०–हे गौतम ! हा, ते, तेम करवा समर्थ छे.

---

१. आ बधी स्थापनाओ टीकाना भाषांतरमां आपेली छे.–अनु०

२. वर्तमानमां सिंहलद्वीप (सीलोन–कोलम्बो) मां 'गाल' नामनो तालुको छे तेने ज अहीं 'गोल्ल विषय' शब्दथी जणाव्यो लागे छे–ते तरफ विशेषे करीने आ जुग्य–रिक्सागाडी–नो ज प्रचार जोएलो छे.–अनु०

३. मूलच्छाया.–प्रभुर्भगवन् ! बलाहकः एकं महत् स्त्रीरूपं वा, यावत्–स्यन्दमानिकारूपं वा परिणमयितुम् ? हन्त, प्रभुः.–अनु०

१३. प्र०—पभू णं भंते ! वलाहए एगं महं इत्थिरूवं परिणामेत्ता अणेगाइं जोअणाइं गमित्तए ?

१३. उ०—हंता, पभू.

१४. प्र०—से भंते ! किं आयड्ढीए गच्छइ, परिड्ढीए गच्छइ ?

१४. उ०—गोयमा ! नो आयड्ढीए गच्छइ, परिड्ढीए गच्छइ; एवं नो आयकम्मुणा, परकम्मुणा; नो आयपयोगेणं, परप्पयोगेणं; ऊसिओदयं वा गच्छइ, पयओदयं वा गच्छइ.

१५. प्र०—से भंते ! किं वलाहए इत्थी ?

१५. उ०—गोयमा ! वलाहए णं से, नो खलु सा इत्थी, एवं पुरिसे, आसे, हत्थी.

१६. प्र०—पभू णं भंते ! वलाहए एगं महं जाणरूवं परिणामेत्ता अणेगाइं जोअणाइं गमेत्तए ?

१६. उ०—जहा इत्थिरूवं तहा भाणिअव्वं. नवरं–एगओचक्कवालं पि, दुहओचक्कवालं पि गच्छइ–भाणिअव्वं. जुग्ग–गिल्लि–थिल्लि–सीआ–संदमाणिआणं तहेव.

१३. प्र०—हे भगवन् ! बलाहक, एक मोटुं स्त्रीरूप करीने (परिणमावीने) अनेक योजनो सुधी जवा समर्थ छे ?

१३. उ०—हे गौतम ! हा, ते, तेम करवा समर्थ छे.

१४. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते बलाहक, आत्मऋद्धिथी गति करे छे के परऋद्धिथी गति करे छे ?

१४. उ०—हे गौतम ! ते. आत्मऋद्धिथी गति करतो नथी, पण परऋद्धिथी गति करे छे. ए प्रमाणे आत्मकर्म अने आत्मप्रयोगथी पण गति करतो नथी पण परकर्म अने परप्रयोगथी ते, गति करे छे. अने ते उंची थएली के पडी गएली धजानी पेठे गति करे छे.

१५. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते बलाहक, स्त्री छे ?

१५. उ०—हे गौतम ! ते बलाहक, स्त्री नथी, पण बलाहक छे. ए प्रमाणे पुरुष, घोडो तथा हाथी वगेरे विषे पण जाणवुं.

१६. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते बलाहक, एक मोटा याननुं रूप परिणमावी (करी) अनेक योजनो सुधी गति करी शके छे ?

१६. उ०—हे गौतम ! जेम स्त्रीरूप संबंधे कह्युं तेम यानना रूप संबंध पण समजवु. विशेष ए के. ते एक तरफ पैडुं राखीने पण चाले अने बन्ने तरफ पैडुं राखीने पण ते चाले तथा ते ज रीते जुग्ग, गिल्लि, थिल्लि शिबिका अने संदमानिकाना रूप संबंधे पण समजवुं.

३. रूपान्तरक्रियाऽधिकाराद् वलाहकसूत्राणि:–' वलाहए ' त्ति मेघ:, ' परिणामेत्तए ' त्ति वलाहकस्याऽजीवत्वेन विकुर्वणाया असंभवात् परिणामयितुमित्युक्तम्, परिणामश्चाऽस्य विस्रसारूप:. ' नो आयड्ढीए ' त्ति अचेतनत्वाद् मेघस्य विवक्षितायाः शक्तेरभावाद् न आत्मर्द्धया गमनमस्ति, वायुना, देवेन वा प्रेरितस्य तु स्यादपि गमनम्, अतोऽभिधीयते:–' परिड्ढीए ' त्ति. ' एवं पुरिसे, आसे, हत्थि ' त्ति स्त्रीरूपसूत्रमिव पुरुषरूपा-ऽश्वरूप–हस्तिरूपसूत्राणि अध्येतव्यानि. यानरूपसूत्रे विशेषोऽस्ति, इति तद् दर्शयति–' पभू णं भंते ! वलाहए एगं महं जाणरूवं परिणामेत्ता ' इत्यादि–' पयओदयं पि गच्छइ ' इत्येतदन्त स्त्रीरूपसूत्रसमानमेव विशेष: पुनरयम्:–' से भंते ! किं एगओचक्कवालं गच्छइ, दुहओचक्कवालं गच्छइ ? गोयमा ! एगओचक्कवालं पि गच्छइ. दुहओचक्कवालं पि गच्छइ ' ति. अस्यैवोत्तररूपम् अंशमाह:—' नवरम्–एगओ ' इत्यादि. इह यानं शकटम्, चक्रवालं चक्रम्; शेषसूत्रेषु तु अयं विशेषो नास्ति, शकट एव चक्रवालभावात्. ततश्च युग्य–गिल्लि–थिल्लि–शिविका–स्पन्दमानिकारूपसूत्राणि स्त्रीरूपसूत्रवद् अध्येयानि. एतदेवाह:–' जुग्ग–गिल्लि–थिल्लि–सीआ–संदमाणिआणं तहेव ' त्ति.

३. रूप बदलवानी क्रियानुं प्रकरण–अधिकार–चालतुं होवाथी हवे बलाहक–मेघ–नां आकाशमां जे अनेक रूपो थाय–देखाय–छे ते विषे सूत्रो कहे छे.—[' वलाहए ' त्ति] मेघ. [' परिणामेत्तए ' त्ति] बलाहक, अजीव होवाथी तेने विकुर्वणा शक्ति संभवी शकती नथी माटे अहीं ' विकुर्वण करवाने ' बदले ' परिणमाववाने ' एम कह्यु छे कारण के, तेने (मेघने) स्वभावरूप परिणाम तो होय छे [' नो आयड्ढीए ' त्ति] मेघ अचेतन छे माटे तेने विवक्षित शक्ति न होवाने लीधे ते आत्मऋद्धिथी गति करतो नथी परंतु वायु के देव द्वारा प्रेरित थयेलो मेघ गमन पण करे छे माटे कह्यु छे के, [' परिड्ढीए ' त्ति] परनी ऋद्धिथी गमन करे छे. [' एवं पुरिसे, आसे, हत्थि ' त्ति] स्त्रीरूप संबंधी सूत्रनी पेठे पुरुषरूप, अश्वरूप अने हस्तिरूप संबंधी सूत्रो जाणवां. मात्र यानरूप संबंधी सूत्रमां विशेष छे तो तेने दर्शावता कहे छे के ' पभू णं भंते ! बलाहए एगं महं जाणरूवं परिणामेत्ता ' इत्यादि, त्यांथी मांडीने ' पयओदयं पि गच्छइ ' त्यां सुधीनुं सूत्र, स्त्रीरूप संबंधी सूत्रनी पेठे कहेवुं. विशेष तो आ छे के:—' से भंते ! किं एगओचक्कवालं गच्छइ, दुहओचक्कवालं गच्छइ ? ' ए प्रश्ननो जवाब आपता कहे छे के, ' गोयमा ! एगओ-

१. मूलच्छाया:—प्रभुर्भगवन् ! वलाहक: एकं महत् स्त्रीरूपं परिणमय्य अनेकानि योजनानि गन्तुम् ? हन्त, प्रभु: स भगवन् ! किम् आत्मर्द्धया गच्छति, परर्द्धया गच्छति ? गौतम ! नो आत्मर्द्धया गच्छति, परर्द्धया गच्छति, एवं नो आत्मकर्मणा, परकर्मणा, नो आत्मप्रयोगेण, परप्रयोगेण, उच्छ्रितोदयं वा गच्छति, पतदुदयं वा गच्छति. स भगवन् ! किं वलाहक: स्त्री ? गौतम ! वलाहक: स:, नो खलु सा स्त्री, एवं पुरुष:, अश्व:, हस्ती. प्रभुर्भगवन् ! वलाहक: एकं महद् यानरूपं परिणमय्य अनेकानि योजनानि गन्तुम् ? यथा स्त्रीरूपं तथा भणितव्यम्, नवरम्–' एकतश्चक्रवालमपि, द्विधा[illegible]चक्रवालम् अपि गच्छति ' भणितव्यम्, युग्य–गिल्लि–थिल्लि–शिविका–स्पन्दमानिकानां तथैव.—अनु०

चक्कवालं पि गच्छइ, दुहओचक्कवालं पि गच्छइ ' त्ति ' अर्थात् ए मेघ, एकतश्चक्रवाल पण चाले छे अने द्विधा चक्रवाल पण चाले छे. ए ज हकीकतने मूळ सूत्रमां पण जणावी छे के; [' नवरं एगओ ' इत्यादि.] अहीं ' यान ' एटले ' शकट–गाडुं–' समजवुं अने ' चक्रवाल ' एटले ' पैडुं ' समजवुं. बाकी बीजां सूत्रोमां तो आ विशेष नथी. कारण के पैडुं तो गाडाने ज होय छे माटे युग्य, गिल्लि, थिल्लि, शिबिका अने स्यंदमानिका, ए बधानां रूप संबंधी सूत्रो, स्त्रीरूप संबंधी सूत्रनी पेठे कहेवां. ए ज बातने कहे छे के, [' जुग्ग–गिल्लि–थिल्लि–सीआ–संदमाणिआणं तहेव ' त्ति].

लेश्यानां द्रव्यो.

१७. प्र०—जीवे णं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! किंलेसेसु उववज्जइ ?

१७. उ०—गोयमा ! जल्लेसाइं दव्वाइं परिआइत्ता कालं करेइ, तल्लेसेसु उववज्जइ, तं जहाः—कण्हलेसेसु वा, नीललेसेसु वा, काउलेसेसु वा; एवं जस्स जा लेस्सा सा तस्स भाणिअव्वा.

१७. प्र०—हे भगवन् ! जे जीव, नैरयिकोमां उत्पन्न थवाने योग्य छे ते, हे भगवन् ! केवी लेश्यावाळाओमां उत्पन्न थाय ?

१७. उ०—हे गौतम ! जीव, जेवी लेश्यावाळां द्रव्योनुं ग्रहण करी काळ करे छे तेवी लेश्यावाळामां ते, उत्पन्न थाय छे, ते आ प्रमाणेः—कृष्णलेश्यावाळामां, नीललेश्यावाळामां अने कपोतलेश्यावाळामां अर्थात् जे जेनी लेश्या होय, तेनी ते लेश्या कहेवी. ए प्रमाणे बीजा पण प्रश्नो करवा यावत्–

१८. प्र०—जाव–जीवे णं भंते ! जे भविए जोइसिएसु उववज्जित्तए पुच्छा ?

१८. उ०—गोयमा ! जल्लेसाइं दव्वाइं परिआइत्ता कालं करेइ तल्लेसेसु उववज्जइ, तं जहाः–तेउलेसेसु.

१८. प्र०—हे भगवन् ! जे जीव, ज्योतिषिकोमां उत्पन्न थवाने योग्य छे ते, केवी लेश्यावाळाओमां उत्पन्न थाय ?

१८. उ०—हे गौतम ! जीव, जेवी लेश्यावाळां द्रव्योनुं ग्रहण करी काळ करे छे तेवी लेश्यावाळामां ते, उत्पन्न थाय छे. ते आ प्रमाणेः–तेजोलेश्यावाळाओमां.

१९. प्र०—जीवे णं भंते ! जे भविए वेमाणिएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! किंलेसेसु उववज्जइ ?

१९. उ०—गोयमा ! जल्लेसाइं दव्वाइं परिआइत्ता कालं करेइ तल्लेसेसु उववज्जइ, तं जहाः–तेउलेसेसु वा, पम्हलेसेसु वा,

१९. प्र०—हे भगवन् ! जे जीव वैमानिकोमां उत्पन्न थवाने योग्य छे ते, हे भगवन् ! केवी लेश्यावाळाओमां उत्पन्न थाय ?

१९. उ०—हे गौतम ! जीव, जेवी लेश्यावाळां द्रव्योनुं ग्रहण करी काळ करे छे तेवी लेश्यावाळामां ते, उत्पन्न थाय छे ते आ

१. मूलच्छाया—जीवो भगवन् ! यो भव्यो नैरयिकेषु उपपत्तुं स भगवन् ! किंलेश्येषु उपपद्यते ? गौतम ! यल्लेश्यानि द्रव्याणि पर्यादाय कालं करोति, तल्लेश्येषु उपपद्यते, तद्यथा –कृष्णलेश्येषु वा, नीललेश्येषु वा, कापोतलेश्येषु वा; एवं यस्य या लेश्या सा तस्य भणितव्या. यावत्–जीवो भगवन् ! यो भव्यो ज्योतिष्केषु उपपत्तुं पृच्छा ? गौतम ! यल्लेश्यानि द्रव्याणि पर्यादाय कालं करोति तल्लेश्येषु उपपद्यते, तद्यथाः–तेजोलेश्येषु. जीवो भगवन् ! यो भव्यो वैमानिकेषु उपपत्तुं स भगवन् ! किंलेश्येषु उपपद्यते ? गौतम ! यल्लेश्यानि द्रव्याणि पर्यादाय कालं करोति तल्लेश्येषु उपपद्यते, तद्यथा –तेजोलेश्येषु वा, पद्मलेश्येषु वा—अनु०

१. जे द्वारा कर्मनी साथे आत्मा श्लिष्ट थाय–लिश्यते–तेने शास्त्रकारोए लेश्या कही छे अहीं आ वात विचारवा जेवी छे के, लेश्या ए शुं लागणी के वृत्तिरूप छे के अणुरूप छे? आ प्रश्ननुं समाधान करतां प्रज्ञापनानी टीकामां (पृ० ३३०, पद १७ स०) श्रीमलयगिरिजीए जणाव्युं छे के, लेश्या ए अणुरूप छे—परमाणुसमूहरूप छे. जैनदर्शनमां पुद्गलोनी फक्त आठ जातो जणावी छे. (जेमके; औदारिकपुद्गल, वैक्रियपुद्गल, आहारकपुद्गल, तैजसपुद्गल, कार्मणपुद्गल, भाषापुद्गल, मनः पुद्गल अने श्वासोच्छ्वासपुद्गल.) तेमानी कई जातमां ए लेश्यानां अणुओनो समावेश थई शके छे? ए पण विचारवु घटे छे. श्रीमलयगिरिजीए तो ए विषे स्पष्ट जणाव्युं छे के, लेश्याना अणुओ, योगान्तर्गतद्रव्यरूप छे अर्थात् जे अणुओ मानसिक, वाचिक अने कायिक छे तेमां ज आ लेश्याना अणुओनो समावेश थई जाय छे. जेम बदाम के ब्राह्मी, ज्ञानावरणना क्षयोपशमने, मद्यपान, ज्ञानावरणना उदयने, दधिभोजन, निद्राने अने पित्तवृद्धि, प्रकोपने उत्तेजे छे तेम ए लेश्याना परमाणुओ कषायोदयनां उत्तेजक छे–बळता अग्निमां घी होमवाथी जेम ते विशेष प्रज्वलित थाय छे तेम आपणा शरीरमां रहेलां लेश्याना अणुओ उद्भूत थएला कषायने विशेष उत्तेजित करे छे, ज्यांसुधी आपणामां जरा पण काषायिक वृत्ति विद्यमान होय छे त्यां सुधी तेने, ए लेश्यानां अणुओ टेको आपे छे अने ए वृत्तिनो समूळ नाश थये ए अणुओ अकिंचित्कर थाय छे अर्थात् लेश्याना अणुओ रह्यां रह्यां असत् कषायने पेदा करी शकता नथी. किंतु एनुं काम तो उद्भूत कषायने ज टेको आपवानुं छे. आटला उपरथी समजाई शके तेम छे के, लेश्या ए अणुरूप छे अने ए अणुओ पण मानसिक, वाचिक अने कायिक परमाणुओमांनां छे. शास्त्रकारोए ए अणुरूप लेश्याओना मुख्य छ प्रकार दर्शाव्या छे. एमांना पेला त्रण प्रकार अशुभ, अशुभतर अने अशुभतम छे अने छेल्ला त्रण प्रकार शुभ, शुभतर अने शुभतम छे. ते प्रत्येक लेश्याना अणुओमां केवो रंग, केवो रस, केवो गंध अने केवो स्पर्श रहेलो छे ते पण जणाव्युं छे अने कई लेश्यावाळा मनुष्यनी कई वृत्ति होय ते पण सूचव्युं छे अने छेवटे लेश्यानी स्थितिमर्यादानो वधारे ओछो समय जणावी तेनुं भावी परिणाम पण प्रकट कर्युं छे. ज्यारे ज्यारे मनुष्यमां कोई जातनी काषायिक वृत्तिनो उदय थतो होय त्यारे तेना लोहीनो रंग, रस, गंध अने स्पर्श पण बदलतो होय छे, ए वात शरीरशास्त्र अने मानसशास्त्रना गंभीर अभ्यासियी अप्रतीत नथी. स्थूलदृष्टिए आपणे पण एटलुं तो जाणी शकीए छीए के, उग्र क्रोध करतां मनुष्यनुं लोही विकृत थई जाय छे, शरीर लाल थई जाय छे अने धगधगी जाय छे, नीचे आपेला कोठा उपरथी लेश्याना रंगादिकनी माहिती मळी शके तेम छे, ते आ प्रमाणेः—

सुक्कलेसेसु वा.[1]

प्रमाणेः—तेजोलेश्यावाळाओमां, पद्मलेश्यावाळाओमां अने शुक्ललेश्यावाळाओमां.

---

१. मूलच्छायाः—शुक्ललेश्येषु वा.—अनु०

लेश्याओ.

क्रम	लेश्या	कोने होय?	वर्ण.	रस.	गंध.	स्पर्श	+परिणाम.	लक्षण	स्थान.	स्थिति— जघन्य,	उत्कृष्ट	गति.	=पुनर्जन्म.
१.	कृष्ण.	नैरयिक, तिर्यंच, मनुष्य, भुवनपति अने वानव्यंतरोने	काळो.	अनंत गुण कडवो.	खराब दुर्गंध	कर्कश	घणो अने घणा प्रकारनो	क्रूरतम वृत्ति	असंख्य.	अर्ध मुहूर्त	३३ सागरोपम अने १ मुहूर्त	दुर्गति	[illegible] उत्पत्ति [illegible] १ मुहूर्त [illegible] लेश्यानो अन्त थवाने १ मुहूर्त बाकी होय त्यारे.
२.	नील.	नैरयिक, तिर्यंच, मनुष्य, भुवनपति अने व्यंतरोने	नीलो.	अनंत गुण तीखो	,,	,,	,,	क्रूरतर वृत्ति	,,	,,	१० सागरोपम अने पल्योपमनो असंख्यातमो भाग.	,,	,,
३	कापोत.	,,	पारेवानी डोक जेवो	अनंत गुण खाटो.	,,	,,	,,	क्रूर-वृत्ति	,,	,,	३ सागरोपम, पल्य० अ० भाग	,,	,,
४	तेज०.	तिर्यंच, मनुष्य अने देवने	रातो.	अनंत गुण मीठो	सुरभि.	कोमळ	,,	शुभ-वृत्ति.	,,	,,	२ सागरोपम, पल्य० अ० भा०	सुगति	,,
५.	पद्म.	तिर्यंच, मनुष्य अने वैमानिकोने.	मागेली हळदर जेवो.	अनंत गुण मधुर.	,,	,,	,,	शुभतर-वृत्ति.	,,	,,	१० सागरोपम, अने १ मुहूर्त	,,	,,
६.	शुक्ल.	तिर्यंच, मनुष्य अने वैमानिकोने	धोळो	अनंत गुण स्वादु	,,	,,	,,	शुभतम-वृत्ति	,,	,,	३३ सागरोपम अने १ मुहूर्त	,,	,,

+ परिणाम—शब्द, लेश्यानी न्यूनाधिकताने वा तीव्रमन्दताने सूचवे छे. [illegible] स्थान—शब्द लेश्यानां [illegible] छे. =पुनर्जन्म—शब्द जन्मांतरनो सूचक छे. मनुष्य अने तिर्यंचोनी काळे [illegible] ओछामां ओछुं एक ज लेश्या रहेती नथी, [illegible] त्यारे तेओना वर्तमानने जनम [illegible] छे त्यारे तेओ एवी कोई पण लेश्यामां वर्तमान होय छे के, तेनी [illegible] अर्थात् तेओनुं मृत्यु थयुं एक निश्चित लेश्यामां ज थाय छे. [illegible] विपरीत—देव अने नारकोनी [illegible] ओछामां ओछुं [illegible] नथी. [illegible] लेश्यामां तेओ वर्तता होय छे तेनुं वर्तमान भवने मात्र एक ज मुहूर्त बाकी [illegible] त्यारे ज [illegible] लेश्यामां होय छे ते ज लेश्यामां पुनर्जन्म ग्रहण करे छे.—अनु०

४. परिणामाधिकाराद् इदमाह:-' जीवे णं ' इत्यादि. ' जे भविए ' त्ति यो योग्यः, ' किंलेसेसु ' त्ति का कृष्णादीनामन्यतमा लेश्या येषां ते तथा-तेषु किंलेश्येषु मध्ये, ' जल्लेसाइं ' ति या लेश्या येषां द्रव्याणां तानि यल्लेश्यानि-यस्या लेश्यायाः संबद्धानि इत्यर्थः. 'परियाइत्त'त्ति पर्यादाय परिगृह्य भावपरिणामेन, कालं करोति-म्रियते, तल्लेश्येषु नारकेषु उत्पद्यते. भवन्ति चात्र गाथाः-" सव्वाहिं लेसाहिं पढमे समयम्मि संपरिणयाहिं, नो कस्स वि उववाओ परे भवे अत्थि जीवस्स. सव्वाहिं लेसाहिं चरिमे समयम्मि संपरिणयाहिं, न वि कस्स वि उववाओ परे भवे अत्थि जीवस्स. अंतमुहुत्तम्मि गए अंतमुहुत्तम्मि सेसए चेव, लेसाहिं परिणयाहिं जीवा गच्छंति परलोयं." चतुर्विंशतिदण्डकस्य शेषपदानि अतिदिशन्नाह:-'एवं' इत्यादि. एवम्-इति नारकसूत्राभिलापेन इत्यर्थः. 'जस्स'त्ति असुरकुमारादेः या लेश्या कृष्णादिका, सा लेश्या तस्याऽसुरकुमारादेः भणितव्या इति. ननु एतावतैव विवक्षितार्थसिद्धेः किमर्थं भेदेनोक्तम्-'जाव-जीवे णं भंते!' इत्यादि ? उच्यते:-दण्डकपर्यवसानसूत्रदर्शनार्थम्. एवं तर्हि वैमानिकसूत्रमेव वाच्यं स्यात्, न तु ज्योतिष्कसूत्रम् इति ? सत्यम्, किन्तु ज्योतिष्क-वैमानिकाः प्रशस्तलेश्या एव भवन्ति-इत्यस्याऽर्थस्य दर्शनार्थं तेषां भेदेनाऽभिधानम्, विचित्रत्वाद् वा सूत्रगतेरिति.

४. परिणमन-परिवर्तन-परिणाम-नो अधिकार चालतो होवाथी, हवे आ एने ज लगती बीजी वात कहे छे के, [' जीवे णं ' इत्यादि.] [' जे भविए ' त्ति] योग्य. [' किंलेसेसु ' त्ति] जेओने कृष्ण वगेरे लेश्याओमांथी कोइ एक लेश्या होय ते ' किंलेश्य ' तेमा. [' जल्लेसाइं 'ति] जे द्रव्योनी जे लेश्या होय ते द्रव्यो ' यल्लेश्य ' कहेवाय अर्थात् जे कोइ लेश्या संबंधी द्रव्यो. [' परियाइत्त ' त्ति] भावपरिणामपूर्वक ग्रहण करीने अर्थात् आत्मामां अमुक नियत लेश्यानी असर थया पछी ज-मरण पामे छे-जे लेश्यावाळा द्रव्यो लीधेलां होय ते लेश्यावाळा नारकोमां उत्पन्न थाय छे. आ संबंधे केटलीक गाथाओ आ प्रमाणे छे:-" ज्यारे लेश्याना संपरिणामनो पहेलो समय होय त्यारे कोइ पण जीवनो, परभवमां उपपात-जन्म-थतो नथी. ज्यारे लेश्याना संपरिणामनो छेल्लो समय होय त्यारे पण कोइ जीवनो, परभवमां जन्म थतो नथी. लेश्यानो संपरिणाम थयाने अंतर्मुहूर्त वीत्या पछी के अंतर्मुहूर्त बाकी रह्या पछी ज जीवो परलोकमां जाय छे. " चोवीश दंडकनां बाकीनां पदोनो अतिदेश करता कहे छे के, [' एवं ' इत्यादि.] ' एवं ' एटले नारकसूत्रना अभिलाप प्रमाणे. [' जस्स ' त्ति] असुरकुमारादिकने कृष्ण वगेरे जे लेश्या होय ते लेश्या, असुरकुमारादिकने कहेवी. शं०-आटलुं कहेवाथी ज कहेवानी वात कहेवाइ शके छे तो ['जाव-जीवे णं भंते!'इत्यादि.] ए सूत्र जूदुं शा माटे कर्युं ? समा०-दंडकना अंतिम सूत्रने देखाडवा माटे पूर्वोक्त सूत्र कर्युं छे. शं०-जो एम छे तो एकलुं वैमानिकोनुं ज सूत्र कहेवुं हतुं, पण ज्योतिषिक संबंधी सूत्र शा माटे कर्युं ? समा०-' वैमानिको अने ज्योतिषिको सारी लेश्यावाळा होय छे ' ए वातने देखाडवा ते बन्ने सूत्रो जूदां जूदां कर्यां छे. अथवा तेम करवानुं कारण सूत्रनी विचित्र गति छे.

विकुर्वणा.

२०. प्र०-अणगारे णं भंते ! भाविअप्पा बाहिरए पोग्गले अपरिआइत्ता पभू वेभारं पव्वयं उल्लंघेत्तए वा, पल्लंघेत्तए वा ?

२०. उ०-गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे.

२१. प्र०-अणगारे णं भंते ! भाविअप्पा बाहिरए पोग्गले परिआइत्ता पभू वेभारं पव्वयं उल्लंघेत्तए वा, पल्लंघेत्तए वा ?

२० प्र०-हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, बहारनां पुद्गलोनुं ग्रहण कर्या सिवाय वैभार पर्वतने ओळंगी शके छे, प्रलंघी शके छे ?

२० उ०-हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी.

२१. प्र०-हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, बहारनां पुद्गलोनुं ग्रहण करीने वैभार पर्वतने ओळंगी शके छे, प्रलंघी शके छे ?

---

१. प्र० छायाः-सर्वाभिर्लेश्याभिः प्रथमे समये संपरिणताभिः, नो कस्याप्युपपातः परे भवेऽस्ति जीवस्य. सर्वाभिर्लेश्याभिश्चरमे समये संपरिणताभिः, नाऽपि कस्याप्युपपातः परस्मिन् भवेऽस्ति जीवस्य. अन्तर्मुहूर्ते गते, अन्तर्मुहूर्ते शेषके चैव, लेश्याभिः परिणताभिर्जीवा गच्छन्ति परलोकम्.-अनु०

२. लेश्या ' संबंधे ' अहीं एक संक्षिप्त टिप्पण आपेलुं छे, परंतु ते विषेनी वधारे विगतो प्रज्ञापना सूत्रना १७ मा लेश्यापदमां तथा उत्तराध्ययन सूत्रना ३४मा लेश्या अध्ययनमां नोंधाएली छे. आ उपर जे गाथाओ आपेली छे ते, उत्तराध्ययनना लेश्या अध्ययननी छे. तेनो स्पष्ट अर्थ आ प्रमाणे छे -

आ बन्ने गाथाओ मरणोन्मुख-म्रियमाण-मरवानी अणी उपर आवेला-प्राणीने लागु पाडवानी छे. जे देहधारी मरणोन्मुख छे तेनुं मरण तद्दन छेवटनी एवी लेश्यामां थई शके छे के जे लेश्या साथे एनो संबंध ओछामां ओछुं अंतर्मुहूर्त सुधी तो रह्यो होय अर्थात् कोई पण म्रियमाण प्राणी, लेश्याना संपर्कनी पहेली पळे ज मरी शकतो नथी. किंतु ज्यारे एनी अमुक कोई लेश्या निश्चित थाय छे त्यारे ज ए, एना जूना देहने छोडी नूतन देह तरफ जई शके छे अने लेश्याने निश्चित थता ओछामा ओछुं अंतर्मुहूर्त तो लागे छे माटे ज गाथामां अंतर्मुहूर्तनी मर्यादा नोंधेली छे. आ हकीकत मात्र मनुष्य अने तिर्यंचोने ज बंध बेसती छे अने देव तथा नारको माटे तो आ प्रमाणे छे:-देव अने नारकोनी कोई पण लेश्या आखी जींदगी सुधी एक सरखी ज रहे छे अर्थात् कोई देवनी कापोत लेश्या होय तो ते, एनी जींदगी सुधी बदलाती नथी तेम कोई नैरयिकनी कृष्ण लेश्या होय ते पण, एनी जींदगी सुधी बदलाती नथी-मात्र मनुष्य अने तिर्यंचोनी ज लेश्याओ बदलाया करे छे. माटे एओने देव अने नैरयिकोने-उपर्युक्त गाथा लागु थई शके तेम नथी. तेओ तो ज्यारे मरणोन्मुख होय छे त्यारे एओनी लेश्यानो अंत आववाने (बदलो थवाने) अंतर्मुहूर्त ज बाकी रहेलुं होय छे माटे कोई पण देव वा नैरयिक पोतानी लेश्यानुं छेवटनुं अंतर्मुहूर्त बाकी रहे ज काळ करी शके छे-ते पहेला तो नहि ज.-अनु०

१ मूलच्छाया.-अनगारो भगवन् ! भावितात्मा बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय प्रभुर्वैभारं पर्वतं उल्लङ्घयितुं वा, प्रलङ्घयितुं वा ? गौतम ! नाऽयम् अर्थः समर्थः. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय प्रभुर्वैभारं पर्वतम् उल्लङ्घयितुं वा, प्रलङ्घयितुं वा ? :-अनु०

२१. उ०—हंता, पभू.

२१. उ०—हे गौतम! हा, ते, तेवी रीते तेम करवा समर्थ छे.

२२. प्र०—अणगारे णं भंते ! भाविअप्पा बाहिरए पोग्गले अपरिआइत्ता जावइआइं रायगिहे नगरे रूवाइं, एवइआइं विकुव्वित्ता वेभारं पव्वयं अंतो अणुप्पविसित्ता पभू समं वा विसमं करेत्तए, विसमं वा समं करेत्तए ?

२२. प्र०—हे भगवन्! भावितात्मा अनगार, बहारनां पुद्गलोनुं ग्रहण कर्या सिवाय, जेटलां रूपो राजगृह नगरमां छे तेटलां रूपोने विकुर्वी, वैभार पर्वतमां प्रवेश करी, ते सम पर्वतने विषम करी शके? के ते विषम पर्वतने सम करी शके?

२२. उ०—गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे, एवं चेव बितिओ वि आलावगो, णवरं–परिआइत्ता पभू.

२२. उ०—हे गौतम! ए अर्थ समर्थ नथी–ते, ए प्रमाणे न करी शके. ए ज रीते बीजो आलापक पण कहेवो. विशेष ए के, 'पुद्गलोनुं ग्रहण करीने पूर्व प्रमाणे करी शके छे' एवुं प्रमाणे कहेवु.

२३. प्र०—से भंते ! किं माई विकुव्वइ, अमाई विकुव्वइ ?

२३. प्र०—हे भगवन्! शुं मायी (प्रमत्त) मनुष्य विकुर्वण करे के अमायी (अप्रमत्त) मनुष्य विकुर्वण करे?

२३. उ०—गोयमा ! माई विकुव्वइ, नो अमाई विकुव्वइ.

२३. उ०—हे गौतम! मायी मनुष्य विकुर्वण करे, पण अमायी मनुष्य विकुर्वण न करे.

२४. प्र०—से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जाव–नो अमाई विकुव्वइ ?

२४. प्र०—हे भगवन्! 'मायी मनुष्य विकुर्वण करे अने अमायी मनुष्य विकुर्वण न करे' तेनुं शुं कारण?

२४. उ०—गोयमा ! माई णं पणीअं पाण–भोअणं भोच्चा भोच्चा वामेति, तस्स णं तेणं पणीएणं पाण भोअणेणं अट्ठि–अट्ठिमिंजा बहलीभवंति, पयणुए मंस-सोणिए भवति; जे वि य से अहाबायरा पोग्गला ते वि य से परिणमंति, तं जहाः–सोइंदियत्ताए, जाव–फासिंदियत्ताए; अट्ठि-अट्ठिमिंज-केस-मंसु-रोम-नहत्ताए, सुक्कत्ताए, सोणियत्ताए. अमायी णं लूहं पाण-भोअणं भोच्चा भोच्चा णो वामेइ, तस्स णं तेणं लूहेणं पाण-भोअणेणं अट्ठि-अट्ठिमिंजा पयणुभवंति, बहले मंस–सोणिए; जे वि य से अहाबायरा पोग्गला ते वि य से परिणमंति, तं जहाः–उच्चारत्ताए, पासवणत्ताए, जाव–सोणिअत्ताए, से तेणट्ठेण जाव–नो अमाई विकुव्वइ.

२४. उ०—हे गौतम! मायी मनुष्य, प्रणीत (घी वगेरेथी खूब चिकाशदार) एवुं पान अने भोजन करे छे, एवुं भोजन करी करीने वमन करे छे. ते प्रणीत पान भोजन द्वारा तेना हाड अने हाडमां रहेली मज्जा ते घन थाय छे तथा तेनुं मांस अने लोही प्रतनु थाय छे. वळी तेना (ते भोजनना) जे यथाबादर पुद्गलो छे तेनुं तेने ते ते रूपे परिणमन थाय छे. ते आ प्रमाणेः–श्रोत्रइंद्रियपणे यावत्–स्पर्शइंद्रियपणे, तथा हाडपणे, हाडनी मज्जापणे, केशपणे श्मश्रुपणे, रोमपणे, नखपणे, वीर्यपणे अने लोहिपणे (ते पुद्गलो) परिणमे छे, अने अमायी मनुष्य तो लुखुं एवुं पान–भोजन करे छे, एवु भोजन करीने ते वमन करतो नथी. ते लुखा पान भोजन द्वारा तेनां हाड, हाडनी मज्जा प्रतनु थाय छे अने तेनुं मास अने लोही घन थाय छे तथा तेना जे यथाबादर पुद्गलो छे तेनुं पण तेने परिणमन थाय छे. ते आ प्रमाणेः—उच्चारपणे, मूत्रपणे अने यावत्–लोहिपणे. तो ते कारणथी यावत्–अमायी मनुष्य विकुर्वण करतो नथी (!)

—माई णं तस्स ठाणस्स अणालोइअपडिक्कंते कालं करेइ, नत्थि तस्स आराहणा. अमाई णं तस्स ठाणस्स आलोइअ-

—मायी, ते करेली प्रवृत्तिनुं आलोचन अने प्रतिक्रमण कर्या सिवाय काळ करे छे माटे तेने आराधना नथी अने अमायी,

१. मूलच्छाया —हन्त, प्रभु. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय यावन्ति राजगृहे नगरे रूपाणि, एतावन्ति विकुर्व्य वैभार पर्वतम् अन्तोऽनुप्रविश्य प्रभु समं वा विषम कर्तुम्, विषमं वा समं कर्तुम् ? गौतम ! नाऽयम् अर्थः समर्थः, एव चैव द्वितीयोऽपि आलापकः, नवरम्–पर्यादाय प्रभु. स भगवन् किं मायी विकुर्वते, अमायी विकुर्वते ? गौतम ! मायी विकुर्वते, नो अमायी विकुर्वते. तद् केनाऽर्थेन भगवन् ! एवम् उच्यते, यावत्–नो अमायी विकुर्वते ? गौतम ! मायी प्रणीतं पान–भोजनं भुक्त्वा भुक्त्वा वमयति, तस्य तेन प्रणीतेन पान–भोजनेन अस्थि–अस्थिमज्जा बहलीभवन्ति, प्रतनुकं मांस–शोणितं भवति, येऽपि च तस्य यथाबादराः पुद्गलास्तेऽपि च तस्य परिणमन्ति, तद्यथा –श्रोत्रेन्द्रियतया, यावत्–स्पर्शेन्द्रियतया, अस्थि–अस्थिमज्जा–केश–श्मश्रु–रोम–नखतया, शुक्रतया, शोणिततया. अमायी रूक्षं पान–भोजनं भुक्त्वा भुक्त्वा नो वमयति, तस्य तेन रूक्षेण पान–भोजनेन अस्थि–अस्थिमज्जा. प्रतनूभवन्ति, बहलं मांस–शोणितम्; येऽपि च तस्य यथाबादरा पुद्गलास्तेऽपि च तस्य परिणमन्ति, तद्यथा —उच्चारतया, प्रस्रवणतया, यावत्–शोणिततया, तद् तेनार्थेन यावत्–नो अमायी विकुर्वते. मायी तस्य स्थानस्य अनालोचितप्रतिक्रान्तः कालं करोति, नास्ति तस्य आराधना. अमायी तस्य स्थानस्य आलोचित'—अनु० १. जूओ भ० प्र० स० पृ० २८४. टिप्पण १ः—अनु०

पडिक्कंते कालं करेइ, अत्थि तस्स आराहणा.

ते पोतानी भूलवाळी प्रवृत्तिनुं आलोचन अने प्रतिक्रमण करीने काळ करे छे माटे तेने आराधना छे.

—सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन्! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन्! ते ए प्रमाणे छे.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरिभगवईसुत्ते तइयसये चउत्थो उद्देसो सम्मत्तो.

५. देवपरिणामाधिकाराद् अनगारस्य वैक्रियपरिणामसूत्रम्—'बाहिरए' त्ति औदारिकशरीरव्यतिरिक्तान् वैक्रियान् इत्यर्थः. 'वेभारं' त्ति वैभाराभिधानं राजगृहक्रीडापर्वतम्, 'उल्लंघित्तए वा' इत्यादि. सकृद् उल्लङ्घनम्, प्रलङ्घनं पुनः पुनरिति. 'नो इणट्ठे समट्ठे' त्ति वैक्रियपुद्गलपर्यादानं विना वैक्रियकरणस्यैवाभावात्, बाह्यपुद्गलपर्यादाने तु तथाविधपर्वतोल्लङ्घनादौ प्रभुः स्यात्, महतः पर्वतातिक्रामिणः शरीरस्य संभवादिति. 'जावइआइं' इत्यादि. यावन्ति नगरादीनि पशु—पुरुषादिरूपाणि, 'एवइआइं' ति एतावन्ति, 'विउव्वित्त' त्ति वैक्रियाणि कृत्वा, वैभारं पर्वतं समं सन्तं विषमम्, विषमं तु समं कुर्यादिति सम्बन्धः. किं कृत्वा? इत्याह.—अन्तर्मध्ये वैभारस्यैव अनुप्रविश्य. 'मायी' ति मायावान्. उपलक्षणत्वादस्य सकषायः.—प्रमत्त इति यावत्. अप्रमत्तो हि न वैक्रियं कुरुत इति. 'पणीअं' ति प्रणीतं गलत्स्नेहबिन्दुकम्. 'भोच्चा भोच्चा वामेति' ति वमनं करोति, विरेचनं वा करोति वर्ण—बलाद्यर्थम्, यथा प्रणीतभोजनम्, तद्वमनं च विक्रियास्वभावं मायित्वाद् भवति, एवं वैक्रियकरणमपि इति तात्पर्यम्. 'बहलीभवंति' घनीभवन्ति प्रणीतसामर्थ्यात्. 'पयणुए' त्ति अघनम्. 'अहाबायर' ति यथोचितबादराः आहारपुद्गला इत्यर्थः. 'परिणमंति' श्रोत्रेन्द्रियादित्वेन, अन्यथा शरीरस्य दार्ढ्याऽसंभवात्. 'लूहं' ति रूक्षमप्रणीतम्, 'नो वामेइ' ति अनवमित्वात् विक्रियायामनर्थित्वात्. 'पासवणत्ताए' इह 'यावत्' करणाद् इदं दृश्यम्.—'खेलत्ताए, सिंघाणत्ताए, वंतत्ताए, पित्तत्ताए, पूयत्ताए' त्ति. रूक्षभोजिनः उच्चारादितयैव आहारादिपुद्गलाः परिणमन्ति, अन्यथा शरीरस्य असारताऽनुपपत्तेरिति. अथ मायि—अमायिनोः फलमाह—'माई णं' इत्यादि. 'तस्स ठाणस्स' त्ति तस्मात् स्थानात् विकुर्वणाकरणलक्षणात्, प्रणीतभोजनलक्षणाद् वा. 'अमाई णं' इत्यादि. पूर्वं मायित्वाद् वैक्रियम्, प्रणीतभोजनं वा कृतवान्, पश्चाद् जातानुतापोऽमायी सन् तस्मात् स्थानाद् आलोचितप्रतिक्रान्तः सन् कालं करोति यत् तस्य अस्ति आराधना—इति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे तृतीयशते चतुर्थ उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

५. आगळनुं प्रकरण देव—देवपरिणामसंबंधवाळुं होवाथी एनी पछी आवतुं आ प्रकरण पण एवुं ज सूत्रेलुं छे अर्थात् आगळना प्रकरणनी पेठे आ प्रकरणमां पण छेवट सुधी. भविष्यमां देवरूपे अवतार लेनारा एवा देव बनावे योग्य—द्रव्यदेव—अनगारे करेला पुद्गलपरिणमनोने सूचववानां छे. ते विषेनां सूत्रो आ प्रमाणे छे —['बाहिरए' त्ति] औदारिक शरीरथी भिन्न बहारनां वैक्रिय पुद्गलोने. ['वेभारं' त्ति] 'वैभार' नामना राजगृह नगरना क्रीडापर्वतने; ['उल्लंघित्तए वा' इत्यादि.] ते पर्वतनुं एकवार ओळंगवुं ते उल्लंघन अने वारंवार ओळंगवुं ते प्रलंघन. ['नो इणट्ठे समट्ठे' त्ति] ए वात बनती नथी कारण के वैक्रिय पुद्गलोनुं ग्रहण कर्या सिवाय वैक्रिय रचना बनावट थइ शकती ज नथी अने पर्वतनुं उल्लंघन करनार मनुष्य, पर्वतातिक्रामी (पर्वतने वटी जाय) एवा मोटा वैक्रिय शरीर सिवाय, पर्वतने ओळंगी शकतो नथी. अने एवडुं मोटुं वैक्रिय शरीर, बहारनां वैक्रिय पुद्गलोनुं ग्रहण कर्या सिवाय बनी शकतुं नथी तेथी बहारनां पुद्गलोनुं ग्रहण कर्या पछी ज ए पर्वतने ओळंगवा (विगेरे)मां समर्थ थई शके छे तो मोटुं शरीर बनाववा माटे बहारनां (वैक्रिय) पुद्गलोनुं ग्रहण करवुं ज जोईए. ['जावइआइं' इत्यादि.] जेटलां पशु अने पुरुष वगेरेनां रूपो. ['एवइआइं' ति] एटलां रूपोने ['विउव्वित्त' त्ति] वैक्रिय करीने समतलवाळा वैभार पर्वतने विषम करे अने विषमने तो सम करे—एम संबंध छे. शुं करीने? तो कहे छे के वैभार पर्वतनी वच्चे पेसीने. ['मायी' ति] मायावाळो. आ सूत्र, सूचक होवाथी 'मायी' शब्दथी 'कषायवाळो' अर्थात् 'प्रमत्त' मनुष्य एम समजवुं. कारण के अप्रमत्त मनुष्य तो वैक्रियरूप करतो नथी. ['पणीअं' ति] चीकाशना झरतां बिंदुवाळुं ['भोच्चा भोच्चा वामेति' त्ति] वमन करे छे अथवा विरेचन करे छे. ते मनुष्य मायी छे माटे वर्ण तथा बळ विगेरेने माटे विक्रियास्वभाववाळुं प्रणीत भोजन अने तेनुं वमन करे छे अने ए प्रमाणे ए द्वारा वैक्रियकरण पण थाय छे—ए तात्पर्य छे. ['बहलीभवंति' त्ति] कठण थाय छे. ['पयणुए' त्ति] पातळुं—कठण नहीं. ['अहाबायर' त्ति] यथोचित बादर अर्थात् आहारनां पुद्गलो श्रोत्रेन्द्रिय वगेरेपणे परिणमे छे जो एम न थाय तो शरीरनी दृढता थवी असंभवित छे ['लूहं' ति] लूखुं ['नो वामेइ' त्ति] अरूपावि-पणाने लीधे विक्रियानो उद्देश न होवाथी वमन करतो नथी. ['पासवणत्ताए'] अहीं 'यावत्' शब्द मूकेलो छे माटे आ रीते जाणवुं:— "श्लेष्मपणे, नासिकाना मळपणे, वमनपणे, पित्तपणे अने पूतिपणे लूखुं जमनारने आहार वगेरेनां पुद्गलो, उच्चार (विष्टा) विगेरेपणे परिणमे छे. जो एम न होय तो तेनुं शरीर दुर्बळ न थवुं जोईए. हवे मायी अने अमायीनी ए प्रवृत्तिनुं फळ कहे छे.—['माई णं' इत्यादि.] विकुर्वणा करवारूप अथवा प्रणीत भोजनरूप स्थानथी. ['अमाई ण' इत्यादि.] पहेलां मायी होवाने लीधे वैक्रियरूप कर्युं हतुं अथवा प्रणीत भोजन कर्युं हतुं. पण पछी ते कर्मनो पश्चात्ताप थवाथी ते अमायी थयो अने तेणे आलोचन तथा प्रतिक्रमण कर्या पछी काळ कर्यो, तो तेथी आराधना छे.

वेदाङ्कः स्फुरदुज्ज्वलजलधरिते आश्रमे स्वेऽस्मिन् दूर्गो च मनुजानां परकृतिकरणाहृतजीवी तपस्वी।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको शान्ति-दान्त्योः—दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः॥

---

१. मूलच्छाया:—प्रतिक्रान्तः कालं करोति, अस्ति तस्य आराधना. तदेव भगवन्! तदेव भगवन्! इति —अनु०

शतक ३.–उद्देशक ५.

अनगार बाह्य पुद्गलोने लीधा विना स्त्री विगेरेनां रूपो करे?–ना.–लईने.–हा.–एवां रूपोवडे जंबूद्वीपने भरी देवानुं मात्र सामर्थ्य.–युवक–युवति –असिचर्म.–स्यन्दन पताका –पर्यस्तिका.–पर्यंक.–अभियोग.–घोडो, हाथी, सिंह, वाघ, वरु, दीपडो, रींछ अने अष्टपद विगेरेने रूपे अनगार.–पुद्गलपर्यादान. आत्मऋद्धि.–परऋद्धि विगेरे.–अश्व के साधु?–साधु.–विकुर्वणा.–मायी.–तेनी गति–आभियोगिक –अमायी.–तेनी गति –अनाभियोगिक –[illegible] —

१. प्र०—अणगारे णं भंते! भाविअप्पा बाहिरए पोग्गले अपरिआइत्ता पभू एगं महं इत्थीरूवं वा, जाव–संदमाणिअरूवं वा विउव्वित्तए?

१. प्र०—हे भगवन्! भावितात्मा अनगार, बहारनां पुद्गलोने लीधा सिवाय एक मोटा स्त्रीरूपने यावत्–स्यन्दमानिकारूपने विकुर्ववा समर्थ छे?

१. उ०—नो इणट्ठे समट्ठे.

१. उ०—हे गौतम! ए अर्थ समर्थ नथी.

२. प्र०—अणगारे णं भंते! भाविअप्पा बाहिरए पोग्गले परिआइत्ता पभू एगं महं इत्थीरूवं वा, जाव–संदमाणिअरूवं वा विउव्वित्तए?

२. प्र०—हे भगवन्! भावितात्मा अनगार, बहारना पुद्गलोने लईने एक मोटा स्त्रीरूपने यावत्–स्यंदमानिकारूपने विकुर्ववा समर्थ छे?

२. उ०—हंता, पभू.

२. उ०—हे गौतम! हा, ते तेम करवा समर्थ छे.

३. प्र०—अणगारे णं भंते! भाविअप्पा केवइआइं पभू इत्थिरूवाइं विउव्वित्तए?

३. प्र०—हे भगवन्! भावितात्मा अनगार केटलां स्त्रीरूपोने विकुर्ववा समर्थ छे?

३. उ०—गोयमा! से जहा नामए जुवइं जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेण्हेज्जा, चक्कस्स वा नाभी अरगाउत्ता सिया, एवामेव अणगारे वि भाविअप्पा वेउव्विअसमुग्घायेणं समोहणइ, जाव–पभू णं, गोयमा! अणगारे णं भाविअप्पा केवलकप्पं जंबुद्दीवं दीवं बहूहिं इत्थिरूवेहिं आइण्णं, वितिकिण्णं, जाव–एस णं गोयमा! अणगारस्स भाविअप्पणो अयमेयारूवे विसये, विसयमेत्ते वुइए, णो चेव णं संपत्तीए विउव्विंसु वा, विउव्विंति वा, विउव्विस्संति वा–एवं परिवाडीए णेयव्वं, जाव–संदमाणिआ.

३. उ०—हे गौतम! जेम कोई एक युवान, युवतिने हाथवडे हाथमां पकडे अथवा जेम पैडानी धरी आराओथी व्याप्त होय तेम भावितात्मा अनगार पण वैक्रियसमुद्घातथी समवहत थई यावत्–हे गौतम! भावितात्मा अनगार आखा जंबूद्वीपने घणां स्त्रीरूपोवडे आकीर्ण, व्यतिकीर्ण यावत्–करी शके छे. हे गौतम! भावितात्मा अनगारनो आ ए प्रकारनो मात्र विषय छे, पण ए प्रकारे कोईवार विकुर्वण थयुं नथी, थतुं नथी अने थशे नहि. ए ज प्रमाणे क्रमपूर्वक यावत्–स्यंदमानिका संबंधी रूप सुधी समजवुं.

---

१. मूलच्छाया —अनगारो भगवन्! भावितात्मा बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय प्रभुः एकं महत् स्त्रीरूपं वा, यावत्–स्यन्दमानिकारूपं वा विकुर्वितुम्? नाऽयम् अर्थः समर्थः. अनगारो भगवन्! भावितात्मा बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय प्रभुः एकं महत् स्त्रीरूपं वा, यावत्–स्यन्दमानिकारूपं वा विकुर्वितुम्? हन्त, प्रभुः. अनगारो भगवन्! भावितात्मा कियन्ति प्रभुः स्त्रीरूपाणि विकुर्वितुम्? गौतम! स यथा नाम युवतिं युवा हस्तेन हस्ते गृह्णीयात्, चक्रस्य वा नाभिः अरकायुक्ता स्यात्, एवमेव अनगारोऽपि भावितात्मा वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति, यावत्–प्रभुः [illegible] अनगारो भावितात्मा केवलकल्पं जम्बूद्वीपं द्वीपं बहुभिः स्त्रीरूपैः आकीर्णम्, व्यतिकीर्णम्, यावत्–एष गौतम! अनगारस्य भावितात्मनोऽयम् एतद्रूपः विषयः, विषयमात्रम् उक्तम्, नो चैव सम्प्राप्त्या व्यकुर्वीद् वा, विकुर्वति वा, विकुर्विष्यति वा–एवं परिपाट्या ज्ञातव्यम्, यावत्–स्यन्दमानिका.—अनु०

४. प्र०—से[1] जहा नामए केइ पुरिसे असि–चम्मपायं गहाय गच्छेज्जा, एवामेव अणगारे वि भाविअप्पा असि–चम्म-पायहत्थ–किचगएणं अप्पाणेणं उड्ढं वेहासं उप्पइज्जा ?

४. प्र०—हे भगवन् ! जेम कोइ एक पुरुष तरवार अने ढाल लइने गति करे, ए ज प्रमाणे भावितात्मा अनगार पण तरवार अने ढालवाळा मनुष्यनी पेठे कोइ पण कार्यने अंगे पोते उंचे आकाशमां उडे ?

४. उ०—हंता, उप्पइज्जा.

४. उ०—हे गौतम ! हा, उडे.

५. प्र०—अणगारे णं भंते ! भाविअप्पा केवइआइं पभू, असि–चम्महत्थकिचगयाइं रूवाइं विउव्वित्तए ?

५. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, तरवार अने ढालवाळा मनुष्यनी जेवां केटलां रूपो विकुर्वी शके ?

५. उ०—गोयमा ! से जहा नामए जुवइं जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेण्हेज्जा, तं चेव जाव–विउव्विसु वा, विउव्वंति वा, विउव्विस्संति वा.

५ उ०—हे गौतम ! जेम कोइ एक युवान युवतिने काकडा वाळवापूर्वक पकडे यावत्–(बधुं पूर्वनी पेठे जाणवुं) विकुर्वणा थइ नथी, विकुर्वणा थती नथी अने विकुर्वणा थशे पण नहि.

६. प्र०—से जहा नामए केइ पुरिसे एगओपडागं काउं गच्छेज्जा, एवामेव अणगारे वि भाविअप्पा एगओपडागाहत्थ-किचगएणं अप्पाणेणं उड्ढं वेहायसं उप्पएज्जा ?

६. प्र०—हे भगवन् ! जेम कोइ एक पुरुष (हाथमां) एक पताका करीने गति करे ए ज प्रमाणे भावितात्मा अनगार पण, हाथमां एक (एक तरफ धजावाळी) पताका धरीने चाल-नार पुरुषनी पेठे पोते कोई कार्यने लीधे उंचे आकाशमां उडे ?

६. उ०—हंता, गोयमा ! उप्पएज्जा.

६ उ०—हे गौतम ! हा, उडे.

७. प्र०—अणगारे णं भंते ! भाविअप्पा केवइआइं पभू एगओपडागाहत्थकिचगयाइं रूवाइं विकुव्वित्तए ?

७. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, हाथमां एक (एक तरफ धजावाळी) पताका धारण करी चालनार पुरुषनी जेवा केटलां रूपो करी शके ?

७. उ०—एवं चेव जाव–विकुव्विसु वा, विकुव्वंति वा, विकुव्विस्संति वा. एवं दुहओपडागं पि.

७. उ०—हे गौतम ! पूर्वनी पेठे ज जाणवुं अने यावत्–विकुर्वण थयुं नथी, थतुं नथी अने थशे नहि. ए प्रमाणे बे तरफ धजावाळी पताका संबंधे पण समजवुं.

८. प्र०—से जहा नामए केइ पुरिसे एगओजण्णोवइअं (तं) काउं गच्छेज्जा, एवामेव अणगारे ण भाविअप्पा एगओजण्णो-वइअकिचगएणं अप्पाणेणं उड्ढं वेहासं उप्पएज्जा ?

८. प्र०—हे भगवन् ! जेम कोई एक पुरुष एक तरफ जनोइ करीने गति करे, ए ज प्रमाणे भावितात्मा अनगार पण. एक तरफ जनोइ करीने चालनार पुरुषनी पेठे पोते कोइ कार्यने लीधे उंचे आकाशमा उडे ?

८. उ०—हंता, उप्पएज्जा.

८. उ०—हे गौतम ! हा उडे.

९. प्र०—अणगारे णं भंते ! भाविअप्पा केवइआइं पभू एगओजण्णोवइअकिचगयाइं रूवाइं विकुव्वित्तए ?

९. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार पोते, कार्य परत्वे एक तरफ जनोइवाळा पुरुषनी जेवां केटलां रूपो विकुर्वी शके?

९. उ०—तं चेव जाव–विकुव्विसु वा, विकुव्वंति वा, विकुव्विस्संति वा. एवं दुहओजण्णोवइयं पि.

९. उ०—हे गौतम ! ते ज प्रमाणे जाणवुं अने यावत्–विकुर्वण कर्युं नथी, विकुर्वण करता नथी अने विकुर्वण करशे पण नहि. ए प्रमाणे बे तरफ जनोइवाळा पुरुषनी जेवां रूपो संबंधे पण समजवुं.

---

१. मूलच्छाया —स यथा नाम कोऽपि पुरुषोऽसि–चर्मपात्रं गृहीत्वा गच्छेत्, एवमेव अनगारोऽपि भावितात्मा असि–चर्मपात्रहस्तेकृत्यगतेन आत्मना ऊर्ध्वं विहाय उत्पतेत् ? हन्त, उत्पतेत्. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा कियन्ति प्रभुः असि–चर्महस्तेकृत्यगतानि रूपाणि विकुर्वितुम् ? ... ! स यथा नाम युवतिं युवा हस्तेन हस्ते गृह्णीयात्, तचैव यावत्–व्यकुर्वीद् वा, विकुर्वंति वा, विकुर्विष्यति वा. स यथा नाम कोऽपि पुरुषः ... कृत्वा गच्छेत्, एवमेव अनगारोऽपि भावितात्मा एकतःपताकाहस्तकृत्यगतेन आत्मना ऊर्ध्वं विहायः उत्पतेत् ? हन्त, गौतम ! उत्पतेत्. ...वन् ! भावितात्मा कियन्ति प्रभुः एकतःपताकाहस्तकृत्यगतानि रूपाणि विकुर्वितुम् ? एवं चैव यावत्–व्यकुर्वीद् वा, विकुर्वंति वा, एवम् द्विधापताकम् अपि. स यथा नाम कोऽपि पुरुषः एकतोयज्ञोपवीतं कृत्वा गच्छेत्, एवमेव अनगारो भावितात्मा एकतोयज्ञो-... आत्मना ऊर्ध्वं विहायः उत्पतेत् ? हन्त, उत्पतेत्. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा कियन्ति प्रभुः यज्ञोपवीतकृत्यगतानि रूपाणि यावत्–व्यकुर्वीद् वा, विकुर्वंति वा, विकुर्विष्यति वा, एवं द्विधायज्ञोपवीतम् अपिः—अनु०

१. मूलच्छाया —प्रतिका

१०. प्र०—से जहा नामए केइ पुरिसे एगओपल्हत्थिअं काउ चिट्ठेज्जा, एवामेव अणगारे वि भावियप्पा० ?

१० प्र०—हे भगवन् ! जेम कोई एक पुरुष एक तरफ पलोठी करीने बेसे, ए ज प्रमाणे भावितात्मा अनगार पण एनी जेवुं रूप करीने आकाशमां उडे ?

१०. उ०—एवं चेव जाव-विकुव्विंसु वा, विकुव्वति वा, विकुव्विस्संति वा; एवं दुहओपल्हत्थिअं पि.

१०. उ०—हे गौतम ! ए ज प्रमाणे जाणवुं अने यावत्–विकुर्वण कर्युं नथी, विकुर्वता नथी अने विकुर्वशे पण नहि; ए प्रमाणे बे तरफ पलोठी संबंधे पण समजवुं.

११. प्र०—से जहा नामए केइ पुरिसे एगओपलियंकं काउं चिट्ठेज्जा० ?

११. प्र०—हे भगवन् ! जेम कोई एक पुरुष एक तरफ पर्यंकासन करीने बेसे, ए ज प्रमाणे भावितात्मा अनगार पण एनी जेवुं रूप करीने आकाशमां उडे ?

११. उ०—तं चेव जाव-विकुव्विंसु वा, विकुव्वंति वा, विकुव्विस्संति वा; एवं दुहओपलियंकं पि.

११. उ०—हे गौतम ! ए ज प्रमाणे जाणवुं अने यावत्–विकुर्वण थयुं नथी, विकुर्वण थतुं नथी अने विकुर्वण थशे पण नहि; ए प्रमाणे बे तरफना पर्यंकासन संबंधे पण समजवुं.

१. चतुर्थोद्देशके विकुर्वणा उक्ता, पञ्चमेऽपि तामेव विशेषत आह–'*अणगारे णं*' इत्यादि. '*असिचम्मपायं गहाय*' त्ति असिचर्मपात्रं स्फुरकः, अथवा असिश्च खड्गः, चर्मपात्रं च स्फुरकः, खड्गकोशो वा असिचर्मपात्रम्, तद् गृहीत्वा. '*असिचम्मपाय-हत्थकिच्चगएणं अप्पाणेण*' ति असिचर्मपात्रं हस्ते यस्य स तथा, कृत्यं संघादिप्रयोजनम्, गत आश्रितः कृत्यगतः, ततः कर्मधारयः–अतस्तेनात्मना, अथवा असिचर्मपात्रं कृत्वा–हस्ते कृतं येनासौ असिचर्मपात्रहस्तकृतः–तेन, प्राकृतत्वाचैव समासः. अथवा असिचर्म-पात्रस्य हस्तकृत्यं हस्तकरणम्, गतः प्राप्तो यः स तथा तेन. '*पलियंकं*' ति आसनविशेषः–प्रतीतश्च.

१. चोथा उद्देशकमां विकुर्वणा संबंधे हकीकत कही छे अने पांचमा उद्देशकमां पण ते ज हकीकतने विशेषताथी कहे छे:—['अणगारे णं' इत्यादि.] ['असिचम्मपायं गहाय' त्ति] असिचर्मपात्र एटले स्फुरक–ढाल. अथवा असि एटले तरवार अने चर्मपात्र एटले ढाल अथवा म्यान–तेने लइने. ['असिचम्मपायहत्थकिच्चगएणं अप्पाणेणं' ति] जेना हाथमां असि अने चर्मपात्र छे ते 'असिचर्मपात्रहस्त' कहेवाय. संघ विगेरेना प्रयोजननी सिद्धिने आश्रीने गएलो ते 'कृत्यगत' कहेवाय तेणे–ते आत्माए. अथवा जेणे असिचर्मपात्रने हाथमां कर्युं छे ते–तेणे. अथवा असिचर्मपात्रनुं जे हाथमां करवुं (धरवुं), तेने पामेल–तेणे. ['पलियंकं' ति] एक जातनुं प्रसिद्ध आसन–पर्यंकासन.

अभियोग अने आभियोगिक.

१२. प्र०—अणगारे णं भंते ! भाविअप्पा बाहिरए पोग्गले अपरिआइत्ता पभू एगं महं आसरूवं वा, हत्थिरूवं वा, सीह-रूवं वा, वग्घरूवं वा, विगरूवं वा, दीविअरूवं वा, अच्छ-रूवं वा, तरच्छरूवं वा, परासररूवं वा अभिजुंजित्तए ?

१२. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार बहारनां पुद्गलो ग्रहण कर्या सिवाय एक मोटा घोडाना रूपने, हाथिना रूपने, सिंहना रूपने, वाघना रूपने, नारना रूपने, दीपडाना रूपने, रिंछना रूपने, नाना वाघना रूपने अने शरभना रूपने अभियोजवा समर्थ छे ?

१२. उ०—णो इणट्ठे समट्ठे.

१२. उ०—हे गौतम ! ए वात समर्थ नथी.

१३. प्र०—अणगारे णं० ?

१३. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार बहारना पुद्गलोने लईने पूर्वे प्रमाणे करवा समर्थ छे ?

१३. उ०—एवं बाहिरए पोग्गले परिआइत्ता पभू.

१३. उ०—हे गौतम ! बहारनां पुद्गलोने लईने ते अनगार पूर्वे प्रमाणे करी शके छे.

---

१ मूलच्छाया—स यथा नाम कोऽपि पुरुषः एकतः पर्यस्तिकां कृत्वा तिष्ठेत्, एवमेव अनगारोऽपि भावितात्मा० ? एवं चैव यावत्–व्यकुर्वीद् वा, विकुर्वन्ति वा, विकुर्विष्यन्ति वा, एवं द्विधापर्यस्तिकाम् अपि. स यथा नाम कोऽपि पुरुषः एकतःपर्यङ्कं कृत्वा तिष्ठेत्० ? तदेव यावत्–व्यकुर्वीद् वा, विकुर्वन्ति वा, विकुर्विष्यन्ति वा; एवं द्विधापर्यङ्कम् अपि. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय प्रभुः एकं महद् अश्वरूपं वा, हस्तिरूपं वा, सिंहरूपं वा, व्याघ्ररूपं वा, वृकरूपं वा, द्वीपिरूपं वा, ऋक्षरूपं वा, तरक्षरूपं वा, पराशररूपं वा अभियोक्तुम् ? नाऽयम् अर्थः समर्थः. अनगार० ? एवं बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय प्रभुः—अनु०

१. अहीं 'असिचर्मपात्रहस्त' अने 'कृत्यगत' आ बे शब्दोनो कर्मधारय समास करवो. २. अहीं ... नी ... विपर्यास थएलो छे.—श्रीअभय०

१४. प्र०—अणगारे णं भंते ! भाविअप्पा एगं महं आसरूवं वा अभिजुंजित्ता अणेगाइं जोअणाइं पभू गमित्तए ?

१४. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, एक मोटा घोडाना रूपने अभियोजी अनेक योजनो सुधी जवाने समर्थ छे?

१४. उ०—हंता, पभू.

१४. उ०—हे गौतम ! हा, ते, तेम करवा समर्थ छे.

१५. प्र०—से भंते ! किं आयड्ढीए गच्छइ, परिड्ढीए गच्छइ ?

१५. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते आत्मऋद्धिथी जाय छे के पारकी ऋद्धिथी जाय छे ?

१५. उ०—गोयमा ! आयड्ढीए गच्छइ, नो परिड्ढीए; एवं आयकम्मुणा, नो परकम्मुणा; आयप्पयोगेणं, नो परप्पयोगेणं. उस्सिओदयं वा गच्छइ, पयओदयं वा गच्छइ.

१५. उ०—हे गौतम ! आत्मऋद्धिथी जाय छे, पण पारकी ऋद्धिथी जतो नथी. ए प्रमाणे पोताना कर्मथी जाय छे, पण पारकाना कर्मथी जतो नथी; पोताना प्रयोगथी जाय छे पण पारकाना प्रयोगथी जतो नथी. तथा ते सीधो पण जई शके छे अने विपरीत पण जई शके छे.

१६. प्र०—से णं भंते ! किं अणगारे आसे ?

१६. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते अनगार अश्व-घोडो कहेवाय ?

१६. उ०—गोयमा ! अणगारे णं से, नो खलु से आसे; एवं जाव-परासररूवं वा.

१६. उ०—हे गौतम ! ते अनगार छे, पण घोडो नथी. ए प्रमाणे यावत्-शरभना रूप सुधीना बधां रूपो संबंधे जाणवुं.

१७. प्र—से भंते ! किं मायी विकुव्वइ, अमायी वि विकुव्वइ ?

१७. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते विकुर्वण मायी अनगार करे, के अमायी अनगार पण करे ?

१७. उ०—गोयमा ! मायी विकुव्वइ, नो अमायी विकुव्वइ.

१७. उ०—हे गौतम ! ते विकुर्वण मायी अनगार करे, अमायी अनगार न करे.

१८. प्र०—माई णं भंते ! तस्स ठाणस्स अणालोइअपडिक्कंते कालं करेइ, कहिं उववज्जइ ?

१८. प्र०—हे भगवन् ! ते प्रकारनुं विकुर्वण कर्या पछी ते संबंधी आलोचन के प्रतिक्रमण कर्या सिवाय जो ते विकुर्वण करनार मायी साधु काळ करे, तो ते क्यां उत्पन्न थाय ?

१८. उ०—गोयमा ! अण्णयरेसु आभिओगेसु देवलोगेसु देवत्ताए उववज्जइ.

१८. उ०—हे गौतम ! ते साधु, कोई एक जातना आभियोगिक देवलोकोमां देवपणे उत्पन्न थाय.

१९. प्र०—अमायी णं भंते ! तस्स ठाणस्स आलोइअपडिक्कंते कालं करेइ, कहिं उववज्जइ ?

१९. प्र०—हे भगवन् ! ते क्रिया संबंधी आलोचन अने प्रतिक्रमण करीने जो अमायी साधु काळ करे, तो क्यां उत्पन्न थाय ?

१९. उ०—गोयमा ! अण्णयरेसु अणाभियोगिएसु देवलोएसु देवत्ताए उववज्जइ.

१९. उ०—हे गौतम ! ते साधु, कोई एक जातना अनाभियोगिक देवलोकोमां देवपणे उत्पन्न थाय.

—सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे.

गाहाः—इत्थी असी पडागा जण्णोवइजे य होइ बोधव्वे, पल्हत्थिअ पलियंके अभिओग विकुव्वणा मायी.

गाथा—स्त्री, तरवार, पताका, जनोई, पलोंठी अने पर्यंकासन; ए बधां रूपोनो अभियोग अने विकुर्वणा संबंधी हकीकत आ उद्देशकमां छे तथा ए प्रमाणे मायी साधु करे छे एम पण जणाव्युं छे.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते तत्तिअसये पंचमो उद्देसो सम्मत्तो.

---

१. मूलच्छाया—अनगारो भगवन् ! भावितात्मा एकं महद् अश्वरूपं वा अभियुज्य अनेकानि योजनानि प्रभुर्गन्तुम् ? हन्त, प्रभुः. स भगवन् ! किम् आत्मर्द्ध्या गच्छति, परर्द्ध्या गच्छति ? गौतम ! आत्मर्द्ध्या गच्छति, नो परर्द्ध्या, एवम् आत्मकर्मणा, नो परकर्मणा, आत्मप्रयोगेण, नो परप्रयोगेण, उच्छ्रितोदयं वा गच्छति, पतदुदयं वा गच्छति. स भगवन् ! किम् अनगारोऽश्वः ? गौतम ! अनगारः स., नो खलु सोऽश्व.; एवं यावत्-पराशररूपं वा. स भगवन् ! किं मायी विकुर्वति, अमायी अपि विकुर्वति ? गौतम ! मायी विकुर्वति, नो अमायी विकुर्वति. मायी भगवन् ! तस्य स्थानस्य अनालोचितप्रतिक्रान्तः कालं करोति, कुत्र उपपद्यते ? गौतम ! अन्यतरेषु आभियोगिकेषु देवलोकेषु देवतया उपपद्यते. अमायी भगवन् ! तस्य स्थानस्य आलोचितप्रतिक्रान्त कालं करोति, कुत्र उपपद्यते ? गौतम ! अन्यतरेषु अनाभियोगिकेषु देवलोकेषु देवतया उपपद्यते. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति. गाथाः—स्त्री असि. पताका यज्ञोपवीतं च भवति बोद्धव्यम् , पर्यस्तिका पर्यङ्क अभियोगो विकुर्वणा मायीः—अनु०

२. ' विग ' त्ति वृक', ' दीविअ ' त्ति चतुष्पदविशेष', ' अच्छ ' त्ति ऋक्षः, ' तरच्छ ' त्ति व्याघ्रविशेषः, ' परासर ' त्ति शरभः, इह अन्यान्यपि शृगालादिपदानि वाचनान्तरे दृश्यन्ते. ' अभिजुंजित्तए ' त्ति–अभियोक्तुं विद्यादिसामर्थ्यतः, तदनुप्रवेशेन व्यापारयितुम्, यच्च स्वस्यानुप्रवेशेन अभियोजनं तद्विद्यादिसामर्थ्योपात्तबाह्यपुद्गलान् विना न स्याद् इति कृत्वा उच्यते.–' नो बाहिरए पुग्गले अपरिआइत्त ' त्ति. ' अणगारे णं से ' त्ति अनगार एवासौ–तत्त्वतोऽनगारस्यैव अश्वाद्यनुप्रवेशेन व्याप्रियमाणत्वात्. ' मायी अभिजुंजइ ' त्ति कषायवान् अभियुङ्क्ते इत्यर्थः, अविकृतवाचनायां ' मायी विकुव्वइ ' त्ति दृश्यते, तत्र चाभियोगोऽपि विकुर्वणा इति मन्तव्यम्–विक्रियारूपत्वात् तस्य. ' अन्नयरेसु ' त्ति आभियोगिकदेवा अच्युतान्ता भवन्ति इति कृत्वा अन्यतरेषु इत्युक्तम्–केषुचिद् इत्यर्थः, उत्पद्यते चाभियोगभावनायुक्तः साधुराभियोगिकदेवेषु. करोति च विद्यादिलब्ध्युपजीवकोऽभियोगभावनाम्. यदाहः–[1] " मंता–जोग काउं भूइकम्मं तु जे पउंजेंति, साय–रस–इड्ढिहेउं अभियोगं भावणं कुणइ. " ' इत्थी ' इत्यादि. संग्रहगाथा गतार्था.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे तृतीयशते पञ्चम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

२. [' विग ' त्ति] नार, [' दीविअ ' त्ति] एक जातनुं चारपगुं जनावर–दीपडो, [' अच्छ ' त्ति] रींछ, [' तरच्छ ' त्ति] एक जातनो वाघ–नानो वाघ, [' परासर ' त्ति] सिंहने मारनार शरभ–अष्टापद, बीजी वाचनामां आ ठेकाणे ' शियाळ ' वगेरे बीजा जनावरोनां पण नामो आवे–देखाय–छे. [' अभिजुंजित्तए ' त्ति] अभियोग करवाने–विद्या विगेरेना बळथी अश्व–घोडा–विगेरेना रूपमां प्रवेश करीने ते द्वारा क्रिया करवाने. रूपमां प्रवेश करीने ते द्वारा जे क्रिया करवानी छे ते, विद्या विगेरेना बळथी ग्रहण करेला बहारना पुद्गलो सिवाय थइ शकती नथी माटे कह्युं छे केः–[' नो बाहिरए पुग्गले अपरिआइत्त ' त्ति.] [' अणगारे ण से ' त्ति] ए अनगार–साधु–ज छे कारण के खरी रीते तो अश्व विगेरेमां पेठेलो साधु ज वपराशमां आवे छे अर्थात् अश्वादिना रूपमां पण साधु ज पेठेलो छे माटे ते साधु ज छे पण अश्वादि नथी. [' मायी अभिजुंजइ ' त्ति] जे कषायवाळो साधु होय ते अभियोग करे छे. चालु वाचनामां [' मायी विकुव्वइ '] एवो पाठ देखाय छे. प्र०–' अभिजुंजइ '–अभियोग करे छे अने ' विकुव्वइ '–विकुर्वण करे छे, ए क्रियापदोनो भिन्न भिन्न अर्थ छे, तो चालु वाचना अने बीजी वाचनामां ते भिन्न अर्थोनुं संघटन केम थइ शके ? समा०—अभियोग अने विकुर्वण क्रियानुं फळ जोतां तो ए बन्ने शब्दोनो जूदो अर्थ संभवतो नथी. कारण के अभियोग करनार पण नवा नवां रूपो बनावे छे अने विकुर्वण करनार पण नवां नवां रूपो बनावे छे माटे अभियोग विकुर्वणरूप होवाथी ' अभियोग ' अने ' विकुर्वण ' ए बन्ने शब्दोना अर्थमां पण मळतापणुं छे अने तेम होवाथी बन्ने वाचनामां संघटन थई जाय छे. [' अन्नयरेसु ' त्ति] आभियोगिक देवो अच्युत देवलोक सुधी होय छे माटे ' कोइ एक जातना ' ए प्रमाणे कह्युं छे विद्या विगेरेनी लब्धिथी उपजीवन करनार साधु अभियोगनी भावनाने करे छे. अने ए अभियोगनी भावनावाळो साधु आभियोगिक देवोमां उत्पन्न थाय छे. कह्युं छे के–" जेओ मात्र वैषयिक सुखने माटे अने स्वादु आहारनी प्राप्तिने माटे मंत्र साधना करे छे अने भूतिकर्मने प्रयोजे छे तेओ अभियोगनी भावनाने करे छे. " [' इत्थी ' इत्यादि.] ए संग्रहगाथा गतार्थ छे–स्पष्ट अर्थवाळी छे.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगततनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः–दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

---

१. प्र० छायाः—मन्त्रा–ऽऽयोग कृत्वा भूतिकर्म तु य' प्रयुङ्क्ते, सात–रस–र्द्धिहेतुम् आभियोगिकीं भावनां करोति —अनु०

१. आ गाथा उत्तराध्ययन सूत्रना ३६ मा अध्ययनमां २६२ मी छे. त्यां जणावेलो तेनो अर्थ आ प्रमाणे छे —

" मंता–जोग काउं भूइकम्मं च जे पउंजति, साय–रस–इड्ढिहेउं अभिओगं भावणं कुणइ–२६२ " यः पुरुषः सात–रस–र्द्धिहेतवे मन्त्रा–ऽऽयोगं कृत्वा–मन्त्राश्च आयोगाश्च मन्त्रायोगम् मन्त्र –ॐकारादिस्वाहान्त, आयोग –औषधीमीलनम्, अथवा मन्त्राणाम् आयोग –साधनं मन्त्रा-ऽऽयोग –तं कृत्वा तथा भूत्या–भस्मना, मृत्तिकया, सूत्रेण वा यत् कर्म तद् भूतिकर्म-मनुष्याणाम्, तिरश्चाम्, गृहाणां वा रक्षार्थं कौतुकादिकरणं भूतिकरणं कर्म एतानि सुखार्थम्, सरसाऽऽहारार्थम्, वस्त्रादिप्राप्त्यर्थं यः साधु कुर्यात् स आभियोगिकीं भावनां करोति. आभियोगिकीं भावनां चोपार्ज्य स आभियोगिकत्वे देवत्वे मृत्वा उत्पद्यते–इत्यर्थः. आभियोगदेवा हि देवानाम् आज्ञाकारिणः किङ्करप्रायाः, दासप्रायाश्च " (क० आ० पृ० ११०३.)

" जे पुरुष, सुख, स्वाद अने ऋद्धिने लोभे मंत्रसाधना करे छे, औषधीसंयोग करे छे अने भूतिकर्मने प्रयोजे छे ते, आभियोगिकी भावनाने करे छे "—२६२ जे वाक्यनी आदिमां ' ॐ ' अने अंते ' स्वाहा ' शब्द आवे तेनुं नाम मंत्र आयोग एटले साधना वा औषधीसंयोग. मनुष्योनी, पशुओनी अने घर विगेरेनी रक्षा माटे भस्म, मृत्तिका वा सूतर द्वारा कराता प्रयोगने भूतिकर्म कहेवामां आवे छे–भभूती नाखवी, मन्त्रीने धूळनी मूठी आपवी वा दोरो करी देवो–ए विगेरे भूतिकर्म कहेवाय छे ए जातना मंत्र के भूतिकर्मनो उपयोग जे साधु पोताना अंगत लाभने माटे–सारो आहार मळे वा सारां कपडां मळे वा वैषयिक सुख मळे ए हेतुथी करे छे, ते, मर्याने आभियोगिक देवना अवतरे छे स्वर्गमां जे देवो मोटा संपत्तिशाली श्रीमंतो जेवा छे तेओनी आज्ञामां रहेवानुं काम आभियोगिक देवोनुं छे अर्थात् आभियोगिक देवो, एक जातना दास देवो छे आ विषे वधू हकीकत उत्तराध्ययन सूत्रना ३६ मा अध्ययनमां आवेली छे अने प्रज्ञापनासूत्रना २० मा पदमां (पृ० ४००–४०६ स०) पण ए जातनो उल्लेख मळी आवे छे. प्रस्तुत सूत्र (भगवती)ना प्रथम खंड (पृ० १२०) मां पण आभियोगिकनी माहिती आपेली छे. त्यां आपेली गाथाओ उत्तराध्ययनना ३६ मा अध्ययनमां अने प्रज्ञापनाना उपर्युक्त स्थळमां पण टांकेली छे.

आ संबंधे 'गच्छाचारपयन्ना' अने 'बृहत्कल्पवृत्ति' मां पण नीचे जणावेलो उल्लेख मळी आवे छेः—

" मंताजोगं काउ भूइकम्मं च जे पउंजंति,
साय-रस-इड्ढिहेउं अभिओगभावणं कुणइ."

" मन्त्राणाम्-आयोगो व्यापारो मन्त्रायोगः-तम्. यदि वा मन्त्राश्च, आयोगाश्च-तथाविधद्रव्यसंयोगाः ×× तत् कृत्वा विधाय-व्यापार्य वा. भूत्या भस्मना, उपलक्षणत्वाद् मृदा, सूत्रेण कर्मरक्षार्थं वसत्यादिपरिवेष्टनं भूतिकर्म. च-शब्दात् कौतुकादि च यः प्रयुङ्क्ते-किमर्थम्? सातं सुखम्, रसा माधुर्यादयः, ऋद्धिः उपकरणादिसंपत्-एते हेतवो यस्मिन् प्रयोजने तत् सात-रस-ऋद्धिहेतु-को भावः? सातार्थं मन्त्र-योगादि प्रयुङ्क्ते-एवम् आभियोगीं भावनां करोति. इह च सातादिहेतोरभिधानम्, निस्पृहस्य अपवादत एतत्प्रयोगः- प्रत्युत गुण-इति ख्यापनार्थम्:"—ग० द्वि० व०

" एयाणि गारवट्ठा कुणमाणो आभिओगिअं बंधइ,
बीअं गारवरहिओ कुव्वं आराहगत्तं च."

" एतानि कौतुकादीनि ऋद्धि-रस-सात-गौरवार्थं कुर्वाणः प्रयुञ्जानः सन् आभियोगिकं देवादिप्रेष्यकर्म व्यापारफलं कर्म बध्नाति-द्वितीयमपवाद-पदमत्र भवति. गौरवरहितः सन् अतिशयज्ञाने सति निःस्पृहतया प्रवचन-प्रभावनार्थम् एतानि कौतुकादीनि कुर्वन् आराधको भवति-उच्चैर्गोत्रं च कर्म बध्नाति-तीर्थोन्नतिकरणात्-इति गता आभियोगिकी भावना"—इ० भा० रा० अभिधानराजेन्द्र—आभियोगिकभावना शब्द.

" सुख, स्वाद अने समृद्धिने अर्थे जे मंत्र, आयोग के भूतिकर्मने प्रयोजे छे ते अभियोगभावनाने करे छे."

" मंत्रायोग एटले मंत्रनो आयोग अर्थात् मंत्रनो उपयोग. अथवा मंत्रो अने आयोगो—आयोगो एटले ते ते प्रकारना द्रव्यना संयोगो. भूति एटले भस्म-राख, माटी के दोरो—ते द्वारा वसति विगेरेनुं परिवेष्टन एटले कर्मरक्षा माटे घर फरती राख नाखवी, माटी वेरवी के घर फरतो दोरो विंटवो. सात एटले सुख, रस एटले मधुर विगेरे रसो अने ऋद्धि एटले उपकरण विगेरेनी संपत्ति. ते बधाना उद्देशथी जे मंत्र विगेरेनो उपयोग करे छे ते आभियोगी भावनाने करे छे. अहीं मंत्र विगेरेना उपयोग करवानो जे हेतु जणाव्यो छे तेथी एम कहेवा चाहाय छे के, निस्पृह साधु, ए हेतुथी (उपर जणावेला हेतुथी) मंत्रादिनो उपयोग करे नहि. (निस्पृह साधु तो मंत्रादिनो उपयोग न करे नहि) कदाच तो, अपवादवडे मंत्रादिनो उपयोग करे तो ते उपयोग द्वारा तेने हानि थती नथी-उलटो गुण थाय छे-आ वातने जणाववा माटे ज मंत्रादिना उपयोगने लगता ते सुखादि हेतुओनो अहीं उल्लेख करेलो छे. ग० द्वि० व०

" जे, गौरवने माटे ए मंत्रादिनो उपयोग करे छे ते, आभियोगिक देवने लगतुं कर्म बांधे छे अने जे निस्पृहपणे ए मंत्रादिनो उपयोग करे छे ते आराधकपणाने पामे छे."

" जे ऋद्धि, रस अने सुखादिनी प्राप्ति माटे ए कौतुक विगेरेनो उपयोग करे छे ते देवोना नोकर थवाने लायक कर्म बांधे छे. अने जे निस्पृह छे-अतिशय ज्ञानी छे ते ए कौतुक विगेरेनो उपयोग प्रवचननी प्रभावना माटे करे छे अने एम करवाथी ते उच्च गोत्र बांधे छे-आराधक थाय छे".-अनु०

शतक ३.–उद्देशक ६.

मिथ्यादृष्टि अनगारनुं विकुर्वण.–वाराणसी.–राजगृह.–तथाभावने स्थाने अन्यथाभाव.–राजगृहने बदले वाराणसी अने वाराणसीने बदले राजगृह समजवानो भ्रम.–जनपदवर्गनुं विकुर्वण.–ते विकुर्वणने स्वाभाविक मानवानो भ्रम.–सम्यग्दृष्टि अनगारनुं विकुर्वण.–तथाभाव.–अन्यथाभाव नहि.–वीर्यलब्धि.–वैक्रियलब्धि.–अवधिज्ञानलब्धि.–अने पुरुषकारपराक्रम.–पुद्गलनुं पर्यादान अने अपर्यादान.–विकुर्वण –ग्रामरूप.–सन्निवेशरूप.–दुक्ता–दुगति.–चमर –आत्मरक्षक देवो.–इन्द्रोना आत्मरक्षक देवो.–विहार.

१. प्र०—[1]अणगारे णं भंते ! भावियप्पा मायी, मिच्छदिट्ठी वीरियलद्धीए, वेउव्वियलद्धीए, विभंगणाणलद्धीए वाणारसिं नगरिं समोहए, समोहणित्ता रायगिहे नगरे रूवाइं जाणइ, पासइ ?

१. प्र०—हे भगवन् ! राजगृह नगरमां रहेलो मिथ्यादृष्टि अने मायी–कषायी–भावितात्मा अनगार वीर्यलब्धिथी, वैक्रियलब्धिथी अने विभंगज्ञानलब्धिथी वाणारसी नगरीनुं विकुर्वण करीने (तद्गत) रूपोने जाणे, जूए ?

१. उ०—हंता, जाणइ, पासइ.

१. उ०—हे गौतम ! हा, ते, ते रूपोने जाणे अने जूए.

२. प्र०—से भंते ! किं तहाभावं जाणइ, पासइ; अन्नहाभावं जाणइ, पासइ ?

२. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते तथाभावे–जेवुं छे तेवुं–जाणे अने जूए, के अन्यथाभावे–जेवुं छे तेथी विपरीत रीते–जाणे अने जूए ?

२. उ०—गोयमा ! णो तहाभावं जाणइ, पासइ; अण्णहाभावं जाणइ, पासइ.

२. उ०—हे गौतम ! ते तथाभावे न जाणे अने न जूए, पण अन्यथाभावे जाणे अने जूए.

३. प्र०—से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइः–नो तहाभावं जाणइ, पासइ; अन्नहाभावं जाणइ, पासइ ?

३. प्र०—हे भगवन् ! तेम थवानुं शुं कारण के, ते तथाभावे न जाणे अने न जूए; पण अन्यथाभावे जाणे अने जूए ?

३. उ०—गोयमा ! तस्स णं एवं भवइ–एवं खलु अहं रायगिहे नगरे समोहए, समोहणित्ता वाणारसीए नयरीए रूवाइं जाणामि, पासामि; से से दंसणे विवच्चासे भवइ, से तेणट्ठेणं जाव–पासति.

३. उ०—हे गौतम ! ते साधुना मनमां एम थाय छे के–वाराणसीमां रहेलो हुं राजगृह नगरनी विकुर्वणा करीने (तद्गत) रूपोने जाणुं छुं अने जोउं छुं. एवं तेनुं दर्शन विपरीत होय छे माटे–आ कारणथी–यावत्–ते, (अन्यथाभावे जाणे छे अने) जूए छे.

---

१. मूलच्छायाः—अनगारो भगवन् ! भावितात्मा मायी मिथ्यादृष्टिः वीर्यलब्ध्या, वैक्रियलब्ध्या, विभङ्गज्ञानलब्ध्या वाराणसीं नगरीं समवहतः, समवहत्य राजगृहे नगरे रूपाणि जानाति, पश्यति ? हन्त, जानाति, पश्यति. स भगवन् ! किं तथाभावं जानाति, पश्यति; अन्यथाभावं जानाति, पश्यति ? गौतम ! नो तथाभावं जानाति, पश्यति; अन्यथाभावं जानाति, पश्यति. तत् केनार्थेन भगवन् ! एवम् उच्यते–नो तथाभावं जानाति, पश्यति; अन्यथाभावं जानाति, पश्यति ? गौतम ! तस्य एवं भवति–एवं खलु अहं राजगृहे नगरे समवहतः, समवहत्य वाराणस्यां नगर्यां रूपाणि जानामि, पश्यामि; तद् तस्य दर्शने विपर्यासः-(विपर्यासः) भवति, तत् तेनार्थेन यावत्–पश्यतिः—अनु०

४. प्र०—अणगारे णं भंते ! भावियप्पा मायी, मिच्छदिट्ठी जाव-रायगिहे नगरे समोहए, समोहणित्ता वाणारसीए नयरीए रूवाइं जाणइ, पासइ ?

४. उ०—हंता, जाणइ, पासइ; तं चेव जाव-तस्स णं एवं हवइ-एवं खलु अहं वाणारसीए नयरीए समोहए, समोहणित्ता रायगिहे नगरे रूवाइं जाणामि, पासामि; से से दंसणे विवचासे भवति, से तेणट्ठेणं जाव-अन्नहाभावं जाणइ, पासइ.

५. प्र०—अणगारे णं भंते ! भावियप्पा मायी, मिच्छदिट्ठी वीरियलद्धिए, वेउव्वियलद्धीए, विभंगणाणलद्धीए वाणारसीं नयरिं, रायगिहं च नयरं अंतरा एगं महं जणवयवग्गं समोहए, समोहणित्ता वाणारसिं णयरिं, रायगिहं च नगर अंतरा एगं महं जणवयवग्गं जाणति, पासइ ?

५. उ०—हंता, जाणइ, पासति.

६. प्र०—से भंते ! किं तहाभावं जाणइ, पासइ; अन्नहाभावं जाणइ, पासइ ?

६. उ०—गोयमा ! णो तहाभावं जाणइ; पासइ; अन्नहाभावं जाणइ, पासइ.

७. प्र०—से केणट्ठेणं जाव-पासइ ?

७. उ०—गोयमा ! तस्स खलु एवं भवति-एस खलु वाणारसी नगरी, एस खलु रायगिहे नयरे; एस खलु अंतरा एगे महं जणवयवग्गे; नो खलु एस महं वीरियलद्धी, वेउव्वियलद्धी, विभंगनाणलद्धी; इड्ढी, जुत्ती, जसे, बले, वीरिए, पुरिसक्कारपरक्कमे लद्धे, पत्ते, अभिसमण्णागए; से से दंसणे विवचासे भवति, से तेणट्ठेणं जाव-पासति.

८. प्र०—अणगारे णं भंते ! भावियप्पा अमायी सम्मदिट्ठी वीरियलद्धीए, वेउव्वियलद्धीए, ओहिनाणलद्धीए रायगिहं नगरं समोहए, समोहणित्ता वाणारसीए नयरीए रूवाइं जाणइ, पासइ ?

८. उ०—हंता, जाणइ, पासइ.

४. प्र०—हे भगवन् ! वाराणसीमां रहेलो मायी, मिथ्यादृष्टि भावितात्मा अनगार यावत्-राजगृह नगरनुं विकुर्वण करीने (तद्गत) रूपोने जाणे अने जूए ?

४. उ०—हे गौतम ! हा, ते, ते रूपोने जाणे अने जूए, यावत्-ते साधुना मनमां एम थाय छे के, राजगृह नगरमां रहेलो हुं वाराणसी नगरीनी विकुर्वणा करीने (तद्गत) रूपोने जाणुं छुं अने जोउं छुं; एवं तेनुं दर्शन विपरीत होय छे माटे-आ कारणथी-यावत् ते अन्यथाभावे जाणे छे अने जूए छे.

५. प्र०—हे भगवन् ! मायी मिथ्यादृष्टि भावितात्मा अनगार (पोतानी) वीर्यलब्धिथी, वैक्रियलब्धिथी अने विभंगज्ञानलब्धिथी वाराणसी नगरी अने राजगृह नगरनी वच्चे एक मोटा जनपद वर्गनी विकुर्वणा करे अने तेम कर्या पछी ते वाराणसी नगरी अने राजगृह नगरनी वच्चे एक मोटा जनपद वर्गने जाणे अने जूए ?

५. उ०—हे गौतम ! हा, ते, तेने जाणे अने जूए.

६. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते, तेने तथाभावे जाणे जूए; के अन्यथाभावे जाणे जूए ?

६. उ०—हे गौतम ! ते, तेने तथाभावे न जाणे अने न जूए; पण अन्यथाभावे जाणे अने जूए.

७. प्र०—हे भगवन् ! ते प्रकारे जाणे अने जूए, यावत्-तेनुं शुं कारण ?

७. उ०—हे गौतम ! ते साधुना मनमां एम थाय छे के, आ वाराणसी नगरी छे अने आ राजगृह नगर छे, तथा ए बेनी वच्चे आवेलो आ एक मोटो जनपद वर्ग छे; पण ते मारी वीर्यलब्धि, वैक्रियलब्धि के विभंगज्ञानलब्धि नथी, तथा में मेळवेलां, प्राप्त करेलां अने मारी पासे रहेलां ऋद्धि, द्युति, यश, बळ, वीर्य के पुरुषकार पराक्रम नथी; तेवुं ते साधुनुं दर्शन विपरीत थाय छे ते कारणथी यावत्-ते, ते प्रमाणे जाणे छे अने जूए छे.

८. प्र०—हे भगवन् ! वाराणसी नगरीमां रहेलो अमायी, सम्यग्दृष्टि भावितात्मा अनगार वीर्यलब्धिथी, वैक्रियलब्धिथी अने अवधिज्ञानलब्धिथी राजगृह नगरनुं विकुर्वण करीने (तद्गत) रूपोने जाणे अने जूए ?

८. उ०—हे गौतम ! हा, ते, ते रूपोने जाणे अने जूए.

---

१ मूलच्छायाः—अनगारो भगवन् ! भावितात्मा मायी मिथ्यादृष्टि• यावत्-राजगृहे नगरे समवहतः, समवहत्य वाराणस्यां नगर्यां रूपाणि जानाति, पश्यति ? हन्त, जानाति, पश्यति, तच्चैव यावत्-तस्य एवं भवति-एवं खलु अहं वाराणस्यां नगर्यां समवहतः, समवहत्य राजगृहे नगरे रूपाणि जानामि, पश्यामि; तत् तस्य दर्शने विपर्यासो भवति, तत् तेनाऽर्थेन यावत्-अन्यथाभावं जानाति, पश्यति. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा मायी मिथ्यादृष्टि वीर्यलब्ध्या, वैक्रियलब्ध्या, विभङ्गज्ञानलब्ध्या वाराणसीं नगरीम्, राजगृहं च नगरम्, अन्तरा एकं महान्तं जनपदवर्गं समवहतः, समवहत्य वाराणसीं नगरीम्, राजगृहं च नगरम्, अन्तरा एकं महान्तं जनपदवर्गं जानाति, पश्यति ? हन्त, जानाति, पश्यति. स भगवन् ! किं तथाभावं जानाति, पश्यति; अन्यथाभावं जानाति, पश्यति ? गौतम ! नो तथाभावं जानाति, पश्यति; अन्यथाभावं जानाति, पश्यति. तत् केनार्थेन यावत्-पश्यति ? गौतम ! तस्य खलु एवं भवति-एषा खलु वाराणसी नगरी, एतत् खलु राजगृहं नगरम्, एष खलु अन्तरा एको महान् जनपदवर्गः; नो खलु एषा मम वीर्यलब्धिः, वैक्रियलब्धिः, विभङ्गज्ञानलब्धिः, ऋद्धिः, द्युतिः, यशः, बलम्, वीर्यम्, पुरुषकारपराक्रमो लब्धः, प्राप्तः, अभिसमन्वागतः; तत् तस्य दर्शने विपर्यासो भवति, तत् तेनार्थेन यावत्-पश्यति. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा अमायी सम्यग्दृष्टिः वीर्यलब्ध्या, वैक्रियलब्ध्या, अवधिज्ञानलब्ध्या राजगृहं नगरं समवहतः; समवहत्य वाराणस्यां नगर्यां रूपाणि जानाति, पश्यति ? हन्त, जानाति, पश्यति:—अनु० ;

९. प्र०—से[1] भंते ! किं तहाभावं जाणइ, पासइ; अन्नहाभावं जाणइ, पासइ ?

९. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते, ते रूपोने तथाभावे जाणे अने जूए, के अन्यथाभावे जाणे, जूए ?

९. उ०—गोयमा ! तहाभावं जाणइ, पासइ; नो अन्नहाभावं जाणइ, पासइ.

९. उ०—हे गौतम ! ते, ते रूपोने तथाभावे जाणे अने जूए, पण अन्यथाभावे न जाणे अने न जूए.

१०. प्र०—से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ ?

१०. प्र०—हे भगवन् ! तेम थवानुं शुं कारण ?

१०. उ०—गोयमा ! तस्स णं एवं भवइ–एवं खलु अहं रायगिहे नयरे समोहए, समोहणित्ता वाणारसीए नयरीए रूवाइं जाणामि, पासामि; से से दंसणे अविवच्चासे भवति, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ. बीओ आलावगो एवं चेव. नवरं–वाणारसीए नयरीए समोहणावेयव्वो [समोहणा नेयव्वा] रायगिहे नगरे रूवाइं जाणइ, पासइ.

१०. उ०—हे गौतम ! ते साधुना मनमां एम थाय छे के, वाराणसी नगरीमां रहेलो हुं राजगृह नगरनी विकुर्वणा करीने (तद्गत) रूपोने जाणुं छुं तथा जोउं छुं, तेवुं तेनुं दर्शन विपरीतता विनानुं होय छे, ते कारणथी हे गौतम ! 'ते तथाभावे जाणे छे अने जूए छे' एम कह्युं छे. बीजो आलापक पण ए रीतिए कहेवो. विशेष ए के,–विकुर्वणा वाराणसीनी समजवी अने राजगृहमां रहीने रूपोनुं जोवुं अने जाणवुं समजवुं.

११. प्र०—अणगारे णं भंते ! भावियप्पा अमायी सम्मदिट्ठी वीरियलद्धीए, वेउव्वियलद्धीए, ओहिनाणलद्धीए रायगिहं नगरं, वाणारसिं नयरिं च अंतरा एगं महं जणवयवग्गं समोहए, समोहणित्ता रायगिहं नगरं, वाणारसिं नयरिं, तं च अंतरा एगं महं जणवयवग्गं जाणइ, पासइ ?

११. प्र०—हे भगवन् ! अमायी, सम्यग्दृष्टि भावितात्मा अनगार वीर्यलब्धिथी, वैक्रियलब्धिथी अने अवधिज्ञानलब्धिथी राजगृह नगर अने वाराणसी नगरीनी वच्चे एक मोटो जनपद वर्ग विकुर्वे अने पछी राजगृह नगर अने वाराणसी नगरीनी वच्चे एक मोटा जनपद वर्गने जाणे अने जूए ?

११. उ०—हंता, जाणइ, पासइ.

११. उ०—हे गौतम ! हा, ते, तेने जाणे अने जूए.

१२. प्र०—से भंते ! किं तहाभावं जाणइ, पासइ; अन्नहाभावं जाणइ, पासइ ?

१२. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते साधु, तेने तथाभावे जाणे अने जूए, के अन्यथाभावे जाणे अने जूए ?

१२. उ०—गोयमा ! तहाभावं जाणइ, पासइ; नो अन्नहाभावं जाणइ, पासइ.

१२. उ०—हे गौतम ! ते, तेने तथाभावे जाणे अने जूए, पण अन्यथाभावे न जाणे अने न जूए.

१३. प्र०—से केणट्ठेणं ?

१३. प्र०—हे भगवन् ! तेनुं शुं कारण ?

१३. उ०—गोयमा ! तस्स णं एवं भवति–नो खलु एस रायगिहे णगरे, णो खलु एस वाणारसी नगरी, णो खलु एस अंतरा एगे जणवयवग्गे; एस खलु ममं वीरियलद्धी, वेउव्वियलद्धी, ओहिनाणलद्धी, इड्ढी, जुत्ती, जसे, बले, वीरिये, पुरिसक्कारपरक्कमे लद्धे, पत्ते, अभिसमन्नागए; से से दंसणे अविवच्चासे भवइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ–तहाभावं जाणइ, पासइ; णो अन्नहाभावं जाणइ, पासइ.

१३. उ०—हे गौतम ! ते साधुना मनमां एम थाय छे के, ए राजगृह नगर नथी, ए वाराणसी नगरी नथी अने ए बेनी वच्चेनो एक मोटो जनपद वर्ग नथी; पण ए मारी वीर्यलब्धि, वैक्रियलब्धि, के अवधिज्ञानलब्धि छे; ए मे मेळवेला, प्राप्त करेला अने मारी पासे रहेला ऋद्धि, द्युति, यश, बळ, वीर्य अने पुरुषकार पराक्रम छे; तेनुं दर्शन अविपरीत होय छे. ते कारणथी हे गौतम ! एम कहेवाय छे के, ते साधु तथाभावे जाणे छे अने जूए छे, पण अन्यथाभावे जाणतो नथी तेम जोतो नथी.

---

१. मूलच्छायाः—स भगवन् ! किं तथाभावं जानाति, पश्यति; अन्यथाभावं जानाति, पश्यति ? गौतम ! तथाभावं जानाति, पश्यति, नोऽन्यथाभावं जानाति, पश्यति तत् केनाऽर्थेन भगवन् ! एवम् उच्यते ? गौतम ! तस्य एवं भवति–एवं खलु अहं राजगृहे नगरे समवहतः, समवहत्य वाराणस्यां नगर्यां रूपाणि जानामि, पश्यामि. तत् तस्य दर्शने अविपर्यासो भवति, तत् तेनाऽर्थेन गौतम ! एवम् उच्यते. द्वितीयः आलापकः एवं चैव. नवरम्-वाणारस्यां नगर्यां समवघातयितव्य. [समवहतिर्नेतव्या] राजगृहे नगरे रूपाणि जानाति, पश्यति. अनगारो भगवन् ! भाविताऽऽत्मा अमायी सम्यग्दृष्टि वीर्यलब्ध्या, वैक्रियलब्ध्या. अवधिज्ञानलब्ध्या राजगृहं नगरम्, वाराणसीं नगरीम् चाऽन्तरा एकं महान्तं जनपदवर्गं समवहतः, समवहत्य राजगृहं नगरम्, वाराणसीं नगरीम्, तं चान्तरा एकं महान्तं जनपदवर्गं जानाति, पश्यति ? हन्त, जानाति, पश्यति. स भगवन् ! किं तथाभावं जानाति, पश्यति, अन्यथाभावं जानाति, पश्यति ? गौतम ! तथाभावं जानाति, पश्यति; नोऽन्यथाभावं जानाति, पश्यति. तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! तस्य एवं भवति–नो खलु एतद् राजगृहं नगरम्, नो खलु एषा वाराणसी नगरी, नो खलु एष अन्तरा एको जनपदवर्गः, एषा खलु मम वीर्यलब्धिः, वैक्रियलब्धिः, अवधिज्ञानलब्धिः, ऋद्धिः, द्युतिः, यशः, बलम्, वीर्यम्, पुरुषकारपराक्रमो लब्धः, प्राप्तः, अभिसमन्वागतः; तत् तस्य दर्शने अविपर्यासो भवति, तत् तेनार्थेन गौतम ! एवम् उच्यते–तथाभावं जानाति, पश्यति; नोऽन्यथाभावं जानाति, पश्यति —अनु०

१४. प्र०—अणगारे णं भंते ! भावियप्पा बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगं महं गामरूवं वा, नगररूवं वा, जाव–सन्निवेसरूवं वा विउव्वित्तए ?

१४. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे; एवं बितीओ वि आलावगो, णवरं–बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू.

१४. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार बहारनां पुद्गलो मेळव्या सिवाय एक मोटा गामना रूपने, नगरना रूपने, यावत्–संनिवेशना रूपने विकुर्ववा समर्थ छे ?

१४. उ०—हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी. ए प्रमाणे बीजो आलापक पण कहेवो. विशेष ए के, बहारनां पुद्गलोने मेळवीने ते साधु तेवा रूपोने विकुर्ववाने समर्थ छे.

१५. प्र०—अणगारे णं भंते ! भावियप्पा केवइयाइं पभू गामरूवाइं विकुव्वित्तए ?

१५. उ०—गोयमा ! से जहा नामए जुवतिं जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेण्हेज्जा, तं चेव जाव–विकुव्विंसु वा, विकुव्वंति वा, विकुव्विस्संति वा; एवं जाव–संनिवेसरूवं वा.

१५. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार केटलां ग्रामरूपोने विकुर्ववाने समर्थ छे ?

१५. उ०—हे गौतम ! जेम कोइ एक युवान पुरुष पोताना हाथे युवति स्त्रीना हाथने पकडे–मजबूत काकडा वाळे (ए बधुं पूर्व प्रमाणे कहेवु.) यावत्–ए रीते ते साधु ग्रामरूपोने यावत्–संनिवेशरूपोने विकुर्वे. (ते साधुनुं ए मात्र सामर्थ्य छे, पण विकुर्वण नथी.)

१. विकुर्वणाविकारसंबन्ध एव षष्ठ उद्देशकः, तस्य चादिसूत्रम्:–‘ *अणगारे णं* ’ इत्यादि. अनगारो गृहवासत्यागात्, भाविताऽऽत्मा स्वसमयानुसारिप्रशमादिभिः, ‘ मायी ’ इत्युपलक्षणत्वात् कषायवान्, सम्यग्दृष्टिरप्येवं स्याद् इत्यत आहः–मिथ्यादृष्टिरन्यतीर्थिक इत्यर्थः. वीर्यलब्ध्यादिभिः करणभूताभिः ‘ *वाणारसीं नगरीं समोहए* ’ त्ति विकुर्वितवान्, राजगृहे नगरे रूपाणि पशु–पुरुष–प्रासादप्रभृतीनि जानाति, पश्यति विभङ्गज्ञानलब्ध्या. ‘ *णो तहाभावं* ’ ति यथा वस्तु तथा भावोऽभिसन्धिर्यत्र ज्ञाने तत् तथाभावम्, अथवा यथैव संवेद्यते तथैव भावो बाह्यं वस्तु यत्र तत् तथाभावम्. अन्यथा भावो यत्र तदन्यथाभावम्, क्रियाविशेषणे च इमे. स हि मन्यते:–अहं राजगृहं नगरं समवहतो वाराणस्यां रूपाणि जानामि, पश्यामि–इत्येवं ‘ से ’ त्ति तस्य अनगारस्य इति, ‘ से ’ त्ति असौ दर्शने विपर्यासो विपर्ययो भवति, अन्यदीयरूपाणाम् अन्यदीयतया विकल्पितत्वाद् दिग्मोहाद् इव पूर्वाम् अपि पश्चिमां मन्यमानस्य इति. क्वचित्–‘*से से दंसणे विवरीए विवच्चासे*’ त्ति दृश्यते, तत्र च तस्य तद् दर्शनं विपरीतम्, क्षेत्रव्यत्ययेनेति कृत्वा विपर्यासो मिथ्या इत्यर्थः. एवं द्वितीयसूत्रमपि. तृतीये तु ‘*वाराणसिं नगरिं, रायगिहं नयरं, अंतरा य एगं महं जणवयवग्गं समोहए*’ त्ति वाराणसीम्, राजगृहम्, तयोरेव चान्तरालवर्तिनं जनपदवर्गम्–देशसमूहम्; समवहतो विकुर्वितवान्, तथैव च तानि विभङ्गो जानाति, पश्यति–केवलं नो तथाभावम्, यतोऽसौ वैक्रियाण्यपि तानि मन्यते स्वाभाविकानि इति. ‘ *जसे* ’ त्ति यशोहेतुत्वाद् यशः, ‘ *नगररूवं वा* ’ इह यावत्करणाद् इदं दृश्यम्:–“*निगमरूवं वा, रायहाणिरूवं वा, खेडरूवं वा, कब्बडरूवं वा, मडंबरूवं वा, दोणमुहरूवं वा, पट्टणरूवं वा, आगररूवं वा, आसमरूवं वा, संवाहरूवं व* ” त्ति.

१. पांचमा उद्देशकनी पेठे आ छट्ठो उद्देशक पण, विकुर्वणा संबंधी हकीकतने लगतो ज छे. तेनुं पहेलुं सूत्र आ छेः—[‘ अणगारे णं ’
अनगार. इत्यादि.] घरवासनो त्यागी छे माटे अनगार, स्वशास्त्रमां कहेला शम, दम विगेरेना नियमोने धरनार ते भावितात्मा, ‘ मायी ’ ए सूचक शब्द होवाथी ‘ मायी ’ एटले क्रोधादि कषायवाळो, ए प्रकारनां विशेषणोवाळो तो सम्यक्त्वी जीव पण होय, अने तेनुं ग्रहण अहीं नथी करवुं माटे
म्यक्त्वी. कहे छे के, एवा प्रकारनो मिथ्यादृष्टि–अन्यमतवाळो–जीव, क्रिया करवामां साधनरूप वीर्यलब्धि वगेरे निमित्तोथी [‘ वाणारसीं नगरीं समोहए ’

१. मूलच्छाया —अनगारो भगवन् ! भावितात्मा बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय प्रभु एकं महद् ग्रामरूपं वा, नगररूपं वा, यावत्–संनिवेशरूपं वा विकुर्वितुम् ? नाऽयम् अर्थः समर्थः, एवं द्वितीयोऽपि आलापकः, नवरम्–बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय प्रभुः अनगारो भगवन् ! भावितात्मा कियन्ति प्रभु –ग्रामरूपाणि विकुर्वितुम् ? गौतम ! स यथा नाम युवतिं युवा हस्तेन हस्ते गृह्णीयात्, तथैव यावत्–व्यकुर्विषु वा, विकुर्वन्ति वा, विकुर्विष्यन्ति वा, एवं यावत्–संनिवेशरूपं वा—अनु०

१. वाराणसी नगरी, पूर्वे काशी देशनी राजधानी हती. अत्यारे ए नगर काशी प्रांत–(जिल्ला)–नुं मुख्य शहेर गणाय छे. तेनो वसवाट वरुणा अने असी नामनी गंगाने मळती नानी नदीओ वचे, महानदी गंगाने किनारे छे अने हतो. एथी ज ते नगरी वाराणसी एवा यौगिक–(घटता अर्थवाळा)–नामथी पंकाई छे. काळना प्रभावे ज्यारे बीजी अनेक पवित्र पुरीओ नष्टप्राय थइ छे त्यारे आ नगरीनुं अस्तित्व जळवायुं छे तेमां ए स्थळ सर्व धर्मियोनुं पुण्यस्थान छे ते एक कारण छे आपणी मान्यताए ए स्थळ घणुं पवित्र होवाथी अंगादिसूत्रोमां घणे स्थळे तेनुं नाम मळे छे. जेमां ‘स्थानांग’,–(क० आ० पृ० ५,४४) ‘ज्ञाताग’,–(क० आ० पृ० ५०८) ‘उपासक दशांग’,–(चुल्लणीपियानो अधिकार) तथा आर्य, अनार्यना भेदवाळुं प्रथम पद ‘पन्नवणा’ (स० ५५.) आदि स्थळो मुख्य छे. तेनी पूर्वनी उज्ज्वळताने जणावनारा श्रीपार्श्वनाथ प्रभु विगेरेना कल्याणकोना स्थळो, (काशी पासेनो) सारनाथनो बुद्धस्तूप अने हिंदुओना धर्मधामो आजे हयाती धरावे छे ते विषे श्रीज्ञातासूत्रमां टुंको परिचय आ रूपे आवे छे —

“ ते णं काले णं, ते णं समए णं वाराणसी णामं णयरी होत्था, वण्णओ० तीसे णं वाराणसीए णयरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए गंगाए महाणईए मयंगतीरद्दहे णामं दहे होत्था० ” क० आ० पृ० ५०७).

“ ते काळे, ते समये वाणारसी नामनी नगरी हती, वर्णक० ते वाणारसी नगरीनी बहार उत्तर अने पूर्व दिशाना मध्य कोणमां, गंगा महानदीना किनारे मयंगतीरद्रह नामनो द्रह–द्रद–हतो०. ” (क० आ० पृ० ५०७).

त्ति] ' समोहए ' एटले विकुर्वणा करे छे–राजगृहमां रह्यो थको वाराणसी नगरीनी विकुर्वणा करीने तद्गत पशु, पुरुष तथा महेल विगेरे वस्तुओने विभंगज्ञान द्वारा जाणे छे अने जुए छे ['नो तहाभाव त्ति'] जेवी वस्तु छे एवा भाववाळु जे ज्ञान ते–तथाभाव, अथवा जेवु जणाय तेवा ज बाह्य अनुभव वाळुं ज्ञान ते तथाभाव, तेथी उलटा अनुभववाळु ज्ञान ते–अन्यथाभाव. तथाभाव अने अन्यथाभाव ए बन्ने क्रियाविशेषण छे. ते विकुर्वणा करनार विभंगज्ञानी जाणे छे के, में राजगृह नगरनी विकुर्वणा करी छे अने हुं वाराणसीमां रूपोने जाणुं छुं अने जोउं छु, तेनो (ते अनगारनो) [' से ' त्ति] ए अनुभव उंधो छे, कारण के एणे बीजा रूपोने बीजी रीते कल्पेला छे–जाणेला छे–जेम दिग्मूढ मनुष्य पूर्व दिशाने पण पश्चिम दिशा माने छे ते रीते ते अनगारनो अनुभव छे माटे ते विपरीत अनुभव छे. [' से से दंसणे विवरीए, विवच्चासे ' त्ति] कोइ प्रतिमां पूर्व प्रमाणे

श्रीउववाइसूत्रमां आवेलुं ' चंपा ' नगरीनुं वर्णन आ ' वाराणसी ' ने पण लागु पडे छे (म० खं० १, पृ० ९) प्रसिद्ध वैयाकरण महाभाष्यकारनो आ—" अनुगङ्गं वाराणसी "–(वाराणसी गंगाने किनारे लंबाणे छे.) प्रसिद्ध प्रयोग जणावे छे के, एमने समये पण वाराणसी गंगाने पने हती. ए हकीकतने मध्यकाळना पंडितोए पण टेको आपेलो छे. काशी देशनी राजधानी तरीकेनु तेनुं गौरव पन्नवणाजीमां आ रीतिए जणावेलुं छे·—

" + + वाराणसी चेव कासी य० "–(क० आ० पृ० ९०).

" वाराणसी, ए आर्य देश काशीनी राजधानी छे—देश काशी अने मुख्य नगरी वाराणसी " (क० आ० पृ० ९०).

हेमचंद्राचार्यजी ए यौगिक नामनो अर्थ आ प्रमाणे जणावे छे.—

" + + वरणा च असिश्च वरणाऽसी नद्यौ, तयोरदूरभवा नगरी + + वाराणसी. यद्वा वराणो वीरणाभिधानम्, वराणा सन्ति अत्र वराणमा नदी, + + तस्या अदूरभवा इति वा, देशो वा वराण·, तत्र भवा वा. " (अ० चिं० य० ग्रं० पृ० ३८९).

" × × वरणा अने असी ए बे नदीओ छे, तेनी पासे रहेली–थएली–नगरी × × ते वाराणसी ' अथवा, जेमां वराण होय ते नदीनुं नाम वराणमा (वराण एटले एक जातनुं घास) तेनी पासे रहेली नगरी ते वाराणसी. अथवा वराण–ए, देशनुं नाम छे, तेमां रहेली नगरी ए ' वाराणसी '. (अ० चिं० य० ग्रं० पृ० ३८९).

आ कोशमां वर्तमान बनारसना आ चार नामो जणाव्यां छेः—काशि, वराणसी, वाराणसी अने शिवपुरी. ए उपरथी जणाय छे के, प्रज्ञापनामां जणावेला देशसूचक ' काशी ' शब्दने, एक नगर–वाचक थयां आज घणो समय वीती गयो छे. तथा छेवट संवत १६६९मां रचाएला ' सम्मेतशिखरराम '–मां ' वाराणसी ' नगरीने त्रिवेणी–संगम तीर्थ–प्रयाग–(अल्हाबाद)–थी ३५ कोश उपर महानदी गंगाने किनारे वसेली, तथा धन–धान्य आदिथी पूर्ण जणावी छे.—

" कोस पांत्रीस वाराणसी ए गंगतीर पवित्र तउ,
परतखी (खी) अलका पुरी जसी ए दीसइ जहां बहु वित्त तउ.
इण नयरि दो जिनवरु ए जनम्या पास सुपास तउ,
तेणि ठामि दोइ जिणहरु ए पुहवि करइ प्रकास तउ ":—अनु०

१. जैन अंग–सूत्र–मां विशेषे करीने राजगृहनो उल्लेख घणे ठेकाणे मळी आवे छे अने केटलेक ठेकाणे वाणारसीनो निर्देश पण सुलभ जणाय छे. बौद्धोना सूत्रपिटकना ' मज्झिमनिकाय ' नामना ग्रंथमां श्रीबुद्धना विहारोनी नोंध जोतां घणे स्थळे ' काशी ' ' वाणारसी ' अने ' राजगृह ' नो उल्लेख पण मळी आवे छे अने ते आ प्रमाणे छे·—

[वास्तविक सत्य शोधाया पछी भगवान बुद्धदेव तेने प्रकाशित करवा काशी तरफ पधारता हता, तेवामां रस्तामां तेमने आजीविक संप्रदायनो उपक नामे तपस्वी मळ्यो. तेणे तेमने–श्रीबुद्धदेवने–पूछ्युं के, तमारो शासक–गुरु–कोण छे ? तमने कोनो धर्म रुचे छे ? तेना जवाबमां बीजुं केटलुंक जणाव्या पछी ते भगवाने आ गाथा कहेली छेः—]

१. " धम्मचक्कं पवत्तेतुं गच्छामि कासिनं पुरं, अन्धभूतस्मिं लोकस्मिं आहञ्छं अमतदुंदुभिं " ति–मज्झिमनि० (सू० २६–पृ० १२०)

१. " अंध थएला लोकमां अमृतनुं वाजुं वगाडवाने अने धर्मचक्रने प्रवर्ताववाने माटे काशी नगर तरफ जाउं छुं "

२. " अद्दस खो अहं भिक्खवे दिब्बेन चक्खुना विसुद्धेन अतिक्कन्तमानुसकेन पंचवग्गिये भिक्खू वाराणसियं विहरंते इसिपतने मिगदाये "–मज्झिमनि० (सू० २६–पृ० १२१).

२. आ सामेना उल्लेखमां ' वाराणसी ' नगरीनो अने तेमां आवेलां ' इसिपतन ' तथा ' मिगदाय ' नामना स्थळोनो पण उल्लेख करेलो छे.

३. "अथ ख्वाहं भिक्खवे अनुपुब्बेन चारिकं चरमानो येन वाराणसी, इसिपतनं, मिगदायो × तेनुपसंकमिं"–म० नि०–(सू० २६–पृ० १२२)

३. आ सामेना पाठमां पण ' वाणारसी ' नो निर्देश मळी आवे छे.

१. " अथ ख्वाहं आवुसो पुब्बण्हसमयं निवासेत्वा पत्तचीवरं आदाय राजगहं पिंडाय पाविसिं "–म० नि० (सू० ५–पृ० २३)

१ " हे आयुष्मन् ! हवे हुं पूर्वाह्णनो वखत जवा दइने, पात्र अने चीवरने लइने राजगृहमां भिक्षा माटे पेठो "

२ " एकमिदाहं महानाम समयं राजगहे विहरामि गिज्झकूटे पब्बते "–म० नि० (सू० १४–पृ० ६८ तथा सू० २९–पृ० १३५)

२. "एक वखत महानाम नामना हुं राजगृह नगरमां गृध्रकूट पर्वतमां विहरुं छुं " आ उल्लेखमां ज्ञातपुत्रना अनुगामी निर्ग्रंथोनी आकरी तपश्चर्यानो पण निर्देश करेलो छे. अहीं जणावेलो ' महानाम ' नामनो तपस्वी श्रीबुद्धनो काकानो दीकरो भाइ थाय.

३. " एवं मे सुतं–एकं समयं भगवा राजगहे विहरति वेळुवने कलंदकनिवापे "–म० नि० (सू० २४ पृ० १०४ तथा सू० ४४ पृ० २०२)

३. " मे एम सांभळ्युं छे–एक वखत भगवान् (बुद्धदेव) राजगृह नगरनां वेणुवन–(वांसडानुं वन) मां कलंदकना निवाप पासे विहरे छे "—आ त्रणे उल्लेखमां ' राजगृह ' नो निर्देश करेलो छे.

आ प्रकारे बौद्धग्रंथमां ठेकठेकाणे काशी, वाराणसी, राजगृह अने तेनां आसपासनां वन, पर्वत तथा निवाप (खेतर) नो उल्लेख पण मळी आवे छे आ ग्रंथमां नगर तरीके पण ' काशी ' नो निर्देश करेलो छे.—अनु०

पाठ छे. तेनो अर्थः—तेनुं ते दर्शन विपरीत छे, कारण के ते दर्शन क्षेत्रनी अदलाबदलीवाळुं छे-माटे ज मिथ्या-खोटुं-छे. ए प्रमाणे बीजुं सूत्र पण जाणवुं. बीजा सूत्रमां तो [' वाणारसिं नगरिं, रायगिहं नगरं, अंतरा य एगं महं जणवयवग्गं समोहए ' त्ति] वाणारसी (बनारस) अने राजगृह (राजगिर) नगरनी वचे देशना समूहनी विकुर्वणा करी अने ते ज प्रमाणे तेने विभंगथी जाणे छे अने जूए छे, मात्र ते जे जाणे छे अने जूए छे ते तथाभाव (सत्यपणे) नथी. कारण के ते विभंगज्ञानी अनगार, ते वैक्रियरूपोने पण स्वाभाविक रूपो माने छे. [' जहे ' त्ति] यथातुं कारण होवाथी यथा. [' नगरूवं वा '] ए ठेकाणे ' यावत् ' शब्द मूक्यो छे माटे नीचेनी हकीकत वधारे जाणवीः—निगमना रूपने, राजधानीना रूपने, खेटना रूपने, कर्बटना रूपने, मडंबना रूपने, द्रोणमुखना रूपने, पट्टनना रूपने, आकरना रूपने, आश्रमना रूपने अने संबाधना रूपने; अर्थात् जेम नगरना रूपनी विकुर्वणा करी तेम ए बधानां रूपोनी पण विकुर्वणा करी समजवी.

चमर.

१६. प्र०—[2]चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स, असुररण्णो कइ आयरक्खदेवसाहस्सीओ पण्णत्ताओ ?

१६. प्र०—हे भगवन् ! असुरेंद्र, असुरराज चमरना आत्मरक्षक देवो केटला हजार कह्या छे ?

१६. उ०—गोयमा ! चत्तारि चउसट्ठीओ आयरक्खदेवसाहस्सीओ पण्णत्ताओ; ते णं आयरक्खा वण्णओ, एवं सव्वेसिं इंदाणं जस्स जत्तिआ आयरक्खा ते भाणिअव्वा.

१६. उ०—हे गौतम ! चमरना आत्मरक्षक देवो २५६ सहस्र छे-(२,५६,०००) कह्या छे. अहीं आत्मरक्षक देवोनुं वर्णन समजवुं अने बधा य इंद्रोमां जेने जेटला आत्मरक्षक देवो होय ते बधा पण समजवा.

---

१. अहीं उपर जणावेला ' ग्राम ' विगेरेना अर्थोने श्रीअभयदेव सूरिए आगळना कोई प्रकरणना (भ० खं० १, पृ० ८६) जणावी दीधा छे; तेम श्रीमलयगिरि आचार्ये पोतानी ' रायपसेणी ' (उपा० २) नी टीकामां पण जणावेला छे; किंतु पन्नवणा (उपा० ४) नी वृत्तिमां श्रीमलयगिरि आचार्ये ग्रामादि शब्दोना अर्थोने जणावतां आ जातनी विशेषता जणावेली छेः—

" × × ग्रसति बुद्ध्यादीन् गुणान् इति ग्रामः. यदि वा गम्यः शास्त्रप्रसिद्धानाम् अष्टादशकराणाम् इति ग्रामः. ". × ×

" ग्राम एटले बुद्धि आदि गुणोने ग्रसनारं-खाइ जनारं-स्थळ. अथवा शास्त्रमां प्रसिद्धि पामेला अढार करो, जे स्थळे लागु थई शकता होय ते-ग्राम. "

" क्षुद्रप्राकारवेष्टितं कर्बटम्. "

" कर्बट एटले नाना किल्लाथी घेराएलुं स्थान "

" अर्धतृतीयगव्यूतान्तर्ग्रामरहितं मडम्बम्. "

" फरतां आसपास अढी गव्यूत-पांच कोश-सुधीमां अंतर ग्रामो विनानुं स्थान ते मडंब. "

" पट्टण 'त्ति-पट्टनम्, पत्तनं वा उभयत्रापि प्राकृतत्वेन निर्देशस्य समानत्वात्, तत्र यन्नौभिरेव गम्यं तत् पट्टनम्. यत्पुनः शकट-घोटक-नौभिर्वा गम्यं तत् पत्तनम्, यथा-'भृगुकच्छम्'. उक्तं च.-" पत्तनं शकटैर्गम्यं घोटकैर्नौभिरेव च, नौभिरेव तु यद् गम्यं पट्टनं तद् प्रचक्षते. "

" पट्टण '—ए निर्देश, प्राकृत होवाथी तेनां संस्कृतना ' पट्टन ', अथवा ' पत्तन ' एवा बे शब्दो बनी शके छे. तेमां जे स्थळे नाव द्वाराए ज जवाय तेने ' पट्टन ' कहेवाय.—(जेम द्वारिका) तथा जे स्थळे नाव, गाडा अने घोडा विगेरे द्वारा पण जई शकाय तेने पत्तन-(बंदर) कहेवाय, जेम-भृगुकच्छ-(भरुच). बीजाओनो पण एज मत छे केः— " गाडां, घोडाओ तथा नाव द्वाराए जवाना स्थळने ' पत्तन ' कहेवाय अने केवळ नाव वाटे ज जवाय तेवा स्थळने ' पट्टन ' कहेवाय. "

" द्रोणमुखम्ः—बाहुल्येन जलनिर्गमप्रवेशम्. "

" घणे भागे जळ मार्ग द्वारा ज्यांथी बहार नीकळाय के अंदर पेसाय तेवा स्थळने ' द्रोणमुख ' कहेवाय.

" संबाधः—यात्रासमागतप्रभूतजननिवेशः."

" यात्राए नीकळेला घणा माणसोना निवास स्थानने-पडावने ' संबाध ' कहेवाय. "

वळी हेमचंद्राचार्यजीना जणाव्या प्रमाणे श्रीवाचस्पति, तो तेना अर्थोने तद्दन जूदी रीते ज जणावे छेः—

" स्याद् स्थानीयं तु अतिमहत्त्वः, ग्रामो ग्रामशताष्टके, तदर्धे तु द्रोणमुखं तदर्धे कर्बटमस्त्रियाम् कर्बटार्धे कार्वटिकं स्यात् तदर्धे तु खार्वटम्, तदर्धे पत्तनं तद्वत् पत्तनं पुटभेदनम् निगमस्तु पत्तनार्धे तदर्धे तु निवेशनम्, [illegible] पत्तनाद् उत्तमश्च [illegible] निवेशश्च स एव [illegible]—" (अ० चिं० ग्रं० पृ० ३८८).

" घणा लंबाईवाळा स्थळने ' स्थानीय ' कहे छे, एक सो आठ गामना समुदायने ' ग्राम ' कहेवाय छे, तेना अडधा भागने माटे ' द्रोणमुख ' वा [illegible] ([illegible]) ' कर्बट ' ना अडधा भागने ' कार्वटिक ' कहेवाय, तेना अडधा भागने ' खार्वट ' कहेवाय अने ' पत्तन ' या पुटभेदन, एना अडधा भाग जेवडा स्थानने कहे छे. पत्तनना अर्ध प्रमाण भागने ' निगम ' कहे छे, तथा निगमना अडधा भागने ' निवेशन ' कहे छे. [illegible], [illegible] अने निवेश ए बधा एक सरखा छे":—(अ० चिं० द० ग्रं० पृ० ३८८) अनु०

२. मूलच्छायाः—चमरस्य भगवन् ! असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य कति आत्मरक्षदेवसाहस्र्यः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चतस्रश्चतुःषष्ट्य आत्मरक्षदेवसाहस्र्यः प्रज्ञप्ताः; ते आत्मरक्षा-वर्णकः, एवं सर्वेषाम् इन्द्राणां यस्य यावन्त आत्मरक्षकास्ते भणितव्याः—अनु०

—सेवं भंते !, भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे एम कही यावत्–विहरे छे.

भगवंत–अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते तइअसये छट्ठो उद्देसो सम्मत्तो.

२. विकुर्वणाऽधिकारात् तत्समर्थदेवविशेषप्ररूपणाय सूत्राणि.—'वण्णओ' त्ति आत्मरक्षदेवानां वर्णको वाच्यः, स चायम्:—"सन्नद्धबद्ध–वम्मिअकवया, उप्पीलिअसरासणपट्टिआ, पिणद्धगेवेज्जा, बद्धआविद्धविमलवरचिंधपट्टा, गहिआउहपहरणा, तिणयाइं तिसंधिआइं वइरामयकोडीणि धणूइं अभिगिज्झ पयओ परिमाइअकंडकलावा, नीलपाणिणो, पीअपाणिणो, रत्तपाणिणो, एवं चाव–चारु–चम्म–दंड–खग्ग–पासपाणिणो, नील–पीअ–रत्तचावचारु–चम्म–दंड–खग्ग–पासवरधरा, आयरक्खा, रक्खोवगया, गुत्ता, गुत्तपालिआ, जुत्ता, जुत्तपालिआ, पत्तेयं पत्तेय समयओ, विणयओ, किंकरभूआ इव चिट्ठंति" त्ति. अस्य अयम् अर्थः—सन्नाहनिकया कृतसन्नाहाः बद्धः कशाबन्धनतः, वर्मितश्च वर्मीकृतः शरीराऽऽरोपणतः, कवचः कङ्कटो यैस्ते तथा, ततः सन्नद्धशब्देन कर्मधारयः, तथा उत्पीडिता प्रत्यञ्चाऽऽरोपणेन शरासनपट्टिका धनुर्यष्टिर्यैस्ते तथा, अथवा उत्पीडिता–बाहौ बद्धा शरासनपट्टिका धनुर्धरप्रतीता यैस्ते तथा, पिनद्धं परिहितम्, ग्रैवेयकं ग्रीवाभरणं यैस्ते तथा, तथा बद्धो ग्रन्थिदानेन, आविद्धश्च शिरसि आरोपणेन विमलो वरश्च चिह्नपट्टो योधतासूचको नेत्रादिवस्त्ररूपः, सौवर्णो वा पट्टो यैस्ते तथा, तथा गृहीतानि आयुधानि प्रहरणाय यैस्ते तथा, अथवा गृहीतानि आयुधानि क्षेप्यास्त्राणि, प्रहरणानि च तदितराणि यैस्ते तथा, त्रिनतानि–मध्य–पार्श्वद्वयलक्षणे स्थानत्रयेऽवनतानि, त्रिसंधितानि–त्रिषु स्थानकेषु कृतसंधिकानि नैकाङ्गिकानि—इत्यर्थः; वज्रमयकोटीनि धनूंषि अभिगृह्य पदतः–पदे मुष्टिस्थाने तिष्ठन्तीति सम्बन्धः. परिमात्रिकः–सर्वतो मात्रावान्, काण्डकलापो येषां ते तथा, नीलपाणयः–इत्यादिषु नीलादिवर्णयुक्तत्वाद् नीलादयो बाणभेदाः संभाव्यन्ते, चारुचापपाणयः–इत्यत्र च चापं धनुरेव अनारोपितज्यम्, अतो न पुनरुक्तता, चर्मपाणयः–इत्यत्र चर्मशब्देन स्फुरकः उच्यते; दण्डादयः प्रतीताः. उक्तमेवार्थं संग्रहणेन आह –'नील–पीअ' इत्यादि; अथवा नीलादीन् सर्वानेव युगपत् केचिद् धारयन्ति देवशक्तेरिति दर्शनाह:–'नील–पीअ' इत्यादि. ते चाऽऽत्मरक्षा न संज्ञामात्रेणैव इत्याह –आत्मरक्षाः–स्वाम्यात्मरक्षा इत्यर्थः, ते एव विशिष्यन्ते–रक्षोपगताः–रक्षाम् उपगताः–सततं प्रयुक्तरक्षा इत्यर्थः. एतदेव कथम् ? इत्याह:–गुप्ता अभेदवृत्तयः, तथा गुप्तपालीकाः–तदन्यतो व्यावृत्तमनोवृत्तिकाः, (मण्डलीकाः) युक्ताः परस्परसंबद्धाः, युक्तपालीकाः निरन्तरमण्डलिकाः, प्रत्येकम् एकैकशः, समयतः पदातिसमाचारेण, विनयतः–विनयेन, किंकरभूता इव–प्रेष्यत्वं प्राप्ता इव इति. अयं च पुस्तकान्तरे साक्षाद् दृश्यत एव इति. 'एवं सव्वेसिं इंदाणं' ति एवमिति चमरवत् सर्वेषाम् इन्द्राणाम् आत्मरक्षा वाच्याः, ते चार्थत एवम्–सर्वेषामिन्द्राणां सामानिकचतुर्गुणा आत्मरक्षाः, तत्र चतुःषष्टिः सहस्राणि चमरेन्द्रस्य सामानिकानाम्, बलेस्तु षष्टिः; शेषभवनपतीन्द्राणां प्रत्येकं षट् सहस्राणि, शक्रस्य चतुरशीतिः, ईशानस्य अशीतिः, सनत्कुमारस्य द्विसप्ततिः, माहेन्द्रस्य सप्ततिः, ब्रह्मणः षष्टिः, लान्तकस्य पञ्चाशत्, शुक्रस्य चत्वारिंशत्, सहस्रारस्य त्रिंशत्, प्राणतस्य विंशतिः, अच्युतस्य दश सहस्राणि सामानिकानामिति. यदाह:–"चउसट्ठी सट्ठी खलु छच्च सहस्सा ओ असुरवज्जाणं, सामाणिआ उ एए चउग्गुणा आयरक्खा ओ. चउरासीइ असीई बावत्तरि सत्तरि य सट्ठी य, पन्ना चत्तालीसा तीसा वीसा दस सहस्सं" त्ति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे तृतीयशते षष्ठ उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचित विवरणं समाप्तम्.

२. आगळना प्रकरणमां विकुर्वणा संबंधी हकीकत जणावी छे अने हवे ए ज विकुर्वण करवामां समर्थ एवा देव विशेषो संबंधे निरूपण करवानुं छे ['वण्णओ' त्ति] अहीं आत्मरक्षक देवोनुं वर्णन कहेवुं अने ते आ प्रमाणे छे:—' बराबर मजबूत, दोरीथी मजबूत रीते बांधेला अने शरीर उपर चडावेला बख्तरवाळा, जेओए दोरी चडावीने तीरकामठाने (धनुर्यष्टिने) तैयार कर्युं छे एवा, अथवा जेओए बाणावळीओने–धनुर्धरोने–जाणीती शरासनपट्टिकाने हाथमां बांधेली छे एवा. डोकना घरेणाने पहेरनारा, जेओए शूरवीरतानो सूचक, नेतर वगेरेना ततुथी बनेलो अथवा सोनानो पट्टो. पवित्र अने उत्तम तमगो गांठ वाळीने माथामां आरोप्यो छे एवा, जेओए प्रहार करवा माटे आयुधोनुं ग्रहण कर्युं छे एवा अथवा फेंकवानां अने फेंक्या सिवाय वापरवां आयुधो–शस्त्रोने धारण करनारा. वचे अने बने पडखे–त्रण ठेकाणे–नमी गएलां. त्रण ठेकाणे साण–

1 मूलच्छाया —तदेवं भगवन् !, तदेव भगवन् ' इति.—अनु०

१. प्र० छाया —सन्नद्ध–बद्ध–वर्मितकवचाः, उत्पीडितशरासनपट्टिकाः, पिनद्धग्रैवेयकाः, बद्ध–आविद्ध–विमलवरचिह्नपट्टाः, गृहीताऽऽयुधप्रहरणाः, त्रिनतानि, त्रिसंधितानि वज्रमयकोटीनि धनूंषि अभिगृह्य पदतः. परिमात्रिककाण्डकलापाः, नीलपाणयः, पीतपाणयः, रक्तपाणयः, एवं चारुचाप–चर्म–दण्ड–खड्ग–पाशपाणयः, नील–पीत–रक्तचापचारु–चर्म–दण्ड–खड्ग–पाशवरधराः, आत्मरक्षाः, रक्षोपगताः, गुप्ताः, गुप्तपालिकाः, युक्ताः, युक्तपालिकाः, प्रत्येकं प्रत्येकं समयतः, विनयतः किंकरभूता इव तिष्ठन्ति–इति. २ चतुःषष्टिः षष्टिः खलु षट् च सहस्राणि तु असुरवर्जानाम्. सामानिकास्तु एते चतुर्गुणा आत्मरक्षास्तु. चतुरशीतिः अशीतिः द्वासप्ततिः सप्ततिश्च षष्टिश्च, पञ्चाशत् चत्वारिंशत् त्रिंशद् विंशतिर्दश सहस्राणि इति.
३. इदं गा०॥ प्रज्ञापनायां स्थानपदे १२४–(पृ० ९४ स०). २. द्वात्रिंशत् नन्दि पद्ये १४८–(पृ० १०४)—अनु०

वाळां–सळंग नहीं बनेलां–अने वज्रथी बनेली कोटि–आगला भाग–वाळां धनुषोने हाथमां ग्रहण करीने ऊभा रहेनारा, सर्वत. मात्रा–मर्यादा–वाळा नीरना समूहने धारण करनारा, हाथमां नीलने (केटलाक बाणोनो पाछलो भाग नीलादि वर्णवाळो होय छे माटे अहीं नील, पीत अने रक्त विगेरे ए–बधा–एक जातिना बाणना भेदो होय, एम संभव छे.) धरनारा, पीतने अने रक्तने हाथमां धरनारा, ए प्रमाणे सुंदर चापने हाथमां धरनारा, (शं०—चाप अने धनुष् ए बन्ने एक ज वस्तुना नाम छे तो आगळ 'धनुषने धारण करनारा' एम कहेवाथी 'चापने धरनारा' ए अर्थ पण आवी जाय छे तेम छतां (अहीं) फरीवार 'चापने धरनारा' एम शा माटे कह्युं ? स०—आ स्थळे पुनरुक्ति दूषण आववानो संभव नथी, कारण के 'चाप' अने 'धनुष्' ए बन्ने शब्दना अर्थमां थोडो फेर छे.—दोरी नहीं चडावेलुं धनुष ते 'चाप' अने दोरी चडावीने सज्ज करेलुं धनुष ते धनुष. आ रीतिए ए बन्ने शब्दना अर्थमां थोडो पण भेद छे.) तथा सुंदर ढाळने, दंडने, तरवारने अने पासलाने हाथमां धारण करनारा. दिव्य शक्तिना धारक होवाथी केटलाक देवो नील, पीत, रक्त एवा सुंदर चाप, तरवार, ढाल अने पासला वगेरेने एक साथे हाथमां धरनारा छे. तथा पोताना धणिनुं रखोपुं करनारा छे माटे पोताना 'आत्मरक्षक' नामने दीपावनारा छे, रखोपाना काममां योजेला, अभेद वृत्तिवाळा, स्वामिनी रक्षा करवामां ज मनने जोडनारा–बीजे जती मनोवृत्तिने रोधनारा, परस्पर संबंधवाळा अने परस्पर जोडाएला मंडळवाळा. ए बधा देवो वारा फरती एक एक, उचित काळे पगीनी पेठे विनयपूर्वक जागे छे अर्थात् तेओ चाकरनी जेम रहे छे " बीजा पुस्तकमां तो आ बधो पाठ मूळमां ज मांडेलो जणाय छे. ['एवं सव्वेसिं इंदाणं' ति] ए रीते–चमरेंद्रनी पेठे–बधा इंद्रोना आत्मरक्षक देवो संबंधी हकीकत जाणवी. ते आत्मरक्षक देवोनी संख्या आ रीतिए छेः—दर एक इंद्रदेवने सामानिक देवो करतां आत्मरक्षक देवो चार गणा होय छे. चमरेंद्रने चोसठ हजार सामानिक देवो छे; बलि इंद्रने साठ हजार सामानिक देवो छे; अने भुवनपतिना बाकीना प्रत्येक इंद्रदेवने छ छ हजार सामानिक देवो होय छे. शक्र इंद्रने चोराशी हजार सामानिक देवो छे, ईशान इंद्रने एंशी हजार सामानिक देवो छे, तथा सनत्कुमारने बोंतेर हजार, माहेंद्रने सित्तेर हजार, ब्रह्मेंद्रने साठ हजार, लांतकेंद्रने पचास हजार, शुक्रने चाळीस हजार, सहस्रारने त्रीश हजार, प्राणतने वीस हजार अने अच्युतेंद्रने दश हजार सामानिक देवो होय छे. कह्युं छे के—" असुरेंद्र सिवायना इंद्रोने चोसठ हजार, साठ हजार अने छ हजार सामानिक देवो होय छे अने आत्मरक्षक देवो तेथी चारगणा होय छे. ८४ हजार, ८० हजार, ७२ हजार, ७० हजार, ६० हजार, ५० हजार, ४० हजार, ३० हजार, २० हजार अने १० हजार सामानिक देवो अनुक्रमे शक्रेंद्रथी अच्युतेंद्र सुधीना इंद्रोने होय छे, " अने तेथी चार गणा आत्मरक्षक देवो तेओने होय छे.

वेलालूपः समुद्रोऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्यो-र्दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

शतक ३.–उद्देशक ७.

राजगृह.–शक्रना लोकपालो केटला ?–चार–सोम.–यम.–वरुण.–वैश्रमण.–एमना विमानो केटला ?–चार.–संध्याप्रभ.–वरशिष्ट.–स्वयंज्वल.–वल्गु.–सोमना विमान विगेरेनो पूर्ण परिचय.–सोमना ताबाना देवो.–सोमना ताबानी औत्पातिक प्रवृत्तिओ.–सोमना अपत्यो.–यमना विमान विगेरेनो परिचय.–यमना ताबाना देवो.–यमना ताबाना रोगो–दुःखो.–यमना अपत्यो.–वरुणना विमान विगेरेनो परिचय.–वरुणना ताबाना देवो.–वरुणना ताबानी पाणीने लगती प्रवृत्तिओ.–वरुणनां अपत्यो.–वैश्रवणना विमान विगेरेनो परिचय.–वैश्रवणना ताबाना देवो.–वैश्रवण–कुबेर–ने हस्तक रहेली लक्ष्मी अने लक्ष्मीवृष्टि.–वैश्रवणना अपत्यो.—

१. प्र०—*रायगिहे णगरे जाव–पज्जुवासमाणे एवं वयासीः–सक्कस्स णं भंते ! देविंदस्स, देवरण्णो कति लोगपाला पण्णत्ता ?*

१. प्र०—राजगृह नगरमां यावत्–पर्युपासना करता आ प्रमाणे बोल्या के:–हे भगवन् ! देवेंद्र, देवराज शक्रने केटला लोकपालो कह्या छे ?

१. उ०—*गोयमा ! चत्तारि लोगपाला पण्णत्ता, तं जहाः–सोमे, जमे, वरुणे, वेसमणे.*

१. उ०—हे गौतम ! तेने चार लोकपालो कह्या छे. ते आ प्रमाणेः– सोम, यम, वरुण अने वैश्रमण.

२. प्र०—*एएसि णं भंते ! चउण्हं लोगपालाणं कति विमाणा पण्णत्ता ?*

२. प्र०—हे भगवन् ! ए चारे लोकपालोने केटलां विमानो कह्यां छे ?

२. उ०—*गोयमा ! चत्तारि विमाणा पन्नत्ता, तं जहा.–संझप्पभे, वरसिट्ठे, सयजले, वग्गू.*

२. उ०—हे गौतम ! एओने चार विमानो कह्यां छे. ते आ प्रमाणेः–संध्याप्रभ, वरशिष्ट, स्वयज्वल अने वल्गु.

३. प्र०—*कहिं णं भंते ! सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो सोमस्स महारण्णो संझप्पभे णामं महाविमाणे पण्णत्ते ?*

३. प्र०—हे भगवन् ! देवेंद्र, देवराज शक्रना लोकपाल सोम नामना महाराजानुं संध्याप्रभ नामनुं मोटुं विमान क्यां रहेलुं कह्युं छे ?

३. उ०—*गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणे णं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उड्ढं चंदिम–सूरिय–गहगण–नक्खत्त–तारारूवाणं बहूइं जोअणाइं, जाव–पंच वडेंसिआ पण्णत्ता, त जहाः–असोगवडेंसए,*

३. उ०—हे गौतम ! जंबूद्वीप नामना द्वीपमां मंदर पर्वतनी दक्षिणे आ रत्नप्रभा पृथिवीना बहुसम रमणीय भूमिभागथी उंचे चंद, सूर्य, ग्रहगण, नक्षत्र अने तारारूपो आवे छे. अने त्यांथी बहु योजन उंचे यावत्–पांच अवतंसको कह्या छे. ते आ प्रमाणेः–अशोकावतंसक, सप्तपर्णावतंसक, चंपकावतंसक, चूता-

---

१. मूलच्छाया —राजगृहे नगरे यावत्–पर्युपासीनः एवम् अवादीत्–शक्रस्य भगवन् ! देवेन्द्रस्य, देवराजस्य कति लोकपालाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चत्वारो लोकपालाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा – सोमः, यमः, वरुणः, वैश्रवणः. एतेषां भगवन् ! चतुर्णां लोकपालानां कति विमानानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! चत्वारि विमानानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा –सन्ध्याप्रभम्, वरशिष्टम्, स्वयंज्वलम्, वल्गु कुत्र भगवन् ! शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य सन्ध्याप्रभं नाम महाविमानं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेऽस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयाद् भूमिभागाद् ऊर्ध्वं चन्द्रम –सूर्य–ग्रहगण–नक्षत्र–तारारूपाणां बहूनि योजनानि यावत्–पञ्च अवतंसकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा – अशोकावतंसकः—अनु०

सत्तवण्णवडेंसए, चंपयवडेंसए, चूअवडेंसए, मज्झे सोहम्मवडेंसए; तस्स ण सोहम्मवडेंसयस्स महाविमाणस्स पुरत्थिमे णं सोहम्मे कप्पे असंखेज्जाइं जोअणाइं वीइवइत्ता एत्थ णं सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो सोमस्स महारण्णो संझप्पभे णामं महाविमाणे पण्णत्ते:–अद्धतेरसजोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं, उणयालीसं जोयणसयसहस्साइं, बावन्नं च सहस्साइं, अट्ठ य अडयाले जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं पण्णत्ते, जा सूरियाभविमाणस्स वत्तव्वया सा अपरिसेसा भाणिअव्वा, जाव–अभिसेओ; नवरं–सोमो देवो. संझप्पभस्स णं महाविमाणस्स अहे, सपक्खिं, सपडिदिसिं असंखेज्जाइं जोयण (सय) सहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो सोमस्स महारण्णो सोमा नाम रायहाणी पण्णत्ता:–एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं जंबुद्दीवप्पमाणा; वेमाणिआणं पमाणस्स अद्धं णेयव्वं, जाव–उवरियलेणं, सोलस जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं, पण्णासं जोयणसहस्साइं, पंच य सत्ताणउए जोयणसये किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं पण्णत्ते; पासायाणं चत्तारि परिवाडीओ णेयव्वाओ, सेसा णत्थि. सक्कस्स ण देविंदस्स, देवरण्णो सोमस्स महारण्णो इमे देवा आणा–उववाय–वयण–निद्देसे चिट्ठंति, तं जहा:–सोमकाइया इ वा, सोमदेवयकाइया इ वा, विज्जुकुमारा, विज्जुकुमारीओ; अग्गिकुमारा, अग्गिकुमारीओ; वायुकुमारा, वायुकुमारीओ; चंदा, सूरा, गहा, णक्खत्ता, तारारूवा –जे यावण्णे तहप्पगारा सव्वे ते तब्भत्तिआ, तप्पक्खिया, तब्भारिया सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो सोमस्स महारण्णो आणा–उववाय–वयण–निद्देसे चिट्ठंति. जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं जाइं इमाइं समुप्पज्जंति, तं जहा:–गहदंडा इ वा, गहमुसला इ वा, गहगज्जिआ इ वा, गहजुद्धा इ वा, गहसिंघाडगा इ वा, गहावसव्वा इ वा, अब्भा इ वा, अब्भरुक्खा

वतंसक अने वच्चे सौधर्मावतंसक छे. ते सौधर्मावतंसक महाविमानथी पूर्वे सौधर्म कल्प छे, तेमां असंख्य योजन दूर गया पछी–अहीं–देवेंद्र, देवराज शक्रना लोकपाल सोम नामना महाराजानुं संध्याप्रभ नामनुं महाविमान आवेलुं–कह्युं–छे:–तेनी–विमाननी–लंबाइ अने पहोळाइ साडा बार लाख योजननी छे. तेनो घेरावो ओगणचाळीश लाख, बावन हजार, आठसेंने अडताळीश–३९,५२,८४८–योजन करता काइक वधारे छे. ए संबंधे सूर्याभदेवनी विमानवक्तव्यतानी पेठे बधी हकीकत कहेवी अने ते प्रमाणे यावत्–अभिषेक सुधी कहेवुं. विशेष ए के, अहीं सूर्याभदेवने बदले सोम देव कहेवो. संध्याप्रभ महाविमाननी बराबर नीचे (सपक्षे अने सप्रतिदिशे) असंख्य योजन आगळ अवगाह्या पछी–अहीं–देवेंद्र, देवराज शक्रना सोम महाराजानी सोमा नामनी राजधानी छे. ते राजधानीनी लंबाइ अने पहोळाई एक लाख योजननी छे–ते राजधानी जंबूद्वीप जेटली छे. आ राजधानीमां आवेला किल्ला वगेरेनुं प्रमाण वैमानिकोना किल्ला वगेरेना प्रमाण करता अडधुं कहेवुं अने ए प्रमाणे यावत्–घरना पीठबंध सुधी जाणवुं. घरना पीठबंधनो आयाम अने विष्कंभ सोळ हजार योजन छे अने तेनो घेरावो पचास हजार, पांचसेंने सत्ताणु योजन करता काइक विशेषाधिक छे. प्रासादोनी चार परिपाटिओ कहेवी अने बाकीनी नथी. देवेंद्र देवराज शक्रना सोम महाराजानी आज्ञामां, उपपातमां कहेणमां अने निर्देशमां आ देवो रहे छे:–सोमकायिको, सोमदेवकायिको, विद्युत्कुमारो विद्युत्कुमारीओ, अग्निकुमारो, अग्निकुमारीओ, वायुकुमारो, वायुकुमारीओ, चंद्रो, सूर्यो, ग्रहो, नक्षत्रो, तारारूपो अने तेवा ज प्रकारना बीजा पण बधा देवो तेनी भक्तिवाळा, तेना पक्षवाळा अने तेने ताबे रहेनारा छे–ए बधा देवो तेनी आज्ञामां उपपातमां कहेणमां अने निर्देशमां रहे छे. जंबूद्वीप नामना द्वीपमां मंदर पर्वतनी दक्षिणे जे आ पेदा थाय छे:–ग्रहदंडो, ग्रहमुसलो, ग्रहगर्जितो, ए प्रमाणे ग्रहयुद्धो,

---

१. मूलच्छाया—सप्तपर्णावतंसकः, चम्पकावतंसकः, चूतावतंसकः, मध्ये सौधर्मावतंसकः, तस्य सौधर्मावतंसकस्य महाविमानस्य पौरस्त्ये सौधर्मे कल्पेऽसंख्येयानि योजनानि व्यतिव्रज्य अत्र शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य सन्ध्याप्रभं नाम महाविमानं प्रज्ञप्तम् –अर्धत्रयोदशयोजनशतसहस्राणि आयाम–विष्कम्भेण, एकोनचत्वारिंशद् योजनशतसहस्राणि, द्विपञ्चाशच्च सहस्राणि, अष्टौ च अष्टचत्वारिंशद् योजनशतानि, किञ्चिद् विशेषाधिकानि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तम्, या सूर्या(भि)भविमानस्य वक्तव्यता सा अपरिशेषा भणितव्या, यावत्–अभिषेकः, नवरम्–सोमो देवः. सन्ध्याप्रभस्य महाविमानस्य अधः, सपक्षम्, सप्रतिदिशम् असंख्येयानि योजन–(शत)–सहस्राणि अवगाह्य अत्र शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य सोमा नाम राजधानी प्रज्ञप्ता –एकं योजनशतसहस्रम् आयामविष्कम्भेण जम्बूद्वीपप्रमाणा, वैमानिकानां प्रमाणस्याऽर्धं ज्ञातव्यम्, यावत्–उपरितले(ने)न, षोडश योजनसहस्राणि आयामविष्कम्भेण, पञ्चाशद् योजनसहस्राणि, पञ्च च सप्तनवतिर्योजनशतानि किञ्चिद् विशेषोनानि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तम्, प्रासादानां चतस्रः परिपाट्यो ज्ञा(ने)तव्याः, शेषा नास्ति. शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य इमे देवा आज्ञा–उपपात–वचन–निर्देशे तिष्ठन्ति, तद्यथा–सोमकायिका इति वा, सोमदेवताकायिका इति वा, विद्युत्कुमाराः, विद्युत्कुमार्यः, अग्निकुमाराः, अग्निकुमार्यः, वायुकुमाराः, वायुकुमार्यः, चन्द्राः, सूर्याः, ग्रहाः, नक्षत्राणि, तारारूपाः–ये चाऽपि अन्ये तथाप्रकाराः सर्वे ते तद्भक्तिकाः, तत्पाक्षिकाः, तद्भार्याः शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य आज्ञा–उपपात–वचन–निर्देशे तिष्ठन्ति. जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन यानि इमानि समुत्पद्यन्ते, तद्यथा–ग्रहदण्डा इति वा, ग्रहमुसलानि इति वा, ग्रहगर्जितानि इति वा, ग्रहयुद्धानि इति वा, ग्रहशृङ्गाटकानि इति वा, ग्रहापसव्यानि इति वा, अभ्राणि इति वा, अभ्रवृक्षाः—अनु०

१. अभिषेक सुधीनो बधो वर्णक रायपसेणी उपागना–(क० आ० पृ० १०२–२०४) ए पृष्ठ मां सम्पूर्ण नोंधेलो छे:—अनु०

२. चालता सूत्रमां जणाव्युं छे के, अंतरिक्षमां जे जे उत्पातो थाय छे ते बधा, लोकपालोना वशमां छे. (लोकपालो पण शक्राश्रित छे) तेओनी इच्छा सिवाय तदाश्रित कर्मको एमांनो एक पण उत्पात करी शकता नथी. आवी ज हकीकत, गर्गसंहिता अने वाराहीसंहितामां आ प्रमाणे नोंधी छे:—

" शस्त्राणि सृजन्ति-एते शुभाशुभनिवेदिनः, लोकपाला महात्मानो" गर्गः.

" शुभ अने अशुभने जाणनारा महात्मा लोकपालो पोताना शस्त्रोने सृजे छे.-गर्ग.

" अस्त्राणि लोकपाला लोकाभावाय संसृजन्ति-उल्का--वराह". (बृहत्संहिता, पृ० ४५६)

" लोकना संहारमाटे लोकपालो उल्का-अस्त्रोने छोडे छे "-वराह. (बृ. सं. पृ० ४५६)

ए उत्पातोनां जे जे नामो अहीं जणावेलां छे, ते बधां घणाखरां बृहत्संहितामां आ प्रमाणे जणाव्यां छे.—

ग्रहयुद्ध-(पृ० स० पृ० ३२२)

" वियति चरतां ग्रहाणाम्-उपर्युपरि आत्ममार्गसंस्थानाम् ।
अतिदूराद् दृग्विषये समतामिव संप्रयातानाम् " । २
आसन्न-क्रमयोगाद् भेदो-ल्लेखां-शुमर्दना-ऽपसव्यैः ।
युद्धं चतुष्प्रकारं पराशराद्यैर्मुनिभिरुक्तम् " । ३-ग्रहयुद्धाध्यायः

"आकाशमां गति करता, पोत पोताना मार्गमां उपरा उपर रहेला अने घणुं दूर होवाने लीधे आपणने एक साथे थई गएला देखाता ग्रहोनुं युद्ध आसन्न अने क्रमने लीधे चार प्रकारनुं कह्युं छे —भेदयुद्ध, उल्लेखयुद्ध, अंशुमर्दनयुद्ध अने अपसव्ययुद्ध" आ विषेनी विशेष विगत जाणवा माटे ग्रहयुद्ध-अध्याय जोई लेवो जोईए.

ग्रहशृंगाटक—ग्रहदंड—ग्रहमुशल—(पृ०-३४९-४३१)

" चक्र-धनु:-शृङ्गाटक-दण्ड-पुर-प्रास-वज्रसंस्थाना. ।
क्षुद्वृष्टिकरा लोके समराय च मानवेन्द्राणाम् "-ग्रहशृंगाटकाध्याय.

" चक्र (पैडुं), धनुष, सिंगोडुं, दंड, नगर, प्रास अने वज्र ए बधां ग्रहोनां संस्थानो (घाटो) छे अने ए अशुभसूचक छे. "

ग्रहापसव्य—(पृ० ३२२)

" दक्षिणेनापसव्यं स्याद् उत्तरेण प्रदक्षिणम् ।
ग्रहाणां चन्द्रमा ज्ञेयो नक्षत्राणां तथैव च—ग्रहयुद्धाध्याय.

" ज्यारे चंद्र, ग्रहो अने नक्षत्रोनी दक्षिणे गति करतो होय त्यारे ' अपसव्य ' कहेवाय अने ज्यारे ए ज उत्तरे गति करतो होय त्यारे ' प्रदक्षिण ' कहेवाय. "

अभ्रवृक्ष—(पृ० ४१२)

" दधिमदग्राग्रो नीलो भानुच्छादी खमध्यगोऽभ्रतरु " ।
" अभ्रवृक्ष मेघतरो "-संध्यालक्षणम्.

" वादळांना झाड जेवा घाटने अभ्रवृक्ष के मेघतरु कहो छे. ए वृक्ष, नीलो होय छे अने तेनो अग्र भाग दहिंना जेवो होय छे अने ए सूर्यने ढाकनारो अने आकाशनी वचे होय छे."

संध्या—(पृ० ४२६)

" अर्धास्तमितानुदितात् सूर्यादस्पष्टभं नभो यावत् ।
तावत् सन्ध्याकालश्चिह्नैरेभि· फलं चास्मिन् " १
" अहोरात्रस्य यः संधि. सा च संध्या प्रकीर्तिता ।
द्विनाडिका भवेत् सा तु यावद्ज्योतिर्दर्शनम् "-संध्यालक्षणम्.

" अडधा आथमेला अने अडधा उगेला सूर्यने लीधे ज्यां सुधी आकाश अस्पष्ट रहे छे तेटलो समय ' संध्याकाल ' कहेवाय छे. "
" दिवस अने रात्रीनी संधि (सांधा)ना भागने संध्या कहेवामां आवे छे. तेनुं प्रमाण बे नाडिका छे अने ए, ज्योति (ताराओ) नुं दर्शन थतां पूरी थाय छे. "

गन्धर्वनगर—(पृ० ४७८)

" गन्धर्वनगरमुदितमापाण्डुरं "
" खपुरं सित-रक्त-पीत-कृष्णम् "
" अनेकवर्णाकृति खे प्रकाशते पुरं पताका-ध्वज-तोरणान्वितम् " ।
" बहुवर्णपताकाढ्यं गन्धर्वनगरं महत् "-गन्धर्वनगरलक्षणम्.

वादळां उपर पडतां सूर्यनां किरणोने लीधे आकाशमां थतां नगरना देखावने ' गांधर्वनगर ' कहेवामां आवे छे ते धोळुं, लाल, पीळुं अने काळुं होय छे-अनेक वर्ण अने आकारवाळुं होय छे तथा पताका, धजा अने तोरणोथी मंडित पण होय छे. "

उल्कापात—(पृ० ४५५)

" दिवि भुक्तशुभफलानां पततां रूपाणि यानि तान्युल्का. ।
" धिष्ण्य-उल्का-अशनि-विद्युत्-तारा इति पञ्चधा भिन्नाः " ॥ १
-उल्कालक्षणम्.

" स्वर्गनां सुखोने भोगवीने पडता आत्माओनां रूपोने ' उल्का ' कहेवामां आवे छे. ते पांच प्रकारनी छे.-धिष्ण्य, उल्का, अशनि, विद्युत् अने तारा "

दिग्दाह—(पृ० ४३९)

" दाहो दिशां राजभयाय पीतो देशस्य नाशाय हुताशवर्णः ।
यश्चारुणः स्यादपसव्यवायुः सस्यस्य नाशं स करोति दृष्ट " ॥ १
-दिग्दाहलक्षणम्.

" भडका जेवी दिशाओनुं नाम ' दिग्दाह ' छे-ते पीळो, अग्नि जेवो अने लाल एम अनेक प्रकारनो होय छे-तेना रंगो प्रमाणे जुदां जुदां फळो पण जणाव्यां छे "

परिवेष—(पृ० ४६१)

" सम्मूर्छिता रवीन्द्वो· किरणा. पवनेन मण्डलीभूता ।
नानावर्णाकृतयस्तन्वभ्रे व्योम्नि परिवेषा "-परिवेषलक्षणम्.

" थोडां वादळांवाळा आकाशमां प्रतिबिंब पामेलां सूर्य अने चंद्रनां किरणो वायुद्वारा मंडलीभूत थयां छतां ते अनेक वर्ण अने आकारने धारण करे छे-एनुं नाम ' परिवेष ' छे "

प्रतिसूर्य—(पृ० ४८०)

" उदयात् प्रभृति दिनप्रहरैकं यावत् तनुघनोऽर्कसमीपे यदा भवति तदा अर्कबिम्बवशात् तत्र द्वितीयोऽर्को दृश्यते स प्रतिसूर्य उच्यते. एवमस्तमयेऽपि सम्भवति. "—अर्कवार —प्रतिसूर्यलक्षणम्.

" केटलीएक वार ज्यारे सूर्यना उदयथी मांडी एक प्रहर सुधी सूर्यनी आसपास थोडां वादळ जामेलां होय छे त्यारे ते वादळानुं कुंडाळुं, सूर्यनां किरणोने लीधे बीजा सूर्य जेवुं देखाय छे अने एनुं ज नाम प्रतिसूर्य छे. आवो प्रतिसूर्य, सूर्यना अस्तसमये पण जोई शकाय छे. "

ई वा, संझा इ वा, गंधव्वनगरा इ वा, उक्कापाया इ वा, दिसिदाहा इ वा, गज्जिआ इ वा, विज्जू इ वा, पंसुवुट्टी इ वा, जूवे इ वा, जक्खालित्तये त्ति वा, धूमिआ इ वा, महिआ इ वा, रयुग्घाए त्ति वा, चंदोवरागा इ वा, सूरोवरागा इ वा, चंदपरिवेसा इ वा, सूरपरिवेसा इ वा, पडिचंदा इ वा, पडिसूरा इ वा, इंदधणू इ वा, उदगमच्छ—कपिहसिअ—अमोह—पाईणवाया इ वा, पईणवाया इ वा, जाव—संवट्टयवाया इ वा, गामदाहा इ वा, जाव—संनिवेसदाहा इ वा, पाणक्खया, जणक्खया, धणक्खया, कुलक्खया, वसणब्भूया अणारिआ—जे यावण्णे तहप्पगारा ण ते सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो सोमस्स महारण्णो अन्नाया, अदिट्ठा, असुआ, अस्सु (मु) आ अविण्णाया; तेसिं वा सोमकाइआणं देवाणं. सक्कस्स णं देविंदस्स, देवरण्णो सोमस्स महारण्णो इमे अहावच्चा अभिण्णाया होत्था, तं जहा:—इंगालए, वियालए, लोहिअक्खे, सणिच्चरे, चंदे, सूरे, सुक्के, बुहे, बहस्सई, राहू. सक्कस्स णं देविंदस्स, देवरण्णो सोमस्स महारण्णो सत्तिभागं पलिओवमं ठिई पण्णत्ता, अहावच्चा-ऽभिन्नायाणं देवाणं एगं पलिओवमं ठिई पण्णत्ता. एवं महिड्डीए, जाव—महाणुभागे सोमे. महाराया.

ग्रहशृंगाटको, ग्रहापसव्यो, अभ्रवृक्षो, संध्या, गांधर्वनगरो, उल्कापातो, दिग्दाहो, गर्जारवो, विजळीओ, धूळनी वृष्टिओ, यूपो, यक्षोद्दीप्तो, धूमिका, महिका रजनो उद्घात, चंद्रग्रहणो, सूर्यग्रहणो, चंद्रपरिवेषो, सूर्यपरिवेषो, प्रतिचंद्रो, प्रतिसूर्यो, इंद्रधनुष, उदकमत्स्य, कपिहसित, अमोघ. पूर्व दिशाना पवनो, पश्चिमना पवनो, यावत्—संवर्तक पवनो, ग्रामदाहो यावत्—संनिवेशदाहो, प्राणक्षय, जनक्षय, धनक्षय कुलक्षय, यावत्—व्यसनभूत अनार्य (पापरूप) तथा तेवा ज प्रकारना बीजा पण बधा, ते बधा, देवेंद्र देवराज शक्रना सोम महाराजाथी अजाण्या नथी, अणजोएला नथी, अणसांभळेला नथी, अणसमरेला नथी अने अविज्ञात नथी अथवा ते बधा सोमकायिक देवोथी अजाण्या नथी. देवेंद्र, देवराज शक्रना सोम महाराजाने आ देवो अपत्यरूप अभिमत छे:—अंगारक—मंगळ, विकालिक, लोहिताक्ष शनैश्चर, चंद्र, सूर्य, शुक्र, बुध, बृहस्पति अने राहु. देवेंद्र, देवराज शक्रना सोम महाराजाना आवरदा त्रण भाग सहित पल्योपमनी छे अने तेना अपत्यरूप अभिमत देवोनी आवरदा एक पल्योपमनी कही छे,—ए प्रकारनी मोटी ऋद्धिवाळो अने यावत् मोटो प्रभाववाळो सोम महाराजा छे.

१. षष्ठोद्देशके इन्द्राणामात्मरक्षा उक्ताः, अथ सप्तमोद्देशके तेषामेव लोकपालान् दर्शयितुमाह:—'रायगिहे' इत्यादि. 'बहूइं जोयणाइं' इह 'यावत्' करणाद् इद दृश्यम्:—"बहूइं जोयणसयाइं, बहूइं जोयणसहस्साइं, बहूइं जोयणसयसहस्साइं, बहूओ जोयणकोडीओ, बहूओ जोयणकोडाकोडीओ, उड्ढं, दूर वीईवइत्ता एत्थ णं सोहम्मे णामं कप्पे पण्णत्ते, पाईण—पडीईणायए, उदीण-दाहिणविच्छिन्ने, अद्धचंदसंठाणसंठिए, अच्चिमालिभासरासिवण्णाभे असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ आयाम—विक्खंभेणं, असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेणं; एत्थ ण सोहम्माणं देवाणं बत्तीसं विमाणावाससयसहस्साइं भवंतीति अक्खाया, ते णं विमाणा सव्वरयणामया, अच्छा, जाव—पडिरूवा; तस्स णं सोहम्मकप्पस्स बहुमज्झदेसभाए" इति। 'वीईवइत्त' त्ति व्यतिव्रज्य—व्यतिक्रम्य, 'जा सूरियाभविमाणस्स' त्ति सूरिकाभविमानं राजप्रश्नीयोपाङ्गोक्तस्वरूपम्, तद्वक्तव्यता इह वाच्या; तत्समानलक्षणत्वाद्

उदकमत्स्य—(पृ० ४२९)

"मत्स्या मत्स्याकारा एव मेघाः"—संघ्यालक्षणम्

"माछला आकारना मेघोने 'उदकमत्स्य' कहेवामां आवे छे"

अमोघ—(पृ० ४२९)

"शुक्लाः कराः दिनकृतो दिवादिमध्यान्तगामिनः स्निग्धाः।
अव्युच्छिन्ना ऋजवो वृष्टिकरास्ते तु अमोघाख्याः"

"सूर्यना जे किरणो, आकाशमां सर्वत्र व्यापेला होय छे, धोळां होय छे, सरळ—सीधा—अने अखंड होय छे तथा स्निग्ध होय छे ते 'अमोघ' कहेवाय छे—ए किरणो वृष्टिना सूचक छे"

१. उपर सूचवेलां लक्षणो वाराहीसंहिता के बृहत्संहितामां छे. एनो प्रणेता महापंडित वराह के वराहमिहिर छे एनो समय ईसवीय ५मो-६ट्ठो सैको लेखाय छे. आ ज वराहने, जैनसंप्रदाय भद्रबाहुनो भाई (?) होवानुं सूचवे छे:—अनु०

१. मूलच्छायाः—इति वा, सन्ध्या इति वा, गान्धर्वनगराणि इति वा, उल्कापाता इति वा, दिग्दाहा इति वा, गर्जितानि इति वा, विद्युद् इति वा, पांशुवृष्टिः इति वा, यूपा इति वा, यक्षोद्दीप्तानि इति वा, धूमिका इति वा, महिका इति वा, रजउद्घात इति वा, चन्द्रोपरागा इति वा, सूर्योपरागा इति वा, चन्द्रपरिवेषा इति वा, सूर्यपरिवेषा इति वा, प्रतिचन्द्रा इति वा, प्रतिसूर्या इति वा, इन्द्रधनुः इति वा, उदकमत्स्य—कपिहसित—अमोघ—प्राचीनवाता इति वा, प्रतीचीनवाता इति वा; यावत्—संवर्तकवाता इति वा, ग्रामदाहा इति वा, यावत्—संनिवेशदाहा इति वा. प्राणक्षयाः, जनक्षयाः, धनक्षयाः, कुलक्षयाः, व्यसनभूता अनार्याः, ये चाप्यन्ये तथाप्रकारा न ते शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य अज्ञाताः, अदृष्टाः, अश्रुताः, अस्मृताः, अविज्ञाताः, तेषां वा सोमकायिकानां देवानाम्. शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य इमे यथाऽपत्या, अभिज्ञाता अभवन्; तद्यथा—अङ्गारकः, विकालकः, लोहिताक्ष, शनैश्चर, चन्द्रः, सूर्य, शुक्र, बुध, बृहस्पतिः, राहु. शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य सत्रिभागं पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, यथाऽपत्याऽभिज्ञातानां देवानाम् एकं पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता; एवं महर्धिकः, यावत्—महानुभागः सोमो महाराजः—अनु०

१. प्र० छायाः—बहूनि योजनशतानि, बहूनि योजनसहस्राणि, बहूनि योजनशतसहस्राणि, बह्व्यो योजनकोट्यः, बह्व्यो योजनकोटाकोट्यः ऊर्ध्वम्, दूरं व्यतिव्रज्याऽत्र सौधर्मो नाम कल्पः प्रज्ञप्तः, प्राचीन—प्रतीचीनायतः, उदीचीन—दक्षिणविस्तीर्णः, अर्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितः, अर्चिर्मालिभासराशिवर्णाभः, असंख्येया योजनकोटाकोट्यः आयाम—विष्कम्भेण, असंख्येया योजनकोटाकोट्यः परिक्षेपेण, अत्र सौधर्माणां देवानां द्वात्रिंशद् विमानावासशतसहस्राणि भवन्तीति आख्याताः, ते विमानाः सर्वरत्नमयाः, अच्छाः, यावत्—प्रतिरूपाः; तस्य सौधर्मकल्पस्य बहुमध्यदेशभागे" इति.—अनु०

अस्येति. कियती सा वाच्या? इत्याह.-यावदभिषेकः- अभिनवोत्पन्नस्य सोमस्य राज्याभिषेकं यावद् इति, सा च इहातिबहुत्वाद् न लिखितेति. 'अहे' त्ति तिर्यग्लोके, 'वेमाणिआणं पमाणस्स' त्ति वैमानिकानां सौधर्मविमानगतप्रासाद-प्राकार द्वारादीनां प्रमाणस्य इह नगर्याम् अर्धं ज्ञातव्यम्. 'सेसा नत्थि' त्ति सुधर्मादिका सभा इह न सन्ति, उत्पत्तिस्थानेषु एव तासां भावात्. 'सोमकाइय'त्ति सोमस्य कायो निकायो येषामस्ति ते सोमकायिकाः-सोमपरिवारभूताः, 'सोमदेवयकाइय'त्ति सोमदेवताः तत्सामानिकादयः, तासां कायो येषामस्ति ते सोमदेवताकायिकाः-सोमसामानिकादिदेवपरिवारभूता इत्यर्थः. 'तारारूवा' त्ति तारकरूपाः. 'तब्भत्तिआ' त्ति तत्र सोमे भक्तिः सेवा, बहुमानो वा येषां ते तद्भक्तिकाः, 'तप्पक्खिय' त्ति सोमपाक्षिकाः-सोमस्य प्रयोजनेषु सहायाः, 'तब्भारिय' त्ति तद्भार्याः-तस्य सोमस्य भार्या इव भार्याः-अत्यन्तं वशवर्तित्वात्, पोषणीयत्वाच्चेति तद्भार्याः; तद्भारो वा येषां वोढव्यतयाऽस्ति ते तद्भारिकाः.

१. छट्ठा उद्देशकमां इंद्रोना आत्मरक्षक देवो संबंधी हकीकत जणावी छे अने हवे सातमा उद्देशकमां इंद्रोना लोकपालो संबंधी हकीकतने जणावता (देखाडता) कहे छे के:-['रायगिहे' इत्यादि.] ['बहूइं जोयणाई'] ए ठेकाणे 'यावत्' शब्द मूकेलो छे तेनो आ प्रमाणे वधारे जाणवुं:-" घणां सेंकडो योजनो, घणां हजार योजनो, घणां लाख योजनो, घणा क्रोड योजनो अने घणां कोटाकोटि योजनो सुधी उंचे दूर गया पछी-अहीं-सौधर्म नामे कल्प कह्यो छे, ते कल्प, पूर्व अने पश्चिममां लांबो छे अने उत्तर तथा दक्षिणमां विस्तीर्ण-विशाल-पहोळो -छे, अर्धा चांदानी जेवो तेनो घाट छे, सूर्यनी ज्वालाना समूह जेवो तेनो वर्ण छे, तेनो आयाम अने विष्कंभ असंख्य योजन कोटाकोटि छे, तेनो घेरावो पण असंख्य योजन कोटाकोटि छे. अहीं-सौधर्म कल्पमां-देवोनां-सौधर्म देवोनां-बत्रीश लाख विमानो-विमानावासो-छे, एम कह्युं छे. ते बधां विमानो सर्व रत्नमां बनेलां छे, निर्मळ अने यावत्-प्रतिरूप छे, ते सौधर्म कल्पनी वच्चोवच्च (बहु मध्यदेश भागमां) ['वडिंसया' त्ति] जाणवुं." ['जा सूरियाभविमाणस्स' त्ति] रायपसेणीय (रायप्पसेणी) नामना उपांगमां वर्णवेल सूरिआभ नामना विमाननी वक्तव्यता अहीं कहेवी. कारण के, आ अने ते सूरिआभ विमान, ए बन्ने सरखां छे. ते वक्तव्यता अहीं केटली कहेवी? तो कहे छे के, अभिषेक सुधी-नवा उत्पन्न थएल सोमना राज्याभिषेक सुधी-ते वक्तव्यता कहेवी. ते वक्तव्यता घणी लांबी होवाथी अहीं लखी नथी. ['अहे' त्ति] एटले तिर्यग्-तिरछा-लोकमां, ['वेमाणियाणं पमाणस्स' त्ति] वैमानिकोना सौधर्म विमानना रहेल महेल, किल्ला अने बारणा विगेरेना माप करता अहीं-सोम लोकपालनी नगरीमां-अडधुं माप जाणवुं. ['सेसा नत्थि' त्ति] आ नगरीमां सुधर्मा सभा वगेरे स्थानो नथी, कारण के ते बधां स्थानो, सोमनी उत्पत्तिना स्थाने ज होय छे. ['सोमकाइय' त्ति] सोमना निकायना देवो-सोमना परिवाररूप देवो ते सोमकायिक देवो, ['सोमदेवयकाइय' त्ति] सोम महाराजाना जे सामानिक देवो ते सोमदेवता अने तेना परिवाररूप देवो (तेना निकायना देवो) ते सोमदेवताकायिक देवो, ['तारारूव' त्ति] तारक रूप देवो, ['तब्भत्तिअ' त्ति] सोममां भक्तिवाळा-सोमनु बहु मान करनार देवो ते तद्भक्तिक देवो, ['तप्पक्खिय' त्ति] सोमना पक्षवाळा देवो-कांइ काम पडे तो सोमने सहायता आपनारा देवो ते तत्पाक्षिक देवो, ['तब्भारिय' त्ति] जेम सोमनी राणी सर्व प्रकारे सोमने अधीन छे तेम ते देवो सर्व प्रकारे सोमने तावे रहे छे माटे तद्भार्य देवो, अथवा सोम तेनुं पोषण करे छे माटे ते तद्भार्य देवो, अथवा जेओने माथे सोमनो भार (कारभार) वहेवानो छे ते देवो तद्भारिक देवो.

'गहदंड'त्ति दण्डा इव दण्डास्तिर्यगाऽऽयताः श्रेणयः, ग्रहाणा मङ्गलादीनां त्रि-चतुरादीनां दण्डा ग्रहदण्डाः. एवं ग्रहमुसलानि, नवरम्:-ऊर्ध्वायताः श्रेणयः. 'गहगज्जिअ' त्ति ग्रहसंचारादौ गर्जितानि-स्तनितानि ग्रहगर्जितानि. 'ग्रहयुद्धानि'-ग्रहयोरेकत्र नक्षत्रे दक्षिणोत्तरेण समश्रेणितया अवस्थानानि. 'ग्रहशृङ्गाटकानि'-ग्रहाणां शृङ्गाटकफलाकारेण अवस्थानानि. 'ग्रहापसव्यानि'-ग्रहाणामपसव्यगमनानि प्रतीपगमनानि इत्यर्थः. अभ्रात्मका वृक्षाः-अभ्रवृक्षाः. 'गन्धर्वनगराणि'-आकाशे व्यन्तरकृतानि नगराकारप्रतिबिम्बानि. 'उल्कापाताः'-सरेखाः, सोद्योता वा तारकस्येव पाताः. 'दिग्दाहाः'-अन्यतमस्यां दिशि अधोऽन्धकाराः, उपरि च प्रकाशात्मकाः दह्यमानमहानगरप्रकाशकल्पाः. 'जूवे' त्ति शुक्लपक्षे, प्रतिपदादिदिनत्रयं यावद् यैः संध्याच्छेदा आव्रियन्ते ते यूपकाः. 'जक्खालित्तय' त्ति यक्षदीप्तानि आकाशे व्यन्तरकृतज्वलनानि. धूमिका-महिकयोर्वर्णकृतो विशेषः, तत्र धूमिका धूम्रवर्णा धूसरा इत्यर्थः. महिका तु आपाण्डुरा इति. 'रउग्घाय' त्ति दिशां रजस्वलत्वानि, 'चंदोवरागा, सूरोवरागा' चन्द्र सूर्यग्रहणानि, 'पडिचंद' त्ति द्वितीयचन्द्राः, 'उदगमच्छ' त्ति इन्द्रधनुष्खण्डानि, 'कविहसिअ' त्ति अनभ्रे या विद्युत् सहसा तत् कपिहसितम्, अन्ये त्वाहुः-" कपिहसितं नाम यदाऽऽकाशे वानरमुखसदृशस्य, विकृतमुखस्य हसनम् " 'अमोह' त्ति अमोघाः आदित्योदया-ऽस्तमनयोरादित्यकिरणविकारजनिता आताम्राः, कृष्णाः, श्यामा वा शकटोद्धिसंस्थिता दण्डा इति. 'पाईणवाय' त्ति पूर्वदिग्वाताः, 'पईणवाय' त्ति प्रतीचीनवाताः, 'यावत्'-करणादिदं दृश्यम्:-" दाहिणवाया इ वा, उदीणवाया इ वा, उड्ढवाया इ वा, अहोवाया इ वा, तिरियवाया इ वा, विदिसीवाया इ वा, वाउब्भामा इ वा, वाउक्कलिआ इ वा, वायमंडलिआ इ वा, उक्कलिआवाया इ वा, मंडलिआवाया इ वा, गुंजावाया इ वा, झंझावाया इ वा " त्ति. इह 'वातोद्भ्रामाः'-अनवस्थितवाताः, वातोत्कलिकाः समुद्रोत्कलिकावत्, 'वातमण्डलिकाः'-वातोल्यः(ल्वः), उत्कलिकावाताः-उत्कलिकाभिर्ये वान्ति, 'मण्डलिकावाताः'-मण्डलिकाभिर्ये वान्ति, 'गुञ्जावाताः'-गुञ्जन्तः सशब्दं ये वान्ति, 'झंझावाताः'-अशुभनिष्ठुराः, 'संवर्तकवाताः'-तृणादिसंवर्तनस्वभावा इति.

---

१. जुओ आगळ पाने ११०-टि० १.

१. प्र० छाया.-दक्षिणवाता वा, उदीचीनवाता वा, ऊर्ध्ववाता वा, अधोवाता वा, तिर्यग्वाता वा, विदिग्वाता वा, वातोद्भ्रामा वा, वातोत्कलिका वा, वातमण्डलिका वा, उत्कलिकावाता वा, मण्डलिकावाता वा, गुञ्जावाता वा, झञ्झावाता वा इतिः-अनु०

['गहदंड' त्ति] मंगळ वगेरे त्रण चार ग्रहोनी जे तिरछी दंडनी पेठे लांबी हारो ते ग्रहदंड, ए प्रमाणे ग्रहमुसल शब्दनो पण अर्थ जाणवो. विशेष ए के, त्यां ऊभी श्रेणीओ (हारो) कहेवी. ['गहगज्जिअ' त्ति] ज्यारे ग्रहो गति करे छे त्यारे जे कडाका-गाज-धाम छे ते 'ग्रहगर्जित' कहेवाय. एक नक्षत्रमां—एक दक्षिणमां अने एक उत्तरमां एवी रीते साममामी हारमां बे ग्रहोनुं जे रहेवुं ते 'ग्रहयुद्ध', शिंगोडाना आकारे ग्रहोनुं जे रहेवुं ते 'ग्रहशृंगाटक', ग्रहोनी जे टाढी-प्रतीप-प्रतिकूळ-वांकी-चाल ते 'ग्रहापसव्य' आभ्ररूप-वादळांनां-वृक्षो ते अभ्रवृक्ष, आकाशमां व्यंतरोए करेली नगरीनी जेवी जे आकृतिओ ते गंधर्वनगर, रेखा अने प्रकाशवाळुं तारानी पेठे जे पडवुं ते उल्कापात, बळता मोटा नगरना उजासनी जेवा कोइ एक दिशामां नीचे अंधकार अने उपर प्रकाशरूप जे देखावो ते दिग्दाह, ['जूवे' त्ति] अजवाळियाना दिवसोनां पडवो, बीज अने त्रीज सुधी जेवडे संध्याना छेदा ढंकाय छे ते यूपक, ['जक्खालित्तय' त्ति] आकाशमां व्यंतरोए करेला भडका ते यक्षालिप्त-यक्षोद्दीपक, धूमिका अने महिकाना रंगमां भेद छे: धूमिका धूम्र जेवी धूसर होय छे. अने महिका तो आपांडुर होय छे. ['रउग्घाय' त्ति] दिशाओनुं रजस्वलपणुं ते रजउद्घात, ['चंदोवरागा, सूरोवरागा'] चंद्र अने सूर्यनुं ग्रहण (ग्रहण) ते चंद्रोपराग अने सूर्योपराग, ['पडिचंद' त्ति] बीजा चंद्रो ते प्रतिचंद्र, ['उदगमच्छ' त्ति] कामठीना (इंद्रधनुषना) खंडो-भागो ते उदकमत्स्य, ['कविहसिय' त्ति] वादळां विनाना आकाशमां एकदम विजळीनो जे झबकारो ते कपिहसित, बीजाओ तो कहे छे के—"आकाशमां वानरनी मुखाकृति जेवी वगडेल मुखाकृतिनुं हसवुं ते कपिहसित" ['अमोह' त्ति] सूर्यना उगवाना अने आथमवाना वखते दंड जेवा लांबा. साधारण छल के काळा अने ठंडा करेल गाडाने वाटे आकाशमां रहेला सूर्यना किरणना विकारथी थएला जे मोटा मोटा लिसोटा ते अमोघ, ['पाईणवाय' त्ति] पूर्व दिशाना पवनो, ['पडीणवाय' त्ति] पश्चिम दिशाना पवनो, अहीं 'यावत्' शब्द मूक्यो छे माटे आ प्रमाणे वधारे जाणवुं:—'दक्षिण दिशाना पवनो, उत्तर दिशाना पवनो, ऊर्ध्व दिशाना पवनो, अधोदिशाना पवनो, तिरछा पवनो, वायव्य वगेरे खूणा (विदिशा) ना पवनो-वानोद्भ्रामो-ठेकाणा विनाना पवनो, समुद्रना कल्लोलोनी पेठे वानार-वातोत्कलिका-पवनो, पवननी ओळीओ-मंडलिकावात, उत्कलिकाओ-लहेरे-वंडे वानारा पवनो-उत्कलिकावातो, ओळीओ-मडळीओ-वडे वानारा पवनो मंडलिकावातो, गुंजता गुंजता वानारा पवनो—गुंजावातो, झगाव निष्ठुर (धावाजोडा दखते वानारा) पवनो—झंझावातो, तरणखळुं वगेरेने फेंकनारा पवनो—संवर्तक पवनो.

अथाऽनन्तरोक्तानां ग्रहदण्डादीनां प्रायिकफलानि दर्शयन्नाह:—'पाणक्खय' त्ति बलक्षयाः, 'जणक्खय' त्ति लोकमरणानि, निगमयन्नाह—'वसणब्भूया अणारिआ जे यावण्णे तहप्पगार' त्ति इहेदमक्षरघटना:—न केवल प्राणक्षयादय एव, ये चाऽन्ये एतद्व्यतिरिक्तास्तत्प्रकाराः प्राणक्षयादितुल्या व्यसनभूताः—आपद्रूपाः अनार्याः—पापात्मकाः, न ते अज्ञाता इति योगः. 'अण्णाय' त्ति अनुमानतः, 'अदिट्ठ' त्ति प्रत्यक्षाऽपेक्षया, 'असुय' त्ति परवचनद्वारेण 'अमुय' त्ति अस्मृता मनोऽपेक्षया, 'अविण्णाय' त्ति अवध्यपेक्षया इति; 'अहावच्च' त्ति यथा अपत्यानि तथा ये ते यथापत्या देवाः-पुत्रस्थानीया इत्यर्थः, 'अभिण्णाय' त्ति अभिमताः, अभिमतवस्तुकारित्वादिति, 'होत्थ' त्ति अभवन्, उपलक्षणत्वाचास्य भवन्ति, भविष्यन्ति इति द्रष्टव्यम्; 'अहावच्चाभिन्नायाणं' त्ति यथाऽपत्यम् एवम् अभिज्ञाताः—अवगता यथापत्याभिज्ञाताः; अथवा यथापत्याश्च ते अभिज्ञाताश्च इति कर्मधारयः. ते चाङ्गारकादयः पूर्वोक्ताः, एतेषु च यद्यपि चन्द्र-सूर्ययोर्वर्षलक्षाधिकं पल्योपमम्, तथाऽप्याऽऽधिक्यस्याऽविवक्षितत्वाद् अङ्गारकादीनां च ग्रहत्वेन पल्योपमस्यैव सद्भावात् पल्योपमम् इत्युक्तम् इति.

हवे हमणां कहेल ग्रहदंड वगेरेनां अनिश्चित फळो देखाडतां कहे छे के, ['पाणक्खय' त्ति] बळना क्षयो, ['जणक्खय' त्ति] माणसोना नाशो, हवे छेवटे उपसंहार करता कहे छे के, ['वसणब्भूया अणारिआ जे यावण्णे तहप्पगार' त्ति] अहीं अक्षरनी घटना—शब्दार्थ—आ प्रमाणे छे:—तेना फळरूपे प्राणक्षय वगेरे ज छे एटलुं ज नहीं किन्तु जे बीजा पण प्राणक्षयादिनी समान छे-आपत्तिरूप अने पापरूप छे-ते बधा उपद्रवो पण तेना फळरूपे छे. 'ते बधा उपद्रवो सोम महाराजथी अजाण्या नथी' एम वाक्यनो संबंध करवो. ['अण्णाय' त्ति] अज्ञात —अनुमानथी अजाण्या, ['अदिट्ठ' त्ति] अदृष्ट-प्रत्यक्षनी अपेक्षाए नहीं जोएल, ['असुय' त्ति] बीजथी अणसांभळेला, ['अमुय' त्ति] मननी अपेक्षाए नहीं याद करेल, [अविण्णाय' त्ति] अवधिनी अपेक्षाए अविज्ञात, ['अहावच्च' त्ति] अपत्य—पुत्र—नी जेवा ज देवो ते यथापत्य देवो-पुत्रने ठेकाणे रहेला देवो, ['अभिन्नाय' त्ति] अभिमत वस्तु करनारा होवाथी अभिज्ञात, ['होत्थ' त्ति] हता, 'हता' ए क्रियापद सूचकरूप होवाथी 'होय छे अने होशे' ए पण जाणवुं. ['अहावच्चाभिन्नायाणं' त्ति] पुत्रनी पेठे ज जाणेला-गणेला-ते यथापत्याभिज्ञात[1] अथवा पुत्रनी जेवा अने अभिज्ञात. आगळ कहेला अंगारक वगेरे देवो पुत्रनी जेवा छे. ए बधामां जो के चंद्र अने सूर्यनी आवरदा पल्योपम करतां एक लाख वरस वधारे छे, तो पण ते वधाराने अहीं गण्यो नथी अने अंगारक वगेरे ग्रहो होवाथी (ग्रहोनी आवरदा एक पल्योपमनी ज होय छे माटे) तेओनी आवरदा पल्योपमनी कही छे.

यम.

४. प्र०—कहि णं भंते! सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो जमस्स महारण्णो वरसिट्ठे नामं महाविमाणे पण्णत्ते?[1]

४. प्र०—हे भगवन्! देवेंद्र देवराज शक्रना यम महाराजानुं वरशिष्ट नामनुं महाविमान क्यां आव्युं कह्युं छे?

---

१. आ स्थळे कर्मधारय समास करवो.—श्रीअभय०

१. मूलच्छायाः—कुत्र भगवन्! शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य यमस्य महाराजस्य वरशिष्टं नाम महाविमानं प्रज्ञप्तम्?—अनु०

१. उ०—गोयमा ! सोहम्मवडिंसयस्स महाविमाणस्स दाहिणेणं सोहम्मे कप्पे असखेज्जाइं जोयणसहस्साइं वीईवइत्ता एत्थ णं सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो जमस्स महारण्णो वरसिट्टे नामं विमाणे पण्णत्ते:—अद्धतेरसजोयणसयसहस्साइं, जहा सोमस्स विमाणं तहा जाव–अभिसेओ, रायहाणी तहेव, जाव–पासायपंतीओ; सक्कस्स णं देविंदस्स, देवरण्णो जमस्स महारण्णो इमे देवा आणा, जाव–चिट्ठंति; तं जहा—जमकाइया इ वा, जमदेवकाइया इ वा; पेयकाइया इ वा, पेयदेवयकाइआ इ वा; असुरकुमारा, असुरकुमारीओ; कंदप्पा, निरयवाला, आभियोगा; जे यावण्णे तहप्पगारा सव्वे ते तब्भत्तिगा, तप्पक्खिया, तब्भारिया सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो जमस्स महारण्णो आणाए जाव–चिट्ठंति; जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं जाइं इमाइं समुप्पज्जंति, तं जहा:—डिंबा इ वा, डमरा इ वा, कलहा इ वा, बोला इ वा, खारा इ वा, महाजुद्धा इ वा, महासंगामा इ वा, महासत्थनिवडणा इ वा, एव महापुरिसनिवडणा इ वा, महारुहिरनिवडणा इ वा, दुब्भूआ इ वा, कुलरोगा इ वा, गामरोगा इ वा, मंडलरोगा इ वा, नगररोगा इ वा, सीसवेअणा इ वा, अच्छिवेअणा इ वा, कण्णवेअणा इ वा, नहवेअणा इ वा, दंतवेअणा इ वा, इंदग्गहा इ वा, खंदग्गहा इ वा, कुमारग्गहा इ वा, जक्खग्गहा इ वा, भूअग्गहा इ वा, एगाहिआ इ वा, वेयाहिआ इ वा, तेयाहिआ इ वा, चाउत्थहिआ इ वा; उव्वेयगा इ वा, कासा इ वा, सासा इ वा, जरा इ वा, दाहा इ वा, कच्छकोहा इ वा, अजीरया, पंडुरोगा, हरिसा इ वा, भगंदरा इ वा, हिअयसूला इ वा, मत्थयसूला इ वा, जोणिसूला इ वा, पासूला इ वा, कुच्छिसूला इ वा, गाममारी इ वा, नगरमारी इ वा, खेडमारी इ वा, कव्वडमारी इ वा, दोणमुहमारी इ वा, मडम्बमारी इ वा, पट्टणमारी इ वा, आसममारी इ वा, संवाहमारी इ वा, सण्णिवेसमारी इ वा, पाणक्खया, जणक्खया, धणक्खया, कुलक्खया, वसणब्भूआ अणारिया, जे यावि अन्ने तहप्पगारा ण ते सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो जमस्स

१. उ०—हे गौतम ! सौधर्मावतंसक नामना महाविमाननी दक्षिणे सौधर्म कल्प छे. त्यांथी असंख्य हजार योजनो मूकया पछी—अहीं—देवेंद्र, देवराज शक्रना यम महाराजानुं वरशिष्ट नामनुं महाविमान कह्युं छे. तेनी लंबाई अने पहोळाई साडा बार लाख योजननी छे, इत्यादि बधुं सोमना विमाननी पेठे जाणवुं अने यावत्–अभिषेक, राजधानी अने प्रासादोनी पंक्तिओ संबंधे पण ते ज रीते समजवुं. देवेंद्र देवराज शक्रना यम महाराजानी आज्ञामां यावत् आ देवो रहे छे:—यमकायिक, यमदेवकायिक, प्रेतकायिक, प्रेतदेवकायिक, असुरकुमार, असुरकुमारीओ, कंदर्पो, नरकपालो, अभियोगो अने तेवा प्रकारना बीजा पण बधा देवो तेनी भक्तिवाळा, तेना पक्षवाळा अने तेने ताबे रहेनारा छे—ते बधा देवेंद्र देवराज शक्रना यम महाराजानी आज्ञामां यावत् रहे छे. जंबूद्वीप नामना द्वीपमां मदर पर्वतनी दक्षिणे जे आ उत्पन्न थाय छे:—डिंबो, डमरो, कलहो, बोलो, खारो, महायुद्धो महासंग्रामो, महाशस्त्रनिपतनो, ए प्रमाणे महापुरुषना मरणो, महारुधिरनां निपतनो, दुर्भूतो, कुलरोगो, ग्रामरोगो, मंडलरोगो, नगररोगो, माथानो दुखावो, आंखनी पीडा, काननी वेदना, नखनो रोग, दांतनी पीडा, इंद्रग्रहो—इंद्रना वळगाडो, स्कंदग्रहो, कुमारग्रहो, यक्षग्रहो, भूतग्रहो, एकांतरिओ ताव, बेआंतरिओ ताव, त्रण आंतरिओ ताव, चोथीओ ताव, उद्वेगो, खांसी, श्वास–दम, बळनाशक ताव, दाह, शरीरना अमुक भागोनुं सडवुं, अजीरण, पांडुरोग, हरस, भगंदर, छातीनुं शूळ, माथानुं शूळ, योनिनुं शूळ, पडखानुं शूळ, काखनुं शूळ, गामनी मरकी, खेट, कर्बट, द्रोणमुख, मडंब, पट्टन, आश्रम, संवाध, अने सन्निवेशनी मरकी, प्राणक्षय, जनक्षय, कुलक्षय, व्यसनभूत अनार्य (-पापरूप) अने तेवा ज प्रकारना बीजा बधा पण—ते बधा, देवेंद्र देवराज

१. मूलच्छाया —गौतम ! सौधर्मावतंसकस्य महाविमानस्य दक्षिणेन सौधर्मे कल्पे असख्येयानि योजनसहस्राणि व्यतिव्रज्य अत्र शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य यमस्य महाराजस्य वरशिष्टं नाम विमानं प्रज्ञप्तम् —अर्धत्रयोदशयोजनशतसहस्राणि, यथा सोमस्य विमानं तथा यावत्–अभिषेकः; राजधानी तथैव, यावत्–प्रासादपङ्क्तयः; शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य यमस्य महाराजस्य इमे देवा आज्ञाया यावत्–तिष्ठन्ति, तद्यथा—यमकायिका इति वा, यमदेवकायिका इति वा; प्रेतकायिका इति वा, प्रेतदेवताकायिका इति वा; असुरकुमाराः, असुरकुमार्यः; कन्दर्पाः, निरयपालाः, आभियोगाः; ये चाप्यऽन्ये तथाप्रकाराः सर्वे ते तद्भक्तिकाः, तत्पाक्षिकाः, तद्भार्याः शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य यमस्य महाराजस्य आज्ञाया यावत्–तिष्ठन्ति. जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन यानि इमानि समुत्पद्यन्ते, तद्यथा —डिम्बा इति वा, डमरा इति वा, कलहा इति वा, बोला इति वा, क्षारा इति वा, महायुद्धानि इति वा, महासंग्रामा इति वा, महाशस्त्रनिपतनानि इति वा, एवं महापुरुषनिपतनानि इति वा, महारुधिरनिपतनानि इति वा, दुर्भूता इति वा, कुलरोगा इति वा, ग्रामरोगा इति वा, मण्डलरोगा इति वा, नगररोगा इति वा, शीर्षवेदना इति वा, अक्षिवेदना इति वा, कर्णवेदना इति वा, नखवेदना इति वा, दन्तवेदना इति वा, इन्द्रग्रहा इति वा, स्कन्दग्रहा इति वा, कुमारग्रहा इति वा, यक्षग्रहा इति वा, भूतग्रहा इति वा, एकाहिका इति वा, द्व्याहिका इति वा, त्र्याहिका इति वा, चतुरहिका इति वा; उद्वेजका इति वा, कासा इति वा, श्वासा इति वा, ज्वरा इति वा, दाहा इति वा, कक्षाकोथा इति वा, अजीर्णका, पाण्डुरोगाः, अर्शो–हमा इति वा, भगन्दरा इति वा, हृदयशूलानि इति वा, मस्तकशूलानि इति वा, योनिशूलानि इति वा, पार्श्वशूलानि इति वा, कुक्षिशूलानि इति वा, ग्राममारी इति वा, नगरमारी इति वा, खेटमारी इति वा, कर्बटमारी इति वा, द्रोणमुखमारी इति वा, मडम्बमारी इति वा, पट्टनमारी इति वा, आश्रममारी इति वा, संवाधमारी इति वा, सन्निवेशमारी इति वा, प्राणक्षयाः, जनक्षयाः, धनक्षयाः, कुलक्षयाः, व्यसनभूता अनार्याः, ये चाऽपि अन्ये तथाप्रकारा न ते शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य यमस्यः—अनु०

महारण्णो अन्नाया, तेसिं वा जमकाइयाणं देवाणं. सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो जमस्स महारण्णो इमे देवा अहावच्चा अभिण्णाया होत्था; तं जहाः—

अंबे अंबरिसे चेव सामे सवले त्ति यावरे,
रुद्दो-वरुद्दे काले य महाकाले त्ति यावरे.
असी य असिपत्ते कुंभे (असिपत्ते धणू कुंभे) वालू वेयरणी त्ति य,
खरस्सरे महाघोसे एमेए पन्नरसाऽऽहिया.

सक्कस्स णं देविंदस्स, देवरण्णो जमस्स महारण्णो सत्तिभागं पलिओवमं ठिई पण्णत्ता, अहावच्चाभिण्णायाणं देवाणं एगं पलिओवमं ठिई पण्णत्ता, एवं महिड्ढीए, जाव–जमे महाराया.

शक्रना यम महाराजाथी अथवा यमकायिक देवोथी यावत्–अजाण्या नथी. देवेंद्र देवराज शक्रना यम महाराजाने आ देवो अपत्यरूप अभिमत छेः—

अंब, अंबरिष, श्याम, सबल, रुद्र, उपरुद्र, काळ, महाकाळ, असिपत्र, धनुष्, कुंभ, वालु, वैतरणी, खरस्वर अने महाघोष एम ए पन्नर छे.

देवेंद्र देवराज शक्रना यम महाराजानी आवरदा त्रण भाग सहित पल्योपमनी छे अने तेना अपत्यरूप अभिमत देवोनी आवरदा एक पल्योपमनी छे–एवी मोटी ऋद्धिवाळो यावत् ए यम महाराजा छे.

२. '*पेयकाइय*' त्ति प्रेतकायिका व्यन्तरविशेषाः, '*पेयदेवयकाइअ*' त्ति प्रेतसत्कदेवतानां सम्बन्धिनः, '*कंदप्प*' त्ति ये कन्दर्पभावनाभावितत्वेन कान्दर्पिकदेवेषु उत्पन्नाः, कन्दर्पशीलाश्च–कन्दर्पश्चाऽतिकेलिः. '*आभियोग*' त्ति ये अभियोगभावनाभावितत्वेन आभियोगिकदेवेषु उत्पन्नाः, अभियोगवर्तिनश्च–अभियोगश्चाऽऽदेश इति. '*डिंबा इ व*' त्ति डिम्बा विघ्नाः, '*डमर*' त्ति एकराज्ये एव राजकुमारादिकृतोपद्रवाः, '*कलह*' त्ति वचनराटयः, '*बोल*' त्ति अव्यक्ताऽक्षरध्वनिसमूहाः, '*खार*' त्ति परस्परमत्सराः, '*महाजुद्ध*' त्ति महायुद्धानि व्यवस्थाविहीनमहारणाः, '*महासंगाम*' त्ति सव्यवस्थचक्रादिव्यूहरचनोपेतमहारणाः, महाशस्त्रनिपातनादयस्तु त्रयो महायुद्धादिकार्यभूताः, '*दुब्भूअ*' त्ति दुष्टा जन–धान्यादीनामुपद्रवहेतुत्वात्, भूताः सत्त्वाः–यूका–मत्कुणो–न्दुर–तिड्डप्रभृतयो दुर्भूता ईतय इत्यर्थः. इन्द्रग्रहादय उन्मत्तताहेतवः, एकाहिकादयो ज्वरविशेषाः, '*उव्वेयग*' त्ति 'उद्वेगकाः'–इष्टवियोगादिजन्या उद्वेगाः, 'उद्वेजकाः' वा–लोकोद्वेगकारिणश्चौरादयः. '*कच्छकोह*' त्ति कक्षाणां शरीराऽवयवविशेषाणाम्, वन–गहनानां वा कोथाः–कुथितत्वानि, शटितानि वा कक्षाकोथाः, कक्षकोथा वा. '*अंब*' इत्यादयः पञ्चदश असुरनिकायाऽन्तर्वर्तिनः परमाधार्मिकनिकायाः, तत्र यो देवो नारकान् अम्बरतले नीत्वा विमुञ्चति असौ '*अम्बः*' इत्यभिधीयते. यस्तु नारकान् कल्पनिकाभिः खण्डशः कृत्वा भ्राष्ट्रपाकयोग्यान् करोति इति असौ अम्बरीषस्य–भ्राष्ट्रस्य संबन्धाद् 'अम्बरीषः' एव उच्यते. यस्तु तेषां शातनादि करोति, वर्णतस्तु श्यामः, स 'श्यामः' इति. '*सवले त्ति यावरे*' त्ति शबल इति चाऽपरो देव इति प्रक्रमः, स च तेषां अन्त्र–हृदयादीन् उत्पाटयति, वर्णतश्च 'शबलः'–कर्बुर इत्यर्थः. यः शक्ति–कुन्तादिषु नारकान् प्रोतयति स रौद्रत्वाद् 'रौद्रः' इति. यस्तु तेषाम् एवाऽङ्गो–पाङ्गानि भनक्ति सोऽत्यन्तरौद्रत्वाद् 'उपरौद्रः' इति. यः पुनः कण्ड्वादिषु पचति, वर्णतश्च कालः स 'कालः' इति. '*महाकाले त्ति यावरे*' त्ति 'महाकालः' इति चाऽपरो देवः इति प्रक्रमः, तत्र यः श्लक्ष्णमांसानि खण्डयित्वा खा (खा) दयति वर्णतश्च महाकालः स 'महाकालः' इति. '*असी य*' त्ति यो देवोऽसिना तान् छिनत्ति सः 'असि.' एव. '*असिपत्ते*' त्ति असयाऽऽकारपत्रवद्वनविकुर्वणाद् 'असिपत्रः'. '*कुंभे*' त्ति कुम्भादिषु तेषां पचनात् 'कुम्भः'; क्वचित्पठयते–'*असिपत्ते धणू कुंभे*' ति तत्राऽसिपत्र–कुम्भौ पूर्ववत्, '*धणु*' त्ति यो धनुर्विमुक्ताऽर्धचन्द्रादिभिर्बाणैः कर्णादीनां छेदन–भेदनादि करोति स 'धनुः' इति. '*वालु*' त्ति कदम्बपुष्पाद्याकारवालुकासु यः पचति स 'वालुकः' इति. '*वेयरणी त्ति य*' त्ति वैतरणीति च देव इति प्रक्रमः, तत्र पूय–रुधिरादिभृतवैतरणी–अभिधाननदीविकुर्वणाद् 'वैतरणी' इति. '*खरस्सरे*' त्ति यो वज्रकण्टकाकुलशाल्मलीवृक्षमारोप्य नारकं खरस्वरं कुर्वन्तम्, कुर्वन् वा कर्षत्यसौ 'खरस्वरः'. '*महाघोसे*' त्ति यस्तु भीतान्, पलायमानान् नारकान् पशून् इव वाटकेषु महाघोषं कुर्वन् निरुणद्धि स 'महाघोषः' इति. '*एमेए पन्नरसाहिय*' त्ति एवम्–उक्तन्यायेन एते यमयथापत्यदेवाः पञ्चदश आख्याता इति.

कादि. २. ['पेयकाइय' त्ति] प्रेतकायना एक जातना व्यंतर विशेषो, ['पेयदेवयकाइअ' त्ति] प्रेत संबंधी देवोना संबंधी ते–प्रेतदेवताकायिक देवो, ['कंदप्प' त्ति] कंदर्प भावनाथी वासित होवाने लीधे जेओ कंदर्प देवोमां उपन्या छे–जेओनी प्रकृति कंदर्प–अतिक्रीडा–मां ज
योग. रमनारी होय छे–ते कंदर्प देवो, ['आभियोग' त्ति] अभियोग भावनाथी भरपूर होवाने लीधे जेओ आभियोगिक देवोमां उपन्या छे–जेओनी प्रकृति अभियोग–आदेश–मां वर्तनारी छे–ते आभियोगिक देवो, ['डिंबा इ व' त्ति] डिंबो–विघ्नो, ['डमर' त्ति] एक राज्यमां ज
रहादि. राजकुमार वगेरेए करेला उपद्रवो–डमरो, ['कलह' त्ति] क्लेश माटे राडो पाडवी—कलहो ['बोल' त्ति] नहीं समजाय तेवा (अक्षरवाळा)

---

१. मूलच्छाया —महाराजस्य अज्ञाताः, तेषां वा यमकायिकानां देवानाम्. शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य यमस्य महाराजस्य इमे देवा यथाऽपत्या अभिज्ञाता अभवन्; तद्यथा.–अम्बः, अम्बरिषश्चैव श्याम सबल इति योऽपरः, रुद्रो–परुद्र. कालश्च महाकाल इति योऽपर. असिश्च असिपत्रः कुम्भः (असिपत्रो धनुः कुम्भो) वालु वैतरणी इति च, खरस्वरो महाघोष. एवमेते पञ्चदशाऽऽख्याता. शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य यमस्य महाराजस्य सत्रिभागं पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, यथाऽपत्याऽभिज्ञातानां देवानाम् एकं पल्योपम स्थिति. प्रज्ञप्ता, एवं महर्द्धिकः, यावत्–यमो महाराजः—अनु०

शब्दना समूहो—वणवणाटो—घोंघो, ['खार ' त्ति] परस्पर मत्सर —खार, [' महाजुद्ध ' त्ति] व्यवस्था विनानी मोटी लडाइओ-महायुद्धो, [' महामंगाम ' त्ति] व्यवस्थावाळी अने चक्र वगेरेना व्यूहनी रचनावाळी मोटी लडाइओ—महासंग्रामो, ' मोटां शस्त्रोनु पडवु ' ' मोटा पुरुषोनु रणमां पडवु ' अने ' रुधिरना मोटा प्रवाहो ' ए त्रणे तो महायुद्ध विगेरेना परिणामरूप छे. [' दुब्भूअ ' त्ति] माणसोने अने अनाज वगेरेने नुकशानी पहोंचाडनारा नठारा जीवो-जू, माकड, उंदर अने तीड वगेरे ते दुर्भूतो—दुष्ट जीवो, इंद्रग्रह वगेरे गांडपणना कारणो-एक जातना वळगाडो-छे, एकाहिक—एकांतरिओ—वगेरे एक जातना तावो छे, [' उव्वेयग ' त्ति] ' वहालानो वियोग ' विगेरे कारणोथी थएला उद्वेगो-ते उद्वेगको अथवा लोकोने उचाट करावनारा चोर वगेरे नठारा लोको ते-उद्वेजको, [' कच्छकोह ' त्ति] काखलीओनो-एक जातना शरीरना भागोनो—सडो ते कक्षाकोथ के वन अने झाडिओनो सडो ते कक्षकोथ. असुरना निकायोमा रहेनारा ' अंब ' वगेरे पन्नर परमाधामिना निकायो छे. तेमां जे देव नारकोने आकाशमां लई जईने नीचे पडता मूके ते ' अंब ' कहेवाय छे, जे देव कातरोवडे (कातरणिओवडे) नारकोना कटका करीने तेने भाठामां पकववाने योग्य बनावे ते ' अंबरीष ' कहेवाय छे, कारण—जे अंबरीष—भाठा—नी साथे संबंध धरावतो होय ते पण उपचारथी अंबरीष-भाठो—कहेवाय ते काइ खोटुं नथी. जे देव नारकोने शातन—पीडा—विगेरेथी त्रास आपे छे अने रंगे काळो छे ते ' श्याम ' कहेवाय छे, [' सबले त्ति यावरे ' त्ति] शबल नामनो बीजो देव छे, ते नारकोना आंतरडाओ अने हृदय वगेरेने फाडी नाखे छे अने रंगे काबर चितरो छे तेथी ' शबल ' कहेवाय छे, जे देव बरछी अने कुंत—भाला—विगेरेमां नारकोने परोवे छे ते रौद्र—भयंकर होवाथी ' रौद्र ' कहेवाय छे. जे देव नारकोनां अंग अने उपांगोने चीरी नाखे छे ते बहु भयंकर होवाथी ' उपरौद्र ' कहेवाय छे. वळी जे देव कडाया वगेरेमां नारकोने रांधे छे अने रंगे काळो छे ते ' काल ' कहेवाय छे, [' महाकाले त्ति यावरे ' त्ति] महाकाल नामनो बीजो देव छे, जे देव नारकोना चिकाशदार मांसना टुकडाओने खांडीने स्वाद ले छे अने रंगे घणो काळो छे माटे ते ' महाकाल ' कहेवाय छे. [' असी य ' त्ति] जे देव नारकोने तरवारथी छेदे ते ' असि ' कहेवाय छे, [' असिपत्ते ' त्ति] जे देव तरवारना घाटनी जेवां पांदडांओवाळुं वन विकुर्वे—बनावे-ते ' असिपत्र ' कहेवाय छे. [' कुंभे ' त्ति] जे देव नारकोने घडा वगेरेमां नाखीने रांधे ते ' कुंभ ' कहेवाय छे. [' असिपत्ते धणू कुंभे ' त्ति] कोइ प्रतिमां ए प्रकारनो पाठ छे, तेमां ' असिपत्र ' अने ' कुंभ ' नो अर्थ पूर्वनी पेठे जाणवो अने [' धणु ' त्ति] एटले जे देव धनुष् द्वारा फेंकेलां अर्धचंद्रादि बाणोवडे ते नारकोना कान विगेरेने छेदे, भेदे अने बीजी पण पीडा करे ते ' धनुष् ' कहेवाय छे. [' वालु ' त्ति] जे देव नारकोने कदंबना फुल विगेरेनी आकृति जेवी वेलुओमां रांधे ते ' वालुक ' कहेवाय छे, [' वेयरणी त्ति य ' त्ति] ' वैतरणी ' नामे देव छे-जे, पूय अने रुधिर विगेरेथी भरेली वैतरणी नामनी नदी बनावे छे ते देव ' वैतरणी ' कहेवाय छे, [' खरस्सरे ' त्ति] जे देव वज्र जेवा कांटावाळा शाल्मलिना झाड उपर चडावीने नारकोने चीस पडावे के चीस पाडता नारकने खेंचे ते ' खरस्वर ' कहेवाय छे. [' महाघोसे ' त्ति] वळी जे देव मोटी त्राडो मारतो बीनेला अने पलायन करता नारकोने पशुओनी पेठे वाडाओमां रोकी राखे ते ' महाघोष ' कहेवाय छे. [' एमेएं पन्नर-साऽऽहिय ' त्ति] ए प्रमाणे-पूर्वे जणाव्या प्रमाणे-यम महाराजाने पुत्रस्थानीय-पुत्रनी जेवा-पन्नर देवो कह्या छे.

वरुण.

५. प्र०—[1]कहि णं भंते ! सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो वरुणस्स महारण्णो सयंजले नामं महाविमाणे पण्णत्ते ?

५. उ०—गोयमा ! तस्स णं सोहम्मवडेंसयस्स विमाणस्स पचात्थिमेणं सोहम्मे कप्पे असंखेज्जाइं, जहा सोमस्स तहा विमाण—रायहाणीओ भाणिअव्वा, जाव—पासायवडेंसया. नवरं—नामनाणत्तं. सक्कस्स णं वरुणस्स महारण्णो जाव—चिट्ठंति, तं जहाः—वरुणकाइआ इ वा, वरुणदेवयकाइआ इ वा, नागकुमारा, नागकुमारीओ, उदहिकुमारा, उदहिकुमारीओ, थणिअकुमारा, थणिअकुमारीओ; जे यावण्णे तहप्पगारा सव्वे ते तब्भत्तिआ, जाव—चिट्ठंति. जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं जाइं इमाइं समुप्पज्जंति, तं जहाः—अइवासा इ वा, मंदवासा इ वा, सुवुट्ठी इ वा, दुवुट्ठी इ वा, उदब्भेदा इ वा, उदप्पीला इ वा,

५. प्र०—हे भगवन् ! देवेंद्र देवराज शक्रना वरुण महाराजानुं स्वयंज्वल नामनुं महाविमान क्यां आव्युं कह्युं छे ?

५. उ०—हे गौतम ! सौधर्मावतंसक विमाननी पश्चिमे सौधर्म कल्प छे, त्यांथी असंख्येय हजार योजन मूक्या पछी—अहीं—वरुण महाराजानुं स्वयंज्वल नामनुं महाविमान आवे छे. आ संबंधी बधी हकीकत सोम महाराजानां पेठे जाणवी, तेम ज विमान, राजधानी अने यावत्—प्रासादावतंसको संबंधे पण ए ज रीते समजवुं. विशेष ए के, नामनो भेद जाणवो. देवेंद्र देवराज शक्रना वरुण महाराजानी आज्ञामां यावत्—आ देवो रहे छेः—वरुणकायिको, वरुणदेवकायिको, नागकुमारो, नागकुमारीओ, उदधिकुमारो उदधिकुमारीओ, स्तनितकुमारो, स्तनितकुमारीओ, अने बीजा पण बधा तेवा प्रकारना देवो तेनी भक्तिवाळा यावत्—रहे छे. जंबूद्वीप नामना द्वीपमां मंदर पर्वतनी दक्षिणे जे आ उत्पन्न थाय छेः— अतिवृष्टि, मंदवृष्टि, सुवृष्टि, दुर्वृष्टि, उदकोद्भेद

---

1. मूलच्छायाः—कुत्र भगवन् ! शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य वरुणस्य महाराजस्य स्वयंज्वलं नाम महाविमानं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! तस्य सौधर्मावतंसकस्य विमानस्य पश्चिमेन सौधर्मे कल्पे असंख्येयानि यथा सोमस्य तथा विमान—राजधान्यो भणितव्याः, यावत्—प्रासादावतंसकाः ; नवरम्—नामनानात्वम्. शक्रस्य वरुणस्य महाराजस्य यावत्—तिष्ठन्ति, तद्यथाः—वरुणकायिका इति वा, वरुणदेवताकायिका इति वा, नागकुमाराः, नागकुमार्यः ; उदधिकुमाराः, उदधिकुमार्यः ; स्तनितकुमाराः, स्तनितकुमार्यः, ये चाप्यन्ये तथाप्रकाराः सर्वे ते तद्भक्तिकाः यावत्—तिष्ठन्ति; जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन यानि इमानि समुत्पद्यन्ते, तद्यथाः—अतिवर्षा इति वा, मन्दवर्षा इति वा, सुवृष्टिः इति वा, दुर्वृष्टिः इति वा; उदकोद्भेदा इति वा, उदकोत्पीला इति वाः—अनु०

उब्बाहा इ वा, पव्वाहा इ वा, गामवाहा इ वा, जाव-सनिवेसवाहा इ वा; पाणक्खया, जाव-तेसिं वा वरुणकाइआणं देवाणं. सक्कस्स णं देविंदस्स, देवरण्णो वरुणस्स महारण्णो जाव-अहावच्चाऽभिण्णाया होत्था, तं जहाः-कक्कोडए, कद्दमए, अंजणे, संखवालए, पुंडे, पलासे, मोए, जए, दहिमुहे, अयंपुले, कायरिए. सक्कस्स णं देविंदस्स देवरण्णो वरुणस्स महारण्णो देसूणाई दो पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता, अहावच्चाभिण्णायाणं देवाणं एगं पलिओवमं ठिई पण्णत्ता, एमहिड्ढीए, जाव-वरुणे महाराया.

(पहाड विगेरेमांथी पाणीनी उत्पत्ति), उदकोत्पीड (तळाव वगेरेमां पाणीनो समूह), अपवाह (पाणीनुं थोडुं वहेवुं), पाणीनो प्रवाह, गामनुं तणाई जवुं, यावत्-सनिवेशनुं तणाई जवुं, प्राणक्षय, ए बधां वरुण महाराजाथी अथवा वरुणकायिक देवोथी अजाण्यां नथी. देवेंद्र देवराज शक्रना वरुण महाराजाने आ देवो अपत्यरूप अभिमत छेः-कर्कोटक, कर्दमक, अंजन, शंखपालक, पुंड, पलाश, मोद, जय, दधिमुख, अयंपुल अने कातरिक. देवेंद्र देवराज शक्रना वरुण महाराजानी आवरदा बे पल्योपम करतां काइक ओछी कही छे अने तेना अपत्यरूप देवोनी आवरदा एक पल्योपमनी कही छे-एवो मोटी ऋद्धिवाळो यावत्-वरुण महाराजा छे.

३. '*अइवास*' त्ति-अतिशयवर्षाः-वेगवद्वर्षणानि इत्यर्थः, '*मंदवास*' त्ति शनैर्वर्षणानि, '*सुवुट्ठि*' त्ति धान्यादिनिष्पत्तिहेतुः, '*दुवुट्ठि*' त्ति धान्याद्यनिष्पत्तिहेतुः, '*उदब्भेद*' त्ति उदकोद्भेदाः-गिरितटादिभ्यो जलोद्भवाः, '*उदप्पील*' त्ति उदकोत्पीलाः-तडागादिषु जलसमूहाः, '*उव्वाह*' त्ति अपकृष्टानि-अल्पानि उदकवहनानि, तान्येव प्रकर्षवन्ति प्रवाहाः. इह प्राणक्षयादयो जउक्ता द्रष्टव्याः. '*कक्कोडए*' त्ति कर्कोटकाभिधानोऽनुवेलंधरनागराजावासभूतः पर्वतो लवणसमुद्रे ऐशान्यां दिशि अस्ति-तन्निवासी नागराजः 'कर्कोटकः'. '*कद्दमए*' त्ति आग्नेय्यां तथैव विद्युत्प्रभपर्वतः, तत्र कर्दमको नाम नागराजः. '*अंजणे*' त्ति वेलम्बाभिधानवायुकुमारराजस्य लोकपालोऽञ्जनाभिधानः, '*संखवालए*' त्ति धरणाभिधाननागराजस्य लोकपालः शङ्खपालको नाम; शेषास्तु पुण्ड्रादयोऽप्रतीता इति.

३. ['*अइवास*' त्ति] अतिवर्षा-घणो वरसाद-वेगपूर्वक वरसतो वरसाद, ['*मंदवास*' त्ति] धीमो वरसाद, ['*सुवुट्ठि*' त्ति] सुवृष्टि-अनाज वगेरेनो सारो पाक थाय एवो वरसाद, ['*दुवुट्ठि*' त्ति] दुर्वृष्टि-अनाज वगेरेने न पकावी शके तेवो वरसाद, ['*उदब्भेद*' त्ति] उदकोद्भेद-पहाडनी तळेटी वगेरे ठेकाणेथी पाणीनुं निकळवुं, ['*उदप्पील*' त्ति] उदकोत्पीड (ल)-तळाव वगेरेमां भरेला पाणीना समूहो, ['*उव्वाह*' त्ति] अपवाह-पाणीना थोडा थोडा रेलाओ, पाणीना वधारे वधारे रेलाओ ते प्रवाह, आ स्थळे 'प्राणक्षय' वगेरेनुं कारण पाणी समजवुं. ['*कक्कोडए*' त्ति] लवण समुद्रमां ईशान खूणामां अनुवेलंधर नामे नागराजनो आवासरूप (रहेठाणरूप) कर्कोटक नामे पहाड छे तेथी ते पहाडमां रहेनार नागराज पण 'कर्कोटक' कहेवाय छे, ['*कद्दमए*' त्ति] ते ज प्रमाणे अग्निखूणामां विद्युत्प्रभ नामे पहाड छे, तेमां 'कर्दमक' नामे नागराज रहे छे, ['*अंजणे*' त्ति] वेलंब नामना वायुकुमारना राजानो 'अंजन' नामनो लोकपाल छे. ['*संखवालए*' त्ति] धरण नामना नागराजनो 'शङ्खपालक' नामनो लोकपाल छे. पुंड्र वगेरे बाकी बधा तो (अमारा) जाण्यामां नथी.

वैश्रमण.

६. प्र०—*केहि णं भंते ! सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो वेसमणस्स महारण्णो वग्गू नामं महाविमाणे पण्णत्ते ?*

६. प्र०—हे भगवन् ! देवेंद्र देवराज शक्रना वैश्रमण महाराजानुं वल्गु नामनुं महाविमान क्यां कह्युं छे ?

६. उ०—*गोयमा ! तस्स णं सोहम्मवडिंसयस्स महाविमाणस्स उत्तरेणं जहा सोमस्स महाविमाण-रायहाणिवत्तव्वया तहा नेयव्वा, जाव-पासायवडेंसया. सक्कस्स णं देविंदस्स, देवरण्णो वेसमणस्स इमे देवा आणा-उववाय-वयण-निद्देसे चिट्ठंति, तं जहाः-वेसमणकाइआ इ वा, वेसमणदेवयकाइआ*

६. उ०—हे गौतम ! तेनुं विमान, सौधर्मावतंसक नामना महाविमाननी उत्तरे छे. आ संबंधे बधी हकीकत सोम महाराजानी पेठे जाणवी अने ते यावत्-राजधानी तथा यावत्-प्रासादावतंसक संबंधे पण तेम ज जाणवुं. देवेंद्र, देवराज शक्रना वैश्रमण महाराजानी आज्ञामां, उपपातमां, कहेणमां अने निर्देशमां आ देवो रहे छे.-वैश्रमणकायिक, वैश्रमणदेवकायिक, सुवर्णकुमारो,

---

१. मूलच्छाया :—अपवाहा इति वा, प्रवाहा इति वा, ग्रामवाहा इति वा, यावत्-सन्निवेशवाहा इति वा; प्राणक्षयाः, यावत्-तेषां वा वरुणकायिकानां देवानाम्. शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य वरुणस्य महाराजस्य यावत्-यथाऽपत्याऽभिज्ञाता अभवन्, तद्यथा :-कर्कोटकः, कर्दमकः, अञ्जनः, शङ्खपालकः, पुण्ड्रः, पलाशः, मोदः, जयः, दधिमुखः, अयंपुलः, कातरिकः. शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य वरुणस्य महाराजस्य देशोने द्वे पल्योपमे स्थितिः प्रज्ञप्ता, यथाऽपत्याऽभिज्ञातानां देवानाम् एकं पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, एवं महर्द्धिकः, यावत्-वरुणो महाराजः. २. कुत्र भगवन् ! शक्रस्य देवेन्द्रस्य-देवराजस्य वैश्रमणस्य महाराजस्य वल्गु नाम महाविमानं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! तस्य सौधर्मावतंसकस्य महाविमानस्य उत्तरेण यथा सोमस्य महाविमान-राजधानीवक्तव्यता तथा ज्ञा(ने)तव्या, यावत्-प्रासादावतंसकाः. शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य वैश्रमणस्य इमे देवा आज्ञा-उपपात-वचन-निर्देशे तिष्ठन्ति, तद्यथाः—वैश्रमणकायिका इति वा, वैश्रमणदेवताकायिका इति वाः—अनु०

इ वा, सुवण्णकुमारा, सुवण्णकुमारीओ; दीवकुमारा, दीवकुमारीओ; दिसाकुमारा, दिसाकुमारीओ; वाणमंतरा, वाणमंतरीओ, जे यावण्णे तहप्पगारा सव्वे ते तब्भत्तिआ, जाव चिट्ठांति. जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं जाइं इमाइं समुप्पज्जंति, तं जहा:—अयागरा इ वा, तउयागरा इ वा, तंबागरा इ वा, एवं सीसागरा इ वा, हिरण्णागरा इ वा, सुवण्णागरा इ वा, रयणागरा इ वा, वइरागरा इ वा, वसुहारा इ वा, हिरण्णवासा इ वा, सुवण्णवासा इ वा, रयणवासा इ वा, वइरवासा इ वा, आभरणवासा इ वा, पत्तवासा इ वा, पुप्फवासा इ वा, फलवासा इ वा, बीअवासा इ वा, मल्लवासा इ वा, वण्णवासा इ वा, चुण्णवासा इ वा, गंधवासा इ वा, वत्थवासा इ वा; हिरण्णवुट्ठी इ वा, सुवण्णवुट्ठी इ वा, रयणवुट्ठी इ वा, वइरवुट्ठी इ वा, आभरणवुट्ठी इ वा, पत्तवुट्ठी इ वा, पुप्फवुट्ठी इ वा, फलवुट्ठी इ वा, बीअवुट्ठी इ वा, मल्लवुट्ठी इ वा, वण्णवुट्ठी इ वा, चुण्णवुट्ठी इ वा, गंधवुट्ठी इ वा, वत्थवुट्ठी इ वा, भायणवुट्ठी इ वा, खीरवुट्ठी इ वा; सुकाला इ वा, दुक्काला इ वा, अप्पग्घा इ वा, महग्घा इ वा, सुभिक्खा इ वा, दुब्भिक्खा इ वा, कयविक्कया इ वा, सन्निही इ वा, संनिचया इ वा, निही इ वा, निहाणाइं वा, चिरपोराणाइं वा, पहीणसामिआइं वा, पहीणसेउआइं वा, पहीणमग्गाणि वा पहीणगोत्तागाराइं वा; उच्छण्णसामिआइं वा, उच्छण्णसेउआइं वा, उच्छण्णगोत्तागाराइं वा, सिंघाडग–तिग–चउक्क–चच्चर–चउम्मुह–महापह–पहेसु वा, नगरनिद्धमणेसु वा, सुसाण–गिरि–कंदर–संति–सेलो–वट्ठाण–भवणगिहेसु संनिक्खित्ताइं चिट्ठन्ति; न ताइं सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो वेसमणस्स महारण्णो अन्नायाइं, अदिट्ठाइं, असुआइं, अस्सु (मु) आइं, अविण्णायाइं; तेसिं वा वेसमणकाइआणं देवाणं. सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो वेसमणस्स महारण्णो इमे देवा अहावच्चाऽभिण्णाया होत्था, तं जहाः-पुण्णभद्दे, माणिभद्दे, सालिभद्दे, सुमणभद्दे, चक्के, रक्खे, पुण्णरक्खे, स (प) व्वाणे, सव्वजसे, सव्वकामे,

सुवर्णकुमारीओ, द्वीपकुमारो, द्वीपकुमारीओ, दिक्कुमारो, दिक्कुमारीओ, वानव्यन्तरो, वानव्यंतरीओ तथा तेवा प्रकारना बीजा पण बधा देवो तेनी भक्तिवाळा, (तेना पक्षवाळा अने तेने ताबे रहेनारा) यावत्-छे. जंबूद्वीप नमना द्वीपमां मंदर पर्वतनी दक्षिणे जे आ उत्पन्न थाय छेः—लोढानी खाणो, रांगानी—कलाइनी—खाणो, तांबानी खाणो, सीसानी खाणो, हिरण्यनी, सोनानी, रत्ननी, अने वज्रनी खाणो, वसुधारा, हिरण्यनी, सुवर्णनी, रत्ननी, वज्रनी, घरेणानी, पांदडानी, फुलनी, फळनी, बीजनी, माळानी, वर्णनी, चूर्णनी, गंधनी अने वस्त्रनी वर्षाओ; तथा ओछी के वधारे हिरण्यनी, सुवर्णनी, रत्ननी, वज्रनी, आभरणनी, पत्रनी, पुष्पनी, फळनी, बीजनी, माल्यनी, वर्णनी, चूर्णनी, गंधनी, वस्त्रनी, भाजननी अने क्षीरनी वृष्टि; सुकाळ, दुकाळ, सोंघारत, मोंघारत, भिक्षानी समृद्धि, भिक्षानी हानि, खरीदी, वेचाण, घी अने गोळ वगेरेनुं संघरवुं, अनाजने संघरवुं तथा निधिओ, निधानो, घणां जूनां नष्ट धणिवाळां, जेनी संभाळ करनारा जण ओछा छे एवां, प्रहीन मार्गवाळां, जेनां धणिनां गोत्रोनां घरो विरल थया छे एवां, नधणिआतां, जेनी संभाळ करनार जनो नामशेष छे एवां, जेनां धणिनां गोत्रोनां घरो नामशेष छे एवां अने सिंगोडाना घाटवाळा मार्गमां, तरभेटामा, चोकमां, चत्वरमां, चार शेरीओ ज्यां भेगी थाय एवा मार्गमां, राजमार्गोमा अने सामान्य मार्गोमा, नगरनी पाणीनी खाळोमां—गटरोमां, मसाणमा, पहाड उपरना घरमा, गुफामा, शांतिघर—धर्म क्रिया करवाना ठेकाणा—मां, पहाडने कोतरीने बनावेल घरमां, सभाने स्थाने अने रहेवाना घरमां राखेला लाखो रूपियानां निधानो अने दाटेली लाखो रूपियानी दोलत, ए बधुं देवेंद्र देवराज शक्रना वैश्रमण महाराजाथी, के वैश्रमणकायिक देवोथी अजाण्युं नथी, अणजोयुं नथी, अणसांभळ्युं नथी, अणसमरेलुं नथी अने अविज्ञात नथी. देवेंद्र, देवराज शक्रना वैश्रमण महाराजाने आ देवो अपत्यरूप अभिमत छेः—पूर्णभद्र, माणिभद्र, शालिभद्र, सुमनोभद्र, चक्र, रक्ष, पूर्णरक्ष, सद्वान, सर्वयशाः, सर्वकाम, समृद्ध, अमोघ अने

---

१ मूलच्छाया.—सुवर्णकुमाराः, सुवर्णकुमार्यः, द्वीपकुमाराः, द्वीपकुमार्यः; दिक्कुमाराः, दिक्कुमार्यः; वानव्यन्तराः, वानव्यन्तर्यः, ये चाप्यऽन्ये तथाप्रकाराः सर्वे ते तद्भक्तिकाः, यावत्–तिष्ठन्ति; जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन यानि इमानि समुत्पद्यन्ते, तद्यथा:-अयआकरा इति वा, त्रपुआकरा इति वा, ताम्राऽऽकरा इति वा, सीसकाऽऽकरा इति वा, हिरण्याऽऽकरा इति वा, सुवर्णाऽऽकरा इति वा, रत्नाकरा इति वा, वज्राऽऽकरा इति वा, वसुधारा इति वा, हिरण्यवर्षाः इति वा, सुवर्णवर्षा इति वा, रत्नवर्षा इति वा, वज्रवर्षा इति वा, आभरणवर्षा इति वा, पत्रवर्षा इति वा, पुष्पवर्षा इति वा, फलवर्षा इति वा, बीजवर्षा इति वा, माल्यवर्षा इति वा, वर्णवर्षा इति वा, चूर्णवर्षा इति वा, गन्धवर्षा इति वा, वस्त्रवर्षा इति वा; हिरण्यवृष्टिः इति वा, सुवर्णवृष्टि इति वा, रत्नवृष्टि इति वा, वज्रवृष्टिः इति वा, आभरणवृष्टिः इति वा, पत्रवृष्टि इति वा, पुष्पवृष्टि इति वा, फलवृष्टि इति वा, बीजवृष्टिः इति वा, माल्यवृष्टि इति वा, वर्णवृष्टि इति वा, चूर्णवृष्टि इति वा, गन्धवृष्टिः इति वा, वस्त्रवृष्टि इति वा, भाजनवृष्टिः इति वा, क्षीरवृष्टि इति वा, सुकाला इति वा, दुष्काला इति वा, अल्पाऽर्घा इति वा, महार्घा इति वा, सुभिक्षा इति वा, दुर्भिक्षा इति वा, क्रयविक्रया इति वा, सन्निधयः इति वा, सनिचया इति वा, निधय इति वा, निधानानि इति वा, चिरपुराणानि इति वा, प्रहीणस्वामिकानि इति वा, प्रहीणसेचकानि इति वा, प्रहीणमार्गाणि इति वा, प्रहीणगोत्रागाराणि इति वा, उच्छन्नस्वामिकानि इति वा, उच्छन्नसेचकानि इति वा, उच्छन्नगोत्रागाराणि इति वा, शृङ्गाटक–त्रिक–चतुष्क–चत्वर–चतुर्मुख–महापथ–पथेषु वा, नगरनिर्धमनेषु वा, श्मशान–गिरि–कन्दरा–शान्ति–शैलो–पस्थान–भवनगृहेषु सन्निक्षिप्तानि तिष्ठन्ति, न तानि शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य वैश्रवणस्य महाराजस्य अज्ञातानि, अदृष्टानि, अश्रुतानि, अस्मृतानि, अविज्ञातानि, तेषां वा वैश्रवणकायिकानां देवानाम्. शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य वैश्रवणस्य महाराजस्य इमे देवा यथाऽपत्याऽभिज्ञाता अभवन्, तद्यथा:-पूर्णभद्रः, मणिभद्रः, शालिभद्रः, सुमनोभद्रः, चक्रः, रक्षः, पूर्णरक्षः, सद्वानः, सर्वयशाः, सर्वकामः.—अनु०

समिद्धे, अमोहे, असंगे. सक्कस्स णं देविंदस्स, देवरण्णो वेसमणस्स महारण्णो दो पलिओवमाणि ठिई पण्णत्ता, अहावच्चाऽभिण्णायाणं देवाणं एगं पलिओवमं ठिई पण्णत्ता, एमहड्ढीए, जाव–वेसमणे महाराया.

—सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति.

असंग. देवेंद्र, देवराज शक्रना वैश्रमण महाराजनी आवरदा बे पल्योपमनी छे अने तेना अपत्यरूप अभिमत देवोनी आवरदा एक पल्योपम छे–ए रीते वैश्रमण महाराजा यावत्–मोटी ऋद्धिवाळो छे.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते तइअसये सत्तमो उद्देसो सम्मत्तो.

१. 'वसुहारा इ व' त्ति तीर्थकरजन्मादिषु आकाशाद् द्रव्यवृष्टिः, 'हिरण्णवास' त्ति हिरण्यं रूप्यम्, "घटितानुघटितं" इत्यन्ये. वर्षोऽल्पतरः, वृष्टिस्तु महती इति वर्ष-वृष्ट्योर्भेदः. माल्यं तु ग्रथितपुष्पाणि, वर्णश्चन्दनम्, चूर्णो गन्धद्रव्यसंबन्धी, गन्धाः कोष्ठपुटपाकाः. 'सुभिक्खा इ व' त्ति सुकाले, दुष्काले वा भिक्षुकाणां भिक्षालाभसमयः, दुर्भिक्षादय उक्तविपरीताः. 'संनिहि' त्ति घृत-गुडादिस्थापनानि, 'संनिचय' त्ति धान्यसंचयाः, 'निही इ व' त्ति लक्षादिप्रमाणद्रव्यस्थापनानि, 'निहाणा इ व' त्ति भूमिगतसहस्रादिसंख्यद्रव्यस्य संचयाः, किंविधानि ? इत्याह:–'चिरपोराणाई' ति चिरप्रतिष्ठितत्वेन पुराणानि-चिरपुराणानि अत एव 'पहीणसामियाइं' ति स्वल्पीभूतस्वामिकानि, 'पहीणसेउयाइं' त्ति प्रहीणा अल्पीभूताः सेक्तारः–सेचकाः–धनप्रक्षेप्तारो येषां तानि, तथा प्रहीणमार्गाणि वा, 'पहीणगोत्तागाराइं' ति प्रहीणम्–विरलीभूतमानुषं गोत्रागारम्–तत्स्वामिगोत्रगृहं येषां तानि, तथा 'उच्छन्नसामियाइं' ति निःसत्ताकीभूतप्रभूणि. 'नगरनिद्धमणेसु' त्ति नगरनिर्धमनेषु–नगरजलनिर्गमनेषु. 'सुसाण-गिरि-कंदर-संति-सेलोवट्ठाण-भवण-गिहेसु' त्ति गृहशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात् श्मशानगृहम्–पितृवनगृहम्, गिरिगृहम्–पर्वतोपरिगृहम्, कन्दरगृहम्–गुहा, शान्तिगृहम्–शान्तिकर्मस्थानम्, शैलगृहम्–पर्वतमुत्कीर्य यत् कृतम्, उपस्थानगृहम्–आस्थानमण्डपः, भवनगृहम्–कुटुम्बिवसनगृहमिति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे तृतीयशते सप्तम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

४. ['वसुहारा इ व' त्ति] तीर्थंकरना जन्मादि प्रसंगमां आकाशथी जे धनवृष्टि थाय छे तेने वसुधारा (धननी धारा) कहेवामां आवे छे. ['हिरण्णवास' त्ति] हिरण्य एटले रूपुं. बीजाओ हिरण्य शब्दनो अर्थ 'घडेलुं सोनुं' कहे छे. थोडुं थोडुं वरसवुं तेनुं नाम 'वर्ष' कहेवाय छे. झपाटाबंध वरसतो वरसाद 'वृष्टि' कहेवाय छे–ए रीते 'वर्ष' अने 'वृष्टि' शब्दना अर्थमां भिन्न भिन्न भाव छे. गुंथेलां पुष्पोने माल्य कहेवामां आवे छे. वर्ण एटले चंदन. चूर्ण एटले सुगंधी द्रव्यनो भूको. गंधो एटले कोष्टपुटपाक विगेरे ['सुभिक्खा इ व' त्ति] सुभिक्ष एटले जे समये भिक्षुकोने भिक्षा मागी रीते मळती होय ते समय, पछी ते सुकाळ होय वा दुकाळ होय. ए समयथी विपरीतस्वभावी समय ते दुर्भिक्ष–अर्थात् जे समये भिक्षुकोने भिक्षा न मळती होय ते समय. ['संनिहि' त्ति] घी अने गोळ विगेरेनो संग्रह. ['संनिचय' त्ति] अनाजनो संग्रह. ['निही इ व' त्ति] धननो संग्रह–लाख वा तेथी वधारे धननो संग्रह. ['निहाणा इ व' त्ति] धननो भंडार–जमीनमां दाटेला हजारो रुपियानुं निधान. ए बधा केवां ? ते कहे छे के:–['चिरपोराणाई' त्ति] बहु समयथी राखेलां होवाथी जूनां थएलां–एवां होवाथी ज ['पहीणसामियाइं' त्ति] ना धणीआतां थएलां–जेने कोइ धणी थई–मळी–शके एवां. ['पहीणसेउयाइं' त्ति] ए बधा धन भंडारो हवे एवा अने एटला बधा जूना थई गया छे के, तेमां कोई धननो उमेरनारो पण हयात रह्यो नथी तेम कोई तेनो हिसाब लेनारो पण रह्यो नथी अर्थात् ते प्रहीणसेचक (सेचक एटले सिंचन करनार.) एटले सेचक विनाना थएला छे (अथवा ते धन भंडारो 'प्रहीणसेतुक' छे एटले ते (धन भंडारो), एटला बधा जूना थएला छे के ते तरफ जवा आववानो मार्ग (सेतु) पण हयात–रह्यो नथी–वगर गयो छे तेथी ते मार्ग तरफ कोइ जतुं आवतुं नथी.) ['पहीणगोत्तागाराइं' त्ति] जे धणीए ए धन भंडारो मेल्या छे तेनुं कोई गोत्रीय सगुं वा तेना सगानुं घर पण हवे हयात रह्युं नथी–ए भंडारो एटला बधा जूना छे. ['उच्छन्नसामियाइं' त्ति] जेने दाटनारा धणीओ हवे सत्ताहीन थएला छे. ['नगरनिद्धमणेसु' त्ति] नगरनां पाणी नीकळवानी खाळोमां. ['सुसाण-गिरि-कंदर-संति-सेल-उवट्ठाण-भवणगिहेसु' त्ति] अर्थात् श्मशानगृहमां, गिरिगृहमां, कंदरागृहमां, शांतिगृहमां, शैलगृहमां, उपस्थानगृहमां अने भवनगृहमां. श्मशानगृह एटले मसाण. गिरिगृह एटले पर्वत उपर रहेलुं घर. कंदरागृह एटले गुफा. शान्तिगृह एटले शांतिने माटे विधिविधाननी करवानुं घर. शैलगृह एटले पर्वतमां कोतरेलुं घर. उपस्थानगृह एटले सभामंडप. भवनगृह एटले कुटुंब रही शके एवुं घर.

वेदानुपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः–दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

---

१. मूलच्छाया.—समृद्धः, अमोघः, असङ्गः शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य वैश्रवणस्य महाराजस्य द्वे पल्योपमे स्थितिः प्रज्ञप्ता, यथापत्याऽभिज्ञातानां देवानाम् एकं पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, एवं महर्द्धिकः, यावत्–वैश्रवणो महाराजः. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति.—अनु०

शतक ३.–उद्देशक ८.

राजगृह.—असुरकुमारना उपरि केटला ?–दस.–नामनिर्देश.–नागकुमारना उपरिओ.–सुवर्णकुमारना–विद्युत्कुमारना–अग्निकुमारना–द्वीपकुमारना–उदधिकुमारना–दिक्कुमारना अने स्तनितकुमारना उपरिओ.–पिशाचना–वानव्यंतरना–उपरिओ.–सौधर्म–ईशानना उपरिओ.–सर्व स्वर्गना उपरिओ.–विहार.

१. प्र०—रायगिहे नगरे जाव–पज्जुवासमाणे एवं वयासीः–असुरकुमाराणं भंते ! देवाणं कइ देवा आहेवच्चं जाव–विहरंति ?

१. प्र०—राजगृह नगरमां यावत्–पर्युपासना करता आ प्रमाणे बोल्याः—हे भगवन् ! असुरकुमार देवो[1] उपर केटला देवो अधिपतिपणुं भोगवता यावत्–विहरे छे ?

---

१. मूलच्छाया.—राजगृहे नगरे यावत्–पर्युपासीन एवम् अवादीत्ः–असुरकुमाराणां भगवन् ! देवानां कति देवाः आधिपत्यं यावत्–विहरन्ति ?—अनु०

१. [आ भगवतीसूत्रमां आ स्थळे अने बीजे पण अनेक स्थळे देवोने लगती घणी हकीकतो मळे छे. ए विषय एटलो बधो गूढ छे के, ते विषे आपणी जेवा अर्वाग्दृष्टिवाळा कांइ कही शके वा स्पष्ट करी शके तेम नथी. परंतु ए संबंधे आ सूत्रकारनी पेठे बीजा बीजा वैदिक अने बौद्धसूत्रकारोए शुं शुं अने केवुं केवुं विचार्युं छे ते तो जरूर आपणे जोड शकीए–विचारी शकीए अने ते द्वारा कोइ प्रकारनो निर्णय–जो थइ शके तो–जरूर बांधी शकीए–एवा ज एक उद्देशथी आगळ ने एक टिप्पणो आप्यो छे (जूओ–पृ० ४१. २–३–४ टि० पृ० ४८. २–टि० पृ० ५० मां आवेला टिप्पणनो अंतभाग. पृ० ५७. १–टि०) अने अहीं पण ए विषयनुं उपयोगी टिप्पण उमेरुं छुं.]

बौद्धोना सूत्रपिटकना ‘ मज्झिमनिकाय ’ नामना ग्रंथमां देवोने लगती जे हकीकत जणाय छे तेमांनी केटलीक आ प्रमाणे छेः—

देवनो अर्थ अने प्रकार·

“ देवे–दिव्वंति पञ्चहि कामगुणेहि, अत्तनो वा इद्धिया ति देवा. कीळंति जोतेंति वा ति–अत्थो. ते, तिविधा–सम्मुतिदेवा, उप्पत्तिदेवा, विसुद्धिदेवा ति. सम्मुतिदेवा नाम राजानो, देवियो, कुमारा. उप्पत्तिदेवा नाम चातुम्महाराजिके देवे उपादाय तदुत्तरिं देवा. विसुद्धिदेवा नाम अरहंतो खीणासवा. ”

“ पांच कामगुणो द्वारा जे रहे ते देव अथवा पोतानी ऋद्धिथी जे रहे ते देव अथवा क्रीडा करे वा दीपे ते देव. ते देवो त्रण प्रकारना छे. १. सम्मुतिदेव–समृद्धिने लीधे कहेवाता देव (?) जेमके राजाओ, देवीओ अने कुमारो. २. उत्पत्तिद्वारा थएला देव. जेमके चतुर्महाराजिक देव विगेरे. ३. विशुद्धिद्वारा थएला देव. जेमके जेओना आस्रवो क्षीण थएला छे एवा अरहंतो. ”–(म० टी० पृ० २३१–राजवाडेनुं)

अहीं जे उत्पत्ति–देवो जणावेला छे तेओनी साथे अहीं–जैनसूत्रमां–सूचवेला शक्रादिदेवोनुं समानपणुं छे.

उत्पत्ति–देवोना प्रकारोः

“ चातुम्महाराजिकानं देवानं. तावतिंसानं देवानं. यामानं देवानं. तुसितानं देवानं. निम्मानरतीनं देवानं. परनिम्मितवसवत्तीनं देवानं. ब्रह्मकायिकानं देवानं. आभानं देवानं. परित्ताभानं देवानं. अप्पमाणाभानं देवानं. आभस्सरानं देवानं. सुभानं देवानं. परित्तसुभानं देवानं. अप्पमाणसुभानं देवानं. सुभकिण्णानं देवानं. वेहप्फलानं देवानं. अविहानं देवानं. अतप्पानं देवानं. सुदस्सानं देवानं. सुदस्सीनं देवानं. अकनिट्ठानं देवानं. आकासानञ्चायतनूपगानं देवानं. विञ्ञाणञ्चायतनूपगानं देवानं. आकिञ्चञ्ञायतनूपगानं देवानं. नेवसञ्ञायतनूपगानं देवानं. ”

“ चातुर्महाराजिक देव. तावतिंस देव (जैन शब्द–त्रायस्त्रिंश). याम देव. तुषित देव (जैनशब्द–तुषित. जूओ तत्त्वार्थ–अ० ४. सूत्र. २६). निर्माण रति देव. परनिर्मितवशवर्ती देव. ब्रह्मकायिक देव (जैनशब्द–ब्रह्मदेवलोक). आभ देव. परित्ताभ देव. अप्रमाणाभ देव. आभास्वर देव. शुभ देव. अप्रमाणशुभ देव. शुभकीर्ण देव. वेहफ्फल देव. अविह देव. अतप्प देव. सुदर्श देव. सुदर्शी देव. अकनिष्ठ देव. आकाशानंचायतनोपग देव. विज्ञानंचायतनोपग देव. आकिंचन्यायतनोपग देव अने नैवसंज्ञायतनोपग देव. ”–(४० पृ० १९५–राजवाडेनुं)

[आभास्वर एटले जेओनी कांति शरीरथी छूटी छूटी पडीने फेलाय. परित्ताभा एटले परित्त–चारे तरफ, आभा–कांति–वाळो. अप्रमाणाभा

१. उ०—गोयमा ! दस देवा आहेवच्चं जाव-विहरंति. तं जहाः—चमरे असुरिंदे, असुरराया; सोमे, जमे, वरुणे, वेसमणे; बली वइरोयणिंदे, वइरोयणराया; सोमे, जमे, वरुणे, वेसमणे.

१. उ०—हे गौतम ! अधिपतिपणुं भोगवता यावत्-दस देवो रहे छे, ते आ प्रमाणेः—असुरेंद्र, असुरराज चमर; सोम, यम, वरुण, वैश्रमण; वैरोचनेंद्र, वैरोचनराज बलि; सोम, यम, वरुण अने वैश्रमण.

२. प्र०—नागकुमाराणं भंते ! पुच्छा ?

२. प्र०—हे भगवन् ! नागकुमार देवो उपर केटला देवो अधिपतिपणुं भोगवता यावत्-विहरे छे ?

२. उ०—गोयमा ! दस देवा आहेवच्चं, जाव-विहरंति; तं जहाः-धरणे णं नागकुमारिंदे, नागकुमारराया; कालवाले कोलवाले, सेलवाले, संखवाले; भूआणंदे नागकुमारिंदे, नागकुमारराया; कालवाले, कोलवाले, संखवाले, सेलवाले.

२. उ०—हे गौतम ! अधिपतिपणुं भोगवता यावत्-दस देवो रहे छे, ते आ प्रमाणे.—नागकुमारेंद्र, नागकुमारराज धरण; कालवाल, कोलवाल, शैलपाल, शंखवाल; नागकुमारेंद्र, नागकुमारराज भूतानंद; कालवाल, कोलवाल, शंखवाल अने शैलपाल.

एटले अप्रमाण-माप विनानी-आभावाळा. शुभकीर्ण-शुभवडे कीर्ण-भरेला. परित्तशुभ-चारे तरफ शुभवाळा. अप्रमाणशुभ-माप विनाना शुभवाळा. वेहफ्फल एटले विपुलफळवाळा-चतुर्थध्यानभूमिब्रह्मागो'-म० टी० पृ० २३२-रा०].

वैदिकग्रंथोमां पण उपर जणावेली हकीकतने मळती (थोडा घणा फेरफारवाळी) जे हकीकत जडे छे तेनो संक्षेप आ छेः

" द्वादशार्का वसवोऽष्टौ विश्वेदेवास्त्रयोदश,
षट्त्रिंशत् तुषिताश्चैव षष्टिराभास्वरा अपि.
षट्त्रिंशदधिके माहाराजिकाश्च शते उभे,
रुद्रा एकादशैकोनपञ्चाशद् वायवोऽपरे.
चतुर्दश तु वैकुण्ठा सुशर्माणः पुनर्दश,
साध्याश्च द्वादशैत्याद्या विज्ञेया गणदेवताः "

" बार सूर्य, आठ वसु, तेर विश्वदेव, छत्रीश तुषित (बौद्ध० जैन० तुषित), साठ आभास्वर (बौ० आभस्सर), बसेने छत्रीश माहाराजिक (बौ० चातुम्महाराजिक), अग्यार रुद्र, ओगणपचास वायु, चौद वैकुंठ, दश सुशर्म अने बार साध्य ".-(अ० चि० देवकांड)

आ प्रकारे जुदी जुदी संख्यामां अने जुदा जुदां नामो द्वारा जैन, बौद्ध अने वैदिकसंप्रदाये देवना विषयमां विचार करेलो छे ते ज मात्र अत्रे टाकेलो छे.

१. मूलच्छायाः—गौतम ! दश देवा आधिपत्यं यावत्-विहरन्ति. तद्यथा-चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरराजः; सोमः, यमः, वरुणः, वैश्रवणः; बलिर्वैरोचनेन्द्रः,वैरोचनराजः; सोमः, यमः, वरुणः, वैश्रवणः. नागकुमाराणां भगवन् ! पृच्छा ? गौतम ! दश देवा आधिपत्यं यावत्-विहरन्ति, तद्यथाः-धरणो नागकुमारेन्द्रः, नागकुमारराजः; कालपालः, कोलपालः, शैलपालः, शङ्खपालः; भूतानन्दो नागकुमारेन्द्रः, नागकुमारराजः; कालपालः, कोलपालः, शङ्खपालः, शैलपालः—अनु०

२. अहीं मूळसूत्रमां सूत्रकारे सोम, यम, वरुण अने वैश्रमणने लोकपाल कह्या छे एटले (जेवा आपणे मनुष्य छीए तेवा) एक प्रकारना देव कह्या छे. ए विषे अत्यंत प्राचीन निरुक्तकार (जूओ भ० पृ० ४९ टिप्पण) श्रीयास्क जे जणावे छे ते आ छेः

सोमः—

" सोमः". २.
" ओषधिः सोमः-सुनोतेः-यद् एनम् अभिषुण्वन्ति."
" स्वादिष्ठया मदिष्ठया पवस्व सोम ! धारया इन्द्राय पातवे सुतः "

औषधि ए सोम-('सु' धातु उपरथी 'सोम' शब्द बने छे.) हे सोम ! अभिषवाएलो एवो तुं स्वादिष्ठ अने मदिष्ठ एवी धारा द्वारा इन्द्रने पीवा माटे झर-टड."

आ उपरथी एम जणाय छे के, कोइ रसात्मक पदार्थने 'सोम' कहेलो छे अने वळी एम जणावेलु छे के, " न तस्य अश्नाति कश्चन अदेव इति " " ए सोमने कोइ अदेव-जे देव न होय ते-खाइ शकतो नथी "-(या० नि-पृ० ७६९-७७१)

यम.—

" यमो यच्छति-इति सतः "
" यच्छति उपरमयति जीवितान् × (तस्कर इव सर्प-ज्वरादिरूपो भूत्वा) सर्वं भूतग्रामम्-यमः "
" अग्निरपि यम उच्यते "

" सर्प अने ज्वरादि (ताव विगेरे) रूपे थइने जंतु मात्रनो नाश करे ते यम "

" अग्निने पण यम कहेवामा आवे छे "-(या० नि० पृ० ७३२-७३३.)

आ उपरथी एम कळाय छे के, नाशक-शक्तिने 'यम' शब्द सूचवे छे.

वरुण.—

" वरुण-वृणोति-इति "-" स हि नियद् वृणोति मेघजालेन "

" ढांके ते वरुण " मेघना समूहद्वारा आकाशने ढांकनारो वरुण "-(या० नि० ७१२-७१३.)

आ उपरथी एम समजाय छे के, वरसाद साथे संबंध धरावता कोइ पदार्थने 'वरुण' कहेवामां आवेलो छे. 'वैश्रमण' शब्द माटे ए निरुक्तमां कांइ जणाववुं नथी तेम तेनो निर्देश पण कर्यो नथी. जे (देव) अर्थमां आ जैनसूत्रमां 'वैश्रमण' शब्द वपराएलो छे ते ज अर्थमां बौद्धग्रंथमां पण ते शब्द जडी आवे छे. जूओ मज्झिमनिकाय-सू० ३७-अंक-५ (पृ० १७८ रा०) ए ठेकाणे (ए बौद्धग्रंथमां) वैश्रमण विषे घणुं लांबुं वृत्तांत आपेलुं छे पण अहीं खास उपयोगी न होवाथी पडतुं मूक्युं छेः—अनु०

—जहा नागकुमारिंदाणं एआए वत्तव्वयाए नेयव्वं एवं इमाणं नेयव्वं. सुवण्णकुमाराणं–वेणुदेवे, वेणुदाली, चित्ते, विचित्ते, चित्तपक्खे, विचित्तपक्खे. विज्जुकुमाराणं–हरिकंत, हरिस्सह, पभ, सुप्पभ, पभकंत, सुप्पभकंत. अग्गिकुमाराणं–अग्गिसीह, अग्गिमाणव, तेउ, तेउसीह, तेउकंत, तेउप्पभ. दीवकुमाराणं–पुण्ण, विसिट्ठ, रूअ, रूअंस, रूअकंत, रूअप्पभ. उदहिकुमाराणं–जलकंते, जलप्पभ, जल, जलरूअ, जलकंत, जलप्पभ. दिसाकुमाराणं अमिअगई, अमिअवाहणे, तुरिअगई, खिप्पगई, सीहगई, सीहविक्कमगई. वाउकुमाराणं, वेलंब, पभंजण, काल, महाकाल, अंजण, रिट्ठ. थणिअकुमाराणं–घोस, महाघोस, आवत्त, वियावत्त, नंदिआवत्त, महानंदिआवत्त. एवं भाणिअव्वं जहा असुरकुमारा.

—जेम नागकुमारोना इंद्रो संबधे ए वक्तव्यताथी जणाव्युं तेम आ देवो संबधे पण समजवुं:–सुवर्णकुमारना उपरिओ–वेणुदेव, वेणुदालि, चित्र विचित्र, चित्रपक्ष अने विचित्रपक्ष–छे. विद्युत्कुमारोना उपरिओ–हरिकान्त, हरिसह, प्रभ, सुप्रभ, प्रभाकान्त अने सुप्रभाकान्त–छे. अग्निकुमारोना उपरिओ–अग्निसिंह, अग्निमाणव, तेजस्, तेजःसिंह, तेजःकान्त अने तेजःप्रभ–छे. द्वीपकुमारोना उपरिओ–पूर्ण, विशिष्ट, रूप, रूपांश, रूपकांत अने रूपप्रभ–छे. उदधिकुमारोना उपरिओ–जलकान्त, जलप्रभ, जल, जलरूप, जलकान्त अने जलप्रभ–छे. दिक्कुमारोना उपरिओ–अमितगति, अमितवाहन, त्वरितगति, क्षिप्रगति, सिंहगति अने सिंहविक्रमगति–छे. वायुकुमारोना उपरिओ–वेलंब' प्रभंजन, काल, महाकाल, अंजन अने रिष्ट–छे. स्तनितकुमारोना उपरिओ–घोष, महाघोष, आवर्त, व्यावर्त, नंदिकावर्त अने महानंदिकावर्त–छे. ए प्रमाणे बधुं असुरकुमारोनी पेठे कहेवुं.

—सो० का० चि० प० ते० रू० ज० तु० का० आ०

—दक्षिण भवनपतिना इंद्रोना प्रथम लोकपालोना नामो आद्याक्षरे आ प्रमाणे छे:–सो–सोम, का–कालवाल, चि–चित्र–प–प्रभ, ते–तेजस्, रू–रूप, ज–जल, तु–त्वरितगति, का, काल अने आ–आयुक्त.

३. प्र०—*पिसायकुमाराणं पुच्छा ?*

३. प्र०—हे भगवन् ! पिशाचकुमारो उपर अधिपतिपणुं भोगवता केटला देवो छे ?

३. उ०—*गोयमा ! दो देवा आहेवच्चं, जाव–विहरंति, तं जहाः—*

काले य महाकाले सुरूव–पडिरूव–पुण्णभद्दे य,
अमरवई माणिभद्दे भीमे य तहा महाभीमे.
किन्नर–किंपुरिसे खलु सप्पुरिसे खलु तहा महापुरिसे, अइकाय–महाकाए गीअरई चेव गीअजसे. एए वाणमंतराणं देवाणं.

३. उ०—हे गौतम ! तेओ उपर अधिपतिपणुं भोगवता यावत्–बे बे देवो छे:–काल अने महाकाल, सुरूप अने प्रतिरूप, पूर्णभद्र अने अमरपति माणिभद्र, भीम अने महाभीम, किनर अने किंपुरुष, सत्पुरुष अने महापुरुष, अतिकाय अने महाकाय, गीतरति अने गीतयश, ए बधा वानव्यन्तर देवोना इंद्रो छे.

जोइसिआणं देवाणं दो देवा आहेवच्चं जाव विहरन्ति, तं जहाः–चंदे य, सूरे य.

—ज्योतिषिक देवोनी उपर अधिपतिपणुं भोगवता बे बे देवो यावत्–विहरे छे:–चंद्र अने सूर्य.

४. प्र०—*सोहम्मी–साणेसु णं भंते ! कप्पेसु कइ देवा आहेवच्चं जाव विहरंति ?*

४. प्र०—हे भगवन् ! सौधर्म अने ईशान कल्पमां अधिपतिपणु भोगवता यावत्–केटला देवो रहे छे ?

४. उ०—*गोयमा ! दस देवा जाव–विहरंति, तं जहाः–*

४. उ०—हे गौतम ! त्यां अधिपतिपणुं भोगवता यावत्–

१. मूलच्छायाः—यथा नागकुमारेन्द्राणाम् अनया वक्तव्यतया ज्ञातव्यम्, एवम् एषां ज्ञातव्यम्, सुवर्णकुमाराणाम्–वेणुदेवः, वेणुदालि, चित्रः, विचित्रः, चित्रपक्ष, विचित्रपक्षः, विद्युत्कुमाराणाम्–हरिकान्तः, हरिसह, प्रभः, सुप्रभ, प्रभकान्त, सुप्रभकान्त; अग्निकुमाराणाम्–अग्निसिंहः, अग्निमाणवः, तेजः, तेजःसिंह., तेजस्कान्त., तेजःप्रभः, द्वीपकुमाराणाम्–पूर्णः, विशिष्ट., रूपः, रूपांशः, रूपकान्तः, रूपप्रभः; उदधिकुमाराणाम्–जलकान्तः, जलप्रभ., जल, जलरूपः, जलकान्तः, जलप्रभः; दिक्कुमाराणाम्–अमितगति., अमितवाहनः, तूर्यगतिः, क्षिप्रगति., सिंहगतिः, सिंहविक्रमगति.; वायुकुमाराणाम्–वेलम्ब, प्रभञ्जन, काल, महाकालः, अञ्जनः, रिष्ट., स्तनितकुमाराणाम्–घोषः, महाघोष, आवर्त., व्यावर्तः, नन्द्यावर्त, महानन्द्यावर्त., एवं भणितव्यम्, यथा असुरकुमाराः. सोम., कालपाल, चित्र, प्रभ, तेज., रूत(प):, जलः, तूर्यगतिः, काल, आयुक्तः. पिशाचकुमाराणां पृच्छा? गौतम ! द्वौ देवौ आधिपत्यं यावत्–विहरन्ति, तद्यथा.–कालश्च महाकाल. सुरूप–प्रतिरूप–पूर्णभद्रश्च, अमरपति. मणिभद्रो भीमश्च तथा महाभीमः किन्नरः किंपुरुष. खलु सत्पुरुषः खलु तथा महापुरुषः, अतिकायो महाकायो गीतरतिश्चैव गीतयशा.—एते वानव्यन्तराणां देवानाम्. ज्योतिष्काणां देवानां द्वौ देवौ आधिपत्यं यावत्–विहरन्ति, तद्यथाः–चन्द्रश्च, सूर्यश्च. सौधर्मे–शानयोर्भगवन् ! कल्पयो. कति देवा आधिपत्यं यावत्–विहरन्ति ? गौतम ! दश देवा यावत्–विहरन्ति, तद्यथाः—अनु०

सक्के देविंदे, देवराया; सोमे, जमे, वरुणे, वेसमणे. ईसाणे देविंदे, देवराया; सोमे, जमे, वरुणे, वेसमणे. एसा वत्तव्वया सव्वेसु वि कप्पेसु एए चेव भाणिअव्वा. जे य इंदा ते य भाणियव्वा.

—सेवं भंते !. सेवं भंते ! त्ति.

दश देवो रहे छेः—देवेंद्र, देवराज शक्र; सोम, यम, वरुण, वैश्रमण अने देवेंद्र. देवराज ईशान; सोम, यम, वरुण अने वैश्रमण. ए बधी वक्तव्यता बधा य कल्पोमां जाणवी अने जे इंद्रो छे ते कहेवा.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे एम कही यावत्-विहरे छे.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते ततिअसये अट्ठमो उद्देसो सम्मत्तो.

१. देववक्तव्यताप्रतिबद्ध एव अष्टमोद्देशकः, स च सुगम एव, नवरम्.—' सो-का-चि-प-ते-रू-ज-तु-का-आ ' इत्यनेनाक्षरदशकेन दक्षिणभवनपतीन्द्राणां प्रथमलोकपालनामानि सूचितानि; वाचनान्तरे तु एतान्येव गाथायाम्, सा चेयम्:—" सोमे य कालवाले चित्त-प्पभ तेउ तह रूए चेव, जल तह तुरिअगई अ काले आउत्त पढमा ओ." एवं द्वितीयादयोऽप्यम्यूह्या', इह च पुस्तकान्तरेऽयमर्थो दृश्यतेः—दाक्षिणात्येषु लोकपालेषु प्रतिसूत्रं यौ तृतीय-चतुर्थौ तौ औदीच्येषु, चतुर्थ-तृतीयौ-इति. ' एसा वत्तव्वया सव्वेसु वि कप्पेसु एए चेव भाणिअव्व ' त्ति एषा सौधर्मेशानोक्ता वक्तव्यता सर्वेष्वपि कल्पेषु इन्द्रनिवासभूतेषु भणितव्या, सनत्कुमारादीन्द्रयुग्मेषु पूर्वेन्द्राऽपेक्षया उत्तरेन्द्रसंबन्धिनां लोकपालानां तृतीय-चतुर्थयोर्व्यत्ययो वाच्य इत्यर्थ , तथैते एव सोमादयः प्रतिदेवलोकं वाच्याः, नतु भवनपतीन्द्राणाम्-इव अपरापरे. ' जे य इंदा ते य भाणियव्वा ' शक्रादयो दशेन्द्रा वाच्या , अन्तिमे देवलोकचतुष्टये इन्द्रद्वयभावात्.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे तृतीयशते अष्टम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

१. आठमा उद्देशकमां पण देव संबंधी ज वक्तव्यता छे अने आ (आठमो) उद्देशक सरल ज छे. विशेष ए के, [' सो, का, चि, प, ते, रू, ज, तु, का, आ, '] आ अहीं कहेल दस अक्षरोवडे दक्षिण भवनपतिना इंद्रोना प्रथम लोकपालनां नामो सूचव्यां छेः सो-सोम, का-कालवाल, चि-चित्र, प-प्रभ, ते-तेज, रू-रूअ, ज-जल, तु-तुरियगइ-त्वरितगति, का-काल अने आ-आउत्त-आयुक्त; बीजी वाचनामां तो ते नामोने गाथामां ज जणाव्यां छे, ते आ छेः—[' सोमे य, कालवाले, चित्त, प्पभ, तेउ, तह रूए चेव, जल तह तुरियगई य काले आउत्त पढमा उ '] ए प्रमाणे बीजा वगेरे पण जाणवा. बीजा पुस्तकमां तो आ प्रमाणे अर्थ देखाय छेः—दक्षिणना लोकपालोमां प्रत्येक सूत्रमां जे त्रीजा अने चोथा कह्या छे, ते ज उत्तरना लोकपालोमां चोथा अने त्रीजा छे. [' एसा वत्तव्वया सव्वेसु वि कप्पेसु एए चेव भाणिअव्व ' त्ति] ए-सौधर्म अने ईशान संबंधे कहेली-वक्तव्यता इंद्रना निवासवाळा बधा य कल्पोमां कहेवी. सनत्कुमारादि इंद्र-युगलो विषे पूर्वना इंद्रनी अपेक्षाए उत्तरना इंद्र संबंधी लोकपालोमां त्रीजो अने चोथो उलटी रीते कहेवो. तथा दरेक देवलोकमां आ ' सोम ' वगेरेने ज कहेवा, पण भवनपतिना इंद्रोनी पेठे बीजा बीजा न कहेवा. [' जे य इंदा ते य भाणियव्वा '] शक्र वगेरे दस इंद्रो कहेवा, कारण के छेल्ला चार देवलोकोमां बे इंद्रो छे.

बेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

---

१. मूलच्छाया.—शक्रो देवेन्द्र ,देवराज , सोम , यम , वरुणः, वैश्रवण., ईशानो देवेन्द्र', देवराज ; सोमः, यमः, वरुणः, वैश्रवण ; एषा वक्तव्यता-सर्वेषु अपि कल्पेषु एते चैव भणितव्या ; ये च इन्द्रास्तेऽपि भणितव्याः. तदेवं भगवन्', तदेवं भगवन् ! इति अनु०—

१. प्र० छाया.—सोमश्च कालपालश्चित्र प्रभस्तेजस्तथा रूपश्चैव, जलस्तथा त्वरितगतिश्च काल आयुक्त. प्रथमास्तु—अनु०

शतक ३.–उद्देशक ९.

राजगृह.—इंद्रियविषयना केटला प्रकार ?–पांच–जीवाभिगम.–विहार.—

१. प्र०—रायगिहे जाव–एवं वयासीः–कइविहे णं भंते ! (सो)इंदियविसए पण्णत्ते ?

१. उ०—गोयमा ! पंचविहे इंदियविसए पण्णत्ते, तं जहाः–सोतिंदियविसए जीवाभिगमे जोइसियउद्देसओ नेयव्वो अपरिसेसो.

१. प्र०—राजगृह नगरमां यावत्–आ प्रमाणे बोल्या केः–हे भगवन् ! इंद्रियोना विषयो केटला प्रकारना कह्या छे ?

१. उ०—हे गौतम ! इंद्रियोना विषयो पांच प्रकारना कह्या छे, ते आ प्रमाणेः–श्रोत्रइंद्रियनो विषय इत्यादि. आ संबंधे जीवाभिगम सूत्रमां कहेलो आखो ज्योतिषिक उद्देशक जाणवो.

भगवंत–अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते ततिअसये नवमो उद्देसो सम्मत्तो.

१. देवाना चाऽवधिज्ञानसद्भावेऽपि इन्द्रियोपयोगोऽपि अस्ति, इत्यत इन्द्रियविषयं निरूपयन् नवमोद्देशकम् आहः—'*रायगिहे*' इत्यादि. '*जीवाभिगमे जोइसियउद्देसओ नेयव्वो*' त्ति स चायम्:—"*सोइंदियविसये, जाव–फासिंदियविसए; सोइंदियविसए णं भंते ! पोग्गलपरिणामे कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते, तं जहाः—सुब्भिसद्दपरिणामे य, दुब्भिसद्दपरिणामे य.*" शुभाशुभशब्दपरिणाम इत्यर्थः, "*चक्खिंदियविसए पुच्छा ? गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते, तं जहाः—सुरूवपरिणामे य, दुरूवपरिणामे य. घाणिंदियविसये पुच्छा ? गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते, तं जहाः—सुब्भिगंधपरिणामे य, दुब्भिगंधपरिणामे य. एवं जिब्भिंदियविसए, सुरसपरिणामे य, दुरसपरिणामे य. फासिंदियविसए पुच्छा ? सुहफासपरिणामे य, दुहफासपरिणामे य.*" इत्यादि वाच्यम्. वाचनान्तरे च.–"*इंदियविसए, उच्चावय–सुब्भिणो*" त्ति दृश्यते, तत्र इन्द्रियविषयसूत्रं दर्शितमेव, उच्चावयसूत्रं त्वेवम्:–"*से णूणं भंते! उच्चावएहिं सद्दपरिणामेहिं परिणममाणा पोग्गला परिणमंतीति वत्तव्वं सिया ? हंता, गोयमा !.*" इत्यादि, '*सुब्भिणो*' त्ति, इदं सूत्रं पुनरेवम्:–"*से णूणं भंते ! सुब्भिसद्दपोग्गला दुब्भिसद्दत्ताए परिणमंति ? हंता, गोयमा !.*" इत्यादि.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे तृतीयशते नवम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

---

१. मूलच्छाया.—राजगृहे यावत्–एवम् अवादीत्.–कतिविधो भगवन् ! (श्रोत्र) इन्द्रियविषयः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! पञ्चविधः इन्द्रियविषयः प्रज्ञप्तः, तद्यथा –श्रोत्रेन्द्रियविषयो जीवाऽभिगमे ज्योतिषिकोद्देशको ज्ञातव्योऽपरिशेषः—अनु०

१. प्र०छाया.—श्रोत्रेन्द्रियविषयः, यावत्–स्पर्शेन्द्रियविषयः. श्रोत्रेन्द्रियविषयो भगवन् ! पुद्गलपरिणामः कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा–सुरभिशब्दपरिणामश्च, दुरभिशब्दपरिणामश्च. २. चक्षुरिन्द्रियविषये पृच्छा ? गौतम ! द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा –सुरूपपरिणामश्च, दूरूपपरिणामश्च. घ्राणेन्द्रियविषये पृच्छा ? गौतम ! द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा –सुरभिगन्धपरिणामश्च, दुरभिगन्धपरिणामश्च. एवं जिह्वेन्द्रियविषयः सुरसपरिणामश्च, दूरसपरिणामश्च; स्पर्शेन्द्रियविषये पृच्छा ? सुखस्पर्शपरिणामश्च, दुःखस्पर्शपरिणामश्च. ३. इन्द्रियविषयः, उच्चावच–सुरभी. ४. तद् नूनं भगवन् ! उच्चाऽवचैः शब्दपरिणामैः परिणममाणाः पुद्गलाः परिणमन्ति इति वक्तव्यं स्यात् ? हन्त, गौतम ! ५. तद् नूनं भगवन् ! सुरभिशब्दपुद्गला दुरभिशब्दतया परिणमन्ति ? हन्त, गौतम !.—अनु०

१. देवोने अवधिज्ञान होवा छत पण इंद्रियोना उपयोगनी जरूर रहे छे माटे हवे इंद्रियोना विषयोनुं निरूपण करवा आ नवमा उद्देशकने कहे छे के, [' रायगिहे ' इत्यादि] [' जीवाभिगमे जोइसियउद्देसओ नेयव्वो ' त्ति] ते आ प्रमाणे छेः—" श्रोत्रेंद्रियनो विषय अने यावत्–स्पर्शइंद्रियनो विषय. हे भगवन् ! श्रोत्रइंद्रियना विषय संबंधी पुद्गलपरिणाम केटला प्रकारनो कह्यो छे ? हे गौतम ! ते बे प्रकारनो कह्यो छे, ते आ प्रमाणेः–शुभ शब्दनो परिणाम अने अशुभ शब्दनो परिणाम. चक्षुइंद्रियना विषय संबंधे पूर्व प्रमाणे पूछवुं. हे गौतम ! ते बे प्रकारनो कह्यो छे. ते आ प्रमाणेः–सारा रूपनो परिणाम अने नठारा रूपनो परिणाम. नासिका इंद्रियना विषय संबंधे पूर्व प्रमाणे पूछवुं. हे गौतम ! ते बे प्रकारनो छे. ते आ प्रमाणेः–सुगंधनो परिणाम अने दुर्गंधनो परिणाम. ए प्रमाणे जीभ इंद्रियनो विषयः सारा रसनो परिणाम अने नठारा रसनो परिणाम; स्पर्शइंद्रियनो विषयः सुखरूप–सारा–स्पर्शनो परिणाम अने दुःखरूप–नठारा–स्पर्शनो परिणाम. " इत्यादि कहेवुं. बीजी वाचनामां तो [' इंदिय-विसए उच्चावय–सुब्भिणो ' त्ति] आ प्रमाणे पाठ छे, तेनो अर्थः इंद्रियोना विषय संबंधी सूत्र, उच्चावचसूत्र अने सुरभिसूत्र एम त्रणे सूत्रो अहीं कहेवां. तेमा इंद्रियोना विषय संबंधी सूत्र तो हमणां ज उपर जणाव्युं छे. उच्चावच सूत्र तो आ प्रमाणे छेः " हे भगवन् ! शुं उच्चावच शब्दपरिणामोवडे परिणाम पामता पुद्गलो ' परिणमे छे ' एम कहेवाय ? हे गौतम ! हा, एम कहेवाय " इत्यादि कहेवुं. [' सुब्भिणो ' त्ति] वळी आ सूत्र आ रीते छेः–" हे भगवन् ! सारा शब्दनां पुद्गलो नठारा शब्दपणे परिणमे छे ? हे गौतम ! हा ए प्रमाणे परिणमे छे. " इत्यादि.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः–दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

---

१. जुओ जीवाभिगम (पृ० ३७३–३७४. स०):—अनु०

शतक ३.—उद्देशक १०.

[रा]जगृह.—चमरनी सभाओ केटली ?—त्रण.—[श]मिका—चण्डा—जाता—यावत्—अच्युतसभा.—विहार.—

१. प्र०—रायगिहे जाव-एवं वयासीः—चमरस्स णं भंते ! [अ]सुरिंदस्स, असुररण्णो कइ परिसाओ पण्णत्ताओ ?

१. उ०—गोयमा ! तओ परिसाओ पण्णत्ताओ, तं जहाः—[स]मिआ, चंडा, जाया. एवं जहाणुपुव्वीए जाव—अच्चुओ कप्पो.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

१. प्र०—राजगृह नगरमां यावत्—आ प्रमाणे बोल्या केः—हे भगवन् ! असुरेंद्र असुरराज चमरने केटली सभाओ कही छे?

१. उ०—हे गौतम ! तेने त्रण सभाओ कही छे. ते आ प्रमाणे शमिका (शमिता), चंडा अने जाता; ए प्रकारे क्रमपूर्वक यावत्—अच्युत कल्प सुधी जाणवुं.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, एम कही यावत्—विहरे छे.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते तइअसये दसमो उद्देसो सम्मत्तो.

१. प्राग् इन्द्रियाणि उक्तानि, तद्वन्तश्च देवा इति देववक्तव्यताप्रतिबद्धो दशम उद्देशकः, स च सुगम एव. नवरम्:—'*समिय*' त्ति [श]मिका उत्तमत्वेन स्थिरप्रकृतितया समवती, स्वप्रभोर्वा कोपौत्सुक्यादिभावान् शमयति उपादेयवचनतया इति शमिका, शमिता वा—[अ]नुद्धता. 'चंड' त्ति तथाविधमहत्त्वाऽभावेन ईषत्कोपादिभावाच्चण्डा, 'जाय' त्ति प्रकृतिमहत्त्ववर्जितत्वेनाऽस्थानकोपादीनां जातत्वाद् [ज]ाता, एषा च क्रमेणाऽभ्यन्तरा, मध्यमा, बाह्या च इति; तत्राभ्यन्तरा समुत्पन्नप्रयोजनेन प्रभुणा गौरवार्हत्वादाकारितैव पार्श्वे समागच्छति, तां चाऽसौ अर्थपदं पृच्छति, मध्यमा तु उभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात्, अभ्यन्तरतया च आदिष्टमर्थपदं तया [स]ह प्रपञ्चयति—ग्रन्थिबन्धं करोति इत्यर्थः; बाह्या त्वनाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येव. तत्र [प्रथ]मायाम्:—चतुर्विंशतिर्देवाना सहस्राणि, द्वितीयायाम् अष्टाविंशतिः, तृतीयायां द्वात्रिंशद् इति; तथा देवीशतानि क्रमेणाऽध्युष्टानि, त्रीणि, [सा]र्धे च द्वे इति. तथा तद्देवानामायुः क्रमेण अर्धतृतीयानि पल्योपमानि, द्वे, सार्धं चेति; देवीनां तु सार्धम्, एकम्, तदर्धं च इति; [ए]वं बलेरपि. नवरम्:—देवप्रमाणं तदेव चतुश्चतुःसहस्रहीनम्, देवीमानं तु शतेन शतेन अधिकम् इति, आयुर्मानमपि तदेव, नवरम्:—पल्योपमाधिकमिति. एवमच्युतान्तानाम् इन्द्राणां प्रत्येकं तिस्रः पर्षदो भवन्ति—नामतः, देवादिप्रमाणतः, स्थितिमानतश्च क्वचित् किञ्चिद् भेदेन भेदवत्यः—ताश्च जीवाभिगमाद अवसेयाः.

श्रीपञ्चमाङ्गस्य गतं तृतीयं व्याख्यातमाश्रित्य पुराणवृत्तीः;
शक्तोऽपि गन्तुं भजते हि यानं पान्थः सुखार्थं किमु यो न शक्तः ?

---

१. मूलच्छाया—राजगृहे यावत्—एवम् अवादीत्—चमरस्य भगवन् ! असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य कति पर्षदः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! तिस्रः पर्षदः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा.—शमिका (शमिता), चण्डा, जाता; एवं यथाऽऽनुपूर्व्या यावत्—अच्युतः कल्पः. तदेवं भगवन् ! तदेव भगवन् ! इतिः—अनु०

१. आगळना उद्देशकमां इंद्रियो संबंधे हकीकत जणावी छे अने देवो पण इंद्रियोवाळा होय छे माटे हवे आ दसमा उद्देशकमां देव संबंधी वक्तव्यता कहेवानी छे. आ उद्देशक तो सरळ ज छे. विशेष ए के, [' समिय ' त्ति] समिका–पोताना उत्तमपणाने लीधे स्थिर स्वभाववाळी होवाथी समतावाळी अथवा पोताना उपरिए करेल कोप के उतावळ वगेरे भावोने, मान्य वचनवाळी होवाथी शांत करी देनारी, अथवा शमिता–तोछडाई विनानी–उद्धत नहीं ते. [' चंड ' त्ति] तेवा प्रकारनी मोटाई न होवाथी साधारण कोपादिकना प्रसंगमां पण बोली नाखनारी ते चंडा. [' जाय ' त्ति] मोटाईवाळो स्वभाव न होवाथी कोप वगेरे भावोने अस्थाने (अणअवसरे–वगर प्रयोजने) भजवनारी ते जाता. ए त्रणे सभा क्रमपूर्वक अभ्यंतरा, मध्यमा अने बाह्या छे–समिका अभ्यंतर सभा छे, चंडा वचली सभा छे अने जाता बहारनी सभा छे. तेमांनी अभ्यंतर सभानी रीतभात आ छेः ज्यारे उपरिने (स्वामीने) कांइ पण प्रयोजन होय अने ते आदर पूर्वक अभ्यंतरसभाने बोलावे त्यारे ज ते आवे छे अने सभानी बेठक थया पछी ते उपरि ते सभाने पोतानुं प्रयोजन कही देखाडे छे. तेम करवानुं कारण–ते सभा गौरव–मोटाइ–ने योग्य छे. वचली सभा तो उपरि बोलावे के न बोलावे तो पण आवे छे, कारण–तेनी मोटाई थोडी ओछी छे. ते वचली सभानी बेठक थया पछी–उपरि, अभ्यंतर सभा साथे थएल वार्तालापने जणावे छे अने ते संबंधे गांठ वाळे छे—नक्की करे छे. बाह्य सभा तो बोलाव्या विना ज चाली आवे छे, कारण–तेनी मोटाइ घणी ओछी छे. ते बाह्य सभानी बेठक थया पछी–उपरि, आगळ थयेला वार्तालापने मात्र वर्णवे छे. तेमां प्रथम सभामां २४००० देवो सभासद छे, बीजी सभामां २८००० देवो सभासद छे अने त्रीजी सभामां ३२००० देवो सभासद छे. प्रथम सभामां ३५० देवीओ, वचली सभामां ३०० देवीओ अने छेल्ली सभामां २५० देवीओ सभासद छे. प्रथम सभाना देवोनी आवरदा २॥ पल्योपमनी, बीजी सभाना देवोनी आवरदा २ पल्योपमनी अने छेल्ली सभाना देवोनी आवरदा १॥ पल्योपमनी छे. प्रथम सभानी देवीओनी आवरदा १॥ पल्योपमनी, बीजी सभानी देवीओनी आवरदा १ पल्योपमनी अने छेल्ली सभानी देवीओनी आवरदा ०॥ पल्योपमनी छे. ए प्रमाणे बलि संबंधे पण जाणवुं. विशेष ए के, सभासद देवोनी संख्या जे उपर जणावी छे, तेमांथी चार चार हजार सभासद ओछा करी नाखवा अने देवीओनी संख्या जे उपर जणावी छे तेमां सो सो देवीओ उमेरवी. आवरदानुं प्रमाण पण पूर्व प्रमाणे ज जाणवुं, विशेष ए के, पल्योपमथी वधारे जाणवुं. ए प्रमाणे अच्युत सुधीना प्रत्येक इंद्रोने त्रण सभाओ होय छे, ते सभाओनां नामो, तेओमांना सभासदो–देवो अने देवीओनी संख्या तथा ते बधांनी आवरदानुं माप; ए त्रणे वानां कोइ ठेकाणे थोडां थोडां जुदां छे. ए त्रणे सभाओनी हकीकत जीवाभिगम नामना उपांगथी जाणवी.

श्रीपंचमांगे शतक तृतीय व्याख्यायुं आश्रीने पुराणवृत्ति,
छतां बळे गाडुं घेर प्रवासी जावाने सौख्ये नवळानुं तो शुं ?

तृतीय शतक समाप्त.

बेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः–दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

१. जूओ जीवाभिगम (पृ० १६४–१७४ तथा २८८–२९०, स०) —अनु०

शतक ४.–उद्देशक १–२–३–४–५–६–७–८.

संग्रहगाथा.—ईशानना लोकपालो केटला ?–सोम, यम, वरुण अने वैश्रमण.–लोकपालोना विमानो केटला ?–सुमन, सर्वतोभद्र, वल्गु अने सुवल्गु.–सुमन क्यां आव्युं ?–ईशानावतंसकनी पूर्वे.–चारे विमानना चार उद्देश.–स्थितिभेद.–राजधानी.—

गाहाः—

चत्तारि विमाणेहिं चत्तारि य होंति रायहाणीहिं,
नेरईए लेस्साहि अ दस उद्देसा चउत्थसये.

आ चोथा शतकमां दश उद्देशक छे. तेमां चार उद्देशकमां विमान संबंधी हकीकत छे, बीजा चार उद्देशकमां राजधानी संबंधी हकीकत छे अने एक उद्देशक नैरयिको संबंधे छे तथा एक उद्देशक लेश्या संबंधे छे–ए रीते आ शतकमां दश उद्देशक छे.

ईशान इंद्रनो परिवार.

१. प्र०—रायगिहे नयरे जाव–एवं वयासीः–ईसाणस्स णं भंते ! देविंदस्स, देवरण्णो कइ लोगपाला पण्णत्ता ?

१. प्र०—राजगृह नगरमां यावत्–आ प्रमाणे बोल्या केः–हे भगवन् ! देवेंद्र देवराज ईशानने केटला लोकपालो कह्या छे?

---

१. मूलच्छाया—गाथा.–चत्वारो विमानैश्चत्वारश्च भवन्ति राजधानीभिः, नैरयिको लेश्याभिश्च दश उद्देशाश्चतुर्थशते. राजगृहे नगरे यावत्–एवम् अवादीतः–ईशानस्य भगवन् ! देवेन्द्रस्य, देवराजस्य कति लोकपालाः प्रज्ञप्ताः—अनु०

१. आ सूत्रमां—अत्यार सुधीमां अने हवे पछीना शतकोमां–आपणे अनेक स्थळे 'इंद्र' शब्दनो प्रयोग थएलो जोइए छीए. प्राय सघळे ठेकाणे ए इंद्रने ' देविंद '–देवोनो इंद्र अने ' देवराय ' देवोनो राजा–ए बे विशेषणो लागेला जोवामां आवे छे. आथी वधु, ज्यारे आपणे ज्ञातनंदनयोगीश्वरनुं जीवन–चरित्र सांभळीए छीए त्यारे तेमनां–जन्म, निष्क्रमण (दीक्षा) अने धर्मचक्रप्रवर्तनादिना प्रसंगोमां तथा तेमना छद्मस्थ–विहारना प्रसंगोमां अनेक स्थळे आ ' इंद्र ' अने तेना देवादि परिवारने पण जोइए छीए–आपणा पौराणिक पद्धतिए ग्रंथ–रचनाराओ ए इंद्रने–' जैन '– जणावे छे अने ते उपरांत एने चतुर्विध संघनो रक्षक पण ठरावे छे–इंद्र संबंधे एनी लीला अने समृद्धिना उल्लेखोने बाद करतां जैनग्रंथो ए विषे उपर जणाव्या करतां विशेष प्रकाश नाखी शकता नथी–तेम बौद्ध ग्रंथो पण ए विषे (इंद्र विषे) लगभग एवुं ज मळतुं वर्णन आपे छे. मात्र विशेषतामां तेने ' बौद्ध ' होवानुं सूचवे छे ए विषे एक टिप्पण आगळ (जुओ–पा–२९ १. टिप्पण) जणावी गयो छुं अने बौद्ध ग्रंथमां आवतुं इंद्रने लगतुं केटलुंक उपयोगी लखाण अहीं पण उमेरुं छुं.

" इति ह भिक्खवे ! पटिसंचिक्खतो अप्पोस्सुकताय चित्तं नमति, नो धम्मदेसनाय. अथ खो ब्रम्हुनो सहंपतिस्स मम चेतसा चेतोपरिवितक्कं अञ्ञाय एतदहोसि—नस्सति वत भो लोको × × × अथ खो भिक्खवे ! ब्रम्हा सहंपति एकंसं उत्तरासंगं करित्वा येनाऽहं तेनऽञ्जलिं पणामेत्वा मं एतदवोच–' देसेतु भंते ! भगवा धम्मं, सन्ति सत्ता अप्प–रजक्ख–जातिका अस्सवनता धम्मस्स परिहायंति–भविस्सन्ति धम्मस्स अञ्ञातारो ति."

(भगवान बुद्ध कहे छेः)

" हे भिक्षुओ ! ए प्रमाणे सारी रीते समज्या पछी (मारुं) चित्त आरामनी उत्सुकता तरफ नमे छे–वळे छे पण धर्मना उपदेश माटे नहि. हवे सहंपति (जैन शब्द ' सोहम्मपति ') ब्रह्माने मारो उपलो विचार जणाया पछी एम थयुं के (जो भगवान धर्मनो उपदेश नहि करे) तो लोकोनो नाश थशे. हवे हे भिक्षुओ ! ए सहंपति ब्रह्मा एक खभा तरफ खेस करीने जे तरफ हुं छुं ते तरफ आवी हाथ जोडी–प्रणाम–करी आ प्रमाणे बोल्योः हे भगवन् ! आप–भगवान–धर्मनो उपदेश करो–प्रजा धर्म रहित अने अज्ञान थइ जशे " –(म० ९० ११९. रा०)

आ उल्लेखमां सहंपति ब्रह्मा भगवान बुद्धने धर्मोपदेश देवानी विनंती करी छे–जैनोमां पण आ ज जातनी विनंतीनी नोंध मळी आवे छे–ब्रह्मानो खेस राखवानो अने प्रणाम करवानो उल्लेख तो जैनोना ए जातना उल्लेख साथे बराबर मळी रहे छे.

१. उ०—गोयमा ! चत्तारि लोगपाला पण्णत्ता, तं जहाः- सोमे, जमे, वेसमणे, वरुणे.

१. उ०—हे गौतम ! तेने चार लोकपालो कह्या छे. ते आ प्रमाणेः—सोम, यम, वैश्रमण अने वरुण.

२. प्र०—एएसि णं भंते ! लोगपालाणं कइ विमाणा पण्णत्ता ?

२. प्र०—हे भगवन् ! ए लोकपालोने केटलां विमानो कह्यां छे ?

२. उ०—गोयमा ! चत्तारि विमाणा पण्णत्ता, तं जहाः- सुमणे, सव्वओभद्दे, वग्गू, सुवग्गू.

२. उ०—हे गौतम ! तेओने चार विमानो कह्यां छे. ते आ प्रमाणेः—सुमन, सर्वतोभद्र, वल्गु अने सुवल्गु.

३. प्र०—कहि णं भंते ! ईसाणस्स देविंदस्स, देवरण्णो सोमस्स महारण्णो सुमणे नामं महाविमाणे पण्णत्ते ?

३. प्र०—हे भगवन् ! देवेंद्र देवराज ईशानना सोम महाराजानुं सुमन नामनुं महाविमान क्यां कह्युं छे ?

३. उ०—गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरे णं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जाव-ईसाणे णामं कप्पे पण्णत्ते, तत्थ णं जाव-पंच वडेंसया पण्णत्ता, तं जहाः-अंकवडेंसये, फलि-

३. प्र०—हे गौतम ! जंबूद्वीप नामना द्वीपमां मंदर पर्वतनी उत्तरे आ रत्नप्रभा पृथिवी यावत्-ईशान नामे कल्प कह्यो छे. तेमां यावत्-पांच अवतंसको कह्या छे. ते आ प्रमाणेः—अंकाव-

---

" यो प्रज्ञानं परिपुच्छति सुधम्मायं अभितो सभं "
आ उल्लेखमां प्रज्ञाने ' सुधर्मा-सभा ' होवानुं जणाव्युं छे-जेने पण पति ' पण कहेवामां आवेलो छे.

" सुधर्मा सभामां जे प्रज्ञाने परिपूछे छे " (म० पृ० २२८ रा०)
शक इंद्रने सुधर्मा-सभानो स्वामी कहे छे अने ए उपरथी एने ' सौधर्म-

"एवं मे सुतं-एकं समयं भगवा सक्केसु विहरति कपिलवत्थुस्मि निग्रोधारामे. अथ खो भगवा पुब्बण्हसमयं निवासेत्वा पत्तचीवरं आदाय कपिलवत्थुं पिंडाय पाविसि × × × येन महावनं तेनुपसकमि × दंडपाणि पि खो सक्को जंघाविहारं अनुचंकमानो येन भगवा तेनुपसंकमि."

" में एम सांभळ्युं छे (के)-एक वखत भगवान् (बुद्ध) शाक्यदेशमां कपिलवस्तु नामना न्यग्रोधाराममां विचरता हता. हवे भगवान् पूर्वाह्णनो समय वीतावी पात्र अने वस्त्रने लइने (मोडा बपोरना भागमां) कपिलवस्तु गाममां भिक्षामाटे पेठा × पछी जे तरफ महावन हतुं त्यां गया. ए वखते दंडपाणि (जं० वज्रपाणि) शक्र पण पगे चालतो चालतो ज्यां भगवान छे त्यां आव्यो. " -(म० पृ० ७७ रा०)

" एवं मे सुतं- एकं समयं भगवा सावत्थियं विहरति पुब्बारामे मिगारमातुपासादे. अथ खो सक्को देवानामिंदो येन भगवा तेनुपसकमि."

" मे एम साभळ्युं छे (के)-एक वखत भगवान श्रावस्ती (सवथ) नगरमां मिगारमातु-प्रासादमां-पूर्वाराममां विचरे छे. हवे देवोनो इंद्र (जं० देविंद) शक्र पण ज्यां भगवान छे त्यां आव्यो "
—(म० पृ० १७२ रा०)

आ बन्ने उल्लेखोमां इंद्रनुं श्रीबुद्ध पासे जवुं वर्णव्युं छे. आटला थोडा उल्लेखो उपरथी आपणे कही शकीशुं के, जैन अने बौद्ध साहित्यने घडनारा पुरुषोए इंद्रने पोतपोताना इष्ट पुरुष पासे नम्र बताव्यो छे अने वारंवार तेओनी सेवामां राख्यो छे-पण आ उपरथी ' इंद्र ' कोण छे ? शुं ए जैन छे ? वा बौद्ध छे ? ए कांइ कही शकातुं नथी-आटलुं चोक्खु जणाय छे के, ए ए उल्लेखो लखनारा ' इंद्र ' ने कोइ विशिष्ट व्यक्तिरूपे जरूर मानता जणाय छे. हवे ' इंद्र ' विषे ए बन्ने संप्रदायना उल्लेखो करता विशेष प्राचीन एवा श्रीयास्कनो अभिप्राय पण तपासीए

श्रीयास्क पोताना निरुक्तमां (पृ. ७१७-७१९) ' इंद्र ' शब्दनी अनेक व्युत्पत्तिओ आपे छे-जे आ प्रमाणे छे —

" इरां दृणाति-इति वा "
" इराम् अन्नं व्रीह्यादि, दृणाति विदारयति " (१) — "इरा एटले व्रीहि विगेरे अन्न-तेने फाडी नाखे ते इरादार=इंद्र" (१)
" इरां ददाति-इति वा "
" यो वर्षद्वारेण इराम् अन्नं ददाति " (२) — " वरसवा द्वारा जे अन्नने आपे ते इराद=इंद्र " (२)
" इरां दधाति-इति वा " (३) — " अन्नने धारणकरे ते इराध=इन्द्र "
" इरां दारयते-इति वा " (४) — " इराने फाडे ते इंद्र " (४)
" इरां धारयते-इति वा " (५) — " इरानुं धारण करे ते इंद्र " (५)
" इन्दवे द्रवति-इति वा " (६) — " इंदु माटे जे द्रवे-जरे-ते इंदुद्रव=इंद्र " (६)
" इन्दौ रमते-इति वा " (७) — " इन्दुमां रमे ते इन्दुर=इन्द्र " (७)
" इन्धे भूतानि-इति वा " (८) — " भूतोने प्रदीप्त करे ते इन्ध=इन्द्र " (८)
" इदंकरणाद्-इति आग्रयणः " (९) — " आनो करनार ते इदंकर=इंद्र " एम आग्रायण कहे छे (९)
" इदंदर्शनात्-इति औपमन्यवः " (१०) — " आनो जोनार ते इदंदर्शी=इंद्र " एम औपमन्युओ कहे छे (१०)
" आदरयिता च यज्वनाम् " (११) — " यज्वानोनो आदर करनार ते इंद्र " (११)

आ उल्लेखोमां श्रीयास्के ' इन्द्र ' शब्दनो भाव विशेष सुस्पष्ट करवा एणे अनेक प्रकारनी (पोतानी अने बीजानी पण) व्युत्पत्तिओ जणावी छे-आमां क्यांय इंद्र माटे देवेंद्र, पाकशासन, दंडपाणी के वज्रपाणीना भावनी गंध पण आवती नथी माटे पाठको ' इन्द्र ' शब्दना सुस्पष्टभावने श्रीयास्कना उल्लेखथी कदाच ओळखी शके खराः—अनु०

१. मूलच्छायाः—गौतम ! चत्वारो लोकपालाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा.-सोमः यमः, वैश्रमणः, वरुणः. एतेषां भगवन् ! लोकपालानां कति विमानाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चत्वारो विमानाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा.-सुमनः, सर्वतोभद्रः, वल्गुः, सुवल्गुः. कुत्र भगवन् ! ईशानस्य, देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य सुमनो नाम महाविमानं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरेऽस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः यावद्-ईशानो नाम कल्पः प्रज्ञप्तः, तत्र यावद्-पञ्च अवतंसकाः, प्रज्ञप्ताः, तद्यथा.-अङ्कावतंसकः—अनु०

हेवडेंसये, रयणवडेंसये, जायरूववडेंसये,मज्झे ईसाणवडेंसये; तस्स णं ईसाणवडेंसयस्स महाविमाणस्स पुरत्थिमेणं तिरियमसंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं वीईवइत्ता तत्थ णं ईसाणस्स देविंदस्स, देवरण्णो सोमस्स महारण्णो सुमणे नामं महाविमाणे पण्णत्ते अद्धतेरस-जोअण०, जहा सक्कस्स वत्तव्वया तइअसये तहा ईसाणस्स वि जाव–अच्चणिआ सम्मत्ता.

तंसक, स्फटिकावतंसक, रत्नावतंसक अने जातरूपावतंसक, ए चारे अवतंसकोनी वचे ईशानावतंसक छे. ते ईशानावतंसक नामना महाविमाननी पूर्वे तिरछुं असंख्येय हजार योजन मूक्या पछी–अहीं–देवेंद्र देवराज ईशानना सोम महाराजानुं सुमन नामनुं महाविमान कह्युं छे. तेनो आयाम अने विष्कंभ साडा बार लाख योजन छे, इत्यादि बधी वक्तव्यता त्रीजा शतकमां कहेली शक्रनी वक्तव्यतानी पेठे अहीं ईशानना संबंधमां पण कहेवी. अने यावत्–आखी अर्चनिका सुधी कहेवी.

चउण्हं वि लोगपालाणं विमाणे विमाणे उद्देसओ, चउसु वि विमाणेसु चत्तारि उद्देसा अपरिसेसा, नवरं– ठिईए नाणत्तं:—

आदि दुअ तिभागूणा पलिया धणयस्स होंति दो चेव, दो सतिभागा वरुणे पलियमहावच्चदेवाणं.

ए रीते चारे लोकपालोना प्रत्येक विमाननी हकीकत पूरी थाय त्यां एक एक उद्देशक जाणवो–चारे विमाननी हकीकत पूरी थता पूरा चारे उद्देशक समजवा. विशेष ए के, स्थिति–आवरदा–मां भेद समजवो–आदिना बेनी–सोमनी अने यमनी–आवरदा त्रण भाग ऊणा पल्योपम जेटली छे, वैश्रमणनी आवरदा बे पल्योपमनी छे अने वरुणनी आवरदा त्रण भाग सहित बे पल्योपमनी छे. तथा अपत्यरूप देवोनी आवरदा एक पल्योपमनी छे.

---

१. तृतीयशते प्रायेण देवाधिकार उक्तः, अतः प्रायस्तदधिकारवदेव चतुर्थं शतम्, तस्य पुनरुद्देशकार्थाधिकारसंग्रहाय गाथा–'चत्तारि' इत्यादि व्यक्तार्था; 'अच्चणिअ' त्ति सिद्धायतने जिनप्रतिमाद्यर्चनम् अभिनवोत्पन्नस्य सोमाऽऽख्यलोकपालस्य इति.

---

१. त्रीजा शतकमां घणी खरी हकीकत देवो संबंधे ज जणावी छे, तेथी चोथा शतकमा पण घणी खरी हकीकत तेवी ज जणाववानी छे. चोथा शतकना उद्देशकोमां कया कया विषयो संबंधे चर्चा करवानी छे ए वातने जणावनारी गाथा आ छेः—['चत्तारि' इत्यादि.] ए गाथानो अर्थ पण स्पष्ट छे. [' अच्चणिअ 'त्ति] अर्चनिका–ताजा जन्मेला सोम नामना लोकपालद्वारा सिद्धायतन-मां रहेली जिनप्रतिमा वगेरेनुं पूजन.

राजधानीओ.

१. प्र०–उ०—रायहाणीसु वि चत्तारि उद्देसा भाणिअव्वा, जाव–महिड्ढीए, जाव–वरुणे महाराया.

१. प्र० उ०—राजधानीओना संबंधमां पण एक एक राजधानी संबंधी हकीकत पूरी थता एक एक उद्देशक पूरो समजवो, अने ए रीते राजधानीओना संबंधे चार उद्देशक पूरा समजवा. यावत्–ए रीते वरुण महाराजा मोटी ऋद्धिवाळो छे.

भगवंत–अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते चउत्थसये पढमादिअट्ठ उद्देसा सम्मत्ता.

१. 'रायहाणीसु वि चत्तारि उद्देसा भाणिअव्वा' ते चैवम्:—"कहिं णं भंते ! ईसाणस्स देविंदस्स, देवरण्णो सोमस्स महारण्णो सोमा नामं रायहाणी पण्णत्ता? गोयमा ! सुमणस्स महाविमाणस्स अहे, सपक्खिं०" इत्यादि पूर्वोक्तानुसारेण जीवाभिगमोक्तविजयराजधानीवर्णकानुसारेण च एकैक उद्देशकोऽध्येतव्य इति. ननु एता राजधान्यः किल सोमादीनां शक्रस्य, ईशानस्य च सम्बन्धिनां लोकपालानां प्रत्येकं चतस्र एकादशे कुण्डलवराभिधाने द्वीपे द्वीपसागरप्रज्ञप्त्यां श्रूयन्ते, उक्तं हि तत् संग्रहिण्याम्:–

"कुंडलनगस्स अब्भितरपासे होंति रायहाणीओ, सोलस उत्तरपासे सोलस पुण दक्खिणे पासे.

जा उत्तरेण सोलस ताओ ईसाणलोगपालाणं, सक्कस्स लोगपालाणं दक्खिणे सोलस हवंति."

---

१. मूलच्छाया —स्फटिकावतंसक, रत्नावतंसक, जातरूपावतंसक., मध्ये ईशानावतंसक, तस्य ईशानावतंसकस्य महाविमानस्य पौरस्त्येन तिर्यग् असङ्ख्येयानि योजनसहस्राणि व्यतिव्रज्य तत्र ईशानस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य सुमनो नाम महाविमानं प्रज्ञप्तम् अर्धत्रयोदशयोजनम्०, यथा शक्रस्य वक्तव्यता तृतीयशते तथा ईशानस्याऽपि यावत्–अर्चनिका समाप्ता. चतुर्णाम् अपि लोकपालानां विमाने विमाने उद्देशकः; चतुर्षु अपि विमानेषु चत्वार उद्देशा अपरिशेषाः, नवरम्–स्थित्या नानात्वम्–आद्यौ द्वौ त्रिभागोनौ पल्योपमौ धनदस्य भवतो द्वौ चैव, द्वौ सत्रिभागौ वरुणः पल्योपमं यथाऽपत्यदेवानाम्. २. राजधानीषु अपि चत्वारो उद्देशा भणितव्याः, यावत्–महर्द्धिक, यावत्–वरुणो महाराजः—अनु०

१ प्र० छाया.—कुत्र भगवन् ! ईशानस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य सोमा नाम राजधानी प्रज्ञप्ता? गौतम ! सुमनसः महाविमानस्याऽधः, सपक्षं० २. कुण्डलनगस्याऽभ्यन्तरपार्श्वे भवन्ति राजधान्यः, षोडश उत्तरपार्श्वे षोडश पुनर्दक्षिणे पार्श्वे. या उत्तरस्यां षोडश ता ईशानलोकपालानाम्, शक्रस्य लोकपालानां दक्षिणस्यां षोडश भवन्ति.—अनु०

एताश्च सोमप्रभ-यमप्रभ-वैश्रमणप्रभ-वरुणप्रभाभिधानानां पर्वतानां प्रत्येकं चतसृषु दिक्षु भवन्ति, तत्र वैश्रमणनगरीरादौ कृत्वाऽभिहितम्:-

" मज्झे होइ चउण्हं वेसमणपभो नगुत्तमो सेलो, रइकरयपव्वयसमो उव्वेहु-च्चत्त-विक्खंभे.
तस्स य नगुत्तमस्स उ चउदिसिं होंति रायहाणीओ, जंबूदीवसमाओ विक्खंभायामओ ताओ.
पुव्वेण अयलभद्दा समक्खा-(समुक्खा) रायहाणी दाहिणओ, अवरेण उ कुबेरा धणप्पभा उत्तरे पासे.
एएणेव कमेणं वरुणस्स होंति अवरपासम्मि, वरुणप्पभसेलस्स वि चउदिसिं रायहाणीओ.
पुव्वेण होइ वरुणा वरुणपभा दक्खिणे दिसीभाए, अवरेण होइ कुमुआ उत्तरओ पुंडरगिणीआ.
एएणेव कमेणं सोमस्स वि होंति अवरपासम्मि, सोमप्पभसेलस्स वि चउदिसिं रायहाणीओ.
पुव्वेण होइ सोमा सोमप्पभा दक्खिणे दिसीभाए, सिवपागारा अवरेण होइ नलिणा य उत्तरओ.
एएणेव कमेणं अंतकरस्स वि य होंति अवरेणं, समवित्तियमसेलस्स चउदिसिं रायहाणीओ.
पुव्वेण उ विसाला अतिविसाला ओ दाहिणे पासे, सेज्जप्पभाऽवरेणं अ सुभा पुण उत्तरे पासे." इति.

इह च ग्रन्थे सौधर्मावतंसकाद् ईशानावतंसकाच्च असंख्येययोजनकोटीर्व्यतिक्रम्य प्रत्येकं पूर्वादिदिक्षु स्थितानि यानि सन्ध्याप्रभादीनि सुमन:प्रभृतीनि च विमानानि, तेषामधोऽसंख्याता योजनकोटीरवगाह्य प्रत्येकमेकैका नगर्युक्ता, ततः कथं न विरोध इति? अत्रोच्यते:- अन्यास्ता नगर्यः, याः कुण्डलेऽभिधीयन्ते, एताश्चाऽन्या इति; यथा शक्रे-शानाग्रमहिषीणां नन्दीश्वरद्वीपे, कुण्डलद्वीपे च.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे चतुर्थशते प्रथमादिअष्टम-उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

१. [' रायहाणीसु वि चत्तारि उद्देसा भाणियव्वा '] राजधानीओ संबंधे चार उद्देशक कहेवा. ते आ प्रमाणे:—" हे भगवन्! देवेंद्र, देवराज ईशानना सोम महाराजानी सोमा नामनी राजधानी क्यां आवी-कही-छे? हे गौतम! (ते राजधानी) सुमन नामना महाविमाननी बराबर नीचे छे." इत्यादि बधुं आगळ कह्या प्रमाणे अने जीवाभिगममां कहेला विजयराजधानीना वर्णनने अनुसारे कहेवुं-ते रीते एक एक राजधानी संबंधे एक एक उद्देशक एम चार उद्देशक कहेवा. शं०—द्वीपसागरप्रज्ञप्तिमां एम संभळाय छे के, शक्र अने ईशान इंद्रना सोम वगेरे लोकपालोनी एक एकनी चार चार राजधानीओ अन्यारमां कुंडलवर नामना द्वीपमां छे. संग्रहणीमां ते संबंधे कह्युं छे के-" कुंडल नामना पर्वतना अंदरना पडखामां उत्तरनी बाजुए सोळ अने दक्षिणनी बाजुए सोळ-एम बधी मळीने बत्रीश-राजधानीओ छे. जे सोळ राजधानीओ उत्तरनी बाजुए छे ते ईशान इंद्रना लोकपालोनी छे अने जे सोळ राजधानीओ दक्षिणनी बाजुए छे ते शक्र इंद्रना लोकपालोनी छे." ए बधी राजधानीओ सोमप्रभ, यमप्रभ, वैश्रमणप्रभ अने वरुणप्रभ नामना पहाडोनी (एक एक पहाडनी) चार चार दिशामां छे. तेमां वैश्रमणनी नगरीओने आदिमां राखीने कह्युं छे के-" चारे राजधानीओनी वचोवच वैश्रमणप्रभ नामनो पहाड छे-ते पहाड सर्व पहाडोमां उत्तम-छे अने तेनो उद्वेध, उंचाई अने विस्तार रतिकर नामना पर्वतनी सरखो छे. ते नगोत्तमनी चारे दिशाओमां चार राजधानीओ छे-तेओनी लंबाई अने पहोळाई जंबूद्वीप जेटली छे. पूर्व दिशामां अचलभद्रा नगरी छे, दक्षिण दिशामां समुत्कर्षा नगरी छे, पश्चिम दिशामां कुबेरा अने उत्तरना पडखामां धनप्रभा नगरी छे. ए ज क्रमवडे वरुणप्रभ नामना पहाडनी बीजी बाजुए-पश्चिमे चारे दिशामां वरुणनी चार राजधानीओ छे-पूर्व दिशामां वरुणा, दक्षिण दिशामां वरुणप्रभा, पश्चिममां कुमुदा अने उत्तरमां पुंडरगिणिआ नगरी छे. ए ज क्रमवडे सोमप्रभ नामना पहाडनी बीजी बाजुए-पश्चिमे चारे दिशामां सोमनी चार राजधानीओ छे-पूर्व दिशामां सोमा, दक्षिण दिशामां सोमप्रभा, पश्चिममां शिवप्राकारा अने उत्तरमां नलिना नगरी छे. ए ज क्रमवडे समवर्तिप्रभ नामना पहाडनी बीजी बाजुए-पश्चिमे चारे दिशामां यमनी चार राजधानीओ छे-पूर्व दिशामां विशाला, दक्षिण दिशामां अतिविशाला, पश्चिममां शय्याप्रभा अने उत्तरमां शुभा नगरी छे" ए प्रमाणेनी हकीकत द्वीपसागर प्रज्ञप्तिमां छे त्यारे आ ग्रंथमां ए राजधानीओ संबंधे जणाव्युं छे के, सौधर्मावतंसकथी अने ईशानावतंसकथी असंख्य क्रोड जोजन दूर गया पछी जे, पूर्व वगेरे दिशाओमां-एक एक दिशामां रहेलां संध्याप्रभ विगेरे अने सुमनःप्रभ विगेरे विमानो छे ते विमानोनी नीचे असंख्य क्रोड जोजन अवगाह्या पछी ते एक एक विमाननी नीचे एक एक नगरी कही छे. तो राजधानीओ विषेनी पूर्वनी हकीकत अने आ ग्रंथमां कहेली हकीकत मळती नथी आवती, माटे तेमां विरोध कां न होय? समा०-जे नगरीओ कुंडलद्वीपमां छे ते जुदी छे अने जे नगरीओ आ ग्रंथमां जणावी छे ते पण जुदी छे, माटे विरोध आववानुं कारण नथी. जेम शक्र अने ईशान इंद्रनी पट्टराणीओनी नगरीओ नंदीश्वर द्वीपमां छे अने कुंडल द्वीपमां पण छे तेम अहीं पण समजवुं.

वेडाल्पः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः॥

१. प्र० छा०:—मध्ये भवति चतुर्णां वैश्रमणप्रभो नगोत्तमः शैलः, रतिकरकपर्वतसमः उद्वेधो-च्चत्व-विष्कम्भे. तस्य च नगोत्तमस्य तु चतुर्दिशि भवन्ति राजधान्यः, जम्बूद्वीपसमा विष्कम्भाऽऽयामतस्ताः. पूर्वस्याम् अचलभद्रा समुत्कर्षा राजधानी दक्षिणतः, अपरस्यां तु कुबेरा धनप्रभा उत्तरस्मिन् पार्श्वे. एतेनैव क्रमेण वरुणस्य भवन्ति अपरपार्श्वे, वरुणप्रभशैलस्याऽपि चतुर्दिशि राजधान्यः. पूर्वस्यां भवति वरुणा वरुणप्रभा दक्षिणे दिशाभागे. अपरस्यां भवति कुमुदा उत्तरतः पुण्डरिकिणी. एतेनैव क्रमेण सोमस्याऽपि भवन्ति अपरपार्श्वे, सोमप्रभशैलस्याऽपि चतुर्दिशि राजधान्यः. पूर्वस्यां भवति सोमा सोमप्रभा दक्षिणे दिग्भागे, शिवप्राकाराऽपरस्यां भवति नलिना चोत्तरस्याम्. एतेनैव क्रमेण अन्तकरस्याऽपि च भवन्ति अपरस्याम्, समवर्तिप्रभशैलस्य चतुर्दिशि राजधान्यः. पूर्वस्यां तु विशाला अतिविशाला तु दक्षिणे पार्श्वे, शय्याप्रभाऽपरस्याम् च शुभा पुनरुत्तरे पार्श्वे:—अनु०

शतक ४.–उद्देशक ९.

नैरयिकोमां जे पेदा थाय ते नैरयिक के अनैरयिक?–प्रज्ञापनाना लेश्यापदना त्रीजा उद्देशनी वक्तव्यता.—

१. प्र०—नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जइ, अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ ?

१. उ०—पन्नवणाए लेस्साए तइओ उद्देसओ भाणियव्वो, जाव–नाणाइं.

१ प्र०—हे भगवन् ! नैरयिक होय ते, नैरयिकोमां उत्पन्न थाय के अनैरयिक होय ते, नैरयिकोमां उत्पन्न थाय ?

१. उ०—हे गौतम ! प्रज्ञापना सूत्रमां कहेला लेश्यापदनो त्रीजो उद्देशो अहीं कहेवो अने ते यावत्—ज्ञानोनी हकीकत सुधी कहेवो.

भगवंत–अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुते चउत्थसये नवमो उद्देसो सम्मत्तो.

१. अनन्तरं देववक्तव्यता उक्ता, अथ वैक्रियशरीरसाधर्म्याद् नारकवक्तव्यताप्रतिबद्धो नवम उद्देशक उच्यते, तत्र इदमादिसूत्रम्:– ' नेरइए णं ' इत्यादि. ' लेस्साए 'त्ति सप्तदशपदे, ' तइओ उद्देसओ भाणियव्वो ' त्ति. क्वचिद् ' द्वितीयः ' इति दृश्यते, स चाऽपपाठ इति; स चैवम्.–" गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उववज्जइ, नो अणेरइए णेरइएसु उववज्जइ " इत्यादि. अयं चास्यार्थः– नैरयिको नैरयिकेषु उत्पद्यते, न पुनरनैरयिकः; कथं पुनरेतत् ? उच्यतेः–यस्माद् नारकादिभवोपग्राहकमायुरेव अतो नारकाद्यायुः– प्रथमसमयसंवेदनकाल एव नारकादिव्यपदेशो भवति ऋजुसूत्रनयदर्शनेन. यत उक्तं नयविद्भिर्ऋजुसूत्रस्वरूपनिरूपणां कुर्वद्भिः–

" पलालं न दहत्यग्निर्भिद्यते न घटः क्वचित्, न शून्याद् निर्गमोऽस्तीह न च शून्यं प्रविश्यते.
नारकव्यतिरिक्तश्च नरके नोपपद्यते, नरकाद् नारकश्चाऽस्य न कश्चिद् विप्रमुच्यते "

इत्यादि- इति. ' जाव–नाणाइं ' ति, अयमुद्देशको ज्ञानाधिकारावसानोऽध्येतव्यः, स चाऽयम्:–" कण्हलेस्से णं भंते ! जीवे कइसु (कयरेसु) नाणेसु होज्जा ? गोयमा ! दोसु वा, तिसु वा, चउसु वा नाणेसु होज्जा, दोसु होज्जमाणे आभिणिबोहिअ–सुअनाणेसु होज्जा " इत्यादि.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे चतुर्थशते नवम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

---

१. मूलच्छाया—नैरयिको भगवन् ! नैरयिकेषु उपपद्यते, अनैरयिको नैरयिकेषु उपपद्यते ? प्रज्ञापनायाः लेश्यापदस्य तृतीयः उद्देशको भणितव्यः, यावत्–ज्ञानानि —अनु०

१ जुओ प्रज्ञापना सूत्र, पद–१७ (पृ० ३५२–३५६स०)—अनु०

१. प्र० छा —गौतम ! नैरयिको नैरयिकेषु उपपद्यते, नो अनैरयिको नैरयिकेषु उपपद्यते —अनु० २ इत पाठात् ' विप्रमुच्यते ' इत्यन्तानि अक्षराणि प्रज्ञापनाया मलयगिरिविरचितटीकायामपि एतानि इव सप्राप्यन्ते.—अनु० ३. कृष्णलेश्यो भगवन् ! जीव कतिषु (कतरेषु) ज्ञानेषु भवेत् ? गौतम ! द्वयोर्वा, त्रिषु वा, चतुर्षु वा ज्ञानेषु भवेत्, द्वयोर्भवन् आभिनिबोधिक–श्रुतज्ञानयोर्भवेत्.—अनु०

१. आगळना उद्देशकोमां देवो संबंधे हकीकत कही छे अने हवे आ नवमा उद्देशकमां नारको संबंधी हकीकत जणाववानी छे. कारण के जेम देवो वैक्रिय शरीरने धारण करे छे तेम नारको पण वैक्रियशरीरना धारक छे माटे देव पछी नारकोनी वक्तव्यता कहेवी ए ठीक जणाय छे. तेमां आदि सूत्र आ छेः—['नेरइए णं' इत्यादि.] ['लेस्सापए' त्ति] लेश्या नामना सत्तरमा पदमां ['तईओ उद्देसओ भाणियव्वो' त्ति] आवेलो त्रीजो उद्देशक अहीं कहेवो. कोई ठेकाणे "बीजो उद्देशक" एम देखाय छे ते खोटुं छे. ते त्रीजा उद्देशकनो पाठ आ रीते छेः—"हे गौतम! नैरयिक होय ते नैरयिकोमां उत्पन्न थाय छे, पण जे अनैरयिक छे, ते नैरयिकोमां उपजतो नथी." इत्यादि. शं०—साधारण बुद्धिथी विचार करतां जणाय छे के, मनुष्य अने पशु विगेरे नारकिमां उत्पन्न थाय छे, त्यारे अहीं कहेवामां आव्युं छे के, जे नैरयिक–नारकी–होय ते, नरकमां उत्पन्न थाय छे अर्थात् अहीं कहेली वात अने सर्वना अनुभवमां आवती वात, ए बन्ने वातोमां विरोध आवे छे अने अनुभवेली वातने खोटी करवानुं साधन जणाव्या सिवाय विन अनुभवेली हकीकतने साची ठराववी ए केवी रीते? समा०—ज्यारे मनुष्य के पशु विगेरे अहींथी मरीने नरकमां उत्पन्न थाय छे त्यारे तेओए मर्या पहेलां–मनुष्य के पशुनी जींदगीनी हाजरी हती त्यारे–नरकमां जवाने योग्य आयुष्य कर्म बांध्युं ज होय छे–ते सिवाय तेओ नरकना अधिकारी बनी शकतां नथी. हवे आपणे विचारीए के अहींथी कोइ पण मनुष्य के पशु नरकमां जवाने रवाना थयो त्यारे तेने त्यां पहोंचतां थोडामां थोडा पण वखतनी जरूर रहे छे. जेटलो समय तेने त्यां पहोंचतां लागे छे तेटला समय सुधी ते (नरक भणी) जनार जीवने आपणे कइ गतिनो कहेवो जोइए? तेना जवाबमां विचारतां जणाय छे के, हवे ते जीव जे गतिने छोडीने चाल्यो छे ते गतिनो–मनुष्य के पशु गतिनो–तो नथी ज, तेम देव गतिनो पण नथी ज. कारण के जीव पासे जे गतिने योग्य आयुष्यनी हाजरी होय ते ज गतिनो ते गणाय छे, तो आ जनार जीव पासे देव, मनुष्य के पशु गतिनुं आयुष्य तो नथी–जो ते आयुष्य, तेनी पासे होत तो तेने रस्ते पण आ रस्तो लेवानी जरूर न रहेत, मात्र तेनी पासे एक नरक गतिनुं आयुष्य छे अने तेने लीधे ज ते नरकने पंथे पड्यो छे, आपणे आगळ जोई गया के, जे जीव पासे जे गतिनुं आयुष्य होय ते जीव ते ज गतिनो कहेवाय छे, तो हवे आपणो जवाब मळी गयो के, ए जनार जीव नरक गतिनो–नारकी–छे, कारण–तेनी पासे अत्यारे मात्र एक नारकिने योग्य आयुष्यनी ज हाजरी छे, माटे ते जनार जीव नारकिनो ज छे अने ए रीते शास्त्रमां जे कह्युं छे के, 'जे नारकी होय ते ज नरकमां जाय छे' ते कांई खोटुं नथी. जो के आपणो स्थूल अनुभव एवो छे के, अमुक मनुष्य मरीने नारकिमां गयो, पण तेमां खरी हकीकत ए छे के, ज्यां सुधी जीवनी साथे मनुष्यना आयुष्यनो संबंध होय छे त्यां सुधी ज ते मनुष्य कहेवाय छे, ज्यारथी ते जीव साथेनो मनुष्यना आयुष्यनो संबंध तूट्यो त्यारथी सूक्ष्मदर्शी पुरुषो तेने 'मनुष्य' न कहे तो ते खोटुं नथी–पण जे गतिना आयुष्यनी साथे तेनो संबंध छे ते गतिनो व्यवहार ते जीव प्रति करे तो ते पण साचुं छे. माटे आपणो अनुभव सर्वथा स्थूळ छे अने शास्त्रमां कहेली वात तो अमुक अपेक्षाने अवलंबीने जणावाय छे माटे योग्यतानुसारे बेमांथी एक पण खोटुं नथी अर्थात् जे जीवनी साथे जे भवने (नारक वगेरेना भवने) पमाडनारुं आयुष्य लाग्युं होय अने ते जीव ज्यारथी ते भवना (नारक वगेरेना भवना) आयुष्यनुं वेदन करतो होय त्यारथी ज–आयुष्यने अनुभव करवाना पहेला समयथी ज–ऋजुसूत्र नयना मतथी (ते जीव) ते भववाळो (नारक वगेरे भववाळो–नारकि वगेरे) कहेवाय छे—ऋजुसूत्र नय मात्र वर्तमान स्थिति उपरथी ज पदार्थो प्रति व्यवहार चलवे छे. तेनी दृष्टि, भूत अने भविष्यत्काळ तरफ तो औदासीन्य धारण करे छे. नयज्ञानमां प्रवीण पुरुषोए ऋजुसूत्र नयना स्वरूपनुं निरूपण करतां कह्युं छे के, "पराळने अग्नि बाळतो नथी, कोइ ठेकाणे घडो फुटतो नथी, शून्यमांथी काइ नवुं पेदा थतुं नथी अने शून्यमां प्रवेश पण थतो नथी." नारकी सिवायनो कोइ बीजो जीव नरकमां पेदा थतो नथी अने नरकथी कोइ नारक छुटो पण थतो नथी ए रीते ऋजुसूत्र नयनो मत छे" इत्यादि जाणवुं. 'नरकथी कोइ नारक छुटो पण थतो नथी' एटले जे काळे जीव नरकथी छुटो थाय ते काळे ते, नारक–नारकी–ज शेनो? अने जे काळे जीव नारक (नारकी) होय ते काळे ते, नरकथी छुटो ज केम थइ शके? अर्थात् ज्यां सुधी जे आयुष्य तेनी पासे होय त्यां सुधी ते आयुष्यनो धणी ते, कहेवाय माटे नारकनुं आयुष्य पूरुं थइ रह्या पछी तेनी पासे जे गतिनुं आयुष्य होय ते गतिवाळो ते जीव नरकथी बीजे ठेकाणे जाय छे एम व्यवहार थाय, पण नरकथी नारकी (नरकना आयुष्यवाळो) बीजे ठेकाणे जाय छे एम व्यवहार न थाय–एम ऋजुसूत्र नयनुं सापेक्ष मत छे. ['जाव–नाणाइं' ति] आ उद्देशक अहीं ज्ञान संबंधी हकीकत सुधी जाणवो. ते आ रीते.—"हे भगवन्! कृष्णलेश्यावाळो जीव केटलां ज्ञानमां वर्ते–केटलां ज्ञानवाळो होय? हे गौतम! ते, बे ज्ञानमां, त्रण ज्ञानमां के चार ज्ञानमां होय. जो बे ज्ञानमां होय तो मतिज्ञान अने श्रुतज्ञानमां होय, जो त्रण ज्ञानमां होय तो मति, श्रुत अने अवधिज्ञानमां होय" इत्यादि जाणवुं.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः–दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः॥ ९

शतक ४.—उद्देशक १०.

कृष्णलेश्या नीललेश्याने पामीने तद्रूपपणे अने तद्वर्णपणे परिणमे १—प्रज्ञापनाना लेश्यापदनो चतुर्थ उद्देशक—लेश्याना परिणाम—वर्ण—रस—गंध—शुद्ध—अप्रशस्त—संक्लिष्ट—उष्ण—गति—परिणाम—प्रदेश—अवगाह—वर्गणा—स्थान—अल्पबहुत्व. हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे.—

१. प्र०—से णूणं भंते ! कण्हलेस्सा नीललेस्सं पप्प तारूवत्ताए, तावण्णत्ताए० ?

१. उ०—एवं चउत्थो उद्देसओ पण्णवणाए चेव लेस्सापदे णेयव्वो, जाव—

१. प्र०—हे भगवन्! कृष्णलेश्या नीललेश्यानो संयोग पामी ते रूपे अने ते वर्णे परिणमे ?

१. उ०—हे गौतम ! प्रज्ञापना सूत्रमां कहेलो लेश्या—पदनो चोथो उद्देशक अहीं कहेवो अने ते यावत्—' परिणाम ' इत्यादि द्वार गाथा सुधी कहेवो.

---

१. मूलच्छाया —तद् नूनं भगवन् ! कृष्णलेश्या नीललेश्या प्राप्य तद्रूपतया, तद्वर्णतया० ? एवं चतुर्थ उद्देशकः प्रज्ञापनायाश्चैव लेश्यापदे ज्ञातव्यः, यावत् —अनु०

१. व्याख्याप्रज्ञप्तिना एटले भगवतीसूत्रमां अनेक स्थळे ' जहा पन्नवणाए ' शब्द सांभळाया करे छे. तेनो अर्थ एम थाय छे के, ' जेम प्रज्ञापनामां कह्युं छे तेम अहीं पण समजी लेवुं ' आ प्रकारे आ सूत्रमां स्थळे स्थळे आवता प्रज्ञापना (पन्नवणा) सूत्रनो परिचय आपवो अहीं आवश्यक लागे छे. तेथी प्रथम प्रज्ञापनासूत्रनुं स्वरूप जणावी पछी तेना कर्ता अने तेनी शैली विषे जणाववानुं छे, प्रज्ञापना सूत्रना टीकाकार श्रीमलयगिरिजी ए टीकाना प्रारंभमां ज जणावे छे के, " इयं च समवायाख्यस्य चतुर्थ—अङ्गस्य उपाङ्गम्—तदुक्तार्थप्रतिपादनात् " अर्थात् " आ प्रज्ञापना—सूत्र चोथा समवाय—अंगनुं उपांग छे. कारण के, समवाय—अंग—मां कहेला अर्थो आ प्रज्ञापनामां प्रतिपादेला छे "—(प्रज्ञाप० पृ० १ स०) टीकाकारश्रीना आ उल्लेखमां विश्वास राखीने भले आपणे ' प्रज्ञापना ' सूत्रने चोथा समवाय—अंगनुं उपांग मानी लइए. तो पण तेओश्रीए ए उल्लेखनो संवादक एकाद प्राचीन लेख पोताना उल्लेख पासे प्रमाण तरीके टांक्यो होत तो विशेष उचित थात, अंग अने उपांगना परस्पर संकलननी व्यवस्था, विषयनी दृष्टिए अनडी लागती होवाथी एने एनी दृढता माटे प्राचीन उल्लेखना टेकानी विशेष जरूर जणाय छे. (आ विषे अहीं विशेष न लखतां भगवती० द्वि० खं० पृ० ३६ उपर आपेलुं ' राजप्रश्नीय ' ने लगतुं टिप्पण जोवानी ज भलामण करुं छुं) टीकाकारश्री ' तदुक्तार्थप्रतिपादनात् ' हेतु आपीने प्रज्ञापनाने समवाय—अंगनुं उपांग जणावे छे ते ज हेतुथी आ प्रज्ञापना स्थानांग (ठाणांग) के भगवतीसूत्रनुं पण उपांग थइ शके छे. माटे ज आ सूत्रना (प्रज्ञापनाना) अंगोपांगीभावनी दृढता माटे पुष्ट अने प्राचीन उल्लेखनी तथा निर्दोष हेतुनी गवेषणा करवी अगत्यनी छे. आ ' प्रज्ञापना ' नो ग्रंथनाम तरीकेनो उल्लेख नंदीसूत्रमां मळी आवे छे. नंदीसूत्रमां श्रुतग्रंथोनो नामवार निर्देश आपेलो छे. तेमां नोंध्युं छे के, " जीवाभिगमो, पन्नवणा, महापन्नवणा " इत्यादि. (जूओ भ० द्वि० ख० पृ० ३६ टिप्पण) आ नोंधमां ए उपांग तरीके नहि पण एक श्रुतग्रंथ तरीके नोंधाएलु छे एथी एनी उपांगताना ...नुं निराकरण थइ शकतु नथी, तथा ए ' पन्नवणा ' अने आ ' प्रज्ञापना सूत्र ' ए बन्ने एक ज छे के केम? ए पण वाद कही शकातुं नथी. कारण के, त्यां टीकाकार श्रीमलयगिरिजीए ' पन्नवणा ' विषे कोइ जातनो विशेष उल्लेख करेलो जणातो नथी. जे प्रज्ञापना—पन्नवणा—आपणी पासे ...यात छे तेमां कुल ३६ प्रकरण छे—एनी संकलना करनारे के एना रचनारे एमांना प्रकरणने ' पद ' शब्दे निर्देशेला छे. १लुं पद प्रज्ञापना छे, तेमां जीव अने अजीवना मुख्य अने पेटा भेदो विषे सविस्तर विवेचन छे. २जुं स्थान पद छे, तेमां साधारण जीवथी लइने सिद्ध सुधीना जीवोनां स्थानक—रहेठाण—वर्णवेला छे. ३जु अल्पबहुत्व पद छे, तेमां जीव अने अजीवना अनेक प्रकारोमां कयो प्रकार कया प्रकारथी न्यूनाधिक छे ते विगतवार जणावेलुं छे. ४थुं स्थिति पद छे, एमां दरेक प्रकारना जीवोनी ओछामां ओछी अने वधारेमां वधारे आयुष्यनी मर्यादा सूचवेली छे. ५मुं पर्याय पद छे, तेमां सर्व प्रकारना जीव अने अजीवना पर्यायो नोंधेला छे. ६ठ्ठु उपपात—उद्वर्तना पद छे, एमां जीवोनां उपपात. उपपातनो विरह अने उद्वर्तना जणाव्यां छे अने कयो जीव क्यांथी क्यां उपजे ए पण नोंधेलु छे. ७मुं उच्छ्वास पद छे, एमां कयो जीव ओछामां ओछे अने वधारेमां वधारे केटले वखते श्वास ले छे—ए हकीकत आपेली छे. ८मुं संज्ञापद छे, एमां संज्ञाओनी संख्या अने कयो जीव कइ संज्ञावाळो छे—ए जणावेलुं छे. ९मु योनिपद छे, एमां योनि—उत्पत्तिस्थान—ना प्रकार अने कया जीवनी कइ योनि होय छे—ए नोंधेलुं छे. १०मुं चरमाचरम पद छे, एमां पदार्थमात्रनी अपेक्षाकृत चरमता अने अचरमतानो सविस्तर विचार करेलो छे. ११मुं भाषापद छे, एमां भाषाना प्रकारो, कया जीवोने कया प्रकारनी

[1]परिणाम-वण्ण-रस-गंध-सुद्ध-अपसत्थ-संकिलिट्ठु-ण्हा,
गइ-परिणाम-पएसो-गाह-वग्गणा-ट्ठाणमप्पबहुं.

द्वार गाथाः—परिणाम, वर्ण, रस, गंध, शुद्ध, अप्रशस्त, संक्लिष्ट, उष्ण, गति, परिणाम, प्रदेश, अवगाहना, वर्गणा, स्थान अने अल्पबहुत्व; ए बधुं लेश्याओ संबंधे कहेवुं.

भाषा होय छे, भाषाना परमाणुओनुं ग्रहण अने तेना प्रकारो, ए परमाणुओना वर्ण, रस, गंध, स्पर्श, अवगाहना अने स्थिति, भाषानां अणुओना ग्रहण अने मोचननो समय, ए द्रव्योनो (भाषानां अणुओनो) भेद-तुटी जवुं विगेरे विशेष गंभीर विषयो चर्चेला छे. १२मुं शरीरपद छे, एमां शरीरना प्रकारो अने पेटा प्रकारो विगेरे जणावेलुं छे. १३मुं परिणाम पद छे, एमा जीव अने अजीवना परिणामो अने तेना अनेक प्रकारो जणाव्या छे. १४मुं कषायपद छे, एमां कषायो, कषायवाळाओ अने कर्मना चयनो उल्लेख आवेलो छे. १५मुं इंद्रियपद छे, एमां इंद्रियोना प्रकारो, आकारो, जाडाई, पहोळाई, अवगाहना, स्पर्शो विगेरे विषे घणु तलस्पर्शी विवेचन करेलुं छे तथा कइ इंद्रिय केवी रीते अने केटले छेटेथी पोताना विषयने ओळखी ले छे, कइ इंद्रियने विषयने ओळखती वखते विषयनो संबंध (संस्पर्श) राखवो पडे छे अने ए संबंध कोने नथी राखवो पडतो, कार्मणपुद्गलोनुं देखावुं, दर्पण विगेरे पारदर्शक पदार्थोमां पडतुं प्रतिबिंब अने तेनी समजण विगेरे बीजा पण अनेक विषयो चर्चेला छे. १६मुं प्रयोग पद छे, एमा मन, वचन अने तनना अनेक प्रकारना प्रयोगो तथा अनेक प्रकारनी गतिओ (चालवानी रीतो) सरल रीते समजावेली छे. १७मुं लेश्या पद छे, एमां लेश्याओ उपरांत बीजी पण अनेक बाबतो आवेली छे. (जुओ भ० द्वि० खं० पृ० ९०-९१ टिप्पण) १८मुं कायस्थितिपद छे, एमां अनेक प्रकारे कायस्थितिनुं वर्णन आपेलुं छे. १९मुं सम्यक्त्वपद छे एमा सम्यक्त्वने लगती बाबत जणावी छे. २०मुं अंतक्रिया पद छे, एमां अंतक्रिया अने तेने लगतुं विशेष विवेचन आपेलुं छे. २१ मुं अवगाहनापद छे, एमां अवगाहना, संस्थान अने शरीर विगेरेने लगती हकीकत जणावी छे. २२ मुं क्रियापद छे, एमां क्रिया, क्रियाना प्रकारो तथा क्रियाने लगता बीजा अनेक विचारो पण नोंधेला छे. २३ मुं कर्मप्रकृतिपद छे. एमां कर्म कर्मना स्वभाव, कर्मना प्रकार, कर्मनी स्थितिनी मर्यादा, अने कर्मना बंध विषे विगतवार विवेचन करेलुं छे. २४ मुं कर्मप्रकृतिबंध, २५ मुं कर्मवेद, २६ मुं कर्मवंध अने २७ मुं कर्मप्रकृति-वेदवेद-ए चारे पदोमां कर्मने लगती हकीकतो आवेली छे. २८ मुं आहार पद छे, तेमा आहार, आहारना प्रकार, क्या जीवनो क्या प्रकारनो आहार, आहारनां अणुओ विगेरे अनेक विषयोनुं निरूपण छे. २९ मुं उपयोग पद छे, एमां उपयोग अने क्या जीवने क्या प्रकारनो उपयोग होय छे, ए विषे विवेचन आपेलुं छे. ३० मुं पश्यत्ता पद छे, एमां 'जोवा विषे' विचार आपेलो छे. ३१ मुं संज्ञी पद छे, एमां जीवोनी संज्ञिता अने असंज्ञिता विगेरे विषे विचार कर्यो छे. ३२ मुं संयमपद छे, एमां जीवोनी संयमिता अने असंयमिता संबंधे विचारेलुं छे. ३३ मुं अवधिपद छे, एमां अवधिज्ञानने लगती पूरेपूरी माहिती आपेली छे. ३४ मुं प्रविचारपद छे, एमां विशेषे करीने देव अने देवीना संभोगने लगती हकीकत आपेली छे. ३५ मुं वेदना पद छे, एमा वेदनाना प्रकार अने क्या जीवने कइ वेदना होय छे-ए विषय नोंधेलो छे. ३६ मुं समुद्घात पद छे, एमा समुद्घातना स्वरूपथी मांडीने समुद्घातने लगती सघळी हकीकतो आपेली छे.-(जुओ भ० प्र० खं० पृ० २६२)

आ रीते प्रज्ञापनासूत्रना विषयोनुं दिग्दर्शन आप्या पछी तेना कर्ता विषे पण विचारवुं घटे छे. प्रज्ञापनासूत्रना मूळ उपरथी-तेनी शरुआतना के अंतना भाग उपरथी-तेना कर्तानी माहिती मळी शकती नथी. फक्त टीकाकारना अनेक उल्लेखो उपरथी आपणे एना कर्ता तरीके आर्यश्यामसूरिने मानी शकीए छीए. टीकाकारश्रीए ए जातना जे उल्लेखो दर्शाव्या छे तेमाना केटलाक आ प्रमाणे छे —

" भगवान् आर्यश्यामोऽपि इत्थमेव सूत्रं रचयति " (प्र० पृ० ७२)

" भगवान् आर्यश्याम पण आ ज प्रमाणे सूत्रने रचे छे "

" भगवान् आर्यश्यामः पठति " (पृ० ४७)

" भगवान् आर्यश्याम पढे छे-कहे-छे "

" सर्वेषामपि प्रावचनिकसूरीणा मतानि भगवान् आर्यश्याम उपदिष्टवान् (पृ० ३८५)

" बधा य प्रावचनिक सूरिओनां मतोने भगवान् आर्यश्यामे उपदेशेला छे "

" सूरिराह-(पृ० ७) सूरिराह-(पृ० ८) सूरिराह-(पृ० १८) सूरिराह-(पृ० १८) सूरिराह-(पृ० १९) सूरिराह-(पृ० २३) सूरिराह-(पृ० २४) सूरिराह-(पृ० २४) सूरिराह-(पृ० ४१) भगवानाह-(पृ० ४२) सूरिराह-(पृ० ४३) सूरिराह-(पृ० ४३) सूरिराह-(पृ० ४४) सूरिराह-(पृ० ४६) अथ का आसालिगा? एवं शिष्येण प्रश्ने कृते सति भगवान् आर्यश्यामो यदेव ग्रन्थान्तरेषु आसालिगाप्रतिपादकं गौतमप्रश्न-भगवन्निर्वचनरूपं सूत्रमस्ति तदेव आगमबहुमानत: पठति-(पृ० ४७) सूरिराह-(पृ० ४९) अत्रापि संमूर्छिममनुष्यविषये प्रवचनबहुमानत: शिष्याणामपि च ' साक्षाद् भगवता इदमुक्तम् ' इति बहुमानोत्पादनार्थम् अङ्गान्तर्गतमालापकं पठति-(पृ० ५०) सूरिराह-(पृ० ५५) सूरिराह -(पृ० ५८) सूरिराह-(पृ० ५८) अमीषां पञ्चानामादेशानाम् अन्यतमादेशसमीचीनतानिर्णयोऽतिशयज्ञानिभि, सर्वोत्कृष्टश्रुतलब्धिसंपन्नैर्वा कर्तुं शक्यते, ते च भगवदार्यश्यामप्रतिपत्तौ नासीरन्. केवलं तत्कालापेक्षया ये पूर्वतमा सूरयः तत्कालभाविग्रन्थपौर्वापर्यपर्यालोचनया यथास्वमति श्रीवेदस्य स्थितिं प्ररूपितवन्तस्तेषां सर्वेषामपि प्रावचनिकसूरीणा मतानि भगवान् आर्यश्याम उपदिष्टवान्, तेऽपि च प्रावचनिकसूरयः स्वमतेन सूत्रं पठन्तो गौतमप्रश्न-भगवन्निर्वचनरूपतया पठन्ति, ततस्तदवस्थान्येव

" आचार्य कहे छे—(पृ० ७-८-१८-१९-२३-२४-४१-४३-४४-४६-५५-५८) भगवान् (सूरि) कहे छे—(पृ० ४२) ४७ मा पृष्ठ उपर ' आसालिगा ' नामना सर्प संबंधी विचार आवेलो छे. तेमां जणाव्युं छे के—" आसालिगा ए शुं कहेवाय ? " एवो प्रश्न ज्यारे शिष्ये कर्यो त्यारे भगवान् आर्यश्याम एनो उत्तर आपे छे. जे (उत्तर) बीजा ग्रंथमांथी उद्धरेलो छे अने गौतमना प्रश्न तथा महावीरना उत्तररूप छे-अने तेने अहीं आगमना बहुमानने लीधे कहेलो छे.-(पृ० ४७) ५०मा पृष्ठ उपर समूर्छिम मनुष्योने लगती हकीकत आवे छे, तेमा पण-' आ तो साक्षाद् भगवाने कह्युं छे ' एवो भाव शिष्योने उत्पन्न कराववाने सारु उपर प्रमाणेनो बीजा कोइ अंग ग्रंथनो पाठ आपेलो छे.-(पृ० ५०) ३८५ मा पृष्ठ उपर स्त्रीवेदनी स्थितिनी हकीकत आपेली छे. तेमा ए विषे कोई एक नकी हकीकत न जणावतां पांच जुदी जुदी हकीकतो आपेली छे. आ विषे टीकाकारश्री जणावे छे के, ए पाचे जुदा जुदा प्रावचनिकोना (सिद्धांत धुरंधरोना) मत छे. जे वखते सूरि श्रीआर्यश्याम हयात हता ते वखते ' ए पाच मतमांथी क्यो मत सत्य छे ' एवो निर्णय आपनार कोइ अतिशय ज्ञानी अथवा उत्कृष्टतम श्रुतलब्धिवाळा पुरुषनी हयाती न हती. माटे श्री आर्यश्याम भगवाने पोताना समयथी पहेलांना आचार्यो ते

1. मूलच्छाया.—परिणाम-वर्ण-रस-गन्ध-शुद्ध-अप्रशस्त-संक्लिष्टो-ष्णाः, गति-परिणाम-प्रदेशा-ऽवगाह-वर्गणा-स्थान-अल्पबहुत्वम्:—अनु॰

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, एम कही यावत्–विहरे छे.

भगवंत–अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते चउत्थसये दसमो उद्देसो सम्मत्तो.

१. लेश्याऽधिकारात् तद्वत एव दशम–उद्देशकस्य इदम् आदिसूत्रम्:–'से णूणं' इत्यादि. 'तारूवत्ताए' त्ति तद्रूपतया–नीललेश्यास्वभावेन, एतदेव व्यनक्ति:–'तावण्णत्ताए' त्ति तस्या इव नीललेश्याया इव वर्णो यस्याः सा तद्वर्णा, तद्भावस्तत्ता तया तद्वर्णतया; 'एवं चउत्थो उद्देसओ' इत्यादिवचनादेवं द्रष्टव्यम्:–"तागंधत्ताए, तारसत्ताए, ताफासत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमति ? हंता, गोयमा ! कण्हलेसा नीललेसं पप्प तारूवत्ताए, तावण्णत्ताए, तागंधत्ताए, तारसत्ताए, ताफासत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमति.' यमस्य भावार्थः–यदा कृष्णलेश्यापरिणतो जीवो नीललेश्यायोग्यानि द्रव्याणि गृहीत्वा कालं करोति, तदा नीललेश्यापरिणत त्पद्यते, 'जल्लेसाइं दव्वाइं परिआइत्ता कालं करेइ तल्लेसे उववज्जइ' इति वचनात्. अतः कारणमेव कार्यं भवति. 'कण्हलेसा ीललेसं पप्प' इत्यादि तु कृष्ण–नीललेश्ययोर्भेदपरमुपचारादुक्तमिति. "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ–कण्हलेसा नीललेसं पप्प ारूवत्ताए, तावण्णत्ताए, तागंधत्ताए, तारसत्ताए, ताफासत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ ? गोयमा ! से जहा नाम ए खीरे दूसिं पप्प तकम् इत्यर्थः,) सुद्धे वा वत्थे रागं पप्प तारूवत्ताए, तावण्णत्ताए, तागंधत्ताए, तारसत्ताए, ताफासत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ; े एएणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुचइ:–कण्हलेसा०" इत्यादि, एतेनैव अभिलापेन नीललेश्या कापोतीम्, कापोती तैजसीम्, तैजसी पद्माम्, ामा शुक्लां प्राप्य तद्रूपत्वादिना परिणमति–इति वाच्यम्. अथ कियद्दूरमयमुद्देशको वाच्यः ? इत्याह:–'जाव' इत्यादि, 'परिणाम' त्यादिद्वारगाथोक्तद्वारपरिसमाप्तिं यावद् इत्यर्थः. तत्र परिणामो दर्शित एव, तथा 'वण्ण'त्ति,–कृष्णादिलेश्यानां वर्णो वाच्यः, स वेवम्:–"कण्हलेस्सा णं भंते ! केरिसिआ वण्णेणं पण्णत्ता ?" इत्यादि. उत्तरम्:–कृष्णलेश्या कृष्णा जीमूतादिवत्, नीललेश्या ीला भृङ्गादिवत्, कापोती कापोतवर्णा खदिरसारादिवत्, तैजसी लोहिता शशकरक्तादिवत्, पद्मा पीता चम्पकादिवत्, शुक्ला शुक्ला शङ्खादिवद् इति. तथा 'रस' त्ति–रसस्तासां वाच्यः–तत्र कृष्णा तिक्तरसा निम्बादिवत्, नीला कटुकरसा नागरवत्, कापोती कषायरसा अपक्वबदरवत्, तेजोलेश्या आम्लमधुरा पक्वाम्रादिफलवत्, पद्मलेश्या कटुकषायमधुररसा चन्द्रप्रभासुरादिवत्,

सूत्राणि लिखता 'गोतमा' इत्युक्तम्. अन्यथा भगवति गौतमाय नैर्देष्टरि न संशयकथनमुपपद्यते–भगवतः सकलसंशयातीतत्वात्."— (पृ० ३८५)

समयना साहित्यनी सहायने लीधे परापूर्वथी जे मान्यता मानता आव्या हता तेने तेवीने तेवी ज अहीं उपदेशेली छे. जो के, आ विषयने लगती सूत्रनी रचना गौतमना प्रश्न अने महावीरना उत्तररूप छे. ए जोता तो ए पाठ जुदी जुदी हकीकतो न आववी जोइए. कारण के, श्रीमहावीर तो सकल संशयातीत होवाथी तेओए पोताने श्रीमुखे एक नकी हकीकत ज गौतमने कहेवी जोइए, आवो संदेह आपणने थाय ए स्वाभाविक छे. एना समाधानमां टीकाकारश्रीए जणाव्युं छे के, आ सूत्र–रचना कांइ साक्षात् महावीर अने गौतमना प्रश्नोत्तररूप नथी. ए तो ते ते मतवाळा पोतपोताना मतने जणावतां पण गौतमना प्रश्न अने महावीरना उत्तर–ए शैलीनी रचना करीने जणावे छे. माटे अहीं श्रीआर्यश्यामसूरिए पण तेओनी ते शैली जेवीने तेवी कायम राखीने ए शब्दो टांक्या छे माटे आ प्रस्तुत विषयना प्रश्नोत्तरोने गौतम अने महावीरना समजवानी भूल करवानी नथी.

उपर जणावेला टीकाकारश्रीना अनेक उल्लेखो उपरथी एवुं तरी आवे छे के, आ प्रज्ञापनासूत्रना प्रणेता श्री 'आर्यश्यामसूरि' नामे कोइ असाधारणज्ञानी पुरुष हशे. हवे आपणे अहीं ते पुरुषनो परिचय मेळववा कोशीश करिए ते स्थानप्राप्त छे प्रज्ञापना सूत्रनी शरुआतमां कोइ बीजानी करेली बे गाथाओ मळी आवे छे अने तेमां आ आर्यश्याम सूरिजीनो काइक परिचय मळतो लागे छे. ते गाथाओ आ छे:

"वायगवरवंसाओ तेवीसइमेण धीरपुरिसेणं,
दुद्धरधरेण मुणिणा पुव्वसुयसमिद्धबुद्धीण। १
सुयसागरा विणेऊण जेण सुयरयणमुत्तमं दिन्नं,
सीसगणस्स भगवओ तस्स णमो अज्ज–सामस्स" २ –(अन्यकर्तृक)

"वाचकोना वंशमां त्रेवीशमां पेढीए थएला, धीरपुरुष, संयमना धारक अने पूर्वे श्रुतथी समृद्ध बुद्धिवाळा जे श्रीआर्यश्याम भगवाने श्रुतरूप सागरमांथी वीणीने आ श्रुतरत्न (प्रज्ञापना ?) शिष्यगणने दीधुं छे तेमने नमस्कार थाओ" १—२

१. मूलच्छाया.—तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति—अनु०

१. प्र०छाया०—तद्गन्धतया, तद्रसतया, तत्स्पर्शतया भूयो भूयः परिणमति ? हन्त, गौतम ! कृष्णलेश्या नीललेश्यां प्राप्य तद्रूपतया, तद्वर्णतया, तद्गन्धतया, तद्रसतया, तत्स्पर्शतया भूयो भूयः परिणमति. २. यल्लेश्यानि द्रव्याणि पर्यादाय कालं करोति तल्लेश्य उत्पद्यते. ३. तत् केनार्थेन भगवन् ! एवम् उच्यते कृष्णलेश्या नीललेश्यां प्राप्य तद्रूपतया, तद्वर्णतया, तद्गन्धतया, तद्रसतया, तत्स्पर्शतया भूयो भूयः परिणमति ? गौतम ! तद्यथा नाम क्षीरं दूषीं प्राप्य, शुद्धं वा वस्त्रं रागं प्राप्य तद्रूपतया, तद्वर्णतया तद्गन्धतया, तद्रसतया, तत्स्पर्शतया भूयो भूयः परिणमति; तत् तेनार्थेन गौतम ! एवम् उच्यते कृष्णलेश्या० ४. कृष्णलेश्या भगवन् ! कीदृशी वर्णेन प्रज्ञप्ता ?—अनु०

शुक्ला लेश्या मधुररसा गुडादिवत्. 'गंध' त्ति,-लेश्यानां गन्धो वाच्यः-तत्राऽऽद्यास्तिस्रो दुरभिगन्धाः, अन्त्यास्तु तदितराः, 'सुद्ध' त्ति, अन्त्याः शुद्धाः, आद्यास्त्वितराः; 'अपसत्थ' त्ति, आद्या अप्रशस्ताः, अन्त्यास्तु प्रशस्ताः; 'संकिलिट्ठ' त्ति, आद्याः संक्लिष्टाः, अन्त्यास्त्वितराः; 'उण्ह' त्ति, अन्त्या उष्णाः स्निग्धाश्च, आद्यास्तु शीता रूक्षाश्च; 'गइ' त्ति-आद्या दुर्गतिहेतवः, अन्त्यास्तु सुगतिहेतवः; 'परिणाम' त्ति-लेश्यानां कतिविधः परिणाम इति वाच्यम्, तत्राऽसौ जघन्य-मध्यमो-त्कृष्टभेदात् त्रिधा,

---

आ गाथा द्वारा आपणे एटलुं जरुर समजी शकीए छीए के, आर्यश्यामसूरिजी वाचक वंशना हता, पूर्वश्रुतना जाण हता अने वाचकोना वंशमां तेमनी पाट २३ मी हती. आ उपरांत तेमनो समय, तेमना गुरु के तेमना समसमयी विद्वानो-ए विषे कांइ केळातुं नथी. नंदीसूत्रनी स्थविरावलीमां अने खरतरगच्छनी तथा श्रीधर्मसागरजीनी पट्टावलीमां एक आर्यश्याम सूरिजीनी नोंध मळी आवे छे, तो हवे विचारवुं जोइए के, ते आर्यश्याम अने आ वाचकवंशवाळा आर्यश्याम ए बन्ने एक छे के जुदा जुदा छे? नंदीसूत्रमां जे स्थविरावळी आपी छे ते आ छे —

' सुहम्मं अग्गिवेसाणं जम्बूनामं च कासवं,
पभवं कच्चायणं वंदे वच्छं सिज्जंभवं तथा. २३
जसभद्दं तुंगियं वंदे संभूयं चेव माढरं,
भद्दबाहुं च पाइन्नं थूलभद्दं च गोयमं. २४
एलावच्चसगोत्तं वंदामि महागिरिं सुहत्थिं च,
तत्तो कोसियगोत्तं बहुलस्स सरिव्वयं वंदे. २५
हारियगुत्तं साइं च वंदिमो हारियं सामज्जं."२६

पट्टधरः	गोत्र.
१. सुधर्मा—	अग्निवैश्यायन.
२. जंबू—	काश्यप.
३. प्रभव—	कात्यायन.
४. शय्यंभव—	वात्स्य.
५. तुंगिक यशोभद्र—	व्याघ्रापत्य.
६. संभूतविजय. भद्रबाहु.	माढर-प्राचीन.
७. स्थूलभद्र—	गौतम.
८. महागिरि. सुहस्ती—	ऐलापत्य.
९. बहुल. बलिस्सह—(सरिव्वय)	कौशिक.
१०. स्वाति—	हारित.
११. श्यामार्य—(आर्यश्याम)	हारित.

आ स्थविरावलीमां नोंधाएला श्यामार्य के आर्यश्याम आर्य श्रीसुधर्माथी ११मा आवे छे अने हारित गोत्रना छे त्यारे आ प्रज्ञापना सूत्रना कर्त्ता आर्यश्यामने टीकाकारश्रीए आर्य श्रीसुधर्मभगवानथी २३मा जणाव्या छे. [" तथा च सुधर्मस्वामिन आरभ्य भगवान् आर्यश्यामः त्रयोविंशतितम एव "-(प्र० पृ० ५. स०)] आम होवाथी कदाच आपणे एम कही शकीए के, जे आर्यश्यामनो निर्देश नंदीसूत्रना कर्त्ता देववाचक करे छे ते आर्यश्याम अने श्रीसुधर्माभगवानथी त्रेवीसमी पाट उपर थएला आर्यश्याम एक न होय-जो ए बन्ने एक ज होय तो एकनी ११मी अने बीजानी २३मी एम जुदी जुदी पाट शी रीते होय? वळी नंदीसूत्रनी टीका करनार श्रीमलयगिरिजीए ए पट्टावलीनी पण टीका करी छे-तेमां श्रीआर्यश्यामनो परिचय आपतुं आ वाक्य श्रीमलयगिरिजीए निर्देश्युं छेः " स्वातिशिष्यं हारितगोत्रम्-श्यामार्यं वन्दे-(पृ० ४९) आ उल्लेखमां 'एमणे प्रज्ञापना करी छे के, जे प्रज्ञापनाना प्रणेता वाचकवंशीय आर्यश्याम छे ते आ ज छे' एवो कशो स्पष्ट के अस्पष्ट निर्देश टीकाकारश्री करता नथी तेथी पण ए अग्यारमी गादीवाळा अने आ त्रेवीशमी गादीवाळा-ए बन्नेने एक मानवानी हिम्मत थती नथी. श्रीधर्मसागरजीनी पट्टावलीमां जे निर्देश छे ते नंदीसूत्रवाळी नोंधने अनुसरतो ज छे माटे नंदीसूत्रवाळी नोंध करतां ए श्रीधर्मसागरजीनो उल्लेख कांइ विशेष निर्णय आपी शकतो नथी. तेओए (धर्मसा०) तो घणुं स्पष्ट जणाव्युं छे के,

" श्रीआर्यमहागिरेस्तु शिष्यौ बहुल-बलिस्सहौ यमल-भ्रातरौ. तत्र बलिस्सहस्य शिष्यः स्वाति -तत्त्वार्थादयो ग्रन्थास्तु तत्कृता एव संभाव्यन्ते. तच्छिष्यः श्यामाचार्यः प्रज्ञापनाकृत् श्रीवीरात् षट्सप्तत्यधिकशतत्रये (३७६) स्वर्गभाक्. तच्छिष्यः साण्डिल्यो जीतमर्यादाकृत्-इति नन्दिस्थविरावल्यामुक्तमस्ति, परं सा पट्टपरंपरा अन्या-इति. "-(ध० सा० प०)

" श्रीआर्यमहागिरिना बे शिष्य नामे-बहुल अने बलिसह जोडलाभाइ हता. तेमांना बलिसहना शिष्य नामे स्वाति थया-तत्त्वार्थ विगेरे ग्रंथो आ स्वातिए कर्या जणाय छे अने ए स्वातिना शिष्य नामे श्यामाचार्य थया-तेमणे प्रज्ञापना सूत्रनी रचना करी छे अने तेओ वीरात् ३७६मा स्वर्गवासी थया. तेमना शिष्य नामे साण्डिल्य थया अने एमणे जीतनी मर्यादा करी-ए प्रमाणे नंदीसूत्रनी स्थविरावलीमां कह्युं छे, परंतु ते पट्टपरंपरा जुदी छे "

(आ पट्टावली विषे कांइ लखवानुं अहीं स्थान नथी तो पण इतिहास-भ्रमने दूर करवा माटे मारे एटलुं अहीं जणावी देवुं जोइए के, जे शब्दो नीचे — आम लीटी मूकेली छे ते शब्दो नंदीसूत्रनी पट्टावलीमां नथी ज.)

उपरना श्रीधर्मसागरजीना उल्लेखथी आपणने एम मानवानुं मन थइ जाय के, ए उल्लेख द्वारा प्रज्ञापनाना कर्त्ता आर्यश्याम अने तेमना गुरु स्वातिए विषेनो तथा श्रीआर्यश्यामना समयनो पण निर्णय थइ जाय छे, पण आपणे उतावळ न करतां आ निर्णयने ध्यानमां लेती वखते प्रज्ञापनामां नोंधा-

उत्पातादिभेदाद् वा त्रिधा इति; 'पएस' त्ति, आसां प्रदेशा वाच्याः–तत्र प्रत्येकमनन्तप्रदेशिका एता इति; 'ओगाह' त्ति, अवगाहना आसां वाच्या–तत्रैताः असंख्यातक्षेत्रप्रदेशावगाढाः; 'वग्गण' त्ति, वर्गणा आसां वाच्याः–तत्र वर्गणाः कृष्णलेश्यादियोग्यद्रव्यवर्गणाः, ताश्चाऽनन्ताः औदारिकादिवर्गणावत्; 'ठाण' त्ति, तारतम्येन विचित्राऽध्यवसायनिबन्धनानि कृष्णादिद्रव्यवृन्दानि, तानि चाऽसंख्येयानि,

---

एलो—" वायगवरवंसाओ तेवीसइमेण धीरपुरिसेण " आ उल्लेख भूलवो जोइतो नथी. श्रीधर्मसागरजीए जे काइ निर्णयात्मक के सभयात्मक लख्युं छे ते बधुं ११ मी गादीना धणी श्रीआर्यश्यामने लागु थाय छे, नहि के, २३ मी पाटना मुखी आपणा आ श्रीआर्यश्यामने. वळी एमणे ए ११ मी पाटवाळा आर्यश्यामजीने प्रज्ञापनाना कर्ता सूचव्या छे ते विषेनो बीजो कोइ आधार आप्यो नथी–तेमणे (धर्म सा०) छेवटे लख्यु छे के, " ए प्रमाणे नदीसूत्रनी स्थविरावलीमा लख्युं छे " पण नंदीसूत्रनी स्थविरावलीमा, जे काइ धर्म सागरजीए पोतानी आ स्थळनी पट्टावलीमा नोंध्युं छे तेवु नोंधेलुं मळतुं पण नथी, तेमा (नंदीनी प०) तो मात्र स्वाति अने श्यामाचार्यना नाम अने गोत्रना उल्लेखो मळे छे ए सिवाय एमनो समय के एमनी कृति विषे मूळमा के टीकामा कशो उल्लेख जडतो नथी तेथी एकला श्रीधर्मसागरजीना उल्लेखथी आपणे एम शी रीते मानी शकीए के, ११ मी गादीवाळा श्रीश्यामसूरिजीए आ प्रज्ञापना सूत्रनी रचना करी हशे ? अने कदाच एम मानी लइए तो पण एमनी (श्यामार्यनी) त्रेवीशमी पाटवाळा उल्लेखनुं शुं थशे ? ए विचार उभो थाय छे. आ रीते नदीसूत्रनी पट्टावली अने श्रीधर्मसागरजीनी पट्टावली ए बन्ने द्वारा आ सूत्रना कर्ता विषे आपणे कोइ प्रकारनो निर्णय उपर आवी शकता नथी. हवे आपणे आ बाबतने लगतो खरतरगच्छनी पट्टावलीनो उल्लेख तपासीए:—

" २४. ततः श्रीवीरसूरिर्जातः. पुनस्तदैव श्रीकालिकाचार्यो जातः, स च वीरवाक्यात् भाद्रपदशुक्लपञ्चमीतश्चतुर्थ्यां श्रीपर्युषणापर्व आनीतवान्. तत एव अद्यापि चतुरशीतिगच्छेषु चतुर्थ्यां सांवत्सरिकप्रतिक्रमणं क्रियते. अयं च वीरात् त्रिनवत्यधिकनवशतवर्षैः (९९३) संजातः–तथा विक्रमसंवत्सरात् त्रयोविंशत्यधिकपञ्चशतशतवर्षैः (५२३) संजातः.

" त्यार पछी चोवीशमा श्रीवीरसूरि थया. ए ज वखते कालिकाचार्य थया–जेमणे श्रीवीरना वाक्यथी पांचमनी चोथ करी (?) अने ते चोराशी गच्छमां आज सुधी संमानित थइ. ए कालिकाचार्य वीरात् ९९३ वर्षे अने विक्रमात् ५२३ वर्षे थया.

कालिकाचार्यद्वयम्–

पुनः कालिकाचार्यद्वयं प्राग्जातम्, तत्र आद्यः प्रज्ञापनाकृत्–इन्द्रस्य अग्रे निगोदविचारवक्ता—श्यामाचार्यापरनामा, स तु वीरात् ३७६ वर्षैर्जातः. द्वितीयो गर्दभिल्लोच्छेदकः–स तु वीरात् ४५३ वर्षैर्जातः "— खरतर(प०)

बे कालिकाचार्य.

ए उपरांत बीजा बे कालिकाचार्य पहेलां थइ गया छे. जेमांना एक तो वीरात् ३७६ वर्षे थया छे. एनुं बीजुं नाम श्यामाचार्य हतुं एमणे इंद्रनी पासे निगोदनुं अद्भुत विवेचन कर्युं हतुं. अने प्रज्ञापना सूत्रनी रचना पण एमणे ज करी छे. बीजा कालिकाचार्य वीरात् ४५३ वर्षे थया अने एमणे ज राजा गर्दभिल्लनो नाश कराव्यो.

आ पट्टावली जणावे छे के, श्यामाचार्य के कालिकाचार्य कुल त्रण थया छे–तेमांना एक तो वीरात् ३७६ वर्षे, बीजा वीरात् ४५३ वर्षे अने त्रीजा वीरात् ९९३ वर्षे ए त्रणे कालिकाचार्यना कार्यनो परिचय पण आ पट्टावलीकारे आपेलो छे—प्रज्ञापनाना कर्ता विषे जे वात धर्मसागरजीए जणावी छे ते ज वात आमणे जणावी छे माटे आपणे वीरात् ३७६ मा थएला अने अग्यारमी पाटवाळा श्रीआर्यश्यामजीने आ सूत्रना कर्ता त्यां सुधी तो न ज मानी शकीए ज्या सुधी प्रज्ञापना सूत्रमा आवेली गाथामा जणावेली श्रीआर्यश्यामसूरिनी त्रेवीशमी पाट खोटी न ठरे.

खरतर गच्छनी पट्टावलीमां २४मी पाट उपर श्रीवीरसूरि जणाव्या छे अने ए ज वखते एक कालिकाचार्य थयानुं जणाव्युं छे तेथी एम कल्पी शकाय खरु के, आपणा त्रेवीशमी पाटवाळा श्रीआर्यश्याम अने ए श्रीवीरसूरिना समसमयी श्यामसूरि (कालकसूरि)-ए बन्ने कदाच एक ज होय–आ कल्पनामा त्रेवीशमी पाटना प्रश्ननो केटलोक निवेडो थइ शके छे माटे ज आवी अनाधार कल्पना करवानु साहस थइ शके छे, वळी बीजुं के, ज्या पन्नवणामा श्रीआर्यश्यामनो परिचय आपेलो छे त्या काइ तेमना गुरु विगेरेनो परिचय आपेलो नथी तेथी आपणे एम तो शी रीते कही शकीए के, आ ज आर्यश्यामना गुरु स्वाति हता—उपरना उल्लेखोथी आर्यश्याम अनेक होवानु साबीत थइ गया पछी ' आ ज आर्यश्याम स्वातिना शिष्य छे ' एम आपणे कही शकीए नहि–वळी स्वातिना शिष्य आर्यश्याम तो श्रीसुधर्माथी अग्यारमी पाटे आवता होवाथी ते अने आ त्रेवीशमी पाटना धणी आर्यश्याम ए बन्ने एक शी रीते होय ? अर्थात् आपणे पाटनी दृष्टिए तो ए स्वातिना शिष्य श्रीआर्यश्यामजीने प्रज्ञापनाना कर्ता न ज मानी शकीए. आ रीते छेवट ए त्रण आर्यश्याममाना कया श्रीआर्यश्यामे आ सूत्र रच्युं छे ? ए प्रश्ननो नीकाल थइ शकवो अशक्य जणाय छे.

प्रज्ञापनासूत्रमा एक स्थळे स्त्रीवेदना समयनी मर्यादा विषे विचारता मूळमा ज ए विषे आ रीते पाच अभिप्रायो दर्शाववामां आव्या छेः—

प्र०—" इत्थिवेदेणं भन्ते ! इत्थिवेदे त्ति कालतो केवच्चिरं होति ?

उ०—गोयमा ! एगेणं आदेसेणं जह० एगं समयं, उक्को० दसुत्तरं पलिओवमसतं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियं.

एगेणं आदेसेणं जह० एगं समयं, उक्को० अट्ठारस–पलितोवमाइं पुव्वकोटि–पुहुत्तमब्भहियाइं.

एगेणं आदेसेणं ज० एगं समयं, उक्को० चउद्दस पलिओवमाइं पुव्वकोटिपुहुत्तमब्भहियाइं.

एगेणं आदेसेणं ज० एगं समयं, उक्को० पलिओवमसतं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियं,

एगेणं आदेसेणं जह० एगं समयं, उक्को० पलितोवमपुहुत्तं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियं.

हे भगवन् ! स्त्रीवेद ' स्त्रीवेद ' ए प्रमाणे काळथी क्यां सुधी रहे ?

हे गौतम ! एक आ आदेशे करीने स्त्रीवेद जघन्ये एक समय सुधी अने उत्कृष्टे ११० पल्योपम अने वेथी नव पूर्वकोटि सुधी रहे.

एक आदेशे करीने स्त्रीवेद जघन्ये एक समय सुधी अने उत्कृष्टे १८ पल्योपम अने वेथी नव पूर्वकोटि सुधी रहे.

एक आदेशे करीने स्त्रीवेद जघन्ये एक समय सुधी अने उत्कृष्टे चौद पल्योपम अने वेथी नव पूर्वकोटि सुधी रहे.

एक आदेशे करीने स्त्रीवेद जघन्ये एक समय सुधी अने उत्कृष्टे १०० पल्योपम अने वेथी नव पूर्वकोटि सुधी रहे.

एक आदेशे करीने स्त्रीवेद जघन्ये एक समय सुधी अने उत्कृष्टे वेथी नव पल्योपम उपरांत वेथी नव पूर्वकोटि सुधी रहे.

आ पाच अभिप्रायोमा कयो अभिप्राय रीतसरनो छे–ए विषे श्रीआर्यश्यामजीए कोइ प्रकारनो स्पष्ट खुलासो कर्यो नथी, तेनुं कारण जणावता श्रीटीकाकारजी जणावे छे के—

अध्यवसायस्थानानामसंख्यातत्वादिति, 'अप्पबहुं' ति, लेश्यास्थानानामल्पबहुत्वं वाच्यम्, तच्चैवम्:—"एएसि णं भंते ! कण्हलेसाठाणाणं जाव-सुक्कलेसाठाणाण य जहन्नगाणं दव्वट्टयाए ३ कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा जहन्नगा काउलेस्साठाणा दव्वट्टयाए, जहन्नगा नीललेस्साठाणा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा, जहन्नगा कण्हलेस्साठाणा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा, जहन्नगा तेउलेसाठाणा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा, जहन्नगा पम्हलेसाठाणा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा, जहन्नगा सुक्कलेस्साठाणा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा" इत्यादि.

स्वतः सुबोधेऽपि शते तुरीये व्याख्या मया काचिदियं विदृब्धा,
दुग्धे सदा स्वादुतमे स्वभावात् क्षेपो न युक्तः किमु शर्करायाः ?

१. आगळना उद्देशकमां छेवटे लेश्या संबंधी हकीकत जणावी छे माटे आ दसमा उद्देशकमां पण ए संबंधे ज कहेवानुं छे. आ उद्देशकनुं आदि सूत्र आ छेः—['से णूणं' इत्यादि] ['तारूवत्ताए' त्ति] ते रूपपणे-नीललेश्याना स्वभावे, ए ज वातने स्पष्ट करे छे के, ['तावर्णत्ताए' त्ति] ते वर्णपणे-नीललेश्यानी जेवा वर्णपणे, ['एवं चउत्थो उद्देसओ' इत्यादि.] आ सूत्रथी आ प्रमाणे समजवुं:—"ते गंधपणे, ते रसपणे," अर्थात् कृष्णलेश्या नीललेश्याने पामीने तेना वर्णपणे, तेना गंधपणे अने तेना रसपणे वारंवार परिणमे छे ? हे गौतम ! हा, कृष्णलेश्या नीललेश्याने पामीने ते रूपपणे, ते गंधपणे अने ते रसपणे वारंवार परिणमे छे. तात्पर्य आ छे के-ज्यारे कृष्णलेश्याना परिणामवाळो जीव, नीललेश्याने योग्य द्रव्योनुं ग्रहण करी मरण पामे छे त्यारे ते नीललेश्याना परिणामवाळो थईने उत्पन्न थाय छे कारण-(जीव) "जे लेश्यानां द्रव्योनुं ग्रहण करीने मरण पामे, ते लेश्यावाळो थईने बीजे ठेकाणे उत्पन्न थाय छे" ए प्रमाणेनुं शास्त्रकथन छे—जे कारण होय छे, ते ज संयोगवशे कार्यरूप बनी जाय छे, जेम कारणरूप माटी कालांतरे साधनसंयोगे कार्यरूप-घटपणे-बनी जाय छे तेम कृष्णलेश्या, पण कालांतरे साधनवशे नीललेश्यामां फेरवाई जाय छे-नीललेश्यारूपे बनवी सुशक्य छे. शं०-ज्यारे कार्य अने कारण, ए बन्ने पदार्थ एक ज रूपना छे तो पछी 'कृष्णलेश्या नीललेश्याने पामीने' ए रीते ए लेश्यामां भेद दर्शाववानुं शुं कारण ? कारण-ज्यां बे वस्तु एक ज होय त्यां भेदनी हयाती संभवती नथी, तो पछी अहीं ए बे लेश्याओमां शा माटे भेद दर्शाव्यो ? समा०-ए बे लेश्याओमां जे भेद देखाड्यो छे ते वास्तविक रीते नथी, पण उपचारथी छे. माटे औपचारिक भेद दर्शाववाथी वस्तुना स्वरूपमां वांधो आववानुं कारण नथी. "हे भगवन् ! कृष्णलेश्या, नीललेश्याने पामीने तेना रूपपणे, तेना वर्णपणे, तेना गंधपणे, तेना रसपणे अने तेना स्पर्शपणे वारंवार परिणमे छे' एम कहेवानुं शुं कारण ?" "हे गौतम ! जेम दूध, छाशने पामीने-छाशना संयोगथी-छाश रूपे, छाशना वर्णे, छाशना गंधे, छाशना रसे अने छाशना स्पर्शे परिणमे-बने-छे, अथवा जेम चोक्खुं लुगडुं रंगने पामीने-रंगना संयोगथी-रंगना रूपे, रंगना वर्णे, रंगना गंधे, रंगना रसे अने रंगना स्पर्शे वारंवार परिणाम पामे छे. तेवी रीते हे गौतम ! कृष्णलेश्या, नीललेश्याने पामीने तेना वर्णादि परिणामरूपे बनी जाय छे" इत्यादि. ए ज अभिलापवडे 'नीललेश्या कापोत

"अमीषां पञ्चानाम् आदेशानाम् अन्यतम-आदेशसमीचीनता-निर्णयोऽतिशयज्ञानिभिः, सर्वोत्कृष्टश्रुतलब्धिसंपन्नैर्वा कर्तुं शक्यते, ते च भगवत्-आर्यश्यामप्रतिपत्ता नासीरन्. केवलं तत्कालापेक्षया ये पूर्वसूरयः तत्काल-भाविग्रन्थपौर्वापर्यपर्यालोचनया यथास्वमति स्त्रीवेदस्य स्थितिं प्ररूपितवन्तस्तेषां सर्वेषाम् अपि प्रावचनिकसूरीणां मतानि भगवान् आर्यश्याम उपदिष्टवान्'-प्र० पृ०३८५.

"आ पांच आदेशो-मतो-मां कयो अमुक एक आदेश समीचीन छे-ए जातनो निर्णय अतिशय ज्ञानिओथी के सर्वोत्कृष्ट श्रुतनी लब्धिवाळा पुरुषोथी थई शके छे. तेवा अतिशयज्ञानवाळा के सर्वोत्कृष्ट श्रुतनी लब्धिवाळा पुरुषो भगवत्-आर्यश्यामनी प्रतिपत्तिमां न हता. फक्त ते समयना पूर्वाचार्यो ते समयना ग्रंथोद्वारा पूर्वापरनी पर्यालोचना करीने जे स्वमतिप्रमाणे स्त्रीवेदनी स्थिति प्ररूपी गया हता ते बधा प्रावचनिक आचार्योनां मतोने भगवान् आर्यश्यामे अहीं नोंधेलां छे"

टीकाकारश्रीना आ उल्लेख उपरथी आपणे विशेष तो नहि, पण एटलुं तो जाणी शकीए खरा के, ज्यारे आ प्रज्ञापना सूत्रनी रचना थई हशे त्यारे अतिशयज्ञानिओनो के सर्वोत्कृष्टश्रुत लब्धि धरावनार पुरुषोनो विरह हशे अने खुद श्रीआर्यश्यामजी पण ते समये स्त्रीवेदने लगता उपरना मतांतरो विषे कोई जातनो निर्णय आपी शके तेवा सातिशयज्ञानी नहि होय-जैनइतिहासमां जे समयथी सातिशयज्ञानिओनो विरह मनातो आव्यो छे ते समय आ प्रज्ञापनानो अने तेना प्रणेतानो हशे-एम उपरना टीकाकारश्रीना उल्लेख द्वारा चोख्खुं तरी आवे छे.

हवे आपणे प्रज्ञापनानी शैली विषे विचार करीने आ टिप्पण पूरु करीशु.

प्रज्ञापना सूत्रनी रचना बे प्रकारनी छे. तेमां केटलेक ठेकाणे तो कोई प्रकारना नाम निर्देश विना ज प्रश्न अने उत्तरो रचाया छे अने केटलेक ठेकाणे तो भगवतीसूत्रनी जेम महावीर अने गौतमना प्रश्नोत्तरोनी जेवी संकलना थई छे. ते बन्ने जातनी शैलीना नमुना आ प्रमाणे छे.—

(साधारण शैली.)—

"से किं तं अजीवपन्नवणा ? अजीवपन्नवणा दुविहा पन्नत्ता तं जहा-रूवि-अजीवपन्नवणा य, अरूवि-अजीवपन्नवणा य. से किं तं अरूवि-अजीवपन्नवणा ? अरूवि-अजीवपन्नवणा दसविहा पन्नत्ता." × × ×—
(प० पृ० ७-८)

"अजीवप्रज्ञापना ए शुं ? अजीवप्रज्ञापना बे प्रकारनी छे. जेम केः रूपी अजीवप्रज्ञापना अने अरूपी अजीवप्रज्ञापना. अरूपी अजीवप्रज्ञापना ए शुं ? अरूपी अजीवप्रज्ञापना दश प्रकारनी कही छे."

१. प्र० छाया०—एतेषां भगवन् ! कृष्णलेश्यास्थानानां यावत्-शुक्ललेश्यास्थानानां च जघन्यकानां द्रव्यार्थतया (३) कतराणि कतरेभ्योऽल्पानि वा, बहुकानि वा, तुल्यानि वा, विशेषाधिकानि वा ? गौतम ! सर्वस्तोकानि जघन्यकानि कापोतलेश्यास्थानानि द्रव्यार्थतया, जघन्यकानि नीललेश्यास्थानानि द्रव्यार्थतयाऽसंख्येयगुणानि, जघन्यकानि कृष्णलेश्यास्थानानि द्रव्यार्थतयाऽसंख्येयगुणानि, जघन्यकानि तेजोलेश्यास्थानानि द्रव्यार्थतयाऽसंख्येयगुणानि, जघन्यकानि पद्मलेश्यास्थानानि द्रव्यार्थतयाऽसंख्येयगुणानि, जघन्यकानि शुक्ललेश्यास्थानानि द्रव्यार्थतयाऽसंख्येयगुणानिः—अनु०

लेश्याने, कापोत लेश्या तैजसी लेश्याने, तैजसी लेश्या पद्म लेश्याने अने पद्म लेश्या शुक्ल लेश्याने पामीने तेना रूपादिरूपे परिणमे छे ' इत्यादि कहेवुं. हवे आ उद्देशक क्यां सुधी कहेवो? तो कहे छे के, [' जाव ' इत्यादि] [' परिणाम '] इत्यादि द्वार गाथामां कहेलां द्वारोनी समाप्ति सुधी ए उद्देशक कहेवो. तेमां परिणाम संबंधे हकीकत हमणां ज जणावी छे. तथा [' वन्न ' त्ति] कृष्णलेश्यादिक लेश्यानो वर्ण कहेवो. ते आ रीतेः-" हे भगवन्! कृष्णलेश्यानो वर्ण केवो कह्यो छे? इत्यादि. उत्तर-मेघ विगेरेनी जेवी कृष्णलेश्या काळी छे, भमरा विगेरेनी जेवी नीललेश्या नीली छे, खेरसार विगेरेनी जेवी कापोत लेश्या कापोती छे, ससलाना लोही विगेरेनी जेवी तैजसी लेश्या लाल छे, चंपकविगेरेनी जेवी पीत लेश्या पीळी छे, शंखविगेरेनी पेठे शुक्ललेश्या धोळी छे. तथा [' रस ' त्ति] लेश्याओनो रस कहेवो. ते आ प्रमाणेः-लिंबडा विगेरेनी

(महावीर अने गौतमना प्रश्नोत्तरवाळी शैली)—

" कहि णं भंते! बादरपुढवीकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता? गोयमा! सट्ठाणेणं अट्ठसु पुढवीसु × कहि णं भंते! बादरपुढवीकाइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता? गोयमा! जत्थेव बादरपुढवीकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता तत्थेव " × × × —(प० पृ० ७१)

" हे भगवन्! पर्याप्त बादरपृथ्वीकायिकोनां रहेठाणो क्यां कह्यां छे? हे गौतम! स्वस्थानननी अपेक्षाए आठे पृथ्वीओमां × हे भगवन्! अपर्याप्त बादरपृथ्वीकायिकोनां रहेठाणो क्यां कह्यां छे? हे गौतम! ज्यां बादर पृथ्वीकायिकोनां स्थानो कह्यां छे त्यां ज तेओनां पण स्थानो कह्यां छे. " .

आ प्रकारनी बे शैली माटे टीकाकार महाशय जणावे छे के—" न सर्वत्रैव सूत्रं गणधरप्रश्न-तीर्थंकरनिर्वचनरूपम्, किन्तु किंचिद् अन्यथाऽपि, बाहुल्येन तु तथारूपम् "-(प० पृ० ७) अर्थात् " आ संकलनामांनो घणो खरो भाग महावीर अने गौतमना प्रश्नोत्तररूप छे अने थोडो भाग बीजी रीते-सामान्य प्रश्नोत्तररूप-पण छे. " आ प्रकारनी बे शैली जोइने साधारण रीते एवो संदेह थवो संभवित छे के, ज्यारे आ ग्रंथमां घणो खरो भाग महावीर अने गौतमना प्रश्नोत्तररूपे आवेलो छे अने मात्र "किंचिद् अन्यथाऽपि" छे तो पछी आना रचनार महावीर अने गौतम ज शा माटे न होय? अथवा आर्यश्यामसूरि केम होय? आ प्रश्ननुं समाधान श्रीयुत टीकाकारजीए घणुं सरळ, स्पष्ट अने युक्तियुक्त आपेलुं छे अने ते आ प्रमाणे छे -

" एवं गौतमस्वामिना प्रश्ने कृते भगवान् आह-वर्धमानस्वामी— गोयमा! + इत्यादि. ननु गौतमोऽपि भगवान् उपचित-कुशलमूलो गणधर. तीर्थंकरभाषितमातृकापदश्रवणमात्राऽवाप्तप्रकृष्टश्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमश्चतुर्दशपूर्ववित् सर्वाक्षरसन्निपाती-इति विवक्षितार्थप्रतिज्ञानसमन्वित एव, ततः किमर्थं पृच्छति? न हि चतुर्दशपूर्वविद. सर्वोत्कृष्टश्रुतलब्धिसमन्वितस्य किंचित् प्रज्ञापनीयमविदितमस्ति × सत्यमेतत्, केवलं जानन्नेव गौतमस्वामी भगवान् अन्यत्र विनेयेभ्यः प्रतिपाद्य तत्सत्प्रत्ययनिमित्तं विवक्षितमर्थं पृच्छति. यदि वा प्रायः सर्वत्र गणधरप्रश्न—तीर्थंकरनिर्वचनरूपं सूत्रम्—अतो भगवान् आर्यश्यामोऽपि इत्थमेव सूत्रं रचयति. अथवा संभवति तस्याऽपि गणभृतो गौतमस्वामिनोऽनाभोग -छद्मस्थत्वात् + ततो जातसंशय. सन् पृच्छति-इति न कश्चिद् दोष "—
(प० पृ० ७२-७३)

" ए प्रमाणे गौतमस्वामिए पूछ्या पछी वर्धमानस्वामी उत्तर आपे छे. कदाच एम कहेवामां आवे के, गौतम स्वामी चौद पूर्वना धरनार छे, तीर्थंकरे कहेला त्रण पदोने सांभळवा मात्रथी ज जेओए उत्कृष्टश्रुतज्ञाननी प्राप्ति करी छे अर्थात् तीर्थंकरे कहेला मात्र त्रण पदो उपरथी ज जे बारे अंगो जेवा महाश्रुतनी रचना करे छे एवा ए गौतमस्वामिने वळी हवे पूछवानुं शुं बाकी होय? ए प्रकारेमां वधारे श्रुतज्ञाननी लब्धिवाळा एवा गौतमथी वळी शुं कोइ पण वात अजाणी होय? माटे खरी रीते तो 'गौतम प्रश्न करे' ए वात ज घटती आवे एवी नथी. आ शंका साची छे, तो पण गौतमनो पूछवानो आशय ज बीजो छे त्यां ए शंका घटी शकती नथी. ए बीजो आशय आ प्रमाणे छे -गौतमे पोते शिष्योने जे जे वातो कही होय ते बराबर कहेवाणी छे के नहि-ए वातनो निश्चय करवा माटे गौतमने पूछवुं पडे छे माटे गौतम जेवा महाज्ञानी पण जो प्रश्न करे तो ते अयुक्त नथी, अथवा घणे भागे सूत्रनी शैली गणधरना प्रश्न अने तीर्थंकरना उत्तररूपे रखाय छे माटे ज भगवान् आर्यश्याम पोते पण ए ज शैलीमां आ सूत्रनी रचना करे छे. अथवा गौतम पोते गमे तेवा महाज्ञानी होय तो पण छद्मस्थ तो खरा ने-अने छद्मस्थनी भूल थवी ए काइ असंभवित नथी माटे ज गौतम संशयवाळा होइ शके छे अने ए संशय टाळवाने माटे ते पूछी पण शके छे-एमां काइ दूषण होय नहि. "

उपरना उल्लेखमां टीकाकारश्रीए त्रण वात आ प्रमाणे जणावी छे—पेली वात तो तेओए ए जणावी छे के, गौतम जेवा महाज्ञानिने नवुं जाणवा माटे काइ पूछवानुं बाकी न होय, पण पोते बीजाने जणावेली वातो बराबर छे के नहि? ए वातनो निर्णय करवा माटे तेओने पूछवानी जरुर रहे छे-आ वात लखती वखते टीकाकारनो ख्याल एवो रह्यो छे के, आ ग्रन्थमां आवता प्रश्नोत्तरो जाणे साचे ज महावीर अने गौतम वच्चे न थयेला होय. बीजी वातमां तेओ एम जणावे छे के, घणे ठेकाणे गणधरना प्रश्न अने तीर्थंकरना उत्तरो-ए शैलीनां सूत्रोनी संकलना थएली छे माटे आर्यश्याम भगवान् पण ए ज शैलीए आ सूत्रनी रचना करे छे. आ बीजी वातना तो तेओए (टीकाकारश्रीए) एम साफ ज जणाव्युं छे के, आ प्रज्ञापना सूत्र (गणधर अने तीर्थंकरना प्रश्नोत्तरनी शैलीमां अने क्याय साधारण प्रश्नोत्तरनी शैलीमां) श्रीआर्यश्यामे रच्युं छे. हवे छेवटनी त्रीजी वात जे, तेमणे जणावी छे ते पेली वातनुं ज समर्थन करती जणाय छे अने वळी टीकामां अनेक स्थळे " सूरिराह " " भगवान् आर्यश्याम. पठति " एवा एवा निर्देशो करीने ' प्रज्ञापनानी कृति श्रीआर्यश्यामनी छे ' ए वातने दृढ करी छे—प्रज्ञापनामां आवेली प्रश्नोत्तरात्मक शैली श्रीआर्यश्यामनी पोतानी ज उद्भावेली छे एवुं अनेक स्थळे श्रीटीकाकारजीए जणाव्या छतां ए शैलीने श्रीगौतम अने श्रीमहावीरना प्रश्नोत्तरात्मक मानी टीकाकारश्रीए ए विषे जे संगति करवानां समाधानो जणाव्यां छे ते द्वारा तेमनो आशय कळातो नथी—गमे तेम हो परंतु आ शैली श्रीभगवतीजीमां आवेली शैलीनी जेवी संवादनात्मक तेना प्रणेताए जोडेली छे एमां कशो संदेह राखवानो नथी. तात्पर्य ए के, प्रज्ञापना एक संग्रहात्मक गंभीर ग्रंथ छे, तेना प्रणेता त्रणमाना कोइ एक श्रीआर्यश्यामजी छे अने एमां (प्रज्ञापनामां) आवेली शैली एमणे पोते ज उपजावेली लागे छे. आ श्रीआर्यश्यामजीनो श्रीस्वातिसूरि साथे कशो संबंध कळातो नथी, (ए स्वाति सूरिने श्रीधर्मसागरजीए तत्त्वार्थ विगेरेना कर्ता मानेला छे अने अत्यारे पण जैनो तेम ज माने छे परंतु तत्त्वार्थना कर्ता स्वातिजीनुं गोत्र ' कौभीषणि ' छे—(' कौभीषणिना स्वातितनयेन वात्सीसुतेन अर्घ्यम् "—तत्त्वार्थ प्रशस्ति) त्यारे ११ मी पाटवाळा आर्यश्यामजीना गुरु श्रीस्वातिजीनुं गोत्र हारित छे—माटे ए बे जुदा जुदा गोत्रवाळा आचार्य एक ज होय ए शी रीते मनाय?) आ रीते प्रज्ञापना, एना कर्ता अने एनी शैली विषे यथामति आलेख्युं छेः—अनु०

पेठे कृष्णलेश्या तिक्त (कडवी) छे, सुंठनी पेठे नीललेश्या कटु (तिखी) छे, काचा बोरनी पेठे कापोती लेश्या कषाय रसवाळी छे, पाकी केरी विगेरेनी पेठे तेजोलेश्या खाटी अने गळी छे, चंद्रप्रभा वगेरे मद्यनी पेठे पद्मलेश्या तिखी, कषायली अने मधुर छे अने गोळ विगेरेनी पेठे शुक्ललेश्या मधुर–गळी–छे. ['गंध' त्ति] लेश्याओनो गंध कहेवोः आदिनी त्रण लेश्याओ दुर्गंधी छे अने छेल्ली त्रण लेश्याओ सुगंधी छे ['सुद्ध' त्ति] छेल्ली त्रण लेश्याओ शुद्ध छे अने पेली त्रण लेश्याओ अशुद्ध छे. ['अपसत्थ' त्ति] पेली त्रण लेश्याओ नठारी छे अने छेली त्रण लेश्याओ सारी छे. ['संकिलिट्ठ' त्ति] पेली त्रण लेश्याओ संक्लिष्ट छे अने छेली त्रण लेश्याओ असंक्लिष्ट छे ['उण्ह' त्ति] छेली त्रण लेश्याओ स्निग्ध अने उष्ण छे अने पेली त्रण लेश्याओ शीत अने रुक्ष छे. ['गति' त्ति] पेली त्रण लेश्याओ दुर्गतिनुं कारण छे अने छेली त्रण लेश्याओ सुगतिनुं कारण छे. ['परिणाम' त्ति] 'लेश्याओनो परिणाम केटला प्रकारनो होय' ए कहेवुं. ते आ रीते. लेश्यानो परिणाम त्रण प्रकारनो छेः–जघन्य, उत्कृष्ट अने मध्यम अथवा उत्थान वगेरे. ['पएस' त्ति] लेश्याओना प्रदेशो कहेवा : ते लेश्याओमांनी एक एक लेश्या अनंत प्रदेशवाळी छे. ['ओगाह' त्ति] एओनी अवगाहना कहेवी. ए लेश्याओनी, असंख्य (क्षेत्र) प्रदेशमां अवगाहना छे–ए लेश्याओने समाई रहेवा माटे क्षेत्रना असंख्य प्रदेशोनी जरूर पडे छे. ['वग्गण' त्ति] ए लेश्याओनी वर्गणा कहेवीः कृष्णलेश्यादिक लेश्याने योग्य द्रव्यवर्गणा, औदारिकादि वर्गणानी पेठे अनंत छे. ['ठाण' त्ति] तरतमपणाने लीधे विचित्र अध्यवसायनां कारणरूप कृष्ण विगेरे द्रव्यनासमूहो असंख्य छे, कारण के अध्यवसायनां स्थानो पण असंख्य छे. ['अप्पबहु' त्ति] लेश्यानां स्थानोनुं ओछावधतापणुं जणाववुं, ते आ रीतेः- "हे भगवन ! ए कृष्णलेश्यानां जघन्य स्थानोमां अने यावत्–शुक्ललेश्याना जघन्य स्थानोमां द्रव्यार्थपणे कयां कोनाथी ओछां छे, वधारे छे, सरखां छे के विशेषाधिक छे ? हे गौतम ! द्रव्यार्थपणे कापोतलेश्यानां जघन्य स्थानो सौथी थोडां छे, द्रव्यार्थपणे नीललेश्यानां जघन्य स्थानो असंख्य गणा छे, द्रव्यार्थपणे कृष्णलेश्यानां जघन्य स्थानो असंख्यगणां छे, द्रव्यार्थपणे तेजोलेश्यानां जघन्य स्थानो असंख्यगणां छे, द्रव्यार्थपणे पद्मलेश्यानां जघन्य स्थानो असंख्यगणां छे अने द्रव्यार्थपणे शुक्ललेश्यानां जघन्य स्थानो पण असंख्यगणां छे " इत्यादि.

बोध अने नर्व गति सुबोध व्याख्या करी में कंद आ रचेली,
सेज हमेशा रसयुक्त दूध मेळवुं गळ्यु शुं नथी छाजतुं ते ?

चतुर्थ शतक समाप्त.

वेडाख्यः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः–दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

शतक ५.—उद्देशक १.

विषयसंग्रहगाथा.—चंपा–रवि.–अनिल.–ग्रंथिका.–शब्द.–छद्मस्थ –आयु –एजन.–निर्ग्रंथ –र नगृह.–चंपा–चंद्र.–उद्देशकारंभ.–पूर्णभद्र चैत्य.—सूर्योनु उद्गमनादि.–दिवस–रात्रिविचार.–जंबूद्वीपनु दक्षिणार्ध अने उत्तरार्ध.–मंदर पर्वतनु उत्तर–दक्षिण –अढार मुहूर्तनो दिवस–बार मुहूर्तनी रात्री.–दिवस अने रात्रीना मापमा वधघट.–बार मुहूर्तनो दिवस.–अढार मुहूर्तनी रात्री.–वर्षाऋतु–हेमंतऋतु–विगेरेना प्रथम समयनो विचार.–प्रथम समयादिकाल मत्या.—

चंप–रवि अनिल गंठिय सद्दे छउमाऽऽउ एयण नियंठे,
रायगिहं चंपा–चंदिमा य दस पञ्चमम्मि सये.

हवे पांचमु शतक शरु थाय छे अने तेमां दस उद्देशको छे: प्रथम उद्देशकमां सूर्य संबंधी प्रश्ननो निवेडो छे–ए प्रश्न, चंपा नगरीमा पूछायो हतो. बीजा उद्देशकमां वायु संबंधी सवालोनो निर्णय छे. त्रीजा उद्देशकमा जालग्रंथिकाना उदाहरण उपरथी जणाती हकीकतनो निर्णय छे. चोथा उद्देशकमां शब्द विषे पूछाएला प्रश्न अने उत्तरोनो निर्णय छे. पांचमा उद्देशकमां छद्मस्थ संबंधी हकीकत छे. छट्ठा उद्देशकमां आयुष्यनुं ओछापणुं के वधारेपणुं, ए संबंधी हकीकत छे. सातमा उद्देशकमा पुद्गलोना कंपन संबंधी विचार कर्यो छे. आठमा उद्देशकमां निर्ग्रंथीपुत्र नामना साधुए पदार्थो संबंधे विचार कर्यो छे. नवमा उद्देशकमा राजगृह नगर संबंधी पर्यालोचन छे अने दशमा उद्देशकमां चंद्र संबंधी आलोचना छे–ते आलोचना चंपा नगरीमां थइ हती. ए प्रमाणे आ पांचमा शतकमां दस उद्देशक छे.

---

१. मूलच्छाया —चम्पा–रविरनिलो ग्रन्थिका शब्द छद्मस्था–ऽऽयुरेजनं निर्ग्रन्थ, राजगृहं चम्पा–चन्द्रमाश्च दश पञ्चमे शते.—अनु०

१. आ चंपापुरीनो परिचय आपता श्रीजिनप्रभसूरिए पोताना तीर्थकल्पमा खास एक चंपापुरीनो कल्प आपेलो छे, एमानो केटलोक सार अहीं आ प्रमाणे जणावीए छीए —

" कृतदुर्नयभङ्गानाम्–अङ्गाना जनपदस्य भूषायाः,
चम्पापुर्याः कल्पं जल्पामस्तीर्थपुर्यायाः.

अस्यां द्वादशमजिनेन्द्रस्य श्रीवासुपूज्यस्य × गर्भावतार–जन्म–प्रव्रज्या–केवलज्ञान–निर्वाणोपगमलक्षणानि पञ्च कल्याणकानि जज्ञिरे × अस्यां सुभद्रा महासती पाषाणमयविकटकपाटसंपुटपिहिताः तिस्र प्रतोलीः शीलमाहात्म्याद् आमसूत्रतन्तुवेष्टितेन तितउना कूपाद् जलमाकृष्य तेन अभिषेच्य सप्रभावमुदघाटयत्, एका तुरीया प्रतोली अन्याऽस्ति, ' या किल तत्सदृशी सुचरित्रा भवति–तया इयमुद्घाटनीया ' इति भणित्वा राजादिजनसमक्षं तथैव पिहितामेव अस्थापयत् सा च तद्दिनाद् आरभ्य चिरकाल तथैव दृष्टा जनतया. क्रमेण विक्रमादित्यवर्षेषु षष्टिअधिकत्रयोदशशतेषु अतिक्रान्तेषु (१३६०) लक्षणावतीहम्मीरश्रीसुरत्राणसमदीन. शंकर-

" अंगदेशनी राजधानीरूप अने तीर्थरूप एवी ' चंपा–नगरी 'नो कल्प कहीए छीए आ नगरीमा बारमा श्रीवासुपूज्य तीर्थकरनां पांच कल्याणक थया हता. आ नगरीना बंध थएला दरवाजाओने सुभद्रा महासतीए पोताना सुचरित्रना महिमाथी काचे तातणे चालणी बांधी अने तेवडे कूवामाथी पाणी काढी अने ते पाणीने ते दरवाजाओ उपर छांटीने उघाड्या हता तेमानो एक चोथो दरवाजो (पोळ) ' हवे पछी थनारी बीजी कोइ महासती एने उघाडशे ' एवुं धारी राजा विगेरेनी समक्षमां हतो तेम बंध राख्यो हतो अने ते वखतनो ते बंध ज हतो–एम घणा वखतथी लोकोए जोउं हतु परतु पाछळथी एटले विक्रमसंवत् १३६० मा लक्षणावतीना हम्मीर अने सुलतान समदीने शंकरपुरना गढने माटे जोइता पाषाणो मेळववा ए दरवाजाने तोडी तेना बारणां लइ लीधा हतां.

१. चतुर्थशतान्ते लेश्या उक्ताः, पञ्चमशते तु प्रायो लेश्यावन्तो निरूप्यन्ते, इत्येवं संबन्धस्यास्य उद्देशक–संग्रहाय गाथेयम्:– 'चम्पा' इत्यादि. तत्र चम्पायां रविविषयप्रश्ननिर्णयार्थः प्रथम उद्देशकः. 'अनिल' त्ति वायुविषयप्रश्ननिर्णयार्थो द्वितीयः. 'गंठिय' त्ति जालग्रन्थिकाज्ञापनीयार्थनिर्णयपरस्तृतीयः. 'सद्दे' त्ति शब्दविषयप्रश्ननिर्णयार्थश्चतुर्थः. 'छउम' त्ति छद्मस्थवक्तव्यतार्थः पञ्चमः. 'आउ' त्ति आयुषोऽल्पत्वादिप्रतिपादनार्थः षष्ठः. 'एयण' त्ति पुद्गलानामेजनाद्यर्थप्रतिपादकः सप्तमः. 'नियंठे' त्ति निर्ग्रन्थीपुत्राभिधानाऽनगारविहितवस्तुविचारणापरोऽष्टमः. 'रायगिहं' ति राजगृहनगरविचारणपरो नवमः. 'चंपा–चंदिमा य' त्ति चम्पायां नगर्यां चन्द्रमसो वक्तव्यतार्थो दशमः.

१. चोथा शतकना छेवटना भागमां लेश्याओ संबंधी विचारो जणाव्या छे, माटे हवे लेश्यावाळा जीवो संबंधी कांइक जणावाय तो ते स्थानप्राप्त छे, तेथी आ पांचमा शतकमां तो प्रायः लेश्यावाळा जीवो संबंधी निरूपण करवानुं छे–ए रीते चोथा अने पांचमा शतकनो परस्पर संबंध

पुरदुर्गोपयोगिपाषाणग्रहणार्थं प्रतोलीं पातयित्वा कपाटसंपुटमग्रहीत्. × अस्यां चन्दनबाला दधिवाहननृपतिनन्दना जन्म लेभे, या किल भगवतः श्रीमहावीरस्य कौशाम्ब्यां सर्वकोणस्थकुल्माषैः × पञ्चदिनोनषण्मासावसाने अभिग्रहान् अपूरयत्. अस्याः पृष्ठचम्पया सह श्रीवीरः त्रीणि वर्षारात्रसमवसरणानि चक्रे. अस्यामेव परिसरे श्रीश्रेणिकसूनुः–अशोकचन्द्रो नरेन्द्रः–कूणिकापराख्यः श्रीराजगृहं जनकशोकाद् विहाय नवीनां राजधानीं चम्पाम् –अचीकरत. अस्यामेव पाण्डुकुलमण्डनो दानशौण्डेषु दृष्टान्तः श्रीकर्णनृपतिः साम्राज्यश्रियं चकार × अस्यां विहरन् श्रीशय्यंभवसूरिश्चतुर्दशपूर्वधरः स्वतनयं मनकाऽभिधानं राजगृहागतं प्रव्राज्य तस्य आयुः षण्मासावशेषं श्रुतज्ञानोपयोगेन आकलय्य तदध्ययनार्थं दशवैकालिकं पूर्वगताद् निर्व्यूढवान्–तत्र आत्मप्रवादात् षड्जीवनिकाम्, कर्मप्रवादात् पिण्डैषणाम्, सत्यप्रवादात् वाक्यशुद्धिम्, अवशिष्ट–अध्ययनानि प्रत्याख्यानपूर्वतृतीयवस्तुन इति."

आ नगरीमा दधिवाहन राजानी पुत्री चंदनबालानो जन्म थयो हतो–एणे कौशाम्बी नगरीमा सूपडाना खूणामां रहेला अडदना बाकळाओ आपी श्रीवीरने छ महिनाना उपवास पछी पारणुं कराव्युं हतुं. पृष्ठचंपानी साथे आ नगरीमा श्रीवीरे त्रण चोमासां कर्यां हतां. पोताना पिताना अवसान–संबंधी शोकने लीधे श्रेणिक राजाना पुत्र कोणिके (तेनुं बीजुं नाम अशोकचंद्र छे) राजगृहने छोडीने पोतानी राजधानी चंपा नगरीमा करी हती. पांडवकुलभूषण अने प्रसिद्ध दानवीर श्रीकर्णराजे आ नगरीमाज पोतानुं साम्राज्य स्थाप्यु हतुं. श्रीशय्यंभवसूरिए आ नगरीमां ज राजगृहथी आवेला पोताना पुत्रने दीक्षा आपी हती अने तेनुं आयुष्य थोडुं जाणी ते माटे तेमणे दशवैकालिक नामना सूत्रनी रचना करी हती–ते रचनामा तेमणे आत्मप्रवाद नामना पूर्वग्रंथथी लइने षड्जीवनिका प्रकरणने, कर्मप्रवाद नामना पूर्वग्रंथथी लइने पिंडैषणा प्रकरणने अने सत्यप्रवाद नामना पूर्वग्रंथथी लइने वाक्यशुद्धि प्रकरणने उमेर्युं हतुं अने बाकीनां अध्ययनोने प्रत्याख्यान पूर्वनी त्रीजी वस्तुमाथी उद्भवाव्यां हतां."

आ नगरी विषे श्रीहेमचंद्रसूरि पोताना महावीर–चरित्रमा आ प्रमाणे जणावे छे —

" राजा राजगृहे स्थातुम्–अभूद् शुचमनीश्वरः. १८०
करिष्ये पुरमन्यत्रेत्यादिदेश विशांपतिः,
शस्तभूशोधनायाथ वास्तुविद्याविशारदान्. १८१
ते च वास्तुविद भ्रान्ता पश्यन्तः सर्वतो भुवम्,
प्रदेशेऽद्राक्षुरेकत्र महान्तं चम्पकद्रुमम्. १८२
ऊचुश्च नायमुद्याने दृश्यते नेह सारणि,
नायमाथालवल्यो तथाप्यस्याद्भुता श्रियः. १८३
अहो ! बहुलशाखत्वमहो ! पत्रलताद्भुता,
अहो ! कुसुमसंपत्तिरहो ! कुसुमसौरभम् १८४
अहो ! छायिकातपत्रमातपत्राभिभावुकम्,
अहो ! विश्रामयोग्यत्वमहो ! सर्वं किमप्यदः. १८५
निसर्गरमणीयोऽयं यथा श्रीधाम चम्पकः,
तथाऽत्र नगरमपि भविष्यति न संशयः. १८६
चम्पकेन श्रियः सदयं सारंगेवोपशोभितम्,
स्थानं पुरीनिवेशार्हं ते तथाऽऽख्यन् महीभुजे. १८७
चम्पकस्य अभिधानेन चम्पा–इति नगरीं नृपः,
वेगाद् अकारयन् सिद्धिर्वचसा हि महीभुजाम्. १८८
ततश्च पुर्यां चम्पायां गत्वा सबलवाहनः,
महीभिमा श्रेणिकश्चान्नाभि. सहितोऽन्वशात्." १८९

—महावीरचरित्र–सर्ग–१०.

पोताना पिताना मृत्युना शोकने लीधे राजा कोणिक राजधानी–राजगृहमां रही शकतो न हतो तेथी तेणे बीजुं नगर–राजधानी–वसाववानी इच्छाथी वास्तुविद्याना पंडितोने सारी जग्या शोधवा मोकल्या. ते वास्तुशास्त्रिओनी दृष्टिए जग्या शोधता शोधता एक मोटुं चंपानुं झाड पड्युं–जे विशाळ शाखावाळुं, सुंदर पांदडांवाळुं, सुगंधी पुष्पवाळुं अने छत्रनी जेवी छायावाळु हतुं तथा मुसाफरोने माटे एक अपूर्व विश्राम–स्थान हतुं. आम छता नवी तो ए हती के, ए झाड कोइ बागमा न हतुं, त्यां कोइ पाणीनो धोरियो न हतो तेम पाणीनो क्यारो पण न हतो–तो पण ए झाड आवुं सुंदरमा सुंदर हतुं. ए वास्तुशास्त्रिओए ए झाडने जोइने एवुं नक्की कर्युं के, आ झाड लक्ष्मीनु धाम छे अने सहज सुंदर छे माटे अहीं वसावेलु नगर पण तेवुं ज लक्ष्मीनुं धाम अने स्वभावतु सुंदर थशे एम विचारी राजा कोणिकने ए पंडितोए नगर वसाववानी ए झाडवाळी जग्या बतावी अने राजाए त्यां ए झाडना नाम उपरथी 'चम्पा' नामनी नगरीने वसावी. त्यारबाद राजा पोताना बंधुओ अने लावलश्कर सहित ए चंपा नगरीमां जइने पोतानुं शासन चलाववा लाग्यो."

ए ज आचार्यश्री, शय्यंभवसूरि अने चंपानगरी विषे पोताना परिशिष्टपर्वमां पण आ प्रमाणे जणावे छे:—

" तदा शय्यंभवाचार्यश्चम्पायां विहरन्नभूत्,
बालोऽपि तत्रैव ययावाकृष्टः पुण्यराशिना. ६८ × × ×
सर्वसावद्यविरतिप्रतिपादनपूर्वकम्,
तमबालधियं बालं सूरिर्व्रतमजिग्रहत्. ८० × × ×
सिद्धान्तसारमुद्धृत्याचार्यः शय्यंभवस्तदा,
दशवैकालिकं नाम श्रुतस्कंधमुदाहरत्. ८५—पंचमसर्ग.

(चंपा नगरीमां थएली दशवैकालिकसूत्रनी रचना विषे आगळ श्रीजिनप्रभसूरिना शब्दोमा जणावाइ गयुं छे, ए ज वातने श्रीहेमचंद्रसूरि पण जणावे छे) " ते वखते श्रीशय्यंभवसूरि चंपा नगरीमां विहरता हता. पुण्यराशिथी खेंचाएलो तेमनो पुत्र पण त्यां ज आव्यो अने सूरिश्रीए ए बाळकने दीक्षित कर्यो अने तेना श्रेय माटे त्यां ज दशवैकालिक नामना श्रुतस्कंधनी रचना करी. "—(परिशिष्टपर्व):—अनु०

छे. हवे आ पांचमा शतकना उद्देशकोनुं (ते ते उद्देशकमां आवेला विषयोनुं) सूचन करवाने आ संग्रह गाथा जणावे छेः—['चंपा' इत्यादि.] ते उद्देशकोमां प्रथम उद्देशक चंपा नगरीमां कहेवायो छे अने तेमां सूर्य संबंधी सवालोनो निवेडो छे. ['अनिल'त्ति] वायु संबंधी प्रश्नना निर्णय माटे बीजो उद्देशक रचायो छे. ['गंठिय' त्ति] जालग्रंथिका–जाळ–ना उदाहरण उपरथी जणाती हकीकतनो निर्णय त्रीजा उद्देशकमां छे. ['सद्दे' त्ति] शब्द संबंधी प्रश्नोनो निर्णय चोथा उद्देशकमां छे. ['छउम' त्ति] छद्मस्थ जीव संबंधी हकीकत कहेवाने पांचमो उद्देशक छे. ['आउ' त्ति] 'आयुष्यनुं ओछापणुं' वगेरे बाबत जणाववाने छठ्ठो उद्देशक छे. ['एयण' त्ति] पुद्गलोना कंपन संबंधी विचार सातमा उद्देशकमां छे. ['नियंठे' त्ति] आठमा उद्देशकमां पदार्थ संबंधी विचारोनो सार छे अने ते विचार निर्ग्रंथीपुत्र नामना साधुए कर्यो छे. ['रायगिहं' ति] नवमा उद्देशकमां राजगृह नगर संबंधी विचार छे अने ['चंपा चंदिमा य' त्ति] दशमो उद्देशक चंपा नगरीमां कहेवायो छे तथा तेमां चंद्र संबंधी हकीकत छे.

सूर्य.

१. प्र०—ते[1] णं काले णं, ते णं समये णं, चंपा नामं रायहाणी होत्था. वण्णओ. तीसे णं चंपाए नयरीए पुण्णभद्दे नामं चेइए होत्था. वण्णओ. सामी समोसढे, जाव–परिसा पडिगया.

१. प्र०—ते काले, ते समये चंपा नामनी राजधानीनी नगरी हती. वर्णक. ते चंपा नगरीनी बहार पूर्णभद्र नामनुं चैत्य[1] (व्यंतरायतन) हतुं. वर्णक. त्यां स्वामी (श्रीवीर)पधार्या अने यावत्–(वीरनी वाणी सांभळवाने) सभा गामनी बहार नीकळी.

ते णं काले णं, ते णं समये णं, समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई नामं अणगारे, गोयमगोत्ते णं जाव–एवं वयासी–जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया उदीण–पाईणमुग्गच्छ

ते काले, ते समये श्रमण भगवंत महावीरना मोटा शिष्य–गौतम गोत्रना–इंद्रभूति नामना अनगार यावत्–आ प्रमाणे बोल्या केः–हे भगवन् ! जंबूद्वीप नामना द्वीपमा सूर्यो

---

१. मूलच्छाया.—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये चम्पा नाम राजधानी अभवत्. वर्णकः० तस्या चम्पाया नगर्या पूर्णभद्रं नाम चैत्यम् अभवत्. वर्णकः० स्वामी समवसृतः, यावत्–पर्षत् प्रतिगता. तस्मिन् काले, तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी इन्द्रभूतिर्नाम अनगारः, गौतमगोत्रो यावत्–एवम् अवादीत्–जम्बूद्वीपे भगवन् ! द्वीपे सूर्यौ उदीचीन–प्राचीनम् उद्गत्य —अनु०

१. जैनोना सूत्र साहित्यमां अनेक ठेकाणे चैत्य–शब्दनो प्रयोग थएलो छे–घणे ठेकाणे ते एकलो ज वपराएलो छे अने घणे ठेकाणे 'अरिहंत-चेइय' वा 'जिणचेइय' ए रीते वपराएलो छे. ए 'चैत्य' शब्द रूढ नथी पण यौगिक एटले व्युत्पत्तिवाळो छे अने तेनो वास्तविक अर्थ आ प्रमाणे छे. संस्कृतना 'चिति', चित्या' के 'चिता' शब्द उपरथी ए 'चैत्य' शब्दनी उत्पत्ति थएली छे अने ते—चितायाः, चितेः, चित्याया इदम्—चितया, चित्या, चित्यया निर्वृत्तम्—चितायाः, चितेः, चित्याया विकारः—चितायाः, चितेः, चित्याया भावः, कर्म वा—एम अनेक रीते थइ शके छे. आ सूत्रना टीकाकार श्रीअभयदेवसूरिए पण 'चितेः भावः, कर्म वा' ए व्युत्पत्तिने नोंधेली छे चिता, चिति के चित्यानो अर्थ 'चे' थाय छे, जेमां मृतकने अग्निदाह करवामां आवे छे अर्थात् जे स्थळे मृतकने संस्कारवामां आवे छे ते स्थळनी पवित्र भस्मनुं नाम 'चैत्य' छे अने ते, एनो मुख्य अर्थ, प्राचीन अर्थ अने व्युत्पत्ति–अर्थ छे. प्राचीन काळमां अनेक धर्मवीर अने कर्मवीर महापुरुषोनी पवित्र भस्म सचवाती हती अने एनुं ज नाम 'चैत्य' हतुं. तथा मृत महापुरुषनी यादगिरि माटे ए भस्म उपर मूकवामां आवतो शिलापट, ए भस्म उपर के पासे रोपवामां आवतुं वृक्ष वा ए भस्म उपर चणाववामां आवतो स्तूप पण चैत्य–शब्दनो भाव हतो ['स्तूप' करवानी पद्धति माटे जूओ (ना० ग० पृ० १५५ तथा ज० प्र० था० पृ० १४०–१४७] बौद्धोना साहित्यमां पण चैत्य (पालि–चेतिय) शब्दना आ ज भावो अत्यारे पण प्रसिद्ध छे अने त्यार पछी ए भस्म उपर चणाववामां आवता चोतरा, कबर, के देवळी पण 'चैत्य' शब्दना भावमां आव्या ज्यां एवा चोतरा, कबर के देवळीओ होय छे त्यां प्रायः स्मशान, अरण्य के एवो ज कोइ उजड प्रदेश होय छे अने त्यां भूतोनुं रहेठाण होय छे–एवो लोकप्रवाद छे एने लइने 'चैत्य'नुं बीजुं नाम व्यंतरायतन प्रसिद्ध थयुं वा चैत्यनो ए बीजो अर्थ पण प्रचार पाम्यो. सूत्रमां प्रायः घणे ठेकाणे ए ज भावमां चैत्य शब्द योजायो छे अने ए, एनो अर्थ 'गङ्गायां घोषः'नी जेवो लाक्षणिक–सामीप्यजन्य–छे सूत्रमां ज्यां 'अरिहंतचेइय' के 'जिनचैत्य' शब्द आवे छे त्यां तेनो उपर जणावेलो व्युत्पत्ति अर्थ ज घटाववानो छे अर्थात् 'अरिहंतनी पवित्र भस्म के स्तूप' एवो ज अर्थ करवानो छे. वर्तमानमां तो आ शब्द यौगिक रह्यो नथी, पण रूढ थयो छे अने तेनी रूढतानो पायो आज घणा समयथी नखायो छे गुरु श्रीअभयदेवसूरि जेवा समर्थ पंडित अने मलयगिरि जेवा समर्थ शब्दशास्त्री पण ए 'चैत्य' शब्दने रूढ जणावे छे–डित्थनी पेठे संज्ञाशब्द जणावे छे–ए एक आश्चर्यकर घटना छे तेओए जणाव्युं छे के, 'सञ्ज्ञाशब्दत्वात् देवताप्रतिबिम्बे प्रसिद्धम्, × तदाश्रयभूतं × गृहम्–तदपि उपचारात्–चैत्यम्'–(भगवतीटीका तथा मलयगिरिटीका) आ महापुरुषो ए शब्दने रूढ माने छे तेनुं कारण आ छे खरी रीते तो 'चैत्य' शब्दनो मूळ भाव अने व्युत्पत्तिने अनुसरतो भाव उपर जणाव्यो छे ते ज लागे छे तो पण एमना जमानामां घणुं करीने एवा स्तूपो करावनानी प्रथा ओछी थइ गइ हती अने तेने बदले धर्मवीर के कर्मवीर पुरुषोनां मंदिरो गमे ते ठेकाणे चणाववामां आवतां अने तेमां मूर्तिओ पण पधरावामां आवती–अने ते मंदिरो अने मूर्तिओने 'चैत्य' शब्दथी संबोधवामां आवतां–एम विचारतां तो चिता उपर चणाएला चितायना ए मंदिरोमां के मूर्तिओमां 'चैत्य' शब्दनो भाव बंध बेसतो न आवतो, छतां मात्र एक स्मारकतानी समानताने लीधे तेमना समयनो जनसमाज 'चैत्य' शब्दथी मंदिरोने संबोधतो तेथी ज एओने 'चैत्य' शब्दने रूढ के संज्ञा–शब्द ठराववानी जरूर पडी हती. तात्पर्य ए छे के, 'चैत्य' शब्दनो मूळ भाव जुदो छे अने कालकृत तथा रूढिकृत भाव पण जुदो छे, सूत्रमां वपराएलो 'चैत्य' शब्द टीकाकारोथी विशेष प्राचीन होवाथी त्यां तेनो प्राचीन अर्थ ज सगतो युक्तियुक्त छे केटलाक 'चैत्य' शब्दने 'चितै संज्ञाने' धातु उपरथी वा 'चित्त' शब्द उपरथी उपजाववानी रीत जणावे छे ते शब्दशास्त्रनी दृष्टिए अप्रवीण छे–आ रीते 'चैत्य' (चेइअ) शब्दना अर्थनो टुंको परिचय छे.—अनु०

२१

पाईण-दाहिणमागच्छंति, पाईण-दाहिणमुग्गच्छ दाहिणपडीणमागच्छंति, दाहिण-पडीणमुग्गच्छ पडीण-उदीण(चि)मागच्छंति, पडीण-उदीणमुग्गच्छ उदीचि–पाईणमागच्छन्ति ?[1]

ईशान खूणामां उगीने अग्नि खूणामां आथमे छे ? अग्नि खूणामां उगीने नैर्ऋत खूणामां आथमे छे ? नैर्ऋत खूणामां उगीने वायव्य खूणामां आथमे छे ? अने वायव्य खूणामां उगीने ईशान खूणामां आथमे छे ?

१. उ०—हंता, गोयमा ! जंबुद्दीवे णं दीवे सूरिया उदीचीपाईणमुग्गच्छ जाव–उदीच-पाईणमागच्छंति.

१. उ०—हे गौतम ! हा, ए ज रीते सूर्यनुं उगवुं अने आथमवुं थाय छे–जंबूद्वीप नामना द्वीपमां सूर्यो उत्तर अने पूर्व–ईशान खूणा–मां उगीने यावत्–ईशान खूणामां आथमे छे.

२. प्र०—जया णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे दिवसे हवइ, तया णं उत्तरड्ढेऽवि दिवसे भवइ; जया णं उत्तरड्ढेऽवि दिवसे भवइ, तया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिम-पच्चत्थिमे णं राई हवइ ?

२. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे जंबूद्वीपमां दक्षिणार्धमां दिवस होय छे, त्यारे उत्तरार्धमां पण दिवस होय छे अने ज्यारे उत्तरार्धमां पण दिवस होय छे त्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्व पश्चिमे रात्री होय छे ?

२. उ०—हंता, गोयमा ! जया णं जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे वि दिवसे जाव–राई भवइ.

२. उ०—हे गौतम ! हा, ए ज रीते होय छे–ज्यारे जंबूद्वीपमां दक्षिणार्धमां पण दिवस होय छे त्यारे यावत्–रात्री होय छे.

३. प्र०—जया णं भंते ! जम्बूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमे णं दिवसे भवइ तया णं पच्चत्थिमेण वि दिवसे भवइ, जया णं पच्चत्थिमे णं दिवसे भवइ, तया णं जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तर-दाहिणे णं राई भवइ ?

३. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्वे दिवस होय छे त्यारे पश्चिममां पण दिवस होय छे अने ज्यारे पश्चिममां दिवस होय छे त्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी उत्तर दक्षिणे रात्री होय छे ?

३. उ०—हंता, गोयमा ! जया णं जंबूदीवे दीवे मंदरपुरत्थिमे णं दिवसे, जाव–राई भवइ.

३. उ०—हे गौतम ! हा, ए ज रीते होय छे–ज्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्वे दिवस होय छे त्यारे यावत्–रात्री होय छे.

४. प्र०—जदा णं भंते ! जंबूदीवे दीवे दाहिणड्ढे उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ तदा णं उत्तरड्ढे वि उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, जया णं उत्तरड्ढे उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ तया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पुरत्थिम-पच्चत्थिमे णं जहन्निआ दुवालसमुहुत्ता राई भवइ ?

४. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे जंबूद्वीपमां दक्षिणार्धमां वधारेमां वधारे मोटो अढार मुहूर्तनो दिवस होय छे त्यारे उत्तरार्धमां पण वधारेमां वधारे मोटो अढार मुहूर्तनो दिवस होय छे अने ज्यारे उत्तरार्धमां सौथी मोटो अढार मुहूर्तनो दिवस होय छे त्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्व पश्चिमे नानामां नानी बार मुहूर्तनी रात्री होय छे ?

४. उ०—हंता, गोयमा ! जया णं जम्बू० जाव–दुवालसमुहुत्ता राई भवइ.

४. उ०—हे गौतम ! हा, ए ज रीते होय छे–जंबूद्वीपमां यावत्–बार मुहूर्तनी रात्री होय छे.

५. प्र०—जया णं जम्बू० मंदरस्स पुरत्थिमे उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ तया णं जंबुद्दीवे दीवे पच्चत्थिमेण वि उक्कोसेण अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, जया णं पच्चत्थिमे णं

५. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्वे मोटामां मोटो अढार मुहूर्तनो दिवस होय छे त्यारे जंबूद्वीपमां पश्चिमे पण मोटामां मोटो अढार मुहूर्तनो दिवस होय छे अने

---

१. मूलच्छायाः—प्राचीन–दक्षिणम् आगच्छतः, प्राचीन–दक्षिणम् उद्गम्य दक्षिण–प्रतीचीनम् आगच्छतः, दक्षिण–प्रतीचीनम् उद्गम्य प्रतीचीन–उदीचीनम् आगच्छतः, प्रतीचीन–उदीचीनम् उद्गम्य उदीची–प्राचीनम् आगच्छतः ? हन्त, गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे सूर्यौ उदीची–प्राचीनम् उद्गम्य यावत्–उदीची–प्राचीनम् आगच्छतः. यदा भगवन् ! जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे दिवसो भवति तदा उत्तरार्धेऽपि दिवसो भवति; यदा उत्तरार्धेऽपि दिवसो भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्य–पश्चिमे रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धेऽपि दिवसः, यावत्–रात्रिर्भवति. यदा भगवन् ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये दिवसो भवति तदा पश्चिमेऽपि दिवसो भवति, यदा पश्चिमे दिवसो भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तर–दक्षिणे रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरपौरस्त्ये दिवसः, यावत्–रात्रिर्भवति. यदा भगवन् ! जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा उत्तरार्धेऽपि उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, यदा उत्तरार्धे उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पौरस्त्य–पश्चिमे जघन्यिका द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! यदा जम्बू० यावत्–द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति. यदा जम्बू० मन्दरस्य पौरस्त्ये उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे पश्चिमेऽपि उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, यदा पश्चिमे:—अनु०

उक्कोसिए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ तया णं भंते ! जंबूदीवे दीवे उत्तरे दुवालसमुहुत्ता जाव–राई भवइ ?

५. उ०—हंता, गोयमा ! जाव–भवइ.

६. प्र०—जया णं भंते ! जंबूदीवे दीवे दाहिणड्ढे अट्ठारस-मुहुत्ताणतरे दिवसे भवइ तया ण उत्तरे अट्ठारसमुहुत्ताणतरे दिवसे भवइ, जया णं उत्तरड्ढे अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ तया णं जम्बूदीवे दीवे मदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमे ण पचत्थिमे णं साइरेगा दुवालसमुहुत्ता राई भवइ ?

६. उ०—हंता, गोयमा ! जया णं जम्बू० जाव–राई भवइ.

७ प्र०—जया णं भंते ! जम्बू० मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमे णं अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ तया णं पचत्थिमे ण अट्ठारसमुहुत्ताणतरे दिवसे भवइ, जया णं पचत्थिमे ण अट्ठार-समुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ तदा णं जम्बू० मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणे साइरेगदुवालसमुहुत्ता राई भवइ ?

७. उ०—हंता, गोयमा ! जाव– भवइ.

एवं एएणं कमेण ओसारेअव्व, सत्तरसमुहुत्ते दिवसे तेरसमुहुत्ता राई भवइ; सत्तरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगा तेरसमुहुत्ता राई, सोलसमुहुत्ते दिवसे चोद्दसमुहुत्ता राई, सोलसमुहुत्ताणतरे दिवसे साइरेगचउद्दसमुहुत्ता राई, पण्णरसमुहुत्ते दिवसे पन्नरस-मुहुत्ता राई, पण्णरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगा पण्णरसमुहुत्ता राई, चोद्दसमुहुत्ते दिवसे सोलसमुहुत्ता राई, चोद्दसमुहुत्ताणतरे दिवसे साइरेगा सोलसमुहुत्ता राई, तेरसमुहुत्ते दिवसे सत्तरस-मुहुत्ता राई, तेरसमुहुत्ताणतरे दिवसे साइरेगा सत्तरसमुहुत्ता राई.

ज्यारे पश्चिमे मोटामां मोटो अढार मुहूर्तनो दिवस होय छे त्यारे हे भगवन् ! जंबुद्वीपमां उत्तरार्धमा नानामां नानी बार मुहूर्तनी रात्री होय छे ?

५. उ०—हे गौतम ! हा, ए ज रीते यावत्–होय छे.

६. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे जंबूद्वीपमां दक्षिणार्धमां अढार मुहूर्त करता काइक ऊणो–मुहूर्तानन्तर–दिवस होय छे त्यारे उत्तरार्धमा अढार मुहूर्तानन्तर दिवस होय छे अने ज्यारे उत्तरार्धमा अढार मुहूर्तानन्तर दिवस होय छे त्यारे जंबूद्वीपमा मंदर पर्वतनी पूर्वे पश्चिमे बार मुहूर्त करता काइक वधारे लाबी रात्री होय छे ?

६. उ०— हे गौतम ! हा, ए ज रीते होय छे–जंबूद्वीपमां यावत्–रात्री होय छे.

७. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्वे अढार मुहूर्तानंतर दिवस होय छे त्यारे पश्चिमे अढार मुहूर्तानंतर दिवस होय छे अने ज्यारे पश्चिमे अढार मुहूर्तानतर दिवस होय छे त्यारे जबूद्वीपमा मंदर पर्वतनी उत्तर दक्षिणे बार मुहूर्त करतां कांइक वधारे लाबी रात्री होय छे ?

७. उ०—हे गौतम ! हा, ए ज रीते होय छे.

ए प्रमाणे ए क्रमवडे दिवसनुं माप ओछुं करवुं अने रात्रीनुं माप वधारवुं: ज्यारे सत्तर मुहूर्तनो दिवस होय त्यारे तेर मुहूर्तनी रात्री होय. ज्यारे सत्तर मुहूर्त करतां कांइक ओछो–लाबो- दिवस होय त्यारे तेर मुहूर्त करता काइक वधारे–लाबी–रात्री होय. ज्यारे सोळ मुहूर्तनो दिवस होय त्यारे चौद मुहूर्तनी रात्री होय. ज्यारे सोळ मुहूर्त करता काइक ओछो दिवस होय त्यारे चौद मुहूर्त करता काइ वधारे रात्री होय. ज्यारे पन्नर मुहूर्तनो दिवस होय त्यारे पन्नर मुहूर्तनी रात्री होय. ज्यारे पन्नर मुहूर्त करतां काइक ओछो दिवस होय त्यारे पन्नर मुहूर्त करता काइक वधारे रात्री होय. ज्यारे चौद मुहूर्तनो दिवस होय त्यारे सोळ मुहूर्तनी रात्री होय. ज्यारे चौद मुहूर्त करता काइक ओछो दिवस होय छे त्यारे सोळ मुहूर्त करतां काइक वधारे रात्री होय छे. ज्यारे तेर मुहूर्तनो दिवस होय छे त्यारे सत्तर मुहूर्तनी रात्री होय छे. ज्यारे तेर मुहूर्तनो दिवस होय छे त्यारे सत्तर मुहूर्तनी रात्री होय छे. ज्यारे तेर मुहूर्त करतां काइक ओछो दिवस होय छे त्यारे सत्तर मुहूर्त करतां कांइक वधारे रात्री होय छे.

१. मूलच्छाया —उत्कृष्टकोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा भगवन् ! जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरे द्वादशमुहूर्ता यावत्–रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! यावत्–भवति. यदा भगवन् ! जम्बुद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धेऽष्टादशमुहूर्ताऽनन्तरो दिवसो भवति तदा उत्तरेऽष्टादशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति, यदा उत्तरार्धेऽष्टादशमुहूर्ताऽनन्तरो दिवसो भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये, पश्चिमे सातिरेका द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! यदा जम्बू० यावत्–रात्रिर्भवति यदा भगवन् ! जम्बु० मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्येऽष्टादशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति तदा पश्चिमेऽष्टादश-मुहूर्ताऽनन्तरो दिवसो भवति, यदा पश्चिमेऽष्टादशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति तदा जम्बु० मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तर–दक्षिणे सातिरेकद्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! यावत्–भवति एवम् एतेन क्रमेण अवसारयितव्यम्, सप्तदशमुहूर्तो दिवस. त्रयोदशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, सप्तदशमुहूर्ता-ऽनन्तरो दिवस. सातिरेका त्रयोदशमुहूर्ता रात्रि., षोडशमुहूर्तो दिवसश्चतुर्दशमुहूर्ता रात्रि, षोडशमुहूर्ताऽनन्तरो दिवस सातिरेका चतुर्दशमुहूर्ता रात्रि., पञ्चदशमुहूर्तो दिवस. पञ्चदशमुहूर्ता रात्रि, पञ्चदशमुहूर्ताऽनन्तरो दिवस. सातिरेका पञ्चदशमुहूर्ता रात्रि, चतुर्दशमुहूर्तो दिवस. षोडशमुहूर्ता रात्रि, चतुर्दशमुहूर्ताऽनन्तरो दिवस. सातिरेका षोडशमुहूर्ता, रात्रि, त्रयोदशमुहूर्तो दिवस. सप्तदशमुहूर्ता रात्रिः, त्रयोदशमुहूर्ताऽनन्तरो दिवसः सातिरेका सप्तदशमुहूर्ता रात्रि.—अनु०

८. प्र०—जया णं जंबूदीवे दीवे दाहिणड्ढे जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ तया णं उत्तरड्ढे वि, जया णं उत्तरड्ढे तया णं जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिम–पच्चत्थिमे णं उक्कोसिआ अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ ?

८. उ०—हंता, गोयमा ! एवं चेव उच्चारेअव्वं, जाव–राई भवइ.

९. प्र०—जया णं भंते ! जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमे णं जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ तया णं पच्चत्थिमण वि, जया णं पच्चत्थिमे णं वि तया णं जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तर-दाहिणे णं उक्कोसिआ अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ ?

९. उ०—हंता, गोयमा ! जाव–राई भवइ.

८. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे जंबूद्वीपमां दक्षिणार्धमां नानामां नानो बार मुहूर्तनो दिवस होय छे त्यारे उत्तरार्धमां पण तेम ज होय छे अने ज्यारे उत्तरार्धमां तेम होय छे त्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्वे, पश्चिमे मोटामां मोटी अढार मुहूर्तनी रात्री होय छे ?

८. उ०—हे गौतम ! हा, ए ज रीते होय छे–ए प्रमाणे ज बधुं कहेवुं यावत्– रात्री होय छे.

९ प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्वे नानामां नानो बार मुहूर्तनो दिवस होय छे त्यारे पश्चिमे पण तेम होय छे अने ज्यारे पश्चिमे तेम होय छे त्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी उत्तर दक्षिणे मोटामां मोटी अढार मुहूर्तनी रात्री होय छे ?

९. उ०—हे गौतम ! हा, ए ज रीते होय छे–यावत्–रात्री थाय छे.

२. तत्र प्रथमोद्देशके किञ्चिल् लिख्यतेः–' सूरिय ' त्ति द्वौ सूर्यौ, जम्बूद्वीपे द्वयोरेव भावात्; ' उदीण-पाईणं ' ति उदगेव उदीचीनम्, प्रागेव प्राचीनम्, उदीचीनं च तदुदीच्या आसन्नत्वात्, प्राचीनं च तत् प्राच्याः प्रत्यासन्नत्वाद्–उदीचीन–प्राचीनं दिगन्तरम्, क्षेत्रदिगपेक्षया पूर्वोत्तरदिग् इत्यर्थः. ' उग्गच्छ ' त्ति उद्गत्य–क्रमेण तत्रोद्गमनं कृत्वा–इत्यर्थः. ' पाईण–दाहिणं ' ति प्राचीनदक्षिणं दिगन्तरं पूर्वदक्षिणम्–इत्यर्थः. ' आगच्छंति ' त्ति आगच्छतः–क्रमेण एव अस्तं यात इत्यर्थः. इह चोद्गमनम्, अस्तगमनं च द्रष्टृलोकविवक्षयाऽवसेयम्. तथाहिः–येषामदृश्यौ सन्तौ दृश्यौ स्याताम्, ते तयोरुद्गमनं व्यवहरन्ति, येषां तु दृश्यौ सन्तावदृश्यौ स्तः, ते तयोरस्तमयं व्यवहरन्ति–इति अनियतौ उदया–ऽस्तमयौ. आह चः—

" जह जह समये समये पुरओ संचरइ भक्खरो गयणे, तह तह इओऽवि नियमा जायइ रयणी य भावत्थो.
एवं च सइ नराणं उदय–त्थमणाइं होंतिऽनियियाइं, सयदेसभेए कस्सइ किंची ववदिस्सइ नियमा.
सइ चेव य निद्दिट्ठो भद्दमुहुत्तो कमेण सव्वेसिं, केसिंचीदाणिं पि य विसयपमाणे रवी जोसिं. "

इत्यादि. अनेन च सूत्रेण सूर्यस्य चतसृषु दिक्षु गतिरुक्ता. ततश्च ये मन्यन्तेः–' सूर्यः पश्चिमसमुद्रं प्रविश्य पातालेन गत्वा पूर्वसमुद्रमुदेति ' इत्यादि, तन्मत निषिद्धम्–इति. इह च सूर्यस्य सर्वतो गमनेऽपि प्रतिनियतत्वात् तत्प्रकाशस्य रात्रि–दिवस–विभागोऽस्ति–इति तं क्षेत्रभेदेन दर्शयन्नाह.–' जया णं ' इत्यादि. इह सूर्यद्वयभावाद् एकदैव दिग्द्वये दिवस उक्तः, इह च यद्यपि ' दक्षिणार्धे ' तथा ' उत्तरार्धे ' इत्युक्तम्, तथाऽपि ' दक्षिणभागे ' ' उत्तरभागे ' च–इति बोद्धव्यम्–अर्धशब्दस्य भागमात्रार्थत्वात्. यतो यदि दक्षिणार्धे, उत्तरार्धे च समग्रे एव दिवसः स्यात्, तदा कथं पूर्वेण, अपरेण च रात्रिः स्यादिति वक्तुं युज्येत ? अर्धद्वयग्रहणेन सर्वक्षेत्रस्य गृहीतत्वात्. इतश्च दक्षिणार्धादिशब्देन दक्षिणादिदिग्–भागमात्रमेव अवसेयम्,–नत्वर्धम्. यतो यदाऽपि दक्षिणो-त्तरयोः सर्वोत्कृष्टो दिवसो भवति, तदाऽपि जम्बूद्वीपस्य दशभागत्रयप्रमाणमेव तापक्षेत्रं तयोः प्रत्येकं स्याद्, दशभागद्वयमानं च पूर्व–पश्चिमयोः प्रत्येकं रात्रिक्षेत्रं स्यात्. तथाहिः–षष्ट्या मुहूर्तैः किल सूर्यो मण्डलं पूरयति, उत्कृष्टदिनं च अष्टादशभिर्मुहूर्तैः–उक्तम्, अष्टादश च षष्टेर्दशभागत्रितयरूपा भवन्ति, तथा यदा अष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा रात्रिर्द्वादशमुहूर्ता भवति, द्वादश च षष्टेर्दशभागद्वयरूपा भवन्ति इति. तत्र च मेरुं प्रति नवयोजनसहस्राणि, चत्वारि शतानि षडशीत्यधिकानि, नव च दशभागा योजनस्य इति एतत्–९४८६$\frac{9}{10}$ सर्वोत्कृष्टदिवसे दशभागत्रयरूपं तापक्षेत्रप्रमाणं भवति. कथम् ? मन्दरपरिक्षेपस्य किंचिन्न्यूनत्रयोविंशत्युत्तरषट्शताधिकैकत्रिंशद्योजनसहस्रमानस्य (३१६२३) दशभिर्भागे हृते यद् लब्धं तस्य त्रिगुणितत्वे एतस्य भावाद् इति. तथा लवणसमुद्रं प्रति चतुर्नवतिर्योजनाना सहस्राणि, अष्टौ शतानि, अष्टषष्ट्यधिकानि चत्वारश्च दशभागा योजनस्य

१. मूलच्छाया.—यदा जम्बुद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे जघन्यको द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा उत्तरार्धेऽपि, यदा उत्तरार्धे तदा जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्य–पश्चिमे उत्कृष्टिकाऽष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! एवं चैव उच्चारयितव्यम्, यावत्–रात्रिर्भवति. यदा भगवन् ! जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये जघन्यको द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा पश्चिमेऽपि, यदा पश्चिमेऽपि तदा जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तर–दक्षिणे उत्कृष्टिका अष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! यावत्–रात्रिर्भवति —अनु०

२. प्र० छा.—यथा यथा समये समये पुरतः सचरति भास्करो गगने, तथा तथा इतोऽपि नियमाद् जायते रजनी च भावार्थः. एवं च सदा नराणामुदया–ऽस्तम(य)नानि भवन्ति अनियतानि, स्वकदेशभेदे कस्यचित् किंचिद् व्यपदिश्यते नियमात्. सकृदेव च निर्दिष्टः भद्रमुहूर्तः क्रमेण सर्वेषां केषांचिदिदानीमपि च विषयप्रमाणे रविर्येषाम्:—अनु०

इति एतत्-९४८६८४⁄₆₀ उत्कृष्टदिने तापक्षेत्रप्रमाणं भवति. कथम् ? जम्बूद्वीपपरिधेः किञ्चिन्न्यूनअष्टाविंशत्युत्तरशतद्वयाधिकषोडश-सहस्रोपेतयोजनलक्षत्रय-३१६२२८-मानस्य दशभिर्भागे हृते यद् लब्धं तस्य त्रिगुणितत्वे एतस्य भावाद् इति. जघन्यरात्रिक्षेत्रप्रमाणं चापि एवमेव, नवरम्:-परिधेर्दशभागो द्विगुणः कार्यः, तत्राऽऽस्य षड् योजनाना सहस्राणि, त्रीणि च शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि षट् च दश भागा योजनस्य-६३२४⁶⁄₁₀. द्वितीयं तु त्रिषष्टि सहस्राणि, द्वे पञ्चचत्वारिंशदधिके योजनानां शते, षट् च दश भागा योजनस्य-६३२४५⁶⁄₁₀. सर्वलघौ च दिवसे तापक्षेत्रमनन्तरोक्तरात्रिक्षेत्रतुल्यम्. रात्रिक्षेत्रं तु अनन्तरोक्ततापक्षेत्रतुल्यमिति. आयामतस्तु तापक्षेत्रं जम्बूद्वीपमध्ये पञ्चचत्वारिंशद्योजनाना सहस्राणि-इति. लवणे च त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि, त्रीणि शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि, त्रिभागश्च योजनस्य-३३३३३⅓. उभयमीलने तु अष्टसप्ततिः सहस्राणि, त्रीणि शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि योजनत्रिभागश्च इति-७८३३३⅓. '*उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ*' त्ति इह किल सूर्यस्य चतुरशीत्यधिकं मण्डलशतं भवति. तत्र किल जम्बूद्वीपमध्ये पञ्चषष्टिर्मण्डलानि भवन्ति. एकोनविंशत्यधिकं च शतं तेषां लवणसमुद्रस्य मध्ये भवति. तत्र सर्वाभ्यन्तरे मण्डले यदा वर्तते सूर्यस्तदा अष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति. कथम् ? यदा सर्वबाह्ये मण्डले वर्ततेऽसौ तदा सर्वजघन्यो द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति. ततश्च द्वितीयमण्डलादारभ्य प्रतिमण्डलं द्वाभ्यां मुहूर्तैकषष्टिभागाभ्यां दिनस्य वृद्धौ त्र्यशीत्यधिकशततमे मण्डले षड् मुहूर्ता वर्धन्त-इति-एवमष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति. अत एव द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, त्रिंशन्मुहूर्तत्वादहोरात्रस्य. '*अट्ठारसमुहुत्ताणंतर*' त्ति यदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलानन्तरे मण्डले वर्तते सूर्यस्तदा मुहूर्तैकषष्टिभागद्वयहीनाऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति. स चाष्टादशमुहूर्ताद् दिवसाद् अनन्तरः '*अष्टादशमुहूर्तानन्तरः*' इति व्यपदिष्टः. '*सातिरेगा दुवालसमुहुत्त*' त्ति द्वाभ्यां मुहूर्तैकषष्टिभागाभ्यामधिका द्वादशमुहूर्ता '*राई भवइ*' त्ति रात्रिप्रमाणं भवतीत्यर्थः. यावता भागेन दिनं हीयते तावता रात्रिर्वर्धते-त्रिंशन्मुहूर्तत्वादहोरात्रस्येति. '*एवं एएणं कमेणं*' ति '*एवम्*' इत्युपसंहारे, एतेनाऽनन्तरोक्तेन '*जया णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे*' इत्यनेनेत्यर्थः. '*ओसारेयव्वं*' ति दिनमानं ह्रस्वीकार्यम्. तदेव दर्शयति -'*सत्तरस*' इत्यादि. तत्र सर्वाभ्यन्तरमण्डलानन्तरमण्डलाद् आरभ्य-कत्रिंशत्तममण्डलार्धे यदा सूर्यस्तदा सप्तदशमुहूर्तो दिवसो भवति-पूर्वोक्तहानिक्रमेण, त्रयोदशमुहूर्ता च रात्रिरिति. '*सत्तरसमुहुत्ताणंतर*' ति मुहूर्तैकषष्टिभागद्वयहीनसप्तदशमुहूर्तप्रमाणो दिवसः, अयं च द्वितीयादारभ्य द्वात्रिंशत्तममण्डलार्धे भवति. एवमनन्तरत्वमन्यत्राऽपि ज्ञेयम्. '*साइरेगतेरसमुहुत्ता राई*' त्ति मुहूर्तैकषष्टिभागद्वयेन सातिरेकत्वम्. एवं सर्वत्र. '*सोलसमुहुत्ते दिवसे*' त्ति द्वितीयादारभ्यै-नवतितममण्डले षोडशमुहूर्तो दिवसो भवति. '*पण्णरसमुहुत्ते दिवसे*' त्ति द्विनवतितममण्डलार्धे वर्तमाने सूर्ये. '*चोद्दसमुहुत्ते दिवसे*' त्ति. द्वाविंशत्युत्तरशततममण्डले. '*तेरसमुहुत्ते दिवसे*' त्ति सार्धद्विपञ्चाशदुत्तरशततमे मण्डले. '*बारसमुहुत्ते दिवसे*' त्ति त्र्यशीत्यधिकशततमे मण्डले सर्वबाह्ये इत्यर्थः..

२. तेमां पहेला उद्देशक संबंधे कांइक विवरीए छीए-['*सूरिय*' त्ति] बे सूर्यो, कारण के जंबूद्वीपमा बे ज सूर्यो छे. ['*उदीणपादीणं*' त्ति] उत्तर दिशानी पासेनो प्रदेश ते उदीचीन अने पूर्व दिशानी पासेनो प्रदेश ते प्राचीन-उत्तर अने पूर्व दिशानी वचेनो भाग-ईशान खूणो. ['*उग्गच्छ*' त्ति] त्यां क्रमपूर्वक उगीने, ['*पाईणदाहिणं*' त्ति] पूर्व अने दक्षिण दिशानी वच्चेना भागे-अग्नि खूणे, ['*आगच्छंति*' त्ति] आवे छे-क्रमपूर्वक ज आथमे छे. 'अमुक समये सूर्य उगे छे अने अमुक समये सूर्य आथमे छे' ए व्यवहार मात्र लोकोनी मरजीथी ज उपज्यो छे. कारण के समग्र भूमडळ उपर सूर्यने उगवानो अने आथमवानो समय नियत नथी. खरी रीते तो सूर्यो लोकोनी समक्ष हमेशा हाजर ज छे. पण ज्यारे कोइ पण जातनुं सूर्यनी आडु आंतरुं आवी जाय छे त्यारे अमुक देशना लोको तेने जोइ शकता नथी माटे तेओ 'सूर्य आथम्यो छे' एवो व्यवहार करे छे अने ज्यारे ते आतरुं नथी होतुं त्यारे अमुक देशना लोको सूर्यने जोइ शके छे माटे तेओ 'सूर्य उग्यो छे' एवो व्यवहार करे छे अर्थात् मात्र जोनारा लोकोनी नजरथी ज सूर्यने उगवानो अने आथमवानो व्यवहार छे-बीजुं काइ नथी. कह्यु छे के-" जेम जेम समये समये सूर्य आगळ संचरे छे-आकाशमा गति करे छे-तेम तेम आ तरफ पण रात्री थाय छे ए वात चोक्कस छे " " अने एम छे माटे-सूर्यनी गति उपर ज उगवा अने आथमवानो व्यवहार निर्भर छे माटे-मनुष्योने हिसावे उगवुं अने आथमवुं ए बन्ने क्रियाओ अनियत छे. कारण के पोताना देशना भेदने लीधे कोइ, कोइ पण प्रकारनो व्यवहार तो करे ज छे " " एकवार ज क्रमवडे बधाओने भद्रमुहूर्त निर्देश्यो (?) छे अने केटलाकोने तो ते अत्यारे पण छे-जेओने सूर्य विषयप्रमाण छे (?) " इत्यादि. सूर्य चारे दिशाओमां गति करे छे-आकाशमा सूर्य बधी दिशाओमा फरे छे, ए वात उपरना मूळ सूत्रथी जणावी छे. जे लोको एम माने छे के " सूर्य पश्चिम तरफना दरियामा पेसीने, पाताळमां जइने फरीने पूर्व तरफना समुद्र उपर उगे छे " ए मतने उपरनुं मूळ सूत्र (सूर्यनी चारे तरफ थती गतिनुं सूचक सूत्र) निषेधे छे. शं०-उपरना मूळ सूत्रमां जणाव्यु ते रीते विचारता एम स्पष्ट प्रतीत थाय छे के, सूर्य चारे दिशामां गति करे छे अने ज्यारे एम छे तो पछी तेनो प्रकाश हमेशा कायम फेलाया करे छे ए वात तो निर्विवाद थइ शके छे तो पछी क्यांय रात्री अने क्यांय दिवस एवो विभाग जोवामां आवे छे ते केम बनी शकशे ? उपरना कथन प्रमाणे तो हमेशा सघळे ठेकाणे दिवस ज रहेवो जोइए. एम छता तेम थतुं नथी तेनु शु कारण ? समा०-जो के सूर्य बधी दिशाओमा गति कर्या करे छे तो पण तेनो प्रकाश मर्यादित छे-तेनो प्रकाश अमुक हद सुधी जाय अने वधारे न जाय ए रीते नियत छे-माटे जगतमा अनुभवातो रात अने दिवसनो व्यवहार बाधारहित छे अर्थात् जेटली हद सुधी सूर्यनो प्रकाश जेटला वखत सुधी पहोंचे तेटली हदमा तेटला वखत सुधी दिवस अने बाकीनी हदमा तेटला वखत सुधी रात रहे ए व्यवहार, सूर्यनो प्रकाश मर्यादित होवाथी बराबर छे अने ए ज मानने क्षेत्रना भेदपूर्वक दर्शावता कहे छे के-['*जया ण*' इत्यादि.] जगतमा बे सूर्यनी हाजरी होवाथी एक ज वखते बे दिशामां दिवस होवानुं जणाव्युं छे. श०-जेम एक चोरस के गोळ पदार्थ होय, हवे जो आपणे तेना उपरना अडधा भागने उत्तरार्ध अने हेठळना अडधा भागने

दक्षिणार्ध कहीए तो ते बे भागमां आखो पदार्थ समाइ शके छे. जो कोइ ए प्रकारना पदार्थ उपर दीवो मूकी एम कहे के आ दीवानो प्रकाश ते चोरस के गोळ पाटियाना दक्षिणार्ध अने उत्तरार्धमा पोतानो प्रकाश पाडे छे तो एम स्पष्टपणे समजाइ शके के दीवाना प्रकाशथी ते आखो पदार्थ अजवाळायो छे तो ए रीते अहीं पण केम न संभवे ? अहीं कधुं छे के, जंबूद्वीपना दक्षिणार्धमा अने उत्तरार्धमां दिवस होय छे तो पछी आगळ कहेल उदाहरण प्रमाणे आखाय जंबूद्वीपमा दिवस होवानो संभव छे पण कोइ पण भागमां–पूर्व के पश्चिम भागमां–रात्री होवी घटती नथी. अने ए रीते बनतुं जणातुं नथी तेनुं शुं कारण ? समा०—आ स्थळे दक्षिणार्धनो 'आखो दक्षिण–हेठळ–नो भाग' अने उत्तरार्धनो 'आखो उत्तर–उपर–नो भाग' एवो अर्थ ज नथी, पण अहीं 'अर्ध' शब्दनो अर्थ मात्र 'अमुक भाग' गण्यो छे माटे दक्षिणार्ध एटले दक्षिण दिशामां आवेलो भाग अने उत्तरार्ध एटले उत्तर दिशामा आवेलो भाग, एवो अर्थ थाय छे अने एम अर्थ थवाथी–दक्षिणार्ध अने उत्तरार्ध शब्दवडे ते आखो खंड लेवातो नथी–तेथी ज पूर्व अने पश्चिम दिशामा रात्री थवानुं लखाण बराबर घटी शके छे. ज्यारे पण दक्षिण अने उत्तरमां मोटामां मोटो अढार मुहूर्त–१४ कलाक अने २४ मिनिट–नो दिवस होय छे त्यारे पण जंबूद्वीपना त्रण दश भाग जेटलुं ज तापक्षेत्र (प्रकाशवाळो भाग) दक्षिण अने उत्तरमा होय छे अने बे दश भाग जेटलुं रात्री क्षेत्र (प्रकाश विनानो भाग) पूर्व अने पश्चिममां होय छे. ते ज वातने स्पष्टपणे जणावे छे–सूर्य साठ मुहूर्त (४८ कलाक) जेटला काळे मंडळने पूरे छे–एक मंडळमा सूर्य साठ मुहूर्त सुधी रहे छे. मोटामा मोटो दिवस अढार मुहूर्तनो कह्यो छे अने अढार संख्या साठना दस भाग करवाथी जे एक भाग आवे तेवा त्रण भागरूप छे तथा ज्यारे अढार मुहूर्तनो दिवस होय छे त्यारे बार मुहूर्त (९ कलाक अने ३६ मिनीट) नी रात्री होय छे अने बार संख्या साठना दश भाग करवाथी जे एक भाग आवे तेना बे भागरूप छे. तेमा मेरु प्रत्ये आयाम–लंबाई–नी अपेक्षाए मोटामां मोटा दिवसमा ९४८६ ६/१० नव दशभाग जेटलुं तापक्षेत्र होय छे अने ते मेरुना परिक्षेपनुं जेटलुं माप छे तेना दश भाग करतां जे एक भाग आवे तेवा त्रण भागरूप छे. ते केवी रीते ? तो कहे छे के, मेरुनो परिक्षेप ३१६२३ योजन करतां काइक ऊणो छे ते परिक्षेपनो दशवडे भागाकार करतां ३१६२ ३/१० आटली संख्या आवे छे अने तेने त्रण गणी करतां ९४८६ ९/१० आटली संख्या आवे छे, जे उपरनी (उपर बतावेल तापक्षेत्रनी) संख्या छे तथा लवण समुद्र प्रत्ये मोटामां मोटा दिवसमां ९४८६८ ४/१० योजन जेटलुं तापक्षेत्र होय छे, ते केवी रीते ? तो कहे छे के, जंबूद्वीपनो घेरावो ३१६२२८ योजन करतां कांइक ओछो होय छे. ते घेरावाना मापनो दश संख्याथी भागाकार करतां ३१६२२ ८/१० आटली संख्या आवे छे अने तेने त्रण गणी करतां ९४८६८ ४/१० एटली तापक्षेत्रना योजननी संख्या आवे छे. जघन्य रात्रीक्षेत्रनुं माप पण ए ज प्रमाणे जाणवुं. विशेष ए के, घेरावाना क्षेत्रने दसे भांगीने (भांगता जे संख्या आवे तेने) बमणी करवी. जेमके, आपणे मेरुना परिक्षेप संबंधी योजन संख्याने दसे भागी बमणी करता जे काइ योजनसंख्या आवे तटलुं मेरुनुं रात्रीक्षेत्र समजवुं. मेरुनो घेरावो ३१६२३ योजन करतां काइक ऊणो छे. ते घेरावाने दसे भांगता ३१६२ ३/१० आटली संख्या आवे छे अने तेने बमणी करता ६३२४ ६/१० आटली योजन संख्या आवे छे अने एटलुं मेरुनुं रात्रीक्षेत्र छे तथा ए ज रीते लवण समुद्रनुं रात्रीक्षेत्र काढवुं होय त्यारे तेना घेरावाने दसे भागी बमणु करतां जे योजनसंख्या आवे ते, तेनुं रात्रीक्षेत्र जाणवुं. जंबूद्वीपनो घेरावो ३१६२२८ योजन करतां कांइक ओछो छे, ते घेरावाना मापनी संख्याने दसे भांगता ३१६२२ ८/१० आटली योजन संख्या आवे छे अने तेने बमणी करता ६३२४५ ६/१० आटली योजन संख्या आवे छे अने तेटलुं लवण समुद्रना रात्रीक्षेत्रनुं माप छे. ए रीते बधे स्थळे समजवुं. तात्पर्य ए के, ज्यारे कोइ पण क्षेत्रनुं तापक्षेत्र करवुं (काढवुं) होय त्यारे ते क्षेत्रना घेरावाने दसे भागी त्रमणो करता जे संख्या आवे तेटलुं ते क्षेत्रनुं तापक्षेत्र जाणवुं अने ज्यारे कोइ पण क्षेत्रनुं रात्रीक्षेत्र काढवुं होय त्यारे ते क्षेत्रना घेरावाने दसे भागी बमणो करतां जे संख्या आवे तेटलुं ते क्षेत्रनुं रात्रीक्षेत्र जाणवुं. तथा ज्यारे दिवस के रात्रीना काळनी लंबाइ, टुंकाइ जाणवी होय त्यारे सूर्य जे मडळमां जेटला मुहूर्त रहेतो होय ते मुहूर्त संख्याने दसे भांगी (भागमा जे संख्या आवे) तेने त्रमणी करवाथी दिवसनी लंबाइ के टुंकाइ जणाशे अने ते ज मुहूर्त संख्याने दशे भागी–भागनी संख्याने–बमणी करवाथी रात्रीनी लंबाइ के टुंकाइ जणाशे. वळी के एक मडळमा सूर्य ६०[1] मुहूर्त एटले ४८ कलाक रहे छे. तो हवे कोइने जाणवानुं होय के ज्या सुधी सूर्य एक माडलामा ६० मुहूर्त सुधी रहे छे त्या सुधी रात्रीनुं माप शुं जाणवुं ? उत्तर सरल ज छे–मुहूर्तनी ६० संख्याने दशे भागवाथी ६ संख्या आवे छे अने तेने त्रमणी करवाथी १८ संख्या आवे छे–तो ज्या सुधी सूर्य ६० मुहूर्त सुधी एक ज माडलामा रहे छे त्या सुधी १८ मुहूर्त (१४ कलाक अने २४ मिनीट) नो दिवस होय छे अने रात्री बार मुहूर्तनी होय छे, ते ए रीते के, मुहूर्तनी संख्याने दसे भागी अने बमणी करवाथी रात्रीनी लंबाइ वगेरे जणाइ जाय छे–६० मुहूर्तनी संख्याने दशे भागता ६ नो भाग आवे छे अने तेने बमणुं करता १२ संख्या आवे छे अने ते, रात्रीनी लंबाइनुं माप छे ज्यारे दिवस नानो होय त्यारे ताप क्षेत्रनुं माप आगळ कहेल रात्रिक्षेत्र जेटलुं

---

१. कोइ महाशयने मुहूर्त शब्द अप्रसिद्ध जणातो होय तो तेने माटे चालु रूढि प्रमाणे पण दिवस अने रात्रिनुं माप जणावी शकाय छे. जूनी रीत प्रमाणे १। मुहूर्त थाय त्यारे नवी रीत प्रमाणे एक कलाक थाय अर्थात् १ कलाकनुं सवा मुहूर्त थाय छे. हवे ज्यारे सूर्य एक मडळमा ४८ कलाक रहेतो होय त्यारे ते ४८ कलाकने दसे भागी–भागनी संख्याने–त्रमणी करतां जेटला कलाक अने जेटली मिनीट आवे तेटली संख्या दिवसना मापनी छे अने ते ४८ कलाकने दसे भागी–भागनी संख्याने–बमणी करता जेटला कलाक अने जेटली मिनीट आवे तेटली संख्या रात्रिना मापनी छे:—ज्यारे सूर्य ४८ कलाक एक माडलामा ज रहे त्यारे दिवसनुं माप—१०)४८(४॥ ४७॥ ०॥ अर्थात् ३० मिनीट. १०)३०(३ ३० ० अर्थात् ४८ने दसे भांगता ४॥ कलाक अने त्रण मिनीट आवे छे अने तेने त्रणे गुणता (४॥ ३ / ३ / १४। ९) १४। कलाक अने ९ मिनीट आवे छे अने ज्या सुधी सूर्य एक माडलामां ४८ कलाक सुधी रहे छे त्या सुधी एटला कलाकनो दिवस मोटो होय छे. रात्री माटे पण तेम ज जाणवुं. मात्र ४॥ कलाक अने ३ मिनीटने बमणा करवा अर्थात् ज्यां सुधी १४। कलाक अने नव मिनीटनो दिवस होय छे त्या सुधी ९॥ कलाक अने ६ मिनीटनी रात्री होय छे.—अनु०

जाणवुं अने रात्रीक्षेत्रनुं माप आगळ कहेल तापक्षेत्र जेटलुं समजवुं आयाम–लंबाई–नी अपेक्षाए तो जंबूद्वीपनी वचेनुं तापक्षेत्र ४५००० योजन छे अने लवण समुद्रनुं ताप क्षेत्र ३३३३३$\frac{1}{3}$ योजन छे–ते बन्ने तापक्षेत्रना मापनो सरवाळो करतां ७८३३३$\frac{1}{3}$ योजन थाय छे. ['उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ ' त्ति] सूर्यना बधां मळीने १८४ मडळ–माटलां–छे. तेमां आ जंबूद्वीपमा सूर्यना ६५ मडळ छे अने बाकीना ११९ मंडळ लवण समुद्रनी वचे छे. तेमां–ते मंडळोमां–सौथी अंदरना मंडळमा ज्यारे सूर्यनी हाजरी होय त्यारे अढार मुहूर्त (१४ कलाक अने २४ मिनीट) नो सौथी मोटो दिवस होय छे. ते केवी रीते ? तो कहे छे के, आगळ कह्या प्रमाणे सूर्यनां १८४ मडळो छे अने तेमां ज्यारे सौथी बहारना मंडळमा सूर्य विराजतो होय त्यारे नानामा नानो–सौथी नानो–बार मुहूर्त (९ कलाक अने ३६ मिनीट) नो दिवस होय छे अने ज्यारे फरतो फरतो सूर्य सौथी अंदरना–१८३ मा–मंडळमां आवे छे त्यारे वधतो वधतो दिवस १८ मुहूर्त (१४ कलाक अने २४ मिनीट) नो थई जाय छे अर्थात् आ वखते दिवसना सौथी पहेलाना मापमां ४ कलाक अने ४८ मिनीटनो वधारो थयो छे. हवे आपणे गणित द्वारा समजी शकीए छीए के, पहेलेथी बीजे माडले, बीजेथी त्रीजे अने ए रीते छेवट १८३ में माडले (बधा माडलानी गणत्रीमां १८४ में मांडले) ज्यारे सूर्य आव्यो त्यारे दिवसनी लंबाइमा पूर्व प्रमाणे फार फेर थाय छे तो प्रत्येक—पहेलेथी बीजे–मांडले जता दिवसनी लंबाइमां शो भेद थतो हशे ? तेनो उत्तर स्पष्ट छे के, प्रत्येक मंडळे जतां आगळना दिवसनी लंबाइ करता १॥ मिनीट अने ४$\frac{१०॥।}{६१}$ सेकंड दिवस वधे छे अने ए रीते प्रत्येक माडले वध्ये जाय छे अने ज्यारे सौथी अंदरने (१८३ मे) मांडले सूर्यदेव पधारे छे त्यारे दिवस वधीने १८ मुहूर्त–१४ कलाक अने २४ मिनीट–नो थाय छे–छेल्ले माडले सूर्यराजनी पधरामणी थतां दिवस पोताना सौथी नाना माप करतां ४ कलाक अने ४८ मिनीट जेटलो वधी जाय छे. जेने आपणे १॥ मिनीट अने ४$\frac{१०॥।}{६१}$ सेकंड कहीए छीए तेने ज शास्त्रनी परिभाषामां एक मुहूर्तना बे ६१ मा भाग कह्या छे अने ए हिसाबे वधतां वधतां छेवटे छ मुहूर्त जेटलो काळ दिवसना मापमां उमेराइ जाय छे–छेवटे दिवस १८ मुहूर्तनो थाय छे. [अहीं मुहूर्तनी गणत्री न करतां प्रसिद्ध होवाथी कलाक अने मिनीटोनी गणत्री जणावी छे] तो ए रीते १८ मुहूर्तनो दिवस अने बार मुहूर्तनी रात्री थाय छे. कारण—दिवस अने रात–बन्ने–नां बधा मळीने ३० मुहूर्त छे. तात्पर्य ए छे के, ज्यारे सूर्य देव बहारना मांडलाथी अंदरनां माडला तरफ प्रयाण करे छे त्यारे १॥ मिनीट अने ४$\frac{१०॥।}{६१}$ जेटलो दिवस प्रत्येक माडले जता वध्या ज करे छे अने रात्री तो तेटली ज घट्या करे छे तथा ज्यारे सूर्यराज अंदरना मांडलाथी बहारना माडलां भणी प्रयाण करे छे त्यारे—पाछा वळता—रात्री प्रत्येक मांडले १॥ मिनीट अने ४$\frac{१०॥।}{६१}$ जेटलो समय वध्या करे छे अने दिवस पण तेटलो ज घट्या करे छे–ज्यारे दिवस मोटो होय छे त्यारे रात्री नानी होय छे अने ज्यारे रात्री नानी होय छे त्यारे दिवस मोटो थाय छे. ['अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे ' त्ति] हवे ज्यारे भास्करराय सौथी अंदरना मांडलाथी निकळी तेनी पासेना–१८२ मा–मांडलामा पधारे छे त्यारे मुहूर्तना बे एक–सठिया भाग जेटलो ऊणो अढार मुहूर्तनो दिवस होय छे. ते दिवसनुं नाम 'अष्टादशमुहूर्तानतर ' एवु राखवामां आव्यु छे, कारण–ते दिवस, अढार मुहूर्तनो दिवस थया पछी तुरत ज आवे छे. ज्यारे ए रीते दिवसने घटवानी शरुआत थाय छे त्यारे ['सातिरेगा दुवालसमुहुत्ता राइ ' त्ति] बार मुहूर्त्त अने मुहूर्तना बे एकसठिया भाग जेटली रात्री लांबी थाय छे अर्थात् ए रीते रात्रीने वधवानी पण शरूआत थइ जाय छे. मूळ वात ए छे के, दिवसनो जेटलो भाग टुको थाय छे तेटलो ज भाग रात्रीनो वधे छे, कारण के, अहोरात्रना त्रीश मुहूर्त छे. ['एवं एएणं कमेण ' त्ति] ए रीते ए–आगळ जणावेल क्रमवडे संभवपूर्वक दिवसनुं माप ['ओसारेयव्वं ' त्ति] घटाडी देवु. ए ज वातने दर्शावे छे–['सत्तरस ' इत्यादि.] वळी ज्यारे सूर्य १८२ मां मांडलाथी चालतो चालतो एकत्रीसमा माडलाने अडधे आवे छे त्यारे दिवस सत्तर मुहूर्तनो थाय छे अने आगळ जणावेल घटाडाना क्रम प्रमाणे रात्री तेर मुहूर्तनी थाय छे. ['सत्तरसमुहुत्ताणतर ' त्ति] हवे ज्यारे ठेठ बीजा माडलाथी एकत्रीसमा माडलाना अडवा रस्ताथी–सूर्य, बत्रीशमा माडलाने अडधे भागे पहोंचे छे त्यारे दिवसनी लंबाई मुहूर्तना बे एक सठिया भाग जेटली ऊणी सत्तर मुहूर्त थाय छे अने ['साइरेगसत्तरसमुहुत्ता राइ ' त्ति] रात्रीनी लबाई तेर मुहूर्त अने मुहूर्तना बे एक सठिया भाग जेटली वधारे थाय छे ए रीते अनतरपणाथी थती लबाई, टुंकाई बीजे ठकाणे पण समजवी अने एम बधे य जाणवु ['सोळसमुहुत्ते दिवसे ' त्ति] वळी ठेठ बीजा माडलाथी ज्यारे सूर्य फरतो फरतो ६१ में माडले आवे त्यारे सोळ मुहूर्तनो दिवस थाय छे. ['पन्नरसमुहुत्ते दिवसे ' त्ति] ज्यारे सूर्य बाणुमा माडलाने अडधे पहोंचे त्यारे पन्नर मुहूर्तनो दिवस थाय छे. ['चोद्दसमुहुत्ते दिवसे ' त्ति] ज्यारे फरतो फरतो सूर्य एकसोने बावीशमे माडले आवे छे त्यारे चौद मुहूर्तनो दिवस थाय छे. ['तेरसमुहुत्ते दिवसे ' त्ति] ज्यारे १५२ मा माडलानी अडध वाटे सूर्य आवे छे त्यारे तेर मुहूर्तनो दिवस थाय छे अने ज्यारे ['बारसमुहुत्ते दिवसे ' त्ति] एकसोने ब्याशीमे बहारने माडले सूर्य पहोंचे छे त्यारे छेक बार मुहूर्तनो दिवस थइ जाय छे–जेम दिवस घटतो जाय छे तेम रात्री वधती जाय छे. जो के उपरनी हकीकतमां रात्रीना मापना वधारा संबंधी जुदु जुदु जणाव्यु नथी, तो पण ते वात वाचकोए स्वयमेव समजवानी छे–रात्रि अने दिवसना बधा मळीने ३० मुहूर्त छे माटे दिवसना मापमा वधारो होय त्यारे रात्रिना मापना घटाडो होय अने रात्रिना मापमा वधारो होय त्यारे दिवसना मापमा घटाडो होय, पण ते बन्नेमा मळी त्रीश मुहूर्त थाय ए तो सुनिर्णीत ज छे माटे वधारा के घटाडानी रीत उपर प्रमाणे जाणवानी छे.

ऋतुओ विगेरे.

१०. प्र०—जया णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे वासाण पढमे समए पडिवज्जइ तया णं उत्तरड्ढे वि वासाण पढमे समये

१० प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे जंबूद्वीपमां दक्षिणार्धमा वर्षा (चोमासा)नी मोसमनो प्रथम समय होय त्यारे उत्तरार्धमां पण

१. मूलच्छाया.—यदा भगवन् ! जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे वर्षाणा प्रथम. समय. प्रतिपद्यते तदा उत्तरार्धेऽपि वर्षाणा प्रथमः समयः—अनु०

पडिवज्जइ; जया णं उत्तरड्ढे वि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ तया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिम-पच्चत्थिमे णं अणंतरपुरक्खडे समयंसि वासाणं पढमे समये पडिवज्जइ ?

वर्षानो प्रथम समय होय अने ज्यारे उत्तरार्धमां पण वरसादनो प्रथम समय होय त्यारे जंबूद्वीपमां मदर पर्वतनी पूर्व पश्चिमे वर्षानो प्रथम समय अनंतर पुरस्कृत समयमां होय अर्थात् जे समये दक्षिणार्धमां वरसादनी शरुआत थाय छे ते ज समय पछी तुरत ज बीजा समये मंदर पर्वतनी पूर्व पश्चिमे वरसादनी शरुआत थाय?

१०. उ०—हंता, गोयमा! जया णं जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ, तह चेव जाव–पडिवज्जइ.

१०. उ०—हे गौतम! हा एज रीते थाय–छे ज्यारे जंबूद्वीपमां दक्षिणार्धमां चोमासानो प्रथम समय होय त्यारे ते प्रमाणे ज यावत्–थाय छे.

११. प्र०—जया णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमे णं वासाणं पढमे समये पडिवज्जइ तया णं पच्चत्थिमेण वि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ. जया णं पच्चत्थिमेण वि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ तया णं जाव–मंदरस्स पव्वयस्स उत्तर-दाहिणे णं अणंतरपच्छाकडसमयंसि वासाणं पढमे समए पडिवन्ने भवइ ?

११. प्र०—हे भगवन्! ज्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्वे चोमासानो प्रथम समय होय छे त्यारे पश्चिममां पण चोमासानो प्रथम समय होय छे अने ज्यारे पश्चिममां पण चोमासानो प्रथम समय होय छे त्यारे यावत्–मंदर पर्वतनी उत्तर दक्षिणे वर्षानो प्रथम समय, अनंतर पश्चात्कृत समयमां होय अर्थात् मंदर पर्वतनी पश्चिमे वर्षा शरु थयाना प्रथम समय पहेलां एक समये त्यां (मंदर पर्वतनी) उत्तरे दक्षिणे वर्षा शरु थाय ?

११. उ०—हंता, गोयमा! जया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमे णं एवं चेव उच्चारेयव्वं, जाव–पडिवन्ने भवइ.

११. उ०—हे गौतम! हा, ए ज रीते थाय–ज्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्वे वरसादनी शरुआत थाय ते पहेलां एक समये अहीं (उत्तर दक्षिणे) वरसादनी शरुआत थाय, ए प्रमाणे यावत्–बधुं कहेवु.

एवं जहा समएणं अभिलावो भणिओ वासाणं तहा आवलियाए वि भाणियव्वो; आणपाणूण वि, थोवेण वि, लवेण वि, मुहुत्तेण वि, अहोरत्तेण वि, पक्खेण वि, मासेण वि, उऊणा वि, एएसिं सव्वेसिं जहा समयस्स अभिलावो तहा भाणियव्वो.

जेम वरसादना प्रथम समय माटे कह्युं तेम वरसादनी शरुआतनी प्रथम आवलिका माटे पण जाणवुं अने ए प्रमाणे आनपान, स्तोक, लव, मुहूर्त, अहोरात्र, पक्ष, मास, ऋतु, ए बधा संबंधे पण समयनी पेठे जाणवुं.

१२. प्र०—जया णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे हेमंताणं पढमे समये पडिवज्जइ० ?

१२. प्र०—हे भगवम! ज्यारे जंबूद्वीपमां दक्षिणार्धमां हेमंत ऋतुनो प्रथम समय होय त्यारे उत्तरार्धमां पण हेमंतनो प्रथम समय होय अने ज्यारे उत्तरार्धमां पण तेम होय त्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्व पश्चिमे हेमंतनो (प्रथम समय अनंतर पुरस्कृत समये होय[1]) इत्यादि पूछवुं.

१२. उ०—जहेव वासाणं अभिलावो तहेव हेमंताण वि, गिम्हाण वि भाणियव्वो जाव–उऊए; एवं तिण्णि वि, एएसिं तीसं आलावगा भाणियव्वा.

१२. उ०—हे गौतम! ए संबंधेनो बधो खुलासो वर्षानी पेठे ज जाणवो अने ए ज प्रकारे ग्रीष्म ऋतुनो पण खुलासो समजवो. तथा हेमंत अने ग्रीष्मना प्रथम समयनी पेठे तेनी प्रथम आवलिका वगेरे यावत् ऋतु–सुधी पण समजवु–ए प्रमाणे एक सरखु ए त्रणे ऋतुओ विषे जाणवुं–ए बधाना मळीने त्रीश आलापक कहेवा.

---

१. मूलच्छाया—प्रतिपद्यते, यदा उत्तरार्धेऽपि वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते तदा जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्य-पश्चिमेऽनन्तरपुरस्कृतसमये वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते ? हन्त, गौतम! यदा जम्बुद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते तथा चैव यावत्–प्रतिपद्यते. यदा भगवन्! जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते तदा पश्चिमेऽपि वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते; यदा पश्चिमेऽपि वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते तदा यावत्–मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तर–दक्षिणेऽनन्तरपुरस्कृतसमये वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपन्नो भवति ? हन्त, गौतम! यदा जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये एवं चैव उच्चारयितव्यम्, यावत्–प्रतिपन्नो भवति. एवं यथा समयेन अभिलापो भणितो वर्षाणां तथा आवलिकयाऽपि भणितव्यः, आन–प्राणाभ्यामपि, स्तोकेनाऽपि, लवेनाऽपि, मुहूर्तेनाऽपि, अहोरात्रेणाऽपि, पक्षेणाऽपि, मासेनाऽपि, ऋतुनाऽपि; एतेषां सर्वेषां यथा समयस्याऽभिलापस्तथा भणितव्यः. यदा भगवन्! जम्बुद्वीपे द्वीपे हेमन्तानां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते० ? यथैव वर्षाणाम् अभिलापस्तथैव हेमन्तानामपि, ग्रीष्माणाम् अपि भणितव्यो यावत्–ऋतुना; एवं त्रीणि अपि, एतेषां त्रिंशद् आलापका भणितव्याः—अनु०

१३. प्र०—जया णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणड्ढे पढमे अयणे पडिवज्जइ, तया णं उत्तरड्ढे वि पढमे अयणे पडिवज्जइ?

१३. उ०—जहा समएणं अभिलावो तहेव अयणेण वि भाणियव्वो, जाव-अणंतरपच्छाकडसमयंसि पढमे अयणे पडिवण्णे भवइ.

जहा अयणेणं अभिलावो तहा संवच्छरेण वि भाणियव्वो, जुएण वि, वाससएण वि, वाससहस्सेण वि, वाससयसहस्सेण वि, पुव्वंगेण वि, पुव्वेण वि, तुडियंगेण वि, तुडियेण वि, एवं पुव्वंगे, पुव्वे, तुडिअंगे, तुडिए, अडडंगे, अडडे, अववंगे, अववे, हूहूयंगे, हूहूये, उप्पलंगे, उप्पले, पउमंगे, पउमे, नलिणंगे, नलिणे, अत्थणिउरंगे, अत्थणिउरे, अउअंगे, अउए, णउअंगे, णउए, पउअंगे, पउए, चूलिअंगे, चूलिए, सीसपहेलिया, पलिओवमेण, सागरोवमेण वि भाणियव्वो.

१४. प्र०—जया णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे पढमा ओसप्पिणी पडिवज्जइ तया णं उत्तरड्ढे वि पढमा ओसप्पिणी पडिवज्जइ; जया णं उत्तरड्ढे वि पडिवज्जइ तया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमे णं पचत्थिमे णं णेवत्थि ओसप्पिणी, नेवत्थि उस्सप्पिणी; अवट्ठिए णं तत्थ काले पण्णत्ते समणाउसो!?

१४. उ०—हंता, गोयमा! तं चेव जाव—उच्चारेयव्वं, जाव-समणाउसो! जहा ओसप्पिणीए आलावओ भणिओ एवं उस्सप्पिणीए वि भाणियव्वो.

१३. प्र०—हे भगवन्! ज्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतना दक्षिणार्धमां प्रथम अयन होय छे त्यारे उत्तरार्धमां पण प्रथम अयन होय छे?

१३. उ०—हे गौतम! जेम समय संबंधे कह्युं, तेम अयन संबंधे पण समजवुं यावत्—तेनो प्रथम समय, अनंतर पश्चात्कृत समये होय छे—इत्यादि जाणवुं.

जेम अयन संबंधे कह्युं छे तेम संवत्सर, युग, वर्षशत, वर्षसहस्र, वर्षशतसहस्र, पूर्वांग, पूर्व, त्रुटितांग, त्रुटित, अटटांग, अटट, अववांग, अवव, हूहूकांग, हूहूक, उत्पलांग, उत्पल, पद्मांग, पद्म, नलिनांग, नलिन, अर्थनूपुरांग, अर्थनूपुर, अयुतांग, अयुत, नयुतांग, नयुत, प्रयुतांग, प्रयुत, चूलिकांग, चूलिका, शीर्षप्रहेलिकांग, शीर्षप्रहेलिका, पल्योपम, अने सागरोपम ए बधां संबंधे पण समजवुं.

१४. प्र०—हे भगवन्! ज्यारे जंबूद्वीपमां दक्षिणार्धमां प्रथम अवसर्पिणी होय छे त्यारे उत्तरार्धमां पण प्रथम अवसर्पिणी होय छे अने ज्यारे उत्तरार्धमां पण तेम होय छे त्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्व पश्चिमे अवसर्पिणी नथी, तेम उत्सर्पिणी नथी. पण हे दीर्घजीविन्! श्रमण! त्यां अवस्थित काळ कह्यो छे?

१४. उ०—हे गौतम! हा, ए ज रीते छे—पूर्वनी पेठे बधुं कहेवुं यावत्—हे दीर्घजीविश्रमण! इत्यादि. जेम अवसर्पिणी संबंधे कह्युं तेम उत्सर्पिणी विषे पण समजवुं.

---

१. मूलच्छाया—यदा भगवन्! जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणार्धे प्रथमम् अयनं प्रतिपद्यते तदा उत्तरार्धेऽपि प्रथमम् अयनं प्रतिपद्यते? यथा समयेन अभिलापस्तथैव अयनेनाऽपि भणितव्यः, यावत्—अनन्तरपश्चात्कृतसमये प्रथमम् अयनं प्रतिपन्नं भवति. यथाऽयनेनाऽभिलापस्तथा संवत्सरेणाऽपि भणितव्यः, युगेनाऽपि, वर्षशतेनाऽपि, वर्षसहस्रेणाऽपि, वर्षशतसहस्रेणाऽपि, पूर्वाङ्गेणाऽपि, पूर्वेणाऽपि, त्रुटिताङ्गेनाऽपि, त्रुटितेनाऽपि; एवं पूर्वाङ्गम्, पूर्वम्, त्रुटिताङ्गम्, त्रुटितम्, अटटाङ्गम्, अटटम्, अववाङ्गम्, अववम्, हुहुकाङ्गम्, हुहुकम्, उत्पलाङ्गम्, उत्पलम्, पद्माङ्गम्, पद्मम्, नलिनाङ्गम्, नलिनम्, अर्थनिपूराङ्गम्, अर्थनिपूरम्, अयुताङ्गम्, अयुतम्, नयुताङ्गम्, नयुतम्, प्रयुताङ्गम्, प्रयुतम्, चूलिकाङ्गम्, चूलिका; शीर्षप्रहेलिकया, पल्योपमेन, सागरोपमेणाऽपि भणितव्यः. यदा भगवन्! जम्बुद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे प्रथमाऽवसर्पिणी प्रतिपद्यते तदा उत्तरार्धेऽपि प्रथमाऽवसर्पिणी प्रतिपद्यते, यदा उत्तरार्धेऽपि प्रतिपद्यते तदा जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये पश्चिमे नैवाऽस्ति अवसर्पिणी, नैवाऽस्ति उत्सर्पिणी, अवस्थितस्तत्र कालः प्रज्ञप्तः श्रमणाऽऽयुष्मन्!? हन्त, गौतम! तच्चैव यावत्—उच्चारयितव्यम्, यावत्-श्रमणाऽऽयुष्मन्! यथा अवसर्पिण्या आलापको भणित, एवम् उत्सर्पिण्याऽपि भणितव्यः—अनु०

१. आ बधा शब्दो संख्या-सूचक छे. बौद्धसाहित्यमां पण आ शब्दोने मळता केटलाक संख्यासूचक शब्दो वपराएला छे अने ते आ प्रमाणे छे:—

कोटि—१००००००००
पकोटि—१००००००००००००००
कोटिप्पकोटि—१०००००००००००००००००००००
नहुतं—१००००००००००००००००००००००००००००
निन्नहुतं—१०००००००००००००००००००००००००००००००००००
अक्खोभिणी—१००
बिन्दु—१००

अब्बुद—एकडा पछी ५६ मींडां.	सोगन्धिक—एकडा पछी ९१ मींडां.	पदुम—एकडा पछी ११९ मींडां.
निरब्बुद—एकडा पछी ६३ मींडां.	उप्पल—एकडा पछी ९८ मींडां.	कथान—एकडा पछी १२६ मींडां.
अहह—एकडा पछी ७० मींडां.	कुमुद—एकडा पछी १०५ मींडां.	महाकथान—एकडा पछी १३३ मींडां.
अबब—एकडा पछी ७७ मींडां.	पुण्डरीक—एकडा पछी ११२ मींडां.	असङ्खेय्य—एकडा पछी १४० मींडां.
अटट—एकडा पछी ८४ मींडां.		

—(पालिव्याकरण-संधिकप्पसूत्र-५२)

बतावेला नामोमां अबब, अटट, उप्पल, पदुम ए चारे नामो अहींना अडड, अवव, उप्पल अने पउम-साथे बराबर मळतां आवे छे. परंतु तेमनां भेदने लीधे तेना अर्थमां भेद जणाय छे.—अनु०

३. कालाधिकारादिदमाहः–'*जया णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ*' इत्यादि. 'वासाणं' ति चतुर्मासप्रमाणवर्षाकालस्य संबन्धी प्रथम· आद्य., समयः क्षणः प्रतिपद्यते संपद्यते–भवतीत्यर्थः. '*अणंतरपुरक्खडसमयंसि*' त्ति अनन्तरो निर्व्यवधानो दक्षिणार्धे वर्षा–प्रथमताऽपेक्षया स चातीतोऽपि स्यात्, अत आहः–पुरस्कृतः पुरोवर्ती भविष्यन्–इत्यर्थः, समयः प्रतीतः; ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः–अतस्तत्र. '*अणंतरपच्छाकडसमयंसि*' त्ति पूर्वापरविदेहवर्षाप्रथमसमयापेक्षया योऽनन्तरः पश्चात्कृतोऽतीतः समयस्तत्र दक्षिणोत्तरयोर्वर्षाकालप्रथमसमयो भवति–इति. '*एवं जहा समएणं*' इत्यादि. आवलिकाऽभिलापश्चैवम्:– '*जया णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ, तया णं उत्तरड्ढे वि, जया णं उत्तरड्ढे वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ, तया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं अणंतरपुरक्खडसमयंसि वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ ? हंता, गोयमा !*' इत्यादि. एवम्–आनप्राणादिपदेषु अपि. आवलिकाद्यर्थः पुनरयम्–आवलिका असंख्यातसमयात्मिका. आनप्राण उच्छ्वासनिःश्वासकालः. स्तोकः सप्तप्राणप्रमाणः. लवस्तु सप्तस्तोकरूपः. मुहूर्तः पुनः लवसप्तसप्ततिप्रमाणः. ऋतुस्तु मासद्वयमानः. '*हेमंताणं*' ति शीतकालस्य. '*गिम्हाण वि*' त्ति उष्णकालस्य. '*पढमे अयणे*' त्ति दक्षिणायनम्, श्रावणादित्वात् संवत्सरस्य. '*जुएण वि*' त्ति युगं पञ्चसंवत्सरमानम्. '*पुव्वंगेण वि*' त्ति पूर्वाङ्गं चतुरशीतिर्वर्षलक्षाणाम्. '*पुव्वेण वि*' त्ति पूर्वं पूर्वाङ्गमेव चतुरशीतिवर्षलक्षेण गुणितम्. एवं चतुरशीतिवर्षलक्षगुणितमुत्तरोत्तरं स्थानं भवति. चतुर्नवतिअधिकं चाङ्कशतम्–अन्तिमे स्थाने भवति–इति. '*पढमा ओसप्पिणि*' त्ति अवसर्पयति भावानित्येवंशीला अवसर्पिणी, तस्याः प्रथमो विभाग प्रथमावसर्पिणी. '*उस्सप्पिणि*' त्ति उत्सर्पयति भावानित्येवंशीला उत्सर्पिणी.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे पञ्चमशते प्रथम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्

३. आगळना प्रकरणमां काळ संबंधी हकीकत जणावी छे अने हवे ऋतुओ विषे जणाववानी शरुआत थाय छे– ऋतु पण एक प्रकारनो काळ ज छे माटे ते संबंधीनुं निरूपण स्थानप्राप्त छे. ऋतुओ संबंधे जणावतां कहेवुं छे के, [जया णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे वासाणं पढमे समए
ऋतु. पडिवज्जइ ' इत्यादि.] ' वासाणं ' एटले वरसादनी मोसम–चोमासाना चार महिना–नो पहेलो समय सांपडे छे. [अणंतरपुरक्खडसमयंसि त्ति] दक्षिणार्धमां शरू थती चोमासानी मोसमना पहेलापणानी अपेक्षाए अनंतर–आंतरा विनानो, एवा विशेषणवाळो तो कोई अतीत समय पण होय माटे कहे छे के, पुरोवर्ती–हवे पछी आवनार–भविष्यमां थनार समय–ए समये. [' अणंतरपच्छाकडसमयंसि ' त्ति] पूर्व अने पश्चिम विदेहमां शरु थती चोमासानी मोसमना प्रथम समयनी अपेक्षाए अनंतर–आंतरा विनानो अने पश्चात्कृत–अतीत थएलो–समय–ए समये दक्षिण अने उत्तरमां चोमासानी मोसमनो प्रथम समय होय छे. [' एवं जहा समएण ' इत्यादि] आवलिका संबंधी पाठनो उच्चार आ रीते छेः–' जया णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे वासाणं पढमा आवलिआ पडिवज्जइ, तया णं उत्तरड्ढे वि, जया णं उत्तरड्ढे वासाणं पढमा आवलिआ पडिवज्जइ, तया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं अणंतरपुरक्खडसमयंसि वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ ? हंता गोयमा ! ' इत्यादि. ए प्रमाणे आनप्राण वगेरे पदोनो पण सूत्रपाठ समजवो. आवलिका वगेरे (शब्दो) काळना माप संबंधी छे अने तेनो अर्थ आ छेः–असंख्यात समयनी एक आवलिका थाय छे, उच्छ्वास अने निःश्वासनो एक आनप्राण थाय छे, सात प्राणनो एक
वगेरे. स्तोक थाय छे, सात स्तोकनो एक लव थाय छे, सत्योतेर लवनो एक मुहूर्त थाय छे, बे महिनानी एक ऋतु थाय छे. [' हेमंताणं ' ति] शीयाळा संबंधी, [' गिम्हाण वि ' त्ति] उनाळा संबंधी, [' पढमे अयणे ' त्ति] दक्षिणायन, कारण के, वर्षनो आदि (पहेलो) महिनो श्रावण छे.
ग्रीष्म वगेरे. [' जुएण वि ' त्ति] पांच वरसनुं एक युग थाय छे, [' पुव्वंगेण वि ' त्ति] चोराशी लाख ८४००००० वर्षनुं एक पूर्वांग थाय छे, पूर्वांगने संख्याने चोराशी लाख गणी करवाथी एक पूर्व थाय छे, ए प्रमाणे पूर्वने चोराशी लाखगणुं करवाथी एक त्रुटितांग थाय छे अने ए रीते उत्तरोत्तर बधा मापमां समजवुं. छेवटना शीर्षप्रहेलिका नामना मापमां १९४ अंको आवे छे. [' पढमा ओसप्पिणि ' त्ति] पदार्थोने अवसर्पावे–मूळ स्वभावथी खसेडे–हीणा करे ते अवसर्पिणी–तेनो जे प्रथम विभाग ते प्रथमावसर्पिणी. [' उस्सप्पिणि ' त्ति] भावोने उत्सर्पावे–प्रकर्षवाळा करे–ते उत्सर्पिणी.

लवण–समुद्रादि.

१५. प्र०—*लवणे णं भंते ! समुद्दे सूरिया उदीचि-पाईण-मुग्गच्छ० ?*

१५. प्र०—हे भगवन् ! लवण समुद्रमां सूर्यो ईशान खूणामां ऊगीने अग्नि खूणामां जाय इत्यादि पूछवुं.

१५. उ०—*ज चेव जंबुद्दीवस्स वत्तव्वया भणिया स चेव सव्वा अपरिसेसिआ लवणसमुद्दस्स वि भाणियव्वा, नवरं–अभिलावो इमो णेयव्वो. जया णं भंते ! लवणे समुद्दे दाहिणड्ढे दिवसे भवइ तं चेव जाव–तदा णं लवणसमुद्दे पुरत्थिमपच्चत्थिमे*

१५. उ०—हे गौतम ! जंबूद्वीपमां सूर्यो संबंधे जे वक्तव्यता कही छे ते बधी अहीं लवण समुद्र संबंधे पण कहेवी. विशेष ए के, ते वक्तव्यतामां पाठनो उच्चार आ प्रमाणे करवोः भगवन् ! ज्यारे लवण समुद्रना दक्षिणार्धमां दिवस होय

१. आ शब्दमां आवेला अनन्तर, पुरस्कृत अने समय–ए त्रणे शब्दोनो कर्मधारय समास करवानो छे.—श्रीअभय०.

१. मूलच्छाया.— लवणे भगवन् ! समुद्रे सूर्यौ उदीची–प्राचीनम् उद्गत्य० ? या एव जम्बुद्वीपस्य वक्तव्यता भणिता सा एव सर्वा अपरिशेषिता लवणसमुद्रस्याऽपि भणितव्या, नवरम्–अभिलापोऽयं ज्ञातव्यः–यदा भगवन् ! लवणे समुद्रे दक्षिणार्धे दिवसो भवति, तच्चैव यावत्–तदा लवणसमुद्रे पौरस्त्य–पश्चिमे:—अनु०

णं राई भवति. एएणं अभिलावेणं नेयव्वं.

इत्यादि बधुं ते ज प्रमाणे कहेवुं, यावत्—त्यारे लवण समुद्रमां पूर्वे पश्चिमे रात्री होय छे. ' ए अभिलापवडे बधुं जाणवुं.

१६. प्र०—जया णं भंते ! लवणसमुद्दे दाहिणड्ढे पढमा ओसप्पिणी पडिवज्जइ, तया णं उत्तरड्ढे पढमा ओसप्पिणी पडिवज्जइ, जया णं उत्तरड्ढे पढमा ओसप्पिणी पडिवज्जइ, तया णं लवणसमुद्दे पुरत्थिम-पचत्थिमेणं नेवत्थि ओसप्पिणी, नेवत्थि उस्सप्पिणी समणाउसो !?

१६. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे लवण समुद्रना दक्षिणार्धमां प्रथम अवसर्पिणी होय छे त्यारे उत्तरार्धमां प्रथम अवसर्पिणी होय छे अने ज्यारे उत्तरार्धमां प्रथम अवसर्पिणी होय छे त्यारे लवण समुद्रमां पूर्वे पश्चिमे अवसर्पिणी नथी होती, उत्सर्पिणी नथी होती, पण हे दीर्घजीवि श्रमण ! त्यां अवस्थित (फेरफार विनानो) काळ कह्यो छे ?

१६. उ०—हंता, गोयमा ! जाव—समणाउसो !.

१६. उ०—हे गौतम ! हा, ते ज रीते छे अने ते यावत्—हे श्रमणायुष्मन् ! इत्यादि.

१७. प्र०—धायइसंडे णं भंते ! दीवे सूरिया उदीचिपाईण-गच्छ०?

१७. प्र०—हे भगवन् ! धातकीखंड द्वीपमां सूर्यो ईशान खूणामां उगीने, इत्यादि पूछवुं.

१७. उ०—जहेव जंबुद्दीवस्स वत्तव्वया भणिया स च्चेव धइसंडस्स वि भाणियव्वा, नवरं—इमेणं अभिलावेणं सव्वे लावगा भाणियव्वा.

१७. उ०—हे गौतम ! जे वक्तव्यता जंबूद्वीप संबंधे कही छे ते ज वक्तव्यता बधी धातकीखंड संबंधे पण जाणवी. विशेष ए के, पाठनुं उच्चारण करती वखते बधा आलापको आ रीते कहेवा—

१८. प्र०—जया णं भंते ! धायइसंडे दीवे दाहिणड्ढे दिवसे इ, तदा णं उत्तरड्ढे वि, जया णं उत्तरड्ढे वि तया णं यइसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं पुरत्थिमपचत्थिमे णं राई वइ ?

१८. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे धातकीखंड द्वीपमा दक्षिणार्धमां दिवस होय छे त्यारे उत्तरार्धमां पण दिवस होय छे अने ज्यारे उत्तरार्धमां पण तेम होय छे त्यारे धातकीखंड द्वीपमां मंदर पर्वतोनी पूर्वे पश्चिमे रात्री होय छे ?

१८. उ०—हंता, गोयमा ! एवं चेव जाव—राई भवइ.

१८. उ०—हे गौतम ! हा, ए ज रीते छे, यावत्—रात्री होय छे.

१९. प्र०—जया णं भंते ! धायइसंडे दीवे मंदराणं पव्व-णं पुरत्थिमेणं दिवसे भवइ तया णं पचत्थिमेण वि ? जया पचत्थिमेण वि तया णं धायइसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं त्तरेणं दाहिणेणं राई भवति ?

१९. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे धातकी खंड द्वीपमां मंदर पर्वतोनी पूर्वे दिवस होय छे त्यारे पश्चिमे पण दिवस होय छे अने ज्यारे पश्चिमे पण दिवस होय छे त्यारे धातकी खंड द्वीपमा मंदर पर्वतोनी उत्तरे अने दक्षिणे रात्री होय छे ?

१९. उ०—हंता, गोयमा ! जाव—भवइ—एवं एएण अभि-लावेणं नेयव्वं जाव०—

१९. उ०—हे गौतम ! हा, ए ज रीते होय छे, अने ए अभिलापथी जाणवुं, यावत्—

२०. प्र०—जया णं भंते ! दाहिणड्ढे पढमा ओसप्पिणी तया उत्तरड्ढे ? जया णं उत्तरड्ढे तया णं धायइसंडे दीवे मंदराणं व्वयाणं पुरत्थिम-पचत्थिमेण नत्थि ओसप्पिणी जाव—समणाउसो!?

२०. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे दक्षिणार्धमां प्रथम अवसर्पिणी होय छे त्यारे उत्तरार्धमा पण तेम होय छे अने ज्यारे उत्तरार्धमां पण होय छे त्यारे धातकीखंड द्वीपमा मंदर पर्वतोनी पूर्वे पश्चिमे अवसर्पिणी नथी होती, उत्सर्पिणी नथी होती ? यावत्—श्रमणायुष्मन् !

---

१. मूलच्छाया.—रात्री भवति. एतेन अभिलापेन ज्ञातव्यम् . यदा भगवन् ! लवणसमुद्रे दक्षिणार्धे प्रथमा अवसर्पिणी प्रतिपद्यते, तदा उत्तरार्धे प्रथमा अवसर्पिणी प्रतिपद्यते ? यदा उत्तरार्धे प्रथमा अवसर्पिणी प्रतिपद्यते तदा लवणसमुद्रे पौरस्त्य–पश्चिमेन नैवाऽस्ति अवसर्पिणी. नैवास्ति उत्सर्पिणी श्रमण आयुष्मन् ! ? हन्त, गौतम ! यावत्–श्रमणाऽऽयुष्मन् !. धातकिखण्डे भगवन् ! द्वीपे सूर्यौ उदिची–प्राचिनम् उद्गत्य०. यथैव जम्बुद्वीपस्य वक्तव्यता भणिता सा एव धातकिखण्डस्य अपि भणितव्या, नवरम्–अनेन अभिलापेन सर्वे आलापकाः भणितव्याः. यदा भगवन् ! धातकिखण्डे द्वीपे दक्षिणार्धे दिवसो भवति, तदा उत्तरार्धेऽपि ? यदा उत्तरार्धेऽपि तदा धातकिखण्डे द्वीपे मन्दराणां पर्वतानां पौरस्त्य–पश्चिमेन रात्री भवति ?. हन्त, गौतम ! एवं चैव यावत्–रात्री भवति. यदा भगवन् ! धातकिखण्डे द्वीपे मन्दराणां पर्वतानां पौरस्त्येन दिवसो भवति. तदा पश्चिमेनाऽपि ? यदा पश्चिमेन अपि तदा धातकिखण्डे द्वीपे मन्दराणां पर्वतानाम् उत्तरेण दक्षिणेन रात्री भवति ? हन्त, गौतम ! यावत्–भवति. एवम् एतेन अभिलापेन ज्ञातव्यं यावत्–यदा भगवन् ! दक्षिणार्धे प्रथमा अवसर्पिणी तदा उत्तरार्धे ? यदा उत्तरार्धे तदा धातकिखण्डे द्वीपे मन्दराणां पर्वतानां पौरस्त्य–पश्चिमेन नास्ति अवसर्पिणी यावत्–श्रमणाऽऽयुष्मन् ! ?:—अनु०

२०. उ०—[1]हंता, गोयमा ! जाव–समणाउसो !.

२०. उ०—हे गौतम ! हा ए ज रीते छे, यावत्–श्रमणायुष्मन् !.

जहा लवणसमुद्दस्स वत्तव्वया तहा कालोदस्स वि भाणियव्वा, नवरं–कालोदस्स नामं भाणियव्वं.

—जेम लवण समुद्रनी हकीकत कही तेम कालोद संबंधे पण समजवुं. विशेष ए के, लवणने बदले 'कालोद' नुं नाम कहेवुं.

२१. प्र०—अब्भितरपुक्खरद्धेणं भंते ! सूरिया उदीचिपाईण-मुग्गच्छ० ?

२१. प्र०—हे भगवन् ! अभ्यंतर पुष्करार्धमां सूर्यो ईशान खूणामां उगीने इत्यादि पूछवुं.

२१. उ०—जहेव धायइसंडस्स वत्तव्वया तहेव अब्भितर-पुक्खरद्धस्स वि भाणियव्वा, नवरं–अभिलावो जाणियव्वो जाव–तया णं अब्भितरपुक्खरद्धे मंदराणं पुरत्थिम-पचत्थिमेणं नेवत्थि अवसप्पिणी. नेवत्थि उस्सप्पिणी–अवट्ठिए णं तत्थ काले पण्णत्ते समणाउसो !.

२१. उ०—हे गौतम ! धातकी खंडनी वक्तव्यतानी पेठे अभ्यंतर पुष्करार्धनी वक्तव्यता पण कहेवी. विशेष ए के, धातकी खंडने बदले अभ्यंतर पुष्करार्धनो पाठ कहेवो अने यावत्–'अभ्यंतर पुष्करार्धमां मंदरोनी पूर्वे पश्चिमे अवसर्पिणी नथी होती, उत्सर्पिणी नथी होती, पण हे दीर्घजीवी श्रमण ! त्यां अवस्थित काळ होय छे.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे एम कही यावत्–विचरे छे.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते पंचमसये पढमो उद्देसो सम्मत्तो.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः–दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

---

१. मूलच्छायाः—हन्त, गौतम ! यावत्–श्रमणाऽऽयुष्मन् ! यथा लवणसमुद्रस्य वक्तव्यता तथा कालोदस्याऽपि भणितव्या, नवरम्–कालोदस्य नाम भणितव्यम्. अभ्यन्तरपुष्करार्धेन भगवन् ! सूर्यौ उदीची–प्राचीनम् उद्गत्य० ? यथैव धातकिखण्डस्य वक्तव्यता तथैव अभ्यन्तरपुष्करार्धस्य अपि भणितव्या, नवरम्–अभिलापो ज्ञातव्य, यावत्–तदा अभ्यन्तरपुष्करार्धे मन्दराणां पौरस्त्य–पश्चिमेन नैवाऽस्ति अवसर्पिणी. नैवाऽस्ति उत्सर्पिणी. अवस्थितः तत्र कालः प्रज्ञप्तः श्रमणाऽऽयुष्मन् !. तदेवं भगवन् ! तदेव भगवन् ! इतिः—अनु०

शतक ५.—उद्देशक २.

राजगृह.—ईषत्पुरोवात.—पथ्यावात.—मंदवात.—महावात.—ए वायु संबंधे दिशाओने आश्रीने पृच्छा.—द्वीपमां वाता वायु.—समुद्रमां वाता वायु.—ए बंने वायुओनो परस्पर व्यत्यास.—ए वायुओने वावाना कारणो.—वायुनी यथारीति गति.—वायुनी उत्तरक्रिया.—वायुकुमार आदि द्वारा वायुकायनुं उदीरण.—वायुओ श्वास प्रश्वास ले ?—हा.—वायु मरी मरीने अनेक वार फरीथी वायुमां आवे ?—हा.—स्पृष्ट वायु मरे के अस्पृष्ट ?—स्पृष्ट वायु.—वायु शरीरसहित नीकळे के शरीररहित ?—बन्ने रीते नीकळे.—ओदन-कुमाष अने सुरानां अणुओ कोनां शरीर कहेवाय ?—अपेक्षाए वनस्पतिना—अग्निना—पाणीनां अने अग्निनां शरीर कहेवाय.—अय—लोढुं—तांबु—कलाई—सीसुं—पाषाण अने कषट्टिका—काट—नां अणुओ कोनां शरीर कहेवाय ?—पृथिवीनां अने अग्निनां—हाडकुं—बळेलुं हाडकुं—चामडुं—बळेलुं चामडुं—शिंगडुं—बळेलुं शिंगडुं—खरी—बळेली खरी—नख अने बळेलो नख—ए बधानां अणुओ कोनां शरीर कहेवाय ? त्रसजीवना अने अग्निना—अंगारो—राख—भुसो अने छाण कोना शरीर कहेवाय ?—एकेंद्रियना यावत्—पंचेंद्रियनां अने अग्निना.—लवणसमुद्रनो चक्रवाल विष्कंभ केटलो ?—यावत्—लोकस्थिति—विहार.—

१. प्र०—रायगिहे नगरे जाव एवं वयासी—अत्थि णं भंते ! ईसिंपुरेवाया, पच्छा वाया, मंदा वाया, महावाया वायंति ?

१. प्र०—राजगृह नगरमां यावत्—आ प्रमाणे बोल्या के—हे भगवन् ! ईषत्पुरोवात—थोडा स्नेहवाळा—थोडी भीनाशवाळा—थोडा चिकणा—वायु, वनस्पति वगेरेने हितकर वायु—पथ्यवात, धीमे धीमे वानारा वायु—मंद वायुओ अने महावायुओ वाय छे ?

१. उ०—हंता, अत्थि.

१. उ०—हे गौतम ! हा, ते वायुओ वाय छे.

२. प्र०—अत्थि णं भंते ! पुरत्थिमे णं ईसिंपुरेवाया, पच्छा वाया, मंदा वाया, महावाया वायंति ?

२. प्र०—हे भगवन् ! पूर्वमां ईषत्पुरोवात, पथ्यवात, मंदवात अने महावात छे?

२. उ०—हंता, अत्थि. एवं पच्चत्थिमे णं, दाहिणे णं उत्तरे णं, उत्तरपुरत्थिमे णं, दाहिणपुरत्थिमे णं, दाहिणपच्चत्थिमे णं उत्तरपच्चत्थिमे णं.

२. उ०—हे गौतम ! हा, छे. ए प्रमाणे पश्चिममां, दक्षिणमां, उत्तरमां, ईशान खूणामां, अग्नि खूणामां, नैर्ऋत खूणामां अने वायव्य खूणामां पण तेम ज समजवुं.

३. प्र०—जया णं भंते ! पुरत्थिमे णं ईसिंपुरेवाया, पच्छा वाया, मंदा वाया, महावाया वायंति; तया णं पच्चत्थिमेण वि ईसिंपुरेवाया, जया णं पच्चत्थिमे णं ईसिंपुरेवाया तया णं पुरत्थिमेण वि ?

३. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे पूर्वमां ईषत्पुरोवात, पथ्यवात, मंदवात अने महावात वाय छे त्यारे पश्चिममां पण ईषत्पुरोवात वगेरे वाय छे ? अने ज्यारे पश्चिममां ईषत्पुरोवात वगेरे वाय छे त्यारे पूर्वमां पण ते वायुओ वाय छे ?

---

१. मूलच्छायाः—राजगृहे नगरे यावत्-एवम् अवादीत्—अस्ति भगवन् ! ईषत्पुरोवाताः, पथ्या वाताः, मन्दा वाताः, महावाताः वान्ति ? हन्त, अस्ति. अस्ति भगवन् ! पौरस्त्ये ईषत्पुरोवाताः, पथ्या वाताः, मन्दा वाताः, महावाताः वान्ति ? हन्त, अस्ति. एवं पश्चिमे, दक्षिणस्मिन्, उत्तरस्मिन्; उत्तर-पौरस्त्ये, दक्षिण-पौरस्त्ये, दक्षिण-पश्चिमे, उत्तर-पश्चिमे. यदा भगवन् ! पौरस्त्ये ईषत्पुरोवाताः, पथ्या वाताः, मन्दा. महावाताः वान्ति; तदा पश्चिमेऽपि ईषत्पुरोवाताः, यदा पश्चिमे ईषत्पुरोवातास्तदा पौरस्त्येऽपि ?—अनु०

३. उ०—हंता, गोयमा ! जया णं पुरत्थिमे णं, तया णं पच्चत्थिमेण वि ईसिंपुरेवाया० जया णं पच्चत्थिमेण वि ईसिंपुरेवाया० तया णं पुरत्थिमेण वि ईसिंपुरेवाया एवं दिसासु, विदिसासु.

४. प्र०—अत्थि णं भंते ! दीविच्चगा ईसिंपुरेवाया ?

४. उ०—हंता.

५. प्र०—अत्थि णं भंते ! सामुद्दगा ईसिंपुरेवाया० ?

५. उ०—हंता, अत्थि.

६. प्र०—जया णं भंते ! दीविच्चया ईसिंपुरेवाया० तया णं सामुद्दया वि ईसिंपुरेवाया० जया णं सामुद्दया ईसिंपुरेवाया०तया णं दीविच्चया वि ईसिंपुरेवाया ?

६. उ०—णो इणट्ठे समट्ठे.

७. प्र०—से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जया णं दीविच्चया ईसिंपुरेवाया०, णो णं तया सामुद्दया ईसिंपुरेवाया०, जया णं सामुद्दया ईसिंपुरेवाया, णो णं तया दीविच्चया ईसिंपुरेवाया० ?

७. उ०—गोयमा ! तेसि णं वायाणं अन्नमन्नविवच्चासेणं लवणे समुद्दे वेलं नाइक्कमइ, से तेणट्ठेणं जाव वाया वायंति.

३. उ०—हे गौतम ! ज्यारे पूर्वमां ईषत्पुरोवात वगेरे वाय छे त्यारे ते बधा पश्चिममां पण वाय छे अने ज्यारे पश्चिममां ईषत्पुरोवात वगेरे वाय छे त्यारे पूर्वमां पण ते बधा वाय छे. ए प्रमाणे बधी दिशाओमां अने खूणाओमां पण समजवुं.

४. प्र०—हे भगवन् ! ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ द्वीपमां होय छे ?

४. उ०—हे गौतम ! हा, होय छे.

५. प्र०—हे भगवन् ! ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ समुद्रमां होय छे ?

५. उ०—हे गौतम ! हा, होय छे.

६. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे द्वीपना ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ वाता होय त्यारे समुद्रना पण ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ वाता होय ? अने ज्यारे समुद्रना ते बधा वायुओ वाता होय त्यारे द्वीपना पण ते बधा वायुओ वाता होय ?

६. उ०—हे गौतम ! ए वात ठीक नथी.

७. प्र०—हे भगवन् ! तेनुं शुं कारण के, 'ज्यारे द्वीपना ईषत्पुरोवातादि वाता होय त्यारे समुद्रना ईषत्पुरोवातादि न वाता होय ? अने ज्यारे समुद्रना ईषत्पुरोवातादि वाता होय त्यारे द्वीपना ईषत्पुरोवातादि न वाता होय ?

७. उ०—हे गौतम ! ते वायुओ अन्योन्य व्यत्यासवडे (एक बीजा एक साथे नहि, पण नोखा नोखा) संचरे छे—ज्यारे द्वीपना ईषत्पुरोवातादि वाता होय त्यारे समुद्रना न वाय अने ज्यारे समुद्रना ईषत्पुरोवातादि वाता होय त्यारे द्वीपना न वाय—ए रीते ए वायुओ परस्पर विपर्यय वडे वाय छे अने ते प्रकारे ते वायुओ लवण समुद्रनी वेळाने उल्लंघता नथी ते कारणथी यावत्—पूर्व प्रमाणे 'वायुओ वाय छे' ए रीते कह्युं छे.

१. प्रथमोद्देशके दिक्षु दिवसादिविभाग उक्तः; द्वितीये तु तास्वेव वातं प्रतिपिपादयिपुर्वातभेदांस्तावदभिधातुमाह—'रायगिहे' इत्यादि. 'अत्थि 'त्ति अस्ति—अयमर्थः—यदुत वाता वान्तीति योगः. कीदृशाः ? इत्याहः—'ईसिंपुरेवाय'त्ति मनाक् सस्नेह—(सस्नेह)—

---

१. मूलच्छाया—हन्त, गौतम ! यदा पौरस्त्ये तदा पश्चिमेऽपि ईषत्पुरोवाता० यदा पश्चिमेऽपि ईषत्पुरोवाताः० तदा पौरस्त्येऽपि ईषत्पुरोवाताः० एवं दिशासु विदिशासु अस्ति भगवन् ! द्वैप्याः ईषत्पुरोवाता.० हन्त. अस्ति भगवन् ! सामुद्रिकाः ईषत्पुरोवाताः— ? हन्त, अस्ति. यदा भगवन् ! द्वैप्याः ईषत्पुरोवाता.० तदा सामुद्रिका, अपि ईषत्पुरोवाता. ? यदा सामुद्रिका.० ईषत्पुरोवाता ० तदा द्वैप्या अपि ईषत्पुरोवाता. ? नाऽयम् अर्थः समर्थः, तत् केनार्थेन भगवन् ! एवम् उच्यते. यदा द्वैप्या. ईषत्पुरोवाता ० नो तदा सामुद्रिका ईषत्पुरोवाताः० यदा सामुद्रिकाः ईषत्पुरोवाताः, नो तदा द्वैप्याः ईषत्पुरोवाता.० ? गौतम ! तेषां वातानाम् अन्योन्यविव्यत्यासेन लवणे समुद्रे वेला नातिक्रामति. तत् तेनार्थेन यावत्० वाताः वान्तिः—अनु०

१: गरमीनी मोसममां जे शीत वायुओ वाय छे ते समुद्र तरफथी आवेला होय छे एटले ते वखते—ज्यारे शीत वायुओ वाता होय ते वखते—जमीनना उष्ण वायुओ वाता नथी अने ज्यारे शीआळानी मोसममां जे उष्ण वायुओ वाय छे ते जमीन तरफथी आवेला होय छे एटले ते वखते—ज्यारे उष्ण वायुओ वाता होय ते वखते—समुद्रना शीत वायुओ वाता नथी. समुद्रना वायुओ शीत होय छे अने द्वीपना (जमीनना) वायुओ उष्ण होय छे—आ रीते ए बन्ने (द्वीपना अने समुद्रना) वायुमां परस्पर विरुद्ध अने एक बीजाने उपघात करनारो गुण मोजुद होवाथी ते बन्ने वायुओ एक साथे वाइ शके नहि, किंतु ते बेमांथी एक समये एक ज वायु वाय एटले के, ज्यारे द्वीपनो वायु वातो होय त्यारे समुद्रनो वायु न वाय अने ज्यारे समुद्रनो वायु वातो होय त्यारे द्वीपनो वायु न वाय—उपर जे आ बन्ने वायुना व्यत्यासपूर्वक वावानी हकीकत जणावी छे ते आ टिप्पणमां जणावेली रीते घटती लागे छे —अनु०

१. स्नेहेन सहिता. सस्नेहाः, स्नेहो हि अवश्याय-पर्यायः. "उस्सा—इति अवश्यायः—स्नेह."—(प्रज्ञापनाटीका, प्रथम पदगते अप्कायविचारे) पुरोगामिषु हि वातेषु प्रायेण स्नेहो भवति—इति लौकिकवायुशास्त्रिणः, अत एव अत्र ते पुरोवाताः सस्नेहाः, सस्नेहा वा उक्ताः. भाषायां च स्नेह-पर्यायः 'ओस' इति शब्दो युज्यते.—अनु०

वाताः. ' पच्छा वाय ' त्ति पथ्या वनस्पत्यादिहिता वायवः. ' मंदा वाय ' त्ति मन्दाः शनैः संचारिणोऽमहावाताः. ' महावाय ' त्ति उद्दण्डवाताः अनल्पा–इत्यर्थः. ' पुरत्थिमे णं ' ति सुमेरोः पूर्वस्यां दिशि–इत्यर्थः. एवमेतानि दिग्–विदिगपेक्षयाऽष्टौ सूत्राणि. उक्तं दिग्भेदेन वातानां वानम्. अथ दिशामेव परस्परोपनिबन्धेन तदाहः–' जया णं ' इत्यादि. इह च द्वे दिक्सूत्रे, द्वे विदिक्सूत्रे इति. अथ प्रकारान्तरेण वातस्वरूपनिरूपणसूत्रम्–तत्र–' दीविच्चग ' त्ति द्वैप्या द्वीपसत्कविनः. ' सामुद्दग ' त्ति समुद्रस्यैते सामुद्रिकाः. ' अन्नमन्नविवच्चासेणं ' ति अन्योन्यव्यत्यासेन यदैके ईषत्पुरोवातादिविशेषणा वान्ति, तदा इतरे न तथाविधा वान्तीत्यर्थः. ' वेलं नाइक्कमइ ' त्ति तथाविधवातद्रव्यसामर्थ्याद्, वेलायास्तथास्वभावत्वाच्चेति.

१. प्रथम उद्देशकमां दिशाओने उद्देशीने दिवस विगेरेनो विभाग जणाव्यो छे अने हवे आ बीजा उद्देशकमां पण दिशाओने उद्देशीने ज पवन संबंधी हकीकतने जणाववा सारु सौथी पहेलुं वायराना भेद संबंधे निरूपण करवाने कहे छे के, [' रायगिहे ' इत्यादि.] [' अत्थि ' त्ति] ' पवनो छे ? ' ए प्रमाणे संबंध करवो. केवी जातना ? तो कहे छे के, [' ईसिंपुरेवाय ' त्ति] ईषत्पुरोवात–थोडा स्नेहवाळा–थोडी भीनाशवाळा–थोडी चिकाशवाळा पवनो, [' पच्छा वाय ' त्ति] वनस्पति वगेरेने लाभ–कर–पथ्य–वायु ते पथ्यवात, [' मंदा वाय ' त्ति] धीमे धीमे संचरनारा वायुओ–मंद पवनो, [' महावाय ' त्ति] उद्दंड–प्रचंड–पवनो–तोफानी वायुओ, [' पुरत्थिमेण ' ति] सुमेरुथी पूर्व दिशामां, ए रीते ए आठ सूत्रो दिशा अने विदिशा–खूणा–ओनी अपेक्षाए कहेवां आगळना प्रकरणमां पवनोना वहेवा (वावा) संबंधे हकीकत कही छे अने हवे ते ज हकीकतने दिशाओना परस्पर मेळापपूर्वक आ रीते कहे छेः [' जया णं ' इत्यादि.] आ ठेकाणे बे सूत्र दिशा संबंधी छे अने बे सूत्र खूणा संबंधी छे. हवे बीजी रीते पवनना निरूपण विषे सूत्र कहे छेः—तेमां [' दीविच्चग ' त्ति] द्वीप संबंधी पवनो, [' सामुद्दग ' त्ति] समुद्र संबंधी पवनो, [' अन्नमन्नविवच्चासेणं ' ति] परस्पर विपर्यासपूर्वक अर्थात् ज्यारे अमुक जातना ईषत्पुरोवात वगेरे पवनो वहे (वाय) छे त्यारे ते ज जातना बीजा ईषत्पुरोवात वगेरे नथी वहेता. [' वेलं नाइक्कमइ ' त्ति] वेळने ओळंगतो नथी, कारण के, वायराना द्रव्योनुं सामर्थ्य ज तेवा प्रकारनुं छे अने वेळनो स्वभाव पण तेवो ज छे.

वायुओ.

८. प्र०—*अत्थि णं भंते ! ईसिंपुरेवाया, पच्छा वाया, मंदा वाया, महावाया वायंति ?*	८. प्र०—हे भगवन् ! ईषत्पुरोवात, पथ्यवात, मंदवात अने महावात छे ?
८. उ०—*हंता, अत्थि.*	८. उ०—हे गौतम ! हा, छे.
९. प्र०—*कया णं भंते ! ईसिंपुरेवाया० जाव–वायंति ?*	९. प्र०—हे भगवन् ! ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ क्यारे वाय छे ?
९. उ०—*गोयमा ! जया णं वाउयाए अहारियं रियंति, तया णं ईसिंपुरेवाया० जाव–वायंति.*	९. उ०—हे गौतम ! ज्यारे वायुकाय पोताना स्वभावपूर्वक गति करे छे त्यारे ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ वाय छे.
१०. प्र०—*अत्थि णं भंते ! ईसिंपुरेवाया० ?*	१०. प्र०—हे भगवन् ! ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ छे ?
१०. उ०—*हंता, अत्थि.*	१०. उ०—हे गौतम ! हा, छे.
११. प्र०—*कया णं भंते ! ईसिंपुरेवाया ?*	११. प्र०—हे भगवन् ! ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ क्यारे वाय छे ?
११. उ०—*गोयमा ! जया णं वाउयाए उत्तरकिरियं रियइ, तया णं ईसिंपुरेवाया जाव–वायंति.*	११. उ०—हे गौतम ! ज्यारे वायुकाय उत्तर क्रियापूर्वक–वैक्रिय शरीर बनावीने–गति करे छे त्यारे ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ वाय छे.
१२. प्र०—*अत्थि णं भंते ! ईसिंपुरेवाया० ?*	१२. प्र०—हे भगवन् ! ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ छे ?
१२. उ०—*हंता, अत्थि.*	१२. उ०—हे गौतम ! हा, छे.
१३. प्र०—*कया णं भंते ! ईसिंपुरेवाया, पच्छा वाया० ?*	१३. प्र०—हे भगवन् ! ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ क्यारे वाय छे ?

१ मूलच्छाया :—अस्ति भगवन् ! ईषत्पुरोवाताः, पथ्या वाताः, मन्दा वाताः, महावाता वान्ति? हन्त, अस्ति. कदा भगवन् ईषत्पुरोवाता.० यावत्–वान्ति ? गौतम ! यदा वायुकायो यथारीतं रीयते, तदा ईषत्पुरोवाता० यावत्–वान्ति. अस्ति भगवन् ! ईषत्पुरोवाता० ? हन्त, अस्ति. कदा भगवन् ! ईषत्पुरोवाता ? गौतम ! यदा वायुकाय उत्तरक्रियं रीयते, तदा ईषत्पुरोवाता यावत्–वान्ति. अस्ति भगवन् ! ईषत्पुरोवाता.० ? हन्त, अस्ति. कदा भगवन् ! ईषत्पुरोवाताः, पथ्याः वाताः० ?—अनु०

१३. उ०—[1]गोयमा ! जया णं वाउकुमारा, वाउकुमारीओ अप्पणो वा, परस्स वा, तदुभयस्स वा अट्ठाए वाउकायं उदीरेंति, तया णं ईसिंपुरेवाया, जाव–वायंति.

१४. प्र०—वाउयाए णं भंते ! वाउयायं चेव आणमंति वा, पाणमंति वा० ?

१४. उ०—जहा खंदए तहा चत्तारि आलावगा नेयव्वा अणेगसयसहस्स, पुट्ठे उद्दाइ, ससरीरी निक्खमइ.

१३. उ०—हे गौतम ! ज्यारे वायुकुमारो अने वायुकुमारीओ पोताने, बीजाने के बन्नेने माटे वायुकायने उदीरे छे त्यारे ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ वाय छे.

१४. प्र०—हे भगवन् ! शुं वायुकाय, वायुकायने ज श्वासमां ले छे अने निःश्वासमां मूके छे ?

१४. उ०—हे गौतम ! ए संबंधे बधुं स्कंदक उद्देशकमां कह्या प्रमाणे जाणवुं यावत्–(१)अनेक लाखवार मरीने, (२) स्पर्श पाम्या पछी, (३) मरे छे अने (४) शरीर सहित नीकळे छे, ए रीते चारे आलापक कहेवा.

२. अथ वातानां वाने प्रकारान्तरेण वातस्वरूपत्रयं सूत्रत्रयेण दर्शयन्नाह:–' अत्थि णं ' इत्यादि. इह च प्रथमवाक्यं प्रस्तावनार्थम्–इति न पुनरुक्तमित्याशङ्कनीयम्. ' *अहारियं रियंति* ' त्ति रीतं रीतिः स्वभाव इत्यर्थः–तस्यानतिक्रमेण यथारीतम्–रीयते गच्छति–यथा स्वाभाविक्या गत्या गच्छतीत्यर्थः. ' *उत्तरकिरियं* ' ति वायुकायस्य हि मूलशरीरमौदारिकम्, उत्तरं तु वैक्रियम्. अत उत्तरा उत्तरशरीराश्रया क्रिया गतिलक्षणा यत्र गमने तदुत्तरक्रियम्, तद्यथा भवतीत्येवं रीयते गच्छति. इह चैकसूत्रेणैव वायुवानकारणत्रयस्य वक्तुं शक्यत्वे यत् सूत्रत्रयकरणं तद् विचित्रत्वात् सूत्रगतेरिति मन्तव्यम्. वाचनान्तरे त्वाद्यं कारणं महावातवर्जितानाम्, द्वितीयं तु मन्दवातवर्जितानाम्, तृतीयं तु चतुर्णामप्युक्तमिति. वायुकायाधिकारादेवेदमाह.–' *वाउयाए णं* ' इत्यादि ' *जहा खंदए* ' इत्यादि. तत्र प्रथमो दर्शित एव. ' *अणेगे* ' इत्यादिर्द्वितीयः. स चैवम्:–' *वाउयाए णं भंते ! वाउयाए चेव अणेगसयसहस्सखुत्तो उद्दायित्ता उद्दायित्ता तत्थेव भुज्जो भुज्जो पच्चायाइ ? हंता, गोयमा !* '. ' *पुट्ठे उद्दाइ* ' त्ति तृतीयः स चैवम्:–' *से भंते किं पुट्ठे उद्दाइ, अपुट्ठे उद्दाइ ? गोयमा ! पुट्ठे उद्दाइ, नो अपुट्ठे* '. ' *ससरीरी* ' इत्यादिश्चतुर्थः. स–चैवम्:–' *से भंते ! किं ससरीरी निक्खमइ, असरीरी ? गोयमा ! सिय ससरीरी* ' इत्यादि.

२. हवे पवनोना वहवा (वावा) मां पवनोनां त्रण स्वरूप बने छे, अने ए वातने बीजे प्रकारे त्रण सूत्र द्वारा दर्शावे छेः [' अत्थि णं ' इत्यादि] शं०–आ सूत्र तो आगळ आवी गयुं छे ते छतां फरीवार तेने अहीं शा माटे दर्शाव्युं ? समा०–चालु प्रकरणमां ए सूत्र प्रस्तावनारूपे मूक्युं छे अने तेने फरीवार दर्शाववानुं पण ए ज कारण छे माटे अहीं पुनरुक्ति थइ छे एम गणवानुं नथी. [' अहारियं ' ति] वायुओ, पोतानी स्वाविकभा गतिथी वेह (वाय) छे. [' उत्तरकिरियं ' ति] वायुकायनुं मूळ शरीर तो औदारिक छे अने वैक्रिय शरीर एनुं उत्तर शरीर छे माटे कहे छे के, जे गमन उत्तर शरीरने आश्रीने थतुं होय–उत्तर शरीरपूर्वक थतुं होय–ते गमन 'उत्तरक्रिय' कहेवाय, अर्थात् वायुओ वैक्रिय शरीरवडे वाय छे. श०–वायुने वावानां त्रण कारणो एक ज सूत्र द्वारा जणावी शकाय छे तो पण ते माटे त्रण सूत्रो शा माटे कर्यां ? समा०–सूत्र करवानी खूबी विचित्र छे ! माटे ए रीते थयुं छे. बीजी वाचनामां तो ए त्रणे कारणो जूदा जूदा वायुने वहवानां दर्शाव्यां छेः—पेलुं कारण महावायु सिवाय बीजा वायुओने वहवानुं छे, बीजुं कारण मंदवायु सिवाय अन्य वायुओने वावानुं छे अने त्रीजुं कारण चारे वायुओने वावानुं छे अने ए हेतुथी त्रणे सूत्रो जूदां करवां ए व्याजबी छे. वायुकायनुं प्रकरण होवाथी वायुकाय संबंधे एक बीजी वात जणाववाने कहे छे के, [' वाउयाए णं ' इत्यादि.][' जहा खंदए ' इत्यादि.] वायुकाय संबंधे जे त्रण आलापक कहेवाना कह्या छे तेमां प्रथम आलापक तो देखाड्यो ज छे. [' अणेग '– इत्यादि.] ए बीजो आलापक छे अने ते आ रीते छे–:' वाउयाए णं भंते ! वाउयाए चेव अणेगसय–सहस्सखुत्तो उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जो भुज्जो पच्चायाइ ? हंता गोयमा ! ' [' पुट्ठे उद्दाइ 'त्ति] ए त्रीजो आलापक छे अने ते आ प्रमाणे छेः–' से भंते ! कि पुट्ठे उद्दाइ, अपुट्ठे उद्दाइ ? गोयमा ! पुट्ठे उद्दाइ, नो अपुट्ठे '. [' ससरीरी ' इत्यादि.] ए चोथो आलापक छे अने ते आ प्रमाणे छेः—' से भंते ! किं ससरीरी निक्खमइ, असरीरी ? गोयमा ! सिय ससरीरी ' इत्यादि.

ओदन विगेरे.

१५. प्र०—[1]अह भंते ! उदण्णे, कुम्मासे, सुरां एए णं किं–सरीरा ति वत्तव्वं सिया ?

१५. प्र०—हे भगवन् ! ओदन, कुल्माष अने मदिरा, ए त्रणे द्रव्यो क्यां जीवनां शरीरो कहेवाय ?

---

१. मूलच्छायाः—गौतम ! यदा वायुकुमाराः, वायुकुमार्यः आत्मनो वा, परस्य वा, तदुभयस्य वा अर्थाय वायुकायम् उदीरयन्ति, तदा ईषत्पुरोवाताः, यावत्–वान्ति. वायुकायो भगवन् ! वायुकायं चैव आनन्ति वा, प्राणन्ति वा ० ? यथा स्कन्दके तथा चत्वारः आलापका. ज्ञातव्याः, अनेकशतसहस्रम्, स्पृष्टम् उद्रवति, सशरीरी निष्क्रामति.

१. जूओ भ० प्र० खं० पृ० २२६.

१. अथ भगवन् ! ओदनः, कुल्माषः, सुरा एते किंशरीरा इति वक्तव्यं स्यात्.—अनु०

१५. उ०—गोयमा ! उदण्णे, कुम्मासे, सुराए य जे घणे दव्वे एए णं पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च वणस्सइजीवसरीरा, तओ पच्छा सत्थातीआ, सत्थपरिणामिआ, अगणिज्झामिया, अगणिझूसिया, अगणिसेविया, अगणिपरिणामिया अगणिजीवसरीरा ति वत्तव्वं सिया, सुराए य जे दवे दव्वे एए णं पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च आउजीवसरीरा, तओ पच्छा सत्थातीआ, जाव-अगणिकायसरीरा इ वत्तव्वं सिया.

१५. उ०—हे गौतम ! ओदन, कुल्माष अने मदिरामां जे घन (कठण) पदार्थ छे ते पूर्वभाव प्रज्ञापनानी अपेक्षाए वनस्पति जीवनां शरीरो छे. अने ज्यारे ते ओदन वगेरे द्रव्यो (खाणीया वगेरे) शस्त्रोथी कूटाय छे, शस्त्रोथी परिणमित-नवा आकारनां धारक-थाय छे अने अग्निथी तेना वर्णो (रंगो) बदलाय छे, अग्निथी शुषित-पूर्वना स्वभावने छोडनारां-थाय छे, अग्निथी नवा आकारना धारक बने छे त्यारे ते द्रव्यो अग्निनां शरीरो कहेवाय छे, तथा सुरा (मदिरा)मां जे प्रवाही पदार्थ छे ते पूर्वभाव प्रज्ञापनानी अपेक्षाए पाणीना जीवना शरीरो छे अने ज्यारे ते प्रवाही भाग शस्त्रथी कूटाय छे यावत्-अग्निथी नवा रंगने धारण करे छे त्यारे ते भाग, अग्निकायना शरीरो छे एम कहेवाय छे.

१६. प्र०—अह णं भंते ! अये, तंबे, तउए, सीसये, उवले, कसट्टिया-एए णं किंसरीरा इ वत्तव्वं सिया ?

१६. प्र०—हे भगवन् ! लोढुं, तांबु, त्रपु-कलाइ, सीसुं, बळेलो पत्थर-कोलसो अने कसट्टिका-काट, ए बधां द्रव्यो कया जीवनां शरीरो कहेवाय ?

१६. उ०—गोयमा ! अये, तंबे, तउए, सीसए, उवले, कसट्टिआ-एए णं पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च पुढवीजीवसरीरा; तओ पच्छा सत्थातीआ, जाव-अगणिजीवसरीरा इ वत्तव्वं सिया.

१६. उ०—हे गौतम ! लोढुं, तांबुं, कलाइ, सीसुं, कोयलो अने काट, ए बधां पूर्व भाव प्रज्ञापनानी अपेक्षाए पृथिवीना जीवनां शरीरो कहेवाय अने पछी-शस्त्र द्वारा कूटाया पछी-यावत्-अग्निना जीवनां शरीरो कहेवाय.

१७. प्र०—अह णं भंते ! अट्ठी, अट्ठिज्झामे, चम्मे, चम्मज्झामे, रोमे, रोमज्झामे, सिंगे, सिंगज्झामे, खुरे, खुरज्झामे, नखे, नखज्झामे-एए णं किंसरीरा इ वत्तव्वं सिया ?

१७. प्र०—हे भगवन् ! हाडकुं, आगथी विकृत-बगडेल-थएल हाडकुं, चामडुं, आगथी विकृत थएल चामडुं, रुंवाडा, आगथी विकृत थएल रुंवाडा, खरी, आगथी विकृत थएल खरी, नख, अने बळेल नख; ए बधां कया जीवनां शरीरो कहेवाय ?

१७. उ०—गोयमा ! अट्ठी, चम्मे, रोमे, सिंगे, खुरे, नहे-एए णं तसपाणजीवसरीरा. अट्ठिज्झामे, चम्मज्झामे, रोमज्झामे, सिंग-खुर-णहज्झामे-एए णं पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च तसपाणजीवसरीरा; तओ पच्छा सत्थातीआ, जाव-अगणि त्ति वत्तव्वं सिया.

१७. उ०—हे गौतम ! हाडकुं, चामडुं, रुंवाटा, खरी अने नख, ए बधां त्रस जीवनां शरीरो कहेवाय अने बळेल हाडकुं, बळेल चामडु, बळेल रुंवाडां, बळेल खरी अने बळेल नख, ए बधां पूर्व भाव प्रज्ञापनानी अपेक्षाए त्रस जीवना शरीरो कहेवाय अने पछी-शस्त्र द्वारा संघट्टित थया पछी-यावत्-अग्निना जीवना शरीरो कहेवाय.

१८. प्र०—अह भंते ! इंगाले, छारिए, भुसे, गोमए-एए णं किंसरीरा इ वत्तव्वं सिया ?

१८. प्र०—हे भगवन् ! अंगारो, राख, भुसो अने छाणुं, ए बधां कया जीवना शरीरो कहेवाय ?

१८. उ०—गोयमा ! इंगाले, छारिए, भुसे, गोमए-एए णं पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च एगिंदियजीवसरीरप्पयोगपरिणामिया

१८. उ०—हे गौतम ! अंगारो, राख, भुसो अने छाणुं, ए बधां पूर्व भाव प्रज्ञापनानी अपेक्षाए एकेंद्रिय जीवना शरीरो

---

१. मूलच्छाया—गौतम ! ओदने, कुल्माषे, सुरायाश्च यानि घनानि द्रव्याणि एतानि पूर्वभावप्रज्ञापनां प्रतीत्य वनस्पतिजीवशरीराणि, ततः पश्चात् शस्त्रातीतानि, शस्त्रपरिणामितानि, अग्निध्यामितानि, अग्निजू(झू)षितानि, अग्निसेवितानि, अग्निपरिणामितानि अग्निजीवशरीराणि इति वक्तव्यं स्यात्, सुरायाश्च यानि द्रवाणि द्रव्याणि एतानि पूर्वभावप्रज्ञापनां प्रतीत्य अप्जीवशरीराणि, ततः पश्चात् शस्त्रातीतानि, यावत्-अग्निकायशरीराणि इति वक्तव्यं स्यात्. अथ भगवन् ! अयः, ताम्रम्, त्रपु, सीसकम्, उपलः, कट्ट, एते किंशरीरा इति वक्तव्यं स्यात् ? गौतम ! अयः, ताम्रम्, त्रपु, सीसकम्, उपलः, कट्ट-एते पूर्वभावप्रज्ञापनां प्रतीत्य पृथिवीजीवशरीराः, ततः पश्चात् शस्त्रातीताः, यावत्-अग्निजीवशरीराः इति वक्तव्यं स्यात्. अथ भगवन् ! अस्थि, अस्थि ध्यामम्, चर्म, चर्मध्यामम्, रोम, रोमध्यामम्, शृङ्गम्, शृङ्गध्यामम्, खुरम्, खुरध्यामम्, नख, नखध्यामम्, एतानि किंशरीराणि इति वक्तव्यं स्यात् ? गौतम ! अस्थि, चर्म, रोम, शृङ्गम्, खुरः, नख-एते त्रसप्राणजीवशरीराणि. अस्थिध्यामम्, चर्मध्यामम्, रोमध्यामम्, शृङ्ग-खुर-नखध्यामम्, एतानि पूर्वभावप्रज्ञापनां प्रतीत्य त्रसप्राणजीवशरीराणि, ततः पश्चात् शस्त्रातीतानि, यावत्-अग्निः इति वक्तव्यं स्यात्. अथ भगवन् ! अङ्गारः, क्षारकम्, बुसम्, गोमयम्-एते किंशरीरा इति वक्तव्यं स्यात् ? गौतम ! अङ्गारः, क्षारकम्, बुसम्, गोमयम्-एते पूर्वभाव-प्रज्ञापनां प्रतीत्य एकेन्द्रियजीवशरीरप्रयोगपरिणामिताः.—अनु०

वि[1], *जाव–पंचिंदियजीवसरीरप्पओगपरिणामिया वि. तओ पच्छा सत्थातीया, जाव–अगणिजीवसरीरा इ वत्तव्वं सिया.*

कहेवाय अने यावत्–यथासंभव पंचेंद्रिय जीवनां शरीरो पण कहेवाय. तथा शस्त्र द्वारा संवर्तित थया पछी यावत्–अग्निना जीवनां शरीरो कहेवाय.

३. वायुकायश्चिन्तितः, अथ वनस्पतिकायादीन् शरीरतश्चिन्तयन् आहः–' *अह* ' इत्यादि. ' *एए णं* ' ति एतानि. ' *णं* ' इत्यलंकारे. ' *किंसरीर* ' त्ति केषां शरीराणि. ' *सुराए य जे घणे* ' त्ति सुरायां द्वे द्रव्ये स्याताम्–घनद्रव्यम्, द्रवद्रव्यं च, तत्र यद् घनद्रव्यम् ' *पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च* ' त्ति अतीतपर्यायप्ररूपणामङ्गीकृत्य वनस्पतिशरीराणि. पूर्वं हि ओदनादयो वनस्पतयः. ' *तओ पच्छ* ' त्ति वनस्पतिजीवशरीरवाच्यत्वादनन्तरमग्निजीवशरीराणीति वक्तव्यं स्यादिति संबन्धः. किंभूतानि सन्ति ? इत्याहः–' *सत्थातीय* ' त्ति शस्त्रेण उदूखल–मुशल–यन्त्रकादिना करणभूतेनातीतानि अतिक्रान्तानि पूर्वपर्यायमिति शस्त्रातीतानि. ' *सत्थपरिणामिय* ' त्ति शस्त्रेण परिणामितानि कृतानि नवपर्यायाणि शस्त्रपरिणामितानि. ततश्च ' *अगणिज्झामिय* ' त्ति वह्निना ध्यामितानि श्यामीकृतानि स्वकीयवर्णत्याजनात्. तथा ' *अगणिज्झूसिय* ' त्ति अग्निना झोषितानि पूर्वस्वभावक्षपणात्. अग्निना सेवितानि वा 'जुषी प्रीति–सेवनयोः' इत्यस्य धातोः प्रयोगात्. ' *अगणिपरिणामियाइं* ' ति संजाताग्निपरिणामानि उष्णयोगात्. अथवा ' *सत्थातीआ* ' इत्यादौ शस्त्रमग्निरेव. ' *अगणिज्झामिया* ' इत्यादि तु तद्व्याख्यानमेवेति. ' *उवले* ' त्ति इह दग्धपाषाणः. ' *कसट्टिय* ' त्ति कट्टः. ' *अट्टिज्झामे* ' त्ति अस्थि च तद् ध्यामं च अग्निना ध्यामलीकृतम्–आपादितपर्यायान्तरमित्यर्थः. ' *इंगाले* ' इत्यादि. अङ्गारो निर्ज्वलितेन्धनम्. ' *छारिए* ' त्ति क्षारकं भस्म. ' *भुसि* ' त्ति बुसम्. ' *गोमए* ' ति छगणम्. इह च बुस–गोमयौ भूतपर्यायानुवृत्त्या दग्धावस्थौ ग्राह्यौ, अन्यथा अग्निध्यामितादिवक्ष्यमाणविशेषणानामनुपपत्तिः स्यादिति. एते पूर्वभावप्रज्ञापनां प्रतीत्य एकेन्द्रियजीवैः शरीरतया प्रयोगेण स्वव्यापारेण परिणामिता ये ते तथा–एकेन्द्रियशरीराणि–इत्यर्थः. ' अपि. ' समुच्चये. ' यावत् ' करणाद् द्वीन्द्रियजीवशरीरप्रयोगपरिणामिता अपि–इत्यादि दृश्यम्. द्वीन्द्रियादिजीवशरीरपरिणतत्वं च यथासंभवमेव, न तु सर्वपदेषु–इति. तत्र पूर्वमङ्गारो भस्म च एकेन्द्रियादिशरीररूपं भवति, एकेन्द्रियादिशरीराणामिन्धनत्वात्. बुस तु यव–गोधूमहरितावस्थायामेकेन्द्रियशरीरम्, गोमयस्तु तृणाद्यवस्थायामेकेन्द्रियशरीरम्, द्वीन्द्रियादीना तु गवादिभिर्भक्षणे द्वीन्द्रियादिशरीरमपि.

३. आगळना प्रकरणमां वायुकाय संबंधे चिंतन कर्युं छे अने हवे वनस्पतिकाय विगेरेना शरीर संबंधी चिंतन करतां जणावे छे के, [' अह ' इत्यादि.] [' एए णं[1] ' ति] ए [किंसरीर ' त्ति] कोनां शरीरो छे ? [' सुराए य जे घणे ' त्ति] सुरा–दारु–मां बे जातनी चीजो छे. एक तो कठिन वस्तु–गोळ–अने बीजी प्रवाही वस्तु–पाणी. तेमां जे कठिन वस्तु छे ते, [' पुव्वभावपन्नवण पडुच्च ' त्ति] पहेलांना
गा. जूना आकारनी अपेक्षाए वनस्पतिनां शरीरो छे. कारण के, चोखा तथा गोळ वगेरेनी पूर्वावस्था वनस्पतिरूप छे. [' तओ पच्छ ' त्ति] तेओ वनस्पतिनां शरीरो कहेवाय त्यार पछी अग्निजीवना शरीरो कहेवाय छे–एम संबंध करवो. तेओ (चोखा वगेरे) केवा थया पछी अग्निना शरीरो
ता. कहेवाय ? तो कहे छे के, [' सत्थातीय ' त्ति] खाणीयो, सांबेलुं वगेरे यंत्रोवडे कूटाया पछी अर्थात् खाणीयो वगेरे यंत्रोवडे चोखा वगेरे पदार्थनी आगली अवस्था बदलाया पछी ते चोखा वगेरे ' शस्त्रातीत ' कहेवाय. [' सत्थपरिणामिय ' त्ति] शस्त्रवडे परिणाम–नवा आकार–ने पामेला–चोखा वगेरे ' शस्त्रपरिणामित ' कहेवाय, त्यार बाद [' अगणिज्झामिय ' त्ति] तेओनो रंग छुटी गयो–बदली गयो–होवाथी अग्निवडे काळा करेला, तथा [' अगणिज्झूसिय ' त्ति] पूर्वनो स्वभाव खपी गएलो होवाथी ' अग्निझोषित ' कहेवाय अथवा अग्निजोषित–अग्निथी सेवाएल कहेवाय. [' अगणिपरिणामियाइं ' ति] हवे तेओ उनां थया छे माटे अग्निना परिणामवाळां कहेवाय अथवा ' शस्त्रातीत ' विगेरे शब्दोमां
ज्व. वपराएला शस्त्र शब्दनो अग्नि अर्थ ज समजवो. [' अगणिज्झामिया '] इत्यादि शब्दोनुं निवेचन तो आगळ आवी गएलुं ज छे [' उवले '
कट्ठ. त्ति] अहीं ' उपल ' शब्दनो अर्थ ' बळेलो पथरो ' छे. [' कसट्टिय ' त्ति] कट्ट–काट, [' अट्टिज्झामे ' त्ति] अग्निवडे पर्यायान्तर–बीजा स्वरूप–ने पामेलुं हाडकुं अने तेनुं ध्याम–बळेलो भाग, [' इगाले ' इत्यादि.] अंगार–बळेल इंधणुं–अंगारो, [' छारिए ' त्ति] राख, [' भुसि ' त्ति] भुंसो–कुंवळ, [' गोमए ' त्ति] छगण–छाण, आ स्थळे ' भुसो ' अने ' छाण ' ए बन्ने बळेलां लेवां, जो एम न करवामां आवे तो आगळ कहेलां ' अग्निध्यामित ' वगेरे विशेषणो अणघटता–व्यर्थ–थइ जाय छे. ए बन्ने (कुंवळ अने छाण) पूर्वनी अपेक्षाए एकेंद्रिय
मित. जीवनां शरीरो छे अर्थात् एकेंद्रिय जीवोए पोतानी क्रियावडे तेओने पोतानी साथे [' परिणामिया वि[3] ' त्ति] परिणमावेला छे–एथी ज ए, एकेंद्रिय जीवोनां शरीरो गणाय छे. अहीं ' यावत् ' शब्द मूक्यो छे माटे ' बेइंद्रिय जीवोए पोतानी साथे परिणमावेला ' इत्यादि वात पण

---

1. मूलच्छाया —अपि, यावत्–पञ्चेन्द्रियजीवशरीरप्रयोगपरिणामिताः अपि. ततः पश्चात् शस्त्राऽतीताः, यावत्–अग्निजीव–शरीराणि इति वक्तव्यं स्यात्.—अनु०

1. अत्र मूले ' कसट्टिय ' त्ति दृश्यते, अस्यार्थः श्रीटीकाकारेण 'कट्ट ' इति कृतः, कट्टश्च लोहादीनां मलः—यो भाषाया ' काट ' शब्देन ख्यातः. भगवतीअवचूर्ण्यां तु ' कसट्टिया ' स्थाने सकट्टिका (?) दृश्यते, अर्थश्चास्य तत्र टीकाकारवत् ' कट्ट ' इति कृतः—अयमेव अर्थः सुसंगतोऽत्र, तथाऽपि केचित् कषपट्टिका–कसट्टिया–इत्येतयोः साधर्म्यम् अवलोक्य ' कट्ट ' इत्यत्र षकार–पकारौ आरोप्य ' कष ट ' इति लपन्ति–कषपट्ट इति च भाषायाम् ' कसोटी ' शब्देन ख्यातः पाषाणविशेषः.—अनु०

१. अहींनो ' णं ' शब्द अलंकारसूचक छे. २. आ शब्दमां प्रीति अने सेवा अर्थवाळो ' जुष ' धातु वपराएलो छे. ३. ' अपि ' शब्दनो समुच्चय अर्थ छे:—श्रीअभय०

समजवी. 'बेइंद्रिय जीवोए शरीररूपे परिणमावेल ' ए अर्थनो संबंध बधां पदो साथे न करवो, पण ज्यां ते घटी शके तेम होय त्यां ज करवो, तेमां अंगारो अने राख, ए बन्ने, तेनी पहेली अवस्थामां एकेंद्रियना शरीररूपे हतां, कारण के, अंगारो के राख (लीलां लाकडामांथी थएल सूका) लाकडानी बने छे अने ते लीलुं लाकडुं एकेंद्रिय जीव होय छे माटे ते अंगार के राखने एक इंद्रियना शरीररूप जणाववां ते खोटुं नथी. भुसो पण, तेनी पहेली स्थितिमां एकेंद्रिय जीवना शरीररूप हतो, कारण के ते, लीला जव अने घउमांथी बने छे अने लीला जव तथा घउ एकेंद्रिय छे ए वात सुप्रसिद्ध ज छे. छाण ए, एकेंद्रियनुं शरीर गणाय छे. कारण के, ज्यारे गाय वगेरे पशुओ घास, भुसो के खाण वगेरे खाय छे त्यारे ते ज चीजोमांथी छाण नीपजे छे अने ते बधी चीजो एकेंद्रिय जीवरूप छे माटे छाणने एकेंद्रियनुं शरीर कहेवामां हरकत नथी. वळी ज्यारे गाय वगेरे पशुओ बे इंद्रियवाळा (जे जीवने चामडी अने जीभ एवी बे ज इंद्रियो छे एवा) जीवनुं भक्षण करे छे त्यारे ते छाण, बेइंद्रिय जीवनुं शरीर कहेवाय छे. कारण के, ए छाण बेइंद्रिय जीवना शरीरनुं बनेल छे. ए रीते जेटली इंद्रियवाळा जीवनो आहार गाय वगेरे पशुओ करे एटली इंद्रियवाळा जीवनुं शरीर तेने (छाणने) गणवुं.

लवण समुद्र.

१९. प्र०—लवणे णं भंते ! समुद्दे केवइयं चक्कवाल-विक्खंभेणं पण्णत्ते ?

१९. उ०—एवं णेयव्वं, जाव-लोगट्ठिई, लोगाणुभावे.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति भगवं जाव-विहरइ.

१९. प्र०—हे भगवन् ! लवण समुद्रनो चक्रवाल विष्कंभ केटलो कह्यो छे ?

१९. उ०—हे गौतम ! ए प्रमाणे-पूर्वे कह्या प्रमाणे-जाणवुं यावत्-लोकस्थिति, लोकानुभाव.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे एम कही भगवान् गौतम यावत्-विहरे छे.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते पंचमसये बुइओ उद्देसो सम्मत्तो.

४. पृथिव्यादिकायाधिकारादप्कायरूपस्य लवणोदधेः स्वरूपमाह—' लवणे णं ' इत्यादि. ' एवं णेयव्वं ' ति उक्ताभिलापानुगुणतया नेतव्यं जीवाभिगमोक्तं लवणसमुद्रसूत्रम्. किमन्तम् ? इत्याह—' जाव लोग- ' इत्यादि. तच्चेदम् " केवइयं

१. मूलच्छाया—लवणो भगवन् ! समुद्रः कियान् चक्रवालविष्कम्भेण प्रज्ञप्तः ? एवं ज्ञातव्यम्, यावत्—लोकस्थितिः, लोकानुभावः. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति भगवान् यावत्–विहरति.

१. आ बाबतने लगती विगतवार हकीकत जीवाजीवाभिगम सूत्रनी त्रीजी प्रतिपत्तिमां (स० पृ० ३०४) नोंधाएली छे अने तेमांनी केटलीक आ प्रमाणे छे—

" लवणे णं भंते ! समुद्दे किंसंठिए पण्णत्ते ?

गोयमा ! गोतित्थसंठिते, नावासंठाणसंठिते, सिप्पि-संपुडसंठिए, आसखंधसंठिते, वलभिसंठिते-वट्टे-वलयागारसंठाणसंठिते पण्णत्ते.

लवणे णं भंते ! समुद्दे केवतियं चक्कवालविक्खंभेणं ? केवतियं परिक्खेवेणं ? केवतियं उव्वेहेणं ? केवतियं उस्सेहेणं ? केवतियं सव्वग्गेणं पण्णत्ते ?

गोयमा ! लवणे णं समुद्दे दो जोयणसय-सहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं, पण्णरस जोयणसयसहस्साइं, एकासीतिं च सहस्साइं, सतं च इगु(ण)यालं किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं, एगं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं, सोलस जोयणसहस्साइं उस्सेहेणं, सत्तरस जोयणसहस्साइं सव्वग्गेणं पण्णत्ते.

जइ णं भंते ! लवणसमुद्दे दो जोयणसयसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं, पण्णरस जोयणसतसहस्साइं एकासीतिं च सहस्साइं, सतं च इगु(ण)यालं किंचि विसेसूणं परिक्खेवेणं, एगं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं, सोलस जोयणसहस्साइं उस्सेहेणं, सत्तरस जोयण-सहस्साइं सव्वग्गेणं पण्णत्ते कम्हा णं भंते ! लवणसमुद्दे जंबुद्दीवं नो उवीलेति, नो उप्पीलेति नो चेव णं एक्कोदगं करेति ?

गोयमा ! जंबुद्दीवे णं दीवे भरहे-रवएसु वासेसु अरहंत-चक्कवट्टि-बलदेवा, वासुदेवा, चारणा, विज्जाधरा, समणा, समणीओ, सावया,

" हे भगवन् ! लवण समुद्रनुं संस्थान (आकार) केवुं कह्युं छे ?

हे गौतम ! गोतीर्थ जेवुं, नौकानी जेवुं, छीपना संपुटनी जेवुं, अश्वस्कंधनी जेवुं, वलभीनी जेवुं वृत्त अने वलयना आकारनुं कह्युं छे.

हे भगवन् ! लवण समुद्रनो चक्रवाल विष्कंभ केटलो कह्यो छे ? परिक्षेप केटलो कह्यो छे ? उद्वेध केटलो कह्यो छे ? उत्सेध अने सर्वाग्र केटलुं कह्युं छे ?

हे गौतम ! लवण समुद्रनो चक्रवालविष्कंभ बे लाख योजननो छे, पन्नर लाख, एकाशी हजार अने एकसोने ओगणचाळीश योजन उपरांत थोडो घणो वधारे ओछो परिक्षेप छे, एक हजार योजन उद्वेध छे, सोळ हजार योजन उत्सेध छे अने सत्तर हजार योजन सर्वाग्र कह्युं छे.

हे भगवन् ! जो लवणसमुद्रनो चक्रवालविष्कंभ बे लाख योजननो छे, पन्नर लाख, एकाशी हजार अने एकसोने ओगणचाळीश योजन उपरांत थोडो घणो वधारे ओछो परिक्षेप छे, एक हजार योजन उद्वेध छे, सोळ हजार योजन उत्सेध छे अने सत्तर हजार योजन सर्वाग्र कह्युं छे तो हे भगवन् ! ए लवण समुद्र (एवडो मोटो होवाथी) आ जंबूद्वीप नामना द्वीपने शा माटे डुबावतो नथी, शा माटे दबावतो नथी अने शामाटे जलमय करी शकतो नथी ?

हे गौतम ! (आ) जंबूद्वीप नामना द्वीपमां भरत अने ऐरवत क्षेत्रोमां अरहंतो, चक्रवर्तिओ, बळदेवो, वासुदेवो, चारणो, विद्याधरो, श्रमणो,

परिक्खेवेणं ? गोयमा ! दो जोयणसयसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं, पन्नरस जोयणसयसहस्साइं, एगासीइं च सहस्साइं, सयं च इगुणयालं किंचि विसेसूणं परिक्खेवेणं पण्णत्ते. " इत्यादि. तथा चान्ते " कम्हा णं भंते ! लवणसमुद्दे जंबुद्दीवं दीवं नो उवीलेइ ? " इत्यादि–प्रश्ने " गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे भरहे–रवएसु वासेसु अरहंता, चक्कवट्टी " इत्यादिकमुत्तरं, तस्यान्ते " लोगट्ठिई " इत्यादि द्रष्टव्यम् इति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे पञ्चमशते द्वितीय उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

अने ४. पृथिवीकाय, वनस्पतिकाय विगेरेना शरीर संबंधी हकीकत आगळना प्रकरणमां जणावी छे अने हवे अप्काय (पाणी) रूप लवणसमुद्रनुं स्वरूप जणावतां कहे छे के, [' लवणे णं ' इत्यादि.] [' एवं नेयव्वं ' ति] जीवाभिगम नामना सूत्रमां आवेलुं लवण समुद्र संबंधी सूत्र, कहेला पाठने अनुसरतुं जाणवुं. ते क्यां सुधी जाणवुं ? तो कहे छे के, [' जाव लोग–' इत्यादि.] ते आ प्रमाणे — ' तेनो घेरावो केटलो कह्यो छे ? हे गौतम! बे लाख योजन तो तेनो चक्राकार विष्कंभ छे अने तेनो घेरावो पंदर लाख एकाशी हजार अने ओगणचालीस सो (?) योजन करतां थोडो वधारे कह्यो छे ' इत्यादि. ए सूत्रनी छेवटे जणाव्युं छे के, ' हे भगवन् ! लवण समुद्र, जंबूद्वीपने नथी डुबाडतो तेनुं शुं कारण ? ' इत्यादि प्रश्नना जवाबमां जणावे छे के–' हे गौतम ! जंबूद्वीप नामना द्वीपना भरत अने ऐरवत क्षेत्रमां अर्हन्तो अने चक्रवर्तिओ विगेरे महापुरुषो थाय छे अने तेओना प्रभावथी लवण समुद्र जंबूद्वीपने डुबाडी शकतो नथी ' तथा त्यार पछी जणाव्युं छे के, ' एवा प्रकारनो लोकस्वभाव छे एथी पण लवण समुद्र जंबूद्वीपने डुबाडी शकतो नथी ' इत्यादि समजवुं.

वेलारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति शान्त्योः–दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

सावियाओ, मणुया एगइया–(म्मा ?), पगइभद्दया, पगइविणीया, पगइउवसंता, पगइपयणुकोह–माण–माया–लोभा, मिउ–मद्दवसंपन्ना, अल्लीणा, भद्दगा, विणीया–तेसि णं पणिहाए लवणे समुद्दे जंबुद्दीवं दीवं नो उवीलेति, नो उप्पीलेति, नो चेव णं एगोदगं करेति " इत्यादि.

श्रमणीओ, श्रावको, श्राविकाओ अने एक बीजा (?) मनुष्यो रहे छे, जेओ स्वभावे भद्र, विनीत, अने उपशान्त होय छे, स्वभावथी ज जेओना क्रोधादि कषायो मंद होय छे, जेओ सरळ अने कोमळ होय छे तथा जेओ जितेन्द्रिय, भद्र, अने नम्र होय छे–तेवा मनुष्योना प्रभावथी लवण समुद्र, जंबूद्वीपने डुबाडतो नथी, दबावतो नथी अने जळमय करी शकतो नथी " इत्यादि —अनु०

शतक ५.-उद्देशक ३.

अन्यतीर्थिको.-जालग्रंथिकानुं उदाहरण -एक समये आ भव अने परभवना आयुष्यनु वेदन.-ए विषे अन्यतीर्थिकोनो मत.-ए मत मिथ्या -भिन्न भिन्न समये ते बन्ने आयुष्येनु वेदन थवो-निगमन-नैरयिकोमा संक्रमनारो आयुष्यसहित संक्रमे के आयुष्यरहित संक्रमे ?-आयुष्यसहित संक्रमे.-ए आयुष्य, क्यारे बंधायेलुं ? पूर्व भवमा -यावत् वैमानिक -जीवन अने उदेशी योनि अने आयुष्य संबंधे विचार.—

१. प्र०—अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति, भासंति, पण्णवेंति, एवं परूवेंति:-से जहा नामए जालगंठिया सिया, आणुपुव्विगढिया, अणंतरगढिया, परंपरगढिया, अन्नमन्नगढिया, अन्नमन्नगरुयत्ताए, अन्नमन्नभारियत्ताए, अन्नमन्नगरुयसंभारियत्ताए, अन्नमन्नघडत्ताए जाव-चिट्ठइ, एवामेव बहूणं जीवाणं बहुसु आजाइसहस्सेसु बहूइं आउयसहस्साइं आणुपुव्विगढियाइं, जाव-चिट्ठंति. एगे वि य णं जीवे एगेणं समएणं दो आउयाइं पडिसंवेदेइ. तं जहा -इहभवियाउयं च परभवियाउयं च. जं समयं इहभवियाउयं पडिसंवेदेइ तं समयं परभवियाउयं पडिसंवेदेइ, जाव-से कहमेयं भंते ! एवं ?

१. प्र०—हे भगवन् ! अन्यतीर्थिको एम कहे छे, भाखे छे, जणावे छे अने प्ररूपे छे के, जेम कोइ एक जाळ होय, ते जाळमा क्रमपूर्वक गांठो दीधेली होय, एक पछी एक एम वगर आंतरे ते गुंथेली होय, परंपराए गुंथेली होय, परस्पर गुंथेली होय एवी ते जाळ जेम विस्तारपणे, परस्पर भारपणे, परस्पर विस्तार तथा भारपणे अने परस्पर समुदायपणे रहे छे अर्थात् जाळ तो एक छे पण तेमां जेम अनेक गांठो परस्पर वळगी रहेली छे तेम क्रमे करीने अनेक जन्मो साथे संबंध धरावनारां एवां घणां आउखांओ घणा जीवो उपर परस्पर क्रमे करीने गुंथाएलां छे- यावत्-रहे छे अने तेम होवाथी तेमानो एक जीव पण एक समये बे आयुष्यने अनुभवे छे. ते आ प्रमाणे -एक ज जीव आ भवनु आयुष्य अनुभवे छे तेम ते ज जीव पर भवनु पण आयुष्य अनुभवे छे-जे समये आ भवनु पण आयुष्य अनुभवे छे ते ज समये पर भवनुं पण आयुष्य अनुभवे छे. यावत्-हे भगवन् ! ए ते केवी रीते ?

१. उ०—गोयमा ! जं णं ते अन्नउत्थिया तं चेव पर-भवियाउयं च. जे ते एवमाहंसु तं मिच्छा, अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि, जाव-परूवेमि-जहा नामए जालगंठिया

१. उ०—हे गौतम ! ते अन्यतीर्थिको जे कांइ कहे छे (ते बधुं पूर्व प्रमाणे कहेवुं यावत्-पर भवनु आयुष्य, ए प्रमाणे जे तेओए कह्यु छे) ते बधुं तेओ असत्य कहे छे. हे गौतम !

---

१ मूलच्छाया —अन्ययूथिका भगवन् ! एवम् आख्यान्ति, भाषन्ते, प्रज्ञापयन्ति, एवं प्ररूपयन्ति — सा यथा नाम जालग्रन्थिका स्यात्, आनुपूर्वीग्रथिता, अनन्तरग्रथिता, परपरग्रथिता, अन्योन्यग्रथिता, अन्योन्यगुरुकतया, अन्योन्यभारिकतया, अन्योन्यगुरुकसंभारिकतया, अन्योन्यघटतया यावत्-तिष्ठति, एवम् एव बहूना जीवाना बहुषु आजातिसहस्रेषु बहूनि आयुष्कसहस्राणि आनुपूर्वीग्रथितानि, यावत्-तिष्ठन्ति. एकोऽपि च जीव एकेन समयेन द्वे आयुषी प्रतिसंवेदयति तद्यथा —इहभवाऽऽयुष्कं च, परभवाऽऽयुष्कं च, यं समयं इहभवाऽऽयुष्कं प्रतिसंवेदयति तं समयं परभवाऽऽयुष्कं प्रतिसंवेदयति, यावत्-तत् कथम् एतद् भगवन् ! एवम् ? गौतम ! यत् ते अन्ययूथिका तदेव परभवाऽऽयुष्कं च. ये ते एवम् आहुः तद् मिथ्या. अहं पुनर्गौतम ! एवम् आख्यामि, यावत्-प्ररूपयामि —यथा नाम जालग्रन्थिका -अनु०

सिया, जाव–अन्नमन्नघडत्ताए चिट्ठंति, एवामेव एगमेगस्स जीवस्स बहूहिं आजाइसहस्सेहिं बहूइं आउयसहस्साइं आणुपुव्विगढियाइं जाव चिट्ठंति एगे वि य णं जीवे एगेणं समएणं एगं आउयं पडिसंवेदेइ. तं जहा.–इहभवियाउयं वा, परभवियाउयं वा; जं समयं इहभवियाउयं पडिसंवेदेइ नो तं समयं परभवियाउयं पडिसंवेदेइ, जं समयं परभवियाउयं पडिसंवेदेइ नो तं समयं इहभवियाउयं पडिसंवेदेइ; इहभवियाउयस्स पडिसंवेयणाए नो परभवियाउयं पडिसंवेदेइ, परभवियाउयस्स पडिसंवेयणाए नो इहभवियाउयं पडिसंवेदेइ. एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं आउयं पडिसंवेदेइ. इहभवियाउयं वा, परभवियाउयं वा.

छु तो वळी एम कहुं छुं यावत्–प्ररूपुं छुं के. जेम कोइ एक जाळ होय अने ते यावत्–अन्योन्य समुदायपणे रहे छे ए ज रीते क्रमे करीने अनेक जन्मो साथे संबंध धरावनारां एवां घणां आयुष्यो एक एक जीव उपर सांकळीना मकोडानी पेठे परस्पर क्रमे करीने गुंथाएलां होय छे अने एम होवाथी एक जीव एक समये एक आयुष्यने अनुभवे छे. ते आ रीतेः–ते जीव आ भवनुं आयुष्य अनुभवे छे अथवा तो पर भवनु आयुष्य अनुभवे छे पण जे समये आ भवनुं आयुष्य अनुभवे छे ते समये परभवनु आयुष्य अनुभवतो नथी अने जे समये परभवनुं आयुष्य अनुभवे छे ते समये आ भवनु आयुष्य अनुभवतो नथी–आ भवना आयुष्यने वेदवाथी पर भवनु आयुष्य वेदातु (वेदतो) नथी अने पर भवना आयुष्यने वेदवाथी आ भवनुं आयुष्य वेदातु (वेदतो) नथी ए प्रमाणे एक जीव एक समये एक आयुष्यने अनुभवे छे ते आ प्रमाणे.–आ भवनुं आयुष्य अनुभवे छे के पर भवनुं आयुष्य अनुभवे छे.

१. अनन्तरोक्तं लवणसमुद्रादिकं सत्यम्, सम्यग्ज्ञानिप्रतिपादितत्वात्. मिथ्याज्ञानिप्रतिपादितं तु असत्यमपि स्यादिति दर्शयंस्तृतीयोद्देशकस्य आदिसूत्रमिदमाह.–'*अन्नउत्थिया णं*' इत्यादि. '*जालगंठिय*' त्ति जालं मत्स्यबन्धनम्, तस्येव ग्रन्थयो यस्यां सा जालग्रन्थिका. किंस्वरूपा सा? इत्याह:–'*आणुपुव्विगढिय*' त्ति आनुपूर्व्या परिपाट्या ग्रथिता गुम्फिता आदुचितग्रन्थीनामादौ विधानाद्–अन्तोचितानां च क्रमेणान्त एव करणात्. एतदेव प्रपञ्चयन्नाह:–'*अणंतरगढिय*' त्ति प्रथमग्रन्थीनामनन्तरं व्यवस्थापितैर्ग्रन्थिभिः सह ग्रथिता अनन्तरग्रथिता, एवं परंपरैर्व्यवहितैः सह ग्रथिता परंपरग्रथिता. किमुक्तं भवति? '*अन्नमन्नगढिय*' त्ति अन्योन्यं परस्परेण एकेन ग्रन्थिना सह अन्यो ग्रन्थिः–अन्येन च सह अन्यः–इत्येवं ग्रथिता अन्योन्यग्रथिता. एवं च '*अन्नमन्नगरुयत्ताए*' त्ति अन्योन्येन ग्रन्थनाद् गुरुकता विस्तीर्णता अन्योन्यगुरुकता–तया, '*अन्नमन्नभारियत्ताए*' त्ति अन्योन्येन यो भरः स विद्यते यत्र तदन्योन्यभारिकं तद्भावस्तत्ता तया. एतस्यैव प्रत्येकोक्तार्थद्वयस्य संयोजनेन तयोरेव प्रकर्षमभिधातुमाह.–'*अन्नमन्नगरुयसंभारियत्ताए*' त्ति अन्योन्येन गुरुकं यत् संभारिकं च तत् तथा, तद्भावस्तत्ता तया. '*अन्नमन्नघडत्ताए*' त्ति अन्योन्यं घटा समुदायरचना यत्र तदन्योन्यघटाकं तद्भावस्तत्ता तया '*चिट्ठइ*' त्ति आस्ते–इति दृष्टान्तः. अथ दार्ष्टान्तिक उच्यते.–'*एवामेव*' त्ति अनेनैव न्यायेन बहूनां जीवानां संबन्धीनि '*बहुसु आजाइसहस्सेसु*' त्ति अनेकेषु देवादिजन्मसु प्रतिजीवं क्रमप्रवृत्तेषु अधिकरणभूतेषु बहूनि आयुष्कसहस्राणि–तत्स्वामिजीवानामाजातीनां च बहुसहस्रसंख्यातत्वात्. '*आनुपूर्वीग्रथितानि*' इत्यादि पूर्ववद् व्याख्येयम्, नवरम्–इह भारिकत्वं कर्मपुद्गलापेक्षया वाच्यम्. अथैतेषामायुषां को वेदनविधिः? इत्याह –'*एगे वि य*' इत्यादि. एकोऽपि च जीवः, आस्तामनेकः. 'एकेन समयेन' इत्यादि प्रतीतमेव. अत्रोत्तरम्–'*जे ते एवमाहंसु*' इत्यादि. मिथ्यात्वं चैषामेवम्–यानि हि बहूनां जीवानां बहूनि आयूंषि जालग्रन्थिकावत् तिष्ठन्ति तानि यथास्वं जीवप्रदेशेषु संबद्धानि स्युरसंबद्धानि वा?, यदि संबद्धानि, तदा कथं भिन्नभिन्नजीवाश्रितानां तेषां जालग्रन्थिकावद्रचना कारयितुं शक्या? तथाऽपि तत्करणे जीवानामपि जालग्रन्थिकावत्त्वं स्यात्–तत्संबद्धत्वात्, तथा च सर्वजीवानां सर्वायुःसंवेदनेन सर्वभवभवनप्रसङ्ग इति. अथ जीवानाम्–असंबद्धानि आयूंषि, तदा 'तद्वशाद् देवादिजन्म' इति न स्याद्–असंबद्धत्वादेवेति. यच्चोक्तम्–'एको जीव एकेन समयेन द्वे आयुषी वेदयति,' तदपि मिथ्या. आयुर्द्वयसंवेदनेन युगपद् भवद्वयप्रसङ्गादिति. '*अहं पुण गोयमा!*' इत्यादि. इह पक्षे जालग्रन्थिका संकलिकामात्रम् '*एगमेगस्स*' इत्यादि, एकैकस्य जीवस्य–न तु बहूनाम्–बहुष्वाजातिसहस्रेषु क्रमप्रवृत्तेषु अतीतकालिकेषु तत्कालापेक्षया सत्सु बहूनि आयुःसहस्राणि अतीतानि वर्तमानभवान्तानि–अन्यभविकमन्यभविकेन प्रतिबद्धमित्येवं सर्वाणि परस्परं प्रतिबद्धानि भवन्ति, न पुनरेकभवे एव बहूनि. '*इहभवियाउयं व*' त्ति वर्तमानभवायुः. '*परभवियाउयं व*' त्ति परभवप्रायोग्यं यद् वर्तमानभवे निबद्धं तच्च परभवे गतो वेदयति तदा व्यपदिश्यते '*परभवियाउयं व*' त्ति.

---

१. मूलच्छाया –स्यात्, यावत्–अन्योन्यघटतया तिष्ठन्ति, एवमेव एकैकस्य जीवस्य बहुभिराजातिसहस्रैः बहूनि आयुष्कसहस्राणि आनुपूर्वीग्रथितानि यावत्–तिष्ठन्ति एकोऽपि च जीव एकेन समयेन एकम् आयुष्कं प्रतिसंवेदयति. तद्यथा –इहभवाऽऽयुष्कं वा, परभवायुष्कं वा, यं समयं इहभवायुष्कं प्रतिसंवेदयति नो तं समयं परभवाऽऽयुष्कं प्रतिसंवेदयति, यं समयं परभवायुष्कं प्रतिसंवेदयति नो तं समयं इहभवायुष्कं प्रतिसंवेदयति, इहभवाऽऽयुष्कस्य प्रतिसंवेदनायां नो परभवायुष्कं प्रतिसंवेदयति, परभवाऽऽयुष्कस्य प्रतिसंवेदनायां नो इहभवायुष्कं प्रतिसंवेदयति, एवं खलु एको जीव एकेन समयेन एकम् आयुष्कं प्रतिसंवेदयति. इहभवायुष्कं वा, परभवायुष्कं वा.—अनु०

१. आगळ जणावेली–लवण समुद्र विगेरेनी–हकीकत साची छे, कारण के, ते हकीकत सम्यक् ज्ञानवाळा पुरुषोए जणावी छे अने जे वात मिथ्यादृष्टि पुरुषोए जणावेल होय छे ते वात खोटी पण होय छे–अहीं एवी एकाद खोटी वातने देखाडतां त्रीजा उद्देशकनुं आ आदिसूत्र कहे छे के, [' अन्नउत्थिया णं ' इत्यादि.] [' जालगंठिय ' त्ति] माछलांने पकडवानुं साधन ते जाळ, अने जेमां तेनी जेवी गांठो होय छे ते जाळग्रंथिका अर्थात् एक जातनी गुंथेली जाळी, ते केवी जातनी ? तो कहे छे के, [' आणुपुव्विगढिय ' त्ति] क्रमवार गुंथेली अर्थात् जेमा जे गांठ पहेली जोइए तेने पहेली गुंथेली अने जे गांठ छेडे जोइए तेने छेडे गुंथेली छे. ए ज वातने विगतवार कहे छे के, [' अणंतरगढिय ' त्ति] जे पहेली पहेली गांठोनी अनआंतरे–तद्दन पास–रहेली गांठो साथे गुंथेली छे ते ' अनंतरग्रथित ' कहेवाय, ए रीते जे, वचली वचली गांठो साथे गुंथेली होय ते ' परंपरग्रथित ' कहेवाय. तात्पर्य ए छे के, [' अन्नमन्नगढिय ' त्ति] जे परस्पर गुंथेली–एक साथे बीजी अने बीजी साथे त्रीजी एम एका बीजी गांठो साथे गुंथेली छे ते ' अन्योन्यग्रथित ' कहेवाय, अने (एवी जाळग्रंथिका) ए रीते [' अन्नमन्नगरुयत्ताए ' त्ति] परस्पर गुंथणी करवाथी थएल विस्तारवडे, [' अन्नमन्नभारियत्ताए ' त्ति] परस्परना बोजाने लइने थएल भारेपणावडे, हमणां कहेल बन्ने विशेषणोनो जूदो जूदो अर्थ भेगो करवाथी जे अर्थ थाय छे तेने–ए बन्ने विशेषणोना प्रकर्षने–जणाववाने कहे छे के, [' अन्नमन्नगरुयसंभारियत्ताए ' त्ति] परस्परना विस्तारपणावडे अने भारेपणावडे, [' अन्नमन्नघडत्ताए ' त्ति] परस्पर समुदायनी रचनावडे [' चिट्ठइ ' त्ति] रहे छे–होय छे. ए रीते जालग्रंथिकानुं उदाहरण देखाड्युं छे. हवे दार्ष्टांतिक–जे माटे उदाहरण दर्शाव्युं छे ते पदार्थ–ने जणावे छे के, [' एवामेव ' त्ति] ए ज रीते घणा जीवो संबंधी, [' बहूसु आजाइसहस्सेसु ' त्ति] प्रत्येक जीव प्रति क्रमवार प्रवर्तेलां एवां देवादिकना अनेक अवतारनां घणां हजार आउखांओ (आउखांओना स्वामिओ अने अवतारो घणा छे माटे आउखांओ पण घणा कह्यां छे.) ' आनुपूर्वीग्रथित ' वगेरे विशेषणोनी व्याख्या तो पूर्वनी पेठे समजवी. विशेष ए के, आ पक्षे कर्मपुद्गलनी अपेक्षाए भारेपणुं समजवुं. ए आयुष्योने वेदवानो कयो प्रकार छे? तो कहे छे के, [' एगे वि य ' इत्यादि.] अनेक जीव तो नहीं, पण ' एक जीव, एक समये ' इत्यादि बधुं प्रथम शतकनी पेठे जाणवुं. आ स्थळे जवाब आ रीते छे [' जे ते एवं आहंसु ' इत्यादि.] तेओनुं कहेवुं आ रीते खोटुं छे:–जे–घणा जीवोनां घणां–आउखांओ जाळग्रंथिकानी पेठे रहे छे ते बधां आउखांओ. जीवना प्रदेशो साथे रीतसर संबंध धरावे छे ? के संबंध नथी धरावतां ? जो ते आउखांओ जीवना प्रदेशो साथे रीतसरनो संबंध धरावे छे तो जाळग्रंथिकानी पेठे तेनी कल्पना करवी ज खोटी छे. कारण के, ते बधां आउखांओ जूदा जूदा जीवो साथे जोडाएला छे अने तेथी ज ते बधानुं जूदापणुं होवाने लीधे तेनी कल्पना जाळग्रंथिका जेवी करवी ते खोटी छे. तेम छतां कदाच जाळग्रंथिकानी जेवी कल्पना करवामां आवे तो बधा जीवोनो संबंध पण जाळग्रंथिकानी जेवो मानवो जोइए. कारण के, आयुष्योनो जीवो संबंध जीवो साथे छे तेथी ज्यां सुधी जीवोनो परस्पर संबंध जाळग्रंथिका जेवो न मानवामां आवे त्यां सुधी जाळग्रंथिकानी कल्पना आयुष्यने घटती नथी माटे ते कल्पना आयुष्यने लागु पाडतां जीवोना संबंध माटे पण तेवी ज कल्पना करवी जोइए अने जो जीवो माटे पण तेवी ज कल्पना करवामां आवे तो संसारना बधा जीवो द्वारा एक साथे बधी जातना आयुष्यो भोगववां जोइए अने तेम थवाथी एक साथे अनेक भवो भोगववानो प्रसंग आवे तेम छे. माटे आयुष्यो संबंधे जाळग्रंथिकानी कल्पना करवी ए ज खोटुं छे. जो कदाच एम मानवामां आवे के, ते आयुष्यो, जीव साथे संबंध धरावतां नथी तो आयुष्यना कारणथी जीवोनो देवादि गतिमां जे अवतार थाय छे ते संभवी शकशे नहीं. कारण के, जीव अने आयुष्यो वच्चे कोइ पण प्रकारनो संबंध न होवाथी आयुष्य निमित्तक जरा पण असर जीवने थइ शकशे नहीं–साधारण नियम प्रमाणे जे बेने परस्पर संबंध होय ते ज बे परस्पर एक बीजाने असर करी शके तेम छे अने अहीं तेम न होवाथी आयुष्यथी उत्पन्न थता अवतार वगेरेनो असंभव थइ जशे. माटे जीव अने आयुष्यो वच्चे संबंध तो मानवो ज जोइए. वळी, जे कहुं छे के, ' एक जीव एक समये बे आयुष्योने अनुभवे छे ' ते पण खोटुं छे. कारण के, एम मानवाथी एक साथे बे भव भोगववानो प्रसंग आवी जाय छे अने एम थतुं नथी माटे एक जीवने एक समये बे आयुष्य भोगववानुं मानवुं ते खोटुं छे. [' अहं पुण गोयमा ! ' इत्यादि.] आ पक्षमां ' जाळग्रंथिका ' नो मात्र ' सांकळी ' अर्थ करवो. [' एगमेगस्स ' इत्यादि.] घणा जीवोने नहीं पण एक एक जीवने अनेक आयुष्योनो मात्र सांकळ जेवो संबंध होय छे अर्थात् एक जीव प्रति क्रमवार प्रवर्तेला एवां अनेक जन्मोनां आ भवना छेडा सुधीनां भूतकाळे थइ गएला (भूतकाळनी अपेक्षाए हयाती धरावनारा) हजारो आउखांओ मात्र सांकळ जेवो संबंध धरावे छे—एक भवना आयुष्यनी साथे बीजा भवनुं आयुष्य प्रतिबद्ध छे अने तेनी साथे त्रीजुं आयुष्य प्रतिबद्ध छे अने ए रीते ए बधां प्रतिबद्ध छे एटले एक पछी एक आयुष्य अनुभवमां आव्ये जाय छे. पण एक ज भवमां ज बधा आउखांओ प्रतिबद्ध नथी. [' इहभवियाउयं व ' त्ति] वर्तमान–चालु–भवनुं आयुष्य, [' परभवियाउयं व ' त्ति] चालु भवमां पण परभवमां भोगववाने योग्य बांधेल आयुष्य ते परभविक आयुष्य, ज्यारे जीव परभवे जाय छे त्यारे ते, ते आयुष्यने भोगवे छे माटे कहेवाय छे के [' परभवियाउयं व ' त्ति.]

नैरयिकादि अने आयुष्य.

२. प्र०—जीवे णं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए से णं किं साउए संकमइ ?

२. प्र०—हे भगवन् ! जे जीव नरके जवाने योग्य होय, हे भगवन् ! शुं ते जीव, अहींथी आयुष्य सहित थइने नरके जाय ?

२. उ०—गोयमा ! साउए संकमइ, नो निराउए संकमइ.

२. उ०—हे गौतम ! नरके जवाने योग्य जीव अहींथी आयुष्य सहित थइने नरके जाय, पण आयुष्य विनानो न जाय.

३. प्र०—से णं भंते ! आउए कहिं कडे, कहिं समाइण्णे ?

३. प्र०—हे भगवन् ते जीवे, ते आयुष्य क्यां बांध्युं अने ते आयुष्य संबंधी आचरणो क्यां आचर्यां ?

---

१. जूओ भ० प्र० खं० पृ० २०४. १.मूलच्छायाः—जीवो भगवन् ! यो भव्यो नैरयिकेषु उत्पत्तुं स किं साऽऽयुष्कः संक्रामति ? गौतम ! साऽऽयुष्कः संक्रामति, नो निराऽऽयुष्कः संक्रामति. तद् भगवन् ! आयुष्कं कुत्र कृतम्, कुत्र समाचीर्णम् ?:—अनु०

३. उ०—गोयमा ! पुरिमे भवे कडे, पुरिमे भवे समाइण्णे; एवं जाव–वेमाणियाणं दंडओ.

३. उ०—हे गौतम ! ते जीवे, ते आयुष्य पूर्व भवमां बांधुं अने ते आयुष्य संबंधी आचरणो पण पूर्व भवमां आचर्यां. ए प्रमाणे यावत्–वैमानिको सुधी दंडक कहेवो.

४. प्र०—से णूणं भंते ! जे जं भविए जोणिं उववज्जित्तए से तमाउयं पकरेइ, तं जहा–नेरइयाउयं वा, जाव–देवाउयं वा ?

४. प्र०—हे भगवन् ! जे जीव, जे योनिमां उपजवाने योग्य होय, ते जीव, ते योनि संबंधी आयुष्य बांधे ? जेमके; नरक योनिमां उपजवाने योग्य जीव नरक योनिनुं आयुष्य बांधे यावत्—देवयोनिमां उपजवाने योग्य जीव देवयोनिनुं आयुष्य बांधे ?

४. उ०—हंता, गोयमा ! जे जं भविए जोणिं उववज्जित्तए से तमाउयं पकरेइ, तं जहा–नेरइयाउयं वा, तिरि-मणु-देवाउयं वा. नेरइयाउयं पकरेमाणे सत्तविहं पकरेइ. तं जहाः-रयणप्पभापुढविनेरइयाउयं वा, जाव–अहेसत्तमापुढविनेरइयाउयं वा, तिरिक्खजोणियाउयं पकरेमाणे पंचविहं पकरेइ, तं जहा–एगिंदियतिरिक्खजोणियाउयं वा भेदो सव्वो भाणियव्वो. मणुस्साउयं दुविहं, देवाउयं चउव्विहं.

४. उ०—हे गौतम ! हा. तेम करे अर्थात् जे जीव, जे योनिमां उपजवाने योग्य होय. ते जीव. ते योनि संबंधी आयुष्य बांधे–नरकने योग्य जीव नरकनुं आयुष्य बांधे, तिर्यंचने योग्य जीव तिर्यंचनुं आयुष्य बांधे, मनुष्यने योग्य जीव मनुष्यनुं आयुष्य बांधे अने देवने योग्य जीव देवनुं आयुष्य बांधे. जो नरकनुं आयुष्य बांधे तो ते, सात प्रकारना नरकमांथी कोइ एक प्रकारना नरक संबंधी आयुष्य बांधे—रत्नप्रभापृथिवी–नरकनुं आयुष्य के यावत्–अधःसप्तमपृथिवी–सातमी नरक–नुं आयुष्य बांधे. जो ते. तिर्यंचनुं आयुष्य बांधे तो पांच प्रकारना तिर्यंचमांथी कोइ एक तिर्यंच संबंधी आयुष्य बांधे—एकेंद्रिय तिर्यंचनुं आयुष्य इत्यादि–ए संबंधी बधो विस्तार–भेद–विशेष–अहीं कहेवो. जो ते, मनुष्यनुं आयुष्य बांधे तो ते बे प्रकारना मनुष्योमांथी कोइ प्रकारना मनुष्यनुं आयुष्य बांधे अने जो ते, देवनुं आयुष्य बांधे तो–चार प्रकारना देवोमांथी कोइ एक प्रकारना देवोनुं आयुष्य बांधे.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे एम कही यावत्–विहरे छे.

भगवंत–अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते पंचमसयस्स तइओ उद्देसो सम्मत्तो.

२. आयुःप्रस्तावाद् इदमाहः–' जीवे ण ' इत्यादि. ' से णं भंते ! ' त्ति अथ तद् भदन्त !. ' कहिं कडे ' त्ति क्व भवे बद्धम्. ' समाइण्णे ' त्ति समाचरितं तद्धेतुसमाचरणात्. ' जे जं भविए जोणिं उववज्जित्तए ' त्ति विभक्तिपरिणामाद् यो यस्यां योनावुत्पत्तुं योग्य इत्यर्थः. ' मणुस्साउयं दुविहं ' ति सम्मूर्छिम–गर्भव्युत्क्रान्तिकभेदाद् द्विधा. ' देवाउयं चउव्विहं ' ति भवनपत्यादिभेदादिति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे पञ्चमशते तृतीय उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

२. आयुष्यनुं प्रकरण चालतुं होवाथी आ प्रकरणमां पण आयुष्य संबंधी बीजी वात कहेवाने सारु आ सूत्र कहे छे के, [' जीवे ण ' इत्यादि.] [' से णं भंते ! ' त्ति] हवे हे भगवन ! ते [' कहिं कडे ' त्ति] क्या भवमां बांधेल छे अने [' समाइण्णे ' त्ति] क्या भवमां ए आयुष्यने बांधवानां कारणोने आचरणमां मेल्या छे ? [' जे जं भविए जोणिं उववज्जित्तए ' त्ति] जे योनिमां जे जीव उपजवाने योग्य होय. [' मणुस्साउयं दुविह ' ति] एक संमूर्छिम अने बीजा गर्भज ए रीते मनुष्यना बे प्रकार छे माटे मनुष्यनुं आयुष्य बे प्रकारनुं कर्युं छे. [' देवाउयं चउव्विहं ' ति] भवनपति, वानव्यंतर, ज्योतिषिक अने वैमानिक, ए रीते देवना चार भेद होवाथी देवनुं आयुष्य चार प्रकारनुं कर्युं छे.

कर्युं ?

प्रकार.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योर्दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

---

१. मूलच्छायाः—गौतम ! पूर्वस्मिन् भवे कृतम्, पूर्वस्मिन् भवे समाचीर्णम्; एवं यावत्–वैमानिकानां दण्डकः. तद् नूनं भगवन् ! यो यां भव्यो योनिम् उपपत्तुं स तद् आयुः प्रकरोति, तद्यथाः–नैरयिकाऽऽयुष्कं वा, यावत्–देवाऽऽयुष्कं वा ? हन्त, गौतम ! यो यां भव्यो योनिम् उपपत्तुं स तद् आयुः प्रकरोति, तद्यथाः–नैरयिकायुष्कं वा, तिर्यग्–मनुज–देवायुष्कं वाः नैरयिकायुष्कं प्रकुर्वन् सप्तविधं प्रकरोति. तद्यथा –रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाऽऽयुष्कं वा, यावत्–अधःसप्तमपृथिवीनैरयिकाऽऽयुष्कं वा, तिर्यग्योनिकाऽऽयुष्कं प्रकुर्वन् पञ्चविधं प्रकरोति, तद्यथा –एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाऽऽयुष्कं वा भेदः सर्वो भणितव्यः. मनुष्याऽऽयुष्कं द्विविधम्, देवाऽऽयुष्कं चतुर्विधम्. तदेवं भगवन् ! तदेवं भगवन् ! इति —अनु०

२. अहीं ' योनिम् ' ए बीजी विभक्तिनुं रूप छे. पण अर्थ वशे विभक्तिनो फेर बदलो करवानो नियम होवाथी ते बीजीना रूपने सातमीनुं रूप अर्थात् ' योन्याम् ' समजीने तेनो अर्थ ' योनिमां ' समजवानो छे.— श्रीअभय०

शतक ५.–उद्देशक ४.

छद्मस्थ मनुष्य, शब्दो सांभळे ?–हा.–शंख.–शृंग.–शंखिका.–खरमुखी.–पोता.–परिपरिया.–पणव.–पडह.–भंभा.–होरंभ.–भेरि.–झल्लरी.–दुंदुभि –तत.–वितत.–घन.–शुषिर.–स्पर्शाएला शब्दो संभळाय के अस्पर्शाएला ?–स्पर्शाएला –आरगत–अर्वागगत–शब्दो संभळाय के पारगत शब्दो संभळाय ?–मनुष्योने आरगत शब्दो संभळाय.–केवळिने बधा शब्दो संभळाय.–केवली मित पण जाणे–अमित पण जाणे.–सर्वत्र, सदा अने सर्वथा केवळी सर्व भावोने जाणे.–छद्मस्थ हसे ?–उतावळो थाय ?–हा.–केवळी हसे ?–उतावळो थाय ?–ना.–हसवानुं कारण मोहनीयनो उदय.–हसता केटली कर्मप्रकृति बधाय ?–सात के आठ.–यावत्–वैमानिक.–छद्मस्थ उंघे ?–उभो उभो उंघे ?–हा –निद्रा करता केटला कर्म बधाय ?–सात के आठ.–यावत्–वैमानिक –हरिणेगमेषी शक्रदूत स्त्रीनो गर्भ शी रीते अदलाबदल करे ?–योनि वाटे गर्भने बहार काढीने बीजा गर्भाशयमा मूके.–नख वाटे के रुंवाटा वाटे गर्भने फेरवी शके ?–हा.–गर्भने कांइ बाधा न थाय.–गर्भने बदलनारो कापकूप करे अने गर्भने सूक्ष्म करीने बदलावे.–अतिमुक्तक श्रमणनो वृत्तांत –महावीर पासे आवेला बे देवो.–महावीरना सातसो अंतेवासिओ सिद्ध थशे.–गौतम अने महावीर वच्चे थएली ए देवोने लगती वातचीत.–देवो संयत के असंयत कहेवाय ?–नोसंयत कहेवाय.–देवोनी विशिष्ट भाषा–अर्धमागधी –केवली अंतकरने जाणे जूए ?–हा.–छद्मस्थ अंतकरने जाणे जूए ?–सांभळीने के प्रमाण द्वारा जाणे जूए.–केवळिना श्रावक विगेरे.–प्रमाण केटला ?–चार–प्रत्यक्ष–अनुमान–उपमा के आगम.–केवळी, चरमकर्म अने चरमनिर्जराने जाणे जूए ?–हा.–केवळी, प्रणीत मन अने वचनने धारे ?–धारे –केवळिना ए मन अने वचनने वैमानिको जाणे ?–कोइ जाणे–कोइ न जाणे–वैमानिकोना बे भेद–मायी–मिथ्यादृष्टि–अमायी सम्यग्दृष्टि.–अनन्तरोपपन्नक–परंपरोपपन्नक.–पर्याप्त–अपर्याप्त.–उपयुक्त–अनुपयुक्त.–अनुत्तरौपपातिक देवो पोताने आसने रह्या रह्या केवळी साथे वातचित करे ?–हा.–अहीं रहेलो केवळी जे कांइ कहे तेने त्यां रहेला अनुत्तरौपपातिको जाणे–जूए ?–हा.–अनुत्तरौपपातिक देवो उपशांतमोह–क्षीणमोह.–केवली आदानो–इंद्रियो द्वारा जाणे–जूए ?–ना.–केवली जे आकाशप्रदेशोमा स्थिर होय पछी पण त्यां ज स्थिर होय के केम ?–ना.–उपयोग सद्–द्रव्यता.–चौदपूर्वी एक घटामांथी हजार घटा करे ?–हा.–उत्करिका भेद.–विहार.—

१. प्र०—छउमत्थे णं भंते ! मणुस्से आउडिज्जमाणाइं सद्दाइं सुणेइ ? तं जहा:–संखसद्दाणि वा, सिंगसद्दाणि वा, संखियसद्दाणि वा, खरमुहीसद्दाणि वा, पोयासद्दाणि वा, परिपिरियासद्दाणि वा, पणवसद्दाणि वा, पडहसद्दाणि वा, भंभासद्दाणि वा, होरंभसद्दाणि वा, भेरिसद्दाणि वा, झल्लरीसद्दाणि वा, दुंदुभिसद्दाणि वा, तयाणि वा, वितयाणि वा, घणाणि वा, झुसराणि वा ?

१. प्र०—हे भगवन् ! छद्मस्थ मनुष्य, वगाडवामां आवता शब्दोने सांभळे छे, ते आ प्रमाणे –ते मनुष्य, शंखना शब्दोने, रणशिंगाना शब्दोने, शंखलीना शब्दोने, काहलीना शब्दोने, मोटी काहलीना शब्दोने, डुक्करना चामडाथी मढेल मोढावाळा–एक जातना–वाजाना शब्दोने, ढोलना शब्दोने, ढोलकीना शब्दोने, ढक्का–डाक–डाकला–ना शब्दोने, होरंभना शब्दोने, मोटी ढक्काना शब्दोने, झालरना शब्दोने, दुंदुभिना शब्दोने, तत–तांतवाळा–(वीणा वगेरे)–वाजाना शब्दोने, वितत–ढोल –वाजाना शब्दोने, नक्कर वाजाना शब्दोने अने पोलां वाजाना शब्दोने सांभळे छे ?

१. मूलच्छाया.—छद्मस्थो भगवन् ! मनुष्यः आजोद्य (कुट्य) मानान् शब्दान् शृणोति ? तद्यथा —शङ्खशब्दान् वा, शृङ्गशब्दान् वा, शङ्खिकाशब्दान् वा, खरमुखीशब्दान् वा, पोताशब्दान् वा, परिपरिता (का) शब्दान् वा, पणवशब्दान् वा, पटहशब्दान् वा, भम्भाशब्दान् वा, होरम्भशब्दान् वा, भेरिशब्दान् वा, झल्लरीशब्दान् वा, दुन्दुभिशब्दान् वा, ततानि वा, विततानि वा, घनानि वा, शुषिराणि वा ? :—अनु०

१. उ०—हंता, गोयमा ! छउमत्थे णं मणुस्से आउडिज्जमाणाइं सद्दाइं सुणेइ, तं जहा:-संखसद्दाणि वा, जाव-झुसिराणि वा.

१. उ०—हे गौतम ! हा, छद्मस्थ मनुष्य, वगाडवामां आवता शब्दोने सांभळे छे. अने ते पण पूर्वे कह्या प्रमाणे शंख वगेरे वाजाओना-शब्दथी यावत्-पोला वाजाओना-शब्दने पण सांभळे छे.

२. प्र०—ताइं भंते ! किं पुट्ठाइं सुणेइ, अपुट्ठाइं सुणेइ ?

२. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते शब्दो कान साथे अथडाया पछी संभळाय छे के अथडाया विना संभळाय छे ?

२. उ०—गोयमा ! पुट्ठाइं सुणेइ, नो अपुट्ठाइं सुणेइ, जाव-नियमा छद्दिसिं सुणेइ.

२. उ०—हे गौतम ! ते शब्दो कान साथे अथडाया पछी संभळाय छे, पण अथडाया विना नथी संभळाता. अने ते यावत्-अथडाया पछी छ ए दिशाओथी संभळाय छे.

३. प्र०—छउमत्थे णं भंते ! मणूसे किं आरगयाइं सद्दाइं सुणेइ, पारगयाइं सद्दाणि सुणेइ ?

३. प्र०—हे भगवन् ! शुं छद्मस्थ मनुष्य, ओरे रहेला शब्दोने सांभळे छे के परे रहेला-इंद्रियोना विषयथी दूर रहेला-शब्दोने सांभळे छे ?

३. उ०—गोयमा ! आरगयाइं सद्दाइं सुणेइ, नो पारगयाइं सद्दाइं सुणेइ.

३. उ०—हे गौतम ! छद्मस्थ मनुष्य, ओरे रहेला शब्दोने सांभळे छे, पण परे रहेला शब्दोने सांभळतो नथी.

४. प्र०—जहा णं भंते ! छउमत्थे मणूसे आरगयाइं सद्दाइं सुणेइ, णो पारगयाइं सद्दाइं सुणेइ; तहा णं भंते ! केवली मणुस्से किं आरगयाइं सद्दाइं सुणेइ, णो पारगयाइं सद्दाइं सुणेइ ?

४. प्र०—हे भगवन् ! जेम छद्मस्थ मनुष्य ओरे रहेला शब्दोने सांभळे छे अने परे रहेला शब्दोने सांभळतो नथी तेम शुं केवली मनुष्य ओरे रहेला शब्दोने सांभळे छे अने परे रहेला शब्दोने नथी सांभळतो ?

४. उ०—गोयमा ! केवली णं आरगयं वा, पारगयं वा, सव्वदूरमूलमणंतियं सद्दं जाणइ, पासइ.

४. उ०—हे गौतम ! केवली तो ओरे रहेला अने परे रहेला आदि अने अंत विनाना शब्दने-सर्व प्रकारना शब्दने जाणे छे अने जूए छे.

५. प्र०—से केणट्ठेणं तं चेव केवली णं आरगयं वा, पारगयं वा, जाव-पासइ ?

५. प्र०—हे भगवन् ! 'ओरे रहेला अने परे रहेला शब्दने पण यावत्-(ते ज प्रमाणे कहेवुं) केवली जाणे छे अने जूए छे' एवुं शुं कारण ?

५. उ०—गोयमा ! केवली णं पुरत्थिमेणं मियं पि जाणइ, अमियं पि जाणइ; एवं दाहिणेणं, पच्चत्थिमेणं, उत्तरेणं, उड्ढं, अहे मियं पि जाणइ, अमियं पि जाणइ; सव्वं जाणइ केवली, सव्वं पासइ केवली; सव्वओ जाणइ, पासइ; सव्वकालं सव्वभावे जाणइ केवली, सव्वभावे पासइ केवली; अणंते नाणे केवलिस्स, अणंते दंसणे केवलिस्स; निव्वुडे नाणे केवलिस्स, निव्वुडे दंसणे केवलिस्स से तेणट्ठेणं जाव-पासइ.

५. उ०—हे गौतम ! केवली जीव पूर्व दिशानी मित वस्तुने पण जाणे छे अने अमित वस्तुने पण जाणे छे, ए प्रमाणे दक्षिण दिशानी, पश्चिम दिशानी, उत्तर दिशानी, ऊर्ध्व दिशानी अने अधो दिशानी पण मित वस्तुने तथा अमित वस्तुने केवली जाणे छे अने जूए छे. केवली बधुं जाणे छे अने बधुं जूए छे. केवली बधी तरफ जाणे छे अने जूए छे. केवली सर्व काळे सर्व पदार्थो-भावो-ने जाणे छे अने जूए छे, केवलिने अनंत ज्ञान अने अनंत दर्शन छे अने केवलिनुं ज्ञान अने दर्शन कोई जातना पडदा (आवरण) वाळुं नथी माटे ते कारणथी 'यावत्-जूए छे' एम कह्युं छे.

---

१. मूलच्छाया —हन्त, गौतम ! छद्मस्थो मनुष्य आजोद्य(कुट्य)मानान् शब्दान् शृणोति तद्यथा.-शङ्खशब्दान् वा, यावत्-शुषिराणि वा. तान् भगवन् ! किं स्पृष्टान् शृणोति, अस्पृष्टान् शृणोति ? गौतम ! स्पृष्टान् शृणोति, नो अस्पृष्टान् शृणोति; यावत्-नियमात् षड्दिशं शृणोति. छद्मस्थो भगवन् ! मनुष्यः किम् आराद्गतान् शब्दान् शृणोति, पारगतान् शब्दान् शृणोति ? गौतम ! आराद्गतान् शब्दान् शृणोति, नो पारगतान् शब्दान् शृणोति. यथा भगवन् ! छद्मस्थो मनुष्य आराद्गतान् शब्दान् शृणोति. नो पारगतान् शब्दान् शृणोति; तथा भगवन् ! केवली मनुष्यः किम् आराद्गतान् शब्दान् शृणोति, नो पारगतान् शब्दान् शृणोति ? गौतम ! केवली आराद्गतं वा, पारगतं वा सर्वदूरमूलम् अनन्तिकं शब्दं जानाति, पश्यति. तत् केनाऽर्थेन तच्चैव केवली आराद्गतं वा, पारगतं वा यावत्-पश्यति ? गौतम ! केवली पौरस्त्येन मितम् अपि जानाति, अमितम् अपि जानाति; एवं दक्षिणेन, पश्चिमेन, उत्तरेण, ऊर्ध्वम्, अधो मितम् अपि जानाति, अमितम् अपि जानाति; सर्वं जानाति केवली, सर्वं पश्यति केवली; सर्वतो जानाति, पश्यति; सर्वकालं सर्वभावान् जानाति केवली, सर्वभावान् पश्यति केवली; अनन्तं ज्ञानं केवलिनः, अनन्तं दर्शनं केवलिनः, निर्वृतं ज्ञानं केवलिनः, निर्वृतं दर्शनं केवलिनः. तत् तेनार्थेन यावत्-पश्यति:— अनु०

१.- अनन्तरोद्देशके अन्ययूथिकछद्मस्थमनुष्यवक्तव्यता उक्ता. चतुर्थे तु मनुष्याणां छद्मस्थानाम्, केवलिनां च प्रायः सा उच्यते, इत्येवंसंबन्धस्याऽस्य इदमादिसूत्रम्—' छउमत्थे णं ' इत्यादि. ' आउडिज्जमाणाइं ' ति " जुड बन्धने " इति वचनाद् आजोड्यमानेभ्यः—आसंबध्यमानेभ्यो मुख—हस्त—दण्डादिना सह शङ्ख—पटह—झल्लर्यादिभ्यो वाद्यविशेषेभ्यः, आकुट्यमानेभ्यो वा—एभ्य एव ये जाता. शब्दास्ते आजोड्यमाना एव, आकुट्यमाना एव वा उच्यन्ते, अतस्तान् आजोड्यमानान्, आकुट्यमानान् वा शब्दान् शृणोति. इह च प्राकृतत्वेन शब्द—शब्दस्य नपुंसकनिर्देशः. अथवा ' आउडिज्जमाणाइं ' ति आकुट्यमानानि- परस्परेणाऽभिहन्यमानानि. ' सद्दाइं ' ति शब्दानि शब्दद्रव्याणि. शङ्खादयः प्रतीताः. नवरम्—' संखिय ' त्ति शङ्खिका—ह्रस्वः शङ्खः, ' खरमुहिं ' त्ति काहला, ' पोया ' महती काहला, ' परिपिरिय ' त्ति कोलिकपुटकाऽवनद्धमुखो वाद्यविशेषः. ' पणव ' त्ति भाण्डपटहः, लघुपटहो वा; तदन्यस्तु पटह इति. ' भंभ ' त्ति ढक्का. ' होरंभ ' त्ति रूढिगम्या. ' भेरिं ' त्ति महाढक्का. ' झल्लरि ' त्ति वलयाऽऽकारो वाद्यविशेषः. ' दुंदुहिं ' त्ति देववाद्यविशेषः. अथ उक्ता-ऽनुक्तसंग्रहद्वारेण आह—' तताणि वा ' इत्यादि. ततानि वीणादिवाद्यानि, तज्जनितशब्दा अपि तताः, एवम् अन्यदपि पदत्रयम्, नवरमयं विशेषस्ततादीनाम्—" ततं वीणादिकं ज्ञेयं विततं पटहादिकम्, घनं तु कांस्यतालादि वंशादि शुषिरं मतम्. " इति. ' पुट्ठाइ सुणेइ ' इत्यादि तु प्रथमशते आहाराधिकारवद् अवसेयम् इति. ' आरगयाइं ' ति आराद् भागस्थितान् इन्द्रियगोचरमागतान् इत्यर्थः. ' पारगयाइं ' ति इन्द्रियविषयात् परतोऽवस्थितान् इति. ' सव्वदूरमूलमणंतियं ' ति सर्वथा दूरं विप्रकृष्टम्, मूलं च निकटं सर्वदूर—मूलम्; तद्योगात् शब्दोऽपि सर्वदूरमूलः, अतस्तम्—अत्यर्थं दूरवर्तिनम्, अत्यन्ताऽऽसन्नं च इत्यर्थः. अन्तिकमासन्नम्, तन्निषेधादनन्तिकम्, नञोऽल्पार्थत्वाद् नाऽत्यन्तमन्तिकम्—अदूराऽऽसन्नमित्यर्थः; तद्योगात् शब्दोऽप्यनन्तिकः, अतस्तम्. अथवा ' सव्व ' त्ति अनेन ' सव्वओ समन्ता ' इत्युपलक्षितम्. ' दूरमूल ' ति अनादिकमिति हृदयम्. ' अणंतियं ' ति अनन्तिकमित्यर्थः, ' मियं पि ' त्ति परिमाणवद् गर्भजमनुष्यजीवद्रव्यादि—इत्यादि. ' अमियं पि ' त्ति अनन्तम्; असंख्येयं वा वनस्पति—पृथिवीजीवद्रव्यादि. ' सव्वं जाणइ ' इत्यादि द्रव्याद्यपेक्षया उक्तम्. अथ कस्मात् ' सर्वं जानाति केवली ' इत्याद्युच्यते ? इत्यत आहः—' अणंते ' इत्यादि. अनन्तज्ञानमनन्तार्थविषयत्वात्; तथा ' निव्वुडे नाणे केवलिस्स ' त्ति निर्वृत्तं निराऽऽवरणं ज्ञानं केवलिनः क्षायिकत्वात्—शुद्धमित्यर्थः. वाचनान्तरे तु ' निव्वुडे, वितिमिरे, विसुद्धे ' त्ति विशेषणत्रयं ज्ञान—दर्शनयोरभिधीयते, तत्र च निर्वृतं निष्ठां गतम्, वितिमिरम्—क्षीणाऽऽवरणम्, अत एव विशुद्धम् इति.

१. आगळना उद्देशकमां अन्य मतवाळा छद्मस्थ मनुष्योनी हकीकत कही छे हवे आ चोथा उद्देशकमां तो छद्मस्थ अने केवळि मनुष्य संबंधी वक्तव्यता कहेवी ए समुचित छे–ए रीते त्रीजा अने चोथा उद्देशक वचे संबंध छे आ उद्देशकनुं प्रथम सूत्र आ छे.—[' छउमत्थे णं ' इत्यादि.] [' आउडिज्जमाणाइं ' ति] मुख साथे शङ्खनो संयोग थवाथी, हाथ साथे ढोलनो संयोग थवाथी अने लाकडाना कटका (दंड) साथे झालरनो संयोग थवाथी तथा एवा कोइ बीजा पदार्थो साथे अनेक जातनां वाजाओनो संयोग थवाथी अथवा वगाडवाना साधनरूप अनेक प्रकारना पदार्थो वडे कूटाता-अथडाता-अटकाता-अनेक प्रकारना वाजांओथी थता शब्दोने के शब्दद्रव्योने सांभळे छे शंख वगेरे शब्दोनो अर्थ प्रसिद्ध छे. विशेष ए के; [' संखिय ' त्ति] शंखिका-नानो शंख, [' खरमुहि ' त्ति] काहली, [' पोया '] मोटी काहली, [' परिपिरिय ' त्ति] कुम्भरना चामडाथी मढेल मोढावाळुं एक जातनुं वाजुं. [' पणव ' त्ति] माडनो ढोल अथवा नानो ढोल, पणवथी जूदो ते ' पटह ' कहेवाय छे. [' भंभ ' त्ति] ढक्का—डाकली, [' होरंभ ' त्ति] ए शब्दनो अर्थ रूढिथी जाणवानो छे. [' भेरि ' त्ति] मोटी डाक, [' झल्लरि ' त्ति] एक प्रकारनुं बलोयाना आकार जेवुं वाजुं—झालर, [' दुंदुहि ' त्ति] देवनुं एक प्रकारनुं वाजुं. हवे कहेल अने नहीं कहेल बधा वाजाओने सामटा कहे छे के;[' तताणि वा ' इत्यादि.] वीणा वगेरे ' तत '—तानवाळां वाजां कहेवाय छे अने एना शब्दो पण ' तत ' कहेवाय छे. ए रीते बीजा पण त्रण पदो जाणवा. किंतु ' तत ' वगेरेमां विशेष आ छे के, ' वीणा ' वगेरे ' तत ' कहेवाय, ढोल वगेरे ' वितत ' कहेवाय कांसी अने ताल वगेरे ' घन ' कहेवाय अने वंश (पावो) वगेरे ' शुषिर-पोलुं वाजुं ' कहेवाय छे. [' पुट्ठाइ सुणेइ '] ए बधा पाठनी व्याख्या, आगळ प्रथम शतकमां आवेल आहार अधिकारनी पेठे जाणवी. [' आरगयाइं ' ति] ओरे रहेला–इन्द्रियोथी लइ शकाय तेवा, [' पारगयाइं ' ति] परे रहेला–इन्द्रियोथी न लइ शकाय तेवा, [' सव्वदूरमूलमणंतियं ' ति] सर्वदूरमूल एटले सर्व प्रकारे दूर रहेल शब्दने अने तद्दन नजिक रहेल शब्दने, अंनतिक एटले बहु दूर अने बहु पासे नहीं रहेल अर्थात् वचगाळे रहेल शब्दने, अथवा [' सव्व ' त्ति] सर्वदूरमूल एटले अनादिना अने [' अणंतिय ' ति]

१ आ शब्द ' जुड बन्धने ' अथवा ' कुट ' धातु उपरथी बनेलो छे २. आर्षताने लीधे शब्दना विशेषण तरीके पण अहीं नपुंसकलिंग वपराएलुं छे —श्रीअभय०

३. टीकाकारश्रीए तो दुंदुभिने देवनुं वाजुं जणाव्युं छे. ए विषे महर्षि यास्क आ प्रमाणे जणावे छे.

" दुन्दुभिः " । ८

" दुन्दुभिरिति शब्दानुकरणम् द्रुमो भिन्न इति वा, दुन्दुभ्यतेर्वा स्यात् शब्दकर्मणः "

' दुंदुभि ' ए अवाजनुं अनुकरण छे. अथवा ते, झाडना एक भागने भेदीने बनाववामां आवे छे माटे ' द्रुमो भिन्नः ' नो अर्थ पण एमां घटी शके छे अथवा ए, ' दुंदुभ ' धातु उपरथी बनेलो शब्द छे—(पृ० ६७७–६७८)

यास्कनो आ प्राचीन उल्लेख उपरथी ए वाजुं लौकिक होय एम स्पष्ट जणाय छे-पण ए घणुं ज जुनुं थएलुं होवाथी एने दिव्य गणवामां आवे छे. ४. जुओ भग० प्र० ख० पृ० ५८–६० —अनु०.

५. अहीं ' न ' नो ' अल्प ' अर्थ छे. ६. ' सव्व ' एटले ' सर्वत ' —श्रीअभय०

अंत विनाना शब्दने. [' मियं पि 'त्ति] मापवाळुं–गर्भज मनुष्य अने जीव द्रव्य वगेरेने–जाणे छे–इत्यादि. [' अमियं पि '–त्ति] माप विनानुं–अनंत अथवा असंख्य एवा वनस्पति तथा पृथिवीना जीव द्रव्यादिकने–जाणे छे. [' सव्वं जाणइ ' इत्यादि.] ए हकीकत द्रव्यादिकनी अपेक्षाए कहेल छे. शं०–केवळी जीव बधुं जाणे छे तेनुं शुं कारण ? समा०–[' अणते ' इत्यादि.] केवळिनुं ज्ञान अनंत पदार्थने ग्रहण करतुं होवाथी अनंत छे, [' निव्वुडे नाणे केवलिस्स ' त्ति] कर्मनो–तद्दन नाश थया पछी थयुं छे माटे केवळिनुं ज्ञान आवरण विनानुं–शुद्ध–छे, बीजी वाचनामां तो–' निव्वुडे वितिमिरे विसुद्धे ' एवा त्रण विशेषणवाळो पाठ छे, तेमां निव्वुड–निर्वृत–पूरे पूरुं, वितिमिर–नाश थएल आवरणवाळुं, एवुं छे माटे ज विशुद्ध.

छद्मस्थ अने केवलिनुं हसवुं अने उंघवुं.

६. प्र०—छउमत्थे ण भंते ! हसेज्ज वा, उस्सुयाएज्ज वा ?[1]

६. प्र०—हे भगवन् ! छद्मस्थ मनुष्य हसे अने कांइ पण लेवाने उतावळो थाय ?

६. उ०—हंता, (गोयमा !) हसेज्ज वा, उस्सुयाएज्ज वा.

६. उ०—हे गौतम ! हा, ते हसे अने उतावळो पण थाय खरो.

७. प्र०—जहा ण भंते ! छउमत्थे मणुस्से हसेज्ज, जाव–उस्सुयाएज्ज तहा ण केवली वि हसेज्ज वा, उस्सुयाएज्ज वा ?

७. प्र०—हे भगवन् ! जेम छद्मस्थ मनुष्य हसे अने उतावळो थाय तेम केवळी पण हसे अने उतावळो थाय ?

७. उ०—गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे.

७. उ०—हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी–छद्मस्थ मनुष्यनी पेठे यावत्—केवळी न हसे अने उतावळो पण न थाय.

८. प्र०—से केणट्ठेण भंते ! जाव–नो णं तहा केवली हसेज्ज वा, जाव–उस्सुयाएज्ज वा ?

८. प्र०—भगवन् ! छद्मस्थ मनुष्यनी पेठे केवळी हसे नहीं अने उतावळो थाय नहीं तेनुं शुं कारण ?

८. उ०—गोयमा ! जं णं जीवा चरित्तमोहणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं हसंति वा, उस्सुयायंति वा, से ण केवलिस्स नत्थि, से तेणट्ठेणं जाव–नो णं तहा (केवली) हसेज्ज वा, उस्सुयाएज्ज वा.

८. उ०—हे गौतम ! दरेक जीवो चारित्रमोहनीय कर्मना उदयथी हसे छे अने उतावळा थाय छे अने केवळिने तो चारित्रमोहनीय कर्मनो उदय ज नथी माटे ते कारणथी छद्मस्थ मनुष्यनी पेठे यावत्–केवळी हसता नथी तेम उतावळा पण थता नथी.

९. प्र०—जीवे णं भंते ! हसमाणे वा, उस्सुयमाणे वा कइ कम्मपयडीओ बंधइ ?

९. प्र०—हे भगवन् ! हसतो अने उतावळो थतो जीव केटलां प्रकारना कर्मोने बांधे ?

९. उ०—गोयमा ! सत्तविहबंधए वा, अट्ठविहबंधए वा. एवं जाव–वेमाणिए, पोहत्तएहिं जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो.

९. उ०—हे गौतम ! तेवा प्रकारनो जीव सात प्रकारना कर्मोने बांधे के आठ प्रकारनां कर्मोने बांधे. ए प्रमाणे यावत्–वैमानिक सुधी समजवुं. तथा ज्यारे घणा जीवोने आश्रीने उपलो प्रश्न पूछाय त्यारे तेमां कर्मना बंध संबंधी त्रण भांगा आवे, पण तेमां जीव अने एकेंद्रियो न लेवा.

१०. प्र०—छउमत्थे णं भंते ! मणुस्से निद्दाएज्ज वा, पयलाएज्ज वा ?

१०. प्र०—हे भगवन् ! छद्मस्थ मनुष्य निद्रा ले–उंघे अने उभो उभो उंघे ?

१०. उ०—हंता, निद्दाएज्ज वा, पयलाएज्ज वा.

१०. उ०—हे गौतम ! हा, ते उंघे अने उभो उभो पण उंघे.

---

१. मूलच्छाया —छद्मस्थो भगवन् ! मनुष्यो हसेद् वा, उत्सुकायेत वा ? हन्त, गौतम ! हसेद् वा, उत्सुकायेत वा. यथा भगवन् ! छद्मस्थो मनुष्यो हसेत्, यावत्–उत्सुकायेत तथा केवली अपि हसेद् वा, उत्सुकायेत वा ? गौतम ! नाऽयम् अर्थः समर्थः. तद् केनाऽर्थेन भगवन् ! यावत्–नो तथा केवली हसेद् वा, यावत्–उत्सुकायेत वा ? गौतम ! यद् जीवाः चारित्रमोहनीयस्य कर्मण उदयेन हसन्ति वा, उत्सुकायन्ते वा, तत् केवलिनः नास्ति, तत् तेनाऽर्थेन यावत्–नो तथा केवली हसेद् वा, उत्सुकायेत वा. जीवो भगवन् ! हसन् वा, उत्सुकायमानो वा कति कर्मप्रकृतीः बध्नाति ? गौतम ! सप्तविधबन्धको वा, अष्टविधबन्धको वा एवं यावत्–वैमानिकः, पृथक्त्वे. जीव–एकेन्द्रियवर्जः त्रिभङ्गः. छद्मस्थो भगवन् ! मनुष्यो निद्रायेत वा, प्रचलायेत वा ? हन्त, निद्रायेत वा, प्रचलायेत वा.—अनु०

—जहा हसेज्ज वा तहा, णवरं–दरिसणावरणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं निद्दायंति वा, पयलाइंति वा; से ण केवलिस्स नत्थि. अन्नं तं चेव.

—जेम आगळ हसवा वगेरे विषे केवळी अने छद्मस्थ संबंधे प्रश्नोत्तरो जणाव्या हता, तेम निद्रा संबंधे पण ते बन्ने संबंधे प्रश्नोत्तरो जाणवा. विशेष ए के, छद्मस्थ मनुष्य दर्शनावरणीय कर्मना उदयथी निद्रा ले छे अने उभो उभो उंघे छे अने ते दर्शनावरणीय कर्मनो उदय केवळिने नथी माटे ते, छद्मस्थनी पेठे निद्रा लेतो नथी. (इत्यादि बीजुं बधुं ते ज प्रमाणे जाणवुं.)

११. प्र०—जीवे णं भंते ! निद्दायमाणे वा, पयलायमाणे वा कइ कम्मप्पगडीओ बंधइ ?

११. उ०—गोयमा ! सत्तविहबंधए वा, अट्ठविहबंधए वा; एवं जाव–वेमाणिए; पोहत्तिएसु जीवेगिंदियवज्जो तियभगो.

११. प्र०—हे भगवन् ! निद्रा लेतो के उभो उभो उंघतो जीव केटली कर्म प्रकृतिनो बंध करे (बांधे) ?

११. उ०—हे गौतम ! ते जीव सात कर्म प्रकृतिनो बंध करे के आठ कर्म प्रकृतिनो बंध करे (बांधे). ए प्रमाणे यावत्–वैमानिक सुधी जाणवुं. तथा ज्यारे घणा जीवोने आश्रीने उपलो प्रश्न पूछाय त्यारे तेमा कर्मना बंध संबधी त्रण भांगा आवे, पण तेमा जीव अने एकेंद्रिय न लेवा.

२. अथ पुनरपि छद्मस्थमनुष्यमेवाऽऽश्रित्याह–'छउमत्थे' इत्यादि. 'उस्सुयाएज्ज' त्ति अनुत्सुक उत्सुको भवेद् उत्सुकायेत विषयाऽऽदानं प्रति औत्सुक्य कुर्याद् इत्यर्थ . 'ज णं जीव' त्ति यस्मात् कारणाद् जीवाः. 'से णं केवलिस्स नत्थि' त्ति तत्पुनश्चारित्रमोहनीयं कर्म केवलिनो नास्ति इत्यर्थः. 'एव जाव–वेमाणिए' त्ति एवमिति जीवाऽभिलापवद् नारकादिर्दण्डको वाच्यो यावद् वैमानिक इति. स चैवम्ः–" नेरइए ण भते ! हसमाणे वा, उस्सुयमाणे वा कइ कम्मपयडीओ बधइ ? गोयमा ! सत्तविहबंधए वा, अट्ठविहबंधए वा " इत्यादि. इह च पृथिव्यादीनां हास. प्राग्भविकतत्परिणामाद् अवसेय इति. 'पोहत्तिएहिं' त्ति पृथक्त्वसूत्रेषु बहुवचनसूत्रेषु " जीवा णं भते ! हसमाणा वा, उस्सुयमाणा वा कइ कम्मपयडिओ बंधति ? गोयमा ! सत्तविहबधगा वा, अट्ठविहबधगा वा " इत्यादिषु 'जीवे–गिंदिय०' इत्यादि. जीवपदम्, एकेन्द्रियपदानि च पृथिव्यादीनि वर्जयित्वा अन्येषु एकोनविंशतौ नारकादिपदेषु त्रिकभङ्गो भङ्गत्रय वाच्यम्, यतो जीवपदे, पृथिव्यादिपदेषु च बहुत्वाद् जीवाना सप्तविधबन्धकाश्च, अष्टविधबन्धकाश्च इत्येवम्–एक एव भङ्गको लभ्यते. नारकादिषु तु त्रयम्, तथाहि–सर्वे एव सप्तविधबन्धकाः स्युरित्येकः, अथवा सप्तविधबन्धकाश्च अष्टविधबन्धकश्च इत्येवं द्वितीय, अथवा सप्तविधबन्धकाश्च अष्टविधबन्धकाश्च–इत्येष तृतीय इति. अत्रैव छद्मस्थ–केवल्यधिकारे इदमपरमाह–'छउमत्थे' इत्यादि. 'निद्दाएज्ज व' त्ति निद्राम्–सुखप्रतिबोधलक्षणा कुर्याद्–निद्रायेत, 'पयलाएज्ज व' त्ति प्रचलाम् ऊर्ध्वस्थितनिद्राकरणलक्षणा कुर्यात्–प्रचलायेत.

२. हवे फरीने पण छद्मस्थ मनुष्य संबंधे ज कहे छे के–['छउमत्थे' इत्यादि] ['उस्सुयाएज्ज' त्ति] कोइ पण चीजने लेवा माटे उतावळ करे–उत्सुक थाय, ['ज ण जीव' त्ति] कारण के, जीवो. ['से णं केवलिस्स नत्थि' त्ति] वळी ते चारित्रमोहनीय कर्म केवळिने नथी. ['एवं जाव वेमाणिए' त्ति] जीवनी वक्तव्यतानी पेठे नारकथी मांडीने वैमानिक सुधी वक्तव्यता कहेवी. ते आ रीते –' नेरइए णं भंते ! हसमाणे वा, उस्सुयमाणे वा कइ कम्मपयडीओ बधइ ? गोयमा ! सत्तविहबंधए वा, अट्ठविहबधए वा ' इत्यादि. शं०—मूळमां हसवा संबंधी सूत्रनो पाठ बधा संसारी जीवो संबंधे घटाववानो कह्यो छे तो ते केम बनी शकशे ? कारण के बधा जीवोमां पृथिवी, पाणी वगेरेना पण जीवो आवी जाय छे अने तेओ तो हसी शकता ज नथी, अने एम होवाथी उपलो पाठ बधा जीवो माटे केम घटी शके ? समा०—मूळनो–हसवा संबंधीनो–पाठ बधा जीवो माटे घटी शके छे—पृथिवी वगेरेना जीवो माटे पण संगत थइ शके छे जो के पृथिवी वगेरेना जीवो पोतानी चालु स्थितिमां हसी शकता नथी, पण तेओ, तेओना कोइ पण पूर्व भवमा कोइ वार जरूर हस्या हशे तो तेने अपेक्षीने उपलो पाठ तेओ संबधे घटाववो. ['पोहत्तिएहिं' ति] बहुवचन संबंधी सूत्रोमां–' जीवा णं भते ! हसमाणा वा, उस्सुयमाणा वा कइ कम्मपयडीओ बंधति ? गोयमा ! सत्तविहबंधगा वा, अट्ठविहबधगा वा –['जीवेगिंदिय–' इत्यादि.] जीव अने एकेंद्रिय–पृथिवी वगेरे–पद छोडी देवा अने बाकीना १९ नारक वगेरे–पदोमा त्रण भागाओ कहेवा. कारण के, जीवो अने पृथिवी वगेरेना जीवो घणा छे माटे तेमां एकवचनवाळो भागो संभवतो नथी, पण ' सात प्रकारना बंधको–बांधनाराओ–अने आठ प्रकारना बंधको ' एवो एक ज भागो संभवे छे नारक वगेरेमां तो त्रण भागा संभवे छे'—पहेलो भागो–बधा य सात प्रकारनु कर्म बांधनार, बीजो भागो–बधा य सात प्रकारनु कर्म बाधनारा अने एक आठ प्रकारनुं कर्म बाधनार, त्रीजो भागो–बधा य सात प्रकारनु कर्म बांधनार अने बधा य आठ प्रकारनु कर्म बांधनार अहीं छद्मस्थ अने केवळिनो अधिकार चालतो होवाथी ते संबंधे आ एक बीजी वात कहे छे —['छउमत्थे' इत्यादि] ['निद्दाएज्ज व' त्ति] सुखे जागी शके एवी रीते उंघे, ['पयलाएज्ज व' त्ति] उभो उभो उंघे, (जे उंघ उभा उभा लेवाय तेने ' प्रचला ' कहे छे.)

---

१. मूलच्छाया—यथा हसेद् वा तथा, नवरम्–दर्शनाऽऽवरणीयस्य कर्मण उदयेन निद्रायन्ते वा, प्रचलायन्ते वा, तत् केवलिनो नास्ति. अन्यद् तथैव. जीवो भगवन् ! निद्रायमाणो वा, प्रचलायमानो वा कति कर्मप्रकृती बध्नाति ? गौतम ! सप्तविधबन्धको वा, अष्टविधबन्धको वा, एव यावत्–वैमानिक ; पृथक्त्वेषु जीव–एकेन्द्रियवर्ज त्रिभङ्ग—अनु०

शक्रदूत हरिणेगमेषी देव.

१२. प्र०—हरी णं भंते ! हरिणेगमेसी सक्कदूए इत्थीगब्भं संहरमाणे किं गब्भाओ गब्भं साहरइ ? गब्भाओ जोणिं साहरइ ? जोणीओ गब्भं साहरइ ? जोणीओ जोणिं साहरइ ?

१२. प्र०—हे भगवन् ! इंद्रनो संबंधी शक्रनो दूत हरिनैगमेषी नामनो देव ज्यारे स्त्रीना गर्भनुं संहरण करे छे त्यारे शुं एक गर्भाशयमांथी गर्भने लइने बीजा गर्भाशयमां मूके छे ? गर्भथी लइने योनि द्वारा बीजी (स्त्री) ना उदरमां मूके छे ? योनि द्वारा गर्भने बहार काढीने बीजा गर्भाशयमां मूके छे ? के योनि द्वारा गर्भने पेटमांथी काढीने पाछो ते ज रीते (योनि द्वारा ज बीजीना) पेटमां मूके छे ?

१२. उ०—गोयमा ! नो गब्भाओ गब्भं साहरइ, नो गब्भाओ जोणिं साहरइ, नो जोणिओ जोणिं साहरइ, परामुसिय, परामुसिय-अव्वाबाहेणं अव्वाबाहं जोणिओ गब्भं साहरइ.

१२. उ०—हे गौतम ! ते देव, एक गर्भाशयमांथी गर्भने, लइने बीजा गर्भाशयमां मूकतो नथी, गर्भथी लइने योनि वाटे गर्भने बीजीना पेटमां मूकतो नथी. तेम योनिवाटे गर्भने बहार काढीने पाछो योनिवाटे (गर्भने) पेटमां मूकतो नथी, पण पोताना हाथ वडे गर्भने अडी अडीने अने ते गर्भने पीडा न थाय तेवी रीते योनि द्वारा बहार काढीने बीजा गर्भाशयमां मूके छे.

१३. प्र०—पभू णं भंते ! हरिणेगमेसी सक्कस्स णं दूए इत्थीगब्भं नहसिरंसि वा, रोमकूवंसि वा साहरित्तए वा, नीहरित्तए वा ?

१३. प्र०—हे भगवन् ! शक्रनो दूत हरिनैगमेषी देव स्त्रीना गर्भने नखनी टोच वाटे या तो रुंवाडाना छिद्र वाटे अंदर मूकवा के बहार काढवा समर्थ छे ?

१३. उ०—हंता पभू, नो चेव णं तस्स गब्भस्स किंचि वि आबाहं वा, विबाहं वा उप्पाएज्जा, छविच्छेदं पुण करेज्जा, ए सुहुमं च णं साहरेज्ज वा, नीहरेज्ज वा.

१३ उ०—हे गौतम ! हा, ते तेम करवाने समर्थ छे. उपरांत ते देव गर्भने कांइ पण थोडी के वधारे पीडा थवा देतो नथी तथा ते गर्भना शरीरनो छेद–शरीरनी कापकूप–करे छे. अने पछी तेने घणो सूक्ष्म करीने अंदर मूके छे के बहार काढे छे.

२. केवल्यविचारात् केवलिनो महावीरस्य संविधानकमाश्रित्य इदमाह.—‘ *हरी* ’ इत्यादि. इह च यद्यपि महावीरसंविधानाऽभिधायकं पदं न दृश्यते, तथापि ‘ हरिनैगमेषी ’ इति वचनात् तदेवाऽनुमीयते, हरिनैगमेषिणा भगवतो गर्भान्तरे नयनात्. यदि पुनः सामान्यतो गर्भहरणविवक्षा अभविष्यत् तदा ‘ *देवे णं भंते !* ’ इत्यवक्ष्यदिति. तत्र हरिरिन्द्रः, तत्संबन्धित्वाद् हरिनैगमेषी–इति नाम. ‘ *सक्कदूए* ’ त्ति शक्रदूतः–शक्राऽऽदेशकारी, पदाति–अनीकाऽधिपतिः, येन शक्राऽऽदेशाद् भगवान् महावीरो देवानन्दागर्भात् त्रिशलागर्भे संहृत इति. ‘ *इत्थीगब्भं* ’ति स्त्रियाः संबन्धी गर्भः–सजीवपुद्गलपिण्डकः स्त्रीगर्भः, तम्–‘ *संहरमाणे* ’ ति अन्यत्र नयन्, इह चतुर्भङ्गिका–तत्र गर्भाद् गर्भाशयाद् अवधेः, गर्भं गर्भाशयान्तरं संहरति प्रवेशयति–गर्भं सजीवपुद्गलपिण्डलक्षणमिति प्रकृतम् इत्येकः, तथा गर्भाद् अवधेर्योनिं गर्भनिर्गमद्वारं संहरति–योन्या उदरान्तरं प्रवेशयति इत्यर्थः–२. तथा योनितो योनिद्वारेण गर्भं संहरति–गर्भाशयं प्रवेशयति इत्यर्थः–३. तथा योनितो योनेः सकाशाद् योनिं संहरति–नयति–योन्या उदराद् निष्काश्य योनिद्वारेणैव उदराऽन्तरं प्रवेशयति इत्यर्थः–४. एतेषु शेषनिषेधेन तृतीयमनुजानन्नाह.–‘ *परामुसिय* ’ इत्यादि. परामृश्य परामृश्य तथाविधकरणव्यापारेण संस्पृश्य संस्पृश्य, स्त्रीगर्भम् अव्याबाधमव्याबाधेन–सुखंसुखेन इत्यर्थः, योनितो योनिद्वारेण निष्काश्य गर्भं गर्भाशयं संहरति गर्भमिति प्रकृतम्. यच्चेह योनितो निर्गमनं स्त्रीगर्भस्योक्तं तल्लोकव्यवहाराऽनुवर्तनात्, तथाहि:—निष्पन्नोऽनिष्पन्नो वा गर्भः स्वभावाद् योन्यैव निर्गच्छति–इति; अयं च तस्य गर्भसंहरणे आचार उक्तः. अथ तत्सामर्थ्यं दर्शयन्नाह.–‘ *पभू णं* ’ इत्यादि. ‘ *नहसिरंसि* ’ त्ति नखाग्रे. ‘ *साहरित्तए* ’ त्ति संहर्तुं प्रवेशयितुम्. ‘ *नीहरित्तए* ’ त्ति विभक्तिविपरिणामेन नख–शिरसो रोमकूपाद् वा निहर्तुं निष्काशयितुम्. ‘ *आबाहं* ’ ति ईषद्बाधाम्. ‘ *विबाहं* ’ ति विशिष्टबाधाम्. ‘ *छविच्छेदं* ’ ति शरीरच्छेदं पुनः कुर्याद्–गर्भस्य हि छविच्छेदमकृत्वा नखाग्रादौ प्रवेशयितुमशक्यत्वात्. ‘ *ए सुहुमं च णं* ’ इति सूक्ष्ममित्येव लघ्विति.

---

१. मूलच्छाया—हरिर्भगवन् ! हरिनैगमेषिः शक्रदूतः स्त्रिया गर्भं संहरन् किं गर्भाद् गर्भं संहरति, गर्भाद् योनिं संहरति, योनितो गर्भं संहरति, योनितो योनिं संहरति ? गौतम ! नो गर्भतो गर्भं संहरति, नो गर्भाद् योनिं संहरति, नो योनितो योनिं संहरति, परामृश्य, परामृश्य अव्याबाधेन अव्याबाधं योनितो गर्भं संहरति. प्रभुर्भगवन् ! हरिनैगमेषिः शक्रस्य दूतः स्त्रीगर्भं नखशिरसि वा, रोमकूपे वा, संहर्तुं वा, निहर्तुं वा ? हन्त, प्रभुः; नो चैव तस्य गर्भस्य किंचिद् अपि आबाधां वा, विबाधां वा उत्पादयेत्, छविच्छेदं पुनः कुर्यात्, इति सूक्ष्मं च संहरेद् वा, निहरेद् वा.:—अनु०

३. आगळना प्रकरणमां केवळी संबंधे हकीकत कही छे तो हवे आ प्रकरणमां पण श्रीमहावीर (केवळी) नुं उदाहरण लइने आ वात कहे छे के—['हरी' इत्यादि.] शं०—आ ठेकाणे मूळमां 'महावीर' शब्द तो नथी तो पछी अहीं कहेवामां आवती वात महावीर संबंधे छे एम शाथी जणाय ? समा०—जो के, अहीं मूळमां 'महावीर' नुं नाम नथी जणाव्युं तो पण 'हरिनैगमेषी' देवनुं नाम आववाथी आ वात महावीर संबंधे होय एवुं अनुमान थवुं शक्य छे. कारण के, ज्यारे महावीर गर्भावस्थामां हता त्यारे तेनी फेरबदली ते देवे करी हती. जो कदाच अहींनी हकीकत महावीर संबंधे न घटाववानी होत तो सूत्रकार मूळनी अंदर हरिनैगमेषिनुं नाम न लखत, पण सामान्य रीते कोइ पण देवनुं निरूपण करत अने तेम न करतां जे ए देवनुं ज नाम जणाव्युं छे तेथी आ हकीकत महावीरने माटे घटाववी एवुं आगळनुं अनुमान

१. टीकाकारश्री जणावे छे के, "आ सूत्र, श्रीमहावीरना गर्भापहारने लगतुं छे." ते बाबतना टेकामां तेओ आ एक दलील पण जणावे छे के–"सूत्रना मूळमां सामान्य देवनो उल्लेख नहि करतां शक्रदूत हरिणैगमेषी देवनो गर्भना बदलावनार तरीके उल्लेख करेलो छे अने महावीरनो गर्भ बदलवा माटे ए ज देव आव्यो हतो तेथी आ सूत्रमां महावीरनुं नाम न होवा छतां पण आ उल्लेख महावीरने ज संबंधे बेसतो आवे छे." आ उल्लेख विषे आपणे कांइ स्वतंत्रपणे विचारीए ते पहेलां ते उल्लेखने लगतो ऐतिहासिक समय विचारीए ते ठीक गणाशे. अंग-ग्रंथोमां आ उल्लेख आचारांग सूत्रना तद्दन छेवटना भागमां भावना-चूलिकामां आवे छे. व्याख्याप्रज्ञप्ति-भगवती-सूत्रमां आ उल्लेख उपरना सूत्रमां नोंधाएलो छे. ए सिवाय आर्यश्रीभद्रबाहुरचित कल्पसूत्रना मूळमां पण ए हकीकत नोंधाएली छे—जे रीते आचार-अंग, भगवती अने कल्पसूत्रमां ए हकीकत नोंधाएली छे तेवी रीतथी बीजां अंगोमां ए हकीकतनी नोंध जडती नथी. भाषा-शास्त्रनी दृष्टिए आचार-अंग सूत्र बीजां सूत्रो करतां विशेष प्राचीन छे अने एम अनुभव पण थाय छे एथी कदाच आपणे आचार-अंगमां आवने भागे आवता आ गर्भापहारना उल्लेखने विशेष प्राचीनता आपीए-पण तेम करतां आचार्य श्रीहेमचन्द्रजी आपणने अटकावे छे अने तेओ पोताना ग्रन्थोमां आ प्रमाणे जणावे छे [नीचेना उल्लेखमां आचार-अंगमां आवेली भावना-चूलिका 'क्यां वसते बनी'! तेने लगती एक दंतकथा परिशिष्ट पर्वना नवमा सर्गमां ८३ थी १०१ श्लोकमां आचार्यश्रीए नोंधेली छे, ते उपरथी आपणे ते चूलिकानो काळ वीरात्–बीजो सैको वळी शकीए छीए–अने तेथी ज तेने आचार-अंगनुं श्रीभद्रबाहुजीना समयनुं उमेरण गणी शकीए छीए.]

" ततोऽनुयुक्ताः पुनस्तत्र स्वरूपस्थं निरूप्य च,
वन्दित्वा स्थूलभद्रं ज्येष्ठा च व्यतिजां कथाम्. ८३
श्रीयकः सममस्माभिर्दीक्षामादत्त किं त्वसौ,
क्षुधावान् सर्वदा कर्तुं नैकभक्तमपि क्षमः. ८४
मयोक्तः पर्युषणायां प्रत्याख्याहि पौरुषीम्,
स प्रत्याख्यातवानुक्तो मया पूर्णाऽवधौ पुनः. ८५
स्व प्रत्याख्याहि पूर्वार्धं पर्वेदमतिदुर्लभम्,
इयान् कालः सुखं चैत्य-परिपाट्याऽपि यास्यति. ८६
प्रत्याख्याद् तथैवाऽसौ समयेऽभिहितः पुनः,
निशेदानीमस्त्वपार्धमित्यकार्षीत् तथैव सः. ८७
प्रत्यासन्नाऽधुना रात्रिः सुखं सुप्तस्य यास्यति,
तत् प्रत्याख्याह्यभक्तार्थमित्युक्तः सोऽकरोत् तथा. ८८
ततो निशीथे संप्राप्ते स्मरन् देव-गुरून्सौ,
क्षुत्पीडया प्रसरन्त्या विपद्य त्रिदिवं ययौ. ८९
ऋषिघातो मयाऽकारि-श्रुत्वाऽप्यस्मै ततस्त्वहम्,
पुरः श्रमणसंघस्य प्रायश्चित्तं य टाकिता. ९०
संघेऽप्यगदद् व्यवादीः भवत्या शुद्धया तया,
प्रायश्चित्तं तत्रो नेह दत्तेऽत्र किञ्चिदस्ति ते. ९१
ततोऽहमिदवोचं च साक्षाद्वदति चेज्जिनः,
ततो शुद्धिर्भवति मम नान्यथा. ९२
अथार्थं गच्छ संघ कायोत्सर्गमदाद्‌य,
एत्य शासनदेव्यौक्तं ब्रूत कार्यं करोमि किम् ? ९३
सघोऽप्येवमभाषिष्ट जिनपार्श्वमिमां नय,
साऽऽप्यविघ्नगमनार्थं कायोत्सर्गेण तिष्ठत. ९४
सघे तत् प्रतिपेदाने मां साऽनैषीद् जिनान्तिके,
ततः सीमन्धरः स्वामी भगवान् वन्दितो मया. ९५
भरतादागताऽऽर्येयं निर्दोषेत्यवदज्जिनः,
ततोऽहं छिन्नसंदेहा देव्याऽऽनीता निजाश्रयम् ९६
श्रीसंघानुग्रहा श्रीदेवी-अनुग्रहेण प्रसन्नाह,
श्रीमान् सीमंधरस्वामी चत्वार्यध्ययनानि च. ९७
भावना च विमुक्तिश्च रतिकल्पमथाऽपरम्,
तथा विविक्तचर्या च तानि चैतानि नामतः. ९८
[illegible]
[illegible]

" श्रीस्थूलभद्रनी बहेनोए तेमने-स्थूलभद्रने-स्वरूपस्थ जोइने वांद्या अने तेमांनी मोटी बहेने पोतानी वात आ प्रमाणे कही (८३) भाइ श्रीयके अमारी साथे दीक्षा लीधी हती, किंतु ए कोइ दिवस एकासणुं पण न करी शके एवो क्षुधावान हमेशां रहेतो (८४) में श्रीयकने कह्युं के आज पजुसणमां पोरसीनो नियम कर-तेणे पण ते नियम कर्यो ए नियमनी अवधि पूरी थये फरीवार में कह्युं के, (८५) आज तुं पूर्वार्ध-पुरिमड्ढ-कर-आ पर्व घणुं दुर्लभ छे अने एटलो वखत तो चैत्यपरिपाटी करतां पण चाल्यो जशे (८६) एने पण एणे स्वीकार कर्यो, पछी वखत थये फरीवार में कह्युं के, हवे तो अपार्ध-अवड्ढ-ने करी नाख-तेणे पण तेम ज कर्युं (८७) पछी फरीवार में कह्युं के, हवे तो रात्री पासे ज छे अने ते सूता सूतां सुखे चाली जशे माटे उपवास ज करी नाख अने तेणे पण सरेखर उपवास कर्यो. (८८) त्यार पछी मधरात थये देव अने गुरुओने याद करता करता भूखनी पीडाथी एणे देह छोडयो अने स्वर्गनो आश्रय लीधो (८९) मने खेद थयो के, अरे रे में आ ऋषिहत्या करी अने ए माटे में श्रीश्रमणसंघ पासे प्रायश्चित्तनी याचना करी. (९०) संघे कह्युं के, हे श्रमणि ! तमो विशुद्ध भावे हतां तेथी तमारे आ माटे कांइ प्रायश्चित्त करवानुं नथी (९१) त्यार पछी में कह्युं के, जो साक्षात् जिन ज आ विषे खुलासो करे तो मने निरांत थाय-नहि तो नहि (९२) आ माटे ए वातने सकळ संघे काउसग्ग (कायोत्सर्ग-ध्यान) कर्यो अने-तेथी शासनदेवीए आवीने कह्युं के, बोलो शुं काम करुं ? (९३) संघे पण कह्युं के आ साध्वीने जिननी पासे लइ जा, पछी देवीए कह्युं के निर्विघ्नने माटे हुं त्यां न पहोंचुं त्यां सुधी काउसग्गे रहो (९४) संघे तेम कर्युं अने देवी मने-(ए साध्वीने) जिननी पासे लइ गइ पछी त्यां जइ, में भगवान् सीमंधरस्वामिने वंदना करी. (९५) जिने कह्युं के, "आ साध्वी भरतक्षेत्रथी आवेली छे अने निर्दोष छे." त्यार पछी मारो संदेह टळी गयो अने देवी मने मारे स्थाने लावी. (९६) दयाळु सीमंधरस्वामिए मारा मुख द्वारा श्रीसंघने चार अध्ययनो भेट तरीके मोकल्यां छे. (९७) ते चार अध्ययनोनां नाम आ छे. भावना, विमुक्ति, रतिकल्प [रतिवाक्या (रतिवाक्य)] अने विविक्तचर्या [वीवित्तचरिया (विविक्तचर्या)] (९८) में ए चारे अध्ययनोने एक ज वखत द्वारा थकी धारी लीधां अने जेम हतां तेम संघने पासे रजू करी दीधां (९९) तेमांनां बे अध्ययनोने आचारांगनी चूला तरीके अने बीजां बे दशवैकालिकनी चूला तरीके

दृढ थाय छे. जे, इंद्रनो संबंधी होय ते 'हरि' कहेवाय. हरिनैगमेषी पण इंद्रनो संबंधी छे माटे ते 'हरि' कहेवाय छे. ['सक्कदूए' त्ति] हरिनैगमेषी देव शक्रनी आज्ञाने माननार अने पायदळ सेनानो उपरि छे माटे ते 'शक्रदूत' कहेवाय. ते हरिनैगमेषिए इंद्रनी आज्ञाथी गर्भावस्थामां रहेला भगवान् महावीरनी फेरवणी करी हती—तेओने देवानंदाना गर्भमांथी त्रिशलाना गर्भमां मूक्या हता. ['इत्थीगब्भं' ति] स्त्रीनो गर्भ–जीवसहित–जीववाळो–पुद्गलपिंड, तेने ['संहरमाणे' त्ति] बीजे ठेकाणे लइ जतो. आ स्थळे गर्भने फेरववाना चार प्रकार छेः—

१. गर्भाशयमांथी गर्भने लइने बीजा गर्भाशयनां मूकवो. २. गर्भाशयमांथी गर्भने लइने योनिवाटे बीजा गर्भाशयमां मूकवो.
३. योनिवाटे गर्भने बहार काढीने बीजा गर्भाशयमां मूकवो. ४. योनिवाटे गर्भने बहार काढीने योनिवाटे ज बीजा गर्भाशयमां मूकवो.

आ चार रीतिमांथी मात्र एक ज त्रीजी रीत गर्भनी फेरवदली माटे अहीं उपयोगी गणी छे अने ते माटे कहे छे के, ['परामुसिय' इत्यादि] पोताना हाथनी तेवा प्रकारनी क्रियावडे पीडा न थाय तेम स्त्रीना गर्भने अडकी अडकीने योनिवाटे बहार काढीने बीजा गर्भाशयमां मूके छे. शं०—देवनी शक्ति घणी विचित्र होय छे अने तेथी ते, गमे ते ठेकाणेथी गर्भने बहार काढी शके छे तो पछी तेणे योनिवाटे ज गर्भने केम बहार काढ्यो ? समा०—काचो के पाको कोइ पण प्रकारनो गर्भ स्वाभाविक रीते योनिवाटे ज बहार आवे छे एवी जातनी प्रथा लोकोमां जणाय छे तो ते प्रथाने अनुसरीने अहीं देवे पण तेम कर्युं छे. आगळना प्रकरणमां गर्भनी फेरवदली संबंधी हकीकत कही छे अने हवे ते संबंधे देवना सामर्थ्यनी बाबत जणावतां कहे छे के, ['पभू णं' इत्यादि.] ['नहसिरंसि' त्ति] नखना अग्र भाग–नखनी टोच–थी ['साहरित्तए' त्ति] गर्भने प्रवेशाववा–अंदर दाखल करवा–अने ते ज वाटे ['नीहरित्तए' त्ति] गर्भने बहार काढवा ते देव समर्थ छे. ['आबाहं' ति] थोडी पीडाने, ['विबाहं' ति] वधारे पीडाने. ['छविच्छेदं' ति] वळी शरीरनी कापकूप करीने ते देव गर्भनी फेरवदली करे छे. कारण के, कापकूप कर्या सिवाय नखनी टोचने मार्गे गर्भने दाखल करवो ए अशक्य छे. ['ए सुहुमं च णं' ति] गर्भने घणो सूक्ष्म करीने तेनी फेरवदली थाय छे.

आर्य श्रीअतिमुक्तक.

तेणं काले णं, ते णं समए णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी अइमुत्ते णामं कुमारसमणे पगइभद्दए, जाव–विणीए. तए णं से अइमुत्ते कुमारसमणे अन्नया कयाइं महावुट्ठिकायंसि निवयमाणंसि कक्खपडिग्गह-रयहरणमायाए बहिया संपट्ठिए विहाराए. तए णं अइमुत्ते कुमारसमणे वाहयं वहमाणं पासइ, पासित्ता मट्टियाए पालिं बंधइ, बंधित्ता 'णाविया मे, णाविया मे' नाविओ विव णावमयं पडिग्गहगं उदगंसि कट्टु पव्वाहमाणे, पव्वाहमाणे अभिरमइ, तं च थेरा अदक्खु, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता एवं वदासीः—

ते काले, ते समये श्रमण भगवंत महावीरना शिष्य अतिमुक्तक नामना कुमारश्रमण, जेओ स्वभावे भोळा अने यावत्–विनयवाळा हता. ते अतिमुक्तक कुमारश्रमण अन्य कोइ दिवसे भारे वरसाद वरसतो हतो त्यारे पोतानी काखमां पात्रुं अने रजोहरण लइने बहार विहार माटे (वडी शंकाना निवारण माटे) चाल्या. त्यार पछी बहार जतां ते अतिमुक्तक कुमारश्रमणे वेना पाणीनुं एक नानुं खाबोचियुं जोयु–तेने जोया–पछी ते खाबोचिया फरती एक माटीनी पाळ बांधी अने 'आ मारी नाव छे, आ मारी नाव छे' ए प्रमाणे नाविकनी पेठे पोताना पात्रने नावरूप करी–पाणीमां नाखी ते कुमारश्रमण प्रवाहे छे–पाणीमा तरावे छे–ए रीते ते, रमत रमे छे. हवे ए प्रकारना बनावने स्थविरोए जोयो अने जोया पछी तेओए जे तरफ श्रीमहावीर स्वामी छे ते तरफ आवीने आ प्रमाणे कह्युं केः—

दशवैकालिकस्यान्यदथ संघेन योजितम्. १०० जोडी दीधां. (१००) ए प्रमाणे कहीने श्रीस्थूलभद्रनी अनुमतिथी ए साध्वी
इत्याख्याय स्थूलभद्रानुज्ञाता निजमाश्रयम्." १०१ पोताने आश्रये पाछी आवी." (१०१)

श्रीहेमचंद्रजीना आ उल्लेखना आपणे गर्भापहारने लगती दंतकथा जेवी ए हकीकतनी विचित्र उत्पत्ति जोइ शकीए छीए. एमां खुबी तो ए छे के, ए हकीकत श्रीवीर पछी वर्षो वरसे बहार आवी अने वळी श्रीसीमंधर तीर्थंकरना श्रीमुखथी ए हकीकत प्रकट थइ (!) !!! दिगंबर संप्रदाय ए हकीकतने स्वीकारतो नथी तेथी अने अनेक महापुरुषोनां जीवनमां एवी एवी अप्राकृतिक हकीकतो मेळाइ गइ छे तेथी आ हकीकतने विशेष सिद्ध करवानो प्रयास करवो ए समयभक्षण सिवाय बीजुं कशुं नथी. वळी आ हकीकत देवनी मारफत एक छुमतरनी पेठे थयानो लेख मळतो होवाथी एनी अप्राकृतिकता तरी आवे छे —अनु०

१. अहीं सातमी विभक्तिने पांचमी विभक्तिना अर्थमा समजवानी छे —श्रीअभय०

२ देव माटे तो 'ए अशक्य छे' एम कहेवु गर्भापहारने पण अशक्य कहेवा बरोबर छेः—अनु०

१. मूलच्छाया.—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तेवासी अतिमुक्तो नाम कुमारश्रमणः प्रकृतिभद्रको यावत्–विनीतः. ततः स अतिमुक्तः कुमारश्रमणोऽन्यदा कदाचिद् महावृष्टिकाये निपतमाने कक्षाप्रतिग्रह–रजोहरणम् आदाय बहिः संप्रस्थितो विहाराय. ततः अतिमुक्तः कुमारश्रमणः वाहकं वहमानं पश्यति, दृष्ट्वा मृत्तिकया पालिं बध्नाति, बद्ध्वा 'नौका मम, नौका मम' नाविक इव नावम् अयं प्रतिग्रहकम् उदके कृत्वा प्रवाहयन्, प्रवाहयन् अभिरमते, तं च स्थविराः अद्राक्षुः, येनैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तेनैव उपागच्छन्ति, उपागम्य एवम् अवादिषुः.—अनु०

१४. प्र०—एवं सलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी अइमुत्ते णामं कुमारसमणे भगव, से णं भंते ! अइमुत्ते कुमारसमणे कतिहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिहिति, जाव—अंतं करेहिति ?

१४. प्र०—हे देवानुप्रिय ! भगवान् अतिमुक्तक नामे कुमारश्रमण आपना शिष्य छे. तो हे भगवन् ! ते अतिमुक्तक कुमारश्रमण केटला भवो कर्या पछी सिद्ध थशे यावत्—सर्व दुःखोनो नाश करशे ?

१४. उ०—अज्जो ! त्ति समणे भगवं महावीरे ते थेरे एवं वयासी:—एवं खलु अज्जो ! ममं अंतेवासी अइमुत्ते णामं कुमारसमणे पगइभद्दए, जाव—विणीए, से णं अइमुत्ते कुमारसमणे इमेणं चेव भवग्गहणेण सिज्झिहिति, जाव अंतं करिहिति, त मा णं अज्जो ! तुब्भे अइमुत्त कुमारसमण हीलेह, निंदह, खिंसह, गरहह, अवमन्नह; तुब्भे णं देवाणुप्पिया ! अइमुत्तं कुमारसमणं अगिलाए संगिण्हह, अगिलाए उवगिण्हह, अगिलाए भत्तेणं, पाणेणं, विणएणं वेयावडियं करेह. अइमुत्ते ण कुमारसमणे अंतकरे चेव, अंतिमसरीरिए चेव; तए णं ते थेरा भगवंतो समणेणं भगवया महावीरेणं एव वुत्ता समाणा समणं भगव महावीरं वंदंति, नमंसंति; अइमुत्तं कुमारसमणं अगिलाए संगिण्हंति, जाव—वेयावडियं करेंति.

१४. उ०—हवे श्रमण भगवंत महावीरे ते स्थविरोने आ प्रमाणे कह्युं के.—हे आर्यो ! स्वभावे भोळो यावत्—विनयी एवो मारो शिष्य अतिमुक्तक नामनो कुमारश्रमण आ भव पूरो करीने ज सिद्ध थशे यावत्—सर्व दुःखोनो नाश करशे. माटे हे आर्यो ! तमे ते अतिमुक्तक कुमारश्रमणने हीलो नहीं, निंदो नहीं, खिसो नहीं, वगोवो नहीं अने तेनु अपमान पण करो नहीं. किंतु हे देवानुप्रियो ! तमे ग्लानि राख्या सिवाय ते कुमारश्रमणने साचवो, तेने सहाय करो अने तेनी सेवा करो. (कारण के) ते अतिमुक्तक कुमारश्रमण सर्व दुःखोनो नाश करनार छे अने आ छेल्ला शरीरवाळो छे—आ शरीर छोड्या पछी तेने बीजी वार शरीरधारी थवानुं नथी. श्रमण भगवत महावीरे ते स्थविरोने पूर्वे प्रमाणे कह्या पछी ते स्थविरोए श्रमण भगवंत महावीरने वंदन कर्युं अने नमन कर्यु अने पछी ते स्थविरोए श्रीमहावीरनी आज्ञा प्रमाणे ते अतिमुक्तक कुमारश्रमणने विना ग्लानिए साचव्या अने यावत्—तेओनी सेवा करी.

४. अनन्तरं महावीरस्य संबन्धि गर्भाऽन्तरसंक्रमणलक्षणमाश्चर्यमुक्तम्. अथ तच्छिष्यसंबधि तदेव दर्शयितुमाह:—'*ते णं*' इत्यादि. '*कुमारसमणे*' त्ति षड्वर्षजातस्य प्रव्रजितत्वात्. आह च:—"*छव्वरिसो पव्वइओ निग्गथं रोइऊण पावयणं*" ति. एतदेव आश्चर्यमिह, अन्यथा वर्षाऽष्टकाद् आराद् न प्रव्रज्या स्यादिति. '*कक्खपडिग्गह—रयहरणमायाए*' त्ति कक्षायां प्रतिग्रहकम्, रजोहरणं च आदायेत्यर्थः. '*णाविया मे*' त्ति 'नौका द्रोणिका मम इयम्—इति विकल्पयन्' इति गम्यते. '*नाविओ विव नावं*' ति नाविक इव नौवाहक इव नावं द्रोणीम्. '*अयं*' ति असौ अतिमुक्तकमुनिः प्रतिग्रहकं प्रवाहयन्नभिरमते, एव च तस्य रमणक्रिया बालाऽवस्थाबलाद् इति. '*अदक्खु*' त्ति अद्राक्षुर्दृष्टवन्त —ते च तदीयामसन्ताऽनुचिता चेष्टां दृष्ट्वा तमुपहसन्त इव भगवन्त पप्रच्छुः. एतदेवाह:—'*एव खलु*' इत्यादि. '*हीलेह*' त्ति जात्याद्युद्घाटनत.. '*निंदह*' त्ति मनसा. '*खिंसह*' त्ति जनसमक्षम्. '*गरहह*' त्ति तत्समक्षम्. '*अवमन्नह*' त्ति तदुचितप्रतिपत्त्यकरणेन. '*परिभवह*' त्ति कचित्पाठस्तत्र परिभव. समस्तपूर्वोक्तपद (दा) करणेन. '*अगिलाए*' त्ति अग्लान्या अखेदेन, '*संगिण्हह*' त्ति संगृहीत—स्वीकुरुत. '*उवगिण्हह*' त्ति उपगृहीत उपष्टम्भं कुरुत. एतदेवाह—'*वेयावडिय*' ति वैयावृत्यं कुरुत '*अस्य*'—इति शेषः. '*अतकरे चेव*' त्ति भवच्छेदकरः, स च दूरतरभवेऽपि स्याद् अत आह:—'*अंतिमसरीरिए चेव*' त्ति चरमशरीर इत्यर्थः.

४. आगळना प्रकरणमा महावीर संबंधी गर्भनी फेरवदली थवारूप आश्चर्यनी हकीकत जणावी छे-तो हवे आ प्रकरणमा पण महावीरना शिष्य संबधी अचवो पमाडनारी एक वातने देखाडवाने कहे छे के, ['ते णं' इत्यादि.] ['कुमारसमणे' त्ति] छ वर्षनी उमरे दीक्षित थएल छे माटे कुमारश्रमण कह्युं छे के, "(अतिमुक्तक कुमारश्रमण) निर्ग्रंथना प्रवचन उपर रुचि करीने छ वर्षनी उमरे प्रव्रजित थएल छे" अने ए ज वात अचवो पमाडे तेवी छे. कारण के, आठ वरसनी उमर थया पहेला दीक्षा होवी संभवती नथी. ['कक्खपडिग्गह-रयहरण-

१. मूलच्छाया —एवं खलु देवानुप्रियाणाम् अन्तेवासी अतिमुक्तो नाम कुमारश्रमणो भगवान्, स भगवन् ! अतिमुक्त. कुमारश्रमण. कतिभिः भवग्रहणैः सेत्स्यति, यावत्—अन्त करिष्यति ? आर्या ! इति श्रमणो भगवान् महावीरस्तान् स्थविरान् एवम् अवादीत्—एवं खलु आर्या ! मम अन्तेवासी अतिमुक्तो नाम कुमारश्रमण· प्रकृतिभद्रक·, यावत्—विनीत., स—अतिमुक्त. कुमारश्रमण अनेन च एव भवग्रहणेन सेत्स्यति, यावत्—अन्त करिष्यति; तद् मा आर्या ! यूयम् अतिमुक्तं कुमारश्रमणं हीलयत, निन्दत, खिंसत, गर्हध्वम्, अवमन्यध्वम्; यूय देवाऽनुप्रिया ! अतिमुक्तं कुमारश्रमणम् अग्लानतया संगृह्णीत, अग्लानतया उपगृह्णीत, अग्लानतया भक्तेन, पानेन, विनयेन—वैयावृत्त्य कुरुत. अतिमुक्त कुमारश्रमणोऽन्तकरश्चैव, अन्तिमशरीरश्चैव, ततस्ते स्थविराः भगवन्त श्रमणेन भगवता महावीरेण एवम् उक्ताः सन्त श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति अतिमुक्तं कुमारश्रमणम् अग्लानतया संगृह्णन्ति, यावत्—वैयावृत्त्य कुर्वन्ति —अनु०

१. प्र० छा०—षड्वर्ष. प्रव्रजितो नैर्ग्रन्थं रोचयित्वा प्रवचनम्—अनु०

मायाए ' त्ति] काष्टना पात्र अने रजोहरणने लइने. [' णाविया मे ' त्ति] आ मारी होडी छे ' एम विकल्प करतो ' ए अर्थ, गम्य छे. [' नाविओ विव नावं ' ति] नाविक-नाव हंकारनार-जाणे नौ पेठे नावने. [' अयं ' ति] आ अतिमुक्तक मुनि पात्राने पाणीमां वहेतुं मूकीने रमत करे छे-ते बालक होवाथी एवा प्रकारनी रमत करे छे. [' अदक्खु ' त्ति] स्थविरोए तेने जोयो अने तेनी तद्दन अनुचित चेष्टाने जोइने जाणे तेनो उपहास करता न होय तेम तेओए भगवानने पूछ्युं. ए ज वातने कहे छे के, [' एवं खलु ' इत्यादि.] [' हीलेह ' त्ति] तेनी नातजात खुली करीने निंदो (नहीं), [' निंदह ' त्ति] मनथी तेनी निंदा करो (नहीं), [' खिंसह ' त्ति] माणसोनी पासे तेनुं वांकुं बोलो (नहीं), [' गरहह ' त्ति] तेनी पासे तेनो अवर्णवाद करो (नहीं), [' अवमन्नह ' त्ति] तेनी उचित शुश्रूषा नहीं करवारूप तेनुं अपमान (न करो), कोइ ठेकाणे ' परिभवह ' एवो पाठ छे तेनो अर्थ- पूर्वे कहेल निंदा वगेरेथी तेनो परिभव (न करो), [' अगिलाए ' त्ति] खेद कर्या सिवाय [' संगिण्हह ' त्ति] तेनो स्वीकार करो. [' उवगिण्हह ' त्ति] तेने सहायता-टेको-आपो, ए ज वातने कहे छे के, [' वेयावडियं ' त्ति] तेनुं वैयावृत्त्य-सेवा चाकरी-करो. [' अंतकरे चेव ' त्ति] ते अंतकर- (पोताना जन्ममरणरूप) संसारनो नाश करनार छे, केटलाक अंतकरो एवा होय छे के, जेओ लांबे काळे जन्ममरणनो नाश करी शके छे, पण आ अंतकर एवा नथी, माटे कहे छे के, [' अंतिमसरीरिए चेव ' त्ति] आ अंतकर तो चरम शरीरवाळो छे- जेने हवे पछी एक पण शरीर धारण करवानुं नथी, पण आ ज तेनुं छेल्लुं शरीर छे.

बे देवो अने महावीर.

—ते णं काले णं, ते णं समये णं महासुक्काओ कप्पाओ, महासग्गाओ महाविमाणाओ दो देवा महिड्ढिया, जाव-महाणुभागा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं पाउब्भूआ; तए णं ते देवा समणं भगवं महावीरं मणसा चेव वंदंति, नमंसंति; मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं पुच्छंति.—

—ते काळे, ते समये महाशुक्र नामना देवलोकथी महासर्ग (स्वर्ग) नामना मोटा विमानथी मोटी ऋद्धिवाळा यावत्-मोटा भाग्यवाळा बे देवो श्रमण भगवंत महावीरनी पासे प्रादुर्भूत थया,- ते देवोए श्रमण भगवंत महावीरने मनथी ज वंदन अने नमन कर्युं तथा मनथी ज आ प्रकारना प्रश्नो पूछ्या:—

१५. प्र०—कइ णं भंते ! देवाणुप्पिआणं अंतेवासीसयाइं सिज्झिहिंति, जाव-अंतं करेहिंति ?

१५. प्र०—हे भगवन् ! आप देवानुप्रियना केटला सो शिष्यो सिद्ध थशे यावत्-सर्व दुःखनो अंत आणशे ?

१५. उ०—तए णं समणे भगवं महावीरे तेहिं देवेहिं मणसा पुट्ठे तेसिं देवाणं मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं वागरेइ, एवं खलु देवाणुप्पिया ! ममं सत्त अंतेवासिसयाइं सिज्झिहिंति, जाव अंतं करेहिंति. तए णं ते देवा समणेणं भगवया महावीरेणं मणसा पुट्ठेणं, मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं वागरिया समाणा हट्ठ-तुट्ठा, जाव-हयहियया, समणं भगवं महावीरं वंदंति. णमंसंति, वंदित्ता, णमंसित्ता मणसा चेव सुस्सूसमाणा, णमंसमाणा, अभिमुहा जाव-पज्जुवासंति.

१५. उ०—त्यार पछी-ते देवोए मनथी ज प्रश्नो पूछ्या पछी-श्रमण भगवंत महावीरे पण ते देवोने तेओना सवालना जवाबो मनथी ज आप्या:—हे देवानुप्रियो ! मारा सातसें शिष्यो सिद्ध थशे यावत्-सर्व दुःखोनो नाश करशे. ए रीते मनथी पूछाएल एवा श्रमण भगवंत महावीरे ते देवोने तेओना सवालना जवाबो मनथी ज आप्या तेथी ते देवो हर्षवाळा, तोषवाळा थने यावत्-हतहृदयवाळा थइ गया, अने तेओए श्रमण भगवंत महावीरने वंदन कर्युं. नमन कर्युं अने मनथी ज पर्युपासना करवानी इच्छावाळा, नमता यावत्-ते देवो सम्मुख थइने पर्युपासना करवा लाग्या.

—ते णं काले णं, ते णं समये णं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई णामं अणगारे जाव-अदूरसामंते उड्ढंजाणू, जाव-विहरइ. तए णं तस्स भगवओ गोयमस्स झाणंतरियाए वट्टमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए, जाव-समुप्पज्जित्था:-

—ते काळे, ते समये श्रमण भगवंत महावीरना मोटा शिष्य इंद्रभूति नामना अनगार यावत्-श्रीमहावीरनी पासे उभडक बेसीने यावत्-विहरे-रहे-छे. पछी ध्यानांतरिकामां-ध्याननी समाप्तिमां वर्तता अर्थात् पूरेपूरुं ध्यान ध्याइ रह्या पछी ते भगवान् गौतम-

---

१ मूलच्छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये महाशुक्रात् कल्पात्, महास्व (स) र्गाद् महाविमानाद् द्वौ देवौ महर्द्धिकौ, यावत्-महानुभागौ श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके प्रादुर्भूतौ; ततः तौ देवौ श्रमणं भगवन्तं महावीरं मनसा चैव वन्देते, नमस्यतः, मनसा चैव इदम् एतद्रूपं व्याकरणं पृच्छतः-कति भगवन् ! देवानुप्रियाणाम् अन्तेवासिशतानि सेत्स्यन्ति, यावत्-अन्तं करिष्यन्ति ? ततः श्रमणो भगवान् महावीरस्ताभ्यां देवाभ्यां मनसा पृष्टः तयोः देवयोः मनसा चैव इदम् एतद्रूपं व्याकरणं व्याकरोति, एवं खलु देवाऽनुप्रियौ ! मम सप्त अन्तेवासिशतानि सेत्स्यन्ति, यावत्-अन्तं करिष्यन्ति ततस्तौ देवौ श्रमणेन भगवता महावीरेण मनसा पृष्टेन, मनसा चैव इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकृतौ सन्तौ हृष्ट तुष्टौ, यावत्-हतहृदयौ श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्देते, नमस्यतः, वन्दित्वा, नमस्थित्वा मनसा चैव शुश्रूषमाणौ, नमस्यन्तौ अभिमुखौ यावत्-पर्युपासाते. तस्मिन् काले, तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी इन्द्रभूतिर्नाम अनगारो यावत्-अदूरसामन्तः ऊर्ध्वजानुः यावत्-विहरति. ततस्तस्य भगवतो गौतमस्य ध्यानान्तरिकायां वर्तमानस्य अयम् एतद्रूप आध्यात्मिको यावत् समुदपद्यतः—अनु०

एवं खलु दो देवा महिड्ढिया, जाव–महाणुभागा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं पाउब्भूआ, तं नो खलु अहं ते देवे जाणामि, कयराओ कप्पाओ वा, सग्गाओ वा, विमाणाओ वा कस्स वा अत्थस्स अट्ठाए इहं हव्वं आगया; तं गच्छामि णं भगवं महावीरं वंदामि, नमंसामि, जाव–पज्जुवासामि; इमाइं च णं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिस्सामि त्ति कट्टु एवं संपेहेइ, संपेहित्ता उट्ठाए उट्ठेइ, जाव–जेणेव समणे भगवं महावीरे, जाव–पज्जुवासइ. गोयमादि ! समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासीः–से णूणं तव गोयमा ! झाणंतरियाए वट्टमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए, जाव–जेणेव मम अंतिए तेणेव हव्वं आगए, से णूणं गोयमा ! अट्ठे समट्ठे ? हंता, अत्थि. तं गच्छाहि णं गोयमा ! एए चेव देवा इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेहिंति.

इन्द्रभूति–ने आ प्रकारनो संकल्प यावत्–उत्पन्न थयो –' मोटी ऋद्धिवाळा यावत्–मोटा प्रभाववाळा बे देवो श्रमण भगवंत महावीरनी पासे प्रादुर्भूत थया हता. तो हुं ते देवोने जाणतो नथी के, तेओ क्या कल्पथी, क्या स्वर्गथी अने क्या विमानथी क्या कारणे शीघ्र अहीं आव्या ? माटे जाउं अने भगवंत महावीरने वांदुं, नमुं अने यावत्–तेओनी पर्युपासना करुं तथा एम कर्या पछी हुं मारा पूर्वप्रकारना आ प्रश्नो पूछीश ' एम विचारीने, उभा थइने जे तरफ श्रमण भगवंत महावीर छे ते तरफ जइने यावत्–तेओनी सेवा करे छे. हवे श्रमण भगवंत महावीरे ' गौतमादि साधुओ ! ' एम संबोधी भगवान् गौतमने आ प्रमाणे कह्युं के–हे गौतम ! ज्यारे तें ध्याननी समाप्ति करी लीधी त्यारे तारा मनमां आ प्रकारनो संकल्प थयो हतो के ' हुं देवो संबंधी हकीकत जाणवा माटे श्रमण भगवंत महावीर पासे जाउं अने यावत्–ते ज कारणथी तुं मारी पासे अहीं शीघ्र आव्यो छे ' केम हे गौतम ! में कह्युं ए बराबर छे–ने–? गौतमे कह्युं के, ' हे भगवन् ! ते बराबर छे. ' पछी भगवंत महावीरे कह्युं के, तारी शंकाने टाळवाने सारु हे गौतम ! तुं (ए देवोनी पासे) जा. अने ए देवो ज तने ए संबंधनी पूरी माहिती संभळावशे.

—तए णं भगवं गोयमे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुन्नाए समाणे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, जेणेव ते देवा तेणेव पहारेत्थ गमणाए. तए णं ते देवा भगवं गोयमं एज्जमाणं पासंति, पासित्ता हट्ठा, जाव–हयहियया, खिप्पामेव अब्भुट्ठेंति, अब्भुट्ठित्ता खिप्पामेव पच्चुवागच्छंति, पच्चुवागच्छित्ता जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता जाव–णमंसित्ता एवं वयासीः–एवं खलु भंते ! अम्हे महासुक्काओ कप्पाओ, महासग्गाओ विमाणाओ दो देवा महिड्ढिया, जाव–पाउब्भूआ; तए णं अम्हे समणं भगवं महावीरं वंदामो, नमंसामो, वंदित्ता, नमंसित्ता मणसा चेव इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छामो.–कइ णं भंते ! देवाणुप्पियाणं अंतेवासीसयाइं सिज्झिहिंति, जाव–अंतं करेहिंति ? तए णं समणे भगवं महावीरे अम्हेहिं मणसा पुट्ठे, अम्हे मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं वागरेइ.–एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम सत्त अंतेवासिसयाइं, जाव–अंतं करेहिंति,

—त्यार पछी श्रमण भगवंत महावीर तरफथी एवा प्रकारनी अनुमति मळवाने लीधे भगवान् गौतमे श्रमण भगवंतने वांदी, नमी अने जे तरफ पेला देवो हता ते तरफ जवानो संकल्प कर्यो. हवे ते देवो भगवान् गौतमने पोतानी पासे आवता जोइने हर्षवाळा यावत् हृतहृदयवाळा थया अने शीघ्र ज उभा थइ तेओनी सामे गया–ते देवो, ज्यां भगवान् गौतम हता त्यां आव्या.–अने तेओने वांदी, नमी ते देवोए आ प्रमाणे कह्युं.—हे भगवन् ! महाशुक्र नामना कल्पथी, महासर्ग नामना विमानथी मोटी ऋद्धिवाळा यावत्–अमे बे देवो अहीं प्रादुर्भूत थया छीए अने (पछी) अमे श्रमण भगवंत महावीरने वांदीए छीए, नमीए छीए अने मनथी ज आ प्रकारना प्रश्नो पूछीए छीए–' हे भगवन् ! आप देवानुप्रियना केटला सो शिष्यो सिद्ध थशे यावत्–सर्व दुःखनो नाश करशे ? ' आ रीते अमे श्रमण भगवंत महावीरने मनथी पूछया पछी अमने पण ते श्रमण भगवंत महावीरे मनथी ज तेनो जवाब आप्यो के

१. मूलच्छाया —एवं खलु द्वौ देवौ महर्द्धिकौ, यावत्–महानुभागौ श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिकं प्रादुर्भूतौ, तद् नो खलु अहं तौ देवौ जानामि, कतरस्मात् कल्पाद् वा, स्वर्गाद् वा, विमानाद् वा कस्य वा अर्थस्य अर्थाय अत्र शीघ्रम् आगतौ, तद् गच्छामि भगवन्तं महावीरं वन्दे, नमस्यामि, यावत् पर्युपासे, इमानि च एतद्रूपाणि व्याकरणानि प्रक्ष्यामि इति कृत्वा एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य उत्थया उत्तिष्ठति, यावत्–यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः, यावत् पर्युपास्ते. गौतमादिः ! श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतमम् एवम् अवादीत् –तद् नूनं तव गौतम ! ध्यानान्तरिकायां वर्तमानस्य अयम् एतद्रूपः आध्यात्मिकः, यावत्–यत्रैव मम अन्तिकं तत्रैव शीघ्रम् आगतस्तद् नूनं गौतम ! अर्थः समर्थः ? हन्त, अस्ति. तद् गच्छ गौतम ! एतौ एव देवौ इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकरिष्यतः, ततो भगवान् गौतमः श्रमणेन भगवता महावीरेण अभ्यनुज्ञातः सन् श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, यत्रैव तौ देवौ तत्रैव प्राधारयत् गमनाय. ततस्तौ देवौ भगवन्तं गौतमम् आगच्छन्तं पश्यतः, दृष्ट्वा हृष्टौ, यावत्–हृतहृदयौ क्षिप्रम् एव अभ्युत्तिष्ठतः, अभ्युत्थाय क्षिप्रम् एव प्रत्युपागच्छतः, प्रत्युपागम्य यत्रैव भगवान् गौतमस्तत्रैव उपागच्छतः, उपागम्य यावत्–नमस्यित्वा एवम् अवादीत्–एवं खलु भगवन् ! आवां महाशुक्रात् कल्पात्, महासर्गाद् विमानाद् द्वौ देवौ महर्द्धिकौ, यावत्–प्रादुर्भूतौ, ततः आवां श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दावहे, नमस्यावः, वन्दित्वा, नमस्यित्वा मनसा चैव इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि पृच्छावः –कति भगवन् ! देवानुप्रियाणाम् अन्तेवासिशतानि सेत्स्यन्ति, यावत्–अन्तं करिष्यन्ति ? ततः श्रमणो भगवान् महावीर आवाभ्यां मनसा पृष्टः, आवां मनसा चैव इदम् एतद्रूपं व्याकरणं व्याकरोति, एवं खलु देवानुप्रियौ ! मम सप्त अन्तेवासिशतानि यावत्–अन्तं करिष्यन्ति —अनु०

तए णं अम्हे समणेणं भगवया महावीरेणं मणसा चेव पुट्ठेणं मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं वागरिया समाणा समणं भगवं महावीरं वंदामो, नमंसामो, वंदित्ता, नमंसित्ता जाव-पज्जुवासामो त्ति कट्टु भगवं गोयमं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता, नमंसित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया.

'हे देवानुप्रियो! मारा सातसें शिष्यो सिद्ध थशे यावत्-सर्व दुःखोनो नाश करशे' ए रीते अमे मनथी ज पूछेला प्रश्नोना जवाब पण अमने श्रमण भगवंत महावीर तरफथी मन द्वारा ज मळ्या तेथी अमे श्रमण भगवंत महावीरने वांदीए छीए, नमीए छीए अने यावत्-तेओनी पर्युपासना करीए छीए, एम करीने (कहीने) ते देवो भगवान् गौतमने वांदे छे, नमे छे अने पछी तेओ जे दिशामांथी प्रकट्या हता ते ज दिशामां अंतर्धान थई गया.

५. यथाऽयम् अतिमुक्तको भगवच्छिष्योऽन्तिमशरीरोऽभवत्-एवमन्येऽपि यावन्तस्तच्छिष्या अन्तिमशरीरास्तावतो दर्शयितुं प्रस्तावनामाह:-'ते णं' इत्यादि. महाशुक्रात् सप्तमदेवलोकात्. 'झाणंतरियाए' त्ति अन्तरस्य विच्छेदस्य करणमन्तरिका, ध्यानस्याऽन्तरिका ध्यानान्तरिका-आरब्धध्यानस्य समाप्तिः-अपूर्वस्याऽनारम्भणमित्यर्थः तस्यां वर्तमानस्य. 'कप्पाओ' त्ति देवलोकात्. 'सग्गाओ' त्ति स्वर्गाद् देवलोकदेशात् प्रस्तटाद् इत्यर्थः. 'विमाणाओ' त्ति प्रस्तटैकदेशाद् इति. 'वागरणाइं' ति व्याक्रियन्ते इति व्याकरणानि प्रश्नार्थाः अविकृता एव कल्पविमानादिलक्षणा.

५. जेम अतिमुक्तक नामे अनगार भगवंतना चरमशरीरी शिष्य हता तेम बीजा पण अतिमचरमशरीरवाळा जेटला शिष्यो भगवंतने हता तेटलाने देखाडवाने लगतो प्रस्ताव करतां कहे छे के, ['ते णं' इत्यादि.] महाशुक्र नामना सातमा देवलोकथी, ['झाणंतरियाए' त्ति] चालु क्रियाने अटकावी देवी-विच्छेद करवो ते अंतरिका-कोई पण क्रियानी समाप्ति करवी. ध्याननी समाप्ति ते ध्यानांतरिका अर्थात् आरंभेल ध्याननी समाप्ति करी अने नवा ध्याननी शरुआत न करवी ते-ध्यानांतरिका, तेमां स्थिति करता गौतमने ['कप्पाओ' त्ति] देवलोकथी, ['सग्गाओ' त्ति] देवलोकना कोई एक भागथी-पाथडाथी, ['विमाणाओ' त्ति] देवलोकना पाथडाना एक भागथी. ['वागरणाइं' ति] स्फुट करवा योग्य बाबतो-'क्या कल्पथी तेओ आवे छे' 'क्या विमानथी तेओ आवे छे' इत्यादि चालु ज बाबतो.

नोसंयत देवो अने अर्धमागधी भाषा.

१६. प्र०—भंते! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदति, नमंसति, जाव-एवं वयासी-देवा णं भंते! संजया त्ति वत्तव्वं सिया?

१६. उ०—गोयमा! णो तिणट्ठे समट्ठे, अब्भक्खाणमेयं.

१७. प्र०—देवा णं भंते! असंजता त्ति वत्तव्वं सिया?

१७. उ०—गोयमा! णो तिणट्ठे समट्ठे, निट्ठुरवयणमेयं.

१८. प्र०—देवा णं भंते! संजयाऽसंजया त्ति वत्तव्वं सिया?

१८. उ०—गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे, असब्भूयमेयं देवाणं.

१९. प्र०—से किं खाइ णं भंते! देवा इति वत्तव्वं सिया?

१९. उ०—गोयमा! देवा णं नोसंजया इ वत्तव्वं सिया.

१६. प्र०—'हे भगवन्!' एम कही भगवान् गौतमे श्रमण भगवंत महावीरने यावत्-आ प्रमाणे कह्युं के, हे भगवन्! देवो संयत कहेवाय?

१६. उ०—हे गौतम! ना-ए अर्थ समर्थ नथी-देवोने संयत कहेवा ए खोटुं छे.

१७. प्र०—हे भगवन्! देवो असंयत कहेवाय?

१७. उ०—हे गौतम! ना-(कारण के) 'देवो असंयत छे' ए कथन निष्ठुर वचन छे.

१८. प्र०—हे भगवन्! देवो संयतासंयत कहेवाय?

१८. उ०—हे गौतम! ना-ए समर्थ नथी-देवोने संयतासंयत कहेवा ए अछतुं छतुं करवा जेवुं छे-खोटुं छे.

१९. प्र०—हे भगवन्! त्यारे हवे देवोने केवा कहेवा?

१९. उ०—हे गौतम! देवोने नोसंयत कहेवा.

---

१. मूलच्छाया:—ततः आवां श्रमणेन भगवता महावीरेण मनसा चैव पृष्टेन, मनसा चैव इदं एतद्रूपं व्याकरणं व्याकृतौ सन्तौ श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दावहे, नमस्यावः; वन्दित्वा, नमस्यित्वा, यावत्-पर्युपास्वहे इति कृत्वा भगवन्तं गौतमं वन्देते, नमस्यतः, वन्दित्वा नमस्यित्वा यामेव दिशं प्रादुर्भूतौ तामेव दिशं प्रतिगतौ. २. भगवन्! इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति यावत्-एवम् अवादीत्—देवाः भगवन्! संयताः इति वक्तव्यं स्यात्? गौतम! नाऽयम् अर्थः समर्थः, अभ्याख्यानम् एतत्. देवाः भगवन्! असंयताः इति वक्तव्यं स्यात्? गौतम! नाऽयम् अर्थः समर्थः, निष्ठुरवचनमेतत्. देवाः भगवन्! संयताऽसंयताः इति वक्तव्यं स्यात्? गौतम! नाऽयम् अर्थः समर्थः, असद्भूतम् एतद् देवानाम्. तत् किं स्यात् भगवन्! देवाः इति वक्तव्यं स्यात्? गौतम! देवाः नोसंयताः इति वक्तव्यं स्यात्.—अनु०

२०. प्र०—देवा णं भंते ! कयराए भासाए भासंति, कयरा वा भासा भासिज्जमाणी विसिस्सइ ?[1]

२०. प्र०—हे भगवन् ! देवो कइ भाषामां बोले छे ? अथवा देवो जे भाषानो प्रयोग करे छे ते भाषाओमां विशिष्टरूप कइ भाषा छे ?

२०. उ०—गोयमा ! देवा णं अद्धमागहाए भासाए भासंति, सा वि य णं अद्धमागहा भासा भासिज्जमाणी विसिस्सइ.

२०. उ०—हे गौतम ! देवो अर्धमागधी भाषामां बोले छे अने त्या बोलाती भाषाओमां पण ते ज भाषा—अर्धमागधी भाषा—विशिष्टरूप छे.

६. देवप्रस्तावाद् इदमाह—' देवा णं ' इत्यादि. ' से किं खाइ णं भंते ! देवा इ वत्तव्वं सिय ' त्ति. ' से ' इति अथाऽर्थः. ' किं ' इति प्रश्नार्थः. ' खाइ ' त्ति पुनरर्थः. ' णं ' वाक्यालंकारार्थः. देवा इति यद् वस्तु तद् वक्तव्यं स्यादिति. ' नो संजया इ वत्तव्वं सिय ' त्ति ' नो संयता ' इत्येतद् वक्तव्यं स्यात्, असंयतशब्दपर्यायत्वेऽपि ' नोसंयत ' शब्दस्याऽनिष्ठुरवचनत्वाद् मृतशब्दाऽपेक्षया परलोकीभूतशब्दवद् इति. देवाऽधिकारादेव इदमाह.—' देवा णं ' इत्यादि. ' विसिस्सइ ' त्ति विशिष्यते—विशिष्टा भवति इत्यर्थः. ' अद्धमागह ' त्ति भाषा किल षड्विधा भवति. यदाह.—

" प्राकृत—संस्कृत—मागध—पिशाचभाषा च शौरसेनी च, षष्ठोऽत्र भूरिभेदो देशविशेषादपभ्रंश "

तत्र मागधभाषालक्षणम् किञ्चित्, किञ्चित् प्राकृतभाषालक्षणं यस्यामस्ति सा अर्धं मागध्या इति व्युत्पत्त्याऽर्धमागधी इति.

६. आगळना प्रकरणमां देव संबंधे हकीकत जणावी छे अने आ प्रकरणमां पण ते ज संबंधे हकीकत जणावता आ सूत्र कहे छे के—[' देवा णं ' इत्यादि.] [' से[1] किं[2] खाइं[3] णं[4] भंते ! देवा इ वत्तव्वं सिय ' त्ति] अर्थात् हे भगवन् ! देवो ए शुं कहेवाय ? [' नो संजया इ वत्तव्वं सिय ' त्ति] देवो ' नोसंयत ' कहेवाय. श०—' असंयत ' अने ' नोसंयत ' ए बन्ने शब्दोनो अर्थ तो सरखो ज छे तेम छतां देवो ' नोसंयत ' कहेवाय अने ' असंयत ' केम न कहेवाय ? समा०—जेम ' मृत—मरेल ' अने ' देवगत थएल ' ए बन्ने शब्दोनो अर्थ तो सरखो ज छे तो पण ' मरेलो ' कहेवा करतां ' देवगत थएलो ' कहेवुं जेम मधुर—अनिष्ठुर—लागे छे तेम ' असंयत ' कहेवा करतां ' नोसंयत ' कहेवुं मीठुं लागे छे माटे ज ' असंयत ' ने बदले ' नोसंयत ' शब्द वापर्यो छे. देवनो अधिकार चालु होवाथी ज आ एक बीजी वात कहे छे के, [' देवा णं ' इत्यादि] [' विसिस्सइ ' त्ति]—विशेषवाळी होय छे—प्रमाणमां विशिष्ट—वधारे होय छे. [' अद्धमागह ' त्ति] अर्धमागधी. भाषाना मुख्य छ प्रकार छे. कह्युं छे के—" प्राकृत, संस्कृत, मागधी[5], पैशाची—पिशाच भाषा[6], शौरसेनी अने

१. मूलच्छाया.—देवा भगवन् ! कतरया भाषया भाषन्ते, कतरा वा भाषा भाष्यमाणा विशिष्यते ? गौतम ! देवा. अर्धमागध्या भाषया भाषन्ते, साऽपि च अर्धमागधी भाषा भाष्यमाणा विशिष्यते.—अनु०

१. ' से ' नो अर्थ 'हवे' छे. २. ' किम् ' नो अर्थ 'प्रश्न' छे. ३. ' खाइ ' नो अर्थ ' वळी ' छे. ४. ' णं ' वाक्यालंकार माटे छे.

५. मागधीभाषानुं स्वरूप आ प्रमाणे छे—

जे भाषा मगधमां बोलाती होय ते मागधी कहेवाय. पूर्वे समये मगधदेशनी राजधानीनुं नाम राजगृह (राजगिर) हतुं. वर्तमानमां काशीथी गयानी सामे काठाना प्रदेशने मगध कहेवामां आवे छे. वर्तमानमां मगधमां चालती भाषा, ग्राम्य हिंदीभाषा साथे लगभग मळती जणाय छे. आचार्य श्रीहेमचंद्र प्राकृतभाषा करता मागधीमां जे काइ विशेषता छे ते आ प्रमाणे जणावी छे—

मागधीमां—

१. ' र ' ने बदले ' ल ' वपराय छे.—नर—नल.
२. ' स ' ने बदले ' श ' वपराय छे—हंस—हश.
३. स्ख, स्त, स्प, स्स, स्क, स्ट, स्थ अने स्फ जेवा संयुक्त अक्षरो पण मागधीमां वपराय छे.
४. ' र्थ ' ने बदले ' स्त ' वपराय छे—अर्थ—अस्त
५. ' ज ', ' द्य ' अने ' य ' ने स्थाने ' य ' वपराय छे—जनपद—यणवद मद्य—मय्य यथा—यधा.
६. ' न्य ' ' ण्य ' ' ज्ञ ' अने ' ञ ' ने स्थाने ' ञ्ञ ' वपराय छे.—मन्यु—मञ्ञु. पुण्य—पुञ्ञ. प्रज्ञा—पञ्ञा. अञ्जलि—अञ्यलि.
७. ' छ ' ने बदले ' श्च ' वपराय छे.—गच्छ—गश्च
८. ' क्ष ' ने बदले ' ≍क ' वपराय छे—राक्षस—ल≍कश
९. क्याय ' क्ष ' ने बदले ' स्क ' पण वपराय छे—प्रेक्षते—पेस्कदि

६. पैशाचीभाषानुं स्वरूप आ प्रमाणे छे—

जे भाषा पिशाचदेशोमां चालती होय ते पैशाची कहेवाय. पिशाचदेशोना नाम आ छे: पाण्ड्य, केकय, वाल्हीक (अफगानीस्थान विगेरे), सिंह, (सिंहल), नेपाल, कुंतल, सुदेष्ण, बोट, गांधार (कंदहार), हैव अने कनोजन.

पैशाचीमां—

१. मागधीनो छट्ठो फेरफार कायम रहे छे.
२. ' ण ' ने बदले ' न ' वपराय छे—गुण—गुन
३. ' द ' ने बदले ' त ' वपराय छे—मदन—मतन.
४. ' ल ' ने बदले ' ळ ' वपराय छे—शील—सीळ.

देशनी भिन्नताना कारणने लइने घणा भेदवाळी थएल छट्ठी 'अपभ्रंश भाषा' ते छ भाषामांनी मागधी भाषानुं अने प्राकृत भाषानुं कांइक कांइक जेमां लक्षण छे ते 'अर्धमागधी' भाषा कहेवाय. अर्थात् जे भाषामां थोडुं घणुं मागधी भाषानुं मिश्रण होय अने थोडुं घणुं प्राकृत भाषानुं मिश्रण होय ते 'अर्धमागधी' भाषा कहेवाय. आ प्रमाणेनो अर्थ 'अर्धमागधी'—'मागधीनुं अडधुं' ए प्रकारे 'अर्धमागधी' शब्दनी व्युत्पत्ति उपरथी करी आवे छे.

केवली अने छद्मस्थ विगेरे.

२१. प्र०—केवली णं भंते ! अंतकरं वा, अंतिमसरीरियं वा जाणइ, पासइ ?

२१. उ०—हंता, गोयमा ! जाणइ, पासइ.

२१. प्र०—हे भगवन् ! केवली मनुष्य, अंतकरने वा चरमशरीरवाळाने जाणे, जुए ?

२१. उ०—हा, गौतम ! जाणे अने जुए.

---

५. 'टु' ने बदले 'तु' वपराय छे—कुटुम्ब-कुतुंब.
६. 'य' ने बदले 'रिय' वपराय छे—भार्या-भारिया.
७. 'स्न' ने बदले 'सिन' वपराय छे—स्नान-सिनान
८. 'ष्ट' ने बदले 'सट' वपराय छे—कष्ट-कसट.
चूलिका-पैशाचीमां—
९. वर्गना त्रीजा अक्षरने बदले पेलो वपराय छे.—नगर-नकर.
१०. वर्गना चोथा अक्षरने बदले बीजो वपराय छे—मेघ-मेख.

७. शौरसेनी भाषानुं स्वरूप आ प्रमाणे छे—

जे भाषा शूरसेन देशमां चालती होय ते शौरसेनी कहेवाय. पूर्व समये शूरसेन देशनी राजधानीनुं नाम मथुरा हतुं. वर्तमानमां मथुरा अने तेनी आसपास बोलाती भाषाने 'व्रजभाषा' कहेवामां आवे छे. ए शौरसेनी भाषामां प्राकृत करतां जे काइ खास भिन्नता छे ते आ छे—

शौरसेनीमां—
१. अनादिमां रहेला 'त' ने बदले 'द' वपराय छे—तात-ताद.
२. ए ज प्रकारे 'थ' ने स्थाने 'ध' वपराय छे—नाथ-नाध.
३. 'र्य' ने बदले 'य्य' वपराय छे—सूर्य-सुय्य

मागधी विगेरे भाषाओना विशेष परिचय माटे श्रीहेमचन्द्रजीनुं प्राकृत-व्याकरण जोवानी भलामण छे अहीं तो मात्र खास खास विशेषता ज जणावी छे.

१. श्रीहेमचन्द्रजीना समयनी अपभ्रंश भाषानो नमुनो आ प्रमाणे छे—

जसु वयणविणिज्जिउ न ससहरु अज्जवि निरुत्तिं दंसइ नवंकु, जसु नयणकंतिनिज्जियउ जलि वसइ पंकय न हरिणु. ८
जसु सहहिं केसवास कसणत्तणि छप्पय मुहसहर पवर, भुअगिंदसरीरकंदप्पमडुइ रेहइ जासु नहूह. ९
जसु अहर-हरियदेहहरवल्ल न विदुम सेवइ जलहि रार, जसु दंतालि सुरेंद मेदु नहु सोहेसइ तुल्ल लहइ कुंद. १०
अनुपंगुलि पत्त नहरमूण जसु मरगभुयाउ कराउ नूण, नाहीगंभीरयावत्तनु जसु मज्झु तणुत्तणु न पवनु ११
(कुमारपालप्रतिबोध पृ० ४४५)

वधु माटे जुओ श्रीहेमचन्द्रजीनुं आठमा अध्यायनुं चोथुं पाद—अनु०

२. अर्धमागधीनुं स्वरूप आ प्रमाणे छे—

'मागध्या अर्धम्'—अर्धमागधी—ए व्युत्पत्ति अर्धमागधी शब्दनी छे—ए व्युत्पत्ति उपरथी अर्धमागधी शब्द एम सूचवे छे के, जे भाषामां बराबर अडधी मागधी भाषा अने बराबर अडधी बीजी बीजी भाषाओ मिश्रित थएली होय ते ज भाषा अर्धमागधी शब्दथी संबोधी शकाय. जो आपणे शब्दोनो हिसाब लगावीए तो एम कही शकाय के, जे भाषामां सो शब्दोमां पचास शब्दो तो मागधी भाषाना अने पचास शब्दो बीजी बीजी भाषाना—प्राकृत, पाली, शौरसेनी अने पैशाची विगेरेना मिश्रित थएला होय ते ज भाषा 'अर्धमागधी' शब्दनो अर्थ धारण करी शके छे. 'अर्धमागधी' ना स्वरूप विषे लखता आर्य श्रीजिनदासमहत्तरजीए निशीथचूर्णिमां (लि० म० पृ० ३५२) जणाव्युं छे के—"मगहद्धविसयभासानिबद्धं अद्धमागहं; अहवा अट्ठारसदेसीभासाणियतं अद्धमागधं" अर्थात् मगधदेशनी अडधी भाषामां निबंधाएल ते अर्धमागध, अथवा अढार प्रकारनी देशी भाषामां नियत थएल ते अर्धमागध." ए विषे पोताना 'प्राकृतसर्वस्व' मां महर्षि मार्कंडेयजी जणावे छे के—"शौरसेन्या अदूरत्वाद् इयमेव अर्धमागधी" (पृ० १०३) मगधदेश अने शूरसेन देश पासे पासे होवाने लीधे मगधनी (मागधी) भाषाने शूरसेन देशनी भाषानो (शौरसेनीनो) संबंध थएल होवाथी मागधी भाषाने ज अर्धमागधी समजवानी छे. शौरसेनी भाषामां प्राकृतनुं अने पालीनुं वेंतसर मिश्रण रहेतुं(लुं) होवाथी तेना संपर्कवाळी मागधीभाषामां पण ते मिश्रण संभवे छे एटले 'मागध्या अर्धम्' वाळी व्युत्पत्तिने जरा पण आंच आवती होय तेम जणातुं नथी.

अहीं, जे देवोनी पण अर्धमागधी भाषा होवानुं जणाव्युं छे ते मात्र वर्णन वा भाषा-प्रशंसा ज लागे छे. अथवा तो एम लागे छे के, जे संप्रदायने जे चीज पूज्य के प्रिय होय ते चीज, तेओ देवोने पण पूज्य के प्रिय होवानुं लखवा चिराय रहेला नथी—जेम 'राम' ने जैनो जैन कहे छे, बौद्धो बौद्ध कहे छे अने वैदिको वैदिक कहे छे—ए ज रीते 'इन्द्र' विषे आग्रह जणावाइ गयुं छे पांडवोने माटे पण एम ज छे. शरुआतमां जैनना मूळ ग्रंथो ए भाषामां रचाया हशे एथी जैनो ए भाषाने विशेष पूज्य अने देवभाषा कहेवा लाग्या तेम वैदिकोने संस्कृतभाषा प्रिय होवाथी तेओए तेने (संस्कृतने) देवभाषा कही अने बौद्धोए पण एम ज कर्युं-एटले आवा उल्लेखोमां मात्र सांप्रदायिकता सिवाय बीजो कशो भाव आवतो लागतो नथी.—अनु०

१. मूलच्छाया.—केवली भगवन् ! अन्तकरं वा, अन्तिमशरीरिकं वा जानाति, पश्यति ? हन्त, गौतम ! जानाति, पश्यति—अनु०

२२. प्र०—जहा णं भंते ! केवली अंतकरं वा, अंतिमसरीरियं वा जाणइ, पासइ तहा णं छउमत्थे वि अंतकरं वा, अंतिमसरीरियं वा जाणइ, पासइ ?

२२. उ०—गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, सोच्चा जाणइ, पासति; पमाणओ वा.

२३. प्र०—से किं तं सोच्चा ?

२३. उ०—सोच्चा णं केवलिस्स वा, केवलिसावयस्स वा, केवलिसावियाए वा, केवलिउवासगस्स वा, केवलिउवासियाए वा, तप्पक्खियस्स वा, तप्पक्खियसावगस्स वा, तप्पक्खियसावियाए वा; तप्पक्खियउवासगस्स वा, तप्पक्खियउवासियाए वा; से तं सोच्चा.

२४. प्र०—से किं तं पमाणे ?

२४ उ०—पमाणे चउव्विहे पण्णत्ते, तं जहाः-पच्चक्खे, अणुमाणे, ओवम्मे, आगमे; जहा अणुओगदारे तहा णेयव्वं पमाणं, जाव-'तेण परं नो अत्तागमे, नो अणंतरागमे, परंपरागमे.'

२२. प्र०—हे भगवन् ! जे प्रकारे केवली मनुष्य, अंतकरने वा चरमशरीरवाळाने जाणे अने जूए ते प्रकारे छद्मस्थ मनुष्य, अंतकरने वा अंतिमशरीरवाळाने जाणे, जूए ?

२२. उ०—हे गौतम ! ते अर्थ समर्थ नथी. तो पण सांभळीने अथवा प्रमाणथी छद्मस्थ मनुष्य पण अंतकरने वा चरमदेहिने जाणे अने जूए.

२३. प्र०—'सांभळीने' ते शुं ?

२३. उ०—सांभळीने. एटले केवली पासेथी, केवलिना श्रावक पासेथी, केवलिनी श्राविका पासेथी, केवलिना उपासक पासेथी, केवलिनी उपासिका पासेथी, केवलिना पाक्षिक-स्वयंबुद्ध-पासेथी, स्वयंबुद्धना श्रावक पासेथी, स्वयंबुद्धनी श्राविका पासेथी, स्वयंबुद्धना उपासक पासेथी; स्वयंबुद्धनी उपासिका पासेथी सांभळीने. ए 'सांभळीने' शब्दनो अर्थ थयो.

२४. प्र०—'प्रमाण' ते शु ?

२४. उ०—प्रमाण चार प्रकारनुं छे. ते जेमके, प्रत्यक्ष, अनुमान, औपम्य-उपमान अने आगम. जे प्रकारे 'अनुयोगद्वार' सूत्रमां प्रमाणसंबंधे लख्युं छे ते प्रकारे जाणवुं, यावत्-'त्यारबाद नो आत्मागम, नो अनन्तरागम, परंपरागम'.

---

१. मूलच्छायाः—यथा भगवन् ! केवली अन्तकरं वा, अन्तिमशरीरकं वा जानाति, पश्यति, तथा छद्मस्थोऽपि अन्तकरं वा, अन्तिमशरीरकं वा जानाति, पश्यति ? गौतम ! नाऽयम् अर्थः समर्थः, श्रुत्वा जानाति, पश्यति; प्रमाणतो वा. तत् किं तत् श्रुत्वा ? श्रुत्वा केवलिनो वा, केवलिश्रावकस्य वा, केवलिश्राविकाया वा, केवल्युपासकस्य वा, केवल्युपासिकाया वा, तत्पाक्षिकस्य वा, तत्पाक्षिकश्रावकस्य वा, तत्पाक्षिकश्राविकाया वा, तत्पाक्षिकोपासकस्य वा, तत्पाक्षिकोपासिकाया वा तस्य तत् श्रुत्वा. तत् किं तत् प्रमाणम् ? प्रमाणं चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-प्रत्यक्षम्, अनुमानम्, औपम्यम्, आगमः, यथा अनुयोगद्वारे तथा ज्ञातव्यम् प्रमाणम्, यावत्-तेन परं नो आत्मागमः, नो अनन्तरागमः, परंपरागमः —अनु०

१. आ प्रमाणो विषे विगतवार हकीकत श्रीअनुयोगद्वार सूत्रमां (पृ० २११-२१९ स०) आ प्रमाणे छे:—

प्र०—"से किं तं णाणगुणप्पमाणे ?

उ०—णाणगुणप्पमाणे चउव्विहे पण्णत्ते, तं-जहा. पच्चक्खे, अणुमाणे, उवम्मे, आगमे.

प्र०—से किं तं पच्चक्खे ?

उ०—पच्चक्खे दुविहे पण्णत्ते, तं-जहा इंदिअपच्चक्खे अ, णोइंदिअपच्चक्खे अ.

प्र०—से किं तं इंदियपच्चक्खे ?

उ०—इंदियपच्चक्खे पंचविहे पण्णत्ते. ×

प्र०—से किं तं नो इंदियपच्चक्खे ?

उ०—नोइंदियपच्चक्खे तिविहे पण्णत्ते, तं-जहा. ओहिणाण० मणपज्जव० केवलणाण० × × ×

प्र०—से किं तं अणुमाणे ?

उ०—अणुमाणे तिविहे पण्णत्ते, तं-जहा पुव्ववं, सेसवं, दिट्ठसाहम्मवं.

प्र०—से किं तं पुव्ववं ?

उ०—पुव्ववं-

माया पुत्तं जहा नट्ठं जुवाणं पुणरागयं,
काइ पच्चभिजाणेज्जा पुव्वलिंगेण केणइ.

-जहा-खत्तेण वा, वणेण वा, लछणेण वा, मसेण वा, तिलएण वा-तं पुव्ववं.

प्र०—से किं तं सेसवं ?

उ०—सेसवं पंचविहं पण्णत्तं, तं-जहा-कज्जेणं, कारणेणं, गुणेणं, अवयवेणं, आसएणं

प्र०—से किं तं कज्जेणं ?

प्र०—ज्ञानगुणप्रमाण ते शुं ?

उ०—ज्ञानगुणप्रमाणना चार प्रकार जणावेला छे, ते जेमके: प्रत्यक्ष, अनुमान, उपमा अने आगम..

प्र०—प्रत्यक्ष ए शु ?

उ०—प्रत्यक्षना बे प्रकार जणावेला छे, ते जेमके, इंद्रियप्रत्यक्ष अने नोइंद्रियप्रत्यक्ष

प्र०—इंद्रियप्रत्यक्ष ए शु ?

उ०—इंद्रियप्रत्यक्षना पांच प्रकार जणावेला छे. (ए पांचे स्पष्ट छे.)

प्र०—नोइंद्रियप्रत्यक्ष ए शुं ?

उ०—नोइंद्रियप्रत्यक्षना त्रण प्रकार जणावेला छे-अवधिज्ञान, मनःपर्यवज्ञान, केवलज्ञान.

प्र०—अनुमान ए शुं ?

उ०—अनुमानना त्रण प्रकार जणावेला छे-पूर्ववत्, शेषवत् अने दृष्टसाधर्म्यवत्

प्र०—पूर्ववत् ए शु ?

उ०—पूर्ववत्-नु स्वरूप आ छे.—जेम भागीने फरी आवेला पुत्रने माता कोइ जातना पूर्वना निशानथी ओळखी काढे छे-क्षतवडे, व्रणवडे, लांछनवडे, मसवडे, तलवडे-ए पूर्ववत्-अनुमान.

प्र०—शेषवत् ए शु ?

उ०—शेषवत्-ना पांच प्रकार आ रीते छे-कार्यद्वारा, कारणद्वारा, गुणद्वारा, अवयवद्वारा अने आश्रयद्वारा (थतुं ज्ञान-समजण.)

प्र०—कार्यद्वारा (थतुं ज्ञान) ए शुं ?

२५. प्र०—केवली णं भंते ! चरिमकम्मं वा, चरिमणिज्जरं वा जाणइ, पासइ ?

२५. उ०—हंता, गोयमा ! जाणइ, पासइ, जहा णं भंते ! केवली चरिमकम्मं वा, जहा णं अंतकरेणं वा आलावगो तहा चरिमकम्मेण वि अपरिसेसिओ णेयव्वो.

२५. प्र०—हे भगवन् ! केवली मनुष्य, छेल्ला कर्मने वा छेल्ली निर्जराने जाणे, जूए ?

२५. उ०—हे गौतम ! हा, जाणे, जूए.—'हे भगवन् ! जेम केवली . छेल्ला कर्मने जाणे' ए प्रश्ननो (आलापक) जेम 'अंतकर' विषेनो आलापक कह्यो तेम 'छेल्ला कर्म' ना प्रश्न साथे पण पूरो आलापक जाणवो.

उ०—कज्जेणं-संखं सद्देणं. भेरिं ताडिएणं. वसभं ढक्किएणं. मोरं केकाइएणं. हयं हेसियेण. गयं गुलगुलाइएण. रहं घणघणाइएणं-से तं कज्जेणं.

प्र०—से किं तं कारणेणं ?

उ०—कारणेण-तंतवो पडस्स कारणं-न पडो तंतुकारणं. वीरणा कडस्स कारणं-न कडो वीरणकारण. मिप्पिंडो घडस्स कारण-न घडो मिप्पिंडकारणं-से तं कारणेणं.

प्र०—से किं तं गुणेणं ?

उ०—गुणेण-सुवण्णं निकसेण. पुप्फं गंधेणं. लवण रसेणं. मइरं आसाएणं. वत्थं फासेणं-से तं गुणेणं.

प्र०—से किं तं अवयवेणं ?

उ०—अवयवेणं-महिसं सिंगेणं. कुक्कुडं सिहाएण. हत्थिं विसाणेणं. वराहं दाढाए. मोरं पिच्छेणं. आसं खुरेणं. वग्घं नहेण. चमरिं वालग्गेणं. वाणरं लंगूलेणं. दुपयं मणुस्सादि. चउप्पय गवमादि बहुपय गोमिआमादि. सीहं केसरेणं. वसहं कुक्कुहेण. महिला वलयबाहाए.

परिअरबंधेण भडं जाणिज्जा महिलिअं निवसणेणं,
सित्थेण दोणपाग कविं च एक्काए गाहाए-से तं अवयवेण.

प्र०—से किं तं आसएणं ?

उ०—आसएणं-अग्गिं धूमेण. सलिलं बलागेण. वुट्ठिं अब्भविकारेणं. कुलपुत्तं सीलसमायारेणं-

इङ्गिताकारितैर्ज्ञेयैः क्रियया भाषितेन च,
नेत्र-वक्त्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः—

से तं आसएणं—से तं सेसवं.

प्र०—से किं तं दिट्ठसाहम्मवं ?

उ०—दिट्ठसाहम्मवं दुविहं पण्णत्तं, तं-जहाः सामन्नदिट्ठं च, विसेसदिट्ठं च.

प्र०—से किं तं सामन्नदिट्ठं ?

उ०—सामन्नदिट्ठं-जहा एगो पुरिसो तहा बहवे पुरिसा. जहा बहवे पुरिसा तहा एगो पुरिसो. जहा एगो करिसावणो तहा बहवे करिसावणा. जहा बहवे करिसावणा तहा एगो करिसावणो-से तं सामण्णदिट्ठं.

प्र०—से किं तं विसेसदिट्ठं ?

उ०—विसेसदिट्ठं से जहा नाम केइ पुरिसे बहूणं पुरिसाणं मज्झे पुव्वदिट्ठं पच्चभिजाणेज्जा-अयं से पुरिसे. बहूणं करिसावणाणं मज्झे पुव्वदिट्ठं करिसावणं पच्चभिजाणेज्जा-अयं से करिसावणे. तस्स समासओ तिविहं गहणं भवइ. तं जहा. अतीयकालगहणं, पडुप्पण्णकालगहणं, अणागयकालगहणं.

प्र०—से किं तं अतीयकालगहणं ?

उ०—अतीयकालगहण-उत्तणाणि वणाणि, निप्पण्णसस्सं वा मेइणिं, पुण्णाणि अ कुण्ड-सर-णई-दीहिआ-तडागाइं पासित्ता तेणं साहिज्जइ, जहा -सुवुट्ठी आसी-से तं अतीयकालगहण.

प्र०—से किं तं पडुप्पण्णकालगहणं ?

उ०—शब्दवडे शंखनुं, नादितवडे भेरिनुं, ढक्कितवडे बळदनुं, केकावडे मोरनुं, हणहणाटवडे घोडानुं, गुलगुलाटवडे हाथीनुं घणघणाटवडे रथनुं ज्ञान-ते कार्यद्वारा थतुं ज्ञान.

प्र०—कारणद्वारा (थतुं ज्ञान) ए शुं ?

उ०—तातणाओ कपडानुं कारण छे-कपडुं तातणानुं कारण नथी. घासनी सळीओ सादडीनुं कारण छे-सादडी ए सळीओनुं कारण नथी. माटीनो पिंडलो घडानुं कारण छे-घडो ए पिंडलानुं कारण नथी-ते कार्यद्वारा थतुं ज्ञान.

प्र०—गुणद्वारा (थतुं ज्ञान) ए शुं ?

उ०—निकष-कसवा-वडे सोनानुं, गंधवडे फूलनुं, रसवडे लूण-मीठानुं, स्वादवडे मदिरानुं अने स्पर्शवडे वस्त्रनुं ज्ञान-ते गुणद्वारा थतुं ज्ञान.

प्र०—अवयवद्वारा (थतुं ज्ञान) ए शुं ?

उ०—शिंगडावडे पाडानुं, शिखावडे कुकडानुं, दंतूशळवडे हाथिनुं, दाढावडे वराहनुं, पीछावडे मोरनुं, खरी (टापला)वडे घोडानुं, नखवडे वाघनुं, वाळना जथावडे चमरिनुं, पुंछडावडे वानरनुं, बे पगवडे मनुष्यादिनुं, चारपगवडे गाय विगेरेनुं, घणा पगवडे कानखजूरादिकनुं, याळवडे सिंहनुं, कांधवडे बळदनुं, हाथना वलयवडे स्त्रीनुं, परिकरबंधवडे सुभटनुं, वस्त्रवडे स्त्रीनुं, एक रंधेला दाणावडे आखा द्रोणपाकनुं अने एक गाथावडे कविनुं ज्ञान-ते अवयवद्वारा थतुं ज्ञान.

प्र०—आश्रयद्वारा (थतुं ज्ञान) ए शुं ?

उ०—धूमद्वारा अग्निनुं, बलाहकद्वारा पाणिनुं, वादळाना विकारद्वारा वृष्टिनुं, सदाचारद्वारा कुलपुत्रनुं ज्ञान-

इंगित, आकारित, चेष्टा, क्रिया भाषित अने आंख तथा मोढाना विकारो द्वारा अदरनुं मन समजी शकाय छे-

ते आश्रयद्वारा थतुं ज्ञान-ते शेषवत्.

प्र०—दृष्टसाधर्म्यवत् ए शुं ?

उ०—दृष्टसाधर्म्यवत्ना बे प्रकार छेः सामान्यदृष्ट अने विशेषदृष्ट.

प्र०—सामान्यदृष्ट ए शुं ?

उ०—सामान्यदृष्ट आ छेः-जेम एक पुरुष तेम घणा पुरुष. जेम घणा पुरुष तेम एक पुरुष जेम एक कार्षापण तेम घणा कार्षापण. जेम घणा कार्षापण तेम एक कार्षापण-ते सामान्यदृष्ट.

प्र०—विशेषदृष्ट ए शुं ?

उ०—विशेषदृष्ट आ छे —जेम कोइ पुरुष घणा पुरुषोनी वच्चे पोताना ओळखिताने ओळखी ले-आ ते पुरुष. घणा कार्षापणो वच्चे पूर्वे जोएला कार्षापणने ओळखी ले-आ ते कार्षापण. आना संक्षेपे करीने त्रण जातनुं ग्रहण थाय छेः—अतीतकालग्रहण, वर्तमानकालग्रहण अने अनागतकालग्रहण.

प्र०—अतीतकालग्रहण ए शुं ?

उ०—अतीतकालग्रहण एटले-घासथी भरेला वनने, अनाजथी भरेली जमीनने अने पाणीथी भरेला कुंड, सरोवर, नदी, वाव अने तळावोने जोइने एम कहेवाय के-सुवृष्टि-सारो वरसाद-थइ हती-ते अतीतकालग्रहण

प्र०—प्रत्युत्पन्नकालग्रहण ए शुं ?

१. मूलच्छायाः—केवली भगवन् ! चरमकर्म वा, चरमनिर्जरां वा जानाति, पश्यति ? हन्त, गौतम ! जानाति, पश्यति. यथा भगवन् ! केवली चरमकर्म वा, यथा अन्तकरेण वा, आलापकस्तथा चरमकर्मणाऽपि अपरिशिष्टो ज्ञातव्यः.—अनु०

२६. प्र०—केवली णं भंते ! पणीयं मणं वा, वइं वा धारेज्ज ?[1]

२६. उ०—हंता, धारेज्ज.

२६. प्र०—हे भगवन् ! केवली मनुष्य, प्रकृष्ट मनने वा, प्रकृष्ट वचनने धारण करे ?

२६. उ०—हा, धारण करे.

उ०—पडुप्पण्णकालगहणं-साहुं गोयरग्गगयं विच्छड्डिअपउरभत्तपाणं पासित्ता तेण साहिज्जइ, जहा-सुभिक्खे वट्टइ, से त पडुप्पण्णकालगहणं.

प्र०—से किं तं अणागयकालगहणं ?

उ०—अणागयकालगहणं-

अब्भस्स निम्मलत्तं कसिणा य गिरी सविज्जुआ मेहा,
थणिअं वाउब्भामो संझा रत्ता पणिद्धा य.

वारुण वा महिंद वा अण्णयरं वा पसत्थ उप्पायं पासित्ता तेणं साहिज्जइ, जहा-सुवुट्ठी भविस्सइ-से तं अणागयकालगहणं. एएसिं चेव विवज्जासे तिविहं गहणं भवइ. तं-जहा-अतीयका० पडुप्पण्णका० अणागयका०.

प्र०—से किं तं अतीयकालगहणं ?

उ०—अतीयका० नित्तिणाइं वणाणि, अनिप्पण्णसस्सं वा मेइणिं, सुक्काणि अ कुंड-सर-नई-दीहिअ-तडागाइ पासित्ता तेण साहिज्जइ, जहा-कुवुट्ठी आसी-से तं अतीयकालगहणं.

प्र०—से किं तं पडुप्पण्णकालगहणं ?

उ०—पडुप० साहुं गोयरग्गगयं भिक्खं अलभमाण पासित्ता तेणं साहिज्जइ, जहा दुब्भिक्खे वट्टइ-से त पडुप०.

प्र०—से किं तं अणागयकालगहणं ?

उ०—अणागय०

धूमायंति दिसाओ संविअमेइणी अपडिबद्धा,
वाया नेरइया खलु कुवुट्ठिमेव निवेयंति.

अग्गेय वा, वायव्वं वा अण्णयरं वा अप्पसत्थ-उप्पायं पासित्ता तेणं साहिज्जइ, जहा-कुवुट्ठी भविस्सइ-से त अणागयकालगहणं-से त विसेसदिट्ठं-से तं दिट्ठसाहम्मवं-से तं अणुमाणे.

प्र०—से किं तं उवम्मे ?

उ०—उवम्मे दुविहे पण्णत्ते, त जहा-साहम्मोवणीए अ, वेहम्मोवणीए अ.

प्र०—से किं तं साहम्मोवणीए ?

उ०—साहम्मोवणीए तिविहे पण्णत्ते, तं जहा-किंचिसाहम्मोवणीए, पायसाहम्मोवणीए, सव्वसाहम्मोवणीए.

प्र०—से किं त किंचिसाहम्मोवणीए ?

उ०—किंचिसाहम्मोवणीए-जहा मंदरो तहा सरिसवो, जहा सरिसवो तहा मंदरो. जहा समुद्दो तहा गोप्पयं, जहा गोप्पयं तहा समुद्दो. जहा आइच्चो तहा खज्जोतो, जहा खज्जोतो तहा आइच्चो. जहा चंदो तहा कुमुदो, जहा कुमुदो तहा चंदो-से तं किंचिसाहम्मोवणीए.

प्र०—से किं तं पायसाहम्मोवणीए ?

उ०—पायसाहम्मोवणीए-जहा गो तहा गवओ, जहा गवओ तहा गो-से तं पायसाहम्मो०.

प्र०—से किं त सव्वसाहम्मोवणीए ?

उ०—सव्वसाहम्मे उवम्मे नत्थि, तहावि तेणेव तस्सोवम्म कीरइ. जहा अरिहंतेहिं अरिहंतसरिसं कयं. चक्कवट्टिणा चक्कवट्टिसरिसं कयं. बलदेवेण बलदेवसरिसं कयं. वासुदेवेण वासुदेवसरिसं कयं. साहुणा साहुसरिसं कयं-से तं सव्वसाहम्मे-से तं साहम्मोवणीए

प्र०—से किं तं वेहम्मोवणीए ?

उ०—वेहम्मोवणीए तिविहे पण्णत्ते, तं जहा-किंचिवेहम्मे, पायवेहम्मे, सव्ववेहम्मे.

प्र०—से किं तं किंचिवेहम्मे ?

उ०—प्रत्युत्पन्नकालग्रहण एटले साधुनी गोचरीमां आवेला विस्तृत-प्रचुर-अन्नपानने जोइने एम कहेवाय के-सुभिक्ष वर्ते छे-ते प्रत्युत्पन्नकालग्रहण.

प्र०—अनागतकालग्रहण ए शु ?

उ०—अनागतकालग्रहण एटले वादळानुं निर्मळपणुं, काळा पर्वतो, विजळीवाळा मेघो, मेघनो गगडाट, वायुभ्रमण अने राती तथा चिकणी संध्या, वारुण, माहेंद्र के बीजो कोइ प्रशस्त उत्पात जोइने एम कहेवाय के-वरसाद सारो थशे-ते अनागतकालग्रहण. ए त्रणे ग्रहणो विपरीतरीते पण थाय छे. ए त्रणे विपरीत ग्रहणोनां नाम पूर्वनी जेवां ज छे.

प्र०—विपरीत अतीतकालग्रहण ए शुं ?

उ०—तृण विनानां वनो, अनाज विनानी जमीन अने पाणी विनाना-सूकां-कुंड, सरोवर, नदी, वाव अने तळाव विगेरेने जोइने एम कहेवाय के-पूर्वे वरसाद न हतो-ते अतीतकालविपरीतग्रहण.

प्र०—विपरीत वर्तमान कालग्रहण ए शुं ?

उ०—साधुनी गोचरीमां भिक्षा नहीं मळती जोइने एम कहेवाय के, दुकाळ वर्ते छे.-ते विपरीत वर्तमानकालग्रहण.

प्र०—विपरीत अनागत कालग्रहण ए शुं ?

उ०—दिशाओ धूम जेवी जणाय, संवृत मेदिनी अप्रतिबद्ध (?) जणाय, नैर्ऋतना वायुओ जणाय तो कुवृष्टिनां निशान छे.

अग्निखूणना, वायव्यखूणना के बीजा कोई अप्रशस्त उत्पातने जोइने एम कहेवाय के, दुकाळ थशे-ते विपरीत अनागत कालग्रहण-ते विशेषदृष्ट-ते दृष्टसाधर्म्यवत्-ए रीते अनुमाननी पूरी व्याख्या छे.

प्र०—उपमा ए शु ?

उ०—उपमा बे प्रकारनी छेः साधर्म्यथी थती उपमा अने वैधर्म्यथी थती उपमा.

प्र०—साधर्म्यथी थती उपमा ए शु ?

उ०—साधर्म्यथी थती उपमा त्रण प्रकारनी छेः-किंचित्साधर्म्यथी थती, प्रायः साधर्म्यथी थती अने सर्व साधर्म्यथी थती.

प्र०—किंचित्साधर्म्यथी थती उपमा ए शु ?

उ०—किंचित् साधर्म्यथी थती उपमा आ छेः-जेम मंदर तेम सरसव अने जेम सरसव तेम मंदर. जेम समुद्र तेम खाबोचियुं अने जेम खाबोचियुं तेम समुद्र. जेम सूर्य तेम खजूओ अने जेम खजूओ तेम सूर्य. जेम चंद्र तेम कुमुद अने जेम कुमुद तेम चंद्र-ए बधी उपमा किंचित् साधर्म्यथी थएली छे.

प्र०—प्रायः साधर्म्यथी थती उपमा ए शुं ?

उ०—प्राय. साधर्म्यथी थती उपमा आ छेः—जेम गाय तेम गवय अने जेम गवय तेम गाय-ते प्रायः साधर्म्यथी थती उपमा.

प्र०—सर्व साधर्म्यथी थती उपमा ए शुं ?

उ०—सर्व साधर्म्यमा उपमा नथी-तेमां ते वडे ज तेनी उपमा अपाय छे. जेम के-अरिहंतोए अरिहंत जेवु कर्युं. चक्रवर्तिए चक्रवर्ति जेवु कर्युं. बलदेवे बलदेव जेवु कर्युं. वासुदेवे वासुदेव जेवुं कर्युं. साधुए साधु जेवु कर्यु. ते सर्व साधर्म्य-ते सर्व साधर्म्यथी थती उपमा.

प्र०—वैधर्म्यथी थती उपमा ए शु ?

उ०—वैधर्म्यथी थती उपमा त्रण प्रकारनी छे.-किंचित् वैधर्म्यथी थती उपमा, प्राय वैधर्म्यथी थती उपमा अने सर्व वैधर्म्यथी थती उपमा.

प्र०—किंचित् वैधर्म्यथी थती उपमा ए शु ?

1. मूलच्छायाः—केवली भगवन् ! प्रणीतं मनो वा, वचो वा धारयेत् ? हन्त, धारयेत् :—अनु०

२७. प्र०—जहा णं भंते ! केवली पणीयं मणं वा, वइं वा धारेज्ज तं ण वेमाणिया देवा जाणंति, पासंति'?

२७. उ०—गोयमा ! अत्थेगतिया जाणंति, पासंति; अत्थेगतिया ण जाणंति, ण पासंति.

२८. प्र०—से केणट्ठेणं जाव–न पासंति ?

२८. उ०—गोयमा ! वेमाणिया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा.–माइमिच्छादिट्ठीउववन्नगा य, अमाइसम्मदिट्ठीउववन्नगा य; तत्थ णं जे ते माइमिच्छादिट्ठीउववन्नगा ते न याणंति, न पासंति; तत्थ णं जे ते अमाईसम्मदिट्ठीउववन्नगा ते ण जाणंति, पासंति. [से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ–अमाईसम्मदिट्ठी जाव–पासंति ? गोयमा ! अमायीसम्मदिट्ठी दुविहा पन्नत्ता,–अनंतरोववन्नगा य, परंपरोववन्नगा य; तत्थ णं अणंतरोववन्नगा न जाणंति, परंपरोववन्नगा जाणंति. से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ–परंपरोववन्नगा जाव–जाणंति ? गोयमा ! परपरोववन्नगा दुविहा पन्नता:–पज्जत्तगा य, अपज्जत्तगा य; पज्जत्ता जाणंति, अपज्जत्ता न जाणंति.] एवं अणतर-परपर-पज्जत्ता-ऽपज्जत्ता य; उवउत्ता अणुवउत्ता; तत्थ णं जे ते उवउत्ता ते जाणंति, पासंति; से तेणट्ठेणं तं चेव.

२७. प्र०—हे भगवन् ! केवली मनुष्य. जे प्रकृष्ट मनने वा, प्रकृष्ट वचनने धारण करे छे तेने वैमानिक देवो जाणे छे, जूए छे ?

२७. उ०—हे गौतम ! केटलाको जाणे छे, जूए छे, केटलको नथी जाणता, नथी जोता.

२८. प्र०—ते केवी रीते यावत्–नथी जोता ?

२८. उ०—हे गौतम ! वैमानिक देवो बे प्रकारना कह्या छे, ते जेमके: मायिमिथ्यादृष्टिपणे उत्पन्न थयेला अने अमायिसम्यग्दृष्टिपणे उत्पन्न थयेला, तेओमां जे मायिमिथ्यादृष्टिपणे उत्पन्न थयेला छे तेओ नथी जाणता, नथी जोता अने जेओ अमायी सम्यग्दृष्टिपणे उत्पन्न थयेला छे तेओ जाणे छे–जूए छे.

['अमायी सम्यग्दृष्टि यावत्–जूए छे' तेम कहेवानुं शुं कारण? हे गौतम! अमायी सम्यग्दृष्टि देवो बे प्रकारना कहेला छे, ते जेमके; अनन्तरोपपन्नक अने परंपरोपपन्नक. तेमां जे अनन्तरोपपन्नक छे तेओ नथी जाणता अने जेओ परंपरोपपन्नक छे तेओ जाणे छे. हे भगवन् ! 'परंपरोपपन्नक देवो यावत्–जूए छे' ते कहेवानो शो अर्थ ?

हे गौतम ! परंपरोपपन्नक देवो बे प्रकारना कहेला छे, ते जेमके, पर्याप्त अने अपर्याप्त. तेमां जेओ पर्याप्त छे तेओ जाणे छे अने अपर्याप्त नथी जाणता.]

ए प्रमाणे अनन्तर उत्पन्न थयेला, परंपराए उत्पन्न थयेला पर्याप्तरूपे उत्पन्न थयेला, अपर्याप्तरूपे उत्पन्न थयेला, उपयोगवाळा अनुपयुक्त–उपयोग विनाना, ए प्रकारना वैमानिक देवो छे, तेमां जे उपयोगवाळा–सावधानतावाळा–छे तेओ जाणे छे, माटे ते हेतुथी ते ज–केटलाक जाणे छे अने केटलाक नथी जाणता.

उ०—किंचिवेहम्मे–जहा सामलेरो न तहा बाहुलेरो, जहा बाहुलेरो न तहा सामलेरो–से तं किंचिवेहम्मे.

प्र०—से किं तं पायवेहम्मे ?

उ०—पायवेहम्मे–जहा वायसो न तहा पायसो, जहा पायसो न तहा वायसो–से तं पायवेहम्मे.

प्र०—से किं तं सव्ववेहम्मे ?

उ०—सव्ववेहम्मे उवम्मे नत्थि, तहा वि तेणेव तस्सोवम्मं कीरइ–जहा णीएणं णीअसरिसं कयं, दासेणं दाससरिसं कयं, काकेण काकसरिसं कयं, साणेण साणसरिसं कयं, पाणेण पाणसरिसं कयं–से तं सव्ववेहम्मे–से तं वेहम्मोवणीए–से तं उवम्मे

प्र०—से किं तं आगमे ?

उ०—आगमे दुविहे पण्णत्ते, तं जहा–लोइए अ, लोउत्तरिए अ

लोइए × जहा–भारहं, रामायणं, जाव चत्तारि वेआ संगोवंगा

लोउत्तरिए × जहा–दुवालसंगं गणिपिडगं–आयारो जाव दिट्ठिवाओ × से तं नाणगुणप्पमाणे.

उ०—किंचित् वैधर्म्यथी थती उपमा आ छे–जेम शाबलेय छे तेम बाहुलेय नथी अने जेम बाहुलेय छे तेम शाबलेय नथी.

प्र०—प्राय: वैधर्म्यथी थती उपमा ए शुं ?

उ०—प्राय: वैधर्म्यथी थती उपमा आ छे–जेम वायस छे तेम पायस नथी, जेम पायस छे तेम वायस नथी–ते प्राय: वैधर्म्यथी थती उपमा.

प्र०—सर्व वैधर्म्यथी थती उपमा ए शुं ?

उ०—सर्व वैधर्म्यथी थती उपमामां उपमा नथी. तो पण तेनी साथे तेनी उपमा अपाय छे जेम–नीचे नीच जेवुं कर्युं, दासे दास जेवुं कर्युं, कागडे कागडा जेवुं कर्युं, कूतरे कूतरा जेवुं कर्युं, चंडाळे चडाळ जेवुं कर्युं–ते सर्व वैधर्म्य–ते सर्व वैधर्म्यथी थती उपमा–ते उपमा.

प्र०—आगम ए शु ?

उ०—आगम बे प्रकारनो कहेलो छे. –लौकिक अने लोकोत्तर.

लौकिक–भारत, रामायण यावत्–अंगोपागसहित चार वेद.

लोकोत्तर–द्वादशाग गणिपिटक–आचार अग यावत्–दृष्टिवाद–ते ज्ञानगुणप्रमाण (प्रमाणनी व्याख्या पुरी.) —अनु०

१. मूलच्छाया :—यथा भगवन् ! केवली प्रणीतं मनो वा, वचो वा धारयेत् तद् वैमानिकाः देवा जानन्ति, पश्यन्ति ? गौतम ! अस्त्येकका जानन्ति, पश्यन्ति, अस्त्येकका न जानन्ति, न पश्यन्ति. तत् केनार्थेन यावत्–न पश्यन्ति ? गौतम ! वैमानिकाः देवा द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा–मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नकाश्च, अमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नकाश्च, तत्र ये ते मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नकास्ते न जानन्ति, न पश्यन्ति, तत्र ये ते अमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नकास्ते जानन्ति, पश्यन्ति [तत् केनार्थेन एवम् उच्यते अमायिसम्यग्दृष्टयो यावत्–पश्यन्ति ? गौतम ! अमायिसम्यग्दृष्टयो द्विविधाः प्रज्ञप्ता –अनन्तरोपपन्नकाश्च, परंपरोपपन्नकाश्च, तत्र अनन्तरोपपन्नकाः न जानन्ति, परंपरोपपन्नका जानन्ति. तत् केनार्थेन भगवन् ! एवम् उच्यते:–परंपरोपपन्नका यावत्–जानन्ति ? गौतम ! परंपरोपपन्नका द्विविधा प्रज्ञप्ता.–पर्याप्तकाश्च, अपर्याप्तकाश्च, पर्याप्ता जानन्ति, अपर्याप्ता न जानन्ति;] एवम् अनन्तर–परंपर–पर्याप्ता–ऽपर्याप्ताश्च, उपयुक्ताः, अनुपयुक्ताः; तत्र ये ते उपयुक्तास्ते जानन्ति, पश्यन्ति. तत् तेनार्थेन तच्चैव:—अनु०

२९. प्र०—पभू णं भंते ! अणुत्तरोववाइया देवा तत्थगया चेव समाणा इहगएणं केवलिणा सद्धिं आलावं वा, संलावं वा करेत्तए ?

२९. उ०—हंता, पभू.

३०. प्र०—से केणट्ठेणं जाव–पभू णं अणुत्तरोववाइया देवा, जाव–करेत्तए ?

३०. उ०—गोयमा ! जं णं अणुत्तरोववाइया देवा तत्थगया चेव समाणा अट्ठं वा, हेउं वा, पसिणं वा, कारणं वा, वागरणं वा पुच्छंति, तं णं इहगए केवली अट्ठं वा, जाव–वागरणं वा वागरेइ; से तेणट्ठेणं०.

३१. प्र०—जं णं भंते ! इहगए चेव केवली अट्ठं वा जाव–वागरेइ तं णं अणुत्तरोववाइया देवा तत्थगया चेव समाणा जाणंति, पासंति ?

३१. उ०—हंता, जाणंति, पासंति.

३२. प्र०—से केणट्ठेणं जाव–पासंति ?

३२. उ०—गोयमा ! तेसि णं देवाणं अणंताओ मणोदव्ववग्गणाओ लद्धाओ, पत्ताओ, अभिसमन्नागयाओ भवंति से तेणट्ठेणं जं णं इहगए केवली जाव–पासंति-त्ति.

३३. प्र०—अणुत्तरोववाइया णं भंते ! देवा किं उदिन्नमोहा, उवसंतमोहा, खीणमोहा ?

३३. उ०—गोयमा ! नो उदिन्नमोहा, उवसंतमोहा, णो खीणमोहा.

३४. प्र.—केवली णं भंते ! आयाणेहिं जाणइ, पासइ ?

३४. उ०—गोयमा ! नो तिणट्ठे समट्ठे.

३५. प्र०—से केणट्ठेणं जाव–केवली णं आयाणेहिं न जाणइ, न पासइ ?

३५. उ०—गोयमा ! केवली णं पुरत्थिमेणं मियं पि जाणइ, अमियं पि जाणइ, जाव–निव्वुडे दंसणे केवलिस्स से तेणट्ठेणं.

३६. प्र०—केवली णं भंते ! अस्सिं समयंसि जेसु आगासपदेसेसु हत्थं वा, पायं वा, बाहं वा, ऊरुं वा ओगाहित्ता णं

२९. प्र०—हे भगवन् ! अनुत्तरविमानमां उत्पन्न थयेला देवो त्यां ज रह्या छता, अहिं रहेला केवली साथे आलाप, संलाप करवाने समर्थ छे ?

२९. उ०—हा, समर्थ छे.

३०. प्र०—ते क्या हेतुथी यावत्–अनुत्तरविमानना देवो यावत्–करवा समर्थ छे ?

३०. उ०—हे गौतम ! त्यां ज–पोताने स्थानके रहेला ज–अनुत्तर विमानना देवो जे अर्थने, हेतुने, प्रश्नने, कारणने वा व्याकरणने पूछे छे तेनो–ते अर्थनो, हेतुनो यावत्–व्याकरणनो उत्तर अहिं रहेलो केवली आपे छे, ते हेतुथी.

३१. प्र०—हे भगवन् ! अहिं रहेलो केवली अर्थनो यावत्–जे उत्तर आपे ते उत्तरने त्यां रहेला ज अनुत्तर विमानना देवो जाणे, जूए ?

३१. उ०—हा, जाणे, जूए.

३२. प्र०—ते क्या हेतुथी यावत्–जूए ?

३२. उ०—हे गौतम ! ते देवोने अनंती मनोद्रव्यवर्गणाओ लब्ध छे, प्राप्त छे, विशेषे ज्ञात होय छे ते हेतुथी अहिं रहेलो केवली जे कहे छे तेने तेओ (जाणे छे) यावत्–जूए छे.

३३. प्र०—हे भगवन् ! अनुत्तरविमानना देवो शुं उदीर्णमोहवाळा छे, उपशांतमोहवाळा छे के क्षीणमोहवाळा छे ?

३३. उ०—हे गौतम ! उदीर्णमोहवाळा नथी, क्षीणमोहवाळा नथी पण उपशांतमोहवाळा छे.

३४. प्र०—हे भगवन् ! केवली मनुष्य आदानो–इन्द्रियो–वडे जाणे, जूए ?

३४. उ०—हे गौतम ! ते अर्थ समर्थ नथी.

३५. प्र०—ते क्या हेतुथी यावत्–केवली इन्द्रियोवडे जाणतो नथी, जोतो नथी ?

३५. उ०—हे गौतम ! केवली पूर्व दिशामां मित पण जाणे छे, अमित पण जाणे छे यावत्–केवलिनुं दर्शन, आवरण रहित छे. माटे ते हेतुथी ते इन्द्रियोवडे जाणतो के जोतो नथी.

३६. प्र०—हे भगवन् ! केवली, आ समयमां जे आकाशप्रदेशोमां हाथने, पगने, बाहुने अने ऊरुने अवगाही रहे, अने

१. मूलच्छाया.—प्रभु भगवन् ! अनुत्तरौपपातिका देवास्तत्रगताश्चैव सन्त इहगतेन केवलिना सार्धम् आलापं वा, संलापं वा कर्तुम् ? हन्त, प्रभुः. तत् केनार्थेन यावत्–प्रभु अनुत्तरौपपातिका देवाः यावत्–कर्तुम् ? गौतम ! यद् अनुत्तरौपपातिका देवास्तत्रगताश्चैव सन्तोऽर्थं वा, हेतुं वा, प्रश्नं वा, कारणं वा, व्याकरणं वा पृच्छन्ति, तद् इहगत केवली अर्थं वा, यावत्—व्याकरणं वा व्याकरोति; तत् तेनार्थेन. यद् भगवन् ! इहगतश्चैव केवली अर्थं वा, यावत्–व्याकरोति, तद् अनुत्तरौपपातिका देवास्तत्रगताश्चैव सन्तो जानन्ति, पश्यन्ति ? हन्त, जानन्ति, पश्यन्ति. तत् केनार्थेन यावत्—पश्यन्ति ? गौतम ! तेषां देवानाम् अनन्ता मनोद्रव्यवर्गणा लब्धाः, प्राप्ताः, अभिसमन्वागता भवन्ति तत् तेनार्थेन यद् इहगतः केवली यावत्–पश्यन्ति–इति. अनुत्तरौपपातिका भगवन् ! देवाः किम् उदीर्णमोहाः, उपशान्तमोहाः, क्षीणमोहाः ? गौतम ! नो उदीर्णमोहाः, उपशान्तमोहाः, नो क्षीणमोहाः. केवली भगवन् ! आदानैः जानाति, पश्यति ? गौतम ! नायम् अर्थः समर्थः. तत् केनार्थेन यावत्–केवली आदानैः न जानाति, न पश्यति ? गौतम ! केवली पौरस्त्येन मितम् अपि जानाति, अमितम् अपि जानाति, यावद्–निर्वृतं दर्शनं केवलिनः तत् तेनार्थेन. केवली भगवन् ! अस्मिन् समये येषु आकाशप्रदेशेषु हस्तं वा, पादं वा, बाहुं वा, ऊरुं वा, अवगाह्य —अनु०

चिट्ठति; पभू णं केवली सेयकालंसि वि, तेसु चेव आगासपएसेसु हत्थं वा, जाव-ओगाहित्ता णं चिट्ठित्तए ?

३६. उ०—गोयमा ! णो तिणट्ठे समट्ठे.

३७. प्र०—से केणट्ठेणं भंते ! जाव-ओगाहित्ता णं चिट्ठित्तए ?

३७. उ०—गोयमा ! केवलिस्स णं वीरिय-सजोग-सद्दव्वयाए चलाइं उवकरणाइं भवंति, चलोवकरणट्ठयाए य णं केवली अस्सिं समयंसि जेसु आगासपएसेसु हत्थं वा, जाव-चिट्ठति; णो णं पभू केवली सेयकालंसि वि तेसु चेव जाव-चिट्ठित्तए, से तेणट्ठेणं जाव-वुच्चइ-केवली णं अस्सिं समयंसि जेसु आगासपएसेसु जाव-चिट्ठति णो णं पभू केवली सेयकालंसि वि तेसु चेव आगासपएसेसु हत्थं वा, जाव-चिट्ठित्तए.

जे समयमां रहे ते पछीना-भविष्यत्काळना-समयमां ते ज आकाशप्रदेशोमां हाथने यावत्-अवगाहीने रहेवा केवली समर्थ छे ?

३६. उ०—हे गौतम ! आ अर्थ समर्थ नथी.

३७. प्र०—हे भगवन् ! ते क्या हेतुथी, यावत्-केवली आ समयमां जे आकाशप्रदेशोमां यावत्-रहे छे पछीना-भविष्यकाळना-समयमां ए ज आकाशप्रदेशोमां केवली हाथने यावत्-अवगाही रहेवा समर्थ नथी ?

३७. उ०—हे गौतम ! केवलिने वीर्यप्रधान योगवाळुं जीव द्रव्य होवाथी तेना हस्तवगेरे उपकरणो-अंगो-चल होय छे अने हस्तवगेरे अंगो चल होवाथी चालु समयमां जे आकाश प्रदेशोमां हाथने यावत् अवगाही रहे छे, ए ज आकाश प्रदेशोमां चालु-समय पछीना भविष्यत्काळना समयमां केवली हाथ वगेरेने अवगाही यावत् रहेवा समर्थ नथी. माटे ते हेतुथी एम कह्युं छे के, केवली आ समयमां यावत्-रहेवा समर्थ नथी.

७. केवलि-छद्मस्थस्य वक्तव्यताप्रस्तावे एव इदम् आह—' केवली णं ' इत्यादि. यथा केवली जानाति तथा छद्मस्थो न जानाति, कथंचित् पुनर्जानाति इत्यपि-एतदेतदेव दर्शयन्नाह—' सोच्चा ' इत्यादि. ' केवलिस्स ' त्ति केवलिनो जिनस्य ' अयम् अन्तकरो भविष्यति ' इत्यादि वचनं श्रुत्वा जानातीति. ' केवलिसावगस्स व ' त्ति जिनस्य समीपे यः श्रवणार्थी सन् शृणोति तद्वाक्यानि-असौ केवलिश्रावकः-तस्य वचनं श्रुत्वा जानाति. स हि किल जिनसमीपे वाक्यान्तराणि शृण्वन् ' अयमन्तकरो भविष्यति ' इत्यादिकमपि वाक्यं शृणुयात्, ततश्च तद्वचनश्रवणाद् जानाति इति. ' केवलिउवासगस्स व ' त्ति केवलिनम् उपास्ते यः श्रवणाऽनाकाङ्क्षी, तदुपासनमात्रपरः सन् असौ केवल्युपासकः-तस्य वचः श्रुत्वा जानाति. भावना प्राग्वत्. ' तप्पक्खियस्स व ' त्ति केवलिपाक्षिकस्य स्वयंबुद्धस्य इत्यर्थः. इह च श्रुत्वेति वचनेन प्रकीर्णकं वचनमात्रं ज्ञाननिमित्ततयाऽवसेयम्. न तु आगमरूपम्, तस्य प्रमाणग्रहणेन ग्रहीष्यमाणत्वाद् इति. ' पमाणे ' त्ति प्रमीयते येनाऽर्थस्तत् प्रमाणम्, प्रमितिर्वा प्रमाणम्. ' पच्चक्खे ' त्ति अक्ष जीवम्, अक्षाणि च इन्द्रियाणि प्रति गतं प्रत्यक्षम्. ' अणुमाणे ' त्ति अनु-लिङ्गग्रहण-संबन्धस्मरणादेः पश्चात्-मीयतेऽनेन इत्यनुमानम् ' ओवम्मे ' त्ति उपमीयते सदृशतया गृह्यते वस्तु अनया इत्युपमा. सैव औपम्यम्. ' आगमे ' त्ति आगच्छति गुरुपारंपर्येण इत्यागमः, एषां स्वरूपं शास्त्रान्तरादवसेयम् अतिदिशन्नाह—' जहा ' इत्यादि. एवं चैतत्स्वरूपम्-द्विविधं प्रत्यक्षम्-इन्द्रिय-नोइन्द्रियभेदात्. तत्र इन्द्रियप्रत्यक्षं पञ्चधा-श्रोत्रादि-इन्द्रियभेदात्. नोइन्द्रियप्रत्यक्षं त्रिधा-अवधि-आदिभेदाद् इति. त्रिविधम् अनुमानम्-पूर्ववत्, शेषवत्, दृष्टसाधर्म्यवच्चेति. तत्र पूर्ववत्-पूर्वोपलब्धाऽसाधारणलक्षणाद् मात्रादिप्रमातुः पुत्रादिपरिज्ञानम्. शेषवत्-यत् कार्यादिलिङ्गात् परोक्षार्थज्ञानम्, यथा-मयूरोऽत्र, केकायितादू इति. दृष्टसाधर्म्यवत्-यथा एकस्य कार्षापणादेर्दर्शनाद् अन्येऽपि एवंविधा एव इति प्रतिपत्तिः-इत्यादि. औपम्यम्-यथा गौस्तथा गवयः-इत्यादि. आगमस्तु द्विधा-लौकिक-लोकोत्तरभेदात्. त्रिविधो वा-सूत्रा-ऽर्थो-भयभेदात्. अन्यथा वा त्रिधा-आत्मागमा-ऽनन्तरागम-परंपरागमभेदात्. तत्राऽऽत्मागमादयोऽर्थतः क्रमेण जिन-गणधर-तच्छिष्याणाऽपेक्षया द्रष्टव्याः, सूत्रतस्तु गणधर-तच्छिष्य-प्रशिष्याऽपेक्षया इति. एतस्य प्रकरणस्य सीमां कुर्वन्नाह—' जाव ' इत्यादि. ' तेण परं ' ति गणधरशिष्याणां सूत्रतोऽनन्तरागमः, अर्थतस्तु परंपरागमः, ततः परं प्रशिष्याणाम् इत्यर्थः. केवली-तरप्रस्तावे एव इदम् अपरमाह—' केवली णं ' इत्यादि. चरमकर्म यच्छैलेशीचरमसमयेऽनुभूयते. चरमनिर्जरा तु यत् ततोऽनन्तरसमये जीवप्रदेशेभ्यः परिशटति-इति. ' पणीयं ' ति प्रणीतं शुभतया प्रकृष्टम् ' धारेज्ज ' त्ति धारयेद् व्यापारयेद् इत्यर्थः. एवं ' अणंतर ' इत्यादि. अस्याऽयमर्थः-यथा वैमानिका द्विविधा उक्ताः, मायिमिथ्यादृष्टीनां च ज्ञाननिषेधः, एवम् अमायिसम्यग्दृष्टयोऽनन्तरोपपन्नक-परंपरोपपन्नकभेदेन द्विधा वाच्याः-अनन्तरोपपन्नकानां च ज्ञाननिषेधः, तथा परंपरोपपन्नका अपि पर्याप्तका-ऽपर्याप्तकभेदेन द्विधा वाच्याः. अपर्याप्तकानां च ज्ञाननिषेधः, तथा पर्याप्तका उपयुक्ताऽनुपयुक्तभेदेन द्विधा वाच्याः. अनुपयुक्तानां च ज्ञाननिषेधश्च

१. मूलच्छाया—तिष्ठति, प्रभुः केवली एष्यत्कालेऽपि तेषु चैव आकाशप्रदेशेषु हस्तं वा, यावत्-अवगाह्य स्थातुम् ? गौतम ! नाऽयम् अर्थः समर्थः. तत् केनार्थेन भगवन् ! यावत्-अवगाह्य स्थातुम् ? गौतम ! केवलिनो वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया चलानि उपकरणानि भवन्ति, चलोपकरणार्थतया च केवली अस्मिन् समये येषु आकाशप्रदेशेषु हस्तं वा, यावत्-तिष्ठति नो प्रभुः केवली एष्यत्कालेऽपि तेषु एव यावत्-स्थातुम्, तत् तेनार्थेन यावत्-उच्यते-केवली अस्मिन् समये येषु आकाशप्रदेशेषु यावत्-तिष्ठति नो प्रभुः केवली एष्यत्कालेऽपि तेषु एव आकाशप्रदेशेषु हस्तं वा यावत्-स्थातुम्.—अनु०

इति. वाचनान्तरे तु इदं सूत्रं साक्षादेव उपलभ्यते इति. 'आलाव व' त्ति सकृज्जल्पम्. 'संलावं व' त्ति मुहुर्मुहुर्जल्पं मानसिकमेव इति. 'लद्धाओ' ति तदवधेर्विषयमात्रं गताः. 'पत्ताओ' ति तदवधिना सामान्यतः प्राप्ताः परिच्छिन्ना इत्यर्थः. 'अभिसमण्णागयाओ' त्ति विशेषतः परिच्छिन्ना., यतस्तेषाम् अवधिज्ञानं संभिन्नलोकनाडीविषयम्, यच्च लोकनाडीग्राहकं तद् मनोवर्गणाग्राहकं भवत्येव, यतो योऽपि लोकसंख्येयभागविषयोऽवधिः सोऽपि मनोद्रव्यग्राही, यः पुनः संभिन्नलोकनाडीविषयोऽसौ कथं मनोद्रव्यग्राही न भविष्यति ? इष्यते च लोकसंख्येयभागस्यावधेर्मनोद्रव्यग्राहित्वम्, यदाह:—"संखेज्जमणोदव्वे भागो लोग-पलियस्स बोद्धव्वो" त्ति. अनुत्तरसुराधिकाराद् इदमाह:—'अणुत्तरा—' इत्यादि. 'उदिण्णमोह' त्ति उत्कटवेदमोहनीयाः. 'उवसंतमोह' त्ति अनुत्कटवेदमोहनीया —परिचारणायाः कथंचिदप्यभावात्, नतु सर्वथा उपशान्तमोहाः, उपशमश्रेणेस्तेषाम-भावात्. 'नो खीणमोह' त्ति क्षपकश्रेण्या अभावाद् इति. पूर्वतनसूत्रे केवल्यधिकाराद् इदमाह:—'केवली' इत्यादि. 'आयाणेहिं' त्ति आदीयते गृह्यतेऽर्थ एभिरिति आदानानि इन्द्रियाणि तैर्न जानाति केवलित्वात्. 'अस्सिं समयंसि' त्ति अस्मिन् वर्तमाने समये. 'ओगाहित्ता ण' त्ति अवगाह्य आक्रम्य. 'सेयकालंसि वि' ति एष्यत्कालेऽपि. 'वीरियसजोगसद्दव्वयाए' त्ति वीर्यम्-वीर्यान्तरायक्षयप्रभवशक्ति, तत्प्रधानं सयोगम्—मानसादिव्यापारयुक्तम्, यत् सद् विद्यमानं द्रव्यं जीवद्रव्यं तत् तथा वीर्यसद्भावेऽपि जीवद्रव्यस्य योगाद् विना चलनं न स्याद् इति—सयोगशब्देन सद्रव्यं विशेषितम्, 'सद्' इति विशेषणं च—तस्य सदा सत्ता-ऽवधारणार्थम्. अथवा स्व आत्मा, तद्रूपं द्रव्यं स्वद्रव्यम्, ततः कर्मधारयः. अथवा वीर्यप्रधानः सयोगो योगवान् वीर्यसयोगः, स चासौ सद्रव्यश्च मनःप्रभृतिवर्गणायुक्तो वीर्यसयोग—सद्रव्यः—तस्य भावस्तत्ता तया हेतुभूतया. 'चलाइं' त्ति अस्थिराणि. 'उवकरणाइं' ति अङ्गानि. 'चलोवगरणट्ठयाए य' त्ति चलोपकरणलक्षणो योऽर्थस्तद्भावश्चलोपकरणार्थता—तया. च शब्दः पुनरर्थः.

- ७ केवलिनी अने छद्मस्थनी वक्तव्यताना प्रस्तावमां ज आ ['केवली ण'] इत्यादि सूत्र कहे छे अने जे प्रकारे केवली जाणे छे ते प्रकारे छद्मस्थ जाणतो नथी तो पण कांइक रीते जाणे छे, ए वातने दर्शावतां सूत्रकार ['सोच्चा'] इत्यादि सूत्र कहे छे ['केवलिस्स व' त्ति] केवलिनी—जिननी—पासेथी 'आ अंतकर थशे' इत्यादि वचन सांभळीने जाणे छे. ['केवलिसावगस्स व' त्ति] सांभळवानो अर्थी थइ जिननी पासे तेना वाक्योने जे सांभळे ते 'केवलिश्रावक' तेनुं वचन सांभळीने जाणे कारण के, ते केवलिश्रावक जिननी पासे बीजा अनेक वाक्यो सांभळतो 'आ—अमुक मनुष्य—अंतकर थशे' इत्यादि वाक्य पण सांभळे अने तेथी ते केवलिश्रावक—ना वचनने सांभळीने जाणे. ['केवलिउवासगस्स व' त्ति] सांभळवानी इच्छा विनानो मात्र केवलिनी उपासनामां तत्पर थई जे केवलिने उपासे ते 'केवल्युपासक' तेनुं वचन सांभळीने जाणे छे. बाकी आगळना सूत्रे पेठे जाणवुं. ['तप्पक्खियस्स व' त्ति] केवलिना पक्षना मनुष्यनुं—स्वयंबुद्धनुं अहिं 'श्रुत्वा' एटले सांभळीने अर्थात् ते श्रवण, ज्ञान—जाणवा—नुं निमित्त होवाथी मात्र साधारण वचनरूप छे, पण ते 'वचन' आगम प्रमाणरूप नथी, कारण के, आगम प्रमाणरूप वचन विषे तो हवे पछी प्रमाणना भेदो आवशे तेमां कहेवानु छे. ['पमाणे' त्ति] जेनाथी अर्थ—पदार्थ—जाणी शकाय ते प्रमाण अथवा 'जाणवुं' ते प्रमाण. ['पच्चक्खे' त्ति] जीव प्रत्ये गयेलु एटले जीव साथे सीधो संबंध धरावतु अने इन्द्रियो प्रत्ये गयेलु एटले इन्द्रियो द्वारा जीव साथे संबंध धरावतु ते प्रत्यक्ष अर्थात् अक्ष—जीव, इन्द्रियोनी सहाय विना ज जीवने जे ज्ञान थाय ते प्रत्यक्ष अने अक्ष—इन्द्रियो, इन्द्रियोनी सहायता वडे ज जीवने जे ज्ञान थाय ते पण प्रत्यक्ष. ['अणुमाणे' त्ति] अनु एटले हेतुनुं ग्रहण अने संबन्ध—व्याप्ति—नु स्मरण कर्या पछी जे वडे पदार्थनुं ज्ञान थाय ते अनुमान. ['ओवम्मे' त्ति] जे वडे, सरखाइथी पदार्थनुं ग्रहण थाय ते उपमा अने उपमा ए ज औपम्य. ['आगमे' त्ति] जे गुरुपरंपराए आवे ते आगम. ए चारे प्रमाणोनुं स्वरूप, आगळना दाखला माटे अतिदेशथी—बीजा शास्त्रनी तुल्यता वडे सूत्रकार जणावे छे-['जहा' इत्यादि] अने ए स्वरूप आ प्रमाणे छे ते चारे प्रमाणोमां प्रत्यक्ष प्रमाण बे प्रकारनुं छे, एक इन्द्रियप्रत्यक्ष अने बीजुं नोइन्द्रिय प्रत्यक्ष तेमां 'श्रोत्र' वगेरे पांच इन्द्रियो होवाथी इन्द्रिय प्रत्यक्ष पांच प्रकारनु छे, अने नोइन्द्रियप्रत्यक्ष, तेना 'अवधि, मनःपर्यव अने केवल' एम त्रण भेद होवाथी त्रण प्रकारनुं छे अनुमान प्रमाण त्रण प्रकारनु छे, एक पूर्ववत्, बीजु शेषवत् अने त्रीजुं दृष्टसाधर्म्यवत्. पूर्ववत् एटले पूर्वे उपलब्ध मुख्य लक्षण—निशान—थी माता वगेरे प्रमातृजनने पुत्र वगेरेनुं जे ज्ञान थाय ते 'पूर्ववत्' अनुमान कहेवाय. शेषवत् एटले कार्य वगेरेनी निशानीओथी परोक्ष पदार्थनुं जे ज्ञान थाय ते 'शेषवत्' अनुमान कहेवाय. जेमके, अहिं केका-यित होवाथी—मयूरनो शब्द होवाथी—मयूर होवो जोइए दृष्टसाधर्म्यवत् एटले एक पदार्थना स्वरूपनु निरीक्षण करवाथी एवा स्वरूपवाळा बीजा पदार्थो पण ए प्रकारना छे एवु जे ज्ञान ते 'दृष्टसाधर्म्यवत्' अनुमान कहेवाय, जेमके, एक कार्षापण—एशी रतिभारना एक कर्ष-ने जोवाथी एना जेवा जे बीजा ते पण कार्षापण कहेवाय 'जेवी गाय छे तेवो गवय छे' इत्यादि ज्ञान 'औपम्य' कहेवाय आगमना लौकिक अने लोकोत्तर एवा बे प्रकार छे अथवा सूत्र, अर्थ अने सूत्रार्थ एवा त्रण प्रकार छे अथवा, आत्माऽऽगम, अनन्तरागम अने परंपरागम एम बीजी रीते पण आगम त्रण प्रकारनो छे. अर्थनी अपेक्षाए जिनने आत्मागम, गणधरने अनंतरागम अने गणधरना शिष्योने परंपरागम कहेवाय, सूत्रनी अपेक्षाए तो गणधरने आत्मागम, गणधरना शिष्योने अनंतरागम अने गणधरना शिष्यना शिष्योने परंपरागम अहीं साक्षी तरीके जणावेला आ प्रकरणनी हद बतावतां सूत्रकार कहे छे के, ['जाव' इत्यादि] ['तेण परं' ति] सूत्रथी गणधरना शिष्योने अनंतरागम अने अर्थथी तेओने परंपरागम, त्यार बाद तेना प्रशिष्योने-ए पाठ सुधी केवलिना अने बीजाना प्रस्तावमां ज आ बीजुं ['केवली ण'] इत्यादि कहे छे. जे शैलेशीने छेल्ले समये अनुभवाय ते चरमकर्म अने त्यार पछी लगोलगना समये जीव प्रदेशोथी जे छुटुं पडे—खरी पडे-ते तो चरम-

१. प्र० छा०-सङ्ख्येयमनोद्रव्ये भागो लोकपल्यस्य बोद्धव्यः—अनु०

निर्जरा. ['पणीयं' ति] प्रणीत-शुभपणे प्रवृत्त. ['वागरेज्ज' ति] व्याग्रण करे-व्याकृत करे-['एवं अणंतर-' इत्यादि] आनो आ अर्थ छे. जेम वैमानिक देवो बे प्रकारना कह्या छे, मायिमिथ्यादृष्टिओने ज्ञाननो निषेध छे-तेओ जाणता नथी. ए प्रमाणे अमायिसम्यग्दृष्टिओ, अनन्तरोपपन्नक अने परंपरोपपन्नक एम बे प्रकारे कहेवा. तेमां अनन्तरोपपन्नको नथी जाणता, तथा पर्याप्त अने अपर्याप्त एम बे प्रकारे परंपरोपपन्नकने जाणवा. अने तेमां अपर्याप्तो नथी जाणता. तथा पर्याप्तो उपयुक्त अने अनुपयुक्त एम बे प्रकारे कहेवा अने तेमां अनुपयुक्तो नथी जाणता. बीजी वाचनामां तो आ अर्थ साक्षात् सूत्रमां ज देखाय छे. ['आलावेज्ज' त्ति] एक वार बोलवुं ते आलाप, ['संलावेज्ज' त्ति] वारंवार मानसिक बोलवुं ते ज संलाप. ['लद्धाओ' त्ति] तेना अवधिना विषयपणाने पामेली तेना अवधिज्ञानवडे जणाय तेवी. ['पत्ताओ' त्ति] तेना अवधिज्ञानवडे सामान्यरूपे जाणेली. ['अभिसमन्नागयाओ' त्ति] वीजी रीते परिच्छिन्न ज्ञान-वस्तुओ. कारण के, तेओने अवधिज्ञाननो विषय संभिन्नलोकनाडी छे. अने जे अवधिज्ञान लोकनाडीनुं ग्रहण करनारुं होय छे ते मनोद्रव्यनुं ग्राहक होय ज छे. केमके, जे अवधिज्ञाननो विषय लोकनो संख्येय भाग होय ते अवधिज्ञान मनोद्रव्यनुं ग्राहक-जाणनारुं-पण होय छे. तो पछी जे अवधिज्ञाननो विषय संभिन्न-समस्त-लोकनाडी छे ते अवधिज्ञान मनोद्रव्यनुं जाणनारुं होय एमां तो कहेवुं ज शुं? वळी जे अवधिज्ञाननो विषय लोकनो संख्येय भाग छे ते अवधिज्ञान मनोद्रव्यनुं जाणनारुं छे. ए प्रमाणे इष्ट पण छे. कह्युं छे के, "लोकना अने पल्योपमना संख्येय भागने जाणनारो अवधि मनोद्रव्यनो ग्राहक-जाणनार-होय छे. एम जाणवुं." अनुत्तरसुरनो अधिकार चालु होवाथी आ ['अणुत्तर-' इत्यादि] सूत्र कहे छे. ['उदिण्णमोह' त्ति] जेओने वेद मोहनीय उत्कट छे, ['उवसंतमोह' त्ति] कोई रीते पण मैथुननो सद्भाव न होवाथी तेओने वेदमोहनीय अनुत्कट छे. माटे तेओ उपशान्त मोहवाळा छे पण तेओने उपशम श्रेणी न होवाथी तेओ सर्वथा उपशांतमोह नथी. ['नो खीणमोह' त्ति] क्षपक श्रेणीनो अभाव होवाथी तेओ क्षीणमोह नथी. आ सूत्रथी आगळना सूत्रमां केवलिनो अधिकार होवाथी आ-['केवली' इत्यादि] सूत्र कहे छे. ['आयाणेहिं' त्ति] जेओ वडे पदार्थनुं आदान-ग्रहण-थाय ते आदान-इंद्रियो. तेओवडे. एटले केवली इंद्रियो वडे जाणता नथी. ['अस्सिं समयंसि' त्ति] आ वर्तमान-चालु-समयमां ['ओगाहित्ता णं' ति] अवगाहीने-आक्रमीने ['सेयकालंसि वि' त्ति] भविष्यत्कालमां पण. ['वीरियसजोगसद्दव्वयाए' त्ति] वीर्यान्तरायना नाशथी उत्पन्न थएली शक्ति ते वीर्य. तेमां वीर्य मुख्य छे एवुं मानस वगेरे व्यापारथी युक्त विद्यमान जे जीव द्रव्य ते 'वीर्यसयोग सद्-द्रव्य' कहेवाय. वीर्यनो सद्भाव होय तो पण योगो-व्यापारो-विना चलन न थई शके माटे 'सयोग' शब्द वडे सद्-द्रव्यने विशेषित कर्युं छे अने द्रव्यनुं जे 'सत्' ए विशेषण छे ते द्रव्यनी सत्ता जणाववा माटे छे. अथवा वीर्यप्रधान. मनआदि योगयुक्त आत्मरूप द्रव्य ते 'वीर्य सयोग सद्द्रव्य' कहेवाय. अथवा वीर्यप्रधान योगवाळो एवो अने मन वगेरेथी वर्गणायुक्त ते 'वीर्यसयोग सद्द्रव्य' कहेवाय. तेपणुं ते 'वीर्यसयोगसद्द्रव्यता' अने तद्रूप हेतु वडे. ['चलाइं' ति] अस्थिर. ['उवगरणाइं' त्ति] अंगो ['चओगाहित्ताए णं' त्ति] अस्थिर अंग सहित जे आत्मा तेपणे अर्थात् अंगो अस्थिर होवाथी.

चौदपूर्वी.

३८. प्र०—पभू णं भंते ! चोद्दसपुव्वी घडाओ घडसहस्सं, पडाओ पडसहस्सं, कडाओ कडसहस्सं, रहाओ रहसहस्सं, छत्ताओ छत्तसहस्सं, दंडाओ दंडसहस्सं, अभिनिव्वट्टेत्ता उवदंसेत्तए ?

३८. प्र०—हे भगवन् ! चौदपूर्वने जाणनार-श्रुत केवळी मनुष्य, एक घडामांथी हजार घडाने, एक पटमांथी हजार पटने, एक सादडीमांथी हजार सादडीओने, एक रथमांथी हजार रथने, एक छत्रमांथी हजार छत्रने अने एक दंडमांथी हजार दंडने करी देखाडवा समर्थ छे ?

३८. उ०—हंता, पभू.

३८. उ०—हा, समर्थ छे.

३९. प्र०—से केणट्ठेणं पभू चउद्दसपुव्वी, जाव-उवदंसेत्तए ?

३९. प्र०—ते केवी रीते, चौदपूर्वी यावत्-देखाडवा समर्थ छे?

३९. उ०—गोयमा ! चउद्दसपुव्विस्स णं अणंताइं दव्वाइं उक्करियाभेएणं भिज्जमाणाइं, लद्धाइं, पत्ताइं, अभिसमन्नागयाइं भवंति, से तेणट्ठेणं जाव उवदंसेत्तए.

३९. उ०—हे गौतम ! चौदपूर्वीए, उत्करिका भेदवडे भेदाता अनंत द्रव्यो ग्रहण योग्य कर्यां छे. ग्रह्यां छे अने ते द्रव्योने घटादिरूपे परिणमाववा पण आरंभ्यां छे, माटे ते हेतुथी यावत्-देखाडवा समर्थ छे.

—सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे (एम कही-यावत् विहरे छे.)

भगवन्-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते पंचमसये चउत्थो उद्देसो सम्मत्तो.

---

१. 'न' शब्दनो 'वळी' अर्थ छे —श्रीअभय०

१. मूलच्छाया:—प्रभुः भगवन् ! चतुर्दशपूर्वी घटाद् घटसहस्रम्, पटात् पटसहस्रम्, कटात् कटसहस्रम्, रथाद् रथसहस्रम्, छत्राद् छत्रसहस्रम्, दण्डाद् दण्डसहस्रम् अभिनिर्वर्त्य, उपदर्शयितुम् ? हन्त, प्रभुः. तद् केनार्थेन प्रभुः चतुर्दशपूर्वी यावद्-उपदर्शयितुम् ? गौतम ! चतुर्दशपूर्विणः अनन्तानि द्रव्याणि उत्करिकाभेदेन भिद्यमानानि लब्धानि, प्राप्तानि, अभिसमन्वागतानि भवन्ति, तद् तेनार्थेन यावद्-उपदर्शयितुम्. तदेवं भगवन् ! तदेवं भगवन् ! इति:—अनु०

८. केवल्यधिकारात् श्रुतकेवलिनम् अधिकृत्याहः–' घडाओ घडसहस्स ' ति घटाद् अवधेर्घटं निश्रां कृत्वा घटसहस्रम्, ' अभिनिवट्टेत्ता ' इति योग., अभिनिर्वर्त्य विधाय श्रुतसमुत्थलब्धिविशेषेण उपदर्शयितु प्रभुरिति प्रश्नः. ' उक्करियाभेएणं ' ति इह पुद्गलाना भेदः पञ्चधा भवति–खण्डादिभेदात्. तत्र खण्डभेदः–खण्डशो यो भवति लोष्टादेरिव. प्रतरभेद. अभ्रपटलानाम् इव. चूर्णिकाभेदः तिलादिचूर्णवत्. अनुतटिकाभेदः–अवटतटभेदवत्. उत्करिकाभेदः–एरण्डबीजानामिवेति. तत्र उत्करिकाभेदेन भिद्यमानानि. ' लद्धाइं ' ति लब्धिविशेषाद् ग्रहणविषयता गतानि. ' पत्ताइ ' ति तत एव गृहीतानि. ' अभिसमण्णागयाइं ' ति घटादिरूपेण परिणमयितुम् आरब्धानि, ततस्तैर्घटसहस्रादि निर्वर्तयति, आहारकशरीरवद् निर्वर्त्य च दर्शयति जनानाम्. इह चोत्करिकाभेदग्रहणं तद्भिन्नानामेव द्रव्याणां विवक्षितघटादिनिष्पादनसामर्थ्यमस्ति–नाऽन्येषामिति कृत्वा—इति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे पञ्चमशते चतुर्थे उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

८. केवलिना अधिकारथी श्रुत केवलिनो अधिकार कहे छेः [' घडाओ घडसहस्स ' ति] एक घडामांथी–एक घडाने सहायभूत दकम
करीने तेमाथी हजार घडाने. [' अभिनिवट्टेत्ता '] करी, श्रुतथी उत्पन्न थयेली एक प्रकारनी लब्धि वडे देखाडवा समर्थ छे ? ए प्रश्न छे. [' उक्करियाभेएण ' ति [अहिं पुद्गलोनुं खंड वगेरे प्रकारथी पांच प्रकारनु भेदन होय छे. तेमा ढेफा वगेरेनी पेठे टुकडे टुकडारूपे पुद्गलोना भेदावाने ' खंडभेद ' कहे छे, अभ्रपटलनी पेठे पुद्गलोना भेदावाने ' प्रतरभेद ' कहे छे, तल वगेरेना चूर्णनी पेठे पुद्गलोना भेदावाने खंड-प्र
' चूर्णिकाभेद ' कहे छे, कुवाना काठानी तराडोनी पेठे पुद्गलोना भेदावाने ' अनुतटिकाभेद ' कहे छे, एरडाना बीजनी पेठे पुद्गलोना अनुत
भेदावाने उत्करिका भेद कहे छे; तेमा उत्करिका भेदवडे भेदातां. [' लद्धाइं ' ति] लब्धिविशेषवडे ग्रहण करवाने योग्य करेलां. [' पत्ताइ ' भेद.
ति] तेथी ज ग्रह्यां. [' अभिसमण्णागयाइ ' ति] घटादिरूपे परिणमाववाने आरंभ्या, तेथी ते वडे हजार घट वगेरे बनावे छे अने आहारकशरीरनी पेठे बनावी माणसोने देखाडे छे. उत्करिका भेदवडे भेदाएला द्रव्यो, इच्छेला घट वगेरे पदार्थोनु निष्पादन करवा समर्थ छे, पण बीजा भेदवडे भेदाएलां द्रव्यो, इष्टकार्य करवा समर्थ नथी माटे अहिं ' उत्करिकाभेद ' नुं ग्रहण कर्युं छे.

खंडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणाना परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः–दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुख मारहा चाप्तमुख्यः ॥

---

१. अहीं जणावेला ' उत्करिका ' भेद विषे प्रज्ञापना सूत्रना अग्यारमा भाषापदमा (पृ० २६६–२०) सविस्तर नोंध आ प्रमाणे छे.—

" सेकिं णं भंते ! दव्वाणं कतिविहे भेए पण्णत्ते ?

गोयमा ! पचविहे भेए पण्णत्ते, तंजहा खंडभेदे, पयरभेदे, चुण्णियाभेदे, अणुतडियाभेदे, उक्करियाभेदे

से किं तं खंडभेदे ?

खंडभेदे जं णं अयखंडाण वा, तउखंडाण वा, तंबखडाण वा, सीसखंडाण वा, रययखंडाण वा, जातरूवखंडाण वा खंडएण भेदे भवति–से तं खंडभेदे.

से किं तं पयरभेदे ?

पयरभेदे जं णं वंसाण वा, वेत्ताण वा, नलाण वा, कदलीथंभाण वा, अब्भपडलाण वा, पयरेण भेदे भवति–से तं पयरभेदे.

से किं तं चुण्णियाभेदे ?

चुण्णियाभेदे ज णं तिलचुण्णाण वा, मुग्गचुण्णाण वा, मासचुण्णाण वा, पिप्पलीचुण्णाण वा, मिरीयचुण्णाण वा, सिंगबेरचुण्णाण वा चुण्णियाभेदे भवइ–से तं चुण्णियाभेदे

से किं तं अणुतडियाभेदे ?

ज ण अगडाण वा, तडागाण वा, दहाण वा, नदीण वा, वावीण वा, पुक्खरिणीण वा, दीहियाण वा, गुंजालियाण वा, सराण वा, सरसराण वा, सरपंतियाण वा, सरसरपंतियाण वा अणुतडिया भेदे भवति–से तं अणुतडियाभेदे.

हे भगवन् ! ते द्रव्योनो भेद केटला प्रकारनो कह्यो छे ?

हे गौतम ! भेदना पाच प्रकार कह्या छे. ते जेमके. खंडभेद, प्रतरभेद, चूर्णिकाभेद, अनुतटिकाभेद अने उत्करिकाभेद.

खंडभेद ए शु ?

लोटाना कटकाओनो, तरवाना कटकाओनो, तांबाना कटकाओनो, सीसाना कटकाओनो, रूपाना कटकाओनो अने सोनाना कटकाओनो जे खडे खडे भेद ते खंडभेद.

प्रतरभेद ए शुं ?

वासडाओनो, नेतरोनो, नळोनो, केळनां थडोनो अने अभ्रपटलोनो जे प्रतरे प्रतरे भेद–ते प्रतरभेद.

चूर्णिकाभेद ए शु ?

तलना चूर्णनो, (चूर्ण–लोट) मगना चूर्णनो, अडदना चूर्णनो, पिपरनीना चूर्णनो, मरीना चूर्णनो अने शृंगबेरना चूर्णनो जे भेद–ते चूर्णिकाभेद

अनुतटिका भेद ए शु ?

कूवाओनो, तळावोनो, धराओनो, पहाडी नदीओनो, वावोनो, पुष्करिणीओनो, लांबी नदीओनो, वांकी नदीओनो, सरोवरोनो, हरेक हरेक सरोवरोनो, सरोवरनी हारोनो अने वीरोवाळां सरोवरनी हारोनो जे भेद ते–अनुतटिका भेद.

से किं तं उक्करियाभेदे ?

जं णं मूसाण वा, मंडूसाण वा, तिलसिंगाण वा, मुग्गसिंगाण वा, माससिंगाण वा, एरंडबीयाण वा फुडिता उक्करियाभेदे भवति–से तं उक्करियाभेदे."

उत्करिकाभेद ए शुं ?

मूसोनो, मंडूसोनो, तलनी शिंगोनो, अडदनी शिंगोनो अने एरंडाना बीजोनो जे फूटीने भेद थाय छे–ते उत्करिकाभेद.

आ प्रकरणनी टीका करतां टीकाकार श्रीमलयगिरिजीए जे प्रमाणे संक्षेपमां जणाव्युं छे ते आ छे.—

" लोटाना कुकडानी पेठे जे भेद छे ते खंडभेद, भोजपत्रना भेदनी पेठे जे भेद छे ते प्रतरभेद, पडेला ढोटनी पेठे जे वेराई जाय ते चूर्णिकाभेद, सेरडीना छोडांनी पेठे जे भेद छे ते अनुतटिकाभेद अने ऐंचवानी (?) पेठे जे भेद छे ते उत्करि(टि)काभेद. ":—अनु०

शतक ५.–उद्देशक ५.

मात्र संयमथी सिद्धि थाय ?–प्रथम शतक चतुर्थ उद्देशक.–अन्यतीर्थिकवक्तव्यता.–ते मिथ्या.–स्वमत.–एवंभूत वेदना.–अनेवंभूत वेदना.–नैरयिकादि–वैमानिक.–संसारमंडल.–कुलकरो केटला ?–सात.–तीर्थंकरनी माताओ.–पिताओ.–शिष्याओ.–चक्रवर्तिनी माताओ.–स्त्रीरत्न.–बलदेवो.–वासुदेवो.–वासुदेवनी माताओ.–पिताओ प्रतिशत्रुओ विगेरे.–समवायसूत्र.–निदान.—

१. प्र०—छउमत्थे णं भंते ! मणूसे तीय-मणंतं सासयं समयं केवलेण संजमेणं० ?

१. उ०—जहा पढमसए चउत्थुद्देसे आलावगा तहा नेयव्वा, जाव–अलमत्थु त्ति वत्तव्वं सिया.

१ प्र०—हे भगवन् ! छद्मस्थ मनुष्य, वीती गयेल, शाश्वता अनंत काळमां मात्र संयमवडे (सिद्ध थयो ?)

१. उ०—जेम प्रथम शतकमां चतुर्थ उद्देशकमां आलापक कह्या छे तेम अहिं पण ते आलापक कहेवा यावत् ' अलमस्तु ' एम कहेवाय ' त्यां सुधी.

१. अनन्तरोद्देशके चतुर्दशपूर्वविदो महानुभावता उक्ता. स च महानुभावत्वाद् एव छद्मस्थोऽपि सेत्स्यति–इति कस्याऽप्याऽऽशङ्का स्यात्, अतस्तदपनोदाय पञ्चमोद्देशकस्य इदमादिसूत्रम्–' छउमत्थे णं ' इत्यादि. ' जहा पढमसए ' इत्यादि. तत्र च छद्मस्थः आधोवधिकः, परमावधिकश्च केवलेन संयमादिना न सिध्यति–इत्याद्यर्थपरं तावन्नेयं यावद् ' उत्पन्नज्ञानादिधरः केवली अलमस्तु ' इति वक्तव्य स्याद्–इति. यच्चेद पूर्वोऽधीतमपि इहाऽधीत तत् सम्बन्धविशेषात्. स पुनरुद्देशकपातनायाम् उक्त एवेति.

१. आगळना उद्देशकमां चौदपूर्वीनी महानुभावता कही छे, अने ए महानुभावपणाथी ते चौद पूर्वी छद्मस्थ होय तो पण सिद्ध थशे एवी आशंका थाय माटे ते आशंकानो परिहार करवा पंचम उद्देशकनुं आ–[' छउमत्थे ण ' इत्यादि] सूत्र छे. [' जहा पढमसए ' इत्यादि.] तेमां छद्मस्थ एटले आधोवधिक अने परमावधिक, ' एकला संयमादिवडे सिद्ध न थाय ' इत्यादि अर्थ परत्वेनुं ते सूत्र त्यां सुधी लेवुं, ज्यां सुधी ' उत्पन्नज्ञानादिनो धारण करनार केवली ' अलमस्तु ' एम कहेवाय ' आ वात एकवार आगळ प्रथम शतकना चोथा उद्देशकमां आवी गई छे तो पण अहीं ए विषे फरीने जे कयुं छे ते संबंध विशेषथी कयुं छे अने ते संबंध उद्देशकनी शरुआतमां ज कर्यो छे.

अन्यतीर्थिको.

२. प्र०—अन्नउत्थिया णं भंते ! एव आइक्खंति, जाव–परूवेंति सव्वे पाणा, सव्वे भूआ, सव्वे जीवा, सव्वे सत्ता एवंभूयं वेदणं वेदेंति से कहमेयं भंते ! एवं ?

२. प्र०—हे भगवन्! अन्यतीर्थिको एम कहे छे यावत् प्ररूपे छे के, सर्व प्राण, सर्व भूत, सर्व जीव अने सर्व सत्त्वो एवंभूत–जेम कर्म बांध्यु छे ते प्रमाणे–वेदनाने अनुभवे छे, हे भगवन्! ते एम केवी रीते छे ?

---

१. मूलच्छायाः—छद्मस्थो भगवन् ! मनुष्योऽतीतम्, अनन्तम्, शाश्वत समयं केवलेन संयमेन ? यथा प्रथमशते चतुर्थोद्देशके आलापकास्तथा ज्ञातव्याः, यावत्–अलमस्तु इति वक्तव्यं स्यात्. १ जुओ भगवती प्रथम खंड (पृ० १३७–१३८)—अनु० २. अन्ययूथिकाः भगवन् ! एवम् आख्यान्ति, यावत्–प्ररूपयन्ति सर्वे प्राणाः, सर्वे भूताः, सर्वे जीवाः, सर्वे सत्त्वा एवंभूता वेदना वेदयन्ति, तत् कथमेतद् भगवन् ! एवम् ?.—अनु०

२. उ०—गोयमा ! ज णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति, जाव-वेदेंति, जे ते एवं आहंसु, मिच्छा ते एवं आहंसु; अह पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि, जाव-परूवेमि अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता एवंभूयं वेयण वेयंति; अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता अणेवंभूयं वेदण वेदेंति.

२. उ०—हे गौतम ! ते अन्यतीर्थिको जे ए प्रमाणे कहे छे यावत्-वेदे छे, जे तेओ ए प्रमाणे कहे छे ते एम खोटुं कहे छे, वळी हे गौतम ! हुं तो एम कहुं छुं यावत् प्ररूपुं छुं के केटलाक प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो एवंभूत-ए प्रकारे पोताना कर्म प्रमाणे-वेदनाने अनुभवे छे अने केटलाक प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो अनेवंभूत-जेम कर्म बांध्युं छे तेथी जूदी-वेदनाने अनुभवे छे.

३. प्र०—से केणट्ठेणं अत्थेगइया-तं चेव उच्चारेयव्वं ?

३. प्र०—ते क्या हेतुथी-केटलाक० इत्यादि ते ज कहेवुं ?

३. उ०—गोयमा ! जे ण पाणा, भूया, जीवा, सत्ता जहा कडा कम्मा तहा वेदणं वेदेंति ते णं पाणा, भूया, जीवा, सत्ता एवंभूयं वेदणं वेदेंति, जे ण पाणा, भूया, जीवा, सत्ता जहा कडा कम्मा नो तहा वेदणं वेदेंति ते ण पाणा, भूया, जीवा, सत्ता अनेवंभूयं वेयण वेयंति; से तेणट्ठेण तहेव.

३. उ०—हे गौतम ! जे प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो करेलां कर्मो प्रमाणे वेदना अनुभवे छे ते प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो एवंभूत वेदनाने अनुभवे छे अने जे प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो करेलां कर्मो प्रमाणे वेदना नथी अनुभवता ते प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो अनेवंभूत वेदनाने अनुभवे छे, ते हेतुथी तेम ज कह्युं छे.

४. प्र०—नेरइया ण भंते ! किं एवंभूयं वेयणं वेयंति, अणेवंभूयं वेयणं वेयंति ?

४. प्र०—हे भगवन् ! नैरयिको शुं एवंभूत वेदनाने वेदे छे के अनेवंभूत वेदनाने अनुभवे छे ?

४. उ०—गोयमा ! नेरइया ण एवंभूयं पि वेयणं वेदेंति, अणेवंभूयं पि वेयणं वेदेंति.

४. उ०—हे गौतम ! तेओ एवंभूत वेदनाने पण अने अनेवंभूत वेदनाने पण अनुभवे छे.

५. प्र०—से केणट्ठेणं तं चेव ?

५. प्र०—ते क्या हेतुथी ?

५. उ०—गोयमा ! जे णं नेरइया जहा कडा कम्मा तहा वेदणं वेयंति ते णं नेरइया एवंभूयं वेयणं वेदेंति, जे णं नेरइया जहा कडा कम्मा णो तहा वेदणं वेदेंति ते णं नेरतिया अणेवंभूयं वेदणं वेदेंति, से तेणट्ठेणं, एवं जाव-वेमाणिया—

५. उ०—हे गौतम ! जे नैरयिको करेलां कर्म प्रमाणे वेदना वेदे छे तेओ एवंभूत वेदना वेदे छे अने जे नैरयिको करेलां कर्म प्रमाणे वेदना नथी वेदता तेओ अनेवंभूत वेदनाने वेदे छे ते हेतुथी एम कह्युं छे. ए प्रमाणे यावत् वैमानिक सुधीना[१]——

२. स्वयूथ्यवक्तव्यताऽनन्तरम् अन्ययूथिकवक्तव्यतासूत्रम्. तत्र च—' एवंभूयं वेयण ' ति यथाविधं कर्मनिबन्धनम्, एवंभूताम्-एवंप्रकारतया उत्पन्नां वेदनाम् असातादिकर्मोदयं वेदयन्ति-अनुभवन्ति. मिथ्यात्वं च एतद्वादिनाम् एवम्:—नहि यथा बद्धं तथैव सर्वं कर्माऽनुभूयते, आयुष्कर्मणा व्यभिचारात्, तथाहि.—दीर्घकालाऽनुभवनीयस्याऽपि आयुष्कर्मणोऽल्पीयसाऽपि कालेनाऽनुभवो भवति, कथमन्यथा अपमृत्युव्यपदेशः सर्वजनप्रसिद्धः स्यात् ? कथं वा महाऽऽहवादौ जीवलक्षाणामपि एकदा एव मृत्युरुपपद्येत-इति. ' अणेवंभूयं पि ' त्ति यथा बद्धं कर्म न एवंभूता अनेवंभूता अतस्ताम्, श्रूयन्ते हि आगमे कर्मणः स्थितिघात-रसघातादय इति. ' एवं जाव-वेमाणिया—' एवम् उक्तक्रमेण वैमानिकाऽवसानं संसारिजीवचक्रवालं नेतव्यमित्यर्थः.

२. स्वतीर्थिकनी वक्तव्यता पछी अन्ययूथिकनी वक्तव्यताने लगतुं सूत्र छे, तेमां [' एवंभूयं वेयणं ' ति] जे प्रकारनुं कर्म बांध्युं छे ए प्रकारनी उत्पन्न थयेली वेदनाने-असाता वेदनीय वगेरे कर्मना उदयने अनुभवे छे. ए वादिओनी असत्यता आ प्रमाणे छेः

१. मूलच्छाया—गौतम ! यत् तेऽन्ययूथिका एवम् आख्यान्ति यावत् वेदयन्ति ये ते एवम् आहुः, मिथ्या ते एवम् आहुः, अह पुनर्गौतम ! एवम् आख्यामि, यावत्-प्ररूपयामि अस्त्येकका:, प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः एवंभूता वेदना वेदयन्ति अस्त्येकका: प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः अनेवंभूता वेदनां वेदयन्ति. तत् केनाऽर्थेन अस्त्येकका: तथैव उच्चारयितव्यम् ? गौतम ! ये प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः यथा कृतानि कर्माणि तथा वेदना वेदयन्ति ते प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः एवंभूता वेदना वेदयन्ति. ये प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः यथा कृतानि कर्माणि नो तथा वेदना वेदयन्ति ते प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः अनेवंभूता वेदना वेदयन्ति, तत् तेनाऽर्थेन तथैव. नैरयिकाः भगवन् ! किम् एवंभूता वेदनां वेदयन्ति, अनेवंभूता वेदना वेदयन्ति ? गौतम ! नैरयिकाः एवंभूताम् अपि वेदना वेदयन्ति, अनेवंभूताम् अपि वेदना वेदयन्ति तत् केनाऽर्थेन तथैव ? गौतम ! ये नैरयिकाः यथा कृतानि कर्माणि तथा वेदना वेदयन्ति ते नैरयिका एवंभूता वेदनां वेदयन्ति, ये नैरयिकाः यथा कृतानि कर्माणि नो तथा वेदना वेदयन्ति ते नैरयिका अनेवंभूता वेदना वेदयन्ति; तत् तेनाऽर्थेन एवं यावत्-वैमानिकाः.—अनु०

१. आ हकीकत विशेष विचारणीय जणाय छे-जो के टीकाकारश्रीए आ संबंधे खुलासो करवा प्रयत्न कर्यो छे तो पण ए विशेष अप्रमाण छे.—अनु०

आयु कर्ममा व्यभिचार (तेना वेदनमां फारफेर थतो) होवाथी जेम बांध्यां छे ते प्रकारे बधां कर्मो नथी अनुभवातां, ते ज दर्शावे छेः लांबा काळ सुधी अनुभववा योग्य बांधेलुं आयुष्य कर्म थोडे काळे पण अनुभवी लेवाय छे, जो एम न होय तो अपमृत्यु–कमोत–नो व्यवहार जे सर्वजनप्रसिद्ध छे ते केम थई शके ? अथवा भयंकर मोटा संग्राम वगेरे स्थळमां लाखो जीवोना प्राण एक ज काळे जाय ते केम बने–लाखो जीवोनुं एक काळे मृत्यु केम बने ? [अणेवभूयं पि ' त्ति] जे प्रकारे कर्म बांध्युं छे ते प्रकारे नहि–तेने–अनेवभूत वेदनाने. कर्मनो स्थितिघात, रसघात वगेरे आगममां संभळाय छे तेथी पण अनेवभूत वेदनानो अनुभव सत्य ठरे छे [' एवं जाव वेमाणिया–'] कहेली रीत प्रमाणे वैमानिकना छेडा वाळुं समस्त संसारी जीवनुं चक्रवाळ जाणी लेवुं.

कुलकर विगेरे.

—संसारमंडलं नेयव्वं–

६. प्र०—जंबूद्दीवे णं भंते ! इह भारहे वासे इमीसे उस्सप्पिणीए समाए कइ कुलगरा होत्था ?

६. उ०—गोयमा ! सत्त. एवं चेव तित्थयरमायरो, पियरो,

—संसार–मंडळ विषे समजवानुं छे.

६. प्र०—हे भगवन् ! जंबूद्वीपमां आ भारत वर्षमां आ अवसर्पिणीना काळमां केटला कुलकरो थया ?

६. उ०—हे गौतम ! सात कुलकर थया, ए प्रमाणे

---

१. मूलच्छाया—संसारमण्डलं ज्ञातव्यम्. जम्बुद्वीपे भगवन् ! इह भारते वर्षे अस्याम् अवसर्पिण्या समायां कति कुलकराः अभवन् ?–गौतम !–सप्त. एवं चैव तीर्थंकरमातरः, पितरः—अनु०

१. आ शब्द माटे टीकाकारश्रीए जणाव्युं छे के—

"अथवा इह स्थाने वाचनान्तरे कुलकर–तीर्थंकरादिवक्तव्यता दृश्यते." " अथवा बीजी वाचनामां आ ठेकाणे कुलकर अने तीर्थंकर विगेरेनी वक्तव्यता कहेली छे."

टीकाकारजीना आ उल्लेख उपरथी एम साफ जणाय छे के, ' संसारमंडल नेयव्व ' ए शब्दनो संबंध ' जाव वेमाणिया ' शब्द साथे घटी शकतो नथी. कारण के, आ स्थळे के बीजे अनेक स्थळे जे हकीकतने जीव मात्रमां लागु करवाना उल्लेखो मळे छे त्यां बधे ' जाव–वेमाणिया ' ए शब्द छेवट आवे छे अने ए शब्द जे हकीकतने छेडे आवेलो होय ते हकीकत जीव मात्रने लागु थाय छे–कोई स्थळे आ प्रथमां जीव मात्रने लगता उल्लेखोनी नोंधमां ' जाव–वेमाणिया ' शब्द उपरांत बीजो कोई शब्द नोंधेलो जणातो–जणायो–नथी माटे ज अहीं अमे ' संसारमंडलं नेयव्वं ' ए शब्दने ' जाव–वेमाणिया ' शब्दथी छूटो पाडीने जणावेलो छे अने ' ए प्रमाणे वैमानिक सुधीना समस्त संसारमंडळ विषे समजवानुं छे ' एवो टीकाकारश्रीए जणावेलो बीजो अर्थ बताववा माटे पण ए बन्ने शब्दो वचे एक मोटी आडी ओळी मुकेली छे–आ जातनो फेरफार अमे मूळमां अने भाषांतरमां–बन्ने ठेकाणे जणाव्यो छे वळी वाचनाने लगता टीकाकारना आ अने बीजा अनेक उल्लेखो द्वारा एम पण कही शकाय छे के, आ वाचनाओमां केटली बधी विचित्रता छे–जाणे नवीनता ज न होय (?).—अनु०

२. कुलकर विगेरे विषे श्रीसमवायांगसूत्रमां (स० पृ० १५०–१५५) सविस्तर नोंधाएलुं छे. तेमांनुं केटलुंक–अहीं उपयोगी–आ प्रमाणे छे.—कुलकरो

" जंबुद्दीवे णं दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए समाए सत्त कुलगरा होत्था. तं जहा.—

पढमेत्थ विमलवाहण [चक्खुम जसमं चउत्थमभिचंदे,
तत्तो पसेणइए मरुदेवे चेव नाभी य.] "

" जंबुद्वीपमां, भारतवर्षमां आ अवसर्पिणीमां सात कुलकर थया हता. तेना नाम

विमलवाहन, चक्षुमान्, यशोमान्, अभिचंद्र, प्रसेनजित्, मरुदेव अने नाभि "

कुलकरनी स्त्रीओ

एतेसि णं सत्तण्हं कुलगराणं सत्त भारिआ होत्था. तं जहा —

चंदजसा चंदकंता [सुरूव–पडिरूव चक्खुकंता य,
सिरिकंता मरुदेवी कुलगरपत्तीण नामाइं]

ए साते कुलकरोने (एक एकने एक) एम सात स्त्रीओ हती. तेना नामः चंद्रयशा, चंद्रकांता, सुरूपा, प्रतिरूपा, चक्षुकांता, श्रीकांता अने मरुदेवी.

३. तीर्थंकरनी माताओ

" जंबुद्दीवे णं दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए चउवीस तित्थगराणं मायरो होत्था. तं जहा —

मरुदेवी विजया सेणा [सिद्धत्था मंगला सुसीमा य,
पुहवी लक्खणा रामा नंदा विण्हू जया सामा
सुजसा सुव्वय अइरा सिरिया देवी पभावई पउमा,
वप्पा सिवा य वामा तिसला देवी य जिणमाया "]

" जंबूद्वीपमां, भारतवर्षमां आ अवसर्पिणीमां चोवीश तीर्थंकरोनी माताओ थइ हती. तेना नाम

मरुदेवी, विजया, सेना, सिद्धार्थी, मंगला, सुसीमा, पृथ्वी, लक्ष्मणा, रामा, नंदा, विष्णु, जया, श्यामा, सुयशा, सुव्रता, अचिरा, श्री, देवी, प्रभावती, पद्मा, वप्रा, शिवा, वामा अने जिनमाता त्रिशला देवी "

४. तीर्थंकरना पिताओ

" जंबुद्दीवे णं दीवे भारहे वासे इमीसे णं ओसप्पिणीए चउवीस तित्थगराणं पियरो होत्था. तं जहा —

णाभी य जियसत्तू य [जियारी संवरे इय,
मेहे धरे पइट्ठे य महसेणे य खत्तिए.
सुग्गीवे दढरहे विण्हू वसुपुज्जे य खत्तिए,
कयवम्मा सीहसेणे भाणू विस्ससेणे इय.
सूरे सुदसणे कुंभे सुमित्ते विजए समुद्दविजये य,
राया य आससेण य सिद्धत्थे चिय खत्तिए. "]

" जंबुद्वीपमां भारतवर्षमां आ अवसर्पिणीमां चोवीश तीर्थंकरोना पिताओ थया हता तेना नाम

नाभी, जितशत्रु, जितारि, संवर, मेघ, धर, प्रतिष्ठ, महसेन क्षत्रिय, सुग्रीव, दृढरथ, विष्णु, वसुपूज्य क्षत्रिय, कृतवर्मा, सिंहसेन, भानु, विश्वसेन, सूर, सुदर्शन, कुंभ, सुमित्र, विजय, समुद्रविजय, अश्वसेन राजा अने सिद्धार्थ क्षत्रिय. "

पढमा सिस्सिणीओ, चक्कवट्टिमायरो, इत्थिरयणं, बलदेवा, वासुदेवा, वासुदेवमायरो, पियरो: एएसिं पडिसत्तू जहा समवाए नामपरिवाडीए तहा णेयव्वा.

—सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव-विहरइ.

तीर्थंकरोनी माताओ, पिताओ, पहेली चेलीओ, चक्रवर्तीनी माताओ, स्त्रीरत्न, बलदेवो, वासुदेवो, वासुदेवनी माताओ, पिताओ: एओना प्रतिशत्रुओ-प्रतिवासुदेवो वगेरे जे प्रमाणे 'समवाय' सूत्रमां नामनी परिपाटीमां छे ते प्रमाणे जाणवुं.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, एम कही यावत् विहरे छे.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते पंचमसये पंचमो उद्देसो सम्मत्तो.

---

१. मूलच्छायाः—प्रथमाः शिष्याः, चक्रवर्तिमातरः, स्त्रीरत्नम्, बलदेवाः, वासुदेवाः, वासुदेवमातरः, पितरः, एतेषां प्रतिशत्रवः, यथा समवाये नामपरिपाट्या तथा ज्ञातव्याः. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति यावद्-विहरतिः—अनु०

२. तीर्थंकरोनी पहेली चेलीओः

" एएसि णं चउवीसाए तित्थगराणं चउवीसं पढमसिस्सिणी होत्था. तं जहाः—

बंभी य फग्गु सामा अजिया कासवी रई सोमा,
सुमणा वारुणी सुलसा धारणी धरणी य धरणिधरा.
पउम-सिवा सुयी तह अंजुया भावियप्पा य रक्खी य,
बंधुवती पुप्फवती अज्जा अमिला य अहिया.
जक्खिणी पुप्फचूला य चंदणऽज्जा य आहियाउ,
उदितोदियकुलवंसा, विसुद्धवंसा गुणेहिं उववेया,
तित्थप्पवत्तयाणं पढमा सिस्सी जिणवराणं. "

" ए चोवीस तीर्थंकरोनी सौथी पहेलां थएली (एवी) चोवीस चेलीओ हती, तेनां नाम.

ब्राह्मी, फल्गु, श्यामा, अजिता, काश्यपी, रति, सोमा, सुमना, वारुणी, सुलसा, धारणी, धरणी, धरनिधरा, प्रथम-शिवा, शुची, ऋजुका, रक्षी, बंधुवती, पुष्पवती, आर्या अमिला, अधिका, यक्षिणी, पुष्पचूला अने आर्या चंदना—ए बधी उत्तम कुल-वंशवाळी, विशुद्ध वंशवाळी अने गुणोथी युक्त हती "

३. चक्रवर्तिनी माताओः

" जंबुद्दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए बारस चक्कवट्टिमायरो होत्था. तं जहाः

सुमंगला, जसवती, भद्दा, सहदेवी, अइरा, सिरी, देवी, तारा, जाला, मेरा, वप्पा चुल्लणि, अपच्छिमा. "

" जंबूद्वीपमां, भारतवर्षमां आ अवसर्पिणीमां बार चक्रवर्तिनी माताओ हती. तेमनां नामः

सुमंगला, यशोमती, भद्रा, सहदेवी अचिरा, श्री, देवी, तारा, ज्वाला, मेरा, वप्रा अने अपश्चिमा चुलनि. "

४. चक्रवर्तिना स्त्रीरत्नोः

" एएसि बारसण्हं चक्कवट्टीणं बारस इत्थिरयणा होत्था. तं जहाः

पढमा होइ सुभद्दा भद्द सुणंदा जया य विजया य,
किण्हसिरी सूरसिरी पउमसिरी वसुंधरा देवी
लच्छिमई कुरुमई इत्थीरयणाण नामाई. "

ए बार चक्रवर्तिओने बार स्त्रीरत्नो हता. तेना नामः

सुभद्रा, भद्रा, सुनंदा, जया, विजया, कृष्णश्री, सूर्यश्री, पद्मश्री, वसुंधरा, देवी, लक्ष्मीवती, कुरुमती."

५. बलदेवना नामो.

[" अयले विजये भद्दे सुप्पभे य सुदंसणे,
आणंदे णंदणे पउमे रामे यावि अपच्छिमे. "–टी०]

"अचल, विजय, भद्र, सुप्रभ, सुदर्शन, आनंद, नंदन, पद्म अने राम."

६. वासुदेवना नामोः

[" तिविट्ठे य दुविट्ठे य सयंभू पुरिसुत्तमे पुरिससीहे,
तह पुरिसपुंडरीए दत्ते नारायणे कण्हे. "–टी०]

" त्रिपृष्ठ, द्विपृष्ठ, स्वयंभू, पुरुषोत्तम, पुरुषसिंह, पुरुषपुंडरीक, दत्त, नारायण अने कृष्ण "

७. वासुदेवनी माताओः

" जंबुद्दीवे णं णव वासुदेवमायरो होत्था. तं जहा·

मियावई उमा चेव पुहवी सीया य अम्मया,
लच्छिमई सेसमई केकई देवई तहा

" जंबूद्वीपमां० नव वासुदेवनी माताओ हती. तेना नामः

मृगावती, उमा, पृथ्वी, सीता, अम्मया, लक्ष्मीवती, शेषवती, केकयी अने देवकी. "

८. वासुदेवना पिताओ

" जंबुद्दीवे० नवबलदेव-नववासुदेवपियरो होत्था तं जहाः

पयावई य बंभो [सोमो रुद्दो सिवो महसिवो य,
अग्गिसिहो य दसरहो नवमो भणिओ य वसुदेवो.]

" जंबूद्वीपमां० नव वासुदेवना पिताओ हता. तेना नाम·

प्रजापति, ब्रह्म, सोम, रुद्र, शिव, महाशिव, अग्निशिख, दशरथ अ वसुदेव "

९. वासुदेवना प्रतिशत्रुओ

" एएसिं नवण्हं वासुदेवाणं नव पडिसत्तू होत्था तं जहा·

आसग्गीवे [तारए मेरए महुकेढवे निसुंभे य,
बलि पहराए तह रावणे य नवमे टी०] जरासंधे. "

ए नव वासुदेवना नव प्रतिशत्रुओ हता. तेना नामः

अश्वग्रीव, तारक, मेरक, मधुकैटभ, निशुंभ, बलि, प्रभराज (१), रा अने जरासंध. "

१ आ प्रमाणेनी पाठ आ नामोनी टीकाकारनी साथे संबद्ध. मळती आवती हकीकत (य० प्र०) आवश्यकनिर्युक्तिना गाथानना नामनां ~ अ ~ ~ ~ नामो उपरात बीजां पण अनेक नामो ~समवाय-सूत्रमां नोंधेलां छे अने ते आ प्रमाणे छे.—

३. ' संसारमण्डल नेयव्वं ' ति अथवा इहस्थाने वाचनाऽन्तरे कुलकर–तीर्थकरादिवक्तव्यता दृश्यते, ततश्च संसारमण्डलशब्देन पारिभाषिकसज्ञया सा इह सूचिता इति संभाव्यते.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे प्रथमशते प्रथम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

३. [' संसारमंडल नेयव्वं ' ति] अथवा वाचनांतरमां आ ठेकाणे कुलकर, तीर्थंकर वगेरेनी वक्तव्यता देखाय छे तेथी जैन परिभाषामां प्रसिद्ध एवा ' संसारमंडल ' शब्दवडे ते अहिं सूचित करी छे एम समजे छे.

थइ गएला कुलकरो

" जंबुद्दीवे णं दीवे भारहे वासे तीयाए उस्सप्पिणीए सत्त कुलगरा होत्था. तं जहा—

मित्तदामे सुदामे य सुपासे य सयंपभे,
विमलघोसे सुघोसे य महाघोसे य सत्तमे.

जंबुद्दीवे णं दीवे भारहे वासे तीयाए ओसप्पिणीए दस कुलगरा होत्था तं जहाः—

सयजले सयाऊ य अजियसेणे अणंतसेणे य,
कज्जसेणे भीमसेणे महाभीमसेणे य सत्तमे.
दढरहे दसरहे सयरहे.

जंबुद्दीवे णं दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए चउवीसं तित्थगरा होत्था. तं जहा—

उसभ–अजिय–संभव–अभिणंदण–सुमइ–पउमप्पह–सुपास–चंदप्पभ–सुविहि–पुप्फदंत–सीयल–सिज्जंस–वासुपुज्ज–विमल–अणंत–धम्म–संति–कुंथु–अर–मल्लि–मुणिसुव्वय–णमि–णेमि–पास–वद्धमाणा य.

जंबूद्वीपमां भारत वर्षमां वीती गएली उत्सर्पिणीमां सात कुलकरो थया हता तेना नाम

मित्रदाम, सुदाम, सुपार्श्व, स्वयंप्रभ, विमलघोष, सुघोष अने सातमो महाघोष.

जंबूद्वीपमां भारतवर्षमां वीती गएली अवसर्पिणीमां दस कुलकरो थया हता. तेना नाम

स्वयंजल, शतायु, अजितसेन, अनंतसेन, कार्यसेन, भीमसेन अने सातमो महाभीमसेन, दढरथ, दशरथ अने शतरथ.

जंबूद्वीपमां भारत वर्षमां आ अवसर्पिणीमां चोवीश तीर्थंकरो थया हता. तेनां नाम —

ऋषभ, अजित, संभव, अभिनंदन, सुमति, पद्मप्रभ, सुपार्श्व, चन्द्रप्रभ, सुविधि–पुष्पदंत, शीतल, श्रेयांस, वासुपूज्य, विमल, अनंत, धर्म, शांति, कुंथु, अर, मल्लि, मुनिसुव्रत, नमि, नेमि, पार्श्व अने वर्धमान

तीर्थंकरोने मळेली भिक्षाओ अने वसुधारा

" संवच्छरेण भिक्खा [लद्धा उसमेण लोयणाहेण,
सेसेहिं बीयदिवसे लद्धाओ पढमभिक्खाओ ×
सव्वेसिं पि जिणाणं जहिय लद्धाउ पढमभिक्खाउ,
तहयं वसुधाराओ सरीरमेत्तीओ वुट्ठाओ. "

" लोकनाथ एवा श्री ऋषभदेवजीने एक वरसे भिक्षा मळी हती अने बाकीना बधा तीर्थंकरोने बीजे दिवसे (दीक्षाने बळते दिवसे) भिक्षा मळी हती. बधा य जिनेश्वरोने ज्यां प्रथम भिक्षा मळी छे त्यां बधे शरीरप्रमाण वसुधाराओ वरसी हती "

तीर्थंकरोनी साथे दीक्षा लेनारा.

" एक्को भगवं वीरो [पासो मल्ली य तिहि तिहि सएहिं,
भगवं पि वासुपुज्जो छहिं पुरिससएहिं निक्खंतो.
उग्गाण भोगाणं राइण्णाणं [च खत्तियाणं च,
चउहिं सहस्सेहिं उसभो सेसा उ सहस्सपरिवारा. "

भगवान वीरे एकलाए दीक्षा लीधी हती अने पार्श्वनाथ तथा मल्लिनाथे त्रणसें पुरुषो साथे दीक्षा लीधी हती, वासुपूज्य भगवाने छसें पुरुषो साथे, श्रीऋषभदेवस्वामिए चार हजार पुरुषो साथे अने बाकीना दरेके तीर्थंकरे हजार हजार पुरुषो साथे दीक्षा लीधी हती–तीर्थंकरोनी साथे दीक्षा लेनारा उग्रकुलना, भोगकुलना, राजन्यकुलना अने क्षत्रियकुलना पुरुषो हता.

तीर्थंकरोना चैत्य–वृक्षो

"एएसिं चउव्वीसाए तित्थगराणं चउवीसं चेइयरुक्खा होत्था. तं जहा.

नग्गोह–सत्तिवण्णे साल–पियए पियगु–छत्ताहे,
सिरिसे य नागरुक्खे माली य पिलक्खुरुक्खे य.
तिंदुग–पाडल–जंबू–आसत्थे खलु तहेव दहिवण्णे,
नंदीरुक्खे तिलए अंबयरुक्खे असोगे य
चपय बउले य तहा वेडसरुक्खे य धायईरुक्खे,
साले य वद्धमाणस्स चेइयरुक्खा जिणवराणं

जे वृक्षो पासे बेसीने तीर्थंकरोने केवळबोध थयो हतो ते वृक्षोने चैत्य–वृक्षो कहेवामां आवे छे अने एवा चैत्यवृक्षो तीर्थंकरना अनुक्रम प्रमाणे चोवीश होय छे तेना नाम

वड, सादड, शाल, प्रियक, पियगु, छत्राघ, शिरीष, नागवृक्ष, माली, पिलक्खु झाड–पीपळो, तिंदुग, पाटल, जांबुडो, अश्वत्थ, दधिपर्ण, नंदीवृक्ष, तिलक, आम्रवृक्ष अने अशोक, चंपक, बकुल, वेतसवृक्ष, धातकीवृक्ष अने छेला तीर्थंकर वर्धमानने शालवृक्षनी छायामां बेसीने केवळबोध प्रकट्यो हतो.

तीर्थंकरना प्रथम शिष्यो

" एएसिं चउव्वीसाए तित्थगराणं चउव्वीसं पढमसीसा होत्था. तं जहा—

पढमेऽत्थ उसभसेणे बीइए पुण होइ सीहसेणे य,
चारू य वज्जणाभे चमरे तह सुव्वय विदब्भे.
दिण्णे य वराहे पुण आणंदे गोत्थुभे सुहम्मे य,
मंदर जसे अरिट्ठे चक्काह सयंभु कुंभे य.
इंदे कुंभे य सुभे वरदत्ते दिण्ण इंदभूई य,
उदितोदितकुलवंसा विसुद्धवंसा गुणेहि उववेया
तित्थप्पवत्तयाणं पढमा सिस्सा जिणवराणं

ए चोवीश तीर्थंकरोना प्रथम प्रथम थएल शिष्योना चोवीश नाम आ प्रमाणे छे —

पहेला ऋषभसेन, बीजा सिंहसेन, पछी चारु, वज्रनाभ, चमर, सुव्रत, विदर्भ, दत्त, वराह, आनंद, गोस्तुभ, सुधर्म, मंदर, यश, अरिष्ट, चक्राभ, स्वयंभू, कुंभ, इंद्र, कुंभ, शुभ, वरदत्त, दत्त अने इंद्रभूति ए चोवीशे उच्चकुल–वंशना, विशुद्धवंशना अने गुणोथी युक्त हता अने तीर्थप्रवर्तक जिनवरोना प्रथम शिष्यो हता.

बार चक्रवर्तिओः

" जंबुद्दीवे बारस चक्कवट्टी होत्था. त जहा—
भरहो सगरो मघव [सणकुमारो य रायसद्दूलो,
संती कुंथू य अरो य हवइ सुभूओ य कोरव्वो.
नवमो य-महापउमो हरिसेणो चेव रायसद्दूलो,
जयनामो य नरवई बारसमो बंभदत्तो य.

जंबुद्वीपमां बार चक्रवर्तिओ थया हता. तेना नामः
भरत, सगर, मघवा, सनत्कुमार राजशार्दूल, शांति, कुंथु, अर, कौरव्य सुभूम, नवमो महापद्म, हरिषेण राजशार्दूल, जयनरपति अने बारमो ब्रह्मदत्त चक्रवर्ती.

भविष्यमां थनारा तीर्थंकरो

" जंबुद्दीवे णं दीवे भारहे वासे आगमिस्साए उस्सप्पिणीए चउव्वीसं तित्थगरा भविस्सति त जहा·
महापउमे सूरदेवे सुपासे य सयंपभे,
सव्वाणुभूई अरहा देवस्सुए य होक्खइ.
उदए पेढालपुत्ते य पोट्टिले सतकित्ति य,
मुणिसुव्वए य अरहा सव्वभावविऊ जिणे
अममे निक्कसाए य, निप्पुलाए य निम्ममे,
चित्तउत्ते समाही य आगमिस्सेण होक्खइ.
संवरे अणियट्टी य विजए विमलेति य,
देवोववाए अरहा अणंतविजए इय.
एए वुत्ता चउव्वीसं भरहे वासम्मि केवली,
आगमिस्सेण होक्खंति धम्मतित्थस्स देसगा.

जंबुद्वीपमां भारतवर्षमां आवती उत्सर्पिणीमां चोवीश तीर्थंकरो थनारा छे. तेना नाम.
महापद्म, शूरदेव, सुपार्श्व, स्वयंप्रभ, अर्हन् सर्वानुभूति, देवश्रुत, उदय, पेढालपुत्र, पोट्टिल, शतकीर्ति, मुनिसुव्रत अर्हन्, सर्वभाववित्-जिन, अमम, निष्कषाय, निष्पुलाक, निर्मम, चित्रगुप्त, समाधि, संवर, अनिवृत्ति, विजय, विमल, देवोपपात अने अनंतविजय.
[अभिधानचिंतामणिकोशमां पण आ नामो केटलाक फेरफार साथे नोंधाएला छे]

ए बधा–चोवोशे–भारत वर्षमां धर्मतीर्थना देशक–केवळी थनारा छे.

थनारा तीर्थंकरोना पूर्वभवना नामो

" एएसि णं चउव्वीसाए तित्थकराणं पुव्वभविया चउव्वीसं नामधेज्जा भविस्सति. तं जहा.
सेणिय सुपास उदए पोट्टिल अणगार तह दढाऊ य,
कत्तिय संखे य तहा नंद सुनंदे य सतए य.
बोद्धव्वा देवई य सच्चइ तह वासुदेव बलदेवे,
रोहिणि सुलसा चेव तत्तो खलु रेवई चेव.
तत्तो हवइ सयाली बोद्धव्वे खलु तहा भयाली य,
दीवायणे य कण्हे तत्तो खलु नारए चेव.
अंबड दारुमडे य साई बुद्धे य होइ बोद्धव्वे,
भावी–तित्थगराणं णामाइं पुव्वभवियाइं. "

" ए थनारा चोवीश तीर्थंकरोना पूर्वभवना चोवीश नाम आ प्रमाणे छे·
श्रेणिक, सुपार्श्व, उदय, पोट्टिल अनगार, दृढायु, कार्तिक, शंख, नंद, सुनंद, शतक, देवकि, सत्यकि, वासुदेव, बळदेव, रोहिणी, सुलसा, रेवती, शतालि, भयालि, द्वैपायन, नारद, अंबड, दारुमड अने बुद्ध एवा स्वाति."

थनारा बार चक्रवर्तिओ·

" जंबुद्दीवे णं दीवे भारहे वासे आगमिस्साए उस्सप्पिणीए बारस चक्कवट्टिणो भविस्संति तं जहा
भरहे य दीहदंते गूढदंते य सुद्धदंते य,
सिरिउत्ते सिरिभूई सिरिसोमे य सत्तमे.
पउमे य महापउमे विमलवाहणे विपुलवाहणे चेव,
वरिट्ठे बारसमे वुत्ते आगमिस्सा भरहाहिवा. "

" जंबुद्वीपमां भारतवर्षमां आवती उत्सर्पिणीमां बार चक्रवर्तिओ थनारा छे. तेना नामः
भरत, दीर्घदन्त, गूढदन्त, शुद्धदन्त. श्रीयुक्त, श्रीभूति, श्रीसोम, पद्म, महापद्म, विमलवाहन, विपुलवाहन अने बारमा भारताधिप वरिष्ठ."

ऐरवत क्षेत्रमां थएला तीर्थंकरो

" जंबुद्दीवे णं एरवए वासे इमीसे ओसप्पिणीए चउव्वीसं तित्थयरा होत्था. तं जहाः
चंदाणणं सुचंदं अग्गीसेण च नंदिसेणं च,
इसिदिण्णं ववहारिं वंदिमो सोमचंदं च.
वंदामि जुत्तिसेण अजियसेणं तहेव सिवसेणं,
बुद्धं च देवसम्मं सययं निक्खित्तसत्थं च.
असंजल जिणवसहं वंदे य अणंतयं अमियणाणिं,
उवसंतं च धुयरयं वंदे खलु गुत्तिसेणं च
अतिपासं च सुपासं देवेसरवंदियं च मरुदेवं,
निव्वाणगयं च धरं खीणदुहं सामकोट्ठं च.
जियरागमग्गिसेणं वंदे खीणरायमग्गिउत्तं च,
वोक्कसियपिज्जदोसं वारिसेणं गयं सिद्धिं. "

" जंबूद्वीपमां ऐरवत वर्षमां आ अवसर्पिणीमां चोवीश तीर्थंकरो हता. तेना नाम.
चंद्रानन, सुचंद्र, अग्निसेन, नंदिसेन, ऋषिदत्त, व्यवहारी, सोमचंद्र, युक्तिसेन, अजितसेन, शिवसेन, बुद्ध एवा देवशर्मा, निक्षिप्तशस्त्र एवा सतत, असंज्वल–जिनवृषभ, अमितज्ञानी अनंतक, धूतरज एवा उपशांत, गुप्तिसेन, अतिपार्श्व, सुपार्श्व, देवेश्वरवंदित–मरुदेव, निर्वाण पामेला–धर, क्षीणदुःख–श्यामकोष्ठ, जितराग–अग्निसेन, क्षीणराग–अग्निगुप्त, वीतराग द्वेष अने सिद्धिने पामेला एवा वारिषेण–ए बधाने अमे वांदीए छीए. "

आ सिवाय समवाय–सूत्रमां आ स्थळे बीजी घणी भूत–भविष्यने लगती वाणीओ नोंधेली छे–पण अमे तो आवश्यक एटली ज अहीं जणावी छे —अनु

वेढारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति–शान्त्योः–दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

शतक ५. उद्देशक ६.

जीवोनी अल्पायुष्यतानो हेतु.–हिंसा.–मृषावाद–श्रमण–ब्राह्मणने अनुचित दान.–जीवोनी दीर्घायुष्यतानो हेतु.–अहिंसा.–सत्य.–उचित पदार्थनुं दान.–अशुभदीर्घायुष्यतानो हेतु.–शुभदीर्घायुष्यतानो हेतु.–करियाणु अने तेने लगती वेचनार–लेनारने लागती क्रिया.–चार विकल्प.–अग्निकायथी महाक्रिया विगेरे.–पुरुष अने धनुष्यने लागती क्रियाओ.–अन्यतीर्थिकोनु मत.–तेनी असत्यता.–जीवाभिगम.–आधाकर्मादि आहार लेनारने थती हानि.–क्रीतकृत.–स्थापित. कान्तारभक्त–दुर्भिक्षभक्त–वार्दलिकाभक्त–ग्लानभक्त–शय्यातरपिंड.–राजपिंड–आराधना अने विराधना.–आचार्य–उपाध्यायनी गति.–खोटा बोलाना कर्म.–हे भगवन्! ते ए प्रमाणे.—

१. प्र०—कहं णं भंते! जीवा अप्पाउयत्ताए कम्मं पकरेंति?

१. उ०—गोयमा! तिहिं ठाणेहिं, तं जहा–पाणे अइवाएत्ता, मुसं वइत्ता, तहारूवं समणं वा, माहणं वा अफासुएणं, अणेसणिज्जेणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं पडिलाभेत्ता; एवं खलु जीवा अप्पाउयत्ताए कम्मं पकरेंति.

२. प्र०—कहं णं भंते! जीवा दीहाउयत्ताए कम्मं पकरेंति?

२. उ०—गोयमा! तिहिं ठाणेहिं, तं जहाः–नो पाणे अइवाइत्ता, नो मुसं वइत्ता, तहारूवं समणं वा, माहणं वा फासु-एसणिज्जेणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं पडिलाभेत्ता; एवं खलु जीवा दीहाउयत्ताए कम्मं पकरेंति.

१. प्र०—हे भगवन्! जीवो थोडा जीववानुं कारणभूत कर्म केवी रीते बांधे छे?

१. उ०—हे गौतम! त्रण स्थानोवडे जीवो थोडा जीववानुं कारणभूत कर्म बांधे छे, ते जेमके, प्राणोने मारीने, खोटुं बोलीने अने तथारूप श्रमण वा ब्राह्मणने अप्रासुक, अनेषणीय खान, पान, खादिम तथा स्वादिम पदार्थो वडे प्रतिलाभीने पूर्वोक्त कर्म बांधे छे. अर्थात् ए त्रण हेतुथी जीवो थोडा जीववानुं कारणभूत कर्म बांधे छे.

२. प्र०—हे भगवन्! जीवो लांबाकाळ सुधी जीववानुं कारणभूत कर्म केवी रीते बांधे छे?

२. उ०—हे गौतम! त्रण स्थानो वडे जीवो लांबा काळ सुधी जीववानुं कारणभूत कर्म बांधे छे, ते जेमके, प्राणोने नहि मारीने, खोटुं नहि बोलीने अने तथारूप श्रमण वा ब्राह्मणने प्रासुक, एषणीय खान, पान, खादिम तथा स्वादिम पदार्थो वडे प्रतिलाभीने; ए प्रमाणे त्रण हेतुथी जीवो लांबा काळ सुधी जीववानुं कारणभूत कर्म बांधे छे.

---

१. मूलच्छाया —कथं भगवन्! जीवा अल्पाऽऽयुष्कतायै कर्म प्रकुर्वन्ति? गौतम! त्रिभिः स्थानैः, तद्यथा –प्राणान् अतिपात्य, मृषा उक्त्वा, तथारूपं श्रमणं वा, माहनं वा अप्रासुकेन, अनेषणीयेन अशन–पान–खादिम–स्वादिमेन प्रतिलाभ्य एवं खलु जीवा अल्पाऽऽयुष्कतायै कर्म प्रकुर्वन्ति. कथं भगवन्! जीवा दीर्घाऽऽयुष्कतायै कर्म प्रकुर्वन्ति? गौतम! त्रिभिः स्थानैः, तद्यथा —नो प्राणान् अतिपात्य, नो मृषा उक्त्वा, तथारूपं श्रमणं वा, माहनं वा प्रासुकेन एषणीयेन अशन–पान–खादिम–स्वादिमेन प्रतिलाभ्य, एवं खलु जीवा दीर्घाऽऽयुष्कतायै कर्म प्रकुर्वन्ति.—अनु०

३. प्र०—कह णं भंते ! जीवा असुभदीहाउयत्ताए कम्मं पकरेंति ?

३. उ०—गोयमा ! पाणे अइवाएत्ता, मुसं वइत्ता, तहारूवं समणं वा, माहणं वा हीलित्ता, निंदित्ता, खिंसित्ता, गरहित्ता, अवमन्नित्ता अन्नयरेणं अमणुन्नेणं, अपीतिकारएणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं पडिलाभेत्ता; एवं खलु जीवा असुभदीहाउयत्ताए कम्मं पकरेंति.

४. प्र०—कह णं भंते ! जीवा सुभदीहाउयत्ताए कम्मं पकरेंति ?

४. उ०—गोयमा ! नो पाणे अइवाइत्ता, नो मुसं वइत्ता, तहारूवं समणं वा, माहणं वा वंदित्ता, नमंसित्ता, जाव–पज्जुवासित्ता; अन्नयरेणं मणुन्नेणं, पीइकारएणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं पडिलाभेत्ता–एवं खलु जीवा सुभदीहाउयत्ताए पकरेंति.

३. प्र०—हे भगवन् ! जीवो अशुभपणे लांबा काळ सुधी जीववानुं कारणभूत कर्म केवी रीते बांधे छे ?

३. उ०—हे गौतम ! जीवोने मारीने, खोटुं बोलीने अने तथारूप श्रमणनी वा ब्राह्मणनी हीलना करीने, निंदा करीने, लोक समक्ष फजेती करीने, तेनी सामे गर्हा करीने अने तेनुं अपमान करीने तथा एवा कोई एक अप्रीतिना कारणरूप अमनोज्ञ —खराब अशनादिवडे प्रतिलाभीने जीवो नक्की ए प्रमाणे यावत्—करे छे.

४. प्र०—हे भगवन् ! जीवो शुभप्रकारे लांबा काळ सुधी जीववानुं कारणभूत कर्म केवी रीते बांधे छे ?

४. उ०—हे गौतम ! प्राणोने नहि मारीने, खोटुं नहि बोलीने अने तथारूप श्रमणने वा ब्राह्मणने वांदीने यावत्–तेने पर्युपासीने तथा एवा कोई एक कारणथी–मनोज्ञ, प्रीतिकारक अशन, पान, खादिम अने स्वादिम ए चार जातना आहार वडे प्रतिलाभीने; ए प्रमाणे जीवो यावत्–शुभ सारुं दीर्घायुष्य बांधे छे.

१. अनन्तरोद्देशके जीवानां कर्मवेदना उक्ता. षष्ठे तु कर्मण एव बन्धननिबन्धनविशेषमाह, तस्य चादिसूत्रम् इदम्–' कह णं ' इत्यादि. ' अप्पाउयत्ताए ' त्ति अल्पम् आयुर्यस्य असौ अल्पाऽऽयुष्कः, तस्य भावस्तत्ता, तस्यै अल्पाऽऽयुष्कतायै–अल्पजीवितव्यनिबन्धनमित्यर्थः, अल्पाऽऽयुष्कतया वा कर्म आयुष्कलक्षणं प्रकुर्वन्ति–बध्नन्ति ? ' पाणे अइवाएत्त ' त्ति प्राणान्–जीवान् अतिपात्य–विनाश्य. ' मुसं वइत्त ' त्ति मृषावादम् उक्त्वा, ' तहारूव ' ति तथाविधस्वभावं भक्तिदानोचितपात्रम्, इत्यर्थः, ' समणं व ' त्ति श्राम्यति तपस्यति इति श्रमणोऽतस्तम्, ' माहणं वे ' त्ति ' मा हन ' इत्येवं योऽन्यं प्रति वक्ति, स्वयं हनननिवृत्तः सन् असौ मा–हनः; ब्रह्म वा ब्रह्मचर्यं कुशलानुष्ठानं वाऽस्याऽस्ति इति ब्राह्मणः–अतस्तम्. वाशब्दौ समुच्चये ' अफासुएणं ' ति न प्रगता असवः–असुमन्तो यस्मात् तद् अप्रासुकं–सजीवम् इत्यर्थः. ' अणेसणिज्जेणं ' ति एष्यते इत्येषणीयं कल्प्यं तन्निषेधाद् अनेषणीयम्–तेन अशनादिना प्रसिद्धेन; ' पडिलाभेत्त ' त्ति प्रतिलाभ्य लाभवन्तं कृत्वा. अथ निगमयन्नाह:–' एवं ' इत्यादि. एवम् उक्तलक्षणेन क्रियात्रयेण इति. अयमत्र भावार्थः–अध्यवसायविशेषाद् एतत् त्रयं जघन्यायुष्फलं भवति. अथवा इह आपेक्षिकी अल्पाऽऽयुष्कता ग्राह्या. यतः किल जिनाऽऽगमाऽभिसंस्कृतमतयो मुनयः प्रथमवयस भोगिनं कञ्चन मृतं दृष्ट्वा वक्तारो भवन्ति–नूनमनेन भवान्तरे किञ्चिद् अशुभं प्राणिघातादि वाऽऽसेवितम्, अकल्प्यं वा मुनिभ्यो दत्तं येनाऽयं भोगवान् अल्पायुः संवृत्त इति. अन्ये त्वाहुः–" यो जीवो जिन–साधुगुणपक्षपातितया तत्पूजार्थं पृथिव्याद्यारम्भेण स्वभाण्डाऽसत्योत्कर्षणादिना, आधाकर्मादिकरणेन च प्राणातिपातादिषु वर्तते, तस्य वधादिविरति–निरवद्यदाननिमित्ताऽऽयुष्कापेक्षया इयम् अल्पाऽऽयुष्कताऽवसेया.

१. आगळना उद्देशकमां जीवोनी कर्मवेदना कही छे. हवे आ छट्ठा उद्देशामां तो कर्मना ज बंधना कारण विशेषे कहे छे अने तेनुं आ [' कह णं ' इत्यादि] आदि सूत्र छे [' अप्पाउयत्ताए त्ति '] जेनुं थोडुं आयुष छे ते अल्पायुष्क अने तेपणुं ते अल्पायुष्कता तेने माटे अर्थ–
विपात. अल्पजीवननुं कारणरूप, अथवा थोडा समय सुधी आयुष्यपणे रहेनारुं आयुष्यरूप कर्म बांधे छे [' पाणे अइवाएत्त त्ति] जीवोनो विनाश करीने.
वाव द. [' मुसं वइत्त ' त्ति] खोटुं बोलीने [' तहारूवं ' त्ति] भक्ति करवाने अने दान देवाने उचित–पात्र–रूप–[' समणं वे ' त्ति] श्रमण–तप करनार–
शानद्ध. ने, [' माहणं व ' त्ति] पोते हणवाथी निवृत्त थयो छतो जे बीजा प्रत्ये ' न हण ' ए प्रमाणे बोले ते ' मा–हन ' अथवा, जे ब्रह्म–ब्रह्मचर्य,
माहन. ने अथवा कुशल अनुष्ठानने धारण करे ते ब्राह्मण–तेने [' अफासुएणं ' ति] अप्रासुक (अ=नहि, प्र–प्रगत–गएला, असु=प्राण) जीवसहित
नीर. तथा [' अणेसणिज्जेण ' ति] एषणीय एटले कल्प्य, जे कल्प्य न होय–अकल्प्य होय ते अनेषणीय एवुं जे प्रसिद्ध अशनादि–ते
[' पडिलाभेत्त ' त्ति] लाभवाळो करीने अर्थात् श्रमण के ब्राह्मणने एवुं सदोष–सजीव–भोजनादि आपीने हवे उपसंहार करता [' एवं ' इत्या

१. मूलच्छाया—कथं भगवन् ! जीवा अशुभदीर्घाऽऽयुष्कतायै कर्म प्रकुर्वन्ति ? गौतम ! प्राणान् अतिपात्य, मृषा उक्त्वा, तथारूपं श्रमणं ब्राह्मणं वा, हीलित्वा, निन्दित्वा, खिंसित्वा, गर्हित्वा, अवमत्य, अन्यतरेण अमनोज्ञेन, अप्रीतिकारकेण अशन–पान–खादिम–स्वादिमेन प्रतिलाभ्य खलु जीवा अशुभदीर्घाऽऽयुष्कतायै कर्म प्रकुर्वन्ति. कथं भगवन् ! जीवाः शुभदीर्घाऽऽयुष्कतायै कर्म प्रकुर्वन्ति ? गौतम ! नो प्राणान् अतिपात्य, मृषा उक्त्वा, तथारूपं श्रमणं वा, ब्राह्मणं वा वन्दित्वा, नमस्यित्वा, यावत्–पर्युपास्य अन्यतरेण मनोज्ञेन प्रीतिकारकेण अशन–पान–खादिम–स्वा० प्रतिलाभ्य एवं खलु जीवा शुभदीर्घाऽऽयुष्कतायै प्रकुर्वन्ति —अनु०

१. आ बंने स्थळे वपराएल ' वा ' शब्दनो ' समुच्चय ' अर्थ छे:—श्रीअभय.

सूत्र कहे छे. ए प्रमाणे कहेल स्वरूपवाळी त्रण क्रियावडे. अहीं आ भावार्थ छेः एक प्रकारना आत्माना परिणामवडे ए त्रणे क्रियानुं फळ ओछामां ओछुं आयुष्य छे, अथवा, अहीं अमुक अपेक्षावाळी अल्पायुष्कता लेवी, कारण के, जिनागममां अभिसंस्कृत मतिवाळा मुनिओ कोइ प्रथम वयवाळा–नानी उमरना–भोगीने मरेलो–मृत–जोइने बोले छे के, चोक्कस ते मरनारे बीजा भवमा प्राणिघात वगेरे अशुभ कांइ कर्युं छे–हशे. अथवा मुनिओने अणखपती वस्तुनुं दान आप्युं छे–हशे. जेथी आ भोगी मनुष्य पण टुंका आयुष्यवाळो थयो. बीजाओ तो कहे छे के, " जे जीव, जिन अने साधुना गुणो तरफ पोताना पक्षपातिपणाने लीधे तेओनी पूजा माटे पृथिवी वगेरेना आरंभ वडे, पोताना करियाणामां असत्य उत्कर्षण वडे अने ' आधाकर्म ' विगेरेना करवा वडे ' प्राणातिपात ' विगेरे क्रियाओमां रहे छे तेने, वधादि क्रियाओथी विराम पामवाने लीधे मळता अने निरवद्यदान रूप निमित्तथी–निरवद्यदान देवाथी–मळता आयुष्यनी अपेक्षाए आ अल्प आयुष्यपणुं होय छे " ए प्रमाणे जाणवुं.

अथ नैवम्, निर्विशेषणत्वात् सूत्रस्य, अल्पाऽऽयुष्कत्वस्य च क्षुल्लकभवग्रहणरूपस्याऽपि प्राणातिपातादिहेतुतो युज्यमानत्वात्, अतः कथमभिधीयते सविशेषणप्राणातिपातादिवर्ती जीवः, आपेक्षिकी च अल्पायुष्कता इति? उच्यते, अविशेषणत्वेऽपि सूत्रस्य प्राणातिपातादेर्विशेषणमवश्यं वाच्यम्, यत इतस्तृतीयसूत्रे प्राणातिपातादित एव अशुभदीर्घाऽऽयुष्कता वक्ष्यति. नहि सामान्यहेतोः कार्यवैषम्यं युज्यते, सर्वत्रानाश्वासप्रसङ्गात्. तथाः–"[1] *समणोवासयस्स णं भंते! तहारूवं समणं वा, माहणं वा अफासुएणं, अणेसणिज्जेणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं पडिलाभेमाणस्स किं कज्जइ? गोयमा! बहुतरिया निज्जरा कज्जइ, अप्पतरे से पावे कम्मे कज्जइ* " त्ति–इति वक्ष्यमाणवचनाद् अवसीयते–नैवेयं क्षुल्लकभवग्रहणरूपाऽल्पाऽऽयुष्कता–न हि स्वल्पपाप बहुनिर्जरानिबन्धनस्य अनुष्ठानस्य क्षुल्लकभवग्रहणनिमित्तता संभाव्यते, जिनपूजाद्यनुष्ठानस्य अपि तथाप्रसङ्गात्. नन्वेवं धर्मार्थं प्राणातिपात–मृषावादा–ऽप्रासुकदानं च कर्तव्यम् आपन्नम् इति. अत्रोच्यते–आपद्यतां नाम भूमिकाऽपेक्षया, को दोषः? यतः, यतिधर्माऽशक्तस्य गृहस्थस्य द्रव्यस्तवद्वारेण प्राणातिपातादिकम् उक्तमेव प्रवचने, दानाऽधिकारे तु श्रूयते द्विविधाः श्रमणोपासकाः–संविग्नभाविता[2], लुब्धकदृष्टान्तभाविताश्च भवन्ति. यथोक्तम्ः–" *संविग्गभावियाणं लोद्धयदिट्ठतभावियाणं च, मोत्तूण खेत्त काले भावं च कहिंति सुद्धत्थं.* " तत्र लुब्धकदृष्टान्तभाविता आगमार्थाऽनभिज्ञत्वाद् यथाकथञ्चिद् ददति. संविग्नभावितास्तु आगमज्ञत्वात् साधुसंयमबाधापरिहारित्वात्, तदुपष्टम्भकत्वाच्च औचित्येन. आगमश्चैवम्ः–"[3] *संथरणम्मि असुद्धं दोण्ह वि गेण्हंत-देन्तयाणऽहियं, आउरदिट्ठंतेणं तं चेव हियं असंथरणे.* " तथा "[4] *नायागयाण कप्पणिज्जाणं अन्न-पाणाइणं दव्वाणं* " इत्यादि. अथवा इहाऽप्रासुकदानम् अल्पाऽऽयुष्कतायाः मुख्यं कारणम्, इतरे तु सहकारिकारणे इति व्याख्येयम्. प्राणातिपातन–मृषावादनयोर्दानविशेषणत्वात्, तथाहि.–प्राणान् अतिपात्याऽऽधाकर्मादिकरणतो मृषा उक्त्वा यथा–' भो. साधो! स्वार्थमिदं सिद्धं भक्तादि कल्पनीय व., अतो नाऽनेषणीयम् इति शङ्का कार्या ' इति. ततः प्रतिलम्भ्य तथा कर्म कुर्वन्ति इति प्रक्रम इति. गम्भीरार्थं च इदं सूत्रमतोऽन्यथाऽपि यथागमं भावनीयम् इति.

जेम आ अन्योनुं कथन छे ए प्रमाणे न होवुं जोइए, कारण के, सूत्र निर्विशेषण छे अर्थात् सूत्रमां एवुं कोइ विशेषण नथी जेथी ' अमुक प्रकारना प्राणातिपातथी बीजानी अपेक्षाए अल्पायुष्कपणुं होय ' एवो अर्थ नीकळी शके तथा जो अहीं गमे ते अल्पायुष्यपणुं ज लेवुं होय तो प्राणातिपातादि हेतुथी मळतुं क्षुल्लकभवग्रहणरूप अल्पायुष्यपणुं पण बंध बेसी शके छे. माटे ए प्रमाणे केम कही शकाय के, ' अमुक प्रकारना विशेषणवाळा प्राणातिपातादिमा रहेनारो जीव ' अने ' अपेक्षावाळुं अल्पायुष्कपणुं ' ? (समा०) कहीए छीए. जो के सूत्र विशेषण विनानुं छे तो पण तेने प्राणातिपात वगेरेनुं विशेषण चोक्कस रीते कहेवुं जोइए, कारण के, आ सूत्रथी त्रीजा सूत्रमा ' प्राणातिपातादिथी ज अशुभ दीर्घ आयुष्यपणुं थाय छे ' एम कहेशे, वळी, सामान्य हेतुथी कार्यमां विषमतानो योग थतो नथी. जो सामान्य हेतुथी पण कार्यमां विषमतानो योग थाय तो बधे अनाश्वास थवानो प्रसंग आवशे. वळी, " हे भगवन्! श्रमणोपासक, तथारूप श्रमणने या ब्राह्मणने अप्रासुक अने अकल्पनीय अशनादिवडे प्रतिलाभे तो तेने (श्रमणोपासकने) शुं थाय? हे गौतम! ते श्रमणोपासकने घणी निर्जरा थाय अने थोडुं पाप कर्म थाय " ए प्रमाणेना आगळ उपर आवनार वचनथी जणी शकाय छे के, अहीं कहेलुं आ अल्प आयुष्यपणुं क्षुल्लकभवग्रहणरूप नथी. वळी, जे अनुष्ठान थोडा पापनुं अने बहु निर्जरानुं कारण होय ते क्षुल्लक भवना ग्रहणमां निमित्त थाय ए संभवी शकतुं नथी, कदाच जो तेवा अनुष्ठानने क्षुल्लक भवना ग्रहणमां निमित्तरूप मानीए तो ' जिनपूजा ' विगेरे अनुष्ठानोने पण क्षुल्लक भवना ग्रहणमा निमित्तभूत थवानो प्रसंग आवशे–माटे अहीं कहेल अल्पायुष्कपणुं क्षुल्लकभवग्रहणरूप न लेतां आपेक्षिक–अपेक्षावाळुं–अल्पायुष्कपणुं लेवुं–ए तात्पर्य छे. वळी कहे छे के, ए प्रकारना–पूर्वोक्त तात्पर्यथी तो एवुं नीकळे छे के, धर्मने माटे प्राणातिपात करवो, मृषावाद बोलवो अने अप्रासुक दान करवुं–देवुं. परंतु ते त्रणे क्रियाओ तो सारी नथी. माटे ए तात्पर्य युक्तियुक्त केम होइ शके?; अहीं कहीए छीए के, भूमिकानी–हदनी–योग्यतानी–अपेक्षाए धर्मने माटे प्राणातिपातादि विगेरे करवुं पडे तो पण भले, तेमां शुं दोष छे?, कारण के, यतिधर्म पाळवामां अशक्त गृहस्थने द्रव्यस्तव करवानुं उपदेशेलुं होवाथी ते द्वारा

---

१. प्र० छाः—श्रमणोपासकस्य भगवन्! तथारूपं श्रमणं वा, ब्राह्मणं वा अप्रासुकेन, अनेषणीयेन अशन–पान–खादिम–स्वादिमेन प्रतिलाभयतः किं क्रियते? गौतम! बहुतरिका निर्जरा क्रियते, अल्पतरं तस्य पापं कर्म क्रियते–इति. २. संविग्न–भावितानां लुब्धकदृष्टान्तभावितानां च, मुक्त्वा क्षेत्र–कालौ भाव च कथयन्ति शुद्धार्थम्. ३. संस्तरणे अशुद्धं द्वयोरपि गृह्णद्–ददतोरहितम्, आतुरदृष्टान्तेन तदेव हितम्–असंस्तरणे. ४. न्यायागतानां कल्पनीयानाम्–अन्न–पानादीनां द्रव्याणाम्—अनु०

खिंसन एटले लोकसमक्ष निंदा करवी, गर्हण एटले तेनी सामे निंदा करवी, अपमानन एटले अभ्युत्थान वगेरे न करवुं, ए प्रमाणे एमांना कोइ एक कारणथी स्वहाथी जे मारे नहिं ते अमनोज्ञ-खराब अन्नादि-ते वडे, माटे ज अप्रीति कारकवडे; भक्तिवाळो श्रमणोपासकनुं कदन्न-खराब अन्न-पण मनोज्ञ-शुभ फळदायक होवाथी मनोज्ञ-सुन्दर-ज छे, अहीं आ सूत्रमा अशनादिने 'प्रासुक के अप्रासुक' ए प्रकारे विशेषित नथी कर्युं, कारण के, मुनिनी हीलना वगेरे करनाराना प्रासुक वगेरे विशेषणवाळा दानने फळ विशेष प्रति अकारणपणे अने, मत्सरथी उत्पन्न थयेलां हीलनादि विशेषणोने ज मुख्यपणे अशुभ लांबा आयुष्यना कारणपणे विवक्षित कर्या छे. बीजी वाचनामा तो ['अफासुएणं इत्यादि] 'अशन' विशेषना 'अनेषणीय अने अप्रासुक' एवां बे विशेषणो देखाय छे, तेमां जे ते विशेषणो आव्यां छे ते 'प्रासुक दान पण हीलनादिथी विशेषित होय तो अशुभ दीर्घ आयुष्यनुं कारण छे अने तेज अप्रासुक दान तो विशेषे करी अशुभ दीर्घ आयुष्यनुं निदान-कारण-छे' एम दर्शाववा शास्त्रकारे मूक्यां छे. प्राणातिपात अने मृषावादने दानविशेषणपणानुं व्याख्यान पण घटे ज छे, कारण के, अवज्ञा करीने दान देवामां पण प्राणातिपातादि क्रियाओ देखाय छे अने प्राणातिपात वगेरे नैरयिक गतिमा हेतु होवाथी तेनाथी अशुभ दीर्घ आयुष्य थई शके छे, कह्यु छे के "पापमा मतिवाळो, रौद्र परिणामवाळो, महारंभ परिग्रहवाळो, तीव्र लोभवाळो, शीलविनानो अने मिथ्यादृष्टि जीव नैरयिकनुं आयुष्य बांधे छे" विवक्षावडे नैरयिक गतिमा लांबु ज आयुष्य होय छे. विपर्यय सूत्र पूर्वनी पेठे जाणवुं, विशेष ए के, अहीं पण दानने 'प्रासुक अने अप्रासुक' ए प्रमाणे विशेषित कर्युं नथी, कारण के, आ सूत्र पूर्व सूत्र करता विपरीत छे तथा आ सूत्र अने पूर्व सूत्र अविशेषणपणे प्रवृत्त छे. आथी एम न समजवुं के प्रासुकदानना अने अप्रासुकदानना फळमां कांइ विशेष नथी, कारण के पूर्वना बन्ने सूत्रमा ते फळ विशेषने प्रतिपादित कर्यो छे, माटे अहीं प्रासुक अने एषणीय दानथी देवलोकनी प्राप्ति थाय छे तो तेथी विपरीत-बीजा-दानथी आ फळ-अशुभ दीर्घ आयुष्य-नरक-रूप फळ थाय छे तेम जाणवुं, बीजी वाचनामा तो 'प्रासुक' वगेरे विशेषणो देखाय ज छे. अहीं पहेलुं अल्पायुनुं सूत्र छे बीजुं तेना विपक्षनुं-दीर्घ आयुष्यनुं-सूत्र छे, त्रीजुं अशुभ दीर्घ आयुष्यनुं सूत्र छे अने चोथुं तेना विपक्षनुं शुभ दीर्घआयुष्यनुं-सूत्र छे.

गृहपति अने भांड.

५. प्र०—गाहावइस्स णं भंते ! भंडं विक्किणमाणस्स केइ अवहरेज्जा, तस्स णं भंते ! तं भंडं गवेसमाणस्स किं आरंभिया किरिया कज्जइ, परिग्गहिया, मायावत्तिया, अपच्चक्खाणकिरिया, मिच्छादंसणवत्तिया ?[1]

५. प्र०—हे भगवन् ! करियाणानो विक्रय-वेचाण-करता कोइ गृहस्थनुं कोइ माणस ते करियाणुं चोरी जाय, तो हे भगवन् ! ते करियाणानुं गवेषण करनार ते गृहस्थने शुं आरंभिकी क्रिया लागे के परिग्रहिकी क्रिया लागे के मायाप्रत्ययिकी क्रिया लागे, के अप्रत्याख्यानिकी क्रिया लागे के मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी क्रिया लागे ?

५. उ०—गोयमा ! आरंभिया किरिया कज्जइ, परिग्गहिया, मायावत्तिया, अपच्चक्खाणकिरिया मिच्छादंसणकिरिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ; अह से भंडे अभिसमन्नागए भवइ, तओ से य पच्छा सव्वाओ ताओ पयणुईभवंति.

५. उ०—हे गौतम ! आरंभिकी, परिग्रहिकी, मायाप्रत्ययिकी अने अप्रत्याख्यानिकी क्रिया लागे अने मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी क्रिया कदाच लागे अने कदाच न लागे अने हवे गवेषण करता ज्यारे ते चोराएलुं करियाणु पाछुं मळी आवे त्यार पछी ते बधी क्रियाओ प्रतनु थइ जाय छे.

६. प्र०—गाहावइस्स णं भंते ! भंडं विक्किणमाणस्स कइए भंडे साइज्जेज्जा, भंडे य से अणुवणीए सिया, गाहावइस्स णं भंते ! ताओ भंडाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ, जाव-मिच्छादंसणकिरिया कज्जइ, कइयस्स वा ताओ भंडाओ, किं आरंभिया किरिया कज्जइ, जाव-मिच्छादंसणकिरिया कज्जइ ?

६. प्र०—हे भगवन् ! करियाणाने वेचता गृहस्थनुं भांड—करियाणुं, करियाणुं खरीद करनारे खरीद्युं—तेने माटे सत्यंकार—खात्री—बानु आप्युं पण हजु ते करियाणुं अनुपनीत छे—लइ जवायुं नथी अर्थात् ते वेचनारने त्यां छे, तो ते वेचनार गृहपतिने ते करियाणाथी शुं आरंभिकी यावत् मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी क्रिया लागे ?, अने ते खरीदनारने ते करियाणाथी शुं आरंभिकी यावत्— मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी क्रिया लागे ?

६. उ०—गोयमा ! गाहावइस्स ताओ भंडाओ आरंभिया किरिया कज्जइ, जाव-अपच्चक्खाण०-मिच्छादंसणवत्तिया किरिया

६. उ०—हे गौतम ! ते गृहपतिने ते भांड—करियाणा—थी आरंभिकी यावत्—अप्रत्याख्यानिकी क्रिया लागे, अने मिथ्या-

---

[1] मूलच्छाया:—गृहपतेर्भगवन् ! भाण्डं विक्रीणानस्य कोऽपि भाण्डम् अपहरेत्, तस्य भगवन् ! तद् भाण्डं गवेषयतः किम् आरम्भिकी क्रिया क्रियते, परिग्रहिकी, मायाप्रत्यया, अप्रत्याख्यानक्रिया, मिथ्यादर्शनप्रत्यया ? गौतम ! आरम्भिकी क्रिया क्रियते, पारिग्रहिकी, मायाप्रत्यया, अप्रत्याख्यानक्रिया, मिथ्यादर्शनक्रिया स्यात् क्रियते, स्याद् नो क्रियते. अथ तद् भाण्डम् अभिसमन्वागतं भवति, ततस्तस्य च पश्चात् सर्वाः ताः प्रतनुकीभवन्ति. गृहपतेर्भगवन् ! भाण्डं विक्रीणानस्य क्रयिकः भाण्डं स्वादयेद्, भाण्डानि च तस्य अनुपनीतानि स्युः, गृहपतेर्भगवन् ! तेभ्यो भाण्डेभ्यः किम् आरम्भिकी क्रिया क्रियते, यावद् मिथ्यादर्शनक्रिया क्रियते ? क्रयिकस्य वा तेभ्यो भाण्डेभ्यः किम् आरम्भिकी क्रिया क्रियते, यावद् मिथ्यादर्शनक्रिया क्रियते ? गौतम ! गृहपतेः तेभ्यो भाण्डेभ्यः आरम्भिकी क्रिया क्रियते, यावद् अप्रत्याख्यान०-मिथ्यादर्शनप्रत्यया क्रिया:—अनु०

सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ; कइयस्स ताओ सव्वाओ पयणुईभवंति.

७. प्र०—गाहावइस्स णं भंते ! भंडं विक्किणमाणस्स, जाव–भंडे से उवणीए सिया, कइयस्स णं भंते ! ताओ भंडाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ, जाव–मिच्छादंसणवत्तिया किरिया कज्जइ; गाहावइस्स वा ताओ भंडाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ, जाव–मिच्छादंसणवत्तिया किरिया कज्जइ ?

७. उ०—गोयमा ! कइयस्स ताओ भंडाओ हेट्ठिल्लाओ चत्तारि किरियाओ कज्जंति, मिच्छादंसणवत्तिया किरिया भयणाए; गाहावइस्स णं ताओ सव्वाओ पयणुईभवंति.

८. प्र०—गाहावइस्स णं भंते ! भंडे जाव–धणे य से अणुवणीए सिया ?

८. उ०—एयं पि जहा भंडे उवणीए तहा नेयव्वं चउत्थो आलावगो, धणे य से उवणीए सिया जहा–पढमो आलावगो, भंडे य से अणुवणीए सिया तहा नेयव्वो पढम–चउत्थाणं एक्को गमो, बितिय-तइयाणं एक्को गमो.

दर्शनप्रत्ययिकी क्रिया कदाच लागे अने कदाच न लागे अने खरीदकरनारने ते बधी क्रियाओ प्रतनु होय छे.

७. प्र०—हे भगवन् ! भांडने वेचता गृहपतिने त्यांथी यावत् ते भांड उपनीत कर्युं–खरीद करनारे पोताने त्यां आण्युं–होय त्यारे ते खरीद करनारने ते भांडथी शुं आरंभिकी क्रिया वगेरे पांच क्रियाओ अने गृहपतिने ते भांडथी शुं आरंभिकी वगेरे पांच क्रियाओ लागे ?

७. उ०—हे गौतम ! ते भांडथी ते खरीद करनारने हेठळनी–मोटा प्रमाणवाळी–चार क्रियाओ लागे अने मिथ्यादृष्टि होय तो मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी क्रिया लागे अने मिथ्यादृष्टि न होय तो मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी क्रिया न लागे ए प्रमाणे मिथ्यादर्शन–क्रियानी भजनावडे गृहस्थने ते बधी क्रियाओ थोडा प्रमाणमां होय छे.

८. प्र०—हे भगवन् ! गृहपति–घरधणि–ने भांड यावत्–धन न मळ्युं होय (तो केम ?)

८. उ०—ए गीते पण जेम उपनीत–सोंपेल भांड–संबंधे कह्युं छे तेम समजवुं–चोथो आलापक समजवो. ' जो धन उपनीत होय तो ' जेम अनुपनीत भांड विषे प्रथम आलापक कह्यो छे तेम समजवुं–प्रथम अने चतुर्थ आलापकनो समान गम समजवो अने बीजा अने त्रीजा आलापकनो समान गम समजवो.

२. अनन्तरं कर्मबन्धक्रिया उक्ता, अथ क्रियान्तराणां विषयनिरूपणाय आह.–' *गाहावइस्स* ' इत्यादि. गृहपतिः–गृही ' *मिच्छादंसणकिरिया सिय कज्जइ* ' इत्यादि. मिथ्यादर्शनप्रत्यया क्रिया स्यात् कदाचित् क्रियते भवति, स्याद् नो क्रियते कदाचिद् नो भवति. यदा मिथ्यादृष्टिः गृहपतिस्तदाऽसौ भवति, यदा तु सम्यग्दृष्टिस्तदा न भवति इत्यर्थः. अथ क्रियासु एव विशेषम् [illegible] ' *अह* ' इत्यादि. ' अथ ' इति पक्षान्तरद्योतनार्थः. ' *से भंडे* ' त्ति तद्भाण्डम्. ' *अभिसमन्नागए* ' त्ति गवेषयता [illegible] लब्धं भ[illegible] ' *तओ* ' त्ति ततः–समन्वागमनात् ' *से* ' त्ति तस्य गृहपतेः–पश्चात् समन्वागमनानन्तरमेव ' *सव्वाओ* ' [illegible] यासां संभवो[illegible] ता आरम्भिक्यादिक्रियाः, ' *पयणुईभवंति* ' त्ति प्रतनुकीभवन्ति ह्रस्वीभवन्ति, अपहृतभाण्डगवेषणकाले [illegible] महत्यस्ताः आसन्–प्रयत्नवि[illegible] परत्वाद् गृहपतेः, तल्लाभकाले तु प्रयत्नविशेषस्योपरतत्वाद् ह्रस्वीभवन्ति इति. ' [illegible] भंडं साइज्जेज्ज ' त्ति क्रयिको ग्रा[illegible] भाण्डं स्वादयेत् सत्यकारदानतः [illegible]. ' *अणुवणीए सिय* ' त्ति क्रयिकायाऽसमर्पितं स्यात्, ' *कइयस्स णं ताओ सव्व[illegible] पयणुईभवंति* ' [illegible] अप्राप्तभाण्डत्वेन तद्गतक्रियाणाम् अल्पत्वाद् इति, गृहपतेस्तु महत्य.—भाण्डस्य तदीयत्वात्. क्रयिकस्य भ[illegible] [illegible]समर्पिते महत्यस्ताः, गृहपतेस्तु प्रतनुकाः, इदं भाण्डस्याऽनुपनीतो-पनीतभेदात् सूत्रद्वयम् उक्तम्. एवं धनस्याऽपि वाच्यम्. तत्र प्रथ[मम्] एवम्.—" *गाहावइस्स णं भंते ! भंडं विक्किणमाणस्स कइए भंडं साइज्जेज्जा, धणे य से अणुवणीए सिया, कइयस्स णं भं[ते] ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ ५, गाहावइस्स णं ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ ५ ? गोयम[ा !] कइयस्स ताओ धणाओ हेट्ठिल्लाओ चत्तारि किरियाओ कज्जंति, मिच्छादंसणकिरिया भयणाए; गाहावइस्स णं ताओ सव्वाओ पयणुईभवंति.* " धनेऽनुपनीते क्रयिकस्य महत्यस्ता भवन्ति, धनस्य तदीयत्वात्. गृहपतेस्तु तास्तनुकाः, धनस्य तदानीम् अतदीय[त्वा]त्. एवं द्वितीयसूत्रसमानम् इदं तृतीयम्, अत एवाऽऽह:–' *एयं पि जहा भंडे उवणीए तहा णेयव्वं* ' त्ति द्वितीयसूत्रसमतय[ा] इत्यर्थः. चतुर्थं त्वेवम् अध्येयम्–' *गाहावइस्स णं भंते ! भंडं विक्किणमाणस्स कइए भंडं साइज्जेज्जा, धणे य से उवणीए सिया*

१. मूलच्छाया.—स्यात् क्रियते, स्याद् नो क्रियते; क्रयिकस्य ताः सर्वाः प्रतनुकीभवन्ति. गृहपतेर्भगवन् ! भाण्डं विक्रीणानस्य यावद्–भाण्डं [उप]नीतं स्यात्, क्रयिकस्य भगवन् ! तस्माद् भाण्डात् किम् आरम्भिकी क्रिया क्रियते यावत्–मिथ्यादर्शनप्रत्यया क्रिया क्रियते ? गृहपतेर्वा तस्मा[त्] भाण्डात् किम् आरम्भिकी क्रिया क्रियते यावत्–मिथ्यादर्शनप्रत्यया क्रिया क्रियते ? गौतम ! क्रयिकस्य तस्माद् भाण्डाद् अधस्तनाश्चतस्रः क्रि[याः] क्रियन्ते, मिथ्यादर्शनप्रत्यया क्रिया भजनया. गृहपतेः ताः सर्वाः प्रतनुकीभवन्ति. गृहपतेर्भगवन् ! भाण्डं यावत्–धनं च तस्य अनुपनीतं स्या[त्] एतदपि यथा भाण्डम् उपनीतं तथा ज्ञातव्यम्–चतुर्थः आलापकः, धनं च तस्य उपनीतं स्याद् यथा प्रथम आलापकः, भाण्डं च तस्य [अनुपनीतं] स्याद् तदा ज्ञातव्यः प्रथम–चतुर्थयोः एको गमः, द्वितीय–तृतीययोः एको गमः.—अनु०

गाहावइस्स णं भंते ! ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ ५ ? कइयस्स वा ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ ५ ? गोयमा ! गाहावइस्स ताओ धणाओ आरंभिया ४, मिच्छादंसणवत्तिया किरिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ. कइयस्स णं ताओ सव्वाओ पयणुईभवंति. ' धने इदानीं धनप्रत्ययत्वात् तासां गृहपतेर्महत्त्वम्, क्रयिकस्य तु प्रतनुकाः, धनस्य तदानीम् अतदीयत्वात्. एवं च प्रथमसूत्रसमम् इदं चतुर्थम्. इत्येतदनुसारेण च सूत्रपुस्तकाऽक्षराणि अवगन्तव्यानि.

२. हमणा कर्मबंधनी क्रिया कही, हवे बीजी क्रियाओना विषयने निरूपवा [' गाहावइस्स ' इत्यादि.] सूत्रो कहे छे, गृहपति एटले गृहवाळो–गृहस्थ [' मिच्छादंसणकिरिया सिय कज्जइ ' इत्यादि.] मिथ्या दर्शनना हेतुवाळी क्रिया कदाचित् थाय अने कदाचित् न थाय. ज्यारे गृहपति मिथ्यादृष्टि होय त्यारे मिथ्यादर्शन प्रत्ययिकी क्रिया लागे अने ज्यारे गृहपति सम्यग्दृष्टि होय–मिथ्यादर्शनवाळो न होय–त्यारे मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी क्रिया न लागे. हवे क्रियामा ज विशेष कहे छे. [' अह ' इत्यादि.] ' अथ ' ए शब्द पक्षांतरने सूचववा मूक्यो छे. [' से भंडे ' त्ति] ते भांड [' अभिसमण्णागए ' त्ति] गवेषण करता मळ्युं होय [' तओ ' त्ति] मळ्या पछी, [' से ' त्ति] ते घरधणिने, ए माटे मळ्या पछी तुरत ज [' ताओ ' त्ति] जेओनो संभव छे ते बधी क्रियाओ [' पयणुईभवंति ' त्ति] टुंकी थाय छे, चोराएल भांडने गोतवाना वखते ते गृहस्थ विशेष प्रयत्नवाळो होवाथी ते क्रियाओ मोटी होय छे अने ज्यारे ते चोराएल करियाणुं हाथ आवे त्यारे ते गृहस्थ प्रयत्नथी अटकेलो होवाथी ते क्रियाओ टुंकी–ओछी–थाय छे. [' कइए '] ग्राहक [' भंड साइज्जेज्ज ' त्ति] ' भांडने–करीयाणाने पोते खरीद्युं छे ' ए प्रमाणे सत्यकार–बानुं आपीने स्वीकारे. [' अणुवणीए ' त्ति] ज्यां सुधी खरीदनारने सोंप्युं नथी. [' कइयस्स ण ताओ सव्वाओ पयणुईभवंति ' त्ति] करीयाणुं अगम होवाथी ते खरीदनारने क्रियाओ ओछी होय छे, अने जेने हजी करीयाणुं पड्युं छे एवा गृहस्थने तो तेनुं पोतानुं करीयाणुं होवाथी ते क्रियाओ मोटारूपमां होय छे ज्यारे ते करियाणुं खरीदनारने सोंपाय छे त्यारे खरीदनारने ते क्रियाओ मोटारूपमां होय छे अने घरधणीने तो ओछी होय छे नहि सोंपेल अने सोंपेल एम बे प्रकारनुं भांड होवाथी आ बे सूत्र ते परत्वे कर्यां छे, ए प्रमाणे धन संबंधे पण बे सूत्र कहेवा, तेमा पहेलुं सूत्र आ प्रमाणे छेः—" हे भगवन् ! करीयाणाने वेचनार गृहस्थनुं करीयाणुं, कोइ खरीदनार खरीद करे अने तेनुं (मूल्यरूप) धन हजु न मळ्युं होय तो खरीद करनारने ते धनथी शुं आरंभिकी वगेरे क्रियाओ लागे अने ते करीयाणावाळा धणी गृहपतिने ते धनथी शुं आरंभिकी वगेरे क्रियाओ लागे ?, हे गौतम ! ते धनथी ते खरीदनारने हेठनी मोटा प्रमाणवाळी–चार क्रियाओ लागे अने मिथ्यादर्शन क्रिया भजनाए–लागे अने न पण लागे, अने करीयाणावाळा घरधणीने ते बधी क्रियाओ ओछा प्रमाणमां लागे. " ज्यां सुधी धन सोंपातुं नथी त्यां सुधी खरीद करनारनुं धन होवाथी ते क्रियाओ तेने मोटा रूपमां लागे अने ते धन, सोंपाया पहेलां वेचनार गृहपतिनुं न होवाथी तेने ते क्रियाओ ओछा प्रमाणमां लागे. ए प्रमाणे आ त्रीजुं सूत्र बीजा सूत्रनी समान समजवुं, पाठे ज कहे छे.—[' एय पि जहा भंडे उवणीए तहा नेयव्वं ' ति] बीजा सूत्रनी साथे समपणे समजवुं. चोथुं सूत्र तो ए प्रमाणे भणवुं.—" हे भगवन् ! करीयाणाने वेचता गृहस्थनुं करीयाणुं कोइ खरीद करनार खरीदे अने धन पण हवे–सोंपेलुं होय तो हे भगवन् ! ते धनथी ते करीयाणावाळा गृहपतिने शुं आरंभिकी वगेरे क्रियाओ लागे ?, अने ते धनथी ते खरीद करनारने शुं आरंभिकी वगेरे क्रियाओ लागे ? हे गौतम ! गृहपतिने ते धनथी आरंभिकी वगेरे क्रियाओ लागे अने मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी क्रिया लागे अने न पण लागे तथा ते धनथी खरीद करनारने बधी क्रियाओ ओछा प्रमाणमां लागे कारण के, ते क्रियाओ धनहेतुक छे माटे धन सोंपाया बाद गृहपतिने मोटा प्रमाणमा लागे अने ते वस्तुने सोंप्या पछी–धन, खरीदनारनुं न होवाथी तेने ते क्रियाओ ओछा प्रमाणमा लागे अने ए प्रमाणे प्रथम सूत्र समान आ चतुर्थ सूत्र छे अने ते सूत्रोनां सूत्र पुस्तकना अक्षरो अवगमवाना–जाणवाना–छे.

अग्निकाय.

१. प्र०—अगणिकाए णं भंते ! अहुणोज्जलिए समाणे महाकम्मतराए चेव, महाकिरियतराए चेव, महासवतराए चेव, महावेदणतराए चेव भवइ; अहे णं समए समए वोक्कसिज्जमाणे, वोच्छिज्जमाणे चरिमकालसमयंसि इंगालभूए, मुम्मुरभूए, छारियभूए; तओ पच्छा अप्पकम्मतराए चेव, अप्पकिरिया-अप्पासव-अप्पवेदणतराए चेव भवइ ?

१. उ०—हंता, गोयमा ! अगणिकाए णं अहुणोज्जलिए समाणे तं चेव.

१. प्र०—हे भगवन् ! हमणा जगवेलो अग्निकाय,-महाकर्मवाळो, महाक्रियावाळो, महाआस्रववाळो, महावेदनावाळो, होय छे. हवे ते अग्नि समये समये–ओछो थतो–ओछो थतो होय, बुझातो होय अने छेवटे ते अंगाररूप थयो, मुर्मुररूप थयो, भस्मरूप थयो त्यार बाद ते अग्नि अल्पकर्मवाळो, अल्पक्रियावाळो अल्पआस्रववाळो अने अल्पवेदनावाळो थाय ?

१. उ०—हा, गौतम ! हमणा जगवेलो अग्निकाय० ते ज कहेवुं.

२. क्रियाधिकारात् इदमाह–' अगणि ' इत्यादि. ' अहुणोज्जलिए ' त्ति अधुनोज्ज्वलितः–सद्यः प्रदीप्तः, ' महाकम्मतराए '

१. मूलच्छाया :—अग्निकायः भगवन् ! अधुनोज्ज्वलितः सन् महाकर्मतरकश्चैव, महाक्रियतरकश्चैव, महाश्रवतरकश्चैव, महावेदनतरकश्चैव भवति; अथ समये समये व्यवकृष्यमाणः, व्युच्छिद्यमानः चरमकालसमये अङ्गारभूतः, मुर्मुरभूतः, क्षारिकभूतः, ततः पश्चाद् अल्पकर्मतरकश्चैव अल्पक्रिय-अल्पाश्रव-अल्पवेदनतरकश्चैव भवति ? हन्त, गौतम ! अग्निकायोऽधुनोज्ज्वलितः सन् तच्चैव.—अनु०

त्ति विध्यायमानाऽनलाऽपेक्षयाऽतिशयेन महान्ति कर्माणि ज्ञानाऽऽवरणादीनि बन्धनाश्रित्य यस्याऽसौ महाकर्मतरः, एवम् अन्यत्रापि. नवरम्:—क्रिया दाहरूपा, आश्रवो नवकर्मोपादानहेतुः. वेदना पीडा भाविनी तत्कर्मजन्या, परस्परशरीरसंबाध–जन्या वा. 'वोकसिज्जमाणे' त्ति व्यपकृष्यमाणोऽपकर्षं गच्छन्, 'अप्पकम्मतराए' त्ति अङ्गाराद्यवस्थाम् आश्रित्य, अल्पशब्दः स्तोकार्थः, रक्षाऽवस्थायां तु अभावार्थः.

३. क्रियाना अधिकारथी आ ['अगणी' इत्यादि.] सूत्र कहे छे—['अहुणोज्जलिए' त्ति] हमणां सळगेलो. ['महाकम्मतराए' त्ति] ओलवाता अग्निनी अपेक्षाए जे, वधने आश्री घणां मोटा ज्ञानावरणीयादि कर्म-बंधनो हेतु होवाथी महाकर्मतर छे. ए प्रमाणे बीजां पण
तेतर. विशेषणो जाणवां. विशेष ए के.—दाहने-बाळवाने-क्रियारूप समजवो, जेथी अग्नि महाक्रियतर छे अने नवीन कर्मोने ग्रहण करवानां हेतु ए
पतर. आश्रव समजवो, जेथी अग्नि महाश्रवतर छे, हवे पछी थवानी अने तेना कर्मथी उपजती पीडा ते वेदना अथवा परस्पर शरीरना संबंधथी
वेतर. उपजती पीडा ते वेदना, जेथी अग्निकाय महावेदनावाळो छे. ['वोकसिज्जमाणे' त्ति] अपकर्ष पामतो—ओछो थतो. ['अप्पकम्मतराए' त्ति]
कर्म. अंगारादि अवस्थाने आश्री अल्पकर्मवाळो छे, अहिं 'अल्प' शब्दनो 'स्तोक—थोडुं' ए अर्थ छे अने ज्यारे अग्निनी रक्षावस्था होय त्यारे अग्नि अल्पकर्मतर—कर्मरहित छे अर्थात् अग्निना भस्मावस्थावाळा पक्षमां 'अल्प' शब्दनो 'अभाव' अर्थ करवो.

पुरुष अने धनुष्य.

१०. प्र०—पुरिसे णं भंते ! धणुं परामुसइ, परामुसित्ता उसुं परामुसइ, परामुसित्ता ठाणं ठाइ, ठिच्चा आययकण्णाययं उसुं करेति, उड्ढं वेहासं उसुं उव्विहइ, तए णं से उसुं उड्ढं वेहासं उव्विहिए समाणे जाइं तत्थ पाणाइं, भूयाइं, जीवाइं, सत्ताइं अभिहणइ, वत्तेति, लेसेति, संघाएइ, संघट्टेति, परितावेइ, किलामेइ, ठाणाओ ठाणं संकामेइ, जीवियाओ ववरोवेइ, तए णं भंते ! से पुरिसे कतिकिरिए ?

१०. प्र०—हे भगवन् ! पुरुष धनुष्यने ग्रहण करे, ग्रहण करी बाणने ग्रहण करे, तेनुं ग्रहण करी स्थान प्रत्ये बेसे–धनुष्यथी बाणने फेंकती वेळानुं आसन करे–तेम बेसी फेंकवा प्रसारेला बाणने कान सुधी आयत करे–खेंचे, खेंची ऊंचे आकाश प्रत्ये बाणने फेंके, पछी बाण ते ऊंचे आकाश प्रत्ये फेंकाएलुं बाण, त्यां आकाशमां जे प्राणोने, भूतोने, जीवोने, सत्त्वोने सामा आवता हणे, तेओनुं शरीर संकोची नाखे, तेओने श्लिष्ट करे, तेओने परस्पर संहत करे, तेओने थोडो स्पर्श करे, तेओने चारे कोरथी पीडा पमाडे, तेओने क्लांत करे, तेओने एक स्थानथी बीजे स्थाने लइ जाय अने तेओने जीवितथी च्युत करे तो हे भगवन् ! ते पुरुष केटली क्रियावाळो छे ?

१०. उ०—गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे धणुं परामुसइ, परामुसित्ता जाव–उव्विहइ, तावं च णं पुरिसे काइयाए जाव–पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे, जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिं धणुं निव्वत्तिए ते वि य णं जीवा [illegible] जाव–पंचहिं किरियाहिं [illegible] जीवे महारुस्ता: [illegible], एवं धणु पुट्ठे पंचहिं किरियाहिं. पक्खे पंचहिं, ण्हारू पंचहिं, उसू पंचहिं, सरे, पत्तणे, फले, ण्हारू पंचहिं.

१०. उ०—हे गौतम ! यावत्–ते पुरुष धनुष्यने ग्रहण करे छे यावत् तेने फेंके छे, तावत् ते पुरुष कायिकी क्रिया यावत् प्राणातिपातिकी क्रियाने–एवी रीते पांच क्रियाने स्पर्शे छे. [illegible] अने जे जीवोना शरीरो द्वारा धनुष्य बन्युं छे ते जीवो पण यावत् पांच क्रियाने स्पर्शे छे. ए प्रमाणे धनुष्यनी पीठ पांच क्रियाने स्पर्शे छे, दोरी पांच क्रियाने, ण्हारु पांच क्रियाने, बाण पांच क्रियाने, शर, पत्र, फळ अने ण्हारु पांच क्रियाने स्पर्शे छे.

११. प्र०—अहे णं से उसू अप्पणो गुरुयत्ताए, भारियत्ताए, गुरुसंभारियत्ताए, अहे वीससाए पच्चोवयमाणे जाइं पाणाइं, जाव–जीवियाओ ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे कतिकिरिए ?

११. प्र०—अने हवे ज्यारे पोतानी गुरुता वडे, पोताना भारेपणा वडे, पोतानी गुरुता अने संभारता वडे ते बाण स्वभावथी नीचे पडतुं होय त्यारे त्यां (मार्गमां आवतां) प्राणोने यावत् जीवितथी च्युत करे त्यारे ते पुरुष केटली क्रिया वाळो होय ?

११. उ०—गोयमा ! जावं च णं से उसुं अप्पणो

११. उ०—हे गौतम ! यावत् ते बाण पोतानी गुरुताथी

१. मूलच्छाया—पुरुषो भगवन् ! धनुः परामृशति, परामृश्य इषुं परामृशति, परामृश्य स्थाने तिष्ठति, स्थाने स्थित्वा आयतकर्णाऽऽयतं करोति ऊर्ध्वं विहायसि इषुम् उद्विजति, ततः तस्मिन् इषौ ऊर्ध्वं विहायसि उत्क्षिप्ते सति यान् तत्र प्राणान्, भूतान्, जीवान्, सत्त्वान् अभिहन्ति, वर्तयति श्लेषयति, संघातयति, संघट्टयति, परितापयति, क्लमयति, स्थानात् स्थानं संक्रामयति, जीविताद् व्यपरोपयति ततो भगवन् ! स पुरुषः कतिक्रियः गौतम ! यावच्च स पुरुषो धनुः परामृशति, परामृश्य यावद् उत्क्षिपति तावच्च स पुरुषः कायिक्या यावत् प्राणाऽतिपातक्रियया पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, येषामपि च जीवानां शरीरैः धनुः निर्वर्तितं तेऽपि च जीवाः कायिक्या, यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः, एवं धनुः स्पृष्टं पञ्चभिः [illegible] जीवा पञ्चभिः, स्नायुः पञ्चभिः, इषुः पञ्चभिः, शरः, पत्रणम्, फलम्, स्नायुः पञ्चभिः. अथ स इषुः आत्मनो गुरुकतया, भारिकतया, गुरुसंभारिकतया अधः विस्रसया प्रत्यवपतन् यान् प्राणान् यावत्–जीविताद् व्यपरोपयति तावच्च स पुरुषः कतिक्रियः ? गौतम ! यावच्च स इषुः आत्मनः—अनु०

गुरुयत्ताए, जाव–ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए, जाव–चउहिं किरियाहिं पुट्ठे; जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिं धणू निव्वत्तिए ते वि जीवा चउहिं किरियाहिं, धणु पुट्ठे चउहिं, जीवा चउहिं, ण्हारू चउहिं, उसू पंचहिं, सरे, पत्तणे, फले, ण्हारू पंचहिं, जे वि य से जीवा अहे पच्चोवयमाणस्स उवग्गहे वट्टंति ते वि य णं जीवा काइयाए, जाव–पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा.

यावत् जीवोने जीवितथी च्युत करे तावत् ते पुरुष कायिकी यावत् चार क्रियाने फरसे छे. अने जे जीवोना शरीरथी धनुष्य बनेलुं छे ते जीवो पण चार क्रियाने, धनुष्यनी पीठ चार क्रियाने, दोरी चार क्रियाने, ण्हारु चार क्रियाने, बाण पांच क्रियाने, शर, पत्रण, फळ अने ण्हारु पांच क्रियाने अने नीचे पडता बाणना अवग्रहमां जे जीवो आवे छे ते जीवो पण कायिकी यावत् पांच क्रियाने फरसे छे.

४. क्रियाऽधिकारादेव इदमाह:—‘ पुरिसे णं ’ इत्यादि. ‘ परामुसइ ’ त्ति परामृशति–गृह्णाति, ‘ आयतकण्णाययं ’ ति आयतः क्षेपाय प्रसारितः–कर्णायतः–कर्णं यावद् आकृष्टस्ततः कर्मधारयाद् आयतकर्णायतः, अतस्तम् इषुं बाणम्, ‘ उड्ढं वेहासं ’ ति ऊर्ध्वम् इति वृक्षशिखराद्यपेक्षयाऽपि स्यात्, अत आह:–विहायसि इत्याकाशे, ‘ उव्विहइ ’ त्ति ऊर्ध्वं विजहाति ऊर्ध्वं क्षिपति–इत्यर्थः. ‘ अभिहणइ ’ त्ति अभिमुखमागच्छतो हन्ति, ‘ वत्तेइ ’ त्ति वर्तुलीकरोति शरीरसंकोचाऽऽपादनात्, ‘ लेसेइ ’ त्ति श्लेषयति आत्मनि श्लिष्टान् करोति, ‘ संघाएइ ’ त्ति अन्योऽन्यं गात्रैः संहतान् करोति, ‘ संघट्टेइ ’ त्ति मनाक् स्पृशति, ‘ परितावेइ ’ त्ति समन्ततः पीडयति ‘ किलामेइ ’ त्ति मारणान्तिकादिसमुद्घातं नयति, ‘ ठाणाओ ठाणं संकामेइ ’ त्ति स्वस्थानात् स्थानान्तरं नयति, ‘ जीवियाओ ववरोवेइ ’ त्ति च्युतजीवितान् करोतीति. ‘ किरियाहिं पुट्ठे ’ ति क्रियाभि. स्पृष्ट.–क्रियाजन्येन कर्मणा बद्ध इत्यर्थः, ‘ धणु ’ त्ति धनुर्दण्डगुणादिसमुदायः. ननु पुरुषस्य पञ्च क्रिया भवन्तु, कायादिव्यापाराणां तस्य दृश्यमानत्वात्, धनुरादेर्निर्वर्तकशरीराणां तु जीवाना कथं पञ्च क्रियाः ? कायमात्रस्याऽपि तदीयस्य तदानीम् अचेतनत्वात्, अचेतनकायमात्रादपि बन्धाऽभ्युपगमे सिद्धानामपि तत्प्रसङ्ग, तदीयशरीराणामपि प्राणातिपातहेतुत्वेन लोके विपरिवर्तमानत्वात्. किंच, यथा धनुरादीनि कायिक्यादिक्रियाहेतुत्वेन पापकर्मबन्धकारणानि भवन्ति तज्जीवानाम्, एवं पात्र–दण्डकादीनि जीवरक्षाहेतुत्वेन पुण्यकर्मनिबन्धनानि स्युः ? न्यायस्य समानत्वाद् इति. अत्रोच्यते:—अविरतपरिणामाद् बन्धः, अविरतिपरिणामश्च यथा पुरुषस्याऽस्ति एवं धनुरादिनिर्वर्तकशरीरजीवानामपि इति; सिद्धाना तु नास्त्यसौ इति न बन्ध. पात्रादिजीवाना तु न पुण्यबन्धहेतुत्वम्, तद्धेतोर्विवेकादेस्तेषु अभावाद् इति. किंच, सर्वज्ञवचनप्रामाण्याद् यद् यथोक्तं तत्तथा श्रद्धेयमेव–इति. इषुरिति शर–पत्र–फलादिसमुदायः, ‘ अहे ण से उसु ’ इत्यादि. इह धनुरादीना यद्यपि सर्वक्रियासु कथंचिद् निमित्तभावोऽस्ति, तथापि विवक्षितत्वं प्रति अमुख्यप्रवृत्तिकतया विवक्षितवधक्रियायास्तैः कृतत्वेनाऽविवक्षणात्, शेषक्रियाणा च निमित्तभावमात्रेणाऽपि तत्कृतत्वेन विवक्षणाच्चतस्रस्ता उक्ताः. बाणादिजीवशरीराणां तु साक्षाद् वधक्रियायां प्रवृत्तत्वात् पञ्चेति.

४. क्रियानो अधिकार चालु होवाथी ज आ–[‘ पुरिसे ण ’ इत्यादि] सूत्र कहे छे [‘ परामुसइ ’ त्ति] ग्रहण करे, [‘ आयतकण्णायय ’ ति] फेंकवा माटे प्रसारेलु ते आयत अने ते प्रसारेल, कान सुधी खेंचेलु माटे आयतकर्णायत, ते बाणने [‘ उड्ढं वेहासं ’ ति] उंचे, [ऊंचे एटले झाडनी] टोचनी अपेक्षाए पण उंचे कहेवाय माटे कहे छे के– ‘ विहायसि ’ एटले आकाशमां [‘ उव्विहइ ’ त्ति] उंचे फेंके छे. [‘ अभिहणइ ’ त्ति] [सामे] आवताने हणे छे, [‘ वत्तेइ ’ त्ति] बीजाना शरीरने संकोची नाखवाथी गोळ करे छे, [‘ लेसेइ ’ त्ति], आत्मामां–पोतामां–श्लिष्ट करे छे [एटले] के बीजाने चोंटाडी दे छे, [‘ संघाएइ ’ त्ति] परस्पर गात्रोनी साथे संहत–भेगा–करे छे, [‘ संघट्टेइ ’ त्ति] थोडो स्पर्श करे छे, [‘ परितावेइ ’] चारे कोरथी पीडा पमाडे छे, [‘ किलामेइ ’ त्ति] मारणांतिक वगेरे समुद्घातने पमाडे छे, [‘ ठाणाओ ठाणं संकामेइ ’ त्ति] पोताना [स्था]नथी स्थानांतरे लइ जाय छे, [‘ जीवियाओ ववरोवेइ त्ति] जीवितथी च्युत करे छे, [‘ किरियाहिं पुट्ठे ’ त्ति] क्रियाथी उत्पन्न थना कर्मवडे बद्ध [थये]लो, [‘ धणु ’ त्ति] दंड अने दोरी वगेरेनो समुदाय ते धनुष्य पुरुषमां ‘ फेंकवु ’ वगेरे कायादिव्यापारो देखाता होवाथी पुरुषने पांच क्रियाओ [ला]गे ते भले, पण जे जीवोना शरीरथी धनुष्य वगेरे बनेला छे ते जीवोने पांच क्रिया केम लागे ? कारण के, ते जीवनु शरीर मात्र पण, फेंकवाने [सम]ए अचेतन छे, कदाच एम मानवामां आवे के, जे जीवनु मात्र अचेतनशरीर पण कांइ क्रिया करे तो तेथी थतो कर्मबंध ते जीवने थाय तो [सि]द्धना जीवोने पण कर्मबंधनो प्रसंग आवशे कारण के, सिद्धना जीवोना मृतक–शरीरो पण लोकमां–जगतमां–प्राणातिपातमां हेतुपणे विपरिवर्तमान छे. वळी, कायिकी वगेरे क्रियामां हेतुभूत होवाथी जेम धनुष्य विगेरे, तेना जीवोने पाप कर्मबंधनां कारणो छे, ए प्रमाणे जीवरक्षामां हेतु होवाथी पात्र, दंडक विगेरे पदार्थो पण जे जीवना शरीरथी बनेला छे ते जीवने पुण्यबंधमां कारण थवा जोइए, कारण के, उभयस्थळे न्यायनी समानता छे. [अ]हिं समाधान कहीए छीए: कर्मबंध, अविरतपरिणामथी थाय छे, जेम अविरत परिणाम पुरुषने छे तेम जे जीवना शरीरथी धनुष्य वगेरे निपजेला छे ते जीवने पण अविरत परिणाम छे; माटे तेओने कर्मबंधनुं कारण अविरत स्वभाव होवाथी कर्मबन्ध थवामां वांधो नथी अने सिद्धोने तो कर्मबंधनुं

---

१. मूलच्छाया:—गुरुकतया, यावत्–व्यपरोपयति तावच स पुरुष कायिक्या, यावत्–चतसृभि क्रियाभि स्पृष्ट, येषामपि च जीवानां शरीरैः धनु. निर्वर्तितं तेऽपि जीवा. चतसृभि क्रियाभि, धनु स्पृष्ट चतसृभि, जीवा चतसृभि, स्नायुश्चतसृभि, इषु पञ्चभिः, शर., पत्रणम्, फलम्, स्नायु. [पञ्च]भि ; येऽपि च तस्य जीवा अध प्रत्यवपततोऽवग्रहे वर्तन्ते तेऽपि च जीवा कायिक्या, यावत–पञ्चभि क्रियाभि स्पृष्टा —अनु०

१. अहिं ‘ आयत ’ अने ‘ कर्णायत ’ शब्दनो कर्मधारय–समास करवो.—श्रीअभय०

कारण ते अविरत परिणाम न होवाथी कर्मबंध थतो नथी. अने जे जीवोनां शरीरथी धात वगेरे थाय छे ते जीवोनां पुण्यबन्धनुं कारण विवेक वगेरे न होवाथी ते जीवोने पुण्यबंधनुं हेतुपणुं नथी. वळी, (एम कंइ नहि पण) सर्वज्ञना वचनमां प्रमाणता होवाथी जे जेम तेओए कर्युं छे ते तेम श्रद्धवुं ज. शर, धनुष अने फलनो समुदाय ते इषु. [' अहे णं से उसु ' इत्यादि.] यद्यपि अहीं कोदण्ड गीते धनुष्य वगेरे पदार्थो सर्व क्रियामां निमित्तरूप छे तो पण अहीं प्रस्तुत वध प्रत्ये तेओनां अमुख्य प्रवृत्तिकपणाथी ' विवक्षित वधक्रिया तेओए करी छे ' एम न विवक्षतुं होवाथी अने बीजी क्रियाओमां तेओनो मात्र निमित्त भाव होवाथी पण ' ते क्रियाओ तेओए करी छे ' एम विवक्षा होवाथी चार क्रिया कहेली छे, जे जीवना शरीरथी बाण वगेरे बन्या छे ते जीवने तो पांच क्रिया लागे; कारण के, बलादिरूप जीव-शरीरो तो साक्षात्-मुख्यपणे वध क्रियामां प्रवर्तेलां छे.

अन्यतीर्थिको.

१२. प्र०—अन्नउत्थिया णं भंते ! एवं आतिक्खंति, जाव-परूवेंति से जहा नामए जुवइं जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेण्हेज्जा, चक्कस्स वा नाभी अरगाउत्ता-सिया एवामेव जाव-चत्तारि पंच जोयणसयाइं बहुसमाइण्णे मणुयलोए मणुस्सेहिं-से कहमेयं भंते ! एवं ?

१२. प्र०—हे भगवन् ! अन्यतीर्थिको ए प्रमाणे कहे छे यावत् प्ररूपे छे के, जेम कोइ युवतिने युवान हाथमां हाथ ग्रहीने, (उभेलो) होय अथवा जेम आराओथी वींटाएली चक्रनी नाभी होय ए प्रमाणे ज यावत् चारसें पांचसें योजन सुधी मनुष्यलोक मनुष्योथी खीचोखीच भरेलो छे, हे भगवन् ते ए प्रमाणे केम होइ शके ?

१२. उ०—गोयमा ! जं णं ते अन्नउत्थिया, जाव-मणुस्सेहिंतो-जे ते एवं आहंसु, मिच्छा. अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि एवामेव जाव-चत्तारि, पंच जोयणसयाइं बहुसमाइण्णे निरयलोए नेरइएहिं.

१२. उ०—हे गौतम ! ते अन्यतीर्थिको जे यावत् मनुष्योथी जे तेओ ए प्रमाणे कहे छे ते खोटुं छे, हे गौतम ! हुं वळी ए प्रमाणे कहुं छुं के, ए ज प्रमाणे यावत् चारसो पांचसो योजन सुधी निरय लोक, नैरयिकोथी खीचो खीच भरेलो छे.

१३. प्र०—नेरइयाणं भंते ! किं एगत्तं पभू विउव्वित्तए, पुहुत्तं पभू विउव्वित्तए ?

१३. प्र०—हे भगवन् ! शुं नैरयिको एकपणुं विकुर्ववा समर्थ छे के बहुपणुं विकुर्ववा समर्थ छे ?

१३. उ०—जहा जीवाभिगमे आलावगो तहा नेयव्वो, जाव-दुरहियासे.

१३. उ०—जेम जीवाभिगम सूत्रमां आलापक छे ते आलापक यावत् ' दुरहियास ' शब्द सुधी अहिं जाणवो.

५. अथ सम्यक्प्ररूपणाधिकाराद् मिथ्याप्ररूपणानिरासपूर्वकं सम्यक्प्ररूपणामेव दर्शयन्नाहः—' अन्नउत्थिया ' इत्यादि. ' बहुसमाइण्णे ' त्ति अत्यन्तम् आकीर्णः. मिथ्यात्वं च तद्वचनस्य विभङ्गज्ञानपूर्वकत्वाद् अवसेयम् इति. ' नेरइएहिं ' इत्यादि

१. मूलच्छायाः—अन्ययूथिका भगवन् ! एवम् आख्यान्ति, यावत्-प्ररूपयन्ति स यथा नाम युवतिं युवा हस्तेन हस्तं गृह्णीयात्, चक्रस्य वा नाभी अरकाऽऽयुक्ता स्यात्, एवमेव यावत्-चत्वारि, पञ्च योजनशतानि बहुसमाकीर्णो मनुष्यलोको मनुष्यैः-तदेतद् भगवन् ! एवम् ? यद् तेऽन्ययूथिका यावत्-मनुष्यैः-ये ते एवम् आहुः, मिथ्या. अहं पुनर्गौतम ! एवम् आख्यामि-एवम् एव यावत् चत्वारि, पञ्च योजनशतानि बहुसमाकीर्णो नरकलोको नैरयिकैः. नैरयिका भगवन् ! किम् एकत्वं प्रभवो विकुर्वितुम्, पृथक्त्वं प्रभवो विकुर्वितुम् ? यथा जीवाभिगमे आलापकस्तथा ज्ञातव्यो यावत्-दुरधिसह्यम्:—अनु०

१. नैरयिको विषे अहीं जीवाभिगम-सूत्रना जे आलापकनी भलामण करवामां आवी छे ते आलापक (स० पृ० ११५)नां आ प्रमाणे छेः—

" इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पु० नेरतिया किं एगत्तं पभू विउव्वित्तए, पुहुत्तं पि पभू विउव्वित्तए ?

गोयमा ! एगत्तं पि पभू, पुहुत्तं पि पभू विउव्वित्तए. एगत्तं विउव्वेमाणा एगं महं मोग्गररूवं वा, एवं मुसुंढि-करवत्त-असि-सत्तिहल-गदा-मुसल-चक्क-णाराय-कुंत-तोमर-सूल-लउड-भिंडमाला य जाव भिंडमालरूवं वा. पुहुत्तं विउव्वेमाणा मोग्गररूवाणि वा जाव-भिंडमालरूवाणि वा. ताइं संखेज्जाइं, णो असंखेज्जाइं, संबद्धाइं, नो असंबद्धाइं; सरिसाइं, नो असरिसाइं विउव्वंति-विउव्वित्ता अण्णमण्णस्स कायं अभिहणमाणा अभिहणमाणा वेयणं उदीरेंति-उज्जलं, विउलं, पगाढं, कक्कसं, कडुयं, फरुसं, निठुरं, चंडं, तिव्वं, दुक्खं, दुग्गं, दुरहियासं " त्ति.

" हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा नरकमां नैरयिको शुं एकताने विकुर्ववा समर्थ छे के बहुताने विकुर्ववा समर्थ छे ?

गौतम ! तेओ एकताने पण विकुर्वी शके छे अने बहुताने पण विकुर्वी शके छे. एकताने विकुर्वता एक मोटा मोगरनां, मुसुंढिनां, करवतनां, तरवारनां, शक्तिनां, हलनां, गदानां, मुशलनां, चक्रनां, नाराचनां, भालानां, तोमरनां, शूलनां, लाकडीनां अने यावत्-भिंडमालनां रूपने विकुर्वी शके छे अने बहुताने विकुर्वता घणां मोगरोनां रूपोने यावत्-भिंडमालनां रूपोने विकुर्वी शके छे. ते रूपो संख्येय होय छे-असंख्येय नथी होतां, संबद्ध होय छे-असंबद्ध नथी होतां, सदृश होय छे-असदृश नथी होतां-ए रूपोने विकुर्वीने एक बीजाना शरीरने अभिहनता अभिहनता वेदनाने उदीरे छे, ते वेदना-उज्ज्वल, विपुल, प्रगाढ, कर्कश, कटुक, परुष, निष्ठुर, चंड, तीव्र, दुःख, दुर्ग अने दुरधिसह्य होय छे. "—अनु०

अतो नारकवक्तव्यतासूत्रम्–' एगत्तं ' ति एकत्वं प्रहरणानाम्, ' पुहुत्तं ' ति पृथक्त्वं बहुत्वं प्रहरणानामेव. ' जहा जीवाभिगमे ' इत्यादि, आलापकश्चैवम्:—" गोयमा ! एगत्तं पि पहू विउव्वित्तए, पुहुत्तं पि पहू विउव्वित्तए; एगत्तं विउव्वमाणा एगं महं मोग्गररूवं वा, मुसुंढिरूवं वा " इत्यादि. " पुहुत्तं विउव्वमाणा मोग्गररूवाणि वा " इत्यादि. " ताइं संखेज्जाइं, नो असंखेज्जाइं, एवं सवद्धाइं–सरीराइं विउव्वंति, विउव्वित्ता अन्नमन्नस्स कायं अभिहणमाणा, अभिहणमाणा वेयणं उदीरेंति, उज्जलं, विउलं, पगाढं, कक्कसं, कडुयं, फरुसं, निट्ठुरं, चंडं, तिव्वं, दुक्खं, दुग्गं, दुरहियासं " ति. तत्रोज्ज्वलां विपक्षलेशेनाऽपि अकलङ्किताम्, विपुलां शरीरव्यापिकाम्, प्रगाढां प्रकर्षवतीम्, कर्कशां कर्कशद्रव्योपमाम्–अनिष्टाम्–इत्यर्थः. एवं कटुकाम्, परुषाम्, निष्ठुरां चेति; चण्डां रौद्राम्, तीव्रां झगिति शरीरव्यापिकाम्, दुःखाम् असुखरूपाम्, दुर्गां दुःखाऽऽश्रयणीयाम् अत एव दुरधिसह्याम् इति.

५. हवे सम्यक्प्ररूपणानो अधिकार होवाथी मिथ्याप्ररूपणाना निरासपूर्वक सम्यक्प्ररूपणाने ज दर्शावता [' अन्नउत्थिया ' इत्यादि] सूत्र कहे छे, [' बहुसमाइण्णे ' त्ति] अत्यंत आकीर्ण. तेनु–अन्यतीर्थिकनुं–आ वचन विभंगज्ञानपूर्वक होवाथी तेमां असत्यता जाणवी. [' नेरइएहिं '] ए प्रमाणे कह्या माटे नारकनी वक्तव्यतानुं सूत्र कहे छे.—[' एगत्त ' ति] प्रहरणो–शस्त्रो–नुं एकपणुं, [' पुहुत्त ' ति] प्रहरणोनुं बहुपणुं. [' जहा जीवाभिगमे ' इत्यादि.] जीवाभिगममां आवेलो आलापक आ प्रमाणे छे:—" हे गौतम ! एकपणुं पण विकुर्ववा समर्थ छे अने बहुपणु पण विकुर्ववा समर्थ छे, एकपणानु विकुर्वण करता तेओ एक मोटुं मुद्गररूप वा मुसुंढिरूप " इत्यादि. " बहुपणानुं विकुर्वण करता तेओ घणा मुद्गररूपो " इत्यादि. ते बधा संख्येय होय पण असंख्येय न होय, ए प्रमाणे सबद्ध शरीरोने विकुर्वे छे, विकुर्वीने एक बीजाना शरीरने अभिघात करता तेओ वेदनाने उदीरे छे, ते वेदना उज्ज्वल, विपुल, प्रगाढ, कर्कश, कटुक, परुष, निष्ठुर, चंड, तीव्र, दुःखरूप, दुर्ग अने दुस्सह होय छे–उज्ज्वल एटले वेदनानो विपक्ष सुख, तेना अंशथी पण अकलंकित अर्थात् लवमात्र पण सुखरहित, आखा शरीरमां व्यापेली वेदना ते विपुल वेदना, प्रगाढ–प्रकर्षवाळी, कर्कश–कर्कश पदार्थ जेवी अर्थात् अनिष्ट, ए प्रमाणे कटुक, परुष, निष्ठुर, चंड–रौद्र–भयकर, तीव्र–शीघ्रपणे शरीरमां व्यापनारी, दुःख–असुखरूप, दुर्ग–दुःखपूर्वक आश्रय करवा योग्य माटे ज दुस्सह.

आधाकर्मादि आहार.

—आहाकम्मं ' अणवज्जे 'त्ति मणं पहारेत्ता भवति, से णं तस्स ठाणस्स अणालोतियपडिकंते कालं करेइ–नत्थि तस्स आराहणा, से णं तस्स ठाणस्स आलोतियपडिकंते कालं करेइ –अत्थि तस्स आराहणा-एएणं गमेणं नेयव्वं-कीयगडं, ठवियं, रइयगं, कंतारभत्तं, दुब्भिक्खभत्तं, वद्दलियाभत्तं, गिलाणभत्तं, सेज्जायरपिंडं, रायपिंडं.

—' आधाकर्म अनवद्य–निष्पाप–छे ' ए प्रमाणे जे, मनमां समजतो होय ते जो आधाकर्म स्थानविषयक आलोचन अने प्रतिक्रमण कर्या विना काळ करे तो तेने आराधना नथी अने जो ते स्थानविषयक आलोचन अने प्रतिक्रमण करी काळ करे तो तेने आराधना छे. ए गम प्रमाणे क्रीतकृत–साधु माटे मूल्य आपीने आणेलुं भोजन, स्थापित–साधु माटे राखी मेलेलुं भोजन, रचित–साधु माटे लाडवा वगेरे रूपे करेलो लाडवानो भूको वगेरे, कातारभक्त–जंगलमा साधुना निर्वाह माटे तैयार करेलो आहार, दुर्भिक्षभक्त–दुकाळ वखते साधुना निर्वाह माटे तैयार करेलो आहार, दुर्दिन होय–वरसाद आवतो होय–त्यारे साधु माटे तैयार करेलो आहार ते वार्दलिकाभक्त, ग्लान माटे राधेलो आहार, शय्यातरपिंड, राजपिंड, ए बधी जातना आहार माटे जाणवु.

१४. प्र०—आहाकम्मं ' अणवज्जे 'त्ति बहुजणस्स मज्झे भासित्ता, सयमेव परिभुंजित्ता भवति से णं तस्स ठाणस्स जाव–अत्थि तस्स आराहणा ?

१४. प्र०—' आधाकर्म आहार निष्पाप छे ' ए प्रमाणे जे घणा माणसोनी वच्चे बोले अने पोते आधाकर्मने खाय तो तेम बोलनार तथा खानार ते विषे यावत् तेने आराधना छे ?

---

१. प्र० छा —गौतम ! एकत्वमपि प्रभुर्विकुर्वितुम्, पृथक्त्वमपि प्रभुर्विकुर्वितुम्, एकत्वं विकुर्वमाणा एकं महद् मुद्गररूपं वा, मुषुण्टिरूपं वा. २. पृथक्त्वं विकुर्वमाणा मुद्गररूपाणि वा. ३ तानि सङ्ख्येयानि, नो असङ्ख्येयानि, एवं सबद्धानि शरीराणि विकुर्वन्ति, विकुर्व्य अन्योऽन्यस्य कायम् अभिघ्नन्त , अभिघ्नन्तः वेदनाम् उदीरयन्ति, उज्ज्वलाम्, विपुलाम्, प्रगाढाम्, कर्कशाम्, कटुकाम्, परुषाम्, निष्ठुराम्, चण्डाम्, तीव्राम्, दुःखाम्, दुर्गाम्, दुरधियासाम्–(दुरधिसह्याम्):—अनु०

१. मूलच्छाया —आधाकर्म, ' अनवद्यम् ' इति मनः प्रधारयिता भवति स तस्मात् स्थानाद् अनालोचितप्रतिक्रान्तः कालं करोति नास्ति तस्य आराधना, स तस्मात् स्थानाद् आलोचितप्रतिक्रान्तः कालं करोति अस्ति तस्य आराधना, एतेन गमेन ज्ञातव्यम्–क्रीतकृतम्, स्थापितम्, रचितम्, कान्तारभक्तम्, दुर्भिक्षभक्तम्, वार्दलिकाभक्तम्, ग्लानभक्तम्, शय्यातरपिण्डम्. आधाकर्म ' अनवद्यम् ' इति बहुजनस्य मध्ये भाषित्वा स्वयमेव परिभुज्य भवति स तस्य स्थानस्य यावत्–अस्ति तस्य आराधना ?—अनु०

१४. उ०—एयं पि तह चेव, जाव-रायपिंडं.

१५. प्र०—आहाकम्मं 'अणवज्जे'त्ति अन्नमन्नस्स अणुप्पदावतित्ता भवइ, से णं तस्स० ?

१५. उ०—एयं तह चेवं जाव-रायपिंडं.

१६. प्र०—आहाकम्मं णं 'अणवज्जे'त्ति बहुजणमज्झे पन्नवइत्ता भवति से णं तस्स जाव-अत्थि आराहणा ?

१६. उ०—जाव-रायपिंडं.

१४. उ०—ए पण ते ज प्रमाणे जाणवुं यावत्-राजपिंड.

१५. प्र०—'आधाकर्म अनवद्य छे' ए प्रमाणे करी परस्पर देवरावनार होय, तेने आराधना होय?

१५. उ०—ए पण ते ज प्रमाणे जाणवुं यावत्—राजपिंड.

१६. प्र०—'आधाकर्म निष्पाप छे' ए प्रमाणे घणा माणसोने जे जणावनार होय, तेने यावत् आराधना छे ?

१६. उ०—यावत्-राजपिंड (पेठे जाणी लेवुं.)

६. इयं च वेदना ज्ञानाद्याऽऽराधनाविरहेण भवति इति आराधनाऽभावं दर्शयितुमाह:–'आहाकम्मं' इत्यादि. 'अणवज्जे' त्ति अनवद्यमिति, 'मणं पहारेत्त' त्ति मानसं प्रधारयिता स्थापयिता भवति. 'रइयगं' ति मोदकचूर्णादि पुनर्मोदकादितया रचितम् औद्देशिकभेदरूपम्. 'कंतारभत्तं' त्ति कान्तारम् अरण्यम्, तत्र भिक्षुकाणा निर्वाहार्थं यद्विहितं भक्त तत् कान्तारभक्तम्, एवम् अन्यान्यपि. नवरम्:—वार्दलिका मेघदुर्दिनम्, 'गिलाणभत्तं' ति ग्लानस्य निरोगार्थं भिक्षुकदानाय यत् कृतं भक्तं तद् ग्लानभक्तम्. आधाकर्मादीनां सदोषत्वेन आगमेऽभिहितानां निर्दोषताकल्पनम्, तत एव स्वयं भोजनम्, अन्यसाधुभ्योऽनुप्रदापनम्, सभायां निर्दोषताभणनं च विपरीतश्रद्धानादिरूपत्वाद् मिथ्यात्वादि, ततश्च ज्ञानादीनां विराधना स्फुटा एव इति.

६. आ वेदना, ज्ञानादिनी आराधना न करी होय त्यारे थाय छे माटे आराधनाना अभावने दर्शाववा ['आहाकम्मं' इत्यादि] सूत्र कहे छे, ['अणवज्जे' त्ति] अनवद्य-निष्पाप,—ए प्रमाणे ['मण पहारेत्त' त्ति] मनने धारण करनार होय. ['रइयगं' ति] रचितक-रचेलुं—उदाहरण तरीके; भांगीने भूको थइ गएला लाडवानो फरीने साधुने माटे लाडवो वाळवो —ते औद्देशिक भेदरूप छे, ['कंतारभत्तं' ति] अरण्यमां भिक्षुओना निर्वाह माटे जे बनावेलुं भक्त ते कांतारभक्त, ए प्रमाणे बीजा पण जाणवां. विशेष ए के, वार्दलिका एटले मेघदुर्दिन. ['गिलाणभत्तं' ति] ग्लाननी निरोगताये भिक्षुकने देवा माटे करेलुं भक्त ते ग्लानभक्त; आगममां सदोषपणे कहेला आधाकर्मादिक आहारोनुं निर्दोषपणे कल्पवुं अने तेथी ज पोते तेनुं भोजन करवुं, बीजा साधुओने अनुप्रदापन करवु तथा सभामां तेनुं निर्दोषपणुं कहेवुं, ते बधुं विपरीत श्रद्धानादिरूप होवाथी मिथ्यात्वादिरूप छे; अने तेथी ज्ञान वगेरेनी विराधना स्फुटरूपे ज छे.

आचार्य-उपाध्याय.

१७. प्र०—आयरिय-उवज्झाए णं भंते ! सविसयंसि गणं अगिलाए संगिण्हमाणे, अगिलाए उवगिण्हमाणे कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झति, जाव-अंतं करेति ?

१७. उ०—गोयमा ! अत्थेगतिए तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झति, अत्थेगतिए दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झति, तच्चं पुण भवग्गहणं णाइक्कमति.

१७. प्र०—हे भगवन् ! पोताना विषयमां, शिष्यवर्गने खेद रहितपणे स्वीकारता, खेदरहितपणे सहाय करता आचार्य अने उपाध्याय केटलां भवग्रहणो करी सिद्ध थाय यावत् अंतने करे?

१७. उ०—हे गौतम ! केटलाक ते ज भववडे सिद्ध थाय, केटलाक बे भव ग्रहण करी सिद्ध थाय-पण त्रीजा भवग्रहणने अतिक्रमे नहि.

७. आधाकर्मादींश्च पदार्थान् आचार्यादयः सभायां प्रायः प्रज्ञापयन्ति–इत्याऽऽचार्यादीन् फलतो दर्शयन् आह:—'आयरिए' इत्यादि. 'आयरिय-उवज्झाए णं' ति आचार्येण सहोपाध्याय:—आचार्यो-पाध्याय:, 'सविसयंसि' त्ति स्वविषयेऽर्थदान-सूत्रदानलक्षणे, 'गणं' ति शिष्यवर्गम् 'अगिलाए' त्ति अखेदेन संगृह्णन्–स्वीकुर्वन्–उपष्टम्भयन्. द्वितीय:, तृतीयश्च भवो मनुष्यभवो देवभवाऽन्तरितो द्रष्टव्यः. चारित्रवतोऽनन्तरो देवभव एव भवति, न च तत्र सिद्धिरस्ति इति.

---

१. मूलच्छाया.—एतदपि तथा चैव यावत्-राजपिण्डम्. आधाकर्म, 'अनवद्यम्' इति अन्योऽन्यस्य अनुप्रदापयिता भवति स तस्य० ? एतत् तथा चैव यावत् राजपिण्डम्. आधाकर्म 'अनवद्यम्' इति बहुजनमध्ये प्रज्ञापयिता भवति स तस्य यावत्–अस्ति आराधना? यावत्–राजपिण्डम्. २. आचार्योपाध्यायो भगवन् ! स्वविषये गणम् अग्लानतया संगृह्णन्, अग्लानतया उपगृह्णन् कतिभिर्भवग्रहणै: सिध्यति, यावत्–अन्तं करोति ? गौतम ! अस्त्येककस्तेनैव भवग्रहणेन सिध्यति, अस्त्येकको द्वाभ्यां भवग्रहणाभ्यां सिध्यति, तृतीयं पुनर्भवग्रहणं नाऽतिक्रामति.—अनु०

७. आधाकर्मादिपदनो अर्थ प्रथम आचार्य वगेरे मोटा माणसो समाजमां जणावे छे माटे हवे फळथी आचार्यादिने दर्शावता ['आयरिए' इत्यादि] सूत्र कहे छे, ['आयरिय-उवज्झाएणं' ति] आचार्यनी साथे उपाध्याय ते आचार्योपाध्याय ['सविसयंसि' ति] अर्थो देवा अने सूत्रो देवारूप पोताना विषयमां ['गणं' ति] शिष्य वर्गने ['अगिलाए' ति] अखेद पूर्वक स्वीकारता, सहायता करता बीजो अने त्रीजो मनुष्य भव देवभवना आंतरवाळो जाणवो, कारण के, चारित्रवाळो लागलो देवभवमां ज जाय छे, त्यां सिद्धि नथी.

मृषावादी.

१८. प्र०—जे[1] णं भंते ! परं अलिएणं, असब्भूएणं, अब्भक्खाणेणं अब्भक्खाति तस्स णं कहप्पगारा कम्मा कज्जंति ?

१८. उ०—गोयमा ! जे ण परं अलिएणं, असंतवयणेणं, अब्भक्खाणेण अब्भक्खाति तस्स णं तहप्पगारा चेव कम्मा कज्जंति, जत्थेव णं अभिसमागच्छइ तत्थेव णं पडिसंवेदेति तओ से पच्छा वेदेति.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

१८. प्र०—हे भगवन् ! जे बीजाने, खोटा बोलवावडे, असद्भूत बोलवावडे, अभ्याख्यान—मोढे मोढ दोष प्रकाशवा—वडे दूषित कहे, ते केवा प्रकारनां कर्मो बांधे छे ?

१८. उ०—गौतम ! ते तेवा प्रकारनां ज कर्मो बांधे छे, ते ज्यां जाय छे त्यां ते कर्मोने वेदे छे, पछी ते कर्मोने निर्जरे छे,

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे, छे, (एम कही श्रमण भगवंत गौतम विहरे छे.)

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते पंचमसये छट्ठो उद्देसो सम्मत्तो.

८. पराऽनुग्रहस्याऽनन्तरं फलमुक्तम्, अथ परोपघातस्य तदाह.—'जे णं' इत्यादि. '*अलिएणं*' ति अलीकेन भूतनिह्नवरूपेण पालितब्रह्मचर्यसाधुविषयेऽपि 'नाऽनेन ब्रह्मचर्यमनुपालितम्' इत्यादिरूपेण, '*असब्भूएणं*' ति अभूतोद्भावनरूपेण 'अचौरेऽपि चौरोऽयम्' इत्यादिना, अथवा अलीकेन असत्येन, तच्च द्रव्यतोऽपि भवति—लुब्धकादिना मृगादीन् पृष्टस्य जानतोऽपि नाऽहं जानामि—इत्यादि. अत एवाऽऽह:—असद्भूतेन दुष्टाऽभिसंधित्वाद् अशोभनरूपेण 'अचौरोऽपि चौरोऽयम्' इत्यादिना, '*अब्भक्खाणेणं*' ति आभिमुख्येन आख्यानं दोषाऽऽविष्करणम् अभ्याख्यानम्-तेन अभ्याख्याति—ब्रूते. '*कहप्पगार*' त्ति कथंप्रकाराणि किंप्रकाराणि इत्यर्थः, '*तहप्पगारे*' त्ति अभ्याख्यानफलानि इत्यर्थः. '*जत्थेव णं*' इत्यादि. यत्रैव मानुषत्वादौ अभिसमागच्छति—उत्पद्यते तत्रैव प्रतिसंवेदयति अभ्याख्यानफलं कर्म, ततः पश्चाद् वेदयति निर्जरयति—इत्यर्थः.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे पञ्चमशते षष्ठ उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

८. ए प्रमाणे बीजा उपर करेल उपकारनुं अनंतर—साक्षात्—फळ कह्युं; हवे बीजाने उपघातनुं फळ कहे छेः—['जे णं' इत्यादि.] ['अलिएण' ति] 'जे माणुए ब्रह्मचर्य पाळ्युं होय तेने विषे कहेवुं के आणे ब्रह्मचर्य नथी पाळ्युं' ए प्रमाणे सत्य वातना अपलापरूप अलीक वडे, ['असब्भूएण' ति] जे चोर न होय तेने 'आ चोर छे' एम कहेवारूप—न थयेलनुं उद्भावनरूप—ते असद्भूत—ते वडे अथवा अलीक—खोटुं अने ते 'कोई शीकारी वगेरेथी मृगो विषे पूछाएलो अने मृगोने जाणनारो पण एम बोले के हुं मृगोने जाणतो नथी' एवं ज्ञे द्रव्यथी होय माटे कहे छे के, अहीं विवक्षित खोटुं एवा प्रकारनुं नथी पण असद्भूतरूप छे, असद्भूत एटले दुष्ट अभिप्राय होवाथी अशोभनरूप, चोर न होय तेमां पण 'आ चोर छे' ए प्रमाणे आरोप करवारूप ते अलीक छे. ['अब्भक्खाणेण' ति] सामे, दोषोना प्रकट करवारूप कथन ते अभ्याख्यान—ते वडे बोले, ['कहप्पगार' त्ति] केवा प्रकारना, ['तहप्पगार' त्ति] अभ्याख्यान फळवाळा, ['जत्थेव ण' इत्यादि.] ज्यां मनुष्य वगेरे योनिमां उत्पन्न थाय त्यां अभ्याख्यान फळ कर्मने प्रतिसंवेदे छे, त्यार पछी निर्जरे छे.

---

१. मूलच्छाया —यो भगवन् ! परम् अलीकेन, असद्भूतेन, अभ्याख्यानेन अभ्याख्याति तस्य किंप्रकाराणि कर्माणि क्रियन्ते ? गौतम ! यः परम् अलीकेन, असद् (असत्य) वचनेन, अभ्याख्यानेन अभ्याख्याति तस्य तथाप्रकाराणि चैव कर्माणि क्रियन्ते, यत्रैव अभिसमागच्छति तत्रैव प्रतिसंवेदयति, ततः स पश्चाद् वेदयति तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति.—अनु०

शतक ५.–उद्देशक ७.

हे भगवन्! परमाणु कंपे? ते ते भावे परिणमे? कदाच कंपे–परिणमे–कदाच न कंपे–न परिणमे.–ए प्रमाणे द्विप्रदेशिक स्कंध.–देशतः कंपन–अकंपन.–त्रिप्रदेशिक स्कंध.–चतुष्प्रदेशिक स्कंध.–पंच प्रदेशिक स्कंध–यावत्–अनंतप्रदेशिक स्कंध.–देशाश्रित विकल्पो.–परमाणु अने असिधारा–परमाणु छेदाय?–ना.–ए प्रमाणे यावत्–असंख्यप्रदेशिक स्कंध.–अनंत प्रदेशिक स्कंध अने असिधारा.–ते छेदाय?–हा–ना.–ए प्रमाणे अग्नि अने परमाणु विगेरे.–पुष्करसंवर्तक मेघ अने परमाणु विगेरे–गंगा महानदी अने परमाणु विगेरे–परमाणु अर्ध सहित छे? मध्य सहित छे? प्रदेश सहित छे? तेम नथी.–ए प्रमाणे द्विप्रदेशिक स्कंध.–त्रिप्रदेशिक स्कंध.–द्विप्रदेशिक स्कंधनी पेठे सम प्रदेशवाळा अने त्रिप्रदेशिक स्कंधनी पेठे विषम प्रदेशवाळा.–संख्येय प्रदेशिक स्कंध.–असंख्येय प्रदेशिक स्कंध अने अनंत प्रदेशिक स्कंध.–परमाणु परमाणुनी परस्पर स्पर्शना.–नव विकल्प.–परमाणु अने द्विप्रदेशिकनी स्पर्शना.–परमाणु अने त्रिप्रदेशिकनी स्पर्शना.–ए प्रमाणे यावत्–परमाणु अने अनन्तप्रदेशिकनी स्पर्शना.–द्विप्रदेशिक अने परमाणुनी स्पर्शना.–द्विप्रदेशिक अने द्विप्रदेशिकनी स्पर्शना.–द्विप्रदेशिक अने त्रिप्रदेशिकनी स्पर्शना.–त्रिप्रदेशिक अने परमाणुनी स्पर्शना.–त्रिप्रदेशिक अने द्विप्रदेशिकनी स्पर्शना.–त्रिप्रदेशिक अने त्रिप्रदेशिकनी स्पर्शना.–ए प्रमाणे यावत्–अनंत प्रदेशिकनी स्पर्शना.–परमाणु पुद्गलनी कालतः स्थिति.–एक समय अने असंख्य काल.–सकंप एक प्रदेशावगाढ पुद्गलनी कालतः स्थिति.–एक समय अने आवलिकानो असंख्य भाग.–ए प्रमाणे यावत्–असंख्य प्रदेशावगाढ–एक प्रदेशावगाढ निष्कंप पुद्गलनी कालतः स्थिति.–एक समय अने असंख्य काल.–एक गुण काळा पुद्गलनी कालतः स्थिति.–एक समय अने असंख्य काल.–ए प्रमाणे यावत्–अनंत गुण काळु पुद्गल.–वर्ण–गंध–रस–स्पर्श.–सूक्ष्म परिणाम.–बादर परिणाम.–शब्द परिणत पुद्गलनी कालतः स्थिति.–एक समय अने आवलिकानो असंख्य भाग.–अशब्दपरिणत पुद्गल.–परमाणु पुद्गलनो अंतरकाल.–एक समय अने असंख्य काल.–द्विप्रदेशिक स्कंधनो अंतरकाल.–एक समय अने अनंत काल.–अनंत प्रदेशिक.–एक प्रदेशावगाढ सकंप पुद्गलनो अंतरकाल.–एक समय अने असंख्य काल.–ए रीते असंख्य प्रदेशावगाढ.–एक प्रदेशावगाढ निष्कंप पुद्गलनो अंतरकाल.–एक समय अने आवलिकानो असंख्य भाग.–ए रीते असंख्य प्रदेशावगाढ.–वर्णादिनो अंतरकाल.–शब्दपरिणत पुद्गलनो अंतरकाल.–एक समय अने असंख्यकाल.–अशब्द परिणत पुद्गल.–द्रव्यस्थानायु–क्षेत्रस्थानायु–अवगाहनास्थानायु अने भावस्थानायुनी अल्प बहुता–नैरयिको आरंभी अने परिग्रही छे?–हा–असुरोनो परिग्रह अने आरंभ–पृथिवीकायादिनो आरंभ.–शरीर–कर्म–भवन–देवो–देवीओ–मनुष्यो–मनुष्णीओ–तिर्यंचो–तिर्यंचणीओ–आसन–शयन–भांड–मात्र–उपकरण–विगेरे असुरोनो परिग्रह.–बेइंद्रियादिनो आरंभ अने परिग्रह.–पंचेंद्रियनो परिग्रह–टंक–कूट–वापी अने वन विगेरे.–देवकुल–आश्रम–प्रपा–स्तूप अने गोपुर विगेरे.–प्रासाद–गृह–शरण–लेण–आपण–शृंगाटक–त्रिक–चतुष्क अने महापथ विगेरे.–शकट–रथ–यान अने मेना विगेरे.–लोढी–कटाह अने कडछी विगेरे.–वानव्यंतरो. ज्योतिषिको.–वैमानिको.–पांच हेतु अने पांच अहेतु.–हे भगवन्! ते ए प्रमाणे.—

१. प्र०—[1]परमाणुपोग्गले णं भंते! एयति, वेयति; जाव–तं तं भावं परिणमति?

१. प्र०—हे भगवन्! परमाणु पुद्गल कंपे, विशेष कंपे यावत्–ते ते भावे परिणमे?

१. उ०—गोयमा! सिय एयति, वेयति, जाव–परिणमति; सिय णो एयति, जाव–णो परिणमति.

१. उ०—हे गौतम! कदाच कंपे, विशेष कंपे यावत् परिणमे अने कदाच न कंपे यावत्–न परिणमे.

---

१. मूलच्छाया:—परमाणुपुद्गलो भगवन्! एजते, वेप (व्येज) ते, यावत्–तं तं भाव परिणमति? गौतम! स्याद् एजते, वेपते, यावत्–परिणमति; स्याद् नो एजते, यावत्–नो परिणमति.—अनु०

२. प्र०—दुप्पएसिए णं भंते ! खंधे एयति, जाव-परिणमइ?

२. उ०—गोयमा ! सिय एयति, जाव-परिणमति, सिय णो एयति, जाव-णो परिणमति; सिय देसे एयति, देसे नो एयति.

३. प्र०—तिप्पएसिए णं भंते ! खंधे एयति ?

३. उ०—गोयमा ! सिय एयति, सिय नो एयति, सिय देसे एयति-नो देसे एयति. सिय देसे एयति-नो देसा एयंति; सिय देसा एयंति-नो देसे एयति.

४. प्र०—चउप्पएसिए णं भंते ! खंधे एयति ?

४. उ०—गोयमा ! सिय एयति, सिय नो एयति, सिय देसे एयति-णो देसे एयति, सिय देसे एयति-णो देसा एयंति, सिय देसा एयंति-नो देसे एयति; सिय देसा एयंति-नो देसा एयंति. जहा-चउप्पएसिओ तहा पंचपएसिओ, तहा जाव-अणंतपएसिओ.

२. प्र०—हे भगवन् ! बे प्रदेशनो स्कंध कंपे यावत्-परिणमे ?

२. उ०—हे गौतम ! कदाच कंपे यावत्-परिणमे-१. कदाच न कंपे यावत्-न परिणमे-२. तथा कदाच एक भाग कंपे, एक भाग न कंपे-३.

३. प्र०—हे भगवन् ! त्रण प्रदेशवाळो स्कंध कंपे ?

३. उ०—हे गौतम ! कदाच कंपे-१. कदाच न कंपे-२. कदाच एक भाग कंपे, एक भाग न कंपे-३. कदाच एक भाग कंपे, बहु देशो न कंपे-४. कदाच बहु भागो कंपे, एक भाग न कंपे-५.

४. प्र०—हे भगवन् ! चार प्रदेशवाळो स्कंध कंपे छे ?

४. उ०—हे गौतम ! १ कदाच कंपे. २ कदाच न कंपे. ३ कदाच एक भाग कंपे अने एक भाग न कंपे. ४ कदाच एक भाग कंपे अने बहु भागो न कंपे. ५ कदाच बहु भागो कंपे अने एक भाग न कंपे. ६ कदाच घणा भागो कंपे अने घणा भागो न कंपे-जेम चार प्रदेशवाळा स्कंध माटे कह्युं तेम पांच प्रदेशवाळा स्कंधथी मांडी-यावत् अनंतप्रदेशवाळा स्कंध सुधीना दरेक स्कंधो माटे जाणवुं.

१. षष्ठोद्देशकान्त्यसूत्रे कर्मपुद्गलनिर्जरा उक्ता, निर्जरा च चलनम्-इति सतेन पुद्गलचलनम् अधिकृत्य इदमाहः-'परमाणु-' इत्यादि. 'सिय एयति' त्ति कदाचिद् एजते, कादाचित्कत्वात्-सर्वपुद्गलेषु एजनादिधर्माणाम्. द्विप्रदेशिके त्रयो विकल्पाः-१ स्याद् एजनम्, २ स्याद् अनेजनम्, ३ स्याद् देशेन एजनम्-देशेनाऽनेजनं चेति; द्व्यंशत्वादस्येति. त्रिप्रदेशिके पञ्च-आद्यास्त्रयः त एव, द्व्यणुकस्याऽपि तदंशस्य एकत्वांशस्य तथाविधपरिणामेन एकदेशतया विवक्षितत्वात्; तथा ४ देशस्य एजनम्, देशयोश्चाऽनेजनम्-इति चतुर्थः. तथा ५ देशयोरेजनम्, देशस्य चाऽनेजनमिति पञ्चमः. एवं चतुष्प्रदेशिकेऽपि, नवरम्-षड्. तत्र षष्ठो देशयोः एजनम्, प्रदेशयोरेव चाऽनेजनमिति.

२. छठ्ठा उद्देशकना छेल्ला सूत्रमां कर्मपुद्गलनी निर्जरा कही छे अने ए निर्जरा चलनरूप छे माटे हवे सातमा उद्देशकमां पुद्गलोनी चलन क्रियानो अधिकार करी आ—['परमाणु-' इत्यादि.] सूत्र कहे छे. ['सिय एयइ' त्ति] कदाच कंपे, कारण के, दरेक पुद्गलोमां कंपवुं वगेरे धर्मो कादाचित्क छे. द्विप्रदेशिक स्कंध, बे भागवाळो छे माटे ते बे प्रदेशवाळा स्कंधमां त्रण विकल्प छे.—१ कदाच कंपवुं. २ कदाच न कंपवुं. ३ कदाच एक भागवडे कंपवुं अने एक भागे न कंपवुं. त्रण प्रदेशवाळा स्कंधमां पांच विकल्प छे. ते पांच विकल्प आ प्रमाणे छेः—त्रण प्रदेशवाळा स्कंधमां बीजा द्व्यणुनो एक अंश—जे द्व्यणुकरूप छे—तेने पण एकदेशरूपे विवक्ष्यो छे. कारण के, ते जातनुं परिणमन थइ शके छे माटे अहीं पूर्वे बे प्रदेशवाळा स्कंधमां कह्या ते ज त्रण विकल्पो जाणवा, तथा 'एक भागनुं कंपवुं अने बे भागनुं न कंपवुं' ए चोथो विकल्प छे अने 'बे भागनुं कंपवुं अने एक भागनुं न कंपवुं' ए पांचमो विकल्प छे. ए प्रमाणे चार प्रदेशवाळा स्कंधमां पण जाणी लेवुं. विशेष ए के, तेमां छ विकल्प थाय, तेमां पांच विकल्प तो हमणां कह्या ते जाणवा अने 'बे भागनुं कंपन अने बे प्रदेशनुं—बे भागनुं—अकंपन' ए प्रमाणे छठ्ठो विकल्प छे.

परमाणुपुद्गलादि अने असिधारा.

५. प्र०—परमाणुपोग्गले णं भंते ! असिधारं वा, खुरधारं वा ओगाहेज्जा ?

५. प्र०—हे भगवन् ! परमाणुपुद्गल, तरवारनी धारनो या सजायानी धारनो आश्रय करे ?

---

१. मूलच्छाया.—द्विप्रदेशिको भगवन् ! स्कन्ध एजते, यावत्-परिणमति ? गौतम ! स्याद् एजते, यावत्-परिणमति, स्याद् नो एजते, यावद् नो परिणमति; स्याद् देश एजते, देशो न एजते. त्रिप्रदेशिको भगवन् ! स्कन्धः एजते ? गौतम ! स्याद् एजते, स्याद् नो एजते, स्याद् देश एजते-नो देश एजते, स्याद् देश एजते-नो देशा एजन्ते, स्याद् देशा एजन्ते-नो देश एजते. चतुष्प्रदेशिको भगवन् ! स्कन्ध एजते ? गौतम ! स्याद् एजते, स्याद् नो एजते, स्याद् देश एजते-नो देश एजते, स्याद् देश एजते-नो देशा एजन्ते, स्याद् देशाः एजन्ते-नो देश एजते, स्याद् देशा एजन्ते नो देशा एजन्ते. यथा चतुष्प्रदेशिकस्तथा पञ्चप्रदेशिकः, तथा यावद्-अनन्तप्रदेशिकः. २. परमाणुपुद्गलो भगवन् ! असिधारां वा, क्षुरधारां वा अवगाहेत ?—अनु०

५. उ०—हंता, ओगाहेज्जा.

६. प्र०—से णं भंते ! तत्थ छिज्जेज्जा वा, भिज्जेज्जा वा ?

६. उ०—गोयमा ! णो तिणट्ठे समट्ठे, नो खलु तत्थ सत्थं कमति, एवं जाव–असंखेज्जपएसिओ.

७. प्र०—अणंतपएसिए णं भंते ! खंधे असिधारं वा, खुरधारं वा ओगाहेज्ज ?

७. उ०—हंता, ओगाहेज्ज.

८. प्र०—से णं तत्थ छिज्जेज्ज वा, भिज्जेज्ज वा ?

८. उ०—गोयमा ! अत्थेगइए छिज्जेज्ज वा, भिज्जेज्ज वा; अत्थेगइए नो छिज्जेज्ज वा, नो भिज्जेज्ज वा; एवं अगणिकायस्स मज्झंमज्झेणं, तहिं णवरं 'झियाएज्ज' भाणियव्वं, एवं पुक्खल-संवट्टगस्स महामेहस्स मज्झंमज्झेणं, तहिं 'उल्ले सिया,' एवं गंगाए महानईए पडिसोयं हव्वं आगच्छेज्जा, तहिं विणिहायं आवज्जेज्ज, उदगावत्तं वा, उदगबिंदुं वा ओगाहेज्ज से णं तत्थ परियावज्जेज्ज.

५. उ०—हा, आश्रय करे.

६. प्र०—हे भगवन् ! ते धार उपर आश्रित परमाणु पुद्गल छेदाय, भेदाय ?

६. उ०—हे गौतम ! ते अर्थ समर्थ नथी–नक्की, ते परमाणु पुद्गलमां, शस्त्र क्रमण करी शके नहि, ए प्रमाणे यावत्–असंख्य प्रदेशवाळा स्कंधो माटे समजी लेवु अर्थात् एक परमाणु या असंख्यप्रदेशवाळो स्कंध शस्त्रद्वारा छेदाय नहि तेम भेदाय नहि.

७. प्र०—हे भगवन् ! अनंतप्रदेशवाळो स्कंध तरवारनी धारनो या सजायानी धारनो आश्रय करे ?

७. उ०—हा, आश्रय करे.

८. प्र०—ते तरवारनी या सजायानी धार उपर आश्रित अनंतप्रदेशवाळो स्कंध छेदाय, भेदाय ?

८. उ०—हे गौतम ! कोइ एक छेदाय अने भेदाय, तथा कोइ एक न छेदाय अने न भेदाय. ए प्रमाणे परमाणु पुद्गलथी अनंत प्रदेशवाळा स्कंध सुधीना दरेक पुद्गलो परत्वे 'अग्निकायनी वचोवच प्रवेश करे' ए प्रमाणेना प्रश्नोत्तरो करवा. विशेष, ज्यां संभवे त्यां 'छेदाय, भेदाय' ने बदले 'बळे' ए प्रमाणे कहेवुं. ए प्रमाणे 'पुष्करसंवर्त नामना मोटा मेघनी वचोवच प्रवेश करे' ए प्रमाणेना प्रश्नोत्तरो करवा, ते स्थळे 'छेदाय, भेदाय' ने बदले 'भीनो थाय' एम कहेवुं; ए प्रमाणे गंगा महानदीना प्रतिश्रोत–प्रवाह–मां, शीघ्र ते परमाणु पुद्गलादि आवे अने त्यां प्रतिस्खलन पामे' अने 'उदकावर्त या उदक बिंदु प्रत्ये प्रवेश करे अने ते (परमाण्वादि) त्यां नाश पामे' ए संबंधे प्रश्नोत्तरो करवा.

२. पुद्गलाऽधिकारादेव इदं सूत्रवृन्दम्:—'परमाणु' इत्यादि. 'ओगाहेज्ज' त्ति अवगाहेत आश्रयेत, 'छिद्येत' द्विधाभावं यायात्, 'भिद्येत' विदारणभावमात्रं यायात्. 'नो खलु तत्थ सत्थं कमति' त्ति परमाणुत्वात्, अन्यथा परमाणुत्वमेव न स्याद् इति, 'अत्थेगइए छिज्जेज्ज' त्ति तथाविधबादरपरिणामत्वात्, 'अत्थेगइए नो छिज्जेज्ज' त्ति सूक्ष्मपरिणामत्वात्, 'उल्ले सिय' त्ति आर्द्रो भवेत्, 'विणिहायं आवज्जेज्ज' त्ति प्रतिस्खलनम् आपद्येत, 'परियावज्जेज्ज' त्ति पर्यापद्येत विनश्येत्.

२. पुद्गलनो अधिकार होवाथी ज आ ['परमाणु' इत्यादि] सूत्रनो समूह कहे छे, ['ओगाहेज्ज' त्ति] आश्रय करे. 'छिद्येत' एटले द्विधाभावने पामे–बे कटका थाय; 'भिद्येत' एटले फक्त चीरा जेवु पडे. ['नो खलु तत्थ सत्थं कमति' त्ति] परमाणुपणाने लीधे नक्की तेमां (परमाणुमां) शस्त्र प्रवेश करी शके नहि, अन्यथा–जो परमाणुमां पण शस्त्र प्रवेश करे–तो ते परमाणु कहेवाय ज नहि. ['अत्थेगइए छिज्जेज्ज' त्ति] तेवा प्रकारनुं मोटुं परिणाम होवाथी केटलाक छेदाय अने ['अत्थेगइए नो छिज्जेज्ज' त्ति] सूक्ष्म परिणाम होवाथी केटलाक न छेदाय, ['उल्ले सिय' त्ति] भीनो थाय. ['विणिहायमावज्जेज्ज' त्ति] प्रतिस्खलन पामे, ['परियावज्जेज्ज' त्ति] विनाश पामे.

१. मूलच्छाया:—हन्त, अवगाहेत. तद् भगवन् ! तत्र छिद्येत वा, भिद्येत वा ? गौतम ! नाऽयम् अर्थः समर्थः, नो खलु तत्र शस्त्रं क्रामति, एवं यावत्–असंख्येयप्रदेशिकः. अनन्तप्रदेशिको भगवन् ! स्कन्धः असिधारां वा, क्षुरधारां वा अवगाहेत ? हन्त, अवगाहेत. तद् तत्र छिद्येत वा, भिद्येत वा ? गौतम ! अस्त्येककः छिद्येत वा, भिद्येत वा, अस्त्येकको नो छिद्येत वा, नो भिद्येत वा, एवम् अग्निकायस्य मध्यमध्येन, तत्र नवरम्–ध्मायेत–भणितव्यम्,एवं पुष्कलसंवर्तकस्य महामेघस्य मध्यमध्येन, तत्राऽऽर्द्रः स्यात्–एवं गङ्गाया महानद्याः प्रतिस्रोतः शीघ्रम् आगच्छेत, तत्र विनिघातम् आपद्येत, उदकाऽऽवर्तं वा, उदकबिन्दुं वा अवगाहेत तस्मात् तत्र पर्यापद्येत.—अनु०

परमाणुपुद्गलादिनी परस्पर स्पर्शना.

१३. प्र०—परमाणुपोग्गले णं भंते ! परमाणुपोग्गलं फुसमाणे किं देसेणं देसं फुसइ १, देसेणं देसे फुसइ २, देसेणं सव्वं फुसइ ३, देसेहिं देसं फुसइ, ४ देसेहिं देसे फुसइ ५, देसेहि सव्वं फुसइ ६, सव्वेणं देसं फुसइ ७, सव्वेणं देसे फुसइ ८, सव्वेणं सव्वं फुसइ ९ ?[1]

१३. प्र०—हे भगवन् ! परमाणु–पुद्गलने स्पर्श करतो परमाणु पुद्गल, शुं एक भागवडे एक भागनो स्पर्श करे १, एक भागवडे घणा भागोनो स्पर्श करे २, एक भागवडे सर्वनो स्पर्श करे ३, घणा भागो द्वारा एक देशने स्पर्शे ४, घणा देशो द्वारा घणा देशोने स्पर्शे ५, घणा देशोद्वारा सर्वने स्पर्शे ६, सर्ववडे एक भागने स्पर्शे ७, सर्ववडे घणा भागोने स्पर्शे ८, के सर्ववडे सर्वने स्पर्शे ९ ?

१३. उ०—गोयमा ! णो देसेणं देसं फुसइ १, णो देसेणं देसे फुसइ २. णो देसेणं सव्वं फुसइ ३. णो देसेहिं देसं फुसइ ४. नो देसेहिं देसे फुसइ ५. नो देसेहिं सव्वं फुसइ ६. नो सव्वेणं देसं फुसइ ७. णो सव्वेणं देसे फुसइ ८. सव्वेणं सव्वं फुसइ ९. एवं परमाणुपोग्गले दुप्पएसियं फुसमाणे सत्तम–णवमेहिं फुसइ, परमाणुपोग्गले तिप्पएसियं फुसमाणे निपच्छिमएहिं तिहिं फुसइ, जहा परमाणुपोग्गले तिप्पएसियं फुसाविओ एवं फुसावेअव्वो जाव–अणंतपएसिओ.

१३. उ०—हे गौतम ! १ एक देशथी एक देशने न स्पर्शे, २ एक देशथी घणा देशोने न स्पर्शे, ३ एक देशथी सर्वने न स्पर्शे, ४ घणा देशोथी एकने न स्पर्शे, ५ घणा देशोथी घणा देशोने न स्पर्शे, ६ घणा देशोथी सर्वने न स्पर्शे, ७ सर्वथी एक देशने न स्पर्शे, ८ सर्वथी घणा देशोने न स्पर्शे, ९ पण सर्वथी सर्वने स्पर्शे. ए प्रमाणे बे प्रदेशवाळा स्कंधने स्पर्शतो परमाणु-पुद्गल सातमा अने नवमा विकल्प वडे स्पर्शे एटले ७ सर्व वडे एक भागने स्पर्शे यातो ९ सर्व वडे सर्वने स्पर्शे. वळी, त्रण प्रदेशवाळा स्कंधने स्पर्शतो परमाणु-पुद्गल छेल्ला त्रण—७ मा, ८ मा अने नवमा विकल्पवडे स्पर्शे एटले ७ सर्वथी एक देशने स्पर्शे, ८ सर्वथी घणा भागोने स्पर्शे अने ९ सर्वथी सर्वने स्पर्शे. जे प्रकारे त्रण प्रदेशवाळा स्कंधने परमाणु पुद्गलनो स्पर्श कराव्यो ते प्रकारे चार प्रदेशवाळा, पांच प्रदेशवाळा यावत्–अनत प्रदेशवाळा स्कंधनी साथे परमाणु–पुद्गलनो स्पर्श कराववो.

१४. प्र०—दुप्पएसिए णं भंते ! खंधे परमाणुपोग्गलं फुसमाणे पुच्छा ?

१४. प्र०—हे भगवन् ! परमाणुपुद्गलने स्पर्शतो बे प्रदेशवाळो स्कंध केवी रीते स्पर्शे ? ए प्रश्न करवो.

१४. उ०—ततिय-नवमेहिं फुसइ, दुप्पएसिओ दुप्पएसियं फुसमाणो पढम-ततिय-सत्तम-नवमेहिं फुसइ, दुप्पएसिओ तिप्पएसियं फुसमाणो आइल्लएहि य, पच्छिल्लएहि य तिहिं फुसइ, मज्झिमएहिं तिहिं विपडिसेहेयव्वं, दुप्पएसिओ जहा तिप्पएसियं फुसाविओ एवं फुसावेअव्वो जाव–अणंतपएसियं.

१४ उ०—(हे गौतम !) त्रीजा अने नवमा विकल्प वडे स्पर्शे. एवी रीते बे प्रदेशवाळा स्कंधने स्पर्शतो द्विप्रदेशिकस्कंध प्रथम, तृतीय, सप्तम अने नवमा विकल्प वडे स्पर्शे; त्रण प्रदेशवाळा स्कंधने स्पर्शतो द्विप्रदेशिकस्कंध पेला त्रण विकल्पो वडे अने छेल्ला त्रण विकल्पो वडे स्पर्शे अने वचला त्रणे पण विकल्पो वडे प्रतिषेध करवो, जेम द्विप्रदेशिकस्कंधने त्रण प्रदेशवाळा स्कंधनी स्पर्शना करावी ए प्रमाणे चार प्रदेशवाळा, पांच प्रदेशवाळा यावत्–अनंत प्रदेशवाळा स्कंधनी स्पर्शना करावची.

१५. प्र०—तिपएसिए णं भंते ! खंधे परमाणुपोग्गलं फुसमाणे पुच्छा ?

१५. प्र०—हे भगवन् ! परमाणुपुद्गलने स्पर्श करतो त्रण प्रदेशवाळो स्कंध केवी रीते स्पर्शे ? ए प्रश्न करवो.

---

१. मूलच्छायाः—परमाणुपुद्गलो भगवन् ! परमाणुपुद्गलं स्पृशमानः किं देशेन देशं स्पृशति, देशेन देशान् स्पृशति, देशेन सर्वं स्पृशति, देशैः देशं स्पृशति, देशैः देशान् स्पृशति, देशैः सर्वं स्पृशति, सर्वेण देशं स्पृशति, सर्वेण देशान् स्पृशति, सर्वेण सर्वं स्पृशति ? गौतम ! नो देशेन देशं स्पृशति, नो देशेन देशान् स्पृशति, नो देशेन सर्वं स्पृशति; नो देशैः देशं स्पृशति, नो देशैः देशान् स्पृशति, नो देशैः सर्वं स्पृशति, नो सर्वेण देशं स्पृशति, नो सर्वेण देशान् स्पृशति, सर्वेण सर्वं स्पृशति, एवं परमाणुपुद्गलो द्विप्रदेशिकं स्पृशमानः सप्तम–नवमाभ्यां स्पृशति, परमाणुपुद्गलो त्रिप्रदेशिकं स्पृशमानो निपश्चिमैस्त्रिभिः स्पृशति, यथा परमाणुपुद्गलस्त्रिप्रदेशिकं स्पर्शितः एवं स्पर्शयितव्यो यावत्–अनन्तप्रदेशिकः. द्विप्रदेशिको भगवन् ! स्कन्धः परमाणुपुद्गलं स्पृशमानः पृच्छा ? तृतीय–नवमाभ्यां स्पृशति, द्विप्रदेशिको द्विप्रदेशिकं स्पृशमानः प्रथम–तृतीय–सप्तम–नवमैः स्पृशति, द्विप्रदेशिकस्त्रिप्रदेशिकं स्पृशमानः आद्यैश्च, पश्चिमैश्च त्रिभिः स्पृशति मध्यमैस्त्रिभिः विप्रतिषेधयितव्यम्, द्विप्रदेशिको यथा त्रिप्रदेशिकं स्पर्शितः एवं स्पर्शयितव्यः, यावत्–अनन्तप्रदेशिकम्. त्रिप्रदेशिको भगवन् ! स्कन्धः परमाणुपुद्गलं स्पृशमानः पृच्छाः—अनु०

१५. उ०—तीतिय-छट्ठ-नवमेहिं फुसइ, तिपएसिओ दुपएसियं फुसमाणो पढमएणं, ततिएणं, चउत्थ छट्ठ सत्तम-नवमेहिं फुसइ, तिपएसिओ तिपएसिअं फुसमाणो सव्वेसु वि ठाणेसु फुसइ, जहा तिपएसिओ तिपएसिअं फुसाविओ एवं तिपएसिओ जाव–अणंतपएसिएणं संजोएयव्वो, जहा तिपएसिओ एवं जाव–अणंतपएसिओ भाणिअव्वो।

१५. उ०—(हे गौतम!) त्रीजा, छट्ठा अने नवमा विकल्प वडे स्पर्शे, द्विप्रदेशिकने स्पर्श करतो त्रिप्रदेशिकस्कंध, प्रथम तृतीय, चतुर्थ, षष्ठ, सप्तम अने नवमा विकल्पो वडे स्पर्शे; त्रिप्रदेशिकने स्पर्श करतो त्रिप्रदेशिक स्कंध सर्व स्थानोमां स्पर्शे एटले नवे विकल्पवडे स्पर्शे. जेम त्रिप्रदेशिकने त्रिप्रदेशिकनो स्पर्श कराव्यो ए प्रमाणे त्रिप्रदेशिकने चार प्रदेशिक, पांच प्रदेशिक यावत्–अनंत प्रदेशिक सुधीना बधा स्कंधो साथे संयोजवो अने जेम त्रिप्रदेशिक स्कंध परत्वे कह्युं तेम यावत्–अनंतप्रदेशिक सुधीना स्कंध परत्वे कहेवुं.

४. 'परमाणुपोग्गले णं भंते!' इत्यादि. 'किं देसेणं देसं' इत्यादयो नव विकल्पाः, तत्र देशेन स्वकीयेन, देशं तदीयं स्पृशति, देशेन इत्यनेन देशम्, देशान्, सर्वम् इत्येवंशब्दत्रयपरेण त्रयः. एवं देशैरित्यनेन देशम्, देशान्, [सर्वम्–३], सर्वेण इत्यनेन च त्रय एवेति. स्थापना—

१. देशेन देशम्.	४. देशैः देशम्.	७. सर्वेण देशम्.
२. देशेन देशान्.	५. देशैः देशान्.	८. सर्वेण देशान्.
३. देशेन सर्वम्.	६. देशैः सर्वम्.	९. सर्वेण सर्वम्.

अत्र च 'सर्वेण सर्वम्' इत्येक एव घटते, परमाणोर्निरंशत्वेन शेषाणाम् असंभवात्, ननु यदि 'सर्वेण सर्वं स्पृशति' इत्युच्यते तदा परमाण्वोः एकत्वाऽऽपत्तेः कथमपराऽपरपरमाणुयोगेन घटादिस्कन्धनिर्वृत्तिरिति? अत्रोच्यते:–'सर्वेण सर्वं स्पृशति' इति कोऽर्थः– स्वात्मना तौ अन्योऽन्यस्य लगत, न पुनरर्धादिना–अर्द्धादिदेशस्य तयोरभावात्, घटाद्यभावाऽऽपत्तिस्तु तदैव प्रसज्येत यदा तयोरेकत्वाऽऽपत्तिः, न च तयोः सा, स्वरूपभेदात्. 'सत्तम–नवमेहिं फुसइ' त्ति 'सर्वेण देशम्,' 'सर्वेण सर्वम्' इत्येताभ्याम्–इत्यर्थः. तत्र यदा द्विप्रदेशिकः प्रदेशद्वयाऽवस्थितो भवति तदा तस्य परमाणुः 'सर्वेण देशं स्पृशति,' परमाणोः तद्देशस्यैव विषयत्वात्, यदा तु द्विप्रदेशिकः परिणामसौक्ष्म्याद् एकप्रदेशस्थो भवति तदा त परमाणुः 'सर्वेण सर्वं स्पृशति' इत्युच्यते. 'तिपच्छिमएहिं तिहिं फुसइ' त्ति त्रिप्रदेशिकम् असौ स्पृशंस्त्रिभिरन्त्यैः स्पृशति, तत्र यदा त्रिप्रदेशिकः प्रदेशत्रयस्थितो भवति तदा तस्य परमाणुः–'सर्वेण देशं स्पृशति,' परमाणोस्तद्देशस्यैव विषयत्वात्. यदा तु तस्यैकत्र प्रदेशे द्वौ प्रदेशौ, अन्यत्र एकोऽवस्थितः स्यात् तदा एकप्रदेशस्थितपरमाणुद्वयस्य परमाणोः स्पर्शविषयत्वेन 'सर्वेण देशौ स्पृशति' इत्युच्यते. ननु द्विप्रदेशिकेऽपि युक्तोऽयं विकल्पः, तत्राऽपि प्रदेशद्वयस्य स्पृश्यमानत्वात्? नैवम्, यतस्तत्र द्विप्रदेशमात्र एवाऽवयवीति कस्य देशौ स्पृशति?, त्रिप्रदेशिके तु त्रयाऽपेक्षया द्वयस्य स्पर्शने एकोऽवशिष्यते, ततश्च 'सर्वेण देशौ' त्रिप्रदेशिकस्य स्पृशतीति व्यपदेशः साधुः स्याद् इति. यदा तु एकप्रदेशाऽवगाढोऽसौ तदा 'सर्वेण सर्वं स्पृशति' इति स्यादिति. 'दुपएसिए णं' इत्यादि. 'तइय–नवमेहिं फुसइ' त्ति यदा द्विप्रदेशिको द्विप्रदेशस्थस्तदा परमाणुं 'देशेन सर्वं स्पृशति' इति तृतीयः. यदा तु एकप्रदेशाऽवगाढोऽसौ तदा 'सर्वेण सर्वम्' इति नवमः. 'दुपएसिओ दुपएसियं' इत्यादि. यदा द्विप्रदेशिकौ प्रत्येकं द्विप्रदेशावगाढौ तदा 'देशेन देशम्' इति प्रथमः, यदा तु एकः एकत्र, अन्यस्तु द्वयोस्तदा 'देशेन सर्वम्' इति तृतीयः. तथा 'सर्वेण देशम्' इति सप्तमः. नवमस्तु प्रतीत एवेति–अनया दिशाऽन्येऽपि व्याख्येया इति.

४. ['परमाणुपोग्गले ण भंते!' इत्यादि.] ['किं देसेण देसं' इत्यादि–] नव विकल्पो छे, तेमां देशवडे एटले पोताना भागवडे, तेना–बीजा परमाणुना–देशनो स्पर्श करे. 'देशेन' ए शब्द साथे 'देशम्, देशान्, अने सर्वम्' ए त्रण शब्दो जोडवाथी त्रण विकल्प थाय, ए प्रकारे 'देशैः' ए शब्द साथे 'देशम्, देशान्, सर्वम्, ए त्रण शब्दो जोडवाथी बीजा त्रण विकल्प थाय अने 'सर्वेण' ए शब्द साथे 'देशम्, देशान्, सर्वम्, ए त्रण शब्दो जोडवाथी अन्य त्रण विकल्प थाय, ए प्रकारे सर्व मळी नव विकल्प थाय. ते नव विकल्पो करवानी रीत आ प्रमाणे छेः—

१. एक देश बीजा देशने.	४. अनेक देशो एक देशने.	७. आखो भाग एक देशने.
२. एक देश बीजा देशोने.	५. अनेक देशो अनेक देशोने.	८. आखो भाग घणा देशोने.
३. एक देश आखा भागने.	६. अनेक देशो आखा भागने.	९. आखो भाग आखा भागने.

१. मूलच्छायाः—तृतीय–षष्ठ–नवमैः स्पृशति, त्रिप्रदेशिको द्विप्रदेशिकं स्पृशमानः प्रथमेन, तृतीयेन, चतुर्थ–षष्ठ–सप्तम–नवमैः स्पृशति, त्रिप्रदेशिकस्त्रिप्रदेशिकं स्पृशमानः सर्वेषु अपि स्थानेषु स्पृशति, यथा त्रिप्रदेशिकस्त्रिप्रदेशिकं स्पर्शित एवं त्रिप्रदेशिको यावत्–अनन्तप्रदेशिकेन संयोजयितव्यः, यथा त्रिप्रदेशिक एवं यावत्–अनन्तप्रदेशिको भणितव्यः—अनु०

ते नवे विकल्पोमां अहिं एक छेल्लो-नवमो-' सर्वेण सर्वम् ' ए एक विकल्प ज घटे छे, पण बीजा विकल्पो घटता नथी. कारण के, परमाणु, अंश-भाग-रहित छे माटे बाकीना विकल्पोनो परमाणुमां असंभव छे. शं०—जो कदाच ' सर्वेण सर्वम् ' एटले ' बधा वडे बधाने स्पर्शे ' ए विकल्प स्वीकारवामां आवे तो, बे परमाणुनी एकता थइ जाय छे, अने ते एकता थवाथी जुदा जुदा परमाणुओना योगथी जे घट वगेरे स्कंधो बने छे ते केम बनशे? समा०—'सर्वेण सर्वं स्पृशति ' ए विकल्पनो एवो अर्थ नथी के, बे परमाणुओ परस्पर मळी जाय, पण ते बे परमाणु परस्पर एक बीजानो स्पर्श पोते समस्त स्वात्मवडे करे, कारण के, परमाणुओना अर्ध वगेरे विभाग नथी माटे ते परमाणुओ अर्ध वगेरे भागवडे स्पर्शी शकता नथी वळी, घटादि पदार्थना अभावनी आपत्ति तो त्यारे ज होइ शके ज्यारे ते बे परमाणुओनी एकता थई जती होय, परंतु ते बन्ने परमाणुओना स्वरूपनी जुदाइ होवाथी ते बेनी एकता थती नथी, अने तेम होवाथी पूर्वोक्त आपत्ति आवती नथी [' सत्तम-नवमेहिं फुसइ ' त्ति] ७ ' सर्ववडे देशने ' अने ९ ' सर्ववडे सर्वने ' ए बे विकल्पवडे स्पर्शे छे. तेमां ज्यारे बे प्रदेशवाळो स्कंध, आकाशना बे प्रदेशमां रहेलो होय त्यारे परमाणु, ते स्कंधना देशने सर्ववडे-पोताना समस्त आत्मावडे-स्पर्शे छे (७) कारण के, परमाणुनो विषय, ते स्कंधना देशनो ज छे अर्थात् आकाशना बे प्रदेशमां स्थित द्विप्रदेशिक स्कंधना देशने ज परमाणु स्पर्शी शके छे अने ज्यारे ते द्विप्रदेशिक स्कंध परिमाणनी सूक्ष्मताथी आकाशना एक प्रदेशमां स्थित होय त्यारे ' परमाणु, पोताना सर्वात्मवडे ते स्कंधना सर्वात्मने अडे छे ' (९) ए प्रमाणे कहेवाय छे. [' तिपएसिअमएहिं तिहिं फुसइ ' त्ति] त्रण प्रदेशवाळा स्कंधने स्पर्शतो ए परमाणु, तद्दन छेल्ला त्रण विकल्पवडे अडे छे, तेमां ज्यारे त्रण प्रदेशवाळो स्कंध आकाशना त्रण प्रदेशमां रहेलो होय त्यारे परमाणु, पोताना सर्वात्मवडे तेना एक देशने अडे छे, कारण के, परमाणुने ते प्रकारे रहेला ते त्रिप्रदेशिक स्कंधना देशने ज अडवानुं सामर्थ्य छे (७) ज्यारे ते त्रिप्रदेशिक स्कंधना बे प्रदेश, एक आकाश प्रदेशमां रहेला होय अने बीजो एक प्रदेश अन्यत्र रहेलो होय त्यारे तो एक आकाश प्रदेशमां रहेला बे परमाणुने अडवानुं सामर्थ्य एक परमाणुमां होवाथी ' पोताना बधावडे बे देशोने अडे छे ' एम कहेवाय छे (८). शं०—' पोताना बधावडे बे देशोने अडे छे ' आ विकल्प जेम त्रिप्रदेशिक स्कंधमां घटाव्यो तेम बे प्रदेशवाळा स्कंधमां पण घटवो जोइए, कारण के, त्यां पण ते द्विप्रदेशिक स्कंधना बन्ने प्रदेशोने ते परमाणु पोताना सर्ववडे अडे छे. माटे ते विकल्प द्विप्रदेशिक स्कंधमां केम दर्शाव्यो नथी? समा०—ते प्रमाणे द्विप्रदेशिक स्कंधमां घटतुं नथी. कारण के, त्यां द्विप्रदेशिक स्कंध पोते ज अवयवी छे पण कोइनो अंश नथी माटे एम केम कहेवाय के, ' बधावडे बे देशोने अडे छे ' अने त्रिप्रदेशिक स्कंधमां तो त्रण प्रदेशनी अपेक्षाए बेनो स्पर्श करतां एक प्रदेश बाकी रहे छे अर्थात् तेना जे बे परमाणु-एक आकाश प्रदेशमां रहेला छे ते बन्ने, जुदा आकाश प्रदेशमां रहेल तेना एक परमाणुना बे अंशो-देशो-छे, अने एक परमाणु ते बे देशोने अडे छे माटे ' सर्ववडे बे देशोने अडे छे ' ए प्रकारनो व्यपदेश-कहेवुं-संगत छे. ज्यारे ए त्रिप्रदेशिक स्कंध, आकाशना एक प्रदेशमां स्थित होय त्यारे तो (९) ' सारा आत्मवडे समस्त आत्माने अडे छे ' ए नवमो विकल्प कहेवाय. [' दुपएसिए ण ' इत्यादि.] [' तइय-नवमेहिं फुसइ ' त्ति] ज्यारे द्विप्रदेशिक स्कंध, आकाशना बे प्रदेशमां रहेलो होय त्यारे पोताना एक देशवडे परमाणुना सर्वात्मने स्पर्श करे छे, माटे त्यां ' एक भागवडे सर्वने अडे छे ' ए त्रीजो विकल्प लागे अने ज्यारे ते द्विप्रदेशिक स्कंध, आकाशना एक प्रदेशमां स्थित होय त्यारे पोताना सर्वात्मवडे परमाणुना सर्वात्मने अडे छे, माटे त्यां ' सर्ववडे सर्वने अडे छे ' ए नवमो विकल्प लागे [' दुपएसिओ दुपएसियं ' इत्यादि] ज्यारे बन्ने द्विप्रदेशिक स्कंधो पोते प्रत्येक प्रत्येक बब्बे आकाश प्रदेशमां स्थित होय त्यारे परस्पर एक भागवडे एक भागने अडे छे, माटे त्यां ' एक देशवडे एक देशने अडे छे ' ए प्रथम विकल्प लागे, अने ज्यारे एक द्विप्रदेशिक स्कंध, एक आकाश प्रदेशमां स्थित होय अने बीजो द्विप्रदेशिक स्कंध, बे आकाश प्रदेशमां होय त्यारे ' एक देशवडे सर्वने अडे छे ' ए त्रीजो भंग लागे छे; कारण के, बे आकाश प्रदेशमां स्थित द्विप्रदेशिक स्कंध, पोताना एक भागवडे एक आकाश प्रदेशमां रहेला द्विप्रदेशिक स्कंधना सर्व भागोने स्पर्शी शके छे. तथा ' सर्ववडे देशने अडे छे ' ए सातमो विकल्प जाणवो, कारण के, एक आकाश प्रदेशमां स्थित द्विप्रदेशिक स्कंध पोताना सर्वात्मवडे बे आकाश प्रदेशमां स्थित द्विप्रदेशिक स्कंधना एक देशने अडे छे. नवमो विकल्प तो प्रतीत -सुस्पष्ट-ज-छे आ दिशावडे-आ प्रकारे-बीजाओनुं पण व्याख्यान करवुं.

परमाणुपुद्गलादिनी संस्थिति.

१६. प्र०—परमाणुपोग्गले णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ ?

१६. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, एवं जाव-अणंतपएसिओ.

१७. प्र०—एगपएसोगाढे णं भंते ! पोग्गले सेए तम्मि वा ठाणे, अन्नम्मि वा ठाणे कालओ केवचिरं होइ ?

१६. प्र०—हे भगवन् ! परमाणुपुद्गल, काळथी क्यां सुधी रहे?

१६. उ०—हे गौतम ! परमाणुपुद्गल, ओछामां ओछुं एक समय सुधी रहे अने वधारेमां वधारे असंख्य काळ सुधी रहे; ए प्रमाणे यावत् अनंतप्रदेशिक सुधीना स्कंध माटे समजी लेवुं.

१७. प्र०—हे भगवन् ! एक आकाश प्रदेशमां स्थित पुद्गल, ज्यां होय ते स्थाने अथवा बीजे स्थाने काळथी क्यां सुधी सकंप रहे ?

---

१. मूलच्छाया—परमाणुपुद्गलो भगवन् ! कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन असंख्येयं कालम्, एवं यावत्-अनन्तप्रदेशिकः. एकप्रदेशावगाढो भगवन् ! पुद्गलः सैजस्तस्मिन् वा स्थाने, अन्यस्मिन् वा स्थाने कालतः कियच्चिरं भवति.—अनु०

१७. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं, एवं जाव-असंखेज्जपएसोगाढे.

१७. उ०—हे गौतम ! जघन्यथी एक समय सुधी अने वधारेमां वधारे आवलिकाना असंख्येय भाग सुधी सकंप रहे, ए प्रमाणे यावत् आकाशना असंख्येय प्रदेशमा स्थित पुद्गल माटे पण जाणवु.

१८ प्र०—एगपएसोगाढे णं भंते ! पोग्गले निरेए कालओ केवचिरं होइ ?

१८. प्र०—हे भगवन् ! एक आकाश प्रदेशमा अवगाढ पुद्गल काळथी क्यां सुधी निष्कंप रहे ?

१८. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, एवं जाव-असंखेज्जपएसोगाढे.

१८. उ०—हे गौतम ! जघन्य एक समय अने वधारेमां वधारे असंख्येय काळ सुधी निष्कंप रहे, ए प्रमाणे यावत् असंख्येय प्रदेशावगाढ पुद्गल माटे पण जाणवुं.

१९. प्र०—एगगुणकालए णं भंते ! पोग्गले कालओ केवचिरं होइ ?

१९. प्र०—हे भगवन् ! पुद्गल एकगणुं काळुं, काळथी क्यां सुधी रहे ?

१९. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं; एवं जाव-अणंतगुणकालए, एवं वण्ण-गंध-रस-फासं जाव-अणंतगुणलुक्खे; एवं सुहुमपरिणए पोग्गले, एवं बादरपरिणए पोग्गले.

१९. उ०—हे गौतम ! जघन्यथी एक समय सुधी अने वधारेमां वधारे असंख्येय काळ सुधी रहे, ए प्रमाणे यावत् अनंत गुण काळा पुद्गल माटे जाणवुं-ए प्रमाणे वर्ण, गंध, रस अने स्पर्श यावत् अनंतगुण रूक्ष पुद्गल माटे जाणवुं, ए प्रमाणे सूक्ष्मपरिणत पुद्गल माटे अने बादरपरिणत पुद्गल माटे जाणवुं.

२०. प्र०—सद्दपरिणए णं भंते ! पोग्गले कालओ केवचिरं होइ ?

२०. प्र०—हे भगवन् ! शब्दपरिणत पुद्गल, काळथी क्यां सुधी रहे ?

२०. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं, असद्दपरिणए जहा एगगुणकालए.

२०. उ०—हे गौतम ! ओछामां ओछुं एक समय सुधी अने वधारेमां वधारे आवलिकाना असंख्येय भाग सुधी रहे—अशब्दपरिणत पुद्गल, जेम एकगुण काळुं पुद्गल कह्युं, तेम समजवुं.

५. पुद्गलाऽधिकारादेव पुद्गलाना द्रव्य-क्षेत्र-भावान् काळतश्चिन्तयन्नि. तत्र '*परमाणु*' इत्यादि द्रव्यचिन्ता. '*उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं*' ति असंख्येयकालात् परतः पुद्गलानाम् एकरूपेण स्थित्यभावात्. '*एगपएसोगाढे ण*' इत्यादि क्षेत्रचिन्ता. '*सेए*' त्ति सैजः सकम्प', '*तम्मि वा ठाणे*' त्ति अधिकृत एव, '*अन्नम्मि व*' त्ति अधिकृताद् अन्यत्र, '*उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभाग*' ति पुद्गलानामाऽऽकस्मिकत्वाच्चलनस्य न निरेजत्वादीनामिव असंख्येयकालत्वम्. '*असंखेज्जपएसोगाढे*' त्ति अनन्तप्रदेशाऽवगाढस्य असंभवाद् असंख्यातप्रदेशावगाढ इत्युक्तम्. '*निरेए*' त्ति निरेजो निष्प्रकम्पः.

५. पुद्गलनो अधिकार होवाथी ज पुद्गलोनां द्रव्य, क्षेत्र अने भावोने काळनी दृष्टिथी चिंतवे छे, तेमां [' परमाणु '] इत्यादि द्रव्यनी चिंता छे. [' उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं ' ति] असंख्येय काळ सुधी. कारण के, असंख्य काळ पछी पुद्गलोनी एकरूपे स्थिति नथी रहेती. [' एगपएसोगाढे णं '] इत्यादि क्षेत्रनो विचार छे. [' सेए ' त्ति] कंप सहित, [' तम्मि वा ठाणे ' त्ति] अधिकृत स्थानमां—जे स्थानमां होय त्यां, [' अन्नम्मि व ' त्ति] अधिकृत स्थानथी बीजे स्थाने. [' उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं ' ति] पुद्गलोनु आकस्मिकपणुं होवाथी निष्कंपत्वादिनी पेठे कंपननो—चलननो—असंख्येय काळ होतो नथी. [' असंखेज्जपएसोगाढे ' त्ति] कोइ पण पुद्गल अनंत प्रदेशावगाढ न होवाथी ' असंख्यात प्रदेशावगाढ ' एम कह्युं छे. [' निरेए ' त्ति] निष्प्रकंप—कंप विनानुं.

१. मूलच्छाया—गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन आवलिकाया. असंख्येयभागम्-एवं यावत्-असंख्येयप्रदेशाऽवगाढ. एकप्रदेशावगाढो भगवन् ! पुद्गलो निरेजः कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽसंख्येयं कालम्, एवं यावत्-असंख्येयप्रदेशावगाढ. एकगुणकालको भगवन् ! पुद्गलः कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽसंख्येयं कालम्; एवं यावत्-अनन्तगुणकालक, एवं वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शम, यावत्-अनन्तगुणरूक्ष; एवं सूक्ष्मपरिणतः पुद्गल, एवं बादरपरिणतः पुद्गल.. शब्दपरिणतो भगवन् ! पुद्गल. कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन आवलिकाया असंख्येयभागम्; अशब्दपरिणतो यथा एकगुणकालक.—अनु०

परमाणुपुद्गलादि अने अंतरकाल.

२१. प्र०—[1]परमाणुपोग्गलस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?

२१. प्र०—हे भगवन् ! परमाणुपुद्गलने काळथी केटलुं लांबुं अंतर होय एटले के जे पुद्गल, परमाणु रूपे छे ते परमाणुपणुं त्यजी स्कंधादि रूप परिणमे अने पाछुं तेने परमाणुपणुं प्राप्त करतां काळथी केटलु लांबुं अतर होय ?

२१. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं.

२१. उ०—हे गौतम ! ओछामां ओछु एक समय अंतर अने वधारेमां वधारे असंख्येय काळ सुधीनुं अंतर छे. अर्थात् परमाणुरूप पुद्गलने परमाणुपणुं छोडी फरीवार परमाणुपणु प्राप्त करता ओछामां ओछो एक समय अने वधारेमां वधारे असंख्येय काळ लागे छे.

२२. प्र०—दुप्पएसियस्स णं भंते ! खंधस्स अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?

२२. प्र०—हे भगवन् ! द्विप्रदेशिक स्कंधने काळथी केटलु लांबुं अतर होय ?.

२२. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं अणंतं कालं, एवं जाव–अणंतपएसिओ.

२२. उ०—हे गौतम ! जघन्य एक समय अने उत्कृष्टथी अनंत काळनुं अंतर छे, ए प्रमाणे यावत् अनंत प्रदेशिकस्कंध सुधी जाणी लेवुं.

२३. प्र०—एगपएसोगाढस्स णं भंते ! पोग्गलस्स सेयस्स अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?

२३. प्र०—हे भगवन् ! एक प्रदेशमां स्थित सकंप पुद्गलने काळथी केटलुं लांबुं अतर होय एटले एक प्रदेशमां स्थित सकंप पुद्गल पोतानुं कंपन पडतु मेले तो तेने फरीथी कंपन करतां केटलो काळ लागे ?

२३. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं; एवं जाव–असंखेज्जपएसोगाढे.

२३. उ०—हे गौतम ! जघन्यथी एक समय अने उत्कृष्टथी असंख्यकाळ सुधीनुं अंतर होय अर्थात् ते पुद्गल ज्यारे पोताना कंपथी अटके अने फरीथी कपवुं शरु करे तेटलामां ओछामां ओछो एक समय अने वधारेमा वधारे असंख्य काळ लागे, ए प्रमाणे यावत् असंख्यप्रदेशस्थित स्कंधो माटे पण समजी लेवु.

२४. प्र०—एगपएसोगाढस्स णं भंते ! पोग्गलस्स निरेयस्स अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?

२४. प्र०—हे भगवन् ! एक प्रदेशमां स्थित निष्कंप पुद्गलने काळथी केटलुं लांबुं अतर होय अर्थात् एक निष्कंप पुद्गल पोतानी निष्कंपता छोडी दे अने तेने फरीथी निष्कंपता प्राप्त करवामा केटलो काळ लागे ?.

२४. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं; एवं जाव–असंखेज्जपएसोगाढे, वण्ण-गंध-रस-फास-सुहुमपरिणय-बायरपरिणयाणं–एतेसिं जं चेव संचिट्ठणा तं चेव अंतरं पि भाणियव्वं.

२४. उ०—हे गौतम ! जघन्यथी एक समय अने उत्कृष्टथी आवलिकानो असंख्येय भाग, ए प्रमाणे यावत् असंख्य प्रदेश स्थित स्कंधो माटे पण समजी लेवु. वर्ण, गंध, रस, स्पर्श, सूक्ष्मपरिणत अने बादरपरिणतोने माटे जे तेओनो संचिट्ठणा—स्थिति—काळ कह्यो छे ते ज अंतर काळ छे, एम कहेवुं.

२५. प्र०—सद्दपरिणयस्स णं भंते ! पोग्गलस्स अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?

२५. प्र०—हे भगवन् ! शब्दपरिणत पुद्गलने काळथी केटलुं लांबुं अंतर होय ?.

---

१. मूलच्छाया.—परमाणुपुद्गलस्य भगवन् ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽसंख्येयं कालम्. द्विप्रदेशिकस्य भगवन् ! स्कन्धस्याऽन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽनन्तं कालम्, एवं यावत्–अनन्तप्रदेशिकः. एकप्रदेशावगाढस्य भगवन् ! पुद्गलस्य सैजस्याऽन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽसंख्येयं कालम्, एवं यावत्–असंख्येयप्रदेशावगाढ. एकप्रदेशावगाढस्य भगवन् ! पुद्गलस्य निरेजस्याऽन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽऽवलिकाया असंख्येयभागम्; एवं यावत्–असंख्येयप्रदेशावगाढ, वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्श-सूक्ष्मपरिणत–बादरपरिणतानाम्–एतेषां यच्चैव संस्थानं तच्चैवाऽन्तरमपि भणितव्यम्. शब्दपरिणतस्य भगवन् ! पुद्गलस्याऽन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ?:—अनु०

२५. उ०—गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं.

२५. उ०—हे गौतम ! जघन्यथी एक समय अने उत्कृष्टथी असंख्य काळ अंतर होय एटले जे पुद्गल शब्दरूपे परिणम्युं होय, पाछुं फरीवार तेने शब्दरूपे परिणमवामां ओछामां ओछुं एक समय अने वधारेमां वधारे असंख्य काळ जोइए.

२६. प्र०—असद्दपरिणयस्स णं भंते ! पोग्गलस्स अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?

२६. उ०—गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं.

२६. प्र०—हे भगवन् ! अशब्दपरिणत पुद्गलने काळथी केटलुं लांबुं अंतर होय ?

२६. उ०—हे गौतम ! जघन्यथी एक समय अने उत्कृष्टथी आवलिकानो असंख्येय भाग अंतर होय एटले अशब्दपरिणत पुद्गलने पोतानो अशब्दपरिणतपणानो स्वभाव मूकी पाछुं ते ज स्वभावमां आवता ओछामां ओछुं एक समय अने वधारेमां वधारे आवलिकानो असंख्येय भाग काळ लागे.

२७. प्र०—एयस्स णं भंते ! दव्वट्ठाणाउयस्स, खेत्तट्ठाणाउयस्स, ओगाहणट्ठाणाउयस्स, भावट्ठाणाउयस्स कयरे कयरे जाव–विसेसाहिया ?

२७. उ०—गोयमा ! सव्वत्थोवे खेत्तट्ठाणाउए, ओगाहणट्ठाणाउए असंखेज्जगुणे, दव्वट्ठाणाउए असंखेज्जगुणे, भावट्ठाणाउए असंखेज्जगुणे.

—खेत्तोगाहणदव्वे, भावट्ठाणाउयं च अप्प-बहुं,
खेत्ते सव्वत्थोवे, सेसा ठाणा असंखेज्जगुणा.

२७. प्र०—हे भगवन् ! ए द्रव्यस्थानायु, क्षेत्रस्थानायु, अवगाहनास्थानायु अने भावस्थानायु ए बधामां कयुं कोनाथी यावत् विशेषाधिक छे ?

२७ उ०—हे गौतम ! सर्वथी थोडुं क्षेत्रस्थानायु छे, ते करतां असंख्यगुण अवगाहनास्थानायु छे, ते करतां असंख्यगुण द्रव्यस्थानायु छे अने ते करतां भावस्थानायु असंख्यगुण छे.

—क्षेत्र, अवगाहना, द्रव्य अने भावस्थानायुनुं अल्प बहुत्व कहेवुं, तेमां क्षेत्रस्थानायु सर्वथी अल्प छे अने बाकीनां स्थानो असंख्यगुणां छे.

६. ‘परमाणुपोग्गलस्स’ इत्यादि. परमाणोरणुत्वे परमाणुत्वे यद्परमाणुत्वेन वर्तनम् अ(आ) परमाणुत्वपरिणते. तदन्तरम्–स्कन्धसम्बन्धकालः, स च उत्कर्षतोऽसंख्यात इति. द्विप्रदेशिकस्य तु शेषस्कन्धसम्बन्धकालः. परमाणुकालश्च अन्तरकाल—स च तेषामनन्तत्वात्, प्रत्येकं चोत्कर्षतोऽसंख्येयस्थितिकत्वाद् अनन्तः. तथा यो निरेजस्य कालः स सैजस्य अन्तरमिति कृत्वा उक्तं सैजस्याऽन्तरमुत्कर्षतोऽसंख्यात काल इति. यस्तु सैजस्य कालः स निरेजस्य अन्तरम् इति कृत्वोक्तं निरेजस्याऽन्तरमुत्कर्षत आवलिकाया असंख्यातो भाग इति. एकगुणकालकत्वादीनां चाऽन्तरम् एकगुणकाल(त्वादिकाल)स्यानन्तमेव, न पुनर्द्विगुणकालत्वादीनाम् अनन्तत्वेन तदन्तरस्य अनन्तत्वम्–वचनप्रामाण्यात्, सूक्ष्मादिपरिणतानां तु अवस्थानतुल्यमेवाऽन्तरम्, यतो यदेव एकस्याऽवस्थानं तदेवाऽन्यस्याऽन्तरम्, तच्च असंख्येयकालमानमिति. ‘सद्द’ इत्यादि तु सूत्रसिद्धम्. ‘एयस्स णं भंते ! दव्वट्ठाणाउयस्स’ त्ति द्रव्यं पुद्गलद्रव्यम्, तस्य स्थान भेदः–परमाणु–द्विप्रदेशिकादि, तस्य आयुः स्थितिः, अथवा द्रव्यस्याऽणुत्वादिभावेन यत् स्थानम् अवस्थानम्, तद्रूपमायुर्द्रव्यस्थानायुस्तस्य. ‘खेत्तट्ठाणाउयस्स’ त्ति क्षेत्रस्य आकाशस्य स्थान भेदः पुद्गलावगाहकृत, तस्य आयुः स्थितिः, अथवा क्षेत्रे एकप्रदेशादौ स्थानम्–यत् पुद्गलानाम् अवस्थानम्–तद्रूपमायुः क्षेत्रस्थानायु. एवम् अवगाहनास्थानायु, भावस्थानायुश्च. नवरम्:–अवगाहना नियतपरिमाणक्षेत्राऽवगाहित्वं पुद्गलानाम्. भावस्तु कालत्वादिः. ननु क्षेत्रस्य, अवगाहनायाश्च को भेदः ? उच्यते–क्षेत्रमवगाढमेव, अवगाहना तु विवक्षितक्षेत्राद् अन्यत्राऽपि पुद्गलानां तत्परिमाणाऽवगाहित्वम् इति. ‘कयरे’ इत्यादि कण्ठ्यम्, एषां च परस्परेणाऽल्प–बहुत्वव्याख्या गाथानुसारेण कार्या, ताश्च इमाः–

“खेत्तोगाहणदव्वे भावट्ठाणाउ अप्प–बहुयत्ते, थोवा असंखगुणिया तिन्नि य सेसा कहं नेया ?
खेत्ताऽमुत्तत्ताओ तेण समं बंधपच्चयाभावा, तो पोग्गलाण थोवो खेत्तावट्ठाणकालो ओ.”

---

१. मूलच्छाया.—गौतम ! जघन्येन–एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽसंख्येयं कालम्. अशब्दपरिणतस्य भगवन् ! पुद्गलस्याऽन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ? जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽऽवलिकाया असंख्येयभागम्. एतस्य भगवन् ! द्रव्यस्थानायुष्कस्य, क्षेत्रस्थानाऽऽयुष्कस्य, अवगाहनास्थानाऽऽयुष्कस्य, भावस्थानाऽऽयुष्कस्य, कतरः कतरो यावत्–विशेषाधिकः ? गौतम ! सर्वस्तोकं क्षेत्रस्थानाऽऽयुष्कं, अवगाहनास्थानायुष्कोऽसंख्येयगुणः, द्रव्यस्थानाऽऽयुष्कोऽसंख्येयगुणः, भावस्थानाऽऽयुष्कोऽसंख्येयगुणः. क्षेत्रा–ऽवगाहना–द्रव्यम्, भावस्थानाऽऽयुष्कं च अल्प बहु, क्षेत्रं सर्वस्तोकम्, शेषाणि स्थानानि असंख्येयगुणानि —अनु०

१. प्र० छा०—क्षेत्रा–ऽवगाहन–द्रव्ये–भावस्थानायुरल्पबहुकत्वे, स्तोका असंख्यगुणितास्त्रीणि च शेषाः कथं नेयाः ? क्षेत्राऽमूर्तत्वात् तेन समं बन्धप्रत्ययाभावात्, ततः पुद्गलानां स्तोकः क्षेत्रावस्थानकालस्तु—अनु०

अयमर्थः–क्षेत्रस्य अमूर्तत्वेन क्षेत्रेण सह पुद्गलानां विशिष्टबन्धप्रत्ययस्य स्नेहादेरभावाद् नैकत्र ते चिरं तिष्ठन्ति इति शेषः. यस्माद् एवं तत इत्यादि व्यक्तम्. अथाऽवगाहनायुर्बहुत्वं भाव्यतेः—

"[1]अण्णखेत्तगयस्स वि तं चिय माणं चिरं पि संधरइ, ओगाहणानासे पुण खेत्तन्नत्तं फुडं होइ."

इह पूर्वार्धेन क्षेत्राद्धाया अधिका अवगाहनाद्धा इत्युक्तम्. उत्तरार्धेन तु अवगाहनाद्धातो नाऽधिका क्षेत्राद्धा–इति. कथम् एतदेवम्? इत्युच्यतेः—

"[2]ओगाहणोवबद्धा खेत्तद्धा अकिरियाऽवबद्धा य, न उ ओगाहणकालो खेत्तद्धामेत्तसंबद्धो."

अवगाहनायाम्–अगमनक्रियायां च नियता क्षेत्राद्धा–विवक्षित–अवगाहनासद्भाव एव, अक्रियासद्भाव एव च तस्या भावात्–उक्तव्यतिरेके च अभावात्–अवगाहनाद्धा न क्षेत्रमात्रे नियता, क्षेत्राद्धाया अभावेऽपि तस्या भावादिति. अथ निगमनम्:—

"[3]जम्हा तत्थ–ऽण्णत्थ य स चिय ओगाहणा भवे खेत्ते, तम्हा खेत्तद्धाओ–वगाहणद्धा असंखगुणा."

अथ द्रव्याऽऽयुर्बहुत्वं भाव्यतेः—

"[4]संकोचे–विकोएण व उवरमियाए वगाहणाए वि, तत्तियमेत्ताणं चिय चिरं पि दव्वाणऽवत्थाणं."

संकोचेन, विकोचेन चोपरतायाम् अपि अवगाहनायां यावन्ति द्रव्याणि पूर्वमासन् तावतामेव चिरमपि तेषाम् अवस्थानं संभवति, अनेनाऽवगाहनानिवृत्तौ अपि द्रव्यं न निवर्तते इत्युक्तम्. अथ द्रव्यनिवृत्तिविशेषेऽवगाहना निवर्तते एव इत्युच्यतेः—

"[5]संघाये–भेयओ वा दव्वोवरमे पुणाइ संखित्ते, नियमा तद्दव्वोगाहणाए नासो न संदेहो."

संघातेन, पुद्गलानां भेदेन वा तेषामेव यः संक्षिप्तः–स्तोकावगाहनः स्कन्धः–नतु प्राक्तनाऽवगाहनः, तत्र यो द्रव्योपरमो द्रव्याऽन्यथात्वम्, तत्र सति न च संघातेन न सक्षिप्तः स्कन्धो भवति, तत्र सति सूक्ष्मतरत्वेनाऽपि तत्परिणतेः–श्रवणात्–नियमात् तेषां द्रव्याणाम् अवगाहनाया नाशो भवति, कस्माद् एवम्? इत्यत उच्यतेः—

"[6]ओगाहद्धा दव्वे संकोय–विकोयओ य अववद्धा, न उ दव्वं संकोयण–विकोयण–मित्तम्मि संबद्धं."

अवगाहनाद्धा द्रव्येऽवबद्धा नियतत्वेन सबद्धा, कथम्? संकोचाद् विकोचाच–संकोचादि परिहृत्य इत्यर्थः. अवगाहना हि द्रव्ये संकोच–विकोचयोरभावे सति भवति, तत्सद्भावे च न भवति; इत्येवं द्रव्ये अवगाहना अनियतत्वेन संबद्धा इत्युच्यते 'द्रुमत्वे खदिरत्वम् इव' इति. उक्तविपर्ययमाह–न पुनर्द्रव्य संकोचन–विकोचनमात्रे सत्यप्यवगाहनायां नियतत्वेन संबद्धम्, संकोचन–विकोचाभ्याम् अवगाहनानिवृत्तावपि द्रव्यं न निवर्तते इत्यवगाहनायां तन्नियतत्वेनाऽसंबद्धम् इत्युच्यते, 'खदिरत्वे द्रुमत्ववत्' इति. अथ निगमनम्:—

"[7]जम्हा तत्थण्णत्थ व दव्वं ओगाहणाए त चेव, दव्वद्धाऽसंखगुणा तम्हा ओगाहणद्धाओ."

अथ भावायुर्बहुत्वं भाव्यते.—

"[8]सघाये–भेयओ वा दव्वोवरमे वि पज्जवा संति, तं कासिणगुणविरामे पुणाइ दव्वं न ओगाहो."

संघातादिना द्रव्योपरमेऽपि पर्यवाः सन्ति, यथा घृ(मृ)त्पटे शुक्लादिगुणाः–सकलगुणोपरमे तु न तद् द्रव्यम्, न चावगाहनाऽनुवर्तते–अनेन पर्यवाणां चिरं स्थानम्, द्रव्यस्य तु अचिरम् इत्युक्तम्. अथ कस्मादेवम्? इत्युच्यतेः—

"[9]संघायं–भेय–बंधाणुवत्तिणी निच्चमेव दव्वद्धा, न गुणकालो संघाय–भेयमेत्तद्धसंबद्धो."

संघात–भेदलक्षणाभ्यां धर्माभ्यां यो बन्धः संबन्धः, तदनुवर्तिनी तदनुसारिणी, संघाताद्यभाव एव द्रव्याद्धायाः सद्भावात्, तद्भावे चाऽभावाद्, न पुनर्गुणकालः सघात–भेदमात्रकालसंबद्धः, सघातादिभावेऽपि गुणानामनुवर्तनाद् इति. अथ निगमनम्:—

"[10]जम्हा तत्थ–ऽण्णत्थ य दव्वे खेत्तावगाहणासु च, ते चेव पज्जवा संति तो तदद्धा असंखगुणा."

"आह अणेगतोऽयं दव्वोवरमे गुणाणऽवत्थाणं, गुणविप्परिणामम्मि य दव्वविसेसो य णेगतो."

---

१. प्र० छा०:—अन्यक्षेत्रगतस्यापि तदेव मानं चिरमपि संधरति, अवगाहनानाशे पुनः क्षेत्रान्यत्वं स्फुटं भवति. २ अवगाहनावबद्धा क्षेत्राद्धा अक्रियावबद्धा च, न तु अवगाहनकालः क्षेत्राद्धामात्रसंबद्धः. ३. यस्मात् तत्राऽन्यत्र च सा एव अवगाहना भवेत् क्षेत्रे, तस्मात् क्षेत्राद्धातोऽवगाहनाद्धा असंख्यगुणा. ४. संकोच–विकोचेन वा उपरतायाम् अवगाहनायामपि, तावन्मात्राणामेव चिरमपि द्रव्याणामवस्थानम्. ५. संघात–भेदतो वा द्रव्योपरमे पुनः संक्षिप्ते, नियमात् तद्द्रव्यावगाहनाया नाशो न संदेहः. ६. अवगाहनाद्धा द्रव्ये संकोच–विकोचतश्च अवबद्धा, न तु द्रव्यं संकोचन–विकोचनमात्रे संबद्धम्. ७. यस्मात् तत्रान्यत्र वा द्रव्यम् अवगाहनायां तच्चैव, द्रव्याद्धाऽसंख्यगुणा तस्माद् अवगाहनाद्धातः. ८. संघात–भेदतो वा द्रव्योपरमेऽपि पर्यवाः सन्ति, तत् कृत्स्नगुणविरामे पुनर्द्रव्यं न अवगाहः. ९. संघात–भेद–बन्धानुवर्तिनी नित्यमेव द्रव्याद्धा, न गुणकालः संघात–भेदमात्राद्धसंबद्धः. १०. यस्मात् तत्र अन्यत्र च द्रव्ये क्षेत्रावगाहनासु च, ते एव पर्यवाः सन्ति ततस्तदद्धा असंख्यगुणा. आह अनेकान्तोऽयं द्रव्योपरमे गुणानामवस्थानम्, गुणविपरिणामे च द्रव्यविशेषश्च नैकान्तः.—अनु०

द्रव्यविशेषो द्रव्यविपरिणामः.—

"विप्परिणयम्मि दव्वे कम्मि गुणपरिणई भवे जुगवं, कम्मि वि पुण तदवत्थे वि होइ गुणविप्परीणामो.
भन्नइ सच्चं किं पुण गुणबाहल्ला न सव्वगुणनासो, दव्वस्स तदण्णत्ते वि बहुतराणं गुणाण ठिइ" त्ति.

६. ['परमाणुपोग्गलस्स' इत्यादि.] ज्यारे परमाणुनुं परमाणुपणुं चाल्युं जाय त्यारथी मांडीने फरीवार परमाणुपणे परिणमन थवा सुधी भूतपूर्वपरमाणुने जे अपरमाणुपणे रहेवुं पडे छे अर्थात् प्रथम परमाणु-अवस्था अने बीजी भाविनी परमाणु-अवस्था ए बेनो जे वचलो काळ छे ते 'स्कंध-संबंध-काळ' कहेवाय, ते वधारेमा वधारे असंख्यात छे. बे प्रदेशवाळा स्कंधने तो बाकीना स्कंधरूपे थवानो काळ अने परमाणुरूपे थवानो काळ ते अंतरकाळ छे अने ते अंतरकाळ अनंत छे, कारण के, बाकीना सर्व स्कंधो अनंत छे तथा ते प्रत्येक स्कंधनी वधारेमा वधारे असंख्येयकाळ स्थिति छे, तथा जे निष्कंपनो काळ छे ते सकंपनो अंतरकाळ छे, एम धारीने कयुं छे के, सकंपने वधारेमा वधारे असंख्यात काळ अंतर छे अने जे सकंपनो काळ छे ते निष्कंपनो अंतरकाळ छे एम धारीने कयुं छे के, निष्कंपने वधारेमां वधारे आवलिकानो असंख्यात भाग अंतरकाळ छे. एकगुणकालकत्वादिनुं अंतर एकगुणकालकत्वादिना काळनी समान ज छे. पण वचनसामान्य होवाथी द्विगुणकालकत्वादिनी अनंतताने लइने ते अंतरनी अनंतता इष्ट नथी. सूक्ष्मादिपरिणतोनुं अंतर तेना अवस्थानकाळनी तुल्य ज छे, कारण के, जे एकनुं अवस्थान छे ते बीजानुं अंतर छे अने तेनुं मान असंख्येय काळ छे. ['सद्द' इत्यादि] तो सूत्र सिद्ध छे—सूत्र उपरथी ज स्पष्ट प्रकारे ज्ञात थाय छे. ['एयस्स णं भंते ! दव्वट्ठाणाउयस्स' त्ति] द्रव्य एटले पुद्गल द्रव्य, तेनो परमाणु, द्विप्रदेशिक वगेरे रूपे जे भेद-तेनी जे स्थिति अथवा द्रव्यनुं अणुत्वादिभावे जे अवस्थान, तद्रूप आयु ते 'द्रव्यस्थानायु' कहेवाय, तथा ['खित्तट्ठाणाउयस्स' त्ति] क्षेत्रनो एटले आकाशनो पुद्गलोना अवगाहथी थएलो जे भेद, तेनी जे स्थिति अथवा एकप्रदेशादि क्षेत्रमां पुद्गलोनुं जे अवस्थान, तद्रूप जे आयु ते क्षेत्रस्थानायु कहेवाय, ए प्रमाणे अवगाहनास्थानायु अने भावस्थानायु पण समजवां. विशेष ए के, अमुक मापवाळा स्थानमां पुद्गलोनुं जे अवगाहिपणुं-रहेवुं-व्यापवापणुं-ते अवगाहना कहेवाय अने पुद्गलोनो श्यामत्वादि धर्म छे ते भाव कहेवाय. शं०—क्षेत्र अने अवगाहनामां एवो शो भेद छे? जेथी ए बन्नेने जूदा जूदा समजाववामां आवे छे. समा०—पुद्गलोथी अवगाढ-व्याप्त-होय ते ज क्षेत्र कहेवाय अने विवक्षित-अमुक खास-क्षेत्रथी बीजा क्षेत्रमां पण पुद्गलोनुं ते क्षेत्रना माप प्रमाणे रहेवुं ते अवगाहना कहेवाय अर्थात् पुद्गलोनो, पोताना आधार स्थळ समान जे एक प्रकारनो आकार ते तो अवगाहना कहेवाय छे अने पुद्गलो जेमां रहे ते क्षेत्र कहेवाय, ए प्रमाणे क्षेत्रनुं अने अवगाहनानुं जुदापणुं स्पष्ट जणाय छे. ['कयरे' इत्यादि.] ए मूळ भाग स्पष्ट छे. ए बधानी एक बीजा साथे जे अल्प-बहुता दर्शाववी छे ते नीचेनी गाथाओने अनुसार दर्शाववी, ते गाथाओ आ प्रमाणे छेः—"क्षेत्रस्थानायु, अवगाहनास्थानायु, द्रव्यस्थानायु अने भावस्थानायु ए बधाना अल्प-बहुत्वमां क्षेत्रस्थानायु सर्वथी थोडुं अने बाकीना त्रण असंख्य गुण छे, एम केवी रीते जाणवुं?" तेनो उत्तर कहे छे के, "क्षेत्रनुं अमूर्तपणुं छे एटले क्षेत्र मूर्तिमान्-आकारधारी-नथी माटे ते क्षेत्रमां तेनी (क्षेत्रनी) साथे पुद्गलोना बंधनुं कारण (चीकाश) न होवाथी पुद्गलोनो क्षेत्रावस्थान काळ थोडो छे. आ गाथानो विगतथी अर्थ आ प्रमाणे छेः—क्षेत्र अमूर्त्तिमान् होवाथी अने तेथी ज तेमां, पुद्गलोना विशिष्ट बंधनुं कारण स्नेह-चीकाश-वगेरे न होवाथी ते पुद्गलो एक ज क्षेत्रमां लांबा काळ सुधी रहेतां नथी, जे कारणथी ए प्रमाणे छे ते कारणथी क्षेत्रस्थानायु सर्वथी अल्प छे-इत्यादि बधुं स्पष्ट छे. हवे अवगाहनास्थानायुनी अधिकता विचारीए छीए-"एक स्थळथी अन्य क्षेत्रमा गएला पुद्गलनुं पण ते ज मान, त्यां लांबो काळ रहे छे, अने वळी जो अवगाहनानो नाश थाय तो क्षेत्र भिन्नता थाय ते स्फुट छे." आ गाथामा पूर्वार्धवडे 'क्षेत्राद्धा करतां अवगाहनाद्धा अधिक छे' एम कह्युं, अने उत्तरार्धवडे तो 'अवगाहनाद्धा करतां क्षेत्राद्धा अधिक नथी' एम कयुं. एम केवी रीते छे? तेना उत्तरमा कहेवाय छे के—"पुद्गलोनो क्षेत्रावस्थानकाळ-अमुक क्षेत्रमां नियत रीते स्थित रहेवानो काळ-अवगाहनाथी अने क्रियारहितपणाथी अवबद्ध छे अर्थात् पुद्गल, अमुक स्थळे नियत त्यारे ज रही शके ज्यारे ते अमुक अवगाहनामां होय अने तद्दन निष्क्रिय-क्रिया विनानुं-होय माटे पुद्गलोनुं एकत्रावस्थान अवगाहनाथी अने निष्क्रियपणाथी अवबद्ध छे पण तेथी उलटुं एटले अवगाहनाकाळ, क्षेत्रावस्थानकाळ मात्रमां संबद्ध नथी" तात्पर्य ए छे के, ज्यारे पुद्गलोनी कोइ पण अमुक जातनी अवगाहना होय अने ते पुद्गलो पोते निष्क्रिय (हलनचलनरहित) होय त्यारे ज ते पुद्गलोनुं क्षेत्रावस्थान नियत होय छे अने जो तेम न होय एटले तेओनी कोइ पण अमुक जातनी अवगाहना न होय अने तेओ (पुद्गलो) निष्क्रिय न होय तो ते पुद्गलोनुं क्षेत्रावस्थान संभवी शकतुं नथी, ज्यारे पुद्गलोनुं क्षेत्रावस्थान अवगाहना अने निष्क्रियताने आधीन छे त्यारे तेथी उलटुं एटले अवगाहना, क्षेत्रमात्रमा नियत नथी, कारण के, क्षेत्राद्धाना अभावमां पण अवगाहना होय छे. हवे उपसंहार करे छेः—"जे कारणथी ते क्षेत्रमां अथवा बीजा क्षेत्रमां अवगाहना तेनी ते ज रहे छे माटे क्षेत्राद्धा करतां अवगाहनाद्धा असंख्यगुण छे" हवे द्रव्यायुना बहुत्वनो विचार करे छे, "संकोचवडे अने विकोच-पहोळा-थवापणे जो के अवगाहना उपरत थाय छे तो पण जेटलां होय तेटलां ज द्रव्योनुं लांबा काळ सुधी अवस्थान रहे छे" तात्पर्य ए छे के, संकोचथी अथवा विकोचथी अवगाहना उपरत थाय तो पण जेटलां द्रव्यो पहेलां हतां तेटलां ज द्रव्योनुं लांबा काळ सुधी अवस्थान संभवे छे अर्थात् अवगाहना निवर्ते-न रहे-तो पण द्रव्यो नथी निवर्ततां अने तेथी उलटुं ज्यारे द्रव्यनी अमुक प्रकारनी-निवृत्ति थाय छे त्यारे अवगाहनानी निवृत्ति चोक्कस थाय छे. ए संबंधे कहेवाय छे के, "वळी, ज्यारे संघात अथवा भेदथी द्रव्य संक्षिप्त थाय छे अने तेम थया बाद द्रव्यनो उपरम थाय छे त्यारे ते द्रव्यनी अवगाहनानो नाश नियमा—चोक्कस—थाय छे तेमां संदेह नथी" तत्त्व ए छे के, पुद्गलोना संघातवडे या पुद्गलोना भेदवडे ते पुद्गलोनो जे स्कंध, प्रथमनी जेवी अवगाहनावाळो नहि पण संक्षिप्त-स्तोक-टुंकी-अवगाहनावाळो थाय छे अने तेम थया पछी ते स्कंधमां द्रव्यान्यथात्व थाय छे एटले पूर्वे जे स्थितिए ते द्रव्य हतुं, ते स्थितिए ते स्कंधमा द्रव्यनुं रहेवुं थतुं नथी अने तेम थवाथी ते द्रव्योनी

१. प्र० छा०—"विपरिणते द्रव्ये कस्मिन् गुणपरिणतिर्भवेद् युगपत्, कस्मिन्नपि पुनस्तदवस्थेऽपि भवति गुणविपरिणामः. भण्यते सत्यं किं पुनर्गुणबाहुल्यात् न सर्वगुणनाशः, द्रव्यस्य तदन्यत्वेऽपि बहुतराणां गुणानां स्थितिः"—इति:—अनु०

अवगाहनानो नाश चोक्कस थाय छे. कदाच कोई कहे के, संघातथी तो पुद्गलोनो स्कंध संक्षिप्त-टुंको थतो नथी तो तेम नथी, पण संघात थया पछी पुद्गलोनो सूक्ष्मतर परिणाम थाय छे-एम माभळ्युं छे माटे पूर्वे कयु छे के, संघातथी पुद्गलोनो टुंको स्कंध थाय छे अने तेम थवाथी अवगाहनानो नाश चोक्कस थाय छे. ते शाथी ए प्रमाणे थाय छे तो कहे छे केः—" संकोच अने विकोच सिवायनी स्थितिमां, अवगाहनाद्धा द्रव्यमां संबद्ध छे एटले ज्यारे द्रव्य, संकोच अने विकोच रहित होय त्यारे तेमां अवगाहना संबद्ध छे पण ज्यारे संकोच अने विकोच होय त्यारे द्रव्यमां अवगाहना संबद्ध नथी होती अर्थात् संकोचन अने विकोचनना अभावमां द्रव्यमां अवगाहना रहे छे अने ते संकोचनादिनी विद्यमानतामां द्रव्यमां अवगाहना नथी रहेती–ए प्रमाणे द्रव्य अने अवगाहनानुं सहचरपणु अनियत छे पण द्रव्य, संकोचन अने विकोचन मात्रमां संबद्ध नथी एटले संकोचन, विकोचन होय के न होय तो पण द्रव्य तो कायम ज रहे छे " आ गाथानो निष्कर्ष आ प्रमाणे छे के, संकोचने अने विकोचने परिहरी अवगाहनाद्धा, द्रव्यमां (नियतपणे) संबद्ध छे एटले जेम वृक्षपणामां खदिर-खेर-पणु रहे छे तेम ज्यारे संकोचनो अने विकोचनो अभाव होय त्यारे द्रव्यमां अवगाहना रहे छे पण ज्यारे संकोचनी अने विकोचनी हाजरी होय त्यारे द्रव्यमां अवगाहना नथी रहेती, ए प्रकारे द्रव्यमां, अनियतपणे अवगाहना संबद्ध छे. हवे द्रव्य माटे तेथी उलटु कहे छे के, वळी द्रव्य तो संकोचन अने विकोचन मात्र होय तो पण नियतपणे अवगाहनामां संबद्ध नथी अर्थात् जेम खदिरपणामां वृक्षपणु संबद्ध छे तेम संकोचन अने विकोचन द्वारा अवगाहनानो नाश थया बाद पण द्रव्यनी निवृत्ति नथी थती माटे ज अवगाहनामां द्रव्य नियतपणे संबद्ध नथी एम कहेवाय छे. हवे उपसंहार कहे छेः—" जेथी, त्यां, अन्यत्र अथवा अवगाहनामां द्रव्य तेनु ते ज छे तेथी अवगाहनाद्धा करतां द्रव्याद्धा असंख्यगुण छे हवे भावायुना बहुपणानो विचार करीए छीए —संघातथी अथवा भेदथी द्रव्यनो उपरम थाय तो पण पर्यवो विद्यमान रहे छे, अने जो बधा गुणोनो उपरम थाय तो तो द्रव्य पण न रहे अने अवगाहना पण न रहे " तात्पर्य ए छे के, जेम घृष्ट-साफ करेला पटमां शुक्लादि गुणो छे तेम संघातादि द्वारा द्रव्यनो उपरम थाय तो पण पर्यवोनी सत्ता रहे छे, अने जो सर्वगुणोनो उपरम थाय तो ते द्रव्य रहेतुं नथी अने अवगाहना पण अनुवर्तती नथी, आ वातथी एम स्पष्ट जणाय छे के, पर्यवोनुं अवस्थान चिर-लांबा-काळ सुधी छे अने द्रव्यनु तो अचिरकाळ सुधी अवस्थान छे, एम शाथी कही शकाय ? तो कहे छे के, " द्रव्याद्धा, हमेशा ज संघात बंधनी अने भेदबंधनी पाछळ चालनारी छे अने गुणकाल, संघाताद्धा अने भेदाद्धा मात्रमां संबद्ध नथी " अर्थात्—संघात अने भेदरूप बे धर्मो द्वारा थतो जे संबंध, तेने अनुसरनारी द्रव्याद्धा छे, कारण के, ते (द्रव्याद्धा) संघातादि न होय त्यारे ज होय छे अने ते (संघातादि) होय त्यारे नथी होती. अने वळी गुणकाल, मात्र संघात अने भेदना काळमां संबद्ध नथी, कारण के, संघातादि होय तो पण गुणोनु अनुवर्तन थाय छे. उपसंहार कहे छेः—" जेथी, त्यां, अन्यत्र अने द्रव्यावस्थानमां, क्षेत्रावस्थानमां तथा अवगाहनावस्थानमां तेना ते ज पर्यवो छे माटे भावावस्थानायु असंख्यगुण छे " कह्यु छे के, " द्रव्यनो उपरम थया बाद गुणोनु अवस्थान रहे छे, आ अनेकांत छे अने गुणनो विपरिणाम थया बाद जे द्रव्यविशेष छे ते नैकांत छे " द्रव्यविशेष एटले द्रव्यनो विपरिणाम. " ज्यारे द्रव्य विपरिणामने पामे त्यारे क्ये स्थळे एकी साथे गुणनी परिणति थाय वळी क्ये तदवस्थ-तेवे-स्थळे पण गुणनो विपरिणाम थाय ? " " साचुं कहीए छीए के, वळी, द्रव्यमां गुणोनु बाहुल्य होवाथी सर्वगुणनो नाश थतो नथी अने तेनुं अन्यत्र थाय छे तो पण घणा गुणोनी स्थिति रहे छे. "

नैरयिकोनो परिग्रह.

२८. प्र०—नेरइया णं भंते ! किं सारंभा, सपरिग्गहा; उदाहु अणारंभा, अपरिग्गहा ?

२८. प्र०—हे भगवन् ! नैरयिको शुं आरंभ सहित छे, परिग्रह सहित छे के अनारंभी अने अपरिग्रही छे ?

२८. उ०—गोयमा ! नेरइया सारंभा, सपरिग्गहा; णो अणारंभा, णो अपरिग्गहा.

२८. उ०—हे गौतम ! नैरयिको आरंभवाळा छे अने परिग्रहवाळा छे पण अनारंभी अने अपरिग्रही नथी.

२९. प्र०—से केण० जाव-अपरिग्गहा ?

२९. प्र०—हे भगवन् ! तेओ, क्या हेतुथी परिग्रहवाळा छे अने यावत्-अपरिग्रही नथी ?

२९. उ०—गोयमा ! नेरइया णं पुढविकायं समारंभंति, जाव-तसकायं समारंभंति; सरीरा परिग्गहिया भवंति, कम्मा परिग्गहिया भवंति, सचित्ता ऽचित्त-मीसियाइं दव्वाइं परिग्गहियाइं भवंति-से तेणट्ठेणं तं चेव गोयमा !

२९. उ०—हे गौतम ! नैरयिको पृथिवीकायनो यावत् त्रसकायनो समारंभ करे छे, तेओए शरीरो परिगृहीत कर्यां छे, कर्मो परिगृहीत कर्यां छे अने तेओए सचित्त, अचित्त अने मिश्र द्रव्यो परिगृहीत कर्यां छे माटे ते हेतुथी हे गौतम ! 'तेओ परिग्रही छे' इत्यादि ते ज कहेवुं.

७. अनन्तरम् आयुरुक्तम्, अथाऽऽयुष्मत आरम्भादिना चतुर्विंशतिदण्डकेन प्ररूपयन्नाह.—' नेरइए ' इत्यादि.

---

१ मूलच्छाया —नैरयिका भगवन् ! किं सारम्भा, सपरिग्रहा, उताहो अनारम्भा, अपरिग्रहा ? गौतम ! नैरयिकाः सारम्भा, सपरिग्रहा, नो अनारम्भा, नो अपरिग्रहा.. तत् केन० यावत्-अपरिग्रहा ? गौतम ! नैरयिकाः पृथिवीकायं समारभन्ते, यावत्-त्रसकायं समारभन्ते, शरीराणि परिगृहीतानि भवन्ति, कर्माणि परिगृहीतानि भवन्ति, सचित्ता-ऽचित्त-मिश्रितानि द्रव्याणि परिगृहीतानि भवन्ति-तत् तेनाऽर्थेन तदेव गौतम !:—अनु०

७. हमणां आयुष्य कह्युं, हवे आयुष्यवाळा जीवोने आरंभादि प्रश्नो द्वारा चोवीश दंडकवडे प्ररूपता ['नेरइए'] इत्यादि सूत्र कहे छे.

असुरोनो अने एकेंद्रियोनो परिग्रह.

३०. प्र०—असुरकुमारा णं भंते ! किं सारंभा पुच्छा ?

३०. प्र०—हे भगवन् ! असुरकुमारो आरंभवाळा छे ? इत्यादि प्रश्न करवो.

३०. उ०—गोयमा ! असुरकुमारा सारंभा, सपरिग्गहा; णो अणारंभा, अपरिग्गहा.

३०. उ०—हे गौतम ! असुरकुमारो आरंभवाळा छे, परिग्रहवाळा छे पण अनारंभी के अपरिग्रही नथी.

३१. प्र०—से केणट्ठेणं ?

३१. प्र०—(हे भगवन् !) ते शा हेतुथी ?

३१. उ०—गोयमा ! असुरकुमारा ण पुढविकायं समारंभंति, जाव–तसकायं समारंभंति, सरीरा परिग्गहिया भवंति, कम्मा परिग्गहिया भवंति, भवणा परिग्गहिया भवंति; देवा, देवीओ, मणुस्सा, मणुस्सीओ, तिरिक्खजोणिया, तिरिक्खजोणिणीओ परिग्गहिया भवंति; आसण-सयण-भंड-ऽमत्तो-वगरणा परिग्गहिया भवन्ति, सचित्ता-ऽचित्त-मीसियाइं दव्वाइं परिग्गहियाइं भवंति–से तेणट्ठेणं तहेव, एवं जाव–थणियकुमारा.

३१. उ०—हे गौतम ! असुरकुमारो पृथिवीकायनो समारंभ–वध–करे छे यावत् त्रसकायनो वध करे छे, तेओए शरीरो परिगृहीत कर्यां छे, कर्मो परिगृहीत कर्यां छे, भवनो परिगृहीत कर्यां छे, देवो, देवीओ, मनुष्यो, मनुष्यीओ, तिर्यंचो, तिर्यंचिणीओ परिगृहीत करी छे, आसन, शयन, भांडो, मात्रको अने उपकरणो परिगृहीत कर्यां छे अने सचित्त, अचित्त अने मिश्र द्रव्यो परिगृहीत कर्यां छे माटे ते हेतुथी तेओने परिग्रहवाळा कह्या छे–ए प्रमाणे यावत्–स्तनितकुमारो माटे पण जाणवुं.

—एगिंदिया जहा नेरइया.

—जेम नैरयिको माटे कह्युं तेम एकेन्द्रियो माटे जाणवु.

८. ' भंडमत्तोवगरण ' त्ति इह भाण्डानि मृण्मय–भाजनानि, मात्राणि कांस्यभाजनानि, उपकरणानि लौही, कडुच्छुकादीनि एकेन्द्रियाणां परिग्रहोऽप्रत्याख्यानाद् अवसेयः.

८. [' भंडमत्तोवगरण ' त्ति] भांडो—माटीनां वासणो अने मात्रो एटले कांसाना वासणो तथा उपकरणो एटले लोढी, कडायुं, कडछी वगेरे. प्रत्याख्यान न करेलुं होवाथी एकेन्द्रियो परिग्रही छे, एम जाणवुं.

वेइंद्रिय विगेरेनो परिग्रह.

३२. प्र०—वेइंदिया णं भंते ! किं सारंभा, सपरिग्गहा ?

३२. प्र०—हे भगवन् ! वेइंद्रिय जीवो शुं सारंभ अने सपरिग्रह छे ?

३२. उ०—तं चेव जाव–सरीरा परिग्गहिया भवंति, बाहिरिया भंड-मत्तो-वगरणा परिग्गहिया भवंति, एवं जाव–चउरिंदिया.

३२. उ०—(हे गौतम !) ते ज कहेवुं यावत् तेओए शरीरो परिगृहीत कर्यां छे अने बाह्य भांड, मात्र, उपकरणो परिगृहीत कर्यां छे, ए प्रमाणे यावत् चउरिंद्रिय जीव सुधीना दरेक जीव माटे जाणी लेवुं.

३३. प्र०—पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं भंते ! [2]

३३. प्र०—हे भगवन् ! पंचेन्द्रिय तिर्यंचयोनिको शुं आरंभी छे ? इत्यादि ते ज प्रश्न करवो.

३३. उ०—तं चेव जाव–कम्मा परिग्गहिया भवंति, टंका, कूडा, सेला, सिहरी, पब्भारा परिग्गहिया भवंति, जल-थल-

३३. उ०—(हे गौतम !) ते ज कहेवुं अर्थात् तेओए कर्मो परिगृहीत कर्यां छे, पर्वतो, शिखरो, शैलो, शिखरवाळा

१. मूलच्छायाः—असुरकुमारा भगवन् ! किं सारम्भा , पृच्छा ? गौतम ! असुरकुमाराः सारम्भाः, सपरिग्रहाः, नो अनारम्भाः, अपरिग्रहाः. तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! असुरकुमाराः पृथिवीकायं समारभन्ते, यावत्–त्रसकायं समारभन्ते, शरीराणि परिगृहीतानि भवन्ति, कर्माणि परिगृहीतानि भवन्ति, भुवनानि परिगृहीतानि भवन्ति, देवाः, देव्यः, मनुष्याः, मनुष्यः, तिर्यग्योनिकाः, तिर्यग्योनिमत्यः परिगृहीता भवन्ति; आसन–शयन–भाण्डा–ऽमत्रो–पकरणानि परिगृहीतानि भवन्ति, सचित्ता–ऽचित्त–मिश्रितानि द्रव्याणि परिगृहीतानि भवन्ति–तत् तेनाऽर्थेन तथैव, एवं यावत्–स्तनितकुमाराः. एकेन्द्रियाः यथा नैरयिकाः. २. द्वीन्द्रिया भगवन् ! किं सारम्भाः, सपरिग्रहाः ? तथैव यावत्–शरीराणि परिगृहीतानि भवन्ति, बाह्यानि भाण्डा–ऽमत्रो–पकरणानि परिगृहीतानि भवन्ति, एवं यावत्–चतुरिन्द्रियाः. पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका भगवन् ! ? तच्चैव यावत्–कर्माणि परिगृहीतानि भवन्ति, टङ्काः , कूटाः, शैलाः , शिखरिणः, प्राग्भाराः , परिगृहीता भवन्ति, जल–स्थल–'—अनु०

बिल-गुह-लेणा परिग्गहिया भवंति, उज्झर-निज्झर-चिल्लल-पल्लल-वप्पिणा परिग्गहिया भवन्ति, अगड-तडाग-दह-नईओ, वावि-पुक्खरिणी, दीहिया, गुंजालिया, सरा, सरपंतियाओ, सरसरपंतियाओ, बिलपंतियाओ परिग्गहियाओ भवंति; आरामु-ज्जाणा, काणणा, वणा, वणसंडा, वणराईओ परिग्गहियाओ भवंति; देवउला-ऽऽसम-पवा-थूभ खाइय-परिखाओ परिग्गहियाओ भवंति, पागार अट्टालग-चरिय दार-गोपुरा परिग्गहिया भवंति, पासाद-घर-सरण-लेण-आवणा परिग्गहिता भवंति, सिंघाडग-तिग-चउक्क-चच्चर-चउम्मुह-महापहा परिग्गहिया भवंति, सगड-रह-जाण-जुग्ग-गिल्लि-थिल्लि-सीय-संदमाणियाओ परिग्गहियाओ भवंति, लोही-लोहकडाह-कडुच्छ्या परिग्गहिया भवंति, भवणा परिग्गहिया भवंति, देवा, देवीओ, मणुस्सा, मणुस्सीओ, तिरिक्खजोणिया, तिरिक्खजोणिणीओ; आसण-सयण-खंड-भड-सचित्ता-ऽचित्त-मीसियाइं दव्वाइं परिग्गहिया भवंति–से तेणट्टेणं.

पहाडो अने थोडा नमेला पर्वतो तेओए परिगृहीत कर्या छे, जळ, स्थळ, बिल, गुहाओ अने पहाडमां कोतरेल घरो तेओए परिगृहीत कर्यां छे, पर्वतथी पडता पाणीना झरा, निर्झरो, कचरावाळा पाणीवाळुं एक प्रकारनुं जळस्थान, आनंद देनारुं जळस्थान, क्यारावाळो प्रदेश–ए बधानुं तेओए ग्रहण कर्युं छे, कूवो, तळाव, धरो, नदीओ, चोखंडी वाव, गोळ वाव, धोरीयाओ, वांका धोरीयाओ, तळावो, तळावनी श्रेणिओ, एक तळावथी बीजा तळावमां अने बीजा तळावथी त्रीजा तळावमां पाणी जाय ए प्रकारनी तळावनी श्रेणीओ अने बिलनी श्रेणीओ तेओए परिगृहीत करी छे, आराम, उद्यान, कानन–गामनी पासेना वनो, गामनी दूरना वनो, वनखंडो अने वृक्षनी श्रेणीओ तेओए परिगृहीत करी छे. देवकुल, आश्रम, परब, स्तूभ, खाइ अने परिखाओ परिगृहीत करी छे, प्राकार–किल्लो, अट्टालक-जरुखा, चरिय-घर अने किल्लानी वच्चेनो हस्ति विगेरेने जवानो मार्ग,–खडकी अने शहेरना दरवाजा परिगृहीत कर्या छे, देवभुवन अथवा राजभुवन, सामान्य घर, झुंपडां, पर्वतमां कोतरेलुं घर, अने हाटो परिगृहीत कर्या छे, शृंगाटक–सिंगोडाना आकारनो मार्ग–△, ज्यां त्रण शेरी भेगी थाय ते त्रिकमार्ग–⊥, ज्यां चार शेरी भेगी थाय ते चतुष्क–□ मार्ग, चत्वर–ज्यां सर्व रस्ता भेगा थाय ते चोक–#, चार दरवाजावाळा देवकुल वगेरे अने महामार्गो परिगृहीत कर्या छे, शकट–गाडुं,–यान, युग, गिल्लि-अंबाडी,–थिल्लि–घोडानुं पलाण-, डोळी अने मेना–सुखपाल परिगृहीत कर्या छे, लोढी, लोढानुं कडायुं अने कडछानो परिग्रह कर्यो छे, भवनपतिना निवासो परिगृहीत कर्या छे, देवो, देवीओ, मनुष्यो, मनुष्यणीओ, तिर्यंचो, तिर्यंचणीओ, आसन, शयन, खंट, भाड, तथा सचित, अचित अने मिश्र द्रव्यो परिगृहीत कर्यां छे, माटे ते हेतुथी तेओ आरंभी अने परिग्रही छे.

—जहा तिरिक्खजोणिया तहा मणुस्सा वि भाणियव्वा, वाणमंतर-जोइस-वेमाणिया जहा भवणवासी तहा नेयव्वा.

—जेम तिर्यंचयोनिना जीवो कह्या तेम मनुष्यो पण कहेवा, तथा वाणमंतरो, ज्योतिषिओ अने वैमानिको, जेम भवनवासी देवो कह्या तेम जाणवा.

९. '*बाहिरिया भंडमत्तोवगरण*' त्ति उपकरणसाधर्म्याद् द्वीन्द्रियाणा शरीररक्षार्थं तत्कृतगृहकादीनि अवसेयानि. '*टंक*' त्ति छिन्नटङ्काः, '*कूड*' त्ति कूटानि शिखराणि, हस्त्यादिबन्धनस्थानानि वा. '*सेल*' त्ति मुण्डपर्वताः, '*सिहरि*' त्ति शिखरिणः—शिखरवन्तो गिरयः, '*पब्भार*' त्ति ईषदवनता गिरिदेशाः, '*लेण*' त्ति उत्कीर्णपर्वतगृहम्, '*उज्झर*' त्ति अवझरः पर्वततटाद् उदकस्याऽधः पतनम्, '*निज्झर*' त्ति निर्झर उदकस्य स्रवणम्, '*चिल्लल*' त्ति चिक्खिल्लमिश्रोदको जलस्थानविशेषः; '*पल्लल*' त्ति प्रल्हादनशीलः स एव, '*वप्पिण*' त्ति केदारवान्, तद्वान् वा देशः, "केदार एव"

१ मूलच्छाया.—बिल-गुहा-लयनानि परिगृहीतानि भवन्ति, उज्झर-निर्झर-चिक्खल्ल-पल्वल-वप्रीणानि परिगृहीतानि भवन्ति, अगट-तडाग-द्रह-नद्यः, वापी-पुष्करिण्यः, दीर्घिकाः, गुञ्जालिकाः, सरांसि, सरःपङ्क्तयः, सरस्सरःपङ्क्तयः, बिलपङ्क्तयः परिगृहीता भवन्ति, आरामो-द्यानानि, काननानि, वनानि, वनखण्डानि, वनराज्यः परिगृहीता भवन्ति, देवकुला-ऽऽश्रम-प्रपा-स्तूभ-खातिका-परिखाः परिगृहीता भवन्ति, प्राकार-अट्टालक-चरिका-द्वार-गोपुराणि परिगृहीतानि भवन्ति, प्रासाद-गृह-शरण-लयना-ऽऽपणाः परिगृहीता भवन्ति, शृङ्गाटक-त्रिक-चतुष्क-चत्वर-चतुर्मुख-महापथाः परिगृहीता भवन्ति, शकट-रथ-यान-युग्य-गिल्लि-थिल्लि-शिबिका-स्यन्दमानिकाः परिगृहीता भवन्ति, लोही-लोहकटाह-कडुच्छ(का)यानि परिगृहीतानि भवन्ति, भवनानि परिगृहीतानि भवन्ति, देवाः, देव्यः, मनुष्याः, मनुष्यः, तिर्यग्योनिकाः, तिर्यग्योनिमत्यः, आसन-शयन-खण्ड-भाण्ड-सचित्ता-ऽचित्त-मिश्रितानि द्रव्याणि परिगृहीतानि भवन्ति-तत् तेनाऽर्थेन. यथा तिर्यग्योनिकास्तथा मनुष्या अपि भणितव्याः, वानव्यन्तर-ज्योतिष्क-वैमानिका यथा भवनवासिनस्तथा नेतव्याः.—अनु०

इत्यन्ये. 'अगड' त्ति कूप, 'वावि' त्ति वापी चतुरस्रो जलाशयविशेष., 'पुक्खरिणी' पुष्करिणी-वृत्तः स एव, पुष्करवान् वा. 'दीहिय' त्ति सारिण्य., 'गुंजालिय' त्ति वक्रसारिण्य', 'सर' त्ति सरांसि-स्वयंसंभूतजलाशयविशेषाः, 'सरपंतियाओ' त्ति सर पङ्क्तयः, 'सरसरपंतियाओ' यासु सरःपङ्क्तिषु एकस्मात् सरसोऽन्यस्मिन्-अन्यस्माद् अन्यत्र एवं सचारकपाटकेन उदकं संचरति ता. सर सरःपङ्क्तय, बिलपङ्क्तयः प्रतीता', 'आराम' त्ति आरमन्ति येषु माधवीलतादिषु दम्पत्यादीनि ते आरामाः, 'उज्जाण' त्ति उद्यानानि पुष्पादिमद्वृक्षसमकुलानि उत्सवादौ बहुजनभोग्यानि, 'काणण' त्ति काननानि सामान्यवृक्षसंयुक्तानि नगराऽऽसन्नानि, 'वण' त्ति वनानि नगरविप्रकृष्टानि, 'वणसंडाइ' त्ति वनखण्डा एकजातीयवृक्षसमूहात्मकाः, 'वणराइ' त्ति वनराजयो वृक्षपङ्क्तय', 'खाइय' त्ति खातिका उपरि विस्तीर्णा, अधः संकटखातरूपा', 'परिह' त्ति परिखाः अधः, उपरि च समखातरूपा, 'अट्टालग' त्ति प्राकारोपरि आश्रयविशेषा', 'चरिय' त्ति चरिका गृह-प्राकारान्तरो हस्त्यादिप्रचारमार्गः, 'दार' त्ति द्वारम्-खडक्किका, 'गोउर' त्ति गोपुर नगरप्रतोली, 'पासाय' त्ति प्रासादा देवानाम्, राज्ञा च भवनानि; अथवा उत्सेधबहुला. प्रासादाः, 'घर' त्ति गृहाणि सामान्यजनानाम्, सामान्यानि वा; 'सरण' त्ति शरणानि तृणमयाऽवसरिकादीनि, 'आवण' त्ति आपणा हट्टा', शृङ्गाटकम्-स्थापना-△ त्रिकम्-स्थापना-⊥ चतुष्कम्-स्थापना-□ चत्वरम्-स्थापना-╬ चतुर्मुख चतुर्मुखदेवकुलकादि, 'महापह' त्ति राजमार्गः, 'सगड' इत्यादि प्राग्वत्. 'लोहि' त्ति लोही मण्डकादिपचनिका, 'लोहकडाहि' त्ति कवेल्ली, 'कडुच्छुय' त्ति परिवेषणार्थो भाजनविशेषः, 'भवण' त्ति भवनपतिनिवासाः.

९. ['बाहिरिया भंडमत्तोवगरण' त्ति] उपकारनी समानताथी—एटले जेम मनुष्योना घरो मनुष्योनी रक्षा करनारां होवाथी तेओना उपकरणोमा लेखाय छे तेम—शरीरनी रक्षा माटे वेउव्वियेए करेला घरोने पण तेओना उपकरण समजवा. ['टंक' त्ति] टांकणाथी छेदाएल पर्वतो, ['कूड' त्ति] शिखरो अथवा हाथी वगेरेने बांधवानां स्थानो, ['सेल' त्ति] मुंड पर्वतो-सूका पर्वतो, ['सिहरि' त्ति] शिखरवाळा पर्वतो, ['पब्भार' त्ति] थोडा नमेला पर्वतना भागो, ['लेण' त्ति] पर्वतमा कोतरेलुं घर, ['उज्झर' त्ति] ज्यां पर्वतना तटथी पाणी नीचे पडतुं होय ते स्थान, ['निज्झर' त्ति] ज्यां पाणी चूतु होय ते स्थान, ['चिल्लल' त्ति] कचरावाळा पाणीवाळुं एक जातनुं जलस्थान, ['पल्लल' त्ति] आनंद देवाना स्वभाववाळुं एक जातनुं जलस्थान, ['वप्पिण' त्ति] क्याराबाळो प्रदेश अथवा तटवाळो प्रदेश, कोइ तो 'वप्पिण' शब्दनो "केदार" ज अर्थ करे छे, ['अगड' त्ति] कूवो, ['वावि' त्ति] चोखडो जलाशय—चोखडी वाव, [पुक्खरिणि' त्ति] गोळ जलाशय-गोळवाव-अथवा कमळवाळी चोखडी वाव, ['दीहिय' त्ति] सारणिओ-धोरियाओ, ['गुंजालिय' त्ति] वांका धोरियाओ, ['सर' त्ति] तळावो-जेमां स्वयमेव जल उत्पन्न थयु छे तेवा जलाशयो, ['सरपंतियाओ' त्ति] तळावनी श्रेणिओ, ['सरसरपंतियाओ' त्ति] जे तळावनी श्रेणीओमां सचारक पाटकवडे एक तळावथी बीजे तळावे अने बीजेथी त्रीजे तळावे पाणी जतु होय ते सर सरःपंक्ति कहेवाय, बिलनी श्रेणीओनो अर्थ प्रतीत छे, ['आराम' त्ति] जे स्थानोमा, द्राक्षालता वगेरे लताओमा दंपतीओ क्रीडा करे ते आराम, ['उज्जाण' त्ति] उत्सवादिना समये बहु माणसो द्वारा भोगवाता अने पुष्पादिवाळा वृक्षोथी भरपूर ते उद्यान, ['काणण' त्ति] नगरी नजीक रहेला साधारण वृक्षो सहित ते कानन, ['वण' त्ति] नगरथी दूर रहेला ते वन, ['वणसंडाइ' त्ति] एक जातना वृक्षोना समूहरूप ते वनखंड, ['वणराइ' त्ति] वृक्षोनी हारो, ['खाइय' त्ति] उपर पहोळी अने नीचे सांकडी खोदेली खाइ, ['परिह' त्ति] नीचे अने उपर सरखी रीते खोदेली ते परिखा, ['अट्टालग' त्ति] किल्ला उपर रहेला एक प्रकारना आगरा-झरुखा, ['चरिय' त्ति] चरिका एटले घर अने किल्लानी वच्चे हाथी वगेरेने जवानो मार्ग, ['दार' त्ति] खडकी, ['गोउर' त्ति] नगरना दरवाजा-(पोळ), ['पासाय' त्ति] राजाना घर के देवोना घर अथवा प्रासाद-उंचां घरो, ['घर' त्ति] सामान्य घर अथवा साधारण माणसोना घर, ['सरण' त्ति] घासमय छापरां-झुपडा,-['आवण' त्ति] हाटो, शृंगाटक एटले सिंगोडुं-जे रस्तो सिंगोडाने घाटे त्रिकोण जेवो होय तेने पण अहीं शृंगाटक कह्यो छे, ते शृंगाटकनो आकार आ प्रमाणे छे' △. तरभेटाने अहीं त्रिक कहेलो छे अने तेनो आकार आ प्रमाणे छे. ⊥ चतुष्क एटले चोक अने ए चोकनो आकार आ प्रमाणे छेः □. चत्वर-ए एक जातना मार्गनु नाम छे अने तेनो घाट आ प्रमाणे छे ╬. चार मुखवाळा देवकुल वगेरेने 'चतुर्मुख' कहेवामां आवे छे. ['महापह' त्ति] राजमार्ग-सरियाम रस्तो, ['सगड'] इत्यादिनो अर्थ पूर्ववत् जाणी लेवो, ['लोहि' त्ति] मांडा पकाववानी लोढी, ['लोहकडाहि' त्ति] लोढानु कडायुं, ['कडुच्छुय' त्ति] पीरसवा माटेनु एक प्रकारनु भाजन-कटछो,-['भवण' त्ति] भवनपतिनां निवास स्थानो.

हेतुओ (?)

—पंच हेऊ पण्णत्ता, तं जहाः—हेउं जाणइ, हेउं पासइ, हेउं बुज्झइ, हेउं अभिसमागच्छति, हेउं छउमत्थमरण मरइ.

—पांच हेतुओ कह्या छे, ते जेम के, हेतुने जाणे छे, हेतुने जुए छे, हेतुने सारी रीते श्रद्धे छे, हेतुने सारी रीते प्राप्त करे छे, हेतुवाळु छद्मस्थमरण करे छे.

---

१. मूलच्छाया —पञ्च हेतवः प्रज्ञप्ता., तद्यथा-हेतु जानाति, हेतु पश्यति, हेतु बुध्यते, हेतुम् अभिसमागच्छति, हेतु छद्मस्थमरणं म्रियते.—अनु०

—पंच हेऊ पन्नत्ता, तं जहाः-हेउणा जाणइ, जाव-हेउणा छउमत्थमरणं मरइ.

—पाच हेतुओ कह्या छे, ते जेम के, हेतुए जाणे छे, यावत् हेतुए छद्मस्थमरण करे छे.

—पंच हेऊ पण्णत्ता, तं जहाः-हेउं ण जाणइ जाव-अन्नाणं मरणं मरइ.

—पाच हेतुओ कह्या छे, ते जेम के, हेतुने न जाणे, यावत् हेतुवाळु अज्ञानमरण करे.

—पंच हेऊ पण्णत्ता, तं जहाः-हेउणा ण जाणइ जाव-हेउणा अन्नाणमरणं ति मरति.

—पाच हेतुओ कह्या छे, ते जेम के, हेतुए न जाणे यावत् हेतुए अज्ञानमरण करे.

—पंच अहेउ पण्णत्ता, तं जहाः-अहेउं जाणइ, जाव-अहेउं केवलिमरणं मरइ.

—पाच अहेतुओ कह्या छे, ते जेमके, अहेतुने जाणे छे यावत् अहेतुवाळु केवलिमरण करे छे.

—पंच अहेउ पण्णत्ता, त जहाः-अहेउणा जाणइ, जाव-अहेउणा केवलिमरण मरइ.

—पाच अहेतुओ कह्या छे, ते जेमके, अहेतुए जाणे यावत् अहेतुए केवलिमरण करे.

—पच अहेउ पन्नत्ता, तं जहाः-अहेउ न जाणइ, जाव-अहेउं छउमत्थमरणं मरइ.

—पाच अहेतु कह्या छे, ते जेमके, अहेतुने न जाणे यावत्, अहेतुवाळु छद्मस्थमरण करे.

—पंच अहेउ पन्नत्ता, तं जहाः-अहेउणा न जाणइ, जाव-अहेउणा छउमत्थमरणं मरइ.

—पांच अहेतु कह्या छे, ते जेमके, अहेतु ए न जाणे, यावत् अहेतुए छद्मस्थमरण करे.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे (एम कही श्रमण भगवंत गौतम विचरे छे)

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते पंचमसये सत्तमो उद्देसो सम्मत्तो.

१०. एते च नारकादयः छद्मस्थत्वेन हेतुव्यवहारिकत्वाद् हेतव उच्यन्ते इति तद्भेदान् निरूपयन् आह—'पंच हेऊ' इत्यादि. इह हेतुषु वर्तमानः पुरुषो हेतुरेव-तदुपयोगाऽनन्यत्वात्. पञ्चविधत्वं चाऽस्य क्रियाभेदाद् इत्यत आह—'हेउं जाणइ' त्ति हेतुं साध्याऽविनाभूतं साध्यनिश्चयार्थं जानाति-विशेषतः सम्यग् अवगच्छति-सम्यग्दृष्टित्वाद्, अयं पञ्चविधोऽपि सम्यग्दृष्टिर्मन्तव्यः, मिथ्यादृष्टेः सूत्रद्वयात् परतो वक्ष्यमाणत्वाद्-इत्येकः. एवं हेतुं पश्यति सामान्यत एवाऽवबोधाद् इति द्वितीयः. एवं बुध्यते सम्यक् श्रद्धत्ते-बोधेः सम्यक्श्रद्धानपर्यायत्वाद् इति तृतीयः. तथा हेतुम् अभिसमागच्छति साध्यसिद्धौ व्यापारणतः सम्यक् प्राप्नोति इति चतुर्थः तथा 'हेउं छउमत्थ-' इत्यादि. हेतुरध्यवसानादिर्मरणकारणम्-तद्योगाद् मरणमपि हेतुरतस्तं हेतुमद्-इत्यर्थः, छद्मस्थमरणम्, न केवलिमरणम्, तस्याऽहेतुकत्वात्, नाऽपि अज्ञानमरणम्, एतस्य सम्यग्ज्ञानित्वात्-अज्ञानमरणस्य च वक्ष्यमाणत्वात्, म्रियते करोति इति पञ्चमः. प्रकारान्तरेण हेतून् एवाऽऽहः—'पंच' इत्यादि-हेतुना अनुमानोत्थापकेन जानाति, अनुमेयं सम्यग् अवगच्छति सम्यग्दृष्टित्वाद् एकः. एवं पश्यति इति द्वितीयः. एवं बुध्यते-श्रद्धत्ते इति तृतीयः. एवम् अभिसमागच्छति प्राप्नोति-चतुर्थः. तथाऽकेवलित्वात्, हेतुना अध्यवसानादिना छद्मस्थमरणं म्रियते इति पञ्चमः. अथ मिथ्यादृष्टिम्, आश्रित्य हेतून् आहः—'पंच' इत्यादि. पञ्च क्रियाभेदात्, हेतवो हेतुव्यवहारित्वात्, तत्र हेतुं लिङ्गं न जानाति, नञः कुत्सार्थत्वाद् असम्यग् अवैति-मिथ्यादृष्टित्वात्, एवं न पश्यति, एवं न बुध्यते, एवं नाऽभिगच्छति. तथा हेतुम् अध्यवसानादिहेतुयुक्तम् अज्ञानमरणं म्रियते करोति-मिथ्यादृष्टित्वेनाऽसम्यग्ज्ञानत्वाद् इति. हेतून् एव प्रकारान्तरेणाऽऽह—'पंच' इत्यादि. हेतुना लिङ्गेन न जानाति असम्यगवगच्छति. एवम् अन्येऽपि चत्वारः. अथ उक्तविपक्षभूतान् अहेतून् आह 'पंच' इत्यादि. प्रत्यक्षज्ञानित्वादिनाऽहेतुव्यवहारित्वाद् अहेतवः-केवलिनः. ते च पञ्च क्रियाभेदात्, तद्यथाः—'अहेउं जाणइ' त्ति अहेतुभावेन सर्वज्ञत्वेनाऽनुमानाऽनपेक्षत्वाद् धूमादिकं जानाति, तस्याऽननुमानोत्थापकतया इत्यर्थः- अतोऽसौ अहेतुरेव. एवं 'पश्यति' इत्यादि. तथा 'अहेतुं केवलिमरणं मरइ' त्ति अहेतुं निर्हेतुकम्-अनुपक्रमत्वात् केवलिमरणं म्रियते करोति इत्यहेतुरसौ पञ्चम इति. प्रकारान्तरेणाऽहेतून् एवाऽऽहः—'पंच' इत्यादि तथैव, नवरम्ः-अहेतुना हेत्वभावेन केवलित्वाद् जानाति योऽसौ अहेतुरेव इति. एवं पश्यति इत्यादयोऽपि. 'अहेउणा केवलिमरणं मरइ'

---

१. मूलच्छाया—पञ्च हेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-हेतुना जानाति, यावत्-हेतुना छद्मस्थमरणं म्रियते. पञ्च हेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-हेतुं न जानाति, यावत्-अज्ञानं मरणं म्रियते. पञ्च हेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—हेतुना न जानाति, यावत्-हेतुना अज्ञानमरणमिति म्रियते पञ्च अहेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-अहेतुं जानाति, यावत्-अहेतुं केवलिमरणं म्रियते पञ्च अहेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-अहेतुना जानाति, यावत्-अहेतुना केवलिमरणं म्रियते. पञ्च अहेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-अहेतुं न जानाति, यावत्-अहेतुं छद्मस्थमरणं म्रियते. पञ्च अहेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-अहेतुना न जानाति, यावत्-अहेतुना छद्मस्थमरणं म्रियते. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति—अनु०

सपएसा; नो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा.

बधा पुद्गलो सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश छे पण [1]अनर्ध, अमध्य के अप्रदेश नथी.

२. प्र०—तए णं से नियंठिपुत्ते अणगारे एवं वयासी:–जइ ण ते अज्जो ! सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा; नो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा किं दव्वादेसेणं अज्जो ! सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा; नो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा ? खेत्तादेसेणं अज्जो ! सव्वपोग्गला सअड्ढा-तह चेव ? कालादेसेणं तं चेव ? भावादेसेणं तं चेव ?

२. प्र०—त्यार पछी ते निर्ग्रंथीपुत्र अनगार एम बोल्या के, हे आर्य ! जो तारा मतमा–तारा धारवा प्रमाणे–सर्व पुद्गलो सअर्ध, समध्य, सप्रदेश छे पण अनर्ध, अमध्य के अप्रदेश नथी तो हे आर्य ! शु द्रव्यादेशवडे सर्व पुद्गलो सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश छे अने अनर्ध, अमध्य अने अप्रदेश नथी ? के हे आर्य ! क्षेत्रादेशवडे सर्व पुद्गलो अर्धसहित वगेरे तथैव–पूर्व प्रमाणे छे ? के ते ज प्रमाणे कालादेशथी छे? के ते ज प्रमाणे भावादेशथी छे?

२. उ०—तए णं से नारयपुत्ते अणगारे नियंठिपुत्तं अणगारं एवं वयासी·–दव्वादेसेण वि मे अज्जो ! सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा; नो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा; खेत्तादेसेण वि, कालादेसेण वि, भावादेसेण वि एव चेव.

२. उ०—त्यारे ते नारदपुत्र अनगारे निर्ग्रंथीपुत्र अनगारने एम कह्यु के, हे आर्य ! मारा मतमा द्रव्यादेशथी पण सर्व पुद्गलो सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश छे पण अनर्ध, अमध्य के अप्रदेश नथी, ए प्रमाणे, क्षेत्रादेशथी पण छे, कालादेशथी पण छे अने भावादेशथी पण छे.

—तए ण से नियठिपुत्ते अणगारे नारयपुत्तं अणगारं एवं वयासी:–जइ णं हे अज्जो ! दव्वादेसेणं सव्वपोग्गला, सअड्ढा समज्झा, सपएसा; नो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा, एवं ते परमाणुपोग्गले वि सअड्ढे, समज्झे, सपएसे; णो अणड्ढे, अमज्झे, अपएसे; जइ ण अज्जो ! खेत्तादेसेण वि सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा; एवं ते एगपएसोगाढे वि पोग्गले सअड्ढे, समज्झे, सपएसे; जति णं अज्जो ! कालादेसेणं सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा; एव ते एगसमयट्ठितिए वि पोग्गले सअड्ढे, समज्झे, सपएसे–तं चेव; जइ णं अज्जो ! भावादेसेणं सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा; एवं ते एगगुणकालए वि पोग्गले सअड्ढे, समज्झे, सपएसे त चेव; अह ते एवं न भवति तो जं वयसि 'दव्वादेसेण वि सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा; नो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा, एवं खेत्त-काल-भावादेसेण वि' तं णं मिच्छा.

—त्यारे ते निर्ग्रंथीपुत्र अनगारे नारदपुत्र अनगारने एम कह्यु के, हे आर्य ! जो द्रव्यादेशथी सर्व पुद्गलो सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश छे पण अनर्ध, अमध्य अने अप्रदेश नथी तो तारा मतमां ए प्रमाणे होवाथी परमाणुपुद्गल पण सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश होवो जोइए पण अनर्ध, अमध्य के अप्रदेश न होवो जोइए, हे आर्य ! जो क्षेत्रादेशथी पण बधा पुद्गलो सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश छे तो तारा मतमा एम होवाथी एकप्रदेशावगाढ पुद्गल पण सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश होवुं जोइए, वळी, हे आर्य ! जो कालादेशथी पण सर्व पुद्गलो सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश छे तो तारा मतमा ए प्रमाणे होवाथी एक समयनी स्थितिवाळां पुद्गलो पण सअर्ध इत्यादि ते ज-ते प्रकारना-होवा जोइए, वळी हे आर्य ! जो भावादेशथी पण सर्व पुद्गलो सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश छे तो तारा मतमा एम होवाथी एकगुण काळुं पुद्गल पण सअर्ध इत्यादि ते ज प्रकारनुं होवुं जोइए, हवे जो तारा मतमा एम न होय तो तुं जे कहे छे के, "द्रव्यादेशवडे पण बधां पुद्गलो सार्ध, समध्य अने सप्रदेश छे पण अनर्ध, अमध्य अने अप्रदेश नथी ए प्रमाणे क्षेत्रादेशवडे, कालादेशवडे अने भावादेशवडे पण तुं कहे छे," ते खोटु थाय.

१. मूलच्छाया·—सप्रदेशाः; नोऽनर्धाः, अमध्याः, अप्रदेशाः. तत. स निर्ग्रन्थीपुत्रोऽनगार· एवम् अवादीत्–यदि ते आर्य ! सर्वपुद्गलाः सार्धाः, समध्या, सप्रदेशा ; नोऽनर्धा अमध्या , अप्रदेशा., किं द्रव्याऽऽदेशेनाऽऽर्य ! सर्वपुद्गला सार्धा , समध्या , सप्रदेशा., नोऽनर्धाः, अमध्या अप्रदेशाः ? क्षेत्राऽऽदेशेनार्य ! सर्वपुद्गला. सार्धा·, तथा चैव ? कालाऽऽदेशेन तच्चैव ? भावाऽऽदेशेन तच्चैव ? तत स नारदपुत्रोऽनगारो निर्ग्रन्थीपुत्रमनगारम् एवम् अवादीत्.–द्रव्याऽऽदेशेनाऽपि ममाऽऽर्य ! सर्वपुद्गला सार्धा , समध्याः, सप्रदेशा ; नोऽनर्धा , अमध्याः, अप्रदेशा ; क्षेत्राऽऽदेशेनाऽपि, कालाऽऽदेशेनाऽपि, भावाऽऽदेशेनाऽपि एवं चैव. ततस्स निर्ग्रन्थीपुत्रोऽनगारो नारदपुत्रम् अनगारम् एवम् अवादीत्:–यदि हे आर्य द्रव्याऽऽदेशेन सर्वपुद्गला सार्धा , समध्या., सप्रदेशा ; नो अनर्धा , अमध्या , अप्रदेशा., एव ते परमाणुपुद्गलोऽपि सार्ध., समध्य , सप्रदेशः, नो अनर्धः, अमध्य·, अप्रदेश ; यदि आर्य ! क्षेत्राऽऽदेशेन अपि सर्वपुद्गला· सार्धाः, समध्या , सप्रदेशा·; एवं ते एकप्रदेशावगाढोऽपि पुद्गलः स समध्य·, सप्रदेशः, यदि आर्य ! कालाऽऽदेशेन सर्वपुद्गलाः सार्धाः, समध्या·, सप्रदेशा , एव ते एकसमयस्थितिकोऽपि पुद्गल. सार्ध , समध्य·, सप्रदेश–तच्चैव; यदि आर्य ! भावाऽऽदेशेन सर्वपुद्गला., सार्धा , समध्या , सप्रदेशाः, एवं ते एकगुणकालकोऽपि पुद्गल सार्ध ,समध्य , सप्रदेश·, तच्चैव; अथ ते एवं न भवति ततो यद् वदसि 'द्रव्याऽऽदेशेनापि सर्वपुद्गला. सार्धाः, समध्याः, सप्रदेशा., नोऽनर्धा., अमध्या , अप्रदेशा ; एवं क्षेत्र-काल-भावाऽऽदेशेनाऽपि' तद् मिथ्याः—अनु०

—तए णं से नारयपुत्ते अणगारे नियंठिपुत्तं अणगारं एवं वयासी'–नो खलु देवाणुप्पिया ! एयमट्ठं जाणामो, पासामो, जइ णं देवाणुप्पिया णो गिलायंति परिकहित्तए तं इच्छामि णं देवाणुप्पियाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म जाणित्तए.

—त्यारे ते नारदपुत्र अनगारे निर्ग्रंथीपुत्र अनगार प्रति एम कह्युं के, हे देवानुप्रिय ! ए अर्थने अमे जाणता नथी, जोता नथी; हे देवानुप्रिय ! जो तमे ते अर्थने कहेतां ग्लानि न पामो तो हुं आप देवानुप्रियनी पासे ए अर्थने साभळी, अवधारी जाणवा इच्छुं छुं.

—तए णं से नियंठिपुत्ते अणगारे नारयपुत्तं अणगारं एवं वयासी'–दव्वादेसेण वि मे अज्जो ! सव्वे पोग्गला सपएसा वि, अप्पएसा वि-अणंता; खेत्तादेसेण वि एव चेव, कालादेसेण वि, भावादेसेण वि एवं चेव; जे दव्वओ अपएसे से खेत्तओ नियमा अपएसे, कालओ सिय सपएसे, सिय अपएसे; भावओ सिय सपएसे, सिय अपएसे. जे खेत्तओ अपएसे से दव्वओ सिय सपएसे, सिय अपएसे, कालओ भयणाए, भावओ भयणाए; जहा खेत्तओ एवं कालओ, भावओ. जे दव्वओ सपएसे से खेत्तओ सिय सपएसे, सिय अपएसे; एवं कालओ, भावओ वि. जे खेत्तओ सपएसे से दव्वओ नियमा सपएसे, कालओ भयणाए, भावओ भयणाए; जहा दव्वओ तहा कालओ, भावओ वि.

—त्यार बाद ते निर्ग्रंथीपुत्र अनगारे नारदपुत्र अनगारने एम कह्युं के, हे आर्य ! मारा धारवा प्रमाणे द्रव्यादेशवडे पण सर्वे पुद्गलो सप्रदेश पण छे अने अप्रदेश पण छे, तेओ अनंत छे; क्षेत्रादेशवडे पण एम ज छे; कालादेश अने भावादेशवडे पण ए प्रमाणे ज छे, जे पुद्गल, द्रव्यथी अप्रदेश छे, ते, नियमे करी–चोक्कस–क्षेत्रथी अप्रदेश होय छे, काळथी कदाचित् सप्रदेश अने कदाचित् अप्रदेश होय अने भावथी पण कदाचित् सप्रदेश होय अने कदाचित् अप्रदेश होय. जे क्षेत्रथी अप्रदेश होय ते द्रव्यथी कदाच सप्रदेश होय अने कदाच अप्रदेश होय, काळथी तथा भावथी पण भजनाए जाणवुं, जेम क्षेत्रथी कह्युं, तेम काळथी अने भावथी कहेवुं. जे पुद्गल द्रव्यथी सप्रदेश होय ते क्षेत्रथी कदाच सप्रदेश होय अने कदाच अप्रदेश होय, एम काळथी अने भावथी पण जाणी लेवुं. जे पुद्गल क्षेत्रथी सप्रदेश होय ते, द्रव्यथी चोक्कस सप्रदेश होय अने काळथी तथा भावथी भजनावडे होय, जेम द्रव्यथी कह्युं तेम काळथी अने भावथी पण जाणवुं.

३. प्र०—एएसि णं भंते ! पोग्गलाणं दव्वादेसेणं, खेत्तादेसेणं, कालादेसेणं, भावादेसेणं सपएसाणं, अपएसाणं कयरे, कयरे जाव–विसेसाहिया वा ?

३. प्र०—हे भगवन् ! द्रव्यादेशथी, क्षेत्रादेशथी, कालादेशथी, अने भावादेशथी सप्रदेश अने अप्रदेश ए पुद्गलोमा क्या क्या पुद्गलो यावत्–थोडा छे, घणा छे, सरखा छे अने विशेषाधिक छे ?

३. उ०—नारयपुत्ता ! सव्वत्थोवा पोग्गला भावादेसेणं अपएसा, कालादेसेणं अपएसा असंखेज्जगुणा, दव्वादेसेणं अपएसा असंखेज्जगुणा, खेत्तादेसेणं अपएसा असंखेज्जगुणा, खेत्तादेसेणं चेव सपएसा असंखेज्जगुणा; दव्वादेसेणं सपएसा विसेसाहिया, कालादेसेणं सपएसा विसेसाहिया, भावादेसेणं सपएसा विसेसाहिया.

३. उ०—हे नारदपुत्र ! भावादेशवडे अप्रदेश पुद्गलो सर्वथी थोडा छे, ते करतां कालादेशथी अप्रदेशो असंख्यगुण छे, ते करतां द्रव्यादेशथी अप्रदेशो असंख्यगुण छे, ते करतां क्षेत्रादेशथी अप्रदेशो असंख्यगुण छे, ते करतां क्षेत्रादेशथी सप्रदेशो असंख्यगुण छे, ते करतां द्रव्यादेशथी सप्रदेशो विशेषाधिक छे, ते करतां कालादेशथी सप्रदेशो विशेषाधिक छे अने ते करतां भावादेशथी सप्रदेशो विशेषाधिक छे.

—तए णं से नारयपुत्ते अणगारे नियंठिपुत्तं अणगारं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एयमट्ठं सम्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो

—त्यार पछी ते नारदपुत्र अनगार निर्ग्रंथीपुत्र अनगारने वंदे छे, नमे छे: वंदी, नमी ए अर्थने–पोते कहेल अर्थने माटे

१. मूलच्छाया :—तदा स नारदपुत्रोऽनगारो निर्ग्रन्थीपुत्रम् अनगारम् एवम् अवादीत्–नो खलु देवानुप्रिया ! एतम् अर्थं जानीमः, पश्यामः, यदि देवानुप्रियो नो ग्लायति परिकथयितुं तद् इच्छामि देवानुप्रियाणाम् अन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा, निशम्य ज्ञातुम्. तत स निर्ग्रन्थीपुत्रोऽनगारो नारदपुत्रम् अनगारम् एवम् अवादीत्.–द्रव्याऽऽदेशेन ऽपि मे आर्य ! सर्वे पुद्गलाः सप्रदेशा अपि, अप्रदेशा अपि–अनन्ताः, क्षेत्राऽऽदेशेनाऽपि एव चैव, कालाऽऽदेशेनाऽपि, भावादेशेनाऽपि एव चैव, यो द्रव्यतोऽप्रदेशः स क्षेत्रतो नियमेनाऽप्रदेशः, कालतः स्यात् सप्रदेशः, स्याद् अप्रदेशः, भावतः स्यात् सप्रदेशः, स्याद् अप्रदेशः. यः क्षेत्रतोऽप्रदेशः स द्रव्यतः स्यात् सप्रदेशः, स्याद् अप्रदेशः, कालतो भजनया, भावतो भजनया, यथा क्षेत्रत एवं कालतः, भावतः, यो द्रव्यतः सप्रदेशः स क्षेत्रतः स्यात् सप्रदेशः, स्याद् अप्रदेशः, एवं कालतः, भावतोऽपि. यः क्षेत्रतः सप्रदेशः स द्रव्यतो नियमेन सप्रदेशः, कालतो भजनया, भावतो भजनया, यथा द्रव्यतस्तथा कालतः, भावतोऽपि. एतेषां भगवन् ! पुद्गलानां द्रव्याऽऽदेशेन, क्षेत्राऽऽदेशेन, कालाऽऽदेशेन, भावाऽऽदेशेन सप्रदेशानाम्, अप्रदेशानां कतरः कतरो यावत्–विशेषाऽधिको वा ? नारदपुत्र ! सर्वस्तोकाः पुद्गलाः भावाऽऽदेशेनाऽप्रदेशाः, कालाऽऽदेशेनाऽप्रदेशा असंख्येयगुणाः, द्रव्याऽऽदेशेनाऽप्रदेशा असंख्येयगुणाः, क्षेत्राऽऽदेशेन अप्रदेशा असंख्येयगुणाः, क्षेत्रादेशेन एव सप्रदेशा असंख्येयगुणाः, द्रव्याऽऽदेशेन सप्रदेशा विशेषाऽधिकाः, कालाऽऽदेशेन सप्रदेशा विशेषाधिकाः, भावाऽऽदेशेन सप्रदेशा विशेषाऽधिकाः. तदा स नारदपुत्रोऽनगारो निर्ग्रन्थीपुत्रम् अनगारं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा एतमर्थं सम्यग् विनयेन भूयो भूयः.—अनु०

खामेति, खामित्ता संजमेणं, तवसा अप्पाणं भावेमाणे जाव-विहरइ.	विनयपूर्वक वारंवार तेओनी पासे क्षमा मागे छे, क्षमावी संयम अने तपवडे आत्माने भावता यावत्-विहरे छे.

१. सप्तमोद्देशके पुद्गलाः स्थितितो निरूपिताः, अष्टमे तु त एव प्रदेशतो निरूप्यन्ते-इत्येवंसंबन्धस्याऽस्य इदं प्रस्तावनासूत्रम्.—'तेणं कालेणं' इत्यादि. 'दव्वादेसेणं' ति द्रव्यप्रकारेण द्रव्यत इत्यर्थः--परमाणुत्वाद्याऽऽश्रित्य इति यावत्. 'खेत्तादेसेणं' ति एकप्रदेशावगाढत्वादिना इत्यर्थः. 'कालादेसेणं' ति एकादिसमयस्थितिकत्वेन. 'भावादेसेणं' ति एकगुणकालत्वादिना. 'सव्वपोग्गला सपएसा वि' इत्यादि. इह च यत् सविपर्ययसार्धादिपुद्गलविचारे प्रक्रान्ते सप्रदेशाः, अप्रदेशा एव ते प्ररूपिताः—तत् तेषां प्ररूपणे सार्धत्वादि प्ररूपितमेव भवति इति कृत्वा-इत्यवसेयम्. तथाहिः—सप्रदेशाः सार्धाः, समध्या वा; इतरे तु अनर्धाः, अमध्याश्चेति. 'अणंत' त्ति तत्परिमाणज्ञापनपरं तत्स्वरूपाऽभिधानम्. अथ द्रव्यतः—अप्रदेशस्य क्षेत्राद्याश्रित्याऽप्रदेशादित्वं निरूपयन्नाह:— 'जे दव्वओ अप्पएसे' इत्यादि. यो द्रव्यतोऽप्रदेशः परमाणुः, स च क्षेत्रतो नियमाद् अप्रदेशः, यस्माद् असौ क्षेत्रस्य एकत्रैव प्रदेशे अवगाहते. प्रदेशद्वयाद्यवगाहे तु तस्याऽप्रदेशत्वमेव न स्यात्. कालतस्तु यद्यसौ एकसमयस्थितिकस्तदाऽप्रदेशः, अनेकसमयस्थितिकस्तु सप्रदेश इति. भावतः पुनः यद्येकगुणकालकादिस्तदाऽप्रदेशः, अनेकगुणकालकादिस्तु सप्रदेशः इति. निरूपितो द्रव्यतोऽप्रदेशः अथ क्षेत्रतोऽप्रदेशं निरूपयन्नाह:—'जे खेत्तओ अप्पएसे' इत्यादि. यः क्षेत्रतोऽप्रदेशः स द्रव्यतः स्यात् सप्रदेशः-द्व्यणुकादिरेकप्रदेशाऽवगाहित्वात्, स्याद् अप्रदेशः—परमाणोरपि एकप्रदेशाऽवगाहित्वात्. 'कालओ भयणाए' त्ति क्षेत्रतोऽप्रदेशो यः स कालतो भजनयाऽप्रदेशादिर्वाच्यः. तथाहि:—एकप्रदेशाऽवगाढ एकसमयस्थितिकत्वाद् अप्रदेशोऽपि स्यात्, अनेकसमयस्थितिकत्वात् सप्रदेशोऽपि स्याद्-इति. 'भावओ भयणाए' त्ति क्षेत्रतोऽप्रदेशो योऽसौ एकगुणकालकादित्वाद् अप्रदेशोऽपि स्यात्, अनेकगुणकालकादित्वात् सप्रदेशोऽपि स्याद्-इति. अथ कालाऽप्रदेशम्, भावाऽप्रदेशं च निरूपयन्नाह:—'जहा खेत्तओ एवं कालओ भावओ' त्ति यथा क्षेत्रतोऽप्रदेश उक्तः, एवं कालतः. भावतश्चाऽसौ वाच्यः. तथाहि—'जे कालओ अप्पएसे से दव्वओ सिय सप्पएसे, सिय अप्पएसे' एवं क्षेत्रतः, भावतश्च तथा 'जे भावओ अप्पएसे से दव्वओ सिय सप्पएसे, सिय अप्पएसे' एवं क्षेत्रतः, कालतश्च इति. उक्तोऽप्रदेशः, अथ सप्रदेशमाह:—'जे दव्वओ सप्पएसे' इत्यादि. अयमर्थः—यो द्रव्यतो द्व्यणुकत्वादिना सप्रदेशः, स क्षेत्रतः स्यात् सप्रदेशः—द्व्यादिप्रदेशाऽवगाहित्वात्, स्याद् अप्रदेशः—एकप्रदेशावगाहित्वात्. एवं कालतः, भावतश्च तथा यः क्षेत्रतः सप्रदेशो द्व्यादिप्रदेशाऽवगाहित्वात् स द्रव्यतः सप्रदेश एव, द्रव्यतोऽप्रदेशस्य द्व्यादिप्रदेशाऽवगाहित्वाऽभावात्. कालतः भावतश्चासौ द्विधाऽपि स्याद्-इति. तथा यः कालतः सप्रदेशः स द्रव्यतः, क्षेत्रतः, भावतश्च द्विधाऽपि स्यात्. तथाऽपि यो भावतः सप्रदेशः स द्रव्य-क्षेत्र-कालैर्द्विधाऽपि स्याद्-इति सप्रदेशसूत्राणां भावार्थ इति. अथ एषामेव द्रव्यादितः सप्रदेशा-ऽप्रदेशानाम् अल्प-बहुत्व-विभागमाह:—'एएसि णं' इत्यादि सूत्रसिद्धम्, नवरम्:—अस्यैव सूत्रोक्ताऽल्प-बहुत्वस्य भावनार्थं गाथाप्रपञ्चो वृद्धोक्तोऽभिधीयते.—

> "वोच्छं अप्पा-बहुयं दव्व-खेत्त-द्ध-भावओ वा वि, अपएस-सपएसाणं पोग्गलाणं समासेणं.
> दव्वेणं परमाणू खेत्तेणेगपएसं ओगाढा, कालेणेगसमईया अपएसा पोग्गला होंति.
> भावेणं अपएसा एगगुणा जे हवंति वन्नाई."

वर्णादिभिरित्यर्थः.

> "ते[3] चिय थोवा जं गुणबाहुल्लं पायसो दव्वे."

द्रव्ये प्रायेण द्व्यादिगुणा अनन्तगुणान्ताः कालकत्वादयो भवन्ति. एकगुणकालत्वादयस्तु अल्पा इति भावः.

> "एत्तो कालाएसेणं अप्पएसा भवे असंखगुणा, किं कारणं पुण भवे ? भन्नति-परिणामबाहुल्ला."

अयमर्थः—यो हि यस्मिन् समये यद्वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्श-संघात-भेद-सूक्ष्मत्व-बादरत्वादिपरिणामान्तरमाऽऽपन्नः स तस्मिन् समये तदपेक्षया कालतोऽप्रदेश उच्यते. तत्र च एकसमयस्थितिः-इति, अन्ये परिणामाश्च बहव इति प्रतिपरिणाम कालाऽप्रदेशसंभवात् तद्बहुत्वमिति. एतदेव भाव्यते:—

> "भावेणं अपएसा जे ते कालेण हुंति दुविहा वि, दुगुणादओ वि एवं भावेणं जावऽणंतगुणा."

भावतो ये-अप्रदेशा एकगुणकालत्वादयो भवन्ति ते कालतो द्विधाऽपि भवन्ति-सप्रदेशाः, अप्रदेशाश्च इत्यर्थः. तथा भा

१. मूलच्छाया—क्षमयति, क्षमयित्वा संयमेन, तपसाऽऽत्मानं भावयन् यावत्-विहरति.—अनु०

१. प्र० छा:—वक्ष्येऽल्प-बहुत्वं द्रव्य-क्षेत्रा-ऽद्धा-भावतो वाऽपि, अप्रदेश-सप्रदेशानां पुद्गलानां समासेन. द्रव्येण परमाणवः क्षेत्रे एकप्रदेशमवगाढाः, कालेनैकसमयिका अप्रदेशाः पुद्गला भवन्ति २. भावेन अप्रदेशा एकगुणा ये भवन्ति वर्णादयः. ३. त एव स्तोकाः, गुणबाहुल्यं प्रायशो द्रव्ये. ४. इतः कालादेशेन अप्रदेशा भवेयुरसंख्यगुणाः, किं कारणं पुनर्भवेत् ? भण्यते-परिणामबाहुल्यात्. ५. भावेन अप्रदेशा ये ते कालेन भवन्ति द्विविधा अपि, द्विगुणादयोऽपि एवं भावेन यावद्-अनन्तगुणा.—अनु०

द्विगुणाद्योऽपि अनन्तगुणान्ताः—' एवं ' इति द्विविधा अपि भवन्ति. ततश्चः—

" कालाऽपएसयाणं एवं एक्केक्कओ हवइ रासी, एक्केक्कगुणठाणम्मि एगगुणकालयाईसुं."[1]

एकगुणकाल–द्विगुणकालादिषु गुणस्थानकेषु मध्ये एकैकस्मिन् गुणस्थानके कालाऽप्रदेशानाम् एकैको राशिर्भवति, तनश्चाऽनन्तत्वाद् गुणस्थानकराशीनाम् अनन्ता एव कालाऽप्रदेशराशयो भवन्ति. अथ प्रेरकः—

" आह अणंतगुणत्तणमेव कालापएसयाणं ति, जं अणंतगुणठाणेसु होंति रासी वि हु अणंता."[2]

' एवं ' इति–यदि प्रतिगुणस्थानकं कालाऽप्रदेशराशयोऽभिधीयन्ते इति. अत्रोत्तरम्—

" भन्नइ एगगुणाण वि अणंतभागम्मि ज अणंतगुणा, तेणाऽसंखगुण चिय हवंति णाणंतगुणियत्तं."[3]

अयमभिप्रायः—यद्यपि अनन्तगुणत्वादीनाम् अनन्तराशयः, तथापि एकगुणकालत्वादीनाम् अनन्तभाग एव ते वर्तन्ते–इति न तद्द्वारेण कालाप्रदेशानाम् अनन्तगुणत्वम्, अपि तु असंख्यातगुणत्वमेव इति.

" एवं ता भावमिणं पडुच्च कालापएसिया सिद्धा, परमाणुपोग्गलाइसु दव्वे वि हु एस चेव गमो."[4]

एवं तावद् ' भावं '–वर्णादिपरिणामं ' इमम् ' उक्तस्वरूपम् एकाद्यनन्तगुणस्थानवर्तिनमित्यर्थः. प्रतीत्य कालाप्रदेशिकाः पुद्गलाः सिद्धाः, कालाप्रदेशता वा पुद्गलानां सिद्धा प्रतिष्ठिता. द्रव्येऽपि द्रव्यपरिणाममपि अङ्गीकृत्य परमाण्वादिषु एष एव भावपरिणामोक्त एव गमः–व्याख्या.

" एमेव होइ खेत्ते एगपएसावगाहणाइसु, ठाणंतरसंकंतिं पडुच्च कालेण मग्गणया."[5]

एवमेव द्रव्यपरिणामवद् भवति क्षेत्रे क्षेत्रमधिकृत्य एकप्रदेशावगाढादिषु पुद्गलभेदेषु स्थानान्तरगमनं प्रतीत्य कालेन कालाऽप्रदेशानां मार्गणा, यथा क्षेत्रतः, एवम् अवगाहनादितोऽपि–इत्येतदुच्यते:—

" संकोय–विकोयं पि हु पडुच्च ओगाहणाए एमेव, तह सुहुम–बायर–निरेय–सेय–सद्दाइपरिणामं."[6]

अवगाहनायाः सकोचम्, विकोचं च प्रतीत्य कालाप्रदेशाः स्युः, तथा सूक्ष्म–बादर–स्थिरा–ऽस्थिर–शब्द–मनः–कर्मादिपरिणामं च प्रतीत्येति.

" एवं जो सव्वो चिय परिणामो पुग्गलाण इह समये, तं त पडुच्च एसिं कालेणं अप्पएसत्तं."[7]

' एसिं ' ति पुद्गलानाम् इत्यर्थः.

" कालेण अप्पएसा एवं भावाऽपएसएहिंतो, होंति असंखिज्जगुणा सिद्धा परिणामबाहुल्ला.[8]
एत्तो दव्वादेसेण अप्पएसा हवंतिऽसंखगुणा, के पुण ते ? परमाणू, कह ते बहुय ? त्ति तं सुणसु.[9]
अणु–संखेज्जपएसिय–असंखगुण–अणंतपएसिया चेव, चउरो चिय रासी पोग्गलाण लोए अणंताणं.[10]
तत्थाऽणतेहिंतो सुत्तेऽणंतप्पएसिएहिंतो, जेण–प्पएसट्ठाए भणिया अणुओ अणंतगुणा."[11]

अनन्तेभ्यो–ऽनन्तप्रदेशिकस्कन्धेभ्यः प्रदेशार्थतया परमाणवोऽनन्तगुणाः सूत्रे उक्ताः. सूत्रं चेदम्:—" सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा दव्वट्ठाए, ते चेव पएसट्ठयाए अणतगुणा, परमाणुपुग्गला दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए अणंतगुणा, संखेज्जपएसिआ खंधा दव्वट्ठयाए सखेज्जगुणा, ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा, असखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा, ते चेव पएसट्ठयाए असखगुण त्ति."[12]

" संखेज्जतिमे भागे संखेज्जपएसियाण वट्टंति, नवरमसंखेज्जपएसियाण भागे असंखइमे."[13]

' सङ्ख्येयतमे भागे ' सङ्ख्यातप्रदेशिकानाम्, असंख्याततमे भागे असंख्यातप्रदेशिकानाम् अणवो वर्तन्ते–उक्तसूत्रप्रामाण्याद् इति.

" संइ वि असंखेज्जपएसियाणं तेसिं असंखभागत्ते, बाहुल्लं साहिज्जइ फुडमवसेसाहि रासीहिं."[14]

---

१. प्र० छा:—कालाऽप्रदेशकानामेवम् एकैको भवति राशिः, एकैकगुणस्थाने एकगुणकालकादिषु. २. आह अनन्तगुणत्वमेवं कालाप्रदेशकानामिति, यद् अनन्तगुणस्थानेषु भवन्ति राशयोऽपि खलु अनन्ताः. ३. भण्यते एकगुणानामपि अनन्तभागे यद् अनन्तगुणाः, तेन असंख्यगुणा एव भवन्ति नाऽनन्तगुणिकत्वम्. ४ एवं तावद् भावमिमं प्रतीत्य कालाप्रदेशिका सिद्धा, परमाणुपुद्गलादिषु द्रव्येऽपि खलु एष एव गमः. ५. एवमेव भवति क्षेत्र एकप्रदेशावगाहनादिषु, स्थानान्तरसंक्रान्तिं प्रतीत्य कालेन मार्गणता. ६. सकोच–विकोचमपि खलु प्रतीत्य अवगाहनाया एवमेव, तथा सूक्ष्म–बादर–निरेज–सेज–शब्दादि–परिणामम्. ७. एवं यः सर्व एव परिणामः पुद्गलानामिह समये, तं तं प्रतीत्य एषां कालेन अप्रदेशत्वम्. ८. कालेन अप्रदेशा एवं भावाऽप्रदेशेभ्यः, भवन्ति असंख्येयगुणा सिद्धाः परिणामबाहुल्यात्. ९ इतो द्रव्यादेशेन अप्रदेशा भवन्ति–असंख्यगुणाः, के पुनस्ते? परमाणवः, कथं ते बहुकाः? इति तत् शृणु १०. अणु–सङ्ख्येयप्रदेशिक–असंख्यगुण–अनन्तप्रदेशिका एव, चत्वार एव राशयः पुद्गलानां लोकेऽनन्तानाम्. ११. तत्राऽनन्तेभ्यः सूत्रेऽनन्तप्रदेशिकेभ्यः, येन प्रदेशार्थतया भणिता अणवोऽनन्तगुणाः. १२. सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः द्रव्यार्थतया, ते एव प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः, परमाणुपुद्गला द्रव्यार्थतया–प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः, संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः द्रव्यार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, ते एव प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः. असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः, ते एव प्रदेशार्थतया असंख्यगुणा इति. १३. संख्येयतमे भागे संख्येयप्रदेशिकानां वर्तन्ते, नवरमसंख्येयप्रदेशिकानां भागेऽसंख्येयतमे. १४. सत्यपि असंख्येयप्रदेशिकानां तेषामसंख्यभागत्वे बाहुल्यं कथ्यते स्फुटमवशेषैः राशिभिः—अनु०

संख्यातप्रदेशिका-ऽनन्तप्रदेशिकाऽभिधानाभ्याम्, इह च संख्यातप्रदेशिकराशेः संख्यातभागवर्तित्वात् तेषां स्वरूपतो बहुत्वमवगम्यते, अन्यथा तस्याऽपि असंख्येयभागे, अनन्तभागे वा तेऽभविष्यन् इति.

" जेणिक्करासिगो च्चिय असंखभागे ण सेसरासीणं, तेणाऽसंखेज्जगुणा अणवो कालापएसेहिं. "

' न शेषराश्योः' इत्यस्याऽपमर्थ —अनन्तप्रदेशिकराशेरनन्तगुणास्ते, संख्यातप्रदेशिकराशेस्तु संख्यातभागे, संख्यातभागस्य च विवक्षया नाऽत्यन्तम्-अल्पता, कालतः सप्रदेशेषु, अप्रदेशेषु च वृत्तिमताम् अणूनां बहुत्वात्, कालाऽप्रदेशानां च सामयिकत्वेन ऽत्यन्तमल्पत्वात् कालाऽप्रदेशेभ्योऽसंख्यातगुणत्वं द्रव्याऽप्रदेशानाम् इति.

" एत्तो असंखगुणिया हवंति खेत्ताऽपएसया समये, जं ते तो सव्वे च्चिय अपएसा खेत्तओ अणवो.
दुपएसियाइएसु वि पएसपरिवुड्ढिएसु ठाणेसु, लब्भइ इक्किको च्चिय रासी खेत्ताऽपएसाण.
एत्तो खेत्ताएसेण चेव सपएसिया असंखगुणा, एगपएसोगाढे मोत्तुं सेसाऽवगाहणया.
ते पुण दुपएसोगाहणाइया सव्वपोग्गला सेसा, ते य असंखेज्जगुणा अवगाहणट्ठाणबाहुल्ला.
दव्वेण होंति एत्तो सपएसा पोग्गला विसेसाहिया, कालेण य भावेण य एमेव भवे विसेसाहिया.
भावाइया वुड्ढी असंखगुणिया जं अपएसाणं, तो सप्पएसियाणं खेत्ताइविसेसपरिवुड्ढी. "

एतद्भावना च वक्ष्यमाणस्थापनातोऽवसेया.

" मीसाणं संकमं पइ सपएसा खेत्तओ असंखगुणा, भणिया सट्ठाणे पुण थोव च्चिय ते गहेयव्वा. "

मिश्राणाम् इति अप्रदेश-सप्रदेशाना मीलितानां संक्रमं प्रति अप्रदेशेभ्यः, सप्रदेशेषु अल्प-बहुत्वविचारे संक्रमे क्षेत्रत. सप्रदेशाः असंख्येयगुणाः क्षेत्रतोऽप्रदेशेभ्यः सकाशात्, स्वस्थाने पुनः केवलसप्रदेशचिन्तायां स्तोका एव ते क्षेत्रतः सप्रदेशा इति. एतदेव उच्यते:—

" खेत्तेणं सपएसा थोवा दव्वद्धभावाओ अहिया, सपएसप्पा-बहुयं सट्ठाणे अत्थओ एवं. "

अर्थत इति व्याख्यानाऽपेक्षया.

" पढम अपएसाणं बीयं पुण होइ सप्पएसाणं, तइयं पुण मीसाणं अप्प-बहुं अत्थओ तिन्नि. "

अर्थतो-व्याख्यानद्वारेण त्रीणि अल्पबहुत्वानि भवन्ति, सूत्रे तु एकमेव मिश्राऽल्प-बहुत्वम् उक्तमिति.

" ठाणे ठाणे वड्ढइ भावाईणं जं अप्पएसाणं, तं च्चिय भावाईणं परिभस्सति सप्पएसाणं "

यथा किल कल्पनया लक्षं समस्तपुद्गलेषु भाव-काल-द्रव्य-क्षेत्रतोऽप्रदेशाः क्रमेण एक-द्वि-पञ्च-दशसहस्रसंख्याः, सप्रदेशास्तु नवनवति-अष्टनवति-पञ्चनवति-नवतिसहस्रसंख्याः, ततश्च भावाऽप्रदेशेभ्यः कालाप्रदेशेषु सहस्रं वर्धते, तदेव भावसप्रदेशेभ्यः काल-सप्रदेशेषु हीयते, इत्येवम् अन्यत्राऽपि इति. स्थापना चेयम्:—

भावतः—	कालतः—	द्रव्यतः—	क्षेत्रतः—
अप्रदेशाः— १०००	२०००	५०००	१००००
सप्रदेशाः—९९०००	९८०००	९५०००	९००००

" अहवा खेत्ताईणं जं अप्पएसाण हायए कमसो, तं च्चिय खेत्ताईणं परिवड्ढइ सप्पएसाणं. "

" अवरो-परप्पसिद्धा वुड्ढी हाणी य होइ दोण्हं पि, अप्पएस-सप्पएसाणं पोग्गलाणं सलक्खणओ. "

---

१. प्र० छा—येनैकराशेरेव असंख्यभागे न शेषराशीनाम्, तेन असंख्येयगुणा अणवः कालाऽप्रदेशैः २. इतः असंख्यगुणिता भवन्ति क्षेत्राऽप्रदेशता समये, यत् ते ततः सर्वे एव अप्रदेशाः क्षेत्रतोऽणवः. ३. द्विप्रदेशिकादिकेषु अपि प्रदेशपरिवर्धितेषु स्थानेषु, लभ्यते एकैक एव राशिः क्षेत्राऽप्रदेशानाम्. ४. इतः क्षेत्रादेशेन एव सप्रदेशिका असंख्यगुणाः, एकप्रदेशावगाढान् मुक्त्वा शेषावगाहनता ५. पुनर्द्विप्रदेशावगाहनादिकाः सर्वपुद्गलाः शेषाः, ते च असंख्येयगुणाः अवगाहनस्थानबाहुल्यात्. ६. द्रव्येण भवन्ति इतः सप्रदेशाः पुद्गला विशेषाधिकाः, कालेन च भावेन च एवमेव भवेयुर्विशेषाधिकाः. ७. भावादिका वृद्धिरसंख्यगुणिता यद् अप्रदेशानाम्, ततः सप्रदेशिकानां क्षेत्रादिविशेषपरिवृद्धि . ८. मिश्राणां संक्रमं प्रति सप्रदेशाः क्षेत्रतः-असंख्यगुणाः, भणिताः स्वस्थाने पुनः स्तोका एव ते ग्रहीतव्याः. ९. क्षेत्रे सप्रदेशाः स्तोकाः द्रव्या-ऽद्धाभावाद् अधिकाः, सप्रदेशाल्प-बहुकं स्वस्थाने अर्थत एवम्. १०. प्रथमम् अप्रदेशानां द्वितीयं पुनर्भवति सप्रदेशानाम् तृतीयं पुनर्मिश्राणामल्प-बहु अर्थतस्त्रीणि. ११ स्थाने स्थाने वर्धते भावादीनां यद्-अप्रदेशानाम्, तदेव भावादीनां परिभ्रश्यति सप्रदेशानाम् १२. अथवा क्षेत्रादीनां यद् अप्रदेशानां हीयते क्रमशः, तद् एव क्षेत्रादीनां परिवर्धते सप्रदेशानाम्. १३ अपरापरप्रसिद्धा वृद्धिर्हानिश्च भवति द्वयो. अप्रदेश-सप्रदेशयोः पुद्गलयोः स्वलक्षणतः:—अनु०

"ते¹ चेव य ते चउहिं वि जमुवचरिज्जंति पोग्गला दुविहा, तेण उ वुड्ढी हाणी तेसिं अन्नोन्नसंसिद्धा."

चतुर्भिरिति भाव–कालादिभिः उपचर्यन्ते इति विशेष्यन्ते:—

"ऐएसिं² रासीणं निदरिसणमिणं भणामि पच्चक्खं, बुद्धीए (वुड्ढीए) सव्वपोग्गला जावं तावाण लक्खाओ."

कल्पनया यावन्तः सर्वपुद्गलास्तावतां लक्ष इति.

"ऐक्कं³ च दो य पंच य दस य सहस्साइं अप्पएसाणं, भावाइणं कमसो चउण्ह वि जहोवइट्ठाणं."

"णॅवई⁴ पंचणवइ अट्ठाणउई तहेव नवनवई, एवइयाइं सहस्साइं सप्पएसाण विवरीयं."

"ऐएसिं⁵ जहासंभवं अत्थोवणयं करिज्ज रासीणं, सब्भावओ य जाणेज्जा ते अणंते जिणाभिहिए" त्ति.

१. 'सातमा उद्देशामां स्थितिनी अपेक्षाए पुद्गलो निरूप्या छे, आठमामां तो ते पुद्गलो ज प्रदेशनी अपेक्षाए निरूपाय छे' ए प्रमाणेना संबंधवाळा आ आठमा उद्देशकनुं आ–['ते णं काले णं' इत्यादि] प्रस्तावना सूत्र छे. ['दव्वादेसेणं' ति] द्रव्यना प्रकारे–द्रव्यथी–द्रव्यनी अपेक्षाए परमाणुत्व वगेरेनो आश्रय करीने–ए निष्कर्ष छे. ['खेत्तादेसेणं' ति] एकप्रदेशावगाढत्व–एक प्रदेशमां रहेवुं–इत्यादिनी अपेक्षाए, ['कालादेसेणं' ति] 'एक समय सुधी रहेवापणुं' इत्यादिनी अपेक्षाए, ['भावादेसेणं' ति] 'एकगणुं काळापणुं' इत्यादिनी अपेक्षाए, ['सव्वपोग्गला सपएसा वि' इत्यादि.] अहि 'सार्ध अने अनर्ध' ए प्रकारे विपर्यय सहित पुद्गलनो विचार प्रक्रान्त–शरू–छे तो पण तेमां ते पुद्गलो सप्रदेशो अने अप्रदेशो ज निरूप्या छे तो आपणे एम जाणवुं के सप्रदेश अने अप्रदेशना प्ररूपणमां सार्धत्व वगेरेनुं प्ररूपण आवी गयुं छे माटे तेने जुदुं नथी कह्युं. तेने ज दर्शावे छे के, जेओ सप्रदेश छे तेओ सार्ध अथवा समध्य छे अने जेओ तो इतर–अप्रदेश–छे तेओ अनर्ध अने अमध्य छे ['अणंत' त्ति] आ 'अनंत' शब्द, सप्रदेश अने अप्रदेश पुद्गलोनुं परिमाण जणावे छे अर्थात् ए द्वारा परमाणुने लगता परिमाणना स्वरूपनुं अभिधान–कथन–छे. हवे द्रव्यथी अप्रदेश पुद्गलनुं क्षेत्रादिनी अपेक्षाए अप्रदेशादिपणुं निरूपता कहे छे.—['जे दव्वओ अप्पएसे' इत्यादि.] जे पुद्गल, द्रव्यथी अप्रदेश–परमाणुरूप–छे, ते क्षेत्रथी नियमे–चोक्कस–अप्रदेश होय छे, कारण के, ते पुद्गल, क्षेत्रना एक ज प्रदेशमां रहे छे, जो बे प्रदेश वगेरे प्रदेशोमां रहे तो तेमां अप्रदेशपणुं न होइ शके–ते अप्रदेश कहेवाय ज नहीं, कालथी तो जो ए, एक समयनी स्थितिवाळो छे तो अप्रदेश छे अने अनेक समयनी स्थितिवाळो होय तो सप्रदेश छे, वळी भावथी जो एकगुण काळो विगेरे प्रकारनो छे तो अप्रदेश छे अने अनेकगुण–श्यामादि छे तो सप्रदेश छे–ए प्रमाणे द्रव्यथी–द्रव्यनी अपेक्षाए–अप्रदेश पुद्गलनुं निरूपण कर्युं. हवे क्षेत्रनी अपेक्षाए अप्रदेश पुद्गलने निरूपता कहे छेः—['जे खेत्तओ अप्पएसे' इत्यादि.] जे पुद्गल क्षेत्रथी अप्रदेश होय ते पुद्गल द्रव्यथी कदाचित् सप्रदेश होय अने कदाचित् अप्रदेश होय, कारण के, द्व्यणुकादि पण क्षेत्रना एक प्रदेशमां रहेनारा होवाथी द्रव्यथी सप्रदेश छे अने क्षेत्रथी अप्रदेश छे तथा परमाणु एक प्रदेशमां रहेनार होवाथी द्रव्यथी अप्रदेश छे तेम क्षेत्रथी पण अप्रदेश छे. ['काळओ भयणाए' त्ति] जे पुद्गल क्षेत्रथी अप्रदेश छे ते कालथी भजनाए कहेवुं अर्थात् कदाच सप्रदेश कहेवुं अने कदाच अप्रदेश कहेवुं, जेम के, कोइ पुद्गल एक प्रदेशमां रहेनार अने एक समयनी स्थितिवाळुं होवाथी काळनी अपेक्षाए अप्रदेश पण छे अने एवुं ज कोइ बीजुं पुद्गल एक प्रदेशमां रहेनारुं पण अनेक समयनी स्थितिवाळुं होवाथी काळनी अपेक्षाए सप्रदेश पण छे. ['भावओ भयणाए' त्ति] जे पुद्गल क्षेत्रथी अप्रदेश छे ते जो एकगुण श्यामादि होय तो भावथी पण अप्रदेश छे अने अनेकगुण श्यामादि होय तो क्षेत्रथी अप्रदेश पुद्गल पण भावथी सप्रदेश छे. हवे काळनी अपेक्षाए अने भावनी अपेक्षाए अप्रदेश पुद्गलने निरूपता कहे छे के, ['जहा खेत्तओ, एव काळओ, भावओ' त्ति] जेम क्षेत्रथी अप्रदेश पुद्गल कह्युं तेम ए, काळथी अने भावथी कहेवुं. जेमके, 'जे पुद्गल काळथी अप्रदेश होय ते पुद्गल द्रव्यथी कदाच सप्रदेश पण होय अने अप्रदेश पण होय.' ए प्रमाणे क्षेत्रथी अने भावथी जाणवु. तथा 'जे पुद्गल भावथी अप्रदेश होय ते द्रव्यथी कदाच सप्रदेश होय अने कदाच अप्रदेश होय.' ए प्रमाणे क्षेत्रथी अने काळथी जाणवुं. अत्यार सुधी अप्रदेश पुद्गल विषे निरूपण कर्युं, हवे सप्रदेश पुद्गलने निरूपवा कहे छे.—['जे दव्वओ सप्पएसे' इत्यादि.] एनो आ अर्थ छेः—जे पुद्गल, द्व्यणुकादिपणाने लीधे द्रव्यथी सप्रदेश छे ते पुद्गल क्षेत्रथी कदाच सप्रदेश होय अने कदाच अप्रदेश पण होय—जो बे प्रदेशमां रहेनारुं होय तो सप्रदेश होय अने एक प्रदेशमां रहेनारुं होय तो अप्रदेश होय. ए प्रमाणे काळथी अने भावथी पण जाणवुं. वळी, बे विगेरे प्रदेशमां रहेनारुं होवाथी जे पुद्गल क्षेत्रथी सप्रदेश छे ते द्रव्यथी सप्रदेश ज होय, कारण के, जे पुद्गल द्रव्यथी अप्रदेश होय ते पुद्गल, बे वगेरे प्रदेशमां रही ज न शके, अने काळथी तथा भावथी ए पुद्गल द्विधा–बन्ने प्रकारे–पण होय; तथा जे पुद्गल काळथी सप्रदेश छे ते पुद्गल द्रव्यथी, क्षेत्रथी अने भावथी बन्ने प्रकारे पण होय, तथा जे पुद्गल भावथी सप्रदेश होय ते द्रव्यथी, क्षेत्रथी अने काळथी पण बन्ने प्रकारे होय–ए प्रमाणे सप्रदेशसूत्रोनो भावार्थ छे. हवे द्रव्यादिनी अपेक्षाए ए सप्रदेश–अप्रदेश पुद्गलोने लगती अल्प–बहुता विषेना विभागने दर्शावता कहे छेः—['एएसि ण' इत्यादि.] ए मूळपाठ सूत्र सिद्ध छे–स्पष्टार्थ छे, विशेष ए के, आ अल्प–बहुपणाना विचार माटे वृद्धोए कहेलो गाथानो विस्तार अहि कहीए छीएः—"द्रव्यथी, क्षेत्रथी, काळथी, अने भावथी पण अप्रदेश अने सप्रदेश पुद्गलोनुं अल्पत्व अने बहुत्व संक्षेपथी कहीश" परमाणु, द्रव्यथी अप्रदेश छे, एक प्रदेशमां रहेनार पुद्गल, क्षेत्रथी अप्रदेश छे, एक समयनी स्थितिवाळुं पुद्गल, काळथी अप्रदेश छे अने "एकगुण कोइ पण वर्णवाळुं–एकगणुं काळुं या धोळुं या पीळुं वगेरे वर्णवाळुं–पुद्गल भावथी अप्रदेश छे" 'वण्णाइं' एटले वर्णादिवडे "अने ते ज पुद्गलो–भावथी अप्रदेश पुद्गलो–सौथी

१. प्र० छा०—ते चैव च ते चतुर्भि पि यदुपचर्यन्ते पुद्गला द्विविधा, तेन तु वृद्धिहानिस्तेषां अन्योन्यसंसिद्धा. २. एतेषां राशीनां निदर्शनमिदं भणामि प्रत्यक्षम्, बुद्धया (वृद्धया) सर्वपुद्गला यावन्तस्तावतां लक्षाणि ३. एकं च द्वे च पञ्च च दश च सहस्राणि, अप्रदेशानां भावादीनां क्रमशश्चतुर्णामपि यथोपदिष्टानाम्. ४ नवति पञ्चनवतिः अष्टानवति तथैव नवनवति., एतावन्ति सहस्राणि सप्रदेशानां विपरीतम्. ५. एतेषां यथासंभवम्–अर्थोपनयं कुर्याद् राशीनाम्, सद्भावतश्च जानीयात् तान् अनन्तान् जिनाभिहितान्–इतिः—अनु०

थोडां छे, कारण के, प्राय करीने द्रव्यमां गुणोनुं बाहुल्य रहे छे " तात्पर्य ए छे के, द्विगुणथी मांडी अनंतगुण पर्यंत मापवाळा काळकत्व-काळापणुं-
वगेरे गुणो ज्यारे भाग्ये द्रव्यमां बहुलतार होय छे अने एकगुणकाळुं वगेरे एकगणा गुणो तो अल्प होय छे, माटे द्रव्यथी अप्रदेश पुद्गलो सर्वथी
थोडा कह्या छे. " ए करतां कालादेशथी अप्रदेश पुद्गलो असंख्यगुण छे, तेम थवामां वळी शुं कारण छे ? तो कहे छे के, परिणामनी बहुलता,
तेम थवामां कारण छे " तात्पर्य आ छे के, जे समये जे पुद्गल जे वर्ण, गंध, रस, स्पर्श. संघात, भेद, सूक्ष्मत्व अने बादरत्व वगेरे रूप बीजा
परिणामने पामेलुं होय, ते समये ते पुद्गल, ते अपेक्षाए कालथी अप्रदेश कहेवाय, वळी तेना स्थिति तो एक समयनी छे अने बीजा परिणामो तो
घणा छे माटे दरेक परिणामे दरेक पुद्गल कालथी अप्रदेश संभवतुं होवाथी तेनुं बहुपणुं छे, एनो ज विचार करे छे:—जे पुद्गलो भावथी अप्रदेश
छे ते पुद्गलो कालथी बन्ने प्रकारना पण छे एटले सप्रदेश पण छे अने अप्रदेश पण छे, तथा जे पुद्गलो भावथी, द्विगुणथी मांडी अनंतगुण पर्यंत
वर्णादिवाळा छे ते पुद्गलो पण ए प्रकारे-कालथी-बे प्रकारना-सप्रदेश अने अप्रदेश छे " अर्थात् एकगुण काळत्वादिवाळां जे पुद्गलो भावथी
अप्रदेश छे ते, कालथी बन्ने प्रकारना पण होय छे एटले सप्रदेश अने अप्रदेश पण होय छे, तथा जे पुद्गलो भावथी. द्विगुणथी मांडी अनंतगुण
सुधीना वर्णादिवाळां छे ते पण 'एव' एटले ए प्रकारे बन्ने प्रकारना छे एटले सप्रदेश अने अप्रदेश छे, तेथी करीने " एकगुण कालादिक
गुणस्थानोनी मध्ये एक एक गुणस्थानमां कालथी अप्रदेश पुद्गलोनो ए प्रमाणे एक एक ढगलो थयो " तात्पर्य ए छे के. एकगुणकाळुं,
द्विगुणकाळुं इत्यादि गुणस्थानोनी मध्ये एक एक गुणस्थानमां कालथी अप्रदेश पुद्गलोनो एक एक ढगलो थयो अने तेम थवाथी गुणस्थानकनी
राशिना अनंतपणाने लईने कालथी अप्रदेश पुद्गलोना अनंत ढगला थाय छे. हवे प्रेरक-प्रतिवादी-कहे छे के, शास्त्रकार तो कालथी अप्रदेश
पुद्गलोनुं असंख्यगुणपणुं कहे छे पण " ए प्रकारे कालथी अप्रदेश पुद्गलोनुं अनंतगुणपणुं घटे छे. कारण के, अनंतगुणस्थानोना राशिओ पण
अनंत होय छे " 'एवं' एटले ए प्रकारे-दरेक दरेक गुणस्थानके कालथी अप्रदेश पुद्गलोनी राशिओ वधे छे-एम होवाथी अहिं उत्तर
दर्शावे छे:-" कहेवाय छे के. ते अनंतराशिओ एकगुण काळत्वादिने पण अनंत भागे छे माटे ते असंख्यगुण ज थाय छे पण तेनुं (राशिओनुं)
अनंतगुणपणुं थतुं नथी." आ अभिप्राय छे के, जो के, अनंतगुण काळत्वादिनी अनंत राशिओ छे तो पण ते राशिओ एकगुण काळत्वादिने अनंते
भागे ज वर्ते छे, माटे ते राशिओ द्वारा कालथी अप्रदेश पुद्गलोनुं अनंतगुणपणुं थतुं नथी, पण असंख्यातगुणपणुं ज छे. " ए प्रमाणे आ
वर्णादि परिणामरूप भावने अपेक्षी परमाणु पुद्गलादिमां कालथी अप्रदेशपणुं सिद्ध थयुं, तेम ज द्रव्यमां पण ए ज गम जाणवो " अर्थात् ए प्रमाणे ते
आ हमणां ज कहेवाएला एवा वर्णादि परिणामरूप अने एकथी मांडी अनंतगुणस्थानवर्ती भावने अपेक्षी कालथी अप्रदेश पुद्गलो सिद्ध थय
अथवा पुद्गलोनुं कालथी अप्रदेशपणुं प्रतिष्ठित थयुं द्रव्यना पण, द्रव्य परिणामने अंगीकरी परमाण्वादि पुद्गलोमां ए ज भावपरिणामोक्त व्याख्या-
गम-समजवो " ए ज प्रमाणे क्षेत्राधिकारने आश्री एकप्रदेशावगाहनादिमां स्थानांतरना संक्रमने अपेक्षी कालवडे मार्गणा करवी " तात्पर्य
ए छे के, ए प्रमाणे ज-द्रव्यपरिणामनी पेठे-क्षेत्रने अधिकरी एकप्रदेशावगाढ वगेरे पुद्गल भेदोना स्थानांतरगमननी-बीजे स्थाने जवानी-अपेक्षाए
कालथी अप्रदेशोनी जेम क्षेत्रथी एम अवगाहनादिथी पण मार्गणा करवी: एने ज कहे छे:—" अवगाहनाना संकोच अने विकोचने पण अपेक्षी
जेम कालाप्रदेश पुद्गलो छे एम सूक्ष्म, बादर, निष्कंप, सकंप अने शब्दादि परिणामने अपेक्षी तथा प्रकारना पुद्गलो-कालाप्रदेश पुद्गलो-छे "
तत्त्व ए छे के. अवगाहनाना संकोच अने विकोचने अपेक्षी कालाप्रदेश पुद्गलो छे तेम सूक्ष्म, बादर, स्थिर, अस्थिर, शब्द. मन अने कर्मादि
परिणामने अपेक्षी कालाप्रदेश पुद्गलो छे. " ए प्रमाणे आ समये पुद्गलोना, जे कोई बधा परिणाम थाय छे, ते ते सर्व परिणामने अपेक्षी ए पुद्गलो
कालवडे अप्रदेशपणुं छे " 'एसिं' एटले ए पुद्गलोनुं. " ए प्रमाणे भावथी अप्रदेश पुद्गलो करतां कालथी अप्रदेश पुद्गलो, परिणामना बाहुल्यथी
असंख्यगुण सिद्ध थयां " " ए करतां द्रव्यादेशथी अप्रदेश पुद्गलो असंख्यगुण छे. वळी ते क्यां ? तो कहे छे के, परमाणु, ते बहु केवी रीते
छे ? तो कहे छे के, तेनी बहुताने नीचे प्रमाणे जाणो " " लोकमां, अणु, संख्येयप्रदेशवाळुं असंख्यगुण प्रदेशवाळुं अने अनंतप्रदेशवाळुं
ए चार प्रकारना अनंतपुद्गलोनी चार राशिओ छे " तेमां, सूत्रद्वारा एम कह्युं छे के, जेथी अनंतप्रदेशवाळा अनंतपुद्गलो करतां प्रदेशार्थनी
अपेक्षाए अणुओ अनंतगुणा छे " सूत्रमां, अनंतप्रदेशवाळा अनंत स्कंधो करतां प्रदेशार्थनी अपेक्षाए परमाणुओ अनंतगुणा कह्यां छे, ते सूत्र
आ छे:—" द्रव्यार्थनी अपेक्षाए अनंत प्रदेशवाळा स्कंधो सौथी थोडा छे अने ते ज स्कंधो, प्रदेशार्थनी अपेक्षाए अनंतगुण छे, परमाणु
पुद्गलो द्रव्यार्थ प्रदेशार्थनी अपेक्षाए अनंतगुण छे, संख्येयप्रदेशवाळा स्कंधो द्रव्यार्थनी अपेक्षाए संख्येयगुण छे अने ते ज स्कंधो प्रदेशार्थनी
अपेक्षाए असंख्येयगुण छे असंख्येय प्रदेशवाळा स्कंधो द्रव्यार्थनी अपेक्षाए असंख्यगुण छे अने ते ज स्कंधो प्रदेशार्थनी-अपेक्षाए असंख्यगुण
मू० ७०. छे " " संख्यातप्रदेशवाळना संख्यातमे भागे वर्ते छे, विशेष ए के. असंख्यातप्रदेशवाळाना असंख्यातमे भागे छे " पूर्वोक्त सूत्रनुं प्रामाण्य
होवाथी संख्यातप्रदेशवाळना अणुओ संख्यातमे भागे रहे छे अने असंख्यातप्रदेशिकना अणुओ असंख्यातमे भागे रहे छे. " ते असंख्यात
प्रदेशवाळानुं असंख्यभागपणुं छे तो पण बाकीनी राशिओ करतां स्फुट रीते बहुत्व कहेवाय छे " संख्यात प्रदेशवाळा अने अनंत प्रदेशवाळा '
ए बे राशिओ छे ते करतां अने अहीं संख्यात प्रदेशिकराशिना संख्यातभागवर्तिपणाने लईने स्फुटताथी तेओनुं बहुपणुं जणाय छे, जो एम न
होय तो ते, तेना असंख्येय अथवा अनंते भागे होत. " जे कारणथी एक राशिना ज असंख्यभागे छे पण बाकीनी बे राशिओना असंख्येय
भागे नथी, ते कारणने लईने कालाप्रदेश करता अणुओ असंख्यगुण छे " 'बाकीनी बे राशि नहि' एनो आ प्रमाणे निष्कर्ष छे'—अनंत
प्रदेशिकराशि करतां ते अनंतगुण छे, संख्यात प्रदेशिकराशिने तो संख्यात भागे छे अने विवक्षाए संख्यात भागनी अत्यंत अल्पता नथी,
कारण के, कालथी सप्रदेश अने अप्रदेशमां वृत्तिवाळा अणुओनुं बहुपणुं छे अने कालाप्रदेशिक अणुओ मात्र एकसमयनी स्थितिवाळा होवाथी
घणा ज थोडा छे तेम-तेम होवाथी—कालाप्रदेश पुद्गलो करतां द्रव्याप्रदेश पुद्गलो असंख्यातगुण छे " सिद्धांत-ते, एना करतां क्षेत्राप्रदेशपुद्गलो
असंख्यगुण छे; कारण के ते बधा य अणुओ क्षेत्रथी अप्रदेश छे " " द्विप्रदेशिकादिकोमां पण प्रदेशपरिवर्तित स्थानोमां क्षेत्रथी अप्रदेशोनी
एक एक राशि प्राप्त थाय छे " एथी एक प्रदेशावगाढ पुद्गलोने मूकी बाकीनी अवगाहनाए क्षेत्रादेशवडे ज सप्रदेशपुद्गलो असंख्यगुण होय छे "
" वळी, ते द्विप्रदेशावगाहनादिक सर्व भेद पुद्गलो, अवगाहनास्थानना बहुलताने लीधे असंख्यगुण छे " " एना करतां द्रव्यथी सप्रदेशपुद्गलो
विशेषाधिक छे, ए प्रमाणे ज कालथी अने भावथी विशेषाधिक छे " " जेथी करीने, अप्रदेशोनी भावादिकवृद्धि असंख्यगुण छे तेथी सप्रदेशोनी

क्षेत्रादि विशेष परिवृद्धि छे " आ बधो विचार हवे पछी मूकवामां आवनारी स्थापनाथी जाणवो. " मिश्रोना संक्रम प्रत्ये सप्रदेशो, क्षेत्रथी असंख्यगुण कह्या छे, वळी, ते पोताना स्थानमां थोडा ज ग्रहण करवा " तात्पर्य ए छे के, मिश्र एटले साथे मळेला अप्रदेश अने सप्रदेशपुद्गलो, तेना संक्रम प्रत्ये—अप्रदेशो करतां सप्रदेशो विषेना अल्प बहुत्वना विचाररूप संक्रममां—क्षेत्रथी सप्रदेशो, क्षेत्रथी अप्रदेशो करतां असंख्यगुण छे. वळी, पोताना स्थानमा—मात्र सप्रदेशना विचारमां—ते—क्षेत्रथी सप्रदेश पुद्गलो—थोडा ज छे. ए ज कहीए छीए:—" क्षेत्रथी सप्रदेश पुद्गलो थोडा छे, द्रव्य, काळ अने भावनी अपेक्षाए सप्रदेश पुद्गलो अधिक छे अने स्वस्थानमा—कोइनी अपेक्षा विना—सप्रदेश पुद्गलोनुं अल्प बहुत्व छे, ए प्रमाणे अर्थथी जाणवुं. अर्थथी एटले व्याख्याननी अपेक्षाए. " पहेलु अप्रदेशोनुं, बीजुं सप्रदेशोनुं, वळी, त्रीजु मिश्रोनुं ए प्रमाणे अर्थथी त्रण अल्प बहुत्व छे " अर्थथी एटले व्याख्यानद्वारा—त्रण अल्प बहुत्व छे, पण सूत्रमां तो एक ज मिश्रोनु अल्प बहुत्व कह्युं छे, " स्थाने स्थाने जे भावादिक अप्रदेशोनी वृद्धि थाय छे, ते ज भावादिक सप्रदेशोनी हानी थाय छे " जेमके, कल्पना वडे सर्व पुद्गलो एक लाखनी संख्यावाळां छे, तेमां भावथी अप्रदेश पुद्गलो १००० छे, काळथी अप्रदेश पुद्गलो २००० छे, द्रव्यथी अप्रदेश पुद्गलो ५००० छे अने क्षेत्रथी अप्रदेश पुद्गलो १०००० छे अने भावथी सप्रदेश पुद्गलो ९९००० छे, काळथी सप्रदेश पुद्गलो ९८००० छे द्रव्यथी सप्रदेश पुद्गलो ९५००० छे अने क्षेत्रथी सप्रदेश पुद्गलो ९०००० छे, अने तेम होवाथी भाव अप्रदेशो करता काळ अप्रदेशोमां १००० वधे छे अने ते ज हजार संख्या भाव सप्रदेशो करतां काल सप्रदेशोमां ओछी थाय छे, एम बीजे पण जाणी लेवुं, तेनी स्थापना—आकृति—आ छे:—

भावत.—	कालतः—	द्रव्यतः—	क्षेत्रतः—
अप्रदेश— १०००	अप्रदेश— २०००	अप्रदेश— ५०००	अप्रदेश— १००००
सप्रदेश— ९९०००	सप्रदेश— ९८०००	सप्रदेश— ९५०००	सप्रदेश— ९००००

" अथवा क्षेत्रादि—अप्रदेशोनी क्रमथी जे—जेटली—हानी थाय छे ते ज—तेटली ज—क्षेत्रादि—सप्रदेशोनी परिवृद्धि थाय छे " " अप्रदेश अने सप्रदेश बन्ने पुद्गलोनी पण परस्पर हानी अने वृद्धि स्वलक्षण—पोताना लक्षण—थी प्रसिद्ध थाय छे " " " जेथी, ते बन्ने प्रकारना पुद्गलो ते चार वडे उपचरित थाय छे तेथी तो ते पुद्गलोनी परस्पर वृद्धि अने हानि संसिद्ध छे " चार वडे एटले भाव, काल, द्रव्य अने क्षेत्र वडे, उपचरित थाय छे एटले विशेषित थाय छे " ए राशिओनुं प्रत्यक्ष आ उदाहरण कहुं छुं:—बुद्धिए एम कल्पो के, जेटलां पुद्गलो छे ते बधां मळीने एक लाख संख्यावाळां छे " कल्पनावडे, जेटलां पुद्गलो छे तेटलानी एक लाख संख्या कल्पवी. " क्रमपूर्वक एक, बे, पांच अने दस हजार पुद्गलो यथोपदिष्ट भावादिक चारेनी पण अपेक्षाए अप्रदेशिक छे " " नेवु, पंचाणु, अठ्ठाणुं तेम ज नव्वाणु—एटला हजार पुद्गलो भावादिक चारेनी अपेक्षाए विपरीत रीते—उलटे क्रमे—सप्रदेशिक छे " " जेम समवे तेम ए राशिओनो अर्थोपनय करवो, अने सद्भावथी खरी रीते—एम जाणवु के, श्रीजिनोए ते (राशि) अनंत कही छे. "

जीवोनी वधघट.

४. प्र०—'भंते !' त्ति भगवं गोयमे समणं जाव—एवं वदासीः—जीवा णं भंते ! किं वड्ढंति, हायंति, अवट्ठिया ?

४. उ०—गोयमा ! जीवा णो वड्ढंति, णो हायंति, अवट्ठिया.

५. प्र०—नेरइया ण भंते ! किं वड्ढंति, हायंति, अवट्ठिया ?

५. उ०—गोयमा ! नेरइया वड्ढंति वि, हायंति वि, अवट्ठिया वि—जहा नेरइया वि एवं जाव—वेमाणिया.

६. प्र०—सिद्धा णं भंते ! पुच्छा [1]

४. प्र०—हे भगवन् ! एम कही भगवंत गौतमे श्रमण भगवंत महावीरने एम कह्युं के, हे भगवन् ! जीवो शुं वधे छे, घटे छे के अवस्थित रहे छे ?

४. उ०—हे गौतम ! जीवो वधता नथी, घटता नथी पण अवस्थित रहे छे.

५. प्र०—हे भगवन् ! नैरयिको शुं वधे छे, घटे छे के अवस्थित रहे छे ?

५. उ०—हे गौतम ! नैरयिको वधे पण छे, घटे पण छे अने अवस्थित पण रहे छे. जेम नैरयिको माटे कह्युं एम यावत् वैमानिक सुधीना जीवो माटे जाणवुं.

६. प्र०—हे भगवन् ! सिद्धोनो प्रश्न करवो अर्थात् तेओ वधे छे, घटे छे के अवस्थित रहे छे ?

---

१. मूलच्छाया —भगवन् ! इति भगवान् गौतमः श्रमणं यावत्—एवम् अवादीत्—जीवा भगवन् ! किं वर्धन्ते, हीयन्ते अवस्थिताः ? गौतम ! जीवा नो वर्धन्ते, नो हीयन्ते, अवस्थिताः. नैरयिका भगवन् ! किं वर्धन्ते, हीयन्ते, अवस्थिताः ? गौतम ! नैरयिका वर्धन्तेऽपि, हीयन्तेऽपि, अवस्थिता अपि. यथा नैरयिकाः अपि एव यावत्—वैमानिकाः . सिद्धा भगवन् ! पृच्छा ?—अनु०

६. उ०—गोयमा ! सिद्धा वड्ढंति, नो हायंति, अवट्ठिया वि.

६. उ०—हे गौतम ! सिद्धो वधे छे, घटे नहि अने अवस्थित पण रहे छे.

७. प्र०—जीवा णं भंते ! केवतियं कालं अवट्ठिया ?

७. प्र०—हे भगवन् ! केटला काळ सुधी जीवो अवस्थित रहे ?

७. उ०—सव्वद्धं.

७. उ०—(हे गौतम !) सर्वकाळ सुधी.

८. प्र०—नेरइया णं भंते ! केवतियं कालं वड्ढंति ?

८. प्र०—हे भगवन् ! नैरयिको केटला काळ सुधी वधे छे ?

८. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं. एवं हायंति वा.

८. उ०—हे गौतम ! जघन्यथी एक समय सुधी अने उत्कृष्टथी आवलिकाना असंख्य भाग सुधी नैरयिक जीवो वधे छे. ए प्रमाणे घटवानो काळ पण तेटलो जाणवो.

९. प्र०—नेरइया णं भंते ! केवतियं कालं अवट्ठिया ?

९. प्र०—हे भगवन् ! नैरयिको केटला काळ सुधी अवस्थित रहे छे ?

९. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं; उक्कोसेणं चउव्वीसं मुहुत्ता. एवं सत्तसु वि पुढवीसु वड्ढंति, हायंति–भाणियव्वा; णवरं–अवट्ठिएसु इमं णाणत्तं, तं जहाः–रयणप्पभाए पुढवीए अडयालीसं मुहुत्ता, सक्करप्पभाए चउद्दस राइंदिया णं, वालुयप्पभाए मासो, पंकप्पभाए दो मासा, धूमप्पभाए चत्तारि मासा, तमाए अट्ठ मासा, तमतमाए बारस मासा.

९. उ०—हे गौतम ! जघन्ये एक समय सुधी अने उत्कृष्टथी चोवीस मुहूर्त सुधी नैरयिको अवस्थित रहे छे. ए प्रमाणे साते पण पृथ्वीओमां वधे छे, घटे छे, एम कहेवुं. विशेष ए के, अवस्थितोमां आ भेद जाणवोः–ते जेमके, रत्नप्रभा पृथ्वीमां अडतालीस मुहूर्त, शर्कराप्रभामां चौद रात्रिदिवस, वालुकाप्रभामां एक मास, पंकप्रभामां बे मास, धूमप्रभामां चार मास, तमःप्रभामां आठ मास, अने तमतमाप्रभामां बार मास अवस्थान काळ छे.

—असुरकुमारा वि वड्ढंति, हायंति जहा नेरइया. अवट्ठिया जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अट्ठचत्तालीसं मुहुत्ता. एवं दसविहा वि.

—जेम नैरयिको माटे कह्युं एम असुरकुमारो पण वधे छे, घटे छे. अने जघन्ये, एक समय सुधी अने उत्कृष्टथी अडतालीस मुहूर्त सुधी अवस्थित रहे छे, ए प्रमाणे दसे प्रकारना पण भवनपति कहेवा.

—एगिंदिया वड्ढंति वि, हायंति वि, अवट्ठिया वि. एएहिं तिहि वि जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं.

—एकेन्द्रियो वधे पण छे, घटे पण छे अने अवस्थित पण रहे छे, ए त्रणे वडे पण जघन्ये एक समय अने उत्कृष्ट आवलिकानो असंख्य भाग, एटलो काळ जाणवो.

—बे-तिंदिया वड्ढंति, हायंति, तहेव, अवट्ठिया जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं दो अंतोमुहुत्ता. एवं जाव–चउरिंदिया. अवसेसा सव्वे वड्ढंति, हायंति, तहेव, अवट्ठियाणं णाणत्तं इमं, तं जहा.–संमुच्छिमपंचेंदियतिरिक्खजोणियाणं दो अंतोमुहुत्ता, गब्भवक्कंतियाणं चउव्वीसं मुहुत्ता, संमुच्छिमणुस्साणं अट्ठचत्तालीसं मुहुत्ता, गब्भवक्कंतियमणुस्साणं चउव्वीसं मुहुत्ता, वाणमंतर-जोइस-सोहम्मी-साणेसु अट्ठचत्तालीसं मुहुत्ता, सणंकुमारे अट्ठारस राइंदियाइं–चत्तालिस य मुहुत्ता. माहिंदे चउव्वीसं राइंदियाइं–

—बे इंद्रियो, अने त्रण इंद्रियो ते ज प्रमाणे वधे छे, घटे छे; अने तेओनुं अवस्थान जघन्ये एक समय अने उत्कृष्टे बे अन्तर्मुहूर्त सुधीनुं जाणवुं. ए प्रमाणे यावत्–चउरिंद्रिय सुधीना जीवो माटे जाणवुं. बाकीना बधा जीवो केटलो काळ वधे छे, केटलो काळ घटे छे, ए बधुं तेमज–पूर्वनी पेठे–जाणवुं अने तेओना अवस्थान काळमां आ प्रमाणे नानात्व–भेद–छे –ते जेमके, सम्मूर्छिमपंचेंद्रिय तिर्यंचयोनिकोनो अवस्थान काळ बे अंतर्मुहूर्त छे, गर्भज पंचेंद्रिय तिर्यंचयोनिकोनो अवस्थान काळ चोवीस मुहूर्त छे, सम्मूर्छिम मनुष्योनो

१. मूलच्छाया.—गौतम ! सिद्धा वर्धन्ते, नो हीयन्ते अवस्थिता अपि. जीवा भगवन् ! कियन्तं कालम् अवस्थिताः ? सर्वाद्धा. नैरयिका भगवन् ! कियन्तं कालं वर्धन्ते ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽऽवलिकाया असंख्येयभागम्. एवं हीयन्ते वा. नैरयिका भगवन् ! कियन्तं कालम् अवस्थिताः ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन चतुर्विंशतिं मुहूर्तान्. एवं सप्तसु अपि पृथिवीषु वर्धन्ते, हीयन्ते–भणितव्याः; नवरम्–अवस्थितेषु इदं नानात्वम्, तद्यथा—रत्नप्रभायां पृथिव्याम् अष्टचत्वारिंशत् मुहूर्ताः, शर्कराप्रभायां चतुर्दश रात्रिंदिवानि, वालुकाप्रभायां मासः, पङ्कप्रभायां द्वौ मासौ, धूमप्रभायां चत्वारो मासाः, तमायाम् अष्ट मासाः, तमस्तमायां द्वादश मासाः. असुरकुमारा अपि वर्धन्ते, हीयन्ते यथा नैरयिकाः. अवस्थिताः जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽष्टचत्वारिंशद् मुहूर्ताः. एवं दशविधा अपि. एकेन्द्रिया वर्धन्तेऽपि, हीयन्तेऽपि, अवस्थिता अपि, एतैस्त्रिभिरपि जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन आवलिकाया असंख्येयभागम्. द्वि–त्रीन्द्रिया वर्धन्ते, हीयन्ते, तथैव, अवस्थिता जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन द्वौ अन्तर्मुहूर्तौ. एवं यावत्–चतुरिन्द्रियाः. अवशेषाः सर्वे वर्धन्ते, हीयन्ते, तथैव, अवस्थितानां नानात्वम् इदम्, तद्यथा.–सम्मूर्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां द्वौ अन्तर्मुहूर्तौ, गर्भव्युत्क्रान्तिकानां चतुर्विंशतिः मुहूर्ताः, सम्मूर्छिममनुष्याणाम् अष्टचत्वारिंशद् मुहूर्ताः, गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम् चतुर्विंशतिर्मुहूर्ताः, वानव्यन्तर–ज्योतिषिक–सौधर्म–ईशानेषु अष्टचत्वारिंशद् मुहूर्ताः, सनत्कुमारेऽष्टादश रात्रिंदिवानि, चत्वारिंशच्च मुहूर्ताः, माहेन्द्रे चतुर्विंशती रात्रिंदिवानि:—अनु०

वीसं य मुहुत्ता, बंभलोए पंचचत्तालीसं राइंदियाइं, लंतए नउइं राइंदियाइं, महासुक्के सट्ठिं राइंदियसयं, सहस्सारे दो राइंदियसयाइं, आणय-पाणयाणं संखेज्जा मासा, आरण-ऽच्चुयाणं संखेज्जाइं वासाइं; एवं गेवेज्जदेवाणं, विजय-वेजयंत-जयंत अपराजियाणं असंखेज्जाइं वाससहस्साइं, सव्वट्ठसिद्धे पलिओवमस्स संखेज्जइभागो; एवं भाणियव्वं वड्ढंति, हायंति जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं, अवट्ठियाणं जं भणियं.

अवस्थान काळ अडतालीश मुहूर्त छे, गर्भज मनुष्योनो अवस्थान काळ चोवीश मुहूर्त छे; वानव्यंतर, ज्योतिषिक, सौधर्म अने ईशान देवलोकमा अवस्थान काळ अडतालीश मुहूर्त छे, सनत्कुमार देवलोकमा अढार रात्रिदिवस अने चालीश मुहूर्त अवस्थान काळ छे, माहेंद्र देवलोकमां चोवीश रात्रिदिवस अने वीश मुहूर्त अवस्थान काळ छे, ब्रह्मलोकमां पीस्तालीश रात्रिदिवस अवस्थान काळ छे, लांतक देवलोकमां नेवुं रात्रिदिवस अवस्थान काळ छे, महाशुक्र देवलोकमां एकसो साठ रात्रिदिवस अवस्थान काळ छे, सहस्रार देवलोकमां बसो रात्रिदिवस अवस्थान काळ छे, आनत अने प्राणत देवलोकमां संख्येय मासो सुधी अवस्थान काळ छे, आरण अने अच्युत देवलोकमा संख्येय वर्षो अवस्थान काळ छे, ए प्रमाणे ग्रैवेयक देवोनो, विजय, वैजयंत, जयंत अने अपराजित देवोनो असंख्य हजार वर्षो सुधी अवस्थान काळ जाणवो, तथा, सर्वार्थसिद्धमां पल्योपमना संख्येय भाग सुधी अवस्थान काळ जाणवो. अने एओ, जघन्ये एक समय सुधी अने उत्कृष्टे आवलिकाना असंख्य भाग सुधी वधे छे, घटे छे ए प्रमाणे कहेवुं अने तेओनो अवस्थान काळ तो जे कह्यो ते जाणवो.

१०. प्र०—सिद्धा णं भंते ! केवइयं कालं वड्ढंति ?

१०. प्र०—हे भगवन् ! सिद्धो केटला काळ सुधी वधे छे ?,

१०. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अट्ठ समया.

१०. उ०—हे गौतम ! जघन्ये एक समय अने उत्कृष्टे आठ समय सुधी सिद्धो वधे छे.

११. प्र०—केवइयं कालं अवट्ठिया ?

११. प्र०—(हे भगवन् !) सिद्धो केटला काळ सुधी अवस्थित रहे छे ?

११. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं छम्मासा.

११ उ०—हे गौतम ! जघन्ये एक समय अने उत्कृष्टे छ मास सुधी सिद्धो अवस्थित रहे छे.

१२. प्र०—जीवा णं भंते ! किं सोवचया, सावचया, सोवचय-सावचया, निरुवचय-निरवचया ?

१२. प्र०—हे भगवन् ! जीवो उपचय सहित छे, अपचय सहित छे, सोपचय सापचय छे अने उपचय रहित छे के अपचय रहित छे ?

१२. उ०—गोयमा ! जीवा णो सोवचया, नो सावचया, नो सोवचय-सावचया, निरुवचय-निरवचया; एगिंदिया ततियपदे, सेसा जीवा चउहिं पदेहिं भाणियव्वा.

१२. उ०—हे गौतम ! जीवो सोपचय—उपचय सहित—नथी, सापचय—अपचय सहित—नथी, सोपचय सापचय नथी, पण निरुपचय अने निरपचय छे. एकेन्द्रिय जीवो त्रीजा पदमा छे एटले सोपचय अने सापचय छे, बाकीना जीवो चारे पदो वडे कहेवा.

१३. प्र०—सिद्धा णं पुच्छा ?

१३. प्र०—(हे भगवन् !) सिद्धो केवा छे ? (पूर्वनी पेठे सोपचयादिनो प्रश्न करवो.)

---

१. मूलच्छाया —विंशतिश्च मुहूर्ताः, ब्रह्मलोके पञ्चचत्वारिंशद् रात्रिंदिनानि, लान्तके नवती रात्रिंदिनानि, महाशुक्रे षष्टी रात्रिंदिनशतम्, सहस्रारे द्वे रात्रिंदिनशते, आनत–प्राणतयोः संख्येया मासाः, आरणा–ऽच्युतयोः संख्येयानि वर्षाणि, एवं ग्रैवेयकदेवानाम्, विजय–वैजयन्त–जयन्ता–ऽपराजितानाम् असंख्येयानि वर्षसहस्राणि, सर्वार्थसिद्धे पल्योपमस्य संख्येयभागः, एवं भणितव्यं वर्धन्ते, हीयन्ते जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽऽवलिकाया असंख्येयभागम्, अवस्थितानां यद् भणितम्. सिद्धा भगवन् ! कियन्तं कालं वर्धन्ते ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन अष्ट समयान्. कियन्तं कालम्–अवस्थिताः ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन षड् मासान्. जीवा भगवन् ! किं सोपचयाः, सापचयाः, सोपचय–सापचयाः, निरुपचय–निरपचयाः ? गौतम ! जीवा नो सोपचयाः, नो सापचयाः, नो सोपचय–सापचयाः, निरुपचय–निरपचयाः, एकेन्द्रियास्तृतीयपदे, शेषा जीवाश्चतुर्भिः पदैर्भणितव्याः. सिद्धाः पृच्छा:—अनु०

१३. उ०—गोयमा ! सिद्धा सोवचया, नो सावचया, नो सोवचयसावचया, निरुवचय-निरवचया.

१३. उ०—हे गौतम ! सिद्धो सोपचय छे, सापचय नथी, सोपचय अने सापचय नथी, निरुपचय छे, निरपचय छे.

१४. प्र०—जीवा ण भंते ! केवतियं कालं निरुवचय-निरवचया ?

१४. प्र०—हे भगवन् ! जीवो केटला काळ सुधी निरुपचय अने निरपचय छे ?

१४. उ०—गोयमा ! सव्वद्धं.

१४. उ०—हे गौतम ! सर्व काळ सुधी जीवो निरुपचय अने निरपचय छे.

१५. प्र०—नेरइया णं भंते ! केवतियं कालं सोवचया ?

१५. प्र०—हे भगवन् ! नैरयिको केटला काळ सुधी सोपचय छे ?

१५. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समय, उक्कोसेण आवलियाए असंखेज्जइभागं.

१५. उ०—हे गौतम ! जघन्ये एक समय सुधी अने उत्कृष्टे आवलिकाना असंख्य भाग सुधी नैरयिको सोपचय छे.

१६. प्र०—केवतियं कालं सावचया ?

१६. प्र०—(हे भगवन् !) नैरयिको केटला काळ सुधी सापचय छे ?

१६. उ०—एवं चेव.

१६. उ०—(हे गौतम !) ए प्रमाणे—पूर्वोक्त सोपचयना काळ प्रमाणे सापचयनो काळ जाणवो.

१७. प्र०—केवतियं कालं सोवचय-सावचया ?

१७. प्र०—(हे भगवन् !) नैरयिको केटला काळ सुधी सोपचय अने सापचय छे ?

१७. उ०—एवं चेव.

१७. उ०—(हे गौतम !) ए प्रमाणे—पूर्वोक्त प्रमाणे जाणवुं.

१८. प्र०—केवतियं कालं निरुवचय-निरवचया ?

१८. प्र०—(हे भगवन् !) नैरयिको केटला काळ सुधी निरुपचय अने निरपचय छे ?

१८. उ०—गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं बारस मुहुत्ता. एगिंदिया सव्वे सोवचया, सावचया सव्वद्धं, सेसा सव्वे सोवचया वि, सावचया वि, सोवचय सावचया वि, निरुवचय-निरवचया वि जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं. अवट्ठिएहिं वक्कंतिकालो भाणियव्वो.

१८. उ०—हे गौतम ! जघन्ये एक समय सुधी अने उत्कृष्टे बार मुहूर्त सुधी नैरयिको निरुपचय अने निरपचय छे. बधा एकेन्द्रिय जीवो सर्वकाळ सुधी सोपचय अने सापचय छे, बाकीना बधा जीवो सोपचय पण छे, सापचय पण छे, सोपचय अने सापचय पण छे, निरुपचय छे अने निरपचय पण छे. जघन्ये एक समय अने उत्कृष्टे आवलिकानो असंख्य भाग छे, अवस्थितोमां व्युत्क्रान्तिकाळ कहेवो.

१९. प्र०—सिद्धा णं भंते ! केवतियं कालं सोवचया ?

१९. प्र०—हे भगवन् ! सिद्धो केटला काळ सुधी सोपचय छे ?

१९. उ०—गोयमा ! जहण्णेण एगं समयं, उक्कोसेणं अट्ठ समया.

१९. उ०—हे गौतम ! जघन्ये एक समय अने उत्कृष्टे आठ समय सुधी सिद्धो सोपचय छे.

२०. प्र०—केवतियं कालं निरुवचय-निरवचया ?

२०. प्र०—(हे भगवन् !) तेओ (सिद्धो) केटला काळ सुधी निरुपचय अने निरपचय छे ?

२०. उ०—जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं छ मासा.

२०. उ०—(हे गौतम !) जघन्ये एक समय सुधी अने उत्कृष्टे छ मास सुधी सिद्धो निरुपचय अने निरपचय छे.

---

१. मूलच्छाया —गौतम ! सिद्धाः सोपचयाः, नो सापचयाः, नो सोपचय-सापचयाः, निरुपचय-निरपचयाः. जीवा भगवन् ! कियन्तं कालं निरुपचय-निरपचयाः ? गौतम ! सर्वाद्धा. नैरयिका भगवन् ! कियन्तं कालं सोपचयाः ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽऽवलिकाया असंख्येयभागम्. कियन्तं कालं सापचयाः ? एवं चैव. कियन्तं कालं सोपचय-सापचयाः ? एवं चैव. कियन्तं कालं निरुपचय-निरपचयाः ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन द्वादश मुहूर्तान्. एकेन्द्रियाः सर्वे सोपचयाः, सापचयाः सर्वाद्धा, शेषाः सर्वे सोपचया अपि, सापचया अपि, सोपचय-सापचया अपि, निरुपचय-निरपचया अपि जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन आवलिकाया असंख्येयभागम्. अवस्थितैर्व्युत्क्रान्तिकालो भणितव्यः. सिद्धा भगवन् ! कियन्तं कालं सोपचयाः ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन अष्ट समयान्. कियन्तं कालं निरुपचय-निरपचयाः ? जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन षण् मासान्.—अनु०

—सेवं[1] भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे. (एम कही यावत् विहरे छे.)

भगवंत–अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते पंचमसये अट्ठमो उद्देसो सम्मत्तो.

२. अनन्तरं पुद्गला निरूपिताः, ते च जीवोपग्राहिणः, इति जीवाश्चिन्तयन्नाहः—'*जीवा णं*' इत्यादि. '*नेरइया णं भंते ! केवतियं कालं अवट्ठिया ? गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्तं ति.*' कथम् ? सप्तसु अपि पृथिवीषु द्वादश मुहूर्तान् यावद् न कोऽपि उत्पद्यते, उद्वर्तते च–उत्कृष्टतो विरहकालस्य एवंरूपत्वाद्, अन्येषु पुनर्द्वादशमुहूर्तेषु यावन्त उत्पद्यन्ते तावन्त एव उद्वर्तन्ते–इत्येवं चतुर्विंशतिमुहूर्तान् यावद् नारकाणामेकपरिमाणत्वाद्–अवस्थितत्वम्–वृद्धि–हान्योरभाव इत्यर्थः. एवं रत्नप्रभादिषु यो यत्रोत्पादो–द्वर्तना–विरहकालश्चतुर्विंशतिमुहूर्तादिको व्युत्क्रान्तिपदेऽभिहितः स तत्र तेषु तत्तुल्यस्य, समसंख्यानाम्–उत्पादो–द्वर्तनाकालस्य मीलनाद् द्विगुणितः सन् अवस्थितकालोऽष्टचत्वारिंशद्मुहूर्तादिकः सूत्रोक्तो भवति. विरहकालश्च प्रतिपदमवस्थानकालार्धभूतः स्वयमभ्यूह्य इति. '*एगिंदिया वड्ढंति वि*' त्ति तेषु विरहाऽभावेऽपि बहुतराणाम् उत्पादात्, अल्पतराणां चोद्वर्तनात्. '*हायंति वि*' त्ति बहुतराणाम् उद्वर्तनात्, अल्पतराणां च उत्पादात्. '*अवट्ठिया वि*' त्ति तुल्यानाम् उत्पादात्; उद्वर्तनाच्च इति. '*एतेहि तिहि वि*' त्ति एतेषु त्रिष्वपि एकेन्द्रियवृद्ध्यादिषु आवलिकाया असंख्येयो भागः, ततः परं यथायोगं वृद्ध्यादेरभावात्. '*दो अंतोमुहुत्त*' त्ति एकमन्तर्मुहूर्तं विरहकालः, द्वितीय तु समानानाम् उत्पादो–द्वर्तनकाल इति. '*आणय–पाणयाणं संखेज्जा मासा, आरण–च्चुयाणं संखेज्जा वासा त्ति*' इह विरहकालस्य संख्यातमास–वर्षरूपस्य द्विगुणत्वेऽपि संख्यातत्वमेव–इत्यतः संख्याता मासा इत्यादि उक्तम्. '*एवं गेवेज्जदेवाणं*' ति इह यद्यपि ग्रैवेयकाऽवस्तनत्रये संख्यातानि वर्षाणां शतानि, मध्यमे सहस्राणि, उपरिमे लक्षाणि विरह उच्यते तथापि द्विगुणितेऽपि च संख्यातवर्षत्वं न विरुध्यते. विजयादिषु तु असंख्यातकालो विरहः, स च द्विगुणितोऽपि स एव. सर्वार्थसिद्धे पल्योपमसंख्येयभागः, सोऽपि द्विगुणितः संख्येयभाग एव स्यात्, अत उक्तम्ः—'*विजय–वेजयंत–जयंत–ऽपराजियाणं असंखेज्जाइं वाससहस्साइं*' इत्यादीति. जीवादीन् एव भङ्ग्यन्तरेणाऽऽहः—'*जीवा णं*' इत्यादि. सोपचयाः–सवृद्धयः–प्राक्तनेषु अन्येषाम् उत्पादात्, सापचयाः—प्राक्तनेभ्यः केषाञ्चिद् उद्वर्तनात् सहानयः, सोपचय–सापचयाः—उत्पादो–द्वर्तनाभ्यां वृद्धि–हान्योर्युगपद्भावाद्, निरुपचय–निरपचयाः–उत्पादो–द्वर्तनयोरभावेन वृद्धि–हान्योरभावात्. ननु उपचयो वृद्धिः, अपचयस्तु हानिः, युगपद् द्वयम्, अद्वयं वाऽवस्थितत्वम्, एवं च शब्दभेदव्यतिरेकेण कोऽनयोः सूत्रयोर्भेदः ? उच्यतेः—पूर्वत्र परिमाणम् अभिप्रेतम्, इह तु तदनपेक्षम् उत्पादो–द्वर्तनामात्रम्, ततश्च इह तृतीयभङ्गके पूर्वोक्तवृद्ध्यादिविकल्पाना त्रयमपि स्यात्, तथाहिः—बहुतरोत्पादे वृद्धिः, बहुतरोद्वर्तने हानिः, समोत्पादो–द्वर्तनयोश्चाऽवस्थितत्वम्–इत्येवं भेद इति. '*एगिंदिया ततियपदे*' त्ति सोपचय–सापचया इत्यर्थः. युगपद् उत्पादो–द्वर्तनाभ्यां वृद्धि–हानिभावात्, शेषभङ्गकेषु ते न सम्भवन्ति, प्रत्येकम् उत्पादो–द्वर्तनयोस्तद्विरहस्य चाऽभावाद् इति. '*अवट्ठिएहिं*' ति निरुपचय–निरपचयेषु '*वक्कंतिकालो भाणियव्वो*' त्ति विरहकालो वाच्य..

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे पञ्चमशते अष्टम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

२. हमणां पुद्गलोनुं निरूपण कर्युं, ते पुद्गलो जीवोना उपग्राहक होय छे माटे हवे जीवोने चिंतवता ['जीवा णं' इत्यादि] सूत्र कहे छे. ['नेरइया णं भंते ! केवइयं कालं अवट्ठिया ? गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्त' ति] हे भगवन् ! नैरयिको केटला काळ सुधी अवस्थित रहे ?, हे गौतम ! जघन्यथी एकसमय सुधी अने उत्कृष्टथी चोवीस मुहूर्त सुधी नैरयिको अवस्थित रहे. ते केवी रीते ? तो कहे छे के, साते पृथिवीओमा पण बार मुहूर्त सुधी कोइ जीव उत्पन्न थाय नहि अने कोइनुं उद्वर्तन–मरण–थाय नहि–ए प्रकारनो उत्कृष्ट विरह काळ होवाथी तेटलो काळ नैरयिको अवस्थित रहे छे तेथी तथा बीजा बार मुहूर्त सुधी जेटला जीव नैरयिकमा उत्पन्न थाय तेटला ज जीव उद्वर्ते–मरे–ए पण नैरयिकनो अवस्थान काळ होवाथी ए प्रमाणे चोवीश मुहूर्त सुधी नैरयिकनी एकपरिमाणता होवाथी तेओनी अवस्थितता जाणवी–वृद्धि अने हानिनो अभाव जाणवो. एम रत्नप्रभादि पृथ्वीओमां ज्यां व्युत्क्रातिपदमा उत्पाद, उद्वर्तना अने विरहकाळ चोवीश मुहूर्तनो कह्यो छे, त्यां रत्नप्रभा वगेरे पृथ्वीओमां, नैरयिकोमां तेनी तुल्य–चोवीश मुहूर्त जेटलो–उत्पाद अने उद्वर्तना काळ, समसंख्या

१. मूलच्छाया.—तदेव भगवन् ! तदेवं भगवन् ! इतिः—अनु०

–चोवीश मुहूर्तनी संख्या–साथे मळवाथी द्विगुण थयो छतो अडतालीश मुहूर्तादिनो अवस्थित काळ थयो, अने ए सूत्रोक्त छे, अने विरहकाल तो दरेकपदे अवस्थान काळ करतां अडधो, स्वयमेव जाणवो. [' एगिंदिया वड्ढंति वि ' त्ति] तेओमां विरह नथी, तो पण घणा उत्पन्न थता होवाथी अने थोडानुं मरण थतुं होवाथी ' तेओ वधे पण छे ' एम कह्युं छे. [' हायंति वि ' त्ति] घणानुं मरण थवाथी अने ओछानी उत्पत्ति होवाथी तेओ ' हीन पण थाय छे ' एम कह्युं छे. [' अवट्ठिया वि ' त्ति] सरखानी उत्पत्ति होवाथी अने सरखानुं मरण होवाथी ' तेओ अवस्थित पण छे ' एम कह्युं छे. [' एतेहिं तिहि वि ' त्ति] ए त्रणेमां एटले एकेन्द्रियोनी वृद्धिमां, हानिमां अने अवस्थितिमां आवलिकानो असंख्येय भाग काळ छे, कारण के, त्यार पछी यथायोग वृद्धि वगेरे थती नथी. [' दो अंतोमुहुत्त ' त्ति] एक अन्तर्मुहूर्त विरह काल अने बीजो अतर्मुहूर्त तो सरखी संख्यावाळाओना उत्पादनो अने मरणनो समय छे. [' आणय–पाणयाणं संखेज्जा मासा, आरण–च्चुयाणं संखेज्जा वास' त्ति] अहिं संख्यात मास अने संख्यात वर्षरूप विरह काळने बमणो करीए तो पण तेनुं संख्यातपणुं ज रहे छे माटे 'संख्यात मास' इत्यादि कह्युं छे. [' एवं गेवेज्जदेवाणं ' ति] जो के अहिं, ग्रैवेयकना नीचला त्रण भागमां संख्यात शत वर्षो, मध्यम त्रण भागमां संख्यात हजार वर्षो अने उपरना त्रण भागमां संख्यात लाख वरस विरह काळ छे तो पण तेने बमणो कर्या बाद तेमां संख्यात वर्षपणानो विरोध नथी आवतो तथा विजयादिमां तो असंख्यात काळ विरह छे, पण तेने बमणो करीए तो पण तेनो ते ज–असंख्यात काळ रूप–रहे छे, सर्वार्थसिद्धमां पल्योपमनो सख्येय भाग विरह काळ छे, ते पण बमणो थइने संख्येय भाग रूप ज रहे छे, माटे कह्युं छे के, ' विजय, वैजयंत, जयंत अने अपराजितोनो असंख्य वर्ष सहस्रो छे ' इत्यादि. हवे बीजी रीते जीवोने-ज कहे छेः—[' जीवा णं ' इत्यादि.] सोपचय–वृद्धि सहित अर्थात पहेलाना जीवोमां–जेटला जीवो पहेलां होय–तेमां–बीजा नवा जीवोना उत्पादथी–आववाथी–संख्यानी वृद्धिने लीधे वृद्धि सहित, पहेलाना जीवोमांथी केटलाक जीवोना उद्वर्तन–मरण–थी संख्यानी घट थवाथी हानिसहित, उत्पाद अने उद्वर्तन द्वारा एक साथे वृद्धि अने हानि थवाथी सोपचय अने सापचय, उत्पादना अने उद्वर्तनना अभावने लइ वृद्धि अने हानि न थवाथी निरुपचय अने निरपचय. शं०— मूळ शास्त्रकारे पूर्वमां वृद्धि, हानि अने अवस्थितिनां सूत्रो कह्यां छे अने अहिं उपचय, अपचय, उपचयापचय अने निरुपचय निरपचयनां सूत्रो कह्यां छे. तो ते प्रमाणे बे सूत्रो कहेवानी शी अगत्य छे ? कारण के, उपचय एटले वृद्धि, अपचय एटले हानि अने एक साथे उपचय वे अपचय अथवा निरुपचय के निरपचय ते अवस्थिति ए प्रमाणे उपचयादि शब्दोनो वृद्ध्यादि शब्द साथे समान अर्थ होवाथी शब्दभेद विना आ बे सूत्रमां शुं भेद छे ? समा०—प्रथमना सूत्रमां परिमाण अभिप्रेत छे एटले वृद्धि वगेरेना प्रश्न सूत्रमां परिमाण कथन इष्ट छे अने आ उपचयादि सूत्रोमा तो परिमाणनी अपेक्षा विना मात्र उत्पाद अने उद्वर्तना विवक्षित छे, तेथी अहिं त्रीजा भांगामां पूर्वे कहेल वृद्ध्यादिना त्रणे विकल्पो थाय छे, ते जेमके, ज्यारे घणानो उत्पाद होय त्यारे वृद्धि, घणानुं मरण थाय त्यारे हानि अने ज्यारे समान उत्पाद अने उद्वर्तन होय त्यारे अवस्थित पणुं होय छे, ए प्रमाणे पूर्वसूत्र तथा आ सूत्रमां भेद छे. [' एगिंदिया तइअपए ' त्ति] अर्थात् एक साथे उत्पाद अने उद्वर्तन थवाने लीधे वृद्धि तथा हानि थवाथी एकेंद्रिय जीवो सोपचय अने सापचय छे, बाकीना भांगाओमां तो ते एकेन्द्रियो संभवता नथी, कारण के, तेओमा प्रत्येकनो उत्पाद, उद्वर्तन अने तेना विरहनो अभाव छे. [' अवट्ठिएहि ' ति] निरुपचय अने निरपचयोमां [' वक्कंतिकाले भाणियव्वो त्ति] पूर्वे कहेलो विरह काल कहेवो.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः–दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

शतक ५.–उद्देशक ९.

राजगृह नगर ए शुं कहेवाय ?–पृथिवी विगेरे राजगृह नगर कहेवाय–एना कारणनी नोंध.–दिवसे प्रकाश अने रात्रे अंधारुं होय ?–हा.–एनुं शुं कारण ?–शुभ पुद्गल अने अशुभ पुद्गल.–नैरयिकोने प्रकाश होय के अंधकार ?–अंधकार.–तेनुं कारण–अशुभ पुद्गल.–असुरकुमारोने प्रकाश.–पृथिवीकाय यावत्–तेइंद्रियोने अंधकार.–चउरिंद्रियोने प्रकाश अने अंधकार.–ए रीते यावत्–मनुष्योने.–असुरकुमारोनी पेठे बधा भुवनपति विगेरे देवोने प्रकाश.–नारकिमां रहेला नैरयिकोने 'काळ' नो ख्याल होय ?–ना.–एम केम ?–'काळ' नो ख्याल अहीं मर्त्यलोकमां छे माटे–ए रीते यावत्–पंचेंद्रिय-तिर्यंचयोनिको विषे पण जाणवुं.–मनुष्योने तो काळनो ख्याल होय छे–देवोने काळनो ख्याल नथी होतो.–पार्श्वापत्य स्थविरो अने श्रमण भगवंत महावीर.–असंख्य लोकमां अनंत रात्री–दिवसो शी रीते ?–पुरुषादानीय पार्श्व–अर्हतनी साक्षी–लोकस्वरूप.–पार्श्वापत्योने थएली श्रमण भगवंत महावीरनी 'सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी' तरीकेनी ओळखाण.–चार याम मूकी पांच यामनो स्वीकार.–सिद्धत्व प्राप्ति–देवलोकोनी गणत्री–संग्रहगाथा–विहार.—

१. प्र०—तेणं[1] कालेणं, ते णं समएणं जाव–एवं वयासीः–किं इदं भंते ! नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ, किं पुढवी नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ, आउ नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ, जाव–वणस्सई, जहा–एयणुद्देसए पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं वत्तव्वया तहा भाणियव्वा, जाव–सचित्ता-ऽचित्त-मीसियाइं दव्वाइं नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ ?

१. प्र०—ते काले, ते समये यावत्–एम बोल्या.–हे भगवन् ! आ राजगृह नगर शुं कहेवाय ? शुं राजगृह नगर पृथिवी कहेवाय, जळ कहेवाय, यावत् वनस्पति–जेम एजन उद्देशामां पंचेंद्रियतिर्यंचोना (परिग्रहनी) वक्तव्यता कही छे तेम अहिं कहेवुं अर्थात् शुं राजगृह नगर कूट कहेवाय, शैल कहेवाय, यावत् सचित्त, अचित्त अने मिश्रित द्रव्यो, राजगृह नगर कहेवाय ?

१. उ०—गोयमा ! पुढवी वि नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ, जाव–सचित्ता-ऽचित्त-मीसियाइं दव्वाइं नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ.

१. उ०—हे गौतम ! पृथिवी पण राजगृह नगर कहेवाय यावत्–सचित्त, अचित्त अने मिश्रित द्रव्यो राजगृह नगर कहेवाय.

---

१. मूलच्छायाः—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये यावत्–एवम् अवादीत्—किम् इदं भगवन् ! नगरं राजगृहम् इति प्रोच्यते, किं पृथिवी नगरं राजगृहम् इति प्रोच्यते, आपो नगरं राजगृहम् इति प्रोच्यते, यावत्–वनस्पतिः, यथा एजनोद्देशके पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां वक्तव्यता तथा भणितव्या, यावत्–सचित्ता-ऽचित्त-मिश्रितानि द्रव्याणि नगरम् राजगृहम् इति प्रोच्यते ? गौतम ! पृथिव्यपि नगरं राजगृहमिति प्रोच्यते, यावत्–सचित्ता-ऽचित्त-मिश्रितानि द्रव्याणि नगरं राजगृहम् इति प्रोच्यतेः—अनु०

२. प्र०—से केणट्ठेणं ?

२. उ०—गोयमा ! पुढवी जीवा इ य, अजीवा इ य णगरं रायगिहं ति पवुचइ, जाव-सचित्ता-ऽचित्त-मीसियाइं दव्वाइं, जीवा इ य, अजीवा इ य नगरं रायगिहं ति पवुचइ, से तेणट्ठेणं तं चेव.

२. प्र०—(हे भगवन्!) ते क्या हेतुथी?

२. उ०—हे गौतम! पृथिवी, ए जीवो छे, अजीवो छे माटे ते राजगृह नगर कहेवाय छे यावत्-सचित्त, अचित्त अने मिश्र द्रव्यो पण जीवो छे, अजीवो छे माटे राजगृह नगर कहेवाय छे, ते हेतुथी ते तेम ज छे.

१. इदं किल अर्थजातं गौतमो राजगृहे प्रायः पृष्टवान्, बहुशो भगवतस्तत्र विहाराद्-इति राजगृहादिस्वरूपनिर्णयपरसूत्रप्रपञ्चं नवमोद्देशकमाहः-' ते णं ' इत्यादि. ' जहा एयणुद्देसए ' त्ति एजनोद्देशकोऽर्स्यैव पञ्चमशतस्य सप्तमः, तत्र पञ्चेन्द्रियतिर्यग्वक्तव्यताः-" टंका, कूडा, सेला, सिहरी " इत्यादिका या उक्ता, सा इह भणितव्या इति. अत्रोत्तरम्ः—' पुढवी वि नगरं ' इत्यादि. पृथिव्यादिसमुदायो राजगृहम्, न पृथिव्यादिसमुदायाद् ऋते ' राजगृह 'शब्दप्रवृत्तिः. ' पुढवी जीवा इ य, अजीवा इ य नगरं रायगिहं ति पवुचइ ' त्ति जीवाऽजीवस्वभावं राजगृहम् इति प्रतीतम्, ततश्च विवक्षिता पृथिवी, सचेतना-ऽचेतनत्वेन जीवाश्च अजीवाश्चेति राजगृहम् इति प्रोच्यते इति.

१. आ बधो अर्थनो समूह भगवंत गौतमे भगवंत महावीरने जाजे भागे राजगृह नगरमां पूछ्यो हतो, कारण के, भगवंत महावीरनो घणो विहार राजगृहमां थयेलो छे माटे राजगृहादिना स्वरूपना निर्णय परत्वे आ नवमा उद्देशकमां सूत्रनो प्रपंच-विस्तार-कहे छेः—[' ते णं ' इत्यादि.] [' जहा एयणुद्देसए ' त्ति] एजनोद्देशक, ए आ पांचमा शतकनो सातमो उद्देश छे, तेमां [' टंका, कूडा, सेला, सिहरी ' इत्यादि] पचेंद्रियतिर्यचोनी वक्तव्यता छे ते वक्तव्यता अहिं कहेवी. अहिं उत्तर आपे छेः [' पुढवी वि नगरं ' इत्यादि.] पृथिवी वगेरेनो समुदाय ते राजगृह नगर छे, कारण के, पृथिव्यादिना समुदाय विना राजगृह शब्दनी प्रवृत्ति थती नथी. [' पुढवी जीवा इ य, अजीवा इ य, नगरं रायगिहं ति पवुचइ ' त्ति] राजगृह नगर जीवाजीव-स्वभाववालुं छे ए प्रतीत छे माटे [मगधदेशमां वर्तमान ' विहार ' नी नजीक आवेली अने ' राजगिर ' नामथी ओळखाती जे]अमुक जमीन, पोताना सचेतनपणाने अने अचेतनपणाने लीधे जीव अने अजीवरूप छे, ते ' राजगृह ' ए प्रमाणे कहेवाय छे.

अंजवालुं अने अंधारुं.

३. प्र०—से णूणं भंते ! दिया उज्जोए, राइं अंधयारे ?

३. प्र०—हे भगवन्! दिवसे उद्योत अने रात्रिमां अंधकार होय छे ?

३. उ०—हंता, गोयमा ! जाव-अंधयारे.

३. उ०—हा, गौतम! यावत्-अंधकार होय छे.

४. प्र०—से केणट्ठेणं ?

४. प्र०—ते क्या हेतुथी ?

४. उ०—गोयमा ! दिया सुभा पोग्गला, सुभे पोग्गलपरिणामे, राइं असुभा पोग्गला, असुभे पोग्गलपरिणामे-से तेणट्ठेणं.

४. उ०—हे गौतम! दिवसे सारां पुद्गलो होय छे अने सारो पुद्गल-परिणाम होय छे, रात्रिमां अशुभ पुद्गलो होय छे अने अशुभ पुद्गल-परिणाम होय छे-ते हेतुथी एम छे.

५. प्र०—नेरइयाणं भंते ! किं उज्जोए, अंधयारे ?

५. प्र०—हे भगवन्! शुं नैरयिकोने प्रकाश होय छे के अंधकार होय छे ?

५. उ०—गोयमा ! नेरइयाणं णो उज्जोए, अंधयारे.

५. उ०—हे गौतम ! नैरयिकोने प्रकाश नथी पण अंधकार छे.

६. प्र०—से केणट्ठेणं ?

६. प्र०—ते क्या हेतुथी ?

६. उ०—गोयमा ! नेरइयाणं असुभा पोग्गला, असुभे पोग्गलपरिणामे-से तेणट्ठेणं.

६. उ०—हे गौतम ! नैरयिकोने अशुभ पुद्गल छे अने अशुभ-पुद्गल परिणाम छे, ते हेतुथी तेम छे.

---

१. मूलच्छायाः—तद् केनार्थेन ? गौतम ! पृथिवी जीवाश्च अजीवाश्च नगरं राजगृहमिति प्रोच्यते, यावत्-सचित्ता-ऽचित्त-मिश्रितानि द्रव्याणि, जीवाश्च, अजीवाश्च नगरं राजगृहमिति प्रोच्यते, तत् तेनार्थेन तच्चैव. २. तद् नूनं भगवन् ! दिवा उद्योतः, रात्रौ अन्धकारः ? हन्त, गौतम ! यावत्-अन्धकारः. तत् केनार्थेन ? गौतम ! दिवा शुभाः पुद्गलाः, शुभ पुद्गलपरिणामः, रात्रौ अशुभाः पुद्गलाः, अशुभ पुद्गलपरिणामस्तत् तेनार्थेन नैरयिकाणां भगवन् ! किम् उद्योतः, अन्धकारः ? गौतम ! नैरयिकाणां नो उद्योतः, अन्धकारः. तत् केनार्थेन ? गौतम ! नैरयिकाणाम् अशुभाः पुद्गलाः, अशुभ पुद्गलपरिणामस्तत् तेनार्थेनः—अनु०

१. जूओ भगवती खं० २, पृ० (२१३-२२०).—अनु०

७. प्र०—असुरकुमाराणं भंते ! किं उज्जोए, अंधयारे ?

७. प्र०—हे भगवन्! शुं असुरकुमारोने प्रकाश छे, के अंधकार छे ?,

७. उ०—गोयमा ! असुरकुमाराणं उज्जोए, नो अंधयारे.

७. उ०—हे गौतम ! असुरकुमारोने प्रकाश छे पण अंधकार नथी.

८. प्र०—से केणट्ठेणं ?

८. उ०—गोयमा ! असुरकुमाराणं सुभा पोग्गला, सुभे पोग्गलपरिणामे–से तेणट्ठेणं जाव–एवं वुच्चइ, जाव–थणियाणं.

—पुढविक्काइया जाव–तेइंदिया जहा नेरइया.

८. प्र०—ते क्या हेतुथी ?

८. उ०—हे गौतम ! असुरकुमारोने शुभ पुद्गलो छे, शुभ पुद्गल–परिणाम छे माटे ते हेतुथी यावत्–तेओने प्रकाश छे–एम कहेवाय छे. ए प्रमाणे यावत् स्तनितकुमारो सुधी जाणवुं.

—जेम नैरयिको कह्या तेम पृथ्वीकायथी मांडी यावत्–त्रेइंद्रिय सुधीना जीवो जाणवा.

९. प्र०—चउरिंदियाणं भंते ! किं उज्जोए, अंधयारे ?

९. प्र०—हे भगवन् ! शुं चउरिंद्रियोने प्रकाश होय छे के अंधकार होय छे ?

९. उ०—गोयमा ! उज्जोए वि, अंधयारे वि.

९. उ०—हे गौतम ! तेओने प्रकाश पण होय छे ने अंधकार पण होय छे.

१०. प्र०—से केणट्ठेणं ?

१०. उ०—गोयमा ! चउरिंदियाणं सुभा-ऽसुभा य पोग्गला, सुभा-ऽसुभे य पोग्गलपरिणामे–से तेणट्ठेणं एवं जाव–मणुस्साणं.

—वाणमंतर-जोइस-वेमाणिया जहा असुरकुमारा.

१०. प्र०—ते क्या हेतुथी ?

१०. उ०—हे गौतम ! चउरिंद्रियोने शुभ तथा अशुभ पुद्गल होय छे अने शुभ अने अशुभ पुद्गल–परिणाम होय छे. ते हेतुथी तेम छे. ए प्रमाणे यावत्–मनुष्यो माटे जाणी लेवुं.

—जेम असुरकुमारो कह्या तेम वानव्यतर, ज्योतिषिक अने वैमानिक माटे जाणवुं.

२. पुद्गलाऽधिकाराद् इदमाहः—' से णूणं ' इत्यादि. ' *दिवा सुहा पोग्गल* ' त्ति दिवा दिवसे, शुभाः पुद्गला भवन्ति. किमुक्तं भवति ? शुभपुद्गलपरिणामः, स चाऽर्ककरसंपर्कात्. ' *रत्ति* ' ति रात्रौ. ' *नेरइयाणं असुभपोग्गल* ' त्ति तत्क्षेत्रस्य पुद्गलशुभतानिमित्तभूतरविकरादिप्रकाशकवस्तुवर्जितत्वात्. ' *असुरकुमाराणं सुभा पोग्गल* ' त्ति तदाऽऽश्रयादीनां भास्वरत्वात्. ' *पुढविकाइए* ' इत्यादि. पृथिवीकायिकादयस्त्रीन्द्रियान्ता यथा नैरयिका उक्तास्तथा वाच्या, एषां हि नास्ति उद्द्योतः, अन्धकारं चाऽस्ति–पुद्गलानाम् अशुभत्वात्. इह चेयं भावनाः—एषाम् एतत्क्षेत्रे सत्यपि रविकरादिसंपर्के एषां चक्षुरिन्द्रियाऽभावेन दृश्यवस्तुनो दर्शनाऽभावात् शुभपुद्गलकार्याऽकरणेनाऽशुभाः पुद्गला उच्यन्ते, ततश्च एषामन्धकारमेवेति. ' *चउरिंदियाणं सुभा–ऽसुभे पोग्गल* ' त्ति एषां हि चक्षुस्सद्भावेन रविकरादिसद्भावे दृश्यार्थाऽवबोधहेतुत्वाच्छुभाः पुद्गलाः, रविकराद्यभावे तु अर्थाऽवबोधाऽजनकत्वाद् अशुभा इति.

२. पुद्गलोनो अधिकार होवाथी आ—[' से णूणं ' इत्यादि] सूत्र कहे छे. [' दिवा सुहा पोग्गल ' त्ति] दिवसे सारां पुद्गलो होय छे, तात्पर्य शुं कह्युं ? तो कहे छे के, सूर्यना किरणना संबंधथी दिवसे सारा पुद्गलोनो परिणाम होय छे, [' रत्तिं ' ति] रात्रिमां. [' नेरइयाणं असुभा पोग्गल ' त्ति] कारण के, ते नैरयिकोनुं क्षेत्र, पुद्गलना शुभपणाना निमित्तभूत सूर्यना किरणोना प्रकाशथी रहित छे. [' असुरकुमाराण सुभा पोग्गल ' त्ति] असुरकुमारोना आश्रयो—रहेवाना स्थानको—वगेरेनुं भास्वरपणुं होवाथी तेओ (असुरकुमारो) रहे छे त्यां शुभ पुद्गलो होय छे. [' पुढविकाइए ' इत्यादि] जेम नैरयिको कह्या तेम पृथिवीकायिकथी मांडी त्रींद्रिय सुधीना जीवो कहेवा, कारण के, एओने प्रकाश नथी अने अशुभ पुद्गलो होवाथी अंधकार छे, अहिं आ प्रमाणे विचार करवो के, पृथिवीकायादि त्रेइंद्रियपर्यंतना जीवो आ क्षेत्रमां छे अने तेओने सूर्यना किरण वगेरेनो संबंध पण छे तो पण जे तेओने अंधकार कह्यो छे तेनुं कारण ए छे के, तेओने आंख इन्द्रिय न होवाने लीधे देखवा योग्य वस्तु देखाती नथी अने तेम छे माटे तेओ तरफ शुभ पुद्गलनुं कार्य न थतुं होवाथी तेओने अपेक्षी अशुभ पुद्गलो कहेवाय छे माटे

---

१ मूलच्छाया.—असुरकुमाराणां भगवन् ! किम् उद्द्योतः, अन्धकारः ? गौतम ! असुरकुमाराणां उद्द्योतः, नो अन्धकारः. तत् केनार्थेन ? गौतम ! असुरकुमाराणां शुभाः पुद्गलाः, शुभः पुद्गलपरिणामस्तत् तेनार्थेन यावत्–एवम् उच्यते, यावत्–स्तनितानाम् पृथिवीकायिका यावत्–त्रीन्द्रिया यथा नैरयिकाः. चतुरिन्द्रियाणां भगवन् ! किम् उद्द्योतः, अन्धकारः ? गौतम ! उद्द्योतोऽपि, अन्धकारोऽपि. तत् केनार्थेन ? गौतम ! चतुरिन्द्रियाणां शुभाऽशुभाश्च पुद्गलाः, शुभा–ऽशुभश्च पुद्गलपरिणामस्तत् तेनाऽर्थेन एवं यावत्–मनुष्याणाम्, वानव्यन्तर–ज्योतिष्क–वैमानिका यथाऽसुरकुमाराः —अनु०

एओने अंधकार ज छे. ['चउरिंदियाणं सुभासुभा पोग्गला' त्ति] चउरिंदिय जीवोने आंख होवाने लीधे रविकिरणादिनो सद्भाव होय त्यारे द्रव्य पदार्थना ज्ञानमां हेतु होवाथी शुभ पुद्गलो कह्यां छे अने रविकिरणादिनो संसर्ग न होय त्यारे पदार्थज्ञानना अजनक होवाथी अशुभ पुद्गलो कह्यां छे.

नैरयिकादिकनुं समय-ज्ञान.

११. प्र०—अत्थि णं भंते ! नेरइयाणं तत्थगयाणं एवं पन्नायए, तं जहाः-समया इ वा, आवलिया इ वा, उस्सप्पिणी इ वा, ओसप्पिणी इ वा ?

११. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे.

१२. प्र०—से केणट्ठेणं जाव-समया इ वा, आवलिया इ वा, उस्सप्पिणी इ वा, ओसप्पिणी इ वा ?

१२. उ०—गोयमा ! इहं तेसिं माणं, इहं तेसिं पमाणं, इहं तेसिं एवं पन्नायए, तं जहाः-समया इ वा, जाव-ओसप्पिणी इ वा, से तेणट्ठेणं जाव-नो एवं पन्नायए, तं जहाः-समया इ वा, जाव-उस्सप्पिणी इ वा, एवं जाव-पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं.

१३. प्र०—अत्थि णं भंते ! मणुस्साणं इहगयाणं एवं पन्नायति, तं जहाः-समया इ वा, जाव-उस्सप्पिणी इ वा ?

१३. उ०—हंता, अत्थि.

१४. प्र०—से केणट्ठेणं ?

१४. उ०—गोयमा ! इहं तेसिं माणं, इहं तेसिं पमाणं, एवं पन्नायति, तं जहाः-समया इ वा, जाव-ओसप्पिणी इ वा, से तेणट्ठेणं०.

—वाणमंतर-जोइस-वेमाणियाणं जहा णेरइयाणं.

११. प्र०—हे भगवन् ! त्यां गएला-निरयमां स्थित रहेला-नैरयिको एम जाणे के, समयो, आवलिकाओ, उत्सर्पिणीओ अने अवसर्पिणीओ ?

११. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी अर्थात् ते नैरयिको समयादिने जाणता नथी.

१२. प्र०—(हे भगवन् !) ते क्या हेतुथी यावत्-समयो, आवलिकाओ, उत्सर्पिणीओ अने अवसर्पिणीओ (नथी जणातां)?

१२. उ—हे गौतम ! ते समयादिनुं मान अहिं मनुष्यलोकमां छे, तेओनुं प्रमाण अहिं छे, अने तेओने अहिं ए प्रमाणे जणाय छे, ते जेमके, समयो यावत् अवसर्पिणीओ, ते हेतुथी यावत् नैरयिकोने ए प्रमाणे जणातुं नथी, ते जेमके, समयो, यावत् अवसर्पिणीओ; ए प्रमाणे यावत् पंचेंद्रियतिर्यंचयोनिको माटे समजवुं.

१३. प्र०—हे भगवन् ! अहिं-मर्त्यलोकमां-गयेला-रहेला-मनुष्योने ए प्रमाणे ज्ञान छे, ते जेमके, समयो वा यावत् अवसर्पिणीओ वा ?

१३. उ०—हा, (गौतम !) ए प्रमाणे ज्ञान छे.

१४. प्र०—(हे भगवन् !) ते क्या हेतुथी ?

१४. उ०—हे गौतम ! अहिं ते समयादिनुं मान अने प्रमाण छे माटे ए प्रमाणे ज्ञान छे, ते जेमके, समयो यावत् अवसर्पिणीओ-ते हेतुथी तेम छे.

—जेम नैरयिकोने माटे कह्युं तेम वानव्यंतर, ज्योतिषिक अने वैमानिक माटे समजवु.

२. पुद्गला द्रव्यम्, इति तच्चिन्ताऽनन्तरं कालद्रव्यचिन्तासूत्रम्:—'*तत्थगयाणं*' ति नरके स्थितैः, षष्ठ्यास्तृतीयार्थत्वात्. '*एवं पन्नायति*' त्ति एवं हि प्रज्ञायते-इदं विज्ञायते:—'*समया इ व*' त्ति समया इति वा, '*इहं तेसिं*' ति इह मनुष्यक्षेत्रे तेषां समयादीनां मानं परिमाणम्-आदित्यगतिसमभिव्यङ्ग्यत्वात् तस्य, आदित्यगतेश्च मनुष्यक्षेत्रे एव भावाद्, नरकादौ तु अभावाद् इति. '*इह तेसिं पमाणं*' ति इह मनुष्यक्षेत्रे तेषां समयादीनां प्रमाणं प्रकृष्टमानम्-सूक्ष्ममानम् इत्यर्थः. तत्र मुहूर्तस्तावद् मानम्, तदपेक्षया लवः सूक्ष्मत्वात् प्रमाणम्, तदपेक्षया स्तोकः प्रमाणम्, लवस्तु मानम्-इत्येवं नेयम्-यावत् समय इति. ततश्च '*इह तेसिं*' इत्यादि, इह मर्त्यलोके मनुजैस्तेषां समयादीनां संबन्धि एवं वक्ष्यमाणस्वरूपं समयत्वादि एवं ज्ञायते, तद्यथा:—'*समया इ वा*' इत्यादि.

---

१ मूलच्छाया.—अस्ति भगवन् ! नैरयिकाणां तत्रगतानाम् एवं प्रज्ञायते, तद्यथा.-समया इति वा, आवलिका इति वा, उत्सर्पिणी इति वा, अवसर्पिणी इति वा ? नाऽयमर्थः समर्थः. तत् केनाऽर्थेन यावत्-समया इति वा, आवलिका इति वा, उत्सर्पिणी इति वा, अवसर्पिणी इति वा ? गौतम ! इह तेषां मानम्, इह तेषां प्रमाणम्, इह तेषाम् एवं प्रज्ञायते, तद्यथा —समया इति वा, यावत्-अवसर्पिणी इति वा, तत् तेनाऽर्थेन यावत्-नो एवं प्रज्ञायते, तद्यथाः—समया इति वा, यावत्-अवसर्पिणी इति वा, एवं यावत्-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम्. अस्ति भगवन् ! मनुष्याणाम् इहगतानाम् एवम् प्रज्ञायते, तद्यथाः—समया इति वा, यावत्-अवसर्पिणी इति वा ? हन्त, अस्ति. तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! इह तेषां मानम्, इह तेषां प्रमाणम्, एवं प्रज्ञायते, तद्यथा.-समया इति वा, यावत्-अवसर्पिणी इति वा, तत् तेनाऽर्थेन०. वानव्यन्तर-ज्योतिषिक-वैमानिकानां यथा नैरयिकाणाम्:—अनु०

इह च समयक्षेत्राद् बहिर्वर्तिनां सर्वेषामपि समयाद्यज्ञानम् अवसेयम्, तत्र समयादिकालस्याऽभावेन तद्व्यवहाराऽभावात्. तथा पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च, भवनपति-व्यन्तर ज्योतिष्काश्च यद्यपि केचिद् मनुष्यलोके सन्ति तथापि तेऽल्पाः-प्रायस्तद्व्यवहारिणश्च, इतरे तु बहव इति तदपेक्षया 'ते न जानन्ति' इत्युच्यते-इति.

३. अहीं हमणां जणावेलां पुद्गलो द्रव्य छे माटे तेनो विचार पूरो थया पछी लागलो ज काल द्रव्यनो विचार करवा माटे काल द्रव्यना विचारनुं सूत्र कहे छे—['तत्थगयाणं' ति] त्यां नरकमां रहेनाओ वडे ['एवं पन्नायति' त्ति] एम जणाय छे—जे आ आगळ कहेवामां आवनारुं छे ते जणाय छे? ['समया' इ व त्ति] 'समयो' ए प्रमाणे. ['इहं तेसिं' ति] ते समयादिनुं आ मनुष्य क्षेत्रमा मान-परिमाण-छे, कारण के, ते समयादिनी, सूर्यनी गतिथी अभिव्यक्ति थाय छे अने सूर्यनी गति तो मनुष्य लोकमां ज छे पण नरकादिमां नथी. ['इह तेसिं पमाणं' ति] आ मनुष्य क्षेत्रमां ते समयादिकनुं प्रमाण—प्रकृष्ट मान—सूक्ष्म मान छे. तेमां मुहूर्त तो मान छे अने तेनी—मुहूर्तनी—अपेक्षाए सूक्ष्म होवाथी 'लव' प्रमाण छे, ते लवनी अपेक्षाए स्तोक प्रमाण छे अने लव तो मान छे-ए प्रमाणे 'समय' सुधी जाणवुं. तेथी ['इहं तेसिं' इत्यादि.] आ मर्त्यलोकमां मनुष्यो, आगळ कहेवामां आवशे तेवुं ते समयादिसंबंधि समयत्वादि स्वरूप जाणे छे, ते जेमके, ['समया इ वा' इत्यादि.] आ स्थळे समय क्षेत्र-मनुष्य-क्षेत्र-थी बहार रहेनारा सर्व जीवोने पण समयादिनुं अज्ञान छे तेम जाणवुं, कारण के, मनुष्यक्षेत्रनी बहार समयादि काळ न होवाथी तेनो व्यवहार थतो नथी. तथा, जो के केटलाक पंचेंद्रिय तिर्यंचो, भवनपतिओ, व्यंतरो अने ज्योतिष्को पण मनुष्य लोकमां छे तो पण ते थोडा छे अने काळना अव्यवहारी छे अने बीजा तो घणा छे-ते घणानी अपेक्षाए कयुं छे के 'ते जाणता नथी.'

पार्श्वापत्य स्थविरो अने श्रीमहावीर.

१५. प्र०—तेणं कालेणं, तेणं समयेणं पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छन्ति, उवागच्छित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते ठिच्चा, एवं वयासी:-से णूणं भंते ! असंखेज्जे लोए अणंता राइंदिया उप्पज्जिंसु वा, उप्पज्जंति वा, उप्पज्जिस्संति वा; विगच्छिंसु वा, विगच्छंति वा, विगच्छिस्संति वा; परित्ता राइंदिया उप्पज्जिंसु वा, उप्पज्जंति वा, उप्पज्जिस्संति वा ? विगच्छिंसु वा, विगच्छन्ति वा, विगच्छिस्संति वा ?

१५ उ०—हंता, अज्जो ! असंखेज्जे लोए अणंता राइंदिया, तं चेव.

१६. प्र०—से केणट्ठेणं जाव-विगच्छिस्संति वा ?

१६. उ०—से णूणं भे अज्जो ! पासेणं अरहया पुरिसादाणिएणं सासए लोए वुइए, अणादीए, अणवदग्गे, परित्ते परिवुडे; हेट्ठा विच्छिन्ने, मज्झे संखित्ते, उप्पिं विसाले; अहे पलियकसंठिए, मज्झे वरवइरविग्गहिए, उप्पिं उद्धमुइंगाकारसंठिए; तंसि च णं सासयंसि लोगंसि अणादियंसि, अणवदग्गंसि, परित्तंसि, परिवुडंसि, हेट्ठा विच्छिन्नंसि, मज्झे संखित्तंसि. उप्पिं विसालंसि; अहे पलियंकसंठियंसि, मज्झे वरवइरविग्गहियंसि, उप्पिं उद्धमुइंगाकारसंठियंसि अणंता जीवघणा उप्पज्जित्ता उप्पज्जित्ता निलीयंति,

१५. प्र०—ते काले, ते समये श्रीपार्श्वनाथ भगवंतना अपत्य-शिष्य-स्थविर भगवंत, ज्यां श्रमण भगवंत महावीर छे त्यां आवे छे, आवी श्रमण भगवंत महावीरनी अदूरसामंते बेसी एम बोल्या-हे भगवन् ! असंख्य लोकमां अनंत रात्रि-दिवस उत्पन्न थयां? उत्पन्न थाय छे? के उत्पन्न थशे? अने नष्ट थया? नष्ट थाय छे? के नष्ट थशे? के नियत परिमाणवाळा रात्रिदिवसो उत्पन्न थया? उत्पन्न थाय छे? के उत्पन्न थशे? अने नष्ट थयां? नष्ट थाय छे? के नष्ट थशे?

१५. उ०—हा, आर्य ! असंख्यलोकमां अनंत रात्रि-दिवसो, वगेरे ते ज कहेवुं.

१६. प्र०—हे भगवन् ! ते क्या हेतुथी यावत्-नष्ट थशे ?

१६. उ०—हे आर्य ! ते निश्चयपूर्वक छे के, आपना (गुरुस्वरूप) पुरुषादानीय-पुरुषोमा ग्राह्य-पार्श्व अर्हते लोकने शाश्वत कह्यो छे, तेम ज अनादि, अनवदग्र-अनंत, परिमित, अलोकवडे परिवृत, नीचे विस्तीर्ण, वच्चे सांकडो, उपर विशाळ, नीचे पल्यंकना आकारनो, वच्चे उत्तम वज्रना आकारवाळो अने उपर उचा-उभा-मृदंगना आकार जेवो लोकने कह्यो छे-तेवा प्रकारना शाश्वत, अनादि, अनंत, परित्त, परिवृत, नीचे विस्तीर्ण, मध्ये संक्षिप्त, उपर विशाळ, नीचे पल्यंकाकारे स्थित,

---

१. अहीं छठी विभक्ति, त्रीजी विभक्तिना अर्थमा वपराएली छे-श्रीअभय०

१. मूलच्छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये पार्श्वापत्याः स्थविरा भगवन्तो यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽदूरसामन्ते स्थित्वा एवम् अवादिषु-तद् नूनं भगवन् ! असंख्येये लोके अनन्तानि रात्रिदिवानि उत्पन्नानि वा, उत्पद्यन्ते वा, उत्पत्स्यन्ते वा, विगतानि वा, विगच्छन्ति वा, विगमिष्यन्ति वा, परीतानि रात्रिदिवानि उत्पन्नानि वा, उत्पद्यन्ते वा, उत्पत्स्यन्ते वा ? विगतानि वा, विगच्छन्ति वा, विगमिष्यन्ति वा ? हन्त, आर्य ! असंख्येये लोके अनन्तानि रात्रिदिवानि, तच्चैव. तद् केनार्थेन यावत्-विगमिष्यन्ति वा ? तद् नूनं भवताम्-आर्याः ! पार्श्वेनार्हता पुरुषादानीयेन शाश्वतो लोक उक्तः, अनादिकः, अनवनताग्रः, परीतः, परिवृतः, अधो विस्तीर्णः, मध्ये संक्षिप्तः, उपरि विशालः, अधः पल्यङ्कसंस्थितः, मध्ये वरवज्रविग्रहितः, उपरि ऊर्ध्वमृदङ्गाकारसंस्थितः, तस्मिंश्च शाश्वते लोकेऽनादिके, अनवनताग्रे, परीते, परिवृते, अधः विस्तीर्णे, मध्ये संक्षिप्ते, उपरि विशाले, अधः पल्यङ्कसंस्थिते, मध्ये वरवज्रविग्रहिते, उपरि ऊर्ध्वमृदङ्गाऽऽकारसंस्थिते अनन्ता जीवघना उत्पद्य, उत्पद्य निलीयन्ते.—अनु०

परित्ता जीवघणा उप्पज्जित्ता, उप्पज्जित्ता निलीयंति–से णूणं भूए, उप्पन्ने, विगए, परिणए; अजीवेहिं लोक्कति, पलोक्कइ 'जे लोक्कइ से लोए?' हंता, भगवं!. से तेणट्ठेणं अज्जो! एवं वुच्चइ–असंखेज्जे, तं चेव, तप्पभिइं च णं ते पासावच्चेज्जा थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं 'सव्वन्नू सव्वदरिसी' पच्चभिजाणंति.

वज्र वर वज्रसमान शरीरवाळा अने उपर उभा मृदंगना आकारे संस्थित एवा लोकमां अनंता जीवघनो उपजी उपजीने नाश पामे छे अने परित्त–नियत–असंख्य जीवघनो पण उपजी उपजीने नाश पामे छे–ते लोक, भूत छे, उत्पन्न छे, विगत छे, परिणत छे. कारण के, ते अजीवो द्वारा लोकाय छे–निश्चित थाय छे, अधिक निश्चित थाय छे माटे जे, प्रमाणथी लोकाय-जणाय-ते लोक कहेवाय? हा, भगवन्!. ते हेतुथी हे आर्यो! एम कहेवाय छे के, असंख्येय लोकमां ते ज कहेवुं. त्यारथी मांडी ते पार्श्वजिनना शिष्य स्थविर भगवंतो श्रमण भगवंत महावीरने 'सर्वज्ञ, सर्वदर्शी' ए प्रमाणे प्रत्यभिजाणे छे.

—तए णं ते थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी:–इच्छामि णं भंते! तुब्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंच महव्वयाइं, सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए; अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं; तए णं ते पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो जाव–चरमेहिं उस्सासनिस्सासेहिं सिद्धा, जाव–सव्वदुक्खप्पहीणा; अत्थेगतिया देवलोएसु उववन्ना.

—त्यार बाद ते स्थविर भगवंतो श्रमण भगवंत महावीरने वंदे छे, नमे छे, वंदी, नमी एम बोल्या के, हे भगवन्! तमारी पासे, चातुर्याम धर्मने मूकी प्रतिक्रमण सहित पंच महाव्रतोने स्वीकारी विहरवा इच्छीए छीए, हे देवानुप्रिय! जेम सुख थाय तेम करो, प्रतिबंध न करो. त्यारे ते पार्श्वजिनना शिष्य स्थविर भगवंतो यावत् सर्वदुःखथी प्रहीण थया अने केटलाक देवलोकमां उत्पन्न थया.

१. कालनिरूपणाऽधिकाराद् रात्रिंदिवलक्षणकालविशेषनिरूपणार्थम् इदमाहः—'*ते णं काले णं*' इत्यादि. तत्र '*असंखेज्जे लोए*' त्ति असंख्यातेऽसंख्यातप्रदेशात्मकत्वात्, लोके चतुर्दशरज्ज्वात्मके–क्षेत्रलोके आधारभूते '*अणंता राइं–दिय*' त्ति अनन्तपरिमाणानि रात्रिंदिवानि अहोरात्राणि '*उप्पज्जिंसु*' इत्यादि. उत्पन्नानि वा, उत्पद्यन्ते वा, उत्पत्स्यन्ते वा? पृच्छतामयम् अभिप्रायः—यदि नाम असंख्यातो लोकस्तदा कथं तत्राऽनन्तानि, तानि कथं भवितुम् अर्हन्ति, अल्पत्वाद् आधारस्य, महत्त्वाच्च आधेयस्य इति. तथा '*परित्ता राइंदिय*' त्ति परीतानि नियतपरिमाणानि, नाऽनन्तानि, इहाऽयमभिप्रायः—यद्यनन्तानि तानि तदा कथं परीतानि? इति विरोधः. अत्र '*हंत*' इत्याद्युत्तरम्. अत्र चाऽयम् अभिप्रायः—असंख्यातप्रदेशेऽपि लोकेऽनन्ता जीवाः वर्तन्ते, तथाविधस्वरूपत्वात्–एकत्राऽऽश्रये सहस्रादिसंख्यप्रदीपप्रभा इव. ते च एकत्र समयादिकाले अनन्ता उत्पद्यन्ते, विनश्यन्ति च. स च समयादिकालस्तेषु साधारणशरीराऽवस्थायाम् अनन्तेषु, प्रत्येकशरीराऽवस्थायां च परीतेषु प्रत्येकं वर्तते, तत्स्थितिलक्षणपर्यायरूपत्वात्तस्य, तथा च कालोऽनन्तः, परीतश्च भवति, इत्येवं चाऽसंख्येयेऽपि लोके रात्रिंदिवानि अनन्तानि, परीतानि च कालत्रयेऽपि युज्यन्ते इति. एतदेव प्रश्नपूर्वकं तत्संमतजिनमतेन दर्शयन्नाहः—'*से णूणं*' इत्यादि. '*भे*' त्ति भवतां संबन्धिना, '*अज्जो!*' त्ति हे आर्याः!, '*पुरिसादाणीएणं*' ति पुरुषाणां मध्ये आदानीयः—आदेयः पुरुषादानीयः—तेन. '*सासए*' त्ति प्रतिक्षणस्थायी–स्थिर इत्यर्थः, '*वुइए*' त्ति उक्तः. स्थिरश्च उत्पत्तिक्षणाद् अप्यारभ्य स्याद् इत्यत आहः—'*अणाइए*' त्ति अनादिकः, स च सान्तोऽपि स्यात्–भव्यवत्, इत्याहः—'*अणवयग्गे*' त्ति अनवदग्रोऽनन्तः, '*परित्ते*' त्ति परिमितः प्रदेशतः, अनेन लोकस्याऽसंख्येयत्वं पार्श्वजिनस्याऽपि सम्मतम् इति दर्शितम्. तथा '*परिवुडे*' त्ति अलोकेन परिवृतः, '*हेट्ठा विच्छिन्ने*' त्ति सप्तरज्जुविस्तृतत्वात्, '*मज्झे संखित्ते*' त्ति एकरज्जुविस्तारत्वात्, '*उप्पिं विसाले*' त्ति ब्रह्मलोकदेशस्य पञ्चरज्जुविस्तारत्वात्. एतदेव उपमानतः प्राहः—'*अहे पलियंकसंठिए*' त्ति उपरि संकीर्णत्वा–ऽधोविस्तृतत्वाभ्याम्, '*मज्झे वरवइरविग्गहिए*' त्ति वरवज्रवद्विग्रहः शरीरम् आकारो मध्यक्षामत्वेन यस्य स तथा, स्वार्थिकश्च इकप्रत्ययः, '*उप्पिं उद्धमुइंगागारसंठिए*' त्ति ऊर्ध्वः–न तु तिरश्चीनो यो मृदङ्गस्तस्याऽऽकारेण संस्थितो यः स तथा—मल्लकसंपुटाऽऽकार इत्यर्थः. '*अणंता जीवघण*' त्ति अनन्ताः परिमाणतः. सूक्ष्मादिसाधारणशरीराणां विवक्षितत्वात्, सन्तत्यपेक्षया वाऽनन्ताः—जीवसन्ततीनामपर्यवसानत्वात्, जीवाश्च ते घनाश्च अनन्तपर्यायसमूहरूपत्वात्, असंख्येयप्रदेशपिण्डरूपत्वाच्च जीवघनाः. किम् इति? आहः—'*उप्पज्जित्ता*' इति उत्पद्य–उत्पद्य निलीयन्ते–विलीयन्ते–विनश्यन्ति, तथा

---

१. मूलच्छाया.— परीता. जीवघनाः उत्पद्य, उत्पद्य निलीयन्ते, तद् नूनं भूतः, उत्पन्नः, विगतः, परिगतः; अजीवैर्लोक्यते, प्रलोक्यते–'यो लोक्यते स लोकः?' हन्त, भगवन्! तत् तेनाऽर्थेन आर्याः! एवम् उच्यते–असंख्येये, तच्चैव. तत्प्रभृति च ते पार्श्वाऽपत्याः स्थविरा भगवन्तः श्रमणं भगवन्तं महावीरं 'सर्वज्ञः, सर्वदर्शी' (इति) प्रत्यभिजानन्ति. ततस्ते स्थविरा भगवन्तः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा एवम् अवादिषुः–इच्छामो भगवन्! युष्माकम् अन्तिके चातुर्यामाद् धर्मात् पञ्च महाव्रतानि सप्रतिक्रमणं धर्मम् उपसंपद्य विहर्तुम्; यथासुखं देवानुप्रियाः! मा प्रतिबन्धम्; ततस्ते पार्श्वापत्याः स्थविरा भगवन्तो यावत्–चरमैः उच्छ्वास–निःश्वासैः सिद्धाः, यावत्–सर्वदुःखप्रहीणाः; अस्त्येकका: देवलोकेषु उत्पन्नाः.—अनु०

'परित्ता' प्रत्येकशरीराः अनपेक्षिता–ऽतीता–ऽनागत–संतानतया वा सक्षिताः जीवघनाः–इत्यादि तथैव. अनेन च प्रश्ने यदुक्तम्:–'अणंता राइंदिया' इत्यादि. तस्योत्तरं सूचितम्, यतोऽनन्त–परीतजीवसंबन्धात् कालविशेषा अपि अनन्ताः, परीताश्च व्यपदिश्यन्तेऽतो विरोधः परिहृतो भवति इति. अथ लोकमेव स्वरूपत आहः—'से भूए' त्ति यत्र जीवघना उत्पद्य उत्पद्य विलीयन्ते स लोको भूतः–सद्भूतो भवनधर्मयोगात्, स चाऽनुत्पत्तिकोऽपि स्यात्–यथा नयमतेनाऽऽकाशम्, अत आहः–उत्पन्नः, एवंविधश्चाऽनश्वरोऽपि स्यात्—यथा विवक्षितघटाऽभावः, इत्यत आहः–विगतः, स चाऽनन्वयोऽपि किल भवति, इत्यत आहः–परिणतः, पर्यायान्तराणि आपन्नः, न तु निरन्वयनाशेन नष्टः. अथ कथम् अयम् एवंविधो निश्चीयते ? इत्यत आहः–'अजीवेहिं' ति अजीवैः पुद्गलादिभिः सत्तां बिभ्रद्भिरुत्पद्यमानैः, विगच्छद्भिः, परिणमद्भिश्च लोकाऽनन्यभूतैः–लोक्यते–निश्चीयते, प्रलोक्यते–प्रकर्षेण निश्चीयते भूतादिधर्मकोऽयम् इति, अत एव यथार्थनामाऽसौ इति दर्शयन्नाहः–'जे लोक्कइ से लोए' त्ति यो लोक्यते विलोक्यते प्रमाणेन स लोको लोकशब्दवाच्यो भवति–इति. एवं लोकस्वरूपाऽभिधायकपार्श्वजिनवचनसंस्मरणेन स्ववचनं भगवान् समर्थितवान् इति. 'सपडिक्कमणं' ति आदिमा–ऽन्तिमजिनयोरेव अवश्यंकरणीयः सप्रतिक्रमणो धर्मः, अन्येषां तु कादाचित्कप्रतिक्रमणम्. आह चः—

"सपडिक्कमणो धम्मो पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स, मज्झिमगाण जिणाणं कारणजाए पडिक्कमणं [1]" ति.

४. काल निरूपणनो अधिकार होवाथी रात्रि–दिवसरूप काल–विशेषने निरूपवा आ—['ते णं काले णं' इत्यादि] सूत्र कहे छे. तेमां ['असंखेज्जे लोए' त्ति] असंख्यात प्रदेशरूप होवाथी असंख्यात लोकमां एटले चौद रज्ज्वात्मक आधारभूत क्षेत्रलोकमां ['अणंता राइंदिय' त्ति] अनंत परिमाणवाळां अहोरात्रो–रात्रि–दिवसो–['उप्पज्जिंसु' इत्यादि.] उत्पन्न थया, उत्पन्न थाय छे के उत्पन्न थशे ? आ प्रश्न पूछनार ते स्थविरोनो आ अभिप्राय जणाय छे के, जो, लोक असंख्यात छे तो तेमां अनंत रात्रि–दिवसो शी रीते होई शके ? वा शी रीते रही शके ? कारण के, लोकरूप आधार असंख्यात होवाथी अल्प छे, अने रात्रि–दिवसरूप आधेय अनंत होवाथी मोटुं छे माटे नाना आधारमां मोटुं आधेय केम संभवे ? तथा, ['परित्ता राइंदिय' त्ति] परित्त एटले नियत परिमाणवाळां–अमुक परिमाणवाळां–पण अनंत नहि. अहिं आ अभिप्राय छे के, जो ते रात्रिदिवसो अनंत होय तो 'परित्त' केम होइ शके ? ए प्रमाणे परस्पर विरोध छे. अहिं ['हंता' इत्यादि] उत्तर छे, अहिं आ अभिप्राय छे के, जेम एक आश्रय–घर वगेरे–मां हजारो दीवानी प्रभा समाइ शके छे तेनी पेठे, तेवा प्रकारनुं स्वरूप होवाथी असंख्य प्रदेशरूप लोकमां पण अनंत जीवो रहे छे अने ते जीवो एक ज समय वगेरे काळमां अनंत संख्यामां उत्पन्न थाय छे, नाश पामे छे ते समयादि काळ, साधारण शरीरनी अवस्थामां रहेला अनंत जीवोमां दरेक जीवमां अने प्रत्येक शरीरनी अवस्थामां रहेला परित्त–नियत–असंख्यात–जीवोमां दरेक जीवमां रहे छे, कारण के, ते समयादि काळ जीवोनी स्थिति रूप–पर्याय रूप छे–ते प्रकारे काळ अनंत अने परित्त पण कहेवाय छे–ए प्रमाणे असंख्येय लोकमां पण रात्रिदिनो अनंत छे अने परित्त पण छे अने ए प्रमाणे होवुं, ए त्रणे काळमां योग्य छे, ए ज वातने ते स्थविरोने सम्मत जिनना मत वडे प्रश्नपूर्वक दर्शावता ['से णूणं' इत्यादि] सूत्र कहे छे. ['भे' ति] आपना मतथी, ['अज्जो !' त्ति] हे आर्यो ! ['पुरिसादाणीएणं' ति] पुरुषोनी वच्चे आदेय–माननीय–ग्राह्य–ते पुरुषादानीय–तेणे ['सासए' त्ति] (लोकने) प्रतिक्षण रहेनार–स्थिर–['बुइए' ति] कह्यो छे, केटलाक स्थिर पदार्थो एवा पण होय छे–जेओ उत्पन्न थया पछी स्थिर रहेनार होय छे अर्थात् उत्पत्तिवाळा अने स्थिरतावाळा होय छे पण लोक तेवो नथी माटे कहे छे के, ['अणाइए' त्ति] अर्थात् लोक आदि–उत्पत्ति–विनानो छे अने स्थिर छे. केटलाक आदि विनाना पदार्थो अंतवाळा होय छे पण लोक तो अंत विनानो छे माटे कहे छे के, ['अणवयग्गे' त्ति] अनंत. ['परित्ते' त्ति] प्रदेशथी परित्त छे, आ शब्दवडे एम दर्शाव्युं के, भगवंत पार्श्वजिनने पण लोकनी असंख्येयता सम्मत छे तथा ['परिवुडे' त्ति] अलोकथी परिवृत, ['हेट्ठा विच्छिन्ने' त्ति] सात रज्जु विस्तीर्ण होवाथी नीचे विस्तीर्ण छे, ['मज्झे संखित्ते' त्ति] एक रज्जु विस्तीर्ण होवाथी वचमां संक्षिप्त छे, ['उप्पिं विसाले' त्ति] ब्रह्मलोकनो भाग पांच रज्जु विस्तीर्ण होवाथी उपर विशाल छे, ए ज वातने उपमाथी कहे छे के, ['अहे पलियंकसंठिए' त्ति] उपर संकीर्ण अने नीचे विस्तृत होवाथी नीचे पल्यंकना आकार जेवो छे, ['मज्झे वरवइरविग्गहिए [1]' त्ति] वचमां पातळो होवाथी लोकनो आकार उत्तम वज्रनी जेवो छे. ['उप्पिं उद्धमुइंगागारसंठिए' त्ति] तीरछो–आडो–नहि पण ऊभो जे मृदंग, तेना आकारे लोक रहेलो छे अर्थात् बे कोडियाना संपुटने आकारे रहेलो छे. ['अणंता जीवघणा' त्ति] परिमाणथी अनंत अथवा जीव संततिनुं अपर्यवसान होवाथी सूक्ष्मादि साधारण शरीरोनी विवक्षाने लीधे संततिनी अपेक्षाए अनंत, अने अनंत पर्यायना समूहरूप होवाथी तथा असंख्य प्रदेशना पिंडरूप होवाथी घन एवा जे जीव ते जीवघन कहेवाय आथी शुं कहे छे ? तो कहे छे के, ['उप्पज्जित्ता' त्ति] ते जीवघन ऊपजी ऊपजीने नाश पामे छे, तथा ['परित्ता'] प्रत्येक शरीरवाळा अने भूत, भविष्यत् काळना संतानपणानी अपेक्षा विनाना माटे ज मर्यादित जीवघना, इत्यादि–पूर्वनी पेठे समजवुं. अहिं प्रश्नमां जे ['अणंता राइंदिया' इत्यादि] कह्युं छे तेनो उत्तर आ कथन वडे सूचित थयो–अपाइ गयो. कारण के, अनंत अने परित्त जीवना संबंधथी काल–विशेष पण अनंत अने परित्त, ए प्रकारे व्यपदेशाय छे माटे अमुकना संबंधथी अनंत अने अमुकना संबंधथी परित्त थवामां विरोधनो परिहार थाय छे. हवे स्वरूपथी लोकने ज कहे छे, ['से भूए' त्ति] ज्यां जीवघनो उत्पन्न थइ नाश पामे ते लोक कहेवाय अने ते लोक भवन–सत्ता–धर्मना संबंधथी 'सद्भूत' लोक कहेवाय, जेम नैयायिकना मतमां आकाश, अनुत्पत्तिक–उत्पत्ति–धर्म रहित–छे तेम ते लोक पण अनुत्पत्तिक होय माटे कहे छे के, ते लोक उत्पन्न छे, जेम विवक्षित घटाभाव–घटप्रध्वंसाभाव–उत्पन्न छे अने अनश्वर छे तेम उत्पन्न पदार्थ पण अनश्वर होय माटे कहे छे के, लोक विगत–नाशशील छे. नाशशील पदार्थ एवो पण होय के, जे अनन्वय–

---

1. प्र० छा०—सप्रतिक्रमणो धर्मः पूर्वस्य च पश्चिमस्य च जिनस्य, मध्यमकानां जिनानां कारणजाते प्रतिक्रमणम्—इति —अनु०

1. अहीं 'वरवइरविग्गहे' ने बदले जे 'वरवइरविग्गहिए' कह्युं छे ते स्वार्थिक 'इक' प्रत्यय लागवाने लीधे कह्युं छेः—श्रीअभय०

संबंध रहित–होय अर्थात् जेनो समूल नाश होय माटे कहे छे के, लोक परिणामी छे अर्थात् अनेक बीजा पर्यायोने प्राप्त थएलो छे पण तेनो निरन्वय नाश–समूळ नाश–थयो नथी. हवे आ लोक एवा प्रकारनो छे, ते केवी रीते निश्चित थाय ? तो कहे छे के. [' अजीवेहिं ' ति] सत्ताने धारण करनारां, नाश पामता अने परिणामने प्राप्त करतां तथा जेओ (पुद्गलादि) लोकथी अनन्यभूत–अभिन्न छे, एवा अजीव–पुद्गलादि –पदार्थोथी लोक निश्चित थाय छे, तथा ' आ भूतादिधर्मवाळो छे ' एम प्रकर्षे निश्चित थाय छे, माटे ज तेनुं ' लोक ' एवुं नाम यथार्थ छे, ए वातने दर्शावता कहे छे के, [' जे लोक्कइ, से लोए ' त्ति] जे प्रमाण द्वारा विलोकी शकाय ते लोक शब्दथी वाच्य होइ शके, ए प्रमाणे लोक स्वरूपने कहेनार पार्श्वजिनना वचनने संभारवा द्वारा भगवंत महावीरे पोतानुं वचन समर्थित कर्युं. [' सपडिक्कमणं ' ति] प्रथम अने अंतिम जिनने प्रतिक्रमण धर्म अवश्य करणीय छे अने बीजा बावीश जिनने तो प्रतिक्रमण धर्म कोइक दिवस कारणे करवा योग्य छे. कह्युं छे के, " प्रथम जिननो अने पश्चिम–छेल्ला–जिननो धर्म प्रतिक्रमणसहित छे अने वचला जिनोने कारण थये प्रतिक्रमण छे."

देवलोको.

१७. प्र०—कइविहा णं भंते ! देवलोगा पन्नत्ता ?[1]

१७. उ०—गोयमा ! चउव्विहा देवलोगा पन्नत्ता, तं जहा:–भवणवासी वाणमंतर-जोतिसिय-वेमाणियभेदेणं:–भवणवासी दसविहा, वाणमंतरा अट्ठविहा, जोतिसिया पंचविहा, वेमाणिया दुविहा.

गाहा:—
किमियं रायगिहं ति य उज्जोए अंधयार–समए य,
पासंतिवासिपुच्छा रातिंदिय देवलोगा य.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

१७. प्र०—हे भगवन् ! केटला प्रकारना देवलोक कह्या छे ?

१७. उ०—हे गौतम ! चार प्रकारना देवलोक कह्या , छे ते जेम के, १ भवनवासी, २ वानव्यंतर, ३ ज्योतिषिक अने ४ वैमानिक एम चार भेद वडे:–तेम, भवनवासी दस प्रकारना छे, वानव्यंतरो आठ प्रकारना छे, ज्योतिषिको पांच प्रकारना छे, अने वैमानिको बे प्रकारना छे.

—हवे आ उद्देशकनी संग्रह गाथा कहे छे:
राजगृह ए शुं ? दिवसे उद्द्योत अने रात्रीए अंधकार केम ? समय विगेरे काळनी समजण कया जीवोने होय छे अने कया जीवोने नथी होती ? रात्री अने दिवसना प्रमाण विषे श्रीपार्श्वजिनना शिष्योना प्रश्नो अने देवलोकने लगता प्रश्नो–आ उद्देशमां एटला विषयो आवेला छे.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, ते ए प्रमाणे छे एम कही यावत्–विहरे छे.

भगवंत–अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते पंचमसये नवमो उद्देसो सम्मत्तो.

५. अनन्तरम् ' देवलोएसु उववन्ना ' इत्युक्तम्, अतो देवलोकप्ररूपणसूत्रम्—' कतिविहा णं ' इत्यादि.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे पञ्चमशते नवम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

५. हमणां [' देवलोएसु उववन्ना '] अर्थात् ' देवलोकमां गया ' ए प्रमाणे जणाव्युं छे, तो हवे ते देवलोकोने लगतुं आ सूत्र कहे छे: [' कइविहा णं ' इत्यादि.]

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः–दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

[1] कतिविधा भगवन् ! देवलोकाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चतुर्विधा देवलोकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा.–भवनवासि–वानव्यन्तर–ज्योतिष्क–वैमानिकभेदेनः–भवनवासिनो दशविधाः, वानव्यन्तरा अष्टविधाः, ज्योतिष्का पञ्चविधाः, वैमानिका द्विविधाः. गाथा –किमिदं राजगृहमिति च उद्द्योतोऽन्धकार-समयश्च पार्श्वान्तेवासिपृच्छा रात्रिदिवानि देवलोकाश्च. तदेवं भगवन् ! तदेवं भगवन् ! इतिः—अनु०

शतक ५.–उद्देशक १०.

चंपा.–पंचम शतकनो प्रथम उद्देशक.–चंद्रनिरूपण.–शतक समाप्ति.

ते[1] णं काले णं, ते णं समए णं चंपा नामं नगरी, जहा पढमिल्लो उद्देसओ तहा नेयव्वो एसो वि, नवरं-चंदिमा भाणि-यव्वा.

ते काले, ते समये चंपा नामे नगरी हती, प्रथम उद्देशक कह्यो तेम आ उद्देशक समजवो, विशेष ए के, चंद्रो कहेवा.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते पंचमसये दशमो उद्देसो सम्मत्तो.

१. अनन्तरोद्देशकान्ते देवा उक्ताः, इति देवविशेषभूतं चन्द्रं समुद्दिश्य दशमोद्देशकम् आह, तस्य चेदम् सूत्रम्:–' ते णं कालेणं ' इत्यादि. एतच्च चन्द्राऽभिलापेन पञ्चमशत–प्रथमोद्देशकवन्नेयम् इति.

श्रीरोहणाद्रेरिव पञ्चमस्य शतस्य देशानिव साधुशब्दान् ।
विभज्य कुश्येव बुधोपदिष्ट्या प्रकाशिताः सन्मणिवद् मयाऽर्थाः ॥

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे पञ्चमशते दशम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

१. अनंतर–पाछेना–उद्देशामां छेवटे देवो कह्या, माटे देव विशेषरूप चन्द्रने उद्देशीने आ दशम उद्देशक कहे छे, तेनु आ–[' ते णं कालेणं ' इत्यादि] आदि सूत्र छे, अने पांचमा शतकमां जेम प्रथम उद्देशक कह्यो छे, तेनी पेठे आ उद्देशो चंद्रना अभिलापथी जणावो.

सुज्ञे जणावेली प्रथा प्रमाणे विवेच्युं आ शत पांचमुं अहीं,
श्रीरोहणाद्रि–खडको ज जाणे कोशे करी भागी मणी प्रकाश्या.

पञ्चम शतक समाप्त.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति शान्त्योः–दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

---

१ मूलच्छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये चम्पा नाम नगरी, यथा प्राथमिक उद्देशकस्तथा ज्ञातव्य एषोऽपि, नवरम्–चन्द्रमसः भणितव्या —अनु०

१. जुओ भग० द्वि० खं० पृ० (१४३ थी १५६) —अनु०

शतक ६.–उद्देशक १.

वेदना.–आहार.–महाश्रव.–सप्रदेश.–तमस्काय.–भव्य.–शालि.–पृथिवी.–कर्म.–अन्यतीर्थिक.–महावेदनावाळो, महानिर्जरावाळो ? के महानिर्जरावाळो, महावेदनावाळो ?–ए बेमां कोण उत्तम ?–प्रशस्तनिर्जरावाळो.–छट्ठी–सातमीमां रहेनारा नैरयिको महावेदनावाळा छे ?–हा.–ते नैरयिको श्रमणो करतां मोटी निर्जरावाळा ?–ना–एना कारणमां चोक्खा अने मेला वस्त्रनुं उदाहरण.–कर्दमराग.–खंजनराग.–नैरयिकोनां पापो चीकणां–लोहारनी एरणनो दाखलो.–श्रमणोना कर्मो पोचां.–सूको पूळो अने अग्नि–पाणीनुं टीपुं अने उनुं धगधगतुं लोढानुं कडायुं–करणो केटला ?–चार–मनकरण.–वचनकरण.–कायकरण.–कर्मकरण.–नैरयिकोने–पंचेंद्रियोने ए चारे करण–एकेंद्रियोने बे करण–कायकरण.–कर्मकरण.–विकलेंद्रियोने त्रण करण.–वचनकरण.–कायकरण.–कर्मकरण.–करण अने अशातावेदना.–करण अने शातावेदना.–ए रीते असुरकुमार यावत्–स्तनितकुमार.–पृथिवीकाय–औदारिक शरीरवाळा–अने देवो विषे–विचार.–महावेदना अने महानिर्जरा.–महावेदना अने अल्पनिर्जरा.–अल्पवेदना अने महानिर्जरा.–अल्पवेदना अने अल्पनिर्जरा.–प्रतिमाधारक मुनि महावेदनावाळो अने महानिर्जरावाळो.–छट्ठी सातमीना नैरयिको महावेदना अने अल्पनिर्जरा.–शैलेशीवाळो अनगार अल्पवेदना अने महानिर्जरा.–अनुत्तरौपपातिक देवो अल्पवेदना अने अल्पनिर्जरा.–हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे.–संग्रहगाथा–उद्देशक समाप्ति.

—*वेयण-आहार-महस्सवे य सपएस तमुयाए भविए,*
साली पुढवी कम्म-अन्नउत्थि दस छट्ठगम्मि सए.

—१ वेदना, २ आहार, ३ महाआश्रव, ४ सप्रदेश, ५ तमस्काय, ६ भव्य, ७ शाली, ८ पृथिवी, ९ कर्म अने १० अन्ययूथिकवक्तव्यता, ए प्रमाणे दश उद्देशा आ छट्ठा शतकमां छे.

१. व्याख्यातं विचित्रार्थं पञ्चमं शतम्, अथ अवसराऽऽयातं तथाविधमेव षष्ठम् आरभ्यते, तस्य च उद्देशकार्थसंग्रहणी गाथेयम्:—‘ *वेयण* ’ इत्यादि. तत्र ‘ *वेयण* ’ त्ति महावेदनो महानिर्जरः–इत्याद्यर्थप्रतिपादनपरः प्रथमः. ‘ *आहार* ’ त्ति आहाराद्यर्थाऽभिधायको द्वितीयः. ‘ *महस्सवे य* ’ त्ति महाश्रवस्य पुद्गला बध्यन्ते इत्याद्यर्थाऽभिधानपरस्तृतीयः. ‘ *सपएस* ’ त्ति सप्रदेशो जीवः, अप्रदेशो वा इत्याद्यर्थाभिधायकश्चतुर्थः. ‘ *तमुयाए* ’ त्ति तमस्कायार्थनिरूपणार्थः पञ्चमः. ‘ *भविए* ’ त्ति भव्यो नारकत्वादिना उत्पादस्य योग्यः–तद्वक्तव्यताऽनुगतः षष्ठः. ‘ *सालि* ’ त्ति शाल्यादिधान्यवक्तव्यताऽऽश्रितः सप्तमः. ‘ *पुढवि* ’ त्ति रत्नप्रभादिपृथिवीवक्तव्यताऽर्थोऽष्टमः. ‘ *कम्म* ’ त्ति कर्मबन्धाऽभिधायको नवमः. ‘ *अन्नउत्थि* ’ त्ति अन्ययूथिकवक्तव्यतार्थो दशम इति.

१. विचित्र अर्थवाळा पांचमा शतकनी व्याख्या करी, हवे अवसर प्राप्त अने तेवा ज प्रकारना छट्ठा शतकना विवेचननी शरुआत थाय छे अने ते छट्ठा शतकना दशे उद्देशाना अर्थोने संग्रह करनारी आ गाथा छे अर्थात् आ गाथामां, आ शतकमां जे जे विषयो आवनारा छे ते बधानो नामनिर्देश करेलो छे. [‘ वेयण ’ इत्यादि.] तेमां [‘ वेयण ’ त्ति] ए प्रथम शब्द छे अने तेनो अर्थ आ छे:—जे मोटी वेदनावाळो होय ते मोटी निर्जरावाळो होय के केम ? इत्यादि अर्थना प्रतिपादन परत्वे प्रथम उद्देशक छे. [‘ आहार ’ ति] आहार वगेरेना अर्थने कहेनारो बीजो उद्देशक छे. [‘ महस्सवे य ’ त्ति] ‘ महाश्रववाळाने–मोटा आश्रववाळाने–पुद्गलो बंधाय छे ’ इत्यादि अर्थना कथन परत्वे त्रीजो उद्देशक छे. [‘ सपएस ’ ति] ‘ जीव सप्रदेश छे के अप्रदेश छे ? ’ इत्यादि अर्थनो अभिधायक चतुर्थ उद्देशक छे. [‘ तमुयाए ’ त्ति] तमस्कायने लगता विवेचनने निरूपवा माटे पंचम उद्देशक छे. [‘ भविए ’ ति] जे जीव, नारकपणे वा मनुष्यपणे–इत्यादिरूपे उत्पन्न थवाने लायक होय ते ‘ भव्य ’ कहेवाय अने एवा भव्यनी वक्तव्यताने लगतो आ छट्ठो उद्देशो छे. [‘ सालि ’ ति] ‘ शालि ’ वगेरे धान्यने लगता निरूपणने माटे

---

१. मूलच्छाया—वेदना-ऽऽहार-महाश्रवश्च सप्रदेश-तमस्कायो भव्यः, शालिः पृथ्वी कर्मा-ऽन्ययूथिका दश षष्ठके शते.—अनु॰

आ माटे उद्देशक छे. ['पुढवि' त्ति] रत्नप्रभा वगेरे पृथिवीनी वक्तव्यता माटे आठमो उद्देशक छे. ['कम्म' त्ति] कर्मबंधनुं निरूपण करवा माटे आ नवमो उद्देशक छे. अने दशमा उद्देशामां अन्यतीर्थिकना मतने लगती वक्तव्यता छे.

वेदना, निर्जरा अने वस्त्र.

१. प्र०—से णूणं भंते ! जे महावेदणे से महानिज्जरे, जे महानिज्जरे से महावेदणे; महावेदणस्स य, अप्पवेदणस्स य से सेए जे पसत्थनिज्जराए ?

१. प्र०—हे भगवन् ! हवे ए छे के, जे महावेदनावाळो होय ते महानिर्जरावाळो होय अने जे महानिर्जरावाळो होय ते महावेदनावाळो होय अने महावेदनावाळामां तथा अल्पवेदनावाळामां ते जीव उत्तम छे जे प्रशस्तनिर्जरावाळो छे ?

१. उ०—हंता, गोयमा ! जे महावेदणे एवं चेव.

१. उ०—हा, गौतम ! जे महावेदनावाळो छे, ते ज-ए प्रमाणे ज जाणवुं.

२. प्र०—छट्ठि-सत्तमासु णं भंते ! पुढवीसु नेरइया महावेदणा ?

२. प्र०—हे भगवन् ! छट्ठी अने सातमी पृथिवीमां नैरयिको मोटी वेदनावाळा छे?

२. उ०—हंता, महावेयणा.

२. उ०—हा, मोटी वेदनावाळा छे.

३. प्र०—ते णं भंते ! समणेहिंतो निग्गंथेहिंतो महानिज्जरतरा ?

३. प्र०—हे भगवन् ! ते छट्ठी अने सातमी पृथ्वीमां रहेनारा नैरयिको, श्रमण निर्ग्रन्थो करतां मोटी निर्जरावाळा छे ?

३. उ०—गोयमा ! णो तिणट्ठे.

३. उ०—हे गौतम ! ते अर्थ समर्थ नथी अर्थात् तेम नथी.

४. प्र०—से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ:-जे महावेयणे, जाव-पसत्थनिज्जराए ?

४. प्र०—हे भगवन् ! ते एम शा हेतुथी कहेवाय छे के, जे महावेदनावाळो छे यावत् प्रशस्तनिर्जरावाळो ?

४. उ०—गोयमा ! से जहा नामए दुवे वत्था सिया, एगे वत्थे कद्दमरागरत्ते, एगे वत्थे खंजणरागरत्ते; एएसि णं गोयमा ! दोण्हं वत्थाणं कयरे वत्थे दुद्धोयतराए चेव, दुवामतराए चेव, दुपरिकम्मतराए चेव; कयरे वा वत्थे सुद्धोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, सुपरिकम्मतराए चेव; जे वा से वत्थे कद्दमरागरत्ते, जे वा से वत्थे खंजणरागरत्ते ? भगवं ! तत्थ णं जे से वत्थे कद्दमरागरत्ते, से णं (भंते !) वत्थे दुद्धोयतराए चेव, दुवामतराए चेव, दुपरिकम्मतराए चेव. एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं, चिक्कणीकयाइं, सिलिट्ठीकयाइं, खिलीभूयाइं भवंति. संपगाढं पि य णं ते वेदणं वेदेमाणा णो महानिज्जरा, णो महापज्जवसाणा भवंति. से जहा वा केइ पुरिसे अहिगरणिं आउडेमाणे महया महया सद्देणं, महया महया घोसेणं, महया महया परंपराघाएणं णो संचाएइ तीसे अहिगरणीए केई अहाबायरे पोग्गले परिसाडित्तए. एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं, जाव-णो महापज्जवसाणाइं

४. उ०—हे गौतम ! ते जेमके; कोइ बे वस्त्रो होय, तेमांथी एक वस्त्र कर्दमना रंगथी रंगेलुं होय, अने एक वस्त्र खंजनना रंगथी रंगेलुं होय, हे गौतम ! ए बे वस्त्रोमां कयुं वस्त्र दुर्धौततर-दुःखथी धोवाय तेवुं. दुर्वाम्यतर-जेना डाघ ओछा दुःखेथी जाय तेवुं अने दुष्प्रतिकर्मतर-कष्ट करी जेमां चळकाट अने चित्रामण थाय तेवुं अर्थात् कर्दमना रंगथी रंगेला अने खंजनना रंगथी रंगेला ए बे वस्त्रोमां कयुं वस्त्र दुर्विशोध्य छे? अने कयुं वस्त्र सुधौततर, सुवाम्यतर अने सुपरिकर्मतर छे ? हे भगवन् ! ते बेमां जे ए कर्दमना रंगथी रंगयुं छे ते वस्त्र दुर्धौततर, दुर्वाम्यतर अने दुष्परिकर्मतर छे. जो एम छे तो हे गौतम ! ए ज प्रमाणे नैरयिकोनां पाप कर्मो गाढीकृत-गाढ करेलां-छे, चिक्कणीकृत-चिकणां करेलां-छे, श्लिष्ट करेलां छे, खिलीभूत-निकाचित करेलां-छे माटे ज तेओ संप्रगाढ पण वेदनाने वेदता मोटी निर्जरावाळा नथी, मोटा पर्यवसानवाळा नथी; अथवा जेम कोइ पुरुष, मोटा मोटा शब्द वडे, मोटा मोटा घोष वडे, मोटा निरंतर-उपराउपर घातवडे एरणने कूटतो-एरण उपर

१. मूलच्छायाः—तद् नूनं भगवन् ! यो महावेदनः स महानिर्जरः, यो महानिर्जरः स महावेदनः, महावेदनस्य च, अल्पवेदनस्य च स श्रेयान् यः प्रशस्तनिर्जरा (य) कः ? हन्त, गौतम ! यो महावेदनः एवं चैव. षष्ठी सप्तम्योः भगवन् ! पृथिव्योः नैरयिका महावेदनाः ? हन्त, महावेदनाः. ते भगवन् ! श्रमणेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्यो महानिर्जरतराः ? गौतम ! नो अयमर्थः. तत् केनार्थेन भगवन् ! एवम् उच्यते:—यो महावेदनः, यावत्-प्रशस्तनिर्जरा-(य) कः ? गौतम ! तद् यथा नाम द्वे वस्त्रे स्याताम्, एकं वस्त्रं कर्दमरागरक्तम्, एकं वस्त्रं खञ्जनरागरक्तम्; एतयोर्गौतम ! द्वयोः वस्त्रयोः कतरद् वस्त्रं दुर्धौततरकं चैव, दुर्वाम्यतरकं चैव, दुष्परिकर्मतरकं चैव; कतरद् वा वस्त्रं सुधौततरकं चैव, सुवाम्यतरकं चैव, सुपरिकर्मतरकं चैव; यद्वा तद् वस्त्रं कर्दमरागरक्तम्, यद्वा तद् वस्त्रं खञ्जनरागरक्तम् ? भगवन् ! तत्र यत् तद् वस्त्रं कर्दमरागरक्तं तद् (भगवन् !) वस्त्रं दुर्धौततरकं चैव, दुर्वाम्यतरकं चैव, दुष्परिकर्मतरकं चैव. एवमेव गौतम ! नैरयिकाणां पापानि कर्माणि गाढीकृतानि, चिक्कणीकृतानि, श्लिष्टीकृतानि, खिलीभूतानि भवन्ति. संप्रगाढामपि च ते वेदनां वेदयमाना नो महानिर्जराः, नो महापर्यवसाना भवन्ति. तद् यथा वा कोऽपि पुरुषोऽधिकरणीम् आकुट्टयन् महता महता शब्देन, महता महता घोषेण, महता महता-परंपराघातेन नो शक्नोति तस्या अधिकरण्याः कानपि यथाबादरान् पुद्गलान् परिशाटयितुम्. एवमेव गौतम ! नैरयिकाणां पापानि कर्माणि गाढीकृतानि, यावत्-नो महापर्यवसानानि.—अनु०

भवंति. भगवं ! तत्थ जे से वत्थे खंजणरागरत्ते से णं वत्थे सुद्धोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, सुपरिकम्मतराए चेव, एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाण अहावायराइं कम्माइं सिढिलीकयाइं, निट्ठियाइं कडाइं, विप्परिणामियाइं खिप्पामेव विद्धत्थाइं भवंति. जावतियं तावतियं पि ते वेदणं वेदेमाणा महानिज्जरा, महापज्जवसाणा भवंति. से जहा नामए केइ पुरिसे सुक्कं तणहत्थयं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा, से नूणं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जति ? हंता, मसमसाविज्जति. एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं अहावायराइं कम्माइं, जाव–महापज्जवसाणा भवंति. से जहा नामए केइ पुरिसे तत्तंसि अयकवल्लंसि उदगबिंदु, जाव– हंता, विद्धंसं आगच्छइ, एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं, जाव महापज्जवसाणा भवंति, से तेणट्ठेणं जे महावेयणे से महानिज्जरे, जाव–निज्जराए.

टीपतो–होय पण ते (पुरुष) ते एरणना स्थूल प्रकारना पुद्गलोने परिगलित–नष्ट–करवा समर्थ थतो नथी, हे गौतम! ए ज प्रकारनां नैरयिकोनां पाप कर्मो गाढ करेलां यावत् महापर्यवसान नथी अने हे भगवन् ! तेमां जे वस्त्र खंजनना रंगथी रंगेलुं छे ते सुधौततर छे, सुवाम्यतर छे, अने सुप्रतिकर्मतर छे ए ज प्रमाणे हे गौतम ! श्रमण निर्ग्रंथोना स्थूलतर स्कंधरूप कर्मो, शिथिलीकृत–मंदविपाकवाळां छे, सत्ताविनानां छे, विपरिणामवाळां छे माटे शीघ्र ज विध्वस्त थाय छे अने जेटली तेटली पण वेदनाने वेदता ते श्रमण निर्ग्रंथो मोटी निर्जरावाळा अने महापर्यवसानवाळा थाय छे, जेम कोइ एक पुरुष घासना सूका पूळाने अग्निमां फेंके अने हे गौतम! ते नक्की छे के, ते अग्निमां फेंकवामा आवेलो घासनो सूको पूळो शीघ्र ज बळी जाय? हा, ते बळी जाय, ए ज प्रमाणे हे गौतम ! श्रमण निर्ग्रन्थोना स्थूलतर स्कंध–रूप कर्मो यावत् ते श्रमणो मोटा पर्यवसानवाळा थाय; जेम कोइ एक पुरुष धगधगता लोढाना गोळा उपर पाणीनुं टीपुं मूके यावत् ते विध्वंस पामे, ए ज प्रमाणे हे गौतम ! श्रमण निर्ग्रंथोनां कर्मो यावत् ते श्रमण निर्ग्रंथो महापर्यवसानवाळा छे, ते हेतुथी एम कहेवाय छे के, जे महावेदनावाळो होय ते महानिर्जरावाळो होय यावत् प्रशस्तनिर्जरावाळो होय.

२. ' *से णूणं भंते ! जे महावेदणे* ' इत्यादि. महावेदनः—उपसर्गादिसमुद्भूतविशिष्टपीडः, महानिर्जरो विशिष्टकर्मक्षयः, अनयोश्च अन्योऽन्याऽविनाभूतत्वाऽऽविर्भावनाय ' *जे महानिज्जरे* ' इत्यादि–प्रत्याऽऽवर्तनम्–इत्येको प्रश्नः. तथा महावेदनस्य च, अल्पवेदनस्य च मध्ये स श्रेयान् यः प्रशस्तनिर्जराकः–कल्याणानुबन्धनिर्जर इत्येष च द्वितीयः प्रश्नः. प्रश्नता च काकुपाठाद् अवगम्या. ' *हन्त* ' इत्याद्युत्तरम्. इह च प्रथमप्रश्नस्य उत्तरे महोपसर्गकाले भगवान् महावीरो ज्ञातम्. द्वितीयस्याऽपि (स) महावीर एव –उपसर्गाऽनुपसर्गाऽवस्थायाम् इति. ' यो महावेदनः स महानिर्जरः ' इति यदुक्तं तत्र व्यभिचारं शङ्कमान आहः—' *छट्ठि* ' इत्यादि. ' *दुद्धोयतराए* ' त्ति दुष्करतरधावनप्रक्रियम्. ' *दुवामतराए* ' त्ति दुर्वाम्यतरकं दुस्त्याज्यतरकलङ्कम्, ' *दुप्परिकम्मतराए* ' त्ति कष्टकर्तव्यतेजोजनन–मण्डकरणादिप्रतिक्रियम्–अनेन च विशेषणत्रयेणाऽपि दुर्विशोध्यम्–इत्युक्तम्. ' *गाढीकयाइं* ' ति आत्मप्रदेशैः सह गाढबद्धानि–सनसूत्रगाढबद्धसूचीकलापवत्, ' *चिक्कणीकयाइं* ' ति सूक्ष्मकर्मस्कन्धानां सरसतया परस्परं गाढसंबन्धकरणतो दुर्भेदीकृतानि–तथाविधमृत्पिण्डवत्, ' *सिलिट्ठीकयाइं* ' ति निधत्तानि सूत्रबद्धाऽग्नितप्तलोहशलाकाकलापवत्, ' *खिलीभूतानि* ' अनुभूतिव्यतिरिक्तोपायान्तरेण क्षपयितुम् अशक्यानि–निकाचितानि इत्यर्थः—विशेषणचतुष्टयेनाऽपि एतेन दुर्विशोध्यानि भवन्ति–इत्युक्तं भवति. एवं च ' *एवामेव* ' इत्यादि उपनयवाक्यं सुघटनं स्यात्–यतश्च तानि दुर्विशोध्यानि स्युः, ततः ' *संपगाढं* ' इत्यादि. ' *नो महापज्जवसाणा भवंति* ' त्ति अनेन महानिर्जराया अभावस्य निर्वाणाऽभावलक्षणं फलमुक्तम्–इति नाऽप्रस्तुतत्वम् इत्याऽऽशङ्कनीयम् इति. तदेव ' यो महावेदनः स महानिर्जरः ' इति विशिष्टजीवाऽपेक्षम् अवगन्तव्यम्, न पुनर्नारकादिक्लिष्टकर्मजीवाऽपेक्षम्. यदपि ' यो महानिर्जरः स महावेदनः ' इत्युक्तं तदपि प्रायिकम्, यतो भवति अयोगी महानिर्जरः, महावेदनस्तु भजनया–इति. ' *अहिगराणि* ' ति अधिकरणी यत्र लोहकारा अयोघनेन लोहानि कुट्टयन्ति, ' *आउडेमाणे* ' त्ति आकुट्टयन्, ' *सद्देण* ' ति अयोघनघातप्रभवेण ध्वनिना, पुरुषहुंकृतिरूपेण वा; ' *घोसेणं* ' ति तस्यैवाऽनुनादेन, ' *परंपराघाएणं* ' ति परंपरा निरन्तरता, तत्प्रधानो घातः ऽन परंपराघातस्तेन–उपर्युपरिघातेन इत्यर्थः. ' *अहावायरे* ' त्ति स्थूलप्रकारान्. ' *एवामेव* ' इत्याद्युपनये, ' *गाढीकयाइं* ' इत्यादिविशेषण–चतुष्केण दुष्परिशाटनीयानि भवन्ति–इत्युक्तं भवति. ' *सुद्धोयतराए* ' इत्यादि- अनेन सुविशोध्यं भवति–इत्युक्तं स्यात् ' *अहावायराइं* '

१. मूलच्छायाः—भवन्ति. भगवन् ! तत्र यत् तद् वस्त्रं खञ्जनरागरक्तं तद् वस्त्रं सुधौततरकं चैव, सुवाम्यतरकं चैव सुपरिकर्मतरकं चैव, एवमेव गौतम ! श्रमणाना निर्ग्रन्थानाम् यथाबादराणि कर्माणि शिथिलीकृतानि, निष्ठितानि कृतानि, विपरिणामितानि क्षिप्रमेव विध्वस्तानि भवन्ति यावतिकां तावतिकामपि वेदनां वेदयमाना महानिर्जराः, महापर्यवसाना भवन्ति. तद् यथा नाम कोऽपि पुरुषः शुष्कं तृणहस्तकं जाततेजसि प्रक्षिपेत्, तद् नूनं गौतम ! स शुष्कः तृणहस्तको जाततेजसि प्रक्षिप्तः सन् क्षिप्रमेव मसमसाऽऽप्यते ? हन्त, मसमसाऽऽप्यते. एवमेव गौतम ! श्रमणानां निर्ग्रन्थानाम् यथाबादराणि कर्माणि, यावत्–महापर्यवसाना भवन्ति. तद् यथा नाम कोऽपि पुरुषस्तप्ते अयस्कपाले उदकबिन्दुम्, यावत्–हन्त, विध्वंसम् आगच्छति, एवमेव गौतम ! श्रमणाना निर्ग्रन्थानाम्, यावत्–महापर्यवसाना भवन्ति. तत् तेनाऽर्थेन ये महावेदनास्ते महानिर्जराः, यावत्–निर्जरा(य) काः—अनु०

ति स्थूलतरस्कन्धानि असाराणि–इत्यर्थः, 'सिढिलीकयाइं' ति श्लथीकृतानि मन्दविपाकीकृतानि, 'निट्ठियाइं कडाइं' ति निस्सत्ताकानि विहितानि 'विप्परिणामियाइं' ति विपरिणाम नीतानि स्थितिघात–रसघातादिभिः–तानि च क्षिप्रमेव विध्वस्तानि भवन्ति, एभिश्च विशेषणैः सुविशोध्यानि भवन्ति–इत्युक्तं स्यात्, ततश्च 'जावतियं' इत्यादि.

२. ['से णूण भंते! जे महावेदणे' इत्यादि.] उपसर्ग वगेरे द्वारा जेने विशेष पीडा उपजी होय ते महावेदन–मोटी वेदनावाळो–कहेवाय अने जेना कर्मनो क्षय विशेष प्रकारे थयो होय ते महानिर्जर–मोटी निर्जरावाळो–कहेवाय, ए बन्नेनुं अन्योन्य अविनाभूतपणुं प्रकट करवा माटे अर्थात् महावेदना होय त्यां महानिर्जरा होय ? अने महानिर्जरा होय त्यां महावेदना होय ?–ए हकीकतने जणाववा सारु सूत्रकारे ['जे महानिज्जरे' इत्यादि] सूत्रनुं पुनरुचारण कर्युं छे–ए एक प्रश्न थयो, तथा महावेदनावाळो अने अल्प वेदनावाळो ए बेनी वच्चे जे प्रशस्त–कल्याणना अनुबन्धवाळी–निर्जरावाळो छे ते उत्तम कहेवाय ?–ए बीजो प्रश्न छे, ए प्रश्ननी प्रश्नता काकुपाठथी जाणवानी छे. 'हन्त' इत्यादि उत्तर सूत्र छे जे समये भगवंत महावीरने मोटां मोटां कष्टो पड्यां ते समयना भगवंत महावीर, अहीं प्रथम प्रश्नना उत्तरमां उदाहरण–रूप छे. अने बीजा प्रश्नना उत्तरमा पण ते ज भगवंत, उपसर्गवाळी अने उपसर्ग विनानी अवस्थामां उदाहरणरूप छे. जे महावेदनावाळो छे ते महानिर्जरावाळो छे, ए जे कह्युं छे, ते संबंधे 'ए कथन बराबर छे के नहि ?' ए जातनी शंका आणीने सूत्रकार कहे छे के, ['छट्ठी' इत्यादि.] ['दुद्धोयतराए' त्ति] जेनी धोवानी प्रक्रिया दुष्कर होय अर्थात् जेने धोतां–साफ–करतां–बहु मुश्केली आवती होय ते 'दुर्धौततर' कहेवाय, ['दुवामतराए' त्ति] जेनी उपरना डाघाओ महाकष्टे नीकळी शके ते 'दुर्वाम्यतर' कहेवाय, ['दुप्परिकम्मतराए' त्ति] जेने चळकतुं करता अने जेमा चित्रामण करतां घणो ज प्रयास करवो पडे ते 'दुष्प्रतिकर्मतर' कहेवाय. अहीं आ त्रणे विशेषणो वस्त्रने लगतां छे अने तेथी एम जाणी शकाय छे के, जे वस्त्रनां ए विशेषणो छे ते मेलामां मेलुं–मसोता करतां पण मेलुं–दाढ जेवुं मेलुं–होवुं जोईए अर्थात् ते दुर्विशोध्य होवुं जोईए. ['गाढीकयाइं' ति] गणना सूतरथी–सूतळीथी–गाढ–खूब मजबूत–बांधेल सोयना समूहनी पेठे आत्माना प्रदेशोनी साथे गाढ बांधेलां, ['चिक्कणीकयाइं' ति] जेम चीकाशने लीधे माटीनो पिंडो दुर्भेद थाय छे तेम सूक्ष्म कर्मस्कंधोना रसनी साथे परस्पर गाढ संबंध करवाथी जे कर्मो दुर्भेद थया छे ते, 'चिक्कण कर्यो' एम कहेवाय, ['सिलिट्ठीकयाइं' ति] श्लिष्ट कर्या अर्थात् सूतरनी दोरीवती मजबूत बांधीने आगमां तपावेली लोढानी सळीओ जेम परस्पर चोंटी जाय छे–कोई रीते नोखी थई शकती नथी तेम जे कर्मो ए रीते परस्पर एकमेक थई गयां होय–कोई रीते नोखां न पडी शकता होय तेओ निधत्त कर्मो–श्लिष्ट करेलां कर्मो–कहेवाय. अने जे कर्मो अनुभव्यां सिवाय बीजा कोई उपायथी खपावी शकाय एवा न होय निकाचित होय–ते 'खिलीभूतं' कहेवाय. अहीं आ चारे विशेषणो कर्मने लगतां छे अने तेथी एम जाणी शकाय छे के, जे कर्मना ए विशेषणो छे ते कर्मो, ए मेलामां मेला वस्त्रनी पेठे दुर्विशोध्य छे–अने ए प्रमाणे ['एवामेव'] इत्यादि वाक्य सुघट थाय छे. ए कर्मो भारे दुर्विशोध्य होवाथी अत्यंत वेदनानां कारण थाय छे अने ए ज हकीकतने जणावे छे के, ['सपगाढं' इत्यादि.] ['नो महापज्जवसाणा भवंति' त्ति] अर्थात् संप्रगाढ वेदनाने अनुभवे छे पण महापर्यवसानवाळा थता नथी. शं०—अहीं शास्त्रकारे वेदना अने निर्जरानी हकीकत कहेवा मांडी छे तेमां वच्चे 'महापर्यवसानवाळा थता नथी' एवुं अप्रस्तुत कहेवानुं शुं कारण ? समा०— 'महापर्यवसानवाळा थता नथी' ए कथन कांई अप्रस्तुत नथी. कारण के, जेम वेदना अने निर्जरानो परस्पर कार्य–कारण भाव छे तेम निर्जरा अने महापर्यवसाननो पण परस्पर कार्य–कारण भाव छे माटे ज मूळमां कह्युं के, जेओ मोटी निर्जरावाळा नथी तेओ मोटा पर्यवसानवाळा पण नथी–ए रीते, ए कथन कांइ अप्रस्तुत नथी. वळी, अहीं जे कह्युं छे के, 'जे मोटी वेदनावाळो होय ते मोटी निर्जरावाळो होय' ए कथन कोइ एक विशिष्ट जीवनी अपेक्षाए जाणवुं, पण नैरयिक वगेरे क्लिष्टकर्मवाळा जीवोनी अपेक्षाए न जाणवुं. ए ज रीते जे कह्युं छे के, 'जे महानिर्जरावाळो होय ते महावेदनावाळो होय' ए कथन पण प्रायिक जाणवुं कारण के, अयोगिकेवली मोटी निर्जरावाळो तो होय छे पण ते मोटी वेदनावाळो भजनाए होय छे–चोक्कस नथी होतो–अर्थात् ते मोटी वेदनावाळो होय पण अने न पण होय. ['अहिगरणिं' ति] जेना उपर लुहारो, लोढाना घणथी लोढाने कुटे–टीपे–ते अधिकरणी–'एरण' कहेवाय–तेने ['आउडेमाणे' त्ति] आकुट्टन करतो—टीपतो, ['सद्देणं' ति] लोढानो घण मारवाथी थता शब्दवडे अथवा टीपनार पुरुषना होंकारारूप शब्दवडे, ['घोसेणं' ति] अनुनादवडे—तेनी ज पाछळ थता पडघारूप शब्दवडे, ['परंपराघाएणं' ति] प्रधानपणे निरंतरतावाळा घातवडे—उपरा उपर घातवडे. ['अहाबायरे' त्ति] स्थूल प्रकारनां पुद्गलोने. ['एवामेव' इत्यादि] वाक्य ते उपनय माटे छे. ['गाढीकयाइं'] इत्यादि चार विशेषणोने मूकीने एम जणाव्युं छे के, ते नैरयिकोनां पापकर्मो, दुष्परिशाटनीय—जेओनो नाश महामुश्केलीवते थइ शके एवां—छे. ['सुद्धोयतराए' इत्यादि.] आ सूत्रद्वारा एम जणाव्युं छे के, ते वस्त्र, सुविशोध्य छे एटले सरलताथी साफ थइ शके एवुं छे. ['अहाबायराइं' ति] स्थूलतर स्कंधरूप—असार—पुद्गलो, ['सिढिलीकयाइं' ति] श्लथ–मंद विपाकवाळां–कर्या छे ['निट्ठिआइं कडाइं'] सत्ता रहित कर्यां छे, ['विपरिणामिआइं' ति] स्थितिघातथी अने रसघातथी एटले ए कर्मोनी स्थितिनो अने रसनो घात करीने तेओने विपरिणाम वाळां कर्यां छे, अने तेवां थएलां ते कर्मो शीघ्र ज विध्वस्त थाय छे, ए विशेषणोथी एम सूचव्युं के, तेओ (ते कर्मो) सुविशोध्य छे–जेनां कर्मो एवां सुविशोध्य छे तेवा महानुभावो जेटली तेटली पण वेदनाने भोगवता महानिर्जरावाळा अने महापर्यवसानवाळा थाय छे–ए ज हकीकतने जणाववा ['जावइयं' इत्यादि] सूत्र कह्युं छे.

जीवो अने करणो.

५. प्र०—*कतिविहे णं भंते ! करणे पन्नत्ते ?*

५. उ०—*गोयमा ! चउव्विहे करणे पन्नत्ते, तं जहाः– मणकरणे, वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे.*

५. प्र०—हे भगवन् ! करणो केटला प्रकारनां कह्यां छे ?

५. उ०—हे गौतम ! करणो चार प्रकारनां कह्यां छे, ते जेमके, मनकरण, वचनकरण, कायकरण, अने कर्मकरण.

---

१. मूलच्छाया:—कतिविधानि भगवन् ! करणानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! चतुर्विधानि करणानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथाः–मनस्करणम्, वचस्करणम्, कायकरणम्, कर्मकरणम् :—अनु०

६. प्र० —णेरइयाणं भंते ! कतिविहे करणे पन्नत्ते ?

६. उ०—गोयमा ! चउव्विहे पन्नत्ते, तं जहाः-मणकरणे, वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे; पंचिंदियाणं सव्वेसिं चउव्विहे करणे पण्णत्ते. एगिंदियाणं दुविहेः-कायकरणे य, कम्मकरणे य. विगलेंदियाणं तिविहेः-वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे.

७. प्र०—नेरइया णं भंते ! किं करणओ असायं वेयणं वेयंति, अकरणओ असायं वेयणं वेदेंति ?

७. उ०—गोयमा ! नेरइया णं करणओ असायं वेयणं वेयंति, नो अकरणओ असायं वेयणं वेयंति.

८. प्र०—से केणट्ठेणं ?

८. उ०—गोयमा ! नेरइयाणं चउव्विहे करणे पन्नत्ते, तं जहाः-मणकरणे, वयकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे; इच्चेएणं चउव्विहेणं असुभेणं करणेणं नेरइया करणओ असायं वेयणं वेयंति, नो अकरणओ; से तेणट्ठेणं.

९. प्र०—असुरकुमारा णं किं करणओ, अकरणओ ?

९. उ०—गोयमा ! करणओ, नो अकरणओ.

१०. प्र०—से केणट्ठेणं ?

१०. उ०—गोयमा ! असुरकुमाराणं चउव्विहे करणे पन्नत्ते, तं जहाः-मणकरणे, वयकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे, इच्चेएणं सुभेणं करणेणं असुरकुमारा णं करणओ सायं वेयणं वेयंति, नो अकरणओ; एवं जाव-थणियकुमाराणं.

११. प्र०—पुढवीकाइयाणं एवामेव पुच्छा ?

११. उ०—णवरंः-इच्चेएणं सुभा-ऽसुभेणं करणेण पुढविकाइया करणओ वेमायाए वेयणं वेयंति, नो अकरणओ.

६. प्र०— हे भगवन् ! नैरयिकोने केटला प्रकारनां करणो कह्यां छे ?

६. उ०—हे गौतम ! नैरयिकोने चार जातनां करणो कह्यां छे, ते जेमके, मनकरण, वचनकरण, कायकरण अने कर्मकरण. सर्व पंचेन्द्रिय जीवोने ए चारे जातनां करणो छे, एकेंद्रिय जीवोने बे जातनां करण छे ते जेमके, एक कायकरण अने बीजुं कर्मकरण; विकलेन्द्रियोने वचनकरण, कायकरण अने कर्मकरण ए त्रण करण होय छे.

७. प्र०—हे भगवन् ! शुं नैरयिको करणथी अशातावेदनाने वेदे छे के अकरणथी अशातावेदनाने वेदे छे ?

७. उ०—हे गौतम ! नैरयिको करणथी अशातावेदनाने वेदे छे पण अकरणथी—करण विना—अशाता—दुःखरूप—वेदनाने नथी अनुभवता.

८. प्र०—(हे भगवन् !) ते शा हेतुथी ?

८. उ०—हे गौतम ! नैरयिकोने चार प्रकारनुं करण कह्युं छे, ते जेमके, मनकरण, वचनकरण, कायकरण अने कर्मकरण, ए चार प्रकारना अशुभ करणो होवाथी नैरयिको करण द्वारा अशातावेदनाने अनुभवे छे पण करण विना अशातावेदनाने अनुभवता नथी माटे ते हेतुथी एम कह्युं छे.

९. प्र०—(हे भगवन् !) शुं असुरकुमारो करणथी के अकरणथी शाता—सुखरूप—वेदनाने अनुभवे छे ?

९. उ०—हे गौतम ! करणथी, अकरणथी नहि.

१०. प्र०—(हे भगवन् !) ते शा हेतुथी ?

१०. उ०—हे गौतम ! असुरकुमारोने चार प्रकारनां करण कह्यां छे, ते जेमके, मनकरण, वचनकरण, कायकरण अने कर्मकरण; ए शुभ करणो होवाथी असुरकुमारो करण द्वारा सुखरूप वेदनाने अनुभवे छे पण करण विना अनुभवता नथी—ए प्रमाणे यावत् स्तनितकुमार सुधीना भुवनपतिमाटे समजवुं.

११. प्र०—पृथिवीकायिक जीवो माटे पण ए प्रमाणे ज प्रश्न करवो.

११. उ०—विशेष ए के—ए शुभाशुभ करण होवाथी पृथिवीकायिक जीवो करण द्वारा विमात्रा वडे-विविध प्रकारे अर्थात्-कदाच सुखरूप अने कदाच दुःखरूप वेदनाने अनुभवे छे पण करण विना अनुभवता नथी.

---

१. मूलच्छाया—नैरयिकाणां भगवन् ! कतिविधानि करणानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! चतुर्विधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथाः-मनस्करणम्, वचस्करणम्, कायकरणम्, कर्मकरणम्; पञ्चेन्द्रियाणां सर्वेषां चतुर्विधानि करणानि प्रज्ञप्तानि, एकेन्द्रियाणां द्विविधम्ः—कायकरणं च, कर्मकरणं च विकलेन्द्रियाणां त्रिविधम्ः-वचस्करणम्, कायकरणम्, कर्मकरणम्. नैरयिका भगवन् ! किं करणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति, अकरणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति ? गौतम ! नैरयिकाः करणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति, नोऽकरणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति. तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! नैरयिकाणां चतुर्विधानि करणानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथाः-मनस्करणम्, वचस्करणम्, कायकरणम्, कर्मकरणम्; इत्येतेन चतुर्विधेनाऽशुभेन करणेन नैरयिकाः करणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति, नोऽकरणतः; तत् तेनार्थेन. असुरकुमाराः किं करणतः, अकरणतः ? गौतम ! करणतः, नोऽकरणतः. तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! असुरकुमाराणां चतुर्विधानि करणानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथाः-मनस्करणम्, वचस्करणम्, कायकरणम्, कर्मकरणम्; इत्येतेन शुभेन करणेन असुरकुमाराः करणतः सातां वेदनां वेदयन्ति, नोऽकरणतः, एवं यावत्-स्तनितकुमाराणाम्. पृथिवीकायिकानाम् एवमेव पृच्छा ? नवरम्-इत्येतेन शुभाऽशुभेन करणेन पृथिवीकायिकाः करणतो विमात्रया वेदनां वेदयन्ति, नोऽकरणतः.—अनु०

—ओरालियसरीरा सव्वे सुभाऽसुभेणं वेमायाए, देवा सुभेणं सायं.

—औदारिक शरीरवाळा सर्व जीवो शुभाशुभ करणद्वारा विमात्राए वेदनाने अनुभवे छे, देवो शुभ करणद्वारा सुखरूप वेदनाने अनुभवे छे.

३. अनन्तरं वेदना उक्ता, सा च करणतो भवतीति करणसूत्रम्:—'कम्मकरणं' ति कर्मविषयं करणं जीववीर्यं बन्धन—संक्रमादिनिमित्तभूतं कर्मकरणम्, 'वेमायाए' त्ति विविधमात्रया कदाचित् सातम्, कदाचिद् असातम् इत्यर्थः.

३. हमणा वेदना संबंधे विचार कर्यो, ते वेदना करणथी थाय छे माटे हवे 'करण'नो विचार करवा माटे आ सूत्र कहे छे:—['कम्मकरणं' ति] कर्मविषयक करण एटले कर्मनां बंधन, संक्रमण वगेरेमां निमित्तभूत जीवनु जे वीर्य ते. ['वेमायाए' त्ति] विविध मात्राए—विचित्र प्रकारे—अर्थात् कोइ वखत सुखने अने कोइ वखत दुःखने.

वेदना अने निर्जरानी सहचरता.

१२. प्र०—जीवा णं भंते ! किं महावेदणा महानिज्जरा, महावेदणा अप्पनिज्जरा, अप्पवेदणा महानिज्जरा, अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा ?

१२. प्र०—हे भगवन् ! शुं जीवो महावेदनावाळा अने महानिर्जरावाळा छे ? महावेदनावाळा अने अल्पनिर्जरावाळा छे ? अल्पवेदनावाळा अने महानिर्जरावाळा छे ? के अल्पवेदनावाळा अने अल्पनिर्जरावाळा छे ?

१२. उ०—गोयमा ! अत्थेगतिया जीवा महावेयणा महानिज्जरा, अत्थेगतिया जीवा महावेयणा अप्पनिज्जरा, अत्थेगतिया जीवा अप्पवेदणा महानिज्जरा, अत्थेगतिया जीवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा.

१२. उ०—हे गौतम ! केटलाक जीवो महावेदनावाळा अने महानिर्जरावाळा छे, केटलाक जीवो महावेदनावाळा अने अल्पनिर्जरावाळा छे, केटलाक जीवो अल्पवेदनावाळा अने महानिर्जरावाळा छे अने केटलाक जीवो अल्पवेदनावाळा अने अल्पनिर्जरावाळा छे.

१३. प्र०—से केणट्ठेणं ?

१३. प्र०—(हे भगवन् !) ते शा हेतुथी ?

१३. उ०—गोयमा ! पडिमापडिवन्नए अणगारे महावेयणे महाणिज्जरे, छट्ठि-सत्तमासु पुढवीसु नेरइया महावेदणा अप्पनिज्जरा, सेलेसिं पडिवन्नए अणगारे अप्पवेयणे महानिज्जरे, अणुत्तरोववाइया देवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा.

१३. उ०—हे गौतम ! जेणे प्रतिमाने प्राप्त करी छे एवो अर्थात् प्रतिमाधारी साधु महावेदनावाळो अने महानिर्जरावाळो छे, छट्ठी अने सातमी पृथिवीमां रहेनारा नैरयिको मोटी वेदनावाळा अने अल्पनिर्जरावाळा छे, शैलेशी प्राप्त अनगार अल्पवेदनावाळो अने मोटी निर्जरावाळो छे अने अनुत्तरौपपातिक देवो अल्पवेदनावाळा अने अल्पनिर्जरावाळा छे.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे.

—महावेदणे य वत्थे कद्दम-खंजणकए य अहिकरणी, तणहत्थे य कवल्ले करण-महावेदणा जीवा.

—संग्रहगाथा कहे छे—महावेदना, कर्दमथी अने खंजनथी करेलुं-रंगेलुं-वस्त्र, अधिकरणी-एरण, तृणनो पूळो, लोढानो गोळो, करण अने महावेदनावाळा जीवो.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ते ए प्रमाणे छे (एम कही यावत्—विहरे छे.)

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते छसये पढमो उद्देसो सम्मत्तो.

४. 'महावेदणे' इत्यादि. संग्रहगाथा गतार्था.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे षष्ठशते प्रथम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

४. ['महावेदणे'—इत्यादि.] अहीं जणावेली संग्रहगाथानो अर्थ स्पष्ट छे.

वेदारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

---

१. मूलच्छाया :—औदारिकशरीराः सर्वे शुभाऽशुभेन विमात्रया. देवाः शुभेन सातम्. २. जीवा भगवन् ! किं महावेदना.-महानिर्जरा., महावेदना.-अल्पनिर्जराः, अल्पवेदनाः-महानिर्जराः, अल्पवेदनाः-अल्पनिर्जरा.? गौतम ! अस्त्येकका. जीवाः महावेदनाः महानिर्जरा, अस्त्येकका जीवा महावेदना अल्पनिर्जरा, अस्त्येकका जीवा. अल्पवेदनाः महानिर्जराः, अस्त्येकका जीवा अल्पवेदना अल्पनिर्जरा. तत् केनार्थेन ? गौतम ! प्रतिमाप्रतिपन्नोऽनगारो महावेदनो महानिर्जरः, षष्ठी-सप्तमीषु पृथिवीषु नैरयिका महावेदना अल्पनिर्जरा., शैलेशीं प्रतिपन्नकः-अनगारः अल्पवेदनः महानिर्जरः, अनुत्तरौपपातिका देवा अल्पवेदना. अल्पनिर्जरा.. तदेव भगवन् !, तदेव भगवन् ! इति महावेदनश्च वस्त्रं कर्दम-खञ्जनकृतं चाऽधिकरणी, तृणहस्तश्च कपालं करण-महावेदना. जीवा.. तदेव भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति :—अनु०

शतक ६.–उद्देशक २.

राजगृह.-प्रज्ञापनानो आहार–उद्देशक.–विहार.—

—रायगिहं नगरं जाव–एवं वयासीः–आहारुद्देसओ जो पन्नवणाए सो सव्वो नेयव्वो.

—सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति.

—राजगृहनगर, यावत्–ए प्रमाणे बोल्या–आहार उद्देशक, जे 'प्रज्ञापना' सूत्रमां कह्यो छे ते बधो अहिं जाणवो.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, (एम कही यावत् विचरे छे.)

भगवंत–अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते छट्ठसये बीओ उद्देसो सम्मत्तो.

---

१. मूलच्छाया —राजगृहं नगरं यावत्–एवम् अवादीत्ः—आहारोद्देशको यः प्रज्ञापनायां स सर्वो ज्ञातव्य.. तदेवं भगवन् ! तदेव भगवन् ! इतिः—अनु०

१. आ अहीं साक्षी तरीके जणावेलो आहार–उद्देशक, प्रज्ञापना–सूत्रना २८ मा आहार–पदमां प्रथम आवेलो छे. एमां जीव मात्रना आहारने लगती घणी विविध हकीकत सविस्तर आपेली छे. ते अहीं विशेष उपयोगी होवाथी सक्षेपमा आ प्रमाणे जणावीए छीए.—

आहारपदमां आवेला अधिकारोनो विषयवार अनुक्रम—

" सचित्ता–ऽऽहारट्ठी–केवति–किं वाऽवि–सव्वतो चेव,
कतिभाग–सव्वे खलु–परिणामे चेव बोद्धव्वे.
एगिंदियसरीराई–लोमाहारो–तहेव मणभक्खी,
एतेसिं तु पदाणं विभावणा होति कातव्वा."

आ आहार–पदना ए प्रथम उद्देशकमा कुल अग्यार अधिकारो–विषयो–विषे चर्चा करेली छे अने ते अग्यारेनो क्रमवार परिचय आ प्रमाणे छे —

"१ ला अधिकारमा 'पृथिवी वगेरेना जीवो, जे पदार्थने खाय छे ते सचित्त छे, अचित्त छे के बन्ने जातनो छे ?' ए विषे विचार कर्यो छे. २ जा अधिकारमां आहारना अभिलाषी जीवोनो हेवाल आप्यो छे. ३ जा अधिकारमा 'क्या जीवने केटला केटला वखते आहारनी जरुर पडे छे' ए विषेनी विगत आपेली छे. ४ था अधिकारमां 'आहार माटे कइ कइ चीजने वापरवामां आवे छे ?' ए विषेनी समजण आपेली छे. ५ मा अधिकारमा 'आहार करनारो प्राणी पोताना आखा शरीर द्वारा आहार करे छे के कोइ बीजी रीते ?' इत्यादि प्रश्नोना सविस्तर खुलासा आपेला छे. ६ ट्ठा अधिकारमा खावा माटे लीधेलां पुद्गलोनो केटलामो भाग खवाय छे ? ए प्रश्नने लगती चर्चा करेली छे ७ मा अधिकारमां 'खावा माटे मोढामा मूकेला बधा पुद्गलो खवाय छे के केटलाक पडी पण जाय छे ?' ए विषेनो खुलासो आपेलो छे. ८ मा अधिकारमा 'खाधेली चीजोना केवा केवा परिणामो थाय छे' ए हकीकत जणावेली छे. ९ मा अधिकारमा 'जे जीवो एकेंद्रियादि जीवोना शरीरोने खाय छे' तेने लगतु विवेचन छे. १० मा अधिकारमा लोमाहार–रोमाहार–ने लगती समजण सूचवेली छे. ११ मा अधिकारमा मनद्वारा तृप्ति पामता एवा मनोभक्षी देवोने लगती–खास समजवा जेवी हकीकत जणावेली छे."

अनन्तरोद्देशके ये एते सवेदना जीवा उक्तास्त आहारका अपि भवन्ति—इति—आहारोद्देशकः, स च प्रज्ञापनायाम् इव दृश्य., एवं चाऽसौः—" नेरइया णं भंते ! किं सचित्ताहारा, अचित्ताहारा, मीसाहारा ? गोयमा ! नो सचित्ताहारा, अचित्ताहारा, नो मीसाहारा " इत्यादि.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे षष्ठशते द्वितीय उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

नैरयिको अने आहारः—

प्र०—" नेरइया णं भंते ! किं सचित्ताहारा ? अचित्ताहारा ? मीसाहारा ?

उ०—गोयमा ! नो सचित्ताहारा, अचित्ताहारा, नो मीसाहारा.

प्र०—नेरइया णं भंते ! आहारट्ठी ?

उ०—हंता, आहारट्ठी.

प्र०—नेरइयाणं भंते ! केवतिकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जति ?

उ०—गोयमा ! नेरइयाणं दुविहे आहारे पण्णत्ते, तं जहा—आभोगनिव्वत्तिए य, अणाभोगनिव्वत्तिते य. तत्थ णं जे से अणाभोगनिव्वत्तिते से णं अणुसमयमविरहिते आहारट्ठे समुप्पज्जति. तत्थ णं जे से आभोगनिव्वत्तिते से णं असंखिज्जसमतिए—अंतोमुहुत्तिते आहारट्ठे समुप्पज्जति.

प्र०—नेरइया णं भंते ! किमाहारं आहारेंति ?

उ०—गोयमा ! दव्वतो अणंतपदेसियाति, खेत्तओ असंखेज्जपदेसोगाढाति, कालतो अण्णयरट्ठिइयाति, भावओ वण्णमंताति, गंधमंताइं, रसमंताइं, फासमंताइं—जाइं भावतो वण्णमंताइं ताइं ४ एगवण्णाइं पि, पंचवण्णाइं पि—कालवण्णाइं पि, सुक्किलाइं पि—एगगुणकालाइं पि, दसगुणकालाइं पि, अणंतगुणकालाइं पि जाव—सुक्किलाइं एवं गंधतोऽवि, रसतोऽवि जाइं फासमंताइं ताइं नो एगफासाइं, नो दुफासाइं, नो तिफासाइं, चउफासाइं जाव अट्ठफासाइं—कक्खडाइं पि, जाव—लुक्खाइं पि—एगगुणकक्खडाइं पि, जाव—अणंतगुणलुक्खाइं पि—एवं अट्ठ वि फासा भाणियव्वा. ताइं पुट्ठाइं आहारेंति, नो अपुट्ठाइं—जाव नियमा छद्दिसिं. ओसण्णं कारणं पडुच्च काल—नीलाति, दुब्भिगंधाति, तित्तरस-कडुयाइं, कक्खड—गुरुय—सीय—लुक्खाइं—तेसिं पोराणे वण्णगुणे, गंधगुणे, रसगुणे, फासगुणे विपरिणामइत्ता—परिविद्धंसइत्ता अण्णे अपुव्वे वण्णगुणे, गंधगुणे, रसगुणे, फासगुणे उप्पाइत्ता आयसरीरखेत्तोगाढे पोग्गले सव्वप्पणयाए आहारं आहारेंति.

हे भगवन् ! नैरयिको शुं सचित्तनो आहार करे छे, अचित्तनो आहार करे छे के ए बन्ने जातनो आहार करे छे ?

हे गौतम ! नैरयिको सचित्तनो के सचित्त-अचित्तनो आहार करता नथी, किंतु तेओ मात्र अचित्तनो आहार करे छे.

हे भगवन् ! शुं नैरयिको आहारना अर्थी छे ?

(हे गौतम !) हा, तेओ आहारना अर्थी छे.

हे भगवन् ! तेओने केटले वखते आहारनो अभिलाष उत्पन्न थाय छे ?

हे गौतम ! नैरयिकोनो आहार बे प्रकारनो होय छे, ते जेम के, एक जाणता थनो आहार अने बीजो अजाणता थनो आहार. ते बेमां जे आहार-अजाणता थाय छे ते तो, तेओने निरंतर होय छे अर्थात् नैरयिको अजाणता तो निरंतर खाधा ज करे छे अने जे आहार-जाणता थाय छे तेनो अभिलाष तेओने असंख्य समयवाळा अंतर्मुहूर्त पछी पेदा थाय छे अर्थात् एकवार ज्ञानपूर्वक-जाणता-आहार कर्या पछी बीजी वार तेनो अभिलाष नैरयिकोने, असंख्य समयवाळुं अंतर्मुहूर्त वीत्या पछी पेदा थाय छे.

हे भगवन् ! नैरयिको केवां प्रकारना पुद्गलोनो आहार करे छे ?

हे गौतम ! नैरयिको जे जातना पुद्गलोनो आहार करे छे, ते पुद्गलोनुं स्वरूप आ प्रमाणे छे—ए पुद्गलो अनंत प्रदेश (परमाणु) वाळां होय छे ए पुद्गलो एवा लांबा पहोळा होय छे के, एओए समावाने माटे आकाशना असंख्य प्रदेशो रोकेला होय छे अने ए पुद्गलो एक समयथी मांडी गमे तेटला वखत सुधी स्थायी रहेनारा होय छे—तथा वर्णवाळा, गंधवाळा, रसवाळां अने स्पर्शवाळां होय छे—तेओ वर्णवाळा छे तेओ एक, बे, त्रण, चार के पांचे वर्णवाळां होय छे—काळा अने यावत्—धोळां होय छे—काळा पण एकगणां काळां, बमणां काळां, त्रगणां काळां यावत्—दसगणा काळा अने छेवट काळामां काळां—अनंतगणां काळां होय छे यावत्—ए ज प्रकारे अने एटलां ज लीलां, पीळां, लाल अने धोळां पण होय छे. ए ज प्रकारे गंधे पण अने रसे पण एवां ज होय छे—ए पुद्गलो एक ज स्पर्शवाळा, बे ज स्पर्शवाळां के त्रण ज स्पर्शवाळां नथी होतां—पण चार, पांच, छ, सात के आठ स्पर्शवाळां होय छे—कर्कश, कोमळ, हळवा, भारे, टाढां, उनां, लूखां अने चीकणां होय छे—एवां पण ते एकगणां कर्कश अने यावत् अनंतगणां कर्कश होय छे अने ए ज रीते एवां कोमळ वगेरे पण समजी लेवाना छे जे पुद्गलोने तेओ (नैरयिको) खावामां वापरे छे ते बधा, खानार नैरयिकने अडकेलां ज होय छे अर्थात् तेना आत्मप्रदेशोनी लगोलग पडेलां होय छे—जे पुद्गलो एवां न होय अने दूर पडेला होय तेने, तेओ खावामां वापरता नथी. ए जातनां पुद्गलोने तेओ छए दिशामांथी मेळवी शके छे. घणे भागे तो नैरयिको, जे पुद्गलोने खाय छे ते बधां रंगे काळां अने नीलां, दुर्गंधवाळां, रसे तीखा अने कडवां, स्पर्शे कर्कश, भारे, टाढा अने लूखां होय छे—नैरयिको, तेओना एटले ते पुद्गलोमां रहेला—जूना वर्णगुणोनो, गंधगुणोनो, रसगुणोनो अने स्पर्शगुणोनो विपरिणाम करे छे अने परिविध्वंस करे छे तथा ते जुना गुणोने बदले बीजा अपूर्व वर्णगुणोने, गंधगुणोने, रसगुणोने अने स्पर्शगुणोने पेदा करे छे अने तेम करी तेओ—नैरयिको—पोताना आखा शरीर द्वारा पोताना आत्मप्रदेशनी लगोलग रहेलां ते पुद्गलोनो आहार करे छे.

आगळना उद्देशकमा वेदनावाळा जीवो कह्या छे, ते जीवो आहार करनारा पण होय माटे आ बीजा आहार-उद्देशकने आहारना विवेचन माटे जणाव्यो छे, ते 'प्रज्ञापना' ना आहार-उद्देशकनी पेठे जाणवो. तेमां ते आ प्रमाणे छेः—"हे भगवन्! शुं नैरयिको सचित्तना आहारी छे, अचित्तना आहारी छे के मिश्रना-ए बन्नेना-आहारी छे? हे गौतम! नैरयिको सचित्तना आहारी नथी, मिश्रआहारी नथी, पण अचित्तना आहारी छे" इत्यादि.

प्र०—नेरइया णं भंते! सव्वओ आहारेंति? सव्वओ परिणामेंति, सव्वओ ऊससंति, सव्वओ नीससंति; अभिक्खणं आहारेंति, अभिक्खणं परिणामेंति, अभिक्खणं ऊससंति, अभिक्खणं नीससंति, आहच्च आहारेंति, आहच्च परिणामेंति, आहच्च ऊससंति, आहच्च नीससंति?

उ०—हंता, गोयमा! णेरइया सव्वतो आहारेंति, एवं तं चेव जाव आहच्च नीससंति,

प्र०—नेरइया णं भंते! जे पोग्गले आहारत्ताए गिण्हंति, ते णं तेसिं पोग्गलाण, सेयालंसि कतिभागं आहारेंति, कतिभागं आसाएंति?

उ०—गोयमा! असंखेज्जतिभाग आहारेंति, अणंतभागं अस्साएंति.

प्र०—नेरइया णं भंते! जे पोग्गले आहारत्ताते गिण्हंति, ते किं सव्वे आहारेंति, नो सव्वे आहारेंति?

उ०—गोयमा! ते सव्वे अपरिसेसए आहारेंति.

प्र०—नेरइया णं भंते! जे पोग्गला आहारत्ताए गिण्हंति, ते णं तेसिं पोग्गला कीसत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणामेंति?

उ०—गोयमा! सोतिंदियत्ताते जाव फासिंदियत्ताते अणिट्ठत्ताते, अकंतत्ताए, अमणुण्णत्ताए × × भुज्जो भुज्जो परिणामेंति.

असुरकुमारो विगेरे देवो अने आहार.—

—एवं असुरकुमारा जाव वेमाणिया.

प्र०—असुरकुमारा णं भंते! आहारट्ठी?

उ०—हंता, आहारट्ठी,

—एवं जहा नेरइयाण तहा असुरकुमाराण वि भाणितव्वं जाव-तेसिं भुज्जो भुज्जो परिणमंति. तत्थ णं जे से आभोगनिव्वत्तिते से णं जहण्णेणं चउत्थभत्तस्स, उक्कोसेणं सातिरेगवाससहस्सस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ, ओसण्ण कारणं पडुच्च वण्णतो हालिद्द-सुक्किलाति, गंधतो सुब्भिगंधाति, रसतो अंबिल-महुराति, फासओ मउय-लहुय-निद्ध-ण्हाति. तेसिं पोराणे वण्णगुणे जाव फासिंदियत्ताते जाव × इच्छियत्ताते ×× परिणमंति. सेसं जहा नेरइयाण. एवं जाव थणियकुमाराणं. नवरं—आभोगनिव्वत्तिते उक्कोसेणं दिवसपुहुत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जति. वाणमंतरा जहा नागकुमारा. एवं जोतिसिया वि, नवरं—आभोगनिव्वत्तिते जह० दिवसपुहुत्तस्स, उ० दिवसपुहुत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ. एवं वेमाणिया वि. नवरं—आभोगनिव्वत्तिए जह० दिवसपुहुत्तस्स, उ० तेत्तीसाए वाससहस्साण आहारट्ठे समुप्पज्जति सेसं जहा असुरकुमाराणं जाव एतेसिं भुज्जो भुज्जो परिणमंति.

हे भगवन्! शुं नैरयिको सर्वतः—पोताना आखा शरीर द्वारा—आहार करे छे? आखा शरीर द्वारा परिणमावे छे, ए ज रीते सर्वतः श्वास—निश्वास ले छे, वारंवार आहार करे छे, वारंवार परिणमावे छे, वारंवार श्वास निश्वास ले छे, आहत्य—कदाच—आहार ले छे, कदाच परिणमावे छे अने कदाच श्वास निश्वास ले छे?

हे गौतम! हा, नैरयिको सर्वतः आहार ले छे—ए प्रमाणे ते बधुं कहेवुं यावत्—आहत्य—कदाच—श्वास निश्वास ले छे.

हे भगवन्! नैरयिको जे पुद्गलोने आहारपणे ले छे (आहारपणे लीधा पछी) ते पुद्गलोना केटला भागनो तेओ आहार करे छे अने केटला भागनो मात्र आस्वाद ले छे?

हे गौतम! ए पुद्गलोना असंख्येय भागनो तेओ आहार करे छे अने एना अनंत भागनो मात्र आस्वाद ले छे.

हे भगवन्! नैरयिको जे पुद्गलोने आहारपणे ले छे—शु ते बधांनो आहार करे छे के ते बधांनो आहार नथी करता?

हे गौतम! तेओ ते बधां य नो आहार करी जाय छे—एकेने बाकी राखता नथी.

हे भगवन्! नैरयिको जे पुद्गलोने आहारपणे ले छे—ते पुद्गलोने, तेओ क्या क्या प्रकारे वारंवार परिणमावे छे?

हे गौतम! तेओ, ते पुद्गलोने श्रोत्रइंद्रियपणे यावत्—स्पर्शइंद्रियपणे—अनिष्टपणे, अकांतपणे अने अमनोज्ञपणे—वारंवार परिणमावे छे.

—ए प्रमाणे असुरकुमारोथी माडी यावत्—वैमानिको सुधी पण जाणी लेवुं.

हे भगवन्! असुरकुमारो आहारना अर्थी छे?

हा, तेओ आहारना अर्थी छे.

—ए प्रमाणे जेम नैरयिको विषे कह्युं छे तेम असुरकुमारो संबंधे पण जाणवु यावत्-तेओए खाधेला पुद्गलो वारंवार परिणाम पामे छे तेओनो जे आहार आभोगनिर्वर्तित (इच्छापूर्वक थतो) होय छे तेनो अभिलाष तेओने, एकवार आहार कर्या पछी ओछामा ओछा पूरा एक दिवस (६० घडी) पछी थाय छे अने वधारेमां वधारे एक हजार वरस उपरात पण केटलोक काळ वीत्या पछी थाय छे. विशेषे करीने तेओना आहारमा आवता पुद्गलो वर्णे पीळा अने धोळा होय छे, गंधे सुगंधी होय छे, रसे खाटा अने मधुरा होय छे अने स्पर्शे कोमळ, हलवा, चीकणां अने उष्ण होय छे-ते पुद्गलोना जूना वर्णगुणोनो ध्वंस करीने यावत्—तेओ लीधेल आहारने स्पर्शइंद्रियपणे यावत्-इच्छितपणे परिणमावे छे. बाकी बधुं नैरयिकोनी पेठे जाणवुं. ए प्रमाणे यावत्-स्तनितकुमारो सुधी जाणवुं. विशेष ए के, तेओने आभोगनिर्वर्तित आहारनो अभिलाष, एकवार जम्या पछी वधारेमा वधारे बे दिवसथी नव दिवस जेटलो काळ वीत्या पछी एटले ए पछीना समये उपजे छे. जेम नागकुमारो विषे कह्युं तेम वानव्यंतरो विषे पण समजवुं अने ए रीते ज्योतिषिको संबंधे पण जाणवुं, विशेष ए के, तेओने आभोगनिर्वर्तित आहारनो अभिलाष, ओछामा ओछो अने वधारेमां वधारे बे दिवसथी नव दिवस जेटलो काळ वीत्या पछी थाय छे ए ज प्रमाणे वैमानिको विषेपण समजवु. विशेष ए के, तेओने आभोगनिर्वर्तित आहारनो अभिलाष, एकवार जम्या पछी ओछामां ओछो बेथी नव दिवस पछी अने वधारेमां वधारे तेत्रीश हजार वर्ष पछी (तेओने खावानी वृत्ति) थाय छे. बाकी बधुं असुरकुमारोनी पेठे जाणवु यावत्-ते खाधेलो आहार वारंवार परिणाम पामे छे.

उपरना अने नीचेना ग्रैवेयक.	अठ्यावीश हजार वर्ष पछी.	ओगणत्रीश हजार वर्ष पछी.
उपरना अने वचला ग्रैवेयक.	ओगणत्रीश हजार वर्ष पछी.	त्रीश हजार वर्ष पछी.
उपर उपरना ग्रैवेयक.	त्रीश हजार वर्ष पछी.	एकत्रीश हजार वर्ष पछी
विजय, वैजयत, जयंत अने अपराजित.	एकत्रीश हजार वर्ष पछी.	तेत्रीश हजार वर्ष पछी.
सर्वार्थसिद्ध.	तेत्रीश हजार वर्ष पछी.	तेत्रीश हजार वर्ष पछी.

(एकवार जम्या पछी स्वर्गमां रहेनाराओने ओछामां ओछे जे वखते आहारनो अभिलाष थाय छे अने वधारेमां वधारे जे वखते (जेटलो वखत वीत्या पछी) आहारनो अभिलाष थाय छे ते उपरि-निर्दिष्ट कोठा द्वारा सुस्पष्ट जणाइ शके तेम छे.)

पृथ्वी, पाणी, अग्नि, वायु, वनस्पति, कीट, पतंग, पशु विगेरे तथा मनुष्य अने आहारः—

—ओरालियसरीरा जाव मणूसा सचित्ताहारा वि, अचित्ताहारा वि, मीसाहारा वि.

—औदारिक शरीरने धारण करनारा प्राणिओ यावत्-मनुष्यो ते बधा सचित्त, अचित्त अने मिश्र आहारवाळा पण छे.

प्र०—पुढवीकाइया णं भंते! आहारट्ठी?

हे भगवन्! पृथ्वीकायिको आहारना अर्थी छे?

उ०—हंता, आहारट्ठी.

हा, तेओ आहारना अर्थी छे.

प्र०—पुढवीकाइयाणं भंते! केवतिकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जति?

हे भगवन्! पृथिवीकायिकोने केटलो केटलो वखत गया पछी आहारनो अभिलाष थाय छे?

उ०—गोयमा! अणुसमय अविरहिते आहारट्ठे समुप्पज्जइ.

हे गौतम! तेओने निरंतर ज आहारनो अभिलाष थया करे छे.

प्र०—पुढविकाइया ण भंते! किं आहारं आहारेंति?

हे भगवन्! पृथिवीकायिको शुं आहारने आहरे छे?

उ०—एवं जहा नेरइयाणं जाव—

(हे गौतम!) जेम नैरयिको संबंधे कह्युं तेम ए पृथिवीकायिको विषे पण समजी लेवानुं छे.

प्र०—ताइं कतिदिसिं आहारेंति?

(हे भगवन्!) तेओ ते आहारना अणुओने कइ कइ दिशामांथी लइने आहरे छे?

उ०—गोयमा! निव्वाघातेण छद्दिसिं, वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं, सिय चउदिसिं, सिय पंचदिसिं. नवरं-ओसन्नकारणं न भण्णति. वण्णओ काल-नील-लोहित-हालिद्द-सुक्किलाणि, गंधतो सुब्भिगंध-दुब्भिगंधाणि, रसतो तित्तरस-कडुयरस-कसायरस-अंबिल-महुराइं. फासतो कक्खडफास-मउय-गुरुय-लहुय-सीत-उण्ह-णिद्ध-लुक्खाइं-तेसिं पोराणे वण्णगुणे से जहा नेरइयाणं जाव-आहच्च नीससंति.

हे गौतम! जो कांइ व्यवधान जेवुं न होय तो तेओ, छ ए दिशामांथी आहारनां अणुओ मेळवे छे अने जो कांइ व्यवधान जेवुं होय तो कदाच त्रण दिशामांथी, कदाच चार दिशामांथी अने कदाच पांच दिशामांथी आहारनां अणुओ मेळवे छे विशेष ए के, अहीं 'घणुं करीने' एम न कहेवुं. तेओ जे अणुओने खावा माटे मेळवे छे ते, वर्णे काळां, नीलां, लाल, पीळां अने धोळां होय छे, गंधे सारां अने नरसां होय छे, रसे तीखा, कडवां, कषायला, खाटां अने मधुर होय छे, स्पर्शे खडबचडां, सुंवाळां, भारे, हळवां, टंडां, उनां, चीकणां अने लूखां होय छे—तेओ, ते अणुओना जूना गुणोने फेरवी नाखे छे—इत्यादि बधी हकीकत नैरयिकोनी पेठे समजी लेवानी छे यावत् कदाच निश्वास ले छे.

प्र०—पुढविकाइया णं भंते! जे पोग्गले आहारत्ताते गिण्हंति, तेसिं भंते! पोग्गलाणं सेयालंसि कतिभागं आहारेंति, कतिभागं आसाएंति?

हे भगवन्! ए पृथिवीकायिको, जे अणुओने आहाररूपे ग्रहे छे तेमांना केटला भागने तेओ खाय छे केटला भागने तेओ चाखे छे?

उ०—गोयमा! असंखेज्जइभागं आहारेंति, अणंतभागं आसाएंति.

हे गौतम! तेमांना असंख्येय भागने तेओ खाय छे अने अनंत भागने तेओ चाखे छे

प्र०—पुढविकाइया ण भंते! जे पोग्गले आहारत्ताते गिण्हंति ते किं सव्वे आहारेंति, नो सव्वे आहारेंति?

हे भगवन्! तेओ जे अणुओने आहाररूपे ले छे तो शुं ते बधाने तेओ खाइ जाय छे? के बधाने नथी खाइ जता?

उ०—जहा नेरइया तहेव.

(हे गौतम!) जेम नैरयिको विषे कह्युं तेम आ पृथिवीकायिको विषे पण समजी लेवानुं छे.

प्र०—पुढविकाइया णं भंते! जे पोग्गले आहारत्ताते गिण्हंति ते णं तेसिं पुग्गला कीसत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति?

हे भगवन्! ए पृथिवीकायिको, आहाररूपे लीधेलां ते अणुओने क्या क्या रूपे वारंवार परिणमावे छे?

उ०—गोयमा! फासिंदियवेमायत्ताते भुज्जो भुज्जो परिणमंति, एवं जाव—वणप्फइकाइया.

हे गौतम! तेओ, ते आहरेलां अणुओने स्पर्श-इंद्रियना अनेक प्रकारना आकारमां परिणमावे छे. ए प्रमाणे यावत्-वनस्पतिकायिको विषे पण समजवानुं छे.

प्र०—बेइंदिया णं भंते ! आहारट्ठी ?

उ०—हंता, आहारट्ठी.

प्र०—बेइंदियाणं भंते ! केवतिकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जति ?

उ०—जहा नेरइयाणं, नवरं—तत्थ णं जे से आभोगनिव्वत्तिते से णं असंखिज्जसमइए अंतोमुहुत्तिए वेमायाए आहारट्ठे समुप्पज्जति. सेसं जहा पुढविकाइयाणं जाव–आहच्च नीससंति. नवरं–नियमा छद्दिसिं.

प्र०—बेइंदिया णं भंते ! जे पोग्गले आहारत्ताते गिण्हंति, ते णं तेसिं पुग्गलाणं सेयालंसि कतिभागं आहारेंति ? कतिभागं आसाएंति ?

उ०—एवं जहा नेरइयाणं.

प्र०—बेइंदियाणं भंते ! जे पोग्गला आहारत्ताए गिण्हंति ते किं सव्वे आहारेंति, णो सव्वे आहारेंति ?

उ०—गोयमा ! बेइंदियाणं दुविहे आहारे पण्णत्ते, तं जहा:—लोमाहारे य, पक्खेवाहारे य. जे पोग्गले लोमाहारत्ताए गिण्हंति, ते सव्वे अपरिसेसे आहारेंति, जे पोग्गले पक्खेवाहारत्ताए गिण्हंति, तेसिं असंखेज्जतिभागं आहारेंति, अणेगाइं च णं भागसहस्साइं अफासाइज्जमाणाणं अणासाइज्जमाणाणं विद्धंसमागच्छंति. × × ×

प्र०—बेइंदियाणं भंते ! जे पोग्गला आहारत्ताते पुच्छा ?

उ०—गोयमा ! जिब्भिंदियत्ताए, फासिंदियवेमायत्ताए तेसिं भुज्जो भुज्जो परिणमंति. एवं जाव–चउरिंदिया नवरं–णेगाइं च णं भागसहस्साइं अणाघाइज्जमाणाइं, अणासाइज्जमाणाइं, अफासाइज्जमाणाइं विद्धंसमागच्छंति. × × ×

प्र०—तेइंदियाणं भंते ! जे पोग्गला पुच्छा ?

उ०—गोयमा ! ते णं पोग्गला घाणिंदिय–जिब्भिंदिय—फासिंदियवेमायत्ताए तेसिं भुज्जो भुज्जो परिणमंति.

—चउरिंदियाणं चक्खिंदिय–घाणिंदिय–जिब्भिंदिय–फासिंदियवेमायत्ताए तेसिं भुज्जो भुज्जो परिणमंति. सेसं जहा तेइंदियाणं.

—पंचिंदियतिरिक्खजोणिया जहा तेइंदिया. नवरं—तत्थ णं जे से आभोगनिव्वत्तिते से णं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तस्स, उक्कोसेणं छट्ठभत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जति.

प्र०—पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! जे पोग्गला आहारत्ताए० पुच्छा ?

उ०—गोयमा ! सोतिंदिय० × (जाव) फासिंदियवेमायत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति.

—मणूसा एवं चेव, नवरं–आभोगनिव्वत्तिते जह० अंतोमुहुत्तस्स, उक्को० अट्ठमभत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जति.

हे भगवन् ! बेइंद्रियवाळा जीवो आहारना अर्थी छे ?

हा, तेओ आहारना अर्थी छे.

हे भगवन् ! ए बेइंद्रियवाळा जीवोने केटलो केटलो वखत गया पछी आहारनो अभिलाष थाय छे ?

—ए विषे तो जेम नैरयिकोने कह्युं तेम समजवानुं छे. विशेष ए के, ते बेइंद्रियवाळा जीवोनो जे आहार आभोगनिर्वर्तित छे तेनो अभिलाष तेओने असंख्यसमयवाळा अंतर्मुहूर्ते विविध रीते थया करे छे. बाकी बधुं पृथिवीकायिकोनी पेठे समजवानुं छे यावत्–तेओ (बेइंद्रियो) आहत्य निश्वास ले छे विशेष ए के, आ बेइंद्रियवाळा जीवो, छ ए दिशामांथी अणुओने मेळवी शके छे.

हे भगवन् ! बे इंद्रियवाळा जीवो जे अणुओने आहाररूपे ले छे तेओनो केटलो भाग तेओ खाय छे अने केटलो भाग तेओ चाखे छे ?

—ए संबंधमां जेम नैरयिको विषे कह्युं तेम बेइंद्रियो विषे पण समजवानुं छे.

हे भगवन् ! बेइंद्रिय जीवो, जे अणुओने आहाररूपे मेळवे छे तो शुं ते बधाने तेओ खाइ जाय छे, के बधाने नथी खाइ जता ?

हे गौतम ! बेइंद्रियजीवोनो आहार बे प्रकारनो जणावेलो छे, ते जेम के रोमाहार अने प्रक्षेपाहार–(रोमवडे लेवातो आहार ते रोमाहार अने कोळिये कोळिये लेवातो आहार ते प्रक्षेपाहार) जे अणुओने रोमाहाररूपे तेओ मेळवे छे ते बधाने तेओ खाइ जाय छे अने जे अणुओ प्रक्षेपाहाररूपे मेळवेला होय छे तेनानो असंख्यभाग खवाय छे अने घणा हजारो भागो स्पर्शाया विना ज अने आस्वादाया विना ज नाश पामी जाय छे.

हे भगवन् ! आहाररूपे लीधेला अणुओने ए बे इंद्रियो कया कया प्रकारे परिणमावे छे ?

हे गौतम ! तेओ बे–इंद्रियो–खाधेलां अणुओने जीभपणे अने अनेक रीते स्पर्श–इंद्रियपणे वारंवार परिणमावे छे ए प्रमाणे यावत्–चार इंद्रियवाळा जीवो सुधी समजी लेवानुं छे. विशेष ए के, तेओना–चार इंद्रियवाळाना–खावामां आवता अणुओना घणा हजार भागो सुंघाया विना, चखाया विना अने स्पर्शाया विना ज नाश पामी जाय छे.

हे भगवन् ! त्रण इंद्रियवाळा जीवो, जे अणुओने खावामां ले छे–तेनो परिणाम केवो थाय छे ?

हे गौतम ! तेओने ए खाधेलां पुद्गलो घ्राणइंद्रियपणे, जीभपणे अने अनेक रीते स्पर्श–इंद्रियपणे वारंवार परिणमे छे.

—चार इंद्रियवाळाने ते खाधेला अणुओ आंखपणे, घ्राणपणे, जीभपणे अने अनेक प्रकारे स्पर्श इंद्रियपणे वारंवार परिणमे छे–ए विषे बाकी बधुं त्रण इंद्रियवाळा जीवोनी पेठे समजवुं.

—जेम त्रण इंद्रियवाळा जीवो विषे कह्युं छे तेम पंचेंद्रियतिर्यंचयोनिको विषे पण समजी लेवानुं छे विशेष ए के, तेओनो जे आभोगनिर्वर्तित आहार होय छे, एनो अभिलाष तेओने ओछामा ओछुं अंतर्मुहूर्त वीत्या पछी थाय छे अने वधारेमा वधारे बे दिवस पछी थाय छे अर्थात्–एक वार खाधा पछी ओछामा ओछुं एक अंतर्मुहूर्त गया पछी अने वधारेमा वधारे बे दिवस वीत्या पछी ए पंचेंद्रिय तिर्यंचोने खावानी वृत्ति थाय छे.

हे भगवन् ! जे अणुओने ए पंचेंद्रिय तिर्यंचोए खाधां होय छे तेनो शो परिणाम थाय छे ?

हे गौतम ! तेओने, ते अणुओ श्रोत्रपणे अने यावत् अनेक रीते स्पर्श–इंद्रियपणे (अर्थात् पांचे इंद्रियपणे) वारंवार परिणमे छे.

—मनुष्यो विषे पण ए ज प्रमाणे जाणवुं विशेष ए के, तेओने, (मनुष्योने) आभोगनिर्वर्तित आहारनो अभिलाष ओछामां ओछु एक अंतर्मुहूर्त गया पछी अने वधारेमां वधारे त्रण दिवस पछी थाय छे अर्थात् एक वार जम्या पछी मनुष्योने ओछामा ओछुं एक अंतर्मुहूर्त पछी अने वधारेमा वधारे त्रण दिवस पछी खावानी वृत्ति थाय छे.

नैरयिक वगेरे अने एकेंद्रियादिना शरीरो.

प्र०—नेरइया णं भंते ! किं एगिंदियसरीराइं आहारेंति जाव पंचेंदियसरीराइं आहारेंति ?

उ०—गोयमा ! पुव्वभावपण्णवणं पडुच्च एगिंदियसरीराइं पि आहारेंति जाव पंचिंदिय०. पडुप्पण्णभावपण्णवणं पडुच्च नियमा पंचिंदियसरीराइं आ०. एवं जाव थणियकुमारा.

हे भगवन् ! शुं नैरयिको एकइंद्रियवाळा जीवोनां शरीरो खाय छे यावत्–पांचइंद्रियवाळा जीवोनां शरीरो खाय छे ?

हे गौतम ! पूर्वभावप्रज्ञापनानी अपेक्षाए अर्थात् पूर्वभवनी अपेक्षाए तेओ–नैरयिको, एकइंद्रियवाळा जीवोना शरीरोने पण खाय छे अने यावत्–पांचइंद्रियवाळा जीवोना शरीरोने पण खाय छे. वळी, वर्तमान भावनी अपेक्षाए एटले नैरयिकदशानी अपेक्षाए तो तेओ पांचइंद्रियवाळा जीवोनां शरीरो ज खाय छे. ए प्रमाणे यावत्–स्तनितकुमारो सुधी समजी लेवानुं छे.

प्र०—पुढविकाइयाण पुच्छा ?

उ०—गोयमा ! पुव्वभावपण्णवणं पडुच्च एवं चेव, पडुप्पण्णभावपण्णवणं पडुच्च नियमा एगिंदियसरीराइं. बेइंदिया पुव्वभावपण्णवणं पडुच्च एवं चेव. पडुप्पण्णभावपण्णवणं प० नियमा बेइंदियाण सरीराइं आ०. एवं जाव चउरिंदिया ताव पुव्वभावपण्णवणं पडुच्च एवं. पडुप्पण्णभावपण्णवणं पडुच्च नियमा जस्स जति इंदियाइं–तइंदियाइं सरीराइं आहारेंति. सेसं जहा नेरइया, जाव वेमाणिया.

—पृथिवीकायिको संबंधे पण पूर्वनो प्रश्न करवानो छे.

हे गौतम ! पृथिवीकायिकोनी पूर्व दशानी अपेक्षाए तो तेओ नैरयिकोनी पेठे समजवाना छे अने वर्तमान दशानी अपेक्षाए तो तेओ एकइंद्रियवाळा जीवोनां शरीरोने ज खाय छे ए प्रमाणे यावत् चारइंद्रियवाळा जीवो सुधी समजवानुं छे अर्थात् बे, त्रण अने चार इंद्रियवाळा जीवो, पूर्वदशानी अपेक्षाए नैरयिकोनी पेठे समजवाना छे अने वर्तमान दशानी अपेक्षाए बे इन्द्रियवाळा जीवो, बे इन्द्रियवाळा जीवोना शरीरोने खाय छे, त्रण इंद्रियवाळा जीवो, त्रणइन्द्रियवाळा जीवोनां शरीरोने खाय छे अने चार इंद्रियवाळा जीवो, चार इंद्रियवाळा जीवोनां शरीरोने खाय छे–जे जीव जेटली इंद्रियोनो धणी होय, ते, तेटली इंद्रियवाळा जीवोनां शरीरोने खाय छे–बाकी बधुं नैरयिकोनी पेठे समजवानुं छे अने ते प्रमाणे यावत्–वैमानिको सुधी जाणवानुं छे.

रोमाहार, प्रक्षेपाहार, ओजआहार अने मन–आहार.—

प्र०—नेरइया णं भंते ! किं लोमाहारा, पक्खेवाहारा ?

उ०—गोयमा ! लोमाहारा, नो पक्खेवाहारा. एवं एगिंदिया, सव्वदेवा य भाणितव्वा बेइंदिया जाव मणूसा लोमाहारा वि, पक्खेवाहारा वि.

हे भगवन् ! शुं नैरयिको रोमाहार करनारा छे के प्रक्षेपाहार करनारा छे?

हे गौतम ! तेओ, रोमाहार करनारा छे, प्रक्षेपाहार करनारा नथी. ए प्रमाणे एक इंद्रियवाळा जीवो अने बधा देवो विषे पण समजवुं. बेइंद्रियवाळा जीवोथी मांडी मनुष्य पर्यंतना प्राणिओ रोमाहार करनारा छे अने प्रक्षेपाहार करनारा पण छे.

प्र०—नेरइया णं भंते ! किं ओयाहारा, मणभक्खी ?

उ०—गोयमा ! ओयाहारा, णो मणभक्खी. एवं सव्वे ओरालियसरीरा वि देवा सव्वे वि जाव वेमाणिया ओयाहारा वि, मणभक्खी वि. तत्थ णं जे ते मणभक्खी देवा, तेसि णं इच्छामणे समुप्पज्जति–'इच्छामो णं मणभक्खणं करित्तए.' तए णं तेहिं देवेहिं एवं मणसीकते समाणे खिप्पामेव जे पोग्गला इट्ठा, कंता जाव मणामा ते, तेसिं भक्खणत्ताए परिणमंति. से जहा नाम ए सीया पोग्गला सीयं पप्प, सीय चेव अतिवतित्ताणं चिट्ठति, उसिणा वा पोग्गला उसिणं पप्प उसिणं चेव अतिवइत्ताणं चिट्ठति—एवामेव तेहिं देवेहिं मणभक्खीकए समाणे से इच्छामणे खिप्पामेव अवेति."

हे भगवन् ! शुं नैरयिको ओजआहार (जे आहार आखा शरीर द्वारा थइ शके ते ओजआहार) करनारा छे के मनोभक्षी छे ?

हे गौतम ! तेओ ओजआहार करनारा छे–पण मनोभक्षी नथी. ए प्रमाणे बधा औदारिक शरीरधारी प्राणिओ विषे समजवानुं छे वैमानिक सुधीना बधा देवो पण ओजआहार करनारा छे अने मनोभक्षी पण छे जेओ मनोभक्षी देवो छे तेओने 'अमे मनोभक्षण करवाने इच्छीए छीए' ए प्रकारनुं इच्छ मन पेदा थाय छे अने ए मन पेदा थयुं के तुरत ज जे अणुओ ते देवोने इष्ट, कांत यावत्–मन गमता होय ते बधा, तेओना (ते देवोना) भक्षणरूपे आवे छे–परिणमे छे. जेम के, शीत पुद्गलो शीत पदार्थने पामीने अधिक शीत थाय छे वा उष्ण पुद्गलो उष्ण पदार्थने पामीने अधिक उष्ण थाय छे ए ज प्रमाणे ते देवो इच्छा मनद्वारा इच्छित अणुओने मेळवीने, विशेष प्रसन्न थाय छे अने ए रीते मनोभक्षण कर्या पछी तुरत ज ते इच्छामन चाल्युं जाय छे अर्थात् देवो तृप्त थइ जाय छे एटले पछी तेओने खावानी वृत्ति रहेती नथी. "—(प्रज्ञापना–पृ० ४९८–५११–स०)

आ उपरांत ए आहारपदमां एक बीजो उद्देशक पण छे अने तेमां पण अनेक हकीकतो जणावेली छे-ते—(पृ० ५११-५२५-मू०) सुधीमां छे–विशेष विस्तारना भयथी तेने अहीं जणाव्यो नथी. हवे 'आहार' ना अधिकारने लगतो एक कोठो आपीए छीए, जेथी आहार संबंधी उत्तर जणावेली बधी बाबतो तद्दन स्पष्ट थई जायः—

जीवना प्रकार—	क्यो आहार क्यारे ?
एक इंद्रियवाळा जीवो—	अपर्याप्त दशामां ओज आहार. पर्याप्त दशामां रोम आहार. (अपर्याप्त दशा एटले ज्यां सुधी शरीरनी पूरेपूरी रचना न थई होय त्यां सुधीनो समय)
बे इंद्रियवाळा जीवो—	अपर्याप्त दशामां ओज आहार. पर्याप्त दशामां रोमाहार अने प्रक्षेपाहार.
त्रण इंद्रियवाळा जीवो—	,,
चार इंद्रियवाळा जीवो—	,,
पांच इंद्रियवाळा—पशु, पक्षी अने जलचरो—	,,
मनुष्यो—	,,
नैरयिको—	अपर्याप्त दशामां ओजआहार, पर्याप्त दशामां रोमाहार.
देवो—	अपर्याप्त दशामां ओजआहार. पर्याप्त दशामां रोमाहार अने मनोभक्षण. (मनोभक्षण एटले मन द्वारा ज इष्ट अने भक्ष्य अणुओ मेळवी भक्षण करवुं)

वेलाकूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति शान्त्योः—दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

शतक ६.–उद्देशक ३.

बहुकर्म.–वस्त्र.–पुद्गल.–प्रयोग.–विस्रसा.–सादिक.–कर्मस्थिति.–स्त्री.–संयत.–सम्यग्दृष्टि.–संज्ञी.–भव्य.–दर्शन.–पर्याप्त.–भाषक.–परित्त.–ज्ञान.–योग.–उपयोग.–आहारक.–सूक्ष्म.–चरम.–बंध.–अल्पबहुत्व.–हे भगवन् ! महाकर्मवाळाने सर्वत. पुद्गलो चोंटे ? सर्वत. पुद्गलोनो चय थाय ? उपचय थाय ? निरंतर पुद्गलो चोंटे ? यावत्–निरंतर पुद्गलोनो उपचय थाय ? अने एनो आत्मा दुरूपणे, अशुभपणे अने अनिष्टपणे वारवार परिणमे ? हा.–तेनो हेतु.–अहत, धौत अने तन्त्रोद्गत (ताजा) वस्त्रनु उदाहरण.–अल्पकर्मवाळने सर्वत. पुद्गलो भेदाय ? यावत्–परिविध्वंस पामे ? अने एनो आत्मा सुरूपपणे, शुभपणे अने इष्टपणे वारवार परिणमे ? हा.–तेनो हेतु.–जल्लित, पङ्कित, मलिन अने रजवाळा पण पाणीथी धोवाता वस्त्रनो दाखलो –वस्त्र अने पुद्गलोनो उपचय.–प्रयोग.–विस्रसा.–जीव अने कर्मोनो उपचय.–ए उपचय प्रयोगसा, पण विस्रसाए नहि –मनप्रयोग–वचनप्रयोग–कायप्रयोग.– पंचेंद्रियोने ए त्रणे प्रयोग –पृथिवी यावत् वनस्पतिने एक (काय) प्रयोग.–विकलेंद्रियोने बे प्रयोग.–वचनप्रयोग अने कायप्रयोग.–देवोने त्रणे प्रयोग –वस्त्रने लगतो पुद्गलोपचय सादि–सांत ? सादि–अनंत ? अनादि–सांत ? के अनादि–अनंत ?–ए तो सादि–सांत. ए ज प्रकारे जीवोने लगता पुद्गलोपचय विषे पृच्छा.–ईर्यापथबंधकनो कर्मपुद्गलोपचय सादि–सांत –भव्यनो अनादि–सांत.–अभव्यनो अनादि–अनंत –कोई कर्मपुद्गलोपचय सादि–अनंत नथी.–शुं वस्त्र सादि–सांत छे ?–सादि–अनंत छे ?–अनादि–सांत छे ?–अनादि–अनंत छे ?–वस्त्र तो सादि–सांत छे.–ए प्रमाणे जीव विषे पृच्छा.–नैरयिक–तिर्यंच–मनुष्य अने देवो सादि–सांत.–सिद्धो सादि–अनंत.–भव्यो अनादि–सांत.–अभव्यो अनादि–अनंत.–कर्मप्रकृति केटली ?–आठ–ज्ञानावरणीय–दर्शनावरणीय यावत्–अंतराय.–ए आठेनी अबाधाकाळसहित बंधस्थिति.–ए कर्मो स्त्री बांधे ? पुरुष बांधे ? के नपुंसक बांधे ?.–ए त्रणे बांधे.–जे स्त्री, पुरुष के नपुंसक न होय ते ए कर्मो बांधे अने न बांधे.–आयुष्यकर्मने स्त्री–पुरुष–के नपुंसक बांधे ?–बांधे अने न पण बांधे.–संयत–असंयत–अने संयतासंयतवर्तक ए कर्मबंधने लगता प्रश्नो.–ए ज प्रमाणे सम्यग्दृष्टि–मिथ्यादृष्टि–सम्यग्मिथ्यादृष्टि–संज्ञी–असंज्ञी–नोसंज्ञीनोअसंज्ञी–भवसिद्धिक–अभवसिद्धिक–नोभवसिद्धिकनोअभवसिद्धिक–चक्षुर्दर्शनी–अचक्षुर्दर्शनी–अवधिदर्शनी–केवलदर्शनी––पर्याप्त––अपर्याप्त––नोपर्याप्तनोअपर्याप्त––भाषक–अभाषक–परित्त–अपरित्त–नोपरित्तनोअपरित्त–मतिज्ञानी–श्रुतज्ञानी–अवधिज्ञानी–मनःपर्यायज्ञानी–केवलज्ञानी–मतिअज्ञानी–श्रुतअज्ञानी––अवधिअज्ञानी (विभंगी)––मनोयोगी–वचोयोगी–काययोगी–अयोगी–साकारोपयोगी–निराकारोपयोगी –आहारक–अनाहारक–सूक्ष्म–बादर––नोसूक्ष्मनोबादर––चरम–अचरम ए बधाने उद्देशीने कर्मबंधने लगतो विचार.–स्त्रीवेदक–पुरुषवेदक–नपुंसकवेदक अने–अवेदक जीवोनी अल्पबहुता–हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे.—

[1]बहुकम्म वत्थे पोग्गल पयोगसा वीससा य सादीए,
कम्मट्ठिति-त्थि-संजय-सम्मदिट्ठी य सन्नी य.
भविए दंसण-पज्जत्त-भासअ-परित्ते नाण-जोगे य,
उवओगा-ऽऽहारग-सुहुम-चरिम-बंधे य अप्प-बहुं.

बहुकर्म, वस्त्रमां पुद्गलो प्रयोगथी अने स्वाभाविक रीते, आदिसहित, कर्मस्थिति, स्त्री, संयत, सम्यग्दृष्टि, संज्ञी, भव्य, दर्शन, पर्याप्त, भाषक, परित्त, ज्ञान, योग, उपयोग, आहारक, सूक्ष्म, चरम, बंध अने अल्पबहुत्व; आटला विषयो आ उद्देशामां कहेवाशे.

१. अनन्तरोद्देशके पुद्गला आहारतश्चिन्तिताः, इह तु बन्धादितः–इत्येवंसम्बन्धस्य तृतीयोद्देशकस्य आदौ अर्थसंग्रहगाथाद्वयम्:–' बहुकम्म–' इत्यादि. ' बहुकम्म ' त्ति महाकर्मणः सर्वतः पुद्गला बध्यन्ते इत्यादि वाच्यम्. ' वत्थे पोग्गला पयोगसा वीससा य '

१ मूलच्छाया —बहुकर्म वस्त्रे पुद्गला. प्रयोगतो विस्रसातश्च सादिकः, कर्मस्थिति–स्त्री–संयत–सम्यग्दृष्टिश्च संज्ञी च. भविको दर्शन–पर्याप्त–भाषक–परीतो ज्ञान–योगौ च, उपयोगा-ऽऽहारक–सूक्ष्म–बन्धश्चा–ऽल्प–बहुत्वम्:—अनु०

त्ति यथा वस्त्रे पुद्गलाः प्रयोगतो विस्रसातश्च चीयन्ते, किम् एवं जीवानामपि वाच्यम्? 'सादीए' त्ति वस्त्रस्य सादिः पुद्गलचयः, एवं किं जीवानामपि असौ? इत्यादि प्रश्नः, उत्तरं च वाच्यम्. 'कम्मट्ठिइ' त्ति कर्मस्थितिर्वाच्या, 'इत्थि' त्ति किं स्त्री, पुरुषादिर्वा कर्म बध्नाति? इति वाच्यम्, 'संजय' त्ति किं संयतादिः? 'सम्मदिट्ठि' त्ति किं सम्यग्दृष्ट्यादिः? एवं संज्ञी, भव्यः, दर्शनी, पर्याप्तकः, भाषकः, परीतः, ज्ञानी, योगी, उपयोगी, आहारकः, सूक्ष्मः, चरमः; 'बंधे य' त्ति एतान् आश्रित्य बन्धो वाच्यः. 'अप्पबहु' त्ति एषामेव स्त्रीप्रभृतीनां कर्मबन्धकानां परस्परेण अल्प–बहुता वाच्या इति.

१. आगळना उद्देशकमां आहारने अपेक्षीने पुद्गलोनो विचार कर्यो छे अने अहीं तो बंधादिने अपेक्षीने पुद्गलो विचारवानां छे–ए प्रमाणेना संबंधवाळा आ त्रीजा उद्देशकमां, शरूआतमां बे अर्थसंग्रह गाथा छे: ['बहुकम्म' इत्यादि.] तेमां ['बहुकम्म' त्ति] एटले मोटा कर्मवाळाने सर्वप्रकारे पुद्गलो बंधाय, इत्यादि कहेवुं, ['वत्थे पोग्गला पयोगसा वीससा य' त्ति] जेम वस्त्रमां प्रयोगद्वारा वा स्वाभाविक रीते पुद्गलो एकठा थाय छे, शुं एवी रीते जीवोने पण थाय छे? ए कहेवुं, ['सादीए' त्ति] जेम वस्त्रमां एकठा थता पुद्गलो आदि–आदिवाळा छे, ए प्रमाणे शुं जीवोने पण पुद्गलसंग्रह आदिवाळो छे? इत्यादि प्रश्न अने उत्तर कहेवा, ['कम्मट्ठिइ' त्ति] कर्मनी स्थिति कहेवी, ['इत्थि' त्ति] शुं स्त्री, पुरुष वगेरे कर्मबंध करे? इत्यादि कहेवुं, ['संजय' त्ति] शुं संयत वगेरे, ['सम्मदिट्ठि' त्ति] शुं सम्यग्दृष्टि वगेरे, ए प्रमाणे संज्ञी, भव्य, दर्शनी, पर्याप्त, भाषक, परित्त, ज्ञानी, योगी, (योगी एटले शरीरादिकृत योग–चेष्टा–वाळो) उपयोगी, आहारक, सूक्ष्म, चरम ए बधाने आश्रीने ['बंधे य' त्ति] बंध कहेवो, ['अप्पबहुं' त्ति] ए बधा स्त्री वगेरे कर्मबंधकोनुं परस्पर अल्पबहुत्व कहेवुं.

वस्त्रना उदाहरण साथे महाकर्म अने अल्पकर्म.

१. प्र०—से' णूणं भंते! महाकम्मस्स, महाकिरियस्स, महासवस्स, महावेयणस्स सव्वओ पोग्गला बज्झंति, सव्वओ पोग्गला चिज्जंति, सव्वओ पोग्गला उवचिज्जंति; सया समियं पोग्गला बज्झंति, सया समियं पोग्गला चिज्जंति, सया समियं पोग्गला उवचिज्जंति; सया समियं च णं तस्स आया दूरूवत्ताए, दुवण्णत्ताए, दुगंधत्ताए, दूरसत्ताए, दुफासत्ताए; अणिट्ठत्ताए, अकंत-अप्पिय-असुभ-अमणुन्न-अमणामत्ताए, अणिच्छियत्ताए, अभिज्झियत्ताए, अहत्ताए–नो उड्ढत्ताए, दुक्खत्ताए–नो सुहत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति?

१. प्र०—हे भगवन्! ते नक्की छे के, महाकर्मवाळाने, महाक्रियावाळाने महाआश्रववाळाने अने महावेदनावाळाने सर्वथी सर्व दिशाओथी–सर्व प्रकारे–पुद्गलोनो बंध थाय? सर्वथी पुद्गलोनो चय थाय? सर्वथी पुद्गलोनो उपचय थाय? हमेशा निरंतर पुद्गलोनो बंध थाय, हमेशा निरंतर पुद्गलोनो चय थाय के हमेशा निरंतर पुद्गलोनो उपचय थाय? अने तेनो आत्मा, हमेशा निरंतर दूरूपपणे, दुर्वर्णपणे, दुर्गंधपणे, दूरसपणे, दुःस्पर्शपणे, अनिष्टपणे, अकांतपणे, अमनोज्ञपणे, अमनामपणे–मनथी स्मारी पण न शकाय ए स्थितिए, अनीप्सितपणे–प्राप्त करवाने अनिच्छितपणे, अभिध्यितपणे–जे स्थितिने प्राप्त करवानो लोभ पण न थाय ते स्थितिपणे, जघन्यपणे, अनूर्ध्वपणे, दुःखपणे अने असुखपणे वारंवार परिणमे छे?

१. उ०—हंता, गोयमा! महाकम्मस्स तं चेव.

१. उ०—हा, गौतम! महाकर्मवाळा माटे ते ज प्रमाणे छे.

२. प्र०—से केणट्ठेणं?

२. प्र०—(हे भगवन्!) ते शा हेतुथी?

२. उ०—गोयमा! से जहा नामए वत्थस्स अहयस्स वा, धोयस्स वा, तंतुग्गयस्स वा आणुपुव्वीए परिभुज्जमाणस्स सव्वओ पोग्गला बज्झंति, सव्वओ पोग्गला चिज्जंति, जाव–परिणमंति; से तेणट्ठेणं.

२. उ०—हे गौतम! जेम कोइ अहत–अक्षत–अपरिभुक्त–नहि वापरेलुं–अधोवुं, धौत–धोवुं–वापरीने पण धोएलुं अने शाळ उपरथी हमणां ताजुं ज उतरेलुं वस्त्र होय, ते वस्त्र ज्यारे क्रमे क्रमे वपराशमां आवे त्यारे तेने सर्व बाजुएथी पुद्गलो बंधाय छे–लागे छे, सर्व बाजुएथी पुद्गलोनो चय थाय छे यावत् कालान्तरे ते वस्त्र, मसोता जेवुं मेलुं अने दुर्गंधी तरीके परिणमे छे, ते हेतुथी महाकर्मवाळाने उपर प्रमाणे कह्युं छे.

१. मूलच्छाया:—तद् नूनं भगवन्! महाकर्मणः, महाक्रियस्य, महास्रवस्य, महावेदनस्य सर्वतः पुद्गला बध्यन्ते, सर्वतः पुद्गलाश्चीयन्ते, सर्वतः पुद्गला उपचीयन्ते; सदा समितं पुद्गला बध्यन्ते, सदा समितं पुद्गलाश्चीयन्ते, सदा समितं पुद्गला उपचीयन्ते; सदा समितं च तस्याऽऽत्मा दूरूपतया, दुर्वर्णतया, दुर्गन्धतया, दूरसतया, दुस्स्पर्शतया, अनिष्टतया, अकान्ता–ऽप्रिया–ऽशुभा–ऽमनोज्ञा–ऽमनोऽमतया, अनीप्सिततया, अभिध्यिततया, अधन्यतया नो ऊर्ध्वतया, दुःखतया नो सुखतया भूयो भूयः परिणमन्ति? हन्त, गौतम! महाकर्मणस्तच्चैव. तत् केनाऽर्थेन? गौतम! तद् यथा नाम वस्त्रस्य अहतस्य वा, धौतस्य वा, तन्त्रोद्गतस्य वा, आनुपूर्व्या परिभुज्यमानस्य सर्वतः पुद्गलाः बध्यन्ते, सर्वतः पुद्गलाश्चीयन्ते यावत्–परिणमन्ति; तद् तेनाऽर्थेनः—अनु०

३. प्र०—से[1] णूणं भंते ! अप्पाऽऽसवस्स, अप्पकम्मस्स, अप्पकिरियस्स, अप्पवेदणस्स सव्वओ पोग्गला भिज्जंति, सव्वओ पोग्गला छिज्जंति, सव्वओ पोग्गला विद्धंसंति, सव्वओ पोग्गला परिविद्धंसंति; सया समियं पोग्गला भिज्जंति, सव्वओ पोग्गला छिज्जंति, विद्धस्संति, परिविद्धस्संति, सया समियं च णं तस्स आया सुरूवत्ताए पसत्थं नेयव्वं, जाव–सुहत्ताए–नो दुक्खत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति ?

३. उ०—हंता, गोयमा ! जाव–परिणमंति.

४. प्र०—से केणट्ठेणं ?

४. उ०—गोयमा ! से जहा नामए वत्थस्स जल्लियस्स वा, पंकियस्स वा, मइल्लियस्स वा, रइल्लियस्स वा आणुपुव्वीए परिकम्मिज्जमाणस्स सुद्धेणं वारिणा धोव्वेमाणस्स सव्वओ पोग्गला भिज्जंति, जाव–परिणमंति, से तेणट्ठेणं.

३. प्र०—हे भगवन् ! ते नक्की छे के, अल्पआश्रववाळाने, अल्पकर्मवाळाने, अल्पक्रियावाळाने अने अल्पवेदनावाळाने सर्वथी पुद्गलो भेदाय छे ? सर्वथी पुद्गलो छेदाय छे ? सर्वथी पुद्गलो विध्वंस पामे छे ? सर्वथी पुद्गलो समस्तपणे नाश पामे छे ? हमेशा निरंतर पुद्गलो भेदाय छे ? सर्वथी पुद्गलो छेदाय छे ? विध्वंस पामे छे ? समस्तपणे नाश पामे छे ? अने तेनो आत्मा हमेशा निरंतर सुरूपपणे–पूर्वना सूत्रमां जे अप्रशस्त कह्युं हतुं ते अहीं प्रशस्त जाणवुं यावत्–सुखपणे, दुःखपणे नहि–वारंवार परिणमे छे ?

३. उ०—हा गौतम, ! यावत्–परिणमे छे.

४. प्र०—(हे भगवन् !) ते शा हेतुथी ?

४. उ०—हे गौतम ! जेम कोइ जल्लित–जल्लवाळुं–मेलु. पंकसहित–मेलसहित अने रजसहित वस्त्र होय, अने ते वस्त्र –क्रमे क्रमे–शुद्ध थतुं होय, शुद्ध पाणीथी धोवातुं होय तो तेने लागेला पुद्गलो सर्वथी भेदाय यावत् परिणाम पामे, ते हेतुथी अल्पक्रियावाळा माटे पूर्व प्रमाणे कह्युं छे.

२ तत्र बहुकर्मद्वारे '*महाकम्मस्स*' इत्यादि. महाकर्मणः स्थित्याद्यपेक्षया, महाक्रियस्य अल्पकायिक्यादिक्रियस्य, महाश्रवस्य बृहन्मिथ्यात्वादिकर्मबन्धहेतुकस्य, महावेदनस्य महापीडस्य, सर्वतः सर्वासु दिक्षु, सर्वान् वा जीवप्रदेशान् आश्रित्य–बध्यन्ते आसंकलनतः, चीयन्ते बन्धनतः, उपचीयन्ते निषेकरचनतः; अथवा बध्यन्ते बन्धनतः, चीयन्ते निधत्तत , उपचीयन्ते निकाचनतः; '*सया समिय*' त्ति सदा सर्वदा, सदात्वं च व्यवहारतोऽसातत्येऽपि स्याद् इत्यत आह:–'*समितं*' सततम् , '*तस्स आय*'त्ति यस्य जीवस्य पुद्गला बध्यन्ते तस्याऽऽत्मा बाह्यात्मा शरीरम् इत्यर्थः, '*अणिट्ठत्ताए*' त्ति इच्छायाः अविषयतया, '*अकंतत्ताए*' त्ति असुन्दरतया, '*अपियत्ताए*' त्ति अप्रेमहेतुतया, '*असुभत्ताए*' त्ति अमङ्गलतया इत्यर्थः, '*अमणुन्नत्ताए*' त्ति 'न मनसा–भावतः–सुन्दरोऽयम्' इति अमनोज्ञस्तद्भावस्तत्ता–तया, '*अमणामत्ताए*' त्ति न मनसाऽम्यते गम्यते संस्मरणतोऽमनोऽम्यः, तद्भावस्तत्ता–तया–प्राप्तुमवाञ्छितत्वेन '*अणिच्छियत्ताए*' त्ति अनीप्सिततया प्राप्तुमनभिवाञ्छितत्वेन, '*अभिज्झियत्ताए*' त्ति भिध्या लोभः, सा संजाता यत्र स भिध्यितः न भिध्यितोऽभिध्यितः, तद्भावस्तत्ता–तया, '*अहत्ताए*' त्ति जघन्यतया, '*नो उड्ढत्ताए*' त्ति न मुख्यतया. '*अहयस्स*' त्ति अपरिभुक्तस्य, '*धोयस्स व*' त्ति परिभुज्याऽपि प्रक्षालितस्य, '*तंतुग्गयस्स व*' त्ति तन्त्रात् तुरी–वेमादेरपनीतमात्रस्य '*बज्झंति*' इत्यादिना पदत्रयेण इह वस्त्रस्य, पुद्गलानां च यथोत्तरं संबन्धप्रकर्ष उक्तः, '*भिज्जति*' त्ति प्राक्तनसंबन्धविशेषत्यागात् , '*विद्धंसंति*' त्ति ततोऽधःपातात् , '*परिविद्धस्संति*' त्ति निःशेषतया पातात् . '*जल्लियस्स*' त्ति जल्लितस्य यानं लगन (अनलगत) धर्मोपेतमलयुक्तस्य '*पंकियस्स*' त्ति आर्द्रमलोपेतस्य, '*मइल्लियस्स*' त्ति कठिनमलयुक्तस्य, '*रइल्लियस्स*' रजोयुक्तस्य, '*परिकम्मिज्जमाणस्स*' त्ति क्रियमाणशोधनार्थोपक्रमस्य.

२. तेमां प्रथमना बहुकर्मद्वारमां [महाकम्मस्स ' इत्यादि] स्थिति वगेरेनी अपेक्षाए मोटा कर्मवाळाने -अर्थात् मोटी स्थिति, रस अने प्रदेशवाळा कर्मवाळाने, जेनी ' कायिकी ' वगेरे क्रियाओ नानी नथी तेने–मोटी क्रियावाळाने, महाश्रववाळाने एटले कर्मबंधना मोटा हेतुरूप मिथ्यात्वादिवाळाने, मोटी पीडावाळाने सर्व दिशाओमांथी अथवा सर्व जीवप्रदेशोने आश्री (कर्मनां अणुओ) संकलनथी बंधाय छे. बंधनथी चय थाय छे अने निषेक–दलिकक्षेप–करवाथी उपचय थाय छे अथवा, बंधनथी बंधाय छे, निधत्त करवाथी चय थाय छे अने निकाचन करवाथी उपचय थाय छे, [' सया समियं ' ति] सदा एटले हमेशा, निरंतरता न होय त्यां पण कोइक वार व्यवहार–लोकरूढि थी ' सदा ' कहेवाय छे माटे कहे छे के, [' समितं ']–सतत–निरंतर, [' तस्स आय ' त्ति] जे जीवने पुद्गलो बंधाय छे ते जीवनो बाह्यात्मा–शरीर [' अणिट्ठत्ताए ' त्ति] अनिष्टपणे एटले इच्छाना अविषयपणे, [' अकंतत्ताए ' त्ति] असुंदरपणे, [' अपियत्ताए ' त्ति] अप्रियपणे, [' असुभत्ताए ' त्ति] अशुभपणे–अमंगल्यपणे, [' अमणुन्नत्ताए ' त्ति] अमनोज्ञपणे अर्थात् जे, मनने एटले भावथी ' आ सुंदर छे एम न लागे ' ते अमनोज्ञ अने

---

1. मूलच्छाया —तद् नूनं भगवन् ! अल्पाश्रवस्य, अल्पकर्मण , अल्पक्रियस्य, अल्पवेदनस्य सर्वत पुद्गला भिद्यन्ते, सर्वत पुद्गलाश्छिद्यन्ते सर्वत पुद्गला विध्वस्यन्ते सर्वत पुद्गला परिविध्वस्यन्ते, सदा समितं पुद्गला भिद्यन्ते, सर्वत पुद्गलाश्छिद्यन्ते, विध्वस्यन्ते, परिविध्वस्यन्ते; सदा समितं च तस्याऽऽत्मा सुरूपतया, प्रशस्तं ज्ञातव्यम् , यावत्–सुखतया—नो दुःखतया भूयो भूयः परिणमन्ति ? हन्त, गौतम ! यावत्–परिणमन्ति. तत् केनार्थेन ? गौतम ! तद् यथा ? नाम वस्त्रस्य जल्लितस्य वा, पङ्किलस्य वा, मलिनस्य वा, रजस्वलो वा, आनुपूर्व्या परिकर्म्यमाणस्य शुद्धेन वारिणा धाव्यमानस्य सर्वत पुद्गला भिद्यन्ते, यावत्–परिणमन्ति, तत् तेनार्थेन —अनु०

तेपणुं एटले अमनोज्ञता, ते पणे, ['अमणामत्ताए' त्ति] मनद्वारा संभारता पण जे न रुचे ते अमनोऽम्य कहेवाय, तेपणुं ते अमनोऽम्यता अने तेपणे अर्थात् मनथी असंस्मरणीयपणे-पामवाने अवांछितपणे, ['अणिच्छियत्ताए' त्ति] अनीप्सितपणे-पामवानी अभिवांछाथी रहितपणे, ['अभिज्झियत्ताए' त्ति] भिध्या एटले लोभ, ज्यां लोभ होय ते भिध्यित कहेवाय अने तेथी उलटुं ते अभिध्यित, तेपणे एटले जे प्राप्त करवाने लोभ पण न थाय तेपणे, ['अहत्ताए' त्ति] जघन्यपणे, ['नो उड्ढत्ताए' त्ति] अमुख्यपणे. ['अहयस्स' त्ति] नहि भोगवेलुं-नहि वापरेलुं-अधोतुं, ['धोयस्स व' त्ति] भोगवीने-वापरीने पण धोएलुं, ['तंतुगयस्स' त्ति] तंत्र-तुरी, वेमा वगेरे उपर मांना-थी ताजुं ज दूर करेलुं-उतारेलुं. ['बज्झंति' इत्यादि] ए पदवडे अहिं वस्त्रना अने पुद्गलोना उत्तरोत्तर संबंधनी अधिकता कही छे. ['बज्झंति' त्ति] प्रथमना एकप्रकारना संबंधने लइने, ['चिज्जंति' त्ति] तेथी-आगाथी-नीचे पडवाथी, ['परिचिज्जंति' त्ति] सम्यक्पणे-बधां य पुद्गलोना-पडवाथी, ['जल्लियस्स' त्ति] जवुं अने लागवुं एवा प्रकारना मलयुक्त, ['पंकियस्स' त्ति] भीना मेलथी युक्त, ['मइलियस्स' त्ति] कठण मेल सहित, ['रइल्लियस्स' त्ति] रज सहित अने ['परिकम्मिज्जमाणस्स' त्ति] जेने साफ करवानो आरंभ शरु छे तेवुं वस्त्र जेम चोख्खुं थई जाय छे तेम अल्पक्रियादियुक्त आत्मा पण चोख्खो थई जाय छे.

वस्त्र अने जीव तथा पुद्गलोपचय अने कर्म.

५. प्र०—वत्थस्स णं भंते ! पोग्गलोवचये किं पयोगसा वीससा ?

५. उ०—गोयमा ! पओगसा वि, वीससा वि.

६. प्र०—जहा णं भंते ! वत्थस्स णं पोग्गलोवचए पयोगसा

५. प्र०—हे भगवन् ! वस्त्रने जे पुद्गलोनो उपचय थाय छे ते शुं प्रयोगथी-पुरुष प्रयत्नथी-थाय छे के स्वाभाविक रीते थाय छे ?

५. उ०—हे गौतम ! प्रयोगथी थाय छे अने स्वाभाविक रीते पण थाय छे.

६. प्र०—हे भगवन् ! जेम वस्त्रने प्रयोगथी अने स्वाभावि क

---

१. अहीं मूळमां मणाम (अमणामत्ताए) शब्दनो प्रयोग थएलो छे. "मनसा अम्यते गम्यते" (मनोऽम्यः) (टीकाकार) अर्थात् मनने गमे ते मनोऽम्य एटले सुंदर अने जे तेवुं नहि ते अमनोऽम्य अर्थात् असुंदर. आ 'मणाम' शब्दनी जेटली समानता 'मनोऽम्य' शब्द साथे छे ते करतां विशेष समानता 'मनाप' शब्द साथे होइ शके छे. 'मनाप' शब्दनो प्रयोग पालीग्रंथोमां 'सुंदर' अर्थमां ज थएलो छे —

"अम्हाकं पि सद्धम्मिका पिया मनापा"—म० पृ० ४७ सू० ११ (रा०)

"अभिक्कंतवण्णा—अभिरूपच्छवि, मनापवण्णा"—म० पृ० २४८ बुद्ध० (रा०)

२. अहीं मूळमां 'अभिज्झियत्ताए' एवो पाठ छे अने तेनो अर्थ करतां टीकाकारश्री जणावे छे के, "भिध्या लोभः, सा संजाता यत्र स भिध्यित —न भिध्यित —अभिध्यित.—तद्भावस्तत्ता—तया" अर्थात् "महाआश्रववाळाने जे पुद्गलो चोंटे छे तेनो परिणाम अभिध्यपणे—जे पुद्गलोने लेवा कोइने लोभ पण न थाय एवा खराबरूपे-थाय छे" तात्पर्य ए छे के, महाआश्रववाळाने जे कर्म-पुद्गलो चोंटे छे ते एवां अनिष्ट होय छे के, जेने मेळववानो कोइ लोभ पण न राखे. जेम अहीं मूळमां 'अभिज्झियत्ताए' प्रयोग वपरायो छे तेम श्रीबुद्धना धर्मपिटकना 'मज्झिम-निकाय' नामना ग्रंथमां पण 'अभिज्झा' शब्द वपराएलो छे. त्यां तेने लगतो पाठ अने तेनो श्रीबुद्धघोष आचार्यजीए करेलो अर्थ आ प्रमाणे छे —(मूळपाठ—)

"कतमे च भिक्खवे ! चित्तस्स उपक्किलेसा ?

अभिज्झा, विसमलोभो चित्तस्स उपक्किलेसो, व्यापादो, कोधो, उपनाहो मक्खो, पळासो, इस्सा, मच्छरियं, माया, साठेय्यं, थंभो, सारंभो, मानो, अतिमानो, मदो पमादो—चित्तस्स उपक्किलेसो.

"हे भिक्षुओ ! चित्तना उपक्लेश केटला छे ?

अभिध्या, विषमलोभ-ए चित्तनो उपक्लेश छे-ए ज रीते व्यापाद-हिंसा, क्रोध, उपनाह, म्रक्ष, पलाश, ईर्ष्या, मात्सर्य, माया, शठता, स्तंभ, संरंभ, मान, अतिमान, मद अने प्रमाद—ए बधा चित्तना उपक्लेश छे"—म० पृ० २६, सुत्त—७ (रा०)

श्रीबुद्धघोषजीनो अर्थ :—

"अभिज्झा-विसमलोभो"—"सकभंडे छन्दरागो अभिज्झा, परभंडे विसमलोभो. अथवा युत्तपत्तट्ठाने छन्दरागो अभिज्झा, अयुत्तापत्तट्ठाने विसमलोभो."

"पोताना भांड (पात्र विगेरे उपकरण) मां छंदराग ते अभिध्या अने बीजाना भांडमां छंदराग ते विषमलोभ. अथवा युक्त पात्र स्थानमां छंदराग ते अभिध्या अने अयुक्त अपात्र-स्थानमां छंदराग ते विषमलोभ"

—म० पृ० २३८ (रा०)

अहीं पण आ श्रीबुद्धघोषजीनो अर्थ घणी सुंदर रीते घटी शके तेम छे.

३. अहीं मूळमां 'जल्ल' (जल्लियस्स) शब्दनो प्रयोग थएलो छे तेनो अर्थ मेल थाय छे. एवो ज शब्द-प्रयोग मज्झिम-निकायमां पण आ प्रमाणे मळी आवे छे —

"नाहं भिक्खवे ! संघाटिकस्स संघाटिधारणमत्तेन सामञ्ञं वदामि. (एवं) अचेलकस्स अचेलकमत्तेन, रजोजल्लिकस्स रजोजल्लिकमत्तेन" इत्यादि.

"हे भिक्षुओ ! संघाटिक कांइ मात्र संघाटी धारण करवाथी ज श्रमण थइ शकतो नथी. अचेलक मात्र अचेलक रहेवाथी अने रजोजल्लिक (मेलो) मात्र मेलने लीधे पण कांइ श्रमण थइ शकतो नथी-एम हुं कहुं छुं" इत्यादि—म० पृ० १९० (रा०)

१. मूलच्छायाः—वस्त्रस्य भगवन् ! पुद्गलोपचयः किं प्रयोगेण, विस्रसया ? गौतम ! प्रयोगेणाऽपि, विस्रसयाऽपि. यथा भगवन् ! वस्त्रस्य पुद्गलोपचयः प्रयोगेण.—अनु०

वि[1], वीससा वि—तहा णं जीवाणं कम्मोवचए किं पयोगसा, वीससा ?

रीते पुद्गलोनो उपचय थाय छे तेम जीवोने जे कर्मपुद्गलोनो उपचय थाय छे ते शुं प्रयोगथी अने स्वाभाविक रीते, ए बन्ने कारणथी थाय छे ?

६. उ०—गोयमा ! पयोगसा, नो वीससा.

६. उ०—हे गौतम ! जीवोने जे कर्मनो उपचय थाय छे ते प्रयोगथी थाय छे पण स्वाभाविक रीते थतो नथी.

७. प्र०—से केणट्ठेणं ?

७. प्र०—(हे भगवन्) ते शा हेतुथी ?

७. उ०—गोयमा ! जीवाणं तिविहे पयोगे पन्नत्ते, तं जहा:—मणप्पयोगे, वइप्पयोगे, कायप्पयोगे; इच्चेएणं तिविहेणं पयोगेणं जीवाणं कम्मोवचये पयोगसा, नो वीससा; एवं सव्वेसिं पंचिंदियाणं तिविहे पयोगे भाणियव्वे. पुढवीकाइयाणं एगविहेणं पओगेणं, एवं जाव—वणस्सइकाइयाणं. विगलेंदियाणं दुविहे पयोगे पन्नत्ते, तं जहा.—वइपयोगे, कायपयोगे य; इच्चेएणं दुविहेणं पयोगेणं कम्मोवचए पयोगसा, नो वीससा, से तेणट्ठेणं जाव—नो वीससा, एवं जस्स जो पओगो, जाव—वेमाणियाणं.

७. उ०—हे गौतम ! जीवोने त्रण प्रकारना प्रयोगो कह्या छे, ते जेमके, मनप्रयोग, वचनप्रयोग, अने कायप्रयोग, ए त्रण प्रकारना प्रयोगवडे जीवोने कर्मनो उपचय थाय छे, माटे जीवोने कर्मनो उपचय प्रयोगथी थाय छे पण स्वाभाविक रीते थतो नथी; ए प्रमाणे बधा पंचेंद्रियोने त्रण प्रकारनो प्रयोग कहेवो, पृथिवीकायिकोने एक प्रकारनो प्रयोग कहेवो, ए प्रमाणे यावत्—वनस्पतिकायिको सुधी जाणवुं. विकलेंद्रिय जीवोने बे प्रकारनो प्रयोग कह्यो छे, ते जेमके, वचनप्रयोग अने कायप्रयोग, ए बे प्रकारना प्रयोगवडे तेओने कर्मनो उपचय थाय छे माटे तेओने प्रयोगथी कर्मोपचय थाय छे पण स्वाभाविक रीते कर्मोपचय थतो नथी, ते हेतुथी एम कह्युं के, यावत् स्वाभाविक रीते कर्मोपचय थतो नथी, ए प्रमाणे जे जीवने जे प्रयोग होय ते कहेवो अने ते प्रमाणे यावत्—वैमानिक सुधी कहेवुं.

८. प्र०—वत्थस्स णं भंते ! पोग्गलोवचये किं साईए सपज्जवसिए, सादीए अपज्जवसिए, अणाइए सपज्जवसिए, अणाइए अपज्जवसिए ?

८. प्र०—हे भगवन् ! वस्त्रने जे पुद्गलोनो उपचय थयो छे, ते शुं सादि सांत छे ? सादि अनंत छे ? अनादि सांत छे के अनादि अनंत छे ?

८. उ०—गोयमा ! वत्थस्स णं पोग्गलोवचए साइए सपज्जवसिए, नो साइए अपज्जवसिए, नो अणाइए सपज्जवसिए, नो अणाइए अपज्जवसिए.

८. उ०—हे गौतम ! वस्त्रने जे पुद्गलोनो उपचय थयो छे, ते सादि सांत छे पण सादि अपर्यवसित—अनंत—नथी, तेम ज अनादि सांत नथी अने अनादि अनंत नथी.

९. प्र०—जहा णं भंते ! वत्थस्स पोग्गलोवचए साइए सपज्जवसिए, नो साइए अपज्जवसिए, नो अणाइए सपज्जवसिए, नो अणाइए अपज्जवसिए; तहा णं जीवाणं कम्मोवचए पुच्छा ?

९. प्र०—हे भगवन् ! जेम वस्त्रनो पुद्गलोपचय सादि सांत छे पण सादि अनंत, अनादि सांत के अनादि अनंत नथी तेम जीवोना कर्मोपचय माटे पण पृच्छा—प्रश्न—करवी अर्थात् जीवोनो कर्मोपचय पण शुं सादि सांत छे ? सादि अनंत छे, अनादि सांत छे के अनादि अनंत छे ?

९. उ०—गोयमा ! अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए, अत्थेगतियाणं अणाइए सपज्जवसिए, अत्थेगइयाणं अणाइए अपज्जवसिए, नो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए.

९. उ०—हे गौतम ! केटलाक जीवोनो कर्मोपचय सादि सांत छे, केटलाक जीवोनो कर्मोपचय अनादि सांत छे अने केटलाक जीवोनो कर्मोपचय अनादि अनंत छे. पण जीवोनो कर्मोपचय सादि अपर्यवसित—अनंत—नथी.

---

१. मूलच्छाया—अपि विस्रसयाऽपि, तथा जीवानां कर्मोपचयः किं प्रयोगेण, विस्रसया ? गौतम ! प्रयोगेण, न विस्रसया. तत् केनार्थेन ? गौतम ! जीवानां त्रिविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः, तद्यथा:—मनःप्रयोगः, वचःप्रयोगः, कायप्रयोगः, इत्यनेन त्रिविधेन प्रयोगेण जीवानां कर्मोपचयः प्रयोगेण, न विस्रसया; एवं सर्वेषां पञ्चेन्द्रियाणां त्रिविधः प्रयोगो भणितव्यः पृथिवीकायिकानाम् एकविधेन प्रयोगेण, एवं यावत्—वनस्पतिकायिकानाम्. विकलेन्द्रियाणां द्विविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—वचःप्रयोगः, कायप्रयोगश्च; इत्यनेन द्विविधेन प्रयोगेण, कर्मोपचयः प्रयोगेण, न विस्रसया, तत् तेनार्थेन यावत्—नो विस्रसया, एवं यस्य यः प्रयोगः, यावत्—वैमानिकानाम्. वस्त्रस्य भगवन् ! पुद्गलोपचयः किं सादिकः सपर्यवसितः, सादिकोऽपर्यवसितः, अनादिकः सपर्यवसितः, अनादिकोऽपर्यवसितः ? गौतम ! वस्त्रस्य पुद्गलोपचयः सादिकः सपर्यवसितः, नो सादिकोऽपर्यवसितः, नो अनादिकः सपर्यवसितः, नोऽनादिकोऽपर्यवसितः. यथा भगवन् ! वस्त्रस्य पुद्गलोपचयः सादिकः सपर्यवसितः, नो सादिकोऽपर्यवसितः, नोऽनादिकः सपर्यवसितः, नोऽनादिकोऽपर्यवसितः; तथा जीवानां कर्मोपचये पृच्छा ? गौतम ! अस्त्येकेषां जीवानां कर्मोपचयः सादिकः सपर्यवसितः, अस्त्येकेषाम् अनादिकः सपर्यवसितः, अस्त्येकेषाम् अनादिकः अपर्यवसितः, नो चैव जीवानां कर्मोपचयः सादिकोऽपर्यवसितः.—अनु०

१०. प्र०—से केणट्ठेणं ?

१०. उ०—गोयमा ! इरियावहियबंधयस्स कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए, भवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए सपज्जवसिए, अभवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए अपज्जवसिए; से तेणट्ठेणं गोयमा !

१०. प्र०—(हे भगवन् !) ते शा हेतुथी ?

१०. उ०—हे गौतम ! ऐर्यापथना बंधकनो कर्मोपचय सादि सांत छे, भवसिद्धिक जीवनो कर्मोपचय अनादि सांत[१], अभवसिद्धिकनो कर्मोपचय अनादि अनंत छे, ते हेतुथी हे गौतम ! तेम कथुं छे.

३. वस्त्र-इत्यादिद्वारे *'पयोगसा वीससा य'* त्ति छान्दसत्वात् प्रयोगेण पुरुषव्यापारेण, विश्रसतया स्वभावेन इति. *'जीवाणं कम्मोवचए पओगसा, णो वीसस'* त्ति प्रयोगेण एव, अन्यथाऽयोगस्याऽपि बन्धप्रसङ्गः. सादिद्वारे —*'इरियावहियबंधयस्स'* इत्यादि. ईर्यापथो गमनमार्गस्तत्र भवम् ऐर्यापथिकं केवलयोगप्रत्ययं कर्म इत्यर्थः, तद्बन्धकस्य उपशान्तमोहस्य, क्षीणमोहस्य, सयोगिकेवलिनश्च इत्यर्थः, ऐर्यापथिककर्मणो हि अबद्धपूर्वस्य बन्धनात् सादित्वम्, अयोग्यवस्थायाम्, श्रेणिप्रतिपाते वाऽबन्धनात् सपर्यवसितत्वम्.

३. 'वस्त्र' इत्यादि द्वारमां जणावे छे के, ['पयोगसा वीससा य' त्ति] प्रयोग एटले पुरुषनो व्यापार, ते वडे अने विस्रसा एटले स्वभाव, ते वडे-['जीवाणं कम्मोवचए पओगसा, णो वीसस' त्ति] जीवोने कर्मोपचय प्रयोगथी ज थाय छे, अन्यथा-जो एम न मानीए तो जे योग विनाना छे-प्रयोग रहित छे-तेओने पण कर्मनो उपचय थवो जोइए, पण तेम थतुं नथी माटे कर्मोपचय प्रयोगथी थाय छे, ए सयुक्तिक छे. सादिद्वारमां ['इरियावहियबंधयस्स' इत्यादि.] ईर्यापथ एटले गमनमार्ग, ते द्वारा थयेलुं ते ऐर्यापथिक अर्थात् जेमां केवल शरीरादियोग ज हेतु छे एवुं कर्म, तेनो बांधनार ऐर्यापथिकबंधक कहेवाय. उपशांतमोह, क्षीणमोह अने सयोगिकेवलिने ऐर्यापथिक कर्म संभवी शके छे. कोइ वार पूर्वे एवुं कर्म बांधेलुं न होवाने लीधे तेनो नवो ज बंध थाय छे अने तेथी ज तेनुं सादिपणुं छे अने अयोगिअवस्थामां अथवा श्रेणिथी प्रतिपात थाय त्यारे ते कर्मनो बंध न थतो होवाथी तेनुं सांतपणुं छे. [तात्पर्य ए के, ईर्या-पथ=ईर्या एटले गति करवी अने पथ एटले मार्ग अर्थात् ईर्यापथ एटले गमनमार्ग-जे कर्म मात्र हालवा चालवाथी ज बंधाय-जेना बंधमां बीजो कोई कषाय तो हेतु न ज होय-तेनुं नाम 'ऐर्यापथिक कर्म' कहेवाय. जैनशास्त्रनी शैलीथी जाणी शकाय छे के, 'कर्मबंध' ना मुख्य बे हेतु छेः-एक तो क्रोधादिकषाय अने बीजो शारीरिक अने वाचिक विगेरे प्रवृत्ति. जे जीवोना कषायो तद्दन उपशम्या नथी वा क्षीण थया नथी तेओ जे जे कर्मोने बांधे छे-ते बधो तेओनो बंध सापायिक के कषायजन्य कहेवाय. कषायवाळा जीवोना कषायो कांइ निरंतर प्रकटरूप नथी होता तो पण ए कषायो तद्दन उपशान्त वा क्षीण न होवाथी तेओनी बधी प्रवृत्तिओ-हलवुं, बोलवुं, वांचवुं विगेरे क्रियाओ-के, जेमां प्रकटरीते कारणरूप कोइ कषाय जणातो न होय तो पण सापायिक ज कहेवाय अने जे जीवोना कषायो तद्दन उपशमी गया छे वा क्षीण थई गया छे ते जीवोनी चेष्टा-चालवुं विगेरे क्रिया-सापायिक न कहेवाय, किंतु शरीरजन्य के वाणीजन्य ज कहेवाय. अहीं जे ऐर्यापथिक क्रिया जणावी छे ते, एवा उपशान्त मोह गुणस्थानके वर्तनारा वा क्षीणमोह गुणस्थानके वर्तनारा जीवोने ज संभवी शके छे-कारण के, तेवा ज जीवो मात्र तद्दन कषायरहितपणे ए जातनो एटले केवळ शरीरजन्य के वाणीजन्य कर्म-बंध करी शके छे. अहीं जे मूळमां जणाव्युं छे के, कर्मबंध, सादि अने सपर्यवसित पण होय छे, ते आवा केवळ शरीरजन्य के वाणीजन्य थता कर्मबन्धने आश्रीने समजवानुं छे. जो के, जीव अने कर्मना संबंधनी सादिता घटी शकती नथी तो पण उपर्युक्त प्रकारनो एटले जेमां कषायनी हेतुतानो जरा गंध पण नथी एवो-केवळ शरीरजन्य के वाणीजन्य कर्मबंध तो एक ज वार-अमुक स्थितिए थतो होवाथी ए, जरूर सादि-आदिवाळो-कहेवाय अने ज्यारे एवो पण कर्मबंध बंध पडे एटले आत्मानी अक्रियदशानी स्थितिए एवा बंधनो अंत आवतो होवाथी ए, सपर्यवसित एटले अंतवाळो पण कहेवाय.]

वस्त्र अने जीवनो सादि-सांततानो विचार.

११. प्र०—वत्थे णं भंते ! किं साइए सपज्जवसिए, चउभंगो ?

११. उ०—गोयमा ! वत्थे साइए सपज्जवसिए, अवसेसा तिन्नि वि पडिसेहेयव्वा.

१२. प्र०—जहा णं भंते ! वत्थे साइए सपज्जवसिए, नो साइए अपज्जवसिए, नो अणाइए सपज्जवसिए, नो अणाइए

११. प्र०—हे भगवन् ! शुं वस्त्र सादि सांत छे ? पूर्वे प्रमाणे अहीं चारे भांगामां प्रश्न करवो.

११. उ०—हे गौतम ! वस्त्र सादि छे अने सांत छे, बाकी त्रणे भांगानो वस्त्रमां प्रतिषेध करवो.

१२. प्र०—हे भगवन् ! जेम वस्त्र सादि सांत छे पण सादि अनंत नथी, अनादि सांत नथी अने अनादि अनंत नथी तेम

---

१. [illegible] —भवसिद्धिकस्य [illegible] कर्मोपचयः सादिकः सपर्यवसितः, भवसिद्धिकस्य कर्मोपचयोऽनादिकः सपर्यवसितः, [illegible] —अनु०

२. [illegible] 'पओगसा' [illegible] छे —श्रीअभय०

३. [illegible] सादिकं सपर्यवसितम्, अवशेषास्त्रयोऽपि प्रतिषेधयितव्याः. [illegible] अनादिकम् सपर्यवसितम्, नो अनादिकम् अपर्यवसितम्, [illegible] —अनु०

अपज्जवसिए तहा णं जीवा णं किं साइया सपज्जवसिया चउभंगो–पुच्छा ?

१२. उ०—गोयमा ! अत्थेगइया साइया सपज्जवसिया, चत्तारि वि भाणियव्वा.

१३. प्र०—से केणट्ठेणं ?

१३. उ०—गोयमा ! नेरतिय-तिरिक्खजोणिय-मणुस्स-देवा गतिरागतिं पडुच्च साइया सपज्जवसिया, सिद्धा (सिद्ध) गतिं पडुच्च साइया अपज्जवसिया, भवसिद्धिया लद्धिं पडुच्च अणाइया सपज्जवसिया, अभवसिद्धिया संसारं पडुच्च अणाइया अपज्जवसिया; से तेणट्ठेणं.

जीवो शुं सादि सांत छे ? अहिं पूर्वना चारे भांगा कही तेमां प्रश्न करवो.

१२. उ०—हे गौतम ! केटलाक जीवो सादि सांत छे, ए प्रमाणे चारे भांगा कहेवा.

१३. प्र०—(हे भगवन् !) ते शा हेतुथी ?

१३. उ०—हे गौतम ! नैरयिको, तिर्यंचयोनिको, मनुष्यो अने देवो गति आगतिने अपेक्षी सादि अने सांत छे, सिद्धगतिने अपेक्षी सिद्धो सादि अनंत छे, भवसिद्धिको लब्धिने अपेक्षी अनादि सांत छे अने अभवसिद्धिको संसारने अपेक्षी अनादि अनंत छे, ते हेतुथी तेम कह्युं छे.

४. '*गतिरागतिं पडुच्च*' त्ति नरकादिगतौ गमनमाश्रित्य सादयः, आगमनमाश्रित्य सपर्यवसिता इत्यर्थः. '*सिद्धा (सिद्ध) गइ पडुच्च साईया अपज्जवसिय*' त्ति. इह आक्षेप-परिहारौ एवम्:—

"*साई अपज्जवसिया सिद्धा न य नाम तीयकालम्मि, आसि कयाइ वि सुण्णा सिद्धी सिद्धेहि सिद्धंते.*"

"*सव्वं साइ सरीरं न य नामाऽऽदिमय देहसब्भावो, कालाऽणाइत्तणओ जहा व राइं-दियाईणं.*"

"*सव्वो साई सिद्धो न यादिमो विज्जइ तहा तं च, सिद्धी सिद्धा य सया निद्दिट्ठा रोहपुच्छाए*" त्ति.

"तं च" त्ति तत्र सिद्धाऽनादित्वमिष्यते, यतः–"*सिद्धी सिद्धा य*" इत्यादि–इति. '*भवसिद्धिया लद्धिं*' इत्यादि. भवसिद्धिकानां भव्यत्वलब्धिः सिद्धत्वेऽपैति–इति कृत्वाऽनादिः, सपर्यवसिता च इति.

४ ['गतिरागतिं पडुच्च' त्ति] नरकादि गतिमां थता गमनने आश्री सादि अने त्यांथी थता आगमनने आश्री सांत छे. ['सिद्धा (सिद्ध) गइ पडुच्च साईया अपज्जवसिय' त्ति] सिद्धो सिद्धगतिने आश्री सादि अने अनंत छे, अहीं आक्षेप अने परिहार आ प्रमाणे जाणवाः– "सिद्धोने सादि अने अनंत कह्या छे, परंतु भूतकाळमां कोइ वखते पण सिद्धना जीवोथी शून्य-रहित-सिद्धि न हती, एम सिद्धांतमां कह्युं छे" अर्थात् आ गाथाथी एम आक्षेप थाय छे के, सिद्धो सादि अने अनंत केम होइ शके? कारण के, भूतकाळे कोइ वखते पण सिद्धोथी शून्य सिद्धि रही नथी, एम सिद्धांतमां कह्युं छे, अर्थात् जो कोइ एवो पण वखत होय के, जे वखते सिद्धि, सिद्धोथी रहित होय तो एम मानी पण शकाय के, ते वखते सिद्धो नवा आव्या माटे तेओ सादि अने अनंत कहेवाय, पण तेम तो नथी माटे सिद्धो सादि अनंत छे, ए केम सिद्ध थइ शके ? ते आक्षेपना उत्तरमां कहे छे के, "काळना अनादिपणाने लीधे कोइ एवो पण आदिम-सौथी प्रथम-देहनो सद्भाव नथी तो पण सर्व शरीर सादि छे ए उदाहरण प्रमाणे अथवा जेम रात्रि दिवसो थाय छे ए प्रमाणे" "सर्व सिद्ध सादि छे पण कोइ सिद्ध एवो नथी जे आदिम-सौथी प्रथम-होय, माटे सिद्धोनुं अनादिपणुं छे अने तेथी रोहक अनगारना प्रश्नोमां सिद्धि अने सिद्धो सदा (अनादि) निर्देश्या छे" अर्थात् जेम काळ अनादि छे, अने ते काळ कोइ वखत शरीरोथी वा रात्रि दिवसोथी रहित हतो एम बन्युं नथी तेथी तेमां सौथी प्रथम क्युं शरीरनो वा क्या अहोरात्रनो सद्भाव होय ते जाणी शकातुं नथी तो पण उत्पत्तिने आश्री बधां शरीरो सादि छे तथा बधा रात्रि दिवसो सादि छे एम मानवामां आवे छे. तेम जो के, सिद्धि कोइ वखत सिद्धोथी रहित नथी तेथी क्यो सिद्ध सौथी प्रथम छे ते कळातुं नथी तो पण उत्पत्तिने आश्री पूर्व उदाहरण प्रमाणे सिद्धोने सादि अने अनंत कह्या छे. "तं च" एटले ते-सिद्धोनुं अनादिपणुं इष्ट छे, कारण के, सिद्धि अने सिद्धोने सदा (अवस्थित) कह्या छे. ['*भवसिद्धिया लद्धिं*' इत्यादि] *भवसिद्धिक जीवोने भव्यत्व लब्धि होय छे, अने एओनी ए लब्धि सिद्धपणुं पाम्या पछी नाश पामे छे माटे* ते भवसिद्धिकोने अनादि अने सांत कह्या छे.

कर्म अने तेनी स्थिति.

१४. प्र०—कति णं भंते ! कम्मप्पगडीओ पन्नत्ताओ ?

१४. उ०—गोयमा ! अट्ठ कम्मप्पगडीओ पन्नत्ता, तं जहाः–

१४. प्र०—हे भगवन् ! केटली कर्म-प्रकृतिओ कही छे ?

१४. उ०—हे गौतम ! आठ कर्म प्रकृतिओ कही छे, ते

---

१. मूलच्छाया—अपर्यवसितः तथा जीवाः किं सादिकाः सपर्यवसिताः, चतुर्भङ्गः–पृच्छा ? गौतम ! अस्त्येकका सादिकाः सपर्यवसिताः, चत्वारोऽपि भणितव्याः. तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! नैरयिक–तिर्यग्योनिक–मनुष्य–देवा गति–आगतिं प्रतीत्य सादिकाः सपर्यवसिताः, सिद्धाः (सिद्ध) गतिं प्रतीत्य सादिका अपर्यवसिताः, भवसिद्धिका लब्धिं प्रतीत्य अनादिकाः सपर्यवसिताः, अभवसिद्धिकाः संसारं प्रतीत्याऽनादिका अपर्यवसिताः; तत् तेनाऽर्थेन.—अनु०

१ प्र० छाया —सादयः —अपर्यवसिताः. सिद्धा न च नामाऽतीतकाले, आसीत् कदाचिदपि शून्या सिद्धिः सिद्धैः सिद्धान्ते. सर्वं सादि शरीरं न च नामाऽऽदिमकः देहसद्भावः, कालाऽनादित्वाद् यथा वा रात्रिंदिवादीनाम्. सर्वः सादिः सिद्धः न चादिमो विद्यते तथा तच्च, सिद्धिः सिद्धाश्च सदा निर्दिष्टा रोहपृच्छायाम् —अनु० १. जुओ भगवती प्र० ख० (पृ० १६७).—अनु०

१. मूलच्छाया.—कति भगवन् ! कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अष्ट कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा —अनु०

णाणावरणिज्जं, दरिसणावरणिज्जं, जाव-अंतराइयं.

१५. प्र०—णाणावरणिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स केवतियं कालं बंधट्ठिती पण्णत्ता ?

१५. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तीसं सागरोवमकोडाकोडीओ, तिन्नि य वाससहस्साइं अबाहा, अबाहूणिया कम्मट्ठिति-कम्मनिसेओ, एवं दरिसणावरणिज्जं पि, वेयणिज्जं जहन्नं दो समया, उक्कोसेण जहा णाणावरणिज्जं, मोहणिज्जं जहण्णेण अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सत्तरिसागरोवमकोडाकोडीओ, सत्त य वाससहस्साणि (अबाहा) अबाहूणिया कम्मट्ठिती-कम्मनिसेओ, आउगं जहण्णेण अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाणि पुव्वकोडितिभागमब्भहियाणि कम्मट्ठिती-कम्मनिसेओ, नाम-गोयाणं जहण्णेणं अट्ठ मुहुत्ता, उक्कोसेणं वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ, दोण्णि य वाससहस्साणि अबाहा, अबाहूणिया कम्मट्ठिती-कम्मनिसेओ, अंतराइयं जहा णाणावरणिज्जं.

जेमके, ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय यावत् अंतराय.

१५. प्र०—हे भगवन् ! ज्ञानावरणीय कर्मनी बंधस्थिति केटला काळ सुधी कही छे ?

१५. उ०—हे गौतम ! जघन्यथी अंतर्मुहूर्त अने उत्कृष्टथी त्रीस सागरोपम कोटाकोटी, अने त्रण हजार वरस अबाधा काळ, ते अबाध काळ जेटली ऊणी कर्मस्थिति—कर्मनिषेक—जाणवो, ए प्रमाणे दर्शनावरणीय कर्म परत्वे पण जाणवुं. वेदनीय कर्म जघन्ये बे समयनी स्थितिवाळुं अने उत्कृष्टे जेम ज्ञानावरणीय कर्म कह्युं छे तेम जाणवुं. मोहनीय कर्म जघन्ये अन्तर्मुहूर्तनी स्थितिवाळुं अने उत्कृष्टे ७० सागरोपम कोडाकोडी स्थितिवाळुं छे अने सात हजार वरस तेनो अबाधा काळ छे अर्थात् कर्मस्थिति—कर्मनिषेक—काळ, ते अबाधा काळथी ऊणो जाणवो. (हे गौतम !) आयुष्य कर्मनी स्थिति जघन्ये अन्तर्मुहूर्त छे अने उत्कृष्टे पूर्व कोटिना त्रिभागथी अधिक तेत्रीस सागरोपम कर्मस्थिति—कर्मनिषेक—छे. नामकर्मनो अने गोत्रकर्मनो जघन्य काळ आठ अन्तर्मुहूर्त अने उत्कृष्ट काळ वीस सागरोपम छे तथा बे हजार वरस अबाधा काळ छे, ते अबाधा काळथी ऊणी कर्मस्थिति,—कर्मनिषेक—जाणवो. जेम ज्ञानावरणीय कर्म कह्युं तेम अंतराय कर्म समजवुं.

५ कर्मस्थितिद्वारे "*तिन्नि य वाससहस्साइं अबाहा-अबाहाऊणिया कम्मट्ठिति-कम्मनिसेगो*" त्ति 'बाधृ लोडने' बाधते इति बाधा—कर्मण उदयः, न बाधा अबाधा—कर्मणो बन्धस्य, उदयस्य चाऽन्तरम्—अबाधया उक्तलक्षणया ऊनिका अबाधोनिका कर्मस्थितिः—कर्माऽवस्थानकाल उक्तलक्षण. कर्मनिषेको भवति, तत्र कर्मनिषेको नाम कर्मदलिकस्याऽनुभवनार्थो रचनाविशेष ; तत्र च प्रथमसमये बहुकं निषिञ्चति, द्वितीयसमये विशेषहीनम्, तृतीयसमये विशेषहीनम् एवं यावद् उत्कृष्टस्थितिकं कर्मदलिकं तावद् विशेषहीन निषिञ्चति. तथा चोक्तम्.—"*मोत्तूण सगमबाहं पढमाइ ठिईइ बहुयरं दव्वं, सेसे विसेसहीणं जा उक्कोसं ति सव्वासिं.*"

---

१. मूलच्छाया—ज्ञानावरणीयम्, दर्शनाऽऽवरणीयम्, यावत्-अन्तरायिकम्. ज्ञानावरणीयस्य भगवन् ! कर्मणः कियन्तं कालं बन्धस्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जघन्येनाऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यः, त्रीणि च वर्षसहस्राणि अबाधा, अबाधोनिका कर्मस्थितिः—कर्मनिषेकः, एवं दर्शनावरणीयमपि, वेदनीयं जघन्यं द्वौ समयौ, उत्कृष्टेन यथा ज्ञानावरणीयम्, मोहनीयं जघन्येनाऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन सप्ततिसागरोपमकोटीकोट्यः, सप्त च वर्षसहस्राणि (अबाधा) अबाधोनिका कर्मस्थितिः—कर्मनिषेकः, आयुष्कं जघन्येनाऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वकोटीत्रिभागाभ्यधिकानि कर्मस्थितिः—कर्मनिषेकः, नाम-गोत्रयो जघन्येनाऽष्ट मुहूर्तानि, उत्कृष्टेन विंशतिसागरोपमकोटीकोट्यः, द्वे च वर्षसहस्रे अबाधा अबाधोनिका कर्मस्थितिः—कर्मनिषेकः, अन्तरायिकं यथा ज्ञानावरणीयम्.—अनु०

१. वेदनीयनी अहीं जणावेली ओछामां ओछी स्थिति, कषायरहित आत्माओने ज होय छे अने सकषाय आत्माओने तो ते, ओछामां ओछुं बार मुहूर्त सुधी चोंटी रहेलुं होय छे. २. आयुष्यने लगती अबाधानो काळ पूर्वकोटीना त्रिभाग जेटलो समजवानो छे. ३. आ शब्दनी विशेष स्पष्टता थाय ते माटे आ सूत्रनी ज टीका उपर एक सविस्तर टिप्पण आपेलुं छे.—अनु०

१. प्र० छाया:—मुक्त्वा स्वकामबाधां प्रथमायां स्थितौ बहुतरं द्रव्यम्, शेषे विशेषहीनं यावद् उत्कृष्टमिति सर्वेषाम्:—अनु०

२. श्रीटीकाकारजीए जणावेली आ गाथा श्रीशिवशर्माऽऽचार्यकृत कर्मप्रकृतिमां निषेकप्ररूपणाना प्रसंगमां ८३ मी छे. तेनी टीका करतां श्रीयशोविजयजी महाराजे आ प्रमाणे जणाव्युं छे.—

"सर्वास्वपि कर्मणि बध्यमाने स्वकम् अबाधाकालं मुक्त्वा तद् ऊर्ध्वं दलिकनिक्षेपं करोति. तत्र प्रथमायां स्थितौ समयलक्षणायां बहुतरं द्रव्यं—कर्मदलिकं निषिञ्चति ततः प्रथमस्थिते.—ऊर्ध्वं द्वितीयादिस्थितिषु समय-समयप्रमाणासु विशेषहीनं विशेषहीनं कर्मदलिकं निषिञ्चति—एव च तावद् वाच्यं यावत् तत्तत्समयबध्यमानकर्मणाम् उत्कृष्टा स्थितिः—चरमसमय इत्यर्थः. एष च अबाधा मुक्त्वा दलिकनिषेकविधि—आयुर्वर्जकर्मणां ज्ञेयः. आयुषस्तु प्रथमसमयाद् आरभ्य दलिकरचना प्रवर्तते. प्रथमसमय एव आयुष. प्रभूतदलिकनिषेक, द्वितीयादि-समयेषु तु यथोत्तरं विशेषहीनो यावच्चरमसमय इति पञ्चसंग्रहोक्तम्—इति द्रष्टव्यम्."

"दरेक कर्म बंधाया पछी—ते ते कर्मनो उदय आवतां—एटले ते ते कर्मनो अबाधा-समय पूरो थया पछी अर्थात् कर्मने अनुभव करवाना प्रथम क्षणथी मांडीने, ते बंधाएला कर्मना दळियांनाथी वेदी शकाय एवा—वेदवाने योग्य एवां दळियांओनी रचना—निषेक—थाय छे—उदयना प्रथम समये तेना बहुतर—घणां वधारे—दळियाओनो निषेक थाय छे अने त्यार पछीना समयोमां विशेषहीन विशेषहीन कर्म-दळियांओनो निषेक थया करे छे—ते निषेक ठेठ त्यां सुधी थया करे छे ज्यां सुधी ए बंधाएलुं कर्म आत्मानी साथे टकवानुं होय अर्थात् ए बंधाएल कर्मनी स्थिति जेटली निर्माएली होय—ए स्थितिना छेक छेल्ला समय सुधी ए जातनुं निषेचन थया

इदमुक्तं भवति:–बद्धमपि ज्ञानावरणं कर्म त्रीणि वर्षसहस्राणि यावदवेद्यमानम् आस्ते, तनस्तदूर्ध्वोऽनुभवकालस्तस्य, स च वर्षसहस्रत्रयन्यूनत्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीमान इति. अन्ये त्वाहुः–' अबाधाकालो वर्षसहस्रत्रयमान., बाधाकालश्च सागरोपमकोटी-

करे छे आ प्रकारनो दलिक—निषेचननो प्रसंग मात्र आयुष्य कर्म सिवाय बीजा व कीना–सात कर्मो सबंधे ज समजवानो छे. आयुष्य माटे पण ए प्रसंग नथी एम नथी, पण तेमा तो ज्यारथी आयुष्य बंधाय त्यारथी ज ए क्रिया शरू थइ जाय छे एटले कर्मनिषेक माटे एमा अबाधाकाळने पूरो थवानी जरूर रहेती नथी अर्थात् जो के, आयुष्यनो अबाधाकाळ तो होय छे, परंतु ए प्रसंगे अबाधाकाळने वर्जवानी जरूर रहेती नथी. वात ए छे के, आयुष्य–बधना पहेले क्षणे ज एना वेद्य दळियाओनु निषेचन शरु थइ जाय छे–प्रथम समयमा ज आयुष्यना घणा दळियाओनो निषेक थइ जाय छे अने त्यार पछीथी ते ठेठ छेला समय सुधी आयुष्यनां दळियाओ विशेषहीन विशेषहीन निषेचायां करे छे–पंचसंग्रहमा पण आ हकीकतने जणावेली समजवानी छे, " —कर्मप्र० पृ० ८० (भा०)

आ ' दळियाना विवरण 'नी हकीकत जरा विशेष स्पष्ट थाय एवा हेतुथी ज ए विषे जे काइ हकीकत पंचसंग्रहमा जणावेली छे–तेने पण अहीं संक्षेपमा जणाववामा आवे छे —

" मोहे सयरी कोडाकोडीओ वीस नाम–गोयाण,
तीसि–यराण चउण्हं तेत्तीसयराइं आउस्स "—३१

" मोहे मोहनीये–मोहनीयस्य कर्मण उत्कृष्टा स्थितिः सप्ततिसागरोपम–कोटीकोट्य'. इह द्विधा स्थिति , तद्यथा–कर्मरूपतावस्थानलक्षणा, अनुभवयोग्या च. तत्र कर्मरूपतावस्थानलक्षणाम्—एव स्थितिम्—अधिकृत्य उत्कृष्टम् , जघन्यं वा प्रमाणम्—अभिधातुम्—इष्टम्—अवगन्तव्यम्. अनुभवयोग्या पुन अबाधाकालहीना येषा च कर्मणा यावत्य सागरोपम-कोटीकोट्य.—तेषा तावन्ति वर्षशतानि अबाधाकाल. तथा च वक्ष्यति—' एवइयाऽबाह वाससया '—३६ तेन मोहनीयस्य उत्कृष्टा स्थिति. सप्ततिसागरोपमकोटीकोट्य —इति तस्य सप्ततिवर्षशतानि अबाधाकाल. तथाहि—तद् मोहनीयम्–उत्कृष्टस्थितिक बद्ध सत् सप्ततिवर्षशतानि यावद् न कदाचिदपि स्वोदयतो जीवस्य बाधामुत्पादयति–अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेक' किमुक्तं भवति ?–सप्ततिवर्षशतप्रमाणेषु समयेषु मध्ये न वेद्यदलिकनिक्षेपं करोति, किंतु तत ऊर्ध्वम् इति तथा नाम–गोत्रयो – उत्कृष्टा स्थिति.–विंशति सागरोपमकोटीकोट्य , द्वे वर्षसहस्रे अबाधा, अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेक तथा इतरेषा चतुर्णाम्–ज्ञानावरण–दर्शनावरण-वेदनीय–अन्तरायाणा त्रिंशत् सागरोपमकोटीकोट्य उत्कृष्टा स्थिति , त्रीणि वर्षसहस्राणि अबाधा–अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेक . आयुष उत्कृष्टा स्थिति.—त्रयस्त्रिंशदतराणि—सागरोपमाणि पूर्वकोटि-त्रिभागाभ्यधिकानि—–पूर्वकोटित्रिभाग :— अबाधा—अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेक "

" मोत्तुमकसाइ तणुया ठिई वेयणियस्स बारस मुहुत्ता,
अट्ठ नाम–गोयाण, सेसयाणं मुहुत्तंतो " ३२

" इह द्विधा वेदनीयस्य जघन्या स्थिति प्राप्यते, तद्यथा-सकषायाणाम् , अकषायाणा च तत्र अकषायिणो मुक्त्वा शेषाणा कषायिणा वेदनीयस्य तन्वी–जघन्या स्थिति -द्वादश मुहूर्ता:, अन्तर्मुहूर्तम् अबाधा–अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेक. नाम–गोत्रयो प्रत्येक अष्टौ मुहूर्ता जघन्या स्थिति', अन्तर्मुहूर्तम् अबाधा–अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेक. तथा शेषाणा ज्ञानावरण—दर्शनावरण—अन्तराय-मोहनीय—आयुषा जघन्या स्थिति —मुहूर्तान्त'–अन्तर्मुहूर्तम्- अत्रापि अन्तर्मुहूर्तम्–अबाधा-न्तरम्—तद् लघुतरमवसेयम्– अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेक. "

" मोहनी ७० कोडाकोडी सागरोपम, नाम–गोत्रनी २० कोडाकोडी सागरोपम, बीजां चारनी ३० कोडाकोडी सागरोपम अने आयुष्यनी तेत्रीश सागरोपम. "

" कर्मनी स्थितिना बे प्रकार छे एक तो कर्मरूपे रहेवुं अने बीजी अनुभव योग्य कर्मरूपे रहेवुं. जे अहीं वधारेमा वधारे के ओछामा ओछी कर्म–स्थितिनी हद जणावेली छे ते–कर्मरूपे रहेवानी स्थितिने अगे समजवी अने ए कर्म ज्यारथी अनुभवमा आवे त्यारनी स्थितिने अनुभवयोग्य कर्मरूपे रहेनारी स्थिति जाणवी अर्थात् कर्मनी कुल स्थितिमाथी तेना अनुदयनो वखत–अबाधाकाल—बाद करता जे स्थिति शेष रहे तेने अनुभवयोग्य कर्मरूपे रहेनारी स्थिति समजवी जे कर्मनी स्थिति जेटला कोडाकोडी सागरोपमनी होय तेटलां सो वर्ष ते, अनुभवमा आव्या सिवाय आत्मा पासे एक अकिंचित्कर जेवु थइने पड्युं रहे छे. उदाहरण तरीके जेम, मोहनीय कर्मनी ७० कोडाकोडी सागरोपमनी उत्कृष्ट स्थिति छे—तो ते ७० सो वर्ष सुधी अर्थात् ७००० वर्ष सुधी तो मात्र पड्युं ज रहे छे एटले के कोइ मोही आत्माए, नवा मोहनीय कर्मनो मोटामा मोटी हदवाळो बंध कर्यो होय अने तेवो प्रकार बंध कर्या पछी तुरत ज काइ ते बंध, ए आत्माने लाभ हानि करी शकतो नथी. पण बंध कर्याना क्षणथी ते ७००० वर्ष सुधी तो ए बंधने लगता अणुओ एक सूनेला अजगरनी जेम मात्र पड्या ज रहे छे. अने एटलो वखत पसार थया पछी तुरत ज ते ७००० वर्ष पहेला करेलो मोह–बंध, ए बंध करनार मोही आत्माने पोतानु विष चडाववा माडे छे. तात्पर्य ए छे के, ७००० वर्ष वीत्या पछी ए बांधेला मोहने लगता अणुओमांथी, समये समये अमुक प्रमाणवाळा अणुओ पोतानु फळ आपता जाय छे–पण त्यार पहेला–७००० वर्ष पहेलां—ए अणुओमा एक पण अणु पोतानु फळ अनुभवी शकतो नथी–अर्थात् ए पडेला मोहना अणुओ आत्माने कशु पोतानुं फळ देखाडी शकता नथी. जेटला वखत सुधी ए अणुओ आत्माने पोतानु विष चडावी शकता नथी ते वखतने शास्त्रकारोए ' अबाधाकाळ 'ना नामथी जणावेलो छे—जे काळमा आत्माने बाधा न थती होय ते अबाधाकाळ–ए नाम पण बराबर छे. ज्या सुधी कर्मनो ए अबाधाकाळ होय त्या सुधी एक पण अणु (दलिक) अनुभवातो नथी ए उदययोग्य अणुओनी रचनाने शास्त्रकारोए कर्म दलिकनिषेक अथवा कर्मनिषेक ' कम्मनिसेओ ' शब्दथी संबोधेली छे—जे जे कर्मनो जेटलो अबाधाकाळ होय ते बाद करतां बाकी रहेता कर्म—स्थितिना तद्दन छेवट सुधीना समयने ' कर्मनिषेक ' शब्दथी ओळखवानो छे. सामेना उल्लेखमा दरेक कर्मनो वधारेमां वधारे अने ओछामा ओछो अबाधाकाळ तथा कर्मनिषेककाळ—बाधाकाळ—जणावेलो छे. ते आ प्रमाणे छे —

कोटीत्रिंशल्लक्षणः-तद्विहीनमपि च कर्मस्थितिकालः-स च अबाधाकालवर्जितः कर्मनिषेककालो भवति." एवम् अन्यकर्मस्वपि अबाधाकालो व्याख्येयः, नवरम्:-आयुषि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि निषेकः, पूर्वकोटीत्रिभागश्च अबाधाकाल इति. 'वेयणिज्जं जहन्नेणं दो समया' त्ति केवलयोगप्रत्ययबन्धापेक्षया वेदनीयं द्विसमयस्थितिकं भवति:-एकत्र बध्यते, द्वितीये वेद्यते. यत्तु उच्यते:-"वेयणियस्स जहन्ना बारस, नाम-गोयाण अट्ठ मुहुत्ता" ति तत् सकषायस्थितिबन्धम् आश्रित्य इति वेदितव्यम् इति.

५. कर्मस्थितिना द्वारमां ['तिन्नि य वाससहस्साइं अबाहा-अबाहाऊणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेगो' त्ति] 'अबाहा' अर्थमां वर्तता
१. 'बाधृ धातु उपरथी 'बाधा' शब्द बने छे, बाधा एटले कर्मनो उदय, बाधा नहि ते अबाधा अर्थात् ज्यारथी कर्मनो बंध थयो त्यारथी त्यां सुधी कर्मनो उदय थाय त्यां सुधीना काळने एटले के कर्मनो बंध अने उदय ए बे वच्चेना अंतरकाळने अबाधा कहे छे, ते पूर्वोक्त समयवाळा अबाधाकाळथी ऊणी कर्मस्थिति-कर्मनो अवस्थानकाळ छे अर्थात् जे कर्मस्थितिनो काळ त्रीस सागरोपम कोडाकोडी दर्शाव्यो छे ते, त्रण हजार

कर्मनुं नाम.	वधारेमां वधारे स्थिति.	ओछामां ओछी स्थिति	वधारेमां वधारे अबाधाकाळ.	ओछामां ओछो अबाधाकाळ.	वधारेमा वधारे बाधाकाळ-कर्मनिषेक.	ओछामा ओछो बाधाकाळ-कर्मनिषेक.
मोहनीय.	७० कोडाकोडी सागरोपम.	† अंतर्मुहूर्त.	७००० वर्ष.	अंतर्मुहूर्त.	७००० वर्ष ओछा ७० को० सागरोपम.	† अंतर्मुहूर्ते ओछु अंतर्मुहूर्त
ज्ञानावरण.	३० कोडाकोडी सागरोपम	"	३००० वर्ष.	"	३००० वर्ष ओछा ३० को० सागरोपम.	"
दर्शनावरण.	"	"	"	"	"	"
कषायवाळा आत्माए बांधेलुं-वेदनीय *	"	बार मुहूर्त.	"	"	"	अंतर्मुहूर्ते ओछा ११ मुहूर्त.
अंतराय.	"	अंतर्मुहूर्त	"	"	"	अंतर्मुहूर्ते ओछु अंतर्मुहूर्त.
नाम	२० कोडाकोडी सागरोपम.	आठ मुहूर्त.	२००० वर्ष.	"	२००० वर्षे ओछा २० को० सागरोपम.	अंतर्मुहूर्ते ओछा सात मुहूर्त
गोत्र.	"	"	"	"	"	"
आयुष्य.	३३ सागरोपम उपरांत पूर्व कोटित्रिभाग.	अंतर्मुहूर्त.	पूर्वकोटित्रिभाग.	"	पूर्वकोटि त्रिभागे ओछा फक्त ३३ सागरोपम.	अंतर्मुहूर्ते ओछु अंतर्मुहूर्त.

* उपर जणावेला ए आठे कर्मोमां वेदनीय सिवायनां सात कर्मोने बांधनारा आत्माओ कषायलिप्त ज होय छे त्यारे वेदनीय कर्मने बांधनारो आत्मा कषायलिप्त ज होय छे एम काइ नथी—ए तो अकषायी पण होय अर्थात् कषायी के अकषायी ए बने प्रकारना आत्माओ वेदनीय कर्मने बांधी शके छे तो अहीं जे वेदनीयकर्म विषे जणावेलु छे ते वेदनीय, कषायी आत्माए बांधेलुं ज गणवानुं छे. अकषायी आत्माए बांधेला वेदनीयने लगती आ बधी हकीकत तो श्रीभगवतीजीना मूळपाठमा अने टीकामां ज टीकाकारश्रीए जणावी दीधी छे.—अनु०

† अंतर्मुहूर्तना प्रमाणो-मापो-अनेक जातना छे माटे ज अहीं एक सरखा अंतर्मुहूर्त शब्दवडे पण जुदा जुदा अंतर्मुहूर्तो समजवानां छे— (पंचसंग्रह—पृ० १७६—(गा० ३१—३२ गा० आ०) :—अनु०

१. प्र० छाया:-वेदनीयस्य जघन्या द्वादश, नाम-गोत्राणा अष्ट मुहूर्तानि:—अनु०

वरसना अबाधा काळथी ऊणो जाणवो अने अबाधाकाळथी ऊणो पूर्वोक्तस्वरूपवाळो कर्मनो अवस्थान काळ-कर्मनिषेक काळ कहेवाय छे, अनुभव करवा माटे-भोगववा माटे-कर्मनां दळियांनी एक प्रकारनी रचना ते कर्मनिषेक कहेवाय, अने त्यां प्रथम समयमां घणुं निर्षिचे-रचे अने बीजा समयमां विशेष हीन करे, त्रीजा समयमां विशेष हीन करे ए प्रमाणे जेटली उत्कृष्ट स्थितिवाळुं कर्मनुं दळियुं होय तेने-तेटलुं विशेष हीन बनावे. तेम ज कह्युं छे के "पोतानी अबाधाने मूकीने प्रथम स्थितिमां-प्रथम समये- घणुं द्रव्य रचे छे अने बाकीना समयोमां (तेटलुं) विशेष हीन करे छे के, ते यावत् (जेटलुं) उत्कृष्ट (होय) ए प्रमाणे सर्व कर्मप्रकृतिओ माटे जाणवुं" आनुं तात्पर्य आ छे के, बांधेलुं पण ज्ञानावरणीय कर्म त्रण हजार वरस सुधी अवेद्य रहे छे, तेथी ते त्रण हजार वरस ऊणो अनुभव-काळ थयो अर्थात् तेनो-ज्ञानावरणीय कर्मनो अनुभवकाळ त्रण हजार वरस ऊणो त्रीश सागरोपम कोडाकोडी थयो, बीजाओ तो कहे छे के, "त्रण हजार वरसनो अबाधा काळ अने त्रीश कोडाकोडी सागरोपम स्वरूप बाधा काळ ते बन्ने काळ कर्मस्थिति, काळ कहेवाय अने तेमांथी अबाधा काळने वर्जतां-काढी नाखतां-जेटलो काळ आवे ते कर्मनिषेक काळ कहेवाय" ए प्रमाणे बीजां कर्मोमां पण अबाधा काळनी व्याख्या करवी, विशेष ए छे के, आयुष्यकर्ममां तेत्रीश सागरोपम निषेक काळ छे अने पूर्वकोटीनो त्रिभाग काळ अबाधाकाळ छे. ['वेयणिज्जं जहन्नेणं दो समय' त्ति] वेदनीय कर्मनो जघन्य काळ बे समयनो- छे एटले जे वेदनीय कर्मना बंधमां तद्दन कषायरहित स्थितिए ज्यारे फक्त शरीरादि योग (योग-चेष्टा) ज निमित्तभूत होय एवा वेदनीयना बंधनी अपेक्षाए वेदनीय कर्म बे समयनी स्थितिवाळुं छे, एक समये बंधाय अने बीजे समये वेदाय. वळी, जे कहेवाय छे के "जघन्ये बार अंतर्मुहूर्त वेदनीयनी स्थिति छे अने आठ अंतर्मुहूर्त नाम तथा गोत्रनी जघन्य स्थिति छे" ते सकषाय बंधनी स्थितिनी अपेक्षाए जाणवुं.

कर्मने बांधनारा.

१६. प्र०—णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसओ बंधइ; णोइत्थी-णोपुरिस-णोनपुंसओ बंधइ ?

१६. उ०—गोयमा ! इत्थी वि बंधइ, पुरिसो वि बंधइ, नपुंसओ वि बंधइ; नोइत्थी-नोपुरिस-नोनपुंसओ सिय बंधइ, [1]सिय नो बंधइ; एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्मप्पगडीओ.

१६. प्र०—हे भगवन् ! ज्ञानावरणीय कर्म शुं स्त्री बांधे ? पुरुष बांधे ? के नपुंसक बांधे ? वा नोस्त्री-नोपुरुष-नोनपुंसक एटले जे स्त्री, पुरुष के नपुंसक न होय एवो जीव बांधे ?

१६. उ०—हे गौतम ! स्त्री पण बांधे, पुरुष पण बांधे, अने नपुंसक पण बांधे. पण जे नोस्त्री-नोपुरुष-नोनपुंसक होय ते कदाच बांधे अने कदाच न बांधे; ए प्रमाणे आयुष्यने वर्जीने साते कर्म प्रकृतिओ माटे जाणवुं.

१७. प्र०—आउगं णं भंते ! कम्मं किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसओ बंधइ, पुच्छा ?

१७. उ०—गोयमा ! इत्थी सिय बंधइ, सिय नो बंधइ, एवं तिन्नि वि भाणियव्वा; नोइत्थी-नोपुरिस-नोनपुंसओ न बंधइ.

१७. प्र०—भगवन् ! आयुष्यकर्म शुं स्त्री बांधे ? पुरुष बांधे ? के नपुंसक बांधे ? ए प्रमाणे पूर्ववत् प्रश्न करवो.

१७. उ०—हे गौतम ! स्त्री बांधे अने न पण बांधे. ए प्रमाणे त्रणे माटे-बीजा बे माटे-पण जाणवुं अने जे नो-स्त्री नोपुरुष-नोनपुंसक होय ते तो आयुष्यकर्म न बांधे.

१८. प्र०—णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं संजए बंधइ, अस्संजए, संजयाऽसंजए बंधइ; नोसंजय-नोअसंजय-नोसंजयासंजए बंधाति ?

१८. उ०—गोयमा ! संजए सिय बंधइ, सिय नो बंधइ; अस्संजए बंधइ, संजयासंजए वि बंधति; नोसंजय-नोअस्संजय-नोसंजयासंजये ण बंधति; एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउगे हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए, उवरिल्ले ण बंधइ.

१८. प्र०—हे भगवन् ! ज्ञानावरणीय कर्म शुं संयत बांधे ? असंयत बांधे ? के संयतासंयत बांधे ? वा जे नो-संयत-नोअसंयत-नोसंयतासंयत होय ते बांधे ?

१८. उ०—हे गौतम ! कदाच संयत बांधे, कदाच न बांधे; असंयत बांधे अने संयतासंयत पण बांधे, पण जे नोसंयत-नोअसंयत-नोसंयतासंयत होय ते तो न बांधे. ए प्रमाणे आयुष्यने वर्जीने साते कर्म प्रकृतिओ माटे जाणवुं, आयुष्यकर्मना संबंधमां नीचेना त्रण-संयत, असंयत अने संयतासंयत माटे भजनावडे जाणवुं-बांधे अने न बांधे एम जाणवुं अने उपरनो नोसंयत-नोअसंयत-नोसंयतासंयत-अर्थात् सिद्ध-न बांधे.

---

१. मूलच्छाया.—ज्ञानावरणीयं भगवन् ! कर्म किं स्त्री बध्नाति, पुरुषो बध्नाति, नपुंसको बध्नाति; नोस्त्री-नोपुरुष-नोनपुंसको बध्नाति ? गौतम ! स्त्री अपि बध्नाति, पुरुषोऽपि बध्नाति, नपुंसकोऽपि बध्नाति; नोस्त्री-नोपुरुष-नोनपुंसकः स्याद् बध्नाति, स्याद् नो बध्नाति, एवम् आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतयः. आयुष्कं भगवन् ! कर्म किं स्त्री बध्नाति, पुरुषो बध्नाति, नपुंसको बध्नाति, पृच्छा ? गौतम ! स्त्री स्याद् बध्नाति, स्याद् नो बध्नाति, एवं त्रयोऽपि भणितव्याः, नोस्त्री-नोपुरुष-नोनपुंसको न बध्नाति. ज्ञानावरणीयं भगवन् ! कर्म किं संयतो बध्नाति, असंयतः, संयतासंयतो बध्नाति; नोसंयत-नोअसंयत-नोसंयतासंयतो बध्नाति ? गौतम ! संयतः स्याद् बध्नाति, स्याद् न बध्नाति, असंयतो बध्नाति, संयतासंयतोऽपि बध्नाति; नोसंयत-नोअसंयत-नोसंयतासंयतो न बध्नाति; एवम् आयुष्कवर्जाः सप्ताऽपि, आयुष्कम् अधस्तनास्त्रयो भजनया, उपरितनो न बध्नाति.—अनु०

१९. प्र०—णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सम्मदिट्ठी बंधइ, मिच्छदिट्ठी बंधइ, सम्मामिच्छदिट्ठी बंधइ ?

१९. उ०—गोयमा ! सम्मदिट्ठी सिय बंधइ, सिय नो बंधइ; मिच्छदिट्ठी बंधइ, सम्मामिच्छदिट्ठी बंधइ; एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउए हेट्ठिल्ला दो भयणाए, सम्मामिच्छदिट्ठी न बंधइ.

१९. प्र०—हे भगवन् ! ज्ञानावरणीय कर्म शुं सम्यग्दृष्टि बांधे ? मिथ्यादृष्टि बांधे के सम्यग्मिथ्यादृष्टि बांधे ?

१९. उ०—हे गौतम ! सम्यग्दृष्टि कदाच बांधे अने कदाच न बांधे, मिथ्यादृष्टि बांधे अने सम्यग्मिथ्यादृष्टि पण बांधे. ए प्रमाणे आयुष्य सिवायनी साते कर्म प्रकृतिओ माटे जाणवुं, आयुष्यमां नीचेना बे-सम्यग्दृष्टि अने मिथ्यादृष्टि भजनावडे-कदाच न बांधे अने कदाच बांधे अने सम्यग्मिथ्यादृष्टि (नो सम्यग्मिथ्यादृष्टिनी दशामां) न बांधे.

२०. प्र०—णाणावरणिज्जं किं सन्नी बंधइ, असन्नी बंधइ; नोसन्नी-नोअसन्नी बंधइ ?

२०. उ०—गोयमा ! सन्नी सिय बंधइ, सिय नो बंधइ; असन्नी बंधइ; नोसन्नी-नोअसन्नी न बंधइ, एवं वेयणिज्जा ऽऽउगवज्जाओ छ कम्मप्पगडीओ, वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला दो बंधंति, उवरिल्ले भयणाए, आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ.

२०. प्र०—हे भगवन् ! ज्ञानावरणीय कर्म शुं संज्ञी जीव बांधे ? असंज्ञी जीव बांधे ? के नोसंज्ञी अने नोअसंज्ञी बांधे ?

२०. उ०—हे गौतम ! संज्ञी कदाच बांधे अने कदाच न बांधे, असंज्ञी बांधे अने नोसंज्ञीनोअसंज्ञी जीव न बांधे. ए प्रमाणे वेदनीय अने आयुष्य वर्जीने छ कर्मप्रकृतिओ माटे जाणवुं अने वेदनीयने नीचेना बे संज्ञी अने असंज्ञी बांधे अने उपरनो नोसंज्ञीनोअसंज्ञी भजनावडे-कदाच बांधे अने कदाच न बांधे अने आयुष्यने नीचेना बे भजनाए बांधे अने उपरनो न बांधे.

२१. प्र०—णाणावरणिज्जं कम्मं किं भवसिद्धिए बंधइ, अभवसिद्धिए बंधइ, नोभवसिद्धिअ-नोअभवसिद्धिए बंधइ ?

२१. उ०—गोयमा ! भवसिद्धिए भयणाए, अभवसिद्धिए बंधइ; नोभवसिद्धिअ-नोअभवसिद्धिए न बंधइ, एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ.

२१. प्र०—हे भगवन् ! शुं भवसिद्धिक ज्ञानावरणीय कर्म बांधे ?, अभवसिद्धिक ज्ञानावरणीय कर्म बांधे ? के नोभवसिद्धिक अने नोअभवसिद्धिक ज्ञानावरण कर्म बांधे ?

२१. उ०—हे गौतम ! भवसिद्धिक भजनाए बांधे एटले कदाच बांधे अने कदाच न बांधे, अभवसिद्धिक ज्ञानावरण कर्म बांधे अने नोभवसिद्धिक अने नोअभवसिद्धिक न बांधे, ए प्रमाणे आयुष्य सिवायनी साते कर्मप्रकृतिओ माटे जाणवुं, आयुष्य कर्मने नीचेना बे-भवसिद्धिक-भव्य-अने अभवसिद्धिक-अभव्य, ते भजनाए बांधे-कदाच बांधे अने न पण बांधे अने उपरनो-नोभवसिद्धिक अने नोअभवसिद्धिक एटले भव्य नहि तेम अभव्य नहि अर्थात् सिद्ध, ते न बांधे.

२२. प्र०—णाणावरणिज्जं कम्मं किं चक्खुदंसणी, अचक्खुदंसणी, ओहिदंसणी, केवलदंसणी ?

२२. उ०—गोयमा ! हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ, एवं वेदणिज्जवज्जाओ सत्त वि, वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला तिन्नि बंधंति, केवलदंसणी भयणाए.

२२. प्र०—हे भगवन् ! शुं चक्षुर्दर्शनी, अचक्षुर्दर्शनी, अवधिदर्शनी अने केवलदर्शनी ज्ञानावरण कर्म बांधे ?

२२. उ०—हे गौतम ! हेठळना त्रण-चक्षुर्दर्शनी, अचक्षुर्दर्शनी अने अवधिदर्शनी ए त्रण भजनाए बांधे एटले कदाच बांधे अने कदाच न बांधे, तथा उपरनो-केवलदर्शनी-ते न बांधे, ए प्रमाणे वेदनीय सिवायनी साते कर्मप्रकृतिओ माटे जाणवुं, वेदनीयकर्मने नीचेना त्रण बांधे छे अने केवलदर्शनी कदाच बांधे अने कदाच न बांधे.

---

१. मूलच्छाया.—ज्ञानावरणीयं भगवन् ! कर्म किं सम्यग्दृष्टिर्बध्नाति, मिथ्यादृष्टिर्बध्नाति, सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्बध्नाति ? गौतम ! सम्यग्दृष्टिः स्याद् बध्नाति, स्याद् न बध्नाति; मिथ्यादृष्टिर्बध्नाति, सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्बध्नाति, एवम् आयुष्कवर्जाः सप्ताऽपि, आयुष्कम् अधस्तनौ द्वौ भजनया, सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्न बध्नाति ज्ञानावरणीयं किं संज्ञी बध्नाति, असंज्ञी बध्नाति; नोसंज्ञी-नोऽसंज्ञी बध्नाति ? गौतम ! संज्ञी स्याद् बध्नाति, स्याद् न बध्नाति, असंज्ञी बध्नाति; नोसंज्ञी-नोऽसंज्ञी न बध्नाति, एवं वेदनीया-ऽऽयुष्कवर्जाः षट् कर्मप्रकृतयः; वेदनीयम् अधस्तनौ द्वौ बध्नीतः, उपरितनो भजनया, आयुष्कं अधस्तनौ द्वौ भजनया, उपरितनो न बध्नाति ज्ञानावरणीयं कर्म किं भवसिद्धिको बध्नाति, अभवसिद्धिको बध्नाति; नोभवसिद्धिक-नोअभवसिद्धिको बध्नाति ? गौतम ! भवसिद्धिको भजनया, अभवसिद्धिको बध्नाति, नोभवसिद्धिक-नोऽभवसिद्धिको न बध्नाति, एवम् आयुष्कवर्जाः सप्ताऽपि, आयुष्कम् अधस्तनौ द्वौ भजनया, उपरितनो न बध्नाति. ज्ञानावरणीयं कर्म किं चक्षुर्दर्शनी, अचक्षुर्दर्शनी, अवधिदर्शनी, केवलदर्शनी ? गौतम ! अधस्तनास्त्रयो भजनया, उपरितनो न बध्नाति, एवं वेदनीयवर्जाः सप्ताऽपि, वेदनीयम् अधस्तनास्त्रयो बध्नन्ति, केवलदर्शनी भजनया.—अनु०

२३. प्र०—णाणावरणिज्जं कम्मं किं पज्जत्तओ बंधइ, अपज्जत्तओ बंधइ, नोपज्जत्तए-नोअपज्जत्तए बंधइ ?

२३. प्र०—हे भगवन् ! शुं पर्याप्तक जीव ज्ञानावरणीय कर्म बांधे ? अपर्याप्तक जीव ज्ञानावरणीय कर्म बांधे? के नोपर्याप्त अने नोअपर्याप्त जीव ज्ञानावरण कर्म बांधे ?

२३. उ०—गोयमा ! पज्जत्तए भयणाए, अपज्जत्तए बंधइ, नोपज्जत्तय नोअपज्जत्तए न बंधइ; एवं आउगवज्जाओ, आउग हेट्ठिल्ला दो भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ.

२३. उ०—हे गौतम ! पर्याप्त जीव भजनाए ज्ञानावरणीय कर्म बांधे, अपर्याप्त जीव ज्ञानावरण कर्म बांधे अने नोपर्याप्त तथा नोअपर्याप्त एटले सिद्ध जीव ज्ञानावरणीय कर्म न बांधे, ए प्रमाणे आयुष्यने वर्जीने साते कर्मप्रकृतिओ माटे जाणवुं अने आयुष्यने नीचेना बे-पर्याप्त अने अपर्याप्त-भजनाए बांधे अने उपरनो-नोपर्याप्त तथा नो अपर्याप्त-सिद्ध न बांधे.

२४. प्र०—णाणावरणं किं भासए बंधइ, अभासए० ?

२४. प्र०—हे भगवन् ! शुं भाषक जीव ज्ञानावरण कर्म बांधे ? के अभाषक बांधे ?

२४. उ०—गोयमा ! दो वि भयणाए, एवं वेदणिज्जवज्जाओ सत्त वि. वेदणिज्जं भासए बंधइ, अभासए भयणाए.

२४. उ०—हे गौतम ! बन्ने-भाषक अने अभाषक ए बन्ने-जीव ज्ञानावरण कर्म भजनाए बांधे, ए प्रमाणे वेदनीय वर्जीने साते कर्मप्रकृतिओ माटे जाणवुं अने वेदनीय कर्म भाषक बांधे तथा अभाषक वेदनीय कर्मने भजनाए बांधे.

२५. प्र०—णाणावरणिज्जं किं परित्ते बंधइ, अपरित्ते बंधइ, नोपरित्त-नोअपरित्ते बंधइ ?

२५. प्र०—हे भगवन् ! शुं परित्त-एक शरीरवाळो एक जीव, ज्ञानावरण कर्म बांधे ? अपरित्त जीव ज्ञानावरण कर्म बांधे ? के नोपरित्त तथा नोअपरित्त जीव ज्ञानावरण कर्म बांधे ?

२५. उ०—गोयमा ! परित्ते भयणाए, अपरित्ते बंधइ, नोपरित्त नोअपरित्ते न बंधइ; एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्मप्पगडीओ, आउयं परित्तो वि, अपरित्तओ वि भयणाए, नोपरित्त-नोअपरित्तो न बंधइ.

२५. उ०—हे गौतम ! परित्त जीव, भजनाए ज्ञानावरण कर्म बांधे, अपरित्त जीव ज्ञानावरण कर्म बांधे अने नोपरित्त तथा नोअपरित्त एटले सिद्ध जीव न बांधे, ए प्रमाणे आयुष्यने वर्जीने साते कर्मप्रकृतिओ माटे जाणवुं, अने परित्त तथा अपरित्त ए बन्ने पण आयुष्य कर्मने भजनाए बांधे छे अने नोपरित्त तथा नोअपरित्त बांधतो नथी.

२६. प्र०—णाणावरणिज्जं कम्मं किं आभिणिबोहियणाणी बंधइ, सुयणाणी, ओहिणाणी, मणपज्जवनाणी, केवलणाणी० ?

२६. प्र०—हे भगवन् ! शुं आभिनिबोधिकज्ञानी, श्रुतज्ञानी अवधिज्ञानी, मनःपर्यवज्ञानी के केवलज्ञानी ज्ञानावरण कर्म बांधे ?

२६. उ०—गोयमा ! हेट्ठिल्ला चत्तारि भयणाए, केवलणाणी न बंधइ, एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि, वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला चत्तारि बंधंति, केवलणाणी भयणाए.

२६. उ०—हे गौतम ! हेठळना चार एटले मतिज्ञानी, श्रुतज्ञानी, अवधिज्ञानी अने मनःपर्यवज्ञानी ए चार भजनाए बांधे छे अने केवलज्ञानी बांधतो नथी, ए प्रमाणे वेदनीयने वर्जीने बाकीनी सात कर्मप्रकृतिओ माटे जाणी लेवुं अने वेदनीय कर्मने हेठळना चार बांधे छे अने केवलज्ञानी भजनाए बांधे छे.

२७. प्र०—णाणावरणिज्जं किं मइअन्नाणी बंधइ, सुयअन्नाणि बंधइ, विभंगअन्नाणि बंधइ ?

२७. प्र०—हे भगवन् ! शुं मतिअज्ञानी, श्रुतअज्ञानी अने विभंगज्ञानी ज्ञानावरणीय कर्म बांधे ?

२७. उ०—गोयमा ! आउगवज्जाओ सत्त वि बंधंति, आउगं भयणाए.

२७. उ—हे गौतम ! आयुष्यने वर्जीने साते कर्म प्रकृतिओ बांधे अने आयुष्यने भजनाए बांधे.

---

१. मूलच्छायाः—ज्ञानावरणीयं कर्म किं पर्याप्तको बध्नाति, अपर्याप्तको बध्नाति, नोपर्याप्तक-नोअपर्याप्तको बध्नाति ? गौतम ! पर्याप्तको भजनया, अपर्याप्तको बध्नाति, नोपर्याप्तक—नोऽपर्याप्तको न बध्नाति; एवम् आयुष्कवर्जाः, आयुष्कम् अधस्तनौ द्वौ भजनया, उपरितनो न बध्नाति. ज्ञानावरणं किं भाषको बध्नाति, अभाषक० ? गौतम ! द्वावपि भजनया, एवं वेदनीयवर्जाः सप्ताऽपि. वेदनीयं भाषको बध्नाति, अभाषको भजनया. ज्ञानावरणीयं किं परीतो बध्नाति, अपरीतो बध्नाति, नोपरीत—नोअपरीतो बध्नाति ? गौतम ! परीतो भजनया, अपरीतो बध्नाति, नोपरीत—नोऽपरीतो न बध्नाति; एवम् आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतयः, आयुष्कं परीतोऽपि, अपरीतोऽपि भजनया, नोपरीत—नोऽपरीतो न बध्नाति. ज्ञानावरणीयम् कर्म किम् आभिनिबोधिकज्ञानी बध्नाति, श्रुतज्ञानी, अवधिज्ञानी, मनःपर्यवज्ञानी, केवलज्ञानी० ? गौतम ! अधस्तनाश्चत्वारो भजनया, केवलज्ञानी न बध्नाति, एवं वेदनीयवर्जाः सप्ताऽपि, वेदनीयम् अधस्तनाश्चत्वारो बध्नन्ति, केवलज्ञानी भजनया. ज्ञानावरणीयं किं मत्यज्ञानी बध्नाति, श्रुताऽज्ञानी बध्नाति, विभङ्गज्ञानी बध्नाति ? गौतम ! आयुष्कवर्जाः सप्ताऽपि बध्नन्ति, आयुष्कं भजनया.—अनु०

२८. प्र०—णाणावरणिज्जं किं मणजोगी बंधइ, वयजोगी बंधइ, कायजोगी बंधइ, अजोगी बंधइ ?

२८. उ०—गोयमा ! हेट्ठिल्ला तिन्नि भयणाए, अजोगी न बंधइ; एवं वेयणिज्जवज्जाओ, वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला बंधंति, अजोगी न बंधइ.

२८. प्र०—हे भगवन् ! शुं मनयोगी, वचनयोगी, काययोगी अने अयोगी ज्ञानावरणीय कर्म बांधे ?

२८. उ०—हे गौतम ! हेठळना त्रण–मनयोगी, वचनयोगी अने काययोगी. ए त्रण–भजनाए ज्ञानावरण कर्म बांधे अने अयोगी ज्ञानावरणने न बांधे, ए प्रमाणे वेदनीय सिवायनी साते कर्मप्रकृतिओ माटे जाणवुं अने वेदनीय कर्मने हेठळना त्रण बांधे अने अयोगी न बांधे.

२९. प्र०—णाणावरणिज्जं किं सागारोवउत्ते बंधइ, अणागारोवउत्ते बंधइ ?

२९. उ०—गोयमा ! अट्ठसु वि भयणाए.

२९. प्र०—हे भगवन् ! शुं साकार उपयोगवाळो के अनाकार उपयोगवाळो ज्ञानावरणीय कर्म बांधे ?

२९. उ०—हे गौतम ! आठे कर्म प्रकृतिओ भजनाए बांधे.

३०. प्र०—णाणावरणिज्जं किं आहारए बंधइ, अणाहारए बंधइ ?

३०. उ०—गोयमा ! दो वि भयणाए, एवं वेयणिज्जाऽऽउगवज्जाणं छण्हं, वेयणिज्जं आहारए, बंधइ, अणाहारए भयणाए. आउए आहारए भयणाए, अणाहारए न बंधइ.

३०. प्र०—हे भगवन् ! शुं आहारक के अनाहारक जीव ज्ञानावरणीय कर्मने बांधे ?

३०. उ०—हे गौतम ! बन्ने पण भजनाए बांधे, ए प्रमाणे वेदनीय अने आयुष्य सिवायनी छ कर्म प्रकृति माटे जाणवुं अने वेदनीय कर्म. आहारक जीव बांधे तथा अनाहारक जीव भजनाए बांधे अने आयुष्यकर्मने आहारक जीव भजनाए बांधे तथा अनाहारक जीव न बांधे.

३१. प्र०—णाणावरणिज्जं किं सुहुमे, बादरे बंधइ, नोसुहुम-नोबादरे बंधइ ?

३१. उ०—गोयमा ! सुहुमे बंधइ, बादरे भयणाए; नोसुहुम-नोबादरे न बंधइ; एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउए सुहुमे, बायरे भयणाए ति; नोसुहुम-नोबायरे न बंधइ.

३१. प्र०—हे भगवन् ! शुं सूक्ष्म जीव, बादर जीव के नोसूक्ष्म–नोबादर जीव ज्ञानावरण कर्मने बांधे ?

३१. उ०—हे गौतम ! सूक्ष्म जीव बांधे, बादर जीव भजनाए बांधे अने नोसूक्ष्म–नोबादर जीव न बांधे, ए प्रमाणे आयुष्यने मूकीने साते कर्म प्रकृतिओ माटे पण जाणवुं अने आयुष्यकर्मने सूक्ष्म जीव अने बादर जीव, ए बन्ने भजनाए बांधे छे, तथा नोसूक्ष्म–नोबादर जीव–सिद्धना जीव–नथी बांधता.

३२. प्र०—णाणावरणिज्जं किं चरिमे, अचरिमे बंधइ ?

३२. उ०—गोयमा ! अट्ठ वि भयणाए.

३२. प्र०—हे भगवन् ! शुं चरम जीव के अचरम जीव ज्ञानावरणीय कर्म बांधे ?

३२. उ०—हे गौतम ! ए बन्ने जीव आठे कर्मप्रकृतिओने भजनाए बांधे.

६. स्त्रीद्वारे:–' णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं इत्थी बंधइ ? ' इत्यादि प्रश्नः. तत्र न स्त्री, न पुरुषः, न नपुंसको वेदोदयरहितः, स चाऽनिवृत्तिबादरसंपरायप्रभृतिगुणस्थानकवर्ती भवति, तत्र चाऽनिवृत्तिबादरसंपराय–सूक्ष्मसंपरायौ ज्ञानावरणीयस्य बन्धकौ सप्तविध–षड्विधबन्धकत्वात्. उपशान्तमोहादिषु अबन्धकः–एकविधबन्धकत्वात्, अत उक्तम्–स्याद् बध्नाति, स्यान्न बध्नाति. ' आउगे णं भंते ! ' इत्यादि–प्रश्नः. तत्र स्त्र्यादित्रयमायुः स्याद् बध्नाति, स्यान्न बध्नाति–बन्धकाले बध्नाति, अबन्धकाले तु न बध्नाति इति–आयुषः सकृदेव एकत्र भवे बन्धात्. निवृत्तस्त्र्यादिवेदस्तु न बध्नाति–निवृत्तिबादरसंपरायादिगुणस्थानकेषु आयुर्बन्धस्य व्यवच्छिन्नत्वात्. संयतद्वारे:–' णाणावरणिज्जं ' इत्यादि. संयतः आद्यसंयमचतुष्टयवृत्तिर्ज्ञानावरणं बध्नाति, यथाख्यातसंयमसंयतस्तु उपशान्तमोहादिर्न बध्नाति. अत उक्तम्.–' संजये सिय ' इत्यादि. असंयतो मिथ्यादृष्ट्यादिः, संयतासंयतस्तु देशविरतः–तौ च बध्नीतः.

१. मूलच्छाया —ज्ञानावरणीयं किं मनोयोगी बध्नाति, वचोयोगी बध्नाति, काययोगी बध्नाति, अयोगी बध्नाति ? गौतम ! अधस्तनास्त्रयो भजनया, अयोगी न बध्नाति, एवं वेदनीयवर्जाः, वेदनीयम् अधस्तना बध्नन्ति, अयोगी न बध्नाति ज्ञानावरणीयं किं साकारोपयुक्तो बध्नाति, अनाकारोपयुक्तो बध्नाति ? गौतम ! अष्टसु अपि भजनया. ज्ञानावरणीयं किम् आहारको बध्नाति, अनाहारको बध्नाति ? गौतम ! द्वावपि भजनया, एवं वेदनीयाऽऽयुष्कवर्जानां षण्णाम्, वेदनीयम् आहारको बध्नाति. अनाहारको भजनया; आयुष्कम् आहारको भजनया, अनाहारको न बध्नाति. ज्ञानावरणीयं किं सूक्ष्मः, बादरो बध्नाति, नोसूक्ष्म–नोबादरो बध्नाति ? गौतम ! सूक्ष्मो बध्नाति, बादरो भजनया; नोसूक्ष्म–नोबादरो न बध्नाति; एवम् आयुष्कवर्जाः सप्ताऽपि, आयुष्कं सूक्ष्मः, बादरो भजनया इति; नोसूक्ष्म–नोबादरो न बध्नाति ज्ञानावरणीयं किं चरमः, अचरमो बध्नाति ? गौतम ! अष्टावपि भजनया.—अनु०

निषिद्धसंयमादिभावस्तु सिद्धः, स च न बध्नाति-हेत्वभावाद् इत्यर्थः. 'आउगे हेट्ठिल्ला तिन्नि भयणा!' त्ति. संयतः, असंयतः, संयतासंयतश्च आयुर्बन्धकाले बध्नाति, अन्यदा तु न इति भजनया इत्युक्तम्. 'उवरिल्ले न बंधइ' त्ति संयतादिषु उपरितनः सिद्धः, स चाऽऽयुर्न बध्नाति. सम्यग्दृष्टिद्वारेः-'सम्मादिट्ठी सिय बंधइ' त्ति सम्यग्दृष्टिर्वीतरागः, तदितरश्च स्यात्; तत्र वीतरागो ज्ञानावरणं न बध्नाति-एकविधबन्धकत्वात्; इतरश्च बध्नाति इति स्याद् इत्युक्तम्. मिथ्यादृष्टि-मिश्रदृष्टी तु बध्नीत एव इति. 'आउए हेट्ठिल्ला दो भयणाए' त्ति सम्यग्दृष्टि-मिथ्यादृष्टी आयुः स्याद् बध्नीतः, स्यान्न बध्नीत इत्यर्थः.. तथाहिः-सम्यग्दृष्टिरपूर्वकरणादिरायुर्न बध्नाति, इतरस्तु आयुर्बन्धकाले तद् बध्नाति, अन्यदा तु न बध्नाति. इत्येवं मिथ्यादृष्टिरपि, मिश्रदृष्टिस्तु आयुर्न बध्नाति एव-तद्बन्धाऽध्यवसायस्थानाऽभावादिति. संज्ञिद्वारेः-'सन्नी सिय बंधइ' त्ति संज्ञी मनःपर्याप्तियुक्तः, स च यदि वीतरागस्तदा ज्ञानाऽऽवरणं न बध्नाति, यदि पुनरितरस्तदा बध्नाति; ततः 'स्याद्' इत्युक्तम्. 'असन्नी बंधइ' त्ति मनःपर्याप्तिविकलो बध्नात्येव. 'नोसन्नी-नोअसन्नि' त्ति केवली, सिद्धश्च न बध्नाति-हेत्वभावात्. 'वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला दो बंधंति' त्ति संज्ञी, असंज्ञी च वेदनीयं बध्नीतः, अयोगिसिद्धवर्जानां तद्बन्धकत्वात्. 'उवरिल्ले भयणाए' त्ति उपरितनो नोसंज्ञी-नोअसंज्ञी, स च सयोगा-ऽयोगकेवली, सिद्धश्च. तत्र यदा सयोगकेवली तदा वेदनीयं बध्नाति, यदि पुनरयोगिकेवली, सिद्धो वा तदा न बध्नाति, अतो भजनया इत्युक्तम्. 'आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए' त्ति संज्ञी, असंज्ञी चाऽऽयुः स्याद् बध्नीतः-अन्तर्मुहूर्तमेव तद्बन्धनात्. 'उवरिल्ले न बंधइ' त्ति केवली, सिद्धश्चाऽऽयुर्न बध्नातीति. भवसिद्धिकद्वारे-'भवसिद्धिए भयणाए' त्ति भवसिद्धिको यो वीतरागः-स न बध्नाति ज्ञानावरणम्, तदन्यस्तु बध्नाति-इति भजनया इत्युक्तम्. 'नोभवसिद्धिअ-नोअभवसिद्धिए' त्ति सिद्धः-स च न बध्नाति, 'आउयं हेट्ठिल्ला दो भयणाए' त्ति भव्यः, अभव्यश्च आयुर्बन्धकाले बध्नीतः, अन्यदा तु न बध्नीत इत्यतो भजनया इत्युक्तम्. 'उवरिल्ले न बंधइ' त्ति सिद्धो न बध्नाति-इत्यर्थः. दर्शनद्वारेः-'हेट्ठिल्ला तिन्नि भयणाए' त्ति चक्षु-रचक्षु-रवधिदर्शनिनो यदि छद्मस्थवीतरागास्तदा न ज्ञानावरणं बध्नन्ति-वेदनीयस्यैव बन्धकत्वात् तेषाम्, सरागास्तु बध्नन्ति, अतो भजनया इत्युक्तम्. 'उवरिल्ले न बंधइ' त्ति केवलदर्शनी भवस्थः, सिद्धो वा न बध्नाति-हेत्वभावाद् इत्यर्थः. 'वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला तिन्नि बंधंति' त्ति आद्यास्त्रयो दर्शनिनः-छद्मस्थ-वीतरागाः, सरागाश्च वेदनीयं बध्नन्त्येव. 'केवलदंसणी भयणाए' त्ति केवलदर्शनी सयोगी केवली बध्नाति, अयोगी केवली, सिद्धश्च वेदनीयं न बध्नातीति भजनया इत्युक्तम्. पर्याप्तकद्वारेः-'पज्जत्तए भयणाए' त्ति पर्याप्तको वीतरागः, सरागश्च स्यात्. तत्र वीतरागो ज्ञानावरणं न बध्नाति, सरागस्तु बध्नाति, ततो भजनया इत्युक्तम्. 'नोपज्जत्तय-नोअपज्जत्तए न बंधइ' त्ति सिद्धो न बध्नातीत्यर्थः. 'आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए' त्ति पर्याप्तका-ऽपर्याप्तकौ आयुस्तद्बन्धकाले बध्नीतः, अन्यदा न इति भजना, 'उवरिल्ले न' इति सिद्धो न बध्नाति इत्यर्थः. भाषकद्वारे-'दो वि भयणाए' त्ति भाषको भाषालब्धिमान्, तदन्यस्तु अभाषकः. तत्र भाषको वीतरागो ज्ञानावरणीयं न बध्नाति, सरागस्तु बध्नाति. अभाषकस्तु अयोगी, सिद्धश्च न बध्नाति, पृथिव्यादयः, विग्रहगत्याऽऽपन्नाश्च बध्नन्तीति-'दो वि भयणाए' इत्युक्तम्. 'वेयणिज्जं भासए बंधइ' त्ति सयोग्यवसानस्याऽपि भाषकस्य सद्वेदनीयबन्धकत्वात्. 'अभासए भयणाए' त्ति अभाषकस्तु अयोगी, सिद्धश्च न बध्नाति. पृथिव्यादिकस्तु बध्नातीति भजना. परीत्तद्वारेः-'परित्ते भयणाए' त्ति परीत्तः प्रत्येकशरीरः, अल्पसंसारो वा-स च वीतरागोऽपि स्यात्, न चाऽसौ ज्ञानावरणीयं बध्नाति, सरागपरीत्तस्तु बध्नातीति भजना. 'अपरित्ते बंधइ' त्ति अपरीत्तः साधारणकायः, अनन्तसंसारो वा-स च बध्नाति. 'नोपरित्ते-नोअपरित्ते न बंधइ' त्ति सिद्धो न बध्नातीत्यर्थः. 'आउयं परित्तो वि, अपरित्तो वि भयणाए' त्ति प्रत्येकशरीरादिरायुर्बन्धकाले एव आयुर्बध्नातीति, न तु सर्वदा-ततो भजना इति. सिद्धस्तु न बध्नात्येव इत्यत आहः-'नोपरित्त-' इत्यादि. ज्ञानद्वारेः-'हेट्ठिल्ला चत्तारि भयणाए' त्ति आभिनिबोधिकज्ञानिप्रभृतयश्चत्वारो ज्ञानिनो ज्ञानावरणीयं वीतरागाऽवस्थाया न बध्नन्ति, सरागाऽवस्थाया तु बध्नन्तीति भजना. 'वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला चत्तारि वि बंधंति' त्ति वीतरागाणामपि छद्मस्थानां वेदनीयस्य बन्धकत्वात्. 'केवलणाणी भयणाए' त्ति सयोगिकेवलिना वेदनीयस्य बन्धनात्, अयोगिनाम्, सिद्धानां चाऽबन्धनाद् भजना इति. योगद्वारेः-'हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए' त्ति मनो-वाक्-काययोगिनो ये उपशान्तमोह-क्षीणमोह-सयोगिकेवलिनस्ते ज्ञानावरणं न बध्नन्ति, तदन्ये तु बध्नन्तीति भजना. 'अजोगी न बंधइ' त्ति अयोगी अयोगिकेवली, सिद्धश्च न बध्नाति इत्यर्थः. 'वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला बंधंति' त्ति मनोयोग्यादयो बध्नन्ति, सयोगानां वेदनीयस्य बन्धकत्वात्. 'अजोगी ण बंधइ' त्ति अयोगिनः सर्वकर्मणाम् अबन्धकत्वाद् इति. उपयोगद्वारे.-'अट्ठसु वि भयणाए' त्ति साकारा-ऽनाकारौ उपयोगौ सयोगानाम्, अयोगानां च स्याताम्-तत्र उपयोगद्वयेऽपि सयोगा ज्ञानावरणादिप्रकृतीर्यथायोगं बध्नन्ति, अयोगास्तु न-इति भजना इति. आहारकद्वारेः-'दो वि भयणाए' त्ति आहारको वीतरागोऽपि भवति, न चाऽसौ ज्ञानावरणं बध्नाति, सरागस्तु स बध्नातीति आहारको भजनया बध्नाति. तथा अनाहारकः केवली, विग्रहगत्याऽऽपन्नश्च स्यात्-तत्र केवली न बध्नाति, इतरस्तु बध्नातीति-अनाहारकोऽपि भजनया इति. 'वेयणिज्जं आहारए बंधइ' त्ति अयोगिवर्जानां सर्वेषां वेदनीयस्य बन्धकत्वात्. 'अणाहारए भयणाए' त्ति अनाहारको विग्रहगत्याऽऽपन्नः, समुद्घातगतकेवली च बध्नाति, अयोगी, सिद्धश्च न बध्नाति इति भजना. 'आउए आहारए भयणाए' त्ति आयुर्बन्धकाले एवाऽऽयुषो बन्धनात्, अन्यदा त्वबन्धनाद् भजना इति. 'अणाहारए ण बंधइ' त्ति विग्रहगतिगतानामपि

आयुष्कस्याऽबन्धकत्वादिति. सूक्ष्मद्वारे 'बायरे भयणाए' त्ति वीतरागबादराणां ज्ञानावरणस्याऽबन्धकत्वात्, सरागबादराणां च बन्धकत्वाद् भजना इति. सिद्धस्य पुनरबन्धकत्वाद् आह:- 'नोसुहुम-'इत्यादि. 'आउए सुहुमे, बायरे भयणाए' त्ति बन्धकाले बन्धनात्, अन्यदा त्वबन्धनाद् भजना इति. चरमद्वारे:-'अट्ठ वि भयणाए' त्ति इह यस्य चरमो भवो भविष्यतीति स चरमः, यस्य तु नाऽसौ भविष्यति सोऽचरमः, सिद्धश्चाऽचरमः, चरमभवाऽभावात्, तत्र चरमो यथायोगम् अष्टाऽपि बध्नाति, अयोगित्वे तु न इत्येवं भजना. अचरमस्तु संसारी अष्टाऽपि बध्नाति सिद्धस्तु न इत्येवमत्राऽपि भजना इति.

६. स्त्रीद्वारमां ['णाणावरणिज्जं णं भंते! किं इत्थी बंधइ?' इत्यादि] प्रश्न छे. तेमां, वेदना उदय विनानो एटले जे जीव शरीर करीने कदाच स्त्री, पुरुष के नपुंसक होय परंतु स्त्रीत्व, पुरुषत्व के नपुंसकत्वने लगतो विकार (वेद) विनानो होय ते न स्त्री, न पुरुष अने न नपुंसक कहेवाय अने ते, अनिवृत्तिबादरसंपरायादि गुणस्थानकमां होय छे अने तेमां अनिवृत्तिबादरसंपराय अने सूक्ष्मसंपरायने ज्ञानावरणीयना बंधक कह्या छे. कारण के, ते सप्तविध कर्मना के षड्विधकर्मना बंधक छे अने उपशांतमोहादि गुणस्थानकवाळो ते न स्त्री, न पुरुष अने न नपुंसकरूप महात्मा तो तेनो अबंधक छे, कारण के, ते एकविध कर्मनो बंधक छे माटे ज कह्युं छे के, कदाच बांधे अने कदाच न बांधे ['आउगं णं भंते!' इत्यादि] प्रश्न छे, तेमां स्त्री वगेरे ए त्रणे जीवो आयुष्य बांधे अने न बांधे एटले आयुष्य-बंधकाले बांधे अने ज्यारे आयुष्यनो बंधकाळ न होय त्यारे न बांधे, कारण के, एक भवमां आयुष्य एक ज वार बंधाय छे. अने जे स्त्र्यादिवेद रहित छे ते तो बांधतो नथी, कारण के, निवृत्तिबादरसंपराय वगेरे गुणस्थानकोमां आयुष्य-बंधनो व्यवच्छेद थाय छे. संयतद्वारमां ['णाणावरणिज्जं' इत्यादि.] प्रथमना चार संयममां-सामायिक, छेदोपस्थापनीय, परिहारविशुद्धि अने सूक्ष्मसंपराय संयममां रहेनारो संयत जीव, ज्ञानावरण बांधे छे अने यथाख्यात संयममां रहेनारो संयत तो उपशांत मोहादिवाळो होवाथी बांधतो नथी माटे कह्युं छे के, ['भजए सिय' इत्यादि.] अर्थात् संयत कदाच बांधे अने कदाच न बांधे. असंयत एटले मिथ्यादृष्टि वगेरे अने संयतासंयत एटले तो देशविरत, ते बन्ने बांधे. जेने संयमादि भाव निषिद्ध छे अर्थात् जे संयत नथी, असंयत नथी अने संयतासंयत पण नथी तेवो तो सिद्ध छे ते न बांधे, कारण के, तेने कर्म बंधननो कोई हेतु होतो नथी. ['आउगे हेट्ठिल्ला तिन्नि भयणाए' त्ति] संयत, असंयत अने संयतासंयत, आयुष्यबंधकालमां-आयुष्य बांधवानी वेळाए-आयुष्यने बांधे, अन्यदा-ते सिवायना काळमां-न बांधे, माटे तेओने आयुष्यनो बंध भजनाए कह्यो छे. ['उवरिल्ले न बंधइ' त्ति] संयतादिथी उपरितन सिद्ध छे अने ते आयुष्य बांधतो नथी. सम्यग्दृष्टिना द्वारमां ['सम्मदिट्ठी सिय बंधइ' त्ति] सम्यग्दृष्टि, वीतराग पण होय अने तेथी भिन्न-सराग-पण होय, ते बेमां वीतराग सम्यग्दृष्टि, ज्ञानावरण बांधतो नथी, कारण के, ते एकविध कर्मनो बंधक छे, अने सराग सम्यग्दृष्टि तो ज्ञानावरण बांधे, माटे कह्युं छे के, सम्यग्दृष्टि, ज्ञानावरण कदाच बांधे अने कदाच न बांधे. मिथ्यादृष्टि अने मिश्रदृष्टि ते बन्ने तो बांधे ज. ['आउए हेट्ठिल्ला दो भयणाए' त्ति] सम्यग्दृष्टि अने मिथ्यादृष्टि कदाच आयुष्य बांधे अने कदाच न बांधे, जेम के, अपूर्वकरणादि सम्यग्दृष्टि आयुष्य न बांधे अने बीजो तो एटले तेथी भिन्न सम्यग्दृष्टि, आयुष्यना बंधकाळे आयुष्य बांधे अने अन्यदा तो न बांधे अने मिथ्यादृष्टि पण ए प्रमाणे एटले आयुर्बंधकाळे आयुष्य बांधे अने अन्यदा न बांधे तथा मिश्रदृष्टि तो आयुष्य बांधे ज नहि-कारण के, ते मिश्रदृष्टिने, आयुष्य बंधना अध्यवसाय स्थाननो अभाव छे. संज्ञिद्वारमां ['सन्नी सिय बंधइ' त्ति] मनःपर्याप्तिवाळो-संज्ञी-जीव, ते जो वीतराग होय तो ज्ञानावरण न बांधे अने जो तदितर-सराग-होय तो बांधे, तेथी ज 'स्यात्-कदाचित्' एम कह्युं छे. ['असन्नी बंधइ' त्ति] मनःपर्याप्तिने विनानो असंज्ञी जीव ज्ञानावरण बांधे ज. ['नोसन्नी-नोअसन्नि' त्ति] संज्ञी पण नहि अने असंज्ञी पण नहि एवो केवली या सिद्ध होय अने ते न बांधे, कारण के, तेने बंधनना कारणो नथी ['वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला दो बंधंति' त्ति] संज्ञी अने असंज्ञी ए बन्ने वेदनीयने बांधे छे, कारण के, अयोगी अने सिद्ध-ए बन्ने सिवायना दरेक जीवो वेदनीयना बंधक होय छे. ['उवरिल्ले भयणाए' त्ति] उपरनो एटले संज्ञी नहि अने असंज्ञी नहि अर्थात् सयोगिकेवली, अयोगिकेवली अने सिद्ध, ते त्रणमां जो सयोगिकेवली होय तो वेदनीय बांधे, जो वळी अयोगिकेवली अने सिद्ध होय तो न बांधे माटे 'भजनाए बांधे' एम कह्युं छे. ['आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए' त्ति] संज्ञी अने असंज्ञी कदाच आयुष्य बांधे, कारण के, अन्तर्मुहूर्तमां ज आयुष्यनुं बंधन थाय छे(?). ['उवरिल्ले न बंधइ' त्ति] उपरना एटले केवली अने सिद्ध, ए बन्ने आयुष्य न बांधे. भवसिद्धिकद्वारमां ['भवसिद्धिए भयणाए' त्ति] जो भवसिद्धिक वीतराग होय तो ते ज्ञानावरण न बांधे अने तदन्य-छद्मस्थ-होय तो ते छद्मस्थ-भव्य बांधे माटे 'भजनाए बांधे' एम कह्युं छे. ['नोभवसिद्धिअ-नोअभवसिद्धिए' त्ति] भवसिद्धिक नहि अने अभवसिद्धिक नहि ते सिद्ध, अने ते न बांधे. ['आउग हेट्ठिल्ला दो भयणाए' त्ति] भव्य अने अभव्य, आयुष्य-बंध काळे आयुष्य बांधे अने बीजे काळे तो न बांधे, माटे 'भजनाए बांधे' एम कह्युं छे. ['उवरिल्ले न बंधइ' त्ति] सिद्ध नथी बांधतो. दर्शनद्वारमां ['हेट्ठिल्ला तिन्नि य भयणाए' त्ति] चक्षुर्दर्शनी, अचक्षुर्दर्शनी अने अवधिदर्शनी ए बधा जो छद्मस्थ वीतराग होय तो ज्ञानावरण नथी बांधता, कारण के, तेओ वेदनीयना ज बंधक होय छे, जो तेओ सराग होय तो बांधे छे, माटे कह्युं छे के, 'भजनाए बांधे छे.' ['उवरिल्ले न बंधइ' त्ति] भवमां रहेलो केवलदर्शनी अने सिद्ध ते बन्ने नथी बांधता, कारण के, तेओने कर्म बंधना हेतुओ होता नथी ['वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला तिन्नि बंधंति' त्ति] प्रथम त्रण दर्शनवाळा छद्मस्थ वीतरागो अने सरागो, तेओ वेदनीय बांधे ज छे. ['केवलदंसणी भयणाए' त्ति] केवलदर्शनवाळो सयोगी केवली बांधे छे अने अयोगिकेवली अने सिद्ध वेदनीय कर्म नथी बांधता, माटे 'भजनाए बांधे छे' एम कह्युं छे. पर्याप्तक द्वारमां ['पज्जत्तए भयणाए' त्ति] वीतराग अने सराग ए बन्ने पर्याप्त होय छे. तेमां वीतराग पर्याप्त ज्ञानावरण न बांधे अने सराग पर्याप्त तो बांधे माटे कह्युं छे के, 'भजनाए बांधे.' ['नोपज्जत्तय-नोअपज्जत्तए न बंधइ' त्ति] नोपर्याप्त अने नोअपर्याप्त एटले सिद्ध न बांधे. ['आउग हेट्ठिल्ला दो भयणाए' त्ति] पर्याप्त अने अपर्याप्त ए बन्ने आयुष्यना बंधकाळे आयुष्य बांधे अने अन्यदा न बांधे, माटे भजना कही छे. ['उवरिल्ले न' इति] सिद्ध न बांधे. भाषकद्वारमां ['दो वि भयणाए' त्ति] भाषालब्धिवाळो ते भाषक अने तेथी अन्य ते तो अभाषक, ते बेमां वीतराग भाषक ज्ञानावरणीय न बांधे, अने सराग भाषक तो बांधे अने अभाषक-ते तो अयोगी अने सिद्ध ते बन्ने न बांधे तथा विग्रहगतिने प्राप्त एवा अभाषक पृथिवी वगेरेना जीवो बांधे माटे ['दो वि भयणाए'] 'बन्ने भजनाए बांधे'

ए प्रमाणे कह्युं छे. ['वेयणिज्जं भासए बंधइ' त्ति] भाषक जीव वेदनीय बांधे छे. कारण के, सयोगिना अवस्थानवाळो पण भाषक सद्वेदनीयने बांधे छे. ['अभासए भयणाए' त्ति] अयोगी अने सिद्ध ए बन्ने अभाषक होय छे, अने तेओ बांधता नथी तथा पृथिवी वगेरे अभाषक तो बांधे छे माटे ए प्रमाणे भजना छे. परित्तद्वारमां ['परित्ते भयणाए' त्ति] परीत एटले एक शरीरवाळो जीव अथवा अल्प संसारवाळो जीव ते वीतराग पण होय अने तेवो परीत वीतराग, ज्ञानावरणीय कर्म बांधतो नथी अने सराग परीत तो बांधे छे-ए प्रमाणे भजना छे. ['अपरित्ते बंधइ' त्ति] अपरित्त एटले साधारणकाय अर्थात् जे जीव अनंतजीवो साथे एक शरीरमां रहेनो होय ते अथवा अनंत संसारवाळो ते अपरित्त-ते बन्ने बांधे छे. ['नोपरित्त-नोअपरित्ते न बंधइ' त्ति] परित्त नहि तेम अपरित्त नहि अर्थात् सिद्ध बांधतो नथी. ['आउयं परित्तो वि, अपरित्तो वि भयणाए' त्ति] प्रत्येक शरीरादि जीव आयुष्यना बंधकाळे ज आयुष्य बांधे छे पण सर्वदा नथी बांधतो माटे 'भजना' कही छे. सिद्ध तो बांधे ज नहि, माटे कह्युं छे के, ['नोपरित्त-' इत्यादि] ज्ञानद्वारमां ['हेट्ठिल्ला चत्तारि भयणाए' त्ति] आभिनिबोधिक ज्ञानी वगेरे चार ज्ञानीओ वीतरागावस्थामां ज्ञानावरणीयने बांधता नथी अने तेना ते ज चार ज्ञानीओ सरागावस्थामां तो ज्ञानावरणीय कर्मने बांधे छे, ए प्रमाणे भजना छे. ['वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला चत्तारि वि बंधंति' त्ति] हेठळना चारे पण वेदनीयने बांधे छे, कारण के, छद्मस्थ वीतरागो पण वेदनीयना बंधक छे ['केवलणाणी भयणाए' त्ति] केवलज्ञानी भजनाए बांधे छे, कारण के, सयोगिकेवळी वेदनीयना बंधक छे अने अयोगिकेवळी तथा सिद्धो वेदनीयना अबंधक छे माटे भजना कही छे. योगद्वारमां ['हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए' त्ति] मन, वचन अने काययोगिओ, जेओ उपशांतमोह गुणस्थानकवाळा अने क्षीणमोह गुणस्थानकवाळा सयोगिकेवलिओ छे तेओ ज्ञानावरण बांधता नथी अने तदन्य तो बांधे छे, माटे तेमां भजना कही छे, ['अजोगी न बंधइ' त्ति] अयोगी एटले अयोगिकेवली अने सिद्ध बांधता नथी. ['वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला बंधंते' त्ति] मनोयोगी वगेरे बांधे छे, कारण के सयोग जीवो वेदनीयना बंधक छे, ['अजोगी ण बंधइ' त्ति] अयोगी बांधता नथी, कारण के, अयोगी सर्व कर्मोना अबंधक छे. उपयोगद्वारमां ['अट्ठसु वि भयणाए' त्ति] सयोग अने अयोग, ए बन्नेने साकार अने अनाकार उपयोग होय छे, ते बन्ने उपयोगमां पण सयोग जीवो ज्ञानावरणादि प्रकृतिओने यथायोग बांधे छे अने अयोगजीवो तो नथी बांधता, एम भजना कही छे. आहारकद्वारमां ['दो वि भयणाए' त्ति] वीतराग पण आहारक होय छे अने ए ज्ञानावरण बांधतो नथी, सराग आहारक तो बांधे छे, ए प्रमाणे आहारक भजनावडे बांधे छे, तथा अनाहारक केवली अने विग्रहगतिने प्राप्त जीव ए बन्ने अनाहारक होय छे-तेमां केवली न बांधे अने बीजो तो बांधे छे, ए प्रमाणे अनाहारक पण भजनावडे बांधे छे, ['वेयणिज्जं आहारए बंधइ' त्ति] आहारकजीव, वेदनीय बांधे छे, कारण के, अयोगी सिवायना दरेक जीवो वेदनीयना बंधक छे. ['अणाहारए भयणाए' त्ति] विग्रहगतिने प्राप्त जीव, समुद्घात प्राप्त केवली, अयोगी अने सिद्ध ए बधा अनाहारक होय छे, तेमां विग्रहगति प्राप्त जीव अने समुद्घातगत केवळी, ए बन्ने वेदनीयने बांधे छे अने अयोगी अने सिद्ध नथी बांधता-ए प्रमाणे भजना छे. ['आउए आहारए भयणाए' त्ति] कारण के, आयुष्यना बंधकाळे ज आयुष्य बंधाय छे अने बीजा काळे तो तेनुं बंधन थतुं नथी, माटे भजना छे. ['अणाहारए ण बंधइ' त्ति] अनाहारक बांधतो नथी, कारण के, विग्रहगतिने प्राप्त जीवो पण आयुष्यना अबंधक छे. सूक्ष्मद्वारमां ['बायरे भयणाए' त्ति] वीतराग बादरो, ज्ञानावरणना अबंधक छे अने सराग बादरो ज्ञानावरणना बंधक छे माटे भजना कही छे. वळी, सिद्ध तो अबंधक होवाथी कहे छे के, ['नोसुहुम-' इत्यादि.] ['आउए सुहुमे, बायरे भयणाए' त्ति] कारण के, बंधकाळे बंधाय छे अने बीजे काळे तो नथी बंधातु माटे भजना कही छे; चरमद्वारमां ['अट्ठ वि भयणाए' त्ति] जेनो चरम-छेल्लो-भव थवानो छे तेने अहिं चरम कहेवो, अने जेनो छेल्लो भव थवानो नथी एटले जे चरम जेवो नथी तेने अचरम कहेवो तथा सिद्धने अचरम कहेवो, कारण के, सिद्धने हवे-सिद्ध थया पछी-छेल्लो भव नथी तेमां चरम जीव यथायोग आठे कर्म प्रकृतिओने पण बांधे छे अने चरमजीवनुं अयोगिपणुं होय अर्थात् जो चरम जीव अयोगी होय तो नथी बांधतो -ए प्रमाणे भजना छे, अचरम जो संसारी लइए एटले अभव्य लइए तो ते अचरम आठे पण कर्म-प्रकृतिओने बांधे छे अने जो अचरम एटले 'सिद्ध' लइए तो ते कोई कर्म-प्रकृतिने नथी बांधतो-ए प्रमाणे अहीं पण भजना जाणवी

वेदकनुं अल्पबहुत्व.

२३. प्र०—[1]एएसि णं भंते ! जीवाणं इत्थीवेयगाणं, पुरिसवेयगाणं, नपुंसगवेयगाणं, अवेयगाण य कयरे कयरे०हिंतो ?

२३ प्र०—हे भगवन् ! स्त्रीवेदक, पुरुषवेदक, नपुंसकवेदक अने अवेदक, ए बधा जीवोमा कया कया जीव, कोना कोनाथी अल्प, बहु, तुल्य अने विशेषाधिक छे ?

२३. उ०—गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा पुरिसवेयगा, इत्थिवेयगा संखेज्जगुणा, अवेदगा अणंतगुणा, नपुंसगवेयगा अणंतगुणा.

२३ उ०—हे गौतम ! सौथी थोडा पुरुषवेदक जीवो छे, तेनाथी संख्येयगुण स्त्रीवेदक छे, अवेदक अनंत गुण छे अने नपुंसकवेदक अनंतगुण छे.

—एएसिं सव्वेसिं पदाणं अप्प-बहुगाइं उच्चारेयव्वाइं, जाव-सव्वत्थोवा जीवा अचरिमा, चरिमा अणंतगुणा.

—ए बधा पदोनां अल्पबहुत्वो कहेवां यावत् सौथी थोडा अचरम जीवो छे अने चरम जीवो अनंतगुण छे.

---

१. मूलच्छाया—एतेषां भगवन् ! जीवानां स्त्रीवेदकानाम्, पुरुषवेदकानाम्, नपुंसकवेदकानाम्, अवेदकानां च कतरे कतरेभ्यः ? गौतम ! सर्वस्तोका जीवाः पुरुषवेदकाः, स्त्रीवेदकाः संख्येयगुणाः, अवेदका अनन्तगुणाः, नपुंसकवेदका अनन्तगुणाः. एतेषां सर्वेषां पदानाम् अल्प-बहुत्वानि उच्चारयितव्यानि, यावत्-सर्वस्तोका जीवा अचरमाः, चरमा अनन्तगुणाः—अनु०

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे (एम कही यावत् विचरे छे.)

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते छट्ठसये तइओ उद्देसो सम्मत्तो.

७. अथ अल्प-बहुत्वद्वारम्:—तत्र 'इत्थिवेयगा संखेज्जगुण' त्ति यतो देव-नर-तिर्यक्पुरुषेभ्यस्तत्स्त्रियः क्रमेण द्वात्रिंशत्-सप्तविंशति-त्रिगुणा द्वात्रिंशत्-सप्तविंशति-त्रिरूपाऽधिकाश्च भवन्तीति. 'अवेदगा अणंतगुण' त्ति अनिवृत्तिबादरसंपरायादय., सिद्धाश्च अवेदाः, अतस्ते-अनन्तत्वात् स्त्रीवेदेभ्योऽनन्तगुणा भवन्ति. 'नपुंसगवेयगा अणंतगुण' त्ति अनन्तकायिकानां सिद्धेभ्योऽनन्तगुणानामिह गणनादिति. 'एएसिं सव्वेसिं' इत्यादि. एतेषां पूर्वोक्तानां संयतादीनां चरमान्तानां चतुर्दशानां द्वाराणां तद्गतभेदाऽपेक्षया अल्प-बहुत्वम् उच्चारयितव्यम्, तद्यथा:—"एएसि णं भंते ! संजयाणं, असंजयाणं, संजयासंजयाणं, नोसंजय-नोअसंजय-नोसंजयासंजयाणं कयरे, कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा विसेसा० ? गोयमा ! सव्वत्थोवा संजया, संजयासंजया असंखेज्जगुणा, नोसंजय-नोअसंजय-नोसंजयासंजया अणंतगुणा, असंजया अणंतगुणा." इत्यादि प्रज्ञापनाऽनुसारेण वाच्यम्—यावच्चरमाद्यल्प-बहुत्वम्. एतदेवाऽऽह:—'जाव-सव्वत्थोवा जीवा अचरिमा' इत्यादि. अत्र अचरमा अभव्याः. चरमाश्च ये भव्याश्चरमं भवं प्राप्स्यन्ति-सेत्स्यन्ति इत्यर्थः. ते चाऽचरमेभ्योऽनन्तगुणाः, यस्माद् अभव्येभ्यः सिद्धा अनन्तगुणा भणिताः; यावन्तश्च सिद्धास्तावन्त एव चरमाः, यस्माद् यावन्तः सिद्धाः अतीताद्धायां तावन्त एव सेत्स्यन्ति अनागताद्धायाम् इति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे षष्ठशते तृतीय उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

७. हवे अल्प-बहुत्वद्वार कहे छे, तेमां ['इत्थिवेयगा संखेज्जगुण' त्ति] स्त्रीवेदको संख्येय गुण छे, कारण के, देव, मनुष्य अने तिर्यंच-रूप पुरुषो करतां क्रमवडे स्त्रीओ, बत्रीश वधारे बत्रीशगणी, सत्तावीश वधारे सत्तावीशगणी अने त्रण वधारे त्रणगणी छे अर्थात् देव करतां देवीओ बत्रीशगणी अने बत्रीश वधारे छे, मनुष्यो करतां मनुष्यणीओ सत्तावीशगणी अने सत्तावीश वधारे छे अने तिर्यंचो करतां तिर्यंच स्त्रीओ-तिर्यंचणीओ-त्रणगणी अने त्रण वधारे छे. ['अवेदगा अणतगुण' त्ति] अनिवृत्तिबादरसंपरायादिगुणस्थानकवाळा वगेरे जीवो अने सिद्धो, तेओ अवेदक छे अने ते बधा अनंत होवाथी स्त्रीवेदवाळाओ करतां अनंतगुण थाय छे. ['नपुंसगवेयगा अणंतगुण' त्ति] नपुंसक वेदवाळाओ अनंतगुण छे, कारण के, आ स्थळे सिद्धो करतां अनंतकायिक (जेओ बधा नपुंसक छे) जीवो अनंतगुणा गण्या छे. ['एएसिं सव्वेसिं' इत्यादि.] पूर्वोक्त ए बधाओनुं एटले संयतथी मांडीने चरम सुधीना चौद द्वारोनुं अल्प बहुत्व, तद्गत भेदोनी अपेक्षाए कहेवुं जोइए, ते जेमके —"हे भगवन् ! संयतो, असंयतो, संयतासंयतो अने नोसंयत-नोअसंयत-नोसंयतासंयतो, ए बधाओमां क्या क्या कोना कोनाथी थोडा छे ? बहु छे ? तुल्य छे ? के विशेषाधिक छे ? हे गौतम ! संयतो सौथी थोडा छे, संयतासंयतो असंख्यगुण छे, नोसंयत-नोअसंयत-नोसंयतासंयतो अनंतगुण छे अने असंयतो एथी ए अनंतगुण छे" इत्यादि प्रज्ञापनाने अनुसारे चरमादिना अल्प बहुत्व सुधी सर्व अहिं कहेवुं, ए ज कहे छे, ['जाव सव्वत्थोवा जीवा अचरिमा' इत्यादि.] अहिं अचरम एटले अभव्य अने जेओ चरम भवने—छेला भवने—पामशे अर्थात् जेओ सिद्ध थशे तेओ चरम कहेवाय, अने तेओ अचरम करता अनंतगुण छे, कारण के अभव्यो करतां सिद्धो अनंतगुणा कह्या छे अने जेटला सिद्धो छे तेटला ज चरम जीवो छे, कारण के, जेटला भूत काळे सिद्ध थया छे—तेटला ज भविष्यत्काळे पण सिद्ध थशे.

१. मूलच्छाया.— तदेवं भगवन् ! तदेवं भगवन् ! इतिः—अनु०

१. आ हकीकत श्रीजीवाजीवाभिगमसूत्र-द्वितीय प्रतिपत्ति (पृ० ८०) मां तथा प्रज्ञापना सूत्र-अल्पबहुत्वपद (पृ० १३४) मां तथा प्रज्ञापना सूत्र-अल्पबहुत्वपद (पृ० १६४) मां अने पंचसंग्रह-गा० ६५-६८-६९ (भा० पृ० ८२-८४-८५) मां मळे छे —अनु०

२ प्रज्ञापना सूत्रना त्रीजा अल्पबहुत्वपदमां आ बधी हकीकत आवेली छे (पृ० ११३-१४३)—अनु०

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

शतक ६.–उद्देशक ४.

हे भगवन् ! शुं जीव कालादेशथी सप्रदेश छे के अप्रदेश छे ?–नियमेन सप्रदेश.–ए ज प्रमाणे नैरयिक अने कालादेश.–जीवो अने कालादेश.–नैरयिको अने कालादेश.–ए रीते यावत् स्तनितकुमार.–पृथिवीकायिको अने कालादेश.–ए रीते यावत्–वनस्पतिकायिको–बाकीना सिद्ध सुधीना जीवो नैरयिकोनी पेठे.–आहारक अने कालादेश.–भंगत्रय.–अनाहारक अने कालादेश.–भंगत्रय.–सिद्ध अने कालादेश.–भंगत्रिक–भवसिद्धिक–अभवसिद्धिक अने कालादेश.–औधिकनी पेठे.–नोभवसिद्धिक–नोअभवसिद्धिक अने कालादेश.–भंगत्रिक.–संज्ञी अने कालादेश.–भंगत्रय–असंज्ञी अने कालादेश–भंगत्रिक.–नैरयिक–देव–मनुष्य.–भंगषट्क–नोसंज्ञी–नोअसंज्ञी.–भंगत्रिक.–औधिकनी पेठे लेश्यावाळा.–कृष्णलेश्या–नीललेश्या–कापोतलेश्या तेजोलेश्या–पद्मलेश्या–शुक्ललेश्या–अलेश्या–सम्यग्दृष्टि–विकलेन्द्रिय–मिथ्यादृष्टि–सम्यग्मिथ्यादृष्टि–असंयत–संयतासंयत–नोसंयत–नोअसंयत–नोसंयतासंयत–सकषायी–क्रोधकषायी–देव–मानकषायी–मायाकषायी–नैरयिक–देव–लोभकषायी–अकषायी–औधिक–ज्ञान–आभिनिबोधिकज्ञान–श्रुतज्ञान–अवधिज्ञान–मनःपर्यवज्ञान–केवलज्ञान–औधिकअज्ञान–मतिअज्ञान–श्रुतअज्ञान–विभंगज्ञान–सयोगी–मनयोगी–वचनयोगी–काययोगी–अयोगी–साकारोपयुक्त–अनाकारोपयुक्त–सवेदक–स्त्रीवेदक–पुरुषवेदक–नपुंसकवेदक–अवेदक–सशरीरी–औदारिक–वैक्रिय–आहारक–तैजस–कार्मण–अशरीर–आहारपर्याप्ति–शरीरपर्याप्ति–इंद्रियपर्याप्ति–आनप्राणपर्याप्ति–भाषा–मनःपर्याप्ति–आहारअपर्याप्ति–शरीरअपर्याप्ति–इंद्रियअपर्याप्ति–आनप्राणअपर्याप्ति–भाषा–मनअपर्याप्ति–ए बधानी साथे कालादेशथी विचारणा.–संग्रहगाथा–सप्रदेश–आहारक–भव्य–संज्ञी–लेश्या–दृष्टि–संयत–कषाय–योग–उपयोग–वेद–शरीर अने पर्याप्ति.–हे भगवन् ! शुं जीवो प्रत्याख्यानी छे ? अप्रत्याख्यानी छे के बन्ने जातना छे ?–बधा प्रकारना छे.–ए ज प्रमाणे नैरयिक–यावत्–चउरिंद्रिय–पंचेंद्रियतिर्यग्योनिक अने मनुष्य–ए बधा साथे प्रत्याख्याननी विचारणा.–जीवो प्रत्याख्यान–अप्रत्याख्यान–अने ए बन्नेने जाणे छे ?–पंचेंद्रियो जाणे छे अने बीजा नथी जाणता.–जीवो प्रत्याख्यान–अप्रत्याख्यान–अने ए बन्नेने करे छे ?–पूर्व प्रमाणे.–प्रत्याख्यान अने आयुष्य.–अप्रत्याख्यान अने आयुष्य.–ए बन्ने अने आयुष्य–ए रीने प्रत्याख्यानने लगता चार दंडक–हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे.

१. प्र०—[1]जीवे णं भंते ! कालादेसेणं किं सपएसे, अपएसे ?

१. प्र०—हे भगवन् ! शुं जीव कालादेशवडे–काळनी अपेक्षाए–सप्रदेश छे के अप्रदेश ?

१. उ०—गोयमा ! नियमा सपएसे.

१. उ०—हे गौतम ! जीव नियमा–चोक्कस–सप्रदेश छे. ए प्रमाणे यावत् सिद्ध सुधीना जीव माटे जाणवुं.

२. प्र०—नेरइए णं भंते ! कालादेसेणं किं सपएसे अपएसे ?

२. प्र०—हे भगवन् ! नैरयिक जीव कालादेशथी सप्रदेश छे के अप्रदेश छे ?

२. उ०—गोयमा ! सिय सपएसे, सिय अपएसे; एवं जाव–सिद्धे.

२. उ०—हे गौतम ! ए कदाच सप्रदेश छे अने कदाच अप्रदेश छे.

३. प्र०—जीवा णं भंते ! कालादेसेण किं सपएसा, अपएसा ?

३. प्र०—हे भगवन् ! शुं जीवो कालादेशथी सप्रदेश छे के अप्रदेश छे ?

३. उ०—गोयमा ! नियमा सपएसा.

३. उ०—हे गौतम ! चोक्कस, जीवो सप्रदेश छे.

---

१. मूलच्छाया —जीवो भगवन् ! कालादेशेन किं सप्रदेशः, अप्रदेशः ? गौतम ! नियमात् सप्रदेशः. नैरयिको भगवन् ! कालादेशेन किं सप्रदेशः, अप्रदेशः ? गौतम ! स्यात् सप्रदेशः, स्याद् अप्रदेशः; एवं यावत्–सिद्धः. जीवा भगवन् ! कालादेशेन किं सप्रदेशाः, अप्रदेशाः ? गौतम ! नियमात् सप्रदेशाः —अनु०

४. प्र०—नेरइया णं भंते ! कालादेसेणं किं सपएसा, अपएसा ?

४. उ०—गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा सपएसा, अहवा सपएसा य-अपएसे य, अहवा सपएसा य-अपएसा य; एवं जाव–थणियकुमारा.

५. प्र०—पुढविकाइया णं भंते ! किं सपएसा, अपएसा ?

५. उ०—गोयमा ! सपएसा वि, अपएसा वि; एवं जाव–वणस्सइकाइया.

—सेसा जहा नेरइया तहा, जाव–सिद्धा. आहारगाणं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो. अणाहारगाणं जीवाणं एगिंदियवज्जा छब्भंगा एवं भाणियव्वाः–१ सपएसा वा, २ अपएसा वा, ३ अहवा सपएसे य अपएसे य, ४ अहवा सपएसे य अपएसा य, ५ अहवा सपएसा य अपएसे य, ६ अहवा सपएसा य अपएसा य. सिद्धेहिं तियभंगो. भवसिद्धिया, अभवसिद्धिया जहा ओहिया. णोभवसिद्धिय-णोअभवसिद्धिय-जीवसिद्धेहिं तियभंगो. सन्नीहिं जीवाइओ तियभंगो. असन्नीहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो. नेरइय-देव-मणुएहिं छब्भंगो. नोसन्नि–नोअसन्नि–जीवमणुयसिद्धेहिं तियभंगो. सलेसा जहा ओहिया. कण्हलेस्सा, नीललेस्सा, काउलेस्सा जहा आहारओ, नवरं–जस्स अत्थि एयाओ. तेउलेस्साए जीवाइओ तियभंगो. नवरः–पुढविकाइएसु, आउ-वणस्सईसु छब्भंगा. पम्हलेस्स सुक्कलेस्साए जीवाइओ तियभंगो. अलेसेहिं जीव-सिद्धेहिं तियभंगो. मणुएसु छब्भंगा. सम्मद्दिट्ठीहिं जीवाइओ तियभंगो. विगलिंदिएसु छब्भंगा. मिच्छद्दिट्ठीहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो. सम्मामिच्छद्दिट्ठीहिं छब्भंगा. संजएहिं जीवाइओ तियभंगो. असंजएहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो त्ति. संजयासंजएहिं तियभंगो जीवाईओ. नोसंजय-नोअसंजय नोसंजयासंजय-जीव-सिद्धेहिं तियभंगो. सकसाईहिं जीवाइओ तियभंगो. एगिंदिएसु अभंगकं. कोहकसाईहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो. देवेहिं छब्भंगा. माण-कसाई-मायाकसाई जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो. नेरइय-देवेहिं छब्भंगा. लोभकसाईहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो.

४. प्र०—हे भगवन् ! शुं नैरयिक जीवो कालादेशवडे सप्रदेश छे के अप्रदेश छे ?

४. उ०—हे गौतम ! ए नैरयिकोमां १ बधा य पण सप्रदेश होय, २ केटलाक सप्रदेश अने एकाद अप्रदेश अने ३ केटलाक सप्रदेश तथा केटलाक अप्रदेश; ए प्रमाणे यावत् स्तनितकुमार सुधीना जीवो माटे जाणवुं.

५. प्र०—हे भगवन् ! शुं पृथिवीकायिक जीवो सप्रदेश छे के अप्रदेश छे ?

५. उ०—हे गौतम ! तेओ सप्रदेश पण छे अने अप्रदेश पण छे, ए प्रमाणे यावत् वनस्पतिकायिक सुधीना जीवो माटे जाणवुं.

—जेम नैरयिक जीवो कह्या तेम सिद्ध सुधीना बाकीना बधा जीवो माटे जाणवुं. जीव अने एकेन्द्रिय वर्जीने बाकीना आहारक जीवो माटे त्रण भांगा जाणवा, अने अनाहारक जीवो माटे एकेन्द्रिय वर्जीने छ भांगा आ प्रमाणे जाणवा–१ केटलाक सप्रदेश होय, २ केटलाक अप्रदेश होय, ३ अथवा कोइ सप्रदेश होय अने कोइ अप्रदेश होय, ४ कोइ सप्रदेश होय अने केटलाक अप्रदेश होय. ५ केटलाक सप्रदेश होय अने कोइ अप्रदेश होय अने ६ केटलाक सप्रदेश होय तथा केटलाक अप्रदेश होय. सिद्धोने माटे त्रण भांगा जाणवा जेम औधिक–सामान्य–जीवो कह्या तेम भवसिद्धिक–भव्य–अने अभवसिद्धिक–अभव्य–जीवो जाणवा. नोभवसिद्धिक तथा नोअभवसिद्धिक जीव, सिद्धोमां त्रण भांगा जाणवा. संज्ञिओमां जीवादिक त्रण भांगा जाणवा, असंज्ञिओमां एकेन्द्रियवर्जीने त्रण भांगा जाणवा. नैरयिक, देव अने मनुष्योमां छ भांगा जाणवा. नोसंज्ञी तथा नोअसंज्ञी जीव, मनुष्य अने सिद्धोमां त्रण भांगा जाणवा. जेम सामान्य जीवो कह्या, तेम सलेश्य–लेश्यावाळा–जीवो जाणवा. जेम आहारक जीव कह्यो तेम कृष्णलेश्यावाळा, नीललेश्यावाळा अने कापोतलेश्यावाळा जीवो जाणवा, विशेष ए के. जेने जे लेश्या होय तेने ते लेश्या कहेवी. तेजोलेश्यामां जीवादिक त्रण भांगा जाणवा, विशेष ए के, पृथिवीकायिकोमां, अप्कायिकोमां अने वनस्पतिकायिकोमा छ भांगा जाणवा, पद्मलेश्यामां अने शुक्ललेश्यामा जीवादिक त्रण भांगा जाणवा, अलेश्योमा–जीव अने सिद्धोमां त्रण भांगा जाणवा

१. मूलच्छायाः—नैरयिकाः भगवन् ! कालादेशेन किं सप्रदेशाः, अप्रदेशाः ? गौतम ! सर्वेऽपि तावद् भवेयुः सप्रदेशाः, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च; एवं यावत्–स्तनितकुमाराः. पृथिवीकायिका भगवन् ! किं सप्रदेशाः, अप्रदेशाः ? गौतम ! सप्रदेशा अपि, अप्रदेशा अपि; एवं यावत्–वनस्पतिकायिकाः. शेषा यथा नैरयिकास्तथा, यावत्–सिद्धाः. आहारकाणां जीवै-केन्द्रियवर्जस्त्रिकभङ्गः. अनाहारकाणां जीवानाम् एकेन्द्रियवर्जाः षड् भङ्गाः एवं भणितव्याः—सप्रदेशा वा, अप्रदेशा वा, अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च, अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशाश्च, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च. सिद्धेषु त्रिकभङ्गः, भवसिद्धिकाः अभवसिद्धिका यथा औघिकाः नोभवसिद्धिक–नोऽभवसिद्धिक–जीव–सिद्धेषु त्रिकभङ्गः. संज्ञिषु जीवादिकस्त्रिकभङ्गः. असंज्ञिषु एकेन्द्रियवर्जस्त्रिकभङ्गः. नैरयिक–देव–मनुजेषु षड्भङ्गाः. नोसंज्ञि–नोऽसंज्ञि–जीव–मनुज–सिद्धेषु त्रिकभङ्गः. सलेश्या यथा औघिकाः. कृष्णलेश्याः, नीललेश्याः, कापोतलेश्या यथा आहारकः, नवरम्–यस्य सन्ति एताः. तेजोलेश्यायां जीवादिकस्त्रिकभङ्गः. नवरम् :—पृथिवीकायिकेषु, अप्–वनस्पतिषु षड् भङ्गाः. पद्मलेश्या–शुक्ललेश्ययो जीवादिकस्त्रिकभङ्गः. अलेश्येषु जीव–सिद्धेषु त्रिकभङ्गः. मनुजेषु षड्भङ्गाः. सम्यग्दृष्टिषु जीवादिकस्त्रिकभङ्गः. विकलेन्द्रियेषु षड् भङ्गाः. मिथ्यादृष्टिषु एकेन्द्रियवर्जस्त्रिकभङ्गः. सम्यग्मिथ्यादृष्टिषु षड् भङ्गाः. संयतेषु जीवादिकस्त्रिकभङ्गः. असंयतेषु एकेन्द्रियवर्जस्त्रिकभङ्गः इति. संयता–संयतेषु त्रिकभङ्गो जीवादिकः. नोसंयत–नोऽसंयत–नोसंयतासंयत–जीव–सिद्धेषु त्रिकभङ्गः. सकषायिषु जीवादिकस्त्रिकभङ्गः. एकेन्द्रियेषु अभङ्गकम्–क्रोधकषायिषु जीवै–केन्द्रियवर्जस्त्रिकभङ्गः. देवेषु षड् भङ्गाः. मानकषायि–मायाकषायिषु जीवैकेन्द्रियवर्जः त्रिकभङ्गः. नैरयिक–देवेषु षड् भङ्गाः. लोभकषायिषु जीवै-केन्द्रियवर्जस्त्रिकभङ्गः—अनु०

नेरइएसु छब्भंगा. अकसाई-जीव-मणुएहिं, सिद्धेहिं तियभंगो. ओहियणाणे, आभिणिबोहियणाणे, सुयणाणे जीवाइओ तियभंगो. विगलिंदिएहिं छब्भंगा. ओहिणाणे मण-केवलणाणे जीवाइओ तियभंगो. ओहिए अन्नाणे, मइअन्नाणे, सुयअन्नाणे, एगिंदियवज्जो तियभंगो. विभंगनाणे जीवाइओ तियभंगो. सजोगी जहा ओहिओ, मणजोगी, वयजोगी, कायजोगी जीवाइओ तियभंगो, नवरंः-कायजोगी एगिंदिया, तेसु अभंगयं. अजोगी जहा अलेस्सा. सागारोवउत्त-अणागारोवउत्तेहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो. सवेयगा य जहा सकसाई. इत्थिवेयग-पुरिसवेयग-नपुंसगवेयगेसु जीवाइओ तियभंगो, नवरंः-नपुंसगवेदे एगिंदिएसु अभंगयं. अवेयगा जहा अकसाई, ससरीरी जहा ओहिओ. ओरालिय वेउव्वियसरीराणं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो, आहारगसरीरे जीव-मणुएसु छब्भंगा, तेयग-कम्मगाणं जहा ओहिया. असरीरेहिं जीव-सिद्धेहिं तियभंगो. आहारपज्जत्तीए, सरीरपज्जत्तीए इंदियपज्जत्तीए, आणपाणपज्जत्तीए जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो, भासा-मणपज्जत्तीए जहा सन्नी, आहार-अपज्जत्तीए जहा अणाहारगा, सरीर-अपज्जत्तीए, इंदिय-अपज्जत्तीए, आणपाण-अपज्जत्तीए जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो, नेरइय देव-मणुएहिं छब्भंगा, भासा-मणअपज्जत्तीए जीवाइओ तियभंगो, णेरइय-देव-मणुएहिं छब्भंगा.

अने अलेश्य मनुष्योमां छ भांगा जाणवा. सम्यग्दृष्टिओमां जीवादिक त्रण भांगा जाणवा. विकलेन्द्रियोमां छ भांगा जाणवा. मिथ्यादृष्टिओमा एकेन्द्रिय वर्जीने त्रण भांगा जाणवा. सम्यग्मिथ्यादृष्टिओमां छ भांगा जाणवा. संयत जीवोमां जीवादिक त्रण भांगा जाणवा. असंयतोमां एकेन्द्रियवर्जीने त्रण भांगा जाणवा. संयतासंयतोमां जीवादिक त्रण भांगा जाणवा. नोसंयत नोअसंयत अने नोसंयतासंयतोमां-जीव सिद्धोमां-त्रण भांगा जाणवा. सकषायोमां-कषायवाळाओमा जीवादिक त्रण भांगा जाणवा, अने सकषाय एकेद्रियोमां अभंगक-त्रण भांगा नथी पण एक भांगो-छे, क्रोध कषायिओमां जीव अने एकेन्द्रिय वर्जी त्रण भांगा जाणवा. देवोमा छ भांगा, मानकषायवाळामां, मायाकषायवाळामां जीव अने एकेन्द्रिय वर्जीने त्रण भांगा जाणवा. नैरयिक अने देवोमां छ भांगा जाणवा. लोभ कषायवाळामां जीव अने एकेंद्रिय वर्जीने त्रण भांगा जाणवा. नैरयिकोमा छ भांगा जाणवा. अकषायिमां जीव, मनुज अने सिद्धोमां त्रण भांगा जाणवा. औधिक ज्ञानमां, आभिनिबोधिक-ज्ञानमां, श्रुतज्ञानमां, जीवादिक त्रण भांगा जाणवा. विकलेंद्रियोमां छ भांगा जाणवा. अवधिज्ञानमां, मनःपर्यवज्ञानमां अने केवलज्ञानमां जीवादिक त्रण भांगा जाणवा. औधिक अज्ञानमां, मतिअज्ञानमां अने श्रुतअज्ञानमां एकेंद्रिय वर्जीने त्रण भांगा जाणवा. विभंगज्ञानमां जीवादिक त्रण भांगा जाणवा, जेम औधिक कह्यो तेम सयोगी जाणवो, मनयोगी, वचनयोगी अने काययोगिमां जीवादिक त्रण भांगा जाणवा. विशेष ए के, एकेंद्रिय जीवो काययोगवाळा छे अने तेओमां अभंगक-जाजा भांगा नथी-पण एक भांगो-छे. जेम अलेश्यो कह्या तेम अयोगिजीवो जाणवा. साकार उपयोगवाळामां अने अनाकार उपयोग वाळामां जीव तथा एकेंद्रिय वर्जीने त्रण भांगा जाणवा. जेम सकषायी-कषायवाळा-कह्या तेम सवेदक-वेदवाळा-जीवो जाणवा स्त्रीवेदक, पुरुषवेदक अने नपुंसकवेदकोमां जीवादिक त्रण भांगा जाणवा, विशेष ए के, नपुंसक वेदमां एकेंद्रियो माटे अभंगक-जाजा भांगा नथी-पण एक भांगो छे. जेम अकषायी-कषायरहित जीवो कह्या तेम अवेदक-वेदविनाना-जीवो जाणवा जेम औधिक-सामान्य-जीव कह्या तेम सशरीरी-शरीरवाळा-जीवो जाणवा. औदारिक अने वैक्रिय शरीरवाळा माटे जीव तथा एकेंद्रिय वर्जीने त्रण भांगा जाणवा. आहारक शरीरमा जीव अने

---

१. मूलच्छाया:-नैरयिकेषु षड् भङ्गाः अकषायि-जीव-मनुजेषु, सिद्धेषु त्रिकभङ्गः. औधिकज्ञाने, आभिनिबोधिकज्ञाने, श्रुतज्ञाने जीवादिकस्त्रिकभङ्गः. विकलेन्द्रियेषु षड् भङ्गाः अवधिज्ञाने, मनः-केवलज्ञाने जीवादिकस्त्रिकभङ्गः. औधिकेऽज्ञाने, मत्यज्ञाने, श्रुताऽज्ञाने एकेन्द्रियवर्जस्त्रिभङ्गः. विभङ्गज्ञाने जीवादिकस्त्रिकभङ्गः. सयोगी यथा औधिकः, मनोयोगिनि, वचोयोगिनि, काययोगिनि जीवादिकस्त्रिकभङ्गः, नवरम्-काययोगिन एकेन्द्रियास्तेषु अभङ्गकम्. अयोगिनो यथाऽलेश्याः साकारोपयुक्ता-ऽनाकारोपयुक्तेषु जीवैकेन्द्रियवर्जस्त्रिकभङ्गः. सवेदकाश्च यथा सकषायिणः स्त्रीवेदक-पुरुषवेदक-नपुंसकवेदकेषु जीवादिकस्त्रिकभङ्गः, नवरम्: नपुंसकवेदे एकेन्द्रियेषु अभङ्गकम्. अवेदका यथाऽकषायिणः, सशरीरी यथा औधिकः, औदारिक-वैक्रियशरीरेषु जीवैकेन्द्रियवर्जस्त्रिकभङ्गः, आहारकशरीरे जीव--मनुजेषु षड् भङ्गाः, तैजस--कार्मका (णा) ना यथौधिकाः, अशरीरेषु जीव--सिद्धेषु त्रिकभङ्गः. आहारपर्याप्त्यां, शरीरपर्याप्ता, इन्द्रियपर्याप्ता, आनप्राणपर्याप्ता जीवै-केन्द्रियवर्जस्त्रिकभङ्गः, भाषा-मनःपर्याप्ता यथा संज्ञी, आहारअपर्याप्ता यथाऽनाहारकाः; शरीराऽपर्याप्ता, इन्द्रियाऽपर्याप्ता, आनप्राणाऽपर्याप्ता जीवैकेन्द्रियवर्जस्त्रिकभङ्गः, नैरयिक-देव मनुजेषु षड् भङ्गाः, भाषा-मनोऽपर्याप्ता जीवादिकस्त्रिकभङ्गः, नैरयिक--देव--मनुजेषु षड् भङ्गाः--अनु०

मनुष्यमां छ भांगा जाणवा. जेम औधिक कह्या तेम तैजस अने कार्मण (शरीरवाळा जीवो) जाणवा. अशरीरी-जीव अने सिद्ध माटे त्रण भांगा जाणवा. आहारपर्याप्तिमां, शरीरपर्याप्तिमां, इंद्रियपर्याप्तिमां अने आनप्राणपर्याप्तिमां जीव अने एकेन्द्रिय वर्जी त्रण भांगा जाणवा. जेम संज्ञी जीवो कह्या तेम भाषा अने मनःपर्याप्ति संबंधे जाणवुं. जेम अनाहारक जीवो कह्या तेम आहार पर्याप्ति विनाना जीवो विषे समजवुं. शरीरनी अपर्याप्तिमां, इन्द्रियनी अपर्याप्तिमां अने आणप्राणनी अपर्याप्तिमां जीव अने एकेन्द्रिय वर्जी त्रण भांगा जाणवा. नैरयिक, देव अने मनुष्योमां छ भांगा जाणवा. भाषानी अपर्याप्तिमां अने मननी अपर्याप्तिमां जीवादिक त्रण भांगा जाणवा. नैरयिक, देव अने मनुष्योमां छ भांगा जाणवा.

संगहगाहा.-सपएसा आहारग-भविय-सन्नि-लेसा-दिट्ठि-संजय-कसाए, णाणे जोगु-वओगे वेदे य सरीर-पज्जत्ती.

—संग्रह गाथा आ प्रमाणे छेः- सप्रदेशो, आहारक, भव्य, संज्ञी, लेश्या, दृष्टि, संयत, कषाय, ज्ञान, योग, उपयोग, वेद, शरीर अने पर्याप्ति ए द्वारो छे.

१. अनन्तरोद्देशके जीवो निरूपितः, अथ चतुर्थोद्देशकेऽपि तमेव भङ्ग्यन्तरेण निरूपयन्नाहः—'*जीवे णं*' इत्यादि. '*कालादेसेणं*' ति कालप्रकारेण—कालम् आश्रित्येत्यर्थः. '*सपएसे*' त्ति सविभागः, '*नियमा सपएसे*' त्ति अनादित्वेन जीवस्य अनन्तसमयस्थितिकत्वात् सप्रदेशता, यो हि एकसमयस्थितिः सोऽप्रदेशः, द्व्यादिसमयस्थितिस्तु सप्रदेशः. इह चाऽनया गाथया भावना कार्या—"*जो जस्स पढमसमए वट्टइ भावस्स सो उ अपएसो, अण्णम्मि वट्टमाणो कालाएसेण सपएसो.*" नारकस्तु यः प्रथमसमयोत्पन्नः सोऽप्रदेशः, द्व्यादिसमयोत्पन्नः पुनः सप्रदेशः; अत उक्तम्—'*सिय सपएसे, सिय अपएसे*' एवं तावद् एकत्वेन जीवादिः सिद्धाऽवसानः षड्विंशतिदण्डकः कालतः सप्रदेशत्वादिना चिन्तितः. अथाऽयमेव तथैव पृथक्त्वेन चिन्त्यतेः—'*सव्वे वि ताव होज्जा सपएसा*' त्ति उपपातविरहकालेऽसंख्यातानां पूर्वोत्पन्नानां भावात् सर्वेऽपि सप्रदेशा भवेयुः, तथा पूर्वोत्पन्नेषु मध्ये यदा एकोऽप्यन्यो नारक उत्पद्यते तदा तस्य प्रथमसमयोत्पन्नत्वेनाऽप्रदेशत्वात्, शेषाणां च द्व्यादिसमयोत्पन्नत्वेन सप्रदेशत्वाद् उच्यतेः—'*सपएसा य, अपएसे य*' त्ति. एवं यदा बहव उत्पद्यमाना भवन्ति तदोच्यतेः—'*सपएसा य, अपएसा य*' ति उत्पद्यन्ते च एकदा एकादयो नारकाः, यदाहः—"*एगो व दो व तिन्नि व संखमसंखा व एगसमएणं, उववज्जंते-वइया उव्वट्टंता वि एमेव.*" '*पुढविकाइया णं*' इत्यादि. एकेन्द्रियाणां पूर्वोत्पन्नानाम्, उत्पद्यमानानां च बहूनां सद्भावात् '*सपएसा वि, अपएसा वि*' इत्युच्यते. '*सेसा जहा नेरइया*' इत्यादि. यथा नारका अभिलापत्रयेणोक्तास्तथा शेषा द्वीन्द्रियादयः सिद्धाऽवसाना वाच्याः, सर्वेषाम् एषां विरहसम्भवाद् एकाद्युत्पत्तेश्चेति. एवम् आहारका-ऽनाहारकशब्दविशेषितौ एकत्व-पृथक्त्वदण्डकौ अध्येयौ, अध्ययनक्रमश्चाऽयम्—'*आहारए णं भंते ! जीवे कालाएसेणं किं सपएसे, अपएसे ? गोयमा ! सिय सपएसे, सिय अपएसे.*' इत्यादि—स्वधिया वाच्यः तत्र यदा विग्रहे, केवलिसमुद्घाते वाऽनाहारको भूत्वा, पुनराहारकत्वं प्रतिपद्यते तदा तत्प्रथमसमयेऽप्रदेशः, द्वितीयादिषु तु सप्रदेशः; इत्यत उच्यतेः—'*सिय सपएसे, सिय अपएसे*' त्ति एवमेकत्वे सर्वेष्वपि सादिभावेषु, अनादिभावेषु तु '*नियमा सपएसे*' त्ति वाच्यम्. पृथक्त्वदण्डके तु एवमभिलापो दृश्यः—'*आहारया णं भंते ! जीवा कालाएसेणं किं सपएसा, अपएसा ? गोयमा ! सपएसा वि, अपएसा वि*' त्ति तत्र बहूनाम् आहारकत्वेनावस्थितानां भावात् सप्रदेशत्वम्. तथा बहूनां विग्रहगतेरनन्तरं प्रथमसमये आहारकत्वसंभवाद् अप्रदेशत्वमप्याहारकाणां लभ्यते इति '*सप्रदेशा अपि, अप्रदेशा अपि*' इत्युक्तम्. एवं पृथिव्यादयोऽपि अध्येयाः. नारकादयः पुनर्विकल्पत्रयेण वाच्याः, तद्यथाः—'*आहारया णं भंते ! नेरइया णं किं सपएसा, अपएसा ? गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्ज सपएसा, अहवा सपएसा य अपएसे य, अहवा सपएसा य अपएसा य*' त्ति. एतदेवाहः—'*आहारगाणं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो*' जीवपदम्, एकेन्द्रियपदपञ्चकं च वर्जयित्वा, त्रिकरूपो भङ्गस्त्रिकभङ्गो भङ्गकत्रयं वाच्यम् इत्यर्थः, सिद्धपदं त्विह न वाच्यम्, तेषाम् अनाहारकत्वात्; अनाहारकदण्डकद्वयमपि एवम् अनुसरणीयम्. तत्र ऽनाहारको विग्रहगत्याऽऽपन्नः, समुद्घातकेवली, अयोगी सिद्धो वा स्यात्, स चाऽनाहारकत्वप्रथमसमयेऽप्रदेशः, द्वितीयादिषु तु सप्रदेशः तेन '*स्यात् सप्रदेशः*'

१. मूलच्छाया—संग्रहगाथा.-सप्रदेशा आहारक-भव्य-संज्ञि-लेश्या-दृष्टि-संयत-कषाय, ज्ञानं योगो-पयोगौ वेदश्च शरीर-पर्याप्तिः—अनु०

१. प्र० छा.—यो यस्य प्रथमसमये वर्तते भावस्य स तु अप्रदेशः, अन्यस्मिन् वर्तमानः कालादेशेन सप्रदेशः. २. एको वा द्वौ वा त्रीणि वा संख्यमसंख्या च एकसमयेन उपपद्यमाना.—एतावन्तः उद्वर्तमाना अपि एवमेव.—अनु०

इत्याद्युच्यते. पृथक्त्वदण्डके विशेषमाह:—'अणाहारगाणं' इत्यादि. जीवान्, एकेन्द्रियांश्च वर्जयन्तीति–जीवै–केन्द्रियवर्जास्तान् वर्जयित्वा इत्यर्थः. जीवपदे, एकेन्द्रियपदे च 'सपएसा य, अपएसा य' इत्येवंरूप एक एव भङ्गकः–बहूनां विग्रहगत्यापन्नाना सप्रदेशानाम्, अप्रदेशाना च लाभात्. नारकादीनाम्, द्वीन्द्रियादीनां च स्तोकतराणाम् उत्पादस्तत्र च एक–द्व्यादीनाम् अनाहारकाणां भावात् षड्भङ्गिकासम्भवः–तत्र द्वौ बहुवचनान्तौ, अन्ये तु चत्वारः–एकवचन–बहुवचनयोगात्, केवलैकवचनभङ्गकौ इह न स्तः–पृथक्त्वस्याऽधिकृतत्वादिति. 'सिद्धेहिं तियभंगो' त्ति सप्रदेशपदस्य बहुवचनान्तस्यैव संभवात्. 'भवसिद्धीय, अभवसिद्धीय जहा ओहिय' त्ति अयमर्थः–औघि दण्डकवद् एतेषां प्रत्येकं दण्डकद्वयम्, तत्र च भव्योऽभव्यो वा जीवो नियमात् सप्रदेशः, नारकादिस्तु सप्रदेशः, अप्रदेशो वा; बहुत्वस्तु जीवाः सप्रदेशा एव, नारकाद्यास्तु त्रिभङ्गवन्तः. एकेन्द्रिया. पुनः सप्रदेशाश्च, अप्रदेशाश्च इत्येकभङ्गा एवेति. सिद्धपदं तु न वाच्यम्, सिद्धाना भव्या–ऽभव्यविशेषणाऽनुपपत्तेरिति. तथा 'नोभवसिद्धिय–नोअभवसिद्धिय' त्ति एतद्विशेषणं जीवादिदण्डकद्वयम् अध्येयम्. तत्र चाऽभिलापः–' नोभवसिद्धिय–नोअभवसिद्धिए णं भंते! जीवे सपएसे, अपएसे?' इत्यादि. एवं पृथक्त्वदण्डकोऽपि. केवलमिह जीवपदम्, सिद्धपदं च इति द्वयमेव–नारकादिपदानां 'नोभव्य–नोऽभव्य' विशेषणस्याऽनुपपत्तेरिति. इह च पृथक्त्वदण्डके पूर्वोक्तं भङ्गकत्रयमनुसर्तव्यम्, अत एवाऽऽह –'जीवे सिद्धेहिं तियभंगो' त्ति संज्ञिषु यौ दण्डकौ तयोर्द्वितीयदण्डके जीवादिपदेषु भङ्गकत्रयं भवति, इत्यत आह:–'सन्निहिं' इत्यादि. तत्र संज्ञिनो जीवाः कालतः 'सप्रदेशाः' भवन्ति चिरोत्पन्नानपेक्ष्य, उत्पादविरहाऽनन्तरं च एकस्योत्पत्तौ तत्प्राथम्ये 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च' इति स्यात्, बहूनाम् उत्पत्तिप्राथम्ये तु 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इति स्यात्–तदेवं भङ्गत्रयमिति, एवं सर्वपदेषु; केवलमेतयोर्दण्डकयो. एकेन्द्रिय–विकलेन्द्रिय–सिद्धपदानि न वाच्यानि, तेषु संज्ञिविशेषणस्याऽसंभवाद् इति. 'असन्नीहिं' इत्यादि. अयमर्थः–असंज्ञिषु असंज्ञिविषये द्वितीयदण्डके पृथिव्यादिपदानि वर्जयित्वा भङ्गकत्रयं प्राग् दर्शितमेव वाच्यम्. पृथिव्यादिपदेषु हि 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव, सदा बहूनाम् उत्पत्त्या तेषाम् अप्रदेशत्व–बहुत्वस्याऽपि संभवात्. नैरयिकादीनां च व्यन्तरान्तानां संज्ञिनामपि असंज्ञित्वम्–असंज्ञिभ्यः उत्पादाद् भूतभावतयाऽवसेयम्, तथा नैरयिकादिषु असंज्ञित्वस्य कादाचित्कत्वेन एकत्व–बहुत्वसंभवात् षड् भङ्गा भवन्ति, ते च दर्शिता एव–एतदेवाऽऽह:—'नेरइय–देव–मणुए' इत्यादि. ज्योतिष्काः, वैमानिकाः, सिद्धास्तु न वाच्याः, तेषाम् असंज्ञित्वस्याऽसंभवात्. तथा 'नोसंज्ञि नोऽसंज्ञि'–विशेषणदण्डकयोर्द्वितीयदण्डके जीव–मनुज–सिद्धपदेषु, उक्तरूपं भङ्गकत्रयं भवति, तेषु बहूनाम् अवस्थिताना लाभात्, उत्पद्यमानानां च एकादीनां संभवाद्–इति. एतयोश्च दण्डकयो–र्जीव–मनुज–सिद्धपदानि एव भवन्ति–नारकादिपदाना 'नोसंज्ञि–नोऽसंज्ञि' इति विशेषणस्याऽघटनाद्–इति. सलेश्यदण्डकद्वये औघिकदण्डकवद् जीव–नारकादयो वाच्याः. सलेश्यतायां जीवत्ववद् अनादित्वेन विशेषाऽनुत्पादकत्वात् केवलं सिद्धपदं नाऽधीयते, सिद्धानाम् अलेश्यत्वादिति. कृष्णलेश्याः, नीललेश्या, कापोतलेश्याश्च जीव–नारकादयः प्रत्येकं दण्डकद्वयेनाऽऽहारकजीवादिवद् उपयुज्य वाच्याः, केवलं यस्य जीव–नारकादेरेताः सन्ति स एव वाच्यः, एतदेवाऽऽह:–'कण्हलेसा' इत्यादि. एताश्च ज्योतिष्क–वैमानिकानां न भवन्ति, सिद्धानां तु सर्वा न भवन्ति इति. तेजोलेश्याद्वितीयदण्डके जीवादिपदेषु त एव त्रयो भङ्गाः. पृथिव्य–प्–वनस्पतिषु पुन षड् भङ्गाः–यत एतेषु तेजोलेश्या एकादयो देवाः पूर्वोत्पन्नाः, उत्पद्यमानाश्च लभ्यन्ते इति हेतोः सप्रदेशानाम् अप्रदेशाना च एकत्व–बहुत्वसंभव इति—एतदेवाऽऽह:–'तेउलेस्साए' इत्यादि. इह नारक–तेजो–वायु–विकलेन्द्रिय–सिद्धपदानि न वाच्यानि, तेजोलेश्याया अभावाद्–इति. पद्मलेश्या–शुक्ललेश्ययोर्द्वितीयदण्डके जीवादिषु पदेषु त एव त्रयो भङ्गकाः, एतदेवाऽऽह:—'पम्हलेस्सा' इत्यादि. इह च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्–मनुष्य–वैमानिकपदान्येव वाच्यानि, अन्येषु एतयोरभावाद्–इति, अलेश्यदण्डकयो- र्जीव–मनुष्य–सिद्धपदानि एवोच्यन्ते, अन्येषाम् अलेश्यत्वस्याऽसंभवात्–तत्र च जीव–सिद्धयोर्भङ्गकत्रयं तदेव. मनुष्येषु तु षड् भङ्गाः, अलेश्यतां प्रतिपन्नानाम्. प्रतिपद्यमानाना च एकादीना मनुष्याणा संभवेन सप्रदेशत्वे, अप्रदेशत्वे च एकत्व–बहुत्वसंभवाद् इति–इदमेवाऽऽह:–'अलेसेहिं' इत्यादि. सम्यग्दृष्टिदण्डकयो. सम्यग्दर्शनप्रतिपत्तिप्रथमसमयेऽप्रदेशत्वम्, द्वितीयादिषु तु सप्रदेशत्वम्, तत्र द्वितीयदण्डके जीवादिपदेषु त्रयो भङ्गास्तथैव. विकलेन्द्रियेषु तु षट्. यतस्तेषु सासादनसम्यग्दृष्टय एकादयः पूर्वोत्पन्नाः, उत्पद्यमानाश्च लभ्यन्ते–अतः सप्रदेशत्वा–ऽप्रदेशत्वयोरेकत्व-बहुत्वसंभव इति. एतदेवाऽऽह:–'सम्मद्दिट्ठीहिं' इत्यादि. इह एकेन्द्रियपदानि न वाच्यानि–तेषु सम्यग्दर्शनाऽभावादिति. 'मिच्छद्दिट्ठीहिं' इत्यादि. मिथ्यादृष्टिद्वितीयदण्डके जीवादिपदेषु त्रयो भङ्गाः–मिथ्यात्वं प्रतिपन्नाः बहवः, सम्यक्त्वभ्रंशे तत् प्रतिपद्यमानाश्चैकादयः संभवन्ति इति कृत्वा. एकेन्द्रियपदेषु पुनः 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव–तेष्ववस्थितानाम्, उत्पद्यमानानां च बहूनामेव भावाद् इति. इह च सिद्धाः न वाच्याः तेषां मिथ्यात्वाऽभावादिति. सम्यग्मिथ्यादृष्टि–बहुत्वदण्डके 'सम्मामिच्छद्दिट्ठीहिं छब्भंगा' अयमर्थः–सम्यग्मिथ्यादृष्टित्वं प्रतिपन्नकाः, प्रतिपद्यमानाश्च एकादयोऽपि लभ्यन्ते–इत्यतस्तेषु षड् भङ्गा भवन्ति इति. इह च एकेन्द्रिय–विकलेन्द्रिय–सिद्धपदानि न वाच्यानि, असंभवाद् इति. 'संजएहिं' इत्यादि. संयतेषु संयतशब्दविशेषितेषु जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गाः–संयमं प्रतिपन्नानां बहूनाम्, प्रतिपद्यमानानां च एकादीनां भावात्, इह च जीवपद–मनुष्यपदे एव वाच्ये, अन्यत्र संयतत्वाऽभावाद् इति. असंयतद्वितीयदण्डके 'असंजएहिं' इत्यादि. इह असंयतत्वं प्रतिपन्नानां

बहूनाम्, संयतत्वादिप्रतिपातेन तत् प्रतिपद्यमानानां च एकादीनां भावाद् भङ्गकत्रयम्, एकेन्द्रियाणां तु पूर्वोक्तयुक्त्या 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव भङ्ग इति. इह सिद्धपदं नाऽध्येयम्–असंभवाद् इति. संयतासंयतवद्दण्डके 'संजयासंजएहिं' इत्यादि. इह देशविरतिं प्रतिपन्नानां बहूनाम्, संयमाद् असंयमाद् वा निवृत्य तां प्रतिपद्यमानानां च एकादीनां भावाद् भङ्गकत्रयसंभवः, इह च जीवपञ्चेन्द्रियतिर्यग्–मनुष्यपदानि एवाऽध्येयानि, तदन्यत्र संयतासंयतत्वस्याऽभावादिति. 'नोसंजए' इत्यादौ सैव भावना, नवरम्:–इह जीव–सिद्धपदे एव वाच्ये, अत एवोक्तम्:–'जीव–सिद्धेहिं तियभंगो' त्ति 'सकसाईहिं जीवाईओ तियभंगो' त्ति अयमर्थः–सकषायाणां सदाऽवस्थितत्वात् ते 'सप्रदेशाः' इत्येको भङ्गः, तथोपशमश्रेणितः प्रच्यवमानत्वे सकषायत्वं प्रतिपद्यमाना एकादयो लभ्यन्ते, ततश्च 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च,' तथा 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्यपरभङ्गकद्वयमिति. नारकादिषु प्रतीतमेव भङ्गकत्रयम्. 'एगिंदिएसु अभंगयं' ति भङ्गकानाम्–अभावोऽभङ्गकम्, 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव विकल्प इत्यर्थः, बहूनाम् अवस्थितानाम्, उत्पद्यमानानां च तेषु लाभादिति, इह च सिद्धपदं नाऽध्येयम्, अकषायित्वात्. एवं क्रोधादिदण्डकेऽपि– 'कोहकसाईहिं जीव–एगिंदियवज्जो तियभंगो' त्ति अयमर्थः–क्रोधकषाय–द्वितीयदण्डके जीवपदे, पृथिव्यादिपदेषु च 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव भङ्गः, शेषेषु तु त्रयः. ननु सकषायिजीववद् कथमिह भङ्गत्रयं न लभ्यते? उच्यते–इह मान–माया–लोभेभ्यो निवृत्ताः क्रोधं प्रतिपद्यमाना बहव एव लभ्यन्ते–प्रत्येकं तद्राशीनामनन्तत्वाद् न तु एकादयः–यथा उपशमश्रेणितः प्रच्यवमानाः सकषायित्वं प्रतिपत्तार इति. 'देवेहिं छब्भंग' त्ति देवपदेषु त्रयोदशस्वपि षड् भङ्गाः, तेषु क्रोधोदयवतामल्पत्वेन एकत्वे, बहुत्वे च सप्रदेशा–ऽप्रदेशत्वयोः संभवादिति. मानकषायि–मायाकषायिद्वितीयदण्डके 'नेरइय–देवेहिं छब्भंग' त्ति नारकाणाम्, देवानां च मध्येऽल्पा एव मान–मायोदयवन्तो भवन्ति–इति पूर्वोक्तन्यायात् षड् भङ्गा भवन्ति–इति. 'लोहकसाईहिं जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो' त्ति एतस्य क्रोधसूत्रवद् भावना. 'नेरइएहिं छब्भंग' त्ति नारकाणां लोभोदयवताम् अल्पत्वात् पूर्वोक्ताः षड् भङ्गा भवन्ति–इति. आह चः–"कोहे माणे माया बोधव्वा सुरगणेहिं छब्भंगा, माणे माया लोभे नेरइएहिं पि छब्भंगा." [1] देवा लोभप्रचुराः, नारकाः क्रोधप्रचुरा इति. अकषायिद्वितीयदण्डके जीव–मनुष्य–सिद्धपदेषु भङ्गत्रयम्, अन्येषाम् असंभवात्, एतदेवाऽऽहः–'अकसाई' इत्यादि. 'ओहियणाणे, आभिणिबोहियणाणे, सुयणाणे जीवाईओ तियभंगो' त्ति औधिकज्ञानं मत्यादिभिरविशेषितम्, तत्र मति–श्रुतज्ञानयोश्च बहुत्वदण्डके जीवादिपदेषु त्रयो भङ्गा पूर्वोक्ता भवन्ति. तत्र औधिकज्ञानि–मति–श्रुतज्ञानिनां सदाऽवस्थितत्वेन सप्रदेशानां भावात् 'सप्रदेशाः' इत्येकः. तथा मिथ्याज्ञानाद् मत्यादिज्ञानमात्रम्, मत्यज्ञानाद् मतिज्ञानम्, श्रुताऽज्ञानाच्च श्रुतज्ञानं प्रतिपद्यमानानाम् एकादीनां लाभात् 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च' तथा 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इति द्वौ, एवं त्रयमिति. 'विगलिंदिएहिं छब्भंग' त्ति द्वि–त्रि–चतुरिन्द्रियेषु सासादनसम्यक्त्वसंभवेन आभिनिबोधिकादिज्ञानिनाम् एकादीनां संभवात् त एव षड् भङ्गाः. इह च यथायोगं पृथिव्यादयः, सिद्धाश्च न वाच्याः. असंभवात् इति. एवम् अवध्यादिषु अपि भङ्गत्रयभावना, केवलम्–अवधिदण्डकयोरेकेन्द्रिय–विकलेन्द्रियाः, सिद्धाश्च न वाच्याः, मनःपर्यायदण्डकयोस्तु जीवाः, मनुष्याश्च वाच्याः, केवलदण्डकयोस्तु जीव–मनुष्य–सिद्धा वाच्याः. अत एव वाचनान्तरे दृश्यते–'विण्णेयं जस्स जं अत्थि' त्ति. 'ओहिए अन्नाणे' इत्यादि. सामान्येऽज्ञाने–मत्यज्ञानादिभिरविशेषिते, मत्यज्ञाने, श्रुताज्ञाने च जीवादिषु त्रिभङ्गी भवति–एते हि सदाऽवस्थितत्वात् 'सप्रदेशाः' इत्येकः, यदा तु तदन्ये ज्ञानं विमुच्य मत्यज्ञानादितया परिणमन्ति तदा एकादिसंभवेन 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च' इत्यादि भङ्गकद्वयम्, इत्येवं भङ्गकत्रयमिति. पृथिव्यादिषु तु 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव इत्यत आहः–'एगिंदियवज्जो तियभंगो' त्ति इह च त्रयेऽपि सिद्धा न वाच्याः, विभङ्गे तु जीवादिषु भङ्गत्रयम्, तद्भावना च मत्यज्ञानादिवत्, केवलमिह एकेन्द्रिय–विकलेन्द्रियाः, सिद्धाश्च न वाच्या इति. 'सजोई जहा ओहिय' त्ति सयोगी जीवादिदण्डकद्वयेऽपि तथा वाच्यो औधिको जीवादिः, स च एवम्–सयोगी जीवो नियमात् सप्रदेशः, नारकादिस्तु सप्रदेशः, अप्रदेशो वा, बहवस्तु जीवाः सप्रदेशा एव, नारकाद्यास्तु त्रिभङ्गवन्तः, एकेन्द्रियाः पुनस्तृतीयभङ्गवन्त इति. इह सिद्धपदं नाऽध्येयम्. 'मणजोई' इत्यादि. मनोयोगिनो योगत्रयवन्तः–संज्ञिन इत्यर्थः, वाग्योगिन एकेन्द्रियवर्जाः, काययोगिनस्तु सर्वेऽप्येकेन्द्रियादयः–एतेषु च जीवादिषु त्रिविधो भङ्गः, तद्भावना च–मनोयोग्यादीनामवस्थितत्वे प्रथमः. अमनोयोगित्वादित्यागाच्च मनोयोगित्वाद्युत्पादेनाऽप्रदेशत्वलाभेऽन्यभङ्गकद्वयमिति. नवरम्–काययोगिनो ये एकेन्द्रियास्तेषु अभङ्गकम्–'सप्रदेशाः अप्रदेशाश्च' इत्येक एव भङ्गक इत्यर्थः. एतेषु च योगत्रयदण्डकेषु जीवादिपदानि यथासंभवम् अध्येयानि, सिद्धपदं च न वाच्यम् इति 'अजोगी जहा अलेस' त्ति दण्डकद्वयेऽपि अलेश्यसमवक्तव्यत्वात् तेषाम्, ततो द्वितीयदण्डके अयोगिषु जीव–सिद्धपदयोर्भङ्गकत्रयम्, मनुष्येषु च षड्भङ्गी इति. 'सागार' इत्यादि. साकारोपयुक्तेषु, अनाकारोपयुक्तेषु च नारकादिषु त्रयो भङ्गाः, जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव. तत्र चाऽन्यतरोपयोगाद् अन्यतरगमने प्रथमे–तरसमयेषु अप्रदेशत्व–सप्रदेशत्वे भावनीये; सिद्धानां त्वेकसमयोपयोगित्वेऽपि साकारस्य, इतरस्य चोपयोगस्याऽसकृत् प्राप्त्या सप्रदेशत्वम्, सकृत् प्राप्त्या चाऽप्रदेशत्वम् अवसेयम्; एवं चाऽसकृदवाप्तसा-कारोपयोगान् बहूनाऽऽश्रित्य 'सप्रदेशाः' इत्येको भङ्गः, तानेव, सकृदवाप्तसाकारोपयोगं च एकमाश्रित्य द्वितीयः, तथा तानेव, सकृदवाप्तसाकारोपयोगांश्च बहून् अधिकृत्य तृतीयः; अनाकारोपयोगे तु असकृत्प्राप्ताऽनाकारोपयोगान् आश्रित्य प्रथमः, तानेव,

1. मू० छा०:–क्रोधे माने मायायां बोद्धव्याः सुरगणैः षड् भङ्गाः, माने मायायां लोभे नैरयिकैरपि षड् भङ्गाः.–अनु०

सकृत्प्राप्ताऽनाकारोपयोग चैकम् आश्रित्य द्वितीयः, उभयेषामपि एकत्वे तृतीय इति. '*सवेयगा य जहा सकसाई*' त्ति सवेदानामपि जीवादिपदेषु भङ्गकत्रयभावात् एकेन्द्रियेषु चैकभङ्गकसद्भावात्, इह च वेदप्रतिपन्नान् बहून्, श्रेणिभ्रंशे च वेदं प्रतिपद्यमानकान् एकादीनपेक्ष्य भङ्गकत्रयं भावनीयम्.—'*इत्थीवेयगा*' इत्यादि. इह वेदाद् वेदान्तरसंक्रान्तौ प्रथमे समयेऽप्रदेशत्वम्, इतरेषु च सप्रदेशत्वम् अवगम्य भङ्गकत्रयं पूर्ववद् वाच्यम्. नपुंसकवेददण्डकयोस्तु एकेन्द्रियेषु एको भङ्गः—'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येवंरूप. प्रागुक्तयुक्तरेवेति. स्त्रीदण्डक पुरुषदण्डकेषु देव—पञ्चेन्द्रियतिर्यग्—मनुष्यपदान्येव, नपुंसकदण्डकयोस्तु देववर्जानि वाच्यानि; सिद्धपदं च सर्वेष्वपि न वाच्यमिति. '*अवेयगा जहा अकसाई*' त्ति जीव—मनुष्य—सिद्धपदेषु भङ्गकत्रयम् अकषायिवद् वाच्यमित्यर्थः. '*ससरीरी जहा ओहिओ*' त्ति औघिकदण्डकवत् सशरीरिदण्डकयोर्जीवपदे सप्रदेशता एव वाच्या, अनादित्वात् सशरीरत्वस्य, नारकादिषु तु बहुत्वे भङ्गकत्रयम्. एकेन्द्रियेषु तृतीयभङ्ग इति. '*ओरालिय—वेउव्विय—सरीराणं जीवे—गिंदियवज्जो तियभंगो*' त्ति औदारिकादिशरीरसत्त्वेषु, जीवपदे, एकेन्द्रियपदेषु च बहुत्वे तृतीयभङ्ग एव, बहूनां तेषु प्रतिपन्नानाम्, प्रतिपद्यमानानां चाऽनुक्षणं लाभात्, शेषेषु भङ्गकत्रयम्. बहूनां तेषु प्रतिपन्नानाम्, तथा औदारिक—वैक्रियत्यागेन औदारिकम्, वैक्रियं च प्रतिपद्यमानानाम् एकादीनां लाभात्. इह औदारिकदण्डकयोर्नारकाः, देवाश्च न वाच्याः; वैक्रियदण्डकयोस्तु पृथिव्य—प्—तेजो—वनस्पति—विकलेन्द्रिया न वाच्याः. यच्च वैक्रियदण्डके एकेन्द्रियपदे तृतीयभङ्गोऽभिधीयते स वायूनामसंख्यातानां प्रतिसमयं वैक्रियकरणमाश्रित्य, तथा यद्यपि पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्याश्च वैक्रियलब्धिमन्तोऽल्पे, तथापि भङ्गकत्रयवचनसामर्थ्याद् बहूनां वैक्रियाऽवस्थानसंभवः, तथैकादीनां तत् प्रतिपद्यमानता च अवसेया. '*आहारगा*' इत्यादि. आहारकशरीरे जीव—मनुष्ययोः षड् भङ्गकाः पूर्वोक्ता एव, आहारकशरीरिणाम् अल्पत्वात्—शेषजीवानां तु तन्न संभवतीति. '*तेयगा*' इत्यादि. तैजस—कार्मणशरीरे समाश्रित्य जीवादयस्तथा वाच्याः यथा औघिकाः—ते एव, तत्र च जीवाः सप्रदेशा एव वाच्याः; अनादित्वात् तैजसादिसंयोगस्य. नारकादयस्तु त्रिभङ्गाः, एकेन्द्रियास्तु तृतीयभङ्गाः. एतेषु च शरीरादिदण्डकेषु सिद्धपदं नाऽध्येयम् इति. '*असरीरा*' इत्यादि. अशरीरेषु जीवादिषु सप्रदेशतादित्वेन वक्तव्येषु जीव—सिद्धपदयोः पूर्वोक्ता त्रिभङ्गी वाच्या, अन्यत्र अशरीरत्वस्याऽभावाद् इति. '*आहारपज्जत्तीए*' इत्यादि. इह च जीवपदे, पृथिव्यादिपदेषु च बहूनाम् आहारादिपर्याप्तीः प्रतिपन्नानां तदपर्याप्तित्यागेनाऽऽहारपर्याप्त्यादिभिः पर्याप्तिभावं गच्छतां च बहूनामेव लाभात् 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव भङ्गः, शेषेषु तु त्रयो भङ्गा इति. '*भास—मण—*' इत्यादि. इह भाषा-मनसोः पर्याप्तिः—भाषा—मनःपर्याप्तिः, भाषा—मनःपर्याप्त्योस्तु बहुश्रुताऽभिमतेन केनाऽपि कारणेन एकत्वं विवक्षितम्, ततश्च तया पर्याप्तका यथा संज्ञिनस्तथा सप्रदेशादितया वाच्या, सर्वपदेषु भङ्गकत्रयमित्यर्थः. पञ्चेन्द्रियपदान्येव चेह वाच्यानि. पर्याप्तीनां च इदं स्वरूपमाहुः—येन करणेन भुक्तमाहारं खलम्, रसं च कर्तुं समर्थो भवति तस्य करणस्य निष्पत्तिराहारपर्याप्तिः, करणम्, शक्तिरिति पर्यायाः. तथा शरीरपर्याप्तिर्नाम येन करणेन औदारिक—वैक्रिया—ऽऽहारकाणां शरीराणां योग्यानि द्रव्याणि गृहीत्वा औदारिकादिभावेन परिणमयति. तस्य करणस्य निर्वृत्तिः शरीरपर्याप्तिरिति. तथा येन करणेन एकादीनाम् इन्द्रियाणां प्रायोग्यानि द्रव्याणि गृहीत्वा आत्मीयान् विषयान् ज्ञातुं समर्थो भवति, तस्य करणस्य निर्वृत्तिरिन्द्रियपर्याप्तिः. तथा येन करणेनाऽऽन—प्राणप्रायोग्यानि द्रव्याणि अवलम्ब्य अवलम्ब्य आन—प्राणतया निःस्रष्टुं समर्थो भवति, तस्य करणस्य निर्वृत्तिः—आन—प्राणपर्याप्तिरिति. तथा येन करणेन सत्यादिभाषायाः प्रायोग्याणि द्रव्याणि अवलम्ब्याऽवलम्ब्य चतुर्विधभाषया परिणमय्य भाषानिसर्जनसमर्थो भवति, तस्य करणस्य निष्पत्तिर्भाषापर्याप्तिः. तथा येन करणेन चतुर्विधमनोयोग्यानि द्रव्याणि गृहीत्वा मननसमर्थो भवति, तस्य करणस्य निष्पत्तिर्मनःपर्याप्तिरिति. '*आहारअपज्जत्तीए*' इत्यादि. इह जीवपदे, पृथिव्यादिपदेषु च 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव भङ्गकः—अनवरतं विग्रहगतिमतामाऽऽहाराऽपर्याप्तिमतां बहूनां लाभात्. शेषेषु च षड् भङ्गाः पूर्वोक्ता एव—आहारापर्याप्तिमतामल्पत्वात्. '*सरीरअपज्जत्तीए*' इत्यादि. इह जीवेषु, एकेन्द्रियेषु, च एक एव भङ्गः, अन्यत्र तु त्रयम्—शरीरापर्याप्तिकानां कालतः सप्रदेशानां सदैव लाभात्, अप्रदेशानां च कदाचिद् एकादीनां च लाभात्. नारक—देव—मनुष्येषु च षड् एव इति. '*भासा*' इत्यादि. भाषा—मनोऽपर्याप्त्या अपर्याप्तकास्ते येषां जातितो भाषा—मनोयोग्यत्वे सति तदसिद्धिः—ते च पञ्चेन्द्रिया एव, यदि पुनर्भाषा—मनसोरभावमात्रेण तदपर्याप्तकाः अभविष्यंस्तदा एकेन्द्रिया अपि तेऽभविष्यंस्ततश्च जीवपदे तृतीय एव भङ्गः स्यात्, उच्यते च:—'*जीवाइओ तियभंगो*' त्ति तत्र जीवेषु, पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु च बहूनां तदपर्याप्तिं प्रतिपन्नानाम्, प्रतिपद्यमानानां चैकादीनां लाभात् पूर्वोक्तमेव भङ्गत्रयम्. '*नेरइय-देव मणुएसु छब्भंगा*' त्ति नैरयिकादिषु मनोऽपर्याप्तकानाम् अल्पतरत्वेन सप्रदेशा-ऽप्रदेशानाम् एकादीनां लाभात् त एव षड् भङ्गाः. एषु च पर्याप्त्य-पर्याप्तिदण्डकेषु सिद्धपदं नाऽध्येयम्—असंभवाद्—इति. पूर्वोक्तद्वाराणां संग्रहगाथा—'*सपएसा*' इत्यादि. '*सपएस*' त्ति कालतो जीवाः सप्रदेशाः, इतरे च एकत्व—बहुत्वाभ्यामुक्ताः. '*आहारग*' त्ति आहारकाः, अनाहारकाश्च तथैव. '*भविय*' त्ति भव्याः, अभव्याः, उभयनिषेधाश्च तथैव. '*सन्नि*' त्ति संज्ञिनः, असंज्ञिनः, द्वयनिषेधवन्तश्च तथैव. '*लेस*' त्ति सलेश्याः—कृष्णादिलेश्याः, अलेश्याश्च तथैव. '*दिट्ठि*' त्ति दृग् दृष्टिः—सम्यग्दृष्ट्यादिका, तद्वन्तस्तथैव. '*संजय*' त्ति संयताः, असंयताः, मिश्राः, त्रयनिषेधिनश्च तथैव. '*कसाइ*' त्ति कषायिणः क्रोधादिमन्तः, अकषायाश्च तथैव. '*णाणे*' त्ति ज्ञानिनः—आभिनिबोधिकादिज्ञानिनः, अज्ञानिनो मत्यज्ञानादिमन्तश्च तथैव.

'जोग' त्ति सयोगाः–मन–आदियोगिनः, अयोगिनश्च तथैव. 'उवओगे' त्ति साकारा ऽनाकारोपयोगास्तथैव, 'वेदे' त्ति सवेदाः–स्त्रीवेदादिमन्तः, अवेदाश्च तथैव. 'ससरीर' त्ति सशरीरा औदारिकादिमन्तः, अशरीराश्च तथैव. 'पज्जत्त' त्ति आहारादिपर्याप्तिमन्तः, तदपर्याप्तिकाश्च तथैवोक्ता इति.

१. आगळना उद्देशकमां जीवनुं निरूपण कर्युं छे. अने हवे आ चोथा उद्देशकमां पण ते ज जीवने बीजे प्रकारे निरूपता ['जीवे णं' इत्यादि] सूत्र कहे छे. ['कालादेसेण' ति] काळना प्रकार वडे, काळने आश्रीने अर्थात् काळनी अपेक्षाए. ['सपएसे' त्ति] विभाग सहित. ['नियमा सपएसे' त्ति] अनादिपणाने लीधे जीवनी अनन्त समयनी स्थिति होवाथी तेने (जीवने) सप्रदेशपणुं छे—जे एक समयनी स्थितिवाळो होय ते काळनी अपेक्षाए अप्रदेश छे अने जे एकथी वधारे एटले बे वगेरे समयनी स्थितिवाळो होय तो ते काळनी अपेक्षाए सप्रदेश छे. अहिं आ गाथावडे भावना करवी अर्थात् सप्रदेश अने अप्रदेशनुं स्वरूप आ गाथाने अनुसारे जाणवुं: "जे जीव प्रथम समये जे भावमां वर्ततो होय ते जीव अप्रदेश कहेवाय अने प्रथम सिवायना समयमां—बीजा, त्रीजा वगेरे समयमां—वर्ततो ते ज जीव कालादेशवडे सप्रदेश कहेवाय" जे नैरयिक जीवने उत्पन्न थयां प्रथम (एक) ज समय थयो छे—ते कालादेशवडे अप्रदेश कहेवाय अने वळी प्रथम पछीना बे वगेरे समयमां वर्तता ते ज नैरयिक जीव, कालादेशवडे सप्रदेश कहेवाय. माटे कयुं छे के, ['सिय सपएसे, सिय
. अपएसे'] एटले कोइ सप्रदेश होय अने कोइ अप्रदेश होय. ए प्रमाणे जीवथी मांडीने सिद्ध सुधीना छव्वीश दंडकमां आवता दरेक जीव माटे एक संख्याने आश्री—एक वचनथी—काळनी अपेक्षाए सप्रदेशत्वादिभावे विचार कर्यो, हवे तेम ज, ए ज छव्वीश दंडक परत्वे पृथक्त्वभावे
. —बहुपणे—विचार करीए छीएः ['सव्वे वि ताव होज्जा सपएसा' त्ति] उपपात–उत्पत्ति–ना विरह काळमां पूर्वोत्पन्न जीवोनी संख्या, असंख्यात होवाथी बधा पण सप्रदेश होय, तथा पूर्वोत्पन्न नैरयिकोमां ज्यारे बीजो एक पण नैरयिक उत्पन्न थाय त्यारे प्रथम समयना उत्पन्नपणाने
. लइने तेनुं अप्रदेशपणुं होवाथी ते अप्रदेश कहेवाय अने ते सिवायना बाकीना नैरयिकोनुं बे वगेरे समयमां—पेला समय पछी (समयोना—) ह्यातपणुं होवाथी तओना सप्रदेशपणाने लइने तेओ सप्रदेश कहेवाय, माटे कहेवाय छे के. ['सपएसा य. अपएसे य' त्ति] केटलाक सप्रदेश अने एकाद अप्रदेश. ए प्रमाणे ज्यारे घणा जीवो उत्पद्यमान होय त्यारे एम कहेवाय के ['सपएसा य अपएसा य' त्ति] एटले केटलाक सप्रदेश छे अने केटलाक अप्रदेश छे, अने एक काळे एकादि नैरयिको उत्पन्न पण थाय छे, कयुं छे के "एक, बे, त्रण, संख्याता अने
१. असंख्याता जीवो एक समयमां उत्पन्न थाय छे अने एटला ए ज प्रमाणे उद्वर्ते छे—मरे छे." ['पुढविकाइया णं' इत्यादि.] पूर्वोत्पन्न अने उत्पद्यमान एकेंद्रियो घणा होवाथी ['सपएसा वि, अपएसा वि'] एटले 'केटलाक सप्रदेश छे अने केटलाक अप्रदेश छे' एम कहेवाय छे.
६. ['सेसा जहा नेरइया' इत्यादि.] जे प्रमाणे त्रण अभिलापथी नैरयिको कह्या ते प्रमाणे बाकीना बेइंद्रिय वगेरे सिद्ध सुधीना जीवो जाणवा,
७. कारण के ए बधाने विरहनो संभव होवाथी एओनी एकादिनी (एक, बे, त्रण, चार वगेरेनी) उत्पत्ति छे. ए प्रमाणे आहारक अने अनाहारक शब्दथी विशेषित थएला जीवोना एकवचनथी एक, अने बहुवचनथी एक ए प्रमाणे बे दंडक कहेवा. कहेवानो क्रम आ प्रमाणे छेः–'हे भगवन्! शुं आहारक जीव कालादेशथी सप्रदेश छे के अप्रदेश छे? हे गौतम! कदाच सप्रदेश छे अने कदाच अप्रदेश छे' इत्यादि–ते क्रम पोतानी बुद्धि अनुसार कहेवो, तेमां जे जीव ज्यारे विग्रहमां अथवा केवलि-समुद्घातमां अनाहारक थइने फरीथी आहारकपणुं प्राप्त करे त्यारे आहारकपणाना प्रथम समयमां वर्ततो ते जीव अप्रदेश कहेवाय अने बीजा वगेरे समयमां तो वर्ततो ते आहारक जीव सप्रदेश कहेवाय माटे कहवाय छे के, ['सिय सपएसे, सिय अपएसे' त्ति] एटले कदाच कोइ सप्रदेश अने कोइ अप्रदेश. ए प्रमाणे बधा य पण आदिवाळा भावोमां–पदार्थोमां, –एकवचनमां जाणी लेवुं अने अनादिवाळा भावोमां तो ['नियमा सपएसे' त्ति] एटले 'चोक्कस सप्रदेश छे' एम समजी लेवुं.
१०. बहुवचनवाळा दंडकमां तो आ प्रमाणे अभिलाप जाणवोः–'हे भगवन्! शुं आहारक जीवो कालादेशथी सप्रदेश छे के अप्रदेश छे? हे गौतम! सप्रदेश पण छे अने अप्रदेश पण छे, कारण के, ते आहारकपणामां रहेला घणा जीवो होवाथी तेओनुं सप्रदेशपणुं छे तथा घणाओने विग्रहगति पछी तरत ज प्रथम समयमां आहारकपणानो संभव होवाथी तेओनुं अप्रदेशपणुं पण छे–ए प्रमाणे आहारक जीवोमा सप्रदेशपणुं अने अप्रदेशपणुं ए बन्ने लाभे छे माटे ज 'सपदेसो पण अने अपदेसो पण' एम कयुं छे, ए प्रमाणे पृथिवी वगेरे पण कहेवा. अने नारकादि तो वळी त्रण विकल्पवडे कहेवा, ते जेमके; 'हे भगवन्! शुं आहारक नैरयिको (कालादेशथी) सप्रदेश छे के अप्रदेश छे? हे गौतम! बधा पण १ सप्रदेश होय, अथवा २ केटलाक सप्रदेश होय अने एकाद अप्रदेश होय ३ अने केटलाक सप्रदेश होय तथा केटलाक अप्रदेश होय, ए ज वातने कहे छेः–['आहारगाण जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो'] एटले एक जीवपदने अने एकेंद्रियनां पांच पदने वर्जीने त्रण भांगा कहेवा, आ स्थळे 'सिद्धपद' तो न कहेवुं कारण के, तेओ (सिद्धो) अनाहारक ज छे ए प्रमाणे अनाहारक जीवोने लगता पण (एकत्वनो एक अने बहुत्वनो एक एम,) बे दंडक अनुसरवा तेमां विग्रहगतिने प्राप्त जीव समुद्घातगत केवली. अयोगी अने सिद्ध–ए बधा अनाहारक छे. अने तेओ बधा अनाहारकपणाना प्रथम समये वर्तता होय तो अप्रदेश कहेवाय अने बीजा वगेरे समयमां वर्तता होय तो सप्रदेश कहेवाय, माटे कयुं छे के, 'कदाच सप्रदेश होय' वगेरे. बहुपणाना दंडकमा विशेषता कहे छे के, ['अणाहारगाण' इत्यादि.] जीवोने अने एकेन्द्रियोने वर्जे ते 'जीवेकेन्द्रियवर्ज' कहेवाय तेओने वर्जीने, जीवपदमां अने एकेन्द्रियपदमां ['सपएसा य अपएसा य'] एटले 'केटलाक सप्रदेशो अने केटलाक अप्रदेशो' –ए प्रमाणे एक ज भांगो थशे, कारण के, ते बन्ने पदमां विग्रहगतिने प्राप्त एवा अनेक सप्रदेश जीवो अने अनेक अप्रदेश जीवो लाभे छे. नैरयिक वगेरेनो तथा बेइंद्रिय वगेरेनो थोडाओनो उत्पाद थाय छे अने तेमां एक, बे वगेरे अनाहारको होवाथी छ भंगो थवानो संभव छे, ते छ भांगामां बे भांगा तो बहुवचनांत छे अने बीजा चार भांगा तो एकवचन अने बहुवचनना संयोगथी थया छे, आ ठेकाणे केवळ एकवचनना बे भांगा नथी, कारण के, अहिं बहुपणानो अधिकार छे. ['सिद्धेहिं तियभंगो' त्ति] एटले सिद्धोमां त्रण भांगा थाय, कारण के, तेमां सप्रदेश पद

१. अपदेसो (१), सपदेसो (२), २. सपदेसा अपदेसा (३), सपदेसा अपदेसो (४), सपदेसो अपदेसा (५), सपदेसो अपदेसो (६):—अनु०

बहुवचनवाळु ज संभवे छे. [' भवसिद्धीय अभवसिद्धीय जहा ओहिय ' त्ति] आ वाक्यनो अर्थ आ प्रमाणे छे.—भवसिद्धिक अने अभवसिद्धिक —एओना प्रत्येकना बे दंडक छे—ते औधिक—सामान्य जीव—ना दंडकनी पेठे जाणवा, अने तेमां भव्य अने अभव्य जीव चोक्कस सप्रदेश छे अने नैरयिकादि जीव तो सप्रदेश अथवा अप्रदेश छे, घणा जीवो तो सप्रदेश ज होय छे. नैरयिकादि जीवो तो त्रण भांगावाळा छे, अने वळी, एकेन्द्रिय जीवो ' सप्रदेशो अने अप्रदेशो ' ए प्रमाणे एक ज भांगावाळा छे, अहिं भव्य अने अभव्यना प्रकरणमा ' सिद्धपद ' न कहेवु, कारण के, सिद्धोमा ' भव्य ' अने ' अभव्य ' ए बन्ने विशेषणोनी उपपत्ति थती नथी अर्थात् सिद्ध, भव्य के अभव्य कहेवाता नथी, तथा [' नोभवसिद्धिय—नोअभवसिद्धिय ' त्ति] अर्थात् ' भव्य नहि ' अने ' अभव्य नहि ' एवा विशेषणवाळा जीवादिक बे दंडक कहेवा—तेने लगतो अभिलाप आ प्रमाणे छे —' हे भगवन् ! नोभवसिद्धिक जीव अने नोअभवसिद्धिक जीव सप्रदेश छे के अप्रदेश छे ? '. इत्यादि. ए प्रमाणे पृथक्त्व—बहुपणानो—दंडक पण कहेवो, मात्र अहिं जीवपद अने सिद्धपद, ए पद ज कहेवां, कारण के, नैरयिकादिने ' नोभव्य ' के ' नोअभव्य ' ए विशेषणनी अनुपपत्ति छे एटले ए बे विशेषण नैरयिकादिने लागी शकता नथी, अने पृथक्त्वदंडकमा पूर्वोक्त त्रण भांगा अनुसरवा, माटे ज कह्यु छे के, [' जीवसिद्धेहिं तियभंगो ' त्ति.] संज्ञिओमां जे बे दंडक छे तेमां बीजा दंडकमां जीवादिपदोमां त्रण भांगा थाय छे माटे कह्यु छे के, [' सन्निहिं ' इत्यादि.] तेमां चिरोत्पन्नोनी—लांबा काळथी उत्पन्न थएलानी—अपेक्षाए संज्ञिजीवो काळथी ' सप्रदेशो ' छे अने उत्पाद विरहनी पछी ज ज्यारे एक जीवनी उत्पत्ति थाय त्यारे तेना प्रथमपणामां ' सप्रदेशो अने अप्रदेश ' ए प्रमाणे कहेवाय तथा ज्यारे घणाओनी उत्पत्तिनु प्रथमपणु होय त्यारे तो ' सप्रदेशो अने अप्रदेशो ' एम कहेवाय, ते ए प्रमाणे त्रण भांगा जाणवा, ए प्रमाणे बधा पदोमां जाणवुं. मात्र ए बे दंडकमां एकेंद्रिय, विकलेंद्रिय अने सिद्ध पदो न कहेवां, कारण के, तेओमा ' संज्ञी ' ए विशेषणनो असंभव छे. [' असन्नीहि ' इत्यादि.] आ वाक्यनो अर्थ आ छेः—असंज्ञिओमा एटले पृथिव्यादिपदोने वर्जीने असंज्ञिओ परत्वे बीजा दंडकमां प्रथम दर्शावेला ज त्रण भांगा जाणवा अने पृथिव्यादिपदोमा ' सप्रदेशो अने अप्रदेशो ' ए प्रमाणे एक ज भांगो जाणवो, कारण के, ते पृथिवीकायादिमां हमेशा घणा जीवोनी उत्पत्ति होवाथी तेओना अप्रदेश-पणानुं बहुत्व पण संभवे छे. नैरयिकोथी मांडी व्यंतर सुधीना संज्ञी जीवोनुं पण असंज्ञीपणु जाणवुं, कारण के अनेक असंज्ञिओ पण मरण पामीने नैरयिकादि व्यंतर सुधीना जीवोमा उत्पन्न थाय छे माटे भूतभावनी अपेक्षाए—भूतकाळे ' असंज्ञी हता ' ते अपेक्षाए—नैरयिकादि व्यंतरांत जीवो, जेओ संज्ञी छे तो पण असंज्ञी जाणवा, तथा नैरयिकादिमां असंज्ञिपणुं कादाचित्क होवाथी एकपणानो अने बहुपणानो संभव छे माटे छ भांगा थाय छे अने ते छ भांगा दर्शाव्या ज छे, ए ज कहे छे के, [' नेरइअ-देव—मणुए '—इत्यादि.] आ असंज्ञिप्रकरणमां ज्योतिष्क, वैमानिक अने सिद्धो न कहेवा, कारण के, तेओने असंज्ञिपणानो संभव नथी. तथा ' नोसंज्ञी ' अने ' नोअसंज्ञी ' विशेषणवाळा बे दंडकमा बहुत्वरूप बीजा दंडकना जीव, मनुष्य अने सिद्धपदमां उक्तरूप-प्रथमनी जेवा—त्रण भांगा थाय छे, कारण के, तेओमां घणा अवस्थितो लाभे छे अने उत्पद्यमान एकादिनो तेओमा संभव छे, ए बे दंडकमां जीव, मनुष्य अने सिद्धपदो ज कहेवां, कारण के नैरयिकादिपदोने ' नोसंज्ञी ' अने ' नोअसंज्ञी ' ए बन्ने विशेषणो घटता नथी. सलेश्य—लेश्यावाळा—ना बे दंडकमां जीव अने नैरयिको औधिक—सामान्य—दंडकनी पेठे कहेवा, कारण के, जीवत्वपणानी पेठे सलेश्यपणु पण अनादिनु ज छे—तेथी ए बन्नेमां कोइ प्रकारनी विशेषता जणाती नथी, मात्र सलेश्य अधिकारमां सिद्धपद न कहेवुं, कारण के, तेओ—सिद्धो—लेश्या विनाना छे. कृष्णलेश्यावाळा, नीललेश्यावाळा अने कापोतलेश्यावाळा जीवो अने नैरयिकोना—प्रत्येकना बे दंडक आहारक जीवादिनी पेठे उपयोग पूर्वक—सावधानता पूर्वक—कहेवा, मात्र जेने—जे जीव, नैरयिकादिने—ए लेश्या—कृष्णादि लेश्या—होय ते ज अहिं कहेवो, ए ज कहे छे.—['कण्हलेस्सा' इत्यादि] ए कृष्णादि—लेश्याओ, ज्योतिष्कोने अने वैमानिकोने नथी होती अने सिद्धोने तो ते बधीमांनी कोइ पण लेश्या नथी ज होती. तेजोलेश्याना बीजा दंडकमा जीवादिपदोमा ते ज त्रण भांगा कहेवा, अने वळी पृथिवी, जळ अने वनस्पतिओमां छ भांगा कहेवा, कारण के, ते पृथिवी वगेरेमां तेजोलेश्यावाळा एकादि देवो, जेओ पूर्वोत्पन्न होय छे. तेम उत्पद्यमान होय छे, तेओ लाभे छे, माटे सप्रदेशनु अने अप्रदेशोनु एकपणु अने बहुपणु संभवे छे, ए ज कहे छेः—[' तेउलेस्साए ' इत्यादि.] आ स्थळे—तेजोलेश्याना प्रकरणमां नैरयिक, तेज-अग्नि,—वायु, विकलेन्द्रिय अने सिद्ध, एटलां पदो न कहेवा, कारण के, एओने तेजोलेश्या नथी होती अने पद्मलेश्याना तथा शुक्ललेश्याना बीजा दंडकमां जीवादिपदोमा ते ज त्रण भांगा कहेवा, ए ज कहे छेः—[' पम्हलेस्सा ' इत्यादि.] वळी, आ पद्मलेश्याना अने शुक्ललेश्याना प्रकरणमा पंचेंद्रियतिर्यंच, मनुष्य अने वैमानिकपदो ज कहेवां, कारण के, बीजाओमा ते बे लेश्याओ नथी होती, अलेश्य—लेश्यारहित—जीवना एकत्व अने अने बहुत्वरूप बे दंडकमां जीव, मनुष्य अने सिद्ध पदो ज कहेवां, कारण के, बीजाओने लेश्यारहितपणानो संभव नथी, अने तेमां जीव अने सिद्धना ते ज त्रण भांगा जाणवा, मनुष्योमा तो छ भांगा जाणवा, कारण के, अलेश्यपणाने प्रतिपन्न—पामेला—अने अलेश्यपणाने प्रतिपद्यमान—पामता—एकादि मनुष्योनो संभव होवाथी सप्रदेशपणामां अने अप्रदेशपणामां एकत्वनो अने बहुत्वनो संभव छे-आ ज वातने कहे छे.—[' अलेसेहिं ' इत्यादि] सम्यग्दृष्टिना बे दंडकमां, सम्यग्दर्शननी प्राप्तिना प्रथम समये अप्रदेशपणु छे अने पछीना बीजा वगेरे समयोमां सप्रदेशपणु छे, तेमा बीजा दंडकमा जीवादिपदोमा तथैव—पूर्वोक्तानुसार—त्रण भांगा जाणवा अने विकलेंद्रियोमा तो छ भांगा जाणवा. कारण के, ते विकलेंद्रियोना पूर्वोत्पन्न अने उत्पद्यमान एकादि सास्वादनसम्यग्दृष्टिओ लाभे छे माटे सप्रदेशत्वमां अने अप्रदेशत्वमा एकत्वनो अने बहुत्वनो संभव छे ए ज कहे छे.-[' सम्मदिट्ठीहिं ' इत्यादि] आ सम्यग्दृष्टिद्वारमा एकेंद्रिय पदो न कहेवां. कारण के, तेओमां सम्यग्दर्शन नथी होतु. [मिच्छदिट्ठीहिं इत्यादि.] मिथ्यादृष्टिना बीजा दंडकमां जीवादि पदोमां त्रण भांगा कहेवा, कारण के. मिथ्यात्वने प्रतिपन्न घणा छे अने सम्यक्त्वथी भ्रष्ट थया पछी मिथ्यात्वने प्रतिपद्यमान एकादि जीवो संभवे छे—एम करीने त्रण भांगा जाणवा. अने वळी. अहीं मिथ्यादृष्टिना अधिकारमा एकेन्द्रियपदोमा 'सप्रदेशो अने अप्रदेशो ' ए प्रमाणे एक ज भांगो छे, कारण के, ते एकेंद्रियोमां अवस्थितो अने उत्पद्यमानो घणा होय छे, अहिं सिद्धो न कहेवा, कारण के, तेओने मिथ्यात्व नथी होतु सम्यग्मिथ्यादृष्टिना बहुपणाना दंडकमां [' सम्मामिच्छदिट्ठीहिं छब्भंगा '] ए सूत्र छे अने एनो अर्थ आ छेः—सम्यग्मिथ्यादृष्टिपणाने पामेला अने पामता एकादि जीवो पण लाभे छे. माटे तेओमां छ भांगा छे अहिं एटले सम्यग्मिथ्यादृष्टिद्वारमा एकेंद्रियो, विकलेंद्रियो अने सिद्धो न कहेवा, कारण के, तेओमा सम्यग्मिथ्यादृष्टिपणानो असंभव छे. [' संजएहिं ' इत्यादि.] संयतोमां एटले संयतशब्दथी

१. सप्रदेशो (१) सप्रदेशो अप्रदेश (२) सप्रदेशा अप्रदेशो (३) —अनु०

विशेषित थएला जीवादिपदोमां त्रण भांगा जाणवा, कारण के, संयमने पामेला घणा होय छे अने संयमने पामता एकादि जीवो होय छे, अने अहिं संयतद्वारमां जीवपद अने मनुष्यपद, ए बे ज कहेवा, कारण के, बीजे स्थळे संयतपणानो अभाव छे. असंयतना बीजा दंडकमां ['असंजएहिं' इत्यादि.] अहिं असंयतपणाने पामेला घणा होय छे अने संयतत्वादिथी पड्या पछी ते असंयतपणाने पामता एकादि जीवो होय छे माटे तेमां त्रण भांगा जाणवा, अने पूर्वोक्त युक्तिवडे एकेंद्रियोने लगतो तो 'सप्रदेशो अने अप्रदेशो' ए प्रमाणे एक ज भांगो छे, अहिं असंयतद्वारमां 'सिद्ध' पद न कहेवुं, कारण के, सिद्धोने असंयतपणुं संभवतुं नथी. संयतासंयतना बहुत्वदंडकमां ['संजयासंजएहिं' इत्यादि.] अहिं देशविरतिने पामेला घणा होय छे, अने संयमथी वा असंयमथी निवर्ती ते देशविरतिने पामता एकादि जीवो होय छे माटे त्रण भांगानो संभव छे, अने अहिं संयतासंयतद्वारमां जीव, पंचेंद्रियतिर्यंच अने मनुष्य पदो ज कहेवां, कारण के, ते त्रण पदो सिवाय बीजे स्थळे संयतासंयतपणुं संभवतुं नथी. ['नोसंजए' -इत्यादि] सूत्रमां ते ज भावना करवी, विशेष ए के, अहिं 'जीव' अने 'सिद्ध' ए बे पद ज कहेवां, माटे ज कह्युं छे के, ['जीव-सिद्धेहिं तियभंगो' त्ति.] ['सकसाईहिं जीवाईओ तियभंगो' त्ति] आ वाक्यनो अर्थ आ छे:-सकषायी-कषायवाळाओ-हमेशा अवस्थित होवाथी तेओ 'सप्रदेशो' होय छे, एम एक भांगो थयो, तथा उपशमश्रेणिथी पडता होवाथी सकषायपणाने पामता एकादि जीवो लाभे छे माटे 'सप्रदेशो अने अप्रदेश' तथा 'सप्रदेशो अने अप्रदेशो' ए प्रमाणे बीजा बे भांगा जाणवा, नैरयिकादिमां त्रण भांगा छे, ते प्रतीत ज छे ['एगिंदिएसु अभंगयं' ति] घणा भांगाओनो अभाव ते अभंगक अर्थात् एकेंद्रियोमां 'सप्रदेशो अने अप्रदेशो' ए प्रमाणे एक ज विकल्प-भांगो-थाय छे, कारण के, ते एकेंद्रियोमां घणा अवस्थितो अने घणा उत्पद्यमानो लाभे छे. अहिं-कषायिद्वारमां-'सिद्ध' पद न कहेवुं, कारण के, सिद्धो कषाय रहित छे, ए प्रमाणे क्रोधादि दंडकोमां पण ['कोहकसाईहिं जीवे-गिंदियवज्जो तियभंगो' त्ति] आ वाक्यनो अर्थ आ छे:- क्रोध कषायना बीजा दंडकमां जीवपदमां अने पृथिवी वगेरे पदोमां 'सप्रदेशो अने अप्रदेशो' ए प्रमाणे एक ज भांगो छे अने बाकीनाओमां तो त्रण भांगा छे. शं०-जेम उपर सकषायी जीवपदमां हमणा त्रण भांगा कह्या छे तेम ज अहीं पण-क्रोधकषायिमां-त्रण भांगा न कहेतां 'सप्रदेशो अने अप्रदेशो' एवो एक ज भांगो शा माटे कह्यो? सना०-सकषायी जीवपदमां तो उपशमश्रेणीथी पडता एकादि जीवो संभवे छे, पण अहीं क्रोध कषायिना अधिकारमां तो तेम संभवतुं नथी किंतु अहीं मान, माया अने लोभथी निवर्तेला अने क्रोधने पामता जीवो घणा ज लाभे छे, कारण के, ते प्रत्येके, क्रोध कषायिओनी राशी अनंत छे.-ए प्रकारे अहीं एकादिनो संभव न होवाथी सकषायीनी पेठे त्रण भांगा न थई शके. ['देवेहिं छब्भंग' त्ति] देवपदोमां तेर दंडकोमां पण छ भांगा कहेवा, कारण के, तेओमां क्रोधना उदयवाळाओनुं अल्पपणुं होवाथी एकपणाने अने बहुपणाने लइने सप्रदेशत्व अने अप्रदेशत्वनो संभव छे. मानकषायवाळाना अने मायाकषायवाळाना बीजा दंडकमां ['नेरइअ-देवेहिं छब्भंग' त्ति] अर्थात् नैरयिकोमां अने देवोमां मानना अने मायाना उदयवाळा थोडा ज होय छे माटे पूर्वोक्त न्यायथी तेमां छ भांगा थाय छे. ['लोहकसाईहिं जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो' त्ति] आ सूत्रनी भावना क्रोधसूत्रनी पेठे करवी. ['नेरइएहिं छब्भंग' त्ति] लोभना उदयवाळा नैरयिको अल्प होवाथी पूर्वोक्त छ भांगा थाय छे, कह्युं छे के, "क्रोधमां, मानमां अने मायामां देवगणना छ भांगा जाणवा तथा मानमां, मायामां अने लोभमां नैरयिकोना छ भांगा जाणवा." देवोने लोभ घणो छे अने नैरयिकोने क्रोध घणो छे. अकषायिना बीजा दंडकमां जीव, मनुष्य अने सिद्धपदमां त्रण भांगा जाणवा, कारण के, बीजा भांगाओनो असंभव छे, ए ज कहे छे, ['अकसाई' इत्यादि.] ['ओहियणाणे आभिनिबोहियणाणे सुयणाणे जीवाईओ तियभंगो' त्ति] मत्यादिना भेदथी अविशेषित ज्ञान ते औधिक ज्ञान, तेमां, तथा मतिज्ञानमां अने श्रुतज्ञानमां बहुत्व दंडक संबंधे जीवादिपदोने लगता पूर्वोक्त त्रण भांगा थाय छे, तेमां औधिकज्ञानिओ, मतिज्ञानिओ, अने श्रुतज्ञानिओ सदा अवस्थित होवाथी तेओ सप्रदेशो छे, माटे 'सप्रदेशो' ए प्रमाणे एक भांगो थयो तथा मिथ्याज्ञानथी निवर्तता अने मात्र मत्यादिज्ञानने पामता तथा मति अज्ञानथी निवर्तता अने मतिज्ञानने पामता अने श्रुत अज्ञानथी निवर्तता अने श्रुतज्ञानने पामता एकादि जीवो लाभे छे, माटे 'सप्रदेशो अने अप्रदेश,' तथा 'सप्रदेशो अने अप्रदेशो,' ए प्रमाणे बे भांगा थाय छे, ए प्रमाणे प्रथमनो एक तथा आ बे मळी त्रण भांगा जाणवा. ['विगलिंदिएहिं छब्भंग' त्ति] बेइंद्रियमां, तेइंद्रियमां अने चउरिंद्रियमां सासादनसम्यक्त्व होवाथी आभिनिबोधिकादि ज्ञानवाळा एकादि जीवो संभवे छे माटे ते ज छ भांगा जाणवा, अहिं यथायोग पृथिव्यादि जीवो अने सिद्धो न कहेवा कारण के, तेओनो असंभव छे, ए प्रमाणे अवधि वगेरेमां पण त्रण भांगानी भावना करवी, मात्र अवधि ज्ञानना बन्ने दंडकमां एकेंद्रियो, विकलेंद्रियो अने सिद्धो न कहेवा. मनःपर्याय ज्ञानना बन्ने दंडकमां तो जीवो अने मनुष्यो कहेवा अने केवलज्ञानना बन्ने दंडकमां तो जीवो, मनुष्यो अने सिद्धो कहेवा, माटे ज बीजी वाचनामां आ प्रमाणे देखाय छे के, 'विसेसो जस्स ज अत्थि' त्ति एटले जे ज्ञान जेने होय ते तेने जाणवुं ['ओहिए अन्नाणे' इत्यादि.] मति वगेरे अज्ञानथी अविशेषित सामान्य अज्ञानमां, मति अज्ञानमां अने श्रुत अज्ञानमां जीवादिपदोमां त्रिभंगी थाय छे, एओ सदा अवस्थित होवाथी 'सप्रदेशो' ए प्रमाणे प्रथम भंग थाय छे, ज्यारे तो ए अवस्थित सिवायना बीजा जीवो ज्ञानने मुकीने मतिअज्ञानादिपणे परिणमे छे त्यारे तेओमां एकादिनो संभव होवाथी 'सप्रदेशो अने अप्रदेश' इत्यादि बीजा बे भांगा जाणवा अने ए प्रमाणे त्रण भांगा जाणवा, पृथिवी वगेरेमां तो 'सप्रदेशो अने अप्रदेशो' ए प्रमाणे एक ज भांगो थाय छे माटे ज कहे छे के, ['एगिंदियवज्जो तियभंगो' त्ति.] अहिं त्रणे अज्ञानमां सिद्धो न कहेवा. विभंगमां तो जीवादिपदोमां त्रण भांगा जाणवा अने तेनी भावना मतिअज्ञानादिनी पेठे जाणवी, मात्र अहिं एकेंद्रिय, विकलेंद्रिय अने सिद्धो न कहेवा. ['सजोई जहा ओहिय' त्ति] जेम औधिक जीवादि कह्या तेम जीवादिने लगता बन्ने दंडकमां पण सयोगी कहेवो, ते आ प्रमाणे छे —सयोगी जीव चोक्कस सप्रदेश छे. नैरयिकादि तो सप्रदेश पण छे अने अप्रदेश पण छे, घणा जीवो तो सप्रदेशो ज छे अने नैरयिकादि जीवो तो त्रण भांगावाळा छे. वळी, एकेंद्रियादि जीवो त्रीजा भांगावाळा छे. अहिं 'सिद्ध' पद न कहेवुं. ['मणजोई' इत्यादि.] मनोयोगी एटले त्रण योगवाळा अर्थात् संज्ञिजीवो, वचनयोगी एटले एकेंद्रियोने वर्जीने बाकीना जीवो अने काययोगी एटले बधा य पण एकेंद्रियादि जीवो, ए जीवादिकमां त्रिविध भंग छे. तेनी भावना आ प्रमाणे छे:—मनोयोगिओ वगेरेनुं अवस्थितपणुं होय त्यारे प्रथम भांगो जाणवो अने अमनोयोग्यादिपणुं तजी मनोयोग्यादिपणे उत्पाद होवाथी अप्रदेशपणाना लाभने लइने बीजा बे भांगा जाणवा, विशेष ए के, जे काययोगी एकेंद्रियो छे, तेओमां अभंगक एटले घणा भांगा नहि पण 'सप्रदेशो अने अप्रदेशो' ए प्रमाणे एक ज भांगो जाणवो, ए त्रणे योगना दंडकोमां

यथासंभव जीवादिपदो कहेवां अने सिद्ध पद न कहेवुं. [' अजोगी जहा अलेस ' त्ति] ते अयोगिओनी वक्तव्यता अलेश्योनी–लेश्यारहित जीवोनी–समान होवाथी बन्ने दंडकमां अयोगीनी वक्तव्यता अलेश्यनी पेठे जाणवी, तेथी बीजा दंडकना अयोगिओमां जीव अने सिद्ध पदमां त्रण भांगा कहेवा, अने अयोगी मनुष्योमां छ भांगा कहेवा. [' सागार–' इत्यादि.] साकार उपयोगवाळा अने अनाकार उपयोगवाळा नैरयिका-दिमां त्रण भांगा जाणवा, जीवपदमां अने पृथिव्यादि पदोमां ' सप्रदेशो अने अप्रदेशो ' ए प्रमाण एक ज भांगो जाणवो अने तेओमां, केमके कोइ उपयोगथी कोइ उपयोगमां जता प्रथमेतर समयोमां अप्रदेशत्वनी अने सप्रदेशत्वनी भावना करवी. सिद्धोने तो एकसमयोपयोगिपणुं छे तो पण साकार उपयोगनी अने इतर–निराकार–उपयोगनी वारंवार प्राप्ति होवाथी सप्रदेशपणुं अने एकवार प्राप्ति होवाथी अप्रदेशपणुं जाणवुं, अने ए प्रमाणे साकार उपयोगने वारंवार प्राप्त एवा घणा सिद्धोने आश्री ' सप्रदेशो ' ए प्रमाणे एक भांगो जाणवो, अने तेओने ज तथा एकवार साकार उपयोगने प्राप्त एवा एक सिद्धने आश्री बीजो भांगो जाणवो, तथा तेओने ज अने एकवार साकार उपयोग प्राप्त एवा घणा सिद्धोने आश्रीने त्रीजो भांगो जाणवो. अनाकार उपयोगमां तो वारंवार अनाकार उपयोगने प्राप्त एवा घणाने आश्री प्रथम भांगो जाणवो, अने तेओने ज तथा एकवार अनाकार उपयोग प्राप्त एवा एक सिद्धने आश्री बीजो भांगो जाणवो अने बन्नेना पण एटले अनाकार उपयोगने एकवार प्राप्त अने वारंवार प्राप्त ए बन्नेना पण अनेकपणामां त्रीजो भांगो जाणवो. [' सवेयगा य जहा सकसाइ ' त्ति] जेम सकषायो कह्या तेम सवेदको पण जाणवाः कारण के, वेदवाळाओने पण जीवादिपदमां त्रण भांगा थाय छे अने एकेंद्रियोमां एक भांगो थाय छे तेम अहिं वेदने पामेला घणाने तथा श्रेणिथी भ्रंश थया बाद वेदने पामता एकादि जीवोने अपेक्षी त्रण भांगा जाणवा. [' इत्थीवेयग '–इत्यादि.] वळी, अहिं ज्यारे एक वेदथी बीजा वेदमां संक्रमण थाय त्यारे प्रथम समये अप्रदेशपणुं अने बीजा समयोमां सप्रदेशपणुं समजी पूर्वनी पेठे त्रण भांगा कहेवा, नपुंसकवेदना बन्ने दंडकमां तो एकेंद्रियोमां ' सप्रदेशो अने अप्रदेशो ' ए प्रकारनो एक ज भांगो पूर्वोक्तयुक्तिथी जाणवो. स्त्रीदंडकमां अने पुरुष दंडकमां देव, पंचेंद्रियतिर्यंच अने मनुष्य पदो ज कहेवां अने नपुंसकदंडकमां तो देवोने वर्जीने बीजां पदो कहेवां, अने ' सिद्ध ' पद तो सर्व वेदमां पण न कहेवुं [' अवेयगा जहा अकसाइ ' त्ति] जीव, मनुष्य अने सिद्ध, ए त्रणे पदोमां अवेदकताने आश्रीने अकषायिनी पेठे त्रण भांगा कहेवा, [' ससरीरी जहा ओहिओ ' त्ति] औधिकदंडकनी पेठे सशरीरीना बन्ने दंडकमां जीवपदमां सप्रदेशपणुं ज कहेवुं. कारण के, सशरीरपणुं अनादि छे, अने नैरयि-कादिमां तो सशरीरपणानुं बहुत्व होवाथी त्रण भांगा कहेवा अने एकेन्द्रियोमां तो त्रीजो भांगो कहेवो [' ओरालिअ- वेउव्वियसरीराणं जीवे-गिंदियवज्जो तियभंगो ' त्ति] औदारिकादिशरीरी एटले औदारिकशरीरवाळा अने वैक्रियशरीरवाळा जीवोमां जीवपदमां अने एकेंद्रियपदोमां बहुत्वने लइने त्रीजो एक ज भांगो थाय छे, कारण के, जीवपदमां अने एकेंद्रियपदोमां अनुक्षण एटले क्षणे क्षणे प्रतिपन्नो अने प्रतिपद्यमानो घणा लाभे छे अने बाकीनामां त्रण भांगा थाय छे, कारण के, बाकीना ते जीवोमां प्रतिपन्नो घणा मळे छे. तथा औदारिकने अने वैक्रियने छोडी दइ (बीजा) औदारिकने अने वैक्रियने पामता एकादि जीवो मळे छे. अहिं औदारिकना बन्ने दंडकमां नैरयिको अने देवो न कहेवा अने वैक्रियना बन्ने दंडकमां तो पृथिवी, पाणी, तेज, वनस्पति अने विकलेंद्रियो न कहेवा अने वळी वैक्रियदंडकमां एकेंद्रियपदमां जे त्रीजो भांगो कह्यो छे ते, असं-ख्यात वायुओनी प्रतिक्षणे थती वैक्रियक्रियाने अपेक्षीने कह्यो छे, तथा पंचेंद्रियतिर्यंचो अने मनुष्यो, जो के वैक्रियलब्धिवाळा थोडा छे तो पण तेओमां जे त्रण भांगा कह्या छे, तेने लइने तेओ–पंचेंद्रियतिर्यंचो अने मनुष्यो–जाजी संख्यामां वैक्रियावस्थावाळा होवा जोइए एम संभवे छे तथा ते पंचेंद्रियतिर्यंचो अने मनुष्योमां एकादि जीवोने तेनी (वैक्रियशरीरनी) प्रतिपद्यमानता जाणवी. [' आहारग '–इत्यादि.] आहारक शरीरने आश्री जीवमां अने मनुष्योमां पूर्वोक्त ज छ भांगा जाणवा, कारण के, आहारकशरीरवाळा थोडा छे अने बाकीना जीवोने ते आहारकशरीर संभवतुं नथी [' तेयग '–इत्यादि.] जेम औधिक कह्या छे तेवी रीते तैजस अने कार्मण शरीरने आश्री जीवादि कहेवा, अने तेमां ते औधिक जीवो ज सप्रदेशो ज कहेवा, कारण के, तैजसादिशरीरनो संयोग अनादि छे, अने नारकादि तो त्रण भांगावाळा कहेवा तथा एकेंद्रियोमां त्रीजो भांगो कहेवो अने आ सशरीरादिदंडकोमां सिद्ध पद न कहेवुं. [' असरीर '–इत्यादि] सप्रदेशत्वादिपणे कहेवाने योग्य अशरीर जीवादिमां जीवपदमां अने सिद्धपदमां पूर्वोक्त त्रिभंगी कहेवी, कारण के, जीव अने सिद्ध सिवाय बीजे स्थळे अशरीरपणुं संभवतुं नथी. [' आहारपज्जत्तीए ' इत्यादि.] अने अहिं जीवपदमां तथा पृथिव्यादिपदोमां आहारादिपर्याप्तिने पामेला घणा जीवो छे तथा तेनी (आहारादिनी) अपर्याप्तिने त्यजी आहारादिपर्याप्तिवडे पर्याप्तिभावने पामता पण घणा ज जीवो मळे छे माटे ' सप्रदेशो अने अप्रदेशो ' ए प्रमाणे एक ज भांगो जाणवो अने बाकीना जीवोमां तो त्रण भांगा जाणवा. [' भासा–मण '–इत्यादि.] भाषानी अने मननी जे पर्याप्ति ते अहिं भाषामनःपर्याप्ति कहेवाय, जो के भाषानी अने मननी, एम बे पर्याप्तिओ छे तो पण बहुश्रुतोने संमत कोइ पण कारणने लइने ते बन्नेने अहीं एक जेवी विवक्षेली छे अर्थात् ते बे पर्या-प्तिओने अहीं एकरूप गणेली छे, ते भाषा–मननी पर्याप्तिवडे पर्याप्त जीवो जेम संज्ञी जीवो कह्या तेम सप्रदेशादिपणे कहेवा, बधा पदोमां त्रण भंग कहेवा अने अहिं पंचेंद्रिय पदो ज कहेवां. आ स्थळे पर्याप्तिओनुं स्वरूप आ प्रमाणे समजवानुं छेः—आत्मा जे करण–साधन–द्वारा भुक्त–खावेला–आहारनो खल अने रस करवा समर्थ थाय छे ते करणनी निष्पत्ति ते आहारपर्याप्ति कहेवाय. करण अने शक्ति, ए बन्ने पर्याय शब्दो छे एटले तुल्य अर्थवाळा छे तथा जीव जे करण द्वारा औदारिकशरीरने, वैक्रियशरीरने अने आहारकशरीरने योग्य द्रव्यो (अणुओ) ग्रहण करी ते गृहीत द्रव्योने औदारिकादि भावे परिणमावे छे ते करणनी निष्पत्ति ते शरीरपर्याप्ति, तथा आत्मा जे करण द्वारा स्पर्शादि इंद्रियोने योग्य द्रव्यो ग्रहण करीने पोताना विषयोने जाणवा समर्थ थाय छे ते करणनी निष्पत्ति ते इंद्रियपर्याप्ति, तथा, जे करण द्वारा आनप्राण योग्य द्रव्योने अवलंबी, अवलंबी ते द्रव्योने आनप्राणपणे बहार काढवा समर्थ थाय ते करणनी निष्पत्ति ते आनप्राणपर्याप्ति, तथा जे करण द्वारा सत्यादिभाषाने योग्य द्रव्योने अवलंबी, अवलंबी ते द्रव्योने चार प्रकारनी भाषामां परिणमावी भाषा निसर्जनमां समर्थ थाय ते करणनी निष्पत्ति ते भाषापर्याप्ति, तथा, जे करणद्वारा चार प्रकारना मनने योग्य द्रव्यो ग्रहण करी आत्मा मनन करवामां समर्थ थाय ते करणनी निष्पत्ति ते मनःपर्याप्ति [' आहारअपज्जत्तीए ' इत्यादि.] अहिं जीवपदमां अने पृथिव्यादिपदोमां ' सप्रदेशो अने अप्रदेशो ' ए प्रमाणे एक ज भांगो कहेवो, कारण के, आहारपर्याप्ति विनाना विग्रहगतिवाळा घणा जीवो निरंतर मळे छे अने बाकीना जीवोमां पूर्वोक्त ते ज छ भांगा कहेवा, कारण के बाकीनाओमां आहारपर्याप्ति विनाना थोडा जीवो होय छे. [' सरीरअपज्जत्तीए ' इत्यादि.] अहिं जीवोमां अने एकेंद्रियोमां एक ज भांगो कह्यो अने बीजे तो एटले जीव अने एकेंद्रिय सिवायना

जीवोमां तो त्रण भांगा कहेवा, कारण के, शरीरादिथी अपर्याप्त जीवो कालनी अपेक्षाए हमेशा ज सप्रदेशो मळे छे अने अप्रदेशो कदाचित् एकादि मळे छे, नैरयिक देव अने मनुष्योमां छ भांगा ज जाणवा. ['भासा–इत्यादि.'] भाषानी अने मननी अपर्याप्तिथी अपर्याप्त ते जीवो कहेवाय के, जे जीवोने जन्मथी भाषानी अने मननी योग्यता होय तो पण तेनी असिद्धि होय, अने तेवा तो पंचेंद्रियो ज छे, जो वळी, जेओने भाषापर्याप्तिनो अने मनःपर्याप्तिनो मात्र अभाव होय तेओ भाषानी अने मननी अपर्याप्तिथी अपर्याप्त कहेवाता होय तो तेमा एकेंद्रियो पण होवा जोइए अने जो एकेंद्रियो होय तो जीवपदमां त्रीजो ज भांगो थवो जोइए, पण तेम नथी, कारण के मूळकार कहे छे के, ['जीवाइओ तियभगो' त्ति] एटले जीवादिक त्रण भांगा कहेवा, अर्थात् तात्पर्य ए के, जे जीवोने जन्मथी भाषानी अने मननी योग्यता होय पण तेनी असिद्धि होय ते ज जीवो अहीं भाषानी अने मननी अपर्याप्तिथी अपर्याप्त कहेवा–तेमां जीवोमां अने पचेंद्रियतिर्यंचोमां तेनी (भाषानी अने मननी) अपर्याप्तिने पामेला घणा मळे छे अने तेनी अपर्याप्तिने पामता एकादि मळे छे माटे तेमां पूर्वोक्त ज त्रण भांगा जाणवा.['नेरइअ–देव–मणुएसु छब्भंग' त्ति] नैरयिकादिमां मनअपर्याप्तकोनी अल्पतरता होवाथी तेओ एकादि सप्रदेशो अने अप्रदेशो मळे छे माटे तेमां ते ज छ भांगा जाणवा. आ पर्याप्तिना अने अपर्याप्तिना दंडकोमां सिद्धपद न कहेवु, कारण के, त्यां तेनो असंभव छे. पूर्वोक्त द्वारोनी संग्रहगाथा कहे छे अर्थात् आ प्रकरणमां आवेला विषयोनी यादीने टुंकामा जणावे छे.–['सपएसा'–इत्यादि.] ['सपएस त्ति'] आ प्रकरणमा कालनी अपेक्षाए अने एकत्व तथा बहुत्वने आश्रीने जीवोनी सप्रदेशता अने अप्रदेशता कही छे. तथा ['आहारग' त्ति] ते ज रीते आहारक अने अनाहारक कह्या छे, भव्यो, अभव्यो अने उभय निषेधवाळा एटले भव्य नहि तेम अभव्य नहि एवा जीवो पण ते ज प्रकारे जणाव्या छे, सञ्ज्ञी, असञ्ज्ञी अने बन्ने निषेधवाळा एटले सञ्ज्ञी नहि तेम असंज्ञी नहि एवा जीवोने पण ए रीते ज समजाव्या छे, ['लेस' त्ति] लेश्यावाळा–कृष्णादिलेश्यावाळा ६ अने अलेश्या–लेश्या विनाना जीवोने पण पूर्वेनी पेठे कह्या छे, ['दिट्ठि' त्ति] दृग् एटले दृष्टि ते सम्यग्दृष्टि वगेरे–अने ते वाळा ३ एटले सम्यग्दृष्टिवाळा–वगेरे पण पूर्व प्रमाणे कह्या छे, ['संजय' त्ति] संयतो, असंयतो, संयतासंयतो अने त्रणे निषेधवाळा एटले संयत नहि, असंयत नहि अने संयतासंयत नहि–एवाने पण पूर्व प्रकारे प्ररूप्या छे. ['कसाइ' त्ति] कषायवाळा–क्रोध दिवाळा ४ अने अकषाय–कषाय रहित–जीवोने पण कालादेशनी अपेक्षाए विचार्या छे. ['नाणे' त्ति] ज्ञानवाळा–आभिनिबोधिकादिज्ञानवाळा ५ अने अज्ञानवाळा–मतिअज्ञानादिवाळा–जीवोने पण ते ज रीते घटाव्या छे, ['जोग' त्ति] योगवाळा–मन वगेरे योगवाळा ३ अने अयोगिओने पण पूर्वोक्त रीते सूचव्या छे, ['उवओगे' त्ति] साकार अने अनाकार उपयोगवाळा २ जीवोने पण ए ज रीते सबोध्या छे, ['वेदे' त्ति] वेदवाळा–स्त्री वगेरे वेदवाळा ३ अने वेद विनाना जीवोने पूर्ववत् जणाव्या छे, ['ससरीर' त्ति] शरीरवाळा–औदारिकादि शरीरवाळा ५ तथा शरीर विनाना जीवोने अने छेवट ['पज्जत्त' त्ति] आहार वगेरेनी पर्याप्तिवाळा ५ अने तेनी अपर्याप्तिवाळा ५ जीवोने पण कालादेशनी अपेक्षाए पूर्वेनी ज पेठे समजाव्या छे.

प्रत्याख्यान अने आयुष्य.

६. प्र०—जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी पच्चक्खाणापच्चक्खाणी ?

६. उ०—गोयमा ! जीवा पच्चक्खाणी वि, अपच्चक्खाणी वि, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी वि.

७. प्र०—सव्वजीवाणं एवं पुच्छा ?

७. उ०—गोयमा ! नेरइया अपच्चक्खाणी जाव–चउरिंदिया, सेसा दो पडिसेहेयव्वा; पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णो पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी वि, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी वि; मणूसा तिण्णि वि, सेसा जहा–नेरइया.

६. प्र०—हे भगवन् ! शुं जीवो प्रत्याख्यानी छे ? अप्रत्याख्यानी छे ? के प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी छे ?[1]

६. उ०—हे गौतम ! जीवो प्रत्याख्यानी पण छे, अप्रत्याख्यानी पण छे अने प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी पण छे.

७. प्र०—ए प्रमाणे बधा जीवो माटे प्रश्न करवो ?

७. उ०—हे गौतम ! नैरयिको अप्रत्याख्यानी छे, ए प्रमाणे यावत् चउरिंद्रिय सुधीना जीवो अप्रत्याख्यानी कहेवा अर्थात् तेओने माटे बाकीना बे–प्रत्याख्यानी अने प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी–भांगा प्रतिषेधवा, पंचेंद्रियतिर्यंचयोनिको प्रत्याख्यानी नथी पण अप्रत्याख्यानी छे अने प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी छे अने मनुष्योने त्रणे भांगा होय छे तथा बाकीना जीवो, जेम नैरयिको कह्या तेम कहेवा.

८. प्र०—जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणं जाणंति, अपच्चक्खाणं जाणंति. पच्चक्खाणापच्चक्खाणं जाणंति ?

८. प्र०—हे भगवन् ! शुं जीवो प्रत्याख्यानने जाणे छे ? अप्रत्याख्यानने जाणे छे ? के प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानने जाणे छे ?

---

१ मूलच्छाया—जीवा भगवन् ! किं प्रत्याख्यानिनः, अप्रत्याख्यानिनः, प्रत्याख्यानाऽप्रत्याख्यानिनः ? गौतम ! जीवाः प्रत्याख्यानिनोऽपि, अप्रत्याख्यानिनोऽपि, प्रत्याख्यानाऽप्रत्याख्यानिनोऽपि. सर्वजीवानाम् एवं पृच्छा ? गौतम ! नैरयिकाः अप्रत्याख्यानिनः, यावत्–चतुरिन्द्रियाः; शेषौ द्वौ प्रतिषेद्धव्यौ, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः नो प्रत्याख्यानिनः, अप्रत्याख्यानिनोऽपि, प्रत्याख्यानाऽप्रत्याख्यानिनोऽपि, मनुष्यास्त्रयोऽपि, शेषा यथा नैरयिकाः. जीवा भगवन् ! किं प्रत्याख्यानं जानन्ति, अप्रत्याख्यानं जानन्ति, प्रत्याख्यानाऽप्रत्याख्यानं जानन्ति ?—अनु०

८. उ०—गोयमा ! जे पंचिंदिया ते तिन्नि वि जाणंति, अवसेसा पच्चक्खाणं न जाणंति.

९ प्र०—जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणं कुव्वंति, अपच्चक्खाणं कुव्वंति, पच्चक्खाणापच्चक्खाणं कुव्वंति ?

९. उ०—जहा–ओहियो तहा कुव्वणा.

१० प्र०—जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया, अपच्चक्खाणणिव्वत्तियाउया, पच्चक्खाणापच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया?

१०. उ०—गोयमा ! जीवा य, वेमाणिया य पच्चक्खाणणिव्वत्तिया (उया), तिन्नि वि; अवसेसा अपच्चक्खाणणिव्वत्तियाउया.

पच्चक्खाण जाणइ, कुव्वइ, तिन्नेव आउनिव्वत्ती.
सपएसुद्देसम्मि य एमेए दंडगा चउरो.

—सेवं भंते !, सेवं भंते त्ति.

८. उ०—हे गौतम ! जे पंचेंद्रियो छे ते त्रणेने पण जाणे छे, बाकीना जीवो प्रत्याख्यानने जाणता नथी. (अप्रत्याख्यानने जाणता नथी अने प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानने जाणता नथी.)

९. प्र०—हे भगवन् ! शुं जीवो प्रत्याख्यानने करे छे ? अप्रत्याख्यानने करे छे ? के प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानने करे छे ?

९. उ०—हे गौतम ! जेम औधिक दंडक कह्यो तेम प्रत्याख्याननी क्रिया–प्रत्याख्याननुं करवुं पण जाणी लेवुं.

१०. प्र०—हे भगवन् ! शुं जीवो प्रत्याख्यानथी निर्वर्तित आयुष्यवाळा छे एटले शुं जीवोनुं आयुष्य प्रत्याख्यानथी बंधाय छे? अप्रत्याख्यानथी बंधाय छे ? के प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानथी बंधाय छे ?

१०. उ०—हे गौतम ! जीवो अने वैमानिको प्रत्याख्यानथी निर्वर्तित आयुष्यवाळा छे, त्रणे पण छे–अप्रत्याख्यानथी निर्वर्तित आयुष्यवाळा छे अने प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानथी निर्वर्तित आयुष्यवाळा छे अने बाकीना अप्रत्याख्यानथी निर्वर्तित आयुष्यवाळा छे.

—संग्रहगाथा कहे छे.—प्रत्याख्यान, प्रत्याख्यानने जाणे, (प्रत्याख्यानने) करे, त्रणेने (जाणे अने करे) आयुष्यनी निर्वृत्ति, सप्रदेश उद्देशकमां ए प्रमाणे ए चार दंडको छे.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे (एम कही यावत् विहरे छे.)

भगवंत–अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते छट्ठसये चउत्थो उद्देसो सम्मत्तो.

२. जीवाऽधिकारादेव आह.—' *जीवा णं* ' इत्यादि. ' *पच्चक्खाणि* ' त्ति सर्वविरताः, ' *अपच्चक्खाणि* ' त्ति अविरताः, ' *पच्चक्खाणाऽपच्चक्खाणि* ' त्ति देशविरता इति. ' *सेसा दो पडिसेहेयव्वा* ' त्ति प्रत्याख्यान–देशप्रत्याख्याने प्रतिषेधनीये, अविरतत्वाद् नारकादीनाम्–इति. प्रत्याख्यानं च तज्ज्ञाने सति स्यादिति ज्ञानसूत्रम्—तत्र च ' *जे पंचिंदिया ते तिण्णि वि* ' त्ति नारकादयः, दण्डकोक्तपञ्चेन्द्रिया समनस्कत्वात् सम्यग्दृष्टित्वे सति ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्यानादित्रयं जानन्ति–इति. ' *अवसेसा* ' इत्यादि. एकेन्द्रिय–विकलेन्द्रिया प्रत्याख्यानादित्रयं न जानन्ति–अमनस्कत्वाद् इति. कृतं च प्रत्याख्यानं भवतीति तत्करणसूत्रम्. प्रत्याख्यानम् आयुर्बन्धहेतुरपि भवति इत्यायुःसूत्रम्–तत्र च ' *जीवा य* ' इत्यादि. जीवपदे जीवाः प्रत्याख्यानादित्रयनिबद्धाऽऽयुष्काः वाच्याः, वैमानिकपदे च वैमानिका अपि एवम् प्रत्याख्यानादित्रयवतां तेषूत्पादात् ' *अवसेसा* ' त्ति नारकादयोऽप्रत्याख्याननिर्वृत्ताऽऽयुषः–यतस्तेषु तत्त्वेनाऽविरता एवोत्पद्यन्ते इति. उक्तार्थसंग्रहगाथा.—' *पच्चक्खाण* ' इत्यादि. ' प्रत्याख्यानम् ' इत्येतदर्थ एको दण्डकः, एवम् अन्ये त्रयः.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे षष्ठशते चतुर्थ उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्

२. जीवनो अधिकार चालतो होवाथी ज [' जीवा णं '] इत्यादि सूत्र कहे छे, [' पच्चक्खाणि ' त्ति] प्रत्याख्यानी एटले प्रत्याख्यानवाळा अर्थात् सर्व विरतो [' अपच्चक्खाणि त्ति] अप्रत्याख्यानी एटले अविरतो–विरति विनाना, [' पच्चक्खाणा–ऽपच्चक्खाणि ' त्ति] प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी एटले कोई अंशे प्रत्याख्यानवाळा अने कोई अंशे प्रत्याख्यान विनाना अर्थात् देशविरतिवाळा [' सेसा दो पडिसेहेयव्वा ' त्ति] प्रत्याख्यान अने देश प्रत्याख्यान, ए बेनो निषेध करवो. कारण के, नैरयिकादि अविरत–विरति विनाना–होवाथी तेने प्रत्याख्यान

१ मूलच्छाया—गौतम ! ये पञ्चेन्द्रियास्ते त्रीण्यपि जानन्ति, अवशेषाः प्रत्याख्यानं न जानन्ति. जीवा भगवन् ! किं प्रत्याख्यानं कुर्वन्ति, अप्रत्याख्यानं कुर्वन्ति, प्रत्याख्यानाऽप्रत्याख्यानं कुर्वन्ति ? यथा औधिकस्तथा क्रिया (कुर्वणा.) जीवा भगवन् ! किं प्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काः, अप्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काः, प्रत्याख्याना–ऽप्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काः ? गौतम ! जीवाश्च, वैमानिकाश्च प्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काः–त्रीण्यपि, अवशेषा अप्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काः. प्रत्याख्यानं जानाति, करोति, त्रीण्येव आयुर्निर्वृत्तिः, सप्रदेशोद्देशे च एवमेते दण्डकाश्चत्वारः. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति.—अनु०

नि देश प्रत्याख्याननो संभव नथी. प्रत्याख्यान त्यारे ज थइ शके ज्यारे तेनुं–प्रत्याख्याननुं–ज्ञान होय, माटे हवे प्रत्याख्यानना ज्ञाननुं सूत्र कहे छे, अने तेमां [' जे पंचिंदिया ते तिण्णि वि ' त्ति] नैरयिकादि अने दंडकमां कहेला पचेंद्रियो समनस्क–मनसहित–होवाथी सम्यग्दृष्टिपणुं होय तो अपरिज्ञावडे प्रत्याख्यानादि त्रणने जाणे छे अने [' अवसेसा ' इत्यादि.] बाकीना एकेंद्रियो अने विकलेंद्रियो अमनस्क होवाथी प्रत्याख्यानादि त्रणने जाणता नथी. प्रत्याख्यान त्यारे ज थाय ज्यारे ते कर्युं होय, ते माटे हवे तत्करण–प्रत्याख्यान–करण–सूत्र कहुं छे. तथा प्रत्याख्यान, आयुष्यना बंधमां कारण पण छे माटे प्रत्याख्यान–करण सूत्र पछी आयुष्यनुं सूत्र कहे छे, अने ते आयुष्यना सूत्रमां [' जीवा य ' इत्यादि.] जीवपदमां जीवो प्रत्याख्यानादि त्रण वडे निबद्ध आयुष्य वाळा कहेवा अने वैमानिकपदमां वैमानिको पण ए प्रमाणे कहेवा, कारण के, प्रत्याख्यानादि त्रणवाळाओनो वैमानिकोमां उत्पाद–उत्पत्ति–छे. [' अवसेस ' त्ति] नैरयिकादि अप्रत्याख्यानथी बद्ध आयुष्यवाळा छे, कारण के, खरी रीते नैरयिकोमां अविरतो–विरति रहित जीवो–ज उत्पन्न थाय छे, हवे उपर कहेल अर्थनी संग्रह गाथा कहे छे, [' पच्चक्खाणं ' इत्यादि.] प्रत्याख्यानने माटे एक दंडक छे, ए प्रमाणे बीजा पण त्रण एटले कुल चार दंडक समजवा.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः–दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

शतक ६.—उद्देशक ५.

तमस्काय ए शुं पृथिवी कहेवाय?—पाणी कहेवाय?—पाणी कहेवाय—तेनुं कारण?—तमस्काय अने पाणीनी समानस्वभावता.—तमस्कायनी शरुआत क्यांथी?—एनी समाप्ति क्यां?—अरुणोदय समुद्रथी—एनी शरुआत.—ब्रह्मलोकमा एनी समाप्ति.—तमस्कायनो आकार केवो?—नीचे रामपतरना मूलनी जेवो अने उपर कुकडाना पांजरा जेवो.—तमस्कायनो विष्कंभ अने परिक्षेप केटलो?—तमस्कायना बे प्रकार—संख्येययोजन विस्तृत अने असंख्येययोजन विस्तृत.—तमस्काय केटलो मोटो छे?—शीघ्र गतिवाळो देव छ मास सुधी चाले तो पण एना पारने न पहोंची शके—एवडो मोटो.—तमस्कायमां घर, हाट, गाम के सन्निवेशो छे?—ना.—तमस्कायमां मोटा मेघो संस्वेदे छे? संमूर्छे छे?—वरसे छे?—हा.—ते देव करे? असुर करे? के नाग करे?—ए पण करे.—तमस्कायमां बादर स्तनित अने बादर विद्युत् छे?—हा—देवकृत छे.—तमस्कायमां बादर पृथिवी अने बादर अग्नि छे?—ना—विग्रहगतिने अप्राप्त सिवाय.—तमस्कायमां सूर्य-चंद्र विगेरे छे?—ना—तेनी पडखे छे.—तमस्कायमां सूर्यादिनी प्रभा छे?—ना—अर्थात् ए प्रभा छे पण तमस्कायरूपे परिणमेली छे.—तमस्कायनो वर्ण केवो?—काळो—काळामां काळो—बधारेमां बधारे काळो—तमस्काय भयंकर छे.—एथी देवो पण क्षोभ—भय—पामे.—तमस्कायना नाम केटलां?—तेर—तम—तमस्काय.—अंधकार.—महांधकार.—लोकांधकार.—लोकतमिस्र.—देवांधकार.—देवतमिस्र.—देवारण्य.—देवव्यूह.—देवपरिघ.—देवप्रतिक्षोभ.—अरुणोदय(क) समुद्र.—तमस्काय शेनो परिणाम छे?—पृथिवीनो? पाणीनो? के जीव या पुद्गलनो?—ए पाणीनो परिणाम छे—जीव अने पुद्गलनो परिणाम छे—पृथ्वीनो परिणाम नथी.—तमस्कायमां जीव मात्र अनेकवार पेदा थएला छे—पण बादर पृथ्वीपणे अने बादर अग्निपणे नहि.—कृष्णराजिओ केटली कही छे?—आठ.—ए आठे क्यां छे?—सनत्कुमार अने माहेंद्रकल्पनी उपर अने नीचे—ब्रह्मलोकना अरिष्ट विमानना पाथडामां.—एनो आकार अखाडानी जेवो समचोरस छे.—पूर्वमां बे—पश्चिममां बे—दक्षिणमां बे अने उत्तरमां बे—ए बधी परस्पर स्पर्शेली छे.—एना आयाम अने विष्कंभ विषे विचार.—एनी मोटाई विषे प्रश्न.—ए कृष्णराजिओमां घर वगेरे छे के नहि? इत्यादि बधो तमस्कायनी जेवो ज विचार.—विशेषमां—देव करे—कृष्णराजिना आठ नाम—कृष्णराजि.—मेघराजि.—मघा.—माघवती.—वातपरिघ.—वातप्रतिक्षोभ.—देवपरिघ.—देवप्रतिक्षोभ.—ए कृष्णराजि पृथिवीनो परिणाम छे—पाणीनो परिणाम नथी.—एमां बादर पाणीपणे—बादर अग्निपणे अने बादर वनस्पतिपणे जीवो उत्पन्न थता नथी.—बाकी बीजे कोई पण प्रकारे उत्पन्न थएला छे.—ए कृष्णराजिओना आठ अवकाशांतरमां लोकांतिक विमानो—अर्चि.—अर्चिमाली.—वैरोचन.—प्रभंकर.—चंद्राभ.—सूर्याभ.—शुक्राभ.—सुप्रतिष्ठाभ.—ए आठे विमानोनी वच्चे रिष्टाभ विमान नवमुं.—ए विमानोने लगती बीजी हकीकत.—आठ लोकांतिक देवो—सारस्वत.—आदित्य.—वह्नि.—गर्दतोय.—तुषित.—अव्याबाध.—आग्नेय.—वरिष्ठ.—ए आठे देवोने लगती सविस्तर हकीकत.—ए आठ विमानो शेनी उपर प्रतिष्ठित छे?—वायु उपर.—जीवाभिगम.—बधा जीवो, ए विमानोमां पण उत्पन्न थएला छे—मात्र देवपणे नहि.—लोकांतिकोनी स्थिति.—आठ सागरोपम.—लोकांतिक विमानोथी लोकनो छेडो केटलो छेटो?—असंख्येय योजन.—

१. प्र०—किंमियं भंते! 'तमुकाए' त्ति पवुच्चति, किं पुढवी तमुकाए त्ति पवुच्चति, आउ तमुकाए त्ति पवुच्चति?

१. प्र०—हे भगवन्! आ तमस्काय शुं कहेवाय? शुं पृथिवी तमस्काय ए प्रमाणे कहेवाय? शुं पाणी तमस्काय ए प्रमाणे कहेवाय?

१. उ०—गोयमा! नो पुढवि तमुकाए त्ति पवुच्चति, आउ तमुकाए त्ति पवुच्चति.

१. उ०—हे गौतम! पृथिवी, 'तमस्काय' ए प्रमाणे न कहेवाय, पण पाणी, 'तमस्काय' ए प्रमाणे कहेवाय.

---

१. मूलच्छाया.—किम् अयं भगवन्! तमस्काय इति प्रोच्यते, किं पृथिवी तमस्काय इति प्रोच्यते, आपः तमस्काय इति प्रोच्यते? गौतम! नो पृथिवी तमस्काय इति प्रोच्यते, आपः तमस्काय इति प्रोच्यते.—अनु०

२. प्र०—से[1] केणट्ठेणं ?

२. उ०—गोयमा ! पुढविकाए णं अत्थेगइए सुभे देसं पकासेइ, अत्थेगइए देसं नो पकासेइ—से तेणट्ठेणं.

२. प्र०—(भगवन् !) ते शा हेतुथी ?

२. उ०—हे गौतम ! केटलोक पृथिवीकाय एवो शुभ छे, जे देशने—भागने—प्रकाशित करे छे अने केटलोक पृथिवीकाय एवो छे, जे देशने प्रकाशित नथी करतो, ते हेतुथी पूर्वोक्त प्रमाणे कहेवाय.

३. प्र०—तमुकाए णं भंते ! कहिं समुट्ठिए, कहिं संनिट्ठिए ?

३. उ०—गोयमा ! जंबूदीवस्स दीवस्स बहिया तिरिय-मसंखेज्जे दीव-समुद्दे वीईवइत्ता, अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरि-ल्लाओ वेइयंताओ अरुणोदयं समुद्दं बायालीसं जोयणसहस्साणि ओगाहित्ता उवरिल्लाओ जलंताओ एगपएसियाए सेढीए—एत्थ णं तमुकाए समुट्ठिए. सत्तरस-एक्कवीसे जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता तओ पच्छा तिरियं पवित्थरमाणे, पवित्थरमाणे सोहम्मी-साण-सणंकुमार-माहिंदे चत्तारि वि कप्पे आवरित्ता, णं उड्ढं पि य णं बंभलोगे कप्पे रिट्ठविमाणपत्थडं संपत्ते—एत्थ णं तमुकाए णं संनिविट्ठिए.

३. प्र०—हे भगवन् ! तमस्काय क्यां समुत्थित छे—क्यांथी शरू छे—अने क्यां संनिष्ठित छे—क्यां तेनो अंत छे ?

३. उ०—हे गौतम ! जंबुद्वीप नामना द्वीपनी बहार तिरछे असंख्य द्वीप समुद्रोने उल्लंघ्या पछी अरुणवर द्वीप आवे छे, ते द्वीपनी बहारनी वेदिकाना अंतथी अरुणोदय समुद्रने ४२ हजार योजन अवगाहीए त्यारे उपरितन जलांत आवे छे, ते उपरितन जलांतथी एक प्रदेशनी श्रेणीए—अहीं तमस्काय समुत्थित छे, ते त्यांथी समुत्थित थइ १७२१ योजन ऊंचो जइ त्यार्थी पाछो तिरछो-विस्तार पामतो विस्तार पामतो सौधर्म, ईशान, सनत्कुमार अने माहेंद्र ए चारे कल्पोने पण आच्छादीने ऊंचे पण ब्रह्मलोक कल्पमां रिष्टविमानना पाथडा सुधी संप्राप्त—पहोंच्यो छे अने त्यां तमस्काय संनिविष्ट छे.

४. प्र०—तमुकाए णं भंते ! किंसंठिए पन्नत्ते ?

४. उ०—गोयमा ! अहे मल्लगमूलसंठिए, उप्पिं कुक्कुड-पंजरगसंठिए पन्नत्ते.

४. प्र०—हे भगवन् ! तमस्काय किंसंस्थित छे एटले तमस्कायनुं संस्थान—आकार—केवुं कह्युं छे.

४. उ०—हे गौतम ! तमस्काय, नीचे, मल्लकमूल-कोडीआना नीचेना भाग—ना आकारवाळो कह्यो छे अने उपर, कुकडाना पांजराना जेवा आकारवाळो कह्यो छे.

५. प्र०—तमुकाए णं भंते ! केवतियं विक्खंभेणं, केवतियं परिक्खेवेणं पन्नत्ते ?

५. उ०—गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते, तं जहाः—संखेज्जवित्थडे य, असंखेज्जवित्थडे य, तत्थ णं जे से संखेज्जवित्थडे से णं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पन्नत्ते; तत्थ णं जे से असंखिज्जवित्थडे से णं असंखे-ज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पन्नत्ते.

५. प्र०—हे भगवन् ! तमस्काय विष्कंभवडे केटलो कह्यो छे अने परिक्षेपवडे केटलो कह्यो छे ?

५. उ०—हे गौतम ! तमस्काय बे प्रकारनो कह्यो छे: एक तो संख्येय विस्तृत अने बीजो असंख्येय विस्तृत, तेमां जे ते संख्येय विस्तृत छे ते विष्कंभ वडे संख्येय योजन सहस्र कह्यो छे अने परिक्षेपवडे असंख्येय योजन सहस्र कह्यो छे अने तेमां जे ते असंख्येय विस्तृत छे ते असंख्येय योजन सहस्र विष्कंभ वडे कह्यो छे अने असंख्येय योजन सहस्र परिक्षेप वडे कह्यो छे.

६. प्र०—तमुकाए णं भंते ! केमहालए पन्नत्ते ?

६. उ०—गोयमा ! अयं णं जंबुद्दीवे दीवे सव्वदीव-समुद्दाणं सव्वब्भंतराए, जाव-परिक्खेवेणं पन्नत्ते. देवे णं महिड्ढीए,

६. प्र०—हे भगवन् ! तमस्काय केटलो मोटो कह्यो छे ?

६. उ०—हे गौतम ! सर्वद्वीप अने समुद्रोनी सर्वाभ्यंतर आ जंबुद्वीप नामनो द्वीप यावत् परिक्षेप वडे कह्यो छे—कोइ मोटी

---

१ मूलच्छायाः—तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! पृथिवीकायोऽस्त्येककः शुभः देशं प्रकाशयति, अस्त्येकको देशं नो प्रकाशयति, तत् तेनाऽर्थेन. तमस्कायो भगवन् ! कुतः समुत्थितः, कुत्र संनिष्ठितः ? गौतम ! जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य बहिः तिर्यगसंख्येयान् द्वीप-समुद्रान् व्यतिव्रज्य, अरुणवरस्य द्वीपस्य बाह्याद् वेदिकान्ताद् अरुणोदयं समुद्रं द्वाचत्वारिंशद् योजनसहस्राणि अवगाह्य उपरितनाद् जलान्ताद् एकप्रदेशिकया श्रेण्या—अत्र तमस्कायः समुत्थितः, सप्तदश-एकविंशतियोजनशतानि ऊर्ध्वम् उत्पत्य ततः पश्चात् तिर्यक् प्रविस्तरन्, प्रविस्तरन् सौधर्म-ईशान-सनत्कुमार-माहेन्द्रान् चतुरोऽपि कल्पान् आवृत्य ऊर्ध्वमपि च ब्रह्मलोके कल्पे रिष्टविमानप्रस्तटं संप्राप्तः—अत्र तमस्कायः संनिविष्टः. तमस्कायो भगवन् ! किंसंस्थितः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! अधो मल्लकमूलसंस्थितः, उपरि कुर्कुटपिञ्जरकसंस्थितः प्रज्ञप्तः. तमस्कायो भगवन् ! कियान् विष्कम्भेण, कियान् परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः ? गौतम ! द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—संख्येयविस्तृतश्च, असंख्येयविस्तृतश्च; तत्र यः स संख्येयविस्तृतः स संख्येयानि योजनसहस्राणि विष्कम्भेण, असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः, तत्र यः सोऽसंख्येयविस्तृतः, सोऽसंख्येयानि योजनसहस्राणि विष्कम्भेण, असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः. तमस्कायो भगवन् ! किंमहालयः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! अयं जम्बूद्वीपो द्वीपः सर्वद्वीप-समुद्राणां सर्वाऽभ्यन्तरकः, यावत्-परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः. देवो महर्धिकः—अनु०

जाव–महाणुभावे इणामेव, इणामेव त्ति कट्टु केवलकप्पं जंबूदीवं दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहिं तिसत्तखुत्तो अणुपरियट्टित्ता णं हव्वं आगच्छिज्जा, से णं देवे ताए उक्किट्ठाए, तुरियाए, जाव–देवगईए वीईवयमाणे वीईवयमाणे जाव–एकाहं वा, दुयाहं वा, तियाहं वा; उक्कोसेणं छम्मासे वीईवएज्जा, अत्थेगतियं तमुकायं वीईवएज्जा, अत्थेगतिय नो तमुकायं वीतिवएज्जा एमहालए णं गोयमा ! तमुकाए पन्नत्ते.

७. प्र०—अत्थि णं भंते ! तमुकाए गेहा इ वा, गेहावणा इ वा ?

७. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे.

८. प्र०—अत्थि णं भंते ! तमुकाए गामा इ वा, जाव–सन्निवेसा इ वा ?

८. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे.

९. प्र०—अत्थि णं भंते ! तमुकाए उराला बलाहया संसेयंति, सम्मुच्छंति, वासं वासंति ?

९. उ०—हंता, अत्थि.

१०. प्र०—तं भंते ! किं देवो पकरेति, असुरो पकरेति, नागो पकरेति ?

१०. उ०—गोयमा ! देवो वि पकरेति, असुरो वि पकरेति, णागो वि पकरेति.

११. प्र०—अत्थि णं भंते ! तमुकाए बादरे थणियसद्दे, बादरे विज्जुए ?

११. उ०—हंता. अत्थि.

१२. प्र०—तं भंते ! किं देवो पकरेति० ?

१२. उ०—तिन्नि वि करेंति.

१३. प्र०—अत्थि णं भंते ! तमुकाए बादरे पुढविकाए, बादरे अगणिकाए ?

१३. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे-णण्णत्थ विग्गहगतिसमावन्नएणं

१४. प्र०—अत्थि णं भंते ! तमुकाए चंदिम-सूरिय-गहगण-णक्खत्त-तारारूवा ?

१४. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे—पलियस्स ओ पुण (अत्थि).

ऋद्धिवाळो यावत् महानुभाव देव 'आ चाल्यो' एम करीने त्रण चपटी वागतां एकवीशवार ते संपूर्ण जंबूद्वीपने फरीने शीघ्र आवे, ते देव तेनी उत्कृष्ट अने त्वरावाळी यावत् देवगतिवडे जतो जतो यावत् एक दिवस, बे दिवस या त्रण दिवस चाले अने वधारेमां वधारे छ महीना चाले तो कोइ एक तमस्काय सुधी पहोंचे अने कोइ एक तमस्काय सुधी न पहोंचे, हे गौतम ! एटलो मोटो तमस्काय कह्यो छे.

७. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायमां घर छे के गृहापण छे ?

७. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी.

८. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायमां गाम छे के यावत् संनिवेशो छे ?

८. उ०—(हे गौतम) ते अर्थ समर्थ नथी.

९. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायमां उदार—मोटा—मेघ संस्वेद पामे छे ? संमूर्छे छे ? अने वर्षण वरसे छे ?

९. उ०—(हे गौतम !) हा. तेम छे.

१०. प्र०—हे भगवन् ! शु तेने देव करे छे ? असुर करे छे ? के नाग करे छे ?

१०. उ०—हे गौतम ! देव पण करे छे, असुर पण करे छे, अने नाग पण करे छे.

११. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायमां बादर स्तनितशब्द छे ? अने बादर विजळी छे ?

११. उ०—हा, छे.

१२. प्र०—हे भगवन् ! शुं तेने देव या असुर या नाग करे छे ?

१२. उ०—(हे गौतम !) त्रणे पण करे छे.

१३. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायमां बादर पृथिवीकाय छे ? अने बादर अग्निकाय छे ?

१३. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी, अने आ जे निषेध छे ते विग्रह गतिसमापन्न सिवाय समजवो अर्थात् विग्रहगति समापन्न बादर पृथिवी अने अग्नि होइ शके छे.

१४. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायमां चंद्र, सूर्य, ग्रहगण, नक्षत्र अने तारारूपो छे ?

१४. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी, पण ते चंद्रादि, तमस्कायनी पडखे छे.

---

१. मूलच्छायाः—यावत्–महानुभाव इदमेवम् इदमेवम्–इति कृत्वा केवलकल्पं जम्बूद्वीपं द्वीपं तिसृभिरप्सरोनिपातैस्त्रिसप्तकृत्वः अनुपर्यट्य शीघ्रम् आगच्छति, स देवस्तया उत्कृष्टया, त्वरितया, यावत् देवगत्या व्यतिव्रजन्, व्यतिव्रजन् यावत्–एकाहं वा, द्व्यहं वा, त्र्यहं वा, उत्कृष्ट षण्मासान् व्यतिव्रजेत्, अस्त्येककं तमस्कायं व्यतिव्रजेत्, अस्त्येककं नो तमस्कायं व्यतिव्रजेद् इयद्महालयो गौतम ! तमस्कायः प्रज्ञप्तः अस्ति भगवन् ! तमस्काये गेहानि वा, गेहापणा वा ? नो अयमर्थः समर्थः. अस्ति भगवन् ! तमस्काये ग्रामा इति वा, यावत्–सन्निवेशा इति वा ? नो अयमर्थः समर्थः. अस्ति भगवन् ! तमस्काय उदारा बलाहकाः संस्विद्यन्ति, सम्मूर्छन्ति, वर्षा वर्षन्ति ? हन्त, अस्ति. तं भगवन् ! किं देवः प्रकरोति, असुरः प्रकरोति, नागः प्रकरोति ? गौतम ! देवोऽपि प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति, नागोऽपि प्रकरोति. अस्ति भगवन् ! तमस्काये बादरः स्तनितशब्दः बादरा विद्युत् ? हन्त, अस्ति. तं भगवन् ! किं देवः प्रकरोति० ? त्रयोऽपि कुर्वन्ति अस्ति भगवन् ! तमस्काये बादरः पृथिवीकायः, बादरोऽग्निकायः ?, नो अयमर्थः समर्थः–नान्यत्र विग्रहगतिसमापन्नकेन. अस्ति भगवन् ! तमस्काये चन्द्र–सूर्य–ग्रहगण–नक्षत्र–तारारूपाः ? नो अयमर्थः समर्थः, पार्श्वयोः (पलीयस्स तु) पुनः (अस्ति) —अनु०

१५. प्र०—अत्थि णं भंते ! तमुकाए चंदाभा ति वा, सूराभा ति वा ?

१५. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे-कादूसणीया पुण सा.

१५. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायमां चंद्रनी प्रभा के सूर्यनी प्रभा होय छे ?

१५. उ०—(हे गौतम !)ते अर्थ समर्थ नथी, कारण के, ते प्रभा तमस्कायमां छे पण कादूषणिका-पोताना आत्माने दूषित करनारी-छे.

१६. प्र०—तमुकाए णं भंते ! केरिसए वन्नएणं पन्नत्ते ?

१६. उ०-गोयमा ! काले कालावभासे, गंभीर-लोमहरिस-जणणे, भीमे, उत्तासणए, परमकिण्हे वण्णे पन्नत्ते. देवे णं अत्थेगतिए जे णं तप्पढमयाए पासित्ता णं खुभाएज्जा अहे णं अभिसमागच्छेज्जा, तओ पच्छा सीहं सीहं, तुरियं तुरियं खिप्पामेव वीतीवएज्जा.

१६. प्र०—हे भगवन् ! तमस्काय वर्णथी केवो कह्यो छे अर्थात् तमस्कायनो वर्ण केवो कह्यो छे ?

१६. उ०—हे गौतम ! वर्णवडे तमस्काय काळो, काळी कांतिवाळो, गंभीर, रुंवाटां उभां करनार, भीम, उत्कंपनो हेतु अने परमकृष्ण कह्यो छे, अने ते तमस्कायने जोइने, जोतां वार ज केटलाक देव पण क्षोभ पामे, अने कदाच कोइ देव तमस्कायमां प्रवेश करे तो पछी शरीरनी त्वराथी अने मननी त्वराथी जलदी ते तमस्कायने उल्लंघी जाय.

१७. प्र०—तमुकायस्स णं भंते ! कति नामधेज्जा पन्नत्ता ?

१७. उ०—गोयमा ! तेरस नामधेज्जा पन्नत्ता, तं जहा—तमे ति वा, तमुकाए ति वा, अंधकारे इ वा, महांधकारे इ वा, लोगंधकारे इ वा, लोगतमिसे इ वा, देवंधकारे इ वा, देवतमिसे इ वा, देवरण्णे इ वा, देववूहे इ वा, देवफलिहे इ वा, देवपडिक्खोभे इ वा, अरुणोदए इ वा समुद्दे.

१७. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायनां नामधेय-नामो-केटलां कह्यां छे ?

१७. उ०—हे गौतम ! तमस्कायनां तेर नाम कह्यां छे, ते जेमके; १ तम, २ तमस्काय, ३ अंधकार, ४ महांधकार, ५ लोकांधकार, ६ लोकतमिस्र, ७ देवांधकार, ८ देवतमिस्र, ९ देवारण्य, १० देवव्यूह, ११ देवपरिघ, १२ देवप्रतिक्षोभ अने १३ अरुणोदक समुद्र.

१८. प्र०—तमुकाए णं भंते ! किं पुढविपरिणामे, आउपरिणामे, जीवपरिणामे, पोग्गलपरिणामे ?

१८. उ०—गोयमा ! नो पुढविपरिणामे, आउपरिणामे वि, जीवपरिणामे वि, पोग्गलपरिणामे वि.

१८. प्र०—हे भगवन् ! तमस्काय शुं पृथिवीनो परिणाम छे ? पाणीनो परिणाम छे ? जीवनो परिणाम छे ? के पुद्गलनो परिणाम छे ?

१८. उ०—हे गौतम ! तमस्काय पृथिवीनो परिणाम नथी, पाणीनो पण परिणाम छे, जीवनो पण परिणाम छे अने पुद्गलनो पण परिणाम छे.

१९. प्र०—तमुकाए णं भंते ! सव्वे पाणा, भूया, जीवा सत्ता पुढवीकाइयत्ताए, जाव-तसकाइयत्ताए उववन्नपुव्वा ?

१९. उ०—हंता, गोयमा ! असति, अदुवा अणंतक्खुत्तो, णो चेव णं बादरपुढविकाइयत्ताए, बादरअगणिकाइयत्ताए वा.

१९. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायमां सर्व प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो पृथिवीकायिकपणे यावत् त्रसकायिकपणे उपपन्नपूर्व-पूर्वे-पहेलां-उपज्यां छे ?

१९. उ०—हे गौतम ! हा, अनेकवार अथवा अनंतवार पूर्वे उत्पन्न थया छे पण बादर पृथिवीकायिकपणे अने बादर अग्निकायिकपणे नथी थया.

१. अनन्तरोद्देशके सप्रदेशा जीवा उक्ताः, अथ सप्रदेशमेव तमस्कायादिकं प्रतिपादयितुं पञ्चमोद्देशकमाह:—' *किमियं* '

---

१. मूलच्छाया.—अस्ति भगवन् ! तमस्काये चन्द्राभेति वा, सूर्याभेति वा ? नो अयमर्थः समर्थः-कादूषणिका पुनः सा. तमस्कायो भगवन् ! कीदृशको वर्णकेन प्रज्ञप्तः ? गौतम ! कालः, कालावभासः, गम्भीर-रोमहर्षजननः, भीमः, उत्त्रासनकः, परमकृष्णो वर्णः (णं) प्रज्ञप्तः; देवोऽप्येककोऽस्त्यप्रथमतया दृष्ट्वा क्षुभ्येत् (स्तुभ्नीयात्), अथाऽभिसमागच्छेत्, ततः पश्चात् शीघ्रं शीघ्रम्, त्वरितं त्वरितं क्षिप्रमेव व्यतिव्रजेत्. तमस्कायस्य भगवन् ! कति नामधेयानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! त्रयोदश नामधेयानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—तम इति वा, तमस्काय इति वा, अन्धकार इति वा, महान्धकार इति वा, लोकान्धकार इति वा, लोकतमिस्रम् इति वा, देवान्धकार इति वा, देवतमिस्रम् इति वा, देवारण्यम् इति वा, देवव्यूह इति वा, देवपरिघ इति वा, देवप्रतिक्षोभ इति वा, अरुणोदय इति वा समुद्रः. तमस्कायो भगवन् ! किं पृथिवीपरिणामः, अप्परिणामः, जीवपरिणामः, पुद्गलपरिणामः ? गौतम ! नो पृथिवीपरिणामः, अप्परिणामोऽपि, जीवपरिणामोऽपि, पुद्गलपरिणामोऽपि. तमस्काये भगवन् ! सर्वे प्राणा, भूता जीवाः सत्त्वाः पृथिवीकायिकतया, यावत्-त्रसकायिकतया उपपन्नपूर्वाः ? हन्त, गौतम ! असकृत्, अथवाऽनन्तकृत्वः, नो चैव बादरपृथिवीकायिकतया, बादराग्निकायिकतया वा.—अनु०

इत्यादि. ' तमुक्काए ' त्ति तमसा तमिस्रपुद्गलानां कायो राशिस्तमस्काय, स च नियत एव इह स्कन्धः कश्चिद् विवक्षितः ; न च तादृशः पृथ्वीरजस्कन्धो वा स्यात्, उदकरजस्कन्धो वा, न तु अन्यः ; तदन्यस्य अतादृशत्वाद् इति-पृथिव्य-वृत्तयसंदेहाद् आह —' किं पुढवी ' इत्यादि-व्यक्तम्. ' पुढविकाए णं ' इत्यादि. पृथिवीकायोऽस्त्येककः कश्चित् शुभो भास्वरः, यः किंविध ? इत्याह.—देशं विवक्षित-क्षेत्रस्य प्रकाशयति-भास्वरत्वात्, मण्यादिवत्. तथाऽस्त्येककः पृथिवीकायो देशं पृथिवीकायाऽन्तरं प्रकाश्यमपि न प्रकाशयति-अभास्वरत्वात्, अन्धोपलवत्. नैवं पुनरप्काय, तस्य सर्वस्याऽप्यप्रकाशकत्वात् : ततश्च तमस्कायस्य सर्वथैवाऽप्रकाशकत्वाद् अप्कायपरिणामता एव. ' एगपएसियाए ' त्ति एकः प्रदेशश्च-न द्व्यादयः, उत्तरा-ऽधर्य प्रति-प्रदेशो यस्याः सा तथा तया-समभित्तितया इत्यर्थः, न च वाच्यम् ' एकप्रदेशप्रमाणश्रेण्या इति'. असंख्यातप्रदेशावगाहस्वभावत्वेन जीवानां तस्यां जीवाऽवगाहाऽभाव-प्रसङ्गात्, तमस्कायस्य च स्तिबुकाऽऽकाराऽप्कायिकजीवात्मकत्वात्, बाहल्यमानस्य च प्रतिपादयिष्यमाणत्वाद् इति. ' एत्थ णं ' ति प्रज्ञापकाऽऽलेख्य-लिखितस्याऽरुणोदसमुद्रादेरधिकरणतं तद्दर्शनार्थमुक्तवान्. ' अहे ' इत्यादि. अध —अधस्तात् मल्लकमूलसंस्थितः—शरावबुध्नसंस्थानः—समजलान्तस्योपरि सप्तदशयोजनशतानि. एकविंशत्यधिकानि यावद् वलयसंस्थानत्वात्. संस्थिता. ' केवइयं विक्खंभेणं ' ति विस्तारेण, क्वचिद् ' आयाम-विक्खंभेणं ' ति दृश्यते, तत्र च आयाम उच्चत्वम् इति. ' संखेज्जवित्थडे ' इत्यादि. संख्यातयोजनविस्तृत, आदित आरभ्य ऊर्ध्वं संख्येययोजनानि यावत्, ततोऽसंख्यातयोजनविस्तृत—उपरि तस्य विस्तारगामित्वेन उक्तत्वात्. ' असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं ' ति संख्यातयोजनविस्तृततोऽपि तमस्कायस्य असंख्यातयोजनपरिक्षेपो सूक्ष्मो बादरः परिक्षेपस्य असंख्यातयोजनसहस्रप्रमाणत्वम्. आन्तर-बहिः परिक्षेपविभागस्तु नोक्तः. उभयस्याऽपि असंख्यातत्वया तुल्यत्वाद् इति. ' देवे णं ' इत्यादि. अथ किमिदपर्यमिदं देवस्य महर्द्धिकादिकं विशेषणम्? इत्याह:—' जाव-इणामेव ' इत्यादि. इह यावच्छब्दः ऐदंपर्यार्थः, यतो देवस्य महर्द्ध्यादिविशेषणानि गमनसामर्थ्यप्रकर्षप्रतिपादनाऽभिप्रायेणैव प्रतिपादितानि. ' इणामेव इणामेव ' त्ति कट्टु इदं गमनमेवम्—अतिशीघ्रत्वाऽऽवेदकचप्पुटिकारूपहस्तव्यापारोपदर्शनपरम्, अनुस्वाराऽश्रवणं च प्राकृतत्वात्. द्विर्वचनं शीघ्रत्वातिशयोपदर्शनपरम् ' इति ' उपप्रदर्शनार्थे, कृत्वा विधाय-इति. ' केवलकप्पं ' ति केवलज्ञानकल्पं परिपूर्णम् इत्यर्थः. वृद्धव्याख्या तु ' केवला संपूर्णा, कल्पते इति कल्पा, स्वकार्यकरणसमर्था वस्तुरूपा इति यावत्-केवलश्चासौ कल्पश्चेति केवलकल्पस्तम्. " ' तिहिं अच्छरानिवाएहिं ' ति तिसृभिश्चप्पुटिकाभिरित्यर्थः. ' तिसत्तखुत्तो ' त्ति त्रिगुणाः सप्त, त्रिसप्तवारान्—त्रिसप्तकृत्वः एकविंशतिवारान् इत्यर्थः. ' हव्वं ' ति शीघ्रम्, ' अत्थेगइए ' इत्यादि. संख्यातयोजनमानं व्यतिव्रजेत्, इतर तु न इति. ' उराला बलाहया ' त्ति महान्तो मेघाः, ' संसेयंति ' त्ति संस्विद्यन्ति तज्जनकपुद्गलस्नेहसंपत्त्या, संमूर्च्छन्ति तत्पुद्गलमीलनात् तदाकारतया उत्पद्यन्ते. ' तं भंते ! ' त्ति तत् संस्वेदनम्, संमूर्च्छनम्, वर्षणं च. ' बायरे विज्जुयारे ' त्ति इह न बादरतेजस्कायिका मन्तव्याः, इहैव तेषां निषेत्स्यमाणत्वात्, किं तु देवप्रभावजनिताः भास्वराः पुद्गलास्ते इति. ' णण्णत्थ विग्गहगइसमावण्णएणं ' ति न इति योऽयं निषेधो बादरपृथिवी—तेजसोः—सोऽन्यत्र विग्रहगतिसमापन्नत्वाद्—विग्रहगत्या एव बादरे ते भवतः. पृथिवी हि बादरा रत्नप्रभाद्यासु अष्टासु पृथिवीषु गिरि-विमानेषु; तेजस्तु मनुष्यक्षेत्र एवेति. तृतीया चेह पञ्चम्यर्थे प्राकृतत्वाद् इति ' पलियस्स ओ पुण अत्थि ' त्ति परिपार्श्वेन पुनः सन्ति तमस्कायस्य चन्द्रादय इत्यर्थः. ' कदूसणिया पुण सा इ ' त्ति ननु तत्पार्श्वतश्चन्द्रादीनां सद्भावात् तत्प्रभाऽपि तत्राऽस्ति ? सत्यम्. केवलं सा आत्मानं दूषयति—तमस्कायपरिणामेन परिणमनात्, दूषणा सैव दूषणिका, दीर्घता च प्राकृतत्वात्, अतः सती अप्यसौ असतीति. ' काले ' त्ति कृष्णः, ' कालोभासे ' त्ति कालोऽपि कश्चित् कुतोऽपि कालो नाऽवभासते, इत्यत आह:—कालाऽवभासः, कालदीप्तिर्वा. ' गंभीर-लोमहरिसजणणे ' त्ति गम्भीरश्चासौ भीषणत्वात्-रोमहर्षजननश्चेति.-गम्भीररोमहर्षजननः. जनकत्वे हेतुमाह:—' भीमे ' त्ति भीमः, ' उत्तासणए ' त्ति उत्कम्पहेतुः, निगमयन्नाह.—' परमं ' इत्यादि. यत एवम् अत एवाह:—' देवे वि णं ' इत्यादि. ' तप्पढमयाए ' त्ति दर्शनप्रथमतायाम्, ' खुभाएज्ज ' त्ति क्षुभ्नीयात्—क्षुभ्येत्, ' अहे णं ' इत्यादि. अथैनं तमस्कायमभिसमागच्छेत प्रविशेत्. ततो भयात् ' सीहं सीहं ' ति कायगतेरतिवेगेन. ' तुरियं तुरियं ' ति मनोगतेरतिवेगात्, किमुक्तं भवति—क्षिप्रमेव. ' वीइवएज्ज ' त्ति व्यतिव्रजेद् इति. ' तमे इ ति वा ' इत्यादि. तमः—अन्धकाररूपत्वाद् इति एतत्. ' वा ' विकल्पार्थः. तमस्काय इति वा—अन्धकारराशिरूपत्वात्. अन्धकारम्—इति वा तमोरूपत्वात्. महान्धकारम्—इति वा महातमोरूपत्वात्, लोकान्धकारम्—इति वा लोकमध्ये तथाविधस्य अन्यस्य अन्धकारस्य अभावात्. एवं लोकतमिस्रम् इति वा. देवान्धकारम्—इति वा—देवानामपि तत्र उद्योताऽभावेन अन्धकारात्मकत्वात्, एवं देवतमिस्रम्—इति वा, देवाऽरण्यम्—इति वा—बलवद्देवभयाद् नश्यतां देवानां तथाविधाऽरण्यमिव शरणभूतत्वात्. देवव्यूह इति वा—देवानां दुर्भेदत्वाद् व्यूह इव चक्रादिव्यूह इव देवव्यूहः. देवपरिघ इति वा—देवानां भयोत्पादकत्वेन मनोविघातहेतुत्वात्. देवप्रतिक्षोभ इति वा—तत्क्षोभहेतुत्वात्, अरुणोदक इति वा समुद्रः—अरुणोदकसमुद्रजलविकारत्वादिति. पूर्वं पृथिव्यादिस्तमस्कायशब्देनाच्यतां पृष्टः, अथ पृथव्य-प्कायपर्यायताम्. पृथव्य-प्कायौ च जीव-पुद्गलरूपाविति तत्पर्यायतां च प्रश्नयन्नाह —' तमुक्काए णं ' इत्यादि. बादरवायु-वनस्पतयः, त्रसाश्च तत्र उत्पद्यन्ते—अप्काये तदुत्पत्तिसंभवात्, न तु इतरे—अस्वस्थानत्वात्, अत उक्तम् —' नो चेव णं ' इत्यादि

१ स्थापना अनुवादे दर्शयिष्यते.— अनु०

१. आगळना उद्देशकमां सप्रदेश जीवो कह्या, हवे सप्रदेश एवा ज तमस्कायादिकने कहेवा पंचम उद्देशक कहे छे:—['किमिय' इत्यादि.] ['तमुक्काए' त्ति] तमस्-तमिस्र-अंधकार-पुद्गलोनो काय एटले राशि ते तमस्काय. अहिं ते तमस्कायनो अमुक ज कोइ स्कंध विवक्षित छे, अने तेवो ते स्कंध, पृथ्वीरजनो स्कंध होय के पाणिनी रजनो स्कंध होय, पण बीजो तो न होय. कारण के, पृथ्वीनी अने पाणीनी रजना स्कंध सिवाय बीजो स्कंध तादृश-तमस्कायनी जेवो-नथी होतो, माटे तमस्कायना स्वरूप संबंधे पृथिवी अने जल विषयक संदेह थतो होवाथी कहे छे: ['किं पुढवी ' इत्यादि.] ते व्यक्त छे. ['पुढवीकाए णं ' इत्यादि.] कोइ एक शुभ-भास्वर-दीप्तिवाळो-पृथिवीकाय छे-जे भास्वर होवाथी अमुक क्षेत्रना भागने मणि वगेरेनी पेठे प्रकाशित करे छे, तथा कोइ एक एवो पृथिवीकाय छे के, जे अभास्वर होवाथी प्रकाश्य-प्रकाशी शकाय-तेवा-बीजा पृथिवीकायने पण अंधारा पत्थरनी पेठे प्रकाशतो नथी अने अप्काय-पाणी-तो एवो नथी, कारण के, ते बधी जातनो पण अप्काय अप्रकाशक छे, तथा आ तमस्काय पण अप्रकाशक छे-ए रीते अप्काय अने तमस्काय ए बन्नेनो एक सरखो-मळतो-स्वभाव होवाथी तमस्कायना परिणामी कारण तरीके अप्काय ज होइ शके छे अर्थात् तमस्काय ए अप्कायनो परिणाम ज छे. ['एगपएसियाए ' त्ति] बे, त्रण वगेरे नहि पण उपर अने हेठळ जेमां एक ज (सरखो ?) प्रदेश छे ते "एकप्रदेशिका श्रेणी' कहेवाय, ते श्रेणिवडे एटले समभित्तिपणे. अहीं ' एकप्रदेशिका श्रेणी ' नो अर्थ ' समभित्तिपणे ' करवो, किंतु ' एक प्रदेशिका श्रेणी ' एटले ' प्रमाणे करीने एक प्रदेशवाळी श्रेणी ' एवो अर्थ न करवो. कारण के, ' प्रमाणे करीने एक प्रदेशवाळी श्रेणी ' एवो अर्थ अहीं तमस्कायनी श्रेणीने घटी शके तेम नथी-तमस्काय स्तिबुकाकार जळ जीवरूप छे अने जीवोने पोतानी स्थिति माटे असंख्यात प्रदेशोने रोकवा पडे छे एथी जो अहीं तमस्कायनी श्रेणिने ' प्रमाणे करीने एक प्रदेशवाळी श्रेणी ' मानवामां आवे तो ए घणी ज टुंकी होवाथी एमां ए जळजीवो शी रीते रही शके ? तथा तमस्कायनी विवक्षितताना संबंधमां पण हवे पछी कहेवावानु छे-एम ए बन्ने निमित्तोने लइने अहीं ' प्रमाणे करीने एकप्रदेशवाळी श्रेणी ' अर्थ घटी शके ज नहि. ['एत्थ णं ' त्ति] प्रज्ञापकना आलेख्यमां आळेखेला एटले जणावनारे चितरेला चित्रमां जणाता अरुणसमुद्रादिनु अधिकरणपणु दर्शाववा ' एत्थ ' एटले ' अत्र '-अहीं-एम कह्यु छे ['अहे ' इत्यादि.] नीचे मल्लकमूल संस्थित छे एटले तमस्कायनो नीचेनो आकार शराव-बुध्ननी जेवो छे. कारण के, समजलातनी उपर १७२१ योजन सुधी ते तमस्काय वलय संस्थाने छे. तेनी स्थापना-आकृति-आ प्रमाणे छे:—

['केवइयं विक्खंभेण ' ति] विष्कंभ एटले विस्तार, ते वडे, कोइ प्रतिमां ['आयाम-विक्खंभेणं ' त्ति] एवो पाठ देखाय छे, तेमां ' आयाम ' एटले ' उचाइ ' समजवी ['संखेज्जवित्थडे ' इत्यादि] संख्याता योजन विस्तारवाळो अर्थात् शरुआतथी माडी उंचे संख्येय योजन सुधी तो ए संख्येय योजन विस्तारवाळो छे अने त्यार बाद असंख्येय योजन विस्तारवाळो छे, कारण के, उपर, ते तमस्कायने विस्तारगामिपणे कह्यो छे. ['असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं ' ति] जो के, तमस्कायनु विस्तृतपणु संख्यात योजन छे तो पण ते तमस्कायने असंख्यातमा द्वीपनो परिक्षेप होवाथी तेनी वृत्तता छे माटे ज तेना परिक्षेपनु प्रमाण असंख्यात योजन सहस्र कहु छे, अने अंदरना अने बहारना परिक्षेपनो विभाग तो कर्यो नथी, कारण के, असंख्यातपणाने लइने बन्ने परिक्षेपनु पण तुल्यपणु छे. ['देवे ण ' इत्यादि.] हवे देवना आ महर्द्धिक वगेरे विशेषणो अहीं शा प्रसंगे कह्यां छे? तो कहे छे के, ['जाव इणामेव ' इत्यादि.] अहिं ' यावत् ' शब्द ' एतदर्थ ' अर्थवाळो छे अर्थात् ' अमुकथी अमुक सुधी ' ना भावने ए, शब्द सूचवे छे कारण के, गमनसामर्थ्यनो प्रकर्ष जणाववाना अभिप्रायथी ज देवने ए 'महर्द्धिक' वगेरे विशेषणो कह्यां छे. ['इणामेव इणामेव त्ति कट्टु '] ए वाक्य, ' आ गमन आ प्रमाणे छे ' अर्थात् ' आ चाल्यो ज ' ए प्रमाणे अतिशीघ्रपणु जणावनार चपटीरूप हाथनी क्रियाने दर्शाववा कह्यु छे ' आ चाल्यो ज ' एम करीने, ['केवलकप्पं ' ति] केवळकल्प एटले केवलज्ञानसमान अर्थात् परिपूर्ण, वृद्धव्याख्या प्रमाणे तो ' केवलकल्प ' शब्दनो आ प्रमाणे अर्थ थाय छे:-' केवल एटले संपूर्ण अने कल्प एटले स्वकार्य करवामां समर्थ वस्तुरूप, अर्थात् केवलकल्प एटले संपूर्ण-समर्थ तेने ' ['तिहिं अच्छरानिवाएहिं ' ति] त्रण चपटीओ वडे. ['निग्गच्छेज्जा ' त्ति] ए गणा मात ते शिघ्र एटले एकवीशवार, ['हव्व ' त्ति] शीघ्र ['अत्थेगइय ' इत्यादि.] संख्यात योजन प्रमाण तमस्काय सुधी पहोंचे, अने इतर-बीजा-असंख्यात योजन प्रमाण-तमस्काय सुधी तो न पहोंचे ['उराला बलाहया ' त्ति] मोटा मेघो, ['संसेयंति ' त्ति] संस्वेद पामे छे एटले तज्जनक पुद्गलोना स्नेहनी सपत्तिथी संमूर्छे छे, कारण के, मेघना पुद्गलो मळवाथी तेनी तत्कारणपणे उत्पत्ति थाय छे. ['तं भंते ! ' ति.] ते संस्वेदन-संमूर्छन-ने अने वर्षणने. ['बायरे विज्जुयारे ' त्ति] अहिं ' बादर विद्युत् ' शब्दथी बादर तेजस्कायिको न समजवा, कारण के, अहिं ज तेओनो निषेध करवानो छे, पण देवना प्रभावथी उत्पन्न थएलां ते भास्वर-दीप्तिवाळां-पुद्गलो अहीं बादर तेजरूपे समजवानां छे, ['णण्णत्थ विग्गहगइ-समावण्णएण ' ति] अर्थात् ज्यां तमस्काय छे त्यां बादर पृथिवी अने बादर अग्नि-तेज-नथी होता-बादर पृथिवी तो रत्नप्रभादि आठ पृथिवीओमां, गिरिओमां अने विमानोमां ज होय छे तथा बादर अग्नि (तेज) मनुष्य-क्षेत्रमां ज होय छे माटे तमस्कायवाळा प्रदेशमां बादर पृथिवी

---

१. खरी रीते तो ' इणामेव इणामेव ' त्ति ने बदले व्याकरणनी दृष्टिए ' इणामेवं इणामेवं ' ति थवु जोइए-पण आ प्रयोगनी आर्षताने लीधे ' एवं ' नो अनुस्वार लोपायो छे. तथा शीघ्रपणाना अतिशयने जणाववा ' इणामेव ' ए शब्दनो द्विर्भाव (बेवडो उचार) करेलो छे अने 'इति' शब्द 'उपप्रदर्शन'ना अर्थने सूचवे छे.—श्रीअभय०

२. ' केवलकप्प ' शब्दनो अर्थ मज्झिमनिकाय (बुद्धना सुत्त पिटक संबंधी) ग्रंथमां आ प्रमाणे करेलो छे.—

" केवलकप्पं अनवसेस समंततो. " — " केवलकल्प एटले काइ बाकी नहि-चारे बाजुनुं-बधुं. "

" अञ्ञतरा देवता अभिक्कन्ताय रत्तिया अभिक्कंतवण्णा केवलकप्पं अन्धवनं ओभासेत्वा × तेनुपसंकमि. " — " हवे अभिकांत वर्णवाळी कोइ एक देवता अभिकांत रात्रीमां केवलकल्प (आखा) अन्धवनने अवभासित करीने ते तरफ गइ. "

—मज्झिमनिकाय, वम्मीक सुत्त—२३ (रा०पृ०१०१)·अनु०

१. अहीं ' केवल ' अने कल्प (कप्प) शब्दनो कर्मधारयसमास करवानो छे.—श्रीअभय०

४. अहीं पांचमी विभक्तिना अर्थमां त्रीजी विभक्ति वपराएली छे-एनुं कारण आ सघळुं प्राकृतपणुं छे.—श्रीअभय०

अने बादर अग्निनी हयाती नथी होती पण जे बादर पृथिवी अने बादर अग्नि विग्रहगतिमां वर्तता होय छे तेओ ज त्यां—तमस्कायवाळा प्रदेशमां पण होइ शके छे माटे ज अहीं 'विग्गहगतिने प्राप्त शिवाय' अर्थात् 'विग्रहगतिने अप्राप्त' एवा बादर पृथिवी अने बादर तेजनी हयातीने निषेधेली छे. ['पलियस्स ओ पुण अत्थि' त्ति] वळी, तमस्कायनी पडखे तो चंद्र वगेरे छे. ['कोडूमणिआ पुण सा' इति] ते तमस्कायनी पडखे चंद्र वगेरेनो सद्भाव होवाथी तेओनी प्रभा पण तेमां छे—ए सत्य छे, पण मात्र ते प्रभा तमस्कायना परिणामे परिणमवाथी पोताना क एटले आत्माने दूषित करे छे, माटे ते प्रभा—छे पण नहि जेवी छे. ['काळ' त्ति] काळो, ['काळोभासे' त्ति] कोइ काळो पण पदार्थ कोइ कारणथी काळो अवभासे नहि माटे कहे छे के, ते तमस्काय काळो छे अने काळो अवभासे छे अथवा काळी कान्तिवाळो छे, ['गंभीरलोमहरिसजणणे' त्ति] तथा गंभीर अने भयानक होवाथी ते तमस्काय, रोम हर्षनो जनक—रुवाडाने उभा करनार—छे. हवे तमस्कायनी रोमहर्षजनकता अने भयानकतानां कारणो कहे छे. ['भीमे' त्ति] ए तमस्काय भीम, ['उत्तासणए' त्ति] अने उत्कंपनो हेतु छे. छेवट उपसंहार करता कहे छे के, ['परम'—इत्यादि.] तमस्कायनुं स्वरूप पूर्वोक्त प्रमाणे छे, माटे ज कहे छे के, ['देवे वि णं' इत्यादि.] ['तप्पढमयाए' त्ति] देव पण ए तमस्कायने जोता वेंत—जोतांवार—ज ['खुभाएज्ज' त्ति] क्षोभ पामे—['अहे णं' इत्यादि.] हवे कदाच ते देव, तमस्कायमां प्रवेश करे तो पण भयथी ['सीहं सीहं' त्ति] कायगतिना अतिवेगथी अने ['तुरियं तुरियं' त्ति] मनोगतिना अतिवेगथी अर्थात् जलदीथी ज ['वीइवइज्ज' त्ति] तमस्कायने—व्यतिव्रजे—उल्लंघे—तमस्कायमाथी जलदी बहार नीकळी जाय. ['तमे इति वा' इत्यादि.] अंधकाररूप होवाथी तमस्कायनुं 'तम' ए १ नाम छे, अंधकारना ढगलारूप होवाथी 'तमस्काय' ए बीजुं नाम छे, तमोरूप होवाथी 'अंधकार' ए त्रीजुं नाम छे, महातमोरूप होवाथी 'महांधकार' ए चोथुं नाम छे, लोकमां तथाप्रकारनो बीजो अंधकार न होवाथी 'लोकांधकार' ए पांचमुं नाम छे, ए प्रमाणे 'लोकतमिस्र' ए छट्ठं नाम छे, त्यां उद्योत न होवाथी देवोने पण ए अंधकाररूप होवाने लीधे 'देवांधकार' ए सातमुं नाम छे, ए प्रमाणे 'देवतमिस्र' ए आठमुं नाम छे, बळवान् देवना भयथी भागता देवोने तथाविध जंगल जेवुं होवाने लीधे शरणभूत होवाथी ए तमस्कायनुं 'देवारण्य' ए नवमुं नाम छे, व्यूह एटले चक्रादिव्यूहनी पेठे देवोने दुर्भेद होवाथी 'देवव्यूह' ए एनुं दशमुं नाम छे, देवोने भयनु उत्पादक होइ तेओना गमनमां विघातनुं कारण होवाथी 'देवपरिघ' ए अग्यारमुं नाम छे, देवोने क्षोभनुं कारण होवाथी 'देवप्रतिक्षोभ' ए बारमुं नाम छे अने ए तमस्काय, अरुणोदक समुद्रना पाणिनो विकार होवाथी एनुं 'अरुणोदक समुद्र' ए तेरमुं नाम छे. पूर्वे पृथिव्यादि संबंधे तमस्काय शब्दनुं वाच्यपणुं पूछ्युं अर्थात् 'पृथिवी ए तमस्काय कहेवाय' इत्यादि पूछ्युं, हवे ते तमस्काय, क्या पदार्थनो परिणाम छे—शुं पृथिवीकाय—पृथिवी—नो परिणाम छे के अप्काय—पाणी—नो परिणाम छे वा पृथिवी अने पाणी—ए बन्ने जीव अने पुद्गलना परिणामरूप होवाथी ए तमस्काय, जीव अने पुद्गलनो परिणाम छे—ए विषे पूछतां—['तमुकाए णं' इत्यादि] सूत्र कहे छे. ते तमस्कायमां बादरवायु, बादर वनस्पति अने त्रसो उत्पन्न थाय छे, कारण के, वायुनी अने वनस्पतिनी उत्पत्ति अप्कायमा संभवे छे पण त्यां एटले तमस्कायमा बीजा जीवोनी उत्पत्ति संभवती नथी. कारण के, बीजाओनुं ते स्वस्थान नथी. माटे ज कह्युं छे के, ['नो चेव णं इत्यादि.]

कृष्णराजिओ.

२०. प्र०—कइ णं भंते ! कण्हराईओ पन्नत्ता ?

२०. उ०—गोयमा ! अट्ठ कण्हराईओ पन्नत्ताओ.

२१. प्र०—कहि णं भंते ! एयाओ अट्ठ कण्हराईओ पन्नत्ताओ ?

२१. उ०—गोयमा ! उप्पिं सणंकुमार-माहिंदाणं कप्पाणं, हिट्ठिं बंभलोए कप्पे (अ)रिट्ठे विमाणपत्थडे—एत्थ णं अक्खाडगसमचउरंससंठाणसंठियाओ अट्ठ कण्हराईओ पन्नत्ताओ, तं जहा:— पुरत्थिमेणं दो, पच्चत्थिमेणं दो, दाहिणेणं दो, उत्तरेण दो; पुरत्थिमऽब्भंतरा कण्हराई दाहिणबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा, दाहिणऽब्भंतरा कण्हराई पच्चत्थिमबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा, पच्चत्थिमऽब्भंतरा कण्हराई उत्तरबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा, उत्तरमऽब्भंतरा कण्हराती पुरत्थिमबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा; दो पुरत्थिम-पच्चत्थिमाओ

२०. प्र०—हे भगवन् ! कृष्णराजिओ केटली कही छे ?

२०. उ०—हे गौतम ! आठ कृष्णराजिओ कहेली छे.

२१. प्र०—हे भगवन् ! ए आठ कृष्णराजिओ क्यां आवेली कही छे ?

२१. उ०—हे गौतम ! उपर सनत्कुमार—माहेन्द्रकल्पमां अने नीचे ब्रह्मलोक कल्पमां (अ)रिष्ट विमानना पाथडामां छे अर्थात् ए ठेकाणे अखाडानी पेठे समचतुरस्र—चोखंडे—संस्थाने संस्थित एवी आठ कृष्णराजिओ कहेली छे, ते जेमके, बे कृष्णराजि पूर्वमां, बे कृष्णराजि पश्चिममां, बे कृष्णराजि दक्षिणमा अने बे कृष्णराजि उत्तरमा. ए प्रमाणे आठ कृष्णराजिओ कही छे, पूर्वाभ्यंतर कृष्णराजि दक्षिणबाह्य कृष्णराजिने स्पर्शेली छे, दक्षिणाभ्यंतर कृष्णराजि पश्चिमबाह्य कृष्णराजिने स्पर्शेली छे, पश्चिमाभ्यंतर कृष्णराजि

१. अहिं प्राकृत शैलीथी दीर्घ थयो छे एटले 'क' ने बदले 'का' थयो छे अने 'दूषणा' शब्दथी स्वार्थमां 'क' प्रत्यय आववाथी 'दूषणिका' शब्द बन्यो छे—श्रीअभय०

२. 'इति' एटले ए अने 'वा' एटले विकल्प—श्रीअभय०

१. मूलच्छाया—कति भगवन् ! कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अष्ट कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः कुत्र भगवन् ! एता अष्ट कृष्णराजयो प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! उपरि सनत्कुमार–माहेन्द्रयोः कल्पयोः, अधो ब्रह्मलोके कल्पे रिष्टे विमानप्रस्तटेऽत्राऽऽखाटकसमचतुरस्रसंस्थानसंस्थिता अष्ट कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पौरस्त्येन द्वे, पश्चिमेन द्वे, दक्षिणेन द्वे, उत्तरेण द्वे, पौरस्त्याऽभ्यन्तरा कृष्णराजिः दक्षिणबाह्यां कृष्णराजिं स्पृष्टा, दक्षिणाऽभ्यन्तरा कृष्णराजिः पश्चिमबाह्यां कृष्णराजिं स्पृष्टा, पश्चिमाऽभ्यन्तरा कृष्णराजिः उत्तरबाह्यां कृष्णराजिं स्पृष्टा, उत्तराऽभ्यन्तरा कृष्णराजिः पौरस्त्यबाह्यां कृष्णराजिं स्पृष्टा; द्वे पौरस्त्य–पश्चिमे.—अनु०

बाहिराओ कण्हराइओ छलंसाओ, दो उत्तर-दाहिणबाहिराओ कण्हराईओ तंसाओ, दो पुरत्थिम-पचत्थिमाओ अब्भिंतराओ कण्हराइओ चउरंसाओ, दो उत्तर-दाहिणाओ अब्भिंतराओ कण्हराइओ चउरंसाओ.

–पुव्वाऽवरा छलंसा तंसा पुण दाहिणुत्तरा बज्झा,
अब्भिंतर चउरंस सव्वा वि य कण्हरातीओ.

उत्तरबाह्य कृष्णराजिने स्पर्शेली छे अने उत्तराभ्यंतर कृष्णराजि पूर्वबाह्य कृष्णराजिने स्पर्शेली छे, पूर्वनी अने पश्चिमनी बे बाह्य कृष्णराजिओ षडंस्र-छ खूणी-छे. उत्तरनी अने दक्षिणनी बे बाह्य कृष्णराजिओ त्रांसी–त्रिखूणी–छे, पूर्वनी अने पश्चिमनी बे अभ्यंतर कृष्णराजिओ चउरंस-चोरस-चोखंडी छे अने उत्तरनी अने दक्षिणनी बे अभ्यंतर कृष्णराजिओ पण चउरंस–चोखंडी–छे. –(कृष्णराजिओना आकारोने लगती गाथा कहे छे.–) पूर्वनी अने पश्चिमनी कृष्णराजि छ खूणी छे, वळी, दक्षिणनी अने उत्तरनी बाह्य कृष्णराजि त्रिखूणी छे, अने बीजी बधी पण अभ्यंतर कृष्णराजि चोरस छे.

२२. प्र०—कण्हराईओ णं भंते! केवतियं आयामेणं, केवइयं विक्खंभेणं, केवतियं परिक्खेवेणं पन्नत्ता ?

२२. उ०—गोयमा! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामेणं, संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पन्नत्ताओ.

२२. प्र०—हे भगवन्! कृष्णराजि, आयामवडे केटली कही छे? विष्कंभवडे केटली कही छे अने परिक्षेपवडे केटली कही छे ?

२२. उ०—हे गौतम! कृष्णराजिओनो आयाम, असंख्येय योजन सहस्र छे, विष्कंभ, संख्येय योजन सहस्र छे अने परिक्षेप तो असंख्येय योजन सहस्र छे.

२३. प्र०—कण्हराईओ णं भंते! केमहालियाओ पन्नत्ताओ ?

२३. उ०—गोयमा! अयं णं जंबुद्दीवे दीवे, जाव-अद्धमासं वीईवएज्जा, अत्थेगइयं कण्हराईं वीईवइज्जा, अत्थेगइयं कण्हराईं णो वीईवएज्जा; एमहालियाओ णं गोयमा! कण्हराईओ पन्नत्ताओ.

२३. प्र०—हे भगवन्! कृष्णराजिओ केटली मोटी कही छे ?

२३. उ०—हे गौतम! एक चिपटी जेटला वखतमां पण कोई देव जंबूद्वीपने एकवीश वार फरी आवे अने एवी ज शीघ्रतम गतिवडे जो लागलागट अडधो मास चालवामां आवे तो पण (ए देवथी) कोइ कृष्णराजि सुधी पहोंचाय अने कोइ कृष्णराजि सुधी न पहोंचाय अर्थात् हे गौतम! कृष्णराजि एटली मोटी कही छे.

२४. प्र०—अत्थि णं भंते! कण्हराईसु गेहाइ वा, गेहावणा इ वा ?

२४. उ०—णो इणट्ठे समट्ठे.

२४. प्र०—हे भगवन्! कृष्णराजिओमां गृहो अने गृहापणो छे ?

२४. उ०—(हे गौतम!) ए अर्थ समर्थ नथी अर्थात् गृहो विगेरे नथी.

२५. प्र०—अत्थि णं भंते! कण्हराईसु गामा इ वा ?

२५. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे.

२५. प्र०—हे भगवन्! कृष्णराजिओमां गामो वगेरे छे ?

२५. उ०—(हे गौतम!) ए अर्थ समर्थ नथी अर्थात् नथी.

२६. प्र०—अत्थि णं भंते! कण्हराईणं उराला बलाहया संसेयंति, सम्मुच्छंति, वासं वासंति ?

२६. उ०—हंता, अत्थि.

२६. प्र०—हे भगवन्! कृष्णराजिओमां मोटा मेघो संस्वेदे छे, संमूर्छे छे अने वरसाद वरसे छे ?

२६. उ०—(हे गौतम!) हा, छे अर्थात् ए प्रमाणे–प्रश्नमां कह्या प्रमाणे–थाय छे.

२७. प्र०—तं भंते! किं देवो पकरेति, असुरो पकरेति, नागो पकरेति ?

२७. प्र०—हे भगवन्! शुं तेने देव, असुर के नाग करे छे ?

---

१. मूलच्छायाः—बाह्ये कृष्णराजी षडस्रे, द्वे उत्तर-दक्षिणबाह्ये कृष्णराजी त्र्यस्रे, द्वे पौरस्त्य-पश्चिमे आभ्यन्तरिके कृष्णराजी चतुरस्रे, द्वे उत्तर-दक्षिणे आभ्यन्तरिके कृष्णराजी चतुरस्रे-पूर्वाऽपरे षडस्रे त्र्यस्रे पुनर्दक्षिणोत्तरे बाह्ये, आभ्यन्तरचतुरस्राः सर्वा अपि च कृष्णराजयः. कृष्णराजयो भगवन्! कियत्य आयामेन, कियत्यो विष्कम्भेण, कियत्यः परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः? गौतम! असंख्येयानि योजनसहस्राणि आयामेन, संख्येयानि योजनसहस्राणि विष्कम्भेण, असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः. कृष्णराजयो भगवन्! किंमहत्यः प्रज्ञप्ताः? गौतम! अयं जम्बूद्वीपो द्वीपः, यावत्–अर्धमासं व्यतिव्रजेत्, अस्त्येककां कृष्णराजीं व्यतिव्रजेत्, अस्त्येककां कृष्णराजीं नो व्यतिव्रजेत्; इयन्महत्यो गौतम! कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः. सन्ति भगवन्! कृष्णराजिषु गेहानि इति, गेहापणा इति वा? नो तदर्थः समर्थः. सन्ति भगवन्! कृष्णराजिषु ग्रामा इति वा? नो तदर्थः समर्थः. सन्ति भगवन्! कृष्णराजीनाम् उदारा बलाहकाः संस्विद्यन्ति, संमूर्छन्ति, वर्षं वर्षन्ति? हन्त, अस्ति. तं भगवन्! किं देवः प्रकरोति, असुरः प्रकरोति, नागः प्रकरोति? –अनु०

२७. उ०—गोयमा ! देवो पकरेति, नो असुरो, नो नागो पकरेइ.

२७. उ०—हे गौतम ! देव करे छे, असुर के नाग नथी करतो.

२८. प्र०—अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु बादरे थणियसद्दे ?

२८. प्र०—हे भगवन् ! कृष्णराजिओमां बादर स्तनित शब्दो छे ?

२८. उ०—जहा उराला तहा.

२८. उ०—(हे गौतम !) जेम मोटा मेघो कह्या तेम जाणवुं.

२९. प्र०—अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु बादरे आउकाए, बादरे अगणिकाए, बादरे वणस्सइकाए ?

२९. प्र०—हे भगवन् ! कृष्णराजिओमां बादर अप्काय, बादर अग्निकाय अने बादर वनस्पतिकाय छे ?

२९—उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे, णण्णत्थ विग्गहगतिसमावन्नएणं.

२९. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी अने आ निषेध, विग्रहगति समापन्न जीव सिवाय बीजा जीवो माटे जाणवो.

३०. प्र०—अत्थि णं चंदिम-सूरिय-गहगण-नक्खत्त-तारारूवा ?

३०. प्र०—हे भगवन् ! कृष्णराजिओमां चंद्र, सूर्य, ग्रहगण, नक्षत्र अने ताराओ छे ?

३०. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे.

३०. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी.

३१. प्र०—अत्थि णं कण्हराईणं चंदाभा ति वा, सूराभा ति वा ?

३१. प्र०—हे भगवन् ! कृष्णराजिओमां चंद्रनी कांति छे ? सूर्यनी कांति छे ?

३१. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे.

३१. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी.

३२. प्र०—कण्हराईओ णं भंते ! केरिसियाओ वन्नेणं पन्नत्ताओ ?

३२. प्र०—हे भगवन् ! कृष्णराजिओ वर्णवडे केवी कही छे ?

३२. उ०—हे गोयमा ! कालाओ, जाव,–खिप्पामेव वीतीवएज्जा.

३२. उ०—हे गौतम ! काळी यावत्–(तमस्कायनी पेठे भयंकर होवाथी देव पण एने) जल्दी ज उल्लंघी जाय.

३३. प्र०—कण्हराइओ णं भंते ! कतिनामधेज्जा पन्नत्ता ?

३३. प्र०—हे भगवन् ! कृष्णराजिनां केटलां नामधेय कह्यां छे ?

३३. उ०—गोयमा ! अट्ठनामधेज्जा पन्नत्ता, तं जहाः– कण्हराई वा, मेहराई वा, मघा इ वा, माघवई वा, वायफलिहा इ वा, वायपलिक्खोभा इ वा, देवफलिहा इ वा, देवपलिक्खोभा इ वा.

३३. उ०—हे गौतम ! कृष्णराजिनां आठ नाम कह्यां छे, ते जेमके, १ कृष्णराजि, २ मेघराजि, ३ मघा, ४ माघवती, ५ वातपरिघा, ६ वातपरिक्षोभा, ७ देवपरिघा अने ८ देवपरिक्षोभा.

३४. प्र०—कण्हराइओ णं भंते ! किं पुढवीपरिणामाओ, आउपरिणामाओ, जीवपरिणामाओ, पोग्गलपरिणामाओ ?

३४. प्र०—हे भगवन् ! शुं कृष्णराजि पृथ्वीनो परिणाम छे ? जळनो परिणाम छे ? जीवनो परिणाम छे ? के पुद्गलनो परिणाम छे ?

३४. उ०—गोयमा ! पुढविपरिणामाओ, नो आउपरिणामाओ वि, जीवपरिणामाओ वि, पुग्गलपरिणामाओ वि.

३४. उ०—हे गौतम ! कृष्णराजि पृथ्वीनो परीणाम छे पण जळनो परिणाम नथी. तथा जीवनो पण परिणाम छे अने पुद्गलनो पण परिणाम छे.

३५. प्र०—कण्हराईसु णं भंते ! सव्वे पाणा, भूया जीवा, सत्ता उववण्णपुव्वा ?

३५. प्र०—हे भगवन् ! कृष्णराजिमां सर्व प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो पूर्वे उत्पन्न थयेला छे [१]

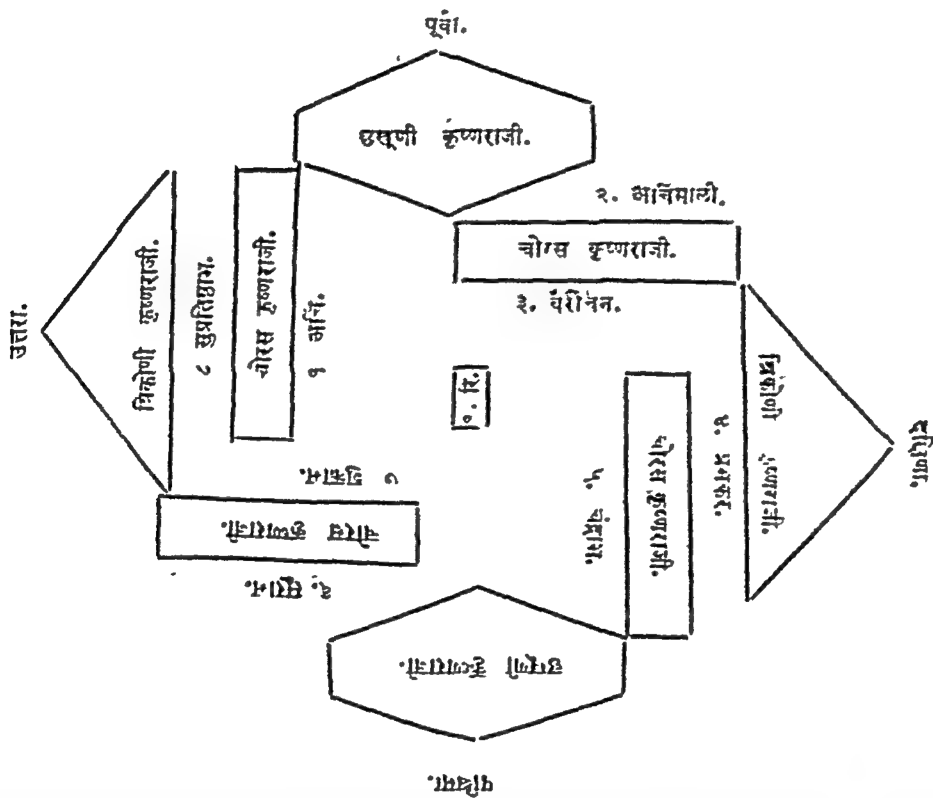
१. मूलच्छाया.—गौतम ! देव प्रकरोति, नोऽसुरः, नो नाग. प्रकरोति. अस्ति भगवन् ! कृष्णराजिषु बादरः स्तनितशब्द ? यथोदारास्तथा. अस्ति भगवन् ! कृष्णराजिषु बादरोऽप्कायः, बादरोऽग्निकायः, बादरो वनस्पतिकायः ? नो तदर्थः समर्थः, नान्यत्र विग्रहगतिसमाऽऽपन्नकेन. अस्ति चन्द्र-सूर्य-ग्रहगण-नक्षत्र-तारारूपाः ? नो तदर्थः समर्थः. अस्ति कृष्णराजिषु चन्द्राऽऽभेति वा, सूर्याभेति वा ? नो तदर्थः समर्थः. कृष्णराजयो भगवन् ! कीदृश्यो वर्णेन प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! कृष्णाः, यावत्–क्षिप्रमेव व्यतिव्रजेत्. कृष्णराजयो भगवन् ! कतिनामधेयाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अष्टनामधेयाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथाः कृष्णराजिर्वा, मेघराजिर्वा, मघा इति वा, माघवतीति वा, वातपरिघा इति वा, वातपरिक्षोभा इति वा, देवपरिघा इति वा, देवपरिक्षोभा इति वा, कृष्णराजयो भगवन् ! किं पृथिवीपरिणामाः, अप्परिणामाः, जीवपरिणामाः, पुद्गलपरिणामाः ? गौतम ! पृथिवीपरिणामाः, नोऽप्परिणामा अपि, जीवपरिणामा अपि, पुद्गलपरिणामा अपि. कृष्णराजिषु भगवन् ! सर्वे प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वा उपपन्नपूर्वाः ?—अनु०

३५. उ०-हंता, गोयमा! असइं, अदुवा अणंतक्खुत्तो; नो चेव ण बादरआउकाइयत्ताए, बादरअगणिकाइयत्ताए वा, बायरवणस्सईकाइयत्ताए वा.

३५. उ०—हे गौतम ! अनेकवार अथवा अनंतवार उत्पन्न थया छे, पण बादर अप्कायपणे, बादर अग्निकायपणे, अने बादर वनस्पतिकायिकपणे उत्पन्न थया नथी.

२. तमस्कायसादृश्यात् कृष्णराजिप्रकरणम्. 'कण्हराईओ' त्ति कृष्णवर्णपुद्गलरेखाः, 'हव्वं' ति समम्, "किल" त्ति वृत्तिकारः प्राह. 'अक्खाडग'-इत्यादि. इह आखाटकः प्रेक्षास्थाने आसनविशेषलक्षणस्तत्संस्थिताः, स्थापना चेयम्.-'नो असुरो' इत्यादि. असुर-नागकुमाराणां तत्र गमनाऽसंभवाद् इति. 'कण्हराइ इ व' त्ति पूर्ववत्, 'मेघराइ' इति वा कालमेघरेखातुल्यत्वात्, 'मघा इ वा' तमिस्रतया षष्ठनारकपृथ्वीतुल्यत्वात्, 'माघवई इ वा' तमिस्रतया एव सप्तमनारकपृथ्वीतुल्यत्वात्, 'वाय-फलिहा इ व' त्ति वातोऽत्र वात्या तद्वत्-या तमिस्रत्वात्, परिघश्च दुर्लङ्घ्यत्वात् स (सा) वातपरिघ., 'वायपरिक्खोभा इ व' त्ति वातोऽत्रापि वात्या तद्वत्-या तमिस्रत्वात्, परिक्षोभश्च परिक्षोभहेतुत्वात् स (सा) वातपरिक्षोभ इति. 'देवफलिहा इ व' त्ति देवानां परिघा इव अर्गला इव दुर्लङ्घ्यत्वाद् देवपरिघ इति. 'देवपलिक्खोभा इ व' त्ति देवानां परिक्षोभहेतुत्वाद् इति.

२. कृष्णराजि अने तमस्कायनुं सादृश्य होवाथी हवे कृष्णराजिनुं प्रकरण शरु थाय छे. ['कण्हराईओ' त्ति] कृष्णराजि एटले काळां पुद्गलोनी रेखा, ['हव्वं' त्ति] साथे, वृत्तिकारे तो 'हव्वं' नो किल-चोक्कस-एवो अर्थ कर्यो छे. ['अक्खाडग'-इत्यादि.] अहिं आखाटक एटले अखाडो अर्थात् नाटकादि जोवाना स्थानमां एक प्रकारनुं आसनरूप, तेने स्थाने ए कृष्णराजिओ संस्थित छे, तेनी स्थापना-आकृति-आ प्रमाणे छे.—

['नो असुरो' इत्यादि.] त्यां-कृष्णराजिने ठेकाणे-असुरकुमारोनुं अने नागकुमारोनुं गमन संभवतुं नथी ['कण्हराइ इ व' त्ति] कृष्णराजि शब्दनो अर्थ पूर्वनी पेठे जाणवो, ['मेघराइ इति वा'] काळा मेघनी रेखानी तुल्य होवाथी 'मेघराजि' ए नाम छे, ['मघा इ वा'] तमिस्रपणे छट्ठी नारक पृथ्वीनी तुल्य होवाथी 'मघा' ए नाम छे, ['माघवइ इ वा'] तमिस्रपणे ज सप्तम नारक पृथ्वीतुल्य होवाथी 'माघवती' ए नाम छे, ['वायफलिह इ व' त्ति] अहिं वात एटले वात्या-वातनो समूह-ए अर्थ जाणवो-जे कृष्णराजि वायुना समूहनी पेठे घट्ट अंधकारवाळी छे अने दुर्लंघ्य होवाथी परिघनी पेठे छे ते 'वातपरिघ' कहेवाय, ['वायपरिक्खोभ' त्ति] अहिं पण वात एटले 'वात्या' ए अर्थ करवो, जे कृष्णराजि, वायुना समूहनी पेठे गाढ अंधकारवाळी छे अने परिक्षोभना हेतुरूपार्थी परिक्षोभरूप छे ते वातपरिक्षोभ कहेवाय, ['देवफलिहा इ व' त्ति] दुर्लंघ्यपणाथी जे कृष्णराजि देवोने परिघ-अर्गला-भोगळ-नी पेठे छे ते 'देवपरिघ' कहेवाय अने ['देवपलिक्खोभा इ व' त्ति] देवोने परिक्षोभावावामां हेतु होवाथी ए कृष्णराजि 'देवपरिक्षोभ' पण कहेवाय.

---

१. मूलच्छाया -हन्त, गौतम ! असकृत्, अथवा अनन्तकृत्वः, नो चैव बादराप्कायिकतया, बादराग्निकायिकतया वा, बादरवनस्पतिकायिकतया वा.—अनु॰

१. स्थापना अनुवादे दर्शयिष्यते:—अनु॰

लोकांतिक देवो.

—[1]एएसि णं अट्ठण्हं कण्हराईणं अट्ठसु उवासंतरेसु अट्ठ लोगंतिगविमाणा पन्नत्ता, तं जहा–अच्ची, अच्चिमाली, वइरोयणे पभंकरे, चंदाभे, सूराभे, सुक्काभे, सुपइट्ठाभे, मज्झे रिट्ठाभे.

३६. प्र०—कहि णं भंते ! अच्चिविमाणे पन्नत्ते ?

३६. उ०—गोयमा ! उत्तर पुरत्थिमेणं.

३७. प्र०—कहि णं भंते ! अच्चिमाली विमाणे पन्नत्ते ?

३७. उ०—गोयमा ! पुरत्थिमेणं, एवं परिवाडीए नेयव्वं.

३८ प्र०—जाव-कहि णं भंते ! रिट्ठे विमाणे पण्णत्ते ?

३८. उ०—गोयमा ! बहुमज्झदेसभाए, एएसु णं अट्ठसु लोगंतियविमाणेसु अट्ठविहा लोगंतिया देवा परिवसंति, तं जहाः—

सारस्सयमाइच्चा वण्हीवरुणा य गद्दतोया य,
तुसिया अव्वाबाहा अग्गिच्चा चेव रिट्ठा य.

३९. प्र०—कहि णं भंते ! सारस्सया देवा परिवसंति ?

३९. उ०—गोयमा ! अच्चिम्मि विमाणे परिवसंति.

४०. प्र०—कहि णं भंते ! आइच्चा देवा परिवसंति ?

४०. उ०—गोयमा ! अच्चिमालिम्मि विमाणे, एवं नेयव्वं जहाऽऽणुपुव्वीए.

४१. प्र०—जाव-कहि णं भंते ! रिट्ठा देवा परिवसंति ?

४१. उ०—गोयमा ! रिट्ठम्मि विमाणे.

४२. प्र०—सारस्सयमाइच्चाणं भंते ! देवाणं कति देवा, कति देवसया पण्णत्ता ?

४२. उ०—गोयमा ! सत्त देवा, सत्त देवसया परिवारो पन्नत्तो, वण्ही-वरुणाणं देवाणं चउद्दस देवा, चउद्दस देवसहस्सा पन्नत्ता; गद्दतोय-तुसियाणं देवाणं सत्त देवा, सत्त देवसहस्सा परिवारो पन्नत्तो; अवसेसाणं नव देवा, नव देवसया पण्णत्ता.

—ए आठ कृष्णराजिओना आठ अवकाशान्तरमा आठ लोकान्तिक विमानो (आवेल्या) कह्यां छे. ते जेमके; १ अर्ची, २ अर्चिमाली. ३ वैरोचन. ४ प्रभंकर, ५ चन्द्राभ, ६ सूर्याभ, ७ शुक्राभ, आठमु सुप्रतिष्ठाभ अने वच्चमा रिष्टाभ विमान छे.

३६. प्र०—हे भगवन् ! अर्ची विमान क्या कह्युं छे ?

३६. उ०—हे गौतम ! उत्तरनी अने पूर्वनी वच्चे अर्ची विमान कह्युं छे.

३७. प्र०—हे भगवन् ! अर्चिमाली विमान क्या कह्युं छे ?

३७. उ०—हे गौतम ! पूर्वमा अर्चिमाली विमान कह्युं छे, ए प्रमाणे क्रमथी बधां विमानो माटे जाणवुं यावत्—

३८. प्र०—हे भगवन् रिष्टविमान क्या कह्युं छे ?

३८. उ०—हे गौतम ! बहुमध्यभागमा रिष्टविमान कह्युं छे, ए आठे लोकान्तिक विमानोमां आठ जातना लोकान्तिक देवो रहे छे, ते जेमके, १ सारस्वत, २ आदित्य, ३ वह्नि, ४ वरुण, ५ गर्दतोय, ६ तुषित. ७ अव्याबाध, अने ८ आग्नेय तथा वच्चमा रिष्ट देव छे.

३९. प्र०—हे भगवन् ! सारस्वत देवो क्यां रहे छे ?

३९. उ०—हे गौतम ! सारस्वत देवो अर्ची विमानमां रहे छे

४०. प्र०—हे भगवन् ! आदित्य देवो क्या रहे छे ?

४०. उ०—हे गौतम ! आदित्य देवो अर्चिमालि विमानमा रहे छे. ए प्रमाणे यथानुपूर्वीए यावत्–रिष्ट विमान सुधी जाणवुं.

४१. प्र०—हे भगवन् ! रिष्ट देवो क्या रहे छे ?

४१. उ०—हे गौतम ! रिष्ट देवो रिष्ट विमानमां रहे छे.

४२. प्र०—हे भगवन् ! सारस्वत अने आदित्य, ए बे देवोनो केटला देवो अने केटला देवना सेंकडाओ परिवार कह्यो छे ?

४२. उ०—हे गौतम ! सात देवो अने देवना सात सेंकडाओ एटले सातसो देवो. सारस्वत अने आदित्य देवोनो परिवार छे, वह्नि अने वरुण ए बे देवोनो चौद देव अने चौद हजार देव परिवार कह्यो छे, गर्दतोय अने तुषित ए बे देवोनो सात देव अने सात हजार देव परिवार कह्यो छे, अने बाकीना देवोनो नव देव अने नवसो देव परिवार कह्यो छे. (परिवारनी संख्याने

---

[1] मूलच्छाया:—एतासाम् अष्टानां कृष्णराजीनाम् अष्टसु अवकाशान्तरेषु अष्ट लोकान्तिकविमानानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा:–आर्चि., अर्चिमालि, वैरोचन., प्रभङ्करः, चन्द्राभ, सूर्याभ, शुक्रा(का)भ, सुप्रतिष्ठाभ, मध्ये रिष्टाभ.. कुत्र भगवन् ! अर्चि. विमानं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! उत्तर-पौरस्त्येन, कुत्र भगवन् ! अर्चिमालिविमानं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! पौरस्त्येन, एवं परिपाट्या ज्ञातव्यम्. यावत्–कुत्र भगवन् ! रिष्टं विमानं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! बहुमध्यदेशभागे, एतेषु अष्टसु लोकान्तिकविमानेषु अष्टविधा लोकान्तिका देवा परिवसन्ति, तद्यथा:–सारस्वता-ऽऽदित्या वह्नयो वरुणाश्च गर्दतोयाश्च, तुषिता अव्याबाधा आग्नेयाश्चैव रिष्टाश्च. कुत्र भगवन् ! सारस्वता. देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अर्चिषि विमाने परिवसन्ति. कुत्र भगवन् ! आदित्या देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अर्चिमालिनि विमाने, एवं ज्ञातव्यं यथाऽऽनुपूर्व्या. यावत्–कुत्र भगवन् ! रिष्टा देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! रिष्टे विमाने. सारस्वताऽऽदित्यानां भगवन् ! देवानां कति देवाः, कति देवशतानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! सप्त देवाः, सप्त देवशतानि परिवारः प्रज्ञप्तः. वह्नि-वरुणानां देवानां चतुर्दश देवाः, चतुर्दश देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, गर्दतोय-तुषितानां देवानां सप्त देवाः, सप्त देवसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः, अवशेषाणां नव देवाः, नव देवशतानि प्रज्ञप्तानि:—अनु०

पढमे–जुगलम्मि सत्त उ सयाणि बीयम्मि चउदससहस्सा. तइए सत्तसहस्सा नव चेव सयाणि सेसेसु.

सूत्रकारोए गाथा कही छे: प्रथम युगलमां सातसोनो परिवार छे, बीजामां चौद हजारनो परिवार छे, त्रीजामां सात हजारनो परिवार छे अने बाकीनामां नवसोनो परिवार छे.

४३. प्र०—लोगंतियविमाणा णं भंते ! किंपइट्ठिया पण्णत्ता ?

४३. प्र०—हे भगवन् ! लोकांतिक विमानो क्यां प्रतिष्ठित छे अर्थात् लोकांतिक विमानो कोने आधारे छे ?

४३. उ०—गोयमा ! वाउपइट्ठिया पण्णत्ता, एवं नेयव्वं विमाणाण पइट्ठाणं, बाहल्लुच्चत्तमेव संठाणं; बंभलोयवत्तव्वया नेयव्वा. जहा जीवाभिगमे देवुद्देसए, जाव–हंता, गोयमा ! असइं. अदुवा अणंतक्खुत्तो; नो चेव णं देवत्ताए लोगंतियविमाणेसु.

४३. उ०—हे गौतम ! लोकांतिक विमानो वायुप्रतिष्ठित छे. ए प्रमाणे विमाननुं प्रतिष्ठान, विमानोनुं बाहल्य, विमानोनी उंचाई अने विमानोनुं संस्थान जेम 'जीवाभिगम' सूत्रना देव उद्देशमां ब्रह्मलोकनी वक्तव्यता कही छे तेम अहिं जाणवुं यावत्–हा, गौतम ! अहिं अनेकवार अथवा अनंतवार पूर्वे जीवो उत्पन्न थया छे, पण लोकांतिक विमानोमां देवपणे अनंतवार नथी उत्पन्न थया.

४४. प्र०—लोगंतियविमाणेसु णं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?

४४. प्र०—हे भगवन् ! लोकांतिक विमानोमां केटला काळनी स्थिति कही छे ?

४४. उ०—गोयमा ! अट्ठ सागरोवमाइं ठिई पन्नत्ता.

४४. उ०—हे गौतम ! लोकांतिक विमानोमां आठ सागरोपमनी स्थिति कही छे.

४५. प्र०—लोगंतियविमाणेहिंतो णं भंते ! केवतियं अबाहाए लोगंते पन्नत्ते ?

४५. प्र०—हे भगवन् ! लोकांतिक विमानोथी केटले अंतरे लोकांत कह्यो छे ?

४५. उ०—गोयमा ! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं अबाहाए लोगंते पन्नत्ते.

४५. उ०—हे गौतम ! असंख्य हजार योजनने अंतरे लोकांतिक विमानोथी लोकांत कह्यो छे.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, ते ए प्रमाणे छे. (एम कही यावत् विहरे छे.)

भगवंत–अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते छट्ठसये पंचमो उद्देसो सम्मत्तो.

३. 'अट्ठसु उवासंतरेसु' त्ति द्वयोरन्तरम् अवकाशान्तरम्, तत्राऽभ्यन्तरोत्तर–पूर्वयोरेकम्, पूर्वयोर्द्वितीयम्, अभ्यन्तर–पूर्वदक्षिणयोस्तृतीयम्, दक्षिणयोश्चतुर्थम्, अभ्यन्तरदक्षिण–पश्चिमयोः पञ्चमम्, पश्चिमयोः षष्ठम्, अभ्यन्तरपश्चिमो–त्तरयोः सप्तमम्, उत्तरयोरष्टमम्. 'लोगंतियविमाण' त्ति लोकस्य ब्रह्मलोकस्य अन्ते समीपे भवानि लोकान्तिकानि, तानि च तानि विमानानि चेति समासः. लोकान्तिका वा देवास्तेषां विमानानीति समासः. इह चाऽवकाशान्तरवर्तिषु अष्टसु अर्चिःप्रभृतिषु विमानेषु वाच्येषु यत् कृष्णराजीनां मध्यभागवर्ति रिष्टं विमानं नवमम् उक्तम्, तद्विमानप्रस्तावाद् अवसेयम्–" सारस्सयमाइच्चा वण्ही वरुणा य गद्दतोया य, तुसिया अव्वाबाहा अग्गिच्चा चेव रिट्ठा य." इह सारस्वतादित्ययोः समुदितयोः सप्त देवाः, सप्त च देवशतानि परिवारः– इत्यक्षराऽनुसारेणाऽवसीयते, एवम् उत्तरत्राऽपि 'अवसेसाणं' ति अव्याबाधा–ऽऽग्नेय–रिष्टानाम्. 'एवं नेयव्वं' ति पूर्वोक्तप्रश्नो–त्तराऽभिलापेन लोकान्तिकविमानवक्तव्यताजातं नेतव्यम्. तदेव पूर्वोक्तेन सह दर्शयति –'विमाणाणं' इत्यादि गाथार्धम्. तत्र विमानप्रतिष्ठानं दर्शितमेव. बाहल्यं तु विमानानां पृथिवीबाहल्यम्, तच्च पञ्चविंशतियोजनशतानि, उच्चत्वं तु सप्तयोजनशतानि; संस्थानं पुनरेषां नानाविधम् अनाऽऽवलिकाप्रविष्टत्वात्. आवलिकाप्रविष्टानि हि वृत्त–त्र्यस्र–चतुरस्रभेदात् त्रिसंस्थानान्येव भवन्तीति. 'बंभलोए' इत्यादि. ब्रह्मलोके या विमानानाम्, देवानां च जीवाभिगमोक्ता वक्तव्यता सा नेह नेतव्या अनुसर्तव्या, कियद् दूरम् ?

---

१ मूलच्छाया—प्रथमयुगले सप्त शतानि द्वितीये चतुर्दशसहस्राणि, तृतीये सप्तसहस्राणि नव चैव शतानि शेषेषु. लोकान्तिकविमानानि भगवन् ! किंप्रतिष्ठितानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! वायुप्रतिष्ठितानि प्रज्ञप्तानि. एवं ज्ञातव्यं विमानानां प्रतिष्ठानम्, बाहल्योच्चत्वमेव संस्थानम्; ब्रह्मलोकवक्तव्यता ज्ञातव्या, यथा जीवाभिगमे देवोद्देशके, यावत्–हन्त, गौतम ! असकृत्, अथवाऽनन्तकृत्वः, नो चैव देवतया लोकान्तिकविमानेषु. लोकान्तिकविमानेषु भगवन् ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! अष्ट सागरोपमाणि स्थितिः प्रज्ञप्ता. लोकान्तिकविमानेभ्यो भगवन् ! कियत्याऽबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! असंख्येयानि योजनसहस्राणि अबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति.—अनु०

इत्याह:–' जाव '- इत्यादि. सा चेयं लेशतः–" लोयंतियविमाणा णं भंते ! कतिवन्ना पन्नत्ता ? गोयमा ! तिवण्णा–लोहिया, हालिद्दा, सुकिल्ला; एव पमाए निच्चालोया, गंधेण इट्ठगंधा, एवं इट्ठफासा, एवं सव्वरयणामया; तेसु देवा समचउरंसा, अल्लमहुगवन्ना, पम्हलेस्सा. लोयंतियविमाणेसु णं भंते ! सव्वे पाणा, भूआ, जीवा, सत्ता; पुढविकाइयत्ताए, आउकाइयत्ताए, तेउकाइयत्ताए, वाउकाइयत्ताए, वणस्सइकाइयत्ताए; देवत्ताए, देवित्ताए उववन्नपुव्वा ? 'हन्त' इत्यादि लिखितमेव. " ' केवइय ' ति छान्दसत्वात् कियत्या अबाधया अन्तरेण लोकान्तः प्रज्ञप्त इति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे षष्ठशते पञ्चम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्

३. [' अट्ठसु उवासंतरेसु ' त्ति] बेनी वचलुं जे अवकाशान्तर तेमां एटले अभ्यंतर उत्तरनो अने पूर्वनी वचे एक विमान छे, बाह्य बन्ने पूर्वनी वच्चे बीजुं विमान छे, अभ्यंतर पूर्वनी अने दक्षिणनी वचे त्रीजुं विमान छे, बाह्य बन्ने दक्षिणनी वचे चोथु विमान छे, अभ्यंतर दक्षिणनी अने पश्चिमनी वचे पांचमु विमान छे, बन्ने बाह्य पश्चिममा छट्ठु विमान छे, अभ्यंतर पश्चिम अने उत्तरनी वच्चे सातमु विमान छे अने बन्ने बाह्य उत्तरमा आठमुं विमान छे. [' लोगंतियविमाण ' त्ति] लोक एटले ब्रह्मलोक, तेने अंते एटले समीपे जेओ रहे ते लोकान्तिक कहेवाय अने लोकांतिकरूप जे विमानो ते लोकांतिक विमानो (ए प्रमाणे समास करवो) कहेवाय अथवा लोकान्तिक जे देवो अने तेओना जे विमानो ते लोकान्तिक विमानो (ए प्रमाणे समास करवो) कहेवाय. अहिं अवकाशांतरमा रहेनारा ' अर्चि ' वगेरे आठ विमानोनी हकीकत कहेवाना प्रसंगमां पण जे कृष्णराजिओना मध्यम–वचले–भागे रहेनारु ' रिष्ट ' नामनु नवमुं विमान जणाव्यु छे ते फक्त विमानना प्रस्तावथी ज समजवानु छे. १ सारस्वत, २ आदित्य, ३ वह्नि, ४ वरुण, ५ गर्दतोय, ६ तुसिय, ७ अव्याबाध, ८ आग्नेय अने नवमा रिष्ट, अहिं अक्षरोने अनुसारे–लख्याने अनुसारे–एम जणाय छे के, सारस्वत देव अने आदित्य देव ए बन्ने समुदित देवोनो सात देव अने सातसो देवो परिवार छे अर्थात् ए बन्ने देवोनो भेगो परिवार एटलो छे, ए प्रमाणे आगळ पण जाणी लेवुं, [' अवसेसाणं ' ति] अव्याबाध देवनो, आग्नेय देवनो अने रिष्टदेवनो पण परिवार जाणी लेवो. [' एव नेयव्व ' ति] ए प्रमाणे पूर्वोक्त प्रश्नना अने उत्तरना अभिलापथी लोकांतिक विमानोनी वक्तव्यतानु ज्ञान करवु.

१. प्र० छा०—लोकान्तिकविमाना भगवन् ! कतिवर्णाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! त्रिवर्णा—लोहिता, हारिद्रा, शुक्ला; एवं प्रभया नित्यालोका, गन्धेन इष्टगन्धाः, एवम् इष्टस्पर्शा, एवं सर्वरत्नमयाः, तेषु देवाः समचतुरस्राः, आर्द्रमधुकवर्णाः, पद्मलेश्याः. लोकान्तिकविमानेषु भगवन् ! सर्वे प्राणा, भूता, जीवा, सत्त्वा; पृथिवीकायिकतया, अप्कायिकतया, तेजःकायिकतया, वायुकायिकतया, वनस्पतिकायिकतया, देवतया, देवितया उपपन्नपूर्वा ?.–अनु०

१. आ उपरना आ टीकाना मूळ सूत्रमा देवोने लगती हकीकत आपेली छे जैनसंप्रदायने अभिमत एवी–देवोने लगती घणी हकीकत आ सूत्रमां अनेक ठेकाणे आवी गइ छे अने हवे पछी पण आवशे तो ए बधी हकीकतोनी साथे तुलना करवा सारु जो वैदिक संप्रदायने अभिमत एवी–देवोने लगती हकीकत आपवामां आवे तो ठीक गणाय–एम मानीने अहीं श्रीपातंजलसूत्रमा आवेली ए देवोनी हकीकत अक्षरशः जणावी दइए छीए

"ए पातालस्थाननी उपर भूर्लोक छे, भूर्लोकनी उपर भुवर्लोक (अंतरिक्षलोक) छे पृथ्वीमा जेम असंख्य जीवो रहे छे तेम ए अंतरिक्ष–लोकमां पण असंख्य जीवो रहे छे, भुवर्लोकनी उपर स्वर्लोक रहे छे, एने महेंद्रलोक पण कहे छे एमां असंख्य उत्तमोत्तम प्राणिओ रहे छे. ए १ महेंद्रलोकमा जे देव–जातिनो वासो छे तेना छ प्रकार छे १ त्रिदश, २ अग्निष्वात्ता, ३ याम्य, ४ तुषित, ५ अपरिनिर्मितवशी अने ६ परिनिर्मितवशी. ए बधा देवो संकल्पसिद्ध सामर्थ्यवाळा, अणिमादि ऐश्वर्य संपन्न, कल्प पर्यंत आयुष्यवाळा अने औपपादिक देहवाळा छे (औपपादिकदेह एटले जे शरीर, माता पिताना संयोगवडे उत्पन्न थयुं नथी, किंतु पूर्वे करेला धर्मना प्रभावथी उत्पन्न थएल छे) अर्थात् धर्मना तेजथी सुसंस्कृत अने पवित्र भौतिक अणुओ द्वारा तेओनो देह बनेलो होय छे. ए देह, निर्मळ, लघु अने सूक्ष्मतम होय छे. एने मलिनदेहवाळो माणस जोइ शकता नथी. ए स्वर्लोकनी उपर २ महर्लोक छे, तेमा पांच प्रकारना देवो वास करे छे १ कुमुद, २ ऋभव, ३ प्रतर्दन, ४ अंजनाभ अने ५ प्रचिताभ. ए बधा महाभूतवशी छे एटले एओने स्थूल तथा सूक्ष्मभूतो संपूर्ण रूपे वश रहेला होय छे. तेओ (ज्यारे तेनी) इच्छा करे छे, ते ज काळे तेमने ए महाभूतो ते ते पदार्थने हाजर करे छे अर्थात् एमनी अमोघ इच्छाना प्रभावथी ए महाभूतो ते ते पदार्थने आकारे परिणाम पामे छे. तेओ आपणी पेठे आहार करता नथी भक्ष्यवस्तुनुं ध्यान तथा परिदर्शन करीने ज तेओ तृप्त तथा परिपुष्ट थाय छे. एमनुं आयुष्य हजार कल्प सुधीनु छे तेनी उपर ३ 'जनलोक' नामे ब्रह्मानो प्रथम लोक छे. ए लोकमा चार प्रकारनी देवजाति रहे छेः १ ब्रह्मपुरोहित, २ ब्रह्मकायिक, ३ ब्रह्ममहाकायिक अने ४ अमर. ए सघळा, महाभूत अने इंद्रियोने वश करीने अपार आनंदमां रहे छे. एमनु आयुष्य बे हजार कल्पनु छे तेना उपर ४ 'तप' नामे ब्रह्मानो बीजो लोक छे. एमा त्रण प्रकारनी देव जाति रहे छे. १ आभास्वर, २ महाभास्वर, ३ सत्यमहाभास्वर. महाभूतो इंद्रियो अने महत्–तत्त्व एटले मन; एमने वशीभूत छे. एमनुं आयुष्य चार हजार कल्पनु छे. ए बधा ध्यानतृप्त अने अव्याहतज्ञान संपन्न छे, सत्यलोकना विषय सिवायना अन्यलोकना सर्व विषयो तेमना जाणवामा छे. ए लोकनी उपर ब्रह्मानो त्रीजो ५ सत्यलोक छे. एमा चार प्रकारनी देवजाति रहे छे. १ अच्युत, २ शुद्धनिवास, ३ सत्याभा अने ४ संज्ञासंज्ञी. केटलाक तेओने १ अकृतभवनन्यास, २ स्वप्रतिष्ठ, ३ उपरिस्थ, अने ४ प्रधानवशी,–एवा नामथी पण ओळखे छे एमनुं आयुष्य अने मान ? ... ? एओ बधा महाप्रलय पर्यंत जीवता रहे छे अने ब्रह्मानी पेठे नवी नवी सृष्टि करवामा समर्थ छे– पातंजलयोगदर्शन, विभूतिपाद, सू० २६ (पृ० १७१–१७२–१७३ नथुरामशर्मा) [आ उल्लेखमा 'कल्प' शब्दनो प्रयोग वारंवार थएलो छे तो तेनी समजण माटे जिज्ञासुओए मनुस्मृतिमानुं मन्वंतरनुं प्रकरण जोइ लेवुं] .–अनु०

ने ज पूर्वोक्तनी साथे दर्शावे छे के, ['विमाणाणं' इत्यादि] गाथार्थ–अटली गाथा, तेमां विमाननुं प्रतिष्ठान दर्शाव्युं ज छे अने बाहल्य एटले विमानोनी पृथिवीनुं स्थूलपणुं तो दर्शाववानुं छे, ते बाहल्य २५०० योजन छे अने तेनी उंचाइ तो ७०० योजन छे. वळी, ज्यां आवलिकामां प्रविष्ट न होवाथी जुदा जुदा प्रकारना आकारे रहेलां छे अने जेओ आवलिकामां प्रविष्ट होय तेओ तो गोळ, त्रिकोण के चतुष्कोण एवा आगमना भेदथी त्रण आकारवाळां ज होय छे. ['बम्भलोए' इत्यादि.] ब्रह्मलोकमां रहेनारां विमानो परत्वे अने देवो परत्वे जे वक्तव्यता 'जीवाभिगम'[1] सूत्रमां कही छे ते वक्तव्यता ते लोकांतिक देवोमां जाणवी–अनुसरवी, ते वक्तव्यता क्यां सुधी जाणवी ? तो कहे छे के, ['जाव' इत्यादि.] काइक थोडी ते–वक्तव्यता–आ प्रमाणे छे –" हे भगवन् ! लोकांतिक विमानोना केटला वर्णो कह्या छे ? हे गौतम ! लोकांतिक विमानो त्रण वर्णोवाळां कह्यां छे, लाल वर्णवाळां, हारिद्र–हळदर–ना वर्णवाळां अने शुक्ल वर्णवाळां, ए प्रमाणे प्रभावडे नित्य आलोक–प्रकाश–वाळां छे, गंधवडे इष्ट गंधवाळां छे, ए प्रमाणे इष्ट स्पर्शवाळां, ए प्रमाणे सर्व रत्नमय ते विमानो छे, ते विमानोमां देवो समचतुरस्रसंस्थानवाळा, आर्द्र मधूक–डोळा–महुडा–जेवा वर्णवाळा अने पद्मलेश्यावाळा छे. हे भगवन् ! ते लोकांतिक विमानोमां सर्व प्राणो, भूतो, जीवो, अने सत्त्वो पूर्वे पृथिवीकायिकपणे, जलकायिकपणे, अग्निकायिकपणे, वायुकायिकपणे अने वनस्पतिकायिकपणे तथा देवपणे, देवीपणे पूर्वे उत्पन्न थया छे ?" 'हं' इत्यादि ते मूलमां लखेलुं ज छे ['केवइय'[2] ति] केटली अबाधावडे एटले केटला अंतरवडे लोकांत कह्यो छे.

---

१. जुओ, जीवाजीवाभिगम सूत्र, बीजो वैमानिक उद्देशक पृ० ३९४ थी ४०६ (दे० ला०) तथा जुओ प्रज्ञापना सूत्र, बीजुं स्थानपद, ब्रह्मलोक–देवस्थानाधिकार–पृ० १०२ (आ० स०) –अनु०

२ 'केवइयं' रूप आर्ष छे, कारण के, एने 'केवइयाए' ने बदले मूकवामां आवेलुं छे.—श्री अभय०

वेदारूपः समुद्रऽखिलजलधारिते धारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः–दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

शतक ६.–उद्देशक ६.

पृथिवीओ केटली ?–सात.–अनुत्तर विमानो केटला ?–पांच.–मारणांतिक समुद्घात.–रत्नप्रभामां उत्पन्न थवाने योग्य जीव, त्यां पहोंचीने ज आहार करे ?–शरीरने बांधे ?–केटलाक त्यां पहोंचीने करे अने केटलाक त्यां पहोंची, त्यांथी पाछा फरी, फरी वार त्यां पहोंचीने तेम करे.–ए रीते सात पृथि[वी].–असुरकुमारावासमां अने पृथिवीकायना [आवासो]मां उत्पन्न थवाने योग्य जीव विषे पण ए ज [विचा]र.–मंदर पर्वत–अंगुल.–वालाग्र.–लिक्ष.–यूका.–यव.–योजन.–कोटि–[यावत्] बेइंद्रियो–तेइंद्रियो यावत् अनुत्तरदेवो.–हे भगवन्! ते ए प्रमाणे—

१. प्र०—कति णं भंते ! पुढवीओ पन्नत्ताओ ?

१. उ०—गोयमा ! सत्त पुढवी पन्नत्ता, तं जहाः–रयणप्पभा, जाव–तमतमाः रयणप्पभाईण आवासा भाणियव्वा, जाव–अहे सत्तमाए, एवं जे जत्तिया आवासा ते भाणियव्वा.

२. प्र०—जाव–कति णं भंते ! अणुत्तरविमाणा पण्णत्ता ?

२. उ०—गोयमा ! पंच अणुत्तरा पन्नत्ता, तं जहाः–विजए, जाव–सव्वट्ठसिद्धे.

१. प्र०—हे भगवन् ! पृथ्वीओ केटली कही छे ?

१. उ०—हे गौतम ! सात पृथ्वीओ कही छे, ते जेमके, रत्नप्रभा यावत्, तमतमाप्रभा,–रत्नप्रभा वगेरे पृथ्वीथी मांडी यावत् अध सप्तमी पृथ्वी सुधीना जे पृथ्वीना जेटला आवासो होय यावत् तेटला कहेवा यावत्—

२. प्र०—हे भगवन् ! अनुत्तरविमानो केटला कह्या छे ?

२. उ०—हे गौतम ! पांच अनुत्तर विमानो कह्या छे, ते जेमके, विजय यावत् सर्वार्थसिद्ध.

१. व्याख्यातो विमानादिवक्तव्यताऽनुगतः पञ्चमोद्देशकः, अथ षष्ठस्तथाविध एव व्याख्यायते, तत्रः–'कइ ण' इत्यादि सूत्रम्, इह पृथिव्यो नरकपृथिव्यः, ईषत्प्राग्भाराया अनधिकरिष्यमाणत्वात् इह च पूर्वोक्तमपि यत् पृथिव्यादि उक्तम्, तत् तदाश्रयमारणान्तिकसमुद्घातवक्तव्यताऽभिधानार्थम्–इति न पुनरुक्तता.

१. पंचम उद्देशकमां विमान वगेरेने लगती हकीकत कही छे.हवे आ छट्ठा उद्देशकमां पण ए ज जातनो हकीकत कहेवानी छे आ उद्देशकमां ['कइ ण'] इत्यादि प्रथम सूत्र छे. अहीं (आ प्रकरणमां) 'पृथिवी' शब्दना अर्थ तरीके सात नैरयिक पृथिवीओ समजवानी छे. कारण के, आ स्थळे आठमी ईषत्प्राग्भारा पृथिवीने लगती चर्चानो अधिकार नथी आ पृथिवी संबंधी हकीकत समुद्घातोनी हकीकत माटे विशेष [उपयोगी] थावे छे, अने आ पछीना प्रकरणमां समुद्घातोने लगती चर्चा करवानी छे माटे ज ए पृथिवीओ विषेनी चर्चाने–जे चर्चा आगळ आवी गई छे तो पण–अहीं फरीवार चर्चवी पडी छे–तेमां पुनरुक्ति जेवुं कशुं नथी.

२. मूलच्छाया —कति भगवन् ! पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! सप्त पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा –रत्नप्रभा, यावत्–तमस्तमा, रत्नप्रभादीनाम् आवासा भणितव्याः, यावत्–अधः सप्तम्याः, एवं ये यावन्त आवासास्ते भणितव्याः. यावत्–कति भगवन् ! अनुत्तरविमानानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्चाऽनुत्तराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा –विजयम्, यावत्–सर्वार्थसिद्धम् —अनु०

मारणांतिक समुद्घात अने जीवो.

३. प्र०—जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए, समोहणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जित्तए, से णं भंते ! तत्थगए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्ज वा ?

३. प्र०—हे भगवन् ! जे जीव मारणांतिक समुद्घातथी समवहत थयो अने समवहत थइ आ रत्नप्रभा पृथ्वीना त्रीश लाख निरयावासमांना कोइ पण एक निरयावासमां नैरयिकपणे उत्पन्न थवाने योग्य छे ते जीव हे भगवन् ! त्यां जइने ज आहार करे ? ते आहारने परिणमावे अने शरीरने बांधे ?

३. उ०—गोयमा ! अत्थेगतिए तत्थगए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्ज वा; अत्थेगतिए तओ पडिनियत्तति, ततो पडिनियत्तित्ता इहमागच्छइ, आगच्छित्ता दोच्चं पि मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणइ, समोहणित्ता इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु अण्णयरंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जित्ता ए, तओ पच्छा आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा, एवं जाव–अहे सत्तमा पुढवी.

३. उ०—हे गौतम ! केटलाक जीव त्यां जइने ज आहार करे, परिणमावे अने शरीरने बांधे अने केटलाक जीव त्यांथी पाछा वळे छे, पाछा वळीने अहिं आवे छे अने अहिं आवी फरीवार मारणांतिक समुद्घात वडे समवहत थाय छे, समवहत थइ आ रत्नप्रभा पृथ्वीना त्रीश लाख निरयावासमांना कोइपण एक निरयावासमां नैरयिकपणे उत्पन्न थाय छे अने त्यार पछी आहार करे छे, परिणमावे छे अने शरीरने बांधे छे, ए प्रमाणे यावत् अधः सप्तमी पृथ्वी सुधी जाणवुं.

४. प्र०—जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए जे भविए चउसट्ठीए असुरकुमारावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि असुरकुमारावासंसि असुरकुमारत्ताए उववज्जित्तए ?

४. प्र०—हे भगवन् ! मारणांतिक समुद्घातथी समवहत थएलो जे जीव असुरकुमारोना चोसठलाख आवासोमांना कोइपण एक असुरकुमारावासमां उत्पन्न थवाने योग्य छे ते जीव हे भगवन् ! त्यां जइने ज आहार करे ? ते आहारने परिणमावे ? अने शरीरने बांधे ?

४. उ०—जहा नेरइया तहा भाणियव्वा, जाव-थणियकुमारा.

४. उ०—जेम नैरयिको संबंधे कह्युं तेम असुरकुमारो माटे यावत् स्तनितकुमारो सुधी कहेवुं.

५. प्र०—जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए, समोहणित्ता, जे भविए असंखेज्जेसु पुढविकाइयावाससयसहस्सेसु, अन्नयरंसि वा पुढविकाइयावासंसि पुढविकाइयत्ताए उववज्जित्तए, से णं भंते ! मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं केवइयं गच्छेज्जा, केवतियं पाउणिज्जा ?

५. प्र०—हे भगवन् ! मारणांतिक समुद्घातवडे समवहत थइने जे जीव असंख्येय लाख पृथिवीकायना आवासमांना अन्यतर पृथिवीकायना आवासमां पृथिवीकायिकपणे उत्पन्न थवाने योग्य छे ते जीव हे भगवन् ! मंदर पर्वतनी पूर्वे केटलुं जाय ? अने केटलुं प्राप्त करे ?

५. उ०—गोयमा ! लोयंतं गच्छेज्जा, लोयंतं पाउणिज्जा.

५. उ०—हे गौतम ! लोकांत सुधी जाय अने लोकांतने प्राप्त करे.

६. प्र०—से णं भंते ! तत्थगए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा ?

६. प्र०—हे भगवन् ! ते त्यां जइने ज आहार करे ? परिणमावे ? अने शरीरने बांधे ?

६. उ०—गोयमा ! अत्थेगतिए तत्थगए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा; अत्थेगतिए तओ पडि-

६. उ०—हे गौतम ! केटलाक त्यां जइने ज आहार करे, परिणमावे अने शरीरने बांधे–तैयार करे, अने केटलाक त्यांथी

---

१. मूलच्छाया—जीवो भगवन् ! मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतः, समवहत्य यो भव्यः–अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां त्रिंशति निरयावासशतसहस्रेषु अन्यतरस्मिन् निरयावासे नैरयिकतया उपपत्तुम्, स भगवन् ! तत्रगत एव आहरेद् वा ? परिणमयेद् वा, शरीरं वा बध्नीयाद् वा ? गौतम ! अस्त्येककः तत्रगत एव आहरेद् वा, परिणमयेद् वा, शरीरं वा बध्नीयाद् वा; अस्त्येककः ततः प्रतिनिवर्तते, ततः प्रतिनिवृत्य इह आगच्छति,–आगत्य द्वितीयमपि मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहन्ति, समवहत्य अस्यां रत्नप्रभायां पृथ्व्यां त्रिंशति निरयावासशतसहस्रेषु अन्यतरस्मिन् निरयावासे नैरयिकतया उपपद्य, ततः पश्चात् आहरेद् वा, परिणमयेद् वा, शरीरं वा, बध्नीयाद्–एवं यावत्–अधः सप्तमी पृथ्वी. जीवो भगवन् ! मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतः–यो भव्यः चतुष्षष्टयाम्–असुरकुमारावासशतसहस्रेषु अन्यतरस्मिन् असुरकुमारावासे असुरकुमारतया उपपत्तुम् ? यथा नैरयिकास्तथा भणितव्याः, यावत् स्तनितकुमाराः. जीवो भगवन् ! मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतः, समवहत्य यो भव्यः–असंख्येयेषु पृथिवीकायिकावासशतसहस्रेषु अन्यतरस्मिन् वा पृथिवीकायिकावासे पृथिवीकायिकतया उपपत्तुम्, स भगवन् ! मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्येन कियद् गच्छेत् ? कियत् प्राप्नुयात् ? गौतम ! लोकान्तं गच्छेत्, लोकान्तं प्राप्नुयात्. स भगवन् ! तत्रगत एव आहरेद् वा, परिणमयेद् वा, शरीरं वा बध्नीयात् ? गौतम ! अस्त्येककः तत्रगत एव आहरेद् वा, परिणमयेद् वा, शरीरं वा बध्नीयात्; अस्त्येककः ततः प्रति:—अनु०

नियत्तइ, पडिनियत्तित्ता इहं हव्वं आगच्छइ, दोचं पि मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणइ, समोहणइत्ता मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्तं वा, संखेज्जइभागमेत्तं वा, वालग्गं वा, वालग्गपुहुत्तं वा; एवं लिक्खं, जूय जव-अंगुल जाव-जोयणकोडिं वा, जोयणकोडाकोडिं वा, संखेज्जेसु वा, असंखेज्जेसु वा जोयणसहस्सेसु, लोगंते वा एगपएसियं सेढिं मोत्तूण असंखेज्जेसु पुढविकाइयावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि पुढविकाइयावासंसि पुढविकाइयत्ताए उववज्जेत्ता, तओ पच्छा आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा; जहा पुरत्थिमेणं मंदरस्स पव्वयस्स आलावओ भणिओ, एवं दाहिणेणं, पचत्थिमेणं, उत्तरेणं, उड्ढे, अहे. जहा पुढविकाइया तहा एगिंदियाणं सव्वेसिं एक्केक्कस्स छ आलावगा भाणियव्वा.

पाछा वळे छे अने पाछा वळी अहिं शीघ्र आवे छे अने फरीवार मारणांतिक समुद्घातथी समवहत थाय छे, समवहत थइ मंदरपर्वतनी पूर्वे अंगुलनो असंख्येय भागमात्र, संख्येय भागमात्र, वालाग्र, वालाग्रपृथक्त्व (बेथी नव वालाग्र) ए प्रमाणे लिक्षा, यूका, यव, अंगुल यावत् क्रोडयोजन, कोडाकोडी योजन, संख्येय हजार योजन अने असंख्येय हजार योजने अथवा लोकांतमां एक प्रदेशिकश्रेणिने मूकीने असंख्येय लाख पृथिवीकायिकना आवासमांना कोइ पृथिवीकायना आवासमां पृथिवीकायपणे उत्पन्न थाय अने पछी आहार करे, परिणमावे अने शरीरने बांधे. जेम मंदर पर्वतनी पूर्व दिशा परत्वे कह्युं—आलापक कह्यो—तेम ए प्रमाणे दक्षिणे, पश्चिमे उत्तरे, ऊर्ध्व अने अधोदिशा माटे पण जाणवुं. जेम पृथिवीकायिको माटे कह्युं तेम सर्व एकेंद्रियो माटे एक एकना छ आलापक कहेवा.

७. प्र०—जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणइ, समोहणित्ता जे भविए असंखेज्जेसु बेइंदियावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि बेइंदियावासंसि बेइंदियत्ताए उववज्जित्तए, से णं भंते ! तत्थगए चेव ?

७. प्र०—हे भगवन् ! मारणांतिक समुद्घातथी समवहत थइ जे जीव असंख्येय लाख बेइंद्रियोना आवासमांना कोइ एक बेइंद्रियावासमा बेइंद्रियपणे उत्पन्न थवाने योग्य छे ते जीव, हे भगवन् ! त्यां जइने ज आहार करे ? तेने परिणमावे अने शरीरने तैयार करे ?

७. उ०—जहा नेरइया, एवं जाव–अणुत्तरोववाइया.

७. उ०—(हे गौतम !) जेम नैरयिको कह्या तेम बेइंद्रियथी माडी अनुत्तरोपपातिक विमान सुधीना सर्व जीवो कहेवा.

८. प्र०—जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए, समोहणित्ता जे भविए पंचसु अणुत्तरेसु महतिमहालएसु महाविमाणेसु अन्नयरंसि अणुत्तरविमाणंसि अणुत्तरोववाइयदेवत्ताए उववज्जइ, से णं भंते ! तत्थगए चेव ?

८. प्र०—हे भगवन् ! मारणांतिक समुद्घातथी समवहत थइ जे जीव मोटामा मोटा महाविमानरूप पांच अनुत्तरविमानोमांना कोइ एक अनुत्तरविमानमा अनुत्तरोपपातिक देवपणे उत्पन्न थवाने योग्य छे, ते जीव हे भगवन् ! त्यां जइने ज आहार करे ? परिणमावे अने शरीरने तैयार करे ?

८. उ०—तं चेव जाव–आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्ज वा.

८. उ०—(हे गौतम !) ते ज कहेवुं यावत् आहार करे, परिणमावे अने शरीरने तैयार करे.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे. हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे.

भगवंत–अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते छट्ठसये छट्ठो उद्देसो सम्मत्तो.

२. ‘ तत्थगए चेव ’ त्ति नरकाऽऽवासप्राप्त एव, ‘ आहारेज्ज वा ’ पुद्गलान् आदद्यात्, ‘ परिणामेज्ज व ’ त्ति तेषामेव खल–रसविभागं कुर्यात्, ‘ सरीरं वा बंधेज्ज व ’ त्ति तैरेव शरीरं निष्पादयेत्. ‘ अत्थेगइए ’ त्ति यस्तस्मिन्नेव समुद्घाते म्रियते, ‘ ततो पडिनियत्त ’ त्ति ततो नारकावासात्, समुद्घातद्वा; ‘ इहं आगच्छइ ’ त्ति स्वशरीरे. ‘ केवइयं गच्छेज्ज ’ त्ति कियद् दूरं

१. मूलच्छाया.—निवर्तते, प्रतिनिवृत्य इह शीघ्रम् आगच्छति, द्वितीयमपि मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहन्ति, समवहत्य मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्येन अङ्गुलस्य असंख्येयभागमात्रं वा, संख्येयभागमात्रं वा, वालाग्रं वा, वालाग्रपृथक्त्वं वा, एवं लिक्षाम्, यूका यव–अङ्गुलानि–यावत् योजनकोटिं वा, योजनकोटाकोटिं वा संख्येयेषु वा, असंख्येयेषु वा योजनसहस्रेषु लोकान्ते वा एकप्रदेशिकां श्रेणीं मुक्त्वा असंख्येयेषु पृथिवीकायिकावासशतसहस्रेषु अन्यतरस्मिन् पृथिवीकायिकावासे पृथिवीकायिकतया उपपद्य, ततः पश्चाद् आहरेद् वा, परिणमयेद् वा, शरीरं वा बध्नीयाद्–यथा पौरस्त्येन मन्दरस्य पर्वतस्य आलापको भणितः, एवं दक्षिणेन, पश्चिमेन, उत्तरेण, ऊर्ध्वम्, अधः. यथा पृथिवीकायिकास्तथा एकेन्द्रियाणां सर्वेषाम् एकैकस्य षड् आलापका भणितव्याः जीवो भगवन् ! मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहन्ति, समवहत्य यो भव्यः—असंख्येयेषु द्वीन्द्रियावासशतसहस्रेषु अन्यतरस्मिन् द्वीन्द्रियावासे द्वीन्द्रियतया उपपत्तुम्, स भगवन् ! तत्रगत एव ? यथा नैरयिकाः, एवं यावत्—अनुत्तरौपपातिकाः. जीवो भगवन् ! मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतः, समवहत्य यो भव्यः पञ्चसु अनुत्तरेषु महातिमहालयेषु महाविमानेषु अन्यतरस्मिन् अनुत्तरविमाने अनुत्तरौपपातिकदेवतया उपपद्यते, स भगवन् ! तत्रगत एव ? तच्चैव यावत्— आहरेद् वा, परिणमयेद् वा, शरीरं वा बध्नीयाद् वा. तदेवं भगवन् ! तदेवं भगवन् ! इति:—अनु०

गच्छेद् गमनम् आश्रित्य, ‘केवइयं पाउणेज्ज’ त्ति कियद् दूरं प्राप्नुयाद् अवस्थानमाश्रित्य. ‘अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्तं वा’ [illegible] द्वितीया सप्तम्यर्थे द्रष्टव्या. ‘अंगुलं’ इह यावत्करणादिदं दृश्यम्— ‘विहत्थिं वा, रयणिं वा, कुच्छिं वा, धणुं वा, कोसं वा, जोयणं वा, जोयणसयं वा, जोयणसहस्सं वा, जोयणसयसहस्सं वा इति. ‘लोगंते व’ त्ति अत्र ‘गत्वा’ इति शेषः; तत्र चाऽयमर्थः–उत्पादस्थानाऽनुसारेण अङ्गुलाऽसंख्येयभागमात्रादिके क्षेत्रे समुद्घाततो गत्वा, कथम्? इत्याह:–‘एगपएसियं सेढिं मोत्तूण’ त्ति यद्यपि असंख्येयप्रदेशाऽवगाहस्वभावो जीवस्तथापि एकप्रदेशश्रेणीवर्ती असंख्येयप्रदेशाऽवगाहनेन गच्छति, तथास्वभावत्वात्–इत्यनन्तरं मुक्त्वा इत्युक्तमिति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे षष्ठशते षष्ठ उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

२. [‘तत्थगए चेव’त्ति] त्यां गया पछी अर्थात् नरकावासने पाम्या पछी ज. [‘आहारेज्ज वा’] पुद्गलोने ग्रहण करे, [‘परिणामेज्ज व’त्ति] ते ग्रहण करेलां पुद्गलोने ज पचावीने तेनो खलरूप अने रसरूप विभाग करे, [‘सरीरं वा बंधेज्ज व’त्ति’] ते पुद्गलोवडे ज शरीरने तैयार करे–निपजावे. [‘अत्थेगइए’त्ति] कोइ एक अर्थात् ते समुद्घातमां ज जे मरण पामे ते. [‘तओ पडिनियत्त’त्ति] ते नरकावासथी अथवा समुद्घातथी पाछा वळे छे. [‘इहमागच्छइ’त्ति] अहीं पोताना शरीरमां आवे छे. [‘केवइयं गच्छेज्ज’त्ति] गमनने आश्रीने केटले दूर जाय, [‘केवइयं पाउणेज्ज’त्ति] अवस्थानने आश्रीने केटलुं दूर प्राप्त करे. [‘अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्तं वा’ इत्यादि] अंगुलने. अहीं ‘यावत्’ शब्द मूकेलो होवाथी आ प्रमाणे जाणवुं — “वेंतने, रत्निने, कुक्षिने, धनुषने, कोसने, योजनने, सो योजनने, हजार योजनने, अने लाख योजनने” [‘लोगंते व’त्ति] लोकान्तमां जइने, अहीं ‘जइने’ ए अध्याहार छे, तेथी आ वाक्यनो अर्थ समजवानो छे – उत्पाद स्थानने अनुसारे अंगुलना असंख्येयभागमात्रादिक क्षेत्रमां समुद्घात द्वारा जइने. तेथी शुं कहे छे? तो कहे छे के, [‘[illegible]’त्ति] जो के [illegible] असंख्येय प्रदेशोमां अवगाहवाना स्वभाववाळो छे तो पण ज्यारे ते एकप्रदेशनी श्रेणीमां वर्ततो होय छे त्यारे तो असंख्यप्रदेशावगाहन द्वारा तेनी गति नथी होती. कारण के, जीवनो एवो ज स्वभाव छे माटे ज अहीं ‘एकप्रदेशनी श्रेणीने एटले निर्दिशाने मूकीने’ ए हकीकत जणावेली छे.

१. प्र० छाया — वितस्तिं वा, रत्निं वा, कुक्षिं वा, धनुर्वा, क्रोशं वा, योजनं वा, योजनशतं वा, योजनसहस्रं वा, योजनशतसहस्रं वा:—अनु०

१. अहीं सातमी विभक्तिना अर्थमां द्वितीया विभक्ति वपराएली छे— एम जाणवुं.–श्रीअभय०

वेलारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्यो –दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

शतक ६.—उद्देशक ७.

शालि-व्रीहि-गोधूम-यव-यवयव-ए धान्योनी योनिनो बीजोत्पत्तिकाळ केटलो ?-अन्तर्मुहूर्त-वधारेमां वधारे त्रण वरस.-कलाय-मसूर-तल-मग-अडद-वाल-कळथी-चोळा-तुवेर-चणा-ए धान्योनी योनिनो बीजोत्पत्ति काळ केटलो ?-वधारेमां वधारे पांच वरस.-ए प्रमाणे अळसी-कुसुम्भ-कोद्रवा-कांग-बंटी-राळ-कोदूसग-शण-सरसव अने मूळबीजनी योनि विषे प्रश्न-वधारेमां वधारे सात वरस.-मुहूर्तना उच्छ्वास केटला ?-३७७३-गणितिक-उच्छ्वास-निःश्वास-प्राण-स्तोक-लव-मुहूर्त-अहोरात्र-पक्ष-मास-ऋतु-अयन-संवत्सर-युग-वर्षशत-वर्षसहस्र-वर्षशतसहस्र-पूर्वांग-पूर्व-त्रुटितांग-त्रुटित-अटटांग-अटट-अववांग-अवव-हूहूकांग-हूहूक-उत्पलांग-उत्पल-पद्मांग-पद्म-नलिनांग-नलिन-अर्थनुपूरांग-अर्थनुपूर-अयुतांग-अयुत-प्रयुतांग-प्रयुत-नयुतांग-नयुत-चूलिकांग-चूलिका-शीर्षप्रहेलिकांग-शीर्षप्रहेलिका-ए बधा काळना प्रमाणोनुं स्वरूप-अहीं सुधी ज गणितनो विषय-औपमिककाळ-पल्योपम.-सागरोपम.-परमाणुनुं स्वरूप.-उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिका-श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका-ऊर्ध्वरेणु-त्रसरेणु-रथरेणु-वालाग्र-लिक्षा-यूका-यवमध्य-अंगुल-पाद-वितस्ति-हाथ-रत्नि-कुक्षि-दंड-धनुष्-युग-नालिका-अक्ष-मुसल-गव्यूत-योजन.-ए बधानुं स्वरूप.-पल्योपमनुं स्वरूप.-सागरोपमनुं स्वरूप.-उत्सर्पिणी-अवसर्पिणीनुं प्रमाण.-सुषमसुषमाना भरतनुं स्वरूप.-जीवाभिगम.-हे भगवन्! ते ए प्रमाणे.—

१. प्र०—अह भंते ! सालीणं, वीहीण, गोधूमाणं, जवाणं, जवजवाणं—एएसि णं धन्नाणं कोट्ठाउत्ताणं, पल्लाउत्ताणं, मंचाउत्ताणं, मालाउत्ताणं, उल्लित्ताणं, लित्ताणं, पिहियाण, मुद्दियाणं, लंछियाणं केवतियं कालं जोणी संचिट्ठइ ?

१. प्र०—हवे हे भगवन् ! शाली, व्रीहि, गोधूम, यव अने यवयव, ए बधा धान्यो कोठलामां होय, वासडाना पाला—डाला—मां होय, माचामां होय, माळमां होय, छाणथी उल्लिप्त होय, लिप्त होय, ढांकेलां होय, माटी वगेरे वडे मुद्रित—महोरवाळा—चांदेला होय अने लांछित करेलां होय, तो तेओनी योनि—अंकुरनी उत्पत्तिमा हेतुभूत शक्ति—केटला काळ सुधी कायम रहे ?

१. उ०—गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण तिन्नि संवच्छराइं, तेण परं जोणी पमिलायइ, तेण परं जोणी पविद्धंसइ, तेण परं बीये अबीये भवति, तेण परं जोणीवोच्छेदे पन्नत्ते समणाउसो !

१. उ०—हे गौतम ! तेओनी योनि, ओछामां ओछुं अन्तर्मुहूर्त सुधी कायम रहे अने वधारेमां वधारे त्रण वरस सुधी कायम रहे. त्यार बाद ते योनि म्लान थाय छे, प्रविध्वंस पामे छे, पछी ते बीज अबीज थाय छे अने त्यार बाद हे श्रमणायुष्मन् ! ते योनिनो व्युच्छेद थयो कहेवाय छे.

२. प्र०—अह भंते ! कलाय-मसूर-तिल-मुग्ग-मास-निप्फाव-कुलत्थ-आलिसंदग-सतीण-पलिमंथगमाइणं-एएसि णं धन्नाणं ?

२. प्र०— हवे हे भगवन् ! कलाय, मसूर, तल, मग, अडद, वाल, कळथी, एक जातना चोळा, तुवेर अने गोळ चणा-एओ बधा धान्यो पूर्वोक्त विशेषणवाळां होय तो ते धान्योनी योनि केटला काळ सुधी कायम रहे ?

---

१ मूलच्छायाः—अथ भगवन् ! शालीनाम्, व्रीहीणाम्, गोधूमानाम्, यवानाम्, यवयवानाम्-एतेषां धान्यानां कोष्ठागुप्तानाम्, पल्यागुप्तानाम्, मञ्चाऽऽगुप्तानाम् मालागुप्तानाम्, अवलिप्तानाम्, लिप्तानाम्, पिहितानाम्, मुद्रितानाम्, लाञ्छितानां कियन्तं कालं योनिः संतिष्ठते ? गौतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन त्रीणि संवत्सराणि, ततः परं योनिः प्रम्लायति, ततः परं योनिः प्रविध्वंसते, ततः परं बीजम् अबीजं भवति, ततः परं योनिव्युच्छेदः प्रज्ञप्तः श्रमणाऽऽयुष्मन् !. अथ भगवन् ! कलाय-मसूर-तिल-मुद्ग-माष-निष्पाव-कुलत्थ-आलिसंदग-सतीन-परिमन्थकऽऽदीनाम् एतेषां धान्यानाम् ?: अनु०

२. उ०—जहा सालीणं तहा एयाणं वि,-नवरं-पंच संवच्छराइं,सेसं त चेव.

२. उ०—(हे गौतम !) जेम शालीओ माटे कर्युं तेम ए धान्योने माटे पण जाणवुं, विशेष ए के, पांच वरस जाणवां, बाकीनुं ते ज प्रमाण जाणवुं.

३. प्र०—अह भंते ! अयसि-कुसुंभग-कोद्दव-कंगु-वरग-रालग-कोदूसग-सण-सरिसव-मूलगबीयमाईणं एएसि णं धन्नाणं ?

३. प्र०—हवे हे भगवन् ! अळसी, कुसुंभ, कोद्रवा, कांग, बरट-बंटी, एक प्रकारनी कांग, एक प्रकारना कोद्रवा, शण, सरसव अने एक जातनां शाकनां बीआ—ए पूर्वोक्त विशेषणवाळा धान्योनी योनि केटला काळ सुधी सचेत रहे ?

३. उ०—एयाण वि तहेव, नवरं-सत्त संवच्छराइं, सेसं त चेव.

३. उ०—(हे गौतम !) एओने माटे पण तेम ज जाणवुं, विशेष ए के, सात वरस जाणवां, बाकीनुं ते ज जाणवुं.

१. षष्ठोद्देशके जीववक्तव्यता उक्ता, सप्तमे तु जीवविशेषयोनिवक्तव्यतादिरर्थ उच्यते, तत्र चेदं सूत्रम्:—'अह भंते !' इत्यादि. 'सालीणं' ति कलमादीनाम्, 'वीहीणं' ति सामान्यतः, 'जवजवाणं' ति यवविशेषाणाम् 'एएसि णं' इति उक्तत्वेन प्रत्यक्षाणाम्. 'कोट्ठाउत्ताणं' ति कोष्ठे कुशूले, आगुप्तानि तत्प्रक्षेपणेन संरक्षितानि—कोष्ठागुप्तानि, तेषाम्; 'पल्लाउत्ताणं' ति इह पल्यो वंशादिमयो धान्याऽऽधारविशेषः, 'मंचाउत्ताणं मालाउत्ताणं' इत्यत्र मञ्च-मालयोर्भेदः—"अकुड्डो होइ मंचो मालो य घरोवरि होति." 'उल्लित्ताणं' ति द्वारदेशे पिधानेन सह गोमयादिनाऽवलिप्तानाम्, 'लित्ताणं' ति सर्वतो गोमयादिना एव लिप्तानाम्, 'पिहियाणं' ति स्थगितानां तथाविधाऽऽच्छादनेन, 'मुद्दियाणं' ति मृत्तिकादिमुद्रावताम्, 'लंछियाणं' ति रेखादिकृतलाञ्छनानाम्. 'जोणि' त्ति अङ्कुरोत्पत्तिहेतुः. 'तेण परं' ति ततः परम्, 'पमिलायइ' त्ति प्रम्लायति—वर्णादिना हीयते. 'पविद्धंसइ' त्ति क्षीयते,एवं च बीजमबीजं भवति, उप्तमपि नाङ्कुरमुत्पादयति, किमुक्तं भवति ? 'तेण परं जोणीवोच्छेए पन्नत्ते' त्ति. 'कलाय' त्ति कलायाः, "वृत्तचनकाः" इत्यन्ये. 'मसूर' त्ति भिलङ्गाः, "चनकिका" इत्यन्ये. 'निप्फाव' त्ति वल्लाः, 'कुलत्थ' त्ति चवलिकाऽऽकाराः चिपिटिका भवन्ति, 'आलिसंदग' त्ति चवलकप्रकाराः, "चवलका एव" अन्ये. 'सईण' त्ति तुवरी, 'पलिमंथग' त्ति वृत्तचनकाः, "कालचनकाः" इत्यन्ये. 'अयसि' त्ति मालवे प्रसिद्धा (?) मन्नी, 'कुसुंभ' त्ति लट्टा, 'वरग' त्ति वरट्टः, 'रालग' त्ति कङ्गूविशेषः, 'कोदूसग' त्ति कोद्रवविशेषः, 'सण' त्ति त्वक्प्रधाननालो धान्यविशेषः, 'सरिसव' त्ति सिद्धार्थकाः, 'मूलाबीय' त्ति मूलकबीजानि, शाकविशेषबीजानि इत्यर्थः.

१. छठा उद्देशकमा जीवनी वक्तव्यता कही छे, सातमा उद्देशकमां तो एक प्रकारना जीवनी योनिने लगती वक्तव्यता कहेवानी छे, तेमां आ सूत्र छे.—['अह भंते' इत्यादि.] ['सालीण' ति] जेनी 'कळमी' वगेरे अनेक जातो छे एवा चोखानी, ['वीहीण' ति] सामान्य प्रकारना व्रीहि—डांगरनी. ['जवजवाण'] एक प्रकारना यवोनी, ['एएसि ण' ति] अर्थात् प्रत्यक्षरूप ए धान्योनी, ['कोट्ठाउत्ताणं' ति] कोठलामा भरीने सचवेला ते धान्योनी, ['पल्लाउत्ताण' ति] अहिं पल्य एटले वासडा विगेरेनुं एक प्रकारनुं धान्य भरवानुं पात्र—टालुं—समजवुं. ['मंचाउत्ताण मालाउत्ताण'] अहिं मंच अने मालना अर्थमां आ प्रमाणे भेद छे:— "कुड्य—भींत—विनानो होय ते मंच कहेवाय अने घर उपर होय ते माल कहेवाय." ['उल्लित्ताण' ति] बारणाना भागमा ढांकणनी साथे छाण वगेरेथी अवलिप्त, ['लित्ताणं' ति] सर्व प्रकारे छाण वगेरेथी ज लिप्त—चोपडेला, ['पिहियाण' ति] तेवा प्रकारना ढांकणाथी ढांकेला. ['मुद्दियाणं' ति] माटी वगेरेनी मुद्रा—महोर—वाळा, ['लंछियाणं' ति] रेखादि वडे करेल लांछनवाळा. ['जोणि' ति] अंकुरनी उत्पत्तिमां हेतु ते योनि ['तेण परं' ति] त्यार बाद, ['पमिलायइ' त्ति] वर्णादिवडे हीन थाय छे, ['पविद्धंसइ' त्ति] क्षीण थाय छे अने ए प्रमाणे बीज अबीज थाय छे एटले वावेलुं बीज पण अंकुरने उत्पन्न करतुं नथी. शुं तात्पर्य कर्युं ? तो कहे छे के, ['तेण परं जोणीवोच्छेए पन्नत्ते' त्ति] त्यार बाद योनिनो विच्छेद कह्यो छे. ['कलाय' त्ति] कलाद, बीजाओ कहे छे के, "कलाय एटले गोळ चणा." ['मसूर' त्ति] मसूर—भिलंग, बीजाओ कहे छे के "मसूर एटले चनकिका" ['निप्फाव' त्ति] निष्पाव एटले वाल, ['कुलत्थ' त्ति] चोळाना आकारवाळुं चपटुं धान्य—कळथी, ['आलिसदग' त्ति] एक जातना चोळा, बीजाओ तो कहे छे के, "आलिसंदग एटले चोळा ज" ['सईण' त्ति] तुवेर, ['पलिमंथग' त्ति] गोळ चणा. बीजाओ तो कहे छे के "पलिमंथग एटले काळा चणा" ['अयसि' त्ति] अतसी—अळसी—भंगी, ['कुसुम' त्ति] लट्टा—(?), ['वरग' त्ति] वरट्ट—बंटी, ['रालग' त्ति] एक जातनी कांग, ['कोदूसग' त्ति] एक जातना कोद्रवा, ['सण' त्ति] जेना नाळमा छालनी प्रधानता छे एवो एक प्रकारनो धान्य विशेष—शण—, ['सरिसव' त्ति] सिद्धार्थक—सर्षप—सरसव, ['मूलाबीय' त्ति] मूलकबीज एटले एक जातना शाकनां बीआं.

१. मूलच्छाया—यथा शालीनां तथा एतेषामपि, नवरम्—पञ्च संवत्सराणि, शेषं तच्चैव, अथ भगवन् ! अतसि-कुसुम्भक-कोद्रव-कङ्गु-वरट-रालक-कोदूषक-शण-सर्षप-मूलकबीज-आदीनाम् एतेषां धान्यानाम् ? एतेषामपि तथैव, नवरम्—सप्त संवत्सराणि, शेषं तच्चैव.—अनु०

२. प्र०छाया.—"अकुड्यो भवति मञ्चः मालश्च गृहोपरि भवति" :—अनु०

गणनीय काळ.

४. प्र०—एगमेगस्स णं भंते ! मुहुत्तस्स केवतिया ऊसासद्धा वियाहिया ?

४. उ०—गोयमा ! असंखेज्जाण समयाण समुदयसमितिसमागमेणं—सा एगा 'आवलिय' त्ति पवुच्चइ, संखेज्जा आवलिया ऊसासो, संखेज्जा आवलिया निस्सासो—

'हट्ठस्स अणवगल्लस्स निरुवकिट्ठस्स जंतुणो,
एगे ऊसास—नीसासे एस पाणु त्ति वुच्चइ.
'सत्त पाणूणि से थोवे, सत्त थोवाइं से लवे,
लवाणं सत्तहत्तरिए एस मुहुत्ते वियाहिए'
'तिन्नि सहस्सा सत्त सयाइं, तेवत्तरिं च ऊसासा,
एस मुहुत्तो दिट्ठो सव्वेहिं अणंतनाणीहिं

एएणं मुहुत्तपमाणेणं तीसमुहुत्तो अहोरत्तो, पन्नरस अहोरत्ता पक्खो, दो पक्खा मासे, दो मासा उडू, तिन्नि य उडू अयणे, दो अयणे संवच्छरे, पंचसंवच्छरिए जुगे, वीसं जुगाइं वाससयं, दस वाससयाइं वाससहस्सं, सयं वाससहस्साणं वाससयसहस्सं, चउरासीइं वाससयसहस्साणि से एगे पुव्वंगे, चउरासीइं पुव्वंगसयसहस्साइं से एगे पुव्वे; एवं तुडिअंगे, तुडिए; अडडंगे, अडडे; अववंगे, अववे; हूहूअंगे, हूहूए; उप्पलंगे, उप्पले; पउमंगे पउमे; नलिणंगे, नलिणे; अत्थनिउरंगे, अत्थनिउरे; अतुअंगे, अतुए; पउअंगे, पउए य; नउअंगे, नउए य; चूलिअंगे, चूलिआ य; सीसपहेलिअंगे, सीसपहेलिया—एताव ताव गणिए, एताव ताव गणियस्स विसए; तेण परं उवमिए.

४. प्र०—हे भगवन् ! एक एक मुहूर्तना केटला उच्छ्वासाद्धा कह्या छे ?

४. उ०—हे गौतम ! असंख्येय समयना समुदायनी समितिना समागमथी जेटलो काळ थाय ते एक आवलिका कहेवाय छे अने संख्येय आवलिकानो एक उच्छ्वास, संख्येय आवलिकानो एक निःश्वास, 'तुष्ट, अनवकल्य—घडपण विनाना अने व्याधिरहित एक जंतुनो एक उच्छ्वास अने निःश्वास ते एक प्राण कहेवाय छे.' 'सात प्राण ते स्तोक कहेवाय छे, सात स्तोक ते लव कहेवाय छे, सत्योतेर (७७) लव, ते एक मुहूर्त कहेवाय छे,' ३७७३ 'उच्छ्वास, ए एक मुहूर्त, एम अनंतज्ञानिओए दीठुं छे.' ए मुहूर्त प्रमाणे त्रीश मुहूर्तनो एक अहोरात्र थाय छे, पंदर अहोरात्रनो एक पक्ष थाय छे. बे पक्षनो एक मास थाय छे, बे मासनो एक ऋतु थाय छे, त्रण ऋतुनु एक अयन थाय छे, बे अयननुं एक संवत्सर थाय छे पांच संवत्सरनुं एक युग थाय छे, वीश युगनां १०० वरस थाय छे दशसो वरसना एक हजार वर्ष थाय छे, सो हजार वर्षनां एकलाख वरस थाय छे चोराशी लाख वर्ष, ते एक पूर्वांग थाय छे, चोरासी लाख पूर्वांग, ते एक पूर्व थाय छे—ए प्रमाणे त्रुटितांग, त्रुटित, अडडांग, अडड, अववांग अवव, हूहूआंग, हूहूअ, उत्पलांग, उत्पल, पद्मांग, पद्म, नलिनांग, नलिन, अर्थनिउरांग, अर्थनिउर, अयुतांग, अयुत, प्रयुतांग प्रयुत, नयुतांग, नयुत, चूलिकांग, चूलिका, शीर्षप्रहेलिकांग अने शीर्षप्रहेलिका; अहि सुधी गणित छे-अहि सुधी गणितनो विषय छे अने त्यार बाद औपमिक एटले अमुक संख्यावडे नहि पण मात्र उपमावडे जे जणावी—जाणी—शकाय एवो काळ छे.

२. अनन्तरं स्थितिरुक्ता, अतः स्थितेरेव विशेषाणां मुहूर्तादीनां स्वरूपाऽभिधानार्थम् आह:—'*ऊसासद्धा वियाहिय*' त्ति उच्छ्वासाद्धा उच्छ्वासप्रमितकालविशेषाः, व्याख्याता उक्ता भगवद्भिरिति. अत्रोत्तरम्:—'*असंखेज्ज*' इत्यादि. असंख्यातानां समयानां सम्बन्धिनो ये समुदाया वृन्दानि, तेषां याः समितयो मीलितानि, तासां यः समागमः संयोगः समुदयसमितिसमागमः; तेन यत् कालमानम्, 'भवति' इति गम्यते, सा एका आवलिका इति प्रोच्यते. '*संखेज्जा आवलिय*' त्ति किल षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयेनाऽऽवलिकानां क्षुल्लकभवग्रहणं भवति, तानि च सप्तदशसातिरेकाणि उच्छ्वास—निःश्वासकाले, एवं च संख्याता आवलिका उच्छ्वासकालो भवति. '*हट्ठस्स*' इत्यादि. हृष्टस्य तुष्टस्य, अनवकल्यस्य जरसाऽनभिभूतस्य, निरुपक्लिष्टस्य व्याधिना प्राक्, सांप्रतं चाऽनभिभूतस्य जन्तोर्मनुष्यादेरेकः—उच्छ्वासेन सह निःश्वासः उच्छ्वासनिःश्वासः 'यः' इति गम्यते, एष प्राण इत्युच्यते. '*सत्त*' इत्यादि—गाथा. '*सत्त पाणूइं*' ति प्राकृतत्वात् सप्त प्राणा उच्छ्वास—निःश्वासा, 'ये' इति गम्यते, 'स स्तोक इत्युच्यते' इति वर्तते, एवं सप्त स्तोका ये स लवः, लवानां सप्तसप्तत्या एषोऽधिकृतो मुहूर्तो व्याख्यात इति. '*तिन्नि सहस्सा*' गाहा अस्या भावार्थोऽयम्—सप्तभिः

१. मूलच्छाया.—एकैकस्य भगवन् ! मुहूर्तस्य कियन्त उच्छ्वासाद्धा व्याख्याताः. गौतम ! असंख्येयानां समयानां समुदयसमितिसमागमेन सा एकाऽऽवलिका इति प्रोच्यते, संख्येया आवलिका उच्छ्वासः, संख्येया आवलिका निःश्वासः—'हृष्टस्याऽनवकल्यस्य निरुपक्लिष्टस्य जन्तोः, एक उच्छ्वास—निःश्वास एष प्राण इत्युच्यते' 'सप्त प्राणाः स स्तोकः, सप्त स्तोकाः स लवः, लवानां सप्तसप्तत्या एष मुहूर्तो व्याख्यातः.' 'त्रीणि सहस्राणि, सप्त शतानि त्रिसप्ततिश्चोच्छ्वासा एष मुहूर्तो दृष्टः सर्वैः अनन्तज्ञानिभिः' एतेन मुहूर्तप्रमाणेन त्रिंशन्मुहूर्तोऽहोरात्रः, पञ्चदश अहोरात्राः पक्षः, द्वौ पक्षौ मासः, द्वौ मासौ ऋतुः, त्रयश्च ऋतवोऽयनम्, द्वे अयने संवत्सरम्, पञ्चसंवत्सरिको युगः, विंशतिर्युगानि वर्षशतम्, दश वर्षशतानि वर्षसहस्रम्, शतं वर्षसहस्राणां वर्षशतसहस्रम्, चतुरशीतिवर्षशतसहस्राणि तदेकं पूर्वाङ्गम्, चतुरशीतिः पूर्वाङ्गानि शतसहस्राणि तद् एकं पूर्वम्; एवं त्रुटिताङ्गम्, त्रुटितम्; अटटाङ्गम्, अटटम्, अववाङ्गम्, अववम्, हूहूकाङ्गम्, हूहूकम्; उत्पलाङ्गम्; उत्पलम्; पद्माङ्गम्, पद्मम्; नलिनाङ्गम्, नलिनम्; अर्थनिपूराङ्गम्, अर्थनिपूरम्; अयुताङ्गम्, अयुतम्; प्रयुताङ्गम्; प्रयुतम्, नयुताङ्गम्, नयुतम्, चूलिकाङ्गम्, चूलिका च, शीर्षप्रहेलिकाङ्गम्, शीर्षप्रहेलिका-एतावद् तावद् गणितम्, एतावान् तावद् गणितस्य विषयः, ततः परम् औपमिकम्:—अनु०

च्छ्वासः स्तोकः, स्तोकाश्च लवे सप्त, ततो लवः सप्तभिर्गुणितो जाता-एकोनपञ्चाशत्. मुहूर्ते च सप्तसप्ततिर्लवा इति; सा एकोनपञ्चाशता गुणिता इति जातं यथोक्तं मानमिति. 'एताव ताव गणियस्स विसए' त्ति एतावान् शीर्षप्रहेलिकाप्रमेयराशिपरिमाणः 'तावत्' इति क्रमार्थः. गणितविषयो गणितगोचरः-गणितप्रमेय इत्यर्थः. 'उवमिए' त्ति उपमया निर्वृत्त औपमिकः-उपमामन्तरेण यत् काल-प्रमाणम्-अनतिशयिना ग्रहीतुं न शक्यते तदौपमिकमिति भावः.

२. आगळना प्रकरणमां धान्योनी योनिनी काळस्थिति कही छे, माटे हवे आ प्रकरणमां ते काळस्थितिना स्वरूप मुहूर्तादिनुं स्वरूप कहेवा माटे कहे छे के, ['उस्सासद्धा वियाहिय' त्ति] भगवंतोए कहेलुं छे के, उच्छ्वासाद्धा एटले उच्छ्वासो द्वारा मपाएला एक प्रकारना काळ विशेषो. अहिं उत्तर दर्शावे छे, ['असंखेज्ज' इत्यादि.] असंख्यात समयोना ज समूहो. तेनी जे समितिओ (मीळनो) अने तेओनो जे समागम-संयोग-ते 'समुदयसमितिसमागम' कहेवाय, ते वडे जे काळमान थाय ते एक आवलिका कहेवाय, ['संखेज्जा आवलिय' त्ति] आ वाक्यनो अर्थ छे के, २५६ आवलिकाओनुं एक क्षुल्लकभवग्रहण थाय छे, तेवां १७ थी वधारे क्षुल्लकभवग्रहणो एक उच्छ्वासनि श्वासकाळमां थाय छे एटले ए प्रमाणे संख्याता आवलिका ते एक उच्छ्वास काळ कहेवाय. ['हट्ठस्स' इत्यादि.] हृष्ट एटले तुष्ट. अनवकल्य एटले घडपणथी नहि गळेला अने निरुपक्लिष्ट एटले वर्तमानकाळे अने पूर्वे पण व्याधि विनाना मनुष्यादिनो जे एक उच्छ्वासनिश्वास-अर्थात् उच्छ्वास साथेनो निश्वास ए 'प्राण' कहेवाय छे, ['सत्त' इत्यादि] गाथा कहे छे, ['सत्त पाणूइं' ति] सात प्राण एटले जे सात उच्छ्वासनिश्वास ते स्तोक कहेवाय छे, ए प्रमाणे जे सात स्तोक ते एक लव, ७७ लव ते, एक मुहूर्त छे-जे विषे आ प्रस्तुत चर्चा चाले छे. ['तिन्नि सहस्सा'] गाहा. आ गाथानो भावार्थ आ छे.—सात उच्छ्वासनो एक स्तोक थाय छे, एक लवमां सात स्तोक होय छे माटे लवने सातगणो करवाथी एक लवना ओगणपचास उच्छ्वास थया अने एक मुहूर्तमां ७७ लव होय छे माटे ते सत्योतेर लवनो ४९ उच्छ्वास साथे गुणाकार करवाथी गाथामां कहेलुं एक मुहूर्तना उच्छ्वासोनुं आ प्रमाण ३७७३-बराबर थाय छे, ['एताव ताव गणियस्स विसए' त्ति] अहीं जणावेली 'आवलिका' थी मांडी तद्दन छेल्ली काळसूचक संख्या 'शीर्षप्रहेलिका' सुधीनो-एटले क्रमे करीने ए छेल्ली संख्या सुधी ज गणितनो विषय छे-चचारेमा वधारे आंकडा मांडीने अहीं सुधी ज काळनुं प्रमाण गणी शकाय छे अने त्यार पछीना काळ माटे आंकडानुं गणित काम नथी आवतुं, पण अमुक उपमाओ द्वारा ज ते पछीनो काळ मापी शकाय छे. ['उवमिए' त्ति] उपमाथी जणाय ते औपमिक अर्थात् अतिशय ज्ञानी सिवायना साधारण लोको जे काळ-प्रमाणने उपमा विना न ग्रही शके ते काळ-प्रमाण 'औपमिक' कहेवाय-ए तात्पर्य छे.

उपमेय काळ—पल्योपम, सागरोपम.

५. प्र०—[3]से किं तं उवमिए ?

५. उ०—उवमिए दुविहे पन्नत्ते, तं जहाः-पलिओवमे य, सागरोवमे य.

६. प्र०—से किं तं पलिओवमे, से किं तं सागरोवमे ?

६. उ०—

'सत्थेण सुतिक्खेण वि छेत्तुं, भेत्तुं च जं किर न सक्का,
तं परमाणुं सिद्धा वयंति आइं पमाणाणं.'

अणंताणं परमाणुपोग्गलाणं समुदयसमितिसमागमेणं सा एगा ओसण्हसण्हिया इ वा, सण्हसण्हिया इ वा, उड्ढरेणू इ वा, तसरेणू इ वा, रहरेणु ति वा, वालग्गा इ वा, लिक्खा इ वा, जूआ इ वा, जवमज्झे इ वा, अंगुले इ वा; अट्ठ उस्सण्हसण्हियाओ सा एगा सण्हसण्हिया, अट्ठ सण्हसण्हियाओ सा एगा उड्ढरेणू, अट्ठ उड्ढरेणूओ सा एगा तसरेणू, अट्ठ तसरेणूओ सा एगा रहरेणू, अट्ठ रहरेणूओ से एगे देवकुरु-उत्तरकुरुगाणं मणुस्साणं वालग्गे; एवं हरिवास-रम्मग-हेमवय-एरन्नवयाणं, पुव्वविदेहाणं मणूसाणं अट्ठ वालग्गा सा एगा लिक्खा, अट्ठ

५. प्र०—(हे भगवन्!) ते औपमिक शुं कहेवाय ?

५. उ०—(हे गौतम!) ते औपमिक बे प्रकारनुं कह्युं छे, ते जेमके, एक पल्योपम अने बीजुं सागरोपम.

६. प्र०—(हे भगवन्!) पल्योपम ते शुं कहेवाय? अने सागरोपम ते शुं कहेवाय?

६. उ०—(हे गौतम!) 'सुतीक्ष्ण शस्त्र वडे पण जेने छेदी, भेदी न ज शकाय, ते परम अणुने केवलिओ सर्व प्रमाणोनी आदिभूत प्रमाण कहे छे'. अनंत परमाणुओना समुदायनी समितिओना समागमवडे ते एक उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिका, श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका, ऊर्ध्वरेणु, त्रसरेणु, रथरेणु. वालाग्र, लिक्षा, यूका, यवमध्य अने अंगुल थाय छे: ज्यारे आठ उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिका मळे त्यारे ते एक श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका थाय, आठ श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका मळे त्यारे ते एक ऊर्ध्वरेणु; आठ ऊर्ध्वरेणु मळे त्यारे ते एक त्रसरेणु, आठ त्रसरेणु मळे त्यारे ते एक रथरेणु अने आठ रथरेणु मळे त्यारे ते देवकुरुना अने उत्तरकुरुना मनुष्योनुं एक वालाग्र थाय छे. ए प्रमाणे देवकुरुना अने उत्तरकुरुना मनुष्यना आठ वालाग्र ते हरिवर्षना अने रम्यकना मनुष्यनो एक वालाग्र, हरिवर्षना अने रम्यकना मनुष्यनां

१ अहीं 'थाय' अने 'जे' ए बन्ने अर्थ अध्याहारगम्य छे. २. 'कहेवाय छे' ए अर्थ, आ गाथाना आगळना भागमां आवेलो छे, अने तेने अहीं पण घटाववानो छे—श्री अभय०—

3. मूलच्छायाः—अथ किं तद् औपमिकम्? औपमिकं द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—पल्योपमं च सागरोपमं च. अथ किं तत् पल्योपमम्, तत् किं तत् सागरोपमम्? 'शस्त्रेण सुतीक्ष्णेनाऽपि छेत्तुम्, भेत्तुं च यं किल न शक्ता, तं परमाणुं सिद्धा वदन्ति आदिं प्रमाणानाम्.' अनन्तानां परमाणुपुद्गलानां समुदयसमितिसमागमेन सा एका उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिका इति वा, श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकेति वा, ऊर्ध्वरेणुः इति वा, त्रसरेणुः इति वा, रथरेणुः इति वा, वालाग्रम् इति वा, लिक्षा इति वा, यूका इति वा, यवमध्यम् इति वा, अङ्गुलम् इति वा, अष्ट उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाः सा एका श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका, अष्ट श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाः सा एका ऊर्ध्वरेणुः, अष्ट ऊर्ध्वरेणवः सा एका त्रसरेणुः, अष्ट त्रसरेणवः सा एका रथरेणुः, अष्ट रथरेणवः स एकं देवकुरु-उत्तरकुरुकाणां मनुष्याणां वालाग्रम्; एवं हरिवर्ष-रम्यक-हैमवत-ऐरवतकानाम्, पूर्वविदेहानां मनुष्याणाम् अष्ट वालाग्राणि सैका लिक्षा, अष्ट—अनु०

लिक्खाओ सा एगा जूया, अट्ठ जूयाओ से एगे जवमज्झे, अट्ठ जवमज्झाओ से एगे अंगुले; एएणं अंगुलपमाणेणं छ अंगुलाणि पादो, बारस अंगुलाइं विहत्थी, चउवीसं अंगुलाइं रयणी, अडयालीसं अंगुलाइं कुच्छी, छन्नउति अंगुलाणि से एगे दंडे इ वा, धणू इ वा, जूए इ वा, नालिया इ वा, अक्खे इ वा, मुसले ति वा; एएणं धणुप्पमाणेणं दो धणुसहस्साइं गाउयं, चत्तारि गाउयाइं जोयणं; एएणं जोयणप्पमाणेणं जे पल्ले जोयणं आयाम-विक्खंभेणं, जोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं, तं तिउणं सविसेसं परिरयेणं-से णं एगाहिय-बेहिय-तेहिया, उक्कोसं सत्तरत्तप्परूढाणं संमट्ठे, संनिचिए, भरिए वालग्गकोडीणं; ते णं वालग्गे नो अग्गी दहेज्जा, नो वाउ हरेज्जा; नो कुत्थेज्जा, नो परिविद्धंसेज्जा, नो पूतित्ताए हव्वं आगच्छेज्जा; तओ णं वाससए, वाससए एगमेगं वालग्गं अवहाय जावतिएणं कालेणं से पल्ले खीणे, निरए, निम्मले, निट्ठीए, निल्लेवे, अवहडे, विसुद्धे भवइ से त्तं पलिओवमे.

गाहा –' एएसिं पल्लाणं कोडाकोडीण हवेज्ज दसगुणिया,
तं सागरोवमस्स उ एकस्स भवे परिमाणं.

एएणं सागरोवमपमाणेणं चत्तारि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमसुसमा, तिन्नि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमा, दो सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमदुसमा, एगा सागरोवमकोडाकोडी, बायालीसाए वाससहस्सेहिं ऊणिया कालो दुसमसुसमा; एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमा, एकवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमदुसमा, पुणरवि उस्सप्पिणीए एकवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमदुसमा, एकवीसं वाससहस्साइं, जाव–चत्तारि सागरोवमकोडाकोडी कालो सुसमसुसमा; दस सागरोवमकोडाकोडीओ कालो ओसप्पिणी, दस सागरोवमकोडाकोडीओ कालो उस्सप्पिणी; वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ अवसप्पिणी, उ(व)स्सप्पिणी य.

आठ वालाग्र ते हैमवतना अने ऐरवतना मनुष्यनो एक वालाग्र अने हैमवतना अने ऐरवतना मनुष्यनां आठ वालाग्र ते पूर्वविदेहना मनुष्यनो एक वालाग्र, पूर्वविदेहना मनुष्योना आठ वालाग्र ते एक लिक्षा, आठ लिक्षा ते एक यूका, आठ यूका ते एक यवमध्य आठ यवमध्य ते एक अंगुल, ए अंगुलना प्रमाणे छ अंगुलनो एक पाद, बार अंगुलनी एक वितस्ति–वेत–चोवीश अंगुलनी एक रत्नि–हाथ–अडतालीश अंगुलनी एक कुक्षि, छन्नु अंगुलनो एक दंड, धनुष्, युग, नालिका, अक्ष अथवा मुसल थाय, ए धनुष्ना प्रमाणे बे हजार धनुष्नो एक गाउ थाय, चार गाउनुं एक योजन थाय, ए योजनना प्रमाणे जे पल्य, आयाम वडे अने विष्कंभवडे एक योजन होय, उंचाइमां एक योजन होय अने जेनो परिधि सविशेष त्रिगुण–त्रण योजन–होय, ते पल्यमां एक दिवसना उगेला, बे दिवसना उगेला. त्रण दिवसना उगेला अने वधारेमां वधारे सात रातना उगेला क्रोडो वालाग्रो काठा गुंथी भर्या होय. सनिचित कर्या होय, खूब भर्या होय अने ते वालाग्रो एवी रीते भर्या होय के जेने अग्नि न बाळे, वायु न हरे, जेओ कोहाइ न जाय, नाश न पामे अने जेओ कोइ दिवस सडे नहिं, त्यार बाद ते प्रकारे वालाग्रना भरेला ते पल्यमांथी सो सो वरसे एक एक वालाग्रने काढवामां आवे, एवी रीते ज्यारे–जेटले काळे –ते पल्य क्षीण थाय, निरज थाय, निर्मल थाय, निष्ठित थाय, निर्लेप थाय, अपहृत थाय अने विशुद्ध थाय त्यारे ते काळ पल्योपम काळ कहेवाय. सागरोपमनुं प्रमाण दर्शाववा गाथा कहे छे. ' एवा कोटाकोटी पल्योपमने ज्यारे दशगणा करीए त्यारे ते काळनुं प्रमाण, एक सागरोपम थाय छे.' ए सागरोपम प्रमाणे चार कोडाकोडि सागरोपम काळ ते एक सुषमसुषमा कहेवाय, त्रण कोडाकोडि सागरोपम काळ ते एक सुषमा कहेवाय, बे कोडाकोडि सागरोपम काळ ते एक सुषमदुःषमा कहेवाय, जेमां बेतालीश हजार वरस ऊणां छे एवो एक कोडाकोडि सागरोपम काळ ते एक दुषमसुषमा कहेवाय, एकवीश हजार वरस काळ ते दुःषमा कहेवाय, एकवीश हजार वरस काळ ते दुःषमदुःषमा कहेवाय, वळी पण उत्सर्पिणीमां एकवीश हजार वरस काळ ते दुःषमदुःषमा कहेवाय, एकवीशहजार वरस यावत् चार कोडाकोडी सागरोपम काळ ते सुषमसुषमा, दस कोडाकोडी सागरोपम काळ

१. मूलच्छाया –लिक्षा: सैका यूका, अष्ट यूका सैकं यवमध्यम्, अष्ट यवमध्यानि सैकोऽङ्गुलः; अनेन अङ्गुलप्रमाणेन षडङ्गुलानि पादः, द्वादश अङ्गुलानि वितस्तिः, चतुर्विंशतिरङ्गुलानि रत्निः, अष्टाचत्वारिंशद् अङ्गुलानि कुक्षिः, षण्णवतिरङ्गुलानि स एको दण्ड इति वा, धनुः इति वा, युगम् इति वा, नालिका इति वा, अक्ष इति वा, मुसलमिति वा, अनेन धनुष्प्रमाणेन द्वे धनुःसहस्रे गव्यूतम्–क्रोशः, चत्वारो गव्यूता:–क्रोशा योजनम्; अनेन योजनप्रमाणेन यः पल्यो योजनम् आयाम–विष्कम्भेण, योजनम् ऊर्ध्वं उच्चत्वेन तत् त्रिगुणं सविशेषं परिरयेण स एकाऽऽह्निक–द्व्याह्निक–त्र्याह्निकाणाम्, उत्कर्षेण सप्तरात्रप्ररूढानां संमृष्टः, संनिचितः, भृतो वालाग्रकोटीभिः, तानि वालाग्राणि नोऽग्निर्दहेत्, नो वायुर्हरेत्, नो कुथ्येयुः, नो परिविध्वंसेरन्, नो पूतितया शीघ्रम् आगच्छेयुः, ततो वर्षशते, वर्षशते एकैकं वालाग्रम् अपहाय यावता कालेन स पल्यः क्षीणः, नीरजाः, निर्मलः, निष्ठितः, निर्लेपः, अपहृतः, विशुद्धो भवति स तद् पल्योपमम्. गाथा –'एतेषां पल्यानां कोटीकोटीनां भवेद् दशगुणिता, तत् सागरोपमस्य त्वेकस्य भवेत् परिमाणम्.' अनेन सागरोपमप्रमाणेन चतस्रः सागरोपमकोटीकोट्यः कालः सुषमसुषमा, तिस्रः सागरोपमकोटीकोट्यः कालः सुषमा, द्वे सागरोपमकोटीकोट्यौ कालः सुषमदुःषमा, एका सागरोपमकोटीकोटी, द्वाचत्वारिंशता वर्षसहस्रैरूना–कालो दुःषमसुषमा; एकविंशतिर्वर्षसहस्राणि कालो दुःषमा, एकविंशतिर्वर्षसहस्राणि कालो दुःषमदुःषमा, पुनरपि उत्सर्पिण्याम् एकविंशतिर्वर्षसहस्राणि कालः दुःषमदुःषमा; एकविंशतिर्वर्षसहस्राणि, यावत्–चतस्रः सागरोपमकोटीकोट्यः कालः सुषमसुषमा; दश सागरोपमकोटीकोट्यः कालोऽवसर्पिणी, दश सागरोपमकोटीकोट्यः कालः उत्सर्पिणी, विंशतिः सागरोपमकोटीकोट्योऽवसर्पिणी उत्सर्पिणी च.—अनु०

ते अवसर्पिणीकाळ, दस कोडाकोडी सागरोपम काळ ते उत्सर्पिणी काळ अने वीस कोडाकोडि सागरोपम काळ ते अवसर्पिणी-उत्सर्पिणी काळ.

३. अथ पल्योपमादिप्ररूपणाय परमाण्वादिस्वरूपमभिधित्सुराह:—'सत्थेण' इत्यादि. 'छेत्तुं' इति खड्गादिना द्विधा कर्तुं, 'भेत्तुं' सूच्यादिना सच्छिद्रं कर्तुम्, 'वा' विकल्पे, 'किल' इति 'लक्षणमेवाऽस्येदमभिधीयते; न पुनस्तं कोऽपि छेत्तुम्, भेत्तुं वाऽऽरभते' इत्यर्थसंसूचनार्थः. 'सिद्ध' त्ति ज्ञानसिद्धाः केवलिन इत्यर्थः, न तु सिद्धाः सिद्धिं गताः—तेषां वदनस्याऽसंभवादिति. आदिं प्रथमं प्रमाणानां वक्ष्यमाणोत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकादीनामिति. यद्यपि च नैश्चयिकपरमाणोरपि इदमेव लक्षणम्, तथापीह प्रमाणाऽधिकाराद् व्यावहारिकपरमाणुलक्षणमिदम् अवसेयम्. अथ प्रमाणान्तरलक्षणमाह.—'अणंताणं' इत्यादि. अनन्तानां व्यावहारिकपरमाणुपुद्गलानां समुदया द्व्यादिसमुदायाः, तेषां समितयो मीलनानि, तासां समागमः परिणामवशाद् एकीभवनं समुदयसमितिसमागमः, तेन 'या परिमाणमात्रा' इति गम्यते; सा एका अत्यन्तं श्लक्ष्णा श्लक्ष्णश्लक्ष्णा सैव श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका; उत् प्राबल्येन श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका—उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका. 'इति' उपदर्शने, 'वा' समुच्चये, एते च उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकादयोऽङ्गुलान्ता दश प्रमाणभेदा यथोत्तरमष्टगुणाः सन्तोऽपि प्रत्येकम् अनन्तपरमाणुत्वं न व्यभिचरन्ति इत्यत उक्तम्—'उस्सण्हसण्हिया इ वा' इत्यादि. 'सण्हसण्हिय' त्ति प्राक्तनप्रमाणाऽपेक्षयाऽष्टगुणत्वात्, ऊर्ध्वरेण्वपेक्षया तु अष्टमभागत्वात् 'श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका' इत्युच्यते. 'उड्ढरेणु' त्ति ऊर्ध्वा-ऽध-स्तिर्यक्चलनधर्मोपलभ्यो रेणुः ऊर्ध्वरेणुः. 'तसरेणु' त्ति त्रस्यति पौरस्त्यादिवायुप्रेरितो गच्छति यो रेणुः स त्रसरेणुः. 'रहरेणु' त्ति रथगमनोत्खातो रेणू रथरेणुः. वालाग्र-लिक्षादयः प्रतीताः. 'रयणि' त्ति हस्तः, 'नालिय' त्ति यष्टिविशेषः, 'अक्खे' त्ति शकटाऽवयवविशेषः. 'तं तिउणं सविसेसं परिरएणं' ति तद्योजनं त्रिगुणं सविशेषम् वृत्तपरिधेः किञ्चिन्न्यूनषड्भागाऽधिकत्रिगुणत्वात्. 'से णं एगाहिय-बेहिय-तेहिय' त्ति षष्ठीबहुवचनलोपाद् एकाहिक-द्व्याहिक-त्र्याहिकाणाम्, 'उक्कोस' त्ति उत्कर्षतः सप्तरात्रप्ररूढानां भृतो वालाग्रकोटीनामिति. तत्र एकाहिक्यो मुण्डिते शिरसि एकेनाऽह्ना यावन्त्यो भवन्ति, एवं शेषास्वपि भावना कार्या. कथंभूतः? इत्याह:—संमृष्टः आकर्णभृतः, संनिचितः प्रचयविशेषान्निबिडम्, किं बहुना? एवंभृतोऽसौ येन 'ते णं' ति तानि वालाग्राणि, 'नो कुत्थेज्ज' त्ति न कुथ्येयुः प्रचयविशेषात्-शुषिराभावात्—वायोरसंभवाच्च नाऽसारतां गच्छेयुरित्यर्थः. अत एव 'नो परिविद्धंसेज्ज' त्ति न परिविध्वंसेरन्. कतिपयपरिशाटमपि अङ्गीकृत्य न विध्वंसं गच्छेयुः. अत एव च 'नो पूइत्ताए हव्वमागच्छेज्ज' त्ति न पूतितया न पूतिभावं कदाचिदागच्छेयुः. 'तओ णं' ति तेभ्यो वालाग्रेभ्यः 'एगमेगं वालग्गं अवहाय' त्ति एकैकं वालाग्रमपनीय (तं)—कालो मीयते इति शेषः, ततश्च 'जावइएणं' इत्यादि. यावता कालेन स पल्यः. 'खीणे' त्ति वालाग्रापकर्षणात् क्षयमुपगतः, आकृष्टधान्यकोष्ठागारवत्. तथा 'नीरए' त्ति निर्गतरजःकल्पसूक्ष्मवालाग्रः, अपकृष्टधान्यरजःकोष्ठागारवत्. तथा 'निम्मले' त्ति विगतमलकल्पसूक्ष्मतरवालाग्रः, प्रमार्जनिकाप्रमृष्टकोष्ठागारवत्. तथा 'निट्ठिए' त्ति अपनेयद्रव्याऽपनयनमाश्रित्य निष्ठां गतः, विशिष्टप्रयत्नप्रमार्जितकोष्ठागारवत्. तथा 'निल्लेवे' त्ति अत्यन्तसंश्लेषात् तन्मयतां गतः वालाग्रापहाराद् अपनीतभित्त्यादिगतधान्यलेपकोष्ठागारवत्. अथ कस्माद् निर्लेपः? इत्यत आह.—'अवहडे' त्ति निःशेषवालाग्रापहारात्, अत एव 'विसुद्धे' त्ति रजोमलकल्पवालाग्रविगमकृतशुद्धत्वाऽपेक्षया लेपकल्पवालाग्राऽपहरणेन विशेषतः शुद्धो विशुद्धः. एकार्थाश्च एते शब्दाः. व्यावहारिकं चेदमद्धापल्योपमम्. इदमेव यदाऽसंख्येयखण्डीकृत-एकैकवालाग्रभृतपल्याद् वर्षशते, वर्षशते खण्डशोऽपोद्धारः क्रियते तदा सूक्ष्मम् उच्यते, समये समयेऽपोद्धारे तु द्विधा एव उद्धारपल्योपमं भवति; तथा तैरेव वालाग्रैर्ये स्पृष्टाः प्रदेशास्तेषां प्रतिसमयाऽपोद्धारे यः कालः तद् व्यावहारिकं क्षेत्रपल्योपमम्. यः पुनस्तैरेवाऽसंख्येयखण्डीकृतैः स्पृष्टाऽस्पृष्टानां तथैवोद्धारे कालस्तत् सूक्ष्मं क्षेत्रपल्योपमम्. एवं सागरोपममपि विज्ञेयमिति.

३. हवे जे—उपमाथी ज जाणी शकाय तेवा पल्योपमादि—काळनुं प्ररूपण करवानुं छे. ते माटे उपयोगी परमाणु वगेरेनुं स्वरूप छे. तो तेने कहेवाने सूत्रकार कहे छे के. ['सत्थेणं' इत्यादि.] खड्ग वगेरे शस्त्रद्वारा छेदवाने टुकडा करवा अथवा सोय वगेरे द्वारा छिद्रवाळुं करवा. ['सिद्ध' त्ति] अहीं सिद्ध एटले ज्ञानसिद्ध केवळिओ समजवा, पण मुक्तिधाम सिद्धो न लेवा, कारण के, तेओने मुख होवानो असंभव होवाथी 'तेओ बोले छे' एम न कहेवाय. तात्पर्य ए के, जे 'अणु' गमे तेवा पाणीदार शस्त्रथी पण छेदी के भेदी न शकाय ते 'अणु' ने केवली पुरुषो 'परमाणु' कहे छे अने आ ज परमाणु. बीजां बधां प्रमाणोनां—उत्श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका वगेरे प्रमाणोमां—जे बधां अहीं हवे पछी कहेवानां छे—आदि प्रमाण छे अर्थात् सर्व प्रमाणोमां आदि प्रमाण आ परमाणु ज छे. जो के, नैश्चयिक परमाणुनुं पण आ ज लक्षण छे, तो पण अहीं प्रमाणनो अधिकार होवाथी आ—कहेलुं—लक्षण व्यावहारिक परमाणुनुं समजवुं. हवे बीजां प्रमाणोनुं लक्षण कहे छे, ['अणंताणं' इत्यादि.] अनंत व्यावहारिक परमाणु पुद्गलोना समुदायो-द्व्यादि (अनेक) समुदायो, तेनी समितिओ (मीलन), ते समितिओने परिणामवशात् समागम (एकीभवन) ते समुदयसमितिसमागम. ते वडे जे परिमाणमात्रा थाय ते एक अत्यंत श्लक्ष्ण एवी श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका कहेवाय. अने उत् एटले प्रकर्षता

*. 'परमाणुने छेदवा के भेदवा कोइ पण आरंभतो नथी, पण आ प्रमाणे तेनुं स्वरूप ज कहेवाय छे' ए अर्थने सूचववा गाथामां 'किल' शब्दनो प्रयोग करेलो छे. २. 'परिमाणमात्रा' ए अर्थ अध्याहारगम्य छे. ३. 'श्लक्ष्णश्लक्ष्णा' शब्दने स्वार्थमां 'क' प्रत्यय आववाथी 'श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका' शब्द बने छे.—श्रीअभय०

अर्थात् जे श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका प्रबळतावाळी होय ते 'उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिका' एम कहेवाय. ए उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाथी मांडी अंगुल सुधीना प्रमाणना जे दश भेदो छे ते उत्तरोत्तर आठगुणा थया छता पण तेमां प्रत्येकमां–एक एकमां–अनंतपरमाणुपणु व्यभिचरतु नथी एटले तेमां अनंतपरमाणुपणु कायम रहे छे, माटे कहे छे के, ['उस्सण्हसण्हिया इ वा' इत्यादि.] ['सण्हसण्हिय' त्ति] पूर्वेना प्रमाणनी अपेक्षाए आठगुणी होवाथी अने ऊर्ध्वरेणुनी अपेक्षाए तो आठमा भागरूप होवाथी ते 'श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका' ए प्रमाण कहेवाय छे, ['उड्ढरेणु' त्ति] ऊंचे, नीचे अने तीरछे चलन (चालवा) रूप धर्मथी जे रेणु उपलभाय–जणाय–ओळखाय–ते 'ऊर्ध्वरेणु' ए प्रमाण कहेवाय, ['तसरेणु' त्ति] पूर्वादि दिशाना वायुनी प्रेरणाथी जे रेणु त्रस–गति करे ते 'त्रसरेणु' कहेवाय, ['रहरेणु' त्ति] रथनी गतिथी उखडेलो–उडेलो–जे रेणु ते 'रथरेणु' कहेवाय. वालाग्र अने लिक्षा–लीख–वगेरे प्रतीत छे. ['रयणि' त्ति] रत्नि एटले हाथ. ['नालिय' त्ति] एक प्रकारनी लाकडी–नाळ, ['अक्ख' त्ति] अक्ष–एक प्रकारनो गाडानो अवयव. ['त तिउण सविसेस परिरएण' त्ति] ते योजन, विशेष सहित त्रिगुण, कारण के, वृत्त परिधि कांइक न्यून छ भागाधिक त्रिगुण छे. ['से ण एगाहिअ–बेहिअ–तेहिअ त्ति'] एक दिवसना उगेला, बे दिवसना उगेला अने त्रण दिवसना उगेला अने ['उक्कोस' त्ति] वधारेमां वधारे सात रातना उगेला क्रोडो वालाग्रभागोथी भरेलो. ए प्रमाणे वाक्य सबंध छे. तेमां "'एकाहिकी'–'एक दिवसे उगेली वाळकोटी'–एटले माथुं मुंडाव्या पछी जेटला (क्रोडो) वाळो एक दिवसे उगेला होय ते एकाहिकी वाळकोटि कहेवाय, ए प्रमाणे बाकीनामां पण भावना करवी. ते पल्य केवो छे ? तो कहे छे के, समृष्ट एटले आकर्णभृत–कांठो कांठ भरेलो सनिचित एटले एकप्रकारना प्रचयथी निबिड–खीचोखीच, वधारे शु ? ए पल्य एवी रीते भरेलो छे, जेथी ['ते ण' त्ति] ते वालाग्रो, ['नो कुत्थेज' त्ति] कोहाय नहि एटले एक प्रकारना प्रचयथी छिद्रना अभावने लइने तेमां वायुना संचारनो असंभव होवाथी ते वालाग्रो असारपणाने पामतां नथी माटे ज ['नो परिविद्धंसेज' त्ति] परिविध्वंसन पण पामता नथी एटले के तेमानो थोडो भाग पण सडतो नथी. तेनो विध्वंस नथी पामतां माटे ज ['नो पूइत्ताए हव्वमागच्छेज' त्ति] कदाचित् पूतिभावने पामता नथी. ['तओ णं' ति] ते भरेला नाळमां– मांथी ['एगमेगं वालग्ग अवहाय' त्ति] एक एक वालना अग्र भागने दूर करी (काढी) 'कोलनुं मान थाय छे' अने तेथी ['जावतिएण' इत्यादि.] जेटला काळे ते पल्य, ['खीणे' त्ति] जेमांथी अनाज काढी लीधुं छे तेवा कोठारनी पेठे वालना अग्रभागना काढवाथी क्षीण थाय, तथा ['नीरए' त्ति] जेमांथी धान्यनी रज काढी लीधी छे तेवा कोठारनी पेठे रज समान सूक्ष्म वालाग्रो काढी लीधा पछी जे पल्य ज्यारे निरज थाय, तथा ['निम्मले' त्ति] सावरणीथी साफ करेल कोठारनी पेठे जे पल्य ज्यारे मल समान सूक्ष्मतर वालाग्रथी रहित थाय तथा ['निट्ठिय' त्ति] दूर करवा योग्य द्रव्यना अपनयनने आश्री जे पल्य, ज्यारे विशिष्ट प्रयत्नथी प्रमार्जित कोठारनी पेठे निष्ठाने पामेलो थाय, तथा ['निलेव' त्ति] भींत वगेरेमां रहेला धान्यना लेपने जे कोठारमांथी अपगत कर्यो छे तेवा कोठारनी पेठे, अत्यंत संश्लेष होवाथी तन्मयताने–वालाग्रमयताने– पामेला पल्यमांथी वालाग्रनुं अपहरण करवाथी ए पल्य ज्यारे निर्लेप थाय, निर्लेप शाथी थाय ? तो कहे छे के, ['अवहडे' ति] समस्त वालाग्रोना लेपने दूर करवाथी ते पल्य निर्लेप थाय–अपहृत कहेवाय अने अपहृत होवाथी ज ['विसुद्धे' त्ति] रजना गेल समान वालाग्रना विगमथी थयेल शुद्धपणानी अपेक्षाए लेप समान वालाग्रना दूर करवाथी विशेष शुद्ध ते विशुद्ध, अथवा ए बधां पल्यनां विशेषणो सरखा अर्थवाळां कहेवा. आ अद्धापल्योपम व्यावहारिक पल्योपम छे. ज्यारे असंख्येय टुकडावाळा वालना अग्रभागोथी भरेला ते पल्यमांथी सो सो वर्षे खंडशः –एक खंड खंड करीने–अपोद्धार कराय त्यारे आ जे पल्योपम सूक्ष्म पल्योपम कहेवाय, अने जो समये समये अपोद्धार करे तो बने प्रकारे ज उद्धार पल्योपम कहेवाय, तथा ते वालाग्रोनी साथे ज स्पर्शेला जे प्रदेशो होय, तेओना प्रतिसमय अपोद्धारमां जे काळ लागे ते व्यावहारिक क्षेत्र-पल्योपम कहेवाय. वळी, ते ज असंख्य टुकडावाळा वालाग्रो साथे स्पर्शेला अने अस्पर्शेला प्रदेशोना ते प्रमाणे ज अपोद्धारमां जे काळ लागे ते सूक्ष्म क्षेत्रपल्योपम कहेवाय. ए प्रमाणे सागरोपम पण जाणवु

सुषमसुषमानुं भरत.

७. प्र०—जंबूद्दीवे णं भंते ! दीवे इमीसे उस्सप्पिणीए सुसमसुसमाए समाए उत्तमट्ठपत्ताए, भरहस्स वासस्स केरिसए आगारभावपडोयारे होत्था ?

७. उ०—गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था, से जहा नामए आलिंगपुक्खरे ति वा; एवं उत्तरकुरुवत्तव्वया नेयव्वा जाव–आसयंति, सयंति; तीसे णं समाए भारहे वासे तत्थ तत्थ–देसे देसे, तहिं तहिं बहवे उराला कुद्दाला, जाव–कुस–विकुसविसुद्धरुक्खमूला, जाव–छव्विहा मणुस्सा अणुसज्जित्था. तं जहा:—पम्हगंधा, मियगंधा, अममा, तेयतली, सहा, सणिंचारा.

७. प्र०—हे भगवन् ! जंबूद्वीप नामना द्वीपमां उत्तमार्थ प्राप्त आ अवसर्पिणीमां–सुषमसुषमा काळमां भारत वर्षना केवा आकार भावप्रत्यवतार–आकारोना अने पदार्थोना आविर्भावो–हता ?

७. उ०—हे गौतम ! भूमिभाग बहुसम होवाथी रमणीय हतो, ते जेम के, आलिंगपुष्कर–मुरजना मुखनुं पुट–होय तेवो भारत वर्षनो भूमिभाग हतो, ए प्रमाणे अहिं भारत वर्षमां उत्तरकुरुनी वक्तव्यता जाणवी यावत् बेसे छे, सुवे छे. ते काळमां भारत वर्षमां ते ते देशोमां त्यां त्यां स्थळे घणा मोटा उद्दालक यावत् कुश अने विकुशथी विशुद्ध वृक्षमूलो यावत् छ प्रकारना माणसो हता, ते जेम के, १ पद्म समान गंधवाळा, २ कस्तूरी समान गंधवाळा, ३ ममत्व विनाना, ४ तेजस्वी अने रूपाळा,

---

१. आ वाक्य, पर्षाना बहुवचनवाळु छे, किंतु अहीं षष्ठी तु बहुवचन लोपाएलुं छे. २. आ भाव, अध्याहारगम्य छे —श्री अभय०

१. मूलच्छाया —जम्बूद्वीपे भगवन् ! द्वीपे अस्याम् उत्सर्पिण्यां सुषमसुषमायां समायाम् उत्तमार्थप्राप्तायाम्, भरतस्य वर्षस्य कीदृशः आकार-भाव-प्रत्यवतारोऽभवत् ? गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागोऽभवत्, तद्यथा नाम आलिङ्गपुष्कर इति वा; एवम् उत्तरकुरुवक्तव्यता ज्ञातव्या, यावत् आसी-दन्ति, शेरते; तस्यां समायां भारते वर्षे तत्र तत्र देशे देशे, तत्र तत्र बहवः उदाराः कुद्दालाः यावत्–कुश–विकुशविशुद्धवृक्षमूलानि, यावत्–षड्विधा मनुष्या अन्वसजन्त, तद्यथा.—पद्मगन्धाः, मृगगन्धाः, अममाः, तेजस्तलिनः, सहाः, शनैश्चारिणः.–अनु०

५ सहनशील तथा ६ शनैश्चारी—उतावळ विनाना—ए प्रमाणे छ प्रकारना मनुष्यो हता.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे (एम कही यावत् विहरे छे).

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते छट्ठसये सत्तमो उद्देसो सम्मत्तो.

४. कालाऽधिकाराद् इदमाहः—'जंबूद्दीवे णं' इत्यादि. 'उत्तमट्ठपत्ताए' त्ति उत्तमांस्तत्कालाऽपेक्षया उत्कृष्टान् अर्थान्—आयुष्कादीन् प्राप्ता उत्तमार्थप्राप्ता, उत्तमकाष्ठां प्राप्ता वा प्रकृष्टाऽवस्थां गता-तस्याम्. 'आगारभावपडोयारे' त्ति आकारस्य आकृतेर्भावाः पर्यायाः, अथवा आकाराश्च भावाश्च आकार-भावाः, तेषां प्रत्यवताराऽवतरणम् आविर्भावः—आकार-भावप्रत्यवतारः. 'बहुसमरमणिज्जे' त्ति बहुसमोऽत्यन्तसमः, अत एव रमणीयो यः स तथा. 'आलिंगपुक्खरे' त्ति आलिङ्गपुष्करं मुरजमुखपुटम्, लाघवाय सूत्रमतिदिशन्नाहः—'एवं' इत्यादि. उत्तरकुरुवक्तव्यता च जीवाऽभिगमोक्ता एवं दृश्याः—"मुइंगपुक्खरे इ वा सरतले इ वा" सरस्तलं सर एव, 'करतले इ वा' करतलं कर एव" इत्यादि-एवं भूमिसमतायाः, भूमिभागगततृण-मणीना वर्णपञ्चकस्य, सुरभिगन्धस्य, मृदुस्पर्शस्य, शुभशब्दस्य, वाप्यादीनाम्, वाप्याद्यनुगतोत्पातपर्वतादीनाम्, उत्पातपर्वताद्याश्रितानां हंसाऽऽसनादीनाम्, लतागृहादीनाम्, शिलापट्टकादीनां च वर्णको वाच्यः. तदन्ते च एतद् दृश्यम्:—"तत्थ णं बहवे भारिया मणुस्सा, मणुस्सीओ य आसयंति, सयंति, चिट्ठंति, निसीयंति, तुयट्टंति" इत्यादि. 'तत्थ तत्थ' इत्यादि. तत्र तत्र भारतस्य खण्डे खण्डे, देशे देशे-खण्डांशे खण्डांशे, 'तहिं' ति देशस्यांशे देशस्यांशे उद्दालकादयो वृक्षविशेषाः, यावत्करणातः—'कयमाला नट्टमाला' इत्यादि दृश्यम्.' कुस-विकुसविसुद्धरुक्खमूल' त्ति कुशाः दर्भाः, विकुशा बल्वजादयस्तृणविशेषास्तैर्विशुद्धानि तदपेतानि वृक्षमूलानि—तदधोभागा येषां ते तथा. यावत्-करणाद् "मूलमन्तो, कन्दमन्तो" इत्यादि दृश्यम्. 'अणुसज्जित्थ' त्ति अनुसक्तवन्तः पूर्वकालात् कालान्तरमनुवृत्तवन्तः, 'पम्हगंध' त्ति पद्मसमगन्धयः, 'मियगंध' त्ति मृगमदगन्धयः, 'अमम' त्ति ममकाररहिताः, 'तेय-तलि' त्ति तेजश्च, तलं च रूपं येषामस्ति ते तेजस्तलिनः. 'सह' त्ति सहिष्णवः समर्थाः, 'सणिचारे' त्ति शनैर्मन्दम् उत्सुकत्वाऽभावात् चरन्तीत्येवंशीलाः शनैश्चारिणः.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे षष्ठशते सप्तम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्

४. कालनो अधिकार चालतो होवाथी हवे आ वात कहे छे:—['जंबूद्दीवे णं' इत्यादि.] ['उत्तमट्ठपत्ताए' त्ति] ते कालनी अपेक्षाने लइने आयुष्क वगेरे उत्तम अर्थोने पामेली ते उत्तमार्थ—प्राप्त कहेवाय अथवा उत्तम अवस्थाने पामेली ते उत्तमकाष्ठा प्राप्त कहेवाय, तेमां ['आगारभावपडोयार' त्ति] आकार एटले आकृति, तेना जे भावो एटले पर्यायो ते आकारभाव, अथवा, आकारो अने भावो ते आकारभाव, तेओनो जे प्रत्यवतार एटले आविर्भाव ते आकारभावप्रत्यवतार कहेवाय, ['बहुसमरमणिज्जे' त्ति] घणो सम माटे ज रमणीय जे भूमिभाग ते बहुसम-रमणीय भूमिभाग कहेवाय, ['आलिंगपुक्खरे' त्ति] आलिंगपुष्कर एटले मुरजनुं-तबलानुं-मुखपुट, लाघवने माटे विशेष न जणावतां बीजा सूत्रनी भलामण करतां कहे छे के, ['एवं' इत्यादि.] उत्तरकुरुनी वक्तव्यता जीवाभिगम सूत्रमां कहेली छे, ते अहीं आ प्रमाणे जाणवी.—"मृदंगनुं पुष्कर, सरतल एटले सरोवरनुं तल अथवा सरोवर ज, करतल एटले हाथनुं तळीयुं—हाथ ज. ए प्रमाणे भूमिना समपणानुं, भूमिभागमां रहेला तृण अने मणिओना पांच वर्णनुं, सुरभिगंधनुं, कोमळ स्पर्शनुं, सारा शब्दनुं, वाव वगेरेनुं, वाव वगेरेमां अनुगत उत्पातपर्वतादिनुं, उत्पातपर्वतादिने आश्रित हंसासनादिनुं, लतागृहादिनुं अने शिलापट्टकादिनुं वर्णन कहेवुं. अने त्यांना—जीवाभिगमना—ते वर्णननी अंते आ अर्थ देखाय छे—"तेमां घणा मनुष्यो अने मनुष्यणीओ बेसे छे, ऊंघे छे, रहे छे, निषीदे छे अने सुवे छे, इत्यादि. ['तत्थ तत्थ' इत्यादि.] भारतना ते ते खंडमां, देश देशमां. ['तहिं' ति] देशना अंश अंशमां एक प्रकारना उद्दालक वगेरे वृक्षो हता. 'यावत्' करवाथी ['कयमाला, नट्टमाला' इत्यादि] समजवुं, ['कुस-विकुसविसुद्धरुक्खमूल' त्ति] कुश—डाभ, विकुश एटले बल्वज वगेरे एक प्रकारनां तृणो. जे भरतभूमिनां वृक्षमूलो—(वृक्षमूलो वृक्षना नीचला भागो)—ए कुश, विकुशथी रहित छे अर्थात् विशुद्ध छे. 'यावत्' करवाथी 'मूलवाळा अने कांदावाळा' इत्यादि जाणवुं. ['अणुसज्जित्थ' त्ति] अनुसक्त थएला छे एटले पूर्वकाळथी बीजा काळे अनुवर्तेला छे, ['पम्हगंध' त्ति] पद्म समान गंधवाळा, ['मियगंध' त्ति] कस्तूरी समान गंधवाळा, ['अमम' त्ति] ममत्व विनाना, ['तेय-तलि' त्ति] जेओ तेज वाळा अने तल एटले रूपवाळा छे अर्थात् जेओ तेजस्वी अने रूपाळा छे, ['सह' त्ति] जेओ सहनशील समर्थ—छे, ['सणिचार' त्ति] अने उतावळ न होवाथी जेओ धीमे धीमे चालवाना स्वभाववाळा अर्थात् गजगतिनी जेम गति करनारा छे.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारमारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

---

१. मूलच्छाया —तदेवं भगवन् ! तदेवं भगवन् ! इतिः—अनु०

१. जुओ जीवाजीवाभिगम सूत्र, त्रीजी प्रतिपत्ति, उत्तर कुरुवर्णन (पृ० ६६ थी २८४-दे० ला०)—अनु०

शतक ६.–उद्देशक ८.

पृथिवीओ केटली ?–आठ.–रत्नप्रभानी नीचे गृह–ग्राम वगेरे छे ?–ना.–त्यां उदार बलाहक अने स्तनितशब्द छे ?–हा.–तेने देव–असुर के नाग करे.–त्यां बादर अग्निकाय छे ?–विग्रहगति सिवाय नथी.–त्यां चन्द्र के चन्द्र वगेरेनी कान्ति छे ?–ना.–ए ज प्रकारना प्रश्नोत्तरो बधी नरको संबंधे–त्रीजीमां नाग न करे.–चोथीमां अने ते पछीनी बधीमां एकलो देव ज करे–एवा ज प्रश्नो सौधर्मादि देवलोको संबंधे.–उत्तरो पण त्यां ज.–विशेषमां मात्र–नाग न करे.–सनत्कुमारादि स्वर्गोमां देव ज करे.–संग्रहगाथा – आयुष्यना बंधना प्रकार केटला ?–छ.–छएनां नाम.–ए प्रमाणे यावत् वैमानिको.–जावो संबंध बंधविषयक प्रश्नो अने उत्तरो.–लवण समुद्र संबंधी विचार.–जीवाभिगम.–असंख्य द्वीप समुद्रो.–एना नामो केवां होय ?–जेटलां शुभ नामो होय ते बधा द्वीप–समुद्रोना जाणवा.–विहार.–

१. प्र०—कइ णं भंते ! पुढवीओ पन्नत्ताओ ?

१. प्र०—हे भगवन् ! केटली पृथिवीओ कही छे ?

१. उ०—गोयमा ! अट्ठ पुढवीओ पन्नत्ताओ, तं जहाः– रयणप्पभा, जाव–ईसीपब्भारा.

१. उ०—हे गौतम ! आठ पृथिवीओ कही छे, ते जेमके, रत्नप्रभा यावत् ईषत्प्राग्भारा.

२. प्र०—अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे गेहा ति वा, गेहावणा इ वा ?

२. प्र०—हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथिवीनी नीचे गृहो के गृहापणो छे ?

२. उ०—गोयमा ! णो तिणट्ठे समट्ठे.

२. उ०—हे गौतम ! ते अर्थ समर्थ नथी.

३. प्र०—अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए अहे गामा इ वा, जाव–सन्निवेसा इ वा ?

३. प्र०—हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथिवीनी नीचे ग्रामो यावत् संनिवेशो छे ?

३. उ०—णो इणट्ठे समट्ठे.

३. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी.

४. प्र०—अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे उराला बलाहया संसेयंति, संमुच्छंति, वासं वासंति ?

४. प्र०—हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथिवीनी नीचे मोटा मेघो संस्वेदे छे, सम्मूर्छे छे, वरसाद वरसे छे ?

४. उ०—हंता, अत्थि. तिन्नि वि पकरेंति, देवो वि पकरेति, असुरो वि पकरेति, नागो वि पकरेति.

४. उ०—हा, वरसे छे, ते वरसादने त्रणे पण करे छे–देव पण करे छे, असुर पण करे छे, नाग पण करे छे.

५. प्र०—अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बादरे थणियसद्दे ?

५. प्र०—हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथिवीमां बादर स्तनित शब्दो छे ?

५. उ०—हंता अत्थि, तिन्नि वि पकरेंति.

५. उ०—(हे गौतम !) हा, छे, ते शब्दने त्रणे पण करे छे.

१.मूलच्छाया —कति भगवन् ! पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अष्ट पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा –रत्नप्रभा, यावत्–ईषत्प्राग्भारा. अस्ति भगवन् ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या अधो गेहा इति वा, गेहापणा इति वा ? गौतम ! न तदर्थः समर्थः. अस्ति भगवन् ! अस्याः रत्नप्रभाया अधो ग्रामा इति वा यावत्–संनिवेशा इति वा ? नाऽयमर्थः समर्थः. अस्ति भगवन् ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या अधः उदारा बलाहकाः संस्विद्यन्ति, समूर्छन्ति, वर्षा वर्षन्ति ? हन्त, अस्ति, त्रयोऽपि प्रकुर्वन्ति, देवोऽपि प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति, नागोऽपि प्रकरोति. अस्ति भगवन् ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बादरः स्तनितशब्दः ? हन्त, अस्ति, त्रयोऽपि प्रकुर्वन्ति.—अनु०

६. प्र०—अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे बादरे अगणिकाए ?

६. उ०—गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, नन्नत्थ विग्गहगतिसमावन्नएणं.

७. प्र०—अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए अहे चंदिम, जाव–तारारूवा ?

७. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे.

८. प्र०—अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए चंदाभा ति वा, सूराभा ति वा ?

८. उ०—णो इणट्ठे समट्ठे, एवं दोचाए पुढवीए भाणियव्वं, एवं तचाए वि भाणियव्वं, नवरं–देवो वि पकरेति, असुरो वि पकरेति, णो णागो पकरेति. चउत्थीए वि एवं, नवरं–देवो एक्को पकरेति, नो असुरो, नो नागो पकरेति, एवं हेट्ठिल्लासु सव्वासु देवो एक्को वि पकरेति.

९. प्र०—अत्थि णं भंते ! सोहम्मी-साणाणं कप्पाणं अहे गेहा इ वा, गेहावणा इ वा ?

९. उ०—नो इणट्ठे समट्ठे.

१०. प्र०—अत्थि णं भंते ! उराला बलाहया ?

१०. उ०—हंता, अत्थि. देवो पकरेति, असुरो वि पकरेइ, नो नाओ पकरेइ, एवं थणियसद्दे वि.

११. प्र०—अत्थि णं भंते ! बादरे पुढवीकाए, बादरे अगणिकाए ?

११. उ०—णो इणट्ठे समट्ठे, णण्णत्थ विग्गहगतिसमावन्नएणं.

१२. प्र०—अत्थि णं भंते ! चंदिम- ०?

१२. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे.

१३. प्र०—अत्थि णं भंते ! गामा इ वा ?

१३. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे.

१४. प्र०—अत्थि णं भंते ! चंदाभा ति० वा ?

१४. उ०—गोयमा ! णो तिणट्ठे समट्ठे, एवं सणंकुमार-माहिंदेसु, नवरं–देवो एगो पकरेति; एवं बंभलोए वि, एवं

६. प्र०—हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथिवीमां नीचे बादर अग्निकाय छे ?

६. उ०—हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी, अने ए निषेध विग्रहगतिसमापन्नक जीवो सिवाय बीजा जीवो परत्वे जाणवो.

७. प्र०—हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथिवीमां नीचे चंद्र यावत् तारारूपो छे ?

७. उ०—(हे गौतम !) ए अर्थ समर्थ नथी.

८. प्र०—हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथिवीमां नीचे चंद्राभा, सूर्याभा वगेरे छे ?

८. उ०—(हे गौतम !) ए अर्थ समर्थ नथी, ए प्रमाणे बीजी पृथिवीमां कहेवुं, ए प्रमाणे त्रीजीमां पण कहेवुं, विशेष ए के, त्रीजी पृथिवीमां देव पण करे, असुर पण करे अने नाग न करे. चोथी पृथिवीमां पण एम ज कहेवु. विशेष ए के, त्यां एकलो देव करे पण असुरकुमार के नागकुमार–कोइ न करे, ए प्रमाणे बधी नीचेनी पृथिवीओमां एकलो देव करे छे.

९. प्र०—हे भगवन् ! सौधर्मकल्पनी अने ईशानकल्पनी नीचे गृहो, गृहापणो छे ?

९. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी.

१०. प्र०—हे भगवन् ! सौधर्म कल्पनी अने ईशान कल्पनी नीचे मोटा मेघो छे ?

१०. उ०—(हा, गौतम !) मोटा मेघो छे, अने ते मेघोने देव करे, असुर पण करे, पण नाग न करे, ए प्रमाणे स्तनित शब्द परत्वे पण जाणवुं.

११. प्र०—हे भगवन् ! त्यां बादर पृथिवीकाय के बादर अग्निकाय छे ?

११. उ०—(हे गौतम !) ए अर्थ समर्थ नथी अने आ निषेध विग्रहगतिसमापन्नक सिवायना बीजा माटे जाणवो.

१२. प्र०—हे भगवन् ! त्यां चंद्र वगेरे छे ?

१२. उ०—(हे गौतम !) आ अर्थ समर्थ नथी.

१३. प्र०—हे भगवन् ! त्यां ग्रामादि छे ?

१३. उ०—(हे गौतम !) ए अर्थ समर्थ नथी.

१४. प्र०—भगवन् ! त्यां चंद्रनो प्रकाश वगेरे छे ?

१४. उ०—हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी, ए प्रमाणे सनत्कुमार अने माहेंद्र देवलोकमां जाणवुं, विशेष ए के, त्यां एकलो

---

१. मूलच्छाया:—अस्ति भगवन् ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या अधो बादरोऽग्निकायः ? गौतम ! नाऽयमर्थः समर्थः, नाऽन्यत्र विग्रहगतिसमापन्नकेन. अस्ति भगवन् ! अस्याः रत्नप्रभाया अधश्चन्द्रमाः, यावत् तारारूपाः ? न तदर्थः समर्थः. अस्ति भगवन् ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याश्चन्द्राभा इति वा, सूर्याभा इति वा ? नायमर्थः समर्थः, एवं द्वितीयायाः पृथिव्या भणितव्यम्; एवं तृतीयाया अपि भणितव्यम्, नवरम्–देवोऽपि प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति, न नागः प्रकरोति. चतुर्थ्या अप्येवम्, नवरम्–देव एकः प्रकरोति, नाऽसुरः, न नागः प्रकरोति; एवमधस्तनासु सर्वासु देव एकोऽपि प्रकरोति, अस्ति भगवन् ! सौधर्मेशानयोः कल्पयोरधो गेहा इति वा, गेहापणा इति वा ? नाऽयमर्थः समर्थः, अस्ति भगवन् ! उदारा बलाहकाः ? हन्त, अस्ति, देवः प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति, न नागः प्रकरोति, एवं स्तनितशब्देऽपि. अस्ति भगवन् ! बादरः पृथिवीकायः, बादरोऽग्निकायः ? नाऽयमर्थः समर्थः, अन्यत्र विग्रहगतिसमापन्नकेन. अस्ति भगवन् ! चन्द्रमाः ? न तदर्थः समर्थः. अस्ति भगवन् ! ग्रामा इति वा ? न तदर्थः समर्थः. अस्ति भगवन् ! चन्द्राभा इति वा ? गौतम ! न तदर्थः समर्थः, एवं सनत्कुमार-माहेन्द्रयोः, नवरम्–देव एकः प्रकरोति; एवं ब्रह्मलोकेऽपि, एवम्—अनु०

बंभलोगस्स उवरिं सव्वेहिं देवो पकरेति; पुच्छियव्वो य बायरे आउकाए, बायरे अगणिकाए, बायरे वणस्सइकाए; अन्नं तं चेव.

देव करे छे, ए प्रमाणे ब्रह्मलोकमां पण जाणवुं, ए प्रमाणे ब्रह्मलोकनी उपर सर्वस्थळे देव करे छे तथा बधे ठेकाणे बादर अप्काय, बादर अग्निकाय अने बादर वनस्पतिकाय संबंधे प्रश्न करवो, बीजुं ते ज प्रमाणे छे–पूर्व प्रमाणे छे.

गाहा:—

' तमुकाए कप्पपणए अगणि–पुढवी य अगणि पुढवीसु,
आऊ तेऊ वणस्सई कप्पुवरिमकण्हराईसु.

गाथा:–तमस्कायमा अने पांच कल्पमां अग्नि अने पृथिवी संबंधे प्रश्न, पृथिवीओमा अग्नि संबंधे प्रश्न अने पांच कल्पनी उपर रहेलां स्थानोमां तथा कृष्णराजिमां अप्काय, तेजस्काय अने वनस्पतिकाय संबंधे प्रश्न करवो.

१. सप्तमोद्देशके भारतस्य स्वरूपम् उक्तम्, अष्टमे तु पृथिवीनां तदुच्यते, तत्र चाऽऽदिसूत्रम् :–' कइ णं ' इत्यादि. ' बादरे *अगणिकाए* ' इत्यादि. ननु यथा बादराग्नेर्मनुष्यक्षेत्रे एव तद्भावाद् निषेध इहोच्यते, एवं बादरपृथिवीकायस्याऽपि निषेधो वाच्यः स्यात्, पृथिव्यादिष्वेव स्वस्थानेषु तस्य भावादिति? सत्यम्, किंतु नेह यद् यत्र नास्ति तत्र सर्वं निषिध्यते मनुष्यादिवत्, विचित्रत्वात् सूत्रगतेः, अतोऽसतोऽपीह पृथिवीकायस्य न निषेध उक्तः, अप्काय–वायु–वनस्पतीनां त्विह घनोदध्यादिभावेन भावाद् निषेधाऽभावः सुगम एवेति. *' नो नाओ '* त्ति नागकुमारस्य तृतीयायाः पृथिव्या अधोगमनं नास्ति–इत्यत एवाऽनुमीयते. *' नो असुरो, नो नागो '* त्ति इहाऽपि अत एव वचनाच्चतुर्थ्यादीनामधोऽसुरकुमार–नागकुमारयोर्गमनं नास्ति–इत्यनुमीयते. सौधर्मे–शानयोस्तु अधोऽसुरो गच्छति चमरवत्, न नागकुमारोऽशक्तत्वात्, अत एवाह:– *' देवो पकरेइ '* इत्यादि. इह च बादरपृथिवी–तेजसोर्निषेधः सुगम एव, अस्वस्थानत्वात्. तथाऽप्काय–वायु-वनस्पतीनामनिषेधोऽपि सुगम एव, एतयोरुदधिप्रतिष्ठितत्वेन वनस्पतिसंभवात्, वायोश्च सर्वत्र भावादिति. *' एव सणंकुमार–माहिंदसु '* त्ति इहाऽतिदेशतो बादराऽप्–वनस्पतीनां संभवोऽनुमीयते, स च तमस्कायसद्भावतोऽवसेय इति. *' एवं बंभलोयस्स उवरिं सव्वेहिं'* ति अच्युतं यावदित्यर्थः, परतो देवस्याऽपि गमो नास्तीति न तत्कृतवलाहकादेर्भावः. *'पुच्छियव्वो य'* त्ति बादरोऽप्कायः, अग्निकायः, वनस्पतिकायश्च प्रष्टव्यः, *'अन्नं तं चेव'*त्ति वचनात्–निषेधश्च, यतोऽनेन विशेषोक्ताद् अन्यत् सर्वं पूर्वोक्तमेव वाच्यमिति सूचितम्. तथा ग्रैवेयकादि–ईषत्प्राग्भारान्तेषु पूर्वोक्तं सर्वं गेहादिकम् अविकृतवाचनायाम् अनुक्तमपि निषेधतोऽध्येयमिति. अथ पृथिव्यादयो ये यत्राऽध्येतव्यास्तान् सूत्रसंग्रहगाथयाऽऽह:–*'तमुकाए गाहा.'* *'तमुकाए'* त्ति तमस्कायप्रकरणे प्रागुक्ते, *'कप्पपणए'* त्ति अनन्तरोक्तसौधर्मादिदेवलोकपञ्चके *' अगणि-पुढवी य'* त्ति अग्निकाय–पृथिवीकायौ अध्येतव्यौ. *' अत्थि णं भंते ! बादरे पुढविकाए, बादरे अगणिकाए ? नो इणट्ठे समट्ठे, नण्णत्थ विग्गहगतिसमावन्नएणं '* इत्यनेनाऽभिलापेन. तथा *' अगणि '* त्ति अग्निकायोऽध्येतव्यः, *' पुढवीसु '* त्ति रत्नप्रभादिपृथिवीसूत्रेषुः *' अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे बादरे अगणिकाए ? '* इत्याद्यभिलापेन इति. तथा *'आउ–तेउ–वणस्सइ '*त्ति अप्काय–तेजो–वनस्पतयोऽध्येतव्याः.*'अत्थि णं भंते ! बादरे आउकाए, बायरे तेउकाए, बायरे वणस्सइकाए ? णो इणट्ठे समट्ठे '* इत्यादिनाऽभिलापेन, केषु ? इत्याह:–*' कप्पुवरिमि '* त्ति कल्पपञ्चकोपरितनकल्पसूत्रेषु, तथा *' कण्हराईसु '* त्ति प्रागुक्ते कृष्णराजीसूत्रे इति, इह च ब्रह्मलोकोपरितनस्थानानाम्–अध्येयोऽप्–वनस्पतिनिषेधः, स–यानि अप्–वायु-प्रतिष्ठितानि तेषामधः आनन्तर्येण वायोरेव भावात्, आकाशप्रतिष्ठितानामाकाशस्यैव भावाद्–अवगन्तव्यः, अग्नेस्तु अस्वस्थानादिति.

१. आगळ आवेला सातमा उद्देशकमां भारत–वर्षनुं स्वरूप जणावेलुं छे, हवे आ शरु थता आठमा उद्देशकमां पृथिवीओनुं स्वरूप कहेवावानुं छे. अहीं [' कइ णं '] इत्यादि–आदि सूत्र छे. [' बायरे अगणिकाए ' इत्यादि.] प्र०–बादर अग्निकाय, मनुष्य क्षेत्रमां ज छे–बीजे क्यांय नथी, तेथी ज अहीं रत्नप्रभानी नीचे तेनी हयातीने निषेधेली छे, तेम अहीं बादर पृथिवीकायनी हयातीने पण निषेधवी जोइए,

१. मूलच्छाया.—ब्रह्मलोकस्योपरि सर्वैः (सर्वत्र) देवः प्रकरोति; प्रष्टव्यश्च बादरोऽप्कायः, बादरोऽग्निकायः, बादरो वनस्पतिकाय; अन्यत् तच्चैव. गाथा –' तमस्कायः कल्पपञ्चकेऽग्नि-पृथिवी चाऽग्नि- पृथिवीषु, आपस्तेजो वनस्पतिः कल्पोपरिमकृष्णराजीषु —अनु०

२. आ उद्देशकमा जे सात पृथिवीओनो अधिकार छे ते साते नरक–पृथिवीओ छे. ते नरक पृथिवीओमा केवां केवां दुःखो सहवाना होय छे, ए विषेनुं सविस्तर वर्णन ' सूत्रकृताग ' सूत्रना पांचमा अध्ययन–'निरयविभक्ति' मां करवामा आव्युं छे अने ' तत्त्वार्थ ' सूत्रना त्रीजा अध्यायमा पण ए विषे जणाववामां आवेलुं छे. ' तत्त्वार्थ ' सूत्रवाळी हकीकत संक्षिप्त होवाथी जेवीने तेवी अहीं उतारी लइए छीए

" रत्नप्रभा, शर्कराप्रभा, वालुकाप्रभा, पंकप्रभा, धूमप्रभा, तमःप्रभा अने महातमः (तमस्तम) प्रभा–ए, सात नरकनां सात नाम छे. पेहेली नरक करता बीजी नरक अधिक विस्तारवाळी छे अने ए रीते उत्तरोत्तर ए साते नरको अधिकाधिक विस्तारवाळी छे. तद्दन नीचुं आकाश छे, ते उपर घनवात–एक प्रकारनो घट्ट वायु रहेलो छे, एनी उपर घनजळ–एक प्रकारनुं जामी गएलुं–घट-पाणी रहेलुं छे अने एनी उपर ए साते नरको रहेली छे (जूओ भ० प्र० सं० पृ० १७०) पहेली नरक पृथ्वीनी जाडाइ (दळ) एक लाख एंशी हजार योजननी छे, बीजीनी जाडाइ एक लाख बत्रीश हजार योजननी छे अने ए प्रमाणे त्रीजीनी एक लाख अट्ठावीश हजार, चोथीनी एक लाख वीश हजार, पांचमीना एक लाख अढार हजार, छठीनी एक लाख सोळ हजार अने सातमीनी जाडाइ एक लाख आठ हजार योजननी छे. पेहेली पृथ्वीमा १३ प्रतर, बीजीमा

कारण के, ए बादर पृथिवीकाय पण त्यां रत्नप्रभानी नीचे नथी–ए तो पृथिव्यादिरूप पोताना स्वस्थानमां ज छे–एम छतां अहीं बादर अग्निकायनी पेठे बादर पृथिवीकायनो पण निषेध केम कर्यो नथी ? समा०–सूत्रनी एवी शैली नथी के, ज्यां जे जे वस्तु न होय ते ते सर्वनी नामवार याद करीने ते बधानो निषेध करवो–रत्नप्रभानी नीचे मनुष्यो पण नथी अने ए रीते आपणा तीरछा लोकमां रहेनारा घणा जीवो अने भावो त्यां नथी, तो पण ते बधानो कांइ अहीं नामवार निषेध कर्यो नथी, कारण के, सूत्रनी शैली, गति वा संकलना विचित्र प्रकारनी छे माटे ज रत्नप्रभानी नीचे मनुष्योनी गेरहाजरीनी ज जेम बादर पृथिवीनी पण गेरहाजरी छे, छतां ए विषे अहीं कांइ कहेवामां आव्युं नथी अने अहीं–रत्नप्रभा पृथिवीमां–' घनोदधि ' वगेरे जलमय भावो छे तेथी ज त्यां अप्काय–पाणी–नी वायु, (पवन) नी अने वनस्पतिनी हयाती होय–ए हकीकत न कहेवा छतां समजाय तेवी सुगम ज छे [' नो नागो ' त्ति] आ उल्लेखथी एम कळाय छे के, नागकुमार, त्रीजी नरकपृथिवीथी वधारे आगळ जइ शकतो नहि होय. ['नो असुरो, नो नागो' त्ति] अहीं पण आपेला आ पाठ उपरथी एवुं तरी आवे छे के, चोथी नरकपृथिवीथी वधारे नीचे असुरकुमारनुं अने नागकुमारनुं गमन नहि थइ शकतुं होय. सौधर्मनी अने ईशाननी नीचे तो चमरनी पेठे असुरकुमार जाय छे अने अशक्त होवाथी नागकुमार जतो नथी माटे ज कहे छेः [' देवो पकरेइ ' इत्यादि.] अहीं बादर पृथिवीकाय अने बादर अग्निकायनुं स्वस्थान नथी एटले उत्पत्तिस्थान नथी माटे ज ते बन्नेनो–बादर पृथिवीकायनो अने बादर तेउकायनो–अहीं जे निषेध दर्शाव्यो छे ते सुगम ज छे. तथा अप्कायनो, वायुकायनो अने वनस्पतिकायनो जे अनिषेध दर्शाव्यो छे ते पण सुगम ज छे, कारण के, सौधर्म अने ईशान तो उदधिप्रतिष्ठित होवाथी–उदधिने आधारे रहेला होवाथी–त्यां अप्काय अने वनस्पतिकाय संभवे छे तथा वायु तो बधे ठेकाणे होय छे माटे ते त्यां पण होय ज. [' एवं सणंकुमार–माहिंदेसु ' त्ति] ' ए प्रमाणे एटले पूर्वे कह्या प्रमाणे सनत्कुमार अने माहेंद्रमां पण जाणवुं ' ए जातनी भलामण करेली होवाथी एम अटकळी शकाय छे के, पूर्वनी पेठे ज अहीं पण–एटले सनत्कुमार अने माहेंद्रमां पण, बादर अप्कायनो अने बादर वनस्पतिकायनो संभव छे अने ते, त्यां तमस्कायनी हयाती होवाथी सुसंगत पण थइ शके छे. [' एवं बंभलोयस्स उवरिं सव्वेहिं ' त्ति] ए प्रमाणे ब्रह्मलोकनी उपर सर्वत्र एटले ठेठ अच्युत–स्वर्ग सुधी समजवुं. अच्युत पछी तो आगळ देव पण जइ शकतो नथी, माटे ज तेणे करेला मेघ वगेरेनी त्यां विद्यमानता पण नथी. [' पुच्छियव्वो ' त्ति] बादर अप्काय, बादर अग्निकाय अने बादर वनस्पतिकाय संबंधे प्रश्न करवो, ['अन्नं तं चेव ' त्ति] ' बाकी बधुं ते ज प्रमाणे छे ' एम कहेवाथी आ प्रमाणे जाणी शकाय छे के, पूर्वे जेनो जेनो निषेध करवामां आव्यो छे, तेनो अहीं पण निषेध समजवो अने अहीं जे विशेष हकीकत कही छे, ते सिवायनी बधी हकीकत पण पूर्वनी पेठे समजी लेवी. तथा अधिकृत वाचना द्वारा ग्रैवेयकथी मांडी ईषत्प्राग्भार पृथिवी सुधीमां, पूर्वोक्त सर्व गृहादिकनुं निषेधन नथी कर्युं, तो पण तेने (गृहादिने) अहीं निषेधेलुं ज समजी लेवुं. हवे पृथिवी वगेरे भावोनी ज्यां ज्यां हयाती जणाववानी छे–ते हकीकतने सूचवनारी संग्रहगाथा कहे छेः [' तमुकाए ' गाहा.] [' तमुकाए ' त्ति] प्रथम कहेवाएला तमस्कायना प्रकरणमां [' कप्पपणए ' त्ति] अने हमणां कहेला सौधर्मादि पांच देवलोकोमां [' अगणि–पुढवी य ' त्ति] अग्निकाय अने पृथिवीकाय संबंधे आ प्रमाणे प्रश्न करवोः " हे भगवन् ! बादर पृथिवीकाय अने बादर अग्निकाय छे ? (हे गौतम !) आ अर्थ समर्थ नथी अने आ निषेध, विग्रहगतिसमापन्नक सिवायना बादर पृथिवीकाय अने बादर अग्निकाय माटे जाणवो. " " हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथिवीनी नीचे बादर अग्निकाय छे ? " इत्यादि अभिलापवडे [' अगणि ' त्ति] अग्निकाय विषे [' ' पुढवीसु ' त्ति] रत्नप्रभा वगेरे पृथिवीओना सूत्रोमां प्रश्न करवो. तथा " हे भगवन् ! बादर अप्काय, बादर तेजकाय अने बादर वनस्पतिकाय छे ? (हे गौतम !) आ अर्थ समर्थ नथी "

११, त्रीजीमां ९, चोथीमां ७, पांचमीमां ५, छट्ठीमां ३ अने सातमीमां एक प्रतर छे. ए सातेमां मळीने कुल ४९ प्रतरो छे तथा पेली पृथ्वीमां त्रीश लाख नरकावासो (नारकिओने रहेवाना ठेकाणा) छे, बीजीमां पचीश लाख, त्रीजीमां पन्नर लाख, चोथीमां दस लाख, पांचमीमां त्रण लाख, छट्ठीमां ९९९९५ अने सातमीमां पांच नरकावास छे–ए बधा मळीने कुल ८४०००००० नरकावासो थाय छे उपरना प्रथम प्रतरनुं नाम 'सीमंतक' अने छेल्ला प्रतरनुं नाम ' अप्रतिष्ठान ' छे. पहेली बे नरकमां रहेनारा जीवोनी ' कापोत ' लेश्या होय छे, त्रीजीमां रहेनाराओनी ' कापोत ' तथा ' नील ' लेश्या होय छे, चोथीमां ' नील ', पांचमीमां ' नील ' तथा कृष्ण अने छट्ठी, सातमीमां कृष्ण लेश्या होय छे–नीचे नीचेनी पृथ्वीओमां ए लेश्याओ वधारे वधारे संक्लिष्ट होय छे. जे जीवो पहेली नरकमां पड्या होय तेओना शरीरनी उंचाइ ७॥ धनुष् अने छ आंगळ छे अने त्यार पछीनी नरकमां क्रमे क्रमे एथी बमणी बमणी उंचाइ होय छे. पहेलेथी त्रण नरक सुधी उष्ण वेदना, चोथीमां उष्ण अने शीत पांचमीमां शीत अने उष्ण अने छट्ठी, सातमीमां शीत वेदना होय छे–ए वेदनाओ पण नीचे नीचेनी पृथ्वीओमां वधारेने वधारे तीव्र होय छे. ए नरकमां रहेला जीवोने अवधिज्ञान अथवा विभंगज्ञान होय छे. पहेलेथी त्रण नरक सुधीनी ए नरकोमां, असुररूप कोटवाळ के फोजदारनी पेठे शिक्षा करनारा जुदा होय छे अने बाकीनी बीजी बधीमां तो त्यां त्यां रहेला ए जीवो ज पोत पोतानी मेळे एटले परस्पर लडीने ज शिक्षाने उभी करे छे. पहेली नरकमां रहेला जीवोनुं वधारेमां वधारे आयुष्य एक सागरोपमनुं (सागरोपम माटे जुओ भ. बी. खं. पृ० ३२२–३२५) होय छे, बीजीमां त्रण सागरोपमनुं, त्रीजीमां सात सागरोपमनुं, चोथीमां दश सागरोपमनुं, पांचमीमां सत्तर सागरोपमनुं, छट्ठीमां बावीस सागरोपमनुं अने सातमीमां तेत्रीस सागरोपमनुं वधारेमां वधारे आयुष्य छे. असंज्ञी जीवो जो नरके जवाना होय तो पहेली नरकमां जाय, ए ज प्रमाणे भुजपरिसर्पो (नोळिया वगेरे) बीजी नरक सुधी, पक्षिओ त्रीजी नरक सुधी, सिंहो चोथी नरक सुधी, उरपरिसर्पो (नाग वगेरे) पांचमी नरक सुधी, स्त्रीओ छट्ठी नरक सुधी अने मनुष्यो सातमी नरक सुधी जइ शके छे अर्थात् ए ए जीवोमां पापनी प्रकृष्टमां प्रकृष्ट परिणाम ते ते नरक सुधी पहोंचवा जेटलो होइ शके छे. नरकमांथी पाछा आवेला केटलाक तिर्यंच के मनुष्य थाय छे, पण फरीने तुरत ज पाछा नरकमां जता नथी. नरकमांथी नीकळेला केटलाक मनुष्य थएला तीर्थंकर पण थाय छे, पहेली नरकथी नीकळेलो जीव मुक्तिने पण मेळवी शके छे, बीजी चार नरकथी नीकळेलो जीव मात्र संयमने पामी शके छे, छट्ठीथी नीकळेलो जीव देश–संयमने मेळवी शके छे अने सातमीथी नीकळेलो जीव मात्र सम्यक्त्वने पामी शके छे अर्थात् ए ए नरकमांथी नीकळ्या पछी प्राप्त थती तरतनी जींदगीमां ए ए जीवो एटलो एटलो ज विकास करी शके छे —जुओ, तत्त्वार्थसूत्र, अध्याय त्रीजो, सूत्र १–२–३–४–५ अने ६ (मेसाणा)

जेम उपर सात नरकोना नामो जणाव्यां छे ते रीते नहि तो बीजी रीते महर्षि पतंजलिजीए पण चौद भुवनोनी व्याख्या करतां आ सात महातलो जणाव्यां छेः " १ पाताळ, २ रसातळ, ३ महातळ, ४ तलातळ, ५ सुतळ, ६ वितळ अने अतळ " जुओ, पातंजलयोगदर्शन, विभूतिपाद सू० २६ (व्यासभाष्य) :–अनु०

इत्यादि अभिलाप वडे [' आऊ तेऊ वणस्सइ ' त्ति] अप्काय, तेजस्काय अने वनस्पतिकाय ए यथा कहेवा, क्यां कहेवा ? तो कहे छे के, अप्का [' कप्पुवरिमि ' त्ति] पांच कल्पोनी उपर रहेनारा कल्पोना सूत्रोमां तथा [' कण्हराईसु ' त्ति] पहेला बतावेला कृष्णराजिना सूत्रमां, अने अहीं ब्रह्मलोकनी उपरनां स्थानोमां पाणी अने वनस्पतिनो निषेध जाणवो, कारण के, जे स्थानो पाणीने अने वायुने आधारे-आधारे-रहेलां छे तेओनी नीचे लागलो ज वायु छे अने जे स्थानो आकाशने आधारे रहेलां छे ते स्थानोनी नीचे पोपरू आकाश छे माटे त्यां पाणी अने वनस्पति संभवता नथी तथा त्यां अग्नि पण नथी होतो, कारण के, अग्निनुं पोतानुं तो त्यां स्थान नथी.

आयुष्यनो बन्ध.

१५. प्र०—कइविहे णं भंते ! आउयबंधए पन्नत्ते ?

१५. उ०—गोयमा ! छव्विहे आउयबंधे पन्नत्ते, तं जहा:—जातिनामनिहत्ताउए, गतिनामनिहत्ताउए, ठितिनामनिहत्ताउए, ओगाहणानामनिहत्ताउए, पएसनामनिहत्ताउए, अणुभागनामनिहत्ताउए, दंडओ जाव-वेमाणियाणं.

१६. प्र०—जीवा ण भंते ! किं जाईनामनिहत्ता, जाव-अणुभागनामनिहत्ता ?

१६. उ०—गोयमा ! जातिनामनिहत्ता वि, जाव-अणुभागनामनिहत्ता वि; दंडओ जाव-वेमाणियाणं.

१७. प्र०—जीवा णं भंते ! किं जातिनामनिहत्ताउया, जाव-अणुभागनामनिहत्ताउया ?

१७. उ०—गोयमा ! जाइनामनिहत्ताउया वि, जाव-अणुभागनामनिहत्ताउया वि; दंडओ जाव-वेमाणियाणं; एवं एए दुवालस दंडगा भाणियव्वा.

१८. प्र०—जीवा णं भंते! किं १ जातिनामनिहत्ता, २ जाइनामनिहत्ताउया; जीवा णं भंते! किं ३ जाइनामनिउत्ता, ४ जातिनामनिउत्ताउया: ५ जाइगोयनिहत्ता, ६ जाइगोयनिहत्ताउया; ७ जातिगोयनिउत्ता, ८ जाइगोयनिउत्ताउया; ९ जाइणामगोयनिहत्ता, १० जाइणामगोयनिहत्ताउया; ११ जाइनामगोयनिउत्ता, जीवा णं भंते ! किं १२ जाइनामगोयनिउत्ताउया; जाव-अणुभागनामगोयनिउत्ताउया ?

१८. उ०—गोयमा ! जाइनामगोयनिउत्ताउया वि, जाव-अणुभागनामगोयनिउत्ताउया वि; दंडओ जाव-वेमाणियाणं.

१५. प्र०—हे भगवन् ! आयुष्यनो बंध केटला प्रकारनो कह्यो छे ?

१५. उ०—हे गौतम ! आयुष्यनो बंध छ प्रकारनो कह्यो छे, ते जेमके, १ जातिनामनिधत्तायु, २ गतिनामनिधत्तायु, ३ स्थितिनामनिधत्तायु, ४ अवगाहनानामनिधत्तायु, ५ प्रदेशनामनिधत्तायु अने ६ अनुभागनामनिधत्तायु, यावत् वैमानिको सुधी दंडक कहेवो.

१६. प्र०—हे भगवन् ! शुं जीवो जातिनामनिधत्त छे यावत् अनुभागनामनिधत्त छे ?

१६. उ०—हे गौतम ! जातिनामनिधत्त पण छे यावत् अनुभागनामनिधत्त पण छे, आ दंडक यावत् वैमानिक सुधी कहेवो.

१७. प्र०—हे भगवन् ! शुं जीवो जातिनामनिधत्तायुष छे यावत् अनुभागनामनिधत्तायुष छे ?

१७. उ०—हे गौतम ! जातिनामनिधत्तायुष पण छे यावत् अनुभागनामनिधत्तायुष पण छे, आ दंडक यावत् वैमानिको सुधी कहेवो, ए बार दंडक आ प्रमाणे कहेवा:—

१८. प्र०—हे भगवन् ! जीवो शुं १ जातिनामनिधत्त छे, २ जातिनामनिधत्तायुष्क छे, ३ जातिनामनियुक्त छे, ४ जातिनामनियुक्तायुष्क छे, ५ जातिगोत्रनिधत्त छे ६ जातिगोत्रनिधत्तायुष्क छे ७ जातिगोत्रनियुक्त छे, ८ जातिगोत्रनियुक्तायुष्क छे, ९ जातिनामगोत्रनिधत्त छे, १० जातिनामगोत्रनिधत्तायुष्क छे, ११ जातिनामगोत्रनियुक्त छे के १२ जातिनामगोत्रनियुक्तायुष्क छे यावत्-अनुभागनामगोत्रनियुक्तायुष्क छे ?

१८. उ०—गौतम ! जातिनामगोत्रनियुक्तायुष्क पण छे, यावत् अनुभागनामगोत्रनियुक्तायुष्क पण छे, यावत् वैमानिक सुधी दंडक कहेवो.

---

१. मूलच्छाया:—कतिविधो भगवन् ! आयुर्बन्धकः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! षड्विधः आयुर्बन्धः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-जातिनामनिधत्ताऽऽयुः, गतिनामनिधत्तायुः, स्थितिनामनिधत्तायुः, अवगाहनानामनिधत्तायुः, प्रदेशनामनिधत्तायुः, अनुभागनामनिधत्तायुः, दण्डको यावत्-वैमानिकानाम्. जीवा भगवन् ! किं जातिनामनिधत्ताः, यावत्-अनुभागनामनिधत्ताः ? गौतम ! जातिनामनिधत्ता अपि, यावत्-अनुभागनामनिधत्ता अपि, दण्डको यावत्-वैमानिकानाम्. जीवा भगवन् ! किं जातिनामनिधत्ताऽऽयुष्काः, यावत् अनुभागनामनिधत्ताऽऽयुष्काः ? गौतम ! जातिनामनिधत्ताऽऽयुष्का अपि, यावत्-अनुभागनामनिधत्तायुष्का अपि, दण्डको यावत्-वैमानिकानाम्, एवम् एते द्वादश दण्डका भणितव्याः. जीवा भगवन् ! किं जातिनामनिधत्ताः, जातिनामनिधत्तायुष्काः, जीवा भगवन् ! किं जातिनामनियुक्ताः, जातिनामनियुक्तायुष्काः; जातिगोत्रनिधत्ताः, जातिगोत्रनिधत्तायुष्काः, जातिगोत्रनियुक्ताः, जातिगोत्रनियुक्तायुष्काः, जातिनामगोत्रनिधत्ताः, जातिनामगोत्रनिधत्तायुष्काः, जातिनामगोत्रनियुक्ताः, जीवा भगवन् ! किं जातिनामगोत्रनियुक्तायुष्काः, यावत्-अनुभागनामगोत्रनियुक्तायुष्काः ? गौतम ! जातिनामगोत्रनियुक्तायुष्का अपि, यावत्-अनुभागनामगोत्रनियुक्तायुष्का अपि, दण्डको यावत्-वैमानिकानाम्.-अनु०

२. अनन्तरं बादराप्कायादयोऽभिहिताः, ते चाऽऽयुर्बन्धे सति भवन्ति–इत्यायुर्बन्धसूत्रम्. तत्रः–' जातिनामनिहत्ताउए ' ति जातिः–एकेन्द्रियजात्यादिः पञ्चधा, सैव ' नाम ' इति नामकर्मण उत्तरप्रकृतिविशेषः, जीवपरिणामो वा; तेन सह निधत्तं निषिक्तं यद् आयुस्तज्जातिनामनिधत्ताऽऽयुः; निषेकश्च कर्मपुद्गलानां प्रतिसमयमनुभवनार्थं रचना–इति. ' गतिनामनिधत्ताउए ' त्ति गतिर्नारकादिका चतुर्धा, शेषं तथैव. ' ठिइनामनिधत्ताउए ' त्ति स्थितिरिति यत् स्थानं क्वचिद् विवक्षितभवे जीवेन. आयुःकर्मणा वा; सैव नामः–परिणामो धर्मः स्थितिनाम., तेन विशिष्टं निधत्तं यदाऽऽयुर्दलिकरूपं तत् स्थितिनामनिधत्ताऽऽयुः अथवा इह सूत्रे जातिनाम गतिनामाऽ-वगाहनानामग्रहणाज्जाति-गति-अवगाहनानां प्रकृतिमात्रमुक्तम्. स्थिति–प्रदेशा ऽनुभागनामग्रहणात् तु तासामेव स्थित्यादय उक्ताः, ते च जात्यादिनामसंबन्धित्वाद् नामकर्मरूपा एव–इति नामशब्दः सर्वत्र कर्मार्थो घटते इति–स्थितिरूपं नामकर्म स्थितिनाम; तेन सह निधत्तं यद् आयुस्तत् स्थितिनामनिधत्ताऽऽयुरिति. ' ओगाहणानामनिहत्ताउए ' त्ति अवगाहते यस्यां जीवः सा अवगाहना–शरीरम् औदारिकादि. तस्या नाम औदारिकादिशरीरनामकर्म–इत्यवगाहनानाम, अवगाहनारूपो वा नाम. परिणामोऽवगाहनानाम., तेन सह यन्निधत्तमायुस्तद् अवगाहनानामनिधत्तायुः. ' पएसनामनिधत्ताउए ' त्ति प्रदेशानाम् आयुःकर्मद्रव्याणां नामः तथाविधा परिणतिः प्रदेशनामः, प्रदेशरूपं वा नाम-कर्मविशेष इत्यर्थः–प्रदेशनामः तेन सह निधत्तमायुः–तत् प्रदेशनामनिधत्तायुः इति. ' अणुभागनामनिधत्ताउए ' त्ति अनुभाग आयुर्द्रव्याणामेव विपाकः–तल्लक्षण एव नामः परिणामः अनुभागनामः, अनुभागरूपं वा नामकर्म अनुभागनाम. तेन सह निधत्तं यद् आयुस्तदनुभागनामनिधत्तायुरिति. अथ किमर्थं जात्यादिनामकर्मणा आयुर्विशेष्यते ? उच्यते -आयुष्कस्य प्राधान्योपदर्शनार्थम्, यस्माद् नारकाद्यायुष्युदये सति जात्यादिनामकर्मणामुदयो भवति, नारकादिभवोपग्राहकं चाऽऽयुरेव. यस्मादुक्तमिहैवः–' नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जइ, अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ ? गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उववज्जइ. नो अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ ' त्ति. एतदुक्तं भवतिः–नारकाऽऽयुःप्रथमसमयसंवेदन एव नारका उच्यन्ते, तत्सहचारिणां च पञ्चेन्द्रियजात्यादिनामकर्मणामप्युदय इति. इह चाऽऽयुर्बन्धस्य षड्विधत्वे उपक्षिप्ते यद् आयुषः षड्विधत्वम् उक्तम्, तदाऽऽयुषो बन्धाऽव्यतिरेकाद्–बद्धस्यैव चाऽऽयुर्व्यपदेशविषयत्वादिति. ' दंडओ ' त्ति ' नेरइयाणं भंते ? कइविहे आउयबन्धे पन्नत्ते ? ' इत्यादिर्वैमानिकान्तश्चतुर्विंशतिदण्डको वाच्यः, अत एवाह.—' जाव–वेमाणियाणं ति. अथ कर्मविशेषाऽधिकारात् तद्विशेषितानां जीवादिपदानां द्वादश दण्डकानाह.–' जीवा णं भंते ', इत्यादि. ' जातिनामनिहत्त ' त्ति जातिनाम निधत्तं निषिक्तम् , विशिष्टबन्धं वा कृतं यैस्ते जातिनामनिधत्ताः. एवं गतिनामनिधत्ताः. यावत् -करणात् ' ठितिनामनिहत्ता, ओगाहणानामनिहत्ता, पएसनामनिहत्ता, अणुभागनामनिहत्ता ' इति दृश्यम्, व्याख्या तथैव, नवरम्:— जात्यादिनाम्नां या स्थितिः, ये च प्रदेशाः, यश्चाऽनुभागस्तत् स्थित्यादिनाम—अवगाहनानाम—शरीरनाम–इति अयमेको दण्डको वैमानिकान्तः, तथा ' जातिनामनिहत्ताउय ' त्ति जातिनाम्ना सह निधत्तमायुर्यैस्ते जातिनामनिधत्ताऽऽयुषः, एवमन्यान्यपि पदानिः अयमन्यो दण्डकः. ' एवमेते दुवालसदंडग ' त्ति अमुना प्रकारेण द्वादश दण्डका भवन्ति, तत्र द्वौ आद्यौ दर्शितावपि सन्ख्यापूरणार्थं पुनर्दर्शयति.—' जातिनामनिधत्ता ' इत्यादिरेकः, ' जाइनामनिधत्ताउया ' इत्यादि द्वितीयः, ' जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिउत्ता ' इत्यादिस्तृतीयः, तत्र जातिनाम नियुक्तं नितरां युक्तं संबद्धं निकाचितम्, वेदने वा नियुक्तं यैस्ते जातिनामनियुक्ताः, एवमन्यान्यपि. ' जाइनामनिउत्ताउया ' इत्यादिश्चतुर्थः, तत्र जातिनाम्ना सह नियुक्तं निकाचितम्, वेदयितुमारब्धं वा आयुर्यैस्ते तथा, एवमन्यान्यपि. ' जाइगोयनिहत्ता ' इत्यादिः पञ्चमः, तत्र जातिः–एकेन्द्रियादिकाया, यदुचितं गोत्रम्, नीचैर्गोत्रादि तज्जातिगोत्रम्; तन्निधत्तं यैस्ते जातिगोत्रनिधत्ताः; एवमन्यान्यपि. ' जाइगोयनिहत्ताउया ' इत्यादिः षष्ठः. तत्र जातिगोत्रेण सह निधत्तमायुर्यैस्ते जातिगोत्रनिधत्ताऽऽयुषः, एवमन्यान्यपि. ' जाइगोयनिउत्ता ' इत्यादिः सप्तमः. तत्र जातिगोत्रं नियुक्तं यैस्ते तथा; एवमन्यान्यपि. ' जाइगोयनिउत्ताउया ' इत्यादिरष्टमः, तत्र जातिगोत्रेण सह नियुक्तमायुर्यैस्ते तथा; एवमन्यान्यपि. ' जातिनामगोयनिहत्ता ' इत्यादिर्नवमः, तत्र जातिनाम, गोत्रं च निधत्तं यैस्ते तथा; एवमन्यान्यपि. ' जीवा णं भंते ' किं जाइनाम-गोयनिहत्ताउया ? ' इत्यादिर्दशमः. तत्र जातिनाम्ना, गोत्रेण च सह निधत्तमायुर्यैस्ते तथा; एवमन्यान्यपि. ' जाइनामगोयनिउत्ता ' इत्यादिरेकादशः, तत्र जातिनाम, गोत्रं च नियुक्तं यैस्ते तथा; एवमन्यान्यपि. ' जीवा णं भंते ! किं जाइनामगोयनिउत्ताउया ' इत्यादिर्द्वादशः. तत्र जातिनाम्ना, गोत्रेण च सह नियुक्तमायुर्यैस्ते तथा, एवमन्यान्यपि. इह च जात्यादिनाम–गोत्रयोः, आयुषश्च मनोभावात् प्राधान्यख्यापनार्थं यथायोगं जीवा विशेषिताः; वाचनान्तरे आद्या एवाऽष्टौ दण्डका दृश्यन्त इति.

२. क्रमशः बादर अप्काय वगेरे कह्या, तेओ, आयुष्यनो बंध थाय त्यारे ज होई शके छे माटे हवे आयुष्यना बंधसंबंधी सूत्र कहे छे, तेमां

जाति. [' जाइ–नामनिहत्ताउए ' त्ति] जाति एटले एकेन्द्रियादि पांच प्रकारनी जाति. तेरूप ज जे [' नाम ' इति] नाम ते जातिनाम, जातिनाम,

नाम. ए नामकर्मनी एक प्रकारनी उत्तर प्रकृति छे अथवा एक प्रकारनो जीवनो परिणाम छे, तेनी साथे निधत्त–निषिक्त- निषेकने–प्राप्त–जे आयु ते

निषेक. ' जातिनामनिधत्तायु ' कहेवाय अने प्रतिसमये अनुभववा माटे कर्म पुद्गलोनी जे रचना ते निषेक कहेवाय. [' गइनामनिधत्ताउए ' त्ति] गति एटले नारकि वगेरे चार प्रकारनी गति, बाकीनी व्युत्पत्ति पूर्वनी पेठे ज जाणवी [' ठिइनामनिधत्ताउए ' त्ति] कोइ पण एक विवक्षित-

स्थिति. भवरूप–जन्मां जीवनुं रहेवुं वा कर्मनुं रहेवुं ते स्थिति कहेवाय तेरूप जे नाम–एटले परिणाम–धर्म तद्विशिष्ट–ते सहित–जे दलिकरूप निधत्त आयु ते स्थितिनामनिधत्तायु कहेवाय. अथवा आ सूत्रमां जाति नामनुं, गति नामनुं, अने अवगाहना नामनुं ग्रहण करवाथी जातिनी, गतिनी

१. जुओ भगवती सूत्र, खंड बीजो (पृ० २६५—२६६):–अनु०

अने अवगाहनानी मात्र प्रकृति रही छे अने स्थितिनुं, प्रदेशनुं तथा अनुभागनु ग्रहण होवाथी तेओनी ज स्थिति वगेरे कही छे. ते स्थिति वगेरे जात्यादिनामनी संबंधी होवाथी नाम-कर्मरूप ज कहेवाय माटे बधे स्थळे कर्म अर्थवाळो 'नाम' शब्द घटे छे, तेथी स्थितिरूप नाम कर्म ते स्थितिनाम, तेनी साथे निधत्त जे आयु ते स्थितिनाम निधत्तायु कहेवाय. ['ओगाहणानामनिहत्ताउ' त्ति] जेमां जीव अवगाहे ते अवगाहना एटले औदारिक वगेरे शरीर. तेनुं नाम एटले (ते औदारिकादि शरीर नाम कर्म–) ते अवगाहना नाम अथवा अवगाहनारूप जे नाम एटले परिणाम ते अवगाहनानाम, तेनी साथे जे निधत्त आयु ते अवगाहनानाम निधत्तायु ['पएसनामनिहत्ताउए' त्ति] प्रदेशोनु एटले आयुकर्मना द्रव्योनुं तेवा प्रकारनुं जे नाम–परिणमन ते प्रदेशनाम अथवा प्रदेशरूप जे एक प्रकारनु नामकर्म ते प्रदेशनाम, तेनी साथे निधत्त जे आयु ते प्रदेशनामनिधत्तायु. ['अणुभागनामनिहत्ताउए' त्ति] अनुभाग एटले आयुकर्मना द्रव्योनो विपाक, तद्रूप ज जे नाम एटले परिणाम ते अनुभागनाम अथवा अनुभागरूप जे नामकर्म ते अनुभागनाम, तेनी साथे निधत्त जे आयु ते अनुभागनामनिधत्तायु. शं०–आयुष्यने जात्यादिनाम कर्मवडे शा माटे विशेषित करो छो ? समा०–आयुकर्मनी प्रधानता दर्शाववा माटे ज अहीं आयुष्यने विशेष्य राखीए छीए अने जात्यादि नामने तेना विशेषण रूपे वापरीए छीए, अहीं आयुकर्मनी प्रधानता दर्शाववानुं कारण ए छे के, नारकादि आयुष्यनो उदय थाय, त्यारे ज जात्यादि नामकर्मोनो उदय थाय छे अने एकलु आयुकर्म ज नैरयिकादिना भवनु उपग्राहक होय छे. आ ज हकीकतने आ ग्रंथमां आगळ आ प्रमाणे जणावेली छे: " हे भगवन् ! नैरयिक, नैरयिकोमां उपजे छे ? के अनैरयिक नैरयिकोमां उपजे छे ? हे गौतम ! जे नैरयिक होय ते ज नैरयिकोमां उपजे छे पण अनैरयिक, नैरयिकमां उपजतो नथी. " आनुं तात्पर्य आ छे के, नैरयिक संबंधी आयुष्यने संवेदवाना प्रथम समये ज संवेदन करनारा ते ते जीवो–जेओ हजु नरकने पथे पडेला छे–नैरयिको कहेवाय छे. अने ए संवेदन समये ते नैरयिक आयुष्यना सहचर पंचेंद्रिय जात्यादि नामकर्मोनो पण उदय थइ जाय छे, अहीं मूळमां प्रश्नकारे आयुष्यना बंधना छ प्रकार संबंधे पूछ्युं छे तो पण उत्तरकारे जे आयुष्यना छ प्रकार कह्या छे, तेनुं कारण मात्र ए ज के, आयुष अने बंध ए बन्ने वच्चे अव्यतिरेक–अभेद–छे एटले ए बे वच्चे अहीं भेदभावने कल्प्यो नथी अने बंधायेलु होय तो ज 'आयुष्' ए प्रमाणे व्यवहार थतो होवाथी 'आयुष्' शब्दना भावनी साथे ज 'बंध' नो पण भाव मळेलो छे. ['दंडओ' त्ति] " हे भगवन् ! नैरयिकोने केटलाप्रकारनो आयुषबंध कह्यो छे ? " ए रीते नैरयिकथी मांडी वैमानिक सुधी चोवीश दंडक कहेवाना छे माटे ज कहे छे के, ['जाव वेमाणियाणं' त्ति] अहीं एक प्रकारना कर्मनो अधिकार होवाथी ते कर्मथी विशेषित थएला जीवादिपदोना बार दंडकोने हवे कहे छे:–['जीवा णं भंते' इत्यादि.] ['जातिनामनिहत्त' त्ति] जेओए जातिनाम निषिक्त कर्युं छे वा विशिष्ट बंधवाळुं कर्युं छे ते 'जातिनामनिधत्त' कहेवाय, ए प्रमाणे गतिनामनिधत्त, यावत् करवाथी 'स्थितिनामनिधत्त, अवगाहनानामनिधत्त, प्रदेशनामनिधत्त अने अनुभागनामनिधत्त' एटलुं अधिक जाणवुं अने तेनी व्याख्या पण तेम ज जाणवी, विशेष ए के. जात्यादि नामोनी जे स्थिति, जे प्रदेशो तथा जे अनुभाग ते स्थित्यादिनाम, अवगाहनानाम अने शरीरनाम, आ एक दंडक वैमानिको सुधी जाणवो, तथा ['जातिनामनिहत्ताउय' त्ति] जेओए जातिनाम साथे आयुने निधत्त कर्युं छे ते जातिनामनिधत्तायुष कहेवाय. ए प्रमाणे बीजां पदो पण जाणी लेवां. आ बीजो दंडक ['एव-मेते दुवालस दंडग' त्ति] आ प्रकारे ए बार दंडक थाय छे, तेमां प्रथमना बे दंडक दर्शाव्या छे तो पण सत्र्यापूर्ति माटे तेने फरीथी पण अहीं दर्शावे छे: ['जातिनामनिहत्ता' इत्यादि.] एक दंडक, ['जाइनामनिहत्ताउया' इत्यादि] बीजो, 'हे भगवन् ! जीवो शुं जातिनाम-नियुक्त आयुषवाळा छे ?' इत्यादि त्रीजो, जातिनामनियुक्त एटले जेओए जातिनामने नियुक्त–संबद्ध–कर्युं छे, निकाचित कर्युं छे अथवा वेदवामां नियोज्यु छे ते 'जातिनामनियुक्त'–ए प्रमाणे बीजां पदो पण जाणवां, ['जाइनामनिउत्ताउया' इत्यादि] चोथो. तेमां जेओए जातिनामनी साथे आयु ने संबद्ध कर्युं छे, निकाचित कर्युं छे अथवा वेदवु शरु कर्युं छे ते 'जातिनामनियुक्तायु' कहेवाय, ए प्रमाणे बीजां पण पदो जाणी लेवां ['जाइगोयनिहत्ता' इत्यादि] पांचमो, तेमां जाति एटले एकेंद्रियादिकायने लगती जाति अने गोत्र एटले ते एकेंद्रियादि जातिने उचित नीच गोत्र वगेरे; ते जाति अने गोत्र जेओए निधत्त कर्युं छे ते 'जातिगोत्रनिधत्त' कहेवाय. ए प्रमाणे बीजां पण पदो जाणी लेवां. ['जाइगोयनिहत्ताउया' इत्यादि] छट्ठो. तेमां, जातिगोत्रनी साथे जेओए आयुने निधत्त कर्युं छे ते 'जातिगोत्रनिधत्तायुष' कहेवाय, एम अन्यपदो पण जाणवां. ['जाइगोयनिउत्ता' इत्यादि] सातमो, तेमां जेओए जाति अने गोत्रने नियुक्त कर्युं छे तेओ 'जातिगोत्रनियुक्त' कहेवाय, ए प्रमाणे बीजां पण पदो जाणी लेवां. ['जाइगोयनिउत्ताउया' इत्यादि] आठमो. तेमां जेओए जाति अने गोत्रनी साथ आयुष्यने नियुक्त कर्युं छे ते 'जातिगोत्रनियुक्तायुष' कहेवाय, एम बीजां पण पदो जाणवां. ['जाइनामगोयनिहत्ता' इत्यादि] नवमो. तेमां जेओए जातिनाम अने गोत्रने निधत्त कर्युं छे ते 'जातिनामगोत्रनिधत्त' कहेवाय. ए प्रमाणे बीजां पण पदो जाणी लेवां 'हे भगवन् ! शुं जीवो जातिनामगोत्रनिधत्तायु छे ?' इत्यादि दशमो, तेमां जेओए जातिनाम अने गोत्रनी साथे आयुने निधत्त कर्युं छे तेओ 'जातिनामगोत्र-निधत्तायुष' कहेवाय. ए प्रमाणे बीजां पण जाणवां. ['जाइनामगोयनिउत्ता' इत्यादि] अग्यारमो, तेमां जेओए जातिनाम अने गोत्रने नियुक्त कर्युं छे ते 'जातिनामगोत्रनियुक्त' कहेवाय, ए प्रमाणे बीजां पण जाणवां, 'हे भगवन् ! जीवो शुं जातिनामगोत्रनियुक्तायुष छे ?' इत्यादि बारमो दंडक. तेमां जेओए जातिनाम अने गोत्रनी साथे आयुष्कने नियुक्त कर्युं छे तेओ जातिनामगोत्रनियुक्तायुष कहेवाय, ए प्रमाणे बीजां पण जाणवां, अहीं जात्यादि नामनुं अने गोत्रनुं तथा आयुष्यनुं भवना उपग्रहमां प्रधानपणु जणाववा माटे यथायोग जीवोने विशेषित कर्या छे. बीजी वाचनामां तो प्रथमना आठ दंडको ज देखाय छे.

लवण समुद्र.

१९. प्र०—लवणे णं भंते ! समुद्दे किं उस्सिओदए, पत्थडोदए, खुभियजले, अखुभियजले ?

१९. प्र०—हे भगवन् ! शुं लवणसमुद्र उछळता पाणीवाळो छे, समजळवाळो छे, क्षुब्धपाणीवाळो छे के अक्षुब्धपाणीवाळो छे ?

१. जुओ भगवतीसूत्र, खंड बीजो (पृ० १३३—१३४): अनु०

१ मूलच्छाया.—लवणो भगवन् ! समुद्रः किम् उच्छ्रितोदकः, प्रस्तटोदकः, क्षुब्धजलः, अक्षुब्धजलः ? अनु०

१९. उ०—गोयमा ! लवणे णं समुद्दे उस्सिओदए, नो पत्थडोदए; खुभियजले नो अखुभियजले; एत्तो आढत्तं जहा जीवाभिगमे; जाव–से तेण गोयमा ! बाहिरिया णं दीव-समुद्दा पुण्णा, पुण्णप्पमाणा, वोलट्टमाणा, वोसट्टमाणा, समभरघडत्ताए चिट्ठंति; संठाणओ एगविहंविहाणा, वित्थारओ अणेगविहिविहाणा, दुगुणा, दुगुणप्पमाणाओ, जाव–अस्सिं तिरियलोए असंखेज्जा दीव-समुद्दा सयंभूरमणपज्जवसाणा पन्नत्ता समणाउसो !

१९. उ०—हे गौतम ! लवणसमुद्र उच्छ्रतना पाणीवाळो छे पण समतळपाणीवाळो नथी अने क्षुब्धपाणीवाळो छे पण अक्षुब्ध पाणीवाळो नथी, अहींथी शरु करी जेम जीवाभिगम सूत्रमां कह्युं छे तेम जाणवुं यावत् ते हेतुथी हे गौतम ! बहारना समुद्रो पूर्ण, पूर्णप्रमाणवाळा, छलकाता, छलछलता अने समभर घटपणे रहे छे, संस्थानथी एक प्रकारना स्वरूपवाळा छे, विस्तारथी अनेक प्रकारना स्वरूपवाळा छे, द्विगुण, द्विगुण प्रमाण यावत् आ तिर्यग्लोकमां असंख्येय द्वीप समुद्रो स्वयंभूरमण समुद्रना अवसान-छेडा-वाळा, हे श्रमणायुष्मन् ! कह्या छे.

२०. प्र०—दीव-समुद्दा णं भंते ! केवतिया नामधेज्जेहिं पन्नत्ता ?

२०. प्र०—हे भगवन् ! द्वीपोनां अने समुद्रोनां केटलां नामधेय कह्यां छे ?

२०. उ०—गोयमा ! जावतिया लोए सुभा नामा, सुभा रूवा, सुभा गंधा, सुभा रसा, सुभा फासा एवतिया णं दीव-समुद्दा नामधेज्जेहिं पन्नत्ताः एवं नेयव्वा सुभा नामा, उद्धारो, परिणामो सव्वजीवाणं.

२०. उ०—हे गौतम ! लोकमां जेटलां शुभ नाम, शुभ रूप, शुभ गंध, शुभ रस अने शुभ स्पर्श छे एटलां, द्वीपोनां अने समुद्रोना नाम कह्यां छे. ए प्रमाणे शुभ नामो जाणवां, उद्धार जाणवो, परिणाम जाणवो अने सर्व जीवोनो द्वीपोमां अने समुद्रोमां उत्पाद जाणवो.

–सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे (एम कही यावत् विचरे छे.)

भगवंत–अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते छट्ठसये अट्ठमो उद्देसो सम्मत्तो.

३. पूर्वं जीवाः स्वधर्मतः प्ररूपिताः, अथ लवणसमुद्रं स्वधर्मत एव प्ररूपयन्नाह.— 'लवणे णं' इत्यादि 'उस्सिओदए' त्ति उच्छ्रितोदकः ऊर्ध्वं वृद्धिगतजलः, तद्वृद्धिश्च सातिरेकषोडशयोजनसहस्राणि. 'पत्थडोदए' त्ति प्रस्तृतोदकः—समजल इत्यर्थः. 'खुभियजले' त्ति वेलावशात्, वेला च महापातालकलशगतवायुक्षोभ इति. 'एत्तो आढत्त' इत्यादि. इतः सूत्रादारब्धम्, यद्-यथा जीवाभिगमे तथाऽध्येतव्यम्. तच्चेदम् -'जहा ण भंते ! लवणसमुद्दे उस्सिओदए, नो पत्थडोदए; खुभियजले, नो अखुभियजले; तहा णं बाहिरगा समुद्दा किं उस्सिओदगा ? गोयमा ! बाहिरगा समुद्दा नो उस्सिओदगा, पत्थडोदगा, नो खुभियजला, अखुभियजला; पुण्णा, पुण्णप्पमाणा, वोलट्टमाणा, वोसट्टमाणा, समभरघडत्ताए चिट्ठंति. अत्थि णं भंते ! लवणसमुद्दे बहवे उराला बलाहया संसेयंति. संमुच्छंति, वासं वासंति ? हंता, अत्थि. जहा णं भंते ! लवणे समुद्दे बहवे उराला, तहा णं बाहिरेसु वि समुद्देसु उराला ? णो इणट्ठे समट्ठे. से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ:-बाहिरगा णं समुद्दा पुण्णा, जाव–घडत्ताए चिट्ठंति ? गोयमा ! बाहिरएसु ण समुद्देसु बहवे उदगजोणिया जीवा य, पोग्गला य उदगत्ताए वक्कमंति, विउक्कमंति चयंति, उववज्जंति.' शेषं तु लिखितमेवास्ते, व्यक्तं चेदमिति. 'संठाणओ' इत्यादि. एकेन विधिना प्रकारेण चक्रवाललक्षणेन विधानं स्वरूपस्य करणं येषां ते एकविधविधानाः, विस्तारतोऽनेकविधविधानाः; कुत ? इत्याह.—'दुगुण' इत्यादि. इह यावत्करणाद् इदं दृश्यम् "पवित्थरमाणा पवित्थरमाणा बहुउप्पल–पउम–कुमुय–नलिण–सुभग–सोगंधिय–पुंडरीय–महापुंडरीय–सयपत्त–सहस्सपत्त–केसर-फुल्लोवइया" उत्पलादीनां केसरैः, फुल्लैश्चोपेता इत्यर्थः. 'उब्भासमाणवीइय' त्ति. 'सुभा नाम' त्ति स्वस्तिक–श्रीवत्सादीनि, 'सुभा रूव' त्ति शुक्ल-पीतादीनि, देवादीनि वा. 'सुभा गंध' त्ति सुरभिगन्धभेदाः, गन्धवन्तो वा कर्पूरादयः. 'सुभा रस' त्ति मधुरादयः, रसवन्तो वा शर्करादयः. 'सुभा फास' त्ति मृदुप्रभृतयः, स्पर्शवन्तो वा नवनीतादयः. 'एवं नेयव्वा सुभा नाम' त्ति एवमिति द्वीप–

---

१. मूलच्छाया — गौतम ! लवणः समुद्र उच्छ्रितोदकः, न प्रस्तृतोदकः; क्षुब्धजलः, न अक्षुब्धजलः; इत आरब्धम् यथा जीवाभिगमे, यावत्–तत् तेन गौतम ! बाह्या द्वीप–समुद्राः पूर्णाः, पूर्णप्रमाणाः, व्यपलोठ्यमानाः, विकासमानाः, समभरघटतया तिष्ठन्ति; संस्थानत एकविधविधानाः, विस्तारतोऽनेकविधविधानाः; द्विगुणाः, द्विगुणप्रमाणाः, यावत्–अस्मिन् तिर्यग्लोके असंख्येया द्वीप–समुद्राः स्वयम्भूरमणपर्यवसानाः. प्रज्ञप्ता श्रमणायुष्मन् ! द्वीप–समुद्रा भगवन् ! कियन्तो नामधेयैः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! यावन्ति लोके शुभानि नामानि, शुभानि रूपाणि, शुभा गन्धाः, शुभा रसाः, शुभाः स्पर्शाः—एतावन्तो द्वीप–समुद्रा नामधेयैः प्रज्ञप्ताः; एवं ज्ञातव्यानि शुभानि नामानि, उद्धारः, परिणामः सर्वजीवानाम्. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति.—अनु०

समुद्राऽभिधायकतया नेतव्यानि शुभनामानि पूर्वोक्तानि. तथा 'उद्धारो' त्ति द्वीप-समुद्रेषु उद्धारो नेतव्यः. स च एवम्:—दीव-समुद्दा णं भंते ! केवइया उद्धारसमएणं पन्नत्ता ? गोयमा ! जावइया अड्ढाइज्जाणं उद्धारसागरोवमाणं उद्धारसमया, एवइया दीव-समुद्दा उद्धारसमएणं पन्नत्ता.' येन एकैकेन समयेन एकैकं वालाग्रमुद्ध्रियतेऽसौ उद्धारसमयः, अतस्तेन. तथा 'परिणामो' त्ति परिणामो नेतव्यः द्वीप-समुद्रेषु, स च एवम्:—'दीव-समुद्दा णं भंते ! किं पुढविपरिणामा, आउपरिणामा, जीवपरिणामा, पोग्गलपरिणामा ? गोयमा ! पुढविपरिणामा वि.' इत्यादि. तथा 'सव्वजीवाणं' ति सर्वजीवानां द्वीप-समुद्रेषु उत्पादो नेतव्यः, स चैवम्:—दीव-समुद्देसु णं भंते ! सव्वे पाणा, भूआ, जीआ, सत्ता पुढविकाइयत्ताए, जाव-तसकाइयत्ताए उववन्नपुव्वा ? हंता, गोयमा ! असइं, अदुवा अणंतखुत्तो' त्ति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे षष्ठशते अष्टम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

३. पूर्वे जीवोनुं प्ररूपण स्वधर्मथी-पोताना धर्मथी-कर्युं छे, हवे ए स्वधर्मथी ज लवण समुद्रने प्ररूपता कहे छेः ['लवणे णं' इत्यादि.] ['उस्सिओदए' त्ति] उच्छ्रितोदक-ऊंचे वृद्धियात पाणीवाळो-छलकतो, ते लवण समुद्रनी जलवृद्धि अधिकता साथे १६००० योजन छे. ['पत्थडोदए' त्ति] प्रस्तृतोदक-समजलवाळो, ['खुभिअजले' त्ति] वेला-वेळ-ना आववाथी लवण समुद्र क्षुब्धपाणीवाळो छे. अने तेमां ए वेळ तो महापातालकलशमां रहेला वायुना क्षोभथी आवे छे ['एत्तो आढत्तं' इत्यादि.] आ सूत्रथी मांडीने जेम 'जीवाभिगम' सूत्रमां कह्युं छे तेम ते जाणवुं. ते आ छेः—हे भगवन् ! जेम लवण समुद्र उछळता उदकवाळो छे पण समजल नथी अने क्षुब्धजलवाळो छे पण अक्षुब्ध-जळवाळो नथी तेम बहारना समुद्रो शुं उच्छळता जळवाळा छे ? समजळवाळा छे ?; क्षुब्धपाणीवाळा छे ? के अक्षुब्ध पाणीवाळा छे ?, हे गौतम ! बहारना समुद्रो उच्छळता पाणीवाळा नथी पण समजळवाळा छे अने क्षुब्धजळवाळा नथी पण अक्षुब्धजलवाळा छे. पूर्ण, पूर्णप्रमाण, वोलट्टमान, वोसट्टमान अने समभर घटपणे रहे छे. हे भगवन् ! लवण समुद्रमां घणा मोटा मेघो संस्वेदे छे, संमूर्छे छे अने वर्षण वर्षे छे ?, हा, (गौतम !) तेम थाय छे; हे भगवन ! जेम लवण समुद्रमां घणा मोटा मेघो छे तेम बहारना समुद्रोमां पण मोटा मेघो छे ?, (हे गौतम !) आ अर्थ समर्थ नथी, हे भगवन् ! ते क्या हेतुथी एम कहो छो के, बहारना समुद्रो पूर्ण यावत् समभर घटपणे रहे छे ?, हे गौतम ! बाहिरना [१]समुद्रोमां घणा उदकयोनिक जीवो अने पुद्गलो उदकपणे अपक्रमे छे, व्युत्क्रमे छे, च्यवे छे. अने उत्पन्न थाय छे" बाकीनुं तो लखेलुं ज छे, अने आ बधुं स्पष्ट छे. ['संठाणओ' इत्यादि.] जेओनुं स्वरूप-विधान-एक चक्रवालरूपे छे ते 'एकविधविधान' कहेवाय, ए समुद्रो विस्तारथी अनेक प्रकारना स्वरूपवाळा छे, शाथी छे ? तो कहे छे केः ['दुगुण-इत्यादि.] अहिं यावत्-शब्द मूकवाथी अधिक पाठ आ प्रमाणे जाणवोः—" ए समुद्रो प्रविस्तरता प्रविस्तरता छे, घणां उत्पल, पद्म, कुमुद, नलिन, सुंदर अने सुगंधिवाळा पुंडरीक महापुंडरीक, शतपत्र अने सहस्रपत्रना केसरोवडे अने फुलोवडे उपेत छे अर्थात् उत्पलादिना केसरोवडे अने फुलोवडे ते समुद्रो युक्त छे, ['उब्भासमाणवीइय' त्ति] अर्थात् ए समुद्रोना तरंगो-वीचिओ-अवभासमान छे, ['सुभा नाम' त्ति] स्वस्तिक अने श्रीवत्स वगेरे सुंदर शब्दो, ['सुभा रूव' त्ति] शुक्ल अने पीत वगेरे सुंदर रूपना सूचक शब्दो, अथवा देवादिना सुंदर रूप वाचक शब्दो, ['सुभा गंध' त्ति] सुरभि-सारा गंधना वाचक शब्दो अथवा सारा गंधवाळा कपूर वगेरे पदार्थोना वाचक शब्दो ['सुभा रस' त्ति] मधुर-गळ्यो-वगेरे रसना सूचक शब्दो अथवा साकर वगेरे रसवाळा पदार्थोना वाचक शब्दो, ['सुभा फास' त्ति] अने मृदु-पोचो-वगेरे स्पर्शोना सूचक शब्दो अथवा मृदु स्पर्शवाळा नवनीत वगेरे पदार्थोना वाचक शब्दो समुद्रोना नाम तरीके वपराय छे अर्थात् संसारमां जेटलां सारां सारां नामो छे ते बधांनो उपयोग समुद्रोना नाम तरीके थाय छे. ['एवं नेयव्वा सुभा नाम' त्ति] ए प्रमाणे ए बधां पूर्वोक्त शुभ नामोने द्वीपनां अने समुद्रनां वाचकपणे जाणवां. तथा, ['उद्धारो' त्ति] द्वीपोमां अने समुद्रोमां उद्धार लेवो-कहेवो,—ते उद्धार आ प्रमाणे छेः—हे भगवन ! द्वीपो अने समुद्रो उद्धार समयवडे केटला कह्या छे ?, हे गौतम ! अढी उद्धार सागरोपमना जेटला उद्धारसमयो थाय एटला द्वीपो अने समुद्रो उद्धार समयवडे कह्या छे." जे एक एक समये एक एक वाळनो अग्रभाग उद्धराय-बहार कढाय ते समय उद्धार समय कहेवाय, ते वडे, तथा, ['परिणामो' त्ति] द्वीपोमां अने समुद्रोमां परिणाम जाणवो, ते आ प्रमाणे छे.—" हे भगवन् ! द्वीपो अने समुद्रो शुं पृथिवीना परिणामवाळा छे ? पाणीना परिणामवाळा छे ? जीवना परिणामवाळा छे ? के पुद्गलना परिणामवाळा छे ? हे गौतम ! पृथिवीना परिणामवाळा पण छे. इत्यादि. तथा ['सव्वजीवाणं' ति] द्वीपोमां अने समुद्रोमां सर्वजीवोनो उत्पाद कहेवो, ते आ प्रमाणे छे—" हे भगवन ! द्वीपोमां अने समुद्रोमां सर्व प्राणो, भूतो, सत्त्वो अने जीवो पृथिवीकायिकपणे यावत्-त्रसकायिकपणे पूर्वे उत्पन्न थएला छे ? हा, गौतम ! अनेकवार अथवा अनंतवार उत्पन्न थएला छे."

वेलारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

१. जुओ जीवाजीवाभिगम त्रीजी प्रतिपत्ति श्रीजी-(पृ० ३२०-३२१-४०) अनु०

शतक ६.–उद्देशक ९.

ज्ञानावरणीय कर्म बांधतां साथे बीजी केटली कर्मप्रकृति बंधाय ? सात–आठ के छ.–बंधोद्देशक–प्रज्ञापना.–महर्धिक देव बहारनां पुद्गलोने लीधा सिवाय विकुर्वण करे ?–ना.–बहारनां पुद्गलोने लइने विकुर्वण करे.–इहगत–तत्रगत–अन्यत्रगत पुद्गलोमाना तत्रगत पुद्गलोने लइने विकुर्वण.–एक वर्ण अने अनेक रूपना चार विकल्प.–देव, काळा पुद्गलने नीलरूपे वा नीलपुद्गलने काळरूपे परिणत करे ?–पुद्गलोने लइने तेवो परिणाम करे.–ए रीते गंध–रस अने स्पर्शना पण परिणामांतर.–वर्णना १० विकल्प–गंधनो १–रसना १० अने स्पर्शना चार विकल्प.–अविशुद्ध लेश्यावाळो देव असमवहत आत्मा द्वारा अविशुद्ध लेश्यावाळा देवने, देवीने के बेमांना कोइ एकने जाणे ?–ना.–ए प्रमाणे पदना बार विकल्प.–आठमा न जाणे अने छेल्ला चारमा जाणे.—

१. प्र०—जीवे णं भंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणे कति कम्मपगडीओ बंधति ?

१. उ०—गोयमा ! सत्तविहबंधए वा, अट्ठविहबंधए वा, छव्विहबंधए वा; बंधुद्देसो पन्नवणाए नेयव्वो.

१. प्र०—हे भगवन् ! ज्ञानावरणीय कर्मने बांधतो जीव केटली कर्म प्रकृतिओने बांधे छे ?

१. उ०—हे गौतम ! सात प्रकारे बांधे छे, आठ प्रकारे बांधे छे अने छ प्रकारे पण बांधे छे, अहिं 'प्रज्ञापना' उपांगमां कहेलो बंध उद्देशक जाणवो.

१. 'द्वीपादिषु जीवाः पृथिव्यादित्वेन उत्पन्नपूर्वाः'–इत्यष्टमोद्देशके उक्तम्, नवमे तु उत्पादस्य कर्मबन्धपूर्वकत्वाद् असावेव प्ररूप्यते–इत्येवंसबन्धस्याऽस्य इदमादिसूत्रम्–'जीवे णं' इत्यादि. 'सत्तविहबंधए' त्ति आयुरबन्धकाले, 'अट्ठविहबंधए' त्ति आयुर्बन्धकाले, 'छव्विहबंधए' त्ति सूक्ष्मसंपरायाऽवस्थाया मोहा–ऽऽयुषोरबन्धकत्वात्. 'बंधुद्देसो' इत्यादि. बन्धोद्देशक प्रज्ञापनायाः संबन्धी चतुर्विंशतितमपदात्मकोऽत्र स्थाने नेतव्योऽध्येतव्यः, स चायम्:–'नेरईए णं भंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणे कइ कम्मपगडीओ बंधइ ? गोयमा ! अट्ठविहबंधगे वा, सत्तविहबंधगे वा, एवं जाव–वेमाणिए, नवर–मणुस्से जहा जीवे.' इत्यादि.

१. 'जीवो द्वीपोमां अने समुद्रोमां पृथिव्यादिपणे पूर्वे उत्पन्न थएला छे' ए हकीकत आगळना आठमा उद्देशकमां जणावी छे. जीवो जे जुदे जुदे रूपे भिन्न भिन्न गतिमां उपज्या करे छे तेनु कारण तो तेओए करेलो कर्मबंध छे, माटे हवे आ नवमा उद्देशकमां ए कर्मबंध संबंधे निरूपण करवानु छे. आ उद्देशकनु आदि सूत्र आ छे.–['जीवे णं' इत्यादि.] ['सत्तविहबंधए' त्ति] ज्यारे आयुष्यनो बंधकाळ न होय त्यारे सात प्रकारे कर्मने बांधे छे, ['अट्ठविहबंधए' त्ति] आयुष्यना बंधकाळमां आठ प्रकारे कर्मने बांधे छे, ['छव्विहबंधए' त्ति] सूक्ष्मसंपराय गुणस्थानकनी अवस्थामां मोहनीयकर्मने अने आयुष कर्मने बांधतो न होवाथी छ प्रकारे कर्मने बांधे छे. ['बंधुद्देसो' इत्यादि.] आ प्रसंगे आ बंधोद्देशक 'श्रीप्रज्ञापना' सूत्रना चोवीशमा पदमां आवेलो छे, ते आखाने अहीं समजवानो छे अने तेनो टुंकार आ प्रमाणे छे:–"हे भगवन् ! ज्ञानावरणीय कर्मने बांधतो नैरयिक केटली कर्मप्रकृतिओने बांधे छे ? हे गौतम ! आठ प्रकारे कर्मने बांधे छे वा सात प्रकारे कर्मने बांधे छे, ए प्रमाणे यावत् वैमानिक सुधी जाणवु. विशेष ए के, जेम जीवो माटे कह्यु तेम मनुष्यो माटे जाणवु" इत्यादि.

---

१. मूलच्छाया—जीवो भगवन् ! ज्ञानावरणीयं कर्म बध्नन् कति कर्मप्रकृतीः बध्नाति ? गौतम ! सप्तविधबन्धको वा, अष्टविधबन्धको वा, षड्विधबन्धको वा; बन्धोद्देशः प्रज्ञापनायाः ज्ञातव्यः—अनु०

१. प्र० छाया—नैरयिको भगवन् ! ज्ञानावरणीयं कर्म बध्नन् कति कर्मप्रकृतीः बध्नाति ? गौतम ! अष्टविधबन्धको वा, सप्तविधबन्धको वा, एवं यावत्–वैमानिकः, नवरम्–मनुष्यो यथा जीवः—अनु०

१. आ बंधोद्देशक, प्रज्ञापना सूत्रमां पृ० ४९१–४९४ सुधीमां (स०) आवेलो छे.—अनु०

महर्द्धिक देव अने विकुर्वण.

२. प्र०—[1]देवे णं भंते ! महिड्ढीए, जाव–महाणुभागे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगवन्नं, एगरूवं विउव्वित्तए ?

२. प्र०—हे भगवन् ! महर्धिक यावत् महानुभागवाळो देव बहारनां पुद्गलोने ग्रहण कर्या सिवाय एकवर्णवाळा अने एक आकारवाळा स्वशरीर वगेरेनुं विकुर्वण करवा समर्थ छे ?

२. उ०—गोयमा ! णो तिणट्ठे समट्ठे.

२. उ०—हे गौतम ! आ अर्थ समर्थ नथी.

३. प्र०—देवे णं भंते ! बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू ?

३. प्र०—हे भगवन् ! ते देव बहारना पुद्गलोने ग्रहण करीने तेम करवा समर्थ छे ?

३. उ०—हंता, पभू.

३. उ०—(हे गौतम !) हा, समर्थ छे.

४. प्र०—से णं भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वति, तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वति, अन्नत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वति ?

४. प्र०—हे भगवन् ! ते देव शुं इहगत–अहिं रहेलां–पुद्गलोनुं ग्रहण करीने विकुर्वण करे छे ? तत्रगत–त्यां (देवलोकमां) रहेलां–पुद्गलोनुं ग्रहण करीने विकुर्वण करे छे ? के अन्यत्रगत–कोइ बीजे ठेकाणे रहेलां–पुद्गलोनुं ग्रहण करीने विकुर्वण करे छे ?

४. उ०—गोयमा ! नो इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वति, तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वति, नो अन्नत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वति; एवं एएणं गमेणं जाव–एगवन्नं एगरूवं, एगवन्नं अणेगरूवं, अणेगवन्नं एगरूवं, अणेगवन्नं अणेगरूवं–चउभंगो.

४. उ०—हे गौतम ! अहिं रहेलां पुद्गलोनुं ग्रहण करीने विकुर्वणा करतो नथी अने बीजे ठेकाणे रहेलां पुद्गलोनुं ग्रहण करीने विकुर्वणा करतो नथी पण त्यां देवलोकमां रहेला पुद्गलोनुं ग्रहण करीने विकुर्वणा करे छे. ए प्रमाणे ए गमवडे यावत् १ एकवर्णवाळा एक आकारने, २ एकवर्णवाळा अनेक आकारने, ३ अनेकवर्णवाळा एक आकारने अने ४ अनेकवर्णवाळा अनेक आकारने विकुर्वणा करवा शक्त छे–ए प्रमाणे चार भांगा जाणवा.

५. प्र०—देवे णं भंते ! महिड्ढीए, जाव–महाणुभागे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू कालगपोग्गलं नीलयपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए, नीलगपोग्गलं वा कालगपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए ?

५. प्र०—हे भगवन् ! महर्धिक यावत् महानुभागवाळो देव बहारनां पुद्गलोने ग्रहण कर्या सिवाय काळा पुद्गलने नीलपुद्गलपणे परिणमाववा अने नील पुद्गलने काळापुद्गलपणे परिणमाववा समर्थ छे ?

५. उ०—गोयमा ! णो तिणट्ठे समट्ठे. परियाइत्ता पभू.

५. उ०—हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी, पण पुद्गलोनुं ग्रहण करीने तेम करवा समर्थ छे.

६. प्र०—से णं भंते ! किं इहगए पोग्गले० ?

६. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते देव इहगतादिपुद्गलोने ग्रहण करीने तेम करवा समर्थ छे ?

६. उ०—से चेव, नवरं–परिणामेंति त्ति भाणियव्वं; एवं कालगपोग्गलं लोहियपोग्गलत्ताए, एवं कालगएणं जाव–सुक्किलं, एवं णीलएणं जाव–सुक्किलं, एवं लोहियपोग्गलं जाव–सुक्किलत्ताए, एवं हालिद्दएणं जाव–सुक्किलं, तं एवं एयाए परिवाडीए गंध-रस-फास० कक्खडफासपोग्गलं मउय-फासपोग्गलत्ताए.

६. उ०—(हे गौतम !) पूर्व प्रमाणे ते ज समजवुं, विशेष ए के 'विकुर्वे छे' ने बदले 'परिणमावे छे' एम कहेवुं, ए प्रमाणे काळा पुद्गलने लालपुद्गलपणे, ए प्रमाणे काळापुद्गलनी साथे यावत् शुक्ल, ए प्रमाणे नीलनी साथे यावत् शुक्ल, ए प्रमाणे लालपुद्गलने यावत् शुक्लपणे, ए प्रमाणे हारिद्रपुद्गल साथे यावत् शुक्ल, ते ए

---

1. मूलच्छाया—देवो भगवन् ! महर्धिकः, यावत्–महानुभागो बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय प्रभुरेकवर्णम्, एकरूपं विकुर्वितुम् ? गौतम ! न तदर्थः समर्थः. देवो भगवन् ! बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय प्रभुः ? हन्त, प्रभुः. स भगवन् ! किम् इहगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, तत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, अन्यत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति ? गौतम ! न इहगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, तत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, न अन्यत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति; एवम् एतेन गमेन यावत्–एकवर्णम् एकरूपम्, एकवर्णम् अनेकरूपम्, अनेकवर्णम् एकरूपम्, अनेकवर्णम् अनेकरूपम्, चतुर्भङ्गः. देवो भगवन् ! महर्धिकः, यावत्– महानुभागो बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय प्रभुः कालकपुद्गलं नीलकपुद्गलतया परिणमयितुम्, नीलकपुद्गलं वा कालकपुद्गलतया परिणमयितुम् ? गौतम ! न तदर्थः समर्थः. [illegible] स भगवन् ! किम् इहगतान् पुद्गलान्० ? तथैव, नवरम् —परिणमयति–इति भणितव्यम्; एवं कालकपुद्गलं लोहितपुद्गलतया, एवं [illegible] यावत्–शुक्लम्, एवं नीलकेन यावत्–शुक्लम्, एवं लोहितपुद्गलं यावत् शुक्लतया, एवं हारिद्रकेण यावत्–शुक्लम्; तदेवम् अनया परिपाट्या गन्ध-रस-स्पर्श० कर्कशस्पर्शपुद्गलं मृदुकस्पर्शपुद्गलतया.—अनु०

एवं दो दो गरुयलहुय–सीयउसिण–णिद्धलुक्खवन्न ई- सव्वत्थ परिणामेइ. आलावगा दो दो-पोग्गले अपरियाइत्ता, परियाइत्ता.

प्रमाणे ए क्रमवडे गंध, रस अने स्पर्श संबंधे समजवुं यावत् कर्कश-स्पर्शवाळा, कोमळ स्पर्शवाळा पुद्गलपणे (परिणमावे.) ए प्रमाणे वे वे विरुद्ध गुणोने–गुरुक अने लघुक, शीत अने उष्ण, स्निग्ध अने रूक्ष–वर्णादिने सर्वत्र 'परिणमावे' छे. परिणमावे छे ए क्रियाना अहीं बवे आलापक कहेवाः एक तो, पुद्गलोनुं ग्रहण करीने परिणमावे छे, अने बीजो पुद्गलोनुं ग्रहण नहि करीने नथी परिणमावतो.

२. जीवाऽधिकाराद् देवजीवमधिकृत्याहः—'देवे णं' इत्यादि. 'एगवन्नं' ति कालादि–एकवर्णम्, एकरूपम्–एकविधाऽऽकारं स्वशरीरादि. 'इहगए' त्ति प्रज्ञापकाऽपेक्षया इहगतान् प्रज्ञापकप्रत्यक्षा–ऽऽसन्नक्षेत्रस्थितान् इत्यर्थः. 'तत्थगए' त्ति देव. किल प्रायो देवस्थान एव वर्तते इति–तत्र गतान् देवलोकादिगतान्; 'अण्णत्थगए' त्ति प्रज्ञापकक्षेत्रात्, देवस्थानाच्चाऽपरत्र स्थितान; तत्र च स्वस्थान एव प्रायो विकुर्वते, यतः कृतोत्तरवैक्रियरूप एव प्रायोऽन्यत्र गच्छतीति 'नो इहगतान् पुद्गलान् पर्यादाय' इत्याद्युक्तमिति. 'कालयं पोग्गलं नीलपोग्गलत्ताए' इत्यादौ काल-नील-लोहित-हारिद्र-शुक्ललक्षणानां पञ्चाना वर्णाना दश द्विकसंयोगसूत्राणि अध्येयानि. 'एव एयाए परिवाडीए गंध-रस-फास–' त्ति इह सुरभि-दुरभिलक्षणगन्धद्वयस्य एकमेव, तिक्त-कटु कषाया ऽम्ल-मधुर-रसलक्षणानां पञ्चानां रसाना दश द्विकसंयोगसूत्राणि अध्येयानि, अष्टानां च स्पर्शानां चत्वारि सूत्राणि-परस्परविरुद्धेन कर्कश-मृद्वादिना द्वयेन एकैकसूत्रनिष्पादनाद् इति.

२. जीवनो अधिकार चालतो होवाथी देवना जीवने ज उद्देशीने कहे छेः ['देवे णं' इत्यादि.] ['एगवन्नं' ति] 'काळो' वगेरे अनेक वर्णो छे तेमांना कोइ एक वर्णवाळुं, एक रूप एक प्रकारना आकारवाळुं–पोतानु शरीर वगेरे. ['इहगए' त्ति] प्रश्न करनारनी अपेक्षाए इहगत–प्रश्न करनारने प्रत्यक्ष एवा नजीकना क्षेत्रमां रहेलां–पुद्गलोने, ['तत्थगए' त्ति] जाजे भागे देवो देवस्थानमा ज रहे छे माटे देवलोक वगेरेमा रहेलां पुद्गलोने, ['अण्णत्थगए' त्ति] प्रज्ञापकनुं क्षेत्र अने देवनुं स्थान, ए बे स्थानोथी बीजे स्थाने रहेलां पुद्गलोने. देवो जाजे भागे पोताना स्थानमां ज विकुर्वणा करे छे, कारण के, जेणे उत्तरवैक्रिय रूप कर्युं छे एवो ज देव घणु करीने बीजे स्थाने जाय छे, माटे एम कह्यु छे के, 'अहिं रहेलां पुद्गलोनुं ग्रहण करीने विकुर्वण न करी शके.' ['कालय पोग्गलं नीलपोग्गलत्ताए' इत्यादि.] आ सूत्रमा काल, नील, लोहित, हारिद्र अने शुक्ल स्वरूप पांच वर्णोनां द्विक संयोगवाळा दश सूत्रो कहेवां. ['एव एयाए परिवाडीए गंध–रस–फास–' त्ति] अहि सुरभि अने दुरभि स्वरूप बे गंधनु एक ज सूत्र छे, तिक्त, कटु, कषाय, अम्ल अने मधुर रसस्वरूप पांच रसोनां द्विकसंयोगनां दश सूत्रो कहेवां, आठ स्पर्शोनां चार सूत्रो कहेवां, कारण के, परस्पर विरुद्ध कर्कश अने मृदु वगेरे बे स्पर्शो वडे एक एक सूत्रनुं निष्पादन थाय छे अर्थात् बे स्पर्शनु एक सूत्र थतुं होवाथी आठ स्पर्शनां चार सूत्र थाय छे.

---

१. मूलच्छाया —एवं द्वौ द्वौ–गुरुकलघुक–शीतोष्ण–स्निग्धरूक्षवर्णादीन् सर्वत्र परिणमयति, आलापकौ द्वौ द्वौ–पुद्गलान् अपर्यादाय, पर्यादाय.—अनु०

१. पांच वर्णना दस विकल्प आ प्रमाणे छे

१ काळाने नील रूपे.
२ „ लोहित „.
३ „ हारिद्र „.
४ „ शुक्ल „.
५ नीलने लोहित रूपे.
६ नीलने हारिद्र रूपे.
७ „ शुक्ल „.
८ लोहितने हारिद्र रूपे.
९ „ शुक्ल „.
१० हारिद्रने शुक्ल रूपे.

२. बे गंधनो एक विकल्प

१ सुगंधने दुर्गंधरूपे अथवा दुर्गंधने सुगंधरूपे.

३. पांच रसना दस विकल्पः

१ तिक्तने कटु रूपे.
२ „ कषाय „.
३ „ अम्ल „.
४ „ मधुर „.
५ कटुने कषाय रूपे.
६ कटुने अम्ल रूपे.
७ „ मधुर „.
८ कषायने अम्ल रूपे.
९ „ मधुर „.
१० अम्लने मधुर रूपे.

४. आठ स्पर्शना चार विकल्पः

१ गुरुने लघु रूपे.
२ शीतने उष्ण रूपे.
३ स्निग्धने रूक्षरूपे.
४ कर्कशने कोमळ रूपे.

अथवा

१ लघुने गुरु रूपे.
२ उष्णने शीत रूपे.
३ रूक्षने स्निग्ध रूपे.
४ कोमळने कर्कश रूपेः—अनु०

देव जाणे अने जूए.

७. प्र०—[1]अविसुद्धलेसे णं भंते ! देवे असम्मोहएणं अप्पाणएणं अविसुद्धलेस देवं, देविं, अन्नयरं जाणति, पासति ?

७. प्र०—हे भगवन् ! अविशुद्ध लेश्यावाळो देव अनुपयुक्त आत्मावडे अविशुद्ध लेश्यावाळा देवने, वा देवीने, वा अन्यतरने–ते बेमांना एकने–जाणे छे ? जूए छे ?

७. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे; एवं २ असुद्धलेसे असम्मोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेसं देवं, ३ अविसुद्धलेसे सम्मोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेसं देवं, ४ अविसुद्धलेसे देवे सम्मोहएण अप्पाणेणं विसुद्धलेसं देवं, ५ अविसुद्धलेसे समोहया-ऽसम्मोहएणं अप्पाणेण अविसुद्धलेसं देवं, ६ अविसुद्धलेसा समोहया-ऽसम्मोहएणं विसुद्धलेसं देवं, ७ विसुद्धलेसे असम्मोहएण अविसुद्धलेसं देवं, ८ विसुद्धलेसे असम्मोहेणं विसुद्धलेसं देवं.

७. उ०—(हे गौतम !) ए अर्थ समर्थ नथी. ए प्रमाणे २ अशुद्ध लेश्यावाळो देव अनुपयुक्त आत्मावडे विशुद्ध लेश्यावाळा देवने, देवीने, वा अन्यतरने जाणे, जूए ? ३ अविशुद्धलेश्यावाळो देव उपयुक्त आत्मावडे अविशुद्ध लेश्यावाळा देवने इत्यादि, ४ अविशुद्ध लेश्यावाळो देव उपयुक्त आत्मावडे विशुद्ध लेश्यावाळा देवने इत्यादि, ५ अविशुद्ध लेश्यावाळो देव उपयुक्तानुपयुक्त आत्मावडे अविशुद्ध लेश्यावाळा देवने इत्यादि, ६ अविशुद्ध लेश्यावाळो उपयुक्तानुपयुक्त आत्मावडे विशुद्ध लेश्यावाळा देवने इत्यादि, ७ विशुद्ध लेश्यावाळो अनुपयुक्त आत्मावडे अविशुद्ध लेश्यावाळा देवने इत्यादि, ८ विशुद्ध लेश्यावाळो अनुपयुक्त आत्मावडे विशुद्ध लेश्यावाळा देवने इत्यादि.

८. प्र०—९ विसुद्धलेसे णं भंते ! देवे समोहएणं अविसुद्धलेसं देवं जाणइ ?

८. प्र०—हे भगवन् ! विशुद्ध लेश्यावाळो देव उपयुक्त आत्मावडे अविशुद्ध लेश्यावाळा देव वगेरेने जाणे ?

८. उ०—हंता, जाणइ.

८. उ०—(हे गौतम !) हा, जाणे.

९. प्र०—एव १० विसुद्धलेसे समोहएणं विसुद्धलेसं देवं जाणइ ?

९. प्र०—ए प्रमाणे, (हे भगवन् !) १० विशुद्ध लेश्यावाळो देव उपयुक्त आत्मावडे विशुद्ध लेश्यावाळा देव वगेरेने जाणे ?

९. उ०—हंता, जाणइ.

९. उ०—(हे गौतम !) हा, जाणे.

१०. प्र०—११ विसुद्धलेसे समोहयाऽसमोहएणं अविसुद्धलेसं देवं ? १२ विसुद्धलेसे समोहयाऽसमोहएणं विसुद्धलेसं देवं ?

१०. प्र०—११ विशुद्ध लेश्यावाळो, देव उपयुक्तानुपयुक्त आत्मावडे अविशुद्ध लेश्यावाळा देव वगेरेने इत्यादि, तथा १२ विशुद्ध लेश्यावाळो देव उपयुक्तानुपयुक्त आत्मावडे विशुद्ध लेश्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ?

१०. उ०—एवं हेट्ठिल्लएहिं अट्ठहिं न जाणइ, न पासइ; उवरिल्लएहिं चउहिं जाणइ, पासइ.

१०. उ०—ए प्रमाणे नीचला आठ एटले शरुआतना आठ भागा वडे जाणे नहि, अने जूए नहि अने उपरना चार एटले पाछळना चार भांगा वडे जाणे अने जूए.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे (एम कही यावत् विहरे छे.)

भगवंत–अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते छट्ठसये नवमो उद्देसो सम्मत्तो.

---

१. मूलच्छाया —अविशुद्धलेश्यो भगवन् ! देवोऽसमवहतेनाऽऽत्मनाऽविशुद्धलेश्यं देवम्, देवीम्, अन्यतरं जानाति, पश्यति ? न तदर्थः समर्थः, एवम् अशुद्धलेश्योऽसमवहतेनाऽऽत्मना विशुद्धलेश्यं देवम्, अविशुद्धलेश्यः समवहतेनाऽऽत्मनाऽविशुद्धलेश्यं देवम्, अविशुद्धलेश्यो देवः समवहतेनाऽऽत्मना विशुद्धलेश्यं देवम्, अविशुद्धलेश्यः समवहता-ऽसमवहतेनाऽऽत्मना अविशुद्धलेश्यं देवम्, अविशुद्धलेश्यः समवहता-ऽसमवहतेन विशुद्धलेश्यं देवम्, विशुद्धलेश्योऽसमवहतेनाऽऽत्मनाऽविशुद्धलेश्यं देवम्, विशुद्धलेश्योऽसमवहतेन (आत्मना) विशुद्धलेश्यं देवम्. विशुद्धलेश्यो भगवन् ! देवः समवहतेन (आत्मना) अविशुद्धलेश्यं देवं जानाति ? हन्त, जानाति. एवम्—विशुद्धलेश्यो देवः समवहतेन (आत्मना) विशुद्धलेश्यं देवं जानाति ? हन्त, जानाति. विशुद्धलेश्यः समवहताऽसमवहतेन (आत्मना) अविशुद्धलेश्यं देवम् ? विशुद्धलेश्यः समवहता–ऽसमवहतेन विशुद्धलेश्यं देवम् ? एवम् अधस्तनैरष्टभिर्न जानाति, न पश्यति; उपरितनैश्चतुर्भिर्जानाति, पश्यति. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति.—अनु०

३. देवाधिकाराद् इदमाहः—' अविसुद्ध–' इत्यादि. ' अविसुद्धलेसे णं ' ति अविशुद्धलेश्यो विभङ्गज्ञानी देवः, ' असम्मोहएणं अप्पाणेणं ' ति अनुपयुक्तेन आत्मना, इहाऽविशुद्धलेश्यः, असमवहताऽऽत्मा देवः, अविशुद्धलेश्यं देवादिकम् इत्यस्य पदत्रयस्य द्वादश विकल्पा भवन्ति, तद्यथाः—'अविसुद्धलेसे णं देवे असम्मोहएणं अप्पाणएणं अविसुद्धलेस्सं देवं जाणइ, पासइ ? णो इणट्ठे समट्ठे ' इत्येको विकल्पः. ' अविसुद्धलेसे असम्मोहएणं विसुद्धलेसं देवं ? णो इणट्ठे समट्ठे ' इति द्वितीयः. ' अविसुद्धलेसे समोहएणं अविसुद्धलेसं देवं ? णो इणट्ठे समट्ठे ' त्ति तृतीयः. ' अविसुद्धलेसे सम्मोहएणं विसुद्धलेसं देवं ? नो इणट्ठे समट्ठे ' त्ति चतुर्थः. ' अविसुद्धलेसे सम्मोहया-ऽसम्मोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेसं देवं ? णो इणट्ठे समट्ठे ' त्ति पञ्चमः. अविसुद्धलेसे सम्मोहया-ऽसमोहेणं विसुद्धलेसं देवं ? णो इणट्ठे समट्ठे ' त्ति षष्ठः. विसुद्धलेसे असम्मोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेसं देवं ? नो इणट्ठे समट्ठे ' त्ति सप्तमः. ' विसुद्धलेसे असम्मोहएणं विसुद्धलेस्सं देवं ? णो इणट्ठे समट्ठे ' त्ति अष्टमः. एतैरष्टभिर्विकल्पैर्न जानाति, तत्र षड्भिर्मिथ्यादृष्टित्वात्, द्वाभ्यां तु अनुपयुक्तत्वाद् इति. ' विसुद्धलेसे सम्मोहएणं अविसुद्धलेसं देवं जाणइ ? हंता, जाणइ ' इति नवमः. ' विसुद्धलेसे सम्मोहएणं विसुद्धलेसं देवं जाणइ ? हंता, जाणइ ' इति दशमः. ' विसुद्धलेसे समोहया-ऽसंमोहएण अप्पाणेणं अविसुद्धलेसं देवं जाणइ ? हंता, जाणइ ' त्ति एकादशः. ' विसुद्धलेसे समोहया-ऽसमोहएणं अप्पाणेण विसुद्धलेसं देवं जाणइ ? हंता, जाणइ ' त्ति द्वादशः. एभिः पुनश्चतुर्भिर्विकल्पैः सम्यग्दृष्टित्वाद् उपयुक्ता-ऽनुपयुक्तत्वाच्च जानाति, उपयोगा-ऽनुपयोगपक्षे उपयोगांऽशस्य सम्यग्ज्ञानहेतुत्वादिति. एतदेवाहः—' एवं हेट्ठिल्लेहिं ' इत्यादि. वाचनान्तरे तु सर्वमेवेद साक्षाद् दृश्यते इति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे षष्ठशते नवम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

३. देवनो अधिकार होवाथी हवे आ सूत्र कहे छेः [' अविसुद्ध–' इत्यादि.] [' अविसुद्धलेसे णं ' ति] विशुद्ध लेश्या विनानो विभग ज्ञानी देव, [' असम्मोहएण अप्पाणेणं ' ति] अनुपयुक्त आत्मावडे, अहिं १ अविशुद्धलेश्य, २ असमवहतात्मा देव अने ३ अविशुद्धलेश्य देवादिक, ए त्रण पदना बार विकल्प थाय छे, ते जेमके; १ अविशुद्धलेश्यावाळो देव अनुपयुक्त आत्मावडे अविशुद्धलेश्यावाळा देवने, देवीने वा बेमांथी कोइने जाणे ? जूए ? ए अर्थ समर्थ नथी–ए एक विकल्प थयो, अविशुद्धलेश्यावाळो अनुपयुक्त आत्मावडे विशुद्धलेश्यावाळा देवने देवीने वा बेमांथी कोइने जाणे ? जूए ? ए अर्थ समर्थ नथी–ए प्रमाणे बीजो विकल्प, अविशुद्धलेश्यावाळो उपयुक्त आत्मावडे अविशुद्धलेश्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? ए अर्थ समर्थ नथी–ए त्रीजो विकल्प, अविशुद्धलेश्यावाळो उपयुक्त आत्मावडे विशुद्धलेश्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? ए अर्थ समर्थ नथी–ए चोथो विकल्प थयो, अविशुद्धलेश्यावाळो उपयुक्तानुपयुक्त आत्मावडे अविशुद्धलेश्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? ए अर्थ समर्थ नथी, ए पांचमो विकल्प थयो, अविशुद्धलेश्यावाळो उपयुक्ताऽनुपयुक्त आत्मावडे विशुद्धलेश्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? ए अर्थ समर्थ नथी–ए छट्ठो विकल्प थयो, विशुद्धलेश्यावाळो अनुपयुक्त आत्मावडे अविशुद्धलेश्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? ए अर्थ समर्थ नथी–ए प्रमाणे सातमो विकल्प थयो, विशुद्धलेश्यावाळो अनुपयुक्त आत्मावडे विशुद्धलेश्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? आ अर्थ समर्थ नथी–ए आठमो विकल्प थयो. आ आठ विकल्पोवडे जाणतो नथी, कारण के, ते आठ विकल्पोमांना छ विकल्पोमां आवता देवनु मिथ्यादृष्टिपणु छे अने बाकीना छेल्ला बे विकल्पमां आवता देवनु अनुपयुक्तपणु छे. विशुद्धलेश्यावाळो उपयुक्त आत्मावडे अविशुद्धलेश्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? हा, जाणे, जूए–ए नवमो विकल्प, विशुद्धलेश्यावाळो उपयुक्त आत्मावडे विशुद्धलेश्यावाळा देव वगेरेने जाणे जूए ? हा, जाणे–ए दशमो विकल्प, विशुद्धलेश्यावाळो उपयुक्तानुपयुक्त आत्मावडे अविशुद्धलेश्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? हा, जाणे–ए अग्यारमो विकल्प थयो अने विशुद्धलेश्यावाळो उपयुक्तानुपयुक्त आत्मावडे विशुद्धलेश्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? हा, जाणे–ए बारमो विकल्प थयो. आ चार विकल्पोवडे जाणे, कारण के, आ चार विकल्पोमां जाणनारनुं सम्यग्दृष्टिपणु छेः ए, उपयुक्तानुपयुक्त–एम बे प्रकारनो छे तेथी ज एनो उपयोगांश, एना सम्यग्ज्ञाननी प्रतीति करावे छे–उपयोग अने सम्यग्ज्ञान वच्चे परस्पर कार्य–कारणनो संबंध होवाथी ज ए उपयोग, सम्यग्ज्ञाननुं एंधाण होइ शके छे. ए ज वातने कहे छे के, [' एवं हेट्ठिल्लेहिं ' इत्यादि.] बीजी[1] वाचनामां तो आ बधो पाठ साक्षात् मूळमां ज देखाय छे.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः–दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

---

१. टीकाकारश्रीना कहेवा प्रमाणे अहीं ३४० मा पृष्ठ उपर जणावेलुं मूळ–ते बीजी वाचनानुं होवुं जोईए:–अनु०

शतक ६.–उद्देशक १०.

अन्यतीर्थिको –कोलास्थिकमात्र.–निष्पावमात्र.–कलममात्र.–माषमात्र.–मुद्गमात्र.–यूकामात्र.–लिक्षामात्र.–भगवान् महावीरनुं प्ररूपण.–देवनु अने गंधना सूक्ष्मतम पुद्गलोनु उदाहरण.–जीव ए चैतन्य छे ? के चैतन्य ए जीव छे ?–बन्ने परस्पर एकरूप छे.– वैमानिको सुधी ए जातनो विचार–जीवे छे ए जीव छे ? के जीव छे ते जीवे छे ?–जीवे छे ते तो जीव ज छे अने जीव तो जीवे पण अने न पण जीवे– प्राण धारण करे- सिद्धजीव.–वैमानिको सुधी ए विचार.–नैरयिक अने भवसिद्धिक–बधा जीवो एकांत दुःखने वेदे छे–एवो अन्यतीर्थिकमत.–भगवान् महावीरनु प्ररूपण–कोइ जीवो एकांत दुःखने, कोइ एकांत सुखने अने कोइ सुखदुःखमिश्र वेदनाने वेदे छे.–ते ते जीवोनो नामग्राह निर्देश.–नैरयिक अने तेना आहारपुद्गलो.– ए प्रमाणे यावत्–वैमानिक–केवली आत्मानो–इंद्रियो–द्वारा जाणे–जूए ?–ना.–केवलिनु अमित ज्ञान.–निर्वृत दर्शन.–संग्रहगाथा.–षष्ठ शतक समाप्त.

१. प्र०—अन्नउत्थिया ण भंते ! एवं आइक्खंति, जाव–परूवेंति जावतिया रायगिहे नयरे जीवा, एवइयाणं जीवाणं नो चक्किया केइ सुहं वा, दुहं वा; जाव–कोलट्ठिगमायमवि, निप्फावमायमवि, कल(म)मायमवि, मासमायमवि, मुग्गमायमवि, जूयामायमवि, लिक्खामायमवि अभिनिवट्टेत्ता उवदंसित्तए–से कहमेयं भंते ! एवं ?

१. उ०—गोयमा ! जं नं ते अन्नउत्थिए एवं आइक्खइ, जाव–मिच्छं ते एव आहिंसु, अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि, जाव–परूवेमि सव्वलोए वि य णं सव्वजीवाणं णो चक्किया, केए सुहं वा, त चेव, जाव–उवदंसित्तए.

२. प्र०—से केणट्ठेणं ?

२. उ०—गोयमा ! अयं नं जंबुद्दीवे दीवे, जाव–विसेसाहिया परिक्खेवेणं पन्नत्ता; देवे णं महिड्ढीए, जाव–महाणुभागे एगं महं, सविलेवणं, गंधसमुग्गगं गहाय तं अवद्दालेति, तं अवद्दालेत्ता जाव–इणामेव कट्टु केवलकप्पं जंबुद्दीवं दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहिं तिसत्तखुत्तो अणुपरियट्टित्ता णं हव्वं आगच्छेज्जा,

१. प्र०—हे भगवन् ! अन्यतीर्थिको ए प्रमाणे कहे छे यावत् प्ररूपे छे, के राजगृहनगरमां जेटला जीवो छे, एटला जीवोने कोई बोरना ठळीया जेटलुं पण, वाल जेटलुं पण, कलाय के चोखा जेटलुं पण, अडद जेटलुं पण, मग जेटलुं पण, जू जेटलुं पण अने लीख जेटलुं पण सुख या दुःख काढीने देखाडवा समर्थ नथी, हे भगवन् ! ए ते केवी रीते एम होइ शके ?

१. उ०—हे गौतम ! ते अन्यतीर्थिको जे ए प्रमाणे कहे छे, यावत् प्ररूपे छे ते ए प्रमाणे मिथ्या, खोटुं कहे छे, हे गौतम ! हुं वळी आ प्रमाणे कहुं छुं यावत् प्ररूपुं छुं के सर्व लोकमा पण सर्व जीवोने कोइ सुख वा दुःख ते ज यावत् काढीने दर्शाववा समर्थ नथी.

२. प्र०—(हे भगवन् !) ते शा हेतुथी ?

२. उ०—हे गौतम ! आ जंबूद्वीप नामनो द्वीप यावत् परिक्षेपवडे विशेषाधिक कह्यो छे, महर्धिक यावत् महानुभाववाळो देव एक, मोटो, विलेपनवाळो गंधवाळा द्रव्यनो डाबडो लइने उघाडे अने तेने उघाडी यावत् 'आ जाउं छुं' एम कही संपूर्ण जंबूद्वीपने त्रण चपटीवडे २१ वार फरी शीघ्र पाछो आवे, हे गौतम ! ते

१. मूलच्छाया:–अन्ययूथिका भगवन् ! एवम् आख्यान्ति, यावत्–प्ररूपयन्ति यावन्तो राजगृहे नगरे जीवाः, एतावता जीवाना न शक्नुयात् कोऽपि सुखं वा, दुःखं वा, यावत्–कुवलास्थिकमात्रमपि, निष्पावमात्रमपि, कलाय(लम)मात्रमपि, माषमात्रमपि, मुद्गमात्रमपि, यूकामात्रमपि, लिक्षामात्रमपि अभिनिर्वृत्य उपदर्शयितुम्–तत् कथमेतद् भगवन् ! एवम् ? गौतम ! यत् ते अन्ययूथिका एवम् आख्यान्ति, यावत्–मिथ्या ते एवम् आहु, अहं पुनर्गौतम ! एवम् आख्यामि, यावत्–प्ररूपयामि सर्वलोकेऽपि च सर्वजीवाना न शक्नुयात्, कोऽपि सुखं वा, तथैव, यावत्–उपदर्शयितुम्. तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! अयं जम्बूद्वीपो द्वीप, यावत्–विशेषाऽधिक परिक्षेपेण प्रज्ञप्त; देवो महर्धिक, यावत्–महानुभाग एकं महत्, सविलेपनम्, गन्धसमुद्गकं गृहीत्वा तम् अवदारयति, तम् अवदार्य, यावत्–इदमेवं कृत्वा केवलकल्पं जम्बूद्वीपं द्वीपं त्रिभिरप्सरोनिपातैस्त्रिसप्तवारम् अनुपर्यट्य शीघ्रम् आगच्छेत्.—अनु०

से णूणं गोयमा! से केवलकप्पे जंबूदीवे दीवे तिहिं घाणपोग्गलेहिं फुडे? हंता, फुडे. चक्किया णं गोयमा! केयति तेसिं घाणपोग्गलाणं कोलट्ठिमायमवि जाव–उवदंसित्तए? णो तिणट्ठे समट्ठे. से तेणट्ठे णं जाव–उवदंसेत्तए.

संपूर्ण जंबूद्वीपनामनो द्वीप, (ते देवनी आवी शीघ्रगतिथी ऊडेलां) ते गंध पुद्गलोना स्पर्शवाळो थयो के नहि? हा, स्पर्शवाळो थयो, हे गौतम! कोइ ते गन्धपुद्गलोने बोरना ठळीया जेटला पण यावत् दर्शाववा समर्थ छे? ए अर्थ समर्थ नथी. ते हेतुथी सुखादिने पण यावत् दर्शाववा समर्थ नथी.

१. प्रागविशुद्धलेश्यस्य ज्ञानाऽभाव उक्तः, अथ दशमोद्देशकेऽपि तमेव दर्शयन् इदमाह:–'अन्नउत्थि–' इत्यादि. 'नो चाक्किय' त्ति न शक्नुयात्, 'जाव–कोलट्ठियमायमवि' त्ति आस्तां बहु, बहुतरं वा; यावत् कुवलाऽस्थिकमात्रमपि, तत्र कुवलास्थिकं बदरकुलकम्, 'निप्फाव' त्ति वल्लः, 'कल' त्ति कलायः, 'जूय' त्ति यूका, 'अयं ण' इत्यादि. दृष्टान्तोपनय एवम्:–यथा गन्धपुद्गलानाम् अतिसूक्ष्मत्वेनाऽमूर्तकल्पत्वात् कुवलास्थिकमात्रादिकं न दर्शयितुं शक्यते, एवं सर्व–जीवाना सुखस्य, दुःखस्य चेति.

१. आगळना नवमा उद्देशकमां अविशुद्धलेश्यावाळाने ज्ञाननो अभाव कह्यो छे, हवे आ दशम उद्देशकमां पण ते ज ज्ञानना अभावने लगती वातने दर्शावता आ–['अन्नउत्थि' इत्यादि] सूत्र कहे छे, ['नो चक्किय' त्ति] शक्तिमान न थाय, ['जाव कोलट्ठियमायमवि' त्ति] घणुं अथवा वधारे जाउं रह्यो अर्थात् घणानी तो वात ज शी करवी पण यावत् कुवलास्थिक जेटलुं पण, तेमां कुवलास्थिक एटले बोरनो ठळीयो. ['निप्फाव' त्ति] निप्फाव एटले वाल. ['कल' त्ति] कल एटले कलाय. ['जूय' त्ति] यूका एटले जू. ['अयं णं' इत्यादि.] दृष्टांतनो सार आ प्रमाणे छे केः–जेम अतिसूक्ष्मपणाने लीधे (गंधना पुद्गलो) अमूर्त तुल्य होवाथी बोरना ठळीया वगेरे जेटलां पण ते पुद्गलोने दर्शाववा कोइ शक्त नथी ए प्रमाणे सर्व जीवोने सुख अने दुःख दर्शाववा कोइ शक्त नथी.

जीव.

३. प्र०—जीवे णं भंते! जीवे, जीवे जीवे?

३. प्र०—हे भगवन्! शुं जीव जीव (चैतन्य) छे? के चैतन्य जीव छे?

३. उ०—गोयमा! जीवे, ताव नियमा जीवे, जीवे वि, नियमा जीवे.

३. उ०—हे गौतम! जीव तो नियमे-चैतन्य-जीव छे अने जीव-चैतन्य-पण नियमे जीव छे.

४. प्र०—जीवे णं भंते! नेरइए, नेरइए जीवे?

४. प्र०—हे भगवन्! जीव नैरयिक छे? के नैरयिक जीव छे?

४. उ०—गोयमा! नेरइए ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय नेरइए, सिय अनेरईए.

४. उ०—हे गौतम! नैरयिक तो नियमे जीव छे अने जीव तो नैरयिक पण होय तथा अनैरयिक पण होय.

५. प्र०—जीवे णं भंते! असुरकुमारे, असुरकुमारे जीवे?

५. प्र०—हे भगवन्! जीव असुरकुमार छे? के असुरकुमार जीव छे?

५. उ०—गोयमा! असुरकुमारे ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय असुरकुमारे, सिय णो असुरकुमारे; एवं दंडओ भाणियव्वो, जाव–वेमाणियाणं.

५. उ०—हे गौतम! असुरकुमार तो नियमे जीव छे अने जीव तो असुरकुमार पण होय तथा असुरकुमार न पण होय. ए प्रमाणे यावत् वैमानिक सुधी दंडक कहेवो.

---

१ मूलच्छायाः– तद् नूनं गौतम! स केवलकल्पो जम्बूद्वीपो द्वीपस्तैर्घ्राणपुद्गलैः स्पृष्टः? हन्त, स्पृष्टः शक्नुयात् गौतम! कश्चित् तेषां घ्राणपुद्गलाना कुवलास्थिकमात्रमपि यावत्–उपदर्शयितुम्? न तदर्थः समर्थः. तत् तेनाऽर्थेन यावत्–उपदर्शयितुम् —अनु०

१. आ 'चक्किया' रूप, 'सक्किया' नुं रूपांतर छे. सूत्रोनी छेल्ली वाचना वलभीपुर–वळा–(सौराष्ट्र) मां थएली होवाथी ए संभव छे के, ए वाचनानी भाषा उपर, ए वलभीनी वा तेनी आसपासना प्रदेशनी असर थाय, अने ए असरना परिणामे ज 'सक्किया' नुं 'चक्किया' थयुं जणाय छे. वर्तमानमां पण वलभीपुर अने तेनी आसपासना प्रदेशना रहेवासिओ 'स' ने बदले 'च' नो उच्चार करे छे.—अनु०

१. मूलच्छाया.—जीवो भगवन्! जीवः, जीवः, जीवः? गौतम! जीवस्तावद् नियमाद् जीवः, जीवोऽपि. नियमाद् जीवः. जीवो भगवन्! नैरयिकः, नैरयिको जीवः? गौतम! नैरयिकस्तावद् नियमाद् जीवः, जीवः पुनस्स्याद् नैरयिकः, स्याद् अनैरयिकः. जीवो भगवन्! असुरकुमारः, असुरकुमारो जीवः? गौतम! असुरकुमारस्तावद् नियमाद् जीवः, जीवः पुनस्स्याद् असुरकुमारः, स्याद् न असुरकुमारः, एवं दण्डको भणितव्यः, यावत्–वैमानिकानाम्:—अनु०

६. प्र०—जीवति भंते ! जीवे, जीवे जीवति ?

६. उ०—गोयमा ! जीवति ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय जीवति, सिय नो जीवति.

७. प्र०—जीवति भंते ! नेरइए, नेरइए जीवति ?

७. उ०—गोयमा ! नेरइए ताव नियमा जीवति, जीवति पुण सिय नेरइए, सिय अनेरइए; एवं दंडओ णेयव्वो, जाव-वेमाणियाणं.

८. प्र०—भवसिद्धिए णं भंते ! नेरइए, नेरइए भवसिद्धिए?

८. उ०—गोयमा ! भवसिद्धिए सिय नेरइए, सिय अनेरइए, नेरइए वि य सिय भवसिद्धीए, सिय अभवसिद्धीए; एव दंडओ, जाव-वेमाणियाणं.

६. प्र०—हे भगवन् ! जीवे-प्राणधारण करे-ते जीव कहेवाय ? के जीव होय ते प्राणधारण करे ?

६. उ०—हे गौतम ! प्राणधारण करे ते नियमे जीव कहेवाय अने जे जीव होय ते प्राणधारण करे पण खरो अने न पण करे.

७. प्र०—हे भगवन् ! प्राणधारण करे ते नैरयिक कहेवाय ? के नैरयिक होय ते प्राणधारण करे ?

७. उ०—हे गौतम ! नैरयिक तो नियमे प्राण धारण करे अने प्राण धारण करनार तो नैरयिक पण होय अने अनैरयिक पण होय, ए प्रमाणे यावत् वैमानिक सुधी दंडक कहेवो.

८. प्र०—हे भगवन् ! भवसिद्धिक नैरयिक होय ? के नैरयिक भवसिद्धिक होय ?

८. उ०—हे गौतम ! भवसिद्धिक नैरयिक पण होय अने अनैरयिक पण होय तथा नैरयिक भवसिद्धिक पण होय अने अभवसिद्धिक पण होय. ए प्रमाणे यावत् वैमानिक सुधी दंडक कहेवो.

२. जीवाधिकाराद् एव इदमाह:—' जीवे णं भंते ! जीवे? जीवे जीवे ? ' इह एकेन जीवशब्देन जीव एव गृह्यते, द्वितीयेन च चैतन्यमित्यतः प्रश्नः. उत्तरं पुनः जीव-चैतन्ययोः परस्परेणाऽविनाभूतत्वाद् जीवश्चैतन्यमेव, चैतन्यमपि जीव एव-इत्येवमर्थम् अवगन्तव्यम्. नारकादिषु पदेषु पुनर्जीवत्वम् अव्यभिचारि, जीवेषु तु नारकादित्वं व्यभिचारि-इत्यत आह:-' जीवे णं भंते ! नेरइए ? ' इत्यादि. जीवाधिकाराद् एव आह:-' जीवति भंते ! जीवे, जीवे जीवइ ? त्ति जीवति प्राणान् धारयति यः स जीवः, उत यो जीवः स जीवति ? इति प्रश्नः. उत्तरं तु-यो जीवति स तावन्नियमाज्जीवः. अजीवस्य आयुष्कर्माऽभावेन जीवत्वा(ना)ऽभावात्, जीवस्तु स्याज्जीवति स्यान्न जीवति, सिद्धस्य जीवनाऽभावादिति. नारकादिस्तु नियमाज्जीवति-संसारिण. सर्वस्य प्राणधारणधर्मत्वात्. जीवतीति पुनः स्यान्नारकादिः, स्यादनारकादिरिति; प्राणधारणस्य सर्वेषां सद्भावादिति.

२. जीवनो अधिकार चालु होवाथी ज आ सूत्र कहे छे: [' जीवे णं भंते जीवे ? जीवे जीवे ? '] अहिं बे वार जीव शब्दनो प्रयोग थयो छे, तेमां एक ' जीव ' शब्दथी जीव ज ग्रहवो अने बीजा ' जीव ' शब्दथी चैतन्यनु ग्रहण करवु, एम करवाथी ' जीव ए चैतन्य छे ? ' के ' चैतन्य ए जीव छे ? ए वातनो प्रश्न थाय छे अने उत्तर तो आ प्रमाणे जाणवानो छे के, जीव चैतन्यरूप ज छे अने चैतन्य पण जीव ज छे, कारण के, जीव अने चैतन्य परस्पर अविनाभूत-एक विना बीजुं न होइ शके-रही शके एवां-छे. नैरयिक वगेरे पदोमां तो जीवत्व अव्यभिचारि-कायम रहेनारु-छे पण जीवोमा नैरयिकादिपणुं व्यभिचारि-होय पण अने न पण होय एवुं-छे माटे कहे छे. [' जीवे ण भंते ! नेरइए ?' इत्यादि.] जीवनो अधिकार चालु होवाथी ज आ सूत्र कहे छे. [' जीवइ भंते ! जीवे, जीवे जीवइ ?' त्ति] जे जीवे-प्राणोने धारण करे-ते जीव ? के जे जीव छे ते प्राणोने धारण करे ? ए प्रमाणे प्रश्न छे, उत्तर तो आ प्रमाणे छे के, जे प्राणोने धारण करे ते नियमे जीव कहेवाय, पण अजीव तो जीव न कहेवाय, कारण के, अजीवने आयुष्कर्म नथी होतु तेथी ज ते प्राणनुं धारण नथी करतो अने जे जीव छे ते तो कदाच प्राणोने धारण करे अने कदाच प्राणोने धारण न करे, कारण के, सिद्धपदप्राप्त व्यक्ति पण जीव छे अने तेने जीवन-प्राणनुं धारण-नथी. तथा नैरयिकादिपदप्राप्त व्यक्ति पण जीव छे अने ते नियमे प्राणनुं धारण करे छे, कारण के, सर्व संसारिओनो धर्म प्राण धारण करवानो छे. वळी, जे जीवे-प्राण धारण करे-ते नैरयिकादि होय पण खरो अने न पण होय एटले अनैरयिकादि पण होय, कारण के सर्व जीवोने प्राण धारणनो सद्भाव छे.

अन्ययूथिको.

९. प्र०—अन्नउत्थिया णं भंते ! एवं आइक्खंति, जाव-परूवेंति एवं खलु सव्वे पाणा, भूया, जीवा, सत्ता एगंतदुक्खं वेयण वेयंति, से कहमेयं भंते ! एवं ?

९. प्र०—हे भगवन् ! अन्यतीर्थिको ए प्रमाणे कहे छे यावत् प्ररूपे छे के, ए प्रमाणे निश्चित छे के, सर्व प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो एकांत दुःखरूप वेदनाने वेदे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे रीते केम होय ?

१. मूलच्छाया-जीवति भगवन् ! जीवः, जीवो जीवति ? गौतम ! जीवति तावद् नियमाद् जीवः, जीवः पुनस्स्याद् जीवति, स्याद् न जीवति. जीवति भगवन् ! नैरयिकः, नैरयिको जीवति ? गौतम ! नैरयिकस्तावद् नियमाद् जीवति, जीवति पुनस्स्याद् नैरयिकः, स्याद् अनैरयिकः, एव दण्डको ज्ञातव्यः, यावद्-वैमानिकानाम्. भवसिद्धिको भगवन् ! नैरयिकः, नैरयिको भवसिद्धिकः ? गौतम ! भवसिद्धिकस्स्याद् नैरयिकः, स्याद् अनैरयिकः, नैरयिकोऽपि च स्याद् भवसिद्धिकः, स्याद् अभवसिद्धिकः, एव दण्डकः, यावद्-वैमानिकानाम्. २. अन्ययूथिका भगवन् ! एवम् आख्यान्ति, यावत् प्ररूपयन्ति-एवं खलु सर्वे प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वा एकान्तदुःखां वेदना वेदयन्ति, तत् कथमेतद् भगवन् ! एवम् ? :-अनु०

९. उ०—गोयमा! जं णं ते अन्नउत्थिया, जाव-मिच्छं ते एवं आहंसु, अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि, जाव-परूवेमि-अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता एगंतदुक्खं वेयणं वेयंति, आहच्च सायं; अत्थेगतिया पाणा, भूया, जीवा सत्ता एगंतसायं वेयणं वेयंति, आहच्च अस्सायं वेयणं वेयंति; अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता वेमायाए वेयणं वेयंति, आहच्च सायमसायं.

९. उ०—हे गौतम! ते अन्यतीर्थिको जे कांइ यावत् कहे छे ते ए प्रमाणे मिथ्या कहे छे, हे गौतम! वळी, हुं आ प्रमाणे कहुं छुं यावत् प्ररूपुं छुं के, केटलाक प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्वो एकांत दुःखरूप वेदनाने वेदे छे अने कदाचित् सुखने वेदे छे, तथा केटलाक प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्वो एकांत सुखरूप वेदनाने वेदे छे अने कदाचित् दुःखने वेदे छे, वळी, केटलाक प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्वो विविध प्रकारे वेदनाने वेदे छे एटले छे कदाचित् सुखने अने कदाचित् दुःखने वेदे छे.

१०. प्र०—से केणट्ठेण?

१०. प्र०—(हे भगवन्!) ते शा हेतुथी?

१०. उ०—गोयमा! नेरइया एगंतदुक्खं वेयणं वेयंति-आहच्च सायं, भवणवइ-वाणमंतर-जोइस-वेमाणिया एगंतसायं वेयणं वेयंति, आहच्च असायं; पुढविकाइया. जाव-मणुस्सा वेमायाए वेयणं वेयंति, आहच्च सायमसायं-से तेणट्ठेणं.

१०. उ०—हे गौतम! नैरयिको एकांत दुःखरूप वेदनाने वेदे छे अने कदाचित् सुखने वेदे छे. भवनपतिओ, वानव्यंतरो, ज्योतिष्को अने वैमानिको एकांत सुखरूप वेदनाने वेदे छे अने कदाचित दुःखने वेदे छे. पृथिवीकायथी मांडी यावत मनुष्यो सुधीना जीवो विविधप्रकारे वेदनाने वेदे छे एटले कदाचित सुखने अने दुःखने वेदे छे, ते हेतुथी पूर्वे ए प्रमाणे कह्युं छे.

३. जीवाऽधिकारात् तद्गतामेव अन्यतीर्थिकवक्तव्यतामाहः—'*अन्नउत्थिया*' इत्यादि. '*आहच्च सायं*' ति कदाचित् सातां वेदनाम्, कथम् इति चेत्? उच्यतेः—"*उववाएण व सायं नेरइओ देवकम्मुणा वा वि.*" '*आहच्च असायं*' ति देवा आहनन–प्रियविप्रयोगादिषु असातां वेदना वेदयन्तीति. '*वेमायाए*' त्ति विविधया मात्रया कदाचित् साताम्, कदाचिद् असाताम् इत्यर्थः.

३. हवे जीवनो अधिकार होवाथी ते जीव परत्वे ज अन्यतीर्थिकोनी वक्तव्यता कहे छे. ['अन्नउत्थिया' इत्यादि.] ['आहच्च सायं' ति] कदाचित् सुखने-शाता वेदनाने, ए प्रमाणे केवी रीते छे? तो कहे छे के, "नैरयिक जीव उपपातवडे-तीर्थंकरना जन्मादि प्रसंगने लीधे-तथा देवना प्रयोगद्वारा कदाचित् सुखने वेदे छे" ['आहच्च असायं' ति] देवो परस्पर आहननमां अने प्रिय वस्तुना वियोगादिमां असाता-दुःखरूप वेदनाने कदाचिद् वेदे छे. ['वेमायाए' त्ति] विविधमात्राए एटले कोइ दिवस सुखने अने कोइ दिवस दुःखने वेदे छे.

नैरयिकादिनो आहार.

११. प्र०—नेरइया! णं भंते! जे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति ते किं आयसरीरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति, अणंतरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति; परंपरखेत्तोगाढे. पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति?

११. प्र०—हे भगवन्! नैरयिको आत्मद्वारा ग्रहण करी जे पुद्गलोने आहरे छे ते शुं आत्मशरीर क्षेत्रावगाढ पुद्गलोने आत्मद्वारा ग्रहण करी आहरे छे? के अनंतरक्षेत्रावगाढ पुद्गलोने आत्मद्वारा ग्रहण करी आहरे छे? के परंपर क्षेत्रावगाढ पुद्गलोने आत्मद्वारा ग्रहण करी आहरे छे?

११. उ०—गोयमा! आयसरीरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति, नो अणंतरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेंति, नो परंपरखेत्तोगाढे: जहा नेरइया तहा जाव-वेमाणियाणं दंडओ.

११. उ०—हे गौतम! आत्मशरीर क्षेत्रावगाढ पुद्गलोने आत्मद्वारा ग्रहण करी आहरे छे अने अनंतरक्षेत्रावगाढ पुद्गलोने आत्मद्वारा ग्रहण करी आहरता नथी. तेम ज परंपर क्षेत्रावगाढ

---

१. मूलच्छायाः—गौतम! यत् ते अन्ययूथिकाः, यावत्-मिथ्या ते एवम् आहुः, अहं पुनर्गौतम! एवम् आख्यामि, यावत्-प्ररूपयामि-अस्त्येकका प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वा एकान्तदुःखां वेदनां वेदयन्ति-आहत्य साताम्, अस्त्येकका प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वा एकान्तसातां वेदनां वेदयन्ति-आहत्य असातां वेदनां, वेदयन्ति; अस्त्येकका: प्राणा, भूता, जीवा, सत्त्वा विमात्रया वेदनां वेदयन्ति आहत्य साता-ऽसाताम्. तत् केनाऽर्थेन? गौतम! नैरयिका एकान्तदुःखां वेदनां वेदयन्ति, आहत्य साताम्, भवनपति-वानव्यन्तर-ज्योतिष्क-वैमानिका एकान्तसातां वेदनां वेदयन्ति, आहत्याऽसाताम्; पृथिवीकायिका, यावत्-मनुष्या विमात्रया वेदनां वेदयन्ति, आहत्य साता-ऽसाताम्-तत् तेनाऽर्थेन.—अनु०

२. प्र० छायाः—उपपातेन वा सातं नैरयिको देवकर्मणा वाऽपि.—अनु०

३. मूलच्छाया—नैरयिका भगवन्! यान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति ते किम् आत्मशरीरक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति, अनन्तरक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति, परंपरक्षेत्रावगाढान् पुद्गलानात्मना आदाय आहरन्ति? गौतम! आत्मशरीरक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति, न अनन्तरक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति, न परंपराक्षेत्रावगाढान्; यथा नैरयिकास्तथा यावद्-वैमानिकानां दण्डकः.—अनु०

पुद्गलोने आत्मद्वारा ग्रहण करी आहरता नथी. जेम 'नैरयिको परत्वे कह्युं तेम यावत् वैमानिको सुधी दंडक कहेवो.

४. जीवाधिकाराद् एवेदमाह:-'नेरइया णं' इत्यादि. 'अत्तमायाए' त्ति आत्मनाऽऽदाय गृहीत्वा इत्यर्थः. 'आयसरीरखेत्तोगाढे' त्ति स्वशरीरक्षेत्रेऽवस्थितान् इत्यर्थः, 'अणंतरखेत्तोगाढे' त्ति आत्म-शरीरावगाहक्षेत्राऽपेक्षया यदनन्तरं क्षेत्रं तत्राऽवगाढान् इत्यर्थः. 'परंपरखेत्तोगाढे' त्ति आत्मक्षेत्राद् यत्परं क्षेत्रं तत्रावगाढान् इत्यर्थः.

४. जीवनो अधिकार होवाथी ज आ सूत्र कहे छेः ['नेरइया णं' इत्यादि.] ['अत्तमायाए' त्ति] आत्मद्वारा ग्रहण करीने. ['आयसरीरखेत्तोगाढे' त्ति] पोताना शरीरक्षेत्रमां रहेलां पुद्गलोने, ['अणंतरखेत्तोगाढे' त्ति] आत्मशरीरावगाह क्षेत्रनी अपेक्षाए जे अनंतर क्षेत्र-तेमां रहेल पुद्गलोने, ['परंपरखेत्तोगाढे' त्ति] आत्मक्षेत्रनी अनंतरना क्षेत्रथी जे पर क्षेत्र ते परंपरक्षेत्र, तेमां अवगाढ-रहेलां-पुद्गलोने.

केवली अने इंद्रियो.

१२. प्र०—केवली णं भंते! आयाणेहिं जाणति, पासति?

१२. उ०—गोयमा! नो तिणट्ठे समट्ठे.

१३. प्र०—से केणट्ठेणं?

१३. उ०—गोयमा! केवली णं पुरत्थिमेणं मियं पि जाणइ, अमियं पि जाणइ, जाव-निव्वुडे दंसणे केवलिस्स, से तेणट्ठेणं. गाहा:—

'जीवाण य सुहं दुक्खं जीवे जीवति तहेव भविया य, एगंतदुक्खं वेयण-अत्तमायाय केवली.'

—सेवं भंते!, सेवं भंते! त्ति.

१२. प्र०—हे भगवन्! केवलिओ इंद्रियोद्वारा जाणे? जूए?

१२. उ०—हे गौतम! ए अर्थ समर्थ नथी.

१३. प्र०—हे (भगवन्!) ते शा हेतुथी?

१३. उ०—हे गौतम! केवली पूर्वमां मितने पण जाणे अने अमितने पण जाणे यावत् केवलिनु दर्शन निर्वृत छे, ते हेतुथी एम छे.

—गाथाः—जीवोनुं सुख अने दुःख, जीव, जीवनुं प्राणधारण तेम ज भव्यो, एकांत दुःखवेदना, आत्मद्वारा पुद्गलोनुं ग्रहण अने केवली (आटला विषय संबंधे आ दशम उद्देशामां विचार कर्यो छे.)

—हे भगवन्! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन्! ते ए प्रमाणे छे. (एम कही विहरे छे.)

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते छट्ठसये दसमो उद्देसो सम्मत्तो.

५. 'अत्तमायाए' इत्युक्तम्, अत आदानसाधर्म्यात् 'केवली णं' इत्यादि सूत्रम्, तत्र च 'आयाणेहिं' ति इन्द्रियैः. दशमोद्देशकार्थसंग्रहगाथा:-'जीवाण' इत्यादि-गतार्था.

प्रतीत मेदं किल नालिकेरं षष्ठं गतं मन्मतिदन्तभञ्जि,
तथापि विद्वत्समवच्छिलायां नियोज्य नीतं स्व-परोपयोगम्.

५. ['अत्तमायाए'] एटले 'आत्मद्वारा आदान-ग्रहण-करी' एम कह्युं छे माटे आदानना साधर्म्यथी (केवलिना आदानने लगतुं) ['केवली णं' इत्यादि] सूत्र कह्युं छे अने तेमां ['आयाणेहिं' ति] आदान-इंद्रियो-वडे, ['जीवाण' इत्यादि] गाथा दशम उद्देशना केवली अर्थनी संग्राहिका छे अने ते गतार्थ छे.

शिलाए योजी जेम नालिएर खवाय होये तेम आकरु आ,
विद्वत्समाश्य शिलाए योजी छट्ठं विवेच्युं शत स्वान्यहेतु.

---

1. मूलच्छायाः-केवली भगवन्! आदानैः—आयतनैर्जानाति, पश्यति? गौतम! न तदर्थः समर्थः. तत् केनाऽर्थेन? गौतम! केवली पौरस्त्येन मितमपि जानाति, अमितमपि जानाति, यावत्-निर्वृतं दर्शनं केवलिनः, तत् तेनाऽर्थेन. गाथाः-'जीवाना' च सुखं दुःखं जीवो जीवति तथैव भव्याश्च एकान्तदुःखं वेदनाऽऽत्मना आदाय केवली'. तदेवं भगवन्!, तदेवं भगवन्! इति.-अनु०

षष्ठ शतक समाप्त.

वेलारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा